

TÜRK SİYASAL HAYATINDA ANAYASAL REJİME YÖNELİK GİRİŞİMLER

Hasret ÇOMAK•

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Bildirgesi'nin 21'inci maddesi;" Herkes, doğrudan veya serbestçe seçilmiş temsilciler aracılığı ile ülkesinin yönetimine katılma hakkına sahiptir. Herkesin ülkesinin kamu hizmetlerinden eşit olarak yararlanma hakkı vardır. Halkın iradesi hükümet otoritesinin temelidir. Bu irade, gizli veya serbestliği sağlayacak benzeri bir yöntemle genel ve eşit oy verme yoluyla yapılacak ve belirli aralıklarla tekrarlanacak dürüst seçimlerle belirlenir" hükmünü düzenlemektedir.

21 Kasım 1990'da Paris'te imzalanan "Paris Şartı" İnsan Hakları, demokrasi ve Hukukun Üstünlüğüne ilişkin olarak Giriş Bölümünde; "Uluslarımızın yegâne yönetim sistemi olarak demokrasiyi inşa edeceğini ve kuvvetlendireceğini taahhüt ediyoruz. Bu çabamızda aşağıdaki hususlara uyacağız. İnsan Hakları ve temel özgürlüklere her insan doğduğu anda sahip olur, bunlardan feragat edilemez ve hukukun güvencesi altındadır. Devletin birincil sorumluluğu bunları korumak ve geliştirmektir. Bunlara saygı, aşırı güçlü bir devlete karşı asli bir güvencedir. Bunlara uyulması ve eksiksiz işlerlik kazandırılması özgürlük, adalet ve barışın temelidir. Demokratik yönetim, düzenli aralıklarla yapılan özgür ve adil seçimlerle ifadesini bulan halk iradesine dayalıdır. Demokrasinin temeli, insanın kişiliğine saygı ve hukukun üstünlüğüne dayanır. Demokrasi, ifade özgürlüğünün, toplumdaki bütün kesimlere hoşgörü gösterilmesinin ve her fert için fırsat eşitliğinin en iyi güvencesidir." ifadesine yer vermektedir. Burada özellikle demokratik yönetimin özgür ve adil seçimlerle sağlanabileceği ve bunun en önemli hukuku güvencesi olduğu vurgulanmaktadır.

Paris Şartı yine "Demokrasi, temsili ve çoğulcu karakteri ile seçmene karşı sorumluluğu, kamu makamlarının hukuka riayet etmesi ve adaletin yansız bir

• Prof. Dr. İstanbul Arel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanı ve İstanbul Arel Üniversitesi Uluslararası Stratejik Araştırmalar Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü

şekilde dağıtılmasını da zorunlu kılar. Kimse yasaların üstünde olamaz. Her ferdin düşünce, vicdan ve din ya da inanç özgürlüğüne; dernek kurma ve sükûnu bozmayan bir şekilde toplanma özgürlüğüne; seyahat özgürlüğüne hakkı olduğunu ve hiç kimsenin keyfi olarak gözaltına alınamayacağını ya da tutuklanamayacağını; işkence ya da diğer zalimane, insan onuruyla bağdaşmayan ya da insanı alçaltan bir muamele ya da cezalandırmaya tabi tutulamayacağını, keza herkesin haklarını bilmeye ve kullanmaya; hür ve adil seçimlere katılmaya; bir suçla itham edildiği zaman adil ve açık bir şekilde yargılanmaya; tek başına ya da birlikte mal ve mülk edinmeye ve bireysel girişimlerde bulunmaya; ekonomik, toplumsal ve kültürel haklardan yararlanmaya hakkı olduğunu hiç bir ayırım yapmaksızın teyit ederiz.” görüşlerine yer vermektedir.

Şartı’n en önemli vurgusu; “Hakların herhangi bir şekilde ihlali karşısında herkesin ulusal ya da uluslararası her türlü etkin çarelere başvurabilmesine ihtimam gösterilecektir.” cümlesidir.

Bu da ihlal halinde ulusal ve uluslararası düzeyde etkin önlemlere başvurmanın benimsenmesidir. Ekonomik Özgürlükler ilişkin Paris Şartı; “Bireyin demokrasi içinde icra ettiği ve hukukun üstünlüğü ile korunmuş bulunan özgür iradesi, verimli bir ekonomik ve toplumsal kalkınma için gerekli temeli oluşturur. İnsan onuruna saygılı ve onu ayakta tutan ekonomik faaliyeti teşvik edeceğiz. Devamlı ekonomik büyüme, refah, toplumsal adalet, artan istihdam ve ekonomik kaynaklarının verimli kullanılmasına yönelik piyasa ekonomilerini geliştirmek ortak amacımız olup, özgürlük ve siyasi çoğulculuk bu ortak amaç için gerekli öğelerdir.” görüşüne yer vermektedir.

Paris Şartı ayrıca, “İlişkilerimiz demokratik değerleri, insan hakları ve temel özgürlükleri müştereken benimsemek temeline dayanacaktır. Devletlerimiz arasında barış ve güvenliği güçlendirmesi için demokrasi konusundaki gelişmeleri ve insan haklarına saygı ile insan haklarının etkin kullanımının kaçınılmaz olduğu inancındayız. Halkların eşit haklara sahip bulunduğunu ve Halkların Birleşmiş Milletler Yasasına ve devletlerin toprak bütünlüğüne ilişkin olanlar dahil, kendi kaderlerini belirlemeye hakları olduğunu tekrar teyit ederiz.” ifadesine yer vermek suretiyle insan hakları ve temel özgürlüklerle ilgili demokratik ve evrensel değerlere vurgu yapmaktadır.

“İnsan hakları ve temel özgürlüklerinin gösterilecek saygı ve bunların ileriye götürülmesi ile bilimsel ilerleme arasındaki bağı hatırlatırız. Bilim ve teknoloji alanındaki işbirliği, ekonomik ve sosyal kalkınmamızda önemli bir rol oynayacaktır. Dolayısıyla katılan devletlerarasındaki var olan teknolojik mesafenin kapatılması için bu alandaki işbirliği, bilimsel ve teknolojik bilgilerin daha büyük ölçüde paylaşılması yönünde gelişmedir. Katılan devletleri insan potansiyelini ve özgür girişim

ruhunun geliştirmek için birlikte çalışmaya teşvik ederiz” görüşü ile insan potansiyeline verdiği önem vurgulanmaktadır.

4 Kasım 1950’de imzalanan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi giriş bölümünde “Dünyada barış ve adaletin asıl temelini oluşturan ve korunması öncelikle, bir yandan gerçekten demokratik bir siyasal rejime, diğer yandan da insan hakları konusunda ortak bir anlayış ve ortaklaşa saygı esasına bağlı olan bu temel özgürlüklere derin bağlılıklarını bir kez daha tekrarlayarak...” görüşüne yer vermektedir. Sözleşmede “demokratik bir siyasal rejime” önemli vurgu yapılmakta ve her aşamada bu kavrama göndermede bulunmaktadır.

Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Kurulmuş ve Komisyon 02.05.2012 tarihinde göreve başlamıştır. Komisyon, 28 Kasım 2012 tarihinde hazırladığı Raporu TBMM Başkanlığı’na vermiştir.

TBMM Başkanlığı’na sunulan Rapordaki önerge ve araştırma bölümlerinde önemli tespitlerde bulunulmuştur. 2 No.lu Önergenin (10/237) gerekçesinde; “Cumhuriyetimizin kuruluşundan bu yana ülkemizde demokratikleşme sürecini kesintiye uğratan birçok antidemokratik uygulama olmuştur. Baskı kurarak, zor kullanarak ya da başka hukuk dışı yollarla millet idesine dayalı hükümetleri devirmek isteyenler, çeşitli darbe girişimlerinde bulunmuş; bu darbeler demokrasimizin tarihine birer kara leke olarak geçmiştir. Siyasî hayatımızda 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971, 12 Eylül 1980 ve 28 Şubat 1997 tarihlerinde demokrasiye hukuk dışı müdahaleler yapılmış; hükümetler cebir ve şiddet ya da baskı kullanılarak görevlerinden uzaklaştırılmış; millî iradenin tecelligâhı olan Yüce Parlamento lağvedilmiş, yüz binlerce vatandaşımız mağdur edilmiştir. Keza bu ülkede Başbakan ve Bakan konumundaki devlet adamları hukuksuz biçimde idam edilmiş, hafızalardan silinmeyen büyük acılar yaşanmıştır.” ifadesine yer verilmiştir.

Söz konusu Önergede devamla; “En son 27 Nisan 2007 tarihinde e-muhtıra olarak adlandırılan bir bildiriyle milli iradenin işbaşına getirdiği hükümete karşı bir müdahale teşebbüsünde bulunulmuş ise de, hükümetin dirayetli ve kararlı duruşu sayesinde bu talihsiz girişim sonuçsuz kalmıştır. Özgürlükçü demokratik rejimlerde esas olan irade, milletin iradesidir. Bu rejimlerde iktidarlar milli iradenin tezahür ettiği hür ve serbest seçimler yoluyla göreve gelir; iktidarın görevde kalması veya görevden ayrılması da ancak demokrasinin kurum ve kuralları çerçevesinde mümkün olur. Bunun dışında bir yolu benimsemek demokratik sistemlerde asla kabul edilemez bir yaklaşımdır. Darbeler ve muhtıralar, sebebi ne olursa olsun demokrasiye, ülkeye ve millete çok ağır bedeller ödeten ve açıkça suç teşkil eden

eylemlerdir. Darbelerin ve muhtıraların ülkemizde yol açtığı ekonomik, sosyal, hukuki ve siyasi tahribatın günümüze de sirayet eden görünür ve görünmez etkileriyle, toplum ve bireyler üzerinde meydana getirdiği maddi ve manevi zararların ve hak ihlallerinin kapsamlı biçimde araştırılarak alınması gerekli tedbirlerin tespiti bakımından bir meclis araştırma komisyonu kurulması amacıyla işbu önerge verilmiştir.” ifadesi yer almıştır. Önergenin içeriği son derece anlamlı olup, milli iradenin dışında hiçbir iradenin demokratik rejimlerde söz konusu olamayacağı çok net olarak vurgulanmaktadır.

Rapordaki 3 No.lı Önergede (10/238) ise; “Cumhuriyetimiz millî egemenlik temelinde kurulmuştur. Millî egemenliğin millet iradesiyle tesisi demokratik hukuk devleti anlayışıyla mümkündür. Millet iradesini yok sayarak millî egemenliğe, demokrasiye hukuk dışı müdahaleler esasen cumhuriyetimizin yegâne dayanağı olan milleti yok saymak anlamı taşır. Askerî darbelerden toplumun her kesimi zarar görmüştür; görev başındaki seçilmiş meşru yönetimler cebren, şiddet yoluyla ve baskıyla yönetimden uzaklaştırılmış, parlamento feshedilmiş, sendikalar, sivil toplum örgütleri, üniversiteler, demokrasinin olmazsa olmazı sayılan siyasi partiler bu darbelerin ve müdahalelerin muhatabı olmuşlar, sonuçta demokrasi ve hukuk devleti anlayışı büyük yara almıştır. Bu müdahalelerin gerçekleşmesinden önce toplumsal yapının tahrik edilmesi, toplumsal farklılıkların kaşınması, yaşanan çatışmalar; darbe süreci sonrasında ise işkenceler, kötü muameleler, yargı sürecine müdahaleler, mağduriyetler sürecinin de araştırma konusu yapılması siyasi ve hukuki meşruiyetin bir gereğidir.” görüşüne yer verilmiştir.

3 No.lı Önergede devamla; “Darbeler ve muhtıralar, Türkiye’de toplumsal olarak ortaya çıkan taleplerin meşruiyet içerisinde siyasileşerek devlet mekanizmasında yer bulmasını engelleyen, normal demokratik mekanizmanın işleyişinin temelini teşkil eden süreci sabote eden, özgürlükçü ortamı yok eden, milletin egemenliğini meşru temsilcileri yoluyla kullanmasını engelleyen bir geleneği oluşturmuştur. Bu durum toplumsal açıdan ülkenin kendi iç dinamiklerini harekete geçirerek sağlıklı bir demokratik sürecin tamamlanmasını mümkün kılacak gelişmelerin de önünü kesmiştir. Ülke yönetiminin demokrasi dışı unsurlarla ele geçirilmesi ve sivil iktidarın yerine ara rejimlerin bir darbe ya da muhtırayla hâkim kılınmaya çalışılması o ülke demokrasilerinin olgunlaşmasını ve kurumsallaşmasını her zaman sekteye uğratmıştır. Hangi nedenle ve kime karşı yapılmış olursa olsun, demokrasiye yönelik müdahaleleri reddetmek, demokratik kural ve işleyişi sonuçlarından bağımsız olarak savunmayı öngören bir ahlaki perspektifi yerleştirmek gerekir.” görüşüne yer verilmektedir.

3 No.lı Önergede en önemli bölüm ise; “Bunun için "iyi darbe-kötü darbe" ayrımına karşı çıkmak zorunludur. 27 Mayıs, 12 Eylül, 12 Mart, 28 Şubat ve 27 Nisan arasında

tercih yapmak yerine topyekûn darbelerin karşısında durmak daha erdemli, daha tutarlı bir yoldur. Gücün, millet egemenliği ve millet iradesi üzerindeki baskısının zaman içinde mahiyet değiştirdiği dikkate alındığında, demokratik hukuk devletine yönelik tehdit odaklarının ve uygulamalarının da aynı sonucu verebileceği de dikkate alınmalıdır. Nitekim askerî müdahalelerin yönteminin dahi zaman içinde doğrudan ve dolaylı şekilde farklı mahiyetler aldığı görülmüştür. Şüphesiz hem ordunun siyasete müdahalesi hem de ordu üzerinden siyaset yapmak TSK'nın milletimiz nezdinde güvenilirliğini de zedelemektedir. Demokrasiye ve millet egemenliğine müdahalelerin siyasal sonuçlar doğurduğu açıktır. Her bir müdahalenin, yapıldığı dönemde ve sonrasında siyasal bir sonuca yöneldiği ve bu siyasal amaçtan da ayrılamayacağı, ideolojik tercihleri doğurduğu açıktır. Bu süreçlerde güç odaklarının ve siyasal aktörlerin etkisi ele alınmalıdır. Demokratik süreç ve yönetim anlayışına yönelik müdahalelerin sadece ülke içinde güç paylaşımı arayışından kaynaklandığını ifade ederken, bu süreçlere dış unsurlarının etkisini göz ardı etmek süreçleri ve sonuçları tam manasıyla sorgulanma sonucu doğurmaz. Geçmişini değiştirmek, onun acılarını telafi etmek, darbe ve muhtıraların kurbanlarını veya kaybettiklerini geri getirmek mümkün değildir. Ancak önceki kuşakların yapamadığını yapmak, çocuklarımıza özgür, adil ve insanca yaşayabilecekleri bir hukuk devleti bırakmak mümkündür ve zorunludur. Darbelere kurtulmak, insan haklarına dayalı demokratik bir rejim kurmak ve kurumsallaştırmak, her şeyden önce demokrasiye inanan bireylere, sivil toplum örgütlerine ve siyaset kurumuna ve çok boyutlu ve tutarlı bir mücadeleye bağlıdır. Bugüne kadar yaşanan darbeler, muhtıralar, demokrasi dışı müdahaleler ülkemize ve milletimize büyük acılar yaşatmış, toplumun her kesiminden insanlar bu müdahalelerin mağduru olmuşlardır. Bu süreçlerin toplum ve devlet hayatımız üzerinde meydana getirdiği tahribatın ortaya konulması, maddi ve manevi zararların ve hak ihlallerinin bütüncül bir şekilde araştırılması ve müdahalelerle karşı karşıya kalınmaması için gerekli tedbirlerin alınması...." görüşüne yer verilmiştir.

Rapordaki Millî Egemenlik ve Demokrasiye Müdahalelerin Toplumsal, Siyasal, Ekonomik ve Hukuki Etkilerinin Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Meclis Araştırması Açılmasına İlişkin 3 No.lu (10/238) Önergede devamla "Ancak bütün bu gerçeklere ve tespitlere rağmen özellikle Türkiye'de çok partili hayata geçtikten sonra kimi zaman siyasetin çözüm üretememesiyle, kimi zaman bazı siyasi partilerin darbeci anlayışları desteklemesiyle, kışkırtmasıyla, kimi zaman basiretsiz tavırlarıyla kimi zamanda askerin mevcut siyasi ortamı bahane göstererek darbeler yapılmış ve bu şekilde demokrasi tarihimiz sık sık sekteye uğratılmış, milletin egemenlik hakkının kullanılması ara rejimlerle yönetilme yoluyla engellenmiştir." ifadesi ile bazı siyasi partilerin geçmişte darbe özlemi içinde oldukları vurgulanmaktadır.

Demokrasi tanımı ile ilgili olarak Önergede; “Yönetim işlevinin halk tarafından yetkilendirilmiş meşru temsilciler tarafından yerine getirilmesidir. Halkın özgür iradesiyle seçtiği temsilciler, halka karşı sorumludurlar. Kendilerini seçenlere hesap verirler ve seçmenleri tarafından başarılı bulunmazlarsa yine demokratik yollarla işbaşından uzaklaştırırlar. Oysaki, ülkemizde nerdeyse her on yılda bir karşı karşıya kalınan sorun, siyaset dışı unsurların siyasete müdahale etmesi ve bu müdahalelerin demokratik siyasetin doğal akışının mecrasını değiştirmesine sebep olmasıdır. Bu anlamda askerî darbeler, Türkiye’de toplumsal olarak ortaya çıkan taleplerin meşruiyet içerisinde siyasileşerek devlet mekanizmasında yer almasını engelleyen, normal demokratik mekanizmanın işleyişinin temelini teşkil eden süreci sabote eden, milletin egemenliğini meşru temsilcileri yoluyla kullanmasını engelleyen bir geleneği oluşturmuşlardır. Bu durum toplumsal açıdan ülkenin kendi iç dinamiklerini harekete geçirerek sağlıklı bir demokratik sürecin tamamlanmasını mümkün kılacak gelişmelerin de önüne geçmiştir.” görüşü ile demokratik sürecin kurumsallaşmasındaki yaşanan gelişmeler özetlenmektedir.

Demokrasi tarihi ile ilgili olarak Önergede: “Türkiye demokrasi tarihi maalesef aynı zamanda onun kesintiye uğrayışının, muhtıra ve darbelerin talihsiz hatıraları ile doludur. Oysaki darbelerle demokrasilerin sekteye uğratılması, askıya alınması hatta ortadan kaldırılması demokratik hukuk devletlerinde olmaması gereken arizi bir görüntüdür. Ülke yönetimlerinin demokrasi dışı unsurlarla ele geçirilmesi ve sivil iktidarın yerine ara rejimlerin bir darbe ya da muhtırayla birlikte hakim kılınmaya çalışılması o ülke demokrasilerinin olgunlaşmasını ve süreklilik arz etmesini her zaman sekteye uğratar. Siyasi tarihimizde neredeyse her on yılda bir gerçekleşen, kimi zaman muhtıra, kimi zaman darbe, kimi zaman da post modern darbe olarak nitelendirilen, demokrasimizi inkıtaya uğratan girişimlerin ülkeye verdiği zararları hep birlikte yaşadık. Parlamenter rejimi yıkmaya dönük bu tür girişimlerin bir daha gerçekleşmemesi için söz konusu darbelerin araştırılması, darbecilerin ve darbe zihniyetinin gerek hukuki gerekse idari olarak soruşturulması bu anlamda büyük bir önem kazanmaktadır.” görüşlerine yer verilmektedir.

Yine Önergede; “Dünyanın birçok ülkesinde mevcut olduğu kadarıyla veya asgari ölçülerıyla bile demokratik bir siyasi rejimde yaşamamızı engelleyen, her dönemde kurbanlarına tarifsiz acılar yaşatan ve milletimizde onulmaz yaralar açan darbeler nasıl bu kadar kolay yapılabiliyor? Neden bizde "darbelere dayanıklı" bir sosyo-politik düzen inşa edilemiyor? Neden darbe tehlikesi, sürekli olarak başımızın üzerinde Demokles’in kılıcı gibi sallanıyor? Eğer bir gün Türkiye bu beladan kurtulacaksa, bunun zemini ne olabilir? Bu sorulara verilecek sağlıklı cevaplar aynı zamanda "Darbelerle hesaplaşıyoruz" söyleminin sağlıklı bir zemine oturtulmasına da yarayacaktır.” soruları ile özlenen demokratik sürece yönelik beklentiler dile getirilmektedir.

Önerge demokrasi dışı müdahalelere ilişkin olarak; “Bu demokrasi dışı müdahalelerin gerçekleşmesinden önce toplumsal yapı sürekli olarak tahrik edilmiş, toplumsal farklılıklar kaşınmış, bu yıllarda yaşanan çeşitli siyasî olaylar, çatışma ve terör, Türkiye'nin demokratik gelişmesinin önünde ciddî bir engel teşkil etmiştir. Özellikle oluşan sağ-sol kutuplaşmasında Sovyetler Birliği'nin ideolojik etkisi olmasına rağmen, bu etkiyi büyük ölçüde Türkiye'yi istikrarsızlaştırmak isteyen 'Batılı istihbarat' örgütlerinin yönlendirdikleri de bugün ortaya çıkmış bulunmaktadır.” Görüşlerine yer verilerek dış dinamikler de vurgulanmıştır.

Türkiye’de yaşanan darbe girişimlerine ilişkin olarak Önergede, “Bu kapsamda, 27 Mayıs 1960 yılında darbe yapılmış, sonrasında dönemin başbakanı ve iki bakanı asılarak demokrasi tarihimizde onulmaz bir yaranın açılmasına sebep olunmuştur. Arkasından ülkedeki anarşi gerekçe gösterilerek 1971 Muhtırası ve nihayetinde toplumda daha büyük travmalara yol açacak 12 Eylül 1980 Darbesi gerçekleşmiştir. Yine 28 Şubat 1997 yılında tarihe post modern darbe olarak geçen bir darbenin yanı sıra 27 Nisan 2007 yılında da E-Muhtıra olarak adlandırılan demokrasiyi inkitaya uğratma girişimlerine şahit olduk. Bütün bu yapılan darbeler, demokrasimize dönük siyaset dışı müdahaleler daha çok acıya, gözyaşına, demokrasi bilincimizin yaralanmasına neden olmuş, hükümetler cebir, şiddet ya da baskı yoluyla görevden uzaklaştırılmış, millet iradesinin temsil edildiği parlamento fesh edilmiş, demokrasinin vazgeçilmezi sayılan siyasi partilerin uzun süreli siyaset yapmalarının önüne set çekmiş, her defasında yeni siyasal mühendislik projelerine geçit vermek suretiyle partiler arasında da haksız bir rekabete yol açmıştır.” görüşlerine yer verilmiş ve siyasal mühendislik vurgusu yapılmıştır.

Ülkemizde temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasına yönelik tüm eylem ve işlemler ile sivil ve askerî darbelerin araştırılarak alınması gereken önlemlerin belirlenmesi amacıyla Meclis araştırması açılmasına ilişkin 4 No.lu Önergesi (10/239) ise; “Türkiye’de yaşanmış tüm askeri ve sivil darbeler ile bunlara zemin hazırlayan girişimlerin ve bu girişimlerde bulunanların tespiti bir daha aynı olayların yaşanmaması için son derece önem taşımaktadır. Askeri ve sivil darbeleri önceleyen olayların yanı sıra darbeler sonrasında Türkiye'nin sürüklendiği mecranın ve bu sürecin aktörlerinin de belirlenmesi gerçeklerin ortaya çıkarılması noktasında önem taşımaktadır. Araştırma önergesi ile tüm bu gerçeklerin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.” gerekçesine yer verilmiştir.

Komisyon’un 28.11.2012 tarihli Raporu’nun 193’üncü sayfasında sonuç ve öneri olarak; “Demokrasilerde esas olan millî iradenin dokunulmazlığıdır. Türkiye’de her on yılda bir gerçekleştirilen darbeler, ‘milli iradeyi’ yok ederek, demokrasinin kesintiye uğramasına yol açmış; Türkiye’nin kanun devletinden hukuk devletine dönüşmesine engel olmuştur. Milletin temsil hakkını tehlikeye düşürecek her müdahale demokrasi, hukuk ve insan hakları ile evrensel değerleri çiğnemek

manasına gelir. Millet iradesinin sürekliliğinin sağlanması ve aksamaya uğratılmaması, temsili demokrasinin temelidir. Bu yüzden demokrasi, her koşulda korunması gereken ve kültür benliğimize nakşedilmesi gereken bir değerdir. Türkiye’de cumhuriyetin kuruluşundan bu yana atanmışlar ile seçilmişler arasında var olan ve zaman zaman gün yüzüne çıkan çekişmenin adı: Devlet - hükümet kamplaşmasıdır. Bunun arka planında, Türkiye’de kendisini devletin gerçek sahibi olarak gören bazı bürokratların, toplumun içinden çıkan seçilmişlere yönelik derin güvensizlikleri yatmaktadır. Bu hastalıklı düşünceye göre, Türkiye’de seçilmişler, bir başka deyişle siyasilere, nihai tahlilde “kendi menfaatlerini millî menfaatlerin üzerinde gören, güvenilmez kişilerden oluşmaktadır.” Bu nedenle siyasilere, devlet tarafından her zaman ve her şart altında gözetlenmesi zaruridir. Bu anlayış, 1982 Anayasası’nda vücut bulan kuşkucu, kendisinden başka kimseye güvenmeyen aynı zamanda statükocu bürokratik vesayetinin de temel dayanağıdır.” görüşüne yer verilmektedir.

Raporda devamla, “Türkiye’de meydana gelen darbeler görünürde bazen sağa, bazen sola, kimi zaman hem sola hem sağa bazen de dindarlara karşı yapılmıştır. Darbeler gerekçelendirilirken bu tür ideolojik argümanlar kullanılmış olmakla ve değişik dönemlerdeki askeri müdahalelerde, bazı kesimler diğerlerinden daha fazla diyet ödemekle birlikte aslında fatura tüm toplum tarafından ödenmiştir. Dünya ve Türkiye örneklerinin öğrettiği; darbelerin tüm halka karşı yapılmış olduğu, darbe süreçlerinin hak ve hukuk kavramlarının askıya alındığı talihsiz dönemler olduğudur. Toplumun tüm kesimleri ve bunların siyasi temsilcilerinin her çeşit darbe, muhtıra ve demokrasiye müdahale süreçlerine karşı ortak tepki göstermesini sağlayacak, demokratik bilinç düzeyini yükseltecek bir eğitim sistemine ihtiyaç vardır. Hiçbir kesim diğerinin acılarına kayıtsız kalmamalıdır. Yalnızca mağdur olunduktan sonra evrensel haklar hatırlanmamalıdır. Herkesin asgari bir ilkesel duruş göstermesi ve empati kurması insanlığın ve vicdanın bir gereğidir.” görüşüne yer verilmektedir.

Raporun aynı bölümünde askeri müdahaleler ile ilgili olarak “Askeri müdahaleler Türkiye’nin yakın tarihinin karanlıkta kalmış dönemleridir. Sözde millet ve milletin huzuru bahanesiyle yapılanlar; yüz binlerce insanın sorgusuz sualsiz cezaevlerine ve kışlalara kapatıldığı, işkencelerin yapıldığı, geleceklerin çalındığı, idamların yaşandığı karanlık dönemler olarak anılacaktır. Darbeler; sözde toplumsal huzuru tesis etmeye gelenlerin Edirne’den Ardahan’a tüm ülkeyi açık hava hapishanesine dönüştürdüğü, konuşmanın yasak olduğu, kitlelerin dilsizleştirildiği, susturulduğu, hatta kitapların suç sayıldığı, yakıldığı, korku imparatorluğunun inşa zamanlarıdır.” görüşü ileri sürülmüştür.

Raporda devamla, “Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan” Komisyonumuz mecliste grubu bulunan tüm partilerin ortak girişimi ve uzlaşması ile teşekkül etmiş ve faaliyetlerini sürdürmüştür. Cumhuriyet tarihinde bir ilki başaran Türkiye Büyük Millet Meclisi, bu adımla ülkedeki demokrasinin ve toplumsal barışın tesisinde önemli bir kazanım sağlamıştır. Bu Komisyonun varlığı aynı zamanda, siyasi kültürün demokratik olgunluğunun da tescili niteliğindedir. Türkiye bugün, dünle mukayese edilmeyecek bir noktadadır. Bundan sonrası demokrasi kültürünün, çoğulculuğun, hoşgörünün ve farklılıklara saygının yaygınlaştırılması ve silahlı bürokrasi ile işbirliği içine giren sivillerin bu tepeden inmece anlayıştan bir sonuç alamayacaklarına inandırılmasıdır, ikna edilmesidir. Dünün darbe işbirlikçilerinin ve heveslilerinin, tümünün olmasa da, nedamet ifade edici açıklamaları Türkiye’nin yarınları için umut ışığıdır.” ifadelerine yer verilmiş ve Komisyon’un son derece başarılı ve özenli bir çalışma yaptığı vurgulanmıştır.

Raporun 1323 sayfasındaki değerlendirme ve Sonuç Bölümünde; “Demokrasilerde, “milli iradenin” dokunulmazlığı esastır. Türkiye’de her on yılda bir gerçekleştirilen darbeler, “milli iradeyi” yok ederek, demokrasinin kesintiye uğramasına yol açmış; Türkiye’nin “kanun devletinden”, bir “hukuk devletine” dönüşmesini engel olmuştur. Milletın temsil hakkını tehlikeye düşürecek her müdahale demokrasi, hukuk ve insan hakları gibi evrensel değerleri çiğnemek anlamına gelmektedir. Millet iradesinin sürekliliği ve aksatılmaya uğratılmaması temsili demokrasinin temelidir. Bu yüzden demokrasi, her koşulda korunması gereken ve kültür benliğimize nakşedilmesi gereken bir değerdir. Sivil toplumun gelişmesi halkın huzur ve refahının sağlanmasıyla, eğitim seviyesinin ve demokrasi bilincinin gelişmiş olmasıyla mümkündür. Bunun için ise siyasi ve iktisadi istikrarın kalıcı olmasının zaruridir. Her ülkede olduğu gibi Türkiye’de de, siyasi ve ekonomik istikrarın olduğu dönemlerde iktisadi ve sosyal kalkınma hız kazanmış; buna mukabil istikrarsız dönemlerde istikrarsızlığın bedelini tüm millet ödemiştir.” görüşüne yer verilmiş ve siyasi istikrarın önemi vurgulanmıştır.

Yukarıda özetlenen uluslararası düzenlemeler ve rapor içerikleri çerçevesinde; 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971, 12 Eylül 1980 ve 28 Şubat 1997, 27 Nisan 2007 (e-muhtıra) ve 15 Temmuz 2016 tarihlerinde demokrasimize yönelik hukuk dışı müdahalelerin ayrıntılı bir şekilde incelenmesi, değerlendirilmesi ve yorumlanması çok önem kazanmıştır.

Hiç şüphesiz özgürlükçü demokratik rejimlerde esas olan irade, milletin iradesidir. Bu rejimlerde iktidarın görevde kalması veya görevden ayrılması da ancak demokrasinin kurum ve kuralları çerçevesinde mümkün olur. Bunun dışında bir yolu benimsemek demokratik sistemlerde asla kabul edilemez bir yaklaşımdır.

Çağcıl ve çoğulcu demokrasinin evrensel değerleri bunu gerektirmektedir. Darbeler ve muhtıralar, gerekçesi ne olursa olsun demokrasiye, ülkeye ve millete çok ağır bedeller ödeten ve açıkça suç teşkil eden eylemlerdir.

Siyaset, belli hedefe ulaşmak için devletin gücünü ele geçirme yolu ile işlemektedir. Bu gücün esas unsuru siyasal iktidarlardır. Devlet gücünün somutlaşmış biçimi siyasal nitelikteki bir iktidardır. Siyasal iktidarı ele geçirmenin çeşitli yolları vardır. Barışçıl olmayan hiçbir yolu benimsemek mümkün değildir. Ülkemizde olduğu gibi siyasal iktidara erişme süreci zaman zaman insan değerlerine ters düşen boyutlar kazanmış ve kazanabilmektedir.

Ülke yönetiminin demokrasi dışı unsurlarla ele geçirilmesi ve sivil iktidarın yerine ara rejimlerin bir darbe ya da muhtırayla hâkim kılınmaya çalışılması o ülke demokrasilerinin olgunlaşmasını, gelişmesini, evrenselleşmesini ve kurumsallaşmasını her zaman sekteye uğratmıştır.

İnsan haklarına dayalı demokratik bir rejim kurmak ve kurumsallaştırmak, her şeyden önce demokrasiye inanan bireylere, sivil toplum örgütlerine ve siyaset kurumuna ve çok boyutlu ve tutarlı bir mücadeleye bağlıdır. İnsan hakları ve özgürlükleri, insanlık değerlerine bağlı hukuk düzenleri ve o düzenleri işleten siyasetçiler bulunduğu vakit gerçek olurlar.

Demokrasi dışı müdahaleler ülkemize ve milletimize acılar yaşatmış, toplumun her kesiminden insanlar bu müdahalelerin mağduru olmuşlardır. Bu tür girişimler, dünya milletler ailesinin eşit haklarına sahip şerefli bir üyesi olarak ülkemizin, milletlerarası toplumda güçlenmek isteyen demokrasisine ve saygınlığına gölge düşürmüştür.

İnsanlığın bütün üretici ve yaratıcı etkinlikleri devletin kurduğu ortam içinde doğar, olgunlaşır ve gelişir. Özgürlüğün ve insan haklarının üzerinde yaratıcı ve geliştirici düşünmenin koşulu laik ve demokratik devlet düzeninin varlığıdır. Ülkemizdeki bu düzen milli bütünleşme ve milli demokrasi ülküsüne dayanır. Demokrasi milletin, siyasi, kültürel ve iktisadi yönetime katılmasıdır. Siyasi, kültürel ve iktisadi egemenliğin koşulsuz millete ait olmasıdır. Demokrasinin kökleşmesi ve gerçek anlamıyla milli egemenliğin tesisi, ancak ve ancak böylesine bir yapı içinde mümkün olabilir.

21'inci Yüzyılda Milletimizin, Dünya Milletler ailesi içinde saygın ve onurlu yerini alması hiçbir müdahalenin olmadığı ve olmayacağı çağcıl ve çoğulcu bir demokrasi ile mümkündür. Demokrasimize dönük siyaset dışı müdahalelerin önlenmesi için demokrasimiz derinleştirilmelidir. Çağcıl ve çoğulcu demokrasi hedefine yönelik reform girişimleri aratarak devam ettirilmeli ve yaygınlaştırılmalıdır.

DARBELER VE ORYANTALİST BAKIŞ

Alâeddin YALÇINKAYA•

ÖZET

“Sömürgeciliğin keşif kolu olarak Oryantalizm” Doğu toplumlarının tarihi, kültürü, dili, siyaseti ve sosyolojisinin batılılarca araştırılması, değerlendirilmesi, bu alanda bilimsel sonuçlara ulaşılması sürecidir. Çağdaş, batılı, sosyal bilimsel yöntemlerle ve batılılarca yapılan bu araştırmalar sonucunda doğunun sosyal bilimler alanlarındaki birçok alanı aydınlatılmış, önemli bir literatür ortaya çıkmıştır. Bununla beraber yapılan araştırmaların konusu toplumsal alanlar olduğundan, genellikle batılılar, kendi değerleri açısından çalışmaları yürütmüş ve ona göre sonuçlara ulaşmıştır. Sosyal ve siyasal alandaki batılı bakış açısı, objektif doğrular olarak sunulmuş veya kabul edilmek zorunda kalınmıştır. Bu tür çalışmalar özellikle sömürgecilik çağında gelişmiştir. Hedef ülkeyi sömürgeleştirmek, sömürge statüsünü sürekli kılmak isteyen batılı yöneticilerin sosyal bilimcileri bu kapsamda önemli katkılar sağlamıştır. Hedef toplumların mevcut durumunu araştırarak bunlara yönelik en uygun politikayı tespit yanında, hedef toplumların sosyal mühendislik üzerinden yönetilmeye müsait hale getirilmesinde de Oryantalizm önemli bir araç olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda özellikle Türk-İslam topluluklarının benzersiz tarihi ve köklü devlet gelenekleriyle ilgili kaynaklar, hükümet etme ve meşruiyet sistemleri hafife alınmış, siyaset ve hukuk değerleri açısından dejenere edilmiştir. kendi tarihi ve kültürü konusunda olumsuz bilgilendirme sonucu özgüven kaybı yaşatılmış, bu süreç sonunda çağdaş sömürüye konu ülkeler haline getirilmiştir. Eski sömürge ülkelerinin yeni sömürgecilik şartlarına adapte edilmesi için son derece kullanışlı bir yöntem olan darbeler, başarılı olsa da olmasa da hedef toplumlarda özgüven erazyonu sağlamış, eski sömürgeciye daha fazla hareket alanı doğurmuştur. Başta Türk tarihi olmak üzere Doğu toplumlarının devlet gelenekleri öz kaynaklarına dayanarak objektif bakış açısıyla değerlendirildiğinde özyönetim, demokrasi, insan hakları gibi alanlarda batılılardan çok daha üstün yönleri olduğu görülmektedir. Bu çalışmada, Oryantalizm kavramı ile darbeler kısaca ele alınmakta, Türk ve İslam tarihinden demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü kapsamında örnek metinler ve uygulamalara temas edilmektedir. Özellikle sosyal ve siyasal

araştırmalarda sadece batılı kaynaklara bağlı kalmamanın, oldukça zengin birincil kaynakların bilimsel açıdan değerlendirilerek her fırsatta dikkate alınmasının önemi üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Oryantalizm, Askeri Darbe, Türk Tarihi, Oğuz Kağan Destanı, İnsan Hakları

COUP D'ETAT AND ORIENTALIST OUTLOOK

Abstract

“Orientalism as a way of discovery for colonialism”, is the study of the history, culture, language, politics and sociology of eastern societies, and the process of reaching scientific conclusions in this area. Many social science fields of the east have been illuminated and an important literature has emerged through the use of contemporary, western and social scientific tools. However, since many of the investigations were conducted on social issues, westerners have generally conducted their research through western values and reached the conclusions in reference to these values. The western approach in the social and political areas have been either presented or forcibly accepted as objective truths. Such studies were especially prevalent in the age of colonialism. In this respect, the social scientists of colonial powers have made an important contribution to colonialization of target societies and helped colonialization permanent in these societies. In addition to determining the most appropriate policy for target societies through an exploration of these societies, orientalism has also been used as an important tool to discover the most appropriate approach for social engineering that would allow administration of these societies viable. In this context, especially the rich and unprecedented resources on historical and deeply rooted state traditions and resources on ruling and legitimacy systems of Turkish-Islamic communities have been underestimated and have been degenerated from the vantage point of their political and legal values. These societies were induced to lose self-confidence through a process of information distortion on their own history and culture, which eventually transformed them into countries of contemporary exploitation. The military coups, which have been used as an effective means of acclimating the old colonial countries to the new colonial conditions, successful or not, have contributed to loss of confidence in the targeted societies and have created more freedom of action for former colonialist. However, when the state traditions of the eastern societies, particularly Turkish history, are examined from their original resources and from an objective point of view, the superiority of these societies over western practices in fields such as self-government, democracy and human rights is easily discernible. This study briefly examines the

military coups in relation to Orientalism through an exploration of seminal texts and practices on democracy, human rights and rule of law from Turkish and Islamic history. This is important as social and political scientists emphasize the importance of not only considering examination of non-western sources but also scientific examination of rich primary resources.

Key Words: Orientalism, Coup d'Etat, Turkish History, The Legend of Oghuz Kagan, İnsan Hakları

Giriş

15 Temmuz 2016 başarısız darbe girişimi, Türkiye’de demokrasi ve darbe ilişkilerini yeniden gündeme getirmiştir. Bu bağlamda birçok araştırmacı ve akademisyenin darbelerin tarihi, sosyal ve siyasal nedenleri, kültürel altyapısı gibi özellikleri yanında (Mütercimler, 2016) Giresun Üniversitesi’nde olduğu gibi “1. Uluslararası Demokrasi Sempozyumu”nun öncelikle konusu darbeler olmuştur. Darbeler konusu incelenirken bunun öncelikle Türkiye’nin demokrasi tarihinde yaşananlar, Osmanlı’da saray darbeleri ve Osmanlı dışındaki örnekler şeklinde ele alınması, temel özelliği meşruiyete aykırı olan bu cebren yönetime el koyma hastalığının Türk siyasi hayatının parçası olduğu gibi bir izlenime sebep olmaktadır. Dönem dönem meşru yönetime karşı başkaldırıların incelenmesi, değerlendirilmesi, dersler çıkarılması son derece önemlidir. Bununla beraber aynı zamanda siyasi geri kalmışlığın veya yönetme yeterliliği ve olgunlaşma düzeyine sahip olmamanın bir göstergesi olan darbe geleneği, aslında modern çağda sık sık batıdan ithal edilen uygulamalardandır.

İslamiyetten öncesi ve sonrası ile birlikte Türk tarihi, benzeri olmayan siyasi zenginlik ve olgunluğa sahiptir. Örneğin günümüzdeki devletlerin çok azının bin sene önce aynı ulus adı veya bu isimle anılan hanedanları bulunmaktaydı. 2000 sene öncesinde ise bu özelliğe sahip birkaç toplumdaki birinin Türler olduğu görülmektedir. Geçen süre zarfında değişik isimler altında bir şekilde devlet statüsünü koruyabilen tek millet Türklerdir. Belirtmek gerekir ki devletin ayakta durabilmesi, cesaret ve gücün ötesinde adalet ve insan haklarına saygı ile mümkündür. Çağımızda olduğu gibi tarih boyunca da zulüm ile bir devletin uzun süre yaşayabildiği görülmemiştir. Bu gerçekten hareketle atalarımız, değerlere son derece önem vermelerine karşın “Küfür âbâd olur, amma zulüm âbâd olmaz” vecizesini devlet yönetiminin temel taşı olarak tespit etmişlerdir.

Bu çalışmada Oryantalist (Batılı) araştırmaların genellikle Doğu ile ilgili önyargılı sonuçlara ulaştığını ve önemli ölçüde Doğuyu sömürmek, bölmek ve yönetmek, gerektiğinde devlet ve toplum düzenini yok etmek amacını taşıdıklarına işaret

edilmektedir. Bununla beraber çalışma, kesinlikle Oryantalist çalışmalar dahil herhangi bir araştırmayı, buluşu, yayını, birincil veya birincil olmayan kaynakları dikkate almamak, bunlardan uzak durmak amacını taşımamaktadır. Fuzuli batı düşmanlığı yapmak, her türlü alanda son derece gelişmiş bilim dünyasına kayıtsız kalmak mümkün değildir. Sorun milletlerarası toplumun etik olmayan özelliğidir. Esasen uluslararası ortamın anarşik özelliği sonucu her devlet veya her toplum kendi çıkarı doğrultusunda faaliyet göstermektedir. Yaygın bir ifade ile devletlerin sürekli dostları veya düşmanları olmayıp çıkarları vardır. Bunun gibi o devlete/topluma/kültüre mensup olan araştırmacıların da kendi devletinin veya toplumunun etkisini taşıması doğal karşılanabilir. Bilimsel objektiflik veya etik, özellikle sosyal bilimlerde tam olarak mümkün değildir. Asıl amaç ise ilgili alanlarda Türk ve İslam tarihi, toplumu, kültürü, gelenekleri alanındaki birincil kaynakların dikkate alınmaması, gereken önem verilmemesi yahut yanlış yorumlanmasının önüne geçmektedir.

Oryantalizm

Aşağıda Türkiye veya Osmanlı tarihinde yaşanan darbeler, darbe benzeri kalkışmalar konusunda kısa bir gezinti bulunmaktadır. Bundan önce sözkonusu girişimler konusunda algı operasyonlarının temeline bakmak gerekmektedir. Darbelerden sonra hedef doğrultusunda icraatlar yanında kamuoyunda oluşturulmak istenen algı, genellikle temel hedef haline gelmektedir. Bu bağlamda “Oryantalizm” gerçeği ile karşılaşırız. Doğu toplum ve ülkelerinin tarih, edebiyat, dil, toplum gibi alanlarının batılılarca incelenmesi, araştırılması, bilimsel yöntemlerle sonuçlar elde edilmesi sürecine Oryantalizm denmektedir. Belirtmek gerekir çağdaş bilimsel yöntemlerle bu alanda önemli bir literatür ortaya çıkmıştır. Bu araştırmalarla birlikte Doğu’nun Batılılarca işgali, sömürülmesi, kontrol altına alınması veya bir şekilde komşu ülkelerin çatıştırılması da aynı süreçte yaşanmıştır. Bu yönüyle Oryantalist çalışmalar, kendi ülke yöneticilerine Doğuyu istedikleri gibi veya çıkarlarına en uygun şekilde kullanmaları yolunda temel bilgileri sunmaktadır. Aynı bilgiler Doğulularca da paylaşıldığında ise hedef toplumun bilim camiasından başlayarak toplum istenilen doğrultuda yönlendirilmektedir. Örneğin bir araştırmadan “Türk tarihi, aslında darbeler tarihidir” benzeri bir sonuç çıkarıldığında, bu ülkede demokratik kurum ve geleneklerin yerleşmesi yönünde özgüven yıkılarak, milli birlik ve beraberliğin çökertilmesi, dolayısıyla yönetsel olduğu gibi bilimsel, ekonomik ve hukuksal bakımdan da gelişmeler engellenmiş olmaktadır. Oryantalist araştırmalar ve faaliyetler, genel olarak sosyal bilimlerin alanında görülmektedir. Ancak görünüşte bilimsel, ekonomik veya sağlıkla ilgili bir konunun nasıl sömürme aracı haline geldiğinin ilginç örnekleri bulunmaktadır. Bu bağlamda bilimsel gerçekler saptırıldığı gibi ilginçtir türküler bile yazdırılmıştır. En sağlıklı gıda durumundaki zeytinyağının kalp hastalıklarına sebep olduğu, bunun

yerine mısırözü yağı kullanılması gerektiği yalanını yayan ABD güdümündeki araştırmalar veya yayınlar sayesinde Türkiye’de yüzbinlerce zeytin ağacının kesilmesi sağlanmıştır. Bu arada kamuoyunu hedef doğrultusunda yönlendirmek üzere türküler bestelenmiş, zeytinyağının zararlı, fakir, cahil insanların gıdası olduğu bilinci oluşturulmuştur. Türkiye, bu konuda oyuna getirildiğini ise ancak yaklaşık çeyrek asır sonra anlayabilmiştir (Mütercimler, 2016: 37-44). Bu örnekte görüldüğü gibi Oryantalist bir faaliyet sonucunda açık bir şekilde ekonomik çıkar elde edilmiş veya sömürü yolu oluşturulmuştur. Aynı tezgâhların Türk kültür tarihi, Türk yönetim tarihi, toplumsal değerler, aile temeli kapsamındaki gelenekler konusunda sayısız örnekleri vardır. Bu kapsamda aile birliğini hedef alan araştırmalar yanında sanatsal faaliyetler çerçevesindeki programları da hatırlamak gerekmektedir. Oryantalizmin, sömürgeciliğin ileri karakolu olduğunu tespit eden Edward Said’in önde gelen batı üniversitelerinde görev yapmış Lübnan kökenli bir akademisyen olduğunu hatırlatalım (Said, 1981).

Oryantalist çalışmalardan ulaşılan genel sonuç, Batılıların (eski sömürgecilerin) Doğuyu medenileştirmesi, demokratikleştirmesi, insan haklarına saygılı hale getirmesi, bir anlamda kurtarması gerekliliğidir. Örneğin Gorçakov, Türkistan işgaline başlarken 1864’de yayınladığı deklarasyonda “Rusya’nın Orta Asya’daki pozisyonu... daha uygar olan devlet kendi sınırlarının güvenliği ve ticari ilişkiler açısından, çalkantılı ve istikrarsız yapılarının istenmeyen komşular haline getirdiği bitişik ülkeler üzerinde bir nüfuz kurmasına daima zorlanır. Önce, bastırılacak çapulculuk ve yağma hareketleri mevcuttur... Gözle görülür, elle tutulur kuvvetten başka bir şeye saygı duymamak Asyalıların özelliğidir..” (Correspondence). Gorçakov devamla, Amerika’da Birleşik Devletler’in, Cezayir’de Fransa’nın, sömürgelerinde Hollanda’nın, Hindistan’da İngiltere’nin yaptığı gibi Rusya’nın da Türkistan’a medeniyet götürmek zorunda olduğunu söyler.

Sultan Galiyev ise Emperyalist güçlerin 20. Yüzyılda Doğuda sürdürdükleri bitmek tükenmek bilmeyen savaşlar, Doğuyu ekonomik yönden Batılı güçlere kul-köle edebilmek için düzenlenmiş ince, politik hesapların birer parçasıdır, der. Ona göre Oryantalist zihniyet, Marksist literatürde de aynen devam etmiştir. Sorunu “gelişmiş toplumlar” ile “gelişmemiş toplumlar” olarak ikiye ayıran klasik Batı düşüncesi, Doğu halklarını “tarih dışı” sayan Marksist görüşle aynı noktada birleşmektedir. Bunun sonucu sömürgeciliğin temeli durumundaki “yönetmeye layık Batılılar” ve “yönetilmesi gereken Doğulular” formülü ortaya çıkmakta ve her türlü emperyalist politikalara meşruiyet kazandırılmaktadır (Kaymak, 1993: 33-38).

Yeni sömürgeciliğin önemli ayaklarından biri de “bilim emperyalizmi”dir. Belirtmek gerekir ki her ülke ihracatını artırmak, ithalatını azaltmak ister. Bu hedefler doğrultusunda diğer ülkelerle rekabet eder. Uluslararası sistemin anarşik özelliği gereği bu alanda etik kurallara riayet edilmez. Mevcut hukuksal altyapı güçlü

devletlerin (daha çok eski sömürgeciler) çıkarları doğrultusunda oluşturulmuştur. Bu gerçekler ışığında başta İngiltere, ABD, Fransa olmak üzere geçen yüzyılın sömürgeci güçleri sanayi mamulleri çerçevesinde pazar-hammadde ilişkilerini kurmuşlardır. Günümüzde ise ileri sanayi ürünleri dâhil tekstil, otomotiv gibi alanlar daha çok az gelişmiş ülkelere, Çin gibi ucuz emek gücünün bulunduğu yerlere kaymıştır. Eski sömürgeciler ise bilimsel faaliyetler, patent, yazılım alanında üstünlük sağlamaktadırlar. Belirtmek gerekir ki sosyal bilimler dâhil her alanda batı menşeli araştırma ve yayınlara çok daha kolay ulaşılmakta, dolayısıyla bunların kaynak eser olarak kullanımı bir şekilde mümkün olabilmektedir. Örneğin Ermeni soykırım iddiaları konusunda, bilimsel, hukuksal veya tarihi mesnet olmadığı halde çok daha fazla yayın yapılmış olup bunlara ulaşım oldukça kolaydır. Tarafsız bir araştırmacının ise ilk ulaştığı kaynakların etkisinde kalması doğaldır. Tıpkı bunun gibi Türklerin demokrasi geleneğinin bulunmadığı veya toplumsal yapının insan hakları, yahut kadına saygı konusunda yetersiz olduğu görüşünü savunan yayınlara çok daha kolay ulaşılmaktadır. Bu bağlamda Oryantalist yayınların etkisi oldukça güçlüdür. Bunların yanlışlığını, gerçek dışı olduğunu savunan araştırmalar -ki bunlar savunma durumundaki az gelişmiş/gelişmekte olan ülke akademisyenlerince yapılmaktadır- etkili olma bakımından yetersiz kalmaktadır. Son 25 yıldaki makale sayısına bakıldığında nicel olarak da örneğin Türkiye'nin 98 bin, ABD'nin 5.860 bin, İngiltere'nin 1.443 bin, Almanya'nın 1.318 bin olduğunu görmekteyiz. Nüfusu Türkiye'nin onsekizde biri civarındaki Norveç ile Finlandiya'nın sayıları dahi 100 bin ve 137 bindir. Dolayısıyla Oryantalist saldırıya maruz kalan örneğin Türkiye'de bilimsel araştırmaların sayısal azlık yanında etkinlik problemi de sözkonusudur. Bununla beraber tarihi gerçekler, oldukça zengin kültürel miras, yeterince değerlendirilmemiştir. Öte yandan Oryantalist bakış doğrultusunda ciddi çarpıtmaya maruz kalmış zengin öz kaynaklar sözkonusu olup bunlar ise yeni araştırmacılar tarafından daha ciddi, objektif ve sağlıklı değerlendirmeyi beklemektedir.

Türk Tarihinde Demokrasi, Hoşgörü ve Sosyal Adalet

Yukarıda belirtildiği gibi devletin varlığını devam ettirmesinin temel şartı adaletin tesisidir. Günümüzdeki devletlerin birkaçı hariç hemen tamamının bin yıl önce adı bilinmemektedir. Buna karşın ilk çağlardan günümüze birçok ulus-devletin kurucu unsuru olarak Türk adıyla veya Türk boylarından gelen hanedanlarca kurulmuş, birçok devlet bilinmektedir. Bunlar arasında bazılarının dünya tarihinde en uzun süre ve en geniş topraklara hükmettiği dikkate alındığında bu başarının sadece bilek gücü ile mümkün olmadığı açıktır.

“Esasen Türk cihân hâkimiyeti adalet, insanlık duygularına ve milletlerin arzularına dayanmasa idi Türk kudretinin tarih boyunca yaşaması da mümkün olmazdı.

Burada mukayese için sadece Türklerin Hindistan'da dokuz asır hüküm sürdüğünü, İngilizlerin ise, bütün kıtada, ancak bir asır kalabildiğini hatırlatmak yerinde olur. Türk hâkimiyeti yüz milyonluk bir Pakistan'ı ve İngiliz hâkimiyeti de sayısız diller arasında, müşterek bir anlaşma vasıtası olarak İngilizceyi bırakmıştır. Zîra Türk hâkimiyeti Avrupalılarınkinden farklı olarak yerli halklara ikinci sınıf veya esir muamelesi yapmıyor; istismar [sömürü] gayesi de gütmüyordu... Türklerin bu insani davranış ve siyasetleri, şüphesiz, millî mefkûre ve içtimaî demokrasi anlayışının bir genişlemesi ve tekâmülüdür. " (Turan, 2003: 11)

Kutadgu Bilig'in 2032 ve sonrası beyitleri, her çağda geçerli olan hukuk, adalet ve meşruiyet temelli ideal devlet formülünü sunmaktadır: "Zulüm yanar ateştir, yaklaşanı yakar; kanun sudur, akarsa nimet yetişir/Ey hakim, memlekette uzun müddet hüküm sürmek istersen, kanunu doğru yürütmeli ve halkı korumalısın/Kanun ile ülke genişler ve dünya düzene girer; zulüm ile ülke eksilir ve dünya bozulur/Zâlim zulmü ile bir çok sarayları harap etmiş ve sonunda kendisi açlıktan ölmüştür" (Kutadgu Bilig)

Türk devletlerinde, Türklerin dışındakilerin huzur ve güven içinde yaşadıkları konusunda Atilla'nın sarayına giden Bizans heyetinin yolda Bizans'tan esir düşmüş ve serbest bırakılmış birinin niçin ülkesine dönmek istemediğini sorması üzerine verdiği cevap son derece önemlidir: "Bizans'ta halk huzur içinde değil, kumandanlar muharebede halkı korumaz. Barış zamanında ise, halk, ağır vergiler vermekten sefil bir duruma düşmektedir. Bizans'ta hak diye bir şey yoktur. Orada zenginlerin cezalandırıldığı az görülen bir haldir. Burada ise hak vardır. Hak çiğnenmez. Onun için ben Bizans'a dönmüyorum." (Donuk, 1985)

Daha VIII. yüzyılda Göktürk Sultanı Bilge Kağan (716-734) kendileri Şaman olduğu halde halkın önemli bir kısmının Budizme geçtiğini dikkate alarak veziri ve kayınpederi Tonyukuk'a devlet eliyle bir mâbed yapmayı teklif eder. Tonyukuk ise Buda ve Lao-tse gibi inançların insanlara yumuşaklık ve miskinlik verdiğini, yöneticilerin savaşçı ruhlarına uygun gelmeyeceğini, aksi takdirde çok kalabalık olan Çinliler karşısında mağlup olacaklarını söyler. Bununla beraber tebaanın dinine karışılmaz, Budizm yanında Semerkant'ta Maniheiztler ve Yahudiler için mahkeme kurulmasına müsaade edilir. Bu görüşmede Bilge Kağan, sözkonusu Buda mâbedini kendilerinden ziyade bu dinin mensupları için düşündüğünü söyler. (Turan, 2003: 83) Başka inançlara saygı bugünkü anlamda devletin seküler vasfı, hemen bütün Türk toplumlarında bilinmektedir. Ancak bu konuda ilk resmi kayıt veya uygulama arancaksa bu Batı Avrupa'nın birkaç asır önceki uygulamaları değil Bilge Kağan ile veziri ve kayınpederi Tonyukuk arasında yukarıda özetlenen müzakere olmalı. Tarih olarak da Bilge Kağan'ın tahta çıktığı yıl olan 716, Sekularizmin bilinen başlangıç tarihi olarak kabul edilmelidir.

İslamiyetten sonra da devam eden Türklerde hakan/kağan/bey/sultan durumundakilerin halka sofra kurması, açları doyurması, yalıncakları (çıplakları) giydirmesi yöneticilerin cömertliğinden kaynaklanan bir uygulamadan öte bir bakıma zorunlu bir durumdur. (Turan, 2009: 107-108) Nitekim birçok kaynakta halka ziyafet vermeyen yöneticilere karşı isyan edildiği, böyle bir isyanın da haklı olduğu belirtilmiştir. Halkın yöneticiler üzerindeki hakkı durumundaki bu uygulama demokrasilerin ileri bir aşaması durumundaki sosyal devletin özelliklerindendir. Bu gerçekten hareketle demokrasinin başlangıcı olarak 1215'te İngiliz kralı Jean Sans Terre'nin imzaladığı Magna Charta Libertatum belgesi, İngiliz toplumu için kralın yetkilerinin sınırlandırılması anlamında demokrasinin başlangıcı kabul edilebilir. Üstelik bu belgede kral karşısında sadece özgür kimseler, asiller hayatını keyfi olarak yok etmeye karşı hak sahibi olabilmıştır. (Başlar, 2001: 28) Halbuki aşağıda ele alınan örneğin yine Bilge Kağan tarafından 681'de, devlet karşısında herkesin hakkı deklare edilmektedir ki demokrasiye giden yolda bilinen en eski tarih olarak Kağan'ın bu beyanı dikkate alınmalıdır. Burada kendi görevlerinin varlığının kabulü, halka karşı yükümlülükleri bulunduğu ve bunları yerine getirdiğinin ikrarı, kısaca Kağan olarak keyfi bir yönetiminin söz konusu olmadığından tespiti açısından başlangıç kabul edilmelidir. “.. Gündüz oturmam; gece uyumadım, ölesiye çalıştım... Çıplak halkı giydirdim; aç halkı doyurdum; yoksul halkı zengin ettim..” (Turan, 2009: 89, 104). Söz konusu beyana dayanan yönetim tarzı, elbette çağdaş demokrasi ile özdeşleştirelemez, ancak Kağan'ın yetki ve görev sınırlarının belirlenmesi çerçevesinde 1215'te İngiliz kralının keyfi olarak asilleri cezalandıramayacağı taahhüdünden çok daha ileri düzeyde olduğu dikkate alındığında 681'de Bilge Kağan'ın bu sözleri demokratik yöndeki gelişmenin başlangıcı kabul edilmelidir.

Belirtmek gerekir ki “Oğuz töresine göre hakanların halkını doyurması gerekirdi. Bu töreye İslâm dininin yardım ve bağışı ibadet kabul etmesi de eklenince, Müslüman Türklerde yardım ve bağış konusu bir yarış halini almıştır. Sultan Alparslan çok merhametli ve şefkatli di. Ramazanda yoksullara 15.000 dinar dağıtırdı. Sarayında her gün elli koyun kesilir ve aşhanede pişirilen yemekler fakirlere dağıtılırdı. Eski Türk an'anesine göre emir, bey ve askerlere ziyafetler verilir ve daha sonra sofralar ve eşyalar yağma edilirdi. İranlılar buna “han-ı yağma” derlerdi. (Turan, 1965: 138)

Sultan Tuğrul, iyi sofra kurmak ve her türlü yiyecekler hazırlamak hususunda son derece itina buyururdu. Öyle ki o, erkenden atlanıp gezintiye ava gitti ise, çölde bir şeyler yemek üzere yirmi katır yükü yiyecek onunla birlikte giderdi. “Sultan Melikşah ile Semerkand ve Özkent'e gittiğimiz sırada işittim ki burunlarını her şeye soka kimselerin dilinde şöyle bir söz dolaşıyordu: Çiğiller ve Maveraiü'n-nehirliler, daima, Sultanın gelip gittiği bu uzun müddet içinde onların sofrasında bir lokma ekmek yiyemedik” (Nizamülmülk, 1981: 154). Siyasetname'de geçen bu sözlerden vezir olarak Nizamülmülk'ün devletin halkına fazlasıyla ziyafet verdiği halde

bazılarının bunu inkâr etmesinden yakındığını görmekteyiz. Görüldüğü gibi bu coğrafyada, örneğin İngiltere'deki gibi zulmetme, öldürme problemi yoktur, fakat Sultanın halka ziyafet verip vermediği tartışması vardır.

Bu gerçeklere karşın demokratikleşme, gelişme, medenileşme gibi alanlarda Türk ve İslam toplumlarındaki öncü uygulamaların yok sayılması, sadece tarihi gerçekleri saptırmanın ötesinde, bir topluma üstünlük, öncülük kazandırırken diğerlerinin hakkı olan prestiji, dolayısıyla özgüveni yok etmektedir. Bunun somutlaşan ilginç bir uygulaması ise dünyanın merkezi anlamındaki boylamların başlangıç noktasının İngiltere'de Greenwich Gözlemevi olmasında görmekteyiz. 1884 yılına kadar bu merkez İstanbul'da Ayasofya'nın kubbesi veya Sultanahmet'teki taş kabul edildiği halde o yıldan beri bu nokta Greenwich'e alınmıştır (Ortaylı, 2014). İngiltere'nin 19. Yüzyıldaki gücünü kullanarak bunu alması, bundan kaynaklanan bilinçaltı prestije sahip olması, devletlerin çıkarlarını ön planda tutması gerçeği ışığında makul bir davranıştır. Makul olmayan durum ise Türk akademisyenleri dahil eğitim camiasının ve halkının dünyanın merkezinin kendi ülkesinden hiçbir neden yokken İngiltere'ye taşınmış olmasını unutmış olmalarıdır ki burada Oryantalizmin farklı bir etkisiyle karşılaşmaktayız.

İnsan Hakları tarihi konusunda Veda Hutbesi'nin yeri son derece önemlidir. Laikliği ön planda tutan bir partinin lideri olarak Kemal Kılıçdaroğlu'nun bu konuda Veda Hutbesi'ne atıfta bulunması ve siyaset bilimi öğrencilerinin bunu mutlaka okumaları gerektiğini hatırlatması da doğru bir tavidir (Kılıçdaroğlu, 2016). Belirtmek gerekir ki dini veya milli değerleri siyasete alet etmek kabul edilemez bir durumdur. Bununla beraber dini istismar (sömürü) ile tartışmalı konularda bu gibi değerlere atıfta bulunmak farklıdır. Birincisi ne kadar yanlışsa ikincisi o kadar yerinde bir tavidir.

Türkiye'de Darbeler

Son bir buçuk asırlık Türk siyasi hayatı adeta darbeler geçididir. Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi, bilekleri kesilerek öldürülmesi, modern anlamda ilk darbe kabul edilebilir (Yalçınkaya, 2016). Bununla beraber önceki dönemlerde örneğin Genç Osman'ın tahttan indirilerek boğulması başta olmak üzere saray dışından müdahalelerle padişahların değiştirilmesi de klasik dönem darbeleri olarak düşünülebilir. Sultan Abdülaziz'in Serasker Hüseyin Avni Paşa ile Mithat Paşa ve diğer üst düzey devlet yöneticilerinin işbirliği ile tahttan indirilmesi ve yerine V. Murat'ın tahta çıkarılması modern dönemde yaşanan darbelerin aksine dış bağlantısı pek bilinmeyen bir eylemdir. Yılmaz Öztuna olayı "Bir Darbenin Anatomisi" adlı kitabında tahlil ederken özellikle bu olayda bazı çevrelerin aksine Mithat Paşa'nın rolü ile ilgili belgeler ve mahkeme kararlarına atıfta bulunmuştur. Öte yandan darbeden bir müddet sonra intihar ettiği haberi yayılmış olup halen bazı çevrelerce

ısrarla Abdülaziz'in intihar ettiği iddia edilmeye devam etmektedir. Eski sultanın iki bileğini keserek intihar ettiği iddia edilirken bir insanın iki bileğini kesmesinin mümkün olmadığı, esasen eski Sultanı öldürmek üzere görevlendirilen kişiler ve bunların adım adım katletme görevlerini nasıl yerine getirdikleri mahkeme kayıtlarında anlatılır (Öztuna, 2013). Burada önemli olan darbeyi yapanlarla ilgili yanlış bilgi yaymanın yanında İslam toplumunda kabul edilmeyen intihar eyleminin eski halife-sultan tarafından yapıldığı haberlerinin duyurulmasıdır ki konunun Oryantalist amaçları oldukça derindir. Öte yandan bağımsız mahkemelerce suçu sabit olup idama mahkum edilen Mithat Paşa hakkında, Sultan II. Abdülhamid yetkisini kullanarak idamı sürgüne çevirmesi ve sürgün yıllarında iken Paşanın vefat etmesi de çarpıtılmış, Mithat Paşa'nın sultan tarafından öldürtüldüğü iddiaları birçok yayınlarda işlenmiştir. Burada ise sadece Abdülhamid karşıtlığı bulunmayıp fakat bu devlette hukuk, kural, insan hayatına saygının olmadığına bilinçaltına yerleştirilmesi şeklinde yine derin bir Oryantalist amaç söz konusudur.

Türkiye'deki modern darbenin en klasik örneği sonraki birçok darbeye model olması açısından da 31 Mart Vak'ası'dır. Bu olay mesela, 12 Eylül 1980 darbesine giden süreçte olduğu gibi önce terör hareketi başlatılmış, İstanbul'un her tarafında "irticacılar" asayiş bozmuş, olaylar esnasında kan dökülmüş, netice itibarıyla Hareket Ordusu İstanbul'a gelerek olayları durdurmuş ve Sultan II. Abdülhamid tahttan indirtilmiştir. Bu süreçte etkili olan irticacı Volkan gazetesinin veya Prens Sabahattin'in İngiltere tarafından finanse edilmesi, yönlendirilmesi çağdaş Türk darbelerinin de belirgin özelliklerindendir. Netice itibarıyla on yıl içinde Osmanlı İmparatorluğu bitirilmiş ve darbenin asıl aktörleri durumundaki İttihat ve Terakki Cemiyeti yöneticilerinin herbiri ayrı bir ülkeye kaçmıştır. Bu arada yine İttihatçı liderler tarafından organize edilen örneğin Bâb-ı Âli Baskını da tam anlamıyla darbe özelliklerini taşımakta olup, baskında bir bakan katledilmiş, mevcut hükümet istifa ettirilerek İttihat ve Terakki hükümeti kurulmuştur.

Cumhuriyet döneminin en önemli hükümet değişikliği 27 Mayıs 1960, aslında askeri darbe olduğu halde halk hareketi sonucu gerçekleşmiş bir ihtilal algısı oluşturulmuştur. 12 Mart Muhtırası ile mevcut hükümet istifa etmek zorunda bırakıldığından bu muhtıra da darbeler müzesindeki yerini almıştır. 1970'lerin sonuna doğru Türkiye'de her gün 3-5 kişi terör olaylarına kurban gitmiş, bütün yurttaki sıkıyönetim ilan edilmiş, fakat olayların önü alınamamış, nihayet 12 Eylül darbesi gerçekleşmiştir. Bu darbenin mimarı durumundaki Kenan Evren hatıralarında 12 Eylül'den önce de asayiş ile ilgili bütün yetkilere sahip olduğu halde terör olaylarının önlenemeyişine karşın darbeden hemen sonra olayların durmasını anlamadığını yazmıştır. Bu anlamda yaşanan olayların hedefinin ülkede darbe şartlarının oluşmasına yönelik olduğunu, darbe ile birlikte gizli elin (bu kesinlikle dış

güçtür) faaliyetlerinin durduğuna işaret eder. Bu yönüyle 12 Eylül darbesi ile 31 Mart Vak'ası arasındaki benzerliği tekrar hatırlatalım.

15 Temmuz 2016 darbe girişimi ise daha önce benzeri olmayan özelliklere sahiptir. Önceki darbelerde genellikle meclis, hükümet, cumhurbaşkanı/devlet başkanı hedef alınarak bu makamlar kontrol altına alınırdı. Cumhuriyet dönemi darbelerinde kamuoyunu da kontrol etmek üzere TRT de ele geçirilirdi. 15 Temmuz'da TBMM'nin bombalanması, birçok yerde vatandaşlara kurşun sıkılması, Boğaz Köprüsü'nde yaşananlar dikkate alındığında darbeyle birlikte bir infial ortamının, ardından iç savaşın hedeflendiği görülmektedir. Darbe teşebbüsünde 240 vatandaşımızın şehit edilmesi öncekilerde pek rastlanmayan bir durumdur. Bu bağlamda ABD'deki Ermeni lobisinin önde gelenlerinden Sassounian'ın Doğu Anadolu'yu (kendi ifadesi ile Batı Ermenistan) ele geçirmek üzere projesini hatırlatmamız lazım. Sassounian, 2012'de yapılan röportajda sözkonusu hedef için Türkiye'de salgın hastalık veya doğal afet beklenmesi gerektiğini veyahut bu ülkenin etnik karışıklıklarla enerjisinin tüketilmesi gerektiğini, son olarak bölgesel bir savaşa çekilerek Türkiye'nin bitirilmesini önerir. 15 Temmuz darbe liderinin Aralık 2016 itibariyle ABD'de bulunduğunu, darbe sürecine doğru Türkiye'de etnik kökenli görüntüsü ile şehir savaşlarının yaşandığı, aynı süreçte Irak ve Suriye'deki iç savaşa çekildiğini hatırlayalım. Yine darbe sürecine doğru özellikle ABD'den kendi vatandaşlarına Türkiye'ye seyahat etmeme konusunda sık sık uyarılar yapılmış olması da son derece önemlidir. ABD'nin Kasım 2016'da seçilen başkanı Trump henüz koltuğuna oturmadan yaptığı açıklamada ülkesinin başka ülke yönetimlerine müdahalesine karşı olduğunu belirtmiştir. Nitekim daha seçim propagandası devam ederken yaşanan 15 Temmuz başarısız darbesinin arkasında CIA'nın olduğunu tweet mesajı ile duyurmuş, bir gün sonra bu mesajı silmiştir (Trump, 2016)

Askeri darbeleri öncelikle toplumların siyasi olarak az gelişmiş olması ile açıklamak mümkündür. Siyasi kurumların düzgün çalışmadığı, bu kurumların meşru olmadığı veya yoğun bir meşruiyet tartışmasına hedef oldukları, halkın siyasete katılımının yetersiz olduğu veya sivil toplum kuruluşlarının zayıf kaldığı ülkelerde askeri müdahaleler daha fazla görülmektedir (Gürsoy, 2015: 78). Bununla beraber sözkonusu eksikliklerin bulunduğu ülkelerdeki darbelerin hemen tamamının gelişmiş ülkeler tarafından finanse edildiği de bir gerçektir. Belki dış bağlantısı kurulamayan bazı darbeler de bağlantı kurulabilenler sayesinde bir darbe geleneğinin sonucu olduğu açıktır. Türkiye'de gerçekleşen 15 Temmuz 2016 başarısız darbe girişiminin lider kadrosunun üssünün ABD'de FBI merkeziyle yan yana olması tesadüf değildir. Darbe girişimindeki başta İncirlik üssü bağlantıları olmak üzere diğer ilişkiler bunu açıkça ortaya koymaktadır.

Az gelişmiş ülkelerdeki darbeler konusunda bir dönem ABD başkanı Reagan'ın güvenlik danışmanlığını yapmış olan Edward Luttwak'ın "Darbe" kitabında ilginç

bilgiler bulunmaktadır. “Hükümet Darbesi Ne Zaman Olanaklıdır?” başlığı altında şöyle der: “1945 yılından bu yana sömürgecilikte meydana gelen çözülme süreci, bağımsız devletlerin sayısını iki katından fazla artırdı, çok hoşnut edici bir yöntemle bize sonsuz fırsatlar sundu. Bununla birlikte, bütün bu devletlerin, bizim için iyi hedef olmadıklarını kabul etmek zorundayız. Mesela İngiltere’de bizleri bir darbe yapmaktan alıkoyacak bir şey yoktur ama muhtemelen çok kısa bir süreden fazla iktidarda kalamayız. Kamuoyu ve bürokrasi, orada iktidarın niteliği ve yasal temelleri konusunda köklü bir bilince sahiptir ve meşru bir yönetimi yeniden gözden geçirmek için bize karşı tavır alınacaktır.” (Luttwak, 1996). Belirtmek gerekir ki ABD’li uzmanın tespiti ile darbenin hedefi olan ülkenin siyaseten gelişmemiş olması gereği, Türkiye için oldukça önemlidir. Çünkü Türkiye’de askeri darbe sonucu kurulan yönetimler üç yılını doldurmadan cunta yönetimleri görevi sivillere terketmek zorunda kalmıştır. Bu bağlamda “Silahlı kuvvetlerin siyasete müdahalesi üç yıl gibi uzun bir süre devam ettiyse ve darbeyi gerçekleştiren askerler ülke idaresini tamamen ele alarak yönetimlerini kurumsallaştırdıysa, darbenin rejim değişikliği ile sonuçlandığı hükmüne varmak ve bir askeri rejimin kurulduğunu söylemek mümkündür” tespiti son derece önemlidir (Gürsoy, 2015: 77). Bu gerçekler ışığında bütün dış yönlendirmelere ve desteklere karşın Türkiye’de darbelerden istenen sonuçların alınmadığını söylemek mümkündür. Çünkü devlet ve toplum geleneği ile kökü asırlara uzanan siyasal kültürü bir yönüyle İngiltere’de olduğu gibi meşru bir yönetimi zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla Türkiye’de darbeler, darbelerin dış bağlantıları yanında mesela Yunanistan, Şili, İspanya ve Brezilya’dakiler (Gürsoy, 2015: 79-80, 93-94) gibi darbe sonucu yönetimlerin niçin uzun ömürlü olmadıklarının Türk siyasi kültürü açısından değerlendirilmesi son derece önemlidir. Bu değerlendirme Oryantalist bulguların yanlışlığını ortaya koymanın yanında halkın ve yöneticilerin demokrasi, yönetimde meşruiyet, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi konularda özgüven ve bilincini güçlendirecektir.

Sonuç

Sosyal bilimler araştırmalarına konu olan, bir ülkenin veya halkın demokratiklik mirası veya geleneği sadece bilimsel araştırma alanı veya prestij sorunu değildir. Fakat bu aynı zamanda o toplumun veya devletin siyasi kültür zenginliği, yönetimde istikrar, bürokraside uyumluluk, yönetimle halk arasındaki ilişkinin sağlıklı olup olmaması konusudur. Bu gerçekler, devlet yönetiminde meşruiyet, süreklilik ve yasallık durumu; genel olarak insan hakları, kadın hakları, çevreyi koruma bilinci gibi çağımızın ileri demokratik ülkelerinin iftiharla sahip olduklarını öne sürdüğü değerler için de geçerlidir. Türkiye’nin tarihi ve kültürü açısından bakıldığında, bu alanlarda gerek İslâmiyetten önce gerekse İslâmiyetle çok daha ileri düzeyde Türk devletlerinde ve toplumlarında dikkate alınması, işlenmesi, değerlendirilmesi gereken son derece önemli kurallar, inançlar, gelenekler ve uygulamalar

bulunmaktadır (Yalçınkaya, 2010). Devlet ve toplum ilişkilerinde bunları yok saymak veya gereken önemi vermemek, siyasi alanda prestij ve özgüven kaybına sebep olup sonuç itibariyle sosyal, etik ve eğitimsel olduğu gibi ekonomik kayıpları da sözkonusu olacaktır. Sık sık darbelerin yaşandığı, yönetimde meşruiyet tartışmaların sürüp gittiği, devlet kurumları ve toplum kesimleri arasında güven sorununun çözülmediği bir toplum öncelikle üretkenliğini kaybetmiştir. Böyle bir ülkede iktisadi yatırımlar son derece riskli olup turist olarak ziyaret konusunda dahi tereddütler yaşanacaktır.

Başarısız 15 Temmuz 2016 darbe girişimini organize edenler, destekleyenler, amaçları ve nihâi hedefleri ile ilgili birçok konu muğlaklığını korumaktadır. Bununla beraber çok partili siyasi hayata geçtikten sonra Türkiye'yi sık sık darbe yapılan veya darbe teşebbüsünde bulunulan bir ülke olarak anmak, bu ülkede darbelerin neden olduğu olumsuzluklardan çok daha fazla zarar vermektedir. Bu girişimleri Türk tarihi, siyasi kültürü, toplumsal ve antropolojik özelliklerinin sonucu olarak görmek ve açıklamak, ülke halkına büyük haksızlık olduğu gibi emperyalist ülkelerin sömürü hedeflerine destek olmak, bu bağlamda olumsuz anlamıyla Oryantalizme katkı sağlamak demektir.

Sonuç olarak bu çalışma “şanlı tarihimiz”, “yüce dinimiz”, “kahraman atalarımız”, “bilge ecdadımız” gibi söylemleri daima ön planda tutmamızı şart koşmamaktadır. Bu söylemlerin yanlış veya anlamsız olduğu ima edilmiyor, ancak bunların yeri her inançtan veya etnik gruptan bilim insanlarının yer alabildiği bir akademik faaliyet veya yayın değildir. Bununla beraber özellikle Oryantalist baskı nedeniyle sosyal bilimler alanında “bizden” olanların daima küçümsenmesi, çarpıtılması, yok sayılmasının öte yandan konumuz olan demokratikleşme, insan hakları, hukukun üstünlüğü gibi konularda tersi de olsa Batıdan gelenlerin daima yüceltilmesi, öncü kabul edilmesi, kıymet verilmesi, bilimsel açıdan gerçek dışı olduğu kadar toplumların özgüveni, başarısı, prestiji ile bütün bunların ekonomik getirileri açısından büyük yanıltır. Bu gerçek özellikle yaşanan darbelerin incelenmesi, değerlendirilmesi, bunlardan sonuçlar çıkarılması aşamasında son derece önemlidir.

Kaynaklar

Başlar, K. İnsan Hakları ve Kamu Hürriyetleri, Emniyet Genel Müdürlüğü, Polis Akademisi Başkanlığı, 2001.

Correspondence, ss. 2-5, FO 65/1150; zikreden: Saray, M, Rusların Orta Asyayı Ele Geçirmeleri, ODTÜ, Ankara, 1984.

Donuk, A. "İslamiyetten Önceki Türklerde Devlet Adamı Tipi", 13.12.1985, <https://turkcetarih.com/islamiyetten-onceki-turklerde-devlet-adami-tipi/> Erişim Tarihi: 06.12.2016

Gürsoy, Y. "Rejim Değişiklikleri: Otoriterleşme ve Demokratikleşme", Karşılaştırmalı Siyaset, 3. Baskı, Der.: S. Sayarı, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2015.

Kaymak, E. Sultan Galiyev ve Sömürgeler Enternasyonalı, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1993.

Kılıçdaroğlu, K. "Kılıçdaroğlu, Veda Hutbesini Hatırlattı", <http://www.hurriyet.com.tr/kilicdaroglu-veda-hutbesini-hatirlatti-teker-40220243> Erişim Tarihi: 10.12.2016

Luttwak, E. Bir Uzman Gözüyle Darbe, terc.: E.İ. Polat, Yaba Yayınları, Ankara, 1996.

Mütercimler, E. İsyandarlar, İhtilaller, Darbeler, Asi Kitap, İstanbul, 2016.

Nizamülmülk, Siyasetname, çeviren: N. Bayburtlugil, Dergah Yayınları, İstanbul, 1981; , <http://tr.scribd.com/doc/16516894/Nizamulmulk-Siyasetname> Erişim Tarihi: 10.12.2016

Ortaylı, İ. "Dünyanın Merkezi Greenwich mi İstanbul mu?", 25.12.2014, <https://www.youtube.com/watch?v=IJZbKJ2oB0A> Erişim Tarihi: 07.12.2016

Öztuna, Y. Bir Darbenin Anatomisi, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2013.

Said, E. Oryantalizm, (Çev.: Nezih Uzel), Pınar Yayınları, İstanbul, 1981.

Sassounian, H. "Sassounian: Frequently Asked Questions on Armenian Demands from Turkey, 8 Ağustos 2012, <http://armenianweekly.com/2012/08/08/sassounian-frequently-asked-questions-on-armenian-demands-from-turkey/> Erişim Tarihi: 04.12.2016.

Toprak, U. "Emperyalizmin Keşif Kolu: Oryantalizm", <https://makaleler.wordpress.com/2006/09/28/emperyalizm'in-kesif-kolu-oryantalizm/> Erişim Tarihi: 30.11.2016

Trump, D. "CIA Officers Helped Turkey Coup Attempt, Evidence Available", Veterans Today, 24 August 2016, <http://www.veteranstoday.com/2016/08/24/trump-cia-officers-helped-turkey-coup-attempt-evidence-available/> Erişim Tarihi: 10.12.2016

Turan, O. Selçuklular, Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti, Ankara, 1965

Turan, O. Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkuresi Tarihi: Türk Dünya Nizâmının Millî, İslâmî ve İnsanî Esasları, 18. Basım, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2009

Yalçinkaya, A. "Türk-İslam Devletlerinde İnsan Hakları Konusunda Örnek Uygulamalar", Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, Ekim 2010, ss.57-78.

Yalçinkaya, A. Bir Darbenin Anatomisi, <http://www.turkishnews.com/content/2016/08/02/bir-darbenin-anatomisi/>
Erişim Tarihi: 04.12.2016

Yusuf Has Hacı, Kutadgu Bilig: Beyliğe Lâyık Bir Beyin Nasıl Olması Gerektiğini Söyler, 11. Yüzyıl, <https://kutadgubiligmetni.appspot.com/xxviii.html> Erişim Tarihi: 06.12.2016

SUUDİ ARABİSTAN'DA SELMAN BİN ABDÜLAZİZ'İN SİVİL DARBESİ ve ETKİLERİ

Abbas KARAAĞAÇLI•

GİRİŞ

Bundan yaklaşık yüzyıl öncesine kadar bu ülke küçük şeyh ve sultanlar tarafından yönetilen küçük bir yarımada çölü idi. Hiç kimse gerçekten Şeyhlerin, Sultanların Fars Körfezi'nin ve Kızıl Denizi'nin kıyılarından kalkıp bir araya gelerek birlik içinde bir ülke meydana getirebileceklerini hayal bile edemezdi. Bunu yapana nasıl bir ödül verilebileceğini hayal bile edemezdi. Ancak yaklaşık bir asır önce Riyad Çöllerinde topraktan yapma bir evde Abdülaziz adında bir oğlan çocuk dünyaya gelmiş. Bu çocuk daha sonra İbni Suud olarak Batı'da tanınmaya başlandı. O Melik Faysal ve Melik Halit'in babasıydı. Onun yaşamı ile bu ülkede Kraliyethikâyesi başladı. İbni Suud ailesi Arap Yarımadasını fethetmek için çölden çıktı. Onlar kendi adlarını verdikleri Suudi Arabistan Krallığını meydana getirdiler.

Emperyalist ülkelerin bu ülkeye uyguladıkları yayılmacı politikalar nedeniyle ortaya çıkan buhranlar bu hareketin güçlenmesine yardım etmiştir. Irak ve Filistin İngiliz sömürmesine ve Lübnan ile Suriye Fransız sömürgesi olduktan sonra ve yapılan demir kara yolları komşu ülkelere göç eden çöl sakinlerinin tekrar atalarının ülkesine dönmelerine neden olmuştur.

Bir araya gelen göçmen kabile ve aşiretler arasında su ve otlaklar için savaşlar meydana geldi. Emperyalistlerin müdahalesiyle zengin yöneticiler arasındaki çekilme gittikçe arttı. Köy veya şehirde yaşayan çiftçilerin yoksulluğu ve burjuvaların düşünceleri ülkedeki yaşamı çıkmaza soktu. İşte bu kargaşada Necd hünkârı ile ayrılıkçı kabileler arasında savaş Arap yarımadasındaki yöreleri bir araya getirerek birlik içinde bir devlet haline getirmek yolunda Anti Emperyalist ve ilerici hareketlere büründü.

Birliği sağlamak mücadelesinde liderlik tüccar ve toprak sahibi feodallerin elindeydi.(En önde gelen Abdülaziz İbni Suud) Bunlar köy ve şehirlerde yaşayanlar, ayrıca yarı göçmen olan çöl sakinlerinin desteğinden yararlandılar. Vahabi düşünceleri yeni şartlarda az miktarda uyum sağladıktan sonra birlikçilik ideolojisi olarak kabul edildi. Vahabi zenginler kabileler arasında yayılmacı yabancı ülkelerin

korkusuna aşıladılar ve kin tutmak ve savaşmaktan vazgeçmelerini istediler. Vahabıcılık kısa sürede bu bölgede yayıldı. Feodal baskısından bıkan esnaf, aşiret reislerinden korkan çiftçiler, kabileler arası çatışmalardan hayatlarını kaybeden çöl sakinleri kurtuluş ümidiyle Vahabilik ideolojisi etrafında bir araya geldiler. 1913 yılında İbni Suud tarafından kurulan "Tek tanrıya tapan kardeşler" adındaki örgüt Vahabilerin dini-askeri örgütü sayılıyordu. Bu örgüt başlatılan savaşta en önemli faktörlerden biri sayılıyordu.

İbni Suud bu hareketlerden en önemli beklentilerden biri çölde yaşayanları köy ve şehirlere yerleştirmektedir. Bu yüzden 1928'de köy veya şehirlerde yaşamaya vacip ve gerekli kılan emirler verdi. Böylece Necd kabileleri kardeşler hareketinin yanında yer almaya mecbur kaldılar. Bunlar İbni Suud 'u lider kabul ederek kendisine zekât vermeye başladılar. İbni Suud çöldeki önemli kabilelerin reislerini Riyad'a çağırarak gerekli emirleri verdi.

Gönüllü Vahabi'ler silahlı gruplarla birlikte gerektiğinde zor kullanarak göçmen kabilelerin bir yerde kalmalarını ve savaştan vazgeçmelerini sağladılar. 1912'de Moteyn, Şemr ve Harp kabileleri "kuç" adı verilen bir kasabaları meydana getirdiler. İbni Suud'un emri ile kasabaların sayısı 1920'de 52'ye ve 1939'a kadar Suudi Arabistan'ın tüm topraklarında 143'e yükseldi.

Çöldeki göçmenler kasabalarda yerleştikten sonra diğer kabilelerin çocukları ve ova sakinleri ile sosyal bakımdan ilişki kurmaya başladılar. Kardeşler kendi kabileleri ile eski bağlarını kopardılar. Aşiret kabile ilişkilerinin tesirinden kurtuldular. İslam'ın gelenekleri gereği, İbni Suud'un krallığı etrafında bir araya geldiler. İşte böylece çöl sakinleri, feodal devletin askerleri oldular. Bu kasabalılar yalnız çiftçilikle kalmayıp askeri eğitim görerek bu konuda hizmet veriyorlardı. Her kasaba kendi halkı tarafından seçilen bir emir tarafından yönetiliyordu. İbni Suud'un seçilen emiri onaylaması gerekiyordu. Kasabaların sakinlerine, çiftçi, gönüllüler, çoban ve maceraperestler teşkil ediyordu. Gönüllüler, vergi ve asker toplayanlardı. Gönüllülerin en önemli görevlerini dini kaide ve kurallara ve Vahabilerin doktrinlerine bağlı kılmaktı. Kardeşler kalabalık bir ordu meydana getirerek iç ve dış düşmanlara karşı savaşıyorlardı. Savaşlardan sonra İbni Suudi kendilerine savaşın ganimetlerinden birkaç parça veriyordu. Böylece diğer göçmen kabilelerin çocukları yavaş yavaş düzgün birlik içinde kurulmasına başlayan idari, yargı, askeri ve dini sistemin içine girdiler.

İbni Suud 2. Dünya Savaşı'nın sonuna doğru Arap ülkelerinin birleşmesi ve birliğin sağlanması için savaşı yeniden başlattı. Suud'un oğlu Arapların anti Anglo-Fransız

1 Ülke içinde yönetimi ele geçirmek amacıyla savaşan kabileler, örneğin, Moteyir, Etibe, Harp ve Acman gibi kabileler. Dışta ise önceleri İngiliz daha sonraları Osmanlılar.

emperyalizm hareketlerinden son derece iyi bir şekilde faydalandı. Bu emperyalizm Osmanlı hükümetinin yerini tutmuştu.

Vahabiler 1920’de Kızıldeniz’in kıyısında bulunan ve stratejik açıdan son derece önemli olan “Asir” bölgesini işgal ettiler. 1921 Temmuz’unda büyük kabilelerin reisleri, büyük din adamları, Riyad’da bir araya gelerek Suud’un oğlunu Necd ve ona bağlı tüm toprakların kralı olarak tanıdılar. Bu ise İngilizlerin, Faysal’ı Irakta, Abdullah’ı ise Batı Ürdün’de kral tayin etmelerine karşı bir tepki sayılıyordu.

3 Mart 1924’te Türkiye’de İslami hilafetin kalkmasıyla birlikte Şerif Hüseyin, Hicaz’da kendini Müslümanların halifesi ilan etti. Şerif Hüseyin² ihtiraslarını açığa çıkartarak tüm Arap âleminin kralı olma isteğini herkese belli etmişti. Tüm Arap dünyasını bir araya getirmek, birlik sağlamak ve İngilizleri saf dışı bırakmak gibi haddini aşan hareket ve düşünceler İngilizleri uyandırdı. Şerif Hüseyin’in zamanının dolduğunu ve onu kendi kaderine bırakmak gerekliliğini anladılar³.

İngilizler küçük Arap devletlerinin (Birbirleriyle düşman olan ülkeler) olduğu gibi kalmalarını istiyorlardı. Böylece kendi nüfuslarını dünyanın her yerine yayabiliyorlardı. İngilizlerin göz kırpmasıyla “İslami Hilafet Komitesi” Suud’un oğluna bir mektup yazarak ondan Kral Hüseyin’i Hicaz’dan kovmasını istedi. Hüseyin düşüncesizlik yaparak Necd halkının Hacca gelmelerini önledi ve böylece İbni Suud’la olan ilişkileri gerginleştirdi. Gönüllülerin tahrikiyle Vahabi kardeşler, Hicaz Devletine karşı savaş ilan edilmesini istediler ve İbni Suud 1924’te tüm dünyadaki Müslümanlara bir mesaj göndererek bu yalancı halifeyi tanımamalarını istedi. Aynı yılda İbni Suud, Necd kabilelerinin reislerine, büyük din danışmanlarını bir araya getirerek, Hicaz’a karşı savaş açılmasına dair bir bildiri verilmesini sağladı. Büyük Britanya Fransızlarla birlikte Necd’e karşı tarafsızlığını ilan ederek Hüseyin’e olan yardımlarını kesti.

İbni Suud 1924 Eylül’ünde Hicaz Devleti’ne karşı savaşı başlattı. Aynı ayın 26’sında Mekke kapılarına dayanmayı başardı. Mekke’nin zenginleri Hicaz Milli Partisi’nde toplanıp Hüseyin’e baskı yaparak tahttan feragat etmesini sağladılar. 5 Aralık’ta Medine, 19 Aralık’ta Cidde, İbni Suud tarafından işgal edildi. Böylece tüm hicaz ülkesi birleşti⁴.

Bu başarılı savaşların sonunda Arap Yarımadası’ndaki geniş topraklar İbni Suud krallığının egemenliğine girdi. Bu topraklar içinde bereketli Hicaz bölgesi, iki önemli

²Abdülaziz’in güçlendiği ve ondan önceki yıllarda Hicaz’ın (Kutsal Kentlerin bulunduğu bölge) egemenliğini elinde bulunduran kişi. Bugünkü Ürdün Kral Hüseyin’in dedesi.

³Şerif Hüseyin Hakkında özellikle bakınız: Lounarde Macelli, Power Play y, Oil in the Middle East, Çev. M.R. M. Abadi C.I, Tahran 1979, Resam Yayınları S. 106-107

⁴Bu konuda geniş bilgi için bakınız: Tiri De Garden, yüz milyon Arap Çev. Hüseyin Hohri. Tahran 1357, Tus Yayınları. S. 227

dini merkez olan Mekke, Medine, genç Arap devletinin adını tüm dünya Müslümanlarına duyurdu. Bu da Suud Krallığına çok büyük bir itibar sağladı. 15 Ocak 1927'de İbni Suud'un Hicaz ve ona bağlı tüm bölgelere krallığı resmen ilan edildi. Temmuz ayında, Afganistan, Hindistan ve diğer Arap ülkelerinin delegelerinin katıldıkları genel toplantıda bir bildiri yayınlandı. Bu bildiride Hazreti Kral Abdülaziz İbni Suud ekselansları "Kutsal İslami Tapınaklar"ının koruyucusu olarak seçilmişti.

Abdülaziz Riyad'ı fethettiği zaman Suud Ailesi, Britanya temsilcisinden, yeni hükümeti Britanya Hükümeti ile ilişkisi olan ülkelere tanınmalarını istedi. Gerçekten Abdülaziz aynı yılın sonunda El-Deylim kentinin fethinden sonra, Britanya ile anlaşması olan ülkeler arasında yer almak istemiştir⁵.

Her ne kadar Suudi Arabistan Krallığı 1932 yılında kurulmuşsa da bu hanedanın Arabistan yarım adasının tarihinde siyasal ve askeri alanda çok uzun zamandan beri etkili unsurların başında gelmektedirler. 1902 yılında bu aile Abdülaziz Bin Abdurrahman El Feysel Alı-Suud liderliğinde Riyad kentine hâkim olarak yarım adada egemenlik kurmakta önemli bir adım atmış oldular. 1902-1932 yılları arasında Abdülaziz tüm düşmanlarını yendi. Son olarak yarım adanın doğusundaki El Hassa, Batıda ise Asir ve Hicaz bölgelerini ele geçirerek bütün Arabistan yarım adasına hâkim oldular.

Aslında Suudi Arabistan hükümdarlığının temeli 1750 yılında Muhammed Bin Suud tarafından atılmıştır. Onun ölümünden sonra Abdülaziz Bin Suud Vahabiz'min fikir babası olan Şeyh Muhammed Bin Abdül Vahap'ın desteğiyle Riyad'ı ele geçirmişti ve Şeyh Muhammed Bin Abdulvahap ile Muhammed Bin Suud arasında yapılan anlaşma ile birinci Suud devleti kurulmuştur. Bu devlet 1818 yılında Mehmet Ali Paşa tarafından sonlandırılmıştır. Abdülaziz döneminde Asir, Tehame, Hicaz, Umman, Ahsa, Guteyf, Zeyare, Bahreyn, Vadi El Devaser, Hereç, Mehmel, Versem, Sudeyr, Gesim, Şemer, Mecmeh, Menyih, Bişe, Reniye ve Tarbe, vahabilerin eline geçti. Suud Bin Abdülaziz dönemindeki fetihlerle Vahabilerin hâkimiyet alanları Fars Körfezi'ne kadar ulaştı. İbrahim Bin Suud döneminde Arabistan Mısır'a yenildi. Neticede Mısırlı Komutan Tosun Paşa Mekke'yi ele geçirdi ama Medine'ye hâkim olamadan Kahire'ye geri döndü.

Tosun Paşa'dan sonra kardeşi İbrahim Paşa Necd bölgesine hâkim olarak birlikleriyle Alı Suud'un başkenti Dereyye'yi kuşatmasına rağmen Vahabilerin direnişi sayesinde yenilgiye uğradı. Abdullah Bin Suud döneminde Avrupa Kültürü'nün yarım adaya nüfuz etmesi ile ünlüdür. Abdullah Bin Suud İbrahim Paşaya yenilerek idama mahkûmedildi, Abdullah Bin Suud'dan sonra Tereki Bin

5- Bu konuda geniş bilgi için bakınız: Jawarharlal Nehru, Glimpses of World History, Çev. Mohamad Tafazzalı, C. 2 Tahran 1366, Amir Kabir Yayınları S. 1480-1485

Abdullah Riyad'ı ele geçirerek Alı Suud'un ikinci hâkimiyet dönemini ilan etti daha sonra iktidara gelen Abdullah Bin Sinyan Ecman kabilesinin yardımıyla Ahsa bölgesine saldırdı, Suud Bin Faysal Döneminde Guteyf bölgesi tekrar Arabistan hâkimiyetine girdi, Abdul Rahman Bin Faysal, Ali Reşit hanedanıyla girdiği savaştan yenilgiyle çıkınca Ali Suud'un 2. Hükümdarlık Dönemi 1891 yılında son bulmuş oldu.

Ali Suud'un üçüncü (şimdiki) hâkimiyet dönemi Abdülaziz Bin Abdul Rahman tarafından 1902 yılında kuruldu. 1923 yılındaki ölümüyle sırasıyla Melik Suud (1953-1964), Melik Faysal (1964-1975), Melik Halit (1975-1982), Melik Fahet (1982-2005) ve Melik Abdullah (2005-2015) ve son olarak 23 Ocak 2015 tarihinde gece yarısı hükümet darbesiyle iktidara gelen Selman Bin Abdül Aziz iktidarı ele geçirdi.

SUUDİ ARABİSTAN'IN SİYASAL SİSTEMİ

Suudi Arabistan krallıkla yönetilen bir Müslüman Arap devletidir. Hemen hemen bütün yasaları ve siyasal sistemi, İslam şeriatı kurallarına göre düzenlenmiştir. Ülkenin siyasal deklarasyonunun birinci maddesine göre; İslam bu ülkenin resmi dini olup anayasası ise Kur'an-ı Kerim ve Hazreti Muhammed'in sünnetidir. Sözünü ettiğimiz siyasal deklarasyonun beşinci maddesine göre; hükümet ülkenin kurucusu Abdülaziz Bin Abdul Rahman El Faysal Alı-Suud'un oğulları ve onların oğullarının tekelindedir. Söz konusu aile fertlerinin en yetkinleri Kur'an-ı Kerim ve nebevi sünnete göre hükümdarlık yapmalıdırlar ve onlara biat edilmelidirler. Beşinci maddeye göre; veliaht prensin seçimi ve azil yetkisi kralın tekelindedir. Veliaht padişahın ona verdiği görevleri yerine getirmekle mükellef olup padişahın vefatı halinde aile fertlerinin biadıyla hükümdarlığa geçer. Yeni kralın seçiminde Efzeliyet (fazıl olmak) Aslahiyet (Salih olmak) ve biat esaslarına göre yapılmaktadır. 19.10.2006 tarihinde uygulamaya konan karar gereğince veliahtın seçimi kurucu kral Abdülaziz Bin Abdul Rahman'ın oğulları ve torunlarından oluşan 35 kişilik Biat Heyeti tarafından yapılmaktadır

Suudi Arabistan'daki yönetim şekli Vahabiliktir ve ülke Alı-Suud kabilesi geleneklerine göre idare edilmektedir. Bu yapıya göre ülke kurucusu Abdülaziz'in vefatından sonra sırasıyla oğulları tahtın varisi olacaklardır. Bir kardeş tahta geçtiği zaman ondan daha ufak olan kardeşi Veliaht Prens unvanını alarak, hükümet idaresinde kendisine yardımcı olacaktır. Bu ülkede büyüklüğe, yaşlılığa ve örf ile adet ve geleneklere şiddetli bir şekilde saygı gösterilmektedir. Söylentilere göre Kral Abdülaziz'in farklı eşlerinden 70'e yakın erkek çocuğu dünyaya gelmiştir. Bu sayıdan ölenler ve ticaretle uğraşanların dışında 45 şehzade doğrudan doğruya siyaset ve

devlet işleriyle haşır neşir olmuştur ve bir şekilde ülkenin en üst siyasi askeri veya hukuk sisteminin başında yer almışlardır. Bu katı geleneği anlamak için bu ülke hakkında en kapsamlı kitaplardan birisi olan "The Kingdom" kitabının yazarı Robert Loceyn şöyle bir anekdot dile getirmektedir; Bir gün Veliaht Prens Faysal'ın büyük oğlu babasını sultana karşı gelmesi için ikna etmeye çalıştı babası ona şöyle dedi;" kardeşim, seni öldürmek için bana emir verirse seni köşke götürürüm ve onun görebileceği bir yerde kurban ederim".

Suud'dan(1902 doğumlu) sonra sırasıyla; Prens Faysal(1904 doğumlu), Prens Halit(1912 doğumlu), Prens Abdullah(1924 doğumlu) Veliaht Prenslik ardından Krallık makamına oturdular. 23 Ocak 2015 yılında Kral Abdullah'ın ölümünün ardından yerine 79 yaşında olan Veliaht Prens Salman Bin Abdülaziz tahta oturdu. Geleneklere göre Veliaht Prensliğine ise üvey kardeşi Prens Megren Bin Abdülaziz getirildi.

SELMAN BİN ABDÜLAZİZ'İN HÜKÜMET DARBESİ

91 yaşındaki Melik Abdullah'ın ölümüyle yerine 80 yaşındaki Melik Selman Bin Abdül Aziz iktidarı ele geçirdi.Tahta geçer geçmez yaptığı uygulamalar ve atamalarıyla Suud Hanedanı'nın süre gelen geleneksel yönetim biçimine ve atama geleneklerine aykırı birçok uygulamaya imza attı.Her ne kadar Suudi Rejimi dünyanın en kapalı ve otoriter rejimlerinden biri konumundaysada yaşadığımız çağın iletişim imkânları bilhassa sosyal medyaya,iktidarın karanlık dehlizlerinden iktidar çekişmesi ile ilgili birçok haber ve yorum kamuoyuna yansımaktadır. Kuşkusuz Suudi Arabistan da demokrasi, insan hakları, basın özgürlüğü, siyasi partiler, muhalefet, özgürdüşünce, bağımsız sendika, dernek ve sivil toplum hareketleri vb. çağdaş ve demokratik normlardan herhangi birine rastlamak mümkün değılsede, kimi muhalif kişi veya unsurlardan dönem dönem saray içinde cereyan eden iktidar çatışmalarının haberleri, dışarıya sızmaktadır.

Selman Bin Abdül Aziz iktidara gelir gelmez 70 yaşındaki Megren Bin Abdül Aziz'i veliaht prenslikten uzaklaştırarak yapacağı sert uygulamaların işaretini verdi. Daha sonra hükümet darbesi olarak değerlendirilen ve önümüzdeki dönemde Suud ailesinin geleceğine yön verecek olan veliaht prensliğin yardımcılığına oğlu Muhammed Bin Selman'ı getirmesi bu ülkenin siyasal sistemini takip eden birçok uzman tarafından hükümet darbesi olarak nitelendirildi.Nitekim ülkemizde yayınlanan bir haberde olay şöyleduyuruldu:Suudi Arabistan'da Kral darbesi oldu. Darbeyi yapan Suudi Arabistan'ın yeni kralı Selman bin Abdülaziz el-Suud oldu. Suudi Arabistan kralı eski kralın müttefiklerini uzaklaştıracak atamalar yaptı. Oğluna da taht yolunu açan 'veliaht prens' ünvanını verdi⁶. Melik Selman abisi

⁶<http://www.internethaber.com/suudi-arabistanda-saray-darbesi-oldu-kral-784522h.htm>

Melik Abdullah'ın ölümünden sonra Megren Bin Abdül Azizi veliaht koltuğuna, Muhammed Bin Naifi ise veliahtın naipliğine atayarak uzun yıllardan beri Abdullah Bin Abdül Aziz'in uygulamaya çalıştığı plan ve senaryoların son bulması anlamına gelmektedir.Esasen sözü edilen senaryoya göre Kral Selman'ın Kral Abdullah'tan önce öleceği varsayılarak Sudeyri soyundan olmayan Megren Bin Abdül Aziz'in iktidara geleceği düşüncesi idi.Ardından ise Abdullah'ın oğlu Metep tahtın varisi olacaktı.Bu planın uygulamaya konmasında iki hedef güdülmekteydi; birincisi;Sudeyri hanedanını iktidardan uzaklaştırmak, ikincisi;Kral Abdullah'ın çocuklarının iktidar gücünü sağlamlaştırmaktı ama Abdullah'ın ölümü bu denklemleri ortadan kaldırdı ve Selman Muhammed Bin Naifi veliaht naipliğine getirerek kendi ailesinin 3. neslini garantiye almış oldu.

Bu hususta ülkemizde olduğu gibi İslam dünyasının pek çok yerinde Selman Bin Abdül Aziz'in iktidara gelişini ve atamalarını hükümet darbesi olarak nitelendirmişlerdir.Örneğin; Lübnan'ın en etkin yayın organlarından biri olan El Ahbar gazetesi Arabistan'da meydana gelen olaylar ve ABD Başkanı Barack Obama'nın bu ülkeye ziyaretini Arabistan' da yapılan darbe olarak nitelendirmiştir.Makalede Arabistan hâkimiyetinde aile darbesi hususunda şöyle yazıyor: Arabistan'da yaşanan siyasi gelişmeler bir hükümet darbesidir, darbe Selman Bin Abdül Aziz tarafından geleneksel yapıya karşı gerçekleştirilmiştir. Başkan Obama'nın ziyareti ise bu darbeye doğrudan etkili olduğuna dair kuşkuları artırmaktadır.

Arabistan'da gelişen olayların darbe olarak nitelendirilmesinin en önemli gerekçesi Selman Bin Abdül Aziz'in oğlu Prens Muhammed'in veliaht naipliği, Milli Savunma Bakanlığı'nın yanı sıra kralın özel kalem müdürlük görevinde üstlenmesidir, bilindiği gibi Kral Selman çok yaşla ve hastadır birçok kaynağa göre Muhammed Bin Selman birçok önemli ve hayati meselede babasının yerine kararlar almaktadır.Öte yandan Kral Selman'ın torunu ve Naif Bin Sultan'ın oğlu Muhammed Bin Naif ise İçişleri Bakanlığına getirilmiştir.Bu iki atama Suudi Arabistan gibi yaşlıların hatta çok yaşlı sayılacak iktidar çevrelerinin hâkim gruplarınca hoş karşılanmamaktadır, zira Kral Selman Bin Abdül Aziz'in genç sayılabilecek oğlu ve torunu Riyad'daki güç piramidinin en üst basamaklarında yer almaktadırlar.

HÜKÜMET DARBESİNİN ÜLKENİN DIŞ POLİTİKASINA ETKİLERİ

Kral Abdullah'ın ölümünden ve Selman Bin Abdül Aziz'in bir seneye yakın geçmesini göz önünde bulunduracak olursak bu darbenin,Suudi Arabistan'ın iç ve dış politikasında olumlu bir etkisinin olmayıp tam tersine ülkeyi bir kaos ve İslam coğrafyasını mezhep çatışmasına dönüştürmüştür.Melik Abdullah iktidarın Prens Megren üzerinden devam etmesini arzulamaktaydı.Oysaki iktidarın en etkin makamlarına Selman Bin Abdül Aziz'in soyundan gelenlerin atanması var olan

bütün dengeleri değiştirmiş oldu.Yeni yönetim eskiye oranla daha sert ve katı bir tutum izleyerek İslam coğrafyasında var olan sorunları dahada içinden çıkılmayacak ve karmaşık hale getirmiştir.Esasen Suudi Arabistan'ın geleneksel politikası bütün İslam coğrafyasına Selefi-Vahabi terör örgütleri vasıtasıyla müdahale etmektir.

Dışta ve özellikle çevre ve komşu devletlerdeki siyasal ve sosyal gelişmeler Suudi Arabistan'ı tedirgin etmektedir. Kimi uzmana göre, Arap Baharı'nın Suudi Arabistan'ı da etkileyeceği tahmin edilmektedir. Riyad, Irak'taki değişimden hiç hoşnut değildir. Mısır'da en büyük müttefiki olan, Mübarek iktidarının devrilmesi Suudi Arabistan'ı kaygılandırmıştır. Tunus'un devrik lideri Zeynel Abidin Bin Alı ise bu ülkeye sığınmış durumdadır. Yemen lideri Alı Abdullah Salih de halk ayaklanması sonucunda soluğu Riyad'da almıştır 7.Başkent Riyad adeta kaçak devrik diktatörlerin barınma üssü konumuna gelmiştir.

Kuşkusuz Suudi Arabistan ve Fars Körfezindeki diğer emirciklerin yönetimleri Kuzey Afrika'dan başlayarak Ortadoğu'yu saran, kimilerince Arap Baharı, kimilerince İslami Uyanış ve başka adlarla adlandırılan toplumsal ve siyasal hareketlilik sürecinden tedirginlik duymuş ve bu dalganın kendi ülkelerine sirayet edeceğinden korkmuşlardır. Bu korku neticesinde bütün maddi imkânlarını kullanarak bu hareketleri yönlendirmeye, rayından çıkarmaya hatta önünü kesmeye gayret ederken bu hareketliliğin komşularına ve daha sonra kendi ülkesine sirayet edince sert tedbirler almaya başladılar.

Suudi Arabistan, Katar ve benzer mürteci, diktatörlüklerin küstahça başka devletlerin özellikle Suriye'nin iç işlerine müdahalesi konusuna daha önceki yazılarımda değinmişim. Yine Bahreyn Halkının demokrasi talepleri karşısında Alı-Halife yönetiminin baskı ve şiddete başvurarak bastırmaya çalışması ve Suudi yönetiminin Bahreyn'i işgal etmesiyle ilgili ayrıntılı bilgileri daha önce kaleme aldığım yazılarımda bulabilirsiniz 8.

Kral Selman Bin Abdülaziz bütün dünyayı şok eden kararlarını açıkladı. Bu kararlara göre; ülkenin kuruluşundan beri uygulanmakta olan gelenekler bir tarafa bırakılarak 69 yaşındaki Veliaht Prens Megren Bin Abdülaziz (ülke kurucusu Abdülaziz'in oğlu) Veliaht prens makamından azledilip yerine 53 yaşındaki Muhammed Bin Naif getirildi. Muhammed Bin Naif ülke kurucusu Abdülaziz Bin Suud'un oğullarından Emir Naif Bin Abdülaziz'in oğludur. Kralın uygulamaya koyduğu son kararnamenin en şok edici yönü ise Veliaht Prens makamının naipliğine (yardımcılığına) ise kendisinin en küçük oğlu 34 yaşında olan Muhammed Bin Sultan İbni Selman'ı getirmesidir. Bu uygulamayla Kral Selman Suudi geleneklerine göre tahta geçiş

7<http://www.rasanews.ir/textversion/detail/news/243901/25>

8<http://www.tuicakademi.org/suudi-arabistanda-istikrarsizlik/>

sürecinde süre gelen kardeşten kardeşe geçiş dönemini sonlandırmış ve üçüncü nesil şehzadelerden olan prens Muhammed Naifi Veliaht Prenslige getirmiştir. Üstelik 34 yaşındaki kendi oğlunu da ona naip yaparak tahtın önümüzdeki dönemde kendi ailesinde sürdürülmesini sağlamıştır.

Yeni Kral Salman Bin Abdülaziz'in şaşkınlık yaratan bir diğer ataması 40 yıldan beri Ülkenin Dışişleri Bakanlığı görevini sürdüren Prens Suud El Faysalın yerine Suud ailesi mensubu olmayan, ülkenin ABD'deki büyükelçisi ve Yemen işgal harekâtını dünya kamuoyuna duyuran 53 yaşındaki Adil El Cubeyr'in getirilmesidir. Bununla birlikte Kral Salman Bin Abdülaziz 1982'den 2005 yılına kadar Suudi Arabistan'ın Washington Büyükelçilik görevini üstlenen daha sonra ülkeye dönerek istihbarat teşkilatı başkanlığına getirilen Prens Bender Bin Sultanı görevinden azletmesidir.

Kral Salman Bin Abdülaziz ayrıca Suudi Arabistan Petrol şirketi(ARAMCO) başkanlığını yürüten Halid El Falih'i petrol bakanı Ali Naimi'nin yerine atamış, yardımcılığına ise büyük oğlu Abdülaziz Bin Salmanı getirmiştir. Çok kısa sürede gerçekleşen bu atamalar köklü ve katı geleneklere dayanan Suudi siyasal sisteminde deprem etkisi yaratmıştır. Bu atamaların nedenlerini anlatmadan önce atamalardan duyulan tepkilere değinmek istiyorum.

Kuşkusuz en sert tepki Suudi hanedanının en güçlü siyasi aktörlerinden biri sayılan 84 yaşındaki Prens Tallal Bin Abdülaziz (Kral Abdülaziz'in 18.nci oğlu) tarafından dile getirilmiştir. Suudi Arabistan'ın en önde gelen dolar milyarderlerinden ünlü iş adamı Velid Bin Tallal'ın babası olan Tallal Bin Abdülaziz Kral'ın bu keyfi atamalarına karşı en sert tepkiyi gösteren aile mensubu olarak bu atamaların İslam şeriatıyla ve ülkenin hükümrânlık sistemiyle çeliştiğini belirtmiştir. Derhal Suudi hanedanının bir araya gelerek bu durumu yeniden değerlendirilmesi gerektiğini söylemiş, uygulamaları yeni Kralın kişisel tercihleri olarak nitelemiş ve bu atamaları içeren emirlere uyulmamasını dile getirmiştir.

Bununla birlikte, bundan öncede ülkedeki gelişmeleri çok önceden kamuoyuna duyuran Twitter fenomeni olan "Müçtehit" isimli kullanıcı, atamalarla ilgili hanedanın birçok kademesinde ve özellikle geleneksel yapıya mensup şehzadelerin büyük tepkisiyle karşılandığını söylemiştir.

Suudi Arabistan iç ve dış politikasında katı geleneksel ve muhafazakâr yapısıyla bilinmektedir. Oysaki Kral Salmanın tahta geçmesiyle birlikte modern, cesur hatta saldırgan sayılacak uygulamalara imza atılmaktadır. Atamaların ve uygulamaların nedenine gelecek olursak kanımca birkaç nedeni söz konusudur. Bunlar;

Kral Salman Bin Abdülaziz ülke yönetiminde köklü değişikliğe giderek kardeşler iktidarının yerine hükümdarlığın kendi ailesinde devam etmesini sağlamaya çalışmaktadır. Bunun içinde kendi küçük oğlunu Veliaht Prens naipliğine getirerek önümüzdeki yıllarda bir şekilde Veliaht Prens Muhammed Naif'in bertaraf edilmesiyle oğlu Muhammed Bin Salman'ın tahta geçirilmesini sağlamayı garanti etmektedir.

Ülkenin kurucusu Abdülaziz'in eşleri arasında bazı özellikleriyle dikkat çeken Hasse Bin Ahmet El Sudeyri öne çıkmaktadır. Hasse bugünkü Kral Salman Bin Abdülaziz'in veliaht Prens Emir Naif Bin Abdülaziz'in babası 1982-2005 yılları arasında Kral olan Melik Fehad'la birlikte 7 en önemli erkek çocuğun annesidir. Bu kardeşlere Sudeyri adıyla da anılmaktadırlar. Diğer üvey erkek kardeşlerinden ayrılan Sudeyri ailesine mensup şehzadeler sürekli birbirlerini kollamaktadırlar. Bu atamalarda tekrar Sudeyri soyundan gelenlerin taht kavgasında çok önemli bir zafere imza attıklarının göstergesidir.

Suudi geleneklerine göre aniden Veliaht Prensliği görevinden az edilen 69 yaşındaki Prens Megren Bin Abdülaziz, Kral Suud'un en küçük çocuklarının 35.sırasında olan annesinin Yemenli olmasıyla dikkat çekmektedir. Bildiğimiz gibi Kral Salman Bin Abdülaziz tahta oturur oturmaz Yemende Ensarullah hareketinin ülkeye hâkim olması ve anti Siyonist bir yönetim oluşturmalarıyla birlikte bu ülkeye savaş açmış ve işgal harekâtı başlatmıştır.

Azledilen veliaht prens Megren Bin Abdülaziz'in annesinin Yemenli olması hasebiyle bu kanlı saldırıya karşı çıktığı bu nedenle görevden uzaklaştırıldığı söylenmektedir. Esasen vefat eden Kral Abdullah kendisinden sonra var olan sistemin devamını sağlamak ve herhangi bir sürpriz gelişmeyi engellemek amacıyla 2013 yılında bir ferman yayınlamıştır. 86/1 Nolu bu Kraliyet fermanına göre prens Megren Bin Abdülaziz'in Veliaht Prens makamlığı asla hiç kimse tarafından değiştirilemez ve kimse onun yerine atanamaz. O dönem saraydan sızan bilgilere göre Kral Abdullah söz konusu fermanı bir Anlaşma metni olarak düzenlemiş ve bu anlaşmaya şimdiki Kral Selman bin Abdülaziz'in de imza koymasını sağlamıştır. Bazı uzmanlara göre müteveffa Kral Abdullah kendisinden sonra Selman bin Abdülaziz'in aile geleneklerine uymasından kuşku duyduğu için kendisiyle bu anlaşmayı yapmıştır. Nitekim Kral Selman Megren bin Abdülaziz'i ani bir kararla görevden alarak Kral Abdullah'ın kuşkularında haklı olduğunu göstermiştir.

Yemen saldırısından haberi olmayanlardan biri de 40 yıldır Suudi Arabistan'ın diplomasi direksiyonunda bulunan Prens Suud El Faysaldır. Enteresan bir şekilde bu saldırı haberini ülkenin Washington büyükelçisi Adil El Cubeyr'in dünya

kamuoyuna duyurmasıdır. Ardından kısa sürede ise Suud El Faysal'ın yerine Dışişleri Bakanlığına getirilmiştir.

Kral Salman ülkedeki gücü tamamen kendisi ve ailesinde toparlamak için Milli Savunma Bakanlığı görevinin yanı sıra Veliaht Prens yardımcılığına küçük oğlu Muhammed Bin Salmanı getirmiştir. Ayrıca başkent Riyad da herhangi bir ayaklanmaya fırsat vermemek için Prens Medep Bin Abdullah komutasındaki Kraliyet muhafız alayını milli savunma bakanlığına bağlamıştır ve isyan edebilecek komutan şehzadeleri başkentten uzakta ülkenin güneyinde yemen sınırına göndermiştir.

ARAMCO Petrol Şirketi ülke ekonominin en önemli kurumu olarak faaliyet göstermektedir ve dev silah alımlarından, tekfirci terör örgütlerine malı kaynak sağlamaya dek yöneticilerin en önemli ekonomik kaynağını teşkil etmektedir. Bir yıl önce adaletin keskin kılıcı adlı bir hacker grubu bu şirketinin merkezi bilgisayar sistemine sızmıştır. Sistemi çökerttikten sonra veri tabanlarına ulaşmıştır. Elde ettiği belgeleri yayınladığında şirketin çok önemli miktarlarda kaynağı Suriye, Irak'ta ve Lübnan'daki selefi Vahabi terör örgütlerine aktardığı ortaya çıkmıştır.

Kral Salman bu şirketin başkanını petrol bakanlığına getirmiş yardımcılığını ise büyük oğlu Abdülaziz Salman'ı atayarak ülke ekonomisini ve gelir kaynağını tahakkümü altına geçirmiştir.

Kral Salmanı bu uygulamaları hayata geçirmeye iten sebeplere gelecek olursak: Suudi Arabistan ile ABD emperyalizmi ve Siyonist İsrail rejimi arasındaki sıcak ilişki ve münasebetlerle ilgili binlerce makale ve araştırma yazılmış ve yayınlanmıştır. Suudi Arabistan ve Fars Körfezi diğer uyduruk emir ve emircikler yani Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn ve Kuveyt gibi emircik ve kralcıkların kuruluş amacının ülkelerinden batıya akacak petrol vanalarının açık tutulması, her türlü antiemperyalist düşüncüyü yerinde yok etmeyi ve Siyonist rejimin güvenliğini sağlamak olduğunu biliyoruz. Nitekim söz konusu çağdışı rejimler bu görevlerini hakkıyla yerine getirmekte ve özellikle son yıllarda İslam dünyasının huzur ve istikrarına karşı oluşturulan selefi ve Vahabi terör örgütlerine her türlü maddi ve lojistik desteği sağlamaktadırlar. Söz konusu terör örgütlerinin en önemli görevlerinin başında Siyonist karşıtı mukavemet cephesini zayıflatmak ve İslam dünyasını bir mezhep savaşına sokarak Siyonist rejiminin güvenliğini sağlamak gelmektedir. Kral Salman son atama ve görevden almalarıyla bu siyasetin pekişmesi için nedenli ısrarcı olduğunu göstermiştir. Nitekim uzun yıllardan beri Suudi Arabistan'ın büyük maddi ve lojistik desteğine rağmen selefi örgütlerin Suriye de

Beşar Esed yönetimini yıkmakta yetersiz kaldıklarının sorumlusu olarak istihbarat başkanı Prens Bender Bin Sultan ve Dışişleri Bakanı Suud El Faysal görevden alınmışlardır. Önümüzdeki dönemde Suriye, Irak, Lübnan ve Yemen’de daha saldırgan politikalar izleyecek şahin prenslerin bu görevlere atanmasına şahit olacağız.

Suudi Arabistan Siyonist rejim ile birlikte İran ile Batı arasında sürdürülen nükleer müzakerelerin fiyasko ile sonuçlanması için var güçleriyle çalışmaktadırlar. Son aylarda İran ile Batılı devletlerin oluşturduğu 5+1(BM Güvenlik Konseyi daimi üyeleri+Almanya) arasında Lozan’da ve Viyana’da sürdürülen nükleer müzakerelerde sona gelinmiş ve Haziran ayında nihai antlaşmanın imzalanması doğrultusunda ön tevafuka varılmıştır. Suudi Arabistan’ın yeni kralı Selman Bin Abdülaziz İran ile Batı arasında ve özellikle ABD ile normalleşme sürecini sabote etmek ve baltalamak için bütün imkânlarını devreye sokmuştur. Yemen halkına karşı başlatılan işgal harekâtı bu büyük provokasyonun en önemli cephesini oluşturmaktadır. Kral Salman satılmış Kral ve Kralcıkları da yanına alarak masum Yemen halkına karşı girdiği işgal harekâtında yüzlerce savaş uçağı ile bu fakir ülkenin altyapı ve üstyapısını yok ederek hastaneleri, pazarlarını, alışveriş merkezlerini, ibadet mekânlarını bombalayarak binlerce sivilin ölümüne neden olmuştur. İran Kızılay’ının Yemen halkına götürdüğü ilaç ve yardım malzemesi taşıyan uçakların başkent Sana’ya inişini engellemiş ve İran’ı tahrik ederek Yemen savaşına çekmek istemiştir. Açıkçası Kral Selman yönetimindeki Suudi Krallığı bölgeye gelecek olan barış, huzur ve istikrardan korkuya kapılmıştır.

Irak’ta yayın yapan Şefkena Haber Portalı’nın verdiği habere göre 29 Nisan 2015’te Kral Selman tarafından görevinden azledilen eski veliaht Megren bin Abdülaziz yayınladığı bir deklarasyonla Yemen İşgalHarekâtı’na karşı çıkmıştır. Suud ailesi ve Ordu komutanlarına hitaben yazılan beyannamesinde Yemen halkına karşı başlatılan kararlılık fırtınası harekâtının ülke hazinesine çok yük olacağını ve kendisinin bu harekâta karşı olduğunu Kral Selman bin Abdülaziz’e bildirdiği beyan edilmiştir. Kendisinin bu itirazlarına karşı Kralın Savunma Bakanlığını yürüten oğluyla birlikte bu saldırıyı başlattığını beyan etmiş, bütün dost ve kardeş ülkelerden Suudi Arabistan ve Yemen’de olup bitenlerin akılcılık ve mantık çerçevesinde diyalog yoluyla çözülmesini önerdiğini bildirmiştir. Ülkesiyle diğer Arap, Müslüman ve Batılı ülkelerden krizden uzak münasebetler kurmasını, Yemen Halkı’na karşı başlatılan operasyonda ülkesiyle birlikte hareket eden ülkelerin derhal askeri operasyona son vermelerini talep etmiştir. Bu söz konusu durumların hassasiyetine binaen istifa etmek zorunda kaldığını, bütün dünyadan Suudi Arabistan’ın ve Suudi Arabistan halkını bekleyen bu felaketten kurtarılması için yardım beklediğini ilan etmiştir.

Selman Bin Abdülaziz Yemen işgal harekâtıyla birlikte Mısırın darbeci lideri General Abdülfettah El Sisi ile Katar, Bahreyn, Kuveyt ve Ürdün gibi batı kuklası diktatörleri de yanına alarak Mısır'ın Şerm El Şeyh kentinde bir araya gelmiş Yemen halkını bombalarken ortak Arap ordusu kurulması tezini ortaya atmıştır. Bu güne kadar söz konusu yönetimlerin uygulamalarına göz attığımızda kurulacak olan bu ordu İslam dünyasında Siyonist ve emperyalist karşıtı devletler, örgütler ve halklara karşı kurulacak bir ordu niteliğini taşıyacaktır. Darbeci Sisi'nin iktidara geldikten sonra ilk işi olan Gazze halkına açılan tek ulaşım yolu Refah sınır kapısını kapatması; büyük bir hapisane konumunda olan Gazze'ye ilaç, gıda ve inşaat malzemesinin ulaştığı tek kanal olan tünellerin kapatılması; o kanalların inşasına yardım eden veya göz yumanların müebbet hapisle cezalandırmasını öngören yasayı onaylaması onun ne denli Siyonist rejimin emrinde olduğunu göstermiştir.

Öte yandan başta Katar, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirliklerinin; DEAŞ, El Kaide, El Nusra, Özgür Suriye Ordusu ve benzer tekfirci terör örgütlerine verdikleri maddi- manevi ve lojistik desteği göz önünde tutacak olursak söz konusu devletlerin oluşturacağı ordunun da Siyonist rejimin vurucu gücü tekfirci terör örgütlerinin ise destekçisi olacağından kuşku duymamaktayım. Kral Salman Bin Abdülaziz'in yaptığı şafak saray darbesi kamalandığında bu ülkenin bütün imkânları emperyalizmin ve Siyonizm'in emrine verilerek İslam dünyasında ulusal ve bağımsız devletlere yönelik saldırı ve sabotajlar hız kazanacaktır. Esasen Suudi Arabistan önderliğinde yukarıda saydığım satılmış emirliklerin katılımıyla 1982 yılında "Körfez İşbirliği Örgütü" NATO'nun bölgesel kanadı olarak bu sabotaj ve provokasyon görevlerini hakkıyla yerine getirmektedir. Kanımca önümüzdeki aylarda şer ve terör ittifakını oluşturan Suudi-İsrail rejimi birlikteliği sonucunda başta Yemen, Bahreyn, Irak, Lübnan, Suriye ve diğer egemen devletlerde daha fazla sabotaj, provakasyon, mezhep savaşı ve hatta iç savaşılar şahit olacağız. Bu nedenden dolayı başta ülkemizin aydın,yazar, kanaat önderlerini ve İslam dünyasını bu tehlikeye karşı duyarlı olmaya davet ediyorum.

CUMHURİYET DÖNEMİ MODERNİZM, DEMOKRAT PARTİ'NİN TUTUMU ve 1960 DARBESİ

Ahmet Kaan YILDIZ•

Özdemir ÖZDOĞAN••

Giriş

Modernleşme, modernliğe doğru yaşanan süreci ve bu süreçte yaşananları ifade eder. Anthony Giddens'a göre, "on yedinci yüzyılda Avrupa'da başlayan ve sonraları neredeyse bütün dünyayı etkisi altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimlerine işaret eder". Peter Wagner, modernliğin başlangıcına on sekizinci yüzyılda gerçekleşen "demokratik ve endüstriyel devrimleri" yerleştirir. Modernleşme, Batı'da dört yüzyıla yakın bir dönemde, kendi iç dinamikleri sayesinde gelişmişken, ülkemizde Cumhuriyet dönemiyle birlikte başlayan modernleşme süreci halktan kopuk, batıcılığa özenme yöntemine dönüşmüştür. Halk için yenilik halka rağmen anlayışıyla hareket edilen dönemde halkın sesine kulak verilmemiş siyasanın üst kısmında ki kişiler kendilerinin istediği bir halk profili yaratmaya çalışmış, Avrupalı olmak isterken Avrupalının izlediği yolu izleyememiş istek ve fikirlere aldırış etmeden kendi doğrularıyla halkı evirmeye çalışmıştır. Halk bu olaylara çok partili hayata geçişle birlikte 1950 yılında Demokrat Partiyi iktidara getirerek en güzel cevabı vermiş Beyaz Devrim'i gerçekleştirmiştir. Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte ekonomik gelişmeler artmış, refah seviyesi yükselmiş, yatırımlar hız kazanmış ve halk için yenilik anlayışıyla hareket edilmiştir. Ne var ki 1954 yılında DP'nin liberal politikalarını daha da genişleteceğini açıklaması ordu içinde hareketliliğe ve 1960 darbesini gerçekleştirecek olanların ilk çekirdeğini oluşturmuştur. Kemalist gelenekten gelen subayların Devletçilik anlayışıyla hareket etmesi DP'nin buna ters düşmesi ve askeri itibarsızlaştırdı söylemleriyle 27 Mayıs

1960 yılında Cumhuriyet tarihinin ilk askeri darbesi gerçekleştirildi. Bu darbeye Merkez partisinin(CHP) ve Çevre partisinin(DP) bir hesaplaşması da diyebiliriz.

Cumhuriyet Dönemi Modernizm

Cumhuriyet modernleşmesi için, toplumda dönüşümü sağlamaya, bu nedenle de elitizm, pozitivizm ve laiklik kavramlarına ihtiyaç duyulduğu açıktır. Bu alanda Fransız devrimiyle ortaya konulan İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nin temel esaslarından olan, egemenliğin kaynağının halk olması, temel bir ilke olarak alınmıştır. Modernleşmenin koşulları, bireyin öne çıkması ve özgürleşmesidir. Bununla birlikte otokratik modernleşme sonucunda tarihte görüldüğü gibi, aydın despotizmi doğabilmektedir. Cumhuriyetin en temel özelliklerinden birinin, toplum mühendisliği olduğu söylenebilir.

Türkiye’de modernleşme konusundaki düşünceleri üç gruba ayırmak mümkündür; birinci grup, modernleşmeyi savunanlardır; Ziya Gökalp gibi. İkinci grup, modernleşmeyi yerenlerdir. Üçüncü grup ise, modernleşmeyi olgu olarak görenlerdir; Mümtaz Turhan, Kemal Tahir, Atilla İlhan gibi. Genelde modernite karşısında üç davranış biçiminin olduğu söylenebilir; ilk tavır geleneksel tavır olup, modernleşmeyi ret eder. İkinci tavır, Batı’nın tekniği gibi olumlu yönlerinin alınması, olumsuz yönlerinin alınmaması biçimindeki Türkçü-İslamcı görüşlerdir. Üçüncü tavır ise, tüm modernleşmeciler olup, Batı’nın tamamının alınmasını isteyen radikallerdir (Karakas: 1998).

Ziya Gökalp, kısmi modernleşmecidir; O’na göre, Batı’dan kültür (hars), değer ve inanç alınmaz, medeniyet yani akıl ve kurumlar alınır. Gökalp’a göre, sentez, Batı uygarlığı ile Türklük (kültür milliyetçiliği-ahlak) ve İslam ahlakı arasında yapılmalıdır. Kültür, toplumsal bir mirastır. Gökalp, Türk milleti, İslam ümmeti ve Batı medeniyeti sentezini yapmıştı.

Atatürk’e göre, Batı’nın değerleri kadar Türklük (Dil ve Kültür Milliyetçiliği) ve kültür önem taşımaktadır. Laiklik ilkesi gereği; din, meşru kamu yaşamının sınırları içine alınmaz, ama dine karşı çıkılmaz, ulusun yararları için yararlanılır. Cumhuriyet kadrolarının, Tanzimat dönemine göre, topyekün modernleşme yanlısı olduğu, değerli her şeyiyle Batı’yı almak istemeleri belirtilebilir. Atatürk’e göre uygarlık, kültürü de kapsar; modernizm bir bütündür, parçalanamaz; eğitim, hukuk, ekonomi, sosyal yaşam, biri birinden ayrılamaz. Muasır medeniyet, devlet eliyle gerçekleştirilir (Kili: 1983). Atatürk’e göre modernleşmek “kutsal” bir amaçtır (Irmak: 1987). Önce seçkinler (elitler), sonra halk modernleşecektir.

Türk Modernleşmesini Sorunsallaştıran Paradigmalar

1923’le birlikte Cumhuriyetçi söylem ve politikaların kurucu paradigması haline gelen modernleşme, bir zamanların Batı karşısında ‘devleti kurtarma’ projesinin parçası olmaktan Batı ailesine dahil olarak çağcıllaşmayı öngören yeni devletin aslı ideolojisi konumuna evriliyordu.

A) Sosyolojik Paradigma

Devlet gücünün merkezileşmesindeki bu deneyim farklılığı, devlet-toplum ilişkilerinin de farklı bir tarzda kurulması sonucunu doğurmuştur. Batıda modern devleti yaratan merkezileşme süreci, çevresel güçlerle uzlaşmaya dayalı ve onların merkezi otorite karşısında özerkliklerini yitirmeden yönetim erkinin bir parçası haline gelmelerine olanak tanıyacak çok boyutlu ‘bir dizi karşı karşıya gelme’ sonucunda gerçekleşirken (Mardin:1990) Türk siyasasında gerek Osmanlı gerekse Cumhuriyet dönemlerinde bu karşı karşıya gelme, merkezle çevre arasında (devlet-toplum olarak da okunabilir) tek boyutlu bir çatışma halinde cereyan etmiştir. Mardin’in “Türk siyasasının temelinde yatan en önemli toplumsal kopukluk” olarak tanımladığı bu tek boyutlu çatışma, Türk modernleşmesinin eleştirel bir kuramsal soruşturmaya uğratılabileceği en anlamlı izleklerden biridir (Mardin: 1990)

1) Türk Ulus Devletinin Kurulması

Mardin, Kemalist çağdaşlaşma istenci ve tam bir ulus devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla ifadesini bulan Cumhuriyet dönemini de bu bağlamda ele alır. Buna göre bir tasarım, bir tasavvur olarak kurguladığı toplumu inşa yolunda meşruiyetini, olmayan bir öze (modern ulus, ulusal kimlik, genel irade gibi) ontolojik bir nitelik kazandırarak zaten varmış gibi yaptığı bu özün ideolojik yeniden üretimi üzerinden kurgulayan Türkiye Cumhuriyeti devleti, geçmişle kurulan bir süreklilikler ve kopuşlar ilişkisinin karmaşık, gerilimli tezahürlerini barındıran bir siyasal modernite projesi olarak kavramsallaştırılır (Mardin:1991). Yeni devletin seçkinleri, bir yandan Cumhuriyet dönemini ve onun ulus devletini Osmanlı İmparatorluğu ve siyasasından kesin hatlarla ayıran sınırlar çizme çabasıyla öte yandan bir siyasal modernite ve ulus inşası projesi olarak Türk Batılılaşmasının politik, toplumsal, ekonomik, kültürel ve etik hudutlarını düzenliyorlardı. Toplum üyeleri, Cumhuriyet’in hedefleri doğrultusunda yönlendirilmesi (seferber edilmesi) gereken bir kitle, bir yığın olarak tasavvur ediliyordu. Bununla birlikte Kemalizm, çok kültürlü ve çok kimlikli modern ulus-halk yapılanmasına dönük “birlikte yaşama” formülasyonu olarak çok önemli bir işlevi yerine getirmiştir (Karagöz, 2009: 165).

2) Merkez-Çevre İlişkileri

Türk siyasasının temelinde yatan ve yüz yıldan fazla süren modernleşmeden sonra da varlığını sürdürmüş gibi görünen en önemli toplumsal kopukluğu” oluşturmuştur (Mardin: 1990). Mardin’e göre bu yabancılaşmanın ve toplumsal kopukluğun tüm sorumluluğu, taşralı kimliklerin farklı sembolik ve kültürel kodlarının meşruluğunu tanımayan ve yadsıyan devlete aittir.

3) Türkiye’de Muhalefet ve Sivil Toplum

Mardin’in deyimiyle bir ‘hükmî şahsiyet’ edinmelerini mümkün kılan hak ve özgürlükler, toplumsal hayatın temel normları olarak kabul görmeye başlamıştır (Mardin: 1990).

B) Bürokrasi ve Devlet-Merkezci Paradigma

Heper’in kavramsallaştırmasında Türkiye’de kamusal hayatın inşaa ve yeniden üretilme tarzı, konunun toplumsal, iktisadî ve kimlik boyutları ikinci plana itilerek kurumsal bir eden olarak devletin ve onun toplumdan bağımsızlaşmış kimliği içinden konuşan bürokrasinin davranış ve tutumları bağlamında irdelenmektedir.

1) Siyaset Üretme Koşullarının Düzenlendiği Bir Merkez Olarak Devletliliğin Mevkii

Heper’e göre Osmanlı siyasasında Sultanla bürokrasi arasında gidip gelen bir nitelik sergileyen devletliliğin mevkii, (Özman ve Coşar:2001) modernleşme reformlarının hız ve yaygınlık kazandığı. Kurtuluş Savaşının yürütüldüğü 1920-23 yılları arasında bu mevkii, Mustafa Kemal’in millet iradesinin tek dürüst temsilcisi ve somutlaştığı yer olarak tanımladığı Büyük Millet Meclisi’nce doldurulmuştur (Heper: 1985). Heper, önceleri devletin kurumsal varlığıyla bir tuttuğu Mecliste politikalarına muhalif olan ve zaman zaman kendisine engel çıkaran bir kanadın olmasından dolayı Mustafa Kemal’in Cumhuriyetin ilanıla devletliliğin mevkiiini Cumhurbaşkanlığına kaydardığını vurgular (Heper: 1985). 1980 askeri darbesi ve 1982 Anayasasıyla Cumhurbaşkanlığının yanısıra ordunun devletliliğin mevkiiine tamamen yerleştiği, siyasal alanın meşruluk sınırlarını belirleme yetkisini adeta tekeline aldığı görülür.

2) Merkez-Çevre Kutuplaşmasının Siyasal Seçkinler-Devlet Seçkinleri Bağlamında Yeniden Üretilişi

Mardin çalışmalarında sosyokültürel bir analizle Türk siyasasını açıklayabilecek bir anahtar olarak gündeme gelen merkez-çevre ikiliği, Heper’in devlet-merkezci kuramında daha siyasal, kurumsal bir boyuta taşınır. Söz konusu ikilik ve kutuplaşma, devletin çıkar ve önceliklerini her şeyin üstünde gören ve ödünsüz bir

modernleşmeyi savunan devlet seçkinleriyle millet iradesini özellikle de taşralıları ve onların değerlerini temsil ettiği iddiasında olan ve Batılılaşma projesi önünde bir tehdit olarak algılanan siyasal seçkinler arasındadır. Heper'e göre Türkiye'deki siyasal sistemin dinamiklerinin tanımlanmasında bu ikiliği farklı tarihsel bağlamlarda yeniden üreten koşulların ortaya konmasının özel bir önemi vardır. Onun kavramsallaştırmasında merkeze tekabül eden devletliliğin mevkii, yalnızca yönetici sınıfın konumlandığı alanı değil daha da önemli olarak siyasal hayatın temel ilke ve normlarının düzenlenip yürürlüğe konduğu alanı temsil eder (Özman ve Coşar: 2001).

3) Devletin Aşkın Niteliğini Kalıcı Kılmayı Amaçlayan Bir Bürokratik Girişim Olarak Atatürkçülüğün Yeniden İnşası

Heper, 1920'leri izleyen yirmi yıl boyunca Türkiye'de bürokrasinin hızlı yükselişiyle Cumhuriyetin ilk yıllarında bir bakış açısı (Weltanschauung) (Heper: 1984) olarak tanımlanan Atatürkçü düşüncenin, devletin aşkın niteliğine yapılan vurguyu öne çıkaracak biçimde ideolojik bir bütüncüllüğe dönüştürülmesi arasında bir ilişkililik olduğunu var sayar. Buna göre Cumhuriyetin ilk yıllarında topluma daha yüksek bir uygarlık düzeyini yakalamakta yol gösterici olabilecek gerçeklere ulaşmanın yordamları olarak tanımlanan Kemalist reformlar, bürokratik entelijensiyanın devletliliğin mevkiini tümüyle ele geçirmesine müteakiben yeni ve bağımsız anlamlarla donandılar (Heper: 1985). Atatürkçülüğün katılaşmış ideolojik kalıplar halinde adeta bir siyasal manifesto biçiminde bu yeniden inşasıyla bürokratik elitin siyasal yapı içindeki merkezî ve belirleyici konumunun meşrulaştırılması amaçlanmıştır. Heper'e göre Atatürk'ün karizmasına sahip olmayan bu zümre, kendisini sıkı sıkıya tanımlanmış bir modernleşme programının başlıca sorumlusu ilan etmeye gereksinim duymuştur (Heper: 1984).

Heper, Atatürkçü düşünce sisteminin katılaşmış, buyurgan bir ideolojik bütünlüğe dönüştürüldüğü tezini, Mustafa Kemal zamanında ve ondan sonra biçimlenen devlet gelenekleri arasında bir ayrım yapmaya kadar götürür. Bu ayrım, özellikle de devletin aşkın olma niteliğinin algılanma biçiminde belirginleşen ve yazarın 'bürokratik sapma' diye nitelendirdiği olgudan kaynaklanır. İlk durumda (Mustafa Kemal zamanında) devlet seçkinlerine ve aydınlara yüklenen Batılılaşma, 'çağdaşlaşma' yolunda topluma öncülük etme misyonunun, halkın bu süreci kendi irade ve bilinciyle yürütmeye başlayacağı zamana kadar devamı öngörülmüştür. Devletin onu toplumdan tümüyle özerk kılacak bir aşkınlıkla donatılması, devletçi seçkinlere ve aydınlara ayrıcalıklı bir statü tanınması, belirlenen hedeflere ulaşılması yolunda geçici araçlar olarak tasavvur edilmiştir. Ancak Mustafa Kemal'in ölümüyle sistemdeki konumlarını güvence altına almak ve güçlendirmek isteyen bürokratik kesim; bu geçici araçları bizatihi amacın kendisi haline getirmiş, kamu otoritesini

Kemalist reformların bürokratikleştirilmiş bir versiyonu uyarınca yeniden yapılandırmaya çalışmıştır.

C) Siyasal İktisat Temelli Yaklaşım

1) Modern Türk Ulus Devletinin Kurulması

Siyasal iktisat kökenli yaklaşımın modern Türk devleti kurulduktan sonra toplumla kurduğu tahakkümcü ilişkilerin yeniden ve yeniden üretilmesinde iktisadın nasıl araçlaştırıldığıyla ilgili çözümlemeleri de dikkate değerdir. Buna göre devletin üretim ve bölüşüm ilişkilerinde aktif biçimde yer aldığı bir iktisadiyat kurması, toplumsal ilişkileri istediğince dönüştürme çabasıyla yakından ilgilidir. Bu anlamıyla dönemin iktisadî politikaları, devlet seçkinlerinin ekonomik tercihlerinden çok çağdaşlaştırılması gereken toplum üzerinde uyguladıkları yakından denetimin müdahale alanını alabildiğine genişletmeye yarayan araçlarını temsil etmektedir (İnsel: 1990). Devlet, siyasal modernleşme ve ulus inşası projesinin asli unsurlarından biri olmak üzere, meşruiyet sınırlarını kendisinin belirlediği ve salt onun bekasına hizmet eden bir ulusal iktisat kurmaya çalışmış ve bu iktisadiyatı, var oluşlarını tamamen kendisine borçlu olan bir burjuva ve çalışanlar sınıfına dayandırmıştır.

Demokrat Partinin Tutumu

DP kuruluşundan itibaren, iktidara gelebilmek için, halkın devletten neler beklediğini iyi tahlil etmeye çalışmıştır. Türk geleneğinde, devletin halk tarafından devlet baba olarak nitelendirilmesi, batıdaki gibi kölelik-derebeylik gibi kavramlarla karşılaşmamış olması Türk halkının devletten beklentisini farklılaştırmıştır. Bu nedenle DP, halkı koruyucu ve nüfusun çoğunu oluşturan köylü sınıfını destekleyici bir iç politika tavrı izlemeyi seçmiştir (Cem: 1989). DP, taban olarak hiçbir sınıfa bağlı olmamaya çalışmış ve merkez partisi konumunu korumayı hedeflemiştir. CHP'nin tepkisini çekmemek için ise altı ilkeyi parti programına almıştır. CHP, kurulan partiyi destekleyerek; hem içindeki muhaliflerden hem de haklarında söylenen totaliter parti isnadından kurtulmak istemiştir (Yeşil: 1988). Fakat DP, kurulduğu andan itibaren iktidar partisine karşı bir yapılanma içerisine girmiştir. CHP'yi batılılaşmanın temsilcisi olarak göstermiş ve batılılaşan partinin dinden uzaklaşmış olduğunu vurgulamıştır. Yine batılılaşmanın bir sonucu olarak da halkın fakirleşmiş bulunduğunu iddia etmiştir (Cem: 1989). İktidarın seçkin bir zümrenin elinde, inhisarcı bir anlayışla tutulduğu ve bu grubun dayatması ile halkın gönülsüz olarak yenilik yoluna sokulmaya çalışıldığı yolunda söylemler de sıkça kullanılmıştır. DP, halkı yanına çekebilmek için, daha önce CHP'nin uygulamadığı bir yöntemi denemiştir. Seçenle seçileni bir araya getiren mitingler düzenlemiştir. Bu girişim, DP propagandasının temelini oluşturmuş ve iktidar tarafından kaygıyla karşılanmıştır. Uygulanan tarz, kimi iktidar yanlıları tarafından DP'lileri; siyasi bir amaçtan çok

yıkıcı ve intikamcı amaçlar güden parti olarak suçlamaya yönlendirmiştir (Akın: 2002).

Halk, CHP karşısındaki yeni oluşuma büyük destek vermiştir. Bu partinin CHP ile danışıklı kurulduğu yönündeki iddialar kabul görmemiştir. Vatandaş, DP propagandası sürecinde önemli bir rol üstlenmiştir. Süratle güçlenen DP'ye büyük halk kitlelerinin dışında destek veren üç sosyal grup daha mevcut olmuştur. Bunlardan birincisi; demokrasiye gerçekten inanan sivil ya da asker aydın kesimidir. İkinci grup; taşra nüfusunu kontrol altında tutan toprak sahipleridir. Üçüncü grup ise; Atatürk devrimlerine ve özellikle laikliğe karşı olan ama yıllarca susarak bir kenarda bekleyen muhaliflerdir (Mumcu: 1982). Samet Ağaoğlu bu üç grubu şu şekilde nitelendirmiştir: Demokrasi idealine bağlı genç idealistler, demokrasi idealine bağlı tecrübeli idealistler ve Demokrat Parti'nin temsilcisi bulunduğu idealle ilgisi bulunmayanlar (Aydemir: 1969).

DP'nin halk yanlısı politik yaklaşımı ise CHP tarafından, yeni partinin sol bir ideolojiye sahip olması yönünde değerlendirilmiştir. Halbuki DP; sınıflar koalisyonunda temellenen, modernist, batıcı, burjuvazi eksenli ekonomik yapıyı savunan, geniş halk kitlelerine dayanan pragmatist bir parti özelliği taşımıştır (Sarıbay: 2001). CHP iktidarı, yerini sağlamlaştırmak ve muhalefetin güçlenmesine izin vermemek için milletvekili genel seçimlerini bir yıl erkene çekmiştir. DP, 21 Temmuz 1946 tarihinde gerçekleşen milletvekili genel seçiminde iktidarı ele geçirememiş ama Meclis içerisine ikinci parti olarak dahil olmayı başarmıştır. Bu seçim büyük tartışmalara neden olmuştur. İktidar tarafından baskı ve hile yapıldığı yönündeki iddialar, DP tarafından sürekli olarak dile getirilmiştir. Dönemin şahitlerinden Emrullah Nutku tartışmalı seçimlerle ilgili şu ifadeleri kullanmıştır: Demokraside tek dereceli seçim tecrübemizin ilk yarasını aldık. Memleketin her tarafından gelen haberler, seçimde birçok yolsuzlukların, kanunsuz baskı ve ürkütme hareketlerinin pervasızca yapıldığını gösteriyor. Millettin rıza ve iradesinin tayini için yapılan bütün telkinlere, alınan tedbirlere rağmen idareciler, pek çok vali ve kaymakamlar, iktidar partisinin müfrit kodamanlarının tesiri altında kalarak seçim dürüstlüğüne ihlal etmişler. İstanbul'daki sıkıyönetim sebebiyle İstanbul'daki gazeteler açıkça yazamıyorlarsa da illerde yayınlanan müstakil gazetelerin hepsi acı haberler vermiş, protestolar yağıyorlar (Nutku: 1979). DP, muhalefet yıllarını iyi değerlendirerek girmiş olduğu 14 Mayıs 1950 tarihli seçimlerde ise 1923 yılından beri iktidarı elinde tutan CHP'yi yerinden etmiş ve yaklaşık 10 yıl devam edecek olan iktidar maratonunu başlatmıştır.

27 Mayıs 1960 Darbesinin Yapılışı

27 Mayıs, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin başlattığı bir hareketti. Ancak bu hareket, Silahlı Kuvvetlerin hiyerarşisi içinde yürütülmemiş, ordunun yönetime el koyması,

çeşitli rütbelerde 38 subaydan kurulu bir Milli Birlik Komitesi'nin öncülüğünde gerçekleştirilmişti (Soysal, 1983).

27 Mayıs sabahı Cumhurbaşkanı Celal Bayar her şeyden bihaberken hareket çoktan başlamış, Ankara ve İstanbul radyoları ele geçirilmiş, stratejik önemde noktalara emin kuvvetler yerleştirilmişti. Sıra Cumhurbaşkanı'nın ele geçirilmesine gelmişti. Cumhurbaşkanı Celal Bayar darbecilere karşı direnmek istemişse de Baş muhafızı Osman Köksal'ın ihtilal komitesinde olması ihtilalcilerin işini kolaylaştırmıştı (Perin, 1991).

27 Mayıs İhtilali bütün hadiselerin doğal neticesi olduğundan, daha ihtilalin ilk haberleri duyulduğunda ülkede şaşkınlık ve sevinç bir arada yaşandı. Demokrat Partililer endişe duyarken, Cumhuriyet Halk Partililer ve diğer muhalefet partilerini destekleyen halk sevinç içerisindeydi. İhtilal Ankara'da gerçekleştiğinden en büyük sevinç başkentteydi.

CHP Genel Başkanı İsmet İnönü darbenin yapıldığı gün Ankara'daydı. Toker İsmet Paşa'nın ilk tepkisini şu ifadelerle anlatmıştır: Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ilk bildirisi radyolarda okunmuştu. Bunu not ettim, İsmet Paşa'ya uzattım. İsmet Paşa düşünceli bir tavırla okudu, beğendi. Beğendiği, demokrasi ilkelerine sadık kalınacağı vaadi ve dış politika ile ilgili kısımlardı. Dikkatli davranmışlar dedi.

46

28 Mayıs 1960 günü Ulus gazetesinin manşeti şöyle yayınlanmıştı: "Türk Silahlı Kuvvetleri bütün memlekette idareyi ele aldı. Orgeneral Cemal Gürsel, Türk Silahlı Kuvvetleri Başkomutanı ve Milli Birlik Komitesi Başkanı oldu. Meclis feshedildi, Demokrasi en kısa zamanda serbest seçimle kurulacak, bu maksatla Ord. Prof. Sıddık Sami Onar başkanlığında bir heyet kuruldu."

Birlik Komitesi bir tebliğ yayınlarak Cemal Gürsel başkanlığında bir hükümetin kurulması kararlaştırıldı. Milli Birlik Komitesinin 27 numaralı tebliğinde hiçbir partiye mensup olmayan bilim ve düşünce adamlarından ve subaylardan oluşan bir hükümetin kurulması isteniyordu.

27 Mayıs 1960 İhtilalinin esas hedefi, Türkiye'de demokratik düzenin bütün gerekleri ve kurumlarıyla maddeten ve manen mümkün olan en kısa zamanda kurmaktır. Bu maksatla 27 Mayıs sabahından itibaren yeni bir anayasanın hazırlanması gerektiği düşüncesi ortaya atılmış ve gerekli çalışmalara başlanmıştı. Üniversitelerin Hukuk Fakültelerindeki hocalardan bir heyet ihtilali gerçekleştirenler tarafından davet edilmiş ve 27 Mayıs İhtilalinin gerekçelerini hukuksal açıdan tespit etmeleri istenmiştir. Bu heyetin başkanı Ordinaryüs Profesör Sıddık Sami Onar'dı. Heyette altı hoca daha bulunuyordu. Bunlar; Profesör Naci Şensoy, Ordinaryüs Profesör Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, bir zamanlar üniversite özerkliğinin simgesi olan Profesör

Hüseyin Nail Kubalı, Profesör Ragıp Sarıca, Profesör Tarık Zafer Tunaya ve Doçent Doktor İsmet Giritli'ydi (Feridun, 1962).

Darbenin hemen ardından partilerin faal bir şekilde çalışmaları yasaklanmıştı. Demokrat Partinin kapatılması için dava açıldı. Bununla beraber Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi için yeni bir dönem başlamıştı. Demokrat Parti ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi görüşleri ve programları itibariyle birbirine çok benziyordu. Bu parti, Demokrat Parti içerisinde ayrılanlar tarafından önce Millet Partisi olarak kurulmuştu. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi yetkilileri Demokrat Parti'nin bazı ileri gelen şahsiyetleri sevmiyorlardı. Bunlar da 27 Mayıs ihtilaliyle birlikte bertaraf olmuşlardı. O halde Demokrat Parti'nin teşkilatsız kalan iyi niyetli mensupları için onlara kucak açmakta hiçbir mahsur yoktu (Başgil, 2007).

Demokrat Parti'nin hukuksal açıdan sona eriş, parti üyelerinden Cemal Özbey'in kongrenin zamanında yapılmamış olduğu ve partinin dağılmış olduğu gerekçesiyle açtığı dava üzerine 29 Eylül 1960 günü Ankara 4. Asliye Hukuk Mahkemesi'nin verdiği kararla gerçekleşmişti (Teziç, 1976).

Aslında anayasal demokrasi süreci askeri bir darbe ile yara almıştır. Siyasi gerilim giderek tırmanmış orduyu göreve çağıran muhalif yazılar eşliğindeki silahlı kuvvetler, askeri bir darbe yaparak sivil iktidarı devirmiştir. Başa geçen askeri komite, sanki 1920'deki Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi imiş gibi, kendini tüm ulus adına yetkili "Ulusal Birlik Komitesi" olarak tanımlamıştır (Karagöz Yerdelen, 2016: 48). Milli Birlik Komitesi 12 Haziran 1960 tarih ve 1 sayılı yasa ile yürürlükte olan 1924 anayasasının bazı hükümlerini kaldırarak yasama görevini üstlenmişti (Bingöl, 1993). Haziran 1960 ortalarına gelindiğinde MBK ile CHP arasında görüş farklılıkları oluşmaya başladı. Komite 15 Haziran'da yayımladığı bir bildiride "Milli inkılap hareketinin hiçbir zümrenin lehine yapılmadığını" açıklayarak, 27 Mayıs girişimini kendi yararlarına göre yorumlayan bazı Cumhuriyet Halk Partilileri dolaylı bir biçimde eleştirmişti. Öte yandan yeni bir anayasa ve seçim yasası hazırlamakla görevlendirilen komisyon çalışmalarının uzaması, seçimlerin ne zaman yapılacağını belirsiz hale getirmişti (Turan, 2000).

27 Mayıs 1960 İhtilalinden henüz altı ay geçmeden Milli Birlik Komitesi içerisinde meydana gelen parçalanma ve dağılma dikkat çekici bir durumdu. Bu durum Milli Birlik Komitesinin ordu üzerindeki nüfuz ve hakimiyetini de sarsmıştı. "Silahlı Kuvvetler Birliği" adıyla yeni bir örgüt kurulmuş ve bu yeni örgüt Milli Birlik Komitesi üzerinde de etkisini göstermişti (Aydemir, 1968). İhtilalden yaklaşık altı ay sonra 14 Milli Birlik Komitesi üyesi yurt dışına sürüldü (Kayalı, 1994).

Sonuç

Cumhuriyet döneminden itibaren ele aldığımız modernleşme süreci kurulan yeni devletin seçkin kişileri ve aydınları tarafından yeniden dizayn edilmek istenen halkın, modernleşme sürecine verdiği tepki ve modernizmin yanlışlıkları sonucu ya da modernizmin tabana inilmeden seçkinlerin kafalarında kurguladıkları halk modelini görme çabaları DP nin doğuşuna ve iktidarına zemin hazırlamış, nitekim 1950 yılı seçimlerinde DP nin iktidara gelmesi ile birlikte halk CHP ye beyaz devrim gerçekleştirmiştir. DP iktidarın ilk yıllarında önemli gelişmeler yaşanmış ve halk DP ye büyük destek sağlamıştır. 1957'lere gelindiğinde ordu içerisindeki darbeyi gerçekleştirecek olan subayların ilk çekirdeği oluşturuldu. Bu hareketlilik DP nin liberal politikalarını genişleteceğini açıklamasıyla başlamıştır. Çünkü emperyalizme karşı mücadele ederek kurulan Türkiye Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyetinin kurucularının askeri subaylardan oluşuyor olması en büyük etkendi. Nitekim 1960 darbesi sonucu yapılan 1961 anayasasıyla birlikte anayasada "Türkiye Cumhuriyeti sosyal, laik bir hukuk devletidir" maddesinin anayasaya girdiği görülmektedir. Yine 1961 anayasasında ilk kez başlangıç metni oluşturulmuş darbeyi meşrulaştırma yoluna gidildiği görülmektedir. "Ne kadar çok muhalefet, o kadar çok demokrasi" ilkesi, teorik bir formül olmaktan çıkıp pratik hayatı belirleyecek olgunluğa ulaşamamıştır (Karagöz Yerdelen, 2016: 48). Sonuç olarak hiçbir darbe demokrasi ile başa gelmiş, kötü yönetim gösteren hükümetlerden daha iyi değildir.

1960 darbesine baktığımızda, modernleşme konusunda seçkinlerin istediği bir halk profili meydana getirmeye çalışması bir yandan da halkın istediği parti DP nin iktidara gelmesi 1960 yılında askeri vesayet ile demokratik tercihle başa gelen DP nin hesaplaşmasıdır diyebiliriz.

Kaynakça

Akın, R. Türkiye'de Çok Partili Siyasal Hayata Geçiş ve Demokrat Parti İktidarı(1945-1960), Yeni Türkiye Yayınları, Türkler Ansiklopedisi Cilt 16, Ankara, 2002, s.912-914.

Aydemir, Ş. Menderes'in Dramı, Remzi Kitabevi, Ankara, 1969, s.211-491.

Başgil, A. Yakın Maziden Hatıra Kırıntıları, Yağmur Yayınları, İstanbul, 2007, s.153.

Bingöl, İ. Ülkemizde Anayasa Hareketleri, Nadir Kitabevi, İstanbul, 1993, s.137.

Cem, İ. Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, Cem Yayınevi, İstanbul, 1989, s.379-384.

Feridun, S. Anayasalar ve Siyasal Belgeler, Büyük Kervan Matbaası, İstanbul, 1962, s.68.

Heper, M. "A Weltanshauung-Turned-Partial Ideology and Normative Ethics: Atatürkism In Turkey", Orient 1, 1984, s.85-88-89.

Heper, M. The State Tradition In Turkey, The Eothen Press, North Humberside, 1985, s.57-58-71.

Irmak, S. Atatürk ve Meclis, Türkiye Araştırma Merkezi Dergisi, 1987, s.248.

İnsel, A. Türk Toplumunun Bunalımı, Birikim Yayınları, İstanbul,1990, s.47.

Karagöz, B. Şiddetin Görünümleri, Divan Kitap, Ankara, 2009.

Karagöz, Yerdelen, B. Türk ve Amerikan Anayasalarının Kurucu Ruhu, Divan Kitap, Ankara, 2016.

Karakaş, M. Batı Gelişme Modeli ve Batı dışı Toplum olmanın Ötekiliği, Yeni Türkiye Dergisi Eylül- Aralık, 1998, s.1697.

Kayalı, K. Ordu ve Siyaset, 27 Mayıs-12 Mart, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994,s.76.

Kili, S. Atatürk Devrimi (Bir Çağdaşlaşma Modeli), , T. İş Bankası Kültür Yayınları, 1983, s.110.

Mardin, Ş. Türkiye’de Toplum ve Siyaset, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990, s.10-11-36-37.

Mardin, Ş. Türkiye’de Din ve Siyaset, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s.65.

Mumcu, A. Türk Devrimi’nin Temelleri ve Gelişimi, İnkılap ve Aka Kitabevi, 1982, s.181-182.

Nutku, E. Demokrat Parti Neden Çöktü ve Politikada Yitirdiğim Yıllar(1946-1958), Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1979, s.29-30.

Özman, A. ve Coşar, S. Siyasal Tahayyülde Devletin Belirleyiciliği Metin Heper Çalışmaları Üzerine Bir İnceleme, Doğu Batı, 2001, s.86-87.

Perin, M. Yassıada Faciası 27 Mayıs Darbesinden İdamlara Kadar İşkence Altında Ezilenlerin Dramı C.I, Dem Yayınları, İstanbul, 1991, s.122.

Sarıbay, A. Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, s.54.

Soysal, M. Anayasaya Giriş, Sevinç Matbaası, Ankara, 1983, s.28.

Teziç, E. 100 Soruda Siyasi Partiler, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1976, s.274.

Turan, Ş. Türk Devrim Tarihi, 5. Kitap, Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2000, s.376.

Yeşil, A. Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988, s.52.

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA, Dosya: 1. BÜRO, Fon Kodu: 490..1.0.0, Yer No:437.1813..5.

Resmi ve Süreli Yayınlar

Milli Birlik Komitesi Tutanak Dergisi (1960- 1961)

Ulus, 1960

Resmi Gazete, 1960- 1961.

Akis, 1959- 1960.

27 MAYIS DARBESİ ve CUMHURİYET DÖNEMİ DARBELERİNE OLASI ETKİLERİ

Selim KURT•

ÖZET

Bu çalışmanın amacı 27 Mayıs darbesinin nedenleri ve sonuçları itibariyle kendisinden sonraki darbe teşebbüslerine yaptığı etkinin irdelenmesidir. Türk darbe geleneğinde askeri darbelere ilişkin çok sayıda örnek mevcutsa da, bu gelenek içerisinde Yeniçeri Ocağı'nın önemli bir yeri vardır. Sultan Murad'ın temellerini attığı Yeniçeri Ocağı'nın ilk darbe girişimi 1618 yılında Sultan I. Mustafa'yı tahttan indirerek yerine II. Osman'ı geçirmesidir. Bu tarihten sonra sürekli hale gelen Ocağın darbe teşebbüsleri 1826 yılında kapatılmasına kadar devam etmiştir. Takiben 1908 tarihinde II. Abdülhamid'in devrilmesine neden olan darbe girişiminin ardından, 27 Mayıs 1960 tarihine kadar geçen süreçte başka bir darbe girişimine rastlanmamıştır. Cumhuriyet döneminin ilk darbesi ise, 1950 seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'nin 27 yıllık tek parti yönetimine son veren Demokrat Parti (DP)'yideviren 27 Mayıs darbesidir. Bu darbeyeneden olan gelişmelerin ortaya çıkışı, Atatürk'ün vefatını takiben, CHP tek parti iktidarı tarafından takip edilen politikalara kadar geri götürülebilirse de, esasen 10 yıllık DP iktidarınca uygulanan politikalarda aranmalıdır. Bu çerçevede iktidarı döneminde DP'nin laikliği ikinci plana iten bir siyaset takip etmesi, ekonomik dönüşümü sağlayacak bir sanayi altyapısı oluşturamaması, kendisine yönelik muhalefet arttıkça özgürlükleri kısıtlayıcı otoriter bir yönetim tarzı benimsemesi ve özellikle 1954 seçimlerinden sonra orduyu kontrol etmek için ordu üzerindeki baskısını artırması gibi uygulamaları darbeye giden yolun yapı taşlarını döşemiştir. Darbeden sonra askerler tarafından kurulmaya çalışılan düzenin 27 Mayıs darbesine giden süreçte yaşanan hataların tekrarlanmasını önleyecek mahiyette olmaması isesırasıyla 1971 muhtırası, 1980 darbesi, 28 Şubat post-modern darbesi ile 27 Nisan tarihli e-muhtıragibisivil iktidara müdahale girişimlerinin yolunu açtığı gözlemlenmektedir. Bu çerçevede 27 Mayıs darbesinin gerek nedenleri gerekse de sonuçları itibariyle Cumhuriyet dönemi darbelerinin ortaya çıkışında önemli bir rol oynadığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: 27 Mayıs Darbesi, Demokrat Parti, Darbe Geleneği, Milli Birlik Komitesi.

ABSTRACT

The main reason of this study is examining of the May 27 coup d'état's probable impacts to the subsequent coup d'états attempts in terms of its reasons and conclusions. There is a lots of examples of military coups in Turkish coup d'état culture, but the Guild of Janissaries had a very important place in this culture. The first coup d'état attempt of the Guild of Janissaries, which was established by Sultan Murat, was dethrone of Mustafa I and replaced him by Osman II. After this date, the coup attempts of Guild of Janissaries, which became permanent, continued until the closing of it in 1826. Following the 1908 coup d'état, which caused overthrow of Abdülhamid II, there wasn't any attempt until May 27,1960. The first coup d'état of the republic era was May 27 coup d'état, which overthrew Democrat Party, ended the Republican People's Party (CHP)'s 27 year single-party rule in the 1950 elections. Although the emergence of the developments that caused this coup can be taken back to the policies followed by the CHP one-party rule following Ataturk's passing, they should be sought mainly in the policies implemented by DP governments' 10 years rule. In this context the applications such as pushing secularism into the background, the failure to establish an industrial infrastructure to provide economic transformation, adopting an authoritarian style of government that restricts freedoms following to rise of opposition and increasing the pressure on the army for controlling it especially after the 1954 elections paved the way for the coup d'état. It is observed that the order, which was tried to establish by the army following the coup, was not proper for preventing reiteration of mistakes, lived in the process of May 27 coup d'état, opened the way for the attempts to intervene in civilian powers such as the 1971 memorandum, the 1980 coup d'état, the post-modern coup of February 28 and the e-memorandum of April 27, respectively. In this context it can be sad that the May 27 coup d'état has played an important role in the emergence of Republican period coups both its reasons and the results.

KeyWords: May 27 Coup d'état, Democrat Party, Coup d'état Tradition, National Unity Committee

GİRİŞ

Türklerin asker bir millet olması nedeniyle, Türk siyasal hayatında askerlerin daima bir ağırlığı olmuştur. Söz konusu ağırlık zaman zaman askerlerin hassasiyetlerini dikkate almayan yönetimleri değiştirme isteklerine yani darbelere sebebiyet vermiştir. Bu nedenle Türk siyasal hayatında askeri darbelere sıklıkla rastlanmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran ekip de büyük ölçüde asker kökenli olduğundan, Cumhuriyet döneminde de askerlerin yönetimde ağırlığından ve söz sahibi olmasından söz edilebilir. Ancak Cumhuriyet'in ilanından 1960 yılına kadar olan süreçte herhangi bir darbe teşebbüsüne rastlanmamıştır. Bu durumda, 1950'de DP iktidara gelene kadar askerlerin yönetimdeki ağırlıklarını devam ettirmelerinin etkili olduğu söylenebilir.

Ancak 14 Mayıs 1950’de yapılan seçimlerle iktidara gelen sivil iktidar, asker kökenli yöneticilerin büyük ölçüde tasfiye edilmesine ve askerlerin yönetimde ikinci plana itilmesine neden olmuştur. Ayrıca askerin geleneksel olarak hassas olduğu Atatürk ilke ve inkılapları ile dini siyasete alet edilmesi gibi konularda DP iktidarının sergilediği ikircikli tutum, askerin DP iktidarına cephe almasına neden olarak, darbeye giden yolun taşlarını döşemiştir.

27 Mayıs 1960 tarihinde ordunun yönetime el koymasıyla birlikte askerin yönetim içerisindeki yerinin yeniden tahkim edilmesi için anayasal ve kurumsal düzenlemeler yapıldığı gibi dinin kontrol altına alınmasına yönelik adımlar da atılmıştır. 1957 seçimlerinde güç kaybına uğrasa da halen halkın önemli ölçüde desteğine sahip olan DP iktidarının bir darbe girişimiyle devrilmesi, DP’yi destekleyen kitlede siyasal özlemlerinin iktidara yansımaları engellendiği için büyük bir hayal kırıklığına neden olmuştur.

Darbe sonrasında oluşturulan askeri yönetimin büyük ölçüde kurguladığı, ordunun siyaset içerisindeki yerini sağlamlaştıran, elitist bürokratik bir yönetim tarzı kurgulayan ve dini yeniden baskı ve denetim altına almayı amaçlayan bu sistem büyük ölçüde kendisinden sonraki darbelerin de gerekçesini teşkil edecektir.

Bu nedenle, Cumhuriyet döneminin ilk darbe girişimi olan 27 Mayıs 1960 darbesi, gerek oluş nedenleri gerekse de sonuçları itibarıyla kendisinden sonra gelen darbelerin oluşumunda da önemli bir rol oynamıştır. Bu çalışmada 27 Mayıs darbesinin nedenleri ve sonuçları itibarıyla kendisinden sonraki darbe girişimlerine etkileri ortaya konmaya çalışılacak olup, böylelikle Cumhuriyet dönemi darbelerine ışık tutulması hedeflenmektedir.

Bu çerçevede çalışmanın birimci bölümde darbe şartlarının daha iyi anlaşılabilmesi için DP’nin iktidara geldiği koşullar incelenecek, ikinci bölümde darbenin askeri, ekonomik ve demokratik nedenlerinin ele alınmasını takiben, üçüncü bölümde sonuçları itibarıyla kendisinden sonraki darbe girişimlerine yaptığı katkılar değerlendirilmeye çalışılacaktır.

1. DP’yi İktidara Taşıyan Ortam ve Şartlar

23 Nisan 1920’de TBMM’nin açılmasının ardından oluşturulan Türkiye Büyük Millet Meclisi Rejimi Cumhuriyet’in ilanına kadar ülkede kendine has özel bir yönetim şekli kurmuştur. Ancak Meclisin devleti yönetmesi anlayışı kalıcı olmamıştır. Bu yönetim tarzı olağanüstü şartların doğurduğu, İstiklal Savaşı’nın ve onu takip eden Cumhuriyet öncesi devrin geçici bir ihtilal düzenidir. 7 Eylül 1923 tarihinde Cumhuriyet Halk Fırkası’nın kurulmasını takiben 29 Ekim 1923’de Cumhuriyet’in ilanı ile Türkiye artık, uluslararası şartlara uygun bir şekilde Cumhuriyet adı verilen bir Siyasal Rejime kavuşmuştur. Böylelikle Meclis yönetimi tarzı, Cumhuriyet idaresine evrilmiştir. Ancak ihtilal ve inkılaplar devri henüz bitmemiş ve bu inkılapların nerelere varacağı hususunda, çeşitli toplum kesimleri arasında görüş ayrılıkları da oluşmuştur.

Savaştan yeni çıkan bir devletin gerek kaynak yetersizliği gerekse de 1929 yılında patlak veren ve o dönem ülkenin temel gelir kaynağı olan tarım ürünleri fiyatlarının düşmesine neden olan olumsuz koşullar dolayısıyla gerekli ekonomik dönüşümü sağlayamaması nedeniyle, demokratik dönüşümün ön şartlarından biri olan burjuvazinin yaratılamaması ve 1939 yılında patlak veren II. Dünya Savaşı yıllarında tüm Avrupa’da esen otoriterleşme eğilimleri, ülkenin meşruluk müesseselerini adım adım yerleştiren, devletin ve rejimin yön tayin edici mevkiinde ve icraatında üstün söz sahibi olan bir Şef sisteminin kurulmasını gerektirmiştir. (Aydemir, 2000: 124-125).

Duverger, CHP’nin ortaya çıkışını ve misyonunu şu şekilde açıklamaktadır:

Nüfusun büyük çoğunluğunun cahil, geri kalmış ve okur-yazar olmadığı feodal ve tarımcı bir ülkede çok partili ve serbest seçimli Batılı bir sistemin hiçbir anlamı yoktur. Bu yapmacık dekor arkasında büyük mülk sahipleri ve geleneksel şefler seçim iplerini çekecek ve eski yapılar sürüp gidecekti. Demokrasiyi kurmadan önce bunun şartlarını yaratmak gerekirdi... Kemalist tipteki tek partiler az çok belirli bir yapıya sahiptir. Memleketin demokratik eğitimi ancak, geçiş devrinin siyasi bütünlüğü çok ileri vardırılmazsa mümkün olur. Şu halde parti, bütün üyelerine kabul ettirilmeye çalışan bir doktrine sahip olmadan önce yumuşak bir şekilde teşkilatlandırılmalıdır. Gelecekte bir çok partinin çekirdeği olan çeşitli eğilimler onun içerisinde oluşurlar. Ve millet, demokrasi rejiminde yaşamaya henüz hazır olmadıkça da, orada kapalı kalırlar. Böylelikle demokratik tartışma, halk buna gerçekten katılmaya yetenekli hale geldikçe gelişebilir. Bu evrim aşaması Türkiye’de uygulanmıştır: Savaş arefesinde oldukça net bulunan iç eğilimler sonradan birçok parti haline bölünmüşlerdir. 1950 seçimlerinde muhalefetin zaferiyle Türk diktatörlüğü batılı bir demokrasiye dönüşmüştür... (Mourre ve diğerleri, 1966: 429).

Bu çerçevede DP’nin kuruluşunu ve iktidara gelmesini kolaylaştıran nedenleri iç ve dış nedenler olarak ikiye ayrılabilir. Dış nedenler büyük ölçüde II. Dünya Savaşı ve sonucunda kurulan yeni dünya düzenine göre şekillenmiştir. İkinci Dünya Savaşı’nın “faşist yönetimlerin” yenilgisi ve “çoğulcu demokrasilerin” zaferiyle sonuçlanacağının anlaşılması, tüm dünyada çok partili demokratik siyasal sistemlerin yaygınlaşacağı beklentisini ortaya koymuştur. Savaş sonrası yeniden yapılanan uluslararası alanda yer edinmek isteyen ülkeler için siyasal liberalizm ve demokratikleşme kaçınılmaz görülmektedir (Stratejik Düşünce Enstitüsü, 2010). Bahsi geçen bu süreç Türkiye’deki otoriter Şef sisteminin de tasfiyesine giden yolu açmış olup, bu çerçevede II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye’nin yeni yönü de “Demokratik Batı” olarak tespit olunmuştur (Kaçmazoğlu, 2013: 21).

Türkiye’nin bu yön tespitinde II. Dünya Savaşı’nın sonuna doğru artan Sovyetlerin toprak taleplerinin de önemli bir rolü bulunmakta olup, Sovyetlerin bu taleplerine tek başına karşı koyma gücü olmayan Türkiye, BM ve NATO gibi Batılı kurumlara üyelik yoluyla Sovyet etkisini dengelemek istemiştir. Ayrıca 1929 buhranı sonrasında yeni yeni toparlanmakta olan ekonominin II. Dünya Savaşı nedeniyle yeniden

bozulması sonucunda ekonomik kalkınma için istenen sermaye birikimini gerçekleştiremeyen Türkiye'nin söz konusu sermaye ihtiyacını karşılamak için savaş sonrasında ABD'nin savaştan bitik bir şekilde çıkan Avrupalı müttefiklerine yönelik olarak uyguladığı Marshall Planı'ndan yararlanma isteği içerisinde olduğu da görülmektedir. Gerek Batılı kurumlara üye olmak gerekse de Batılı ülkelerin ekonomik yardımlardan faydalanmak için gerekli olan ön şartlardan biri ise hiç kuşkusuz Batılı devletler gibi demokratik bir yönetim tarzının benimsenmesidir. Bunun için de demokratik bir düzenin en önemli şartı olan çok-partili hayata geçiş, savaş sonrası ortamda bir bakıma zorunluluk haline gelmiştir. 1945-1950 tarihleri arasındaki yapılan zorunlu kurumsal düzenlemeler de hep bu Batı düzeniyle bütünleşme çabalarının ilk manevraları olup, DP böyle bir ortamda ortaya çıkmıştır.

DP'yi iktidara taşıyan iç nedenlerin en önemlilerinden biri ise büyük ölçüde temelleri Osmanlı'nın son dönemlerine kadar giden sürekli savaş ve ekonomik zorlukların Halk Partisi'ne yüklediği faturadır. Kurtuluş Savaşı'nı takiben her manada yorgun ve bitkin 11-12 milyonluk bir insan kalıntısıyla işe başlanmak zorunda kalmıştır. Bu yolda Türkiye Cumhuriyeti'ne arka çıkacak ve yardım edecek bir müttefik bulunmadığı gibi, ülkenin bu alanlarda işbirliği yapabileceği bir dostu da yoktur. İşte bu ortamda ülkenin kurucuları, her yönüyle bitik halktan yeni fedakârlıklar ve yeni vergiler istemek durumunda kalacaklardır. İlâveten, çok zor şartlarda yaşam mücadelesi veren Anadolu halkı bir de Osmanlı Devleti'nin yaptığı müsrifliklerden kalan borçlarını da üstlenmek zorunda kalmıştır. Ancak sıkıntılar bunlarla da bitmemiş, CHP iktidarının tam başını toplayıp biraz nefes alabileceği bir ortamda II. Dünya Savaşı ufukta görünmüştür. Savaş yılları bütün dış ticaret olanaklarını engellediği gibi, ülke içerisinde zorunlu tedbirlere başvurulmasına neden olmuş ve bu dönemde çekilen sıkıntılar da halkın sırtına yüklenince, halk tüm sıkıntılarının sebebini iktidar da bulunan CHP'nin üzerine atarak, ondan yüz çevirmiştir (Aydemir, 2000: 129-131).

Ayrıca DP'nin kurulduğu yıl olan 1946 ile 1950 yılları arası dönem CHP'nin tek parti yönetimine karşı toplumsal muhalefetin uyandığı ve yaygınlaştığı bir dönemdir. Bu muhalefetin çeşitli nedenleri bulunmakta olup, bunlardan ilki CHP tek parti yönetiminin insanların düşünce, inanç ve yaşam biçimleri üzerinde büyük bir baskı oluşturmalarıdır. Bir diğer neden ise kırsal alandaki küçük üreticilerin (büyük ölçüde köylülerin) merkezi hükümet ve onun desteklediği feodal beyler ile büyük toprak sahipleri tarafından ezilmesi ve sömürülmesi olup, bu yörelerde halk arasındaki yoksulluk dayanılmaz bir noktaya gelmiştir. Ayrıca, kırsal alanda yaşayan yoksul köylüler üzerinde, başta yol vergisi olmak üzere çeşitli baskılar da bulunmakta olup, vergi ödemeyenler, borçları karşılığında yol yapımında çalıştırılmakta ve her fırsatta jandarmaların yaptığı işkenceye benzer eylemler, insanları yaşamaktan bile bezdirmektedir. Diğer taraftan işçilerin tüm hakları ellerinden alınmış, sendika kurma, toplu pazarlık, toplu sözleşme ve grev hakları da yoktur.

İş güvenliği ve çalışma saatlerinde belirli bir düzen bulunmadığı gibi, sekiz saatlik iş günü yasada yer alsa da uygulanmamaktadır. Ücretler düşük, kadın ve çocuk işlerin sömürülmesi ise en üst düzeydedir. Özellikle savaş yıllarında, Milli Korunma

Yasası'nın çıkmasından sonra işçilerin durumu daha da kötüleşmiş, enflasyonun hızla yükselişi hayat pahalılığını artırdığı gibi, mal kıtlığı, bazı ürünlerin yokluğu ya da karneye bağlanması ve karaborsa, ücretli çalışanların yaşamlarını dayanılmaz bir hale getirmiştir. İlaveten, tüccar ve sanayici kesim de hallerinden memnun olmayanlar arasında yer almakta olup, Milli Korunma Yasası'nın getirdiği bazı mükellefiyetler, bu grubu da rahatsız etmiştir. Ayrıca bu grubun CHP iktidarına karşı cephe almasının bir başka nedeni ise Varlık Vergisi ve onun kural tanımaz uygulamalarıdır. Söz konusu ortam sermayenin de CHP'nin karşısına geçmesine sebebiyet vermiştir. Son olarak "Çiftçiyi Topraklandırma Yasası" büyük toprak sahiplerini ürkütürerek, onların da DP'nin yanında saf tutmasına neden olmuştur.

Bütün bu nedenler asker-sivil bürokratlar, büyük toprak sahipleri, tüccar, sanayiciler ile yerel eşraftan müteşekkil CHP'de somutlaşan zımni koalisyonun 1945 yılına gelindiğinde bozulmasına neden olarak, ülkede CHP iktidarına karşı beliren geniş tabanlı toplumsal muhalefetin taleplerini yanıtlayan siyasi parti olarak DP'nin iktidara gelmesi için elverişli bir ortam yaratmıştır (Çavdar, 2000:18-19). 7 Ocak 1946'da kurulan DP'nin söyleminde CHP'den büyük çaplı değişiklikler olmamasına karşın tüm bu toplum kesimlerinin iktidardan hoşnutsuzluğunu iyi değerlendiren DP, 15 Mayıs 1950 seçimleriyle iktidarı CHP'den devralmıştır. Bir kurumlar bütünü olarak yeniden kurulan modern devlet inşasında olduğu gibi, DP iktidarı döneminde de, iktidarın merkezileşmesini sağlayarak bir yandan hukuk devletine, diğer yandan ise, kapitalist üretim biçimine ve kapitalist devlete dönüşmeye yol açılmıştır. Koşullara göre devletin kendini yenilemesine tanık olunmuştur (Karagöz, 2013: 73).

2. 27 Mayıs Darbesinin Gerekçeleri

2.1 Ordu-Siyaset Arasındaki Sorunlu İlişki

Türk tarihinde Ordu'nun siyaset içerisindeki etkinliği veya siyasi hayata müdahalesi Osmanlı döneminde Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşuna kadar geri götürülebilir. Ocak, 1826 yılında kaldırılınca kadar pek çok defa darbe girişiminde bulunarak, ülkenin yönetimine müdahale etmiştir. Ocağın kaldırılmasının ardından da askerın ülke yönetimine müdahalesi sona ermemiştir.

II. Meşrutiyet'in ilanını takiben askerın siyasete müdahalesi 31 Mart olayından sonra daha da artmıştır. Hareket Ordusu'nun başında İstanbul'agiren Mahmut Şevket Paşa, 1913 yılında öldürölünceye kadar daima siyasetini içinde kalmıştır. İttihatçılar da hiçbir zaman askeri karşılarına almak istememişler, onlarla birlikte hareket etmeye çalışmışlardır.

31 Mart olayı sonrası ilan edilen sıkıyönetim çeşitli zamanlarda uzatılmak suretiyle 1912 yılına kadar devam etmiş ve bu durum da askerın siyasetteki etkinliğini arttırmıştır. Mecliste çıkarılan kanunlarda özellikle Anayasa, Cemiyet, Toplantı ile Serseri ve Zanlılar kanunlarında bu etkinliği net bir şekilde görmek mümkündür. V. Mehmet Reşat'ın biat töreninin Saray'da değil Harbiye Nezareti'nde

olması da askerin siyasetteki etkinliğine bir başka örnektir. O güne kadar padişahlarasarayda bağlılık yemini yapılırken şimdi bir padişaha Harbiye Nezaretî'nde biatedilmiştir. Askerlerin yardımı ile tahtta çıktığının farkında olan Mehmet Reşat bu gerçeği hiçbir zaman unutmamıştır (Yel, 2012: 72).

Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran kitlenin de asker kökenli oluşu, ordunun siyaset üzerindeki etkinliğini devam ettirmesine sağlamıştır. Bu aşamada askeri bir kadro tarafından şekillendirilen CHP'ye biçilen tarihi misyon ümmet-millet bilinçleri altında kalan pre-kapitalist bir toplumu, büyük çoğunluğu asker kökenli olan bürokrasinin denetimi altında, modern millet aşamasına getirmek ve Batı kapitalizminin temsil ettiği teknik aşamaya ulaştırmak şeklinde özetlenebilir. Bu amaçla uygulanan Kemalist devrim, toplumun ülke bağımsızlığını korumaya yeter yeteneğe sahip olduğunu kabul etmekle birlikte, yol gösterilmediği takdirde bu amaca ulaşamayacağı noktasından hareket etmektedir. Bir toplumu gerçekleştirmeyi tasarladığı köktenci hedeflere ulaştırmaya çalışan her yönetimin dünya görüşünde baskın olan bu anlayış, söz konusu hedefi gerçekleştirmek için önce toplumu değiştirmeyi amaçlar. Toplumu değiştirme çabası ise onu denetim altına alma zorunluluğunu beraberinde getirir ki, bunun pratikteki ifadesi her türlü muhalefetin susturulmasıdır. Kemalist siyasal elit de bu politikayı izlemiş olup, Kurtuluş Savaşı'na asker bürokrasinin önderliğini kabul ederek giren eşraf, toprak ağaları, ticaret burjuvazisi gibi kesimler savaştan sonra siyasal iktidara doğrudan talip olmayarak, iktidarı asker bürokrasiye bırakmışlardır.

57

Bu durumda eşraf, toprak ağaları, ticaret burjuvazisi için, mevcut Kemalist yönetime eklenmek ve itaat etmekten başka bir çare kalmamıştır. Kemalist yönetim ise toplumsal sınıfların varlığını göz ardı eden bir anlayışla sermaye birikimini sağlamak için İttihat ve Terakki'nin uyguladığı milli burjuva yaratma politikasını sürdürmüştür. Kemalizm, bir toplumsal geliştirme ve kaynaştırma hareketidir, uyumu temel alan yeni bir yurttaşlık tasarımıdır, diktatörleşmemiş ve totaliterleşmemiş bir paternalizme, bu bağlamda yarı-oteriterizme dayanan kurucu bir düzen vardır. Böyle bir siyasal yapıyı, toplumsal-siyasal zorunluluklar kadar, Osmanlı'dan kalan tarihi bilinç yanında, ebrulaşarak birbirine kaynaşmış olan özgün toplumsal değerler sistemi ve mevcut siyasal kültür kendiliğinden de şekillendirmiştir (Karagöz, 2009: 126).

İlk bölümde belirtilen gerekçelerle II. Dünya Savaşı sonunda burjuvazi bürokrasinin diktasından kurtulmak için baş kaldırdığında, bürokrasinin siyasal organı olan CHP'nin işlevi sona ermiş olduğu için bürokrasi içinde de parçalanmalar yaşanmıştır. Bu dönemde sivil bürokrasi, asker bürokrasi aleyhine iktidarını genişletmiş ve onu iktidar ortaklığından dışlamıştır. Bu nedenle subay heyetinin geneli desteğini CHP'den çekip, DP'ye yöneltmiştir. Ordu içinde DP yanlısı gizli örgütler kurulduğu gibi, CHP iktidarı seçim ile DP'ye devretmeye razı olmazsa, CHP'nin devrilmesi dahi planlanmaktadır.

Devlet otoritesi ile hükümet otoritesini birbirinden ayırarak, kendisini hükümetin değil de devletin hizmetinde gören, devlete hizmet için de, hükümetin kendisine

hizmet etmesi gerektiğine inanan dönemin subay tipi için, ordunun iç işlerine karışmadığı, ancak istediklerini yerine getirdiği ve Kemalist devrimden taviz vermediği sürece, DP ve CHP arasında herhangi bir fark yoktur. İşte demokrasiye geçen Türkiye’de, iktidarın CHP’den DP’ye geçtiği dönemde ordu-siyasi iktidar ilişkisi bu minvaldedir (Özdağ, 2004: 19-22)

1950 seçimleri sonucunda DP iktidara geldiğinde ordudaki genç subaylar bu durumu sevinç ve umutla karşılamışlardır. Ancak çok geçmeden DP’nin yaptığı uygulamalar, ordunun DP iktidarına bakışını aksi yönde değiştirecektir. Menderes’in 13 Haziran 1950’de DP hükümetinin kuruluşundan sadece 21 gün sonra, bir Albayın ihbarı dolayısıyla, İnönü’yü orduyu ele alıp bir hükümet darbesine girişmekle itham etmesi, takiben de bir kısım yüksek rütbeli ordu büyüklerinin yerlerinin değiştirilerek, daha pasif görevlere atanmaları, 15 generalle, 150 albayın da kısa sürede emekliye sevk edilmeleri, DP iktidarının orduda iyi tesir yaratmayan ilk müdahaleleri olduğu söylenebilir (Aydemir, 2000: 229).

Buna rağmen 1954 yılına kadar ordunun üstüne pek gitmeyen DP önderliği, 1954 seçimlerindeki zaferden sonra orduya yönelik çekingen tavrını bir kenara bırakarak, onu denetim altına almıştır. Ancak alt kadrolarda orduya yönelik kin kusması çok daha erken tarihlerde başlamış olup, bir DP milletvekili mecliste “emirlerleri subayların yatak odalarından çıkmalıdır” derken, iki DP milletvekili de Ulus’da Atatürk heykelinin önünde askeri araçları durdurup, nereye gittiklerini sorarak, kendilerince subayların milletin parasını niçin harcadıklarını denetlemektedirler (Özdağ, 2004: 52). Ayrıca 1954’den sonra DP önderliğinin orduyu denetim altına almanın da ötesinde, orduyu küçümseyici ifadelerine de rastlanmakta olup, örneğin Başbakan Menderes’in orduyu yedek subaylarla da idare edebileceği yönündeki söyleminin yanı sıra 1950 öncesi ordusunu, Battalgazi ordusu olarak nitelendirdiği şeklindeki söylentiler de son derece yaygındır ve bu sözler orduda ters tepkiler yaratmaktadır (Aydemir, 2000: 269).

Ayrıca 1952’de NATO’ya girilmesinin ardından Sovyet tehdidine karşı Batı desteğini elde eden DP iktidarı, büyük bir rahatlama ve hatta rehabet yaşamaya başlamıştır. Bu rahatlama sonucunda NATO’ya üyelikle Amerikan güvenlik şemsiyesinin altına girmenin karşılığı olarak çok sayıda tavizler verilmeye başlanmıştır. Örneğin DP yöneticileri askeri sahada bütün tarihi geleneklere ve ordunun onuruna ters düşen tavizler vererek, yabancılara Türk ordusu üzerinde denetim hakkı tanımış ve emir komuta zincirinde rütbe ve kıdem gözetmeden yabancı güçlere üstünlük sağlamışlardır. Bu durumun yarattığı hoşnutsuzluk ise ordunun yeniden politikaya karışma ve siyasete müdahale etme isteğini körüklemiştir (Özdağ, 2004: 38-39).

Ayrıca genç subayların, vaktiyle askeri okullarda veya gençlik çağlarında Ordu havasında teneffüs ettikleri, benimsedikleri, tartışma kabul etmez bazı değerler ve heyecanlar da vardır. Kuşkusuz ordu ve mensupları için Atatürk değerlerine bağlılık ile dinin devlet işlerinden soyutlanması bu değerlerden bazılarıdır. Ancak 27 Mayıs ihtilali öncesinde Ordu mensuplarında, iktidarın Atatürk bağlılığına karşı kayıtsız ve

ihmalcıdavrandığı ve irticaya rüşvet verici davranışlar sergilediği yönünde görüşler dehakimdir (Aydemir, 2000: 267).

Askerin, DP iktidarına karşı harekete geçmesi sürecinin başlangıcı 1950 yılına kadar gitmektedir. 1950’de genç subaylar arasında ihtilalci örgütlerin kurulması için Faruk Ateşdağlı adlı subayın çalışmalarda bulunduğu, 1952’de Harp Okulu’nda kurulan örgütün 1960 ihtilaline kadar varlığını diğer gruplarla birleşerek koruduğu bilinmektedir (Özdağ, 2004: 53). 1954 yılına gelindiğinde ise İstanbul’daki askeri birlikler içerisinde Dünder Seyhan ile Orhan Kabibay’ın başını çektiği bir örgütlenme zamanla diğer genç subaylarında katılımıyla etki alanını genişletmiştir. Ankara’da ise Talat Aydemir, Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes’in yaveri Adnan Çelikoğlu, Sezai Okan ve Osman Köksal gibi isimlerin içinde yer aldığı başka bir cunta örgütlenmesi bulunmaktadır. Yükselen toplumsal muhalefet ve hükümete karşı güçlü bir hareket ihtiyacı bu iki cunta örgütlenmesinin 1957’de birleşmesini sağlamıştır. Artık İstanbul ve Ankara’da örgütlü ve silahlı kuvvetlerin içinde giderek genişleyen bir cunta mevcut olup, iktidara ne zaman el koyacaklarını konuşmaya başlamışlardır. İşte tam bu sırada cunta örgütlenmesi kendi içinden bir ihbarla sarsılmış ve 16 Ocak 1958’de Kurmay Binbaşı Samet Kuşçu’nun ihbarı üzerine kendisiyle birlikte bazı subaylar da tutuklanmıştır. Ordu’nun içindeki cunta örgütlenmesinin apaçık ortaya çıkmasına rağmen DP hükümeti, özellikle Başbakan Menderes, bu subayları cezalandırmak istememiştir (Öngider, 2010: 97). Çünkü Menderes ordunun siyasilere bağlılığına çok güveniyor ve darbe ihtimalini pek gerçekçi görmüyordu. O döneme kadar siyasete müdahil olmamış olması dolayısıyla da ordunun hep tarafsız kalacağını düşünüyordu (Akıncı, 2014: 60). Oysa durumu kavrayan Cumhurbaşkanı Celal Bayar bu subayları şiddetle cezalandırılmasını istiyor ve bunun cunta örgütlenmelerinin etkisizleştirilmesi ve iktidarın orduya egemen olması bakımından çok önemli olduğunu düşünüyordu. Ancak hükümet bu yola gitmediği gibi, yargılamalar sonucunda ihbar edilen subayların hepsi beraat ederken muhbir subay “iftira” suçundan mahkum edilmiştir. Belki de bu son fırsatında kaçırılmasıyla içinde cuntacıların cirit atmaya başladığı ordu artık hükümetin ve hükümete bağlı üst düzey komutanların denetiminden çıkarken Başbakan Menderes ise orduyu “yedek subaylarla idare etmekten” söz ederek yangına körükle gitmiş ve adeta müstakbel bir darbeye davetiye çıkarılmıştır (Öngider, 2010: 97-98).

2.2. Din ile Siyaset Arasındaki Sorunlu İlişki

Tek parti döneminde din ile siyasal iktidar arasındaki ilişki değerlendirildiğinde dinsel güçlerin siyasal mekanizmayı denetlemesinden daha çok, devletin dinsel güçleri ve kurumları denetlediğinden söz edilebilir. Din-devlet arasındaki ilişki açısından ülkemizdeki laiklik anlayışının Batı’dan farklı olduğu görülmektedir. Batı’daki gelişimin aksine Türkiye’de din ve devletin tam manasıyla birbirinden ayrıştığını söylemek son derece güçtür. Bunda Hristiyanlığın aksine İslamiyet’in politik bir doktrin öne süren bir din olmasının önemli bir rolü vardır. Böylelikle İslamiyet politik toplumun oluşumunu teolojik olarak yorumlamaktadır. Bu çerçevede İslamiyet devlet ile toplum arasında herhangi bir ayrım yapmadığı gibi,

dinsel alan-laik alan ayrımını da kabul etmemektedir. Dolayısıyla İslami bir çerçeve içerisinde sosyal ve politik yapının laikleşebilmesini savunmak son derece güçtür. Nitekim 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki laikleşme çabalarına bakıldığında, bu çabaların tümünün İslami kurumlarla laik kurumları birbirinden ayırmaktan daha çok, uyum içinde bir arada yürütmeye yönelik olduğu görülmektedir. Toplumsal, hukuki ve politik yapı laikleştirilmeden laik kurumların oluşturulması yoluna gidilmiştir.

Cumhuriyet dönemindeki laik anlayışı da gene İslamiyet'in bu politik özelliği tarafından belirlenmiştir. Eğer İslamiyet'te din ile devlet birbirinden ayrılamıyorsa, devletin dinden bağımsızlığının sağlanabilmesi için din, devletin kontrolü altına girmelidir. Nitekim Cumhuriyet döneminde dinsel kurumların otonom bir biçimde örgütlenmeleri yerine, devlet bürokrasisine bağlanmaları tercih edilmiştir. Bu noktada Cumhuriyet döneminde bu sefer dinin siyasal iktidarın denetimi altına alındığından söz edilebilir.

Diğer taraftan 1946 yılında çok partili rejime geçişle birlikte tam tersine dinin politik iktidar üzerindeki etkisinin artmaya başladığı gözlemlenmektedir. Yani daha CHP iktidardayken, dinin siyaset üzerindeki tesiri artmaya başlamış olup, CHP'nin 1947 Kurultayı'nda parti, 1923'ten bu yana uyguladığı laiklik programını bir öz eleştiriye tabi tutmuştur. Kurultaya katılan delegelerin pek çoğu tek parti döneminde din adamlarının yetiştirilmesinin ve gençliğe dini bir eğitim sağlanmasının ihmal edildiği görüşünü savunmuşlar ve Kurultay'ın önerileri doğrultusunda CHP iktidarı 1947-1950 yılları arasında laiklik programında önemli değişiklikler yapmıştır. Örneğin, 1948 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından İmam Hatip kursları açılmış, 1949 yılında ilkokul müfredatına, öğrenci velilerinin yazılı izninin alınması şartıyla, seçimli din dersleri konmuş ve gene 1949 yılında CHP programında Ankara Üniversitesi'nde bir İlahiyat Fakültesi'nin açılması öngörülmüştür. Bunun yanı sıra, 1948 yılında ilk defa olarak hacca gitmek isteyenlere döviz verilmiş ve 1949 yılında 1925'ten beri kanunen kapalı olan türbeler yeniden açılmıştır.

1950 yılında Demokrat Parti'nin iktidara gelişinde ve 1950-1960 döneminde iktidarda kalmayı başarılmasında din faktörünün rolü olduğundan söz edilmektedir. Bu noktada genellikle DP döneminde dinsel güçlere çok fazla taviz verildiği ve DP'nin iktidar hırsından dolayı dini politikaya alet ettiği yönünde eleştirilerde bulunmaktadır. Özellikle 1946-1949 döneminde DP ileri gelenlerinin laiklik konusunda gayet titiz davranmalarına karşın, 1950 seçimlerinin öncesinde DP adaylarının seçmen kitlelerine dinsel özgürlüklerin kısıtlanmasını önleyeceklerine dair büyük çapta vaatlerde bulundukları da bir gerçektir.

DP'nin 1950 seçimlerini kazanmasını takiben tek parti döneminin katı laik anlayışından da uzaklaşmıştır (Toprak, 2000: 314-315). İlk icraat olarak ezanın yeniden Arapça okutulmasını mecliste oy birliği ile kabul ettiren Menderes Hükümeti 21 Ekim 1950'de aldığı bir kararla da okullarda din derslerini mecburi hale getirmiş ve hedeflerinin "Atatürk'ün başarılarını orijinal haliyle korumak yerine başarıyı getiren amaca uygun bir şekilde geliştirmek olduğunu" ifade etmiştir.

Burada kast edilen ise Atatürk devrimlerinden bazılarında vazgeçilmesi olup, kuşkusuz bunların başında gelen ise Laiklik'tir (Eraslan, 2013: 249-250). 1951 yılına gelindiğinde ise Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yedi ilde İmam Hatip Okulları açılmış ve bunların sayısı 1954-1955 ders yılında 16'ya çıkarılmıştır. Ayrıca 1950'den itibaren Diyanet İşleri Reisliği'nin bütçesi sürekli olarak artırılmış, Vakıflar Umum Müdürlüğü'ne ayrılan fonlar çoğaltılmış ve bu kurumun 1951-1954 yılları arasında 600'ü aşan cami ve türbeyi onarması sağlanmıştır. 1950-1960 yılları arasında Türkiye genelinde 15 bin civarında yeni cami inşa edilmiştir. İlaveten CHP iktidarı dönemindeki katı uygulamaların terk edilmesi nedeniyle, DP iktidarında 1950'den sonra dinsel örgütlerin sayısında çok hızlı bir artış görülmüş olup, Kuran kurslarının açılmasını ya da camilerin inşasını amaçlayan türden dinsel örgütlerin sayısı 1946 yılında 11 iken, 1951 yılında 251'e 1960'te ise 5.104'e çıkmıştır (Toprak, 2000: 316).

Ülke genelinde Atatürk heykellerine yapılan saldırıların on ayda 15'e ulaşması kadar iktidar partisinin örgütlerinde inkılaplardan geri dönülmesi konularının tartışılması gibi hususlar tepki yaratmıştır. Atatürk ve eserini her yönden muhafaza etme ve ileri götürme iddiası taşıyan İnönü döneminin hemen ertesinde görülen bu manzara, idealin toplumca benimsenmesi hususunda hiçbir şey yapılmadığını, iddiaların söylem boyutunda kaldığını da göstermektedir (Eraslan, 2013: 249-250).

Ekonominin kötü gitmesinin yanı sıra 1957 seçimlerinden sonra halk desteğinde de azalma görülen DP, bu dönemden sonra iktidarını korumak için daha fazla dini vurgularda bulunmaya başlamıştır. Örneğin 1959 yılında Menderes ve beraberindekileri Kıbrıs için varılan anlaşmayı imzalamak üzere Londra'ya götüren uçağın Gatwick yakınlarında düşmesi sonucunda uçakta bulunanların 14'ünün ölmesine karşın Menderes'in kurtulması, adeta dini duyguların sömürüsü için bir araç haline dönüşmüştür. Menderes'in kurtulması Tanrı'nın bir lütfu olarak görülmüş ve yurda dönüşünde yüzlerce kurban kesilmiştir. Hatta Adana'ya gidişinde Tarsuslu bir köylü oğlunu bile kurban etmek istemiştir. İktisadi bunalım ve anti-demokratik eğilimler dolayısıyla kaybettiği desteği, din faktörünü kullanarak yeniden kazanmayı düşünen DP, bu olayı kullanmaktan çekinmemiştir. Sağ bir koalisyon yapısına sahip olan DP'de İslami kesime bağlı kişiler de temsil edilmektedir. Ayrıca Said-i Nursi gibi din önderlerinin partiye yakınlığı ve desteği de bilinmektedir. Atatürk ve devrimlerini korumayı amaçlayan bir yasanın çıkarılmasına karşın, DP'nin Kemalist ilkeleri (ve özellikle de bunlardan Laikliği) savunduğu da pek söylenemez. İşte böyle bir yapıya sahip olan DP içerisindeki dini duygular uçak kazasından sonra daha da ön plana çıkmıştır. Bu konuda İsmet İnönü'nün beyanı son derece ilginçtir: "Bir Başbakan bu yolu dualarla açtı mı, bak istismar nerelere kadar yayılıyor. Ben de bu yolun kenarından geçmeye kalkarsam, Türkiye'de irticayı bir daha tutamazsın. Yol başta kolay ve karlı görünür. Kısa vadeli faydalar da sağlar. Ama sonra bir dalga gelir ki, adamın akli başından gider..." (Çavdar, 2000: 78-79).

Görüldüğü üzere DP döneminde artan dinsel söylemler ve eylemler, Atatürk ilke ve devrimlerine bağlılığıyla bilinen ordu ve mensupları arasında rahatsızlığa neden

olmuş ve DP'nin irticaya rüşvet mahiyetinde görülen davranışları, Ordu'yu darbe hususunda ikna eden unsurlardan biri olarak ön plana çıkmıştır.

2.3. Ekonomik Durumun Kötüleşmesi

15 Mayıs 1950 seçimlerini kazanarak yönetimi CHP'den devralan DP'nin iktidara gelişinden sadece bir ay sonra, dünya beklenmedik bir savaşa sahne olmuş ve 25 Haziran 1950'de Kore Savaşı patlak vermiştir. Savaşla birlikte uluslararası piyasalarda hammadde ile tarım ürünlerinin fiyatlarının hızla yükselmesi ise Menderes hükümetinin tarım sektöründe üretimi artırmaya yönelik tedbirleri hızla yürürlüğe koymasına olanak tanımıştır (Tokgöz, 2013: 141).

DP'yi iktidara taşıyan kitle büyük ölçüde tarım kesimidir. Bu nedenle DP iktidarı ekonomide öncelikle tarım sektörünün yararına olan politikaları uygulamaya koymaya gayret etmiştir. Bu dönemde tarım kesimine yönelik düşük faizli krediler verilmiş, vergi oranları düşük düzeyde tutulmuş ve DP, kendisini iktidara getiren bu kesimi teşvik etmek için bazı ayrıcalıklar tanımıştır (Hatipoğlu ve diğerleri, 2011: 6).

Bu çerçevede yeni toprakların tarıma açılmasına müsaade edilmiş ve özellikle Doğu, Güneydoğu ve Orta Anadolu'da meraların sürülmesine ve tahıl ekimine göz yumularak tahıl üretiminin artırılması sağlanmıştır. Ayrıca çiftçinin ürettiği buğday dünya fiyatları üstünde bir fiyatla alınırken, fiyat artışları tüketicilere yansıtılmamış ve aradaki fark sürekli olarak Toprak Mahsulleri Ofisi tarafından karşılandığından Ofis zarardan kurtulamamıştır. Ofisin açıkları ise Merkez Bankası tarafından borçlanarak kapatıldığı için bu uygulama enflasyonu besleyen bir kaynağa dönüşmüştür. Diğer taraftan tarımın makineleşmesi hızlandırılmış, elverişli koşullarla sağlanan dış kaynakla traktör ithalatı büyük ölçüde artırılmıştır. Ancak yaşanan hızlı makineleşme tarımda iş gücü fazlası doğurmuş ve bulundukları yerlerde istihdam edilemeyen işsizler büyük kentlere göçe zorlanmıştır.

Hükümet ucuz kredi, düşük vergi, uygun iklim koşulları ve elverişli ihraç fiyatlarıyla, çiftçinin refahını 1953 yılının sonuna dek artırmayı başarmıştır. Ancak, 1954 yılından itibaren elverişsiz hava koşulları, tarımsal üretimin azalmasına ve ekonominin tarıma dayalı iç ve dış dengelerinin bozulmasına neden olmuş ve ülke ihraç ettiği bazı tarım ürünlerini dahi ithal eder hale gelmiştir. Bu gelişmenin bir sonucu olarak dış ticaret açığı giderek büyümüş ve bu şekilde "tarıma dayalı büyüme modeli" işlemez hale gelince hükümet tarım yerine sanayiye öncelik vermek zorunda kalmıştır.

Sanayi alanında Devletçilik politikası yerine özel sektöre dayalı bir kalkınma modeli benimseyen DP hükümeti sanayi yatırımlarının teşviki için Türkiye Sınai Kalkınma Bankası'nı kurmuştur. 1950'de kurulan bu banka, özel kesime orta ve uzun vadeli sanayi yatırım kredisi vermek üzere, büyük ticaret bankalarınca örgütlenmiştir. Banka onayladığı projelerin ithal girdileri için döviz sağladığı gibi yatırımcıya teknik yardım da vermektedir. Dünya Bankası'nın teknik ve mali yardımlarından

yararlanan banka, 1960 yılına dek “ithal ikamesi” stratejisine uygun olarak kurulan ve daha çok tüketim malı üreten sınai işletmelere destek vermiştir. Ancak 1954 yılından itibaren baş gösteren döviz darboğazını aşmak için, hükümet ithalatta liberalizme son vermek zorunda kalmış ve ithal ikamesi yoluna gidilmesi için KİT'lere yatırım yapma yetkisi vermiştir. Bunun sonucunda devletinyeniden fabrika kurmaya ve işletmeye başladığı bu dönem, DP'nin seçim meydanlarında çok eleştirdiği Devletçilik politikasına dönüşü de işaret etmektedir.

İktidarının ilk yıllarında Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı ABD'nin ekonomik ve teknik yardımları olmadan ülkenin kalkınamayacağı görüşünde olan DP, Batılı dostların telkinlerine de uyarak dış ekonomik ilişkilerde liberalleşme sürecini başlatmıştır. Dönemin başında Kore Savaşı'nın yarattığı olumlu hava ile izlenen dış açılma politikalarının olumlu sonuçlar vermesine karşın koşullar tersine dönünce hükümet liberalleşme politikasından vazgeçerek dış ekonomik ilişkileridenetim altına almak zorunda kalmıştır. Ülke 1958 yılının ortalarında döviz darboğazı nedeniyle ithalat ve yatırım yapamadığı gibi kurulu tesisleri de girdi yokluğundan çalıştıramaz hale gelmiştir(Tokgöz, 2013: 141-142).

Artık pek çok madde ithal edilemediği gibi, bir taraftan kamu harcamalarının açık finansmanı nedeniyle para arzının çoğalması fiyatlar genel seviyesini yükseltirken, diğer taraftan da mal temelinde kıtlıklar yaşanmaya başlanmıştır. İç talebin yüksekliği, yurtiçi üretimin yetersiz oluşu hem fiyatları hem de mal darlığını kamçulamıştır. Kahve, gazyağı, otomobil yedek parçası gibi akla gelebilecek her mal ya bulunamamakta ya da ancak karaborsadan yüksek fiyatla temin edilebilmektedir. Hükümet bu durum karşısında savaş yıllarında uygulanan Milli Korunma Yasası'nı tekrar uygulamaya başlamıştır. Birçok maddeye narh konmuş, ancak narh konan maddeler hemen piyasadan çekilerek,tezgah altından çok daha yüksek fiyattan satılmaya başlanmıştır (Çavdar, 2000: 66).

Menderes Hükümeti boğulmakta olan ekonomiyi kurtaramayacağını anlayınca üyesi olunan Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı'ndan teknik ve mali yardım talep etmiş ve söz konusu talebe binaen kuruluşun uzmanlarının hazırladıkları rapor Türkiye'ye bir “istikrar paketi” olarak verilmiştir (Tokgöz, 2013: 142). DP hükümeti tarafından kabul edilerek uygulamaya konulan istikrar programıçerçevesinde 4 Ağustos 1958'de devalüasyon kararı verilmiş ve bu karar sonucunda Türk parasının değeri üç kattan daha fazla düşürülmüştür. Söz konusu istikrar programı çerçevesinde Türkiye'ye verilecek olan 359 milyon dolarlık kredinin 92 milyonuna Amerika tarafından peşinen ve kendi alacakları için el konulması ise mecburi bir çaresizliğin yansıması olup, hükümetin itibarının önemli ölçüde zedelenmesine neden olmuştur (Aydemir, 2000: 274).

Beklediği krediyi sağlayamayan Menderes Hükümeti, bu kez Doğu Bloku ülkeleriyle takas yoluyla ticarete girişmiş ve hatta ekonomik bunalıma ve dış ödemeler sorununa çözüm bulmak için Sovyetler Birliği'nden kredi alma girişimlerinde dahi bulunulmuştur (Çavdar, 2000: 66).Ekonominin içinde bulunduğu söz konusu durum gerek halk kesimlerinin gerekse de askerlerin ekonomik durumlarındaha da

gerilemesine yol açarak, bir bakıma darbeye giden yolun taşlarının döşenmesine neden olmuştur.

2.4. Demokrasi Açığı ve Otoriterleşme

DP iktidarına tekabül eden 1950-1960 dönemi Türk demokrasi tarihi içerisinde demokratikleşme açısından ele geçirilmiş olan büyük bir fırsattır, ancak bu fırsat elden kaçırılmıştır. 1908 yılından bu yana ilk kez sivil denilebilecek olan bir iktidar gelmiş ve bu iktidar muhalefet döneminde seçim meydanlarında vaat ettiği demokratik kuralları ve kurumları hayata geçirmekte başarılı olamamıştır (Çavdar, 2000: 86).

Tek parti sisteminin sona ermesine karşın, bu sistemin gerçekliklerinin tamamen sona erdiğini söylemek mümkün değildir. Belki de beklemediği bir şekilde kendini ezici bir çoğunlukla iktidarda bulan DP'nin siyasi liderliği ve kadroları da "tek parti sistemi" içerisinde yetişmiş ve buna uygun düşünmeye, politikayı da bu bağlamda ve anlayışta yapmaya alışmıştır. Dolayısıyla böyle bir anlayışa sahip olan iktidar partisi kısa sürede mevcut yapıyı kendine uydurmanın yollarını da bulmuştur. 27 yıllık CHP iktidarından sonra gelen 10 yıllık DP iktidarı özellikle sonlara doğru yine bir tek parti iktidarını aratmayacak hale gelmiş ve karşısındaki muhalefetin bir hayli genişlemesini sağlayacak tarzda hareket etmiştir (Öngider, 2010: 94-95).

DP hükümeti kurulduğunda, programda yer alan anti-demokratik yasalar ayıklanmadığı gibi, kısa sürede mevcut bu anti-demokratik yasalara sığınarak daha despotik bir devlet yapısına ulaşılmaya çalışılmıştır. Basın yasası eskileri aratır hale geldiği gibi, seçim öncesindeki tüm vaatlere karşın işçilere grev hakkı verilmemiştir. Ülkede örgütlenme özgürlüğünden söz etmek mümkün değildir. Dernek kurma hakkı sadece kağıt üzerinde kalmış olup, ülkede devletin denetiminde sadece iki öğrenci derneğine faaliyet hakkı tanınmıştır. Temel insan hakları da kağıt üzerinde kalmış ve düşünce özgürlüğü, can ve mal güvencesi belli kurallara bağlanamamıştır. Anayasa bu tür haklardan söz etmekteyse de, bu hakların güvenceleri yasalarla sağlanmamıştır.

Ayrıca bu dönemde çoğulcu ve katılımcı bir yapı yaşama geçirilemediği gibi, halk ülke yönetiminde sadece seçimden seçime biçimsel olarak söz sahibi olabilmıştır. Politikacılar halka popülist bir tutumla yaklaşmışlar, yüzeysel olarak bazı sorunlarını çözme uğraşına girişseler de, son tahlilde kendi sınıfsal çıkarları doğrultusunda karar vermişlerdir.

İki büyük parti arasında dünya görüşleri açısından çok büyük bir farklılık olmasa da ilişkileri hasmane olarak nitelendirilebilir (Çavdar, 2000: 86-89). Gittikçe daha fazla otoriter eğilimler sergilemeye başlayan DP'nin muhalefete karşı tutumu da son derece katı ve tahammülsüzdür. Daha 1954'de Millet Partisi kapatılırken, CHP'nin tüm malvarlığına 14 Aralık 1953'de el konmuş ve Köy Enstitüleri de kapatılarak, ilköğretim okullarına dönüştürülmüştür. 1954 seçimlerinde ekonomik gelişmenin sağladığı nispi refahtan faydalanan toplum kesimleri yeniden DP'yi iktidara

taşımalarına karşın, DP iktidarı, seçim zaferine rağmen, CHP'ye oy vermeye devam eden Malatya ile Millet Partisi'ne oy veren Kırşehir'i cezalandırarak, Malatya ilini Malatya ve Adıyaman olarak ikiye bölmüş, Kırşehir ise ilçe yapmıştır(Öngider, 2010: 95).

Toplumdaki muhalefetin DP içine yansması nedeniyle 20 Aralık 1955'de 19 DP milletvekilinin istifa ederek Hürriyet Partisi'ni kurması üzerine yeniden harekete geçen DP, 27 Haziran 1956'da kabul edilen bir kanunla, siyasi partilerin, seçim propagandası devresi dışında, açık hava toplantıları yapmalarını yasaklandığı gibi, kapalı toplantılar da, mahallin en büyük MülkiyeAmiri'nin iznine bağlanmıştır (Aydemir, 2000: 253). Takiben Nisan 1957'de grev ve toplu sözleşme hakkı olmayan İşçi Sendikaları Konfederasyonu da kapatılmıştır. 1957 seçimlerinde oylarının düşmesiyle panikleyen DP iktidarı, 1958 krizinin daha da beslediği muhalefet güçleri birleşmeye başlayınca telaşa kapılmıştır. Ekim 1958'de Türkiye Köylü Partisi ile Cumhuriyetçi Millet Partisi birleşmiş, daha sonra da Kasım ayında Hürriyet Partisi, CHP'ye katılmıştır. Bunun üzerine DP de 1960 başında "Vatan Cephesi" adı altında bir cephe örgütlenmesine girişmiş olup, söz konusu örgütlenmetoplumsal bir bölünme ve cepheleşmeyi de beraberinde getirmiştir (Öngider, 2010: 96).

Ayrıca CHP de DP karşısındaki muhalefetini artırmış ve bu çerçevede İsmet İnönü 29 Nisan 1959'da kalabalık bir siyasi ve gazeteciler kafilesiyle yurt gezilerine çıkmıştır. Ancak DP iktidarı, İnönü'nün gezilerini önlemek, engellemek ve bu yolda girişilecek her taşkınlığı, hatta en tehlikeli saldırıları dahi kıskırtmak gibi bir hava içinde kararlar alıp, tertiplere girişmiştir. İnönü'nün Uşak mitingini engellemek için milletvekillerini yollayan DP'nin İnönü'nün İzmir, Topkapı ve takiben de Kayseri Yeşilhisar'daki seçim gezilerininve mitinglerini engelleme çabaları İnönü'nün ölüm tehlikesi dahi geçirmesine neden olan olayların yaşanmasına sebebiyet vermiştir. DP'nin muhalefete yönelik tahammülsüzlüğünü ve hücumlarını her geçen gün artırması, iktidarın artık varlık şartlarını yitirdiği ve iktidarda geçecek her günün, yeni felaketlere sebep olabileceği yönünde, 27 Mayıs ihtilalinin icracısı olan genç kurmayların ve subayların kanaatlerini güçlendirmiş ve ihtilalin hazırlık temposunu hızlandırmıştır (Aydemir, 2000: 282-283).

Son olarak tüm bunlarla yetinmeyen DP iktidarı, muhalefeti tasfiye etmek için 12 Nisan 1960'ta TBMM'de 15 kişilik bir "Tahkikat Komisyonu" kurulmasına karar vermiştir. Ancak DP,yargı ve yürütmenin yasamayla bütünleşmesi gibi bir tür ihtilal yetkileri taşıyan bu komisyonun kuruluşunun karşı ihtilali de davet ettiğinin farkında değildir. Gazete ve matbaaları kapatabilme ve gösterileri yasaklama yetkisi de verilen Tahkikat Komisyonu'nun kurulması üzerine İsmet İnönü Meclis kürsüsünden yaptığı konuşmada "Eğer bir idare insan haklarını tanımaz, baskı rejimi kurarsa o memlekette ihtilal behemehâl olur. Böyle bir ihtilal dışımızda, bizimle münasebeti olmayanlar tarafından yapılacaktır. Bu yolda devam ederseniz sizi ben bile kurtaramam. Şimdi arkadaşlar şartlar tamam olduğu zaman milletler için ihtilal meşru bir haktır. İhtilal meşru bir hak olarak kullanılacaktır." diyerek yaklaşan ihtilalin habercisi olmuştur (Öngider, 2010: 96-97).

3. Sonuçları İtibariyle 27 Mayıs Darbesinin Kendisinden Sonraki Darbelere Olası Etkileri

Esasen 1960 darbesi CHP geleneğini temsil eden “bürokratik merkez” ile büyük toprak sahipleri, tüccar, sanayiciler ile yerel eşraftan oluşan DP’nin temsil ettiği “demokratik kenar” arasındaki bir mücadele olup, bu mücadeleyi “demokratik kenar” kaybetmiştir. 1961 Anayasası getirdiği tüm hak ve özgürlükler ile örgütlenme olanaklarına karşın, “kenar” ile özdeşleşmiş olan politik kadroların gözünde bürokratik kurumlara ve Kemalist aydınlara dokunulmaz egemenlik hakları getirerek millet egemenliğini sınırlandıran bir hukuki-politik denklem oluşturmuştur. Bu durumda Türk politik hayatının, toplumdan soyutlanmış olan bir “merkez”in kayıtsız ve yukarıdan bakan yönetim üslubu ile yerel güçlerin koalisyonuna dayanan, patron-müşteri ilişkisi üzerine kurulu olan bir yönetim biçimi olduğu söylenebilir. Bu siyasi yapıdaki paradoksal bir durum olarak devlet bürokrasisi ve aydınların oluşturduğu “merkez”in (askeri seçkinleri de içerdiğinden) fiziksel kuvvet kullanım tekeline de sahip olması Türk demokrasisini derinden etkilemektedir. Oysa onun karşısında yer alan “kenar” ise türdeş olmayan yapısıyla ondan farklı bir kültürün temsilcisidir ve sayısal çoğunluğu bulunmaktadır. Serbest seçim durumunda “kenar”ın benimsediği adayların iktidara gelmesi kaçınılmazdır. Oysa, bu seçilmiş seçkinler, ya “merkez”in temsil ettiği değerleri reddetmekte, ya da o değerleri aşındırarak veya onlara karşı durarak oy almaktadır. İktidara geldikleri zaman da “merkez” ile seçilmiş politik seçkinler arasındaki çatışma kaçınılmaz olmakta ve oldukça derin bir politik meşruluk tartışması hatta bunalımına yol açmaktadır (Kalaycıoğlu, 2000: 390-391).

66

DP’nin iktidara gelmesiyle reel olarak hayat bulan bu süreç, 27 Mayıs darbesiyle birlikte adeta kurumsallaşmış ve Türk siyasal hayatının günümüze kadar devam eden bir gerçekliği haline gelmiştir. Bu durumu önlemek isteyen 1961 Anayasa’nın getirdiği en önemli yeniliklerinden biri ise iktidarı sadece Büyük Millet Meclisi’ne bırakmamasıdır. Egemenlik millete aittir ama Meclis’in yanı sıra bir takım organlar eliyle de kullanılması söz konusudur. Bununla, halkın eğilimlerinin farkında olan ve seçim yapıldığında kime oy vereceğini aşağı yukarı bilen siyasi ve askeri elit, Meclis’in iktidarını sınırlayan ve denetleyen bir dizi anayasal kurum oluşturma çabasıdır. Bu amaçla herkesin seçilebileceği Meclis’in yanına bir de herkesin seçilemeyeceği Cumhuriyet Senato’su eklenmiştir. Meclis’in kabul ettiği tasarılar Senato tarafından da onaylanmadıkça yasa haline gelememektedir (Öngider, 2010: 103).

Yapılan bu düzenlemelerle fiiliyatta kendisini 1961 Anayasası ile moral olarak bağlı addetmeyen, seçim günü seçmenden aldığı vekâlet ile seçmenin istediği gibi hareket etme hakkını kendinde bulan bir politik seçkinler topluluğu, bunun karşısında ise, 1961 Anayasası’na tam bağlılığı tek meşru politik otorite ilkesi olarak kabul eden bir seçilmiş politik seçkinler, devlet bürokrasisi ve aydınlar grubu oluşmuştur ki, 1961-1980 döneminin (ve hatta günümüzün de) politik çatışmalarının temelinde bu iki grup arasındaki sürtüşme yatmaktadır (Kalaycıoğlu, 2000:391).

DP'nin seçimleri kazanmasını takiben halkta karşılığının bulunmadığı gerekçesiyle Laiklik ilkesini ikinci plana iten politikalar uygulamasının yanı sıra gerek eğitim alanında gerekse de toplumsal hayatta dini ön plana çıkaran ve dini nitelikli dernekler ve cemaatlerle dirsek temasını artıran bir tutum takınması ve özellikle 1957 seçimlerinden sonra kaybetmeye başladığı halk desteğini yeniden kazanmak için dini söylemlere ağırlık vermesi, Atatürk ve takiben CHP tek parti iktidarı döneminde baskı altına alınmaya çalışılan dinin yeniden toplumsal hayatta ön plana çıkmasına neden olmuştur. Bu durum Atatürk ilke ve devrimlerine bağlılığıyla bilinen orduyu rahatsız ederek, darbe girişiminin gerekçelerinden birini teşkil etmiştir.

Darbeyi takiben DP iktidarının dini politikaya alet ettiği görüşünü paylaşan asker ve sivil bürokrasi, bunun önlenmesi için anayasal ve hukuki bir takım önlemler alınması hususunda görüş birliğine varmışlardır. 1961 Anayasası'nın 19. maddesi ve 1965 yılında çıkan Siyasi Partiler Kanunu bireylerin ya da partilerin dini politik amaçlar için kullanılmasını yasaklamış ve nitekim 1972 yılında Milli Nizam Partisi'nin ve takiben de 1998 yılında Refah Partisi'nin kapatılması bu hükümlere dayanarak gerçekleştirilmiştir. Ancak 1960 yılında DP'nin iktidardan düşürülmesiyle beraber devletin dinsel güçleri yeniden denetim altında tutma çabası, tek parti dönemindeki sıkı kontrole kıyasla sınırlı kalmıştır (Toprak, 2000: 316).

DP iktidarıyla birlikte dinin denetimi işlevinin gittikçe zayıflaması, eğitim seviyesi son derece düşük olan halk kesimleri arasında dinsel tutuculuğun yeniden kök salmasına neden olarak, özellikle belirli dinsel cemaatlerin gerek toplumsal gerekse de siyasal hayatta etkinlik kazanmasına giden yolu açmıştır. Özellikle Said-i Nursi gibi din önderlerinin DP'ye yakınlığı ve desteği bilinmekte olup, biraz da oy kaygısıyla kurulan bu temaslar dinsel cemaat ve örgütlerin devlet içerisinde kök salmasının da temelini teşkil etmektedir. Ayrıca Atatürk ilke ve devrimlerine bağlı olan asker ve sivil bürokrasinin DP döneminde dinin siyasete alet edildiği görüşüne sahip olmaları, 1960 sonrası dönemde dinin devlet eliyle yeniden baskı altına alınmasına ve süreç içerisinde dini eğilimlere sahip olan bazı partilerinde kapatılmasına neden olarak, bu partilerin destekçisi olan halk kitlelerinde hayal kırıklığının neden olmuştur. Bu durum anılan kitlelerin söz konusu politikaları hayata geçiren asker ve sivil bürokrasi nezdinde devlete karşı cephe almasına yol açmış olup, bu durumun yansımaları günümüzde de halen görülebilmektedir.

Aynı zamanda 27 Mayıs Darbesi Türkiye'de ordunun politika içerisinde belirleyici bir rol oynamaya başladığı bir dönüm noktasıdır. 27 Mayıs'la birlikte askerin siyasette etkin olma, bir bakıma bir çeşit örtülü iktidar olma dönemi de başlamıştır. Bu eğilim 1961 Anayasası'nda da etkisini göstermiş olup, Anayasa'nın başlangıç bölümünde yer alan maddelerin yanı sıra 111. madde bunun açık birer ifadesidir. Milli Güvenlik Kurulu'nun görev ve yetkilerini belirleyen madde aynen şöyle demektedir: "Milli Güvenlik Kurulu, milli güvenlikle ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında yardımcılık etmek üzere, gerekli temel görüşleri Bakanlar Kurulu'na bildirir." Bu madde 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 darbelerinden sonra daha da güçlendirilmiştir (Çavdar, 2000: 116). Hükümete tavsiyelerde bulunacak bir Milli Güvenlik Kurulu oluşturularak ordunun üst kademesinin iktidarla olan ilişkileri ve siyasi alandaki varlığı ve işlevi bir düzene konmuştur. Başka bir ifadeyle, ordunun

iktidara bir şekilde ortak olması, siyasi iktidarı paylaşması resmi ve kurumsal bir hal almıştır (Öngider, 2010: 103). Yukarıda bahsi geçen maddelerin yanı sıra ordu içerisindeki “Türk Silahlı Kuvvetleri Birliği”, ordunun siyasi iktidarı tam anlamıyla kontrol etmesini de sağlamıştır. 27 Mayıs’la birlikte asker, adeta bir siyasi parti gibi sürekli bir biçimde iktidara ortak, hatta egemen olmuştur. 1960-1971 döneminde, TBMM’de Tabii Senatör olarak görev yapan Milli Birlik Komitesi, askerin meclisteki kanadını teşkil etmiştir. 1960-2008 dönemi askeri bürokrasinin başat bir rol oynadığı zaman dilimidir. Yani siyasi toplumu, mevcut partilerle askerler meydana getirmiştir (Çavdar, 2000: 117-118).

27 Mayıs Darbesi’nin daha sonraki yılları da etkileyecek en önemli düzenlemelerinden biri ise hiç kuşkusuz anayasadan çok önce, daha 4 Ocak 1961’de çıkarılan Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) İç Hizmet Kanunu’dur. TSK İç Hizmet Kanunu Madde 35: “Silahlı Kuvvetler’in vazifesi; Türk yurdunu ve anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti’ni kollamak ve korumaktır.” şeklindedir ki, daha sonraki askeri darbelerin hepsi bu kanunun 35. ve 85. maddelerine dayandırılacaktır (Öngider, 2010: 108).

Diğer taraftan, 1961 Anayasası’nın başlangıç bölümünde yer alan “Anayasa ve hukuk dışı tutum ve davranışlarıyla meşruluğunu kaybetmiş bir iktidara karşı direnme hakkını kullanarak, 27 Mayıs 1960 darbesini yapan Türk Milleti...” ibaresi, 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 darbelerine de bir gerekçe olarak kapıyı açmıştır. İlâveten yine başlangıç bölümünde yer alan “Türk Milliyetçiliği”, “Milli Birlik Ruhu”, “Milli Şuur ve ülkü”, “Kaderde ve tasada ortak bölünmez bir bütün”, “Demokratik ve Hukuk Devleti” gibi kavramların içlerinin ne şekilde doldurulacağı hususu açık olmadığı için ortaya çıkan muğlaklık sonraları söz konusu kavramların otokratik bir düzen lehine kullanılması sonucunu da doğurmuştur (Çavdar, 2000: 108-109).

Ayrıca darbeyi takiben Yassı Ada’da yapılan yargılamalar sonucunda Mahkeme; 15 ölüm, 32 müebbet hapis ve çok sayıda 4-15 yıl arası hapis cezasına hükmetmiştir. Celal Bayar’ın ölüm cezası yaş durumundan dolayı hapse çevrilmişse de, DP Hükümeti’nin başbakanı, maliye bakanı ve dışişleri bakanı için verilen idam kararları 16-17 Eylül’de infaz edilmiştir. Siyasi içerikli bu idamlar Türkiye’de yeni bir yolu açmış olup, üç DP’linin idamı, etkileri günümüze kadar uzanan bir siyasi kan davası yaratmıştır. DP geleneğini temsil eden sağ partiler sürekli olarak bu idamları kendi siyasi çıkarlarına olacak şekilde kullanmışlardır (Çavdar, 2000: 104). Öte taraftan şunu da ilave etmek gerekir; 1960 Askeri Darbesi, askeri darbe yapma suçunu neredeyse meşrulaştırmıştır. Sonraki dönemde, seçilmişlerle atanmışlar arasındaki her krizde, Silahlı Kuvvetler’in ayak sesi duyulmuştur (Karagöz Yerdelen, 2016: 50).

SONUÇ

Türklerde askeri darbeler son derece eski ve zengin bir tarihe sahiptir. Türklerin asker bir millet olması, Orta Asya'dan itibaren devlet yapılanması içerisinde askerlerin önemli bir yer teşkil etmesine neden olmuştur. Özellikle Osmanlı döneminde Yeniçerilerin iktidara etki etme isteğine dayanan çok sayıda darbe teşebbüsüne rastlanmaktadır. Osmanlının son döneminde II. Abdülhamid'in yine bir askeri darbeyle devrilmesi sonucunda başa geçirilen V. Mehmet Reşat'a, kendisinden önceki Padişahlardan farklı olarak Harbiye Nezareti'nde yemin ettirilmesi de askerlerin yönetim üzerindeki etkisinin en güzel örneklerinden biridir.

Tarih süreklilik arz eden bir bilimdir. Bu nedenle bir olayı sadece meydana geldiği andaki koşullar göz önünde bulundurarak açıklamak mümkün değildir. Olayın öncesinde vuku bulan gelişmelerinde tarihsel bir bütünlük içerisinde derlenerek, analiz edilmesi, olayın anlaşılabilmesi açısından büyük bir hayatiyet arz etmektedir. Bu çerçevede 27 Mayıs darbesini de sadece gerçekleştiği andaki olaylara bakarak açıklamak mümkün değildir. Darbeye giden yol büyük ölçüde Atatürk'ün vefatı sonrasında yönetime hakim olan CHP tek parti iktidarı ile 1950 yılında CHP'den yönetimi devralan DP yönetiminin iktidarı döneminde takip ettiği politikalar çerçevesinde şekillenmiştir.

Bu noktada 1938-1950 CHP tek parti iktidarı döneminde, 1929 dünya ekonomik buhranını takiben yeni yeni ayağa kalkmaya başlayan ekonominin II. Dünya Savaşı nedeniyle tamamen dibe vurması, CHP'nin insanların düşünce, inanç ve yaşam biçimleri üzerinde büyük bir baskı yaratması, kırsal alandaki küçük üreticilerin (büyük ölçüde köylülerin) merkezi hükümet ve onun desteklediği feodal beyler ile büyük toprak sahipleri tarafından ezilmesi ve sömürülmesi ve bu yörelerdeki halk arasındaki yoksulluğun dayanılmaz bir noktaya gelmesi, ayrıca kırsal alanda yaşayan yoksul köylüler üzerinde, başta yol vergisi olmak üzere çeşitli baskılar uygulanması ve vergi ödemeyenlerin borçları karşılığında zorla yol yapımında çalıştırılması, her fırsatta jandarmaların yaptığı işkenceye benzer eylemlerin insanları yaşamaktan bile bezdirmesi, işçilerin tüm haklarının ellerinden alınması, sendika kurma, toplu pazarlık, toplu sözleşme ve grev haklarının bulunmaması, iş güvenliği ve çalışma saatlerinde belirli bir düzen bulunmadığı gibi, sekiz saatlik iş gününün yasada yer alsa da uygulanmaması, ücretlerin düşük, kadın ve çocuk işçilerin sömürülmesinin ise en üst seviyede olması, özellikle savaş yıllarında Milli Korunma Yasası'nın çıkmasından sonra işçilerin durumunun daha da kötüleşmesi, enflasyonun hızla yükselişinin hayat pahalılığını artırmasının yanı sıra mal kıtlığı, bazı ürünlerin yokluğu ya da karneye bağlanması ve karaborsanın emekçi ailelerin yaşamlarını dayanılmaz bir hale getirmesi, ilaveten, Milli Korunma Yasası'nın getirdiği bazı mükellefiyetlerin tüccar ve sanayici kesimi de rahatsız etmesi ve son olarak "Çiftçiyi Topraklandırma Yasası"nın büyük toprak sahiplerini ürkütmesi gibi uygulamalar, CHP nezdinden toplanmış olan çeşitli toplumsal kesimleri arasındaki konsensüsün bozularak, bu kesimlerin DP safına geçmesine neden olmuştur.

Böylelikle 7 Ocak 1946'da kurulan vepolitik açıdan CHP'den önemli ölçüde bir farkı bulunmamasına karşın, toplumsal kesimlerin iktidardan hoşnutsuzluğunu iyi değerlendiren DP, 15 Mayıs 1950 seçimleriyle iktidarı CHP'den devralmıştır. Ancak DP'nin başlangıçta nötr olduğu orduya kaşı tutumunu 1954 yılından sonra sertleştirmeye başlaması ve askerin hassas olduğu Atatürk ilke ve inkılaplarının takibi ve irticaya kaçan dinsel uygulamalar hususunda ikircikli bir tutum takınması, Laiklik ilkesini ikinci plana atarak dini dernek ve cemaatlerle ilişkilerini geliştirmesi ve özellikle 1957 seçimlerinden sonra azalan halk desteğini artırmak için dinin siyasete alet edildiği yönünde bir intiba uyanmasına neden olacak politikalar takip etmesi, iktidara geldiği ilk dönemde kısmen başarılı olan liberal ekonomi politikasının zaman içerisinde dışa bağımlı (ve özellikle ABD'ye) bir ekonomik yapının oluşumuna sebebiyet vermesi ve 1950'li yılların ikinci yarısından itibaren yaşanmaya başlanan döviz sıkıntılarının ithalatı engellemesi neticesinde ülkedeki mal kıtlığının artması, karaborsacılığın yaygınlaşması ve nihai olarak dönemin sonlarına yaklaşırken bozuk olan ekonomik duruma 1957 seçimlerindeki siyasal başarısızlık da eklenince, DP yönetiminin muhalefet partilerinin yanı sıra, toplumdaki tüm muhalif sesleri bastırmaya yönelerek, gittikçe otoriterleşen anti-demokratik bir tavır sergilemesi 27 Mayıs darbesine giden yolun taşlarını döşemiştir. Aslında asıl yapılmak istenen Cumhuriyet ile Demokrasi arasındaki "muhalefet" sınırını, çok partili yaşama geçilerek ikinci defa aşılmaya çalışılmıştır (Karagöz Yerdelen, 2016: 47).

Darbe sonrasında yönetime el koyan askerlerin oluşturduğu Milli Birlik Komitesi, Cumhuriyet Senatosu ve Milli Güvenlik Konseyi gibi Anayasal kurumlarla askerin yönetim içerisindeki yerini tahkim ederek, askere siyaset içerisinde günümüze kadar devam eden ayrıcalıklı bir konum kazandırmıştır. Ayrıca ordu sadece, her ne kadar 1957 seçimlerinde oy oranı azalsa da, halen halkın önemli bir kesiminin desteğini elinde bulunduran DP iktidarını devirmekle kalmamış, darbeyi takiben de elitist bürokratik bir yönetim anlayışı kurgulayarak, halkın tercihlerinin ikinci plana atılmasına neden olup halk ile yönetim arasında yıllarca sürececek bir sürtüşmeye sebebiyet vermiştir. Anlaşılabacağı üzere, Türkiye Cumhuriyeti Anayasa yapımında güçlü sivil Kurucu Meclis'i bir türlü oluşturamamıştır. Asker destekli, üstelik meşruiyeti zayıf olan, bu bağlamda en başta demokrasi kusuru bulunan anayasalar doğmuş; bunlar da, sivil ihtiyacı karşılamaktan uzak kalmıştır (Karagöz Yerdelen, 2016: 52).

Ayrıca darbeyi takiben DP iktidarının dini politikaya alet ettiği görüşünde birleşen asker ve sivil bürokrasi, bunun önlenmesi için anayasal ve hukuki bir takım önlemler alınmasını kararlaştırmışlar ve bu yönde kanunlar çıkarmışlardır. Ancak dinsel güçleri yeniden denetim altında tutma çabası, tek parti dönemindeki sıkı kontrole kıyasla sınırlı kaldığı gibi, tek parti uygulamalarına tepkili olan halkta olumsuz bir imaj yaratarak, dinsel söylemlerin daha da radikalleşmesine neden olmuştur. 27 Mayıs darbesini takiben yapılan ve daha sonraki yılları da etkileyecek olan en önemli düzenlemelerinden biri ise hiç kuşkusuz 4 Ocak 1961'de çıkarılan Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) "İç Hizmet Kanunu"dur. Bu kanunun 35. maddesinin: "Silahlı Kuvvetler'in vazifesi; Türk yurdunu ve anayasa ile tayin edilmiş olan

Türkiye Cumhuriyeti’ni kollamak ve korumaktır.” şeklinde hükmü daha sonraki askeri darbelere gerekçe olarak ordu tarafından kullanılacaktır. Ayrıca 1961 Anayasası’nın başlangıç bölümünde yer alan “Anayasa ve hukuk dışı tutum ve davranışlarıyla meşruluğunu kaybetmiş bir iktidara karşı direnme hakkını kullanarak, 27 Mayıs 1960 darbesini yapan Türk Milleti...” ibaresi, 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 darbelerine de bir gerekçe olarak kapıyı aralamıştır.

KAYNAKÇA

Akıncı, Abdulvahap (2014), “Türkiye’nin Darbe Geleneği: 1960 ve 1971 Müdahaleleri”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 9 (1), 55-72.

Aydemir, Şevket Süreyya (2000), İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali, 7. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Çavdar, Tefvik (2000), Türkiye’nin Demokrasi Tarihi: 1950-1995, 2. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.

Eraslan, Cezmi (2013), “1938’den Günümüze Sosyal, Kültürel ve Sanatsal Değişme ve Gelişmeler”, Cezmi Eraslan (Ed.), Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi II, 1. Baskı içinde (244-278), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.

Hatipoğlu, Yıldız Zeliha ve diğerleri (2011), “Türkiye’de Darbelerin Ekonomi Politikası”, Anadolu Üniversitesi Uluslararası İktisat Kongresi, Eskişehir.

Kaçmazoğlu, H. Bayram (2013), 27 Mayıs’tan 12 Mart’a Türkiye’de Siyasal Fikir Hareketleri, 3. Baskı, İstanbul: Doğu Kitabevi.

Kalaycıoğlu, Ersin (2000), “1960 Sonrası Türk Politik Hayatına Bir Bakış: Demokrasi, Neo-Patrimonyalizm ve İstikrar”, Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay (Ed.), Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme içinde (387-413), İstanbul: Alfa Basın Yayın Dağıtım Ltd. Şti.

Karagöz, Betül (2009), Şiddetin Görünümleri, Ankara: Divan Kitap.

Karagöz, Betül (2013), “Devlet”, Siyaset Sosyolojisi, İstanbul: Lisans Yayıncılık, 57-100.

Karagöz Yerdelen, Betül (2016), Türk ve Amerikan Anayasalarının Kurucu Ruhunu, Ankara: Divan Kitap.

Mourre, Michel ve diğerleri (1966), İhtilaller ve Darbeler Tarihi, Sabiha Bozbağlı (Çev.), İstanbul: Yirminci Yüzyıl Yayınları.

Öngider, Seyfi (2010), *Türk'ün Darbe ile İmtihanı*, İstanbul: Aykırı Yayıncılık.

Özdağ, Ümit (2004), *Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali*, 2. Baskı, İstanbul: Boyut Kitapları.

Stratejik Düşünce Enstitüsü (2010), "50. Yıldönümünde 27 Mayıs'ı Hatırla(t)mak", "<http://www.sde.org.tr/userfiles/file/SDE-RAPOR%2027%20MAY%C4%B1s-yeni-t.pdf> (07.11.2016).

Tokgöz, Erdinç (2013), "1938'den 2002'ye Ekonomik Gelişmeler", Cezmi Eraslan (Ed.), *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi II*, 1. Baskı içinde (138-172), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.

Toprak, Binnaz (2000), "Türkiye'de Dinin Denetimi İşlevi", Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay (Ed.), *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme* içinde (309-319), İstanbul: Alfa Basın Yayın Dağıtım Ltd. Şti.

Yel, Selma (2012), "Türkiye'de Meşrutiyet Dönemleri", Cezmi Eraslan (Ed.), *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi I*, 1. Baskı içinde (54-88), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını

DEMOKRATİKLEŞME SERÜVENİNİN POLİTİK SİNEMAYA YANSIMALARI: ŞİLİ VE TÜRKİYE ÜZERİNE BİR KARŞILAŞTIRMA

Serhat YETİMOVA •

ÖZET

Şili'nin 1950 sonrası siyasal ve toplumsal gelişimi asker-sivil çatışması altında geçen bir tarih olması bakımından demokrasi, küreselleşme ve toplumsal düzen adına oldukça ilginç ve bir ölçüde de Türkiye ile benzer özellikler gösteren bir durum arz etmektedir. Seçimle iktidara gelmiş olan Salvador Allende iktidarının sosyalist karakteri, askeri darbe ile bu yönetimin yıkılarak yerine askeri bir düzenle gelen General Augusto Pinochet'in otoriter rejimi ve 80'lerin sonuna doğru René Saavedra'nın başlattığı 'Hayır'lı sivilleşme taraftarı siyasal kampanyaların ülkeyi getirdiği aşamalar Şili'nin bugününün inşasında önemli tarihsel örüntüler olarak karşımıza çıkmaktadır. Benzer şekilde Türkiye'de de 1960 darbesi ile gelen otokratik özgürleşme, 1970'lerde özgürleşmenin getirdiği yıkıcı anarşist faaliyetler ile ekonomik buhran ve 1980 askeri darbesi sonrası gelen sıkıyönetim ve küreselleştirici neoliberal politikalarla benzer bir süreçle bugünlere gelen tarihsel dönemeçlerden geçmiştir. Bu bildiri darbeler bağlamında benzer tarihsel deneyime sahip iki ülke olarak Şili ile Türkiye'nin belirtilen 50 yılı aşkın demokratikleşme tarihine sinemanın gözünden bakmayı denemektedir. Araştırmanın temel sorunu demokratikleşmenin önündeki engel olarak görülen darbeleri Şili ve Türk sinemasının ne ölçüde konu ettiğinin karşılaştırmasından oluşmaktadır. Bu bakımdan belirtilen dönem ile sinemasal üretim arasındaki ilişkinin Türkiye ve Şili özelindeki durumunun bir karşılaştırması yapılmaktadır. Bu bağlamda yöntem olarak belli taksonomiler üzerinden tarihsel bir tarama gerçekleştirilmiştir. Taksonomiler arasında filmlerin türleri, yönetmeni, kullandıkları temalar, ortak yapımların özellikleri, ilgi oldukları konu içerikleri, zaman aralıkları konu edilmiş ve bu yönde istatistiksel bir karşılaştırmaya gidilmiştir. Öyle ki Şili sineması Türk sinemasına oranla daha çok belgesel sinemaya

ağırlık vererek; daha fazla bağlamsal içerik ve eleştirel tutum içeren bir yaklaşım biçime sahip bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Şili, Türkiye, Devrim, Darbe, Demokrasi, Politik Sinema, Taksonomi

ADVENTURE OF DEMOCRATIZATION REFLECTED ON POLITICAL CINEMA: COMPARATIVE ANALYZE OF CHILI AND TURKEY

ABSTARCT

Chile has a fifty years old history under the conflict of militarized and civilized tendencies which includes the subjects of democracy, globalization and social order that caused very interesting happenings and also it has similarities with Turkey's close-history. This historical stage in Chile has the figures of democratic election of socialist Salvatore Allende government, after than coming to power through military coup d'état of General Augusto Pinochet and the towards the end of 1980s an established political campaign as "No" under the leadership of René Saavedra for a liberalized and civilized society. As to Turkey that it has three coups which would like to formalize society autocratically modernized and socialized. For example in 1960's coup d'état was aiming to formalize society liberalized autocratically. In the years of 1970's there was a huge conflict between the social wings because of liberalism and economic depression and so it was concluded 1980's coup d'état and after than it started to apply economy plans based on neoliberal and consumption theories. All these historical milestones let us to be aware of todays of modern Turkey and Chile. In this presentation the author tries to understand the more than fifty years old democracy exam against bumps of Chile and Turkey through the eyes of political cinema. Methodologically it is used historical and comparative scanning analyze within the scope of taxonomies like as film type, directors and themes, feature of co-productions, contextual subjects, and dating of the films. Chilean cinema has more documentary films than Turkey has with more context and critical thinking as well.

Key words: Chile, Turkey, Revolution, Bumps, Democracy, Political Cinema, Taxonomy

Introduction

The coups in the history of Chile and Turkey are one of the problems in front of democracy matter and so it had become very popular subject for the cinema of both countries. In Turkey there are various studies about Latin America's history, economy or social developments which they have been presented by article, thesis or

reports but it was found that there is no direct study on either a Chilean cinema or a comparison with Turkish cinema. Also there is not any a schematic study showing political films in the framework of relationship democracy and military coups in Turkish academic literature which have been scanned by Higher Education Institution (YÖK) thesis catalogue and Dergipark journal scanning tool.

It is assumed very important that it needs to map out world cinema by thematic headlines. The pool of films produced on the subject of democracy and coups can be found as a chaotic planet at first sight. So, the transnational comparisons between two or more equal countries let us to be involved easily to this chaotic planet and think analytically. It is also assumed that differences and diversities are more didactic than showing similarities. So it is aimed to map out Chilean and Turkish cinema by language of pictures, figures and numbers comparatively.

1. The idea of Democracy in Chili's History starts from 1960s by the year of 2000's

Chile mainly has four historical phases which refers to occupation by Spain in the 16th century by the year of 1818 that Chile has announced its' independence. The second important period was about the socialist governance of Salvador Allende. As to third phase that it is related to Augusto Pinochet's marital regime that he came into power from the army through a coup d'état in 1973. This historical turning point was ended up by elected precedential government in 1990's and continues up to today (Aydın, 2011). Chile's history is correlated with neo-liberal politics during the Pinochet government:

"Cardinale states that the 1970s were characterized by the privatization of health services, an increase in international agricultural trade, and the disbanding of collective bargaining units, as well as measures that included allowing workers to choose between traditional social security and privately run retirement funds. As a result of the increased role assigned to the market, it is estimated that 45% of the country's public expenditures are distributed directly or indirectly to the private sector, which then provides various social services." (Stromquist and Anita Sanyal, 2013, p.152-153)

But in the period of Salvador Allende's governance (as Unidad Popular/ UP) Chile was governed by the theory of socialism. As to socialist party of Chile was mentioned expropriation, community involvement activity for the democratic participation, distribution of incomes to the poor citizens. But this system went badly because of the economic reasons caused by globalist economical attacks called as neo-liberalism. (Akgemci, 2015, p.186 transferred from Raby, 2007, p.270; Beckett, 2002, p.167-202).

In the book of *A Brief History of Neoliberalism*, David Harvey (2005, p.2) explains the structure of the term of neoliberalism that states lives for liberal politics as "liberating individual entrepreneurial freedoms and skills within an institutional framework characterized by strong private property rights, free markets, and free trade". So the

free market, free entrepreneurship, free flow of capital and money for all kind of public services like as land, water, education, health care, social security, or environmental pollution is the aim of neoliberal actors. In this processes the states have guarantor function to supply juridical, political and social environment of confidence. As seen in this explanation that state and public spaces are centralized in to economical oligarchy and its' values of economic benefits. As to Fairclough (2013, p.181), neoliberal politics opens the society and state to be exploited by global actors and their effects on economic inequality for both of society and state. Capitalist economic indicators showed that in Pinochet governance the Gini coefficient increased from 0,45 to 0,54, wages diminished %25 in the period of 1974-81, unemployment rates also upraised from %10-15 to %30s and so the rate of poverty increased to %45. In this case economic rates of wageworker in domestic income regressed to %30 compared to %60s in Allende period. All this economic indicators influenced by American School of Economy as they are called "children of Chicago" which was led by Milton Friedman and Arnold Harberger who were the counselors of Pinochet's government. (Akgemci, 2015, p.188 transferred from Silva, 2009, p. 250; Larraín, 1991, p.287; Frank, 1976).

When it comes to 1990's economic and social inequalities among the social layers stimulates strong historical student organizations' movements like as FECH, CNEU, UFUCH and CONFEC in the face of dictatorial Pinochet government. In 1988's plebiscite the Pinochet government has lost the election by %44 of total votes. In the face of this lost it was seen two popular actors came into power. One is Christian Democratic Party (PDC) and the other one is Socialist Party (SP). They are the constituted of 17 dissident political party under the movement of "Alliance for Democracy"⁹ and "Coalition of Parties to say NO"¹⁰. The values of new political approach which are called as Concertación are reconciliation politics¹¹, change in continuity¹² and equality and growth together¹³ that makes the Chile special with its own condition for economy-politic merged with liberalism and socialism. Kenneth Roberts explains the mixture of these contraries that Chile needs the power of neo-liberal heritage to arrange demolished mass-society in the face of military regime and its supporters. (Akgemci, 2015, p.18-190 transferred from Ricardo Ffrench-Davis, 2014: 22; Silva, 2012: 316).

When the date shows the year of 2000's the Chile society is very strong in protests of capitalist politics. Based on the information of 2010 OECD statistics and study of Figueroa (2013) emphasize that "growing commercialization of education as a private sector luxury while state budgets were reduced, worsening the deep segmentation and social inequity of the Chilean population" are the protesting subjects of Chilean society. (Redon and Rasco, 2015, p.543) Economy Professor Erinc Yeldan also indicates that Chilean protests as seen in "Chilean Winter" dated on 12

⁹ Alianza Democrática

¹⁰ Concertación de Partidos por el NO

¹¹ Política de Acuerdos

¹² Cambios en Continuidad

¹³ Crecimiento Con Equidad

May and 24-25 August was against to commercialization-privatization of educational and socio-economical life of Chile. The metaphor of “winter” was used by Yeldan for the Revolution Serials in the Arabic World as called by the word of “spring”. Because Chilean attacks was supporter for democratization of economical profits on behalf of Chilean country as opposes to neoliberal powers which they were colonizing the natural and social sources of Chile's territory (Yeldan, 2011). So it can be easily seen that the idea of democracy in Chilean history was related to gain enhance of values of national interests as like “national education, “national economy” and “national government” based on the sources of Chilean territorial independence against to strangers as neo-liberal interveners. This was the starting point for Chile that it is the idea of what Chileans understand “democracy”.

2. Democracy exams in Turkish History between the years of 1960 and 2000's

If it is attended to analyze Turkish history in two parts it needs to separate it as Ottoman era and second is Turkish republic. Ottoman era has an ideological tendency which merges of Islamic and Turkish values that includes various elements of religious and ethnical nations like as Muslims, Christians, Jewish, Armenians, Greek people. It mainly has vast territorial and temporal politics based on autocracy and constitutional monarchy for mentioned imperial elements which starts from 1300's until 1923. As to Turkish Republic it was rooted in Turkish nationalist idea designed also by the Turkish military elites especially Atatürk's revolutionary ideals as a restricted thought. In the *Brief History of Turkey* Sina Akşin (2008 and 2016, p.221) characterizes these revolutionary idea as an elements of civil, humanist, universalized, economically and nationally independent but culturally integrated to western civilization which aims to enlighten public to be civilized, universalized and well informed about progressions in contemporary world. In this model state has vital role for detecting economy, cultural and political life which reject the feudal values based on territorial power, religious and ethical priorities.

In the history of early republic there are various democratic progresses like as Amasya Circular, Erzurum and Sivas Congresses and the First Assembly. Tarık Zafer Tunaya indicates that in the First Assembly there are two streams which used to support imperial values and liberal-republican ideals. Falih Rıfkı Atay emphasize that these two streams have their own political support by two different parties. One is Republican People's Party (established on 11 August 1923) other one is Progressive Republican Party (established on 17 November 1924) (Gök, 2016, p.129 transferred from Tanim, 18 Kasım 1924, Vakit, 18 Kasım 1924 Ali Fuat Cebesoy, Siyasi Hatıralar, p. 108) According the news of İkdâm, Sheikh Sait Rebellion which was occurred on 13 February 1925 and forced the government to close the Progressive Republican Party. According the given information by Ağaoğlu and Tunaya there was also another attempt to open a different party in 1930's. It was The Free Republican Party and it also was failed because of state-guided initiative. When it comes to 1950's according to Şevket Süreyya Aydemir and Tarık Zafer Tunaya a new tendency

emerged based on a people-driven despite previous state-guided unsuccessful examples that it was the Democratic Party (Gök, 2016, p.125-134).

At the beginning of the 1950's Turkey was at the crossroads. So Turkey preferred the west ring as being part of NATO and European Council and admitted the Truman Aids by United State. So qualified socialization project reflected in villages was failed. According to Sina Akşin (2008 and 2016, p.250-261) Turkey has entered the "Multiparty Period" without left-wing social tendency. In the era of Democrat Party there were very important events occurred like as Menderes' dissent from plurality in social applications, global borrowing with the IMF and the World Bank. Beside the American based economic development model is applied, huge conflict between press and government and practices on behalf of conservative and religious majority were the other emerging developments.

According to Zafer Güler¹⁴ (2010, p.235-238), the real reason of the coup d'état in 1960 was to reject the peasant bourgeois (national trade class) and conservative approaches from the ruling scene. After the execution of Menderes there was no change in political meaning. A similar government came into power based on society related to religious thought and religious foundations. But there was also another global effect provided by United State on Turkey that it was a secret organization called as "counter-guerrilla" which works the break efficiency of communism in eastern part of world included Turkey. This secret organization consolidated militarist and national forces to break the wave of communist and socialist approaches in Turkish society by another coup d'état on 12 March 1971. During 1970's Turkey had also meet with American embargo because of Turkey's military intervention to Northern Cyprus and strong political polarization amongst American supporter and Russian supporter. All these events have taken Turkey to a new marital coup realized on 12 September 1980.

After the coup d'état in 1980 the new constitution was accepted the election rule of %10 threshold. The political election system was excluding the minority rights with the barrier of %10 threshold in the Turkish parliament. Conservative-right wing government that called ANAP came into power and the following governments applied the political application close with global actors, neoliberal powers on behalf of capitalist profit. Privatization and commercialization in national education, heavy-industry, chemistry, health, agriculture and antidemocratically applied procedures by government-handled to dissident tools like as journals, socialist intellectualism, syndicates and non-governmental organization are the basic developments starting from 1980's until 2000's. In 1997 and 2001 an other crisis occurred between military and political elite that it was accusing Welfare Party and Democratic Left Party that they had a socialist-democrat character (Güler, 2010, p.235-254; Akşin, 2008 and 2016, p.276-279).

¹⁴Transferred from <http://tmmob.org.tr/modules.php?op=modload&name=News&file=article&s>

Starting from 2002 with the government of AKP (Justice and Development Party) up to present the government adopted policy which came closer to politics of European Union and the United State until an attempt to military coup d'état by a religious congregation which it's leader Fethullah Gülen.¹⁵ But until Gülen's armed attack to government AKP had examined by several global and local events like as Gezi park resistance, fundamentally changes on education system, privatization of national industrial components, presidential election system, real estate boom in metropolitan cities, constitutional referendum, Syrian war and global migration crisis, mining accident in Soma, solution process with Kurdish people, freedom of the press and nowadays extraordinary state applications because of Armed Attempt by Gülen's terrorist attack dated on 15 July 2016, global destructive effects on national economy and it is coming closer to Eastern bloc called as Shanghai Cooperation Organization which is managed by China, Russia, Kazakhstan, Kyrgyzstan and Tajikistan and changing of the parliamentary system into presidential system and so on.

3. Democracy Matter and Military Coups in Chilean and Turkish Cinemas: A General Historical Comparison

Starting from 1960's the Turkish cinema has been related to themes of policy and society because of the military coups and Constitutional liberty, but there was not much more sample of politic films without *Karanlıkta Uyuyanlar* (*Sleeping in Darkness*). The birth of national and public cinema in Turkey originated from Kemal Tahir and Halit Refiğ's thoughts. In 1970's the flow of politic films did continue with the vital contribution of Yılmaz Güney, Erden Kıral, Şerif Gören and Zeki Ökten. In 1980's there are so many films evaluating coup of 12 September in 1980 but through personal tales. This point was examined in the thesis of Murat Tırpan that Turkish cinema is not a political cinema because it does not involve the social dimensions and economic tool of political cinema as Derviş Zaim indicated via Çamur. Indirect politic films like as arabesque and women or thematically religious films were effective in the 1980's. In the book of *Turkish Cinema History*, Giovanni Scognamillo (1998, p. 191) states that in 1960, it was produced 68 films, but after a year figure has gone up to 116. The average was 200 films between 1966 and 1975. After the coup in 1980 the numbers jumped down about 60-70 films

In the article of Murat Akser the relations between films and military coups in Turkish cinema that there are not any direct samples about the coups of 1960 and 1971 in the face of two samples related to attempt to coup on 15 July 2016 which are called "Reis" and "Diriliş" (Akser, 2016). According to Giovanni Scognamillo and Aslı Daldal there are many samples between 1960 and 1980 related to politic and social problems based on subjects of public and nation (İnce, 2010, p.54-55)

¹⁵ Gülen's first coup attempt was realized on 17-25 December 2013 by police raids to government forces.

In the 1990's there were different tendencies different than political films that commercial and populist approaches were also efficient. Also Kurdish society and their problems were other covered topics (Tirpan, 2004, p.154-158). In the 2000's Turkish cinema is linked politically to sub-term of postmodernity like as "speed culture, changing, digitalization, meta-fetishism, and reality depression (Bostan, 2013, p.245). In the 2000's of Turkish cinema is concerned with the subject of political relations after 11 September in Iraq, Turkey and United States. Keşaplı (2011, p.44-45) indicated that Turkey practice cinema like us United States did in Vietnam as an Aristo-style catharsis. According to Genco (transferred by Keşaplı, 2011 from 2006, p. 15-17) Turkey implements its politics in the area of Middle East as an extension of US politics. As above seen that politic Turkish cinema varies its storytelling on a ground of social and economy-political developments.

As Armes and Monaco said that until 1966 in Chile it is produced 135 films. In Allende governance it is produced 110 films within context of becoming a nation. Actually Chilean cinema is a part of Latin America cinema that was originated Soviet, Cuban and Bolivian Cinema. Patricio Guzman, Miguel Littin, Raul Ruiz, Helvio Soto, Aldo Francia are accepted as the premises of this cinema. Chilean cinema interrupted after the bump of General Augusto Pinochet and another flow of Chilean cinema occurred. This was the exile cinema led by Raul Ruiz. Only one film was produced in Pinochet period during 16 years inside of the country compared to 111 films produced in abroad by the exiles. As Ortega emphasizes that especially exile directors interrogate the vital conditions of Chile under the military regime of Pinochet through the samples of Helvio Soto (*Il Pleut sur Santiago*, France, 1976), Patricio Guzman (*Batalla de Chile*, 1975, 1977, 1979) (Yılmaz, 2007).

80

There are various samples of film seen in Chilean cinema which criticizing military coups, democracy, human rights and economic independence. The initial sample was *The Battle of Chili* (1975) which was also appreciated by main-stream critics in North America criticize the neoliberal actors by the frame of street events on those days of 1970's during destroyed Allende's government by the Pinochet Coup (Odabaş, 2013, p.63-66). During the years under the regime of military the Chilean state became a very strong actor that influences society and institutions until 1990's. In 1990's the globalization had already started to feel its power that is why Chilean cinema was impressed by neoliberal politics, pressure and sanctions. As Dennison said that most used themes are social for instances economic depression, unemployment, social memory, reconciliation with the past, slum neighborhoods are the main subject of globalized period (Yılmaz, 2007).

In the aim of this article a comparative list designed about the films that produced in Chile and Turkey related to military coups. The list is constructed by the titles of name, director, type of film, years of production, context and co-production type. In accordance with the list it is tried to understand how cinema is interested at the

coups in Chile and Turkey as an obstacle in front of democracy. In Chilean cinema it is produced 52 films including drama, documentary and TV-serials as it is listed below¹⁶

Chart 1. The list of films in Chilean Cinema about Military Coups

No	Name of the film	Director	Year
1	The Tiger Leapt and Killed but He Will Die... He Will Die	Santiago Álvarez	1973
2	Diálogos of Exiles	Rodr Ruiz	1974
3	La batalla de Chile: La insurrección de la burguesía	Patricio Guzmán	1975
4	La batalla de Chile: El golpe de estado	Patricio Guzmán	1975
5	La batalla de Chile: El poder popular	Patricio Guzmán	1979
6	Chile: When Will It End?	David Bradbury	1985
7	Annesia	Gonzalo Lustriano	1984
8	La Frontera	Ricardo Larrán	1981
9	Images of a Dictatorship	Patricio Hernández	1989
10	I Love Pinochet	Marcela Seld	2001
11	National Stadium	Camren Luz Parot	2002
12	La Cas Pinochet	Patricio Guzmán	2002
13	Salvador Allende	Patricio Guzmán	2004
14	Madhuca	Andrés Wood	2004
15	The City of Photographers	Sebastián Moreno	2008
16	The Chicago Conspiracy	Subversive Action Films	2010
17	Pinochet	Ignacio Zegers	2012
18	Il pleut sur Santiago	Hervé Soto	1975
19	A los Generales del Chile	Miguel Littin	1986
20	Chile, la memoria obstinada	Patricio Guzmán	1987
21	La rosa de los vientos	Patricio Guzmán	1988
22	Ondas a la Vida	Annelina Vazquez	1990
23	La Catedral Condor	Sebastián Allende	1981
24	Arde la Paderza	Antonio Skarmeta	1982
25	Il postino	Michael Radford	1994
26	Julio comienza en Julio	Silvio Colozzi	1979
27	No Eran Nadie	Sergio Bravo	1981
28	Hijos de la guerra	Gonzalo Lustriano	1985
29	Imágenes de la vida	Pablo Perelman	1988
30	The House of the Spirits	Billie August	1983
31	Missing	Costa-Carras	1982
32	The Black Pimmel	Åsa Ferlinck, Ulf Hultberg	2007
33	Sweet Country	Mihaili Kakolani	1987
34	Post Mortem	Pablo Larrán	2010
35	The War on Democracy	Christopher Martin, John Pilger, Sean Croby	2007
36	Noctálgia de la luz	Patricio Guzmán	2010
37	Pinochet in Suburbia	Richard Curson Smith	2006
38	Santiago Files	Celvyne Powell	2011
39	The Trials of Henry Kissinger	Eugene Iredell	2002
40	The Ludog and the General	Elizabeth Farnsworth, Patricio Larranco, Leventon	2008
41	Colonia Dignidad	Florian Gallenberger	2005
42	Allende en su Laboratorio	Miguel Littin	2004
43	Salvador Allende Gossens: un diplomate	Maurice Bulbulian, Michel Gauthier	1974
44	Salvador Allende	Cleandro Cáreres	1982
45	11 de septiembre de 1973. El último combate de Salvador Allende	Patricio Hernández	1988
46	Betrayal In Santiago: Who Shot Salvador Allende?	Wilfried Hulsman	2003
47	Allende - Der letzte Tag des Salvador Allende	Michael Treibitzsch	2004
48	Salvador Allende: la caída de un presidente	Patricio Guzmán	2005
49	No	Pablo Larrán	2012
50	El Mochito	Jean de Certeau, Marcela Seld	2011
51	In the name of God	Patricio Guzmán	1988
52	Chile, una película de problemas	Patricio Guzmán	2010

¹⁶ The film lists are constructed by the help of following internet links, articles, thesis and books etc:
<http://soundsandcolours.com/articles/chile/11-documentaries-on-the-military-dictatorship-in-chile-20293/>;
<http://www.unitedagents.co.uk/richard-curson-smith/>;
<http://www.imdb.com/list/ls003049037/>; Gizem Adal from Euronews; ParsToday;
http://www.wikiwand.com/tr/1973_%C5%9Eili_Darbesei; <http://www.worldcat.org/title/salvador-allende-la-caida-de-un-presidente/oclc/66385620>;
<https://alesteddeepem.blogspot.com.tr/2016/09/documental-salvador-allende-la-caida-de.html>;
<http://miff.com.au/festival-archive/film/19356>; <http://thatisthis.blogspot.com.tr/2011/09/la-conspiracion-de-chicago-chicago.html>; Aufderheide, 2002: 23 (Yılmaz, 2007); Yılmaz, 2007; Imdb; b-avcilar from Imdb; Allocine France; thustlebird from Imdb; David Blake from Imdb; Anonymous from Imdb; Len Massaar from Imdb; Sujit R. Varma from Imdb; House of Spirits : 1993; Fiona Kelleghan from Imdb; <https://onedio.com/haber/ulkemizin-yakin-siyasi-tarihine-isik-tutan-24-film-582553>;
Hilmi Maktafrom Birikim; <http://www.sinematurk.com/>; Agah Özgüç'ün 100 Filmde Türk Sineması; Tırpan M. (2004); <http://www.sinemalar.com/>; Engin Ertan, Sinemalar.com; <http://t24.com.tr/haber/askeri-darbeyi-konu-alan-25-film,350844>; Akser M. (2016); <http://www.sadecebelgesel.com/kelime/darbe-belgeselleri>;
<https://dusuncekahvesi.org/2007/05/21/bir-belgesel-turkiye%E2%80%99de-askeri-darbeler/>;
<http://www.kameraarkasi.org/yonetmenler/belgeseller/keskeolmasaydi.html>; kalal24.com;
<http://www.hurriyet.com.tr/12-eylule-belgesel-39041079>; Vikipedi (2016); İkinci H. (2016); <http://www.sadecebelgesel.com/son-darbe-28-subat-3-bolum.html>

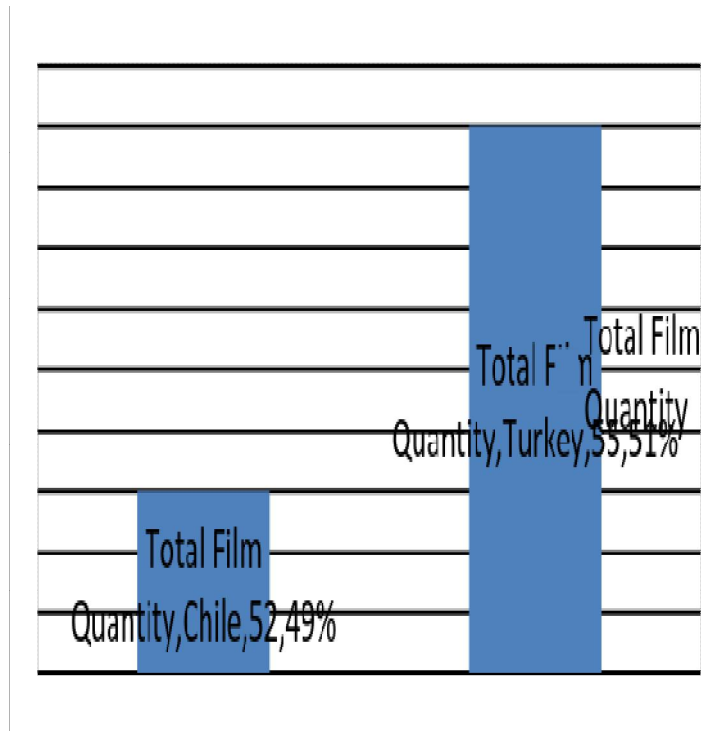
As to Turkish cinema it is produced 55 films including drama, documentary and TV-serials as it is listed below:

Chart 2. The list of films in Turkish Cinema about Military Coups

No	Name of the Film	Director	Year
1	Hosokaki Yalan	Reis Çelik	1988
2	Leopoldin Kuyruğu	Turgut Yaserler	1989
3	Suda Yener	Ali Özgertürk	1997
4	Sen Türksüleri Söyle	Serif Gönen	1986
5	Seç	Zeki Ökten	1986
6	Diktili Yöl	Zeki Alasya	1986
7	Av Zamanı	Ercan Koral	1989
8	Altın Kaçanlar Kaçtıydı	Vahit Ünlü	1990
9	Sis	Zeki Livaneli	1989
10	Bekle Dedim Gölgeye	Atıf Yılmaz	1980
11	Bir Yarınmaz Bahar Bahçe	Elçin Ögeç	1994
12	Çözümler	Yusuf Kurcanlı	1984
13	Eylül Fırtınası	Atıf Yılmaz	1999
14	Vizyonle Tuluca	Yılmaz Erdoğan	2008
15	Beynelmel	Sim Süraya Önder, Muharrem Güneş	2006
16	Yöl	Serif Gönen, Yılmaz Güney	1989
17	Eve Dönüş	Ömer Uğur	2006
18	Devrim Askerleri	Talge Örneç	2008
19	Ölümün Yukuları	Erol Güreç	1981
20	Duvar	Yılmaz Güney	1989
21	Değirmen ve Oğlum	Çagan İrmak	2005
22	Öyle Bir Geçer Zaman ki (2000-2013)	Zeynep Güneş Tan	2010
23	Çemberimde Gül Oya (2007-2005)	Zeynep Güneş Tan, Çagan İrmak	2004
24	Habir a Sevgili (2006-2006)	Tomris Gritlioğlu, Ümmü Burhan, Faruk Taser	2006
25	Öç	Yusuf Ögeç	1984
26	Fransız	Şinan Çetin	1986
27	İkili Oyunlar	İrfan Tözüm	1989
28	Ulaşma	Öğuzhan Tercan	1992
29	Suyun Öce Yarı	Tomris Gritlioğlu	1991
30	Yadın Kacandan	Yavuz Özen	1987
31	80. Adım	Tomris Gritlioğlu	1996
32	Sen de Yürüdünde Sevgi ve Yer Açı	Serif Gönen	1987
33	Kırmık	Velî Gülger	1989
34	Kara Sevdalı Bulut	Vahit Ünlü	1987
35	Darbe	Ömer Ertan	1990
36	Gerilla	Ömer Şev	1984
37	Bir Surtan Hikayesi	Yavuz Özen	1984
38	Bahar Askerde	Handan İpeç	1995
39	Uğurmayı Marmarlar	Tunc Başaran	1989
40	Ölümün Bittiği Yer	İsmail Çineş	1989
41	Teyzani	Halil Refik	1987
42	Ö. Çocukları	Vahit Sarıoğlu	2008
43	Zindanların	Ali İhsan	2007
44	Ali. Son Çılgın	Öğün Benli	2012
45	Eski	Bens Atay	2015
46	Reis	Uğur Yavuz	2017
47	Uyanış	Ali Avcı	2016
48	Ülküleri	Elial Kahyancı Halil Ser	2012
49	Coup/Darbe	Elif Savas	1989
50	Oğlunuz Erdel	Tunc Erenküs	2010
51	Keskin masaydı...	Özen Başara	2007
52	Demokratik Bir Demokrasinin Joğusu	Vahit Ali Branc, Can Dündar ve Süleyman Çad	1991
53	12 Eylül Beğeseli	Vahit Ünlü	1988
54	12 Mart belgeseli: Deniz Gezmiş ve arkadaşları	Vahit Ünlü	1994
55	Son Darbe: 28 Şubat	Vahit Ali Branc	2012

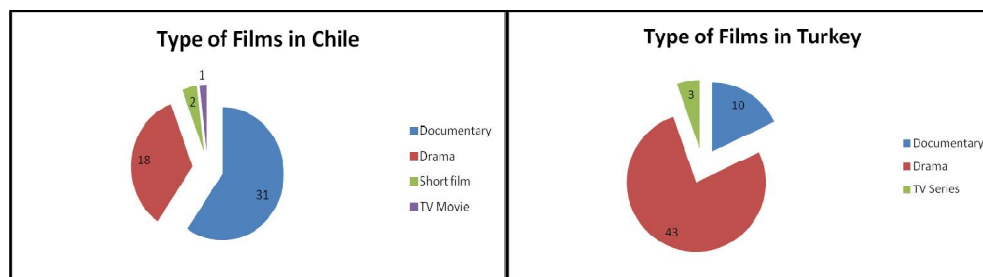
In case of a comparison the quantities are very close together as below seen:

Graphic 1. The list of total films in Chilean and Turkish Cinema about Military Coups



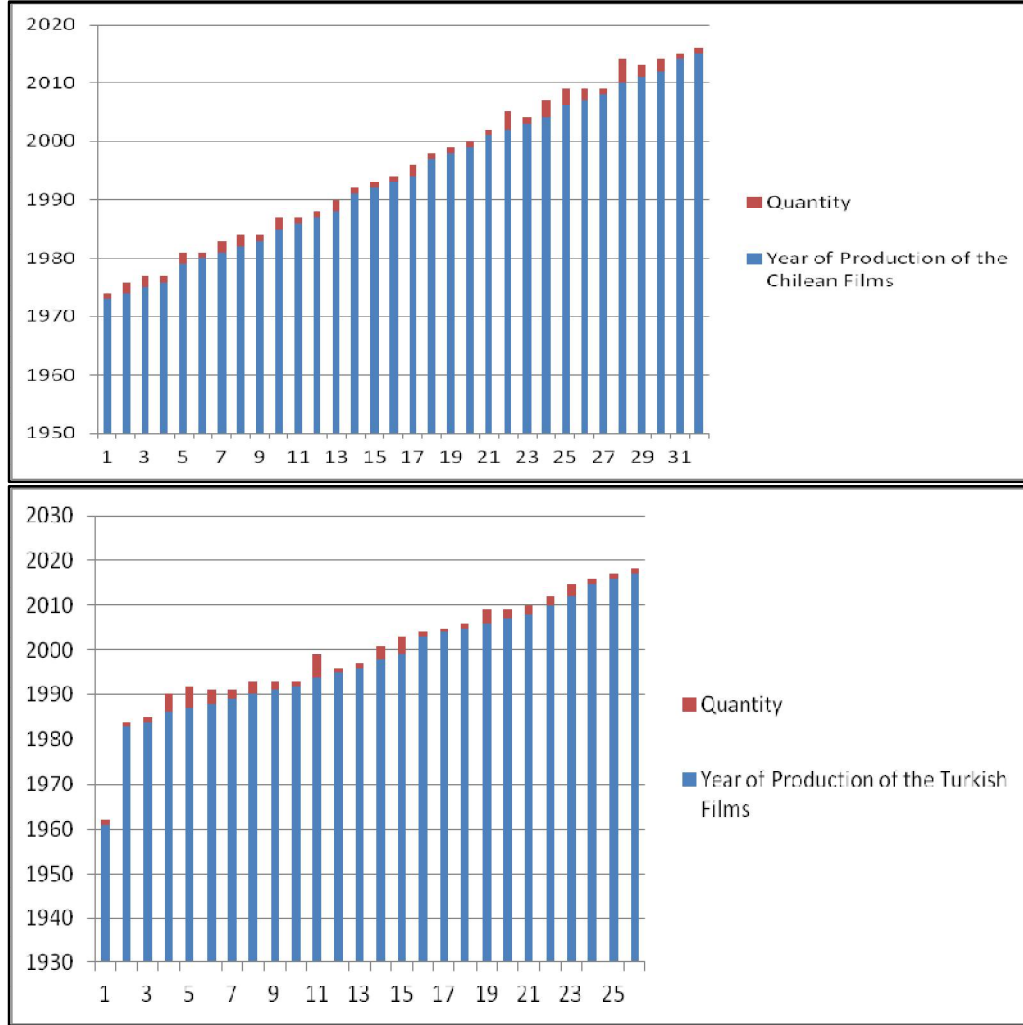
As below seen that in Chilean cinema documentaries create the majority amongst all other types. Drama in Chile is the second type of cinematic production. As to Turkish cinema, the Dramas create the majority amongst all others:

Graphic 2. The type of total films in Chilean and Turkish Cinema about Military Coups



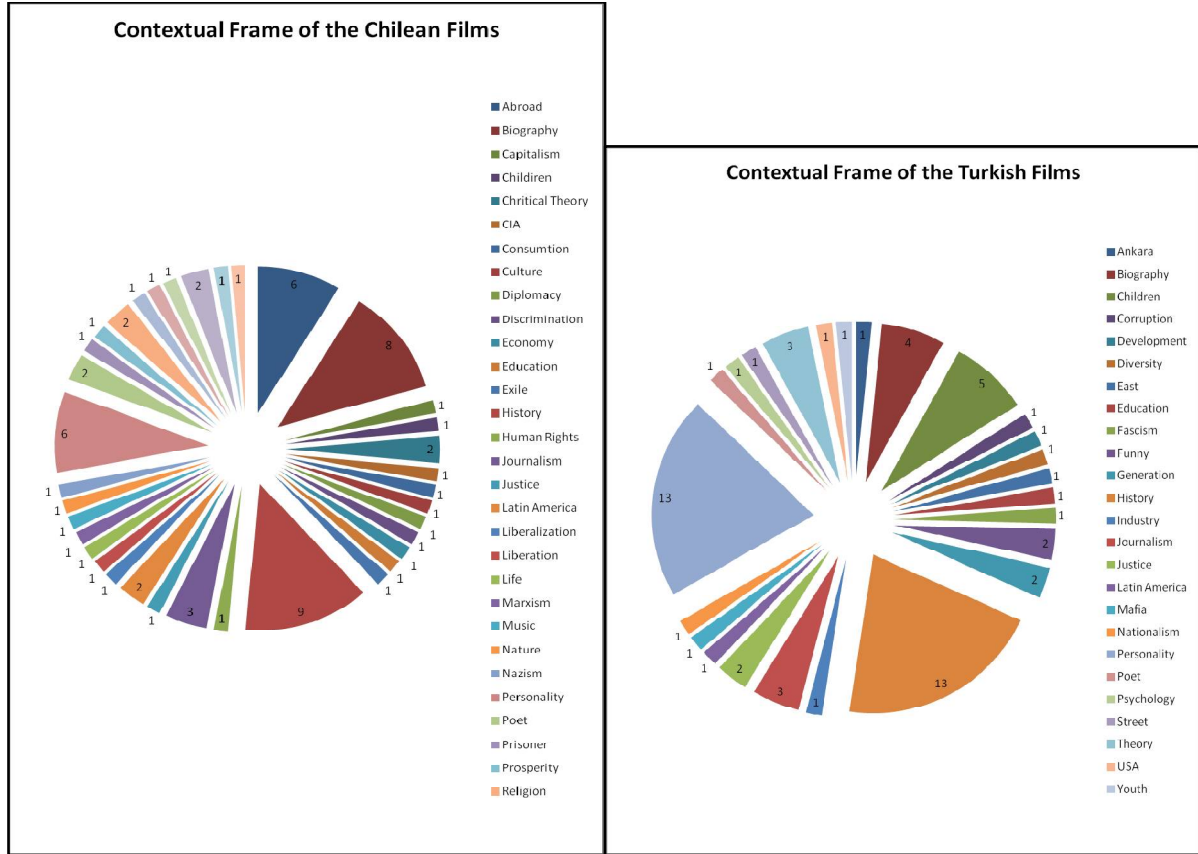
In Chilean Cinema the films are getting more in the recent years of 2000's but in Turkish cinema it decreases in the 2000's compare to higher rates in 1980's and 1990's:

Graphic 3. Production Period of the Total Films in Chilean and Turkish Cinema about Military Coups



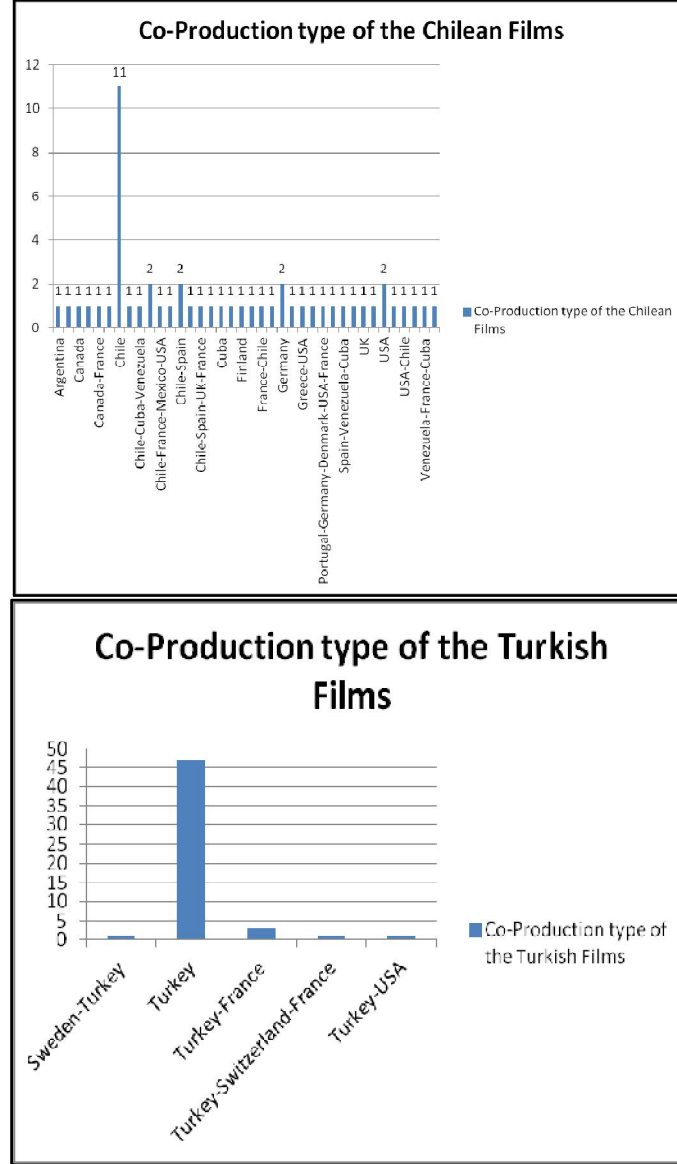
In Chilean Cinema main subject of the films are contextualized by the 36 headlines which most of them are about economy-politic but in Turkish cinema mostly detected 25 headlines are about personal or general history, biography

Graphic 4. Contextual Frames of the Total Films in Chilean and Turkish Cinema about Military Coups



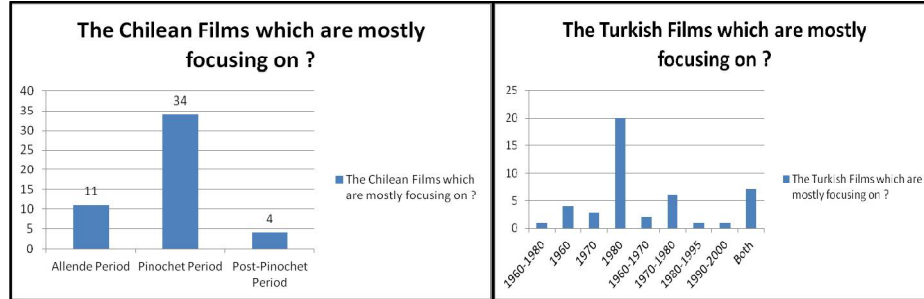
In Chilean cinema it is easily seen that there is a wide range co-production type which include the mostly western and Latin American countries. There are strong solidarity between the countries which they have same critical thoughts in the face of dictatorship, American guided politics. As to Turkey, the picture is totally different. A personal engagements are the common type of production is the basic:

Graphic 5. Production Type of the Total Films in Chilean and Turkish Cinema about Military Coups



For both of country the usage of subjects as dictatorship, violence and terrorism are more popular than the subjects of tranquility. Both of countries are mostly interested at period of military coups as in the heat of the moment instead of cultural processes towards it or post-coup periods:

Graphic 6. Mostly Focusing Period of Total Films in Chilean and Turkish Cinema about Military Coups



4. Conclusion and Suggestions

It is noticed that there are basic differences between the Chilean and Turkish cinema. The Chilean cinema is formed by the approach of criticism of American or capitalist imperialism. Because the Chilean cinema is funded and supported by the other countries which they also oppose to United States' politics. As to Turkish cinema in front of the military coups is formed by personal elements. For instance films are mostly centralized by personal or general histories or the films are funded by Turkish institutions only. This might formalize the Turkish society's activism in the face of martial dictatorship on a weak level due to lack of international support.

The second main difference is also seen on the type of the films. Because in Chile there are more quantities of documentary films than Turkey has. Documentaries mostly and deeply focus on the subjects by real documents, testimonies, evidences and direct discourses. But in the fiction films as called dramas have mostly personal stories or metaphoric discourse as seen in Iranian cinema. In Chilean cinema it is founded more documentaries than Turkey within context of critical thinking.

It is advised to researchers that the comparative relationship between Chile and Turkey can be expanded to other Latin America countries like as Argentina, Cuba, and Brazil so on. They could be deeply researched according to directors' experience. For instance Miguel Littín is very authenticate film director with his opinions, social and ideological positions as he is supporting all other countries (as a sample Iran) as same as in Chile in front of imperialism and capitalism.

The comparison analyze could be implemented to discourse of the politic films in the face of marital coups of those countries. A qualitative research on the films could be done within context of the presentations of dictators, activists, women, children, teachers, space and time so on. This could give us deep understating of how countries or societies are cultivated, become conscious or establish a solidarity and democratic act and feel the pain in the face of violence, terrorism and anarchism.

Bibliography

- Adal, G. (2016) Colonia Dignidad: Şili Darbesi Beyaz Perdede, Euronews (Accessed on 16 December 2016 at <http://tr.euronews.com/2016/02/10/colonia-dignidad-sili-darbesi-beyaz-perdede>)
- Akgemci, E. (2015). Neoliberalizmin Laboratuvarında Direniş: Şili Kışı'nın Penguenleri. Mülkiye Dergisi, 39 (2), 179-216.
- Akser, M. (2016) Türk Sinemasında Darbe Filmleri, Yeni Nesil Cibali Postası, (Accessed on 16 December 2016 at <http://cibalipostasi.com/turk-sinemasinda-darbe-filmleri/>)
- Aydın, İ. S. (2011). Şili Ülke Raporu, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, Ankara
- Bostan, E. (2013) "Yeni Türk Sineması (2000'li Yıllar)." Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi
- Fairclough, N. (2013). Dil ve İdeoloji. B. Çoban ve Z. Özarıslan (ed.), Söylem ve İdeoloji: Mitoloji, Din, İdeoloji (Çev. B. Çoban). İstanbul, Su Yayınları.
- Gök, D. (2016). Türkiye'de Demokrasi Faaliyetleri. Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 0 (14), 125-134. Retrieved from <http://dergipark.gov.tr/sefad/issue/16471/171892>
- Güler, Z., Aydınol, B., & Hiperlink, (Firm). (2010). Sosyal demokrasi ve Türkiye : ABD - Avrupa kıskacında Türkiye'nin siyasi tarihi ve sosyal demokrasi. İstanbul, Hiperlink.
- Harvey, D.(2005). A Brief History of Neoliberalism, Oxford University Press Inc., New York
- İkinci H. (2016) 'Son Darbe: 28 Şubat' belgeseli ve hatırlattıkları: 90'lar ve bir başka medya tarihi. (Accessed on 10 December 2016 at <http://haber.sol.org.tr/medya/son-darbe-28-subat-belgeseli-ve-hatirlattiklari-90lar-ve-bir-baska-medya-tarihi-haberi-52296>)
- İnce, M.(2010). Sinema'da 12 Eylül Askeri Darbesi, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi
- Keşaplı, O. (2011) Azizizm Sanat E-Dergi Ocak Sayısı, p.38 (Accessed on 16 December 2016 at <https://issuu.com/azizm/docs/edergiocak2011>)
- Maktav, H. (2000) Türk Sinemasında 12 Eylül Birikim Dergisi, (Sayı : 138 - Ekim 2000)(Accessed on 11 December 2016 at <http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/2873/turk-sinemasinda-12-eylul#.WEaNsBKLTGg>)
- Odabaş, B. (2013) Üçüncü Sinema, İstanbul, Agora Kitaplığı

ParsToday (2016) İran ile Latin Amerika arasındaki Bağ kuran inkılapçı sanat (Accessed on 16 December 2016 at http://parstoday.com/tr/radio/iran-i39508-%C4%B0ran_ile_latin_amerika_aras%C4%B1ndaki_ba%C4%9F%C4%B1_kuran_ink%C4%B1lap%C3%A7%C4%B1_sanat)

PolitFilm (2013) Counter-Intelligence (Accessed on: 11 December 2016 at <https://politfilm.com/2013/09/19/counter-intelligence/>)

Redon S. & Rasco, J. F. (2015) Subject and curriculum in Chile: a historical political perspective, *The Curriculum Journal*, 26:4, 534-552, DOI: 10.1080/09585176.2015.1041410

Scognamillo G. (1998) *Türk Sinema Tarihi (1896-1997)*. İstanbul, Kabalcı Yayınevi

Stromquist, N.P. & Sanyal, A. (2013) Student resistance to neoliberalism in Chile, *International Studies in Sociology of Education*, 23:2, 152-178, DOI: 10.1080/09620214.2013.790662

Teksoy, R. (2008). *Turkish Cinema*, Translated by Martin K. Thomen-Özde Çeliktemel İstanbul, Oğlak Yayıncılık

Tırpan M. (2004). *Sinema ve İdeoloji, Türk Sinemasında Politik Filmler*. Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi

William, N.M. (2013) 11 Documentaries on The Military Dictatorship in Chile (Accessed on 11 December 2016 at <http://soundsandcolours.com/articles/chile/11-documentaries-on-the-military-dictatorship-in-chile-20293/>)

Vikipedi (2016) Demirkırat. (Accessed on 10 December 2016 at <https://tr.wikipedia.org/wiki/Demirk%C4%B1rat>)

Yeldan, E. (2011) Şili Kışı, *Cumhuriyet Gazetesi* (Accessed on: 11 December 2016 at http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/283740/Sili_Kisi_.html)

Yılmaz, H. (2007) *Latin Amerika'da Sinema ve Toplum: 1960'ların Sinema Hareketleri ile 1995 Sonrası Yeni Sinemanın Karşılaştırılması*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi

12 MART ASKERİ MUHTIRASI VE TÜRK DEMOKRASİSİ

12 MARCH MILITARY MEMORANDUM and TURKISH DEMOCRACY

Doğacan BAŞARAN •

ÖZET

Askerler; ordu-millet geleneğiyle şekillenen Türk devlet sistemi içerisinde her dönemde devletin belirleyici unsurlarından olmuştur. Askerlerin devletin karar alma mekanizması içerisindeki bu ağırlığının temel nedeni, işgal altındaki Anadolu topraklarını işgalden kurtararak bağımsız ve çağdaş bir devlet yaratan kadroların büyük çoğunluğunun asker kökenli olmasıdır. Ancak Anadolu Devrimi'ni yapanların kafasında hiçbir zaman bir militarist diktatörlük kurma fikri yer almamıştır. Bu nedenle Kurtuluş Savaşı bile, milletin temsilcilerinden oluşan TBMM tarafından yürütülmüş, savaş ortamında alınan kararlar da dahi milli irade aranmıştır. Kurtuluş Savaşı sonrasında da Cumhuriyet ilan edilerek çok partili siyasi hayata geçilmesi konusunda girişimler gerçekleşmiştir. Türkiye'nin çok partili siyasi hayata geçişiyle birlikte devlet geleneği içerisinde ağırlığı olan askerler; aslında Cumhuriyeti kuranların üniformayla siyaseti ayırma konusunda gösterdikleri büyük hassasiyete rağmen; kendilerine iç tehditlere karşı Cumhuriyet'i korumak gibi bir vazife edinmiş ve milletin kendi iradesiyle seçtiği kadroları demokratik olmayan yöntemlerle siyasetin dışına itmiştir. Bunun ilk örneği 27 Mayıs 1960'ta gerçekleşen askeri darbeyken Türk Silahlı Kuvvetleri'nin emir-komuta zinciri içerisinde gerçekleştirdiği ilk darbe, 12 Mart 1971 Muhtırası olmuştur. Cumhurbaşkanı Sunay'a kuvvet komutanlarının imzaladığı bildirinin iletilmesi ve radyoda okunması sonrasında Demirel hükümeti istifa etmiş ve demokrasi tamamen olmasa da kısmen askıya alınmıştır. Bu dönemde CHP milletvekili Nihat Erim'in başında bulunduğu bir teknokrat hükümeti kurulmuştur. Darbenin emir-komuta zinciri içerisinde

90

gerçekleşmesi bakımından 12 Eylül'e örnek olduğu ifade edilebilir. Diğer taraftan askerlerin doğrudan kurumları ele geçirmek yerine, hükümeti istifa ettirip bir teknokrat hükümeti kurdurması yönünden de 28 Şubat müdahalesine örnek teşkil ettiği de ifade edilebilir. Bu bildiride 12 Mart Muhtırası'yla Türk demokrasisine indirilen asker darbesi anlatılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Askeri Darbe, 12 Mart 1971 Muhtırası, Demokrasi

ABSTRACT

Soldiers have always been one of the determining factors in Turkish state **system which is formed with army-nation tradition. The main reason of the significance of soldiers in state's decision making mechanism is that most of the people who saved the country by saving Anatolian territories from invasion and created an independent and modern country has soldier origins. Nevertheless, the people who made the Anatolian revolution had never thought of creating a military dictatorship. That is why even the Turkish Independence War was carried out by Turkish Grand National Assembly that involves the representatives of the nation, national will was sought in the decisions made even during the war. After the Independence War, with the proclamation of the Republic, attempts were made for a multi-party system.

With Turkey's transition to a multi-party system, soldiers who had significance in state tradition made it their business to protect the Republic against internal threats and -despite the great importance attached to the separation of soldiery and state by the founders of the Republic- depoliticized the elected staff in anti-democratic ways. While the first example was the military coup that happened in 27 May 1960, the first military coup that was made within Turkish Armed Forces chain of command was the 1971 Turkish Military Memorandum. A memorandum which commanders-in-chief of armed forces signed was handed to the president Sunay and it was announced on the radio, after that Demirel's government resigned and the democracy was partly suspended. Then, a technocrat government led by Nihat Erim-Republican People's Party, member of parliament- was formed. It can be said that it served as a model for 12 September, in the sense that it was conducted within chain of command. On the other hand, it can also be said that it served as a model for 28 February intervention with regard to that the soldiers made the government resign and form a technocrat government instead of directly seizing the foundations. In this notice, military coup that targeted at Turkish democracy on 12 March 1971 is discussed.

Key Words: Military Coup, 12 March 1971 Military Memorandum, Democracy

Giriş

Etimolojik olarak Yunan diline dayanan “Demokrasi” sözcüğü, halk anlamına gelen “demos” ve iktidar anlamına gelen “kratos” sözcüklerinin birleşmesinden oluşmaktadır. Demokrasi halkın temsil yetkisi verdiği temsilciler aracılığıyla yönetime katılması durumudur. Elbette bütün ülkeler için tek model bir kalıp-demokrasinin bulunmadığı açıktır. Bunun belki de en geçerli nedeni, özgürlüğü idealize eden bir yönetim biçiminin kendi doğasından kaynaklanan esnekliktir (Karagöz Yerdelen, 2012: 179). Bu nedenle anayasal kaidelerle güvence altına alınmış olan demokratik sistemlerin, ordu içerisindeki hiyerarşinin gücüyle veya ordu içerisindeki hiyerarşinin dışına çıkmış bir kılığın etkinliği çerçevesinde, ortadan kaldırılması durumuna askeri darbe denilmektedir. Türk demokrasi tarihine bakıldığında, asker - sivil ilişkilerinin aynı zamanda bir darbeler tarihi olduğu görülmektedir.

Türk devlet geleneği içerisinde her dönemde önemli bir ağırlığı bulunan askerler, darbeler tarihinin bir parçası olarak zaman zaman devlet rejiminin korunması ve kaybolan devlet otoritesinin yeniden tesis edilmesi gibi iddialarla devlet yönetimine el koyarak demokrasiyi rafa kaldırmışlardır. Askerlerin belli dönemlerde devlet yönetimine müdahale etmesi, tarihsel gelenekleriyle ilişkili olup sistem içerisinde oluşturdukları hegemonik üstünlüğü sivillerle paylaşmayı istememelerinden kaynaklanmaktadır. Askerlerin bu davranışında Türk aydın sınıfının “toplumsal ilerleme” konusunda halka güvenmeyerek “ilericiliğin” ordu eliyle yukarıdan aşağıya getirilmesi konusunda bir kanaatinin bulunması etkili olmuştur.

Aydınların halkın demokrasi bilincinin geliştirilmesi yönündeki aydın sorumluluğunu yerine getirmemesi, toplum içerisinde darbelere karşı bir demokrasi bilincinin gelişmesini geciktirmiştir. Oysa tarihsel tecrübelerimiz, özellikle Balkan Savaşları’nın öğrettikleri, ordunun siyasete karışmasının bedelinin ne kadar ağır olduğunu göstermektedir. Bu nedenle cumhuriyeti kuran kadrolar, Balkan Savaşları tecrübesinden çıkardıkları derslerle ordunun siyasete karışmaması konusunda çok hassas davranmışlar ve cumhuriyeti cumhurun iradesine teslim etmişlerdir. Üstelik bu kurucu kadrolar, henüz cumhuriyet kurulmadan önce, ülke işgal altındayken yürütülen Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı’nı milli iradeye dayandırarak meclis kararları çerçevesinde yönetmişlerdir. Cumhuriyeti kuran kadroların tüm bu hassasiyetlerine rağmen; ordu 27 Mayıs 1960 günü devletin yönetimine el koymuş ve çok partili siyasi hayatımızın henüz emekleme aşamasındaki bir zamanında, Türk demokrasisine büyük bir darbe vurmuştur. Milletın seçtiği yöneticiler, darbe hukukunun işlediği çok da adil olmayan bir şekilde yargılanmış ve Başbakan Adnan

Menderes ile birlikte, dönemin Maliye Bakanı Hasan Polatkan ve dönemin Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu idam edilmiştir. İdamlar milletin vicdanında derin bir yara açmış ve millet, Demokrat Parti'nin mirasçısı olarak değerlendirdiği Adalet Parti'sini darbeden yalnızca 5 yıl sonra iktidara, Süleyman Demirel'i de başbakanlığa taşımıştır.

Süleyman Demirel'in başbakanlığı, "ilericiliğin" ordu eliyle topluma yukarıdan aşağıya doğru getirilmesini bekleyen bazı aydınları, yeni bir "27 Mayıs" beklentisine itmiş ve 12 Mart 1971 Askeri Muhtırası'na giden politik gerilim sürecini başlatmıştır. Bu nedenle bu bildiride, askeri darbelerin Atatürk modernleşmesiyle bağdaşmadığı, darbelerin dış politikadaki çok yönlülük arayışlarının geliştiği dönemlerde toplumsal kaos ortamı bahane edilerek gerçekleştiği ve Türk toplumunda gerçekleşen darbelerin kabul görmediği ortaya koyulmaktadır. Diğer bir açıdan bakıldığında, şu gerçeği görmek gerekir, Türkiye'de çok uzun süreli yaşanan nitelikli demokrasi sorunu ve elbette buna bağlı anayasa sorunu, Silahlı Kuvvetler'in müdahaleleri kadar, ülkenin kapitalizmin çevre konumundan çıkmasının yarattığı yapısal gerilimin de bir sonucudur.(Karagöz, Yerdelen, 2016: 54).

1. 12 MART MUHTIRASI'NI HAZIRLAYAN SEBEPLER

27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi, çok partili siyasi hayatımızın henüz çok erken bir aşamasında demokrasiyi rafa kaldırarak cumhuriyet dönemimizin ilk askeri darbesini yaşatmış ve milletin temsilcilerini idam ederek kamu vicdanını yaralamış olmasına rağmen; yumuşak ve özgürlükçü olarak değerlendirilebilecek bir anayasa yaratmıştır. Bu anayasal durum sol ve sağ radikalizmin yükselme fırsatı yakaladığı bir toplumsal ortama sebep olmuştur. Oluşan toplumsal ortamı, dönemin Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'ın "toplumsal uyanış, ekonomik gelişmeyi aştı."(Dehri, 2006) ifadesinde gözlemlemek mümkündür. Toplumsal uyanışın etkisiyle, özellikle radikal sol ideolojiler, öğrenci grupları, aydınlar ve genç subaylar arasında tartışılır hale gelmiştir.(Köse, 2010) Bu tartışmayı yürüten gruplar, Adalet Partisi'nin 1965 seçimleriyle iktidara gelmesi sonucunda, parlamenter sistem içerisinde bir sosyalist iktidar yaratma seçeneğine ilişkin umutlarını yitirmeye başlayarak daha fazla radikalize olmuşlardır.

1960'lı yıllarda gelişen sol hareketler, 1965 ve 1969 genel seçimlerinin sonuçlarına bağlı olarak demokrasi dışı yöntemleri yüksek sesle tartışmaya başlamıştır. Bu tartışmalara *Günaydın* gazetesinin Demirel hükümeti hakkında başlattığı yolsuzluk iddialarına ilişkin propagandanın eklenmesi hükümete karşı gelişen toplumsal tepkiyi arttırmıştır. Gelişen toplumsal tepki, işçi ve öğrenci eylemlerinin de büyümesine yol açmış ve bir kaos ortamı oluşmuştur. Oluşan kaos ortamı, toplumsal

modernleşme konusunda orduya devrimci bir rol biçenlerin arzu ettiği bir durum olarak 9 Mart Cunta girişimine zemin hazırlamıştır. 9 Mart'taki cunta girişiminin başarısız olmasıysa, başarılı bir darbenin önünü açmış ve 12 Mart günü demokrasi askıya alınarak askerlerin ana aktör olduğu bir rejime geçilmiştir.

1.1. 12 Mart'a Giden Yol: 1965 Seçimleri

27 Mayıs sonrasında kurulan Adalet Partisi(AP), Demokrat Parti(DP)'nin oy tabanını hedefleyerek siyasete girmiş ve bu amaca yönelik geliştirdiği söylemler sonucunda, topluma Demokrat Parti'nin politik mirasçısı olduğu fikrini kabul ettirtmeyi başarmıştır. Ayrıca 27 Mayıs 1960 müdahalesi sonrasında kurulan koalisyon hükümetlerinin istikrarsız bir görüntü çizmesi ve sosyal ve ekonomik sıkıntıların bir türlü çözülememesi milletin DP döneminde olduğu gibi, istikrarlı bir tek parti iktidarı arayışına yönelmesine sebep olmuştur. Böyle bir toplumsal zeminde gerçekleşen 1965 genel seçimleri, toplum nezdinde Demokrat Parti'nin mirasçısı olarak görülen Adalet Partisi'ni %52'lik bir oy ile iktidara taşımıştır. Bu seçim sonuçlarında Cumhuriyet Halk Partisi(CHP)'nin 27 Mayıs ile ilişkilendirilmesinin yarattığı algının büyük bir payı bulunmaktadır.

1965 genel seçimleri, iktidara DP'nin mirasçısı olan AP'yi taşıyarak yalnızca güçlü bir sağ iktidar yaratmamıştır. Aynı zamanda Türkiye İşçi Partisi(TİP)'nin 15 milletvekili çıkartmasıyla sosyalistlerin ilk kez mecliste grup kurmalarını sağlamıştır. TİP'in seçim başarısı, Türkiye'de sınıf mücadelesini öne çıkartmış ve sol – sosyalist görüşler geniş bir özgürlük alanı yakalamıştır. Özellikle dünya genelinde konjonktürel bir hareket olarak gelişen 1968 gençlik hareketlerinden Türkiye'nin de etkilenmesi, 68 kuşağı denilen bir kuşağın ortaya çıkmasıyla sonuçlanmış ve öğrenci hareketlerinin politik niteliğini farklılaştırmıştır. 1968 yılında yaşanan üniversite boykot ve işgalleriyle birlikte, öğrenci grupları kendilerinde Türkiye'deki politik sistemi değiştirebilecek gücü görmeye başlamıştır. Öğrenci gruplarının bu şekilde radikalleşen tutumu gençlik eylemlerinin sertleşmesine sebep olmuştur. 1969 seçimlerine giden Türkiye'de, öğrenci olayları kontrol edilemez bir hal almaya başlamış ve 1969 yılı Ocak ayında ODTÜ'de Amerikan Büyükelçisi'nin arabası, sol görüşlü öğrenciler tarafından yakılmıştır. Bu olay aynı zamanda, gençlik arasında yayılan anti – Amerikancı duyguların yükselişini temsil etmektedir.

1.2. 12 Mart'ın Temel Nedeni: 1969 Seçimleri:

1969 genel seçimlerinde, artan öğrenci eylemleri ve yükselen sınıf bilinciyle gelişen toplumsal muhalefete rağmen; AP yeniden tek başına iktidara gelmiştir. Aynı zamanda bu seçimlerde seçim sisteminde değişiklik yapılmış ve 1965 yılında AP'nin tek başına iktidara gelmesini önlemek amacıyla uygulanan milli bakiye yöntemi

kaldırılarak geçmişte kullanılan nispi temsil sistemine dönmüştür. Küçük partilere siyasal temsil imkanı sağlayan milli bakiye sistemi, küçük partileri sistem içinde tutarak bu partilerin radikalleşmesini azaltan bir yöntemdir. 1969 seçimlerinde milli bakiye sistemi bırakılarak nispi temsil sistemine geçilmesi, küçük partilerin sistem içerisinde barınma olanağını azaltmıştır. İşte bu nedenle, 1969 genel seçimleri,

TİP'in 1965 seçimleriyle benzer bir oy oranını yakalamasına rağmen; yalnızca 2 milletvekili çıkartması ve mecliste grup oluşturmamasıyla sonuçlanmıştır.

1969 seçim sonuçlarında ortaya çıkan meclis görünümü, bazı sol çevrelerin parlamenter siyasete olan inancını yitirmesine sebep olmuş ve 1965 seçimleriyle gelişmeye başlayan sağ iktidarların demokratik seçimle gitmeyeceği veya parlamenter siyaset neticesinde mağlup edilemeyeceği düşüncesi belirgin biçimde öne çıkmıştır. Kurtuluş Kayalı'ya göre, 1969 seçimleri, demokratik sosyalizm eğilimini taşıyan legalite yanlısı gruplarda bile, sert bürokratik arayışların gelişmesine neden olmuştur. (Kayalı, 1994) Bu anlamda 1969 seçim sonuçları, 12 Mart'ın temel sebebi olarak değerlendirilebilir.

Türkiye sosyalistlerinin parlamenter siyasete ilişkin umut bağladığı TİP'in içerisinde, Sovyetler Birliği'nin Çekoslovakya'yı işgaliyle başlayan fikrî ayrışma ve TİP Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar'ın ortaya attığı "Barışçıl, İnsancıl ve Güler yüzlü Sosyalizm" teorisinin yarattığı kuramsal gerilim, partinin sosyal demokratça oportünistleştiği eleştirilerini almasına sebep olmuş ve TİP içerisinde Aybar'a karşı yükselen muhalefet ile birlikte, Behice Boran'ın TİP Genel Başkanlığına giden yolu açılmıştır. Bu süreç TİP'in bölünmesiyle sonuçlanmıştır. TİP'in bölünmesi sırasında gençlik hareketleri, "Milli Demokratik Devrim(MDD)" tezini savunmuşlardır.

TİP'in yaşadığı ideolojik çatırdamalar neticesinde toplumsal tabanı genişleyen MDD çizgisi, aslında 1969'da gençliğin TİP'ten ayrılmasıyla popülerleşmişse de 1969 bölünmesinden daha önce yaşanan, yine TİP içi bir ayrışmaya dayanmaktadır. TİP'ten ayrılarak Türk Solu dergisini çıkartmaya başlayan ve Atatürkçülüğü halkçı ve milli sosyalizm olarak yorumlayan Mihri Belli, Milli Demokratik Devrim teorisinin ortaya çıkmasına öncülük etmiştir.

1968 yılında gerçekleşen öğrenci eylemleri sırasında, gençlik muhalefeti radikalleşirken TİP, halkın desteğini almayan ve küçük bir azınlığa dayanan sosyalizmin başarılı olmayacağına inanarak kendi politik konumunu belirlemiştir. Bu nedenle TİP, legaliteden kopmamak ve marjinalleşmemek amacıyla öğrenci eylemlerine kayıtsız kalmıştır. TİP'in öğrenci eylemlerine ilgisiz kalması, TİP

içerisinde faaliyet gösteren Fikir Kulüpleri Federasyonu(FKF) başkanı Doğu Perinçek ve arkadaşlarının MDD saflarına katılmasına sebep olmuş ve bu ekip Aydınlık dergisinin çıkartılmasına öncülük etmiştir. Zaman içerisinde Aydınlık, MDD teorisinin yayın organı haline dönüşmüştür.

Milli Demokratik Devrim anlayışı özünde aşamalı bir devrim anlayışını savunur. MDD teorisyenleri tarafından “Sosyalist” devrimin gerçekleşebilmesinin ön koşulu olarak öncelikle bir “Demokratik” devrimin gerçekleşmesi gerektiğine inanılır. Bu nedenle “Sosyalist Türkiye” yerine “Gerçekten Demokratik ve Tam Bağımsız Türkiye” sloganını benimseyen MDD anlayışı, feodaliteye karşı demokratik, emperyalizme karşı milli ve kurulu düzene karşı devrimci bir teoriye dayanan çözümlemeyi geliştirmiştir. Bu anlamda MDD kadrolarının Türkiye’ye özgü milli sosyalizm anlayışını benimsedikleri belirtilebilir. MDD çizgisinin milli sosyalizm (sol - Kemalizm) anlayışı bakımından Yön - Devrim hareketiyle benzerlik gösterdiği görülmektedir. Bundan dolayı Mihri Belli’nin TİP’ten kopuş sürecinde yazdığı bazı yazılar Yön dergisinde de yayınlanmıştır.

MDD tezi tıpkı Yöncülerin fikirlerinde olduğu gibi, Türkiye’de henüz büyük bir proleter sınıfın oluşmadığına inanarak devrimci rolün asker ve sivil aydınlara düştüğünü iddia etmiştir. Aslında MDD tezinin yaygınlaşmasını sağlayan da sınıf siyasetine dayanmak yerine, jakoben bir anlayışla toplumu dönüştürme fikrine dayanan bu iddiası olmuştur. MDD tezinde ve Yön örneğinde görüldüğü gibi, TİP dışındaki sol gruplarda demokrasi dışı illegal yöntemlerin tartışılması oldukça olağanlaşmıştır. Sol grupların bir bölümü, özellikle Yöncüler, ordunun silah gücüne vurgu yaparak militarist bir diktatörlük kurulması fikrini savunurken, bir kısmı da, özellikle gençlik hareketleri boyutu, gençlik heyecanının da etkisiyle, halkın silahlandırılması yoluyla “Gerilla Devrimi” metodunun benimsenmesi gerektiğine ilişkin görüşleri dillendirmiştir.

MDD grubunun karar alıcıları, solun yaşadığı radikal tartışmaları görerek solun illegalleşmesinden ve terörize olmasından çekinmişlerdir. Bu nedenle Mihri Belli öncülüğündeki MDD kadroları, yasal bir siyasi parti kurulması fikrini savunarak solun radikalize olmasından kaçınmışlardır. Ancak yeni ve legal bir siyasi parti kurulması fikri, sanılanın aksine ters bir etki yaratarak solun radikalleşmesini engellemek bir yana, hızlandıran bir bölünmeyle sonuçlanmış ve 12Mart’a toplumsal zemin hazırlayan sol fraksiyonlar ortaya çıkmıştır. Sol fraksiyonların ortaya çıkması olarak literatüre giren bu ayrışma, 29 - 30 Ekim’de toplanan “Proleter Devrimci Kurultayı”nda gerçekleşmiştir. Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu(Dev - Genç)’nin Ankara kolu, Mihri Belli’nin liderliğinde kurulan yasal siyasi partiye ve

özellikle de toplanacak olan kurultayın divan başkanlığı için önerilen ve eski komünist sıfatıyla tanımladıkları Hikmet Kıvılcımlı ismine karşı çıkmıştır. (Açıkkaya, 2009) Kurultayın hemen öncesinde Mahir Çayan ve arkadaşlarının Kurtuluş Dergisi'nde yayınladıkları "Aydınlık'a Açık Çağrı" başlıklı bildiri, önemli bir kırılma noktası olmuş, MDD çizgisinde Mihri Belli'nin liderliği sorgulanarak büyük bir bölünme yaşanmış ve MDD tezinden kopan sol gruplar "Gerilla Devrimi" hayallerine kapılarak silahlı mücadele yöntemlerine yönelmiştir. Bundan dolayı 1968-69 yıllarında politik niteliği değişen öğrenci hareketlerinin 1970'lerde demokratik niteliğinin de değiştiği ifade edilebilir.

Gerilla tipi mücadele temelinde yaşanan fraksiyonlaşma sürecinde, sol gruplar homojen bir görüntü sergilememiş ve yöntemsel anlamda "Çin Tipi Gerilla Devrimi"nin mi; yoksa "Latin Amerika Tipi Gerilla Devrimi"nin mi benimsenmesi gerektiği konusunda önemli tartışmalar yaşanmıştır. Yaşanan bu tartışma aynı zamanda "Kır Gerillası" yönteminin mi; yoksa "Şehir Gerillası" yönteminin mi benimsenmesi gerektiği şeklinde yaşanan tartışma olarak bilinmektedir. Bu dönemde sol gruplarda yalnızca hayal edilen devrimin yöntemsel boyutunda bir ayrışma yaşanmamıştır. Sol gruplar algılanan sosyalizm tanımlamasında da, özellikle sosyalizmin evrenselliği ve özgünlüğü konusunda farklı ideolojik konumlanmalar geliştirmiştir. Kimi gruplar yalnızca işçi sınıfının öncülüğünde sınıf mücadelesi söylemini öne çıkartırken kimileri de ezilen halklar vurgusuyla etnik boyutu öne çıkan bir sosyalizm arayışına yönelmiştir. Bu grupların kurucu ideolojiye bakışında da farklılıklar bulunmaktadır. Sosyalist akımların bir bölümü Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu ideolojisi olan Kemalizme eleştirel bakarken bir diğer bölümüyse, Kemalizmi üçüncü dünyacılığın öncül ideolojisi olarak görmüş ve ulusal kurtuluşçu - devrimci bir ideoloji olarak bayraklaştırmıştır. Bu fraksiyonlaşma sürecinde, Deniz Gezmiş ve arkadaşları; Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO)'nu, Mahir Çayan ve arkadaşları; Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi (THKP-C)'ni, Doğu Perinçek ve Proleter Devrimci Aydınlık dergisi grubu; Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi (TİİKP)'ni ve İbrahim Kaypakkaya öncülüğündeki bir grup; Türkiye Komünist Partisi - Marksist, Leninist (TKP-ML)'i ve onun silahlı kanadı olan TİKKO'yu kurmuştur.

Sonuç olarak 12 Mart'ın gerekçesi olarak gösterilen anarşi olaylarının önü kesilememiş gençlik hareketleri silahlı mücadeleye yönelmiş ve sol grupların silahlı mücadele yöntemlerini benimsemesi sonrasında 12 Mart'a giden süreç ivme kazanmıştır. Ülke hızla sağ - sol çatışmasına sürüklenmiştir. Mihri Belli bu süreçte yaşanan radikalleşmeye eleştirel bakmaktadır. Belli'ye göre, yükselen ve popülerlik kazanan sosyalizm, heyecanlı bir macera arayışına kurban edilmiştir. Ona göre, halk

tarafından sosyalistlerin eli silahlı öcüler olarak algılandığı bir durum ortaya çıkmıştır. (Akman, 2014) Bu durumun ortaya çıkmasında MDD içerisinde yaşanan kırılmada Belli'yi sağcılıkla suçlayan sosyalistlerin stratejik ve yöntemsel hataları belirleyici olmuştur.

Sol grupların silahlı eylemlere yönelmesiyle 29 Ocak 1970'te Amerikan Büyükelçiliği önünde nöbet tutan polisler kurşunlanmış, 11 Ocak 1971'de Türkiye İş Bankası Emek Şubesi soyulmuş ve 4 Mart 1971 günü THKO, Ankara'da 4 Amerikalı askeri kaçırmış ve karşılığında bir miktar fidye ile birlikte tüm devrimci arkadaşlarının serbest bırakılmasını talep etmiştir. Öğrenci hareketlerinin yanı sıra işçi eylemlerinin de radikalleşmesi, oluşan kaos ortamını derinleştirmiş ve sınıf mücadelesini öne çıkartmıştır. Aslında böyle bir fanatizm, giderek bir çok alanda toplumsal olgu halini almıştır. Yüksek bir sempatinin bu bağlamda taraftarlığın kişi, din, ideoloji, takım, parti, sanatçı, sporcu, siyasetçi, etnisite veya ülke gibi, popüler olmuş kişi ve değerlere gösterilen çılgınca ilgi ve tutkudur (Karagöz, 2013b: 135).

AP ve CHP'nin oylarıyla değişen "Grev ve Lokavt Yasası", tarihe 15-16 Haziran İşçi Eylemleri olarak geçen olayların yaşanmasına sebep olmuştur. 15-16 Haziran 1970'te Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu(DİSK) öncülüğünde düzenlenen protesto gösterilerinde yaşanan olaylarda ölenler olmuş, 200'ün üzerinde işçi gözaltına alınmış ve çok sayıda işçi işten atılmıştır. Sınıf temelli söylemlerin yükseldiği 1970'li yıllar sendikal mücadelenin öne çıktığı bir dönem olarak tarihteki yerini almıştır. Tüm bu gelişmeler neticesinde oluşan kargaşa ortamını fırsat bilerek devrimin ordu eliyle gerçekleştirilmesini bekleyenler, özellikle Yön - Devrim hareketi olarak bilinen aydın hareketinden etkilenenler, 9 Mart 1971 günü başarısızlıkla sonuçlanan bir askeri darbe girişiminde bulunmuşlardır. Darbelere meşruiyet gerekçesi kazandırma özelliği olan bu tarz toplumsal kaos ortamlarının tüm darbe dönemlerinde darbelerin öncül olaylarından biri olarak yaşanması oldukça düşündürücüdür. Üstelik Cumhuriyet iktidarları, uzun yıllar süren planlı ekonomi fedakârlığına rağmen, uzun yıllar egemen sınıfı elinde tutanlar ile azınlık halindeki zenginler dışında, orta sınıf ve yoksul halkı memnun edecek bir argüman da üretememiştir (Karagöz Yerdelen, 2016: 114).

1.3. 12 Mart'ın Ayak Sesleri: Yön Hareketi ve 9 Mart Cunta Girişimi

Türkiye'de ölüm biçimleri nedeniyle her ne kadar Deniz Gezmiş ve Mahir Çayan gibi isimler romantik sol çevrelerde popüler bir saygınlık kazanmışsa da, 12 Mart öncesinde Türkiye solu içerisinde ülkede sosyalist bir "devrim" yapmaya en fazla yaklaşanlar, "Yön" dergisi çevresinde toplanan aydınlar olmuştur.

Yön, 27 Mayıs sonrasında jakoben sol fikirlerin genişleme alanı bulduğu bir politik ortamda yayın hayatına başlamıştır. Başlangıçta tüm sosyalist kesimlerin yayın yapabileceği ortak bir devrimci platform gibi görünen Yön, zaman içerisinde, özellikle TİP ile yaşanan fikirsel uyumsuzluklardan dolayı kendi politik yönünü kurumsallaştırmak durumunda kalmıştır.

Yön dergisi, ekonomide devletçi ve sosyalist politikaları savunmuş ve iktisadi meseleleri toplumun ana sorunu olarak değerlendirerek “Türk Sosyalizmi” şeklinde tanımlanan “Üçüncü Dünyacı” bir sol - Kemalizm anlayışını temsil etmiştir. Bu nedenle Yön’ün savunduğu sosyalizm anlayışı, evrenselci bir enternasyonal sosyalizm söyleminden uzak, Türkiye’nin kendi şartlarına özgü, milliyetçi bir sosyalizm olarak öne çıkmıştır. (Altun, 2004) Türk sosyalizmini, doğrudan Atatürk doktrinleri (Aydemir, 1962) olarak tanımlayan Yöncülere göre, kapitalist nitelik taşımayan sosyalist bir iktisadi kalkınma yöntemi, Atatürk’ün 6 ok’ta sembolize ettiği devletçi ve halkçı politikalardan başka bir şey değildir. (Avcıoğlu, 1963) Kemalizm’in bu şekilde halkçılık, devletçilik ve milliyetçilik ilkeleri öne çıkartılarak, kuramsal anlamda yeniden yorumlaması girişiminin yürütüldüğü Yön dergisi, Doğan Avcıoğlu tarafından kurulmuştur. Doğan Avcıoğlu’nun yanı sıra Mümtaz Soysal, İlhan Selçuk, Niyazi Berkes, Türkkaya Ataöv, Necati Cumalı, Turan Güneş ve Şevket Süreyya Aydemir gibi isimler derginin öne çıkan ve yayın politikasını yönlendiren diğer yazarları olmuştur. Yön’ün kapanmasından sonra, Ekim 1969’da, yine Doğan Avcıoğlu’nun öncülüğünde kurulan Devrim gazetesinde de Yön çizgisinin yayın anlayışı işlenmeye devam etmiştir. Bu nedenle Yöncülük ve Yön Hareketi gibi isimlerle tanımlanan grup, aynı zamanda Yön - Devrim hareketi ismiyle de anılmaktadır.

Yön hareketi üzerine yapılan yorumlarda, Kemalizmi sol bir bakış açısıyla yeniden ve güncel şartlara uygun biçimde yorumlama girişiminden dolayı, Kadro Dergisi ile ilişkilendirme eğiliminin yaygınlık gösterdiği görülmektedir. Merdan Yanardağ’ın da katıldığı bu görüşe göre, Yön dergisinde savunulan fikirler çok büyük ölçüde Kadro hareketinin devamı niteliğini taşımıştır. (Yanardağ, 2012) Kadro Dergisi’nin kurucularından olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Şevket Süreyya Aydemir’in aynı zamanda Yön dergisi yazar kadrosunda yer alması, bu şekilde benzerlik kurulmasını kolaylaştırmaktadır. Kurulan bu benzerliğin haklılık payı da vardır.

Toplumsal devrimi milli mücadele sürecinin bir devamı olarak değerlendiren Yön hareketi, toplumsal ilerleyiş sürecinde ordunun “ilerici” bir rol üstlenmesi gerektiğini sıklıkla vurgulamıştır. Yön hareketinin Kemalizme ilişkin milli, devletçi ve halkçı bir iktisat anlayışı oluşturulması temeline dayanan kuramsal

değerlendirmelerinin büyük çoğunluğu, bugün için hala çok değerli ve geçerlidir. Ancak Yön Hareketi'nin Türk Ordusu'nu, Türk modernleşmesinin itici gücü olarak değerlendirmesi, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Türkiye Cumhuriyeti'ni kurarken gösterdikleri ordunun siyasete karışmaması konusundaki hassasiyetle bağdaşmamaktadır. Tarihsel açıdan bakıldığında Yön dergisinin, ordunun Türk modernleşmesinde itici güç olması yönündeki beklentisinin gerçekleşmediği ve hatta ordunun demokrasiye yaptığı müdahalelerle toplumu ileriye götürmenin aksine, toplumu geriye götürdüğü acı bir şekilde yaşanarak görülmüştür.

Türk ordusu, elbette milletin içinden çıkan bir halk ordusu olarak bu milletin öz savunma gücüdür; ancak eğitim devrimini gerçekleştirmiş, Atatürk modernleşmesini yaşamış bir Türkiye'de, toplumun tek aydın sınıfı askeri sınıf değildir. Bu nedenle toplumsal ilerlemede itici gücün ordu olmasını beklemek, 20 - 21.yüzyılları yaşayan bir dünya zamanı için çok yanlış bir beklentidir. Belki 18. ve 19.yüzyıllarda toplumların tek aydın sınıfı olan askerlerin modernleşme süreçlerinde önemli bir rolü olabilirdi. Ancak değişen dünya zamanıyla birlikte, yaşanan eğitim ve enformasyon devrimleri neticesinde, askerler toplumsal dönüşümün mimarı olma vasfını yitirmiş ve hatta askeri bürokrasinin getirdiği hantal alışkanlıklardan dolayı, toplumun dinamizmini anlamaktan uzaklaşmıştır. Üstelik modern devlet, demokratik dünyada ulus-devlet ve hukuk devleti bileşeni olarak; gücü, siyasal toplum ile sivil toplum arasındaki ortaklık temelinde yeniden inşa etmiştir (Karagöz, 2013: 73-85). Yön'ün bu gerçeği kavrayamayan yanlış değerlendirmesinde, 27 Mayıs'ın üzerinden çok fazla zaman geçmemiş olması, dolayısıyla 27 Mayıs'ın eleştirel analizinin henüz çok sağlıklı ve objektif bir biçimde yapılmadığı bir dönem olması etkili olan unsurlardan biri olarak görünmektedir.

Yalnızca kuramsal bir dergicilik faaliyeti olarak değerlendirilmemesi gereken Yön, orduya biçtiği devrimci rol sebebiyle 9 Mart başarısız darbe girişiminin merkezinde yer almıştır. Bu dönemde Yön dergisinde çıkan yazılar ve Doğan Avcıoğlu'nun kaleme aldığı "Türkiye'nin Düzeni" isimli kitap, ordu içerisinde büyük bir sempati toplamış ve TSK bünyesinde oluşan Yöncü kanat, başında Celil Gürkan'ın bulunduğu bir cunta planlamıştır. "9 Mart Cuntası" olarak bilinen bu girişim, MİT mensubu Mahir Kaynak tarafından ifşa edilerek engellenmiştir. Kaynak'a göre, 9 Mart darbe girişiminde bulunanlar, Türkiye'de Baas tipi bir iktidar kurarak, asker ve sivillerden oluşan sol görünümlü bir siyasi partiyle ülkeyi militarist bir anlayışla yönetmeyi planlamışlardı. (Kaynak, 2006)

9 Mart günü planlanan darbe girişimi, Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur'un son anda cayması ve Genelkurmay Başkanı Faruk Gürler'in hareketin sol nitelikli bir

darbe girişimi olduğunu anlaması neticesinde başarısız olmuştur. (Şahin, 2014) 9 Mart darbe girişiminin başarısız olması, demokrasiyi güçlendirmemiş; aksine başarılı bir darbenin temel gerekçelerinden biri olmuştur. 9 Mart girişimi sonrasında, tıpkı 27 Mayıs darbesini yapanların yayınladıkları ilk bildiride NATO'ya bağlılıklarını beyan etmelerinde olduğu gibi, NATO planlarına uyumlu bir biçimde siyasetin sol ve sağ kanadında gelişen NATO karşıtı akımı budayacak olan 12 Mart Askeri Muhtırası gerçekleşmiş ve ilk olarak ordu içerisindeki 9 Martçılar tasfiye edilmiştir.

2. Demokrasinin Askıya Alınması: 12 Mart Askeri Muhtırası

12 Mart Askeri Muhtırası, egemenliği sivillerle paylaşmak istemeyen askeri zümrenin Cumhuriyet kurulduğundan beri, halka yansıttığı güvensizliği bir kez daha göstermesi (Öner, 2012) şeklinde tanımlanabilir. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin emir - komuta zinciri içerisinde gerçekleştirdiği ilk askeri darbe olan 12 Mart Askeri Muhtırası, bu özelliği nedeniyle 12 Eylül 1980 darbesine örnek teşkil etmiştir. (Güzel, 2010) Genelkurmay Başkanı ve üç kuvvet komutanının imzaladığı bildirinin Memduh Tağmaç tarafından Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a sunulması ve TRT radyosundan okunarak halka duyurulması sonrasında Demirel hükümeti istifa etmiştir. 3 maddeden oluşan muhtıra metninde şu ifadeler yer almaktadır:

1. Parlamento ve hükümet, süregelen tutum, görüş ve icraatı ile yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk'ün bize verdiği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve Anayasa'nın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup, Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği ağır bir tehlike içine düşürülmüştür.

2. Türk milletinin ve sinesinden çıkan Silahlı Kuvvetleri'nin bu vahim ortam hakkında, duyduğu üzüntü ve ümitsizliği giderecek partilerüstü bir anlayışla Meclislerimizce değerlendirilerek mevcut anarşik durumu giderecek ve Anayasa'nın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılap kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kurallar içinde teşkili zaruri görülmektedir.

3. Bu husus süratle tahakkuk ettirilmediği takdirde Türk Silahlı Kuvvetleri, kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak görevini yerine getirerek idareyi doğrudan doğruya ele almaya kararlıdır. (Kayalı, 1994)

Muhtıra metninde görüldüğü üzere, TSK kendisine biçilen Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak görevi neticesinde Atatürk vurgusuna dayandığı bir müdahale yapmıştır. Diğer darbelerde de sıklıkla kullanılan bu ve buna benzer ifadeler, oldukça sloganvari durmakta ve darbelerin içeriği Atatürk modernleşmesiyle bağdaşmamaktadır. Zira darbeler gerekeç olarak gösterilen toplumsal kargaşa ortamının ortadan kaldırılmasının yöntemi, askeri tedbirler almak

değildir; aksine politik grupların marjinalleşmesini engelleyecek biçimde demokrasiyi güçlendirmektir, çünkü Atatürk'ün demokrasi anlayışında egemenlik kayıtsız, şartsız milletindir.

Ordunun hükümetin istifasını istemesiyle başlayan 12 Mart sürecinde, siyasi partiler farklı refleksler geliştirmiştir. Hükümette bulunan AP, darbenin ana hedefi olmuştur. Süleyman Demirel'in darbe karşısında hiçbir tepki göstermeden popüler ifadeyle, şapkasını alarak çıkıp gitmesi, darbenin toplum üzerinde egemenlik kurmasını kolaylaştırmıştır. Demirel'in şapkasını alıp girmesinin temel nedeninin meclisin kapatılmaması konusunda özen göstermesi olduğu düşünülebilir. Zira AP, kurulan teknokrat hükümetlerine bakan vererek ve parlamentodaki gücünü koruyarak darbeyi en az hasarla atlatmıştır. Muhtıra açıklandıktan sonra, solun solunda bulunan ama şiddete yönelmeme konusunda dikkatli davranan TİP, derhal seçime gidilerek demokrasiye geri dönülmesini talep etmiştir. TİP'in bu talebinden TİP yöneticilerinin darbeyi değerlendirme aşamasında, 27 Mayıs'ta olduğu gibi, kısa süre içinde seçimlere gidileceği yönünde bir beklenti taşıdıkları anlaşılmaktadır. 12 Mart Muhtırası'na ilişkin en keskin tartışmaya, CHP içinde yaşanmıştır. CHP milletvekili Nihat Erim'in partisinden istifa ederek bağımsız milletvekili statüsüne geçmesini takiben Erim tarafından kurulan teknokrat hükümete güvenoyu verilmesi konusunda yaşanan tartışmalar, CHP içerisinde büyük bir çatırdamaya yol açmıştır. 27 Mayıs'ı en azından açık biçimde desteklemeyen CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün açık bir biçimde destek verdiği tek askeri darbe olan 12 Mart'ta, İnönü CHP'yi bir devlet partisi gibi değerlendirerek devlet içerisinde sistemsel bir krizin oluşmaması gerektiği fikrini savunmuş ve yeni teknokrat hükümetinin kurulmasını desteklemiştir. CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit ise, hükümete güvenoyu verilmesine net bir biçimde karşı çıkmış ve darbenin “ortanın solu” anlayışına karşı yapıldığını, asıl hedefin kendileri olduğunu iddia etmiştir. Ecevit parti içindeki bu tartışmada, önce genel sekreterlik görevinden istifa etmiş sonrasındaysa, delege desteğini alarak İnönü'ye karşı genel başkanlık yarışına girmiş ve CHP liderliğine uzanan yürüyüşünü başlatmıştır (Kayalı, 1994)

12 Mart 1971 muhtırasıyla birlikte, iktidarı ele geçirme girişiminde bulunan 9 Martçılar tasfiye edilmiştir. Aynı zamanda 9 Martçıların darbeyle devirmek istediği Demirel hükümeti de istifa ettirilmiştir. 9 Martçılar ile Demirel hükümetinin aynı anda askeri darbenin hedefi haline gelmesi, bir paradoks olarak tarih sahnesindeki yerini almıştır. O günlerde sol nitelikli bir askeri müdahale bekleyen sosyalist gruplar, Demirel hükümetinin devrilmesini istedikleri için ilk aşamada gerçekleşen darbeyi desteklemiş ve olumlu karşılamıştır. (Erol, 2003) AP hükümetini deviren darbeyi, sağa karşı yapılmış sol nitelikte bir darbe olarak değerlendiren DİSK,

darbeyi destekleyen ilk bildiriği yayınlamış, DİSK'in bildirisini Türkiye Öğretmenler Sendikası(TÖS) ve Dev-Genç gibi sol örgütlerin yayınladıkları destek açıklamaları takip etmiştir. (Köse, 2010) Ancak ilk bakıldığında AP'ye ve Demirel'e yapılmış gibi görünen darbe, yalnızca AP kadrolarını ve sağcılarını değil; sol - sosyalist çevreleri de hedef alarak sert bir biçimde ezmiştir. (Akıncı, 2014) 12 Mart sürecinde sosyalistlerin darbe beklentisi taşıdığı konusunda, Toktamış Ateş, Bedri Baykam'a verdiği röportajda şunları ifade etmiştir:

Biz Türkiye'de böyle bir hareket olduğu zaman, ilk aşamada bunun ilerici bir hareket olduğunu sandık. Gazetelerden aldığımız imaj buydu. Demirel'in istifaya mecbur olması gibi! Hatta bir gün kendi aramızda bir hayal kabine kurduk. 5-6 tanesi de tuttu. Yani sol - Kemalist bir kabine olarak zaten o beyin hükümeti denilen hükümet, bizim de düşündüğümüz şeymiş. Ondan sonra maalesef Balyoz hareketi başladı. Müthiş bir hayal kırıklığı oldu. (Baykam, 1999) Türkiye sosyalistlerinin bu yanılgısı, darbenin kime karşı yapılırsa yapılsın desteklenmemesi gerektiğini; çünkü sonuçlarının öngörülemeyeceğini ve bu nedenle demokrasiyi savunmanın tarihsel bir sorumluluk olduğunu gösteren önemli ve maalesef acı bir tecrübe olmuştur.

12 Mart 1971 Askeri Muhtırası sonrasında, ordu doğrudan kurumları ele geçirmek ve meclisi feshetmek yerine, hükümeti istifa ettirerek bir teknokrat hükümeti kurdu muştur. Bu özelliğinden dolayı 12 Mart Askeri Muhtırası'nın 28 Şubat 1997 müdahalesine de örnek teşkil ettiği düşünülebilir. 12 Mart döneminde parlamento feshedilmeyerek meclis içerisinde 1. ve 2. Nihat Erim hükümetleri, Ferit Melen hükümeti ve Naim Talu hükümeti kurulmuş olsa bile, kurulan teknokrat hükümetleri meclis iradesine dayanmaktan ziyade, askerin taleplerini karşılayan birer kukla hükümet görünümü sergilemiştir.

12 Mart sonrasında Nihat Erim'in başbakanlığında kurulan ilk teknokrat hükümeti, askerlerin arzu ettiği reformları yapmasına rağmen; ülke genelinde yaşanan anarşi olayları durdurulamamış ve Nihat Erim'in 22 Nisan 1971 günü TRT'ye yaptığı "tedbirler balyoz gibi kafalarına inecektir." açıklamasıyla, Balyoz Harekatı başlamış ve 26 Nisan 1971 günü 11 ilde sıkıyönetim ilan edilmiştir. Sıkıyönetim kararıyla birlikte, darbenin yalnızca sağa yapılmadığı da gözle görülür boyutta ortaya çıkmış ve 28 Nisan 1971 günü yayınlanan sıkıyönetim komutanlığı kararnamesiyle darbeyi ilk aşamada yayınladıkları bildirilerle destekleyen Dev-Genç, TÖS, Devrimci Doğu Kültür Ocakları gibi sol örgütler kapatılmıştır. Bu süreci takiben silahlı mücadele yöntemini benimseyen sol örgütler daha da saldırganlaşmış ve 19 Mayıs 1971 günü THKP-C üyeleri, İsrail Başkonsolosu Elrom'u kaçırarak öldürmüştür. Elrom olayı, uluslararası baskının da eklenmesiyle birlikte, devletin otoriteyi sağlama yönünde

aldığı tedbirleri sertleştirmiş ve tüm politik organizasyonlar darbe hukuku uygulanarak saldırıya uğramıştır.

Darbecilerin devlet otoritesini tesis ediş şekli, yalnızca suça karışanlarla sınırlı kalmamış silahlı mücadeleyi benimsemeyen solcu, milliyetçi ve İslamcı dernekler de kapatılmıştır. Bu dönemde tutuklu yargılananlar hakkında işkence iddiaları gündeme gelmiş, insan hakları ayaklar altına alınmış ve çok sayıda gazetecinin tutuklanmasıyla basın özgürlüğü askıya alınmıştır. Diğer taraftan anarşi ortamının ortadan kaldırılmasının askeri güç kullanımı yoluyla denemesi oldukça sorunlu durmaktadır; çünkü Demirel'in belirttiği gibi, aslında meşru hükümet ve meşru parlamento müdahale edilmesi de bir çeşit anarşidir. (Arcayürek, 1985) Demirel'in işaret ettiği askeri müdahalenin de bir anarşi yöntemi olduğu noktasına benzer bir bakış açısını, 12 Mart yargılamaları sırasında Mahir Çayan'ın yaptığı 220 sayfalık savunmada da görmek mümkündür. Çayan ifadesinde şu beyanda bulunmuştur: *Huzurunuzda idam talebiyle getirildik. Suçumuz anayasayı tebdil, tağyir ve ilgadır. Ancak hangi anayasayı? Zira bu anayasa rafa kaldırılan anayasadır.* (Milliyet, 1971) Çayan'ın askerlerin yaptığı müdahale neticesinde anayasal durumun askıya alındığı ve böyle bir durumun zaten anayasal olmadığı vurgusu, haklılık payı taşımaktadır. Diğer taraftan küçük politik grupların radikalize olması sonucunda gelişen olayların bir askeri darbeyle neticelenmesi, bu grupların dışarıdan provoke edilerek, kaos ortamının yaratıldığı kuşkusunu barındırmaktadır.

12 Mart darbesinin yarattığı toplumsal sonuçlara bakıldığında, 27 Mayıs ve 12 Eylül müdahalelerine kıyasla toplumun sosyal ve ekonomik hayatını daha az etkilediği belirtilebilir. Ancak darbe siyasal zeminde keskin değişimlere yol açmıştır. Zira solun ve sağın NATO karşıtı güçleri büyük ölçüde tasfiye edilmiştir. 12 Mart Askeri Muhtırası'nın tek amacının anarşinin ortadan kaldırılması olmadığını, Milli Nizam Partisi(MNP) ve TİP gibi silahlı mücadeleyi benimsemeyerek yasal durumla bağlarını koparmamaya ve parlamenter sistemin içinde kalmaya özen gösteren partilerin kapatılması da göstermektedir.

12 Mart muhtıra dönemi, 1973 yılındaki Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde askerlerin tüm taleplerine rağmen, istedikleri ismi seçtirememeleriyle sonuçlanmıştır. Geçmiş dönemlerde askerlerin istediği isimler bir teamül şeklinde meclis tarafından cumhurbaşkanı seçilirken, askeri hiyerarşinin devlet yönetimini kontrol ettiği bir muhtıra döneminde, Ecevit ve Demirel anlaşarak askerlerin baskılı taleplerine karşı direnmiş ve Fahri Korutürk'ün Cumhurbaşkanı seçilmesini sağlamıştır. Bu durum sivil demokrasinin 12 Mart muhtırasıyla kendisine saldıran askeri bürokrasiye verdiği bir cevap olarak değerlendirilebilir. Demokrasiye tam anlamıyla dönüş ise,

1973 yılında yapılan genel seçimlerle gerçekleşmiştir. 1973 genel seçimlerinden CHP birinci parti olarak çıkmış ve CHP ile Milli Selamet Partisi arasında bir koalisyon hükümeti kurulmuştur.

3. 12 Mart Askeri Muhtırasında Dış Dinamikler ve Haşhaş Meselesi

12 Mart Muhtırası'nın ortaya çıkmasına yol açan nedenler arasında pek çok durum sayılabilir. Ancak darbelerin yalnızca toplumların iç dinamiklerinin bir sonucu olarak ortaya çıktığını düşünmek sağlıklı bir düşünce değildir. Zira yukarıda ifade edildiği gibi, 27 Mayıs askeri müdahalesini yapanlar, darbenin ertesi gününde NATO'ya ve CENTO'ya bağlılıklarını bildirmiş, daha sonra gerçekleşen 12 Eylül darbesi de, 24 Ocak kararlarının uygulanmasıyla Türkiye'nin liberalize edilmesi sürecinin mihenk taşı olmuştur. Bu nedenle 12 Mart Muhtırası yorumlanırken darbenin dış politik gelişmelerle ilişkilendirilmesi yanlış olmayacaktır; çünkü ABD, bir Soğuk Savaş ideolojisi olarak devletleri, demokratik durumlarından ziyade jeopolitik önemleri çerçevesinde değerlendirmektedir. Bundan dolayı ABD her dönemde, "Sovyet tehdidinin" ortaya çıktığı bir ülkede, askeri darbe durumunu desteklenebilir bir seçenek olarak düşünmüştür.

12 Mart öncesi Türk dış politikası; yani Demirel hükümetinin politik tercihleri, ABD'den bağımsız bir dış politika geliştirme arayışlarını ön plana çıkartmaktaydı. Üstelik 12 Mart öncesi politik zeminde hızla yükselen bir Amerikan karşıtlığı mevcuttu.

13 Ocak 1966'da Cüneyt Arcayürek yayınladıktan sonra Türk toplumunun öğrendiği meşhur Johnson mektubu, Türk toplumunda ABD'ye olan öfkeyi arttırmış, sol gruplar "Go Home Yankee" sloganını bayraklaştırmıştır. Johnson mektubunun yayınlanmasını takiben, Türk kamuoyunda Amerika'nın liderlik ettiği savunma paketi sorgulanarak çok yönlü bir dış politika arayışı dillendirilmeye başlanmıştır.

Johnson mektubu sonrasında, Türkiye NATO'nun bir güvenlik teminatı sağlamadığını görmüş ve özellikle ABD'ye olan silah bağımlılığı politik karar alıcılarda büyük rahatsızlık yaratmıştır. Buna bağlı olarak Türkiye, silah sanayinde milli bir endüstrinin geliştirilmesine yönelik adımlar atmıştır. (İşyar, 2013) Türkiye'de artan ABD ve NATO karşıtlığına paralel olarak, Türk dış politikasında Sovyetler Birliği, Arap ülkeleri ve üçüncü dünya ülkeleriyle yakınlaşmalar yaşanmıştır. Özellikle 1967 Mart'ında Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında imzalanan sanayi yardımı antlaşması, 12 Mart öncesi Türk dış politikasındaki çok yönlülük arayışını göstermektedir. (Çiftçi, 2010)

Türk toplumundaki ABD karşıtlığı, Johnson mektubunun açıklanmasıyla birlikte artarken yaşanan gelişmeleri, haşhaş krizi takip etmiştir. 12 Mart öncesinde, Türkiye ile ABD arasında haşhaş üretiminden kaynaklanan gergin bir dönem yaşanmaktaydı. Nixon yönetimi, Amerikan askerleri ve gençleri arasında hızla yaygınlaşan afyon kullanımından Türkiye'yi sorumlu tutuyordu. ABD'nin Menderes ve İnönü dönemlerinde de talep ettiği Haşhaş üretiminin yasaklanması isteği, sürekli olarak reddediliyor ve haşhaş üretiminin Türk çiftçisinin önemli bir gelir kaynağı olduğu düşünülüyordu. Bu konu Türkiye - Amerika ilişkilerindeki gerilimi tırmandırmaktaydı. ABD, Türkiye'ye yaptığı ekonomik ve askeri yardımları kesme noktasına gelmişti. Geçmiş dönemlerde İnönü, Menderes ve Demirel hükümetleri tarafından reddedilen haşhaş üretiminin yasaklanması talebinin, 12 Mart Askeri Muhtırası sonrasında Nihat Erim hükümeti tarafından kabul edilmesi, muhtıranın ABD ile ilişkilendirilmesinin yanlış olmayacağını göstermektedir. Üstelik Nihat Erim'in anılarında görülen "12 Mart muhtırası verildiği gün ben Roma'da idim. NATO Savunma Koleji toplantısı için 3 gün önce Roma'ya gelmişim." (Erim, 2005) ifadesi oldukça düşündürücüdür. Zira Muhtıra verildiği günü ve öncesindeki günleri NATO toplantısında geçiren Erim, darbe hükümetinin başbakanı olmuştur. Darbeleri dış güçlerle ilişkilendirme eğilimi Kaynak'ta da görülmektedir. Kaynak, *Darbeleri Demokrasi* isimli kitabında "Türkiye'deki siyasi olaylarda büyük ölçüde dış müdahaleler görüyorum. Askeri müdahalelerin dış boyutu olduğuna inanıyorum." diyerek darbelerin uluslararası boyutuna işaret etmiştir. (Kaynak, 2006) Darbeler ile dış güçlerin ilişkilendirilmesi meselesi, 3 Nisan 1971'de Birinci Nihat Erim hükümetinin güvenoyu tartışmasının yapıldığı meclis toplantısında Bülent Ecevit tarafından da gündeme getirilmiştir. Ecevit, darbe hükümetinin kapitalist güçleri, NATO'yu, Ortak Pazar'ı ve sermaye sınıfını doyurmak için kurulduğunu (Arcayürek, 1985) iddia etmiştir. Ecevit'e benzer bir bakış açısı siyasi zeminin sağında konumlanan ve muhtıra öncesinde Demirel hükümetinin Dışişleri Bakanı olan Sabri Çağlayangil'de de bulunmaktadır. Çağlayangil'e göre, ABD, Türk hükümetinin iç siyasi nedenlerle zayıflamasını fırsat bilerek düşüş sürecini hızlandırmıştır. Demirel hükümetinin düşürülmesiyle birlikte, Türkiye'nin NATO karşıtı davranışları sonlandırılmış (Bayram, 2015) ve sol ve sağ politik çevrelerde gelişen NATO muhalefeti, askeri güç kullanılarak sert bir biçimde ezilmiştir.

Sonuç

Ordunun rejimi koruma, kaybolan devlet otoritesini tesis etme ve toplumu Atatürk'ün işaret ettiği muasır medeniyetler seviyesine taşıma gibi iddialarla yaptığı müdahaleler, her seferinde kamu vicdanında bir öncekinden daha derin yaraların açılmasına sebep olmuştur. Aynı zamanda askerlerin yaptığı müdahalelerin, daha ideal ve daha modern bir toplum yaratmadığı ve darbelerin toplum tarafından

benimsenmediği görülmüştür. Elbette burada şunu da belirtmek gerekir, bu askeri müdahalelerin bir kolektif temsil niteliği doğmuştur. Askeri müdahalelerin ürettiği kolektif temsiller, “toplumsal emir kipi” niteliği taşımıştır. Bunlar siyasal-toplumsal dinamik yaratmakta, toplumsal ikna ve dönüştürücü atılım sağlamakta kullanılmıştır (Karagöz, 2011: 298). 27 Mayıs 1960 günü gerçekleşen askeri müdahale, darbenin hedefi olan Demokrat Parti’nin siyasal geleneğini yok edememiş ve kısa bir süre sonra, bu gelenek yeniden güçlü bir biçimde tek başına iktidar olmuştur. DP geleneğinin yeniden iktidar olması, sol grupların 27 Mayıs’a güvenerek orduya yeniden bir “kurtarıcı” misyonu biçmelerine sebep olmuş ve toplumsal kutuplaşmayı arttırmıştır. Bu nedenle 12 Mart askeri müdahalesinin sebebinin 27 Mayıs’ın yarattığı toplumsal düzen olduğunu iddia etmek oldukça tutarlıdır. 27 Mayıs ile 12 Mart arasında kurulan bu ilişki, 12 Mart ile 12 Eylül arasında da kurulabilir. Bu anlamda darbelerin demokrasi getirmediği gibi, yeni sancılara yol açarak ve bir sonraki darbenin nedenlerini de oluşturduğu görülmektedir.

12 Mart örneği, demokrasinin pratikte tamamen rafa kaldırılmadığı, yasama organının baskı altında da olsa görevine devam ettiği bir durum gibi görülse bile, politik güç ilişkileri boyutunda siyasal sahneyi radikal biçimde yeniden tasarlamıştır. Siyasal yelpazenin solunda ve sağında yer alan politik organizasyonlar içerisinde NATO karşıtı olan kanatlar tasfiye edilmiş ve Türkiye’nin Amerikan karşıtı tepkileri törpülenmiş, solun ve sağın anti - Amerikancı grupları marjinalleştirilerek sistemin dışına itilmiştir. Cumhuriyet dönemi darbeleri genellikle Türk dış politikasında çok yönlülük arayışlarının yaşandığı ve toplumun iç dinamiklerinde Amerikan karşıtlığının belirginleştiği dönemlerde gerçekleşmiştir. Darbelerin gerçekleştiği dönemlerin bu politik ortamı da oldukça düşündürücüdür. Zira Cumhuriyet dönemi darbelerinin tamamı, Türkiye’nin NATO üyeliği sonrasında yaşanmıştır. 12 Mart özeline dönecek olursak, MDD tezinden koparak silahlı mücadele yöntemlerini benimseyen sol gruplar, hızla radikalize olmuş ve toplum nezdindeki sempatisini kaybetmiştir. Bunun yarattığı fırsatı değerlendirmeyi bilen darbeciler, siyasal yelpazenin hem solunda hem de sağında yer alan legal siyasal partileri yeniden tasarlamış ve partilerin içerisinde Amerika’dan bağımsız bir gelecek tasavvuru bulunanları sistemin dışına itmiştir.

Yön tecrübesiyle birlikte 12 Mart darbesi, toplumun modernleştirilmesinde öncü unsurun askeri sınıf olmasını beklemenin yanlış bir beklenti olduğunu ortaya koymuştur. Türk toplumu demokrasi hayatında yaşadığı tüm acı tecrübelerle rağmen; darbelerin ardından yapılan seçimlerde, inatla darbe kültürünün kurumsallaşmasına karşı çıkmış ve darbecilerin öne çıkarttığı isimlerin aksine, kendi tercihlerini politik karar alma noktalarına taşımıştır. İlk olarak 27 Mayıs’ta,

sonrasındaysa çalışmamızın da konusu olan 12 Mart'ta ve daha sonra da 12 Eylül ile 28 Şubat müdahalelerinde yaşanan acı tecrübeler, zaman içerisinde toplumun demokrasi bilincini yükseltmiş ve milletin demokrasi bilincinin yükselmesinin en güzel örneği 15 Temmuz darbe girişimi gecesinde görülmüştür. Bir bakıma "bize göre demokrasi" yanılısamasının önüne geçilmiş ve görece evrensel olarak kabul edilen demokrasi, en zor zamanda bile, bir ölçüt olarak alınmıştır (Karagöz Yerdelen, 2012: 179). Bu nedenle aslında 15 Temmuz örneği, demokrasinin içselleştirilmesiyle yeni 12 Mart'lar yaşanmasının engellenebileceğini göstermesi bakımından da son derece önemlidir.

Kaynakça

Açıkkaya, S. *Türkiye'de Sol Akımların Türk Devrimi Algılamaları 27 Mayıs 1960 - 12 Mart 1971*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2009, s.163

Akıncı, A. "Türkiye'nin Darbe Geleneği: 1960 ve 1971 Müdahaleleri", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, Eskişehir, Nisan 2014, s.55-72, s.67

Akman, N. "Mihri Belli'nin 1992'de Verdiği Röportaj", Röportajlık, 18.12.2014, www.roportajlik.com/mihri-bellinin-1992de-verdigi-roportaj, Son Erişim Tarihi: 28.11.2016

Altun, F. "Kemalist Bir Modernleşme Yorumu Olarak Yön Dergisi", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 2, Sayı 1, İstanbul, 2004, s.551-575, s.558

Arcayürek, C. *Çankaya'ya Giden Yol*, Bilgi Yayınları, Ankara, 1985, s.357

Arcayürek, C. *Çankaya'ya Giden Yol*, Bilgi Yayınları, Ankara, 1985, s.100

Avcıoğlu, D. "Sosyalizmden Önce Atatürkçülük", Yön, Ankara, 10.04.1963, s.69

Aydemir, Ş. "Türk Sosyalizmi ve Fikir Atatürkçülüğü", Yön, Ankara, 31.01.1962, s.7

Baykam, B. *68'li Yıllar Tanıklar*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1999, s.48

Bayram, M. "Soğuk Savaş Döneminde Türkiye Amerikan İlişkilerinin Sürekliliğinde Askeri Darbelerin Rolü", Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 2, Sayı 1, Kırşehir, 2015, s.31-43, s.36

Çiftçi, K. Tarih, Kimlik ve Eleştirel Kuram Bağlamında Türk Dış Politikası, Ankara, 2010, s.284

Dehri, A. “ 12 Mart 1971: Darbeler Zincirinin Özgün Halkası”, Teori ve Politika, Sayı 41, Ankara, Kasım 2006, <http://www.teorivepolitika.net/index.php/arsiv/item/212-12-mart-1971-darbeler-zincirinin-ozgun-halkasi>, Son Erişim Tarihi: 05.12.2016

Erim, N. 12 Mart Anıları, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005, s.173

Erol, Ö. Asker-Devrim-Darbe, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2003, s.775

Güzel, H., “12 Mart Muhtırası”, 12.03.2010, <http://www.timeturk.com/tr/makale/hasan-celal-guzel/12-mart-muhtirasi.html>, Son Erişim Tarihi: 13.10.2016

İşyar, Ö. Karşılaştırmalı Dış Politikalar, Dora Yayınevi, Bursa 2013, s.492-493

Karagöz, B. Toplumsal Adalet ve Totalitarizm, Divan Kitap, Ankara, 2011

Karagöz, B. “Devlet”, Siyaset Sosyolojisi, Lisans Yayıncılık, İstanbul, 2013a, s. 57-100

Karagöz, B. “Siyasal İdeolojiler”, Siyaset Sosyolojisi, Lisans Yayıncılık, İstanbul, 2013b, s. 101-148.

Karagöz Yerdelen, B. *Demokrasi*, Siyaset Bilimine Giriş, Lisans Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 169-189

Karagöz Yerdelen, Betül, Türk ve Amerikan Anayasaları’nın Kurucu Ruhu, Divan Kitap, Ankara, 2016

Kayalı, K. Ordu ve Siyaset, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s.152

Kayalı, K. Ordu ve Siyaset, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s.181-182

Kayalı, K. Ordu ve Siyaset, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s.182-183

Kaynak, M. Darbeli Demokrasi, Timaş Yayınları, İstanbul 2006, s.63

Kaynak, M. Darbeli Demokrasi, Timaş Yayınları, İstanbul 2006, s.61

Köse, S. *Türk Demokrasi Hayatında 12 Mart 1971 Muhtırası*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Afyon, 2010, s.115

Köse, S. *Türk Demokrasi Hayatında 12 Mart 1971 Muhtırası*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Afyon, 2010, s.141

Milliyet, “Çayan 220 Sayfa Tutan Savunmasını Okudu”, 18.11.1971, s.9

Öner, A. "12 Mart Askeri Muhtırası ve Darbe Geleneği", 12.03.2012, www.timeturk.com/tr/12-mart-muhtirasi-ve-darbe-geleneği.html, Son Erişim Tarihi:28.11.2016

Şahin, İ. *12 Mart'tan 12 Eylül'e 68 Kuşağı Öğrenci Hareketleri*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2014, s.49

Yanardağ, M. *Kadro Hareketi*, Destek Yayınevi, İstanbul, 2012, s.197

VERSAY ANTLAŞMASI'NIN HİTLER'İN İKTİDARA GELİŞİNDEKİ ETKİSİ ÜZERİNE TARİHSEL BİR DEĞERLENDİRME

A Historical Evaluation of the Effect of the Treaty of Versailles on Hitler's Rise in Power

Metin Aksoy*
Salih Akkanat**

Özet

“Barışa son veren Barış” a tepki ilk olarak Almanya'da ortaya çıkarak Avrupa'nın önemli bir ülkesinde darbenin gerçekleşmesine neden olmuştur. Weimar Cumhuriyeti'nin temsil ettiği parlamenter demokratik rejime dayalı liberal sistemi ortadan kaldırmaya yönelik Darbe hareketinin arkasında askeri diktatörlüğü amaçlayan Wolfgang Kapp ve General Walter von Lüttwitz bulunmaktaydı. Darbenin nedeni genel olarak Versay antlaşmasının neden olduğu memnuniyetsizlikti. Versay Antlaşmasına göre Orduda asker sayısı 100.000 kişi olacak, Kayzer Ordusundan muhafazakâr-milliyetçi subaylar ve askerler uzaklaştırılacak, toprak kaybı gerçekleşecek ve savaş tazminatı ödenecekti. Bunu fırsat bilen darbeciler hükümeti devirmek için harekete geçtiler. Darbeciler Weimar Cumhuriyeti parlamentosunun lağvedilmesini, yeni seçimlerin yapılmasını, hükümet ve devlet başkanının istifasını talep ediyorlardı. Darbe sırasında hükümet binaları işgal edilmiş, hükümet Dresden'e taşınmış, Kapp ve Lüttwitz tarafından geçici hükümet kurulmuştur. Ancak İşçi sendikalarının genel grev çağrısı ve bakanlık bürokratlarının darbeci hükümet ile işbirliği yapmaması sonucunda darbeciler diğer şehirleri ele geçirememiştir. Darbe hükümetinden Kapp istifa ederek İsveç'e kaçmış ve darbe başarısızlığa uğramıştır. Bunun sonucunda Weimar Cumhuriyeti Başbakanı Gustav Bauer istifa ederek bir buçuk yıl önce yapılan seçimler yenilenmiştir. Bu seçimlerde Weimar koalisyonun oluşturan sosyal demokratlar, anayasacılar ve merkezci parlamentodaki çoğunluklarını kaybettiler. Böylece hükümet krizleri başlamıştır. Kapp-Lüttwitz Darbesi aşırı sağcıların kendilerine güven duymalarını sağlayacak ve Hitler iktidarının başlangıcı olacaktır.

111

*Yrd. Doç. Dr. Gümüşhane Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Öğretim Üyesi, metinaksoy@hotmail.de

**Yrd. Doç. Dr. Gümüşhane Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Öğretim Üyesi, salih.akkanat@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Almanya, Weimar Cumhuriyet, Kapp-Lüttwitz, Darbe

Abstract

Reaction to “Peace ends Peace” firstly appeared in Germany which is a major European country then it led to a coup. Wolfgang Kapp and General Walter von Lüttwitz aiming military dictatorship were behind the coup attempt to eliminate the liberal system based on the parliamentary democratic regime represented by the Republic of Weimar. The reason for the coup is the dissatisfaction that Versailles Treaty caused. According to the Treaty of Versailles, the number of troops in the army will be under of one hundred thousand, the conservative-nationalist officers and soldiers from Kayzer’s Army will be removed, land loss will take place, and war compensation will be paid. Coup plotters who made this an opportunity moved to overthrow the government. Coup plotters were demanding abolition of the Parliament of the Weimar Republic, execution of new elections, and resignation of the government and the president. During the coup attempt, the government buildings were occupied, the government moved to Dresden, and the temporary government was established by Kapp and Lüttwitz. However, as a result of the general strike-call by the trade unions and the bureaucrats of the ministries not cooperating with the coup government, the coup plotters could not capture the other cities. Kapp resigned from the coup government, fled to Sweden, so the coup failed. As a result of this, the Prime Minister of the Republic of Weimar, Gustav Bauer resigned and the elections that were held one and a half years ago were renewed. In this election, social democrats, constitutionalists and centrists forming the coalition of Weimar had lost majority in parliament. So government crises had begun. The Kapp-Lüttwitz coup attempt will have given the Centrists self confidence and this will have been the beginning of the Hitler’s Power. This paper will deliberate the reasons for, the development and the results of the Kapp-Lüttwitz coup attempt. The study claims the assertion that Hitler did not emerge as a historical coincidence.

Key Words: Germany, Republic of Weimar, Kapp-Lüttwitz, Coup

Weimar Cumhuriyeti

Weimar Cumhuriyeti’nin ilanı ile Alman imparatorluğu federal devlet olan bir cumhuriyete dönüşmüştür. Cumhuriyetin başında yedi yıl süreyle ve doğrudan halk tarafından seçilen Weimar Cumhuriyeti Başkanı (Reichkanzler) bulunuyordu (Weimar Anayasası Madde, 41). Parlamentonun önergesi doğrultusunda Cumhurbaşkanı’nın görevden alınması referanduma sunulabilirdi. Ancak parlamentoda 2/3 çoğunluğun sağlanamaması durumunda parlamentonun fes edilerek ülkeyi referanduma götürebilirdi (Weimar Anayasası Madde, 43). Kamunun güvenliği ve düzeni tehlikeye düştüğü takdirde olağanüstü hal ilan edebilir, kişisel özgürlükler kısmen veya tamamen sınırlandırılabilirdi. Cumhurbaşkanı’nın müdahale yetkileri anayasanın 48. Maddesiyle düzenlenmiş ve bu durum birinci dünya savaşının hemen sonrasındaki olağanüstü durumun etkisini yansıtmaktadır (Weimar Anayasası Madde, 48). 1919 yılında seçilen ulusal parlamento Thüringen

eyaletinin Weimar şehrinde toplandı ve devlet başkanı olarak Sosyal Demokrat Friedrich Ebert seçildi. Hükümet ise koalisyon ortakları olan Sosyal Demokrat (SPD), Sol Liberal (DDP), ve Alman Merkez Partisi (Zentrum) tarafından Şansölye Philipp Scheidemann liderliğinde kuruldu. Yeni Anayasa 11.08.1919 yılında onaylanarak yürürlüğe girdi (Pietersen, 2006).

Barış Antlaşması Süreci

Almaya savaşın kazanılamayacağını anlayınca ABD Başkanı Wilson tarafından sunulan barış antlaşmasını kabul ederek görüşmelere başladı. 18. Ocak 1919'da 27 galip devleti temsilen 70 delege bir araya geldiler. Sonuç olarak Versay antlaşması "Üç Büyük" olan US-Başkanı Woodrow Wilson, İngiliz Başbakanı Lloyd George ve Fransa Başbakanı Georges Clemenceau arasında imzalandı. Ancak bu delegelerin arasında Alman temsilciler bulunmamaktaydı. Antlaşma 7 Haziran 1919'da Almanların eline ulaştırıldı. Antlaşmaya göre Almanya'nın egemenlik ve toprak kaybı, savaş tazminatı ve savaşın tek suçlusu olarak görülmesi tüm siyasal partiler ve sosyal gruplar arasında itirazların yükselmesine neden oldu. Almanlar tarafından istenen tüm değişiklikler Müttefikler tarafından reddedildi. Bunun üzerine 20 Haziran 1919'da Weimar Cumhuriyetinin ilk Şansölyesi ve bakanlar kurulu istifa etti ve Sol Liberaller (DDP) koalisyondan geçici olarak 3. Ekim 1919'a kadar ayrıldılar. Sosyal Demokratlardan Gustav Bauer hükümeti kurmak üzere Cumhurbaşkanı tarafından görevlendirildi. Bunun yanında Weimar Cumhurbaşkanı Friedrich Ebert, 1. Dünya Savaşı sırasındaki ordu komuta merkezini arayarak Versay Antlaşmasına karşı askeri olarak karşı koyabilme şansının olup olmadığını sordu. Alman genelkurmay başkanı Paul von Hindenburg yardımcısı Wilhelm Groener üzerinden verdiği cevapta yeni bir savaşa başlamanın ümitsiz olduğu ve barış antlaşmasının düşmanlar tarafından sunulan koşullarda kabul edilmesi gerektiğini belirtti. Antlaşma başka alternatif kalmayınca Alman ulusal Halk Partisi (DNVP), Alman Halk Partisi (DVP), Sol Liberal Parti (DDP) ve Merkez Parti'ye (Zentrum) ait kimi milletvekillerinin karşı oyuna rağmen, 23 Haziran 1919 yılında onaylandı (Kotulla, 2008). Antlaşma 28 Haziran 1919 yılında, Almanya'nın Fransa'yı aşağılamak amacıyla Alman prenslerin 1871 yılında I. Wilhelm'i Kayzer seçtikleri tarihte Versay sarayında (Epkenhans, 2009) imzalandı. Versay Antlaşması tarafların onaylaması ile 10 Ocak 1920 tarihinde yürürlüğe girdi.

Versay Antlaşması Şartları

Versay Antlaşması ABD, İngiltere, Fransa ve İtalya arasında müzakere edilmişti ve her birinin Almanya konusunda ulaşmak istediği farklı amaçları vardı. Wilson'un gayesi Avrupa'da barışın güvenliğinin sağlanmasıydı ve bunun için Milletler Cemiyetine öncülük etmişti. Bu şekilde savaşlar imkânsız hale gelecek ve ABD dünyada barışın hamisi konumuna yükselecekti (Wilson, 1918).

Fransa Almanya'nın hem askeri hem de ekonomik olarak güçsüzleşmesini sağlayarak kendi güvenliğini garanti altına almak istiyordu. Ayrıca yüklü miktarda savaş tazminatının ödenmesi ve toprak talebi vardı. Alsas-Loren ile Fransa sınırı ve Ren nehri arasındaki bölgenin Fransa yönetimi altına girmesi ABD ve İngiltere dışında diğer katılımcılar tarafından onaylanmıştı. Bu nedenle Fransa çelik ve kömür

zengini Ruhr bölgesini almakla yetindi. Fransa'nın bir diğer amacı ise Almanya'nın komşularının güçlendirilmesiydi (Kempe, 2005).

İngiltere'nin amacı ise dünya piyasalarında Alman rekabetini sona erdirmektir. Bunun yanında paradoksal biçimde görünen kararı da desteklemiştir. Buna göre Almanya kendisine yönelen saldırılara karşı koyacak ve ulusal bir devrimi engelleyebilecek kadar askeri bir güvene sahip olmalıydı (Kent. 1989).

Versay Antlaşması 15 Bölümden ve 440 maddeden meydana gelmekteydi. Birinci bölüm Milletler Cemiyeti ile ilgiliydi ancak Almanya Milletler Cemiyetine dahil edilmemişti. İkinci ve üçüncü bölümler toprak kaybını ve yeni sınırların belirlenmesini kapsıyordu. Üçüncü bölüm Alman kolonileri ile ilgiliydi ve bunların Milletler Cemiyeti mandası altına girmesi öngörülmüyordu. Dördüncü bölüm ordunun silahsızlandırılmasını düzenliyordu. Beşinci bölüm savaş tutsaklarını ve asker mezarlıkları ile ilgiliydi. Altıncı bölüm Alman imparatoru II. Wilhelm'in Hollanda aracılığıyla teslim edilmesi ve Savaş suçlusu olarak yargılanmasını amaçlamasına rağmen bu madde uygulanmamıştır. Sekiz ve Dokuzuncu bölüm savaş tazminatını düzenlemekteydi. On ve on ikinci bölüm yurt dışındaki tüm Alman mallarına el konulmasını, Nord-Ostsee Kanalı ile Alman nehirlerinin uluslararasılaşmasını ve hava egemenliğinin sınırlandırılmasını konu etmekteydi. On dördüncü bölüm müttefiklerin işgal ettikleri bölgeleri düzenlemekteydi. Buna göre kaybedilen topraklar; Alsas- Loren bölgesi Fransızlara, Batı Prusya Doğu Prusya'nın küçük güney kısmı yeni kurulan Polonya'ya, Alman kolonisi Kamerun Fransa'ya, Eupen ve Malmedy Belçika'ya, Hultschiner Çekoslovakya'ya, Kuzey Schleswig Danimarka'ya verildiği gibi Saar bölgesi, Danzig ve Güney Afrika gibi tüm koloniler Milletler Cemiyeti mandasının altına verildiler (Versay Antlaşması, 1919).

İtilaf Devletleri Versay Antlaşması yoluyla Almanya'nın bütün kolonilerini elinden aldılar. Almanya'nın sahip olduğu bölgenin toplam 70.000 kilometrelik kısmına Müttefikler tarafından el konuldu. Bunun yanında Almanya halkının yüzde onunu, %50 demir cevherini, %25 Kömür üretimini, %17 patates ve %13 tahıl hasadını da bu antlaşmayla kaybetti. Bu bölge Müttefikler tarafından Avrupa ve Sosyalist Rusya arasında tampon bölge olarak düşünülen Polonya'ya bırakılmıştır. Bu çizilen yeni sınır nedeniyle de yeni azınlık sorunlarının temeli de atılmıştır. Alman kamuoyu Wilson prensiplerinin (Kendi Kaderini Tayin Hakkı) Almanya'ya karşı uygulanmamasından dolayı hayal kırıklığına uğramıştı.

Askeri alanda egemenliğin kısıtlanması ile ilgili olarak; meslekten olan askerlerin sayısının 100.000 ile sınırlı tutulması, zorunlu askerliğin kaldırılması, askeri derneklerin ve misyonların yasaklanması, deniz kuvvetlerinin 15.000 kişi ile 6 zırhlı kruvazör, 6 hafif kruvazör ve 12 torpido botu ile sınırlandırılması, ağır silahlarla donatılmış denizaltı, panzer, savaş gemisi veya uçağının bulundurulmaması, Silah ve mühimmat sayısının sınırlandırılması, (Ör. 102.000 tüfek ve 40,8 milyon fişek) Alman sınırına kale veya karakol yapılmasının yasaklanması, elli kilometre boyunca Ren nehri kıyısının askersizleştirilmesi ve son olarak Almanya ve Avusturya'nın birleşmesi müttefiklerce yasaklanmıştır.

Savaş tazminatı antlaşmanın 231. Maddesiyle düzenlenmiş ve tek suçlu olarak Almanya görülmüştür. Savaş tazminatı Alman Altın Markı ve kimi malların teslimatından oluşmaktaydı. Tazminatın tutarı Antlaşmada belirtilmemiştir. Ancak savaş sonrasında çeşitli antlaşmalarla düzenlenmiştir. Bu aynı zamanda Almanya'nın kendisini ekonomik olarak planlayamamasını da beraberinde getirmiştir. 1920 Haziranında bir araya gelen taraflar ilk kez somut sayılar telaffuz etmişlerdir. 42 yıla yayılan ödeme planında 296 milyar Alman Altın Markı tazminat olarak öngörülmüştü. Bu tazminatın %52'si Fransa'ya, %22'si İngiltere'ye, %10'u İtalya'ya ve %8'i Belçika'ya ödenecekti. Ayrıca mal teslimatı olarak da tüm ticari filosunu, makine, araçlar, endüstriyel ekipmanlar, demiryolu tesisleri ve kömürü kapsamaktaydı. Bir yıl sonra 5 Mayıs 1921 yılında müttefikler her yıl iki milyar Alman altın markını 66 yıl süreyle toplam 132 milyar altın markının yanında ihracatlarının %26'sını talep ettiler. 1923 yılında tazminatın gecikmesi nedeniyle Ruhr bölgesi işgal edildi. 1929 yılında yapılan Young-Planına göre tazminat ödemeleri 59 yıla yayıldı. Bu plana göre Almanya 1988 yılına kadar toplam 112 milyar altın mark ödeyecekti (Versay Antlaşması, 1919).

Almanya'da Versay Antlaşması'na Tepkiler

Genel olarak Versay antlaşmasına özel olarak ise savaş suçluluğunu düzenleyen maddeye karşı Alman toplumunun tüm katmanlarından tepkiler vardı. Ulusal onura hakaret edildiği ifade edilerek toplum tarafından reddedildi. Hem sağcılar hem de Sosyal Demokratlar Antlaşmayı "Utanç Antlaşması" veya "Versay Diktatörlüğü" olarak ifade ettiler. Halk Versay Antlaşmasının revize edilmesini dış politikanın en öncelikli görevi olarak talep ediyordu. Bu nedenle şansölye Scheidemann istifa ederek Antlaşmanın sorumluluğunu taşımak istememiştir (Gellinek, s.44)

115

Paul von Hindenburg'un Birinci Dünya savaşının kaybedilmesinin nedeni ile ilgili soruya verdiği cevap ülkede yeni bir dönemin başlangıcı olacaktır. Ona göre ordu ve ülke el ele verebilmiş olsaydı düşmanın kuvvet olarak daha fazla olmasına rağmen savaş kazanılabirdi. İngiliz general Frederick Maurice ona Alman Ordusunun arkadan hançerlendiğini söylediğini belirtti. Böylece Alman Ordusunun arkadan hançerlenmesi efsanesi halk arasında yayılmaya başladı (Janz 2013). Bunun üzerine dönemin iktidarını elinde bulunduran sorumlular tüm yenilgilerin bu arkadan hançerlenmeden kaynaklandığını öne sürerek savaş suçunu inkâr etmeye başladılar. Weimar döneminin Asker ve Politikacıları, muhafazakâr ve radikal milliyetçileri bu propagandanın yayılması için yoğun çaba harcadılar.

Sağ Radikalizm

Savaşın sonunda ve 1918/19 devrimi ile sağ cenahta çok sayıda rakip partiler ve organizasyonlar kuruldu. Bu organizasyonların arasındaki ideolojik geçirgenlik çok belirgindi. Özellikle açık sağ radikalizm ile ulusal muhafazakârlar olan Alman Ulusal Halk Partisi (DNVP) bu konuda önemli örnek olmuştur. Yönetim memnuniyetsizliği nedeniyle 1919 yılında Alman küçük esnafları ve köylüler mahallî devrim karşıtı koruma dernekleri ve vakıfları kurmaya başladılar. Bu milislere benzer silahlı gruplar "yerel savunma" adı altında ve kimi Bayern bölgesinde kimi de bölgeler üstü

örgütlenme olarak sayıları 350.000'i bulmaktaydı. Bunlar özellikle militan, radikal sağ kanat temsilcileri, sivil muharebe birlikleri olan ırkçı Alman dernekleri idi. Bu grup özellikle solculara karşı örgütlenen düzensiz silahlı birliklerdi. Üyeleri ise askerlik mesleğinden uzaklaştırılan, savaşta moral olarak çökmüş ve toplumla sosyalizasyon bağı olmayan kimselerden meydana gelmekteydi. Birliğin ilk çekirdeği olan Münih'te, sayıları 100.000'i bulan bu milisler, Weimar Cumhuriyetini yok sayıyor, sendikal faaliyetlere karşı çıkıyor ve Yahudi düşmanlığı yapıyorlardı. Dağınık haldeki bu birlikler, 1919 yılında birleştiler (Jochmann, 1963). Birinci Dünya Savaşı'nın Yahudilerin bir komplosu olduğunu ileri sürerek Barış Antlaşması'nın devrimin ve Almanların arkadan hançerlenmesinin sonucu olduğunu belirtiyorlardı. Parlamenter demokrasinin Alman ırkı için uygun olmadığı ve müttefikler tarafından dikte edildiği düşünülüyordu. Weimar Cumhuriyeti onlar için aşağılık ve değersiz bir sistemdi. Güçlü bir devleti kutsuyor ve İtalyan modeli olarak Mussolini'yi örnek alıyorlardı. Bu karaktere uygun Avusturya kökenli mevsimlik işçi Adolf Hitler ise konuşmalarıyla dikkat çekmeye başlamıştı (Sieg, 2007).

Yahudi Düşmanlığı

Alman ırkçılar ve radikaller arasında kökü yüzyıla dayanan Hristiyan Yahudi düşmanlığı yeniden kökleşmeye başlamış ve 1920 yılında Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi (NSDAP) Yahudilerin vatandaşlıktan çıkarılmasını savunmaya başlamıştı. Sözde bilimsel iddialarla Yahudilerin toplumda aşağı ırka ait olduğu iddia ediliyordu. Bunun yanında Yahudilerin dünyayı ele geçirme gayreti içinde oldukları inanılıyor ve 1919 yılında basılmış olan Siyon liderlerinin Protokolleri buna delil olarak gösteriliyordu (Hagemeister, 1998).

Sol Radikalizm

Alman Sol'u 1918 devriminin tıkanmasının şaşkınlığı ile radikalizmi tırmandırma eğilimi içindeydi. Bağımsız Alman Sosyal Demokrat Parti (USPD), Alman Komünist Parti çizgisine doğru kaymış ve 1919 yılında Proletarya diktatörlüğü propagandasını yapmaya başlamışlardı. Sosyalist sistem anlayışları Alman sosyal demokratların düşündüğü parlamenter sistemle uyuşmadığı için aralarındaki anlaşmazlık giderilemedi. Alman sol siyasal hayatı devrimci Alman Komünist Partisi ve Reformist Alman Sosyal Demokrat Parti tarafından şekillendirilecekti (Büsch, Haus, 2008)

Kapp-Lüttwitz-Darbesi

1919 yılında sağcı militan birlikler, gönüllü alaylar Ulusal Birlik adı altında birleşerek hükümeti düşürmeyi ve Monarşiyi yeniden getirmeyi amaçlıyorlardı (Ullrich, 2010) Gruplar Berlin'e doğru hareket etmeyi planlıyorlardı. Orada politikacıların desteğiyle Ordu ile birleşmeyi öngörüyorlardı. General Walter von Lüttwitz tarafından yönetilen birlikler 13 Mart 1920'de Berlin Hükümet binalarının olduğu bölgeyi kontrol altına aldı. Bunun üzerine hükümet ve Cumhurbaşkanı Dresden'e kaçmak zorunda kaldılar. Bunu üzerine Doğu Prusya valisi radikal sağcı Wolfgang Kapp hükümet işlerini üzerine alarak meclisi ve hükümeti fesih ettiğini ve Walter

von Lüttwitz'i de genelkurmay başkanlığına atadığını açıkladı. Hükümetin emrindeki ordu darbecilere karşı durmayı reddetti (Ullrich, 2010)) Bunun üzerine Weimar hükümeti darbecilere karşı çıkılmasını istedi Sendikaların Almanya çapında genel grev çağrısı karşılık buldu ve bürokratlar darbecilerle işbirliği yapmadılar. Darbecilere destek büyük toprak sahiplerinden, subaylardan ve Elbe nehrinin doğusundaki kaymakamlardan geldi. Grevlerden dolayı su, elektrik ve telefon kesintileri vardı ayrıca halktan desteğin gelmemesi sonucunda 17 Mart 1920 de darbe liderlerinden Kapp İsveç'e, Lüttwitz'de Macaristan'a kaçtı. Birlikler kışlalarına çekildi (Asmuss 1994). Darbeciler tarafından 200'den fazla kişi öldürüldü ve 2000'den fazla sivil de hayatını kaybetti. Grevciler darbeden sonra eski düzenin yeniden kurulmasını istemenin yanında kimi taleplerini de Hükümete iletiler. Buna göre federal ve eyalet yönetiminin yeniden biçimlendirilmesi, darbecilerin cezalandırılması, güvensiz davranan savunma ve içişleri bakanlarının istifası, darbeye katılanların işlerinden uzaklaştırılması, işçi örgütlerinin de katkısıyla yönetim kurumlarının demokratikleşmesi, iyileştirilmiş sosyal haklar, gıdaları da piyasaya dağıtmayan veya işletmesini rasyonel çalıştırmayan büyük toprak sahiplerinin mallarının kamulaştırılması, son olarak da tüm karşı devrimci formların dağıtılması talep edilmiştir. Bu talepler bir bakıma Alman devriminin yeniden canlandırılması amacını da taşımaktaydı. Dönemin partileri sendikanın hükümetin yönetimine katılımını istemedikleri gibi sendika yönetimi de ülkenin yönetimine talip değildi. Yeni hükümet radikal sağın bu eylemine karşı gereken tepkiyi zamana yayarak ilgiyi düşürdü (Hürten, 1989). Böylece daha sonra ortaya çıkabilecek bir sağ kalkışmanın alt yapısı da korunmuş oluyordu.

Sonuç

Versay antlaşması Alman siyasal hayatında ve toplumun içinde bir çok sonucu da beraberinde getirmiştir. Alman milliyetçi sağı Alman solunu Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedilmesinin sorumlusu olarak görmekte ve Weimar Cumhuriyeti demokratik güçlerini Versay antlaşmasının "Dolgu Siyasetçileri" olarak tanımlamaktaydı. Radikal solcular ise Weimar Cumhuriyeti'ni, Kapitalist devletin cumhuriyeti olarak gördükleri için reddediyorlardı. Radikalizmin yükselmesi kendisini ayaklanmalar ve suikastlar biçiminde gösteriyordu. Darbeden sonra 6 Haziran 1920 yılında yapılan parlamento seçimlerinde merkezi temsil eden partiler toplam milletvekillerinin ancak yarısını alabilmişlerdi. Radikal partiler ise milletvekili sayılarını iki veya dört katına çıkarmışlardı. Alman ırkçılığının kontrol altına alınamaması veya devletin içinde kollanarak kendine yer bulması sonraki dönemlerin alt yapısını hazırlamıştır. 1933 yılında Hitlerin yönetimi ele geçirmesine ve demokratik düzeni ortadan kaldırmasına giden süreç Weimar Cumhuriyeti'nin ilk yıllarından itibaren başlamıştı. O dönemdeki gönüllü birlikler radikal sağ Alman Nasyonal Sosyalist İşçi Partisinin tabanını teşkil etmekteydi.

Kaynakça

- Asmuss, B. Republik Ohne Chance, Walter de Gruyter, Berlin/New York, 1994, s.296.
- Büsch,O, Haus, W.Berlin als Hauptstadt der Weimarer Republik 1919–1933: Mit einem statistischen Anhang zur Wahl- und Sozialstatistik des Demokratischen Berlin 1919–1933, Walter de Gruyter GmbH & Co KG, Berlin/New York, 1987, s. 2008.
- Epkenhans ,M. Militärgeschichte im Zeitalter der Reichsgründung bis 1858-1871, in:Hansen, E.W; Neugebauer, K. V; Potempa, H. Die Zeit Bis 1914: Vom Kriegshaufen Zum Massenheer, Oldenburger Wissenschaftliche Verlag, München, 2006, s.325.
- Gellinek, C. Philipp Scheidemann: Gedächtnis und Erinnerung, Waxmann, Münster, 2006, s. 44.
- Hagemeister, M. Die 'Protokolle der Weisen von Zion' und der Basler Zionistenkongreß von 1897. In: Heiko Haumann (Hrsg.), Der Traum von Israel. Die Ursprünge des modernen Zionismus, Beltz Athenäum, Weinheim 1998, S. 262.
- Hürten, Heinz. Der Kapp-Putsch als Wende: Über Rahmenbedingungen der Weimarer Republik seit dem Frühjahr 1920, 1989, Westdeutscher Verlag GmbH, Opladen, s.33.
- Jochmann, W. Nationalsozialismus und Revolution : Ursprung und Geschichte der NSDAP in Hamburg 1922–1933. Dokumente. Europäische Verlagsanstalt, Hamburg, 1963, s. 25.
- Kent, B. The Spoils of War. The Politics, Economics, and Diplomacy of Reparations 1918–1932, Clarendon, Oxford 1989, s. 36–40.
- Kotulla, M, Deutsche Verfassungsgeschichte. Vom Alten Reich bis Weimar (1495–1934). Springer, Berlin, 2008, s. 584.
- Janz, O. Der große Krieg, Campus Verlag, Frankfurt/New York, 2013, s.323.
- Pietersen, P. Kriegsverbrechen der alliierten Siegermächte: terroristische Bombenangriffe auf Deutschland und Europa 1939-1945, Books on Demand GmbH, Norderstedet, 2006, s.148.
- Kempe, H. Der Vertrag von Versailles und seine Folgen: Propagandakrieg gegen Deutschland, 1. Cilt, Reiner Vermittler Welz Verlag, Manheim, 2005, s.145.
- Sieg, U. Deutschlands Prophet. Paul de Lagarde und die Ursprünge des modernen Antisemitismus, Hanser Verlag, München, 2007, s. 327.
- Ullrich, V. Kapp-Putsch: Marsch auf Berlin, DIE ZEIT, 11.03.2010 Nr. 11, Hamburg



Die Verfassung des Deutschen Reichs (Weimarer Reichsverfassung) vom 11. August 1919. Reichsgesetzblatt 1919, s. 1383.

Die 4 Punkte der Rede des Präsidenten der Vereinigten Staaten von Amerika Woodrow Wilson in Mount Vernon (04.07.1918), in: documentArchiv.de [Hrsg.], URL: <http://www.documentArchiv.de/in/1918/4-punkte-wilsons-mount-vernon.html>, 17.12.2016

Friedensvertrag von Versailles, Vom 28. Juni 1919. <http://www.documentarchiv.de/wr/vv.html> 17.12.2016

12 MART MUHTIRASI VE PARTİLERÜSTÜ HÜKÜMETLER

Murat KARATAŞ•

ÖZET

Bu makalede 12 Mart 1971 Askerî Muhtırası ve partilerüstü hükümetler dönemi incelenmeye çalışılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti tarihinin ilk askerî müdahalesi olan 27 Mayıs 1960 girişimiyle ülkeyi on yıldır yöneten Demokrat Parti kapatılmış, başta Başbakan Adnan Menderes olmak üzere Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan idam edilmiş ayrıca Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve eski DP'nin önemli sayıda ismi seçme ve seçilme hakları ellerinden alınarak Kayseri Cezaevine konulmuştur. 1961 yılı içerisinde yeniden sivil siyasi hayata dönme kararı alındığında kapatılan DP'nin mirasına sahip çıkma iddiasıyla kurulan Adalet Partisi, 1965 seçimlerinde bu iddiasını gerçekleştirerek tek başına iktidara gelmiştir. 1965-1971 yılları arasında ülkeyi tek başına yöneten AP'nin lideri Demirel'in ekonomi ve dış politika alanlarında izlediği politikalar, 1961 anayasasının sağladığı özgürlükçü ortamda başta Türkiye İşçi Partisi olmak üzere solun farklı renkleri tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir. 1968 yılı içerisinde dünyada gelişen öğrenci olayları Türkiye'de de eğitim şartlarının ve iş bulma imkânlarının iyileştirilmesi gibi taleplerle ve "sağ sol yok, boykot var" sloganı ile başlamış, süreç içerisinde antiemperyalist, antiAmerikancılığa bürünmüştür. 1969 seçimlerinden AP'nin başarıyla çıkması 1965-1969 yılları arasında ekonomi ve dış politika alanlarında izlenen politikalardan memnun olmayan kesimleri harekete geçirmiştir. Demirel'in gerek parti içerisindeki muhalefeti gerekse toplumun farklı kesimlerinden gelen muhalefeti dikkate almaması, ülkede siyasi, sosyal ve ekonomik kaos ortamı oluşturmıştır. Bu durumdan çıkılmasını isteyen askerler 12 Mart 1971 muhtırası ile eski DP'nin devamı iddiasında olan AP ve lideri Süleyman Demirel'i iktidardan uzaklaştırırken meclisi ve siyasi partileri kapatmamış, siyasilere karşı yargılama ve mahkumiyet gibi eylemlere girişmemiştir. Buna rağmen yaklaşık iki buçuk yıl sürecek "Ara Rejim" döneminde muhtıra sahiplerinin uygun gördükleri isimlerden oluşan partilerüstü hükümetler ülkenin ihtiyaç duyduğu reformları yapmaya

120

çalışmışlar ancak farklı sebeplerle büyük umut bağlanan parlamento dışı dört hükümet de başarılı olamamış ve ülkedeki siyasi, sosyal ve ekonomik buhranın derinleşmesine sebep olmuştur. 27 Mayıs'ın Cumhurbaşkanlığı makamına Cemal Gürsel'i getirmesi örneğinden hareket eden 12 Mart'ın sahipleri bu kez görev süresi dolan Gürsel'in yerine kendi adayları olan Faruk Gürler'i getirmek istemişler ancak bu istek AP lideri Demirel ve CHP lideri Ecevit'in iş birliğiyle sonuçsuz kalmıştır. Nihayet iki buçuk yıl süren olağanüstü dönem sivillerin ve askerlerin olağan döneme geçilmesi fikrinde buluşmaları üzerine 14 Ekim 1973 seçimleriyle son bulmuştur.

Anahtar Kelimeler: 12 Mart Muhtırası, Süleyman Demirel, Partilerüstü Hükümetler, 1973 Cumhurbaşkanlığı seçimi, 14 Ekim 1973 genel seçimleri

12 MARCH MEMORANDUM AND POSTPARTIES GOVERNMENTS

In this study, 12 March 1971 military memorandum and postparties governments periods have been studied. The first military intervention in the Turkish Republic history was on 27 May 1960. After the intervention the Depocrat Party (DP), which was governing the country for ten years, was closed, notably Prime minister Adnan Menderes, the Foreign Minister Fatin Rüştü Zorlu and the Minister of Finance Hasan Polatkan were executed and additionally former Presiden of Republic Celal Bayar and a considerable amount of leading people from DP were banned to be politicians and put in Kayseri prison. In 1961, when the decision to turn to civil politics was taken Justice Party (AP) established with the claim to protect DP's heritage came into power alone in 1965 by realizing their claim. Between the years 1965 and 1971, the strategies in economics and foreign policies followed by Demirel, was the leader of AP governing the country alone, were waded into freely by notably Turkish Worker Party (TİP) and different people from left wing due to the freedom provided by 1961 constution.

In 1968 the student upheavals becoming common all over the World also started in Turkey with "no right, no left, yes boycott!" slogan and the demands for improvement of education and employment opportunities and in time turned to anti-imperyalism and anti American. AP's victory after 1969 elections mobilised people who were not satisfied with the policies followed between the years 1965 and 1969 about economics and foreign policies.

Demirel's ignorance not only the opposition inside the party but also the opposition coming from people from different parts of society, caused political, economic and social chaos in the country. The army who wanted to end up this chaos removed AP, who was claiming to be continuation of old DP and Süleyman Demirel away from the government but they didn't close the parliament or political parties or judge and

condemn the politicians. Nevertheless, for 2,5 years during the interim regyme period the governments determined by the soldiers tried to make reforms which the country needed. But the four governments which the public set their greatest hopes on were unsuccesfull because of different reasons and this caused the economic, politics and social crisis to be worse. The owners of 12 March who started from the point of bringing Cemal Gürsel to the presidency wanted to bring their candidate, Faruk Güler, to the presidency instead of Cemal Gürsel, but this wish failed due to the cooperation between Demirel, the leader of AP, and Ecevit, the leader of CHP.

Finally the splendid period lasting for 2,5 years ended with the 14 October 1973 elections by the soldiers' and the civilian population's agreeing an passing to ordinary period.

Key Words: 12 March Memorandum, S. Demirel, Post-parties Governments, Presidential Elections, 14 October 1973 elections

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte en önemli konulardan biri askerî siyaset dışı kalmasıdır. Nitekim bu konu ittihatçı geleneğin içinden gelen Atatürk'ün ve İnönü'nün özel dikkatleri sonucu tek partili dönemde sorun oluşturmamıştır. Ancak II. Dünya Savaşının hemen sonrasında gerek iç gerekse dış şartların zorlamasıyla Türkiye'nin çok partili hayata geçmesi, 14 Mayıs 1950 tarihinde gerçekleşen "Beyaz Oy Devrimi" sonucu yılların tek partisi olan CHP'nin kendi içinden çıkan kadrolarca kurulan Demokrat Parti'ye iktidarı kansız bir şekilde devretmesi, NATO sistemine girilmesi ve sonrasında ordunun modernleştirilmesi çabaları, son olarak da 1950-1960 arası ülkeyi yöneten DP'nin izlediği siyasal, sosyal ve ekonomik politikalar Türkiye Cumhuriyeti'nde emir komuta zinciri dışında gerçekleşen ilk müdahale olan 27 Mayıs 1960'ın temel sebepleri olmuştur. Müdahale sonrası sivil siyaset kurumuna inanmayanlar ülkenin gelecek on yıllarını esir alacak askerî vesayet kurumlarını kurmuştur. Buna rağmen Mart 1971'e gelindiğinde ülkenin içine düştüğü siyasi, sosyal ve ekonomik buhran hâli ve ülkeyi 1965-1971 yılları arasında tek parti olarak yöneten Adalet Partisi ve onun lideri Süleyman Demirel'in içine düştüğü yönetme acziyeti, emir komuta zinciri dışında ihtilal heveslilerini cesaretlendirmiş ancak TSK'nın Yüksek Komite Heyeti 27 Mayıs müdahalesinden çıkardığı dersle aynı hataya düşmemiş ve 12 Mart 1971 tarihinde emir komuta zinciri dahilinde gerçekleşen muhtıra ile AP/Demirel iktidarını istifa ettirmiştir. 27 Mayısçılar gibi plan ve programa sahip olmayan, sivil siyaset kurumunu bütün kötülüklerin sebebi olarak gören 12 Mart muhtırası 27 Mayıs'tan

farklı olarak ülkeyi içinde bulunduğu siyasi, sosyal ve ekonomik buhrandan, oluşturacağı partilerüstü hükümetlerle çıkaracağına inanmıştır. Ancak yaklaşık otuz ay süren bu özel dönemde askerlerin gözetiminde oluşturulan dört partilerüstü hükümet, ülkenin sorunlarını çözemediği gibi aksine daha da derinleştirerek yaklaşık on yıl sonra gerçekleşecek 12 Eylül 1980 ihtilalinin sebeplerini de oluşturmuştur.

Bu çalışmada 12 Mart Muhtırası ve partilerüstü hükümetler incelenmiştir. Bunun için öncelikli olarak muhtırayı hazırlayan tarihsel süreç, muhtıra ve tepkiler, partilerüstü hükümetlerin çalışmaları, Cumhurbaşkanlığı seçimleri ve 14 Ekim genel seçimleri çerçevesinde tarihimizdeki bu özel dönemin başarısızlık nedenleri değerlendirilmeye çalışılmıştır.

1) 12 Mart Muhtırasına Giden Yol

Türk siyasi hayatında emir komuta zinciri içerisinde gerçekleşen ve dönemin Başbakanı Süleyman Demirel'i iktidardan istifa ettirerek başarıya ulaşan ilk askerî müdahale olan 12 Mart Muhtırası'nın nedenlerini ve sonuçlarını anlayabilmek için bu gelişmeyi doğuran Türkiye'nin 1961-1971 yılları arasındaki siyasi, sosyal ve ekonomik süreçlerini incelemek gerekir.

27 Mayıs 1960 müdahalesi Türk siyasi hayatında yeni bir dönem başlatmıştır. Müdahale sonrası CHP ve CKMP siyasi faaliyetlerine devam ederken DP kapatılmış, yaklaşık bir yıl süren yargılamalardan sonra başta Başbakan Adnan Menderes olmak üzere Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan idam edilmiş ayrıca Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve birçok DP'li bakan ve milletvekili seçme-seçilme haklarından mahrum edilerek Kayseri Cezaevine konulmuştur. Öte yandan ülkede Başbakan ve iki bakanın asılması sonucunu doğuran bu olumsuz süreçte askerler garip bir şekilde demokratik ve özgürlükçü niteliklere sahip 1961 anayasasını sivillere hazırlatarak halk onayına sunmuştur. Ancak bundan sonraki süreçte yaşanan huzursuzlukların altında yatan nedenlerden biri Menderes-Zorlu-Polatkan'ın idamları ve Bayar ile eski DP'lilerin seçme-seçilme yasakları olurken diğeri de 1961 Anayasası olmuştur. Nitekim 1961 anayasasında ifade edilen Türkiye Cumhuriyeti devletinin sosyal bir hukuk devleti olduğu maddesi, bu dönemde marjinal sosyalist çevrelerce "sosyalizm" olarak algılanmış (Tanör, 1991) ve 1961-1971 yılları arasında ülkenin siyasi, sosyal ve ekonomik hayatını esir alacak şekilde yorumlamıştır.

27 Mayıs 1960 müdahalesi sonrası yeniden sivil siyasi hayata dönülmesi kararı sonrası yapılan 15 Ekim 1961 seçim sonuçları MBK ve CHP için tam bir fiyasko olmuştur. Zira CHP yaklaşık % 36 oy almasına rağmen tek başına iktidar olamamış,

kapatılan DP'nin mirasına sahip çıkma iddiasını taşıyan AP, CKMP ve YTP'nin oyları ise % 60'ın üzerine çıkmıştır. Bu sonuçlar ülkede 1965 seçimlerine kadar sürecek koalisyonlar dönemini başlatırken yaklaşık altı ay sürecek olan ilk koalisyon hükümeti de askerlerin zorlamasıyla CHP ve AP arasında kurulmuştur. Ancak 20 Kasım 1961 tarihinde kurulan CHP ve AP koalisyonu eski DP'lilerin affı ve iki parti arasındaki ekonomik konulara bakıştaki farklılıklar nedeniyle 30 Mayıs 1962 tarihinde dağılmıştır(Yalansız,2006). Bundan sonra İnönü'nün başında bulunduğu iki koalisyon hükümeti ve son olarak da Bağımsız Senatör Suat Hayri Ürgüplü başkanlığındaki koalisyon hükümeti görev yapmıştır. Öte yandan bu süreçte Süleyman Demirel 29 Kasım 1964 tarihinde gerçekleşen AP Kongresinde partinin yeni genel başkanı seçilirken TİP'in toplumda taban bulmaya başlaması üzerine harekete geçen CHP lideri İnönü ilk kez "ortanın solu" söylemini kullanmıştır.

Bu şartlarda girilen 10 Ekim 1965 seçimlerinde halkın 27 Mayıs ve sonrasında yaşananları onaylamadığını göstermesi ayrıca koalisyon hükümetleriyle yönetilmek istememesi gibi nedenlerle AP'ye yönelmesi AP'nin yaklaşık % 53 oyla tek başına iktidar olması sonucunu doğurmuştur. Seçimlere "ortanın solu" söylemiyle girmesine rağmen CHP yaklaşık % 29 oy almış ve ikinci parti olmuştur. CHP'deki bu oy kaybı kısa süre sonra "ortanın solu" söylemine karşı çıkan Turhan Feyzioğlu ve çevresinin partiden koparak Güven Partisi'ni kurma sonucunu doğurmuştur (Bakır,2010). 1965 seçimlerinin sürprizi ise 1961 anayasasının sağladığı hukuki zeminde kurulan TİP'in yaklaşık %3 oy alarak 15 milletvekili ile meclise girmesiyle yaşanmıştır (Ünsal, 2002). Sol açısından meclis kürsüsünden fikirlerini kamuoyuna duyurma fırsatı doğuran 1965 seçimleri aynı zamanda 1965-1971 yılları arasında AP/Demirel'in tek başına ülkeyi yönetme sonucunu da doğurmuştur.

Öte yandan 1966 yılı başında Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in görevini yerine getiremeyecek kadar rahatsızlanması üzerine Cumhurbaşkanı sorunu ortaya çıkmış AP lideri Demirel bu süreçte mecliste tek başına Cumhurbaşkanı seçebilecek güce sahip olmasına rağmen askerî vesayetle sorun yaşamamak için CHP lideri İnönü'nün de onayını alarak Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın ülkenin 5. cumhurbaşkanı olmasını sağlamıştır (Bilgiç, 2014). Buna ek olarak bu yıl içindeki bir başka önemli gelişme de bir mezhebin sözcülüğünü yapacak Birlik Partisi'nin Ankara merkezli olarak kurulmasıdır (Ata, 2007).

1968 yılı içerisinde dünyada gelişen öğrenci olayları Türkiye'de de eğitim şartlarının ve iş bulma imkânlarının iyileştirilmesi gibi taleplerle ve "sağ sol yok, boykot var" sloganı ile başlamış, süreç içerisinde antiemperyalist ve antiAmerikancılığa bürünmüştür. Kısa süre içerisinde ortaya çıkan devrimin nasıl gerçekleştirileceği tartışması TİP, Yön/Devrim dergileri ve MDD çevrelerinde önce fikri ayrılığı sonra

ise silahlı mücadeleyi getirecek bunun karşısına gelen ülkü ocakları vb. sağ örgütlenmeler de ülkede kaos ortamı doğuracaktır.

Bu şartlar altında girilen 1969 seçimlerinde AP oy kaybetse de yine seçimden zaferle çıkmış ve Demirel bu dönemde ikinci hükümetini kurmuştur. Ancak II. Demirel Hükümetinde Demirel'in parti içerisindeki intikamcılar olarak nitelenen Bilgiç ve çevresine yer vermemesi ayrıca seçimler öncesi askerî vesayetle karşı karşıya gelmemek için eski DP'lilerin affıyla ilgili çalışmayı sekteye uğratması ilk olarak 72 AP'li milletvekili ve senatörün imzaladığı 72'ler muhtırasını ardından da 41'lerin 1970 bütçesine ret oyu vererek Demirel Hükümetinin düşmesi sonucunu doğurmuştur. Kısa süre içerisinde Demirel bu dönemdeki III. hükümetini kursa da süreç içerisinde partiden ihraç edilen 26 milletvekili Ferruh Bozbeyle'nin genel başkanlığında Demokrat Parti'yi kuracaktır (Demirel, 2004).

Öte yandan bu süreçte AP'den kopmaların önüne geçmeyen/geçemeyen Demirel meclisteki AP çoğunluğunu yitirmiş ve artık bir istikrarsızlık faktörü hâline gelmiş nitekim bu dönemde gerçekleşen banka soygunları, adam kaçırma olayları, okul işgalleri, öğrenci olayları, işçi yürüyüşleri ve sıkıyönetim uygulaması askerler tarafından Demirel hükümetlerinin aciziyeti sonucu ortaya çıkan kurulu düzeni tehdit eden gelişmeler olarak görülürken, AP lideri Demirel ise 1961 anayasasının sağladığı özgürlükçü ortama bağlamış ve anayasanın değiştirilmesini istemiştir (Karpat, 2012).

Bütün bu olumsuz tablo içerisinde darbe yapacağından şüphelenilen Genelkurmay Başkanı Cemal Tural bu dönemde ani bir şekilde Cumhurbaşkanı Sunay ve Başbakan Demirel'in girişimiyle görevden alınmış yerine ise Sunay'a yakınlığıyla bilinen Memduh Tağmaç getirilmiştir (Arcayürek, 1989). Buna rağmen Tural'ı emekli edip yerine Tağmaç'ı getiren Demirel, gelmekte olan darbeden habersizdi. Zira 12 Mart öncesi ülkedeki siyasi, sosyal ve ekonomik buhrandan AP hükümetini sorumlu tutan ordu içerisinde farklı gruplaşmalar oluşmakta ve bunlar karşı taraftan gelecek tehdide göre birbirine karşı konumlanmaktaydı. Bu gruplardan ilki Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ile de yakın ilişki içinde olan Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç ve 1. Ordu Komutanı Faik Türün'ün liderliğindeki AP ve onun ekonomi politikasını benimseyen sermaye ile ilişki içinde olan gruptu. İkinci grup, Doğan Avcıoğlu liderliğindeki sivillerle ve emekli korgeneral Cemal Madanoğlu çevresiyle temas hâlindeki Tümgeneral Celil Gürkan grubuydu. Sol-Kemalist bir felsefeye sahip olan bu grup Türkiye'nin iktisadi, siyasi, askerî ve dış politika konularında ABD'nin güdümünden çıkmasını, Sovyetlere yakın bağlantısız bir politika takip etmesini istiyordu. Ayrıca bu grup içeride de toprak reformu ve sanayileşme yoluyla kalkınma konuları üzerinde duruyordu. Üçüncü grup ise; Türkiye'nin çıkarlarını

Batı ittifak sistemi içinde gören aynı zamanda ekonomik ve siyasal alanlarda “reform” isteyen Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur, Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler ve Deniz Kuvvetleri Komutanı Kemal Kayacan etrafında oluşmuştu(Mütercimler,2016).

2) 12 Mart Muhtırası

12 Mart 1971 tarihinde Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç ve üç kuvvet komutanının imzalarını taşıyan muhtıra metni, Cumhurbaşkanı ve Meclis Başkanlıklarına ulaştırıldıktan sonra tüm ülkeye duyurulmak için TRT’ye götürülmüş ve saat 13.00’te TRT’de okunmuştur.Muhtırada vurgulanan noktalar şunlardır(Cumhuriyet,13.3.1971):

1. Parlamento ve hükümet süregelen tutum, görüş ve icraatıyla yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk’ün bize hedef gösterdiği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve anayasanın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup Türkiye Cumhuriyeti’nin geleceği ağır bir tehlike içine düşürülmüştür.

2. Türk Milleti’nin ve onun sinesinden çıkan Türk Silahlı Kuvvetleri’nin bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliği giderecek çarelerin, partilerüstü bir anlayışla meclislerimizce değerlendirilerek mevcut anarşik durumu giderecek ve anayasanın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılap kanunlarının uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kuralar içinde teşkili zaruri görülmektedir.

3. Bu husus süratle tahakkuk ettirilemediği takdirde Türk Silahlı Kuvvetleri, kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti’ni korumak ve kollamak görevini yerine getirerek idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya kararlıdır.

Bilgilerinize...

Muhtıra metni incelendiğinde askerlerin iki tespit yaptığı görülmektedir: Bunlardan birincisi, terör olaylarının artması iken ikincisi ise anayasanın öngördüğü reformların partilerüstü bir hükümet tarafından gerçekleştirilmesidir. Muhtıra metninde, bunların dikkate alınmaması hâlinde askerlerin ülkenin yönetimini doğrudan ele alacağı da ifade edilmiştir (Fedayi, 2012).

Öte yandan muhtıra metni meclislere ulaştığında gerek milletvekillerinden gerekse senatörlerden cılız sesler yükselmiştir. Örneğin Demokratik Parti Denizli Milletvekili Hasan Korkmazcan ve Aydın Milletvekili Yüksel Menderes “Meclis böyle bir yazıya muhatap değildir.” şeklinde tepki vererek muhtıranın mecliste okunmasına karşı

çıkışlar ancak sonucu değiştirememişlerdir (MMTD, 12.2.1971). Buna ek olarak Cumhuriyet Senatosu Başkanı AP'li Arıburun, muhtırayı senatoda okuttuktan sonra Cumhuriyet Senatosu'nun muhtırada bahse konu olan ithamlarla bir ilgisinin olmadığı açıklamasında bulunmuştur (Cumhuriyet, 14.3.1971).

Muhtıra ile istifası istenen Başbakan Süleyman Demirel, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a hükümetinin istifa ettiğini belirten mektubu Başbakanlık Müsteşar Muavini Muslih Fer aracılığıyla ulaştırmış (Arcayürek, 1985) ve mektubunda "Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları tarafından zatıdevletinize, Cumhuriyet Senatosu Başkanlığı'na ve Millet Meclisi Başkanlığı'na tevdi edilip bugün saat 13.00'te TRT'den Türk kamuoyuna duyurulan muhtırayla anayasa ve hukuk devleti anlayışını bağdaştırmak mümkün değildir. Bu durum muvacehesinde hükümetin istifasını saygıyla arz ederim" ifadelerine yer vermiştir (Cumhuriyet, 13.3.1971).

15 Mart 1971 tarihinde muhtıranın muhatabı olan Demirel hükümetinin istifasının kabul edildiği ve yeni hükümet kuruluncaya kadar mevcut Demirel hükümetinin göreve devam edeceğine dair Cumhurbaşkanlığı tezkiresi mecliste okunmuştur (MMTD, 15.3.1971). Bundan sonraki süreçte yeni hükümet kuruluncaya kadar göreve devam eden Demirel'e muhtıranın sahipleri sol bir darbe hazırlığı içinde oldukları şüphesini taşıdıkları 6 general ve 35 albayın ordu ile ilişkisini kestirerek asker içindeki tasfiye işlemini tamamlamışlardır (Karpaz, 2012).

Bu süreçte muhtırayı veren askerler ve Cumhurbaşkanı Sunay ülkeyi içinde bulunduğu siyasi, sosyal ve ekonomik buhrandan çıkaracak ve 1961 anayasasının öngördüğü reformları kararlı bir şekilde hayata geçirecek partilerüstü bir hükümetin tarafsız başbakan ismi etrafında hayata geçmesi için arayışa başlamışlardır. Nitekim bu doğrultuda Sunay 14 Mart 1971 tarihinde siyasi parti liderlerini Çankaya Köşkü'nde toplayarak hem onların konuya ilişkin görüşlerini almış hem de kendi beklentilerini dile getirmiştir.

Bu görüşmede muhtıranın muhatabı olan AP lideri Demirel, partilerüstü hükümetin dışında kalacaklarını dile getirmiş ancak sonraki görüşmelerde Sunay'a kurulacak partilerüstü hükümette yer alabileceklerini belirtmiştir. Diğer siyasi aktörlerden CHP, acilen bir hükümet kurulmasını isterken TİP zaman geçirilmeden erken seçime gidilmesini YTP bütün partilerin katılacağı bir koalisyon hükümetini bu olmazsa AP-CHP koalisyon hükümetinin kurulması; TBP Atatürkçü ve devrimci bir hükümet kurularak en kısa sürede seçimlere gidilmesi, MHP, milliyetçi bir hükümet kurulmasını; Demokratik Parti ise TBMM üyesi birinin başkanlığında hükümetin kurulması teklifinde bulunmuştur (Soysüren, 2014).

Öte yandan 12 Mart muhtırasına karşı siyasi partilerin, sivil toplum örgütlerinin ve aydınların tepkileri çok farklılık göstermiştir. Muhtıranın verilmesinden sonra sol bir darbe beklentisi içerisinde olan sol gruplar AP/Demirel hükümetinin devrilip yerine sosyalist eğilimli bir hükümetin kurulacağı hayaline kapılarak muhtırayı desteklemişlerdir. Başta DİSK ve Dev-Genç olmak üzere ODTÜ Mezunlar Cemiyeti, Devrimci Avukatlar Derneği, Türkiye Öğretmenler Sendikası, Mimarlar Odası ve Sosyal Demokratlar Derneği yayınladıkları bildirilerle muhtırayı desteklediklerini açıklamışlardır (Bulut, 2010). Siyasi partilerin muhtıraya tepkileri de farklılık göstermiştir. Örneğin; MHP ve Demokrat Parti ülkeyi Marksist bir darbe tehlikesinden kurtardığı için muhtırayı olumlarken bu süreçte CHP lideri İnönü ise 15 Mart 1971 tarihinde CHP Meclis Grup Toplantısı'nda "Bir meclise askerî kıt'a gibi 'şunu şöyle bunu böyle yapacaksın' demeye imkân yoktur. Hükümetin emri altında bulunan komutanların takdir edeceği veya tenkit edeceği ölçüye göre hükümetler kalacak veya kalmayacak. Böyle bir düzen demokratik düzen değildir. Biz demokratik rejim dışında bir rejim kabul etmeyeceğiz." (Birand, 2008) şeklinde muhtıraya olan tepkisini dile getirmiştir.

12 Mart muhtırasının muhatabı olan AP lideri Demirel ise yıllar sonra muhtıra üzerine yaptığı değerlendirmede: "Bu, hukukla, hukukun üstünlüğüyle ve anayasayla bağdaşmaz muhtıranın bizatihi kendisi anayasayı ihlaldir. Ama bunu yapan silahlı kuvvetlerin üst komutanları olduğuna, buna bizden başka itiraz edebilecek kimse olmadığına ve cumhurbaşkanı da bizim arkamızda yer almadığına göre, yapacak bir şey yoktu." (Güleçyüz, 2013) şeklinde konuşarak istifa sebebini kendi seçtiği Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın askerlerle iş birliği yapmasına bağlıyordu. Ancak aynı Demirel garip bir şekilde 1973 yılında gerçekleşen Cumhurbaşkanlığı seçiminde Faruk Gürler ihtimaline karşı Sunay'ın görev süresini uzatma girişiminde bulunmuş fakat bu girişim meclisler tarafından reddedilmiştir.

Özbudun tarafından anayasayı yürürlükten kaldırmaması, meclisleri kapatmaması ve siyasi partileri yasaklamaması gibi gelişmelerden hareketle "yarı darbe" (Özbudun, 2007) girişimi olarak görülen 12 Mart Muhtırası, Türk kamuoyunda genel olarak dış ve iç sebep olmak üzere tek bir unsurla açıklanmaya çalışılmıştır. Buna göre Kayalı, Kongar, artan radikal sol nitelikli şiddet eylemlerini(Kayalı,2000;Kongar,2000) Altuğ ise Demirel Hükümeti'nin sebep olduğu sosyal adaletsizliklere karşı oluşan toplumsal tepkiyi (Altuğ,1973) 12 Mart'ı getiren iç sebep olarak görmüştür. Buna karşılık Yetkin, Erhan ve Cem ise Demirel Hükümeti'nin Türk dış politikasını ABD ekseninden çıkarma girişimine ve haşhaş yasağına bağlı olarak 12 Mart'ı getiren dış sebep olarak görmüştür (Yetkin,1995;Erhan,2002;Cem,2009). Bunlara karşılık Karpas ise alt rütbeli marjinal sol fikirlere sahip subayların iktidarı ele geçirme tehlikesine karşı üst rütbeli

demokrat milliyetçi subayların ön almasını 12 Mart'ı getiren iç sebep olarak görmüştür (Karpata,2012).

3) Partilerüstü Hükümetler

12 Mart Muhtırası, Demirel AP'sinin siyasal iktidarına son verirken Türkiye'ye yeni bir hükümet tarzı getirmiştir. Bu yeni tarz, partilerüstü hükümet modelidir. Muhtıra sahibi askerlerce belirli bir parti siyasetini yansıtmaması istenen partilerüstü hükümet, aslında Türkiye'de bir geçiş dönemine özgü yeni bir rejimin de habercisi olarak düşünülmüştür (Gevgili,1973). Yaklaşık otuz ay sürecek bu olağanüstü dönemde Demirel'in ifadesiyle partiler demokrasisini inkar eden dört partilerüstü hükümet kurulacaktır. Bu hükümetlerin en temel özelliği Cumhurbaşkanı Sunay ve askerlerin desteklediği ancak kısa ömürlü hükümetler olmasıdır. Bu dönemde kurulan hükümetler: Birinci Erim Hükümeti (26 Mart 1971-7 Aralık 1971), İkinci Erim Hükümeti (11 Aralık 1971-17 Nisan 1972), Ferit Melen Hükümeti (22 Mayıs 1972-10 Nisan 1973) ve Naim Talü Hükümeti (15 Nisan 1973-16 Aralık 1973) (Arslan,2011).

Demirel'in istifası sonrası yeni hükümeti kuracak isimler arasında Cumhuriyet Senatosu'ndaki bağımsızlardan Suat Hayri Ürgüplü, Mehmet İzmen ve Ragıp Üner ile Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın genel sekreteri Cihat Algan'ın isimleri dile getirilmiştir (Tokatlı,2000). Ancak muhtıra sonrası kısa süre içerisinde Cumhurbaşkanı Sunay ve askerlerin ülkeyi yönetme konusunda tercihlerini CHP'den yana kullanmaları üzerine yılların CHP'lisi Nihat Erim partisinden istifa ettirilmiş sonrasında da Cumhurbaşkanı Sunay tarafından "Tarafsız Başbakan" olarak hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir (Toker,1973).

Ahmad'a göre bu süreçte Erim ismini öne çıkaran şey onun hem AP hem de CHP tarafından kabul edilebilir bir isim olması, ek olarak da askerlerle iş birliği yapmaya açık olmasıydı (Ahmad,2010).

Öte yandan Nihat Erim'in, yılların CHP'lisi kimliği taşıması nedeniyle kamuoyunda yeni kurulacak hükümette CHP'li isimlerin çoğunlukta bulunacağı şeklindeki yaygın düşünceye rağmen, hükümet üyelerinin büyük çoğunluğu parlamento dışı isimlerden oluşmuş bu nedenle de bu hükümete "teknokratlar" nitelemesi yakıştırılmıştır. Nihayet 26 martta Cumhurbaşkanı Sunay tarafından onaylanan Erim hükümet listesinde başbakan yardımcılıklarını Sadi Koçaş ile Atilla Karaosmanoğlu üstlenmiş ayrıca AP'den 6, CHP'den 4, meclis dışından 11, MGP ve MBK'den birer, bağımsızlardan ise 4 isme yer verilmiştir (Alatlı,2002).

7 Nisan 1971 tarihinde Erim Hükümeti AP, CHP ve MGP gruplarının verdiği 321 evet oyuyla meclisten güvenoyu alarak görevine başlamıştır (MMTD,7.4.1971). Öte yandan Demokrat Parti gerek Erim'in kendisi gerekse parlamento dışı isimlerin

hükümet listesinde aldığı ağırlık nedeniyle Erim Hükümeti'ne güvensizlik oyu vermiştir (Cumhuriyet,8.4.1971).

Parlamentodan güvenoyu alan Nihat Erim, Başbakan olarak düzenlediği ilk toplantıda reform hükümeti/beyin takımı nitelemesi kullandığı hükümetinin başlıca görevinin anayasanın öngördüğü reformları yapmak olduğunu dile getirmiştir. Muhtıranın da gerekçesini oluşturan reformlar Erim tarafından toprak, eğitim, hukuk ve adalet, yönetim ile enerji ve tabii kaynaklar başlıklarıyla dile getirilmiştir.

Ancak ülkede yaşanan siyasi, sosyal ve ekonomik çöküş hâli kısa süre içerisinde Erim hükümetinin önceliklerini değiştirmiş ve hükümet yükselen anarşiyi bitirmek için askerlerden gelen telkinler doğrultusunda güvenlikçi politikaları uygulamaya sokmuştur. Nitekim Erim Hükümeti İsrail Başkonsolosu Elrom'un marjinal silahlı sol örgütler tarafından kaçırılması üzerine Balyoz Harekatını (Milliyet,24.4.1971) başlatmış ardından da ilk icraat olarak 27 Nisan 1971 tarihinde başta İstanbul, Ankara ve İzmir olmak üzere 11 ilde sıkıyönetim ilan etmiştir (Resmî Gazete,29.4.1971). İstanbul ve Ankara sıkıyönetim komutanlıkları ise aralarında Dev-Genç, Ülkü Ocakları, Devrimci Doğu Kültür Ocakları, Türkiye Öğretmenler Sendikası, İşsizlik ve Pahalılıkla Mücadele Derneği, Mücadele Birliği isimli örgüt ve dernekleri kapatmış ayrıca grev, toplantı ve gösteri düzenlenmesini yasaklamıştır (Hristidis,2010).

Öte yandan güvenlikçi politikaların dışında bu dönemde sıkı maliye politikalarına yönelen Erim Hükümeti dış politika konularında da AET ile ilişkileri soğutarak ABD'ye yönelen bir politika geliştirmiştir. Nitekim Erim Hükümeti bu politikanın bir gereği olarak 30 Haziran 1971 tarihinde ülke genelinde haşhaş ekimini yasaklamış ayrıca Çin Halk Cumhuriyetini tanıyarak diplomatik ilişki kurma yoluna gitmiştir (Suavi,2014).

Yine bu dönemde Erim Hükümeti askerlerden gelen telkinlerle güçlü bir devlet otoritesini sağlamak amacıyla 1961 anayasasında iki kez değişikliğe gitmiş ve temel hak ve özgürlüklerin kullanılmasına yeni sınırlamalar getirmiştir. Söz konusu değişiklikler sol çevreler tarafından temel insan hak ve hürriyetlerine ciddi bir darbe vurulması olarak görülmesine rağmen başta askerler ve AP olmak üzere sağ partiler tarafından desteklenmiştir (Soysal, 1997).

Yine bu dönemde muhtırayı veren askerler reformların takipçisi oldukları yönünde basına demeçler vererek Erim Hükümeti'nin kararlılığını yükseltmeye çalışmışlar ayrıca AP ve Demokrat Parti'nin reformlar konusundaki direncini kırmaya çalışmışlar ancak ne AP ne de Demokrat Parti, Erim Hükümeti'ne bakış açılarını değiştirmemişlerdir. Nitekim 5 Ekim 1971 tarihinde AP lideri Demirel'in hükümette

görev alan bakanlarını çekme kararı alması Erim Hükümeti'ni çalışamaz hâle getirmiş ve kısa süre içerisinde Erim Hükümeti'nin geleceğini tartışmaya açmıştır (Landau, 1978). Bu gelişme üzerine Cumhurbaşkanı Sunay ve askerler daha altı ay önce muhtıra ile iktidardan uzaklaştırdıkları Demirel'i bakanlarını hükümetten çekmemesi için iknaya çalışmışlar (Cumhuriyet, 27.10.1971), nihayet AP lideri Demirel'in 5 Kasım 1971 tarihinde geri adım atması üzerine Başbakan Erim Hükümeti'nin devamlılığı için muhtıra öncesi AP Hükümeti'nin Maliye Bakanı Mesut Erez'i Başbakan Yardımcılığı'na getirmiş bu gelişme ise kabinenin reformcu kanadının topluca istifasını doğurmuştur (Milliyet, 6.12.1971). Nihayet 11'lerin istifası sonrası 7 Aralık 1971 tarihinde Erim, yaklaşık dokuz ay önce büyük umutlarla yola çıkan hükümetin istifasını Cumhurbaşkanı Sunay'a sunmuş ancak aynı gün Sunay yeni hükümeti kurma görevini tekrar Nihat Erim'e vermiştir (Kayra, 2006). 11 Aralık 1971'de Başbakan Erim tarafından ilan edilen yeni hükümet listesi AP'den 7, CHP'den 4, MGP ve MBK'den birer, senatodan 3 ve parlamento dışı 10 isimden oluşmuş ve Cumhurbaşkanı Sunay'ın onayından sonra 22 Aralık 1971 tarihinde meclisten 301 oyla güvenoyu almıştır (Milliyet, 28.12.1971). Yaklaşık dokuz aylık birinci hükümet döneminden hareketle Erim ikinci hükümet döneminde reformları Meclis'e dikte ettirerek değil, onun desteğini alarak gerçekleştirme stratejisini izlemiştir.

131

Nitekim 11 Aralık 1971'de kurulan II. Erim Hükümeti bu amaçla beyin takımı ve reformcu nitelik taşımadığının işaretlerini programında vermiştir. Örneğin; demokrasiye dönüşü, özel sektörün korunmasını, yabancı sermaye yatırımlarının teşvik edilmesini, madenlerin millileştirilmesinden vazgeçilmesini ve NATO sistemi içerisinde kalınmasını içeren ifadelerle yer verilmiştir (Milliyet, 18.12.1971). Bunlara ek olarak anayasanın öngördüğü siyasi, sosyal ve ekonomik reformları gerçekleştirmeyi hedeflemesine rağmen yeni hükümette ilk hükümette reformcu olarak bilinen hiç bir isme yer verilmemiştir. Ancak kısa süre içerisinde Cumhurbaşkanı Sunay ve askerlerin önceliğin asayişin sağlanmasına verilmesini istemeleri Erim'i sıkıyönetimi uzatmaya ayrıca Devlet Güvenlik Mahkemelerinin kurulması ve 1973 genel seçimlerine kadar hükümete ülkeyi kanun hükmünde kararnameler ile yönetme yetkisinin verilmesini istemeye yöneltmiştir. Bu istekleri meclisteki siyasi partiler tarafından meclisin üstünde bir güç oluşturulacağı gerekçesiyle reddedilmiş buna ek olarak her iki Erim Hükümeti'ne parlamentoya dayanmadığı gerekçesiyle ret oyu veren Demokrat Parti tarafından 10 Nisan 1972'de Erim Hükümeti hakkında gensoru önergesi verilmesi bardağı taşırmış ve Başbakan Erim'in 16 Nisan 1972'de Cumhurbaşkanı Sunay'a istifasını verme sonucunu doğurmuştur (Cumhuriyet, 17.4.1972). Muhtıra döneminin bağımsız başbakan sıfatıyla kurduğu yaklaşık 1 yıl 1 aylık iki hükümeti sırasında Erim'i başarısızlığa götüren sebeplerin birincisi hükümete üye veren AP, CHP ve CGP'nin özellikle de

AP'nin hükümetin yaptığı eylemlerin siyasi sorumluluğunu üstlenmemesi iken ikincisi, hükümetin radikal reformcular ile reform karşıtlarını bünyesinde taşıması; üçüncüsü ise radikal silahlı sol grupların eylemleri sonucu hükümetin önceliği güvenliğin sağlanmasına vermiş olmasıdır.

Bu dönemde Erim'in ikinci kez istifa etmesi sonrası Cumhurbaşkanı Sunay her iki Erim Hükümeti'nde Millî Savunma Bakanlığı görevini üstlenmiş Ferit Melen'den Başbakanlığa vekalet etmesini isterken siyasi parti liderlerinden Başbakanlık için isim istemiş ve ortaya en güçlü isim olarak kontenjan senatörü Suat Hayri Ürgüplünün ismi çıkmıştır (Cumhuriyet,28.4.1972). Bunun üzerine 29 Nisan 1972'de Cumhurbaşkanı Sunay tamamıyla "Atatürkçü bir hükümet kuracağını" ifade eden Ürgüplü'ye yeni hükümeti kurma görevini vermiştir (Milliyet,30.4.1972). 14 Mayıs 1972'de Ürgüplü tarafından açıklanan hükümet listesi 12 Mart döneminde kendisinden önce kurulan Nihat Erim Hükümetleri ve kendisinden sonra ortaya çıkan Ferit Melen ve Naim Talû Hükümetlerinin aksine mecliste temsil edilen tüm partileri içeren gerçek bir koalisyon özelliği taşıyordu. Nitekim Ürgüplü, hükümet listesinde AP'ye 9, CHP'ye 5, MGP'ye 2 ve Demokratik Parti'ye 3 bakanlık vermiş ayrıca 5 isim de teknokratlardan oluşmuştur (Milliyet,14.5.1972).

Ancak bu süreçte Ürgüplünün kurduğu hükümet listesi, askerlerin baskısı sonucu Cumhurbaşkanı Sunay tarafından "12 Mart Muhtırasının icaplarına ve cari durumun şartlarına" uygun bulunmayarak reddedilmiş (Arcayürek, 1985) ve bu gelişme üzerine Ürgüplü Başbakanlık görevinden istifa etmiştir (Milliyet,15.5.1972).

Bu gelişme üzerine 15 Mayıs 1972'de Cumhurbaşkanı Sunay tarafından hükümeti kurmakla görevlendirilen MGP'li Ferit Melen, basına verdiği demecinde kuracağı hükümetin anarşiyi önleyecek, reformları yapacak bir partilerüstü hükümet özelliği taşıyacağını ifade etmiştir (Cumhuriyet, 16.5.1972).

Hükümet listesini oluşturma sürecinde AP, CHP ve MGP gruplarından yeni hükümete üye vereceklerini öğrenen Melen, Demokratik Parti'den "hayır" cevabı almıştır (Cumhuriyet,20.5.1972). Öte yandan Melen Hükümeti'ne desteği karşılığında AP'nin hiç bir şartı olmazken CHP ise, reformların yapılmasını ve seçimlerin zamanında gerçekleştirilmesini şart olarak öne sürmüştür (Milliyet,22.5.1972). Sonuçta Melen tarafından oluşturulan ve kamuoyuna duyurulan hükümet listesi AP'den 8, CHP'den 5, MGP'den 2, parlamento dışından 9 ve kontenjan senatörü 1 isimden oluşmuştur (Cumhuriyet, 1972).

Öte yandan Melen hükümet listesi parlamento dışından bakan olarak atanan isim sayısını 12'den 9'a düşürmesine rağmen II. Erim Hükümeti'nde bakan olarak görev alan 16 ismi de muhafaza etmiştir. Buna ek olarak Melen hükümet listesi ilginç bir

şekilde kendisinden önceki her iki Erim Hükümeti'nde bakan olarak yer almış yedi ismi de bünyesinde taşımıştır. Bu isimler: Ferit Melen, Doğan Kitaplı, İsmail Arar, Selahattin İnal, E. Yılmaz Akçal, Haydar Özalp ve A. Mesut Erez. Ayrıca Melen hükümet listesinin dikkat çeken en önemli özelliği Başbakan Melen'e bu göreve gelirken kendisinden önceki başbakan Erim'e olduğu gibi partisinden istifa etme şartının koşulmaması, AP/Demirel'in desteğini yitirmemek için Demokratik Partili isimlere yer vermemesi ayrıca hükümetin mali konulara öncelik vereceğini kamuoyuna göstermek için maliye kökenli 6 ismi bakanlık koltuğuna oturtmuş olmasıdır.

Bu süreçte AP ve CHP'nin Melen Hükümeti'ne üye vermesinin en temel sebebi genel seçimlerin zamanında yapılması konusuydu. Buna rağmen 27 Mayıs 1972'de Millet Meclisi'nde Melen tarafından okunan hükümet programında genel seçimler için kesin tarih verilmemiş ayrıca adalet ve hukuk, maliye, eğitim, maden ve petrol reformları yapıldıktan sonra seçimlerin yapılabileceği ifade edilmiştir (Milliyet,30.5.1972). Öte yandan Melen Hükümeti'nin kendisinden önceki Erim Hükümetlerinde olduğu gibi reformcu ve reform karşıtları şeklinde bir zıtlığı taşımasa da gelenekçiler ve liberaller çekişmesini barındırması (Gevgili,1981) ayrıca hükümet programının II. Erim Hükümeti programının devamı niteliği taşıması AP, CHP ve Demokratik Parti'nin Melen Hükümeti'ni geçici bir hükümet olarak görmeleri sonucunu doğurmuştur.

5 Haziran 1972'de mecliste yapılan güven oylamasında Melen Hükümeti 262 "evet" oyuyla güvenoyu almış, oylamada AP ve CHP liderleri Melen Hükümeti'ne güvenoyu vermelerine rağmen her iki partiden toplam 119 milletvekili oylamaya katılmamış, her iki Erim Hükümeti'ne güvensizlik oyu veren Demokratik Parti ise, çekimser oy kullanmıştır (Cumhuriyet,6.6.1972).

Türkiye Cumhuriyeti'nin 35. Hükümeti olarak 11 ay çalışan Melen Hükümeti bu dönemde üçüncü beş yıllık planı hazırlayarak meclis gündemine getirmiştir. 26 Ekim 1972 tarihinde 98 "hayır", 193 "evet" oyu alan plan meclis tarafından kabul edilmiş oylamada AP, MGP ve CP "evet" derken CHP ve Demokratik Parti "hayır" demiştir (Milliyet,27.10.1972). Buna ek olarak sanayinin ve tarımın gelişmesini önceleyen aynı zamanda kamu kesiminde tasarrufun arttırılmasını isteyen plan AP ve Demokratik Parti tarafından devletçi bir zihniyetle hazırlanma CHP tarafından ise yoksulluk pahasına kalkınmayı öngörmekle eleştirilmiştir.

Öte yandan Melen iktidarı sırasında AP ve Demokratik Parti ile çok ciddi sorun yaşamazken bu dönemde Melen'i zorlayan asıl parti CHP olmuştur. Bu durumun temel sebebi ise Mayıs 1972'de Ecevit'in yılların İnönü'sünü koltuğundan ederek yeni genel başkan seçilmiş olmasıdır. CHP'deki bu lider değişikliği 12 Mart karşıtı

ekibin iş başına gelmesi anlamını taşımıştır. Nitekim yeni yönetim Melen Hükümeti sırasında başta anayasa değişikliği olmak üzere, idamlar ve sıkıyönetim süresinin uzatılmasına da “hayır” demiştir.

12 Mart döneminin en önemli uygulamalarından bir olan sıkıyönetim hâline Melen Hükümeti döneminde de devam edilmiş ancak bu dönemde kendisinden önceki her iki Erim Hükümetlerindeki “sıkıyönetimin sorumluluğu hükümetindir” anlayışı yerine Melen Hükümeti “sıkıyönetim komutanlarının görevini yaparken Başbakan’a karşı sorumlu olduğu” anlayışını getirerek sıkıyönetim makamlarını siyasi iktidar ortak olmasını kabul etmiştir (Üskül, 1997).

Melen Hükümeti döneminde Avrupa Ekonomik Topluluğu Türkiye’ye dönük “basın özgürlüklerinin kısıtlandığı ve siyasi suçlulara işkence yapıldığı” eleştirilerinde bulunmuş (Cumhuriyet,8.1.1973), hükümet tarafından “Milli Davamız” diye ifade edilen Kıbrıs sorunuyla ilgili olarak herhangi bir oldu bittinin kabul edilmeyeceği dünya kamuoyuna duyurulmuştur (Milliyet,7.2.1972). 22 Ekim 1972’de Ankara-İstanbul seferini yapan THY uçağının 4 silahlı eylemci tarafından Sofya’ya kaçırılması Türkiye ile Bulgaristan arasında gerilime sebep olmuştur (Cumhuriyet,23.10.1972). 27 Ocak 1973’de ABD’de görevli iki Türk diplomatın, Hınçak Teşkilatı üyesi Ermeni asıllı bir Amerikan vatandaşı tarafından öldürülmesi (Milliyet,29.1.1973) Melen Hükümeti döneminde ilk kez yaşanacak ilerleyen süreçte devam eden yurt dışındaki diplomatlarımıza dönük eylemler “Ermeni Sorunu”nu içinden çıkılmaz hâle dönüştürecektir.

Melen Hükümeti döneminde ülkede aşırı sol fikirleri yayılma merkezi olarak görülen üniversiteleri hükümete, TBMM kararıyla iki ay süreyle kapatma yetkisi veren kanun tasarısı hazırlanmış (Milliyet,24.10.1972) ancak tasarının muhalefetin karşı çıkması sonucu kanun hâlini almamıştır. Buna ek olarak bu dönemdeki en önemli çalışmalarından biri de 15 Şubat 1973’de Devlet Güvenlik Mahkemelerinin kurulması olmuştur.

Yine bu dönemde ülkede sağ ve sol şeklinde gelişen ideolojik ayrışmayı önlemek amacıyla hazırlanan “Dernekler Kanunu” Cumhurbaşkanı Sunay’ın onayıyla yürürlüğe girmiş ve çok sayıda dernek kapatılmıştır (Cumhuriyet,2.12.1972).Öte yandan CHP lideri Ecevit’in 4 Kasım 1972’de hükümet politikalarının sorumluluğunu taşımayacağını söyleyerek hükümetten bakanlarını çekmesiyle Melen Hükümeti sarsılmış, bunun CHP’ye birinci yansıması 5 Kasım 1972’de İnönü’nün CHP’den ve milletvekilliğinden istifasıyla sonuçlanmıştır. İnönü istifasında 12 Mart şartlarının devam ettiği bir ortamda parti politikasının ülke için tehlikeli bir hâl almasını gerekçe olarak ifade etmiştir (Milliyet,6.11.1972). İkinci

yansıması ise Ecevit'in CHP'ye karşı bir tertip olarak nitelediği CHP'li 18 milletvekilinin partiden istifa etmesi (Cumhuriyet,7.11.1972) şeklinde yaşanmıştır.

Ancak tıpkı I. Erim Hükümeti sırasında AP/Demirel'in bakanlarını çekmesi sonrasında olduğu gibi ortaya çıkan hükümet buhranı Cumhurbaşkanı Sunay'ın inisiyatif alması sonucu CHP/Ecevit'in bakanlarını çektiğini açıklamasına rağmen bakanların istifa etmemesiyle aşılmıştır (Cumhuriyet,17.11.1972). Ecevit'in bu hareketi her ne kadar Melen Hükümeti'nin ömrünü uzatsa da Demirel'in Erim'e karşı izlediği ehilleştirme siyasetini Ecevit, Melen Hükümeti'ne karşı uygulayarak hükümetin gözünü korkutmuştur.

Melen Hükümeti'nin sonunu getiren gelişme ise 13 Mart 1973'te başlayan Cumhurbaşkanlığı seçim süreci sonunda ortaya çıkmıştır. Bu süreçte Melen ilk olarak Faruk Gürler'e açık destek vermiş fakat onun seçilemeyeceği ortaya çıktığında AP ve CHP ile mevcut Cumhurbaşkanı Sunay'ın görev süresini uzatmaya çalışmış bunun da gerçekleşmemesi sonrası hiç hesapta olmayan Fahri Korutürk'ün cumhurbaşkanı seçilmesi üzerine kendi hükümetini kuran şartların değiştiğini söyleyerek 7 Nisan 1973'te istifa etmiştir (Milliyet, 8.4.1973).

Melen Hükümeti'nin istifası üzerine Cumhurbaşkanı Korutürk de dahil olmak üzere genel kamuoyu AP-CHP koalisyon hükümetinin kurulması beklentisi içerisine girmiş ancak bu durum AP lideri Demirel'in seçimlere gidecek bir koalisyon hükümetinde başbakan olmak istememesi nedeniyle gerçekleşmemiştir. Öte yandan yeni hükümet kurma çalışmalarını başlatan Cumhurbaşkanı Korutürk'ün "Türkiye'de hür demokratik parlamenter sistem yaşayacaktır ve parlamentoya dayalı hükümet tatbik mevkii bulacaktır" (Cumhuriyet,12.4.1973) şeklindeki basına verdiği demeç AP, CGP ve CHP liderleri tarafından Korutürk'ün partiler arası hükümetten yana olduğu şeklinde okunmuştur.

Nitekim CGP, AP lideri Demirel'e Melen Hükümeti'nde Ticaret Bakanlığı görevini üstlenen Naim Talû ismini önermiş, Demirel güvenilir bulduğu isme itiraz etmemiş ancak CHP lideri Ecevit, Talû'nun başbakanlığının halka hiçbir fayda sağlamayacağını söyleyerek itiraz etmesine rağmen Cumhurbaşkanı Korutürk, politik olarak yıpranmamış olması ve ülkenin daha fazla hükümeteşiz kalmaması için Kontenjan Senatörü Naim Talû'yu 12 Nisan 1973'te hükümeti kurmakla görevlendirmiştir (Milliyet,12.4.1973). Ecevit'in "CHP ara rejim hükümeti ile özdeşleşmemelidir" diyerek Talu Hükümeti'ne bakan vermeyi kabul etmemesi (Cumhuriyet,1973) üzerine Talu Hükümeti listesi AP'den 13, CGP'den 5, bağımsız 5 ve parlamento dışı 2 isimden oluşmuş ve 15 Nisan 1973'te Cumhurbaşkanı Korutürk tarafından onaylanmıştır (Cumhuriyet,15.4.1973).

Tarafsız Başbakan sıfatıyla Talu'nun kurduğu dönemin son hükümeti kendisinden önce kurulan Erim ve Melen Hükümetleri'nden farklı olarak parlamentoda temsil edilen AP ve CGP'ye dayanmış ve bu yönüyle de partilerüstü bir nitelik taşımamıştır. Öte yandan temel amacı ülkeyi 14 Ekim 1973 seçimlerine sağlıklı bir şekilde ulaştırmak olan Talu Hükümeti'ne AP ve CGP liderleri seçimler öncesi yıpranmamak için katılmamışlardır. Buna rağmen 20 Nisan 1973'te mecliste Talu tarafından okunan hükümet programında üç konu öne çıkarılmıştır. Bunlardan birincisi, ülkede huzur ve asayiş sağlaması; ikincisi, sıkıyönetimi kaldırarak yarım kalan reformların tamamlanması; üçüncüsü ise, seçim yasasını değiştirerek seçimlerin zamanında yapılmasını sağlamaktır (Milliyet,21.4.1973). Nitekim Talu Hükümeti, partiler hükümeti olması ve yaklaşık altı ay sonra ülkeyi seçime götüreceğini açıklamasından dolayı meclisten 2 "çekimser", 94 "hayır", oyuna karşı 261 "evet" oyu ile güvenoyu almıştır (Cumhuriyet,27.4.1973). Oylamada AP ve CGP "evet" derken CHP ve Demokratik Parti "hayır" demiştir. Her iki parti "hayır" oylarının sebebi olarak hükümeti gerek kuruluş gerekse program açısından yeterli olmaması şeklinde açıklamışlardır.

Bundan sonra 14 Ekim 1973 seçimlerine kadar geçecek olan yaklaşık altı aylık süreçte Talu Hükümeti, Devlet Güvenlik Mahkemeleri, toprak reformu, ve Üniversite Denetleme Konseyi ile ilgili düzenlemeleri gerçekleştirecek ek olarak 12 Mart Dönemi'nin hemen başında Erim Hükümeti tarafından 1 ay süreyle 11 ilde başlatılan sıkıyönetim yaklaşık otuz ay sürdükten sonra 26 Eylül 1973 tarihinde kaldırılacaktır.

14 Ekim 1973 seçimlerinin ardından Naim Talu, 24 Ekimde Cumhurbaşkanı Korutürk'e 12 Mart Muhtıra döneminin son hükümetinin istifasını sunmuştur. Ancak Talu Hükümeti, CHP-MSP koalisyonu kuruluncaya kadar geçen yaklaşık yüz günlük süreçte ülkeyi hükümete bırakmamak için görevine devam etmiştir.

4) Cumhurbaşkanlığı Seçimi (1973)

1973 yılı başı itibarıyla 12 Mart döneminin geleceğini belirleyecek olan yeni cumhurbaşkanının sivil mi asker mi olacağı konusu gündemin en temel sorunuydu. Özellikle askerlerin, Cemal Gürsel ve Cevdet Sunay örneklerinden hareketle kendi içinden birini bu makama çıkarma eğiliminde olması (Hale, 1996) buna karşılık muhtırayla iktidarı terk etmek zorunda kalmasına rağmen halâ meclisin en büyük partisi durumunda olan AP'nin ve lider değişikliği sonrasındaki Ecevit'in CHP'sinin şartların değiştiğini söyleyerek Genelkurmay Başkanlığı'ndan bu makama gelmesini istememeleri askerler ile siyaseti karşı karşıya getirmiştir. Özdemir'e göre bu dönemde Faruk Gürler'i cumhurbaşkanlığına getirmek isteyen çevreler aslında süreci daha önceden hesaplamışlar ve Kara Kuvvetleri Komutanlığında

görev süresi dolarak emekliye ayrılacak Gürler'i Genelkurmay Başkanlığı'na taşımak için Genelkurmay Başkanı Tağmaç'ın görev süresinin dolmasına kısa süre kala istifa yoluyla emekliye çıkmasını sağlamışlardı (Özdemir,1989). Bu şekilde Gürler'i Genelkurmay Başkanlığı'na taşıyan çevreler 1973 yılı başı itibariyle onu Çankaya Köşkü'ne taşımak için harekete geçmişlerdi.

Nitekim cumhurbaşkanlığı seçimleri yaklaştıkça bu çevreler basın aracılığıyla askerler ve siyasi partilerin Genelkurmay Başkanı Gürler'in ismi üzerinde anlaştıklarını kamuoyuna duyuruyorlardı (Milliyet,9.2.1973).

Öte yandan bu süreçte cumhurbaşkanlığı seçiminin krize dönüşmemesi için inisiyatif alan Cumhurbaşkanı Sunay siyasi parti liderlerini Çankaya Köşkü'nde toplayarak görüşlerini almıştır. Cumhurbaşkanı Sunay'ın düzenlediği toplantıda AP lideri Demirel, Genelkurmay Başkanı Gürler'in adaylığına parti olarak sıcak bakmadıklarını dile getirerek "önce şunu ifade edeyim ki, Genelkurmay Başkanı ile bir sorunumuz yoktur. Bu meseleyi ordu ile parlamento, parlamento ile ordu arasında bir şey gibi görmek lazımdır: Genelkurmay Başkanı, Cumhurbaşkanı seçilecekse, bundan sonra her genelkurmay başkanı seçilir...Teamül hâline gelir...sizin durumunuz ise özellik arz etmişti...bugün o özel şartlar yoktur! O günkü hâl ile karıştırmamak lazımdır. O zamanlar biz size talip olmuş idik" diyerek Genelkurmay Başkanı'nın cumhurbaşkanı olma çabasına karşı çıkmıştır (Ahmad, 2007).

Nitekim bu süreçte Demirel'in çıkışları askerleri önlem almaya itmiş ve askerler siyasi parti liderleriyle tek tek ya da toplu görüşmeler yaparak süreci yönetmeye çalışmışlardır. Ancak CHP, MGP ve Demokrat Parti liderlerinin aksine AP lideri Demirel'in askerler tarafından gelecek herhangi bir telkinle karşılaşmamak için bu görüşmelere gitmemesi ortamı daha da germiştir. Nitekim Yüksek Komite Konseyi 21 Şubat 1973'te yayınladığı bildiride askerlerle görüşmeye yanaşmayan Demirel'i sert bir şekilde eleştirmiştir (Cumhuriyet, 22.2.1973). Bildiri üzerine "AP yalnız millete hesap verir" diyen Demirel, basın üzerinden kendisinin yetki ve sorumluluklarını bildiğini askerlere iletmiştir (Milliyet,22.2.1973).

Bu dönemde Demirel karşıtlığını temel politika olarak belirleyen Demokratik Parti ise "Ben millete hesap veririm, kimse ile görüşmem" diyen AP lideri Demirel'i cumhurbaşkanı adayı belirlemeyerek belirli çevrelere hizmet etmekle suçlamıştır (Cumhuriyet,23.2.1973).Öte yandan Demirel'i bu süreçte Gürler karşıtlığına iten birden fazla sebep vardı. Bunlar; muhtıraya imzalayan diğer komutanların emekli olması sonrası tek başına kalan Gürler'in ordu içerisinde söylenildiği kadar desteğinin olmaması, CHP'nin başına muhtıra karşıtı Ecevit'in geçmiş olması, AP'nin bu süreçte meclisin en büyük partisi olarak kilit parti durumunda olması ve nihayet

muhtrayla iktidardan uzaklaştırılan Demirel'in artık bunun intikamının alınması zamanının geldiğine inanması olmuştur.

Buna rağmen 2 Mart 1973'te kuvvet komutanları Cumhurbaşkanı Sunay'a kendi temsilcileri olarak gördükleri Genelkurmay Başkanı Gürler'i, cumhurbaşkanı olarak görmek istediklerini sert bir şekilde bildirmişler (Milliyet,3.3.1973). Sunay da meclisin Gürler'i cumhurbaşkanı seçmesini beklediğini ve seçilmemesi hâlinde çok üzüleceğini kamuoyuna duyurmuştur (Cumhuriyet, 1973).

1961 Anayasası'na göre cumhurbaşkanı seçilmenin şartları olarak adayların meclis veya cumhuriyet senatosu üyesi olması, yüksek öğrenim mezunu olması ve yine 40 yaşını bitirmiş olması gerekliydi (Sunay, 2010). Bu süreçte askerle tarafından Çankaya Köşkü'nde cumhurbaşkanı olarak görülmek istenen Gürler'in cumhurbaşkanı seçilebilmesi için anayasa gereği kontenjan senatörlüğüne getirilmesi gerekliydi. Nihayet prosedür bu doğrultuda işletilmiş ve Gürler 5 Mart 1973'te genelkurmay başkanlığından emekliliğini istemiş, 7 Mart 1973 tarihinde ise kontenjan senatörlüğünden istifa ettirilen Milli Savunma Bakanı Mehmet İzmen'in yerine Cumhurbaşkanı Sunay tarafından kontenjan senatörü olarak atanmıştır (Cılızoğlu, 2007). Bundan sonra Gürler CHP'den istifa ederek bağımsız kalan Sivas Milletvekili Mustafa Kemal Palaoğlu ve kontenjan senatörü Millî Eğitim Bakanı Sebahattin Özbek tarafından cumhurbaşkanlığına aday gösterilmiştir (Tokatlı, 2000).

AP lideri Demirel'in "Cumhurbaşkanını AP değil, TBMM seçecektir, AP üyeleri de diğer parlamenterler gibi görevini ifa edecektir (Cumhuriyet,8.3.1973) sözlerinin gölgesinde 13 Mart 1973'te mecliste yapılan ilk tur oylama öncesi üç aday vardı. Bunlar askerlerin, MGP'nin ve kısmen CHP'nin desteğini arkasına alan eski Genelkurmay Başkanı Faruk Gürler, AP'nin Cumhuriyet Senatosu Başkanı Tekin Arıburun ve Demokratik Parti Genel Başkanı Ferruh Bozbeyli idi.

13 Mart 1973'te yapılan dört turluk oylamada Arıburun 282, 284, 285 ve 276; Gürler, 175, 176, 186 ve 200; Bozbeyli ise 45, 47, 47 ve 48 oy alarak, cumhurbaşkanı seçilebilmek için yeterli oy çoğunluğunu sağlayamamışlardır (Milliyet,14.3.1973). Bu süreçte Gürler'i desteklediğini açıklayan tek parti Feyzioğlu'nun CGP'si idi. Öte yandan Demokratik Parti Gürler'e oy vermediğini belgelemek için kendi genel başkanını aday göstermiş aynı şekilde CHP lideri Ecevit cumhurbaşkanlığı seçiminin ilk oylama tarihinde olan 13 Mart 1973 tarihinde Gürler'e oy vermemek ve bunu belgeleyerek kamuoyuna duyurabilmek için seçime katılmama yönünde bir kararı partisinin yetkili organlarından geçirmesine rağmen oylama tarihinde Genel Sekreter Kamil Kırıkoğlu'nun da içinde olduğu 30 milletvekili meclise gelerek Gürler için oy

kullanmış (Kili,1976) bu ise ilerleyen süreçte bir grup milletvekilinin CHP'den kopması sonucunu doğurmuştur.

Öte yandan 1961 Anayasası'na göre cumhurbaşkanı meclis ve senato ortak oturumunda seçiliyor seçilebilmek için adayların ilk turda 423, sonrakilerde ise 318 oy alması gerekiyordu. Ancak 13 Mart 1973 tarihinde mecliste gerçekleşen dört turun sonucunda hiçbir aday yeterli oyu alamamış ve seçim sonuçsuz kalmıştı. Bu sonuçlar üzerine ilk olarak Gürler ardından da Arıburun cumhurbaşkanlığı adaylığından çekilmişler Demokratik Parti Genel Başkanı Ferruh Bozbeyli ise sürecin sonuna kadar aday olduğunu kamuoyuna duyurmuştur.

Bu gelişme üzerine AP ve CHP liderleri Cumhurbaşkanı Sunay'ın görev süresini uzatma konusunda anlaşmışlar ancak ilgili anayasa değişikliği 22 Mart 1973'te Millet Meclisi'nde ilginç bir şekilde bir oy farkla reddedilmiş (Milliyet,23.3.1973) aynı şekilde 25 Mart 1973'te senatoda yapılan oylamada İnönü'nün tarihî çıkışıyla açık farkla reddedilmiştir. İnönü'nün senatoda "Bunu yapmayınız, bu ona iyilik değildir. Vazifesini bırakmasını bilirse şerefli bir iş yapmış olur" (Cumhuriyet, 1973) şeklindeki tarihî çıkışı Sunay'ın ve onun görev süresini uzatmak isteyenlerin hayallerini bitirmiştir.

Bu şekilde Sunay'ın görev süresini uzatmayı başaramayan Demirel ve Ecevit ikilisi CGP lideri Feyzioğlu'nu da ikna ederek Anayasa Mahkemesi Başkanı Muhittin Taylan ismini kontenjan senatörü seçmesi için Cumhurbaşkanı Sunay'ın önüne getirmişler ancak Sunay görev süresinin dolacağını söyleyerek bu isteği geri çevirmiş, dolayısıyla bu seçenek de gerçekleşmemiştir. 28 Mart 1973'te görev süresi dolan Cumhurbaşkanı Sunay yeni cumhurbaşkanı seçilene kadar koltuğunu adaylıktan çekilen AP'li Senato Başkanı Tekin Arıburun'a bırakarak görevinden ayrılmıştır. Öte yandan seçeneklerin hiçbirinin gerçekleşmediği bu süreçte cumhurbaşkanlığı adaylığı için Naim Talü, Sebahattin Özbek ve Fahri Korutürk ismi gündeme gelmiş en sonunda AP ve CHP liderleri Korutürk ismi üzerinde uzlaşmışlardır (Cumhuriyet,28.3.1973). Ancak her ne kadar AP ve CHP liderleri Korutürk ismi üzerinde uzlaşsalar da Korutürk AP, CHP ve CGP'nin ortak önergeyle kendisini cumhurbaşkanlığına aday göstermesini ve ilk turda seçilmesini şart koşmuş aksi takdirde ikinci turda adaylıktan çekileceğini taraflara bildirmiştir (Tokatlı,2000). Nihayet AP, CHP ve CGP'nin ortak önergesiyle cumhurbaşkanlığına aday gösterilen Fahri Korutürk 6 Nisan 1973 tarihinde mecliste yapılan 15. tur oylamada 557 üyenin 365'inin oyunu alarak Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin 6. Cumhurbaşkanı seçilmiştir (Coşkun, 1995; Arcayürek, 2007). 13 Marttan 6 Nisana kadar geçen 25 günlük sancılı sürecin sonunda Korutürk'ün cumhurbaşkanı seçilmesini Gevgili, Batı Avrupa Ülkeleri'nin Türkiye'ye dönük baskıya dayalı rejimi

yumuşatma yönündeki taleplerine, toplumun farklı kesimlerinde görülen demokratik hak ve özgürlük isteklerine ve Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur'un Genelkurmay Başkanı seçilememesi üzerine küskün duruma geçmesine bağlarken (Gevgili,1981) Ahmad ise, Korutürk'ün asker kökenli olmasına ve ayrıca askerlerin onun politikacıların etkisinde kalmayacağına inanmalarına bağlamıştır (Ahmad,2010).

Bize göre ise, bütün bu süreçte “meclisin üstünlüğü” kavramını öne çıkararak Çankaya Köşkü'ne Gürler'in şahsında üçüncü defa bir genelkurmay başkanının oturmamasını sağlayan Demirel ve Ecevit ikilisi sürecin sonunda parlamento içerisinde bir ismi bu makama taşıyamayarak Fahri Korutürk'ün şahsında askerî vesayet devamına hizmet etmişlerdir.

5) 14 Ekim 1973 Genel Seçimleri

Yoğun geçen kampanya dönemi sonrası Türk seçmeni 12 Mart dönemini bitirecek oylarını kullanmak için 14 Ekim 1973'te sandık başına gitmiştir. Seçimlere Adalet Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, Millet Partisi, Millî Selamet Partisi, Türkiye Birlik Partisi ve Demokrat Parti olmak üzere sekiz parti katılmıştır (Milliyet,15.10.1973).

14 Ekim 1973 seçimlerin sürprizini beklenilenin aksine CHP yapmış ve seçimden zaferle çıkmıştır. CHP % 33,3 oy alarak 185 milletvekiliği kazanırken, 1969 seçimlerinin galibi AP ise % 29,8 oy alarak 149 milletvekiliği kazanmıştır. AP'nin 1969 seçimlerine göre kaybettiği yaklaşık % 20 oy iki yeni aktör olan MSP ve Demokrat Parti'ye hemen hemen dengeli bir şekilde gitmiş ve yeni aktörlerden MSP % 11,8 oy ile 48 milletvekiliği Demokratik Parti ise % 11,9 oy ile 45 milletvekiliği kazanarak AP/Demirel'e büyük bir darbe vurmuşlardır. Muhtıra döneminin hükümetlerinde yer alan CGP ise % 5,3 oy ile 13 milletvekiliği, MHP % 3,4 oy ile 3 milletvekiliği ve bir mezhebin sözcüsü durumunda olan TBP ise % 1,1 oy ile 1 milletvekiliği kazanmıştır (Tuncer,2002).

Öte yandan muhtıra döneminin arkasından yapılan 14 Ekim 1973 seçimlerinin birinci sürprizi CHP'nin % 33,3 oy ve 185 milletvekili ile seçimlerden birinci parti olarak çıkması olmuşken ikinci sürprizi ise hiçbir partinin tek başına hükümet kuramaması ve seçmenin siyasi partileri koalisyon kurmak zorunda bırakmış olmasıdır. Ancak işler hiç hesaplandığı gibi gitmeyecek ve CHP-AP ile AP-Demokratik Parti ile hükümet kuramayacak ve ülke seçimlerden sonra yaklaşık yüz gün hükümet bunalımı yaşayacaktır. Bu dönemde ilginç bir şekilde temel görevi ülkeyi sağlıklı bir şekilde 14 Ekim 1973 seçimlerine götürmek olan Talü Hükümeti bu yüz günlük süreçte yeni hükümet kurulamadığı için görevine devam etmek zorunda kalmıştır.

Cumhurbaşkanı Korutürk ilk olarak CHP lideri Ecevit'i hükümet kurmakla görevlendirmiş. CHP lideri Ecevit AP lideri Demirel'e CHP, AP, CGP ve Demokratik Parti'nin dahil olacağı bir koalisyon hükümeti önerisiyle gitmiş ancak bu teklif Demirel'in istememesi nedeniyle gerçekleşmemiştir. İkinci olarak Ecevit, MSP'ye koalisyon teklifiyle gitmiş ancak bu teklifte MSP'nin Aralık 1973'te gerçekleşecek mahalli seçimlerin ertelenmesini ön şart olarak sunmasından dolayı gerçekleşmemiş ve Ecevit görevi Korutürk'e iade etmiştir (Çavdar,2013). Bunun üzerine Korutürk AP lideri Demirel'i hükümet kurmakla görevlendirmiş, Demirel'in, AP, MSP ve Demokratik Parti'li koalisyon girişimi Demokratik Parti'nin Demirel'i istememesi nedeniyle hayata geçememiş ve Demirel de kısa süre sonra görevi Korutürk'e iade etmiştir.

Bu gelişme üzerine Cumhurbaşkanı Korutürk ilginç bir şekilde Başbakan Talu'ya hükümet kurma görevi vermiştir. Talu ise, CHP'yi dışarda bırakarak AP, CGP ve Demokratik Partili bir koalisyon teklifiyle söz konusu partilere gitmiş ancak bu teklif de Demirel'in sıcak bakmaması sonucu uygulanamamış ve Talu da görevi iade etmiştir. Hükümet buhranının sürdüğü ortamda 9 Aralık 1973 tarihinde mahalli seçimler yapılmış ve CHP bu seçimlerden de zaferle çıkmıştır. CHP'ye İstanbul, Ankara, İzmir ve Adana başta olmak üzere ciddi sayıda belediye başkanlığı getiren sonuçlar Ecevit'e başbakanlık yolunu da açmış ve Ecevit'in girişimiyle başlayan MSP ile koalisyon kurma çabası sonunda 37. Cumhuriyet hükümetinin kurulmasıyla sonlanmıştır. Nihayet CHP- MSP koalisyon hükümetinin kurulması ve 7 Şubat 1974 tarihinde güvenoyu almasıyla 12 Mart Dönemi resmen bitecek ancak 1973 ve 1977 seçimlerinin doğurduğu sonuçlar ve bu süreçte yaşanan siyasi, sosyal ve ekonomik buhran 12 Eylül 1980'in sebeplerini oluşturacak ve askerler bu tarihte bir kez daha ülke yönetimine el koyarak tüm siyasi partileri kapatacak, siyasileri yargılatarak mahkumiyet cezaları verecek, uzun yıllar ciddi sayıda Türk insanını seçme ve seçilme hakkından mahrum edecek ve ülkenin gelecek yaklaşık otuz yılını esir alacak askerî vesayet kurumlarını kuracaktır.

SONUÇ

1950-1960 yılları arasında ülkeyi tek başına yöneten Demokrat Parti'nin izlediği siyasi, sosyal ve ekonomik politikalar ülkede 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleşen emir komuta zinciri dışındaki ilk askerî müdahalenin temel sebepleri olmuştur. Ancak bu müdahale ülkenin tarihindeki ilk ve son müdahale olmamış aksine gelecek on yıllarda tekrarlanacak filmin ilk bölümünü oluşturmuştur. Nitekim benzer gerekçelerle askerler 12 Mart 1971'de ve 12 Eylül 1980'de sivil siyasi hayata müdahale ederek devlet ve millet hayatında askerî vesayeti devam ettirmiştir. 27

Mayıs 1960'tan 12 Mart 1971'e kadar geçen süreçte ülkenin yaşadığı siyasi, sosyal ve ekonomik süreç Mart 1971'de emir-komuta zinciri dışında bir Marksist darbe tehlikesi oluşturmuş ancak Yüksek Komuta Heyeti 27 Mayıs 1960'tan çıkardığı dersle emir-komuta zinciri içerisinde bir darbeyle girişimin yönünü değiştirmiştir. 12 Mart 1971 tarihinde askerler ülkenin içinde bulunduğu siyasi, sosyal ve ekonomik buhran hâlinde sorumlu tuttukları Demirel Hükümeti'ni istifa ettirmişler ve yaklaşık iki buçuk yıl sürecek "Ara Rejim Dönemi"ni başlatmışlardır. Bu dönem askerlerin doğrudan iktidara el koymadığı ve parlamentoyu kapatmadığı fakat ülkeyi partilerüstü hükümetlerle yönetmeye çalıştığı bir dönemdir. Nitekim bu dönemde halkın iradesine inanmayan sivil askerî kliklerin iş birliği ile ikisi eski CHP'li Nihat Erim, birisi CGP'li Ferit Melen ve bir diğeri de Kontenjan Senatörü Naim Talû tarafından dört ayrı hükümet kurulmuştur. Bu dönemde ülkede siyasi, sosyal ve ekonomik reformları gerçekleştireceği hayaline kapılan bu hükümetlerin yaşam süresi ortalama sekizer ay olmuştur. Öte yandan bu dönemde muhtıranın iktidardan uzaklaştırdığı AP'nin dışında bütün siyasi aktörler muhtırayı olumlulardan muhtıranın getirdiği partilerüstü hükümetlere karşı farklı tepkiler geliştirmişlerdir. Örneğin; AP, CHP ve CGP partilerüstü hükümetlere üye verirken bu hükümetlerin siyasi sorumluluklarına katılmamışlar, bu ise dönemdeki hükümetlerin başarısını etkileyen en önemli sebeplerden birisi olmuştur. Yine bu dönemde muhtıranın ve getirdiği partilerüstü hükümetlerin başarısını etkileyen bir başka faktör askerlerin bu işe plan/program geliştirmeden hazırlıksız girişmiş olmalarıdır. Bunlara ek olarak radikal reformcular ve reform karşıtlarının bir arada bulunduğu bünyesel zayıflıklar partilerüstü hükümetlerin başarısını etkilemiştir.

Bütün bu faktörlerin birleşimi ise 12 Mart mantığının uygulayıcısı durumunda bulunan partilerüstü hükümetlerin ülkede süreç içerisinde başarmayı hedeflediği ekonomik dönüşümün doğmaması sonucunu ortaya çıkarmıştır. Bütün bu olumsuzluklara rağmen bu dönemde yaklaşık otuz ay boyunca uygulanan sıkıyönetim uygulaması ile ülkenin siyasi ve sosyal hayatını tehdit eden marjinal sol hareketler kontrol altına alınarak ülkede huzur ve güven ortamı sağlanmıştır.

Öte yandan 1973 yılı başıyla birlikte yeni cumhurbaşkanının seçilecek olması bu dönemde bu makama gelecek kişinin sivil mi asker mi olacağı sorununu ortaya çıkarmıştır. Askerler muhtıradan imzası olan Genelkurmay Başkanı Faruk Gürler'i bu makama çıkararak muhtıra dönemini uzatmaya çalışırken AP lideri Demirel ile CHP lideri Ecevit ise Gürler'i bu makama getirmeyerek muhtıra dönemini bitirmeye çalışmışlardır. Sonuçta AP ve CHP liderleri Gürler'in cumhurbaşkanlığına gelmesini engellemişler de aslında bu süreci gerçek anlamda yönetememişler ve eski bir asker olan Fahri Korutürk'ün Çankaya Köşkü'ne çıkmasını sağlamışlardır.

Bu anlamda Korutürk'ün cumhurbaşkanlığı makamına gelmesi muhtıra ile ortaya çıkan ara rejim dönemini bitirmemiş, bu dönemde ülkede gerçek anlamda askerî vesayetin kırılması 14 Ekim 1973 seçimleriyle olmuş ancak seçim sonuçlarının siyasi yelpazenin sağında ortaya çıkardığı dağınıklık ve özellikle AP ile onun içinden çıkan Demokratik Parti'nin içine düştüğü kısır çekişme uzun süreli hükümet bunalımları, Kıbrıs sorununa bağlı olarak dış politikada karşılaşılan sorunlar ülkede siyasi, sosyal ve ekonomik sorunları derinleştirmiş nihayetinde bu da askerî 12 Eylül 1980'de yeniden siyasete müdahalesini ve gelecek yaklaşık otuz yılı şekillendirmiştir.

KAYNAKLAR

KİTAPLAR

Ahmad, F., Bir Kimlik Peşinde Türkiye, (Çev. S. Cem Karadeli), İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010,s.166.

-----, F., Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980), (Türkçeleştiren: A. Fethi), İstanbul, Hil Yayınları, 2010,s.383.

Alatlı, E., Müdahale, İstanbul, Alfa Yayınları, 2002,s.23.

Altuğ, K.,12 Mart ve Nihat Erim Olayı, Ankara, Yedigün Yayınları,1973, s.216.

Arcayürek, C., Çankaya: Gelenler Gidenler, İstanbul, Detay Yayınevi, 2007, s.181.

-----, C., Çankaya'ya Giden Yol (1971-1973), Ankara, Bilgi Yayınevi, 1985,s.272.

-----, C., Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi (1965-1971), Ankara, Bilgi Yayınevi, 1985, s.366.

-----,C., Darbeler ve Gizli Servisler, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1989, s.106-107.

Aslan, A., Türkiye'de Üniversite ve Siyaset, İstanbul, Paraf Yayınları, 2011, s. 437.

Ata, K., Türkiye Birlik Partisi (1966-1980), Ankara, Kelime Yayınevi, 2007, s.66.

Bakır, G., "Cumhuriyetçi Güven Partisi" İçinde İttihat ve Terakki'den Günümüze Siyasal Partiler (Edit.Turgay Uzun), Ankara, Orion Kitabevi, 2010, s.284.

Bilgiç, T. Ünlü," İç ve Dış Politikada Çeşitlilik: 1965-1971" İçinde İç ve Dış Gelişmelerle Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1946-2012), (Edit, T. Ünlü Bilgiç ve Cihat Göktepe), İstanbul, Ufuk Yayınları, 2014,s.159.

Birand, M. Ali, C. Dünder, B. Çaplı, 12 Mart: İhtilalin Pençesinde Demokrasi, Ankara, İmge Kitabevi, 2008, s.231.

Bulut, S., Muhtıra Sonrası Demokratikleşme Hareketlerine Örnek Model Olarak 1973 Genel Seçimleri, Ankara, Berikan Yayınevi, 2010, s.81.

Cem, İ., Tarih Açısından 12 Mart Nedenleri Yapısı Sonuçları, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, s.371.

Cılızoğlu, T., “Çağlayangil’in Anıları”, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2007, s.204.

Coşkun, S., Türkiye’de Politika: 1920-1995, İstanbul, Cem Yayınevi, 1995, s.31.

Çağrı, E., “ABD ve NATO’yla ilişkiler” içinde Türk Dış Politikası, (1919-1980), (Edit. Baskın Oran), İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s.681-715.

Çavdar, T., Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1950’den Günümüze, Ankara, İmge Kitabevi, 2013, s. 247.

Demirel, T., Adalet Partisi İdeolojisi ve Politika, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s.56-58.

Fedayi, C., “Türkiye’nin Siyasal ve Sosyal Kaos Dönemi (1971-1980) içinde Osmanlı’dan İki binli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi (Edit. Adem Çaylak vd.), Ankara, Savaş Yayınevi 2012, s.493.

Gevgili, A., Türkiye’de 1971 Rejimi, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1973, s.236.

-----, A., Yükseliş ve Düşüş, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 1981, s.566.

Güleçyüz, K., Süleyman Demirel, İslam Demokrasi Laiklik, İstanbul, Yeni Asya Neşriyat, 2015, s.297.

Hale, W., 1789’dan Günümüze Türkiye’de Ordu ve Siyaset, İstanbul, Hil Yayınları, (Türkçesi: Ahmet Fethi), 1996, s.178.

Hristidis, Ş. Kılıç ve Ersel Ergüz, İsmail Hakkı Birler’in Anılarında CHP’li Yıllar (1946-1992), İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s.221.

Kongar, E., 2000’li Yıllarda Türkiye’nin Toplumsal Yapısı, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2000, s. 174.

Karpat, H. Kemal, Kısa Türkiye Tarihi, (1800-2012), (Yay. Haz: Güneş Ayas), İstanbul, Timaş Yayınları, 2012, s.203.

-----, -----, Türk Siyasi Tarihi, (Çev. Ceren Elitez), İstanbul, Timaş Yayınları, 2012, s.296.

Kayalı, K., Ordu ve Siyaset, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012,s.167.

Kayra, C., 38 Kuşağı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006, s.305.

Kili, S., 1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1976, s.344.

Landau, J. M., Türkiye’de Aşırı Akımlar- 1960 Sonrası Sosyal ve Siyasal Çekişmeler, Ankara, Turhan Kitabevi, 1978, s.69.

Mütercimler,E.,Komplo Teorileri 4-İsyanlar,Darbeler,İhtilaller,İstanbul,Asi Kitap,2016,s.137-158

Özbudun, E., Çağdaş Türk Politikası: Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller, İstanbul, Doğan Kitap, 2007,s.30.

Özdemir, H., “Siyasal Tarih (1960-1980) içinde Çağdaş Türkiye (1908-1980), (Yay.Yönet. Sina Akşin), İstanbul, Cem Yayınevi, 1989,s.234.

Soysal, M., 100 Soruda Anayasanın Anlamı, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1997, s.77.

Soysüren, A. Haydar, 12 Mart Döneminde Nihat Erim Hükümetleri, Ankara, Atam Yay., 2014,s.188.

Suavi, A., ve Yüksel, T., 1960’tan Günümüze Türkiye Tarihi, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s.220.

Sunay, C., Türk Siyasetinde Sivil Asker İlişkileri, Ankara, Orion Kitabevi, 2010,s.178.

Tanör, B., İki Anayasa 1961, 1982, İstanbul, Beta Yayınları, 1991,s.25-27.

Tokatlı, O., Kaybolan Yıllar 1961/1973, İstanbul, Doğan Kitap, 2000, s.463.

Toker, M.,İsmet Paşa’nın Son Yılları (1965-1973), Ankara, Bilgi Yayınevi, 1973,s.233.

Tuncer,E.,Osmanlı’dan Günümüze Seçimler(1877-1999),Ankara,Tesav Yayınları,2002,s.327.

Ünsal, A., Umuttan Yalnızlığa Türkiye İşçi Partisi (1961-1971), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002,s.183.

Üskül, Z., Siyaset ve Asker Cumhuriyet Döneminde Sıkıyönetim Uygulamaları, Ankara, İmge Yayınevi, 1997, s. 192-197.

Yalansız, N., Türkiye’de Koalisyon Hükümetleri (1961-2002), İstanbul, Buke Kitapları, 2006,s.67-73.

Yetkin, Ç., Türkiye’de Askerî Darbeler ve Amerika, Ankara, Ümit Yayınları, 1995,s.157 .

DERGİLER

Millet Meclis Tutanak Dergisi

GAZETELER

Cumhuriyet

Milliyet

Resmi Gazete

12 EYLÜL ASKERİ DARBESİNİN SENDİKAL

MÜCADELEYE ETKİLERİ

THE MILITARY COUP OF 12 SEPTEMBER AND ITS IMPACTS ON TRADE UNION STRUGGLE

Mehmet Akif KARA•

Özet

Türkiye siyasi tarihinde önemli bir noktada yer alan ve etkileri hala daha devam eden 12 Eylül Askeri Darbesinin, demokrasi kültürünün olmazsa olmazları arasında yer alan sendikal mücadeleye de olumsuz etkileri olmuştur. Darbe sonrasında sendikalar kapatılmış, yöneticileri ve üyeleri tutuklanmıştır. Darbe anayasası ve koşulları ile birlikte sendikal mücadelenin önü tıkanmış ve muhtevası muğlaklaştırılmıştır. 2821 sayılı Sendikalar Kanunu ile birlikte sendikaların kendi çalışmaları dahi katı kurallarla sınırlandırılmıştır. 1982 Anayasası ve kabul edilen diğer mevzuatla, darbe sonrasındaki dönemde de sendikal hak ve özgürlükler üzerindeki kısıtlamaların devamı sağlanmıştır. Bu çalışmada 12 Eylül askeri darbesi öncesi ve sonrası sendikal mücadele, işçi sınıfının reel ücretleri ve değişimleri, hak kazanımları ve kayıpları açısından bütünlüklü olarak ele alınmaktadır. Dönemin gazeteleri ve yazılı-görsel arşivleri üzerinden bir dönem tarihi çıkarılmakta ve sendikal mücadelenin demokrasi kültürü açısından önemi vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sendika, Darbe, Demokrasi, Emek Tarihi, 12 Eylül

Abstract

The military coup of 12th September which takes an important place in the field of Turkey's political history has acted adversely up to the *trade union struggle* that is the sine qua none of democratic culture. After the coup, trade unions have been closed and managers and members got arrested. Together with the coup constitution and conditions the front of the trade union struggle was clogged and its content got complicated. By the Trade Union Act no 2821 trade unions work was limited by the strict rules as well. The 1982 Constitution and other legislation adopted in the period after the coup continued restrictions on trade union rights and freedoms in the period after the coup.

In this study, the trade union struggle before and after the 12 September military coup, real wages of the working class and changes are discussed in terms of their rights gains and losses. Throughout the newspapers and written-out visual archives of the period a historical period was created and the importance of trade union struggle in terms of democracy culture is emphasized.

Keywords: Trade Union, Military Coup, Democracy, Labor History, 12 September

GİRİŞ

Sendikalar, demokrasilerin olmazsa olmaz kurumları arasında yer almaktadır. Sendikalar kuruluş gerekçesi açısından işçi sınıfının çıkarlarını ve haklarını korumak, geliştirmek için mücadele yürüten kurumlardır. Batı demokrasilerinde sendikaların mahiyetine ilişkin çok çeşitli tartışmalar yürütülmektedir. Ülkemizde de sendikalar özellikle Cumhuriyet dönemi ile kurulmuş olmakla birlikte önemli dönemelerde çeşitli gerekçelerle kapatılmıştır.¹⁷ Bu gerekçelerin çoğunluğu sendikaların siyaset ile kurduğu ilişkidir.

1961 Anayasası ve onun görece özgürlükçü ortamı ile birlikte sendikal mücadele giderek güçlenmiş ve 70'li yılların ortalarında sendika kavramı ülkemiz siyaseti için de önemli bir mecra haline gelmiştir. 12 Eylül darbesi ile birlikte ilk kapatılan kurumların sendikalar olması da bunu gösteren önemli bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Keynesyen ekonomi politikalarının uygulandığı ve fordist üretim tarzının hakim olduğu dönemlerde işçi örgütlenmeleri de güçlü olmaktadır. Ancak ülkemiz özelinde 12 Eylül askeri darbesi ile birlikte neoliberal ekonomi politikalarının uygulanmaya başlanması ve postfordizmin hakim olmasıyla enformelleşmenin ve parçalı üretimin yaygınlaşması sendikal mücadeleye olumsuz yönde etkileri olmuştur.

¹⁷ Elbette ki Cumhuriyet'in öncesinde de işçi örgütleri, sendikalar vardı. Özellikle işçi sınıfını yoğunluklu olarak bulundugu Selanik, İstanbul gibi kentlerde kurulmuşlardı.

Bu çalışmada 12 Eylül askeri darbesinin sendikal mücadele üzerindeki etkileri ele alınmaktadır. İlk bölümde sendika kavramı ve demokrasilerde sendikanın önemi ele alınmış ve çalışma için bir çerçeve çizilmiştir. Ardında 12 Eylül askeri darbesi öncesi sendikal hareketin konumu, 12 Eylül askeri darbesinin ekonomi politiği ve dönemin verileri ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise darbe sonrası kaybedilen haklar kısaca ele alınmıştır. Sonuç kısmında ise 12 Eylül askeri darbesi öncesi ve sonrası dönem verileri karşılaştırılmış ve bütünlüklü bir bakış oluşturulmaya çalışılmıştır.¹⁸

SENDİKA NEDİR?

Sendika tanımına baktığımızda; 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu'nda 'işçilerin veya işverenlerin çalışma ilişkilerinde, ortak ekonomik ve sosyal hak ve çıkarlarını korumak ve geliştirmek için en az yedi işçi veya işverenin bir araya gelerek bir işkolunda faaliyette bulunmak üzere oluşturdukları tüzel kişiliğe sahip kuruluşlar' şeklinde ifade edilmiştir. Sendika kavramı 'çalışanlar veya işverenler tarafından, kendisini yargılama yetkisi bulunan ülke mevzuatına uygun bir şekilde kurulan ve üyelerinin çalışma hayatından kaynaklanan ekonomik ve sosyal hak ve menfaatlerini iyileştirme, geliştirme ve elde etmeleri konularında çalışmalarda bulunan, özel hukuk kişiliğini haiz kuruluşlar'' olarak da tanımlanabilir (Tüysüz, 2010: 9).

Sendika hakkı bireysel ve kolektif özellikleri ihtiva etmesi ve kişilerin sosyal ve ekonomik haklarını elde etmeleri açısından büyük öneme haizdir. Bireylerin çalışma hayatında bireysel olarak kendi hak ve menfaatlerini savunmaları konusunda herhangi bir sınırlama getirilmese de söz konusu haklarını ararken karşılarına çıkması muhtemel zorlukları atlatabilmeleri kolay olmadığından kaynaklı olarak örgütlenme ihtiyacı hasıl olmuştur (Tüysüz, 2010:1). Sendikaların; çalışanların ve çalıştıranların (işverenlerin) ekonomik, sosyal hak ve menfaatlerini korumak ve geliştirmek için sendikalar kurulabildiği, kurulmuş olan sendikalara üye olabilme, bu sendikalardan ayrılabilme ve sendikal faaliyetlerde bulunabilme hak ve özgürlükleri olduğu ve bu hakların temel insan hak ve özgürlüklerinden sayıldığı kabul edilmektedir (Yeşiltaş, 2015). Bir ülkede demokratikleşmenin ölçüsü, tabandan gelen hareketlerin, sivil örgütlerin, sendikaların, derneklerin siyasi yaşamdaki etkileridir. Sanayi toplumlarının en güçlü sivil örgütlenmesi ise sendikalardır (Koçak, 2006: 48). Ayrıca sendikalaşma emeğin pazarlık gücünü dolayısıyla, artan refahtan aldıkları payı arttırır (Ar, 2007: 97).

Ekonomik, siyasal ve toplumsal değişimler bakımından dünya tarihi açısından önemli gelişmelerin yaşandığı 20. yy., işçi hareketleri bakımından önemli kırılmalara

¹⁸ 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi sonrasındaki askeri yönetim döneminde resmi kayıtlara göre 650 bin kişi gözaltına alınmış, 230 bin kişi askeri mahkemelerde yargılanmıştır. Sadece Türk Ceza Kanunu'nun 141, 142, 163. Maddelerinden yargılanan sayısı 71 bin kişi, yasadışı örgüt üyesi olma iddiasıyla yargılanan sayısı ise 98 bin kişidir. Bu dönemde 1 milyon 683 kişi fişlenirken binlerce kamu görevlisi 1402 sayılı kanun ile görevinden mahrum edilmiştir. Gözaltı ya da hapisyanede işkence vb. yöntemlerle nedeniyle ölüm sayısı 229 olup, 700 kişinin idamı istenmiş ve bunlardan 50'si (17'si siyasi hükümlü olmak üzere) idam edilmiştir (Durmuş, 2011:95).

sahne olmuştur. İki dünya savaşına tanıklık eden bu yüzyılda, 2.Dünya savaşından sonra hızlı kalkınma ve ulus devletleşme süreci gibi önemli gelişmeler yaşanmış, ekonomik krizler ve bu krizlere paralel olarak siyasal ve ekonomik alanlarda yapısal dönüşümler gerçekleşmiştir (Şahin, 2015:170). Bu dönüşümlerin elbette işçi hareketleri üzerinde de karşılıklı etkileşimleri olmuştur. 1919 yılında Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) kurulmuştur. Yine 1913 yılında kurulan Uluslararası Özgür Sendikalar Federasyonu (IFTU), 28 ülkede örgütlenmiş ve 1934 yılına gelindiğinde 8 milyon üyeye, 1939 yılında ise 20 milyon üyeye ulaşmıştı. İki dünya savaşı arası dönemde dünya çapında sendikalı işçi sayısı 10 milyondan 40 milyona yükselmiştir (Aydoğanoglu, 2007:24).

2. Dünya Savaşı sonrasında ise öncelik, hızlı sanayileşme ve bu amaç için işgücü ordusu yaratmak olmuştur. Bu açıdan savaş sonrasında 1970'lerin sonuna kadar süren dönem, görece işçi, işveren ve devlet arasındaki uzlaşma temelinde ilerlemiştir. Amaç kalkınma için yedek sanayi ordusu oluşturmak ve aktif halde tutacak sosyal bir devlet inşa etmektir. Bu dönemde işçilerin temel amaçları ise ücretlerini arttırmak, çalışma koşullarını iyileştirmek ve bunları gerçekleştirebilecek sendikaların aktif hale gelmesi olmuştur (Yıldırım, 2005:155).

1960'ların sonlarından itibaren kapitalist sistem krize girmiştir. Karlılık krizini çözmek için işin temposunu arttıran çabalar söz konusudur. Bu çabaların karşısında ise işçi sınıfının güçlü itirazları vardır. Keza 60'ların sonunda Batı Avrupa'da Fordist kitle üretim endüstrisinde yoğunlaşan kitlesel grev dalgaları ve işçi radikalizmi bu durumun en anlamlı örnekleridir (Şahin, 2015:172). Fordizmin krizi ile birlikte Keynesyen ekonomi politikalarının yerini alan neoliberalizm için hayati öneme sahip ve öne çıkartılan başlıca konular vardı. Sendikaların etkisiz kılınması meselesi de bu yönüyle öne çıkarılmaktaydı. Neoliberalizm için kilit öneme sahip ve sistemin kaderini belirleyecek bir şey olarak görülmüştür. Çünkü fiyatlar/ücretler sadece üretim aracına sahip olanlar tarafından belirlenebilmelidir (Daldal, 2010:147).

12 EYLÜL ASKERİ DARBESİNİN EKONOMİ POLİTİĞİ VE SENDİKAL MÜCADELEYE ETKİLERİ

Küresel kapitalist sistemin yaşadığı -1973 krizi- petrol krizi ile birlikte fatura Keynesyen ekonomi politikalarına kesildi. Thatcher-Reegan tarafından ortaya atılan neoliberal politikalar ise çeşitli ülkelerde uygulanmaya başlandı. Bu politikaların uygulanması için gerekli olan toplumsal-sosyal zeminin inşası için de bu ülkelerde askeri darbelere ihtiyaç duyuldu. Şili, Arjantin ve Türkiye bu ülkeler arasındadır. Turgut Özal'ın ülkeye armağan ettiği 24 Ocak Kararları askeri darbenin hem nedeni hem de sonucu olarak değerlendirilebilir. Bu kararların rahatlıkla uygulanması için gerekli olan zemin askeri darbeye yaratılmıştır. Ardından önce sendikaların ve siyasi partilerin kapatılması ardından anayasa değişikliği ile birlikte sermaye için muazzam bir zemin yaratılmış oldu. Dolayısıyla 12 Eylül Askeri darbesinin ekonomi politikasını irdelerken 24 Ocak kararlarının üzerinde durmak süreci bütünlüklü bir biçimde kavramamız için gereklidir.

Kenan Evren, 1991 yılında 24 Ocak ve 12 Eylül darbesi arasındaki ilişkisine dair şu ifadeleri kullanmaktadır (Milliyet, 7 Ocak 1991):

“Eğer 24 Ocak kararları denen kararların ardından 12 Eylül dönemi gelmemiş olsaydı, o tedbirlerin fiyasko ile sonuçlanacağından hiç şüphem yoktu. Böyle sıkı bir askeri rejim sayesinde o tedbirler meyvesini vermiştir.”

Yine Evren, 12 Eylül günü radyo ve televizyonda yaptığı konuşmada sermaye yanlısı tavrını açıkça ifade etmektedir (Evren, 1981:14-15):

“Tüm işverenlerin iş barışının koşullarını sağlayacak esaslardan ayrılmadan üretimin arttırılması ve ihracata yönelik gayretlerin gelişmesine yardımcı olmaları için her türlü tedbir alınacaktır.”

1970’li yılların ortalarından beri uygulanmaya çalışılan neo liberalizm, 1980’lerle beraber hız kazanmış ve 1990 sonrasında tüm dünyada etkin olmuştur. Arza dayalı büyük ölçekli üretim modelinden talebe dayalı üretim modeline geçilmiş ve esnek-kuralsız çalışma giderek bütün sektörlerde yaygın hale gelmiştir. Hem ekonomi politikalarında hem de üretim modellerinde yaşanan bu değişimler sendikal mücadeleye de olumsuz yönde etki etmiştir. Sermaye sınıfı için önemli bir maliyet unsuru olarak görülen işçi hakları ve sendikalar karşısında da yoğun bir saldırı dalgası yaşanmıştır/yaşanmaktadır.

Konuya dair bir çalışma yapan Sertlek (2005:312)’e göre ulusal düzeyde işçi hareketinin nasıl etkilendiği üç kategoride ele alınabilir. Örneği bir ülkede güçlü bir işçi hareketi mirası varsa, küreselleşmenin örgütlü sınıf hareketi üzerindeki etkisi görece azalacaktır. Arjantin ve İsveç işçi hareketleri örnek gösterilebilir. Diğer bir açıdan İşçi Partisi ve Sosyal Demokrat Parti’nin varlığı, örgütlü hareketlerin ve devletle olan ilişkisini güçlü kılacaktır. Üçüncü olarak ülkelerin siyasi ve ekonomik istikrarlılığı hareketi doğrudan etkileyecektir. Örneğin Rusya ve Güney Afrika’daki dönüşümler, bu ülkelerdeki işçi hareketlerini doğrudan etkilemiştir.

Türkiye’de özelleştirmelerin artması, hem kamu hem de özel sektörde taşeronlaşma eğilimleri, enformelleşmenin istihdam ve sosyal güvence üzerindeki negatif etkisi, işçilerin kolektif hareket edebilmelerini zorlaştırmıştır. Çelik’in (2012:113), araştırmasına göre greve katılan işçi sayıları – özellikle 90’lardan itibaren – git gide düşmektedir.

12 Eylül Askeri darbesi öncesinde sendikal hareket ülke tarihinde en güçlü ve örgütlü dönemlerini yaşamaktaydı. İşçi sınıfı sendikalarda örgütlenmeye başlamış ve haklarını yasal olarak elde etmekteydi.

Tablo 1: Yıllara göre faaliyet gösteren sendika sayısı

Sendika Sayısı	Yıllar
675	1974
781	1975
800	1976

863	1977
912	1978
750	1979
733	1980

Kaynak: SSK'nın 2.4.2001 Tarihli Yazısı; Petrol-İş 88 Yıllığı, No:20, 1988, s. 244'deki verilerle düzenlenmiştir.

Tablo 1'de gördüğümüz üzere Türkiye'de sendika bolluğu yaşanmaktaydı. Özellikle sosyal refah devleti uygulamalarının bir unsuru olarak sendikalar, hükümetler tarafından desteklenmekte ve işçilerin üye olmaları önerilmekteydi.¹⁹ Ancak 1979'dan itibaren sendika sayısı azalmaktadır. Bunda hem sendikal birleşmeler hem de "kağıt üzerinde" kurulan bir çok sendikanın kapanması etkilidir. Aynı zamanda hükümetlerin çalışma yaşamına ilişkin tasarruflarının değişmesi de sendikaların sayılarının azalmasında etkili olmuştur.

Tablo 2: SSK ve Çalışma Bakanlığı Verilerine göre Toplam İşçi Sayısı, Sendikalı İşçi Sayısı (1976-1980)

Toplam İşçi Sayısı	Sendikalı İşçi Sayısı	Yıllar
2.017.875	924.124	1976
2.191.251	911.152	1977
2.206.056	918.477	1978
2.152.411	966.790	1979
2.204.807	1.049.250	1980

152

Kaynak: SSK'nın 2.4.2001 Tarihli Yazısı; Petrol-İş 88 Yıllığı, No:20, 1988, s. 244'deki verilerle düzenlenmiştir.

Tablo 2'de görüldüğü gibi sendikalı işçi sayısı giderek artmakta ve toplam işçi sayısına oranı yükselmekteydi.

Tablo 3: 1970-1980 Arası Grevler ve Katılan İşçi Sayısı

Greve Katılan İşçi Sayısı	Grev Sayısı	Yıllar
21.156	72	1970
10.916	78	1971
14.879	48	1972
12.286	55	1973

¹⁹Bu konuya dair Reşat Enis'in işçi romanları okunabilir. Özellikle sürecin daha bütünlüklü kavranması ve anlaşılması açısından Afrodit Buhurdanında bir Kadın ve sarı İt önemli eserler olarak karşımıza çıkmaktadır.

25.546	110	1974
13.708	116	1975
7.240	58	1976
15.682	59	1977
9.748	87	1978
21.011	126	1979
84.832	220	1980

Kaynak: SSK'nın 2.4.2001 Tarihli Yazısı; Petrol-İş 88 Yıllığı, No:20, 1988, s. 244'deki verilerle düzenlenmiştir.

İşçilerin yasaları karşılıklarına alarak gerçekleştirdikleri eylemler özellikle 1980 yılında artarak yaygınlaşmış, işyeri işgalleri ve güvenlik güçleriyle çatışma biçiminde de görülmüştür. Ayrıca yine bu dönemde farklı sendikalara üye işçilerin de ortaklaşa eylemler yaptığı görülmüştür. Ekonomik krizin derinleşmesine bağlı olarak kitlesel işten atılmaların artması ile birlikte, kamu sektöründe çalışan işçiler de 70'li yıllarında ortalarından itibaren hareketlenmeye başlamıştır. Sendikal mücadele sonucunda ücretlerin yükselmesi ve işçilerin elde ettiği haklar, kıdem tazminatının yaygınlaşması gibi gelişmeler, işverenlerin işini zorlaştırmış ve krizi derinleştiren bir rol oynamıştır. Bütün bu gelişmeler ise krizin sadece ekonomik önlemlerle atlatılamayacağını siyasal baskı mekanizmalarının da devreye girmesini beraberinde getirmiştir. Keza 24 Ocak kararları sonrasında grevlerde büyük bir artış söz konusudur. 25 Ocak tarihinde 6.414 işçi grevdeyken, 27 Haziran tarihinde 57 bini aşkın işçi greve çıkmıştır. Keza eğer darbe gerçekleşmeseydi bu rakamın 200 bini bulacağı belirtilmektedir (Aydoğanoglu, 2007).

153

Tablo 4: Yıllar İtibariyle Grevlerin Konfederasyonlara Dağılımı (1973-1980)

Toplam	Bağımsız	MİSK	DİSK	Türk İş	Yıllar
44	-	-	8	36	1973
74	-	-	15	59	1974
106	-	-	37	69	1975
91	7	-	34	50	1976
85	6	-	40	39	1977
105	12	3	52	38	1978
134	22	7	77	28	1979
185	7	-	173	5	1980

Kaynak: 87 Petrol İş. Tablo 78

Türkiye'de 1979 ve 1980 yılları grev ve direnişlerin hızla arttığı, toplu sözleşme görüşmelerinde uyuşmazlıkların yaygınlaştığı bir dönemdi. Yukarıdaki tablodan da gördüğümüz üzere özellikle DİSK üyesi işçilerin toplu iş sözleşmeleri gündemdeydi

ve 60 bine yakın işçi grevdeydi. Birçok işveren ekonomik tıkanıklığı sınıf sendikacılığına bağladı. Keza 24 Ocak kararlarının uygulanabilmesi için de uygun ortam yoktu. 12 Eylül darbesi bir bakıma bu uygun ortamı sağlamış oldu.

12 Eylül öncesi başta DİSK olmak üzere TÜRK İŞ konfederasyonu da üye sayısı açısından güçlü ve ülke siyasetinde önemli bir kurum noktasındadır. Özellikle DİSK'in yapmış olduğu grevler işçi sınıfının reel ücretlerinin artması ve kazanımları noktasında önemlidir. Keza 12 Eylül darbesi ile birlikte TİSK Başkanı Halit Narin'in söylediği "Bugüne kadar işçiler güldü. Şimdi sıra bizde!" sözleri de bu tespitleri doğrular niteliktedir.

TABLO 5: Emek verimi ve \$ Cinsinden Saatlik Ücret: İmalat Sanayi (1977-1980)

E. VERİMİ İndeks 3	ÜCRET İndeks 2	ÜCRET \$ 1	YILLAR
100.0	100.0	1.61	1977
92.5	113.0	1.82	1978
71.9	152.8	2.46	1979
69.8	103.7	1.67	1980

Kaynak: K.Boratav, 2005:44.

154

Tablo 5, esas itibariyle 12 Eylül öncesi "sermayenin dünya çapında birikiminin gereklilikleri" açısından Türkiye'nin konumunu göstermektedir. Türkiye sermayesinin kapitalist sistem içerisinde rekabet düzeyini arttırmak için ülkeyi "ucuz işgücü cenneti" haline getirmeye ihtiyaç duyduklarını gösteren bir veri olarak ele alınmalıdır. Bu noktada güçlü bir sendikal hareketin ve işçi sınıfının olduğu bir ülkede reel ücretleri ve emek veriminin düşürmenin mümkün olmadığı da aşikardır. Aynı tablonun, 12 Eylül darbesi sonrası ve darbenin "ekonomik ayağını" oluşturan 24 Ocak Kararları ile birlikte nasıl bir değişim içine girdiğini gördüğümüzde bu tespitin yerinde olacağını ifade edebiliriz.

Tablo 6: Grevler (1984-1987)

Kaybolan İşgünü	Katılan Sayısı	İşçi	Grev Sayısı	Yıllar
4947	56	4		1984
194296	2410	21		1985
234940	7926	21		1986

Kaynak: 87 Petrol İş. Tablo 78

1983 yılında ise 247 ve 275 sayılı yasalar yürürlükten kaldırıldı. 2821 Sayılı Sendikalar Yasası ve 2822 Sayılı Toplu İş Sözleşmeleri Grev ve Lokavt Yasası yürürlüğe girdi.

1982 yılında yürürlüğe giren yeni Anayasa ile sendika kurma ve sendikal faaliyete önemli kısıtlamalar getirildi (Çelik, 2004). Keza, 1961 Anayasası ile işçilerin greve gitme hakkı yasal bir hak halini almışken, 82 Anayasası'nda bu hak işçilerin ellerinden alınmıştır. Sermaye karşısında işçi sınıfının en büyük kozu konumundaki bu hakkın kullanımı istisna olarak algılanmıştır. Ayrıca toplu iş sözleşmeleri çok sınırlı ve işçi sendikalarının dezavantajlı olduğu bir çerçeveden yeniden çizilmiş, iş güvenliği ve sosyal güvenlik alanında işçileri dezavantajlı konuma getiren ilkeler benimsenmiştir. Sendikaların banka hesapları, mal varlıkları ve belgelerine askeri cunta tarafından el konulmuştur.²⁰ Tablo 6'da görüldüğü üzere, 1984 yılında sadece 4 grev düzenlenebilmiş ve katılan işçi sayısı ise 56 kişi ile kalmış.

1980 askeri darbesinden sonra işçi sendikaları ve diğer sivil toplum kuruluşları sıkı denetim altında tutuldular. Sendikaların üyelerinin hayat standartlarını daha da iyileştirmek için herhangi bir faaliyette bulunmasına izin verilmedi. Grevler yasaklandı. Bu kısıtlamalar sonucunda reel ücret 1980-1987 arasında %40 düştü (Aslan, 2011:118).

Tablo 7: Emek verimi ve \$ cinsinden saatlik ücret (1981-1984)

Ücret \$	E.Verimi İndeks	Ücret İndeksi	Yıllar
1.64	80.1	101.9	1981
1.40	83.2	87.0	1982
1.36	80.0	84.5	1983
1.12	76.1	69.6	1984

155

Kaynak: K.Boratav, 2005:44

Tablo 6'da gördüğümüz üzere ücret indeksi ve ücretler, 12 Eylül darbesi ile 24 Ocak kararlarının ekonomide uygulanması ile git gide aşağıya doğru düşmektedir. Buradaki asıl amacın ise Türkiye'nin "taşeron cenneti" olması ve Avrupa'dan Doğu'ya doğru kayan "montaj sanayii", "ucuz iş gücü" gibi olguların Türkiye ile anılır olmasını sağlamaktır. Böylelikle, Türkiye ekonomisi kapitalist sisteme eklemlenecektir.

Tablo 8: Fiyat Artışı (1980-1987)

22 kat	Ekmek
21 kat	Sığır eti
25 kat	Zeytin
23 kat	Elektrik KW'S

²⁰Belirtmekte fayda var ki; Sendikal haklardan birisi yoksa diğerlerinin varlığından söz edilemez. Örneğin sendika kurma hakkı var, grev hakkı veya toplu iş sözleşmesi yapma hakkı yoksa artık sendika hakkının varlığından da söz etmek hukuken olanaklı değildir. Bu duruma kısaca sendikal hakların bölünmezliği ilkesi denilir.

24 kat	Tüp
40 kat	Aspirin
35 kat	Gazete
7 kat	Ortalama İşçi Ücreti

Kaynak: 87 Petrol İş, Tablo 23

Yukarıdaki tablodan gördüğümüz üzere neoliberal politikaların ve “sendikası” bir çalışma yaşamının ne kadar zorlaştığı ortadadır. Ortalama işçi ücreti sadece 7 kat artarken; ekmek, zeytin gibi temel besinler ortalama 22 kat; aspirin başta olmak üzere ilaç fiyatları 40 kat (sağlık sektörü) artmıştır. Gazete fiyatlarının ise 35 kat artması işçinin “okuma” zorluğunu doğrudan etkilemiş ve “bilinçsiz” bir “işçi sınıfı” oluşturulmasına ortam sağlamıştır. Keza neoliberalizmin tek başına ekonomik değil aynı zamanda sosyal ve kültürel bir yaşam alanı yarattığını da ifade etmek gerekir.

KISA BİR DEĞERLENDİRME: HANGİ HAKLAR TIRPANLANDI?

12 Eylül darbesi ve öncesinde uygulanmaya başlanan 24 Ocak ekonomi politikaları ile sendikal mücadelenin sonucunda kazanılan birçok “hak” tırpanlanmaktadır. Darbe hükümetinin “bildirileriyle” birçok hak yok sayılmış ve yeniden düzenlenmiştir (Koç, 2010; Millioğlu, 2007; Çelik, 2004; Durmuş, 2011).

-12 Eylül 1980 tarihli, 7 numaralı bildiriyle DİSK ve MİSK’in faaliyeti yasaklanır. MİSK faaliyetine 1984 Mayıs ayında yeniden başlar.

-8 numaralı bildiriyle DİSK, MİSK ve HAK-İŞ’in taşınır ve taşınmaz tüm varlıklar denetim altına alınır. 19.02.1981 tarihinde HAK-İŞ’in denetimi kaldırılır.

-14.09.1980 tarihinde yayınlanan 15 numaralı bildiri ile tüm grevler yasaklanmış, ücret ve yan ödemelere %70 oranında avans mahiyetinde ek ödeme yapılmasına karar verilir. Yeni yasal düzenleme ile grev hakkı uygulaması sınırlandırılmış, yasak kapsamı ise genişletilmiştir. Hak grevi yasaklanmıştır. Çadır kurma, pankart asma gibi faaliyetler yasaklanmıştır.

-Sigortalının hakkı kısıtlanır. 1981 yılı Mart ayında 2422 sayılı yasa ile “ayakta yapılan tedavilerde ilaç bedellerinin yüzde 20’sini sigortalı öder. Emekli aylığının hesaplanmasında son beş yıllık kazançların en yüksek üç yılının ortalaması yerine beş yılın tümünün ortalaması alınır.

-Yaşlılık aylığı oranı %70’den %60’a indirilir.

-2645 sayılı yasa ile SSK Yönetim Kurulu’ndaki işçi temsilcisi sayısı 2’den 1’e indirilir. Emeklilik yaşı yükseltilir. Kadınlar için 50’den 55’e; erkekler için ise 55’ten 60’a çıkarılır.

-Süper emeklilik uygulaması ile emeklilerin eşitsiz konumu daha da bozulur.

-İşçinin çalışma koşullarının daha da kötüleştiği “serbest bölge” uygulamasına geçilir.

-Emeğin ulusal gelir dağılımında payı ve ücretlerin satın alma gücü azalır.

-Kıdem tazminatına tavan getirilir. 17 Eylül’de 2320 sayılı kanunla kıdem tazminatına yıllık asgari ücretin 7.5 katı tavan olarak saptanmıştır.

- Toplu pazarlık sistemi kaldırılır.

- Toplu iş sözleşmesi ile alınacak yıllık ikramiye toplamı sınırlandırılır.

- 19.04.1981 tarihli yasa ile ikramiyeler 4 gün ile sınırlandırıldı.

- 24 Ocak kararları gereği kamu harcamalarının azaltılması, devletin eğitim, sağlık, konut gibi işçiye dolaylı katkısı olan harcamaların kısılması savunulmaktaydı. Mart 1981’de SSK kanununda yapılan değişiklik ile işçiden kesilen sigorta primleri yüzde 4 arttırılarak yüzde 14’e ve işvereninki de 19.5’e yükseltilmiştir. Ayrıca emeklilerin sağlık yardımlarında yararlanmaları için aylıklarında yüzde 2 oranında prim kesilmesi ve ilaç bedellerinin yüzde 20’sini sigortalının (çalışan ve emekli dahil) ödemesi sağlandı.

- Geçmişte 104 gün hafta tatiline 18 gün resmi tatilin eklenmesiyle, yıllık çalışma süresi 243 gün iken, Mart 1981’de yapılan yeni düzenlemeyle resmi tatil günlerinin 12.5 güne indirilmesiyle yıllık çalışma süresi 248.5 güne çıkarıldı.

- Çalışma süresinin haftalık 48’den 45 saate indirilmesi ve evlendikten sonraki bir yıl içinde kadınların işten ayrılmasıyla tazminat almaya hak kazanması ise 12 Eylül darbesi’nin iki olumlu kazanımı olarak karşımıza çıkmaktadır.

SONUÇ

Askeri darbelerin, ülkelerin demokratik yönelimlerini engellediği ve demokratik kurum ve kuruluşlar üzerinde baskı ortamı yarattığını “darbeler ülkesi” olarak değerlendirmemiz mümkün olan ülkemiz özelinde ifade edebiliriz. Askeri darbeler, ülkelerin iç ve dış politikalarını; bu politikaların yürütücüsü konumunda olan ve devlet ile halk arasında köprü vazifesi üstlenen kurumların faaliyetlerini; olumsuz yönde etkilemektedir. 12 Eylül askeri darbesi de bu yönde olumsuz etkileri olan ve günümüzde de anayasa özelinde etkileri devam eden bir darbe olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sendikalar yasasında yaşanan değişim ve dönüşümlerin esas itibariyle meselenin – son tahlilde – sınıfsal olduğunu da göstermektedir. 12 Eylül öncesi, 61 Anayasası ile kazanılan meşru hakların darbe yoluyla tırpanlanması ve nihayetinde iş hukukunda yaşanan değişimlerle birlikte işçilerin ve memurların aleyhine; işverenlerin lehine bir hukuk sisteminin inşa edilmesi, 12 Eylül askeri darbesinin en önemli olumsuzlukları arasında yerini almıştır. Elbette ki sendikaların yaşadığı güç kaybı

sadece darbenin olumsuz etkileri ile açıklanamaz. Darbe ile birlikte uygulanmaya başlanan neoliberal ekonomi politikalarının artan egemenliği, esnekleşme ve kuralsızlaşma yaklaşımlarının çalışma hayatında yaygınlaşması, ekonomide devletin rolünün zayıflatılması ve işgücünün bileşiminin değişmesi gibi faktörlerde sendikaların zayıflamalarında etkilidir.

12 Eylül Askeri Darbesi ile birlikte başta DİSK olmak üzere var olan sendikaların yöneticileri ve üyeleri tutuklanmış, sendikal kapatılmıştır. Darbeden 4 ay sonra TÜRK İş sendikası yeniden açılması ve Genel Sekreteri'nin Sosyal Güvenlik Bakanı olmasına karşın bu sendikanın bu yıllarda herhangi bir faaliyeti olmamıştır. DİSK ise ancak 1990 yılında yeniden faaliyete başlamıştır. Bu yıllar içerisinde parçalı işçi örgütlenmeleri de meydana gelmiştir. Toplumsal hareket sendikacılığı kavramı ile literatürde tartışılan bu tip örgütlenmelere ilişkin daha kapsamlı çalışmalar yapmakta ayrıca fayda vardır.

12 Eylül darbesi ve öncesinde ilan edilen 24 Ocak 1980 Kararları ile Türkiye işçi sınıfı ve sendikal mücadele üzerinde bir tahakkümün temelleri atılmıştır. 61 Anayasasının getirdiği görece özgürlükçü ortamda filizlenen ve giderek sosyal-siyasal yaşamda etkisini arttırmaya başlayan işçi hareketlerinin budanması olarak adlandırılacak bu süreç ve politikalar Türkiye'nin kapitalist sistem ile eklemlenmesi politikasının da bir gerekliliği olarak ele alınabilir. KİT (Kamu İktisadi Teşekkülleri)'lerin özelleştirilmesi ve TUSİAD, MÜSİAD, TOBB gibi sermaye odaklarının devlet aygıtları ile yaptığı ittifakların sonucu olarak somutlaşan ve sınıf merkezli bir politika anlayışına son veren bu neoliberal politikaların etkisi sendikal mücadele üzerinde yıkıcı olmuştur.

Bu çalışmada da gördüğümüz üzere hem sendikaların etkin mücadelesi hem de 1961 Anayasasının görece özgürlükçü ortamı ile kazanılmış hakların darbe anayasası ve darbe ortamı içerisinde yok edilmesi ve bunun reel ücretlere yansımalarını verilerle birlikte analiz etmek mümkündür. Bunun aksini savunan ya da iddia edenlerin açıkça bilim dışı analiz içerisinde olduklarını ve sermaye sınıfının lehine bir çaba içinde olduklarını söylemek yanlış olmayacaktır.

KAYNAKÇA

Akkaya, Y. Cumhuriyet'in Hamalları: İşçiler, Yordam Kitap, İstanbul, 2010.

Akkaya, Y. "Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık II", Praksis, 6, 2002, s.63-101.

Ar, K. N. "Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de Ücretlerin Gelişmesi", DEU Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, Doktora Tezi, 2007.

Aslan, E. O. "Maaş İlişkisi ve Türkiye'de Memur Maaşları", Amme İdaresi Dergisi, Cilt:44, S:3, 2011 s. 109-140.

Aydoğanoglu, E. Sınıf Mücadelesinde Sendikalar, Evrensel Yayıncılık, İstanbul, 2007.

Boratav, K. 1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm, İmge Kitapevi, Ankara, 2005.

Çelik, A. "Türkiye'de 2000'li yıllarda Grevler ve Grev Dışı Eylemler: Çalışma Hayatında "PaxRomana" mı?, *Sosyal Haklar Sempozyumu IV Bildiriler Kitabı* içinde, Petrol İş Yayınları, 2012, s.107-120.

Çelik, A. "Türkiye'de Sendika Üyeliği ve Sendikalaşma İstatistikleri", *İş Güç Dergisi*, Cilt:6, Sayı:2, 2004.

Daldal, Ş. Kuralsız Kapitalizm Batağında Emek, Alan Yayıncılık, İstanbul, 2010.

Durmuş, M. "12 Eylül Askeri Darbesinin Ekonomi Politikası", *Memleket Siyaset Yönetim*, C:6, S:15, 2011, s.95-138.

Evren, K. Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in 12 Eylül 1980'den Sonra Yaptığı Konuşmalar (12 Eylül 1980-17 Ocak 1981), Ankara, 1981.

Koç, Y. "30. Yıldönümünde 12 Eylül Darbesi ve İşçi Sınıfı", *Mülkiye Dergisi*, Cilt:XXXIV, Sayı:268, 2010, s.43-74.

Koçak, B. "Üniversite Hastanelerinde Çalışan Hemşirelerin Sağlıkta Özelleştirme Ve Sendikalaşma Konusunda Görüşlerinin İncelenmesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Hemşirelikte Yönetim Yüksek Lisans Tezi*, 2006.

Millioğlu, Ö. "Türkiye'de 1960-1980 ve 1980-2005 Dönemlerinde Grev Hareketlerinin Karşılaştırılması", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Yüksek Lisans Tezi*, 2007.

Petrol İş Yıllığı. Petrol İş Yayınları, No:19, 1988.

Savran, S. Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri, Cilt 1: 1908-1980, Yordam Kitap, İstanbul, 2011.

Şafak, C. "Türkiye'de Toplu Pazarlığın Değişen Çizgisi (1980-2005), *Çalışma ve Toplum*, 3, 2006, s.31-70.

Şahin, H. "İşçi Hareketine Tarihsel Bir Bakış: Dünden Bugüne Yaşanan Dönüşümlerin Yapısal Bir Analizi", *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, Cilt:17, Sayı:1, 2015, s.161-184.

Tüysüz, C. "Uluslararası Belgelerde Sendika Hakkı", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul, 2010.

Özçelik Kaya, P. "12 Eylül'ü Anlamak", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 66-1, 2011, s.73-93.

Yeşiltaş, A. “Sağlık Sektöründe Kamu Sendikalaşması”, Çalışma ve Toplum, 4, 2015, s. 131-150.

Yıldırım, E. “Sendikaların Kimlik Krizi ve Emegın Mehteran Yürüyüşü”, İşçi Sınıfının Değışen Yapısı ve Sınıf Hareketinde Arayışlar, Deneyimler Sempozyumu Bildiri Kitabı, Sosyal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 2005.

Milliyet Gazetesi, 7 Ocak 1991.

CEMAATÇİ DEMOKRASİ Mİ? DEMOKRATİK LAİKLİK Mİ?

15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİNİN HATIRLATTIKLARI

Halil MUTİOĞLU•

ÖZET

Bu yazı 21. yüzyılda yol alan Türkiye çağdaşlaşması için cemaatçi demokrasi yerine, demokratik laikliğin tüm gücümüzle savunulması gerektiği temel tezine dayanmaktadır. Böyle bir çalışma (çaba) Türkiye Cumhuriyeti'ne olan bağlılığın bir ifadesi, değerlerine sahip çıkma bilincinin bir ürünüdür.

Demokrasiyi sağlamlaştırmak ancak en geniş toplumsal uzlaşmayla mümkündür. Bu da Türkiye'de demokrasiyle desteklenmiş bir laiklik olmadan zor gözükmetedir. Dini grupların birey üzerinde fazla güç sahibi olması bir cemaat demokrasisi ve demokrasi eksikliği yaratmaktadır. Hedeflenen çoğulcu demokrasi ise halkın egemenliği kadar ifade ve bilgi edinme gibi özgürlükleri de vurgular. Demokratik laiklik, ülkenin bölünmez bütünlüğünü, halkın birlik ve beraberliğini, kamu düzenini ve din, vicdan ve ifade hürriyetini koruyan bir laikliktir.

Türkiye örneğine baktığımızda cemaat kültürüyle beslenen toplumumuzda gerçek bir demokrasinin oluşması için gereken sivil toplum yapılanmasının gerçekleşmediğini görmekteyiz. Laikliğin din gibi iman edilen bir ideoloji haline gelmesi, laiklikten beklenen rasyonelleşme, toplumsal uzlaşma, farklılıklara saygı vb. demokratikleşme işlevlerini engellemiştir. Bu durum büyük vatandaş kitlelerinin sisteme entegrasyonunu zorlaştırmıştır. Oysa demokrasi romantik bir özenti değil; siyasi ve sosyal modernleşmenin olmazsa olmaz bir yoludur. Demokrasi için ulusal bütünlüğün sağlanmış olması, hiçbir toplumsal sınıfın diğeri üzerinde kesin bir üstünlüğe sahip olmaması, toplumun çoğunluğunun kitle iletişim araçlarını

161

• Yrd. Doç. Dr. Adnan Menderes Üniversitesi Nazilli İ.İ.B.F. Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, hmutioglu@adu.edu.tr

izleyebilecek bir eğitim düzeyinde bulunması, insanların eşitlik ve özgürlüğe, hoşgörü ve uzlaşmaya dayalı bir değerler sistemine sahip olması gerekmektedir.

Türkiye'nin Cumhuriyet rejimi demek, "demokrasi sistemi" ile devlet şekli demektir. Türkiye'de siyasete ilişkin yapılan bütün tartışmalar cumhuriyetin niteliklerini geliştirmeye yönelik olmalıdır. Bu hedeflerin oluşturduğu tartışma ortamı demokrasi ve insan hakları evrensel ilkelerine bağlı, düşünce özgürlüğüne saygılı ve Atatürk'ün çağdaş uygarlık hedefine ve ilkelerine yönelmiş; demokratik sivil toplumun laik hukuk devleti anlayışının yerleşmesine ve kalıcılaşmasına yardımcı olmalıdır.

Artık uluslararası camiada olmak sadece piyasa ekonomisinin gereklerini yerine getirmek değil, demokrasi sistemi ile devlet şekli demektir. Bu devletin kurucu unsuru da ulustur. Devletin en önemli görevi hukuk kuralı koymaktır. Devletin var olduğu toplumlarda bu güce denk veya ondan üstün başka bir güç bulunamaz. Bu üstün gücün adı da egemenliktir. Cumhuriyet ancak demokrasi ve hukuk devleti ile bir anlam taşır. Böyle bir devlette toplumsal yaşam bilimsel bilgiye göre şekillenir, eğitim düzeyi yükselir, evrensel ve ulusal kültürel değerler uzlaştırılır.

Bugün Türkiye'nin en yakıcı sorunları Fethullahçı Terör Örgütü (FETÖ) ve etnik bölücülüktür. Türkiye'nin en son istediği şey ise siyasal istikrarsızlıktır. Ancak unutulmamalıdır ki demokratik toplumların savunma refleksi, hukuk devletinin meşruiyet sınırları içinde güçlüdür. Böyle bir devlet çağdaş bir devlettir. Çağdaş devletin gücü vatandaşların özgür iradeyle yarattıkları destekten kaynaklanır.

Anahtar Kavramlar: Demokrasi, Laiklik, Cemaatçi Demokrasi, Demokratik Laiklik.

ABSTRACT

This article is based on a dissertation that we must intensely advocate the democratic laicism instead of communitarian democracy for Turkey's ongoing modernization in 21st century. This effort is an outcome of expression of dependence to Republic of Turkey and conservation the values.

Strengthening the democracy is possible by means of boradest communal agreement. In Turkey this seems difficult without laicism which is backed up with democracy. Religious groups' great influence on individuals create a democracy deficiency and communal democracy. However intended plural democracy emphasizes the right of knowledge acquisition and free expression as well as popular sovereignty. Democratic laicism is a laicism which protects indivisible unity of the country, unity and solidarity of community, public order and the freedom of thought and faith as well as the right of free expression.

When we looked at the case of Turkey we see that civil society structuring required for true democracy is not available in our society that is kneaded with community culture. The transformation of laicism in the way of a manufactured ideology like religion, expected rationalization from laicism, communal agreement, respecting for diversity etc. restrain the democratization functions. On the other hand democracy is not a romantic wannabe. Democracy is a condition sine qua non of political and social modernization. For a true democracy, national integrity must be provided. There must not be groups which have an edge over another groups. In addition to this a large section of the community must have a level of education that will enable them to follow mass communication. Finally, people must have system of values based upon equality, freedom, tolerance and agreement.

The regime of Republic of Turkey means that “democracy system” and form of state. All the discussions concerning politics in Turkey must be for enhancing the quality of republic. The platform created by this targets must be depend on universal principals of human rights and democracy, respectful to freedom of thought, oriented towards Atatürk’s contemporary civilization objectives and principals, helpful for persistency and establishment of laic constitutional state understanding of democratic civil society.

In our day taking part in an international community does not mean just meeting the requirements of market economy. In addition to this it means democracy system and form of state. This state’s constituent element is also a nation. The most important task of state is pertain to enacting laws. There is not any other power that overrides this power in societies in which state is available. This superior powers’ name is sovereignty. A republic has a meaning with democracy and rule of law. In such a state communal living is shaped according to scientific knowledge, level of education increases and universal and cultural values is reconciled.

In this day and age the biggest problem of Turkey is Fethullahist Terrorist Organization (FETO) and ethnic separatism. The political instability is also the latest un-solicited status for Turkey. However it should not be forgotten that defence reflex of democratic societies is powerful within the boundaries of rule of law. Such a state is a contemporary state. The power of contemporary state is also stemmed from its citizens’ support created by their own free will.

Keywords: Democracy, Laicism, Communitarian Democracy, Democratic Laicism.

GİRİŞ

Bu bildiri Türkiye cumhuriyetine olan bağlılığın bir ifadesi ve demokratik ve laik değerlere sahip çıkma bilincinin geliştirilmesine yönelik bir çabanın ürünüdür. Artık bu çabanın sadece öven ve yücelten bir içerikte olması da yeterli değildir. Bu bakımdan yeni Türkiye'nin nasıl bir demokrasiye sahip olması gerektiği (cemaatçi demokrasi değil demokratik laiklik)tartışılacaktır. Bu çaba 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında çok daha fazla önem kazanmıştır. Türkiye'nin benzer bir durumla yeniden karşı karşıya kalmaması için yapacağı önemli tartışmalar ve alması gereken tedbirler vardır. Demokrasimizin nesnel nitelikte siyasi çekişmeler ile arasına mesafe koyan önyargılardan arınmış ve Türkiye'nin temel değerlerini geliştirmeye yönelik olması gerekir. Yine bu anlayış insan hakları evrensel ilkelerine bağlı girişim inanç ve düşünce özgürlüklerine saygılı, çağdaş uygarlık hedefine yönelmiş, toplumsal yapımızın gelişmesine ve demokratik sivil toplum ve laik hukuk devleti anlayışını yerleştirmeye yönelik olmalıdır. Üniversitelere bu doğrultu da çok önemli görevler düşmektedir.

Bu politikaları çağdaşlaşma kavramı üzerinden temellendirebiliriz çağa uygunluk cemaatçi demokrasi yerine demokratik laikliği adeta zorunlu kılmaktadır. Bu bakımdan anayasamızın başlangıç ilkelerinden yönetim biçimimizin cumhuriyet olduğu ve bu yönetim biçiminin temel niteliklerinin neler olduğu konusunda her zamankinden hassas olmalıyız. Türkiye Cumhuriyetinin bu temel üzerinde inşa edilmesi bireysel ve toplumsal gelişme fırsatlarının var olmasını ve sürekli yeniden yaratılmasını mümkün kılacaktır. Çevre ülkelerde olup bitenler cemaatçi demokrasi anlayışının ülkelerin başına neleri getirdiğini bize göstermektedir.

I. ÇAĞDAŞLAŞMA PROJESİ

Çağdaşlaşma projesi içinde yaşanan toplumu geleneksel toplumdan(cemaatten), çağdaş topluma(cemiyete) doğru dönüştürme çabasıdır. Çoğunlukla modernleşme ve çağdaşlaşma kavramları yanlış olarak birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Modernleşme sadece geçmişteki endüstrileşmemiş toplum tipinden günümüzdeki ileri düzeyde endüstrileşmiş toplum tipine doğru bir gelişme olarak tanımlanabilir. Oysa çağdaşlaşma sadece endüstrileşme değildir; çağdaşlaşma gelenek gerekleri yerine zamanın gereklilikleri doğrultusunda oluşan bir değişim olarak tanımlanabilir. Bu anlamıyla çağdaşlaşma toplumsal, siyasal ve psikolojik değişmeyi de içerir. Çağdaşlaşma kavramı endüstrileşmeyi ön plana alacak temel bir ekonomik hareket açısından geleneksel davranışların ve kişisel bakış açılarının değişmesine yol açan toplumsal ve psikolojik değişimler açısından, siyasal yapıda ve kurumlarda

farklılaşmaya gidilmesi siyasal katılımın genişlemesi, ulusçuluğun yeşermesi ve bunun gibi çeşitli değişimler açısından ele alınmalıdır.

Çağdaşlaşma aydınlanma hareketine bağlıdır yani insanın dinsel inanç ve bağlılığına ilişkin görüşlerden ve bu görüşlerin şekillendirdiği otoriteden akla ve bilime göre yaşamı kavramayan düzenlemeye ve yaşamaya çalışması anlamına gelen aydınlanma hareketiyle çağdaşlaşma projesi birbirine bağlıdır. Aslında çağdaşlaşma ve aydınlanma totaliterliğe, kastçı feodal toplum yapısına baskıcı dinsel dünya görüşüne karşı olgunlaşmakta olan bir özgürleşme hareketidir. Bu hareketin içinde endüstrileşme kentlilik, demokrasi, laiklik insan hakları uzmanlaşma teknoloji, bilimsel bilginin üstünlüğü ve ulus devlet anlayışı vardır.

Bu bakımdan çağdaşlaşmanın genel parametreleri:

- 1.Akılcı, bilimsel, teknolojik ve yönetsel etkinliğin ürünlerinin yaygınlaşması ve bunun sonucunda siyaset, aile yaşamı, din, ekonomi ve sanat alanlarında giderek artan bir farklılaşma içerir.
- 2.Çağdaşlık projesi toplumun merkezindeki Tanrının yerine bilimi yerleştirir ve dinsel inanışlara özel yaşam dâhilinde yer bırakır.
- 3.Çağdaşlaşmanın özünde gelenekle bir karşıtlık vardır ve çağdaşlık geleneğin normalleştirici fonksiyonlarına baş kaldırır.
- 4.Çağdaşlık özgürlük düşüncesine dayanır.

Türkiye'nin çağdaşlaşma projesinde dört devrim vardır. Bunlar:

- 1.Bilimsel devrim
- 2.Kültürel devrim
- 3.Endüstriyel devrim
- 4.Siyasal devrimdir

Bilimsel devrim aydınlanma eksenli pozitivizmi kültürel devrimden laikliği endüstriyel devrimden endüstriyalizmi ve siyasal devrimden de demokrasiyi anlarız. Bu bakımdan demokrasi, laiklik yönetim biçimi olarak cumhuriyet ve insan haklarına saygı bu projedeki temel parametrelerdir.

Demokrasi çağdaşlaşmanın temel değerlerini içselleştiren halkın genel iradesine göre kurulan ve işleyen siyasal mekanizmanın adıdır. Bu mekanizmanın içinde toplumsal yaşamın bilimsel bilgiye göre şekillenmesi, eğitim ve bilinç düzeyinin yükselmesi evrensel ve ulusal değerlerin uzmanlaşması ve bütünleşmesi kültürel çeşitlilik

sanatın yaygınlaşması iletişim özgürlüğünün olması kutsal devlet anlayışının yerini sivil devlet anlayışına bırakması devletin ve bürokrasinin insan için var olduğu gerçeğinin benimsenmesi toplumsal özgürlüklerinin gerçekleşmiş olması toplumda sevgi, eşitlik, adalet, kardeşlik ve hoşgörü gibi değerlerin egemen olması çatışma ve anlaşmazlıkların mutlaka bir anlaşmayla sonuçlanacağı gerçeğinin benimsenmesi bulunmaktadır. Kültürel devrim diye nitelendirilen laiklik ise dinsel ve büyüsel nitelikli toplumsal denetim biçimlerinin yerine akıla ve bilime dayanan denetim biçimlerinin olmasından yana olan özellikle de dinsel ve dünyasal otoritenin birbirinden ayrılmasını, dinsel aktivite alanlarının bireysel alanla sınırlı kalmasını benimseyen anlayıştır.

II. CUMHURİYETİN KAZANIMLARI VE DEMOKRASİ

Cumhuriyet bir toplumun tüm sivil ve siyasi örgütlenme tarzını ifade eden geniş kapsamlı ve açıklamalı bir kavramdır. Aslında Türkiye açısından Cumhuriyet demek demokrasi sistemi ile devlet şekli demektir. Bu devletin kurucu unsuru ulustur, devletin en temel görevi hukuk kuralı koymaktır. Devletin var olduğu toplumlarda bu güce denk ya da ondan üstün başka bir güç bulunmaz aksi takdirde o devletin mevcudiyeti tartışmalıdır. Bu üstün gücün hukuk diliyle adı egemenliktir. Egemenlik dediğimiz bu gücün mutlaka o devletin içinde bulunduğu toplumdan kaynaklanması gerekir. Egemenliğin halkta olduğu devlet şeklinin adı cumhuriyettir. Cumhuriyet kavramı ancak demokratik laik bir hukuk devleti özelliğiyle bir anlam taşır. Demokrasi bütün ile parça arasındaki düzlemde optimal denge arayışıdır. Modern siyasi demokrasi yönetenlerin yaptıklarından dolayı, seçilmiş temsilcilerin vatandaşlar tarafından kamusal alanda sorumlu tutuldukları bir yönetim biçimidir. Demokratik devletin doğuşu geleneksellikten modernliğe geçişe eşlik eden bir süreci kapsar. Toplumun ağırlık merkezi artan ölçüde bilgi alanına kayar çağdaş demokratik toplum laiktir. Bu toplumların karşısında ise boş inançlar, bilgisizlik, metafizik spekülasyonlar ve din eksenli iktidar anlayışı vardır. Aslında bir devletin adında cumhuriyet sözcüğünün bulunması o ülkenin çağdaş demokratik bir toplum olduğunu göstermez. Cumhuriyetin çağdaş demokratik bir toplum kurabilmesi bu anlayışın demokrasi ve laiklikle bütünleşmesini gerektirir. Ulusal egemenliğe ve çağdaş hukuk kurallarına dayalı cumhuriyet bu bütünleşmeyi sağlamalıdır. Cumhuriyetin kurucu unsuru olan ulus belli bir etnik aidiyet ile değil bir ülke ve onun temsil ettikleriyle açıklanabilir. Bu açıdan ulusu kuran temel güç hattı bir coğrafyanın, hangi kökenden olursa olsun tüm yaşayanları ile birlikte oluşturduğu bütündür. Cumhuriyetin kurucu unsuru ulus olmakla beraber, çağdaş demokratik

laik cumhuriyet bireyi öne çıkartan siyasal bir sözleşme olarak karşımıza çıkar. Bu sözleşme ve örgütlenmenin belgesi anayasadır.

21.yüzyılda insanlığın ortak ideali olarak demokrasinin geliştirilmesi konusunda siyasi irade tarafından ciddi ve somut adımlar atılmaktadır. Siyasal istikrarsızlık ekonomik sosyal gelişmelerin önündeki en önemli engeldir.

Bugün Türkiye'nin en yakıcı sorunları Fethullahçı Terör Örgütü (FETÖ) ve etnik temelli PKK bölücülüğüdür. Türkiye'nin son istediği şey ise siyasal istikrarsızlıktır; ancak unutulmamalıdır ki demokratik toplumların savunma refleksi hukuk devletlerinin meşruiyet sınırları içinde güçlüdür. Böyle bir devlet çağdaş bir devlettir. Çağdaş devletlerin gücü vatandaşların özgür iradeleriyle yarattıkları destekten kaynaklanır. Türkiye'de yaşanabilecek bir siyasi istikrarsızlık FETÖ'cü ve etnik temelli bölücülüğü güçlendirecektir. Türkiye bu sorunları terörle mücadelede demokrasi ve insan haklarının temel ilkelerini ve bu ilkelerin korunma çabasının ülkelerin gelişmişlik düzeyinin bir göstergesi olarak algılandığını bilerek çözmek zorundadır.

III. CEMAATÇİ DEMOKRASİ Mİ, DEMOKRATİK LAİKLİK Mİ?

167

15 Temmuz kalkışmasından sonra sivil toplum, sivil kültür, cemaatçi demokrasi, demokratik laiklik konusunda çeşitli tartışmalar yapılmaktadır. Bilimsel çözümlemede birçok anlamda kullanılan ve taşıdığı anlamlar içinde çelişkileri de barındıran sivil toplum burjuva toplumu anlamına geldiği gibi devletle savaşında elde edilecek bir mevzi anlamına da gelmektedir. Zira Fethullah cemaati de Türkiye'de ve dünyada uzun süre eğitim ve öğretim ile ilgilenen bir sivil toplum olarak lanse edilmiştir. Türkiye'de bu kavram büsbütün anlamsızlaştırılmakta, sivil toplum adına toplumun çeşitli katmanları insan hakları açısından yeni hedefler belirlemektedir. Bu süreç ile ilgili farklı yapılar ya çarpışmakta ya da birliktelikler kurmaktadır. Bunları farklı iki temel grupta toplayabiliriz. Birinci grupta cumhuriyet, demokrasi ve bunun gibi kavramları yeni bir şariat devletine ulaşmada araç olarak kullananlar ile cumhuriyet-demokrasi ve benzeri kavramları askerlerin ve bürokratların kurdukları cumhuriyetin aşılması ile mümkün olduğunu düşünenler (ikinci cumhuriyetçiler). Birinci grupta yer alan görüşler aydınlanmadan esinlenen ve cumhuriyetimizin temelinde bulunan ilkeleri ve siyasi görüşleri sürekli eleştirmektedirler. Aslında bu ifade ettiğimiz anlayışlar temsil ettikleri cemaat ya da toplulukların kamusal alanı paylaşacakları ve hatta bu alanı tümüyle ellerinde tutacakları bir anlayışı savunmaktadırlar. Bunların karşısında yer alanlar ise cumhuriyet, demokrasi ve laiklik gibi kavramları demokratik laiklik anlayışına

ulaşmada bir süreç olarak algılayanlardır. Bugünün Türkiye’inde İslamcı post-modernistler ile ikinci cumhuriyetçiler adeta birleşmişlerdir. İkinci cumhuriyetçiler bugün ordu vesayeti yerine orduda mezhep, tekke ve tarikat vesayetinin önün açmışlardır.

İkinci cumhuriyet kavramına benzer bir kavram da post-modernizm kavramıdır. Post-modernizm modernizmin temel parametrelerine (ulus-devlet, demokrasi, laiklik) karşı gelen, onları sorgulayan buna karşılık belirsizliği parçalılığa etnikliğe ayrıcalık tanıyan bir pozisyon olarak tanımlanabilir. Aslında Adair Gilbert’in ifadesiyle post-modernizm geçmişin yeniden istilasıdır. Bu tartışmaların etkisiyle etniklik, mezhep, din veya ırk eksenli topluluk biçimleri kalıcılığa çalışmakta; post-modern kabileler su üstüne çıkmaktadır. Özellikle tarihsel süreçte cemaat kültürü ile beslenen bizim gibi toplumlarda batı toplumlarına benze bir demokrasinin olgunlaşması da hiç kolay olmamaktadır. Nüfusumuzun çok önemli bir kısmı kentlerde yaşamasına rağmen sivil toplum örgütlenmelerinde daha çok cemaat kültürü hakimdir. Bu biçimdeki bir yapılanmada demokrasi modern anlamdaki demokrasi kültürünün çok uzağında bulunmaktadır.

Elbette Türkiye’de laiklik de demokratikleştirilmelidir. Yani laiklik tepeden ve yasakçı yönlerini düzelterek kendini güçlendirmelidir. Aynı zamanda laikliği demokrasiye ve ortak yaşama temel oluşturmayan bir felsefi farklılığa da indirgememek gerekir. Dünya üzerinde sağlamlaşmış demokrasi kabul edilip de bir tür laiklik sistemi olmayan ülke de yok gibidir. İşte bütün bunlar dikkate alınarak Türkiye’yi 15 Temmuz sürecine getiren şey cemaatçi demokrasi anlayışına yol verilmiş olmasıdır. Bunun telafisi ise ancak demokratik laiklik ile mümkündür.

IV. 15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİ VE DEMOKRASİ İLİŞKİSİ

Türkiye 15 Temmuzda küresel bir meydan okuyuşla karşı karşıya kalmıştır. Sözümona ilahi bir nizam kurmak için yola çıkanlar en sonunda milletin silahlarını millete doğrultmuşlardır. Burada Türkiye’nin yapması gereken moderniteyi geriletmek değil geleneği Yeni Türkiye’yi inşa edecek şekilde restore etmektir. Çağdaş devletin gücü vatandaşların özgür iradeleriyle yarattıkları destekten kaynaklanır. Bu tür devletlerde demokrasi kadar ortak bir toplum da yaşamaktan doğan ödevler de bulunmaktadır. Bu ödevlerin ilki demokrasi, eşitlik özgürlük gibi kavramların bu fikirleri ortadan kaldırmak için kullanılmaması bilincine varmamızdır. Fethullahçı terör örgütü ülkenin tüm kaynaklarını ve daha çok kamusal kaynakları da denetimi altına almaya çalışmış liyakata bağlı olmadan bu kaynakları kendi taraftarına dağıtma biçiminde bir sistem kurmuştur.

Fethullah Gülen'in hayalindeki ilahi nizam'a giden yolun iki önemli dönemeci bulunmaktadır. Bunlar tedbir ve istihbarat ile maarif şirkettir. Fethullahçı Terör Örgütü'nü ilk deşifre eden kitabın yazarı Necip Hablemitoğlu 'Köstebek' adı kitabında yasa dışı Fethullahçı yapılanmanın bu iki dönemeci aşmış olduğunu nihai hedefine doğru şeyhleri ABD'ye hicret zorunda kalsa da yol almaya devam ettiğini ifade etmiştir. Bugün kamuoyundan takip ettiklerimiz bize ne kadar yol alınmış olduğunu da göstermektedir ve bu mücadele ve temizleme işleminin devam etmesinin gerekliliğini göstermektedir.

Çağdaş anlayışta demokrasi sadece bir yönetim biçiminin adı değildir. Bir yaşama biçiminin sosyal hayatı algılama biçiminin ve bir kültürün adıdır. Demokratik kültürün temelinde fikirlere ve davranışlara karşı hoşgörü ve insan haklarına saygı vardır. Oysa herhangi bir ideolojiyi devlet zoruyla benimsetmek isteyen veya bir dinin gereklerini zorla yaptırmak isteyen ya da bir yaşama tarzını halka zorla uygulatmak isteyen kişiler ve gruplar ısrarla devleti ele geçirmeyi hedeflemişler elde ettikleri devlet gücünü kullanarak dayatmayı yapmışlardır.

İnsanlar üzerinde baskı uygulayarak onları bir dinin gereklerine uymaya zorlamak din kavramının hele de İslam'ın özüne yabancısıdır. Zira din aslında bir nasihattir ve teklifi içerir. Kişilerin cemaatlerin ve devletin din dayatma hakkı yoktur. Bu nedenle bir devletin bizzat din ya da dinsizlik dayatmaması ne kadar önemli ise güçlülerin zayıflara din ya da dinsizlik dayatmasının önüne geçmeyi sağlayacak tedbirler olması da o derecede önemlidir.

Demokratik laiklik, bireylerin sevap ve günah arasındaki tercihine müdahale etmez. İnsanlar arasında ayırım yapmaz bir inancı diğerlerinden ayırarak tercih etme ya da yasaklama yoluna gitmez. Bununla birlikte demokrasi kamu düzeni kavramına özel bir önem verir.

SONUÇ

Bu yazı 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında 21.yüzyılın temel değerlerine ulaşması gereken Türkiye'nin şimdiye kadar cemaatçi demokrasi yapılanması için de yol aldığını dini cemaatleri bile sivil toplum örgütü olarak adlandırdığını gözlemledik Oysa bu yapısal problemlerden ancak demokratik laiklik yoluyla çıkabiliriz.

Cemaat ciddi bir insan gücüne ve daha da önemlisi bir maddi güce sahiptir. Bunun doğal sonucu olarak da siyasette de etkili olmak istemiştir.

Cemaat sivil toplum örgütlenmesi sayılmış ama aynı zamanda yasalarla da denetlenmemiştir. Bu cemaat adeta şu yükü götür dersiniz ben kuşum, uç dersiniz ben deveyim uçamam diyerek, yani yasal denetim ve kontrole girmeyerek ve

kendisinin yasa dışı bir oluşum olduğu iddialarına en şiddetli şekilde yanıt vermiş, binlerce insana çeşitli acılar yaşatmıştır.

Bu koşullarda dinsel cemaatlerin, hele de çıkar çevresinde örgütlenmişse, ekonomik, sosyal ve siyasal alanda hiçbir denetime tabii olmadan istediği gibi at oynatabilmektedir. Artık 15 Temmuz kalkışmasından sonra Yeni Türkiye’de bu tip yapılanmalar mutlaka denetim altında tutulmalıdır.

Bugün Türkiye’nin en yakıcı sorunu etnik bölücülüğü amaçlayan PKK terörü ve Fethullahçı Terör örgütü ve eylemleridir. Bütün bu yakıcı sorunlar ancak siyasal istikrarımızı sürdürebilirse çözömlenebilecektir. Bu siyasal istikrara güç veren şey ise vatandaşların özgür iradeleriyle yarattıkları destekten kaynaklanır.

KAYNAKÇA

Adair, Gilbert, Postmodernci Kapıyı İki Kere Çalar, Çev. N. Dikbaş, İletişim Yayınları, İstanbul, 1944.

Altan, Mehmet, “İkinci Cumhuriyet Nedir, Ne Değildir?” Türkiye Günlüğü, Sayı 20, Güz, Ankara, 1992.

Akşin, Sina, “İkinci Cumhuriyetçilerin Yapmak İstedikleri En Önemli Değişiklik Türkiye’nin Dış Siyaset Kalıbını Değiştirmektir”, Türkiye Günlüğü, Sayı 20, Güz, Ankara, 1992.

Akyol, Mete, “Bir Kaz Daha, Bin Kez Daha Minnettarız”, Bütün Dünya, Yıl 1, Cilt 1, Sayı 5, Ekim 1998.

Berkes, Niyazi, Türkiye’de Çağdaşlaşma, Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 1978.

Berkes, Niyazi, Atatürk Devrimleri, Adam Yayıncılık, İstanbul, 1982.

Bilgin, Nuri, (Ed.) Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1977.

Bilgin, Nuri, “Cemaatçi Demokrasi Cumhuriyetçi Demokrasi”, Cumhuriyet Gazetesi, 13 Mart 1977.

Çeçen, Anıl, Kemalizm, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1998.

Çivi, Halil, “Susurluk’ta Gündeme Gelen Kamusal İtibar Operasyonu”, Radikal, 18 Ocak 1997.

Donnelly, Jack, İnsan Hakları, Çev. M. Erdoğan, L. Korkut, Yetkin Yayınları, Ankara, 1995.

Feyzioğlu, Turan, ve Diğerleri, Atatürk Yolu, Atatürk Dil Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara 1987.

Hablemitoğlu, Necip, Köstebek, 17. Baskı, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2016.

Heper, Metin, "İkinci Cumhuriyet Tartışmaları Üzerine", Türkiye Günlüğü, Sayı 20, Güz 1992.

Kılıçbay, Mehmet Ali, Uyruktan Vatandaşa Geçimden İktisada, İmge Kitabevi, Ankara, 1996.

Kılıçbay, Mehmet Ali, "Cumhuriyet Ya Da Nasıl Birey Olunur", Türkiye Günlüğü, Sayı 20, Güz 1992.

Kındıra, Zübeyir, Işık Evlerinden Darbeye Fetullah'ın Copları, 6. Baskı, Altaylı, Ankara.

Kızılçelik, Sezgin, Post-Modernizm Dedikleri, Saray Kitabevi, İzmir, 1996.

Kızılçelik, Sezgin, Pozitivizm ve Eleştiricileri, Saray Kitabevi, İzmir, 1996.

Köklügiller, Ahmet, Atatürk İlkeleri, Otağ Yayınları, İstanbul, 1981.

Kongar, Emre, Atatürk ve Devrim Kuramları, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1981.

İnan, Arı, Düşünceleriyle Atatürk, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983.

Ortaylı, İlber, "Cumhuriyeti Numaralandırmak Eski Tepeden İnmece Alışkanlıklara Dayalı Yeni Söyleme Tarzıdır", Türkiye Günlüğü, Sayı 20, Güz 1992.

Ozankaya, Özer, Atatürk ve Laiklik, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1981.

Öğün, Süleyman Seyfi, "Türk Siyasal Kültürü ve İkinci Cumhuriyet", Türkiye Günlüğü, Sayı 20, Güz 1992.

Özgen, Bekir, Atatürkçü Düşünce ve Atatürkçülük, Özgen Yayınları, İzmir, 1997.

Öztürk, Saygı, Kod Adı Mürted, Doğan Kitap, İstanbul, 2016.

Poyraz, Ergün, Amerika'daki İmam, Genişletilmiş 7. Baskı, Altaylı, Ankara, 2016.

Sarıbay, Ali Yaşar, "Cumhuriyet, Devlet Ya Da Toplum", Türkiye Günlüğü, Sayı 20, Güz, 1992.

Saylan, Türkan, Cumhuriyetin Bireyi Olmak, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 1998.

Steinhaus, Kurt, Atatürk Devrimi Sosyolojisi, Çev. M. Akkaş, Serdar Yayınları, İstanbul, 1973.

Taşkan, Savaş, İnsan Haklarının Uluslar arası Dayanakları, BASİSEN Eğitim ve Kültür Yayınları 26, İstanbul, 1993.

Timur, Taner, Türk Devrimi Sonrası, İmge Kitabevi, Ankara, 1993.

Topcuoğlu, A. Aktay Y., Post-Modernizm ve İslam Küreselleşme ve Oryantalizm, Vadi Yayınları, Ankara, 1996.

Vergin, Nur, "Tasfiye mi Tasih mi?" Türkiye Günlüğü, Sayı 20, Güz 1992

Yrd. Doç. Dr. Kemal ÇİFTÇİ..... Dünya Zamanındaki Değişmeler
ve İnsanlığın Tarihsel Gelişim Seyri Bağlamında Devrimler ve Karşı Devrimler

“DÜNYA ZAMANI”NDAKİ DEĞİŞMELER ve İNSANLIĞIN TARİHSEL GELİŞİM

SEYRİ BAĞMANINDA “DEVRİMLER” ve “KARŞI-DEVRİMLER”

Kemal ÇİFTÇİ•

ÖZET

İnsanlığın tarihsel gelişim seyrine bakıldığında zaman, siyasal rejimlerin ve toplumsal yaşam kurallarının “dinsel” doğmalarla belirlendiği siyasal rejimlerin yerine, dünyevi/seküler kuralların ve insan ürünü ideolojilerin belirleyici olduğu siyasal rejimlere doğru bir ilerleyişin olduğu görülmektedir. Bu ilerleyişi mümkün hale getiren “köklü ve temelli değişme”yi sağlayan ayaklanmaları “devrim” kavramı ile ifade etmek olanaklıdır. Bu yaklaşım tarzına, en önemli örnekler olarak 1789 Fransız Devrimi’ni, 1917 Rus devrimini ve 1923 Türk devrimini gösterebiliriz. Ancak, insanlığın tarihsel gelişim seyri, kesintisiz bir şekilde ilerleme içerisinde olmamıştır. “Karşı-devrim”ler, insanlığın bulunduğu gelişim noktasından geçmişte kalmış ve “dinsel” doğmaların ve/veya “ırk” üstünlüğünün belirleyici olduğu siyasal rejimlere ve toplumsal yaşam biçimlerine bir dönüşü gerçekleştirmeyi, zaman zaman, başaramışlardır. “Karşı-devrim”e en önemli örnek olarak Birinci Dünya Savaşı sonrasında İtalya ve Almanya’da bir siyasal proje olarak ortaya çıkan ve mevcut siyasal rejimleri kontrolleri altına almayı başaran “faşist” ve “nasyonal sosyalist” rejimleri ve 1979 İran İslam devrimini gösterebiliriz.

“Devrimler” ve “karşı-devrimler” belirli bir ülkenin içindeki toplumsal/sınıfsal yapılar arasındaki ilişkilerin bir kriz boyutuna ulaşmasının sonucunda ortaya çıkarlar; ama sadece ülke içiyle de sınırlı değildirler. Uluslararası sistemin yapısında, özellikle devletlerin içinde konumlandıkları yapıda meydana gelen değişimler ulusaşırı bağlamda devrimleri etkilemektedir. Bununla birlikte, Theda Skocpol’un ifadesiyle, devrimlerin içinde meydana geldikleri tüm dünya bağamlarını etkileyen “dünya zamanı”ndaki değişimler iç yapıyı etkilemektedir. “Devrimler”, uluslararası

yapı tarafından etkilenmekle birlikte, ortaya çıkan yeni rejimler, uluslararası yapı tarafından sınırlandırılmakta ve onlar tarafından koşullandırılabilir. Bu çalışmada, "devrim" ve "karşı-devrim" kavramları, "dünya zamanı"ndaki değişimler ve insanlığın tarihsel gelişme seyri bağlamında ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Devrim, Karşı-devrim, Dünya Zamanı, Uluslararası Yapı, Toplumsal Yapı, Arap Baharı, 15 Temmuz

THE SHIFTS IN "THE TERRESTRIAL TIME" and "REVOLUTIONS"
and "COUNTER-REVOLUTIONS" IN THE CONTEXT OF
THE HISTORICAL DEVELOPMENT OF HUMANITY

ABSTRACT

Looking at the course of the historical development the humanity has gone through, we see a proceeding towards political regimes dominated by worldly/secular rules and human-made ideologies replacing political regimes and social life rules where "religious" dogmas play the predominant role. Riots that make possible such "radical and fundamental shifts" which trigger such progress can be defined within the notion of "revolution". The French Revolution in 1789, the Russian Revolution in 1917 and the Turkish revolution in 1923 can be given as instances of such revolutionary progress. On the other hand, "counter-revolutions" had success, from time to time, to force a return to political regimes and social life styles dominated by "religious" dogmas and/or "racial" ascendancy as determinant characteristics in a backward step from the progress already achieved. The most prominent instances of such "counter-revolutions" are the "fascist" and "national socialist" regimes which emerged as political projects in Italy and Germany in the aftermath of World War I which managed to take the then current political regimes under control, and the Islamic Revolution which took place in Iran in 1979.

"Revolutions" and "counter-revolutions" break out after a period of crisis-ridden instability in terms of relations between social/class structures in a society, but they are not only triggered by internal developments in a country. Changes in the structure of the internationally established system, especially the changes in the structure where the states take their positions also play a significant role with regard to revolutions. However, as Theda Skocpol put it, the shifts in the "terrestrial time" which affect all the global contexts where the revolutions take place impinge the internal structure. Even though the international structure has an effect on "revolutions", the new regimes emerging can be restricted and conditioned by the international structure.

This study addresses the notions of "revolution" and "counter-revolution" in the context of shifts occurring in the "terrestrial time" and the progress of the historical development of humanity.

Words: Revolution, Counter-revolution, Terrestrial Time, International Structure, Social Structure, Arab Spring, 15 July

GİRİŞ

İnsanlar, biyolojik bir varlık olarak doğarlar, belli bir süre yaşarlar ve ondan sonra da ölürler. İnsanların ölümü, insanlığın gelişim seyrini kesintiye uğratmamakta ve insanlığın gelişim seyri kesintisiz bir şekilde yol almaya devam etmektedir. İnsanlar, bir önceki kuşaklarına göre biyolojik bir varlık olarak daha gelişkin bireyler olarak doğmazlar. Doğada var olan varlıklar, iç yapıları tarafından oluşturulmaktadır. Örneğin su, H₂O (2 hidrojen ve bir oksijen) atom yapısı tarafından, meydana getirilmekte iken doğal bir taş, yapısını atomların oluşturduğu bir veya birden fazla mineralin bir araya gelmesiyle oluşmaktadır. Bir bitki, atomlardan oluşan genetik yapısına göre önce bir tohum/fidan/tomurcuk ve daha sonra bir çiçek//ağaç ve daha sonra kurumuş bir bitki olarak doğaya dönmektedir. Bir hayvan da atomlardan oluşan genetik yapıları tarafından meydana getirilen biyolojik özellikleriyle bir yavru hayvan olarak doğmakta, büyümekte ve belli bir süre yaşadıkdan sonra ölmekte ve doğanın içerisinde yok olmaktadır. İnsan da tıpkı hayvan ve bitkiler gibi atomların oluşturduğu genetik yapıları tarafından meydana getirilen bir bebek olarak doğmakta, daha sonra bir yetişkin ve bitkiler gibi bir süre sonra biyolojik varlık olarak doğaya dönmektedir. (Bkz. Wendt, 2012:112, Marcuse, 2000: 17-18) Bu söz edilen varlıklardan insanı ayıran temel bir özellik vardır. İnsanlar, içinde doğdukları toplumların, özgürlüklerini ilerletebilmek için inşa ettikleri kurumları aracılığıyla “doğal”lıktan koparılmakta ve daha gelişkin bireyler halinde inşa edilebilmektedirler. İnsana özgü olan bu durum, doğada var olan diğer varlıkların berecebildikleri bir şey değildir. İnsan bir “özne” olarak bilinçli bir şekilde kendisini doğaldan farklılaştırma ve inşa edebilme becerisine sahip olagelmıştır. Marcuse’un ifade ettiği gibi örneğin, bir taş ancak onunla etkileşen şeyler ve süreçler üzerindeki etki ve tepkileri boyunca aynı şey olarak, bir taş olarak kaldığı sürece bir taştır. (Marcuse, 2000:17) Yağmurda ıslanır; baltaya direnir; ezilmeden önce belli bir ağırlığa dayanabilir. Bir -taş- olmak taş üzerinde etkiyen her şeye karşı sürekli bir direniştir; sürekli bir oluş ve bir taş olma sürecidir. Hiç kuşkusuz, “oluş” taş tarafından bilinçli bir özne olarak yerine getirilmez. Taş yağmur, balta ve ağırlık ile etkileşimlerinde değişir; ama kendini değiştiremez. (Marcuse, 2000:17) Bir bitki de önce bir tomurcuktan çiçek yoluyla kurumaya dek süren bir süreç içerisinde kendini oluşturmakta ve Marcuse’un ifade ettiği gibi edimsel bir “özne” olmaya taştan daha çok yaklaşmaktadır. Ama bitki bu gelişimini kavramamakta, kendi gelişiminin “bilincine” varamamaktadır. (Bkz. Marcuse, 2000:17) İnsan için ise durum bir taşın

veya bitkinin oluş süreci gibi değildir. Yalnızca insanın kendini -olguştallaştırma gücü, tüm oluş sürecinde bir öz- belirlenimli özne olma gücü vardır, çünkü yalnızca onun gizlilikleri anlama ve “kavramları” bilme yeteneği vardır. (Marcuse, 2000:18)

İtalyan filozof Giammattista Vico’ya göre, insan toplulukları, zaman ve mekan bakımından birbirlerinden uzak olmaları nedeniyle ayrı ayrı kurulsalar da, şu üç insani adeti daima korumuşlardır ve insanlık Vico’nun ifade ettiği üç adet üzerinden şekillenmiştir. Hepsinin bir dini vardır. Hepsi evlilikleri törenlerle kutsar, hepsi defin töreni yapar. Ve ister vahşi ister kaba olsun hiçbir ulusta, din, evlilik ve cenaze töreni ayinlerinden daha seçkin ve daha kutsal icra edilen başka bir insani fiil yoktur. (Vico, 2007:132) Tarihin derinliklerinden gelen ve insanın toplumsal dünyayı inşa etme süreci içerisinde bu insani fiiller temelinde oluşan gelenek ve görenekleri, kültürleri, yaşam biçimleri, etnik kimlikleri, dinsel ve mezhepsel kimlikleri, ulusal kimlikleri gibi aidiyet duygusu oluşturan kimlikleri insanları sadece şimdiye değil geçmişlerine de bağlamaktadır. Karl Marx’ın şu sözleri şimdinin yaşayanları olarak bizim durumumuzu net bir şekilde anlatır: *“İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar, ama kendi keyiflerine göre değil; kendi seçtikleri koşullar içinde değil, doğrudan karşı karşıya kaldıkları, belirlenmiş olan ve geçmişten gelen koşullar içinde yaparlar. Bütün ölmüş kuşakların geleneği, büyük bir ağırlıkla, yaşayanların beyinleri üzerine kabus gibi çöker.”*(Marx, 2002:13) Jean Jacques Rousseau’da *“İnsan özgür doğar, oysa her yanda zincire vurulmuş durum da.”* (Rousseau, 2007: 29) sözleriyle benzer bir duruma işaret etmektedir. Ancak insan, kendisini içinde bulduğu koşulları kabullenmez ve sürekli bir mücadele ile kendi dışındaki belirlenmişlikleri değiştirmeye ve özgürleşmeye çalışır. İnsanın özgürlüğünden vazgeçmesi demek, insan olma niteliğinden, insanlık haklarından, hatta ödevlerinden vazgeçmesi demektir. (Rousseau, 2007: 39) İnsan, özgürlüğünden vazgeçmemekte ve atalarından miras olarak aldığı belirlenmişlikler içerisinde özgürlüğünü ilerletmeye devam etmektedir. Bununla birlikte, zaman kendiliğinden tarih olmamaktadır. Zamanı tarihe dönüştüren şey, insanın bilinçli müdahalesidir. Şimdiki durum, insan müdahalesinin sonucunda oluşmuştur ve yine insan müdahalesiyle değiştirilebilir. Zaman, insan müdahalesiyle tarih haline dönüştürülebildiğine göre, zamana müdahale edecek olan insanların ne şekilde tarihin yolunu çizecekleri, insanın kendisini inşa sürecinin ve tarihin seyri açısından önem kazanmaktadır.

Bu çalışmada, “dünya zamanı”ndaki değişimler ve insanlığın tarihsel gelişim seyri bakımından “devrim” ve “karşı devrim” kavramları ele alınmış, “devrim” ve “karşı-devrim”lere yol açan nedenlere değinilmiş ve örnekler verilmiştir. Bu bağlamda Kuzey Afrika ve Ortadoğu coğrafyasında yer alan Tunus, Libya, Mısır, Yemen ve Suriye gibi ülkelerde gerçekleşen “Arap Baharı” olarak nitelenen ayaklanmalar ile Türkiye’deki 15 Temmuz 2016 kalkışmasının da “karşı-devrim” girişimi olduğu ileri

sürülmüştür. Çalışmada ilk olarak insanlığın gelişim seyri içerisinde meşruiyet kaynağını Tanrı'dan alan otoritelerden dünyevi otoritelere doğru yöneliş ve toplumsal sınıflar arasındaki güç mücadelesi üzerinde durulmuştur. İkinci olarak "devrim" ve "karşı-devrim" kavramları ile "devrim" ve "karşı-devrim"lere yol açan nedenler vurgulanmıştır. Üçüncü olarak "devrim" ve "karşı-devrim"lerin gerek ulusal düzeyde gerekse de uluslararası düzeyde yaratmış olduğu dönüştürücü etkiye değinilmiştir. Dördüncü olarak Soğuk Savaş'ın sona ermesi sonrasında "dünya zamanı"ndaki değişim ele alınmıştır. Bu bağlamda Francis Fukuyama'nın "*Tarihin Sonu*" ve Samuel Huntington'un "*Medeniyetler Çatışması*" adlı kitapları ile 11 Eylül 2001'de ABD'nin New York kentindeki Dünya Ticaret Merkezi'nin ikiz kulelerine ve Washington kentindeki Savunma Bakanlığı'na (Pentagon) yapılan uçaklı intihar saldırıları sonrasında başlayan ABD'nin "İslami radikalizm"le savaşımı ve radikalleşmenin panzehiri olarak "ılımlı İslam"cı hareketleri destekleme politikası üzerinde durulmuştur. Beşinci olarak "Arap Baharı" ayaklanmaları "dünya zamanı"ndaki değişim bağlamında ele alınmış ve "devrim" ve "karşı-devrim" kavramları üzerinden değerlendirilmiştir. Altıncı olarak Türkiye'de 15 Temmuz 2016 tarihindeki kalkışma, yine "devrim" ve "karşı devrim" kavramları üzerinden yorumlanmıştır. Çalışma, "devrim" ve "karşı-devrim" kavramları üzerinden yapılan genel bir değerlendirmeye sonuca ulaştırılmıştır.

II. "TANRI"NIN KIRALLIĞINDAN "DÜNYEVİ" KRALLIĞA

177

İnsanlığın tarihsel gelişim seyrine bakıldığında zaman, siyasal rejimlerin ve toplumsal yaşam kurallarının "dinsel" dogmalarla belirlendiği siyasal rejimlerin yerine, dünyevi/seküler kuralların ve insan ürünü ideolojilerin belirleyici olduğu siyasal rejimlere doğru bir ilerleyişin olduğu görülmektedir. Bu ilerleyişin seyri binlerce yıl öncesinden başlamıştır ve halen devam etmektedir. Vico'ya göre bütün uluslar, Tanrılar Çağı, Kahramanlar veya Barbarlık Çağı ve İnsanlar Çağı olmak üzere üç çağdan geçmektedir ve insanlık yaratıldığından beri bu döngüsellik içinde bulunmaktadır. (Vico, 2007: 19) Tanrılar Çağı'nda insanlar, kendilerinin ilahi yönetimler altında yaşadıklarına inanmaktaydılar. Kahramanlar Çağı'nda kahramanlar, kendilerini pleplerin üstünde tuttıkları belli bir tabiat üstünlüğünden dolayı, aristokratik yönetimlerde, her yerde egemen oldular. İnsanlar Çağı'nda insanlar, halkın yönettiği ilk yönetimleri ve sonra monarşileri kurdular. (Bkz. Vico, 2007:43) Vico'nun da ifade ettiği gibi insanların dünyası her yerde dinle başlamıştır. (Bkz. Vico, 2007:101) "Cennet"ten Adem ile Havva'nın "ilk günah"ından sonra kovulmalarının ardından dünyada "vahşi"ler olarak yaşayan insanların bu vahşiliğini aza indirmenin veya yok etmenin tek güçlü aracı din olmuş ve korku, dünyada ilk önce tanrıları yaratmıştır. (Bkz. Vico, 2007:101 ve 104) İnsanların kurduğu ilk yönetimlerde yönetenlerin otoritelerinin meşruiyet kaynağını tanrı oluşturmaktaydı. Vico, otoritenin üç türü olduğunu ifade etmektedir. Bu otoritelerin

ilki tanrısaldir ve bu otorite için hesap sorulmamaktadır. İkincisi, kanunların resmi usulü üzerinde tamolarak duran kahramansal otoritedir. Üçüncüsü, deneyime, pratik işlerde bireysel öngörüye ve akılsal konularda ince bir hikmete sahip kişilerde yer alan gerçeklik üzerine temellenen insani otoritedir. (Vico: 2007: 417)

Bu otoritelere atfedilen amlamlar üzerinden insanlığın gelişim seyri içerisinde insani kurumların oluşturulduğu görülmektedir ve bu insani kurumların oluşturulması ve otoritelerin meşruiyet kazanmalarında “din”lerin önemli bir rol oynadıkları görülmektedir. İnsanların yeryüzünde tesis ettikleri ilk otoritelerin sahibi “Tanrı”lardır ve onlar otoritelerini “Tanrı”lar adına kullanmaktadırlar. Thomas Hobbes, *“Kutsal Kitaplar, ...insanlara, Tanrı'nın krallığını göstermek ve onların kafalarını, itaatkâr kulları olacak şekilde hazırlamak için yazıldı.”* (Hobbes, 2010:70) demiştir. Tanrı'nın krallığında, devlet düzeni ve yasaları dinin bir parçasıdır; ve dolayısıyla fani ve ruhani egemenlik ayrımının burada yeri yoktur. (Hobbes, 2010:95) Dünyevi krallar da, Tanrı adına yeryüzünde egemenliklerini kullanmakta ve meşruiyetlerini de Tanrı'dan almaktadırlar. Din, gelenek ve otoritenin meşrulaştırılması ve rasyonelleştirilmesinin bir aracı olmuştur. Onsekizinci yüzyılda Avrupa'da gelişen ve Avrupa'yla sınırlı kalmayan “Aydınlanma” dönemiyle birlikte din bu fonksiyonunu kaybetmeye başlamış; otoritenin kaynağı dünyevileşmiştir. Otoritenin kaynağının dünyevileşmesi, reform hareketleri, rönesans ve sanayi devriminin ortaya çıkardığı toplumsal yapılar/sınıflar arasında bir güç mücadelesine de yol açmış; bu güç mücadelesinin sonucunda dünya genelinde önemli değişim ve dönüşümlere yol açan “devrimler” ortaya çıkmıştır.

Toplumsal/sınıfsal yapılardaki değişimleri Avrupa'da meydana gelen devrimlerde izlemek mümkündür. Avrupa'da başlangıçta egemen sınıf olan feodal soyluluğa bağımlı ezilen bir sınıf olan burjuvazi, soylular sınıfı ile sürdürdüğü bir savaşım sonucunda onun yerine siyasal gücün sahibi olmuştur ve egemen toplumsal/sınıfsal yapının oluşturucusu haline gelmiştir.

Bu noktada, toplumsal yapılar/sınıflar arasındaki güç mücadelesinin “devrim”e veya “karşı-devrim”e nasıl dönüşebildiği sorusunun sorulması gerekmektedir.

III. “DEVİRİM”-“KARŞI DEVİRİM”LER NASIL ORTAYA ÇIKAR

Öncelikle “devrim” ve “karşı-devrim” kavramlarının açıklanması gerekmektedir. İnsanlığın tarihsel seyri içerisinde ilerleyişi mümkün hale getiren “köklü ve temelli değişme”yi sağlayan ayaklanmaları “devrim” kavramı ile ifade etmek olanaklıdır. Bu yaklaşım tarzına, en önemli örnekler olarak 1789 Fransız Devrimi'ni ve 1917 Rus

devrimini göstermek olanaklıdır. Ancak, insanlığın tarihsel gelişim seyri, kesintisiz bir şekilde ilerleme içerisinde olmamıştır. Bazı dönemlerde, insanlık, yüzyıllara varan ve insanlığı gelmiş olduğu noktadan daha geri bir insani düzene götüren dönemleri de yaşamak zorunda kalmıştır. İnsanlığın bugününü, geçmiş dönemlerinin doğruları ve mantalitesi çerçevesinde kurgulamak ve inşa etmeye çalışmak “insanlığı gericileştirmek” anlamına gelmektedir. Ortaçağ döneminin toplumsal ve ekonomik koşulları içinde son derece akıllıca bir çerçeveye oturtulabilecek olan -örneğin zencilerin köle yapılması- bir durum 21. Yüzyılda insanlığın gelmiş olduğu noktada rasyonelleştirilmeye çalışılırsa bu akıldışı ve gerici bir yaklaşım tarzı olacaktır. İnsanlık tarihi bunun çok sayıda örnekleri ile doludur. İnsanlığın doğa karşısında ve birbiriyle mücadele ederek ulaşmış olduğu ileri konumundan, geçmişte kalmış veya bir “sapma” anlamına gelecek bir duruma doğru evrilmesi “karşı-devrim”ler ile mümkün olabilmektedir. Karşı-devrimler, insanları özgürlüklerinden vazgeçirmekte ve onları metalaştırmaktadırlar. “Karşı-devrim”ler, insanlığın bulunduğu gelişim noktasından geçmişte kalmış ve “dinsel” doğmaların ve/veya “ırk” üstünlüğünün belirleyici olduğu siyasal rejimlere ve toplumsal yaşam biçimlerine bir dönüşü gerçekleştirmeyi, zaman zaman, başaramışlardır. Karşı-devrim “*Bir devrimi yıkmayı ve onun ürünlerini ortadan kaldırmayı hedefleyen hareket*”²¹ olarak tarif edilmektedir. “Karşı-devrim”e en önemli örnek olarak Birinci Dünya Savaşı sonrasında İtalya ve Almanya’da bir siyasal proje olarak ortaya çıkan ve mevcut siyasal rejimleri kontrolleri altına almayı başaran “faşist” ve “nasyonal sosyalist” rejimleri ve 1979 İran devrimini göstermek mümkündür.

“Devrimler” ve “karşı-devrimler”e yol açan nedenler arasında bir benzerlik olduğundan söz edilebilir. Burada önemli olan nokta, güç mücadelesi içindeki toplumsal yapıların/sınıfların nasıl bir siyasal rejim ve toplumsal düzen arayışı içerisinde olduklarıdır ve bunu gerçekleştirebilmek için kendi dışlarındaki toplumsal yapılara/sınıflara ne derece nüfuz edebildikleridir. Bu arada, uluslararası alandaki değişim ve dönüşümlerinde devrimlerin karakteri üzerinde bir etkisinin olduğundan söz edilebilir.

“Devrimler” ve “karşı-devrimler” belirli bir ülkenin içindeki toplumsal/sınıfsal yapılar arasındaki ilişkilerin bir kriz boyutuna ulaşmasının sonucunda ortaya çıkarlar; ama sadece ülke içiyle de sınırlı değildirler. Bu toplumsal/sınıfsal yapıların ulusaşırı ilişkileri de ve/veya ülkelerin yaşadıkları ulusaşırı krizler/sorunlar da “devrimler”de hızlandırıcı bir rol oynayabilirler. Ulusaşırı krizler devrimci krizlerin

21 Türk Dil Kurumu’nun “Büyük Sözlüğü’nde yer alan tanım için bkz. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori1=veritbn&kelimesec=18562
9, Erişim Tarihi: 24.12.2016.

tümünün ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur ve devrimci mücadelelerin ve sonuçların biçimlenmesine yardım etmiştir. (Skocpol, 2004:53) Uluslararası sistemin yapısında, özellikle devletlerin içinde konumlandıkları yapıda meydana gelen değişimler ulusaşırı bağlamda devrimleri etkilemektedir. Bununla birlikte, Skocpol'un ifadesiyle, *"devrimlerin içinde meydana geldikleri tüm dünya bağlamlarını etkileyen "dünya zamanı"ndaki değişimler ve yayılmalar ile devrimci liderlerce yurt dışından ödünç alınabilecek belirli eylem modelleri ve seçenekleri"* (Skocpol, 2004:60) iç yapıyı etkilemektedir.

Savaş yenilgileri, kronikleşen siyasal ve ekonomik krizler, kurulu siyasal otoritelerin ve devlet kurumlarının yapısının aşınmasına ve bununla birlikte, toplumsal/sınıfsal çatışmalara yol açmaktadır. Örneğin 1776'da gerçekleştirilen Amerikan devrimi bu durumun bariz bir örneğidir. Amerikan Devrimi en yalın haliyle, Britanya İmparatorluğu içinde yaşanmış bir krizdi: Britanya'nın bakış açısından, bu olay, on üç koloninin kaybedilmesi, Amerikan görüş açısından ise bağımsızlığın elde edilmesi idi. (Bonwick, 203:94) Netice itibarıyla "devrimler", uluslararası yapı tarafından etkilenmekle birlikte, ortaya çıkan yeni rejimler, uluslararası yapı tarafından sınırlandırılmakta ve onlar tarafından koşullandırılabilir. (Skocpol, 2004:60)

Elbette, kronikleşen her siyasal ve ekonomik kriz dönemleri devrime yol açmaz. Aslında, mevcut rejimin iktidar aygıtı üzerinde denetimini yitirdiği noktada, devrime dönüşme potansiyeli taşıyan tüm durumlar tam bir devrim haline gelmeyebilir. (Parker, 2003:20) Bir başkaldırıyı devrime neyin dönüştürdüğüne ilişkin genellemede bulunmak neredeyse olanaksızdır. Her ne kadar bir devrimi gördüğümüzde ne olduğunu anlıyor olsak da, hatta devlet iktidarının geri dönülmez biçimde kaybedildiği bir devrimci anı -siyasal kırılma anı- tanımlama riskini üstlensek bile, bu noktaya gelene değin, öngörülmüş bir dizi aşamanın gerçekleşmiş olduğundan söz edilemez. (Parker, 2003:21)

Devrimlere yol açan ayaklanmalar, bazı ülkelerde başarılı olurken başka bazılarında başarılı olamamakta ve mevcut rejim tarafından bastırılabilir. Bir devrimin başarılı olmasına yol açan temel faktörün ne olduğu sorusu akla gelmektedir. Dick Geary'ye göre, devrimlerin başarısında ya da başarısızlığında devrimcilerden çok daha fazla mevcut rejimlerin gücü ve iç kenetlenmesi etkili olmaktadır. (Geary, 2003:191) Örneğin Sosyalist partiler Birinci Dünya Savaşı sırasında, 1905'te olduklarından daha az güçlüydü, ama yine de savaş halindeki Çarlık, Şubat 1917'deki ilk grev ve gösterilerin başlamasının ardından çökecekti. Bu da gösterir ki asıl farklılık pek de öyle devrimci hareketin gücünde değil, devletin zayıflığında yatmaktadır.

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, bir siyasal veya ekonomik krizin, önce bir ayaklanmaya ve sonrasında da bir devrime dönüşebilmesi için öncelikle mevcut rejimin gücünü, gerek savaşlar gerekse de siyasal ve ekonomik krizlerin etkisiyle, önemli ölçüde kaybetmiş olması gerekmektedir.

III. “DEVİRİM”-“KARŞI DEVİRİM”LERİN DÖNÜŞTÜRÜCÜ ETKİSİ

“Devrimler” ve “karşı-devrimler” dünya tarihinde önemli dönüşümlere yol açan önemli olaylardır. 1789 Fransız devriminden, 1917’deki Rus devrimine ve 1979’daki İran İslam devrimine varıncaya kadar, “devrimler”, devletlerin örgütlenme biçimlerini, toplumsal/sınıf yapılarını ve egemen ideolojilerini değiştirmiş ve/veya dönüştürmüştürlerdir. Skocpol’ün ifade ettiği gibi devrimlerin gerçekleştiği uluslar, devrim öncesi durumlarına göre güçlerini önemli ölçüde arttırmakta ve bu uluslar benzer durumdaki diğer ülkeleri geride bırakmaktadır. Devrimler, gerçekleştikleri ülkelerin coğrafi sınırları içinde kalmamaktadırlar. Örneğin Fransız devrimi 1790’larda Fransa’nın, Rus devrimi de 1917’den sonra Rusya’nın ötesine yayıldı, fakat her iki devrimin ilerlemesini, temel olarak devrimin gerçekleştiği rejimler sağladılar. (Breuilly, 2003: 142) Örneğin Fransa, Avrupa Kıtası’nda fetihçi bir güç haline gelmişti. Benzer şekilde Rusya’da, 1917 devrimi sonrasında dünya siyasetinde önemli bir aktör haline gelmeye başlamış ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise bir süper güç haline gelmiştir. (Bkz. Skocpol, 2004:23) Benzer bir güç artışı İslam devrimi sonrasında İran için de söz konusudur. İran’da devrim ihracı politikası ile İslam ülkelerindeki etkisini doğrudan ve dolaylı yöntemlerle artırabilmiştir. Batı ve İsrail karşıtı politikası ve söylemleri ile de dünya siyasetinde daha fazla üzerinde durulan bir ülke halini almıştır.

1917 Rus devriminin lideri Vladimir İ. Lenin, “Rusya’da devrim gerçekleştirilmiştir; ama dünya ölçeğinde tam ve nihai zafere tek başına Rusya’da ulaşmak mümkün değildir; bu zafer ancak proletarya en azından bütün ileri ülkelerde ya da hiç olmazsa, ileri ülkelerin en büyüklerinde zafere ulaştığında elde edilebilir.” (Lenin, Bolşevikler ve Proletarya Diktatörlüğü, 2010:72) görüşündedir. Lenin’in, Ekim 1917’de Rusya’daki devrimin hemen ardından, devrimin, özellikle Almanya gibi daha gelişmiş sanayi ülkelerine yayılacağına ilişkin büyük beklentileri vardı.(Wrigley, 2003:213) Marx ve Engels ilk eserlerinden itibaren sosyalizmi dünya çapında tarihsel bir olay olarak görmüş, ileri kapitalist ülkelerde (o günkü deyimle, 'medeni' ülkelerin hepsinde) devrim patlak vermediği müddetçe sosyalizm davasının başarıya ulaşmasının mümkün olmadığını belirtmişlerdi. (Lenin, Sovyet İktidarı ve Dünya Devrimi, 2010:XII) Lenin ve Troçki’nin öngördüğü gibi, devrim başka ülkelerde devrimci ayaklanmalara, sınıf mücadelesinin kızışmasına yol açmış olmasına karşın, bu mücadeleleri doğru bir

mecrada ilerletecek ve nihayetinde işçi sınıfının devrimci iktidarıyla taçlandırarak Bolşevik tipte önderlikler olmadığı için ("Avrupa için en büyük talihsizlik ve en büyük tehlike, Avrupa ülkelerinde bir devrimci partinin olmamasıdır") kalkışmalar başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bazı ülkelerde (Almanya, İtalya, Bulgaristan, vs.) başlayan devrim, Bolşevik bir önderliğin olmadığı koşullarda nihayete erdirilemezken, bazı yerlerde (örneğin Macaristan'da) iktidar da ele geçirilmiş, bir Sovyet hükümeti kurulmuş, fakat yine doğru bir önderliğin eksikliği nedeniyle, esasen yanlış politikalardan ötürü devrim kısa süre sonra dışarıdan bir karşı-devrimle ezilmiştir.(Lenin, Sovyet İktidarı ve Dünya Devrimi, 2010:XXVIII-XXIX) Böylelikle Lenin'in "dünya devrimi" anlayışının terk edilmesi ve onun yerine milliyetçi 'tek ülkede sosyalizm' anlayışının yürürlüğe sokulması gerekmiştir.(Lenin, Sovyet İktidarı ve Dünya Devrimi, 2010:XXIX) Nitekim, "dünya devrimi"nin gerçekleştirilememesi, Rus devriminin kalıcılılaşmasının önünde bir engel haline gelmiş ve nihayetinde 1991 yılında Doğu Bloku'nun dağılmasıyla birlikte "kapitalizm" karşısında ömrünü tamamlamak zorunda kalmıştır.

"Karşı-devrim", yeni bir siyasal düzeni yıkarak, eski düzeni restore ederek ya da İtalya ile Almanya'da olduğu gibi, bazıları yüksek saygıyı hak eden, ancak eski muhafazakarlığın ötesine geçen geleneksel değerleri de içeren yeni düzenler kurarak kendini göstermekteydi. (Wrigley, 2003:212) Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde İtalya'da Faşizmin ve Almanya'da Nazilerin iktidara gelmeleri ve uyguladıkları politikalar insanlık açısından bir geriye gidiş anlamına gelmiştir. Adorno ve Horkheimer, o dönemde yayımladıkları "*Aydınlanmanın Diyalektiği*" adlı kitaplarında "*İnsanoğlu neden gerçek bir insanlık durumuna girmektense... yeni bir tür barbarlığın içine batıyor?*" (Booth, 2012:65) sorusunu irdelenmişlerdir. Almanya gibi medeni bir devlet - Kant, Beethoven ve Goethe'nin ülkesi- insanları gazla öldürmek için fabrikalar inşa edebiliyorsa, tarihteki ilerleme fikrinin nasıl olur da bir anlamı olurdu? (Booth, 2012:146) Benzer şekilde, Soğuk Savaş sonrasında İslami fundamentalizmin gelişmesi ve yaygınlaşması da tarihteki ilerlemenin mutlak surette ileriye doğru olmadığına bir işaret olmuştur.

Pek çok insan, General Hindenberg'in, Almanya'nın savaşı, ordunun yurtiçinde sosyalistler tarafından 'sırtından vurulması' nedeniyle kaybetmiş olduğu mitine inanmaya hazır ve istekliydi. Bu mitin propagandasının yapılması, güçlü anti-sosyalist basın tarafından kolaylaştırıldı. (Wrigley, 2003:217) İki savaş arası dönemde faşizm, içeriden, kendisini sürdürüp koruyan mali, toplumsal ve siyasal yapıların çöküşü tarafından, dışarıdansa devrimci sosyalizm tarafından tehdit edilen kapitalizmin krizinin bir ürünüydü. (Griffin, 2003:232) Faşizm, iki savaş arası

dönemde geleneksel toplumsal yapıyı modernleştirilmiş bir biçimde muhafaza etmeyi amaçlamıyor, tam anlamıyla modernite öncesinin mutlu kırsal yaşamına geri dönmeyi ise hiç istemiyordu. Faşizm tek başına kitleyi hareketlendirme anlayışını da desteklememişti. Aksine, eski toplumun dönüşümünü kolaylaştırmak için, taktik olarak muhafazakar güçlerle hileli bir anlaşma yapmak zorunda kalmış olsa bile, yurtsever bir coşkuyla birbirlerine bağlanmış, tazelenmiş bir ulustan fışkıran enerji üzerinde temelleri atılmış yeni tip bir devlet yaratmayı arzulamaktaydı. (Griffin, 2003:236)

1936'da Faşist İtalya ve Nazi Almanyası arasındaki 'Mihver'in oluşturulması, iki ülkenin de İspanya İç Savaşı'nda, acımasızca Franco'nun yanında yer alması, İkinci Dünya Savaşı başladığında İtalya'nın Üçüncü Reich'e müttefik olarak katılması ve nitekim Üçüncü Reich tarafından yapılan akla hayale sığmaz vahşetle ilişkilendirilmiş olması gerçeği, sadece İtalyan faşizminin değil, genel olarak faşizmin imajını bir daha değişmemek üzere belirledi. (Griffin, 2003:238) Otoyollar inşa etmek ve (İtalya'da) bataklıkların drenajı gibi muazzam kamusal çalışmalar yapmak, Berlin'in merkezini anıtsal bir ölçekte yeniden inşa etmek ve kente 'Germany' adını vermeye dönük planlar, eğitim sisteminin Faşist ya da Nazi değerlerini kitlesel ölçüde üretmek için radikal bir biçimde baştan aşağı değiştirilmesi, tüm bunlar bütünüyle 'öznel' bir devrimin belirtileriydi.

183

Nazi dönemi'nde insanlık-dışı politikalar uygulanırken Alman entelektüellerinin içinde bulunduğu duruma değinmek gerekmektedir. Ken Booth, *"...en bilinenleri Carl Schmitt ve Heidegger, -kendi itibarlarını kalıcı olarak lekeleyecek şekilde- Nazilerin yönetimindeki hayata görece rahat bir şekilde uyum sağladı; diğerleri ise (örneğin Gerhard Ziegler, Konrad Meyer ve Fritz Arlt) akademik analizler yaparak ve nüfus bilimciler, iktisatçılar ve şehir planlamacıları olarak raporlar yazarak Yahudilerin ve diğerlerinin yok edilışinin "mimarları" haline geldiler. Görünürde "akademik özgürlük"e saygılıydılar ve Nazi partisine katılmazlardı ama eserleri Nazilerin soykırım planlarını ileri götürdü ve meşrulaştırdı."* (Booth, 2012:245) demektedir. Elbetteki Nazilerin yönetimine uyum sağlamayan ve yurtlarını terketmek zorunda kalanlarında mevcut olduğunu ve onların savaş sonrası dönemin saygın kişilikleri haline geldiklerini de vurgulamak gerekmektedir.

Nihayetinde "faşizm" ve "nazizm" dönemleri, Avrupa uygarlığının tarihsel gelişim seyri içerisinde insanlığı felakete götüren ve milyonlarca insanın zayıfına yol açan bir "sapma" dönemi olarak konumlandırılmışlardır.

IV. “DÜNYA ZAMANI”NDAKİ YENİ BİR DÖNÜŞÜM: SOĞUK SAVAŞ’IN SONA ERMESİ VE YENİ “ÖTEKİ”: İSLAMİ FUNDAMENTALİZM

“Dünya zamanı”ndaki önemli değişimlerden birisini de Soğuk Savaş’ın sona ermesi teşkil etmiştir. 11 Eylül 2001 tarihinde ABD’nin New York kentindeki Dünya Ticaret Merkezi’nin ikiz kulelerine ve Washington’daki Savunma Bakanlığı’na (Pentagon) İslami fundamentalist bir örgüt olan El-Kaide tarafından yapılan uçaklı intihar saldırıları, ABD’nin dış politikasında bir dönüm noktasına başlangıç teşkil etmiş ve ABD’nin düşman arayışına son vermesine yol açmıştır. İslami fundamentalizm, ABD’nin 21. yüzyıldaki ilk düşmanı olarak ortaya çıkmıştır. Ancak, 11 Eylül 2001 saldırıları bir dönüm noktası olmakla birlikte İslami fundamentalizmin kuramsal olarak inşası ve tehdit algısıyla birlikte bir “öteki” haline dönüştürülmeye başlanması, Soğuk Savaş’ın bitiş dönemine denk gelmektedir. Bu “öteki” haline dönüştürme süreci içerisinde Batı karşıtı bir “İslami fundamentalizm” profilinin yanı sıra Batı ile işbirliği yapabilecek bir “ılımlı İslamcı” profili ortaya çıkmıştır. “İslami fundamentalizm” “öteki” olarak kurgulanırken “ılımlı İslam” dost ve müttefik olarak kurgulanmıştır. Bu nedenle de, “ılımlı İslamcı” örgütler, fundamentalist örgütlere yönelişin panzehiri olarak konumlandırılmışlardır. Bu dönemde Batı karşısında Batı dışının ve özellikle siyasal İslam’ın konumlandırılmasında 1990’lı yıllara damgasını vuran kitaplarıyla Francis Fukuyama ve Samuel Huntington’un önemli bir etkisi olmuştur.

Soğuk Savaş sonrası dönemde halkının ağırlıklı bölümü Müslüman olan ülkelerde İslami fundamentalizm yaygınlaşmaya başlamıştır. 1990’lı yılların dünyasını anlamlandırma konusunda, yazdığı “*Tarihin Sonu ve Son İnsan*” başlıklı kitabıyla önemli bir etki yaratmış olan Francis Fukuyama, bu yaygınlaşmayı Müslüman toplumların Müslüman olmayan Batı karşısında genellikle başarısız kalmasına bir tepki olarak yorumlanabileceğini ileri sürmüştür. (Fukuyama, 2011:301) Fukuyama, İslam ülkelerinin çoğunun, Batı’dan aldıklarını kendi yaşam tarzlarıyla gerçekten ikna edici bir şekilde bütünleştiremediğini ve 19. ve 20. yüzyılın başındaki modernleştirmecilerin umduğu politik ve ekonomik başarılarla ulaşamadığını düşünmektedir. (Fukuyama, 2011:302) Bu başarısızlığın bir sonucu olsa gerek, 1978/79 İran Devrimi ile İslami fundamentalizmin yeniden doğuşu gerçekleşmiştir. Bu yeniden doğuşla ortaya konulan “geleneksel değerler”, ne İslam toplumlarının “Batılılaşma” öncesi “geleneksel değerler”i, ne de Batılılaşma döneminin ürünü olan “Batılı değerler”di. Sözkonusu olan “geleneksel değerler” çok uzak bir geçmişten kaynaklanan daha eski ve saf bir değerler dizisinin nostaljik bir şekilde yeniden kabul edilmesiydi. Bu nedenle; Fukuyama, İslami fundamentalizm ile Avrupa faşizmi arasında yüzeyselden de öte bir benzerlik olduğunu; Avrupa faşizmi gibi

yeni fundamentalizmin de, daha çok en modern ülkelerde kök salmış olmasının hiç de şaşırtıcı olmadığını belirtmektedir. (Bkz. Fukuyama, 2011:303)

Fukuyama ile benzer yaklaşımlara sahip olan ve “Medeniyetler Çatışması” başlıklı kitabıyla benzer şekilde 1990’lı yılların başından itibaren etkili olan Samuel Huntington’a göre’de 21’inci yüzyıl bir din çağı olarak yükselmektedir. (Huntington, 2004:15) Huntington’a göre, “Batı şu an ve gelecekte de en güçlü medeniyet olarak kalacaktır. Fakat gücü diğer medeniyetlere göre azalmaktadır. Batı değerlerini ileri sürüp çıkarlarını korumaya kalkışınca, Batılı olmayan ülkeler bir seçimle karşı karşıya kalmaktadırlar. Bazıları Batı’yı taklit etmeye ve Batı ile birleşmeye veya "yanında" yer almaya çalışmaktadır. Buna karşılık konfüçyuscu ve İslami toplumlar Batı’ya karşı direnebilmek, "denge" oluşturabilmek için ekonomik ve askeri güçlerini genişletmeye çalışmaktadırlar. Soğuk Savaş sonrası dünya politikasının temel eksenini böylece Batı gücü ve kültürü ile Batılı olmayan medeniyetlerin gücü ve iktidarı arasındaki etkilenmeler olmaktadır.” (Huntington, 2013:27-28)

Huntington, “Medeniyetler Çatışması” adlı kitabında, Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk’ün Osmanlı İmparatorluğu’nun kalıntılarından yeni bir Türkiye yarattığını ve ülkeyi modernleştirmek, yani Batılılaştırmak için büyük çabalara giriştiğini, bu yola baş koyan Atatürk’ün, ülkenin İslami geçmişini reddederek Türkiye’yi "parçalanmış bir ülke" durumuna getirdiğini ileri sürmektedir. (Huntington, 2013:98) “Parçalanmış ülke” tabiriyle, Türkiye’nin bir yanda dini, gelenek, görenek ve kurumları İslam’a dayanan, ama diğer yanda da ülkeyi Batılılaştırmak, modernleştirmek ve Batı’yla bir yapmak isteyen yönetici elitlere sahip bir ülke olduğunu anlatmak istemektedir. Yirminci yüzyılın sonunda dünyada birçok ülke Kemalist seçeneği izlemişlerdir ve Batılı olmayan kimliklerini Batılı kimlikle değiştirmeye çalışmaktadırlar. (Huntington, 2013:99)

Huntington’a göre, bugünün dünyasında medeniyetlerin çekirdek devletleri medeniyetler içerisindeki düzenin ve öbür çekirdek devletler arasında yürütülecek müzakereler yoluyla da medeniyetler arasındaki düzenin kaynakları olacaktır. (Huntington, 2013:226) Ancak, yirminci yüzyılın büyük kısmında hiçbir Müslüman ülke bu rolü üstlenmesine ve gerek öbür İslami devletler tarafından gerek gayri Müslüman ülkeler tarafından İslamın lideri olarak kabul edilip tanınmasına yetecek güce, kültürel ve dilsel meşruluğa sahip olamadı. (Huntington, 2013:261)

Huntington, “çekirdek” devlet rolü üstlenebilecek İslami kimliğe sahip altı devletin (Endonezya, Pakistan, Mısır, İran, Suudi Arabistan ve Türkiye) adının geçtiğini; gelgelelim etkin bir çekirdek devlet olmanın gereklerine bugün için bu devletlerin hiçbirinin sahip olmadığını ifade etmektedir. Ancak Türkiye bu potansiyele sahip görünmektedir. O’na göre, Türkiye İslamın çekirdek devleti olmak için gerekli tarihe,

nüfusa, orta düzey bir ekonomik gelişmişliğe, ulusal birliğe, askeri yetenek ve geleneğe sahiptir. Gelgelelim, Atatürk'ün Türkiye'yi net bir şekilde laik bir toplum olarak tanımlaması, Türk cumhuriyetinin bu rolü Osmanlı İmparatorluğu'ndan devr almasını önlemiştir.....Türkiye kendisini laik bir ülke olarak tanımladığı sürece İslamın liderliğine soyunma olanağı yoktur. (Huntington, 2013:263)

Bununla birlikte, Türkiye kendisini yeniden tanımladığı takdirde ne olur? Türkiye bir noktada Batı dünyasına üyelik için yalvarıp duran bir dilenci olarak oynadığı hüsrana verici ve aşağılayıcı rolden vazgeçip, Batı'nın temel İslami muhatabı ve düşmanı olarak oynadığı çok daha etkileyici ve onurlu tarihsel rolü yeniden üstlenmeye hazır hale gelebilir. (Huntington, 2013:263) Ama bunu yapabilmek için Atatürk'ün mirasını, Rusya'nın Lenin'in mirasını reddedişinden daha eksiksiz bir şekilde reddetmek zorunda kalacaktır. Böyle bir hamle aynı zamanda, Atatürk kalibresinde bir lideri, Türkiye'yi bölünmüş bir ülke olmaktan çıkarıp çekirdek bir devlet haline getirmek için gerekli siyasal ve dinsel meşruluğu kendisinde toplamış olan bir lideri gerektirir. (Huntington, 2013:264)

Huntington, Müslüman köktendinci hareketlerin Cezayir, İran, Mısır ve Tunus gibi görünürde daha laik ve daha kalkınmış Müslüman ülkelerde daha güçlü olduklarını ve mesajlarını kitlelere yaymada modern iletişim ve örgütsel teknikleri kullanmada çok başarılı olduklarını söylemektedir. (Huntington, 2013:139) Bu ifadeleriyle Huntington, İslami fundamentalizmin görece daha laik ve kalkınmış İslam ülkelerinde daha güçlü olmalarının nedenini, bu ülkelerdeki rejimlerin Batılılaşarak kendi geleneksel değerlerine yabancılaşmalarına ve Müslümanların dinsel gereksinimlerini tam olarak yerine getirememelerine bağlamış gibi görünmektedir. Modern teknikleri kullanmaları da Batı için aslında ilave bir tehlike anlamına gelmektedir. Bu noktada üretilen çözüm ise, Türkiye örneğinde olduğu gibi, laikliğin ve modernleşmenin getirdiği yabancılaşmanın bir tarafa bırakılması ve İslami köklere bir dönüşün gerçekleştirilmesidir. Böylelikle İslami fundamentalizme kayışın önüne geçilebileceği ve Batı'yla barışık bir "İslam Medeniyeti"nin ortaya çıkacağı düşünülmektedir.

Fukuyama ve Huntington'ın İslami fundamentalizmin yükselişi ile ilgili değerlendirmelerinin, ABD'nin karar vericilerinin politikalarında da karşılığını bulduğuna ilişkin işaretler ortaya çıkmıştır. İslami fundamentalizmin panzehiri olarak modernleşmek için Batılı'ların izlediği yolu izleyen ve sekülerleşen ülkelerde gerçekleşecek rejim değişikliklerinin radikalleşmenin ve Batı karşıtlığının önüne geçilebileceğini düşünmüştür. Huntington'un İslam medeniyeti'nin çekirdek ülkesi olarak düşündüğü ve İslami kökenlerine dönmesi gerektiğini ileri sürdüğü

Türkiye’de de 3 Kasım 2002 genel seçimlerinden sonra “ılımlı İslamcı” bir partinin iktidara gelmesi, “dünya zamanı”ndaki değişimlere uygun düşmüştür.

V. “DÜNYA ZAMANI”NDAKİ DEĞİŞİM BAĞLAMINDA “ARAP BAHARI” AYAKLANMALARINI OKUMAK: “DEVİRİM Mİ KARŞI DEVİRİM Mİ?”

“Arap Baharı” ayaklanmalarını bahsedilen “dünya zamanı” değişimi bağlamında ele almak gerekmektedir. “Arap Baharı” olarak adlandırılan süreç Tunus’ta üniversiteli işsiz Muhammed Bouazizi’nin, işporta tezgâhı önünde kendisini yakması ve arkasından ortaya çıkan sokak gösterileri ile başlamıştır. “Ayaklanmalar” süreci, “Muhammed Bouazizi” ile simgeleşmiştir. Tunus’un ardından ayaklanmalar Mısır’a sıçramış ve bu iki ülkeyi, Libya ve Yemen takip etmiştir. Suriye’de ise ayaklanmalar kanlı bir iç savaşa dönüştürülmüştür. Sürecin bütününe bakıldığında “demokrasi” ve “özgürlük” adına başlatılan bir protestolar sürecinin kazananlarının siyasal İslamcılar oldukları görülmeye başlanmıştır.

“Arap Baharı” ayaklanmalarının/gösterilerinin yaşandığı ülkelerin bazı ortak özellikleri vardır. Bu ortak özelliklerinden uluslararası kamuoyunda *öncelikle dile getirileni*, bu ülkelerin hepsinin otoriter/baskıcı rejimlere sahip oldukları ve uzun yıllardır iktidarda bulunan kişilerce²² yönetiliyor olmalarıydı. Uluslararası kamuoyunun pek dikkatine getirilmeyen; ama ifade edilmesi gereken *önemli bir ortak özellikleri de* siyasal İslamcı örgütleri baskı altında tutmaları ve nispeten seküler bir devlet düzenine sahip olmalarıdır. Bir diğer ortak özellikleri ise bu ülkelerdeki muhalefet gruplarının hepsinin gösterilerde “demokrasi” talebinde bulunmalarıdır.

“Demokrasi” talep eden güçlü/organize muhalefet gruplarının ideolojik olarak nasıl bir devlet ve toplum oluşturmak istediklerine bakıldığı zaman –ki bu grupların başını Müslüman Kardeşler örgütü ve onun türevleri çekmektedir- Batılı anlamda bir demokrasi yerine dinsel kurallara dayalı bir devlet ve toplum inşa etmek istedikleri ortaya çıkmaktadır. Ancak, pragmatist nedenlerle Batılı kamuoyları tarafından da sempatiyle karşılanmış olan “demokrasi” kavramı sloganlaştırılmıştır. Bununla birlikte, ayaklanmalarda yer alan “muhalefet” gruplarının içerisinde silahlı mücadele yürüten siyasal İslamcı militanların da bulunduğu ortaya çıkmıştır. İslamcı partilerin demokrasiye bağlılık taahhütlerinde bulunmaları, onlar için taktiksel bir seçim olmaktadır. Çünkü demokrasi ve dinsel dogmalara dayalı ideolojileri arasında seçim yapabilmeleri veya dinsel dogmalarla demokrasiyi bağdaştırabilmeleri pek

22 Örneğin Tunus’ta Zeynelabidin Bin Ali 1987’den beri, Mısır’da Hüsnü Mübarek 1981’den beri, Libya’da Muammer Kaddafi 1970’ten beri, Suriye’de Beşar Esad 2000’den beri, Ürdün’de Kral 2. Abdullah 1999’dan beri, Cezayir’de Abdülaziz Buteflika 1999’dan beri, Fas’ta Muhammed VI 1999’dan beri ve Sudan’da Ömer el Beşir 1989’dan beri yönetimdediler. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. “Diktatörler Tir Tir Titriyor: Sıra Onlarda mı”, (16 Ocak 2011), *Milliyet*.

olanaklı değildir. Nitekim Batılı ülkelerdeki tarihsel sürece bakıldığı zaman dinsel doğmaların dünveyi iktidar alanından uzaklaştırılmasının bir sonucu olarak modern ulus devletlerin ve demokrasilerin doğduğu/geliştiği görülmektedir.

Arap ülkelerinin halklarının ağırlıklı olarak mezheplerine göre Sünni ve Şii olarak adlandırıldıkları ve içyapılarında mezhepsel çatışmaların arttığı görülmeye başlanmıştır. Sempati veya antipati, ayaklananların demokrasi taleplerinden ziyade mezhepsel talepler olarak konumlandırılmıştır. ABD'nin 2003 yılında Irak'ı işgali ve sonrasında merkezi yönetimin Şii ağırlıklı oluşması, mezhepsel kimliklerin öne çıkmasına yol açmış ve mezhepler arası çatışmaları arttırmıştır.

Sonuç olarak, "Arap Baharı" bir iç savaşlar serisidir, mezhep ve kabile çatışmalarıdır, ve sadece siyasal elitler ve halk arasında değil, aynı zamanda belli rejimlerin kendi içindeki bölünmelerdir. (Smith, 2011:5-6) Nitekim "devrim"lere ve "karşı devrim"lere yol açan önemli bir nedenin, yani mevcut rejimin gücünün zayıflaması ve bununla beraber farklı toplumsal/sınıfsal kesimlerin taleplerine cevap verememesinin kızıştırdığı meşruiyet krizinin, "Arap Baharı" ayaklanmalarında da mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

Tunus, Libya, Mısır ve Yemen'de mevcut rejimlerin liderleri, önemli ölçüde rejimlerine olan hakimiyetlerini kaybetmişler ve iç toplumsal/sınıfsal kesimlerin taleplerine cevap veremedikleri içinde koltuklarını kaybetmişlerdir. ABD ve Avrupa'daki "demokratik" ülkelerin, rejim değişikliklerini desteklemesi de bu süreçte etkili olmuştur. Suriye'de ise uluslararası bir mücadeleye sahne olan bir kaos ortamı yaşanmasına rağmen, mevcut rejim ve lideri koltuğunda kalmaya devam edebilmiştir. Bunun da nedeni rejimin kurumsal yapısının bölünmemesi ve tek parça olarak kalmaya devam etmesi, toplumsal kesimlerin geniş ölçüde rejim etrafında toplanmaları ve etkili müttefiklerinin desteğini almaya devam edebilmesidir.

"Aşırı eğilimler" ile "aşırı olmayan eğilimler" arasındaki toplumsal anlayış ve devlet düzenine bakış açıları arasındaki farkın pek de belirgin olmadığı ifade edilmesi gerekmektedir. Bu çerçeveden ele alındığında "radikal/fundamentalist İslam" ile "ılımlı İslam" arasındaki sınırın belirsiz olduğunu ifade etmek gerekmektedir."İlmlı İslam"cı yapıların hızla "radikal İslamcı" olabileceklerini, toplumların hızlı bir şekilde radikaleştirilebileceğini ve Batı karşıtlığı üzerinden terör örgütlerinin insan kaynağını teşkil edebileceklerini "Arap Baharı" tüm insanlığa göstermiştir.

VI.TÜRKİYE'DE "15 TEMMUZ KALKIŞMASI"NI OKUMAK

Türkiye'de 3 Kasım 2002 seçimlerinden sonra "ılımlı İslamcı" bir parti olarak ifade edebileceğimiz Adalet ve Kalkınma Partisi(AKP)'nin iktidara gelmesi "dünya

zamanı”ndaki değişime uygun olmuştur. Türkiye’de 1923’te “Cumhuriyet” ilan edilmiş ve sonrasında Türkiye ulus-devlet temelinde inşa edilmiştir. “Kemalizm” yeni devletin kurucu lideri Mustafa Kemal Atatürk’ün düşünceleri ve yaşam pratikleri çerçevesinde şekillenen bir resmi ideoloji olarak ortaya çıkmış ve giderek ünlü İtalyan filozof Antonio Gramsci’nin kullandığı anlamda yani *rızayı* ve *zoru* içerecek şekilde hegemon konuma yerleşmiştir²³. “Kemalizm”in üç temel “öteki”sinden birisi “siyasal İslam” olmuş ve siyasal İslamcı kadroları da diğer iki ötekisi olan “etnik ayrılıkçılar” ve sosyalistler” gibi siyasal alanın dışına itmiştir. Bununla birlikte Soğuk Savaş sonrasının “dünya zamanı” çerçevesinde “siyasal İslamcı” kadrolar, uluslararası ortamın desteği, ülke içerisinde rejimin toplumsal taleplere cevap verememesi ve ekonomik krizin etkisiyle zayıfladığı bir dönemde seçimleri kazanarak iktidara gelmiştir. Bu iktidarını, zaman içerisinde muhaliflerini baskılayarak, gerek devlet kurumlarına gerekse de sivil topluma nüfuz edebilme becerisi göstererek sürdürmüş ve hatta “Kemalizm”e alternatif bir hegemonya halini alarak garantilemiştir. AKP kadrolarının iktidarda olduğu dönem içerisindeki ittifak kurduğu toplumsal yapılar değişkenlik göstermiştir. “Etnik ayrılıkçılar”la, “sosyalistler”le, “liberaller”le, “cemaatlerle” ve Türkiye’nin Batılı müttefikleriyle yakın ilişkiler tesis ederek “reformcu” kimlikleriyle “Kemalist” devletin “hışmından” kendilerini korumaya çalışmışlardır. Ancak öyle bir noktaya gelinmiştir ki artık kendilerini iktidardan indirmeyi düşünen yapı devletin asli sahibi olduğunu düşünen “Kemalist”ler değil, yakın zamanlara kadar ittifak ilişkisi içerisinde oldukları malum olan bir başka “ılımlı İslamcı” olarak kabul edilen uluslararası alanda da destek/müttefik görebilen/bulabilen bir “cemaat” çevresi olmuştur.

15 Temmuz 2016’daki kalkışmayı iki siyasal İslamcı yapının birbiriyle mücadelesi ve “devleti ele geçirme” savaşı olarak okumak gerektiği kanaatindeyim. Ancak, bu kalkışma sırasında Türkiye’nin muhalafet partileri ve esas olarak geniş bir şemsiye ifade olarak “Kemalist”ler, “cemaat”çi bir kalkışmaya karşı “demokrasi”nin yanında yer almışlar ve uzun süredir “Kemalist” değerlerle çatıştığını düşünmelerine karşın “Cumhurbaşkanlığı” makamında oturmakta olan Recep Tayyip Erdoğan liderliğindeki mevcut İslamcı siyasal yapıyı desteklemişlerdir. Recep Tayyip Erdoğan’ın kişiliğinde vücut bulan mevcut siyasal yapı, söylem ve eylemleriyle, her ne kadar bazı “sapma” anlamına gelebilecek açıklama ve pratikleri olsa da

23 Antonio Gramsci’de hegemonya kavramı, birbirini çeşitli şekillerde dengeleyen zor ve rıza kombinasyonundan oluşmaktadır. Gramsci’de devlet ‘tümleşik’ bir devlettir (politik toplum) ve hem zor hem de rıza işlevine sahiptir. Hem hükümet ve yargı aygıtlarını, hem de sivil toplumu oluşturan kurumları içermektedir. Sivil toplum, egemen toplumsal grubun rıza ve hegemonyayı örgütlediği alandır; oysa politik toplumda zorun ve doğrudan tahakkümün egemenliği söz konusudur. Antonio Gramsci’nin hegemonya kavramına ilişkin olarak bkz. Antonio Gramsci, *Gramsci Kitabı: Seçme Yazılar 1916-1935*, Haz.: David Forgacs, çev.: İbrahim Yıldız, Ankara, Dipnot Yayınları, 2010.

“Kemalist” ilke ve pratiklere, özellikle güvenlik politikaları temelinde, uygun bir siyaset izlemeye başlamıştır.

15 Temmuz kalkışmasının başarısızlığa uğramasında belki de en önemli faktör Erdoğan’ın liderliği etrafında devletin kalkışma karşıtı yapılarının ve sivil toplumun harekete geçirilebilmiş olmasıdır. 15 Temmuz kalkışmasını gerçekleştirenlerin ise devletin Erdoğan’a tepkili yapılarını ve sivil toplumu harekete geçirebilecek bir liderden yoksun oldukları anlaşılmaktadır. Le Bon’un ifade ettiği gibi “İnsan topluluklarında önderlerin büyük bir rolü vardır.” (Bon, 2015:118) “Kitleler kuvvete saygı duyarlar.” ve “kahraman” tipindeki liderlerin kudret ve hâkimiyeti kitlelerde saygı uyandırır. (Bkz. Bon, 2015:54) Erdoğan, toplumun önemli bir bölümü tarafından “kahraman” tipindeki karizmatik bir lider olarak algılanmaktadır. Zayıf bir hükümete karşı ayaklanmaya her zaman hazır olan kitle, kuvvetli bir hükümet karşısında esir gibi eğilmektedir. (Bon, 2015:54) 15 Temmuz 2016 kalkışmasının başarısızlığa uğramasında Erdoğan’a atfedilen liderlik özelliklerinin önemli bir payının olduğu açıkça ifade edilmesi gereken bir gerçekliktir.

Türkiye özelinde ele alındığında “15 Temmuz Kalkışması”nın bir “karşı devrim” girişimi olarak ele alınması gerektiği kanaatindeyim. Uluslararası siyasette, 1990’lı ve 2000’li yılların aksine, “ılımlı İslam” anlayışına olan desteğin terk edilmeye başlandığı görülmektedir. Bu durumun yansımasının Türkiye’deki “ılımlı İslamcı” siyasal yapının söylem ve pratiğinde de karşılığını bulduğu gözlemlenmektedir. Bunun anlamı şudur ki, “Kemalizm”, “ılımlı İslamcı” bir siyasal yapıyı, zaman içerisinde kendisini doğrulatarak, kendisine ram etmeyi başarmıştır. Muhtemelen, “ılımlı İslamcı”lar, “Kemalist” modernleşme anlayışı ile en azından pragmatist nedenlerle de olsa uyum sağlamayı tercih etmişlerdir. Güvenlik kaygılarının artması nedeniyle, tıpkı “Kemalizm” gibi üç temel “öteki”nin oluşturduğu iç güvenlik tehditleriyle ve onlarla işbirliği yaptığını düşündüğü uluslararası aktörlerle yoğun bir mücadele dönemine girmiştir. Türkiye, zaman içerisinde “normalleşme” sürecine girecek, “demokratikleşme” konusunda mesafe katetmek isteyecek ve “Kemalist” hegemonya kendisini yeniden üreterek var olmaya devam edecektir. Her “sapma” veya “saptırma” girişiminin akamete uğraması muhtemeldir.

SONUÇ

İnsanlığın tarihsel gelişim seyrine bakıldığında zaman, devlet düzenlerinin ve toplumsal kuralların “dinsel” doğmalarla belirlendiği siyasal rejimlerin yerine, dünyevi/seküler kuralların ve insan ürünü ideolojilerin belirleyici olduğu siyasal rejimleri tesis eden ayaklanmalar “devrim” kavramı ile ifade edilmektedir. Bu

yaklaşım tarzının en önemli örneğini 1789 Fransız Devrimi teşkil etmektedir. Bunun karşısında, en önemli örnek 1979 İran devriminde olduğu gibi, “dinsel” doğmaların ve “ırk” üstünlüğünün devlet düzenini ve toplumsal düzeni belirlemeye başladığı devrimlerin ise “karşı-devrim” olarak adlandırılması gerekmektedir. “Karşı-devrim” insanın doğa karşısında ve birbiriyle mücadele ederek ulaşmış olduğu ileri konumundan, geçmişte kalmış bir düzene doğru evrilmesi olarak ifade edilebilir. Bu bağlamda ele alındığında Fransız ve Rus devrimleri ilerici devrimler, İtalya’daki Faşist ve Almanya’daki Nazi devrimleri ile İran İslam Devrimi karşı-devrim olarak nitelendirilebilir.

Bugünün yaşayanları, kendilerinden sonraki nesil için mevcut olandan daha iyi şartlar oluşturmak için uğraş vermelidir. Bu uğraşın bir sonu yoktur. Tarih ilerlemeye devam etmektedir. Ancak “dünya zamanı”ndaki değişme ve yayılmalara göre yönü şekillenmektedir. Soğuk Savaş’ın sona ermesi Fukuyama’nın “Tarihin Sonu ve Son İnsan” başlıklı kitabında ifade ettiği gibi tarihin sonu, liberal demokrasilerin nihai zaferi anlamına gelmedi ve tarih ilerlemeye devam etti. Huntington’ın “Medeniyetler Çatışması” çerçevesinde ortaya çıkan şeyinde bir medeniyetler çatışması değil insanlığı “gericileştirmek” isteyenlerle insanlığı ileriye götürmek isteyenler arasında bir mücadele olduğu zamanımızda daha net olarak anlaşılmaya başlanmıştır. Bu bakımdan, Fukuyama ve Huntington “dünya” gerçekliğini ve insanlığın gelişim seyrini doğru okuyamamışlar ve en azından zamanın bu döneminde yanılmışlardır.

Mussolini ve Hitler’in kişiliklerinde simgeleşen ve “melun”lukları içinde barındıran bir kelime olması nedeniyle bugün siyasi gruplar artık kendilerini faşist olarak tanımlamak konusunda hevesli değillerdir. (Booth, 2012:501) Bununla birlikte faşizm tartışmaları devam etmektedir. Booth, Avrupa dışında faşizm fikrinin tartışıldığı ikinci alanın İslami dünyaya odaklandığından bahisle, özellikle, teröre karşı savaş genişleyip yayıldıkça ve 2003 yılındaki Irak savaşı bir şiddet ve terörizm dalgasına yol açınca, faşizm suçlamasının küresel İslami cemaat içindeki aşırı eğilimlere yönelik hale getirildiğini ifade etmektedir. (Booth, 2012:504) Fukuyama ve Booth’un Avrupa’daki faşizm ile İslami fundamentalizm arasında bir benzerlik kurmuş olmaları dikkat çekmektedir. “Siyasal İslamcı” hareketlerin, söylem ve pratiklerine bakıldığında gerçekten de Avrupa’daki “ırk” eksenli faşizmin “din” eksenli, hatta mezhep eksenli bir versiyonunu andırdıklarını ifade etmemiz gerekmektedir. “Arap Baharı”nı hazırlayan süreci ve sonuçlarını insanlığın tarihsel gelişim seyri bakımından ele aldığımız ve “dünya zamanı” içindeki değişimle bütünlükleştirdiğimizde, “Arap Baharı” ayaklanmalarını ve Türkiye’deki “15 Temmuz Kalkışması”nı, başarısız olduklarını da dikkate alırsak, “karşı-devrim”

girişimleri olarak ve “İslami faşizme” yönelişin başarısızlığı olarak nitelendirmek gerektiği aşikar hale gelmektedir.

Kaynakça

BONWICK, C. “Amerikan Devrimi 1763-91”, *Batı’da Devrimler ve Devrimci Gelenek 1560-1991*, David Parker (ed.), çev.: Kemal İnal, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2003, 94-117.

BON, Gustave L. *Kitleler Psikolojisi*, çev.: Hasan Can, Ankara, Tutku Yayınevi, 2015.

BOOTH, K. *Dünya Güvenliği Kuramı*, çev.: Çağdaş Üngör, İstanbul, Küre Yayınları, 2012.

BREUILLY, J. “1848 Devrimleri”, *Batı’da Devrimler ve Devrimci Gelenek 1560-1991*, David Parker (ed.), çev.: Kemal İnal, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2003, 142-169.

“Diktatörler Tır Tır Titriyor: Sıra Onlarda mı”, (16 Ocak 2011), *Milliyet*.

FUKUYAMA, F. *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, çev.: Zülfü Dicleli, İstanbul, Profil Yayıncılık, 2011.

GEARY, D. “Ondokuzuncu ve Erken Yirminci Yüzyılda Devrimci Gelenek”, *Batı’da Devrimler ve Devrimci Gelenek 1560-1991*, David Parker (ed.), çev.: Kemal İnal, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2003, 170-191.

GRAMSCI, A. *Gramsci Kitabı: Seçme Yazılar 1916-1935*, Haz.: David Forgacs, çev.: İbrahim Yıldız, Ankara, Dipnot Yayınları, 2010.

GRIFFIN, R. “Sağdan Devrim: Faşizm”, *Batı’da Devrimler ve Devrimci Gelenek 1560-1991*, David Parker (ed.), çev.: Kemal İnal, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2003, 231-249.

HOBBS, T. *Leviathan*, çev.: Semih Lim, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2010.

HUNTINGTON, Samuel P. *Biz Kimiz? Amerika’nın Ulusal Kimlik Arayışı*, çev.: Aytül Özer, İstanbul, CSA Global Yayın Ajansı, 2004.

HUNTINGTON, Samuel P. *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, Çev.: Mehmet Turhan ve Y.Z. Cem Soydemir, İstanbul, Okuyan Us, 2013.

LENİN, Vladimir İ. *Bolşevikler ve Proletarya Diktatörlüğü*, çev.: Ferit Burak Aydar, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2010.

LENİN, Vladimir İ. *Sovyet İktidarı ve Dünya Devrimi*, çev.: Ferit Burak Aydar, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2010.

MARCUSE, H. *Us ve Devrim: Hegel ve Toplumsal Kuramın Doğuşu*, çev.: Aziz Yardımlı, İstanbul, İdea Yayınevi, 2000.

MARX, K. *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i*, çev. Sevim Belli, Ankara, Sol Yayınları, 2002.

PARKER, D. "Giriş: Devrime İlişkin Yaklaşımlar", *Batı'da Devrimler ve Devrimci Gelenek 1560-1991*, David Parker (ed.), çev.: Kemal İnal, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2003, 13-29.

PERRIE, M. "Rus Devrimi", *Batı'da Devrimler ve Devrimci Gelenek 1560-1991*, David Parker (ed.), çev.: Kemal İnal, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2003, 192-211.

SKOCPOL, T. *Devletler ve Toplumsal Devrimler*, çev.: S. Erdem Türközü, Ankara, İmge Kitabevi, 2004.

SMITH, L. "Middle Eastern Upheavals: Weakening Washington's Middle East Influence", *Middle East Quarterly*, Summer, 2011, 3-10.

ROUSSEAU, Jean J. *Toplum Sözleşmesi*, çev.: Alpagut Erenuluğ, İstanbul, Öteki Yayınevi, 2007.

TÜRK DİL KURUMU (2016),

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori1=veritbn&kelimesec=185629, Erişim Tarihi: 24.12.2016.

VICO, G. *Yeni Bilim*, çev.: Sema Önal, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2007.

WRIGLEY, C. J. "İki Savaş Arası Avrupası'nda Karşı- devrim ve Devrimin 'Başarısızlığı'", *Batı'da Devrimler ve Devrimci Gelenek 1560-1991*, David Parker (ed.), çev.: Kemal İnal, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2003, 212-230 .

WENDT, A. *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*, çev.: Helin Sarı Ertem ve Suna Gülfer İhlamur Öner, İstanbul, Küre Yayınları, 2012.

TÜRK DEMOKRASİSİNDE 15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİ ve SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ ROLÜ

(15 JULY COUP ATTEMPT IN TURKISH DEMOCRACY and THE ROLE OF
CIVIL SOCIETY ORGANIZATIONS)

Sebahattin PUL•

Fırat KAYA••

Özet

Darbe ve demokrasi kavramları gerek anlam gerekse de özleri itibariyle birbirinden çok farklıdır. Darbe'nin olduğu yerde demokrasiden, demokrasinin olduğu yerde darbeden bahsedebilmemiz pek mümkün gözükmemektedir. Tabi ki burada demokrasiden kastımız kağıt üzerinde değil gerçekte demokratik olan rejimlerdir. Önemli olan kurulan sistemin şeffaf açık ve demokratik olması aynı şekilde de insanların demokrasiyi özümsemesidir. Peki gerçek demokrasiye nasıl ulaşabiliriz? Bu sorunun birçok cevabı olmakla birlikte bu cevaba ulaşmada araçlardan birisi sivil toplum örgütleridir. Sivil toplum örgütlerinin güçlü olduğu ve kurumsallaştığı yerlerde demokrasiyi güçlendirdiklerini görüyoruz.

Türkiye'de demokrasi gelişimini incelediğimizde batı dünyasına oranla gelişme hızının daha yavaş olduğunu ve bu nedenle daha geç olgunlaştığını görüyoruz. Ancak bu bağlamda Türkiye'de demokrasi geleneği yoktur dersek haksızlık etmiş oluruz. İlk anayasal belge olan Sened-i İttifak'ın üzerinden 208 yıl gibi uzun bir süre geçmiş ve ilk genel seçim tarihi olan 1877'nin üzerinden 139 yıl geçmiş ve gelinen noktada artık sistem oturmaya başlamıştır. Seçimlerin genel ve gizli oy, açık sayım ve döküm usulüne göre sayılması aynı zamanda da seçimlerin yargı denetiminde

•Yüksek Lisans Öğrencisi, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, s.oguz28@hotmail.com.tr

••Yüksek Lisans Öğrencisi, Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, frtkya52@gmail.com

olması ve seçimlere katılımların yüksek olması sistemin geliştiğine bir örnek olarak gösterilebilir.

Bu bildiride Türkiye’de Demokrasi’nin tarihsel gelişiminden bahsederek bu doğrultuda Sivil Toplum kuruluşlarının demokrasiye katkıları üzerinde durularak, 15 Temmuz 2016 tarihinde gerçekleşen darbe girişiminin engellemesinde Sivil Toplum Kuruluşlarının rolü üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sivil Toplum, Demokrasi, Darbe, Türkiye.

Abstract

Coup and democracy concepts are very different from each other as the essence. It does not seem quite possible, we can talk about coup where democracy, democracy where we can talk about coup. Of course, we mean here is not on paper, we mean real democracy are in real democratic regimes. The important thing is to be transparent, open and democratic system established in the same way is also to absorb people’s democracy. So how do we achieve true democracy? Although there are too many answer to this question, one of the tools to achieve this answer non-governmental organizations. Where the institutional and strong civil society, we see they strengthen democracy.

When we examine the development of democracy in Turkey, it is slower than the growth rate of The West and therefore we see democracy in Turkey matures later. However, in this context, if we say there is no tradition of democracy in Turkey, we have been wronged. In the first constitutional document that “Sened-i İttifak” (CHARTER OF ALLIANCE) has over 208 years of history as a long time and the date of the first general election in 1877 over the past 139 years, and at this point, the system began living. Elections general and secret vote, open counting and counting by the casting procedure and also of the high turnout in the elections to be shown as an example to the development of the judicial system.

In this paper, referring to the historical development of democracy in Turkey, with an emphasis on their contribution to democracy NGOs in this direction, the blocking of the coup attempt took place on July 15, 2016 we will try to focus on the role of civil society organizations.

Keywords: Civil Society, Democracy, Coup, Turkey

GİRİŞ

Demokrasi ve darbe birbirlerine zıt iki olgudur. Demokrasi için en vazgeçilmez unsur ise sivil toplumdur. Bu bağlamda demokrasinin ilerlemesi ve gelişmesi için sivil toplum kuruluşları önemli bir konumdadır. Sivil toplum, kamusal alan ile özel alan arasındaki özerk alanı oluşturmaktadır. Sivil toplum, demokrasi ile birlikte ortaya çıkmış bir olgu değildir. Buna karşın demokrasi ile birlikte daha büyük anlam kazanmıştır. Bu açıdan bakıldığında zaman günümüzde demokrasi ve sivil toplum kavramlarının birbiriyle özdeşleşmiş olduğu görülmektedir. Sivil toplum demokrasi için olmazsa olmaz bir konumdadır. Demokrasi için sivil toplum katılım probleminin çözülmesi açısından önemi büyüktür. Demokraside katılım gücünde artırıcı etkisi olan sivil toplum, çeşitli çıkar, ortak istem ve ortak amaç üzerine yoğunlaşmış insanların bir araya gelerek oluşturdukları sivil toplum kuruluşları aracılığıyla oluşmuştur.

Batı demokrasisinde sivil toplum örgütlerinin gücü ve özgürlükçü anlayışı, yüzyıllar içerisinde yaşadığı bir dizi ekonomik, sosyal, siyasal vb. gelişmelerin sonucunda ortaya çıkmıştır. Türkiye’de ise batıdaki gibi bir süreç yaşanmamış ve Türkiye’nin toplumsal iç dinamiklerinden meydana getirdiği bir sivil toplum olgusu oluşmamıştır. Türkiye’nin demokrasi gelişimini incelediğimizde batı dünyasına oranla gelişme hızının daha yavaş olduğunu ve bu nedenle daha geç olgunlaştığı görülmektedir. Ayrıca Osmanlı devletinin güçlü ve merkezîyetçi devlet anlayışı demokratik süreçlerin hiç yaşanmadığı anlamına gelmemektedir. Türkiye’de siyasal ve sosyal anlamda etkinlikleri görülen özerk alanlara gereken önem verilmemiş ve demokrasinin artık günümüz için vazgeçilmez unsuru olan sivil toplumlar zayıf kalmış ve demokrasinin ilerlemesine yeterli düzeyde destek sağlayamamışlardır. Bu demokratikleşme sorunsalında Türkiye, Patrimonyal devlet anlayışını temsil eden Osmanlı devlet geleneğinden beridir süre gelen birçok askeri-sivil vesayet girişimleri ve darbelerle karşı karşıya kalmıştır. Gelişmiş Batılı ülkelerin aksine Türkiye’de bu denli darbelerin ve askeri vesayet girişimlerinin yaşanması, demokrasi anlayışının tam olarak gelişmediğinin bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye’de özerk alanlara çok imkân tanınmaması ve farklılaşmanın istenmemesi bu durumun bir diğer yönüdür. Darbelerin beslendiği kaynakların kısıtlanması ancak demokrasinin bize zorunlu kıldığı olguları geliştirmekle mümkün olduğu aşikârdır. Bu bağlamda demokrasi için vazgeçilmez unsur olan sivil toplumu ve sivil toplum bilincini topluma aşılacak gereği vardır. Darbelere karşı en etkin silah demokrasidir. Demokrasi için güçlü ve özgürlükçü özel alanlara yani sivil topluma ihtiyaç olduğu yadsınamaz bir gerçektir.

Türkiye’de kaydedilen demokratik ilerleme, darbelerin beslendiği kaynakların önünde bir engel oluşturmaktadır. Sivil hareketlerin artması, demokrasi bilincinin gelişmesi darbelere karşı önemli bir tutum sergilenmesinde önemli bir paya sahiptir. Bu durumda darbelerin yaşanma olasılığı veya darbeye zemin hazırlayan unsurların alanının daralması ancak demokratik bir rejimle olası bir durumdur. Sivil toplum kuruluşları bu halde önemli bir yeri oluşturmaktadır. Sivil alanın genişlemesi, sivil toplum kuruluşlarının etkisinin ve gücünün artması, sivil hareketlerin çoğalması, merkezi bir anlayışa ve baskıya karşı bir engel olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durumda askeri vesayet yönetim alanı bulamayacak ve karşısında oluşan sivil toplumun etkisinden kurtulması zor bir hal alacaktır.

Türkiye’de 15 Temmuz 2016 darbe girişiminin ardından darbe girişimini protesto etmek üzere 538 sivil toplum kuruluşu Türkiye Büyük Millet Meclisinde toplanılmıştır. Sivil toplum kuruluşları bu toplantıda ortak bir bildiri yayımlanmıştır. . 15 Temmuz 2016 darbe teşebbüsü sonrası 538 gibi ciddi bir çoğunlukla sivil toplum kuruluşunun darbeye karşı bildiri yayınlaması ve darbe girişimini protesto etmesi Türkiye’de demokrasi açısından ciddi bir kazanım olmuştur. Güçlü devlet anlayışı ve merkeziyetçilik katılımcı demokrasinin gelişmesinin önünde bir engel oluşturmaktadır. Bu açıdan bakıldığında 15 Temmuz öncesi meydana gelen darbelerin başarılı olması bu durumun önemli göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak Türkiye’de ilerleyen demokrasi anlayışı ve kültürü 15 Temmuz 2016 darbe girişiminin başarısızlıkla sonuçlanmasında etkin bir gücü olduğu görülmektedir. 15 Temmuz 2016 darbe girişimde sivil toplum kuruluşlarının darbeye karşı bir tavır alması darbenin etkisini kısıtlamıştır

Demokrasi ve Sivil Toplum İlişkisi

Siyasal düşünce tarihi içinde hiç kuşkusuz en önemli unsuru ‘polis’ kavramı oluşturmaktadır. Polis kavramını takiben ikinci kavram ise ‘demokrasi’ kavramıdır.(Ağaoğulları,2011) Demos ve kratia sözcüklerinin birleşmesi sonucu meydana gelen bu kavram halkın iktidarı ya da halkın yönetimi anlamındadır. Abraham Lincoln’un tanımına göre demokrasi; halkın, halk tarafından, halk için yönetilmesidir. Bu bağlamda demokrasi, halkın kendi hür iradesiyle ve kendisini yönetmesi için seçtiği temsilciler aracılığıyla kendilerini yönetmeleri olarak tanımlanabilmektedir.

Demokrasinin vazgeçilmez unsurlarından birisi de sivil toplumdur. Sivil toplum kendi kendini meydana getiren bir yapılanmadır. Gönüllülük esasına dayalı olan sivil toplumu, özel ve kamusal alan arasında bir tampon bölge olarak görmek doğru

olacaktır. Demokratik değer açısından bakıldığında sivil toplum, aynı zamanda bir baskı grubu ve bir tür devleti denetleme mekanizması olarak da işlev görmektedir. Devletin direk olarak aile ve özel alana müdahale etmesinin önünde olumlu anlamda bir engel teşkil etmektedir. Diğer bir açıdan ise sivil toplum, devletin sosyal, ekonomik, siyasal vb. alanlarda yaptıkları faaliyetlerin şeffaf olmasını ve açık hale getirilmesini sağlamaktadır. Toplumun çıkarlarını devlete gösterme hususunda da önemli bir yer işgal etmektedir.

Sivil toplum, demokrasi ile birlikte ortaya çıkmış bir olgu değildir. Buna karşın demokrasi ile birlikte daha büyük anlam kazanmıştır. Öyle ki bugün sivil toplum tartışılırken, sivil toplumun öneminden ve dünyadaki sorunlarından konuşurken, “sivil toplum nasıl daha sağlıklı ve işlevsel hale getirilir” sorusu sorulurken, hep bir demokrasi referansına gidilmektedir. (Tamer, 2010) Bu açıdan bakıldığı zaman demokrasi ve sivil toplum arasındaki birbiriyle iç içe geçmiş olduğu görülmektedir. Sivil toplum demokrasi için olmazsa olmaz bir konumdadır.

Demokrasi için sivil toplum katılım probleminin çözülmesi açısından önemi büyüktür. Demokraside katılım gücünde artırıcı etkisi olan sivil toplum, çeşitli çıkar, ortak istem ve ortak amaç üzerine yoğunlaşmış insanların bir araya gelerek oluşturdukları sivil toplum kuruluşları aracılığıyla oluşmuştur. Sivil toplum kuruluşları sendikalar, vakıflar, dernekler, meslek odaları gibi çeşitli yapılar adı altında mevcut olmaktadır.

Türkiye’de Demokrasi Gelişimi ve Sivil Toplum

Batı demokrasisinde sivil toplum örgütlerinin gücü ve özgürlükçü anlayışı, yüzyıllar içerisinde yaşadığı bir dizi ekonomik, sosyal, siyasal vb. gelişmelerin sonucunda ortaya çıkmıştır. Kavramın ortaya çıkmasındaki en önemli etkenlerden birisi de Batı’da coğrafi keşiflerin ve sanayi devriminin ortaya çıkardığı burjuvazidir. Osmanlı Devletini incelediğimiz zaman, burjuvazinin Batı dünyasına göre çok farklı şekilde oluştuğunu görmekteyiz. Öyle ki Batı’da kendiliğinden belli bir süreç içerisinde gelişen burjuvazinin, Osmanlı’da devlet eliyle oluşturulmaya çalışıldığı gözlemlenmektedir.

Osmanlı’da merkezi bürokrasinin çok güçlü bir yapıda olması ve devletin Patrimonyal bir şekilde algılanması aristokrasi ve burjuvazi gibi sınıfların ortaya çıkmasına bir engel teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde bakıldığında Osmanlı Devleti, daha önce kurulmuş devletlerin gelenekleri ve kendi

tecrübelerine dayanarak her türlü ayrımcılığa karşı şiddetle mücadele etmiş ve merkezi devleti olabildiğince güçlendirmiştir.(Aslan,2010)

Her ne kadar Batı'daki gibi bir süreç yaşanmamış olsa bile Osmanlı Devletinde sivil toplum yoktur demek yanlış olacaktır. Çünkü vakıflar, tarikatlar, tekkeler, loncalar gibi sivil toplum benzeri unsurların varlığı da dikkat çekmektedir. Örnek vermek gerekirse loncalar zamanla esnaf birlikleri haline gelmiş ve devletle esnaf arasında bir köprü görevi görmüştür. Fakat burada dikkat çeken nokta loncaların devlet ile esnaf arasında köprü görevi görürken, tamamen devletten özerk yapıda olmamasıdır. Bu anlamda katı merkezîyetçi anlayışı aşamayan loncalar ve diğer sivil toplum özelliği taşıyan yapılar bir yönüyle sivil toplum olgusu içerisinde değerlendirilebilirken diğer bir yönüyle bu durumun tam tersini iddia etmek mümkün olacaktır.

Osmanlı'da sivil toplumun gelişmemiş olması onun mirasçısı olarak Türkiye'yi de etkilemiştir. Türkiye, geleneksel devlet anlayışının getirdiği düzeyde daha otoriter bir anlayış ağırlıkta olduğu için sivil toplum geleneği güçlü olmayan tarihsel bir geçmişe sahiptir. Ancak günümüzde azımsanmayacak kadar fazla ve çeşitli sivil toplum kuruluşları olduğunu göz ardı etmemek gerekmektedir. Ayrıca Osmanlı devletinin güçlü ve merkezîyetçi devlet anlayışı demokratik süreçlerin yaşanmadığı anlamına gelmemektedir. Buna paralel olarak Türk demokrasi tarihindeki süreç incelendiğinde ilk anayasal belge olan Sened-i İttifak'ın üzerinden 208 yıl gibi uzun bir süre geçmiş ve ilk genel seçim tarihi olan 1877'nin üzerinden 139 yıl geçmiş ve gelinen noktada artık sistem oturmaya başlamıştır. Seçimlerin genel ve gizli oy, açık sayım ve döküm usulüne göre sayılması aynı zamanda da seçimlerin yargı denetiminde olması ve seçimlere katılımların yüksek olması sistemin geliştiğine bir örnek olarak gösterilebilir.

Türkiye'de Darbe Kültürü ve Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü

Demokrasinin fazla gelişmediği ülkelerde cuntacı anlayışla hükümete el koyma anlayışı daha fazla hâkim olmuştur. Demokrasi ile birlikte güç kazanan eşitlik, özgürlük, adalet gibi olguların öneminin kavranamaması bu durumun bir ön aşaması olarak dikkat çekmektedir. Buna paralel olarak sivil toplumun yeteri kadar beslenememesi ve güçlü bir sivil toplum bilincinin hâkim olmaması darbelere zemin hazırlamaktadır. Ayrıca sivil toplum bilincinin ve kültürünün hâkim olmadığı toplumlarda darbe her zaman demokrasi için olası bir tehlike oluşturmaktadır. Batı dünyasına bakıldığında sivil toplum bilinci ve kültürünün yüksek olduğu göze çarpmaktadır. Bu da beraberinde sivil toplum kuruluşlarının gücünün ve etkisinin

yoğun olarak hissedilmesini sağlamaktadır. Bunlara ek olarak gelişmiş batılı ülkelerde darbe yaşanma olasılığının oldukça az olduğu söylenebilmektedir.

Darbelerin beslendiği kaynakların kısıtlanması ancak demokrasinin bize zorunlu kıldığı olguları geliştirmekle mümkün olduğu aşikârdır. Bu bağlamda demokrasi için vazgeçilmez unsurlardan biri olan sivil toplumun eksiksiz bir biçimde kurulması gerekmektedir. Bunun için de sivil toplum bilincini toplumun bütün kesimleri tarafından özümsemesi büyük bir önem teşkil etmektedir. Darbelere karşı en etkin silah demokrasidir. Demokrasi için güçlü ve özgürlükçü özel alanlara yani sivil topluma ihtiyaç olduğu yadsınamaz bir gerçektir.

Türkiye’de kamusal ve özel alanda etkinlikleri görülen özerk alanlara gereken önem verilmemiş ve demokrasinin artık günümüz için vazgeçilmez unsuru olan sivil toplum kuruluşları zayıf kalmış ve demokrasinin ilerlemesine yeterli düzeyde destek sağlayamamışlardır. Bu demokrarikleşme sorunsalında Türkiye, Patrimonyal devlet anlayışını temsil eden Osmanlı devlet geleneğinden beridir süre gelen birçok askeri-sivil vesayet girişimleri ve darbelerle karşı karşıya kalmıştır. Gelişmiş Batılı ülkelerin aksine Türkiye’de bu denli darbelerin ve askeri vesayet girişimlerinin yaşanması, demokrasi anlayışının tam olarak gelişmediğinin bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

200

Demokrasinin vazgeçilmez unsurlarından olan sivil toplum kuruluşlarının yeterli etki ve güce sahip olmaması bu durumu tetikler niteliktedir. Sivil toplum bilincinin yeterince oturmamış olması, sivil toplum kuruluşlarının devletten özerk olmasından ziyade bizzat ya da dolaylı olarak devlet eliyle oluşturulması bu durumun önemli göstergelerindendir. Türkiye’de özerk alanlara çok imkân tanınmaması ve farklılaşmanın istenmemesi bu durumun bir diğer yönüdür.

Yeterince gelişme imkânı bulamayan sivil toplumun, günümüze gelindiğinde önemli ölçüde ilerleme kaydettiği görülmektedir. Özellikle 1980 askeri darbesi sivil toplumun eksikliğinin önemli bir göstergesi olmuştur. 1980 askeri darbesi sonrası Osmanlıdan beri gelen güçlü devlet geleneğinin artık demokratik eylemlerle dönüştürülmesi görüşü hâkim olmuştur. Demokratikleşme çabaları da bu durumun itici gücü olmuştur. Bu dönüşümün sağlanmasında sivil toplum önemli bir konuma sahiptir. Devletin denetlenmesi, güçlü devlet anlayışının dönüştürülmesi ve demokratik hak ve özgürlüklerin askeri vesayetten kurtulması ortak tutumlarıyla sivil toplum kavramı ön plana çıkarılmıştır. 1980’lerde liberal görüşün egemen olması da sivil toplumun önünü açmıştır.

1980 sonrası liberal görüş ile birlikte ön plana devlet değil sivil toplum çıkarılmıştır. Toplumun dönüştürülmesi demokratik değerlerin öne çıkarılması sivil toplum

kuruluşlarının da çeşitlenmesini ve çoğalmasını teşvik etmiştir. Sivil toplumun daha fazla alana sahip olması ile birlikte demokrasi kültürü önemli ölçüde artmıştır. Demokratik hareketlerin hayata geçirilmesi, sivil toplum bilincinin ve kültürünün aşılması bir diğer dikkat çekici noktadır. Bu bağlamda Türkiye’de sivil toplum kuruluşları gerek bölgesel gerekse ulusal ve uluslararası alanda önemli bir yönetim partneri olarak çalışmaktadır. Toplumsal olarak sivil toplum bilincinin ve buna paralel olarak sivil toplum kuruluşlarının öneminin artması demokrasi açısından da olumlu katkılar sağlamaktadır.

Türkiye’de kaydedilen demokratik ilerleme, darbelerin beslendiği kaynakların önünde bir engel oluşturmaktadır. Sivil hareketlerin artması, demokrasi bilincinin gelişmesi darbelere karşı önemli bir tutum sergilenmesinde önemli bir paya sahiptir. Batı dünyasındaki gibi darbelere karşı bir bilinç ve hareket doğmuştur. Sivil toplumun gelişmesi ile birlikte kamusal alanın yeri önemli ölçüde azaldığı görülmektedir. Sivil toplum kuruluşları kamusal alan ile özel alan arasındaki özerk alanı oluşturmakta önemli ölçüde ilerleme kaydetmektedir.

15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi Ekseninde Sivil Toplum Kuruluşları

201

Özel alanın kamusal alan karşısında genişlemesi, sivil toplum kuruluşlarının etkisinin ve gücünü arttırmaktadır. Sivil hareketlerin çoğalması ise merkezi bir anlayışa ve baskıya karşı bir engel olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durumda askeri vesayet yönetim alanı bulamayacak ve karşısında oluşan sivil toplumun etkisinden kurtulması zor bir hal alacaktır. Tabii ki bunların hepsi demokrasinin yeteri kadar özümsemesi ve sivil toplum kültürünün gelişmesi ile olanaklıdır. Demokrasi ve sivil toplum kavramları birbiriyle o kadar özdeşleşmiştir ki sivil toplumun geliştiği ölçüde demokrasi de gelişmektedir. Bu durumda darbelerin yaşanma olasılığı veya darbeye zemin hazırlayan unsurların alanının daralması ancak demokratik bir rejimle olası bir durumdur. Demokratik bir rejim kurulmasında ise sivil toplum kuruluşlarının önemli bir boşluğu dolduracağı yadsınamaz bir gerçektir.

Türkiye’de demokratik değerler açısından bakıldığında sivil toplum kuruluşlarının katılım sorununun azaltılmasında önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Demokrasinin halkın, halk tarafından halk için yönetilmesi şeklinde algılanması, sivil toplum kuruluşlarının yönetime katılması noktasında önemli bir yere sahip olmuştur. Bu anlayış ise hem sivil vesayetin hem de askeri vesayetin önüne geçmektedir.. Kamusal alanın daraltılması ve özel alanın genişletilmesi sivil toplum kuruluşlarının etkisinin ve gücünün gelişmesiyle mümkün olmaktadır.

Sivil toplum kuruluşları, demokratik sürecin ilerlemesinde ve darbe karşısında bir tutum göstererek darbelere zemin hazırlayan kaynakların alanının daraltılmasında önemli bir rol oynamıştır. Türkiye’de demokrasi bilincinin ve kültürünün gelişmesinde sivil toplum kuruluşları ciddi bir itici güç konumundadır. Türkiye’de 15 Temmuz 2016 darbe girişiminin ardından darbe girişimini protesto etmek üzere 538 sivil toplum kuruluşu Türkiye Büyük Millet Meclisinde toplanmıştır. Bu darbe teşebbüsü sonrası 538 gibi ciddi bir çoğunlukla sivil toplum kuruluşunun darbeye karşı bildiri yayınlaması ve darbe girişimini protesto etmesi Türkiye’de demokrasi açısından ciddi bir kazanım olmuştur. Sivil toplum kuruluşları bu toplantıda ortak bir bildiri yayınlamıştır. Bu bildiride demokrasinin vazgeçilemez olduğu ve darbelere karşı sivil toplum kuruluşlarının net bir yeri olduğunun altı çizilmiştir. 15 Temmuz 2016 darbe girişimi sonrası yapılan bu protesto ve bildiri sivil toplum kuruluşlarının demokrasi açısından önemini teyit etmektedir.

Bunlara örnek vermek gerekirse TÜSİAD, 15 Temmuz darbe girişiminin ardından uluslararası kamuoyunu Türkiye ile ilgili doğru yönlendirebilmek ve Türkiye algısını güçlendirmek amacıyla ABD, Almanya, Fransa ve İngiltere’nin önemli gazetelerinde “ Türkiye’de demokratik anayasal düzeni korumak” başlıklı bir ilan yayınlamıştır. Bir diğer örnek ise Türkiye’nin 81 il, 160 ilçesindeki oda ve borsalar eş zamanlı düzenledikleri basın toplantısı ile darbe girişimini kınamalarıdır. Burada konuşan TOBB Başkanı Hisarcıklıoğlu: “Bu hain kalkışmanın başarısızlığa uğraması, Türk milletinin birlikte duruşu, kararlı tutumu ve demokrasiye sahip çıkma iradesi ile mümkün olmuştur” ifadelerini kullanmıştır. Bu örnekler bize sivil toplum kuruluşlarının demokrasi için itici bir güç olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda demokrasi ve sivil toplum olgularının birbiriyle ne kadar özdeşleştiğinin teyidi açısından önem arz etmektedir.

Türkiye’de gerçekleşen darbelere bakıldığında zaman 1960 darbesi, 1980 darbesi, 1997 yılında gerçekleşmiş bugünkü tanımıyla post modern darbe, 2007 yılındaki e-muhtıra ve son olarak 15 Temmuz 2016 darbe girişiminin yaşandığı görülmektedir. 15 Temmuz 2016 darbe teşebbüsünden önce yaşanan darbeler karşısında demokrasinin önemli ölçüde gelişmediği ve sivil toplum kuruluşlarının etki alanlarının geniş olmadığı bilinmektedir. Darbelerin beslendiği kaynakların ve alanın geniş bir yer tutması daha önce olan darbelerin yaşanmasında önemli bir etken olmuştur.

Güçlü devlet anlayışı ve katı merkezîyetçilik, katılımcı demokrasinin gelişmesinin önünde bir engel oluşturmaktadır. Bu açıdan bakıldığında 15 Temmuz öncesi meydana gelen darbelerin başarılı olması bu durumun önemli göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak Türkiye’de ilerleyen demokrasi anlayışı ve kültürü 15

Temmuz 2016 darbe girişiminin başarısızlıkla sonuçlanmasında etkin bir gücü olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda sivil toplum kuruluşlarının itici gücü yadsınamayacak kadar fazladır. Gerek darbe girişimi sırasında sokaklarda gerekse darbe sonrasındaki eylemleriyle sivil toplum kuruluşlarının 15 Temmuz darbesinin önünde bir engel olduğu görülmektedir. Darbelerin kaynağı olarak görülen anti demokratik hareketlerin dönüştürülmesinde sivil toplum kuruluşlarının ve sivil toplum olgusunun önemli bir rolü olduğu açıktır. Bununla birlikte sivil toplum kuruluşlarının etki alanlarının artmasına paralel olarak demokrasinin gücünün de artması kaçınılmazdır. 15 Temmuz 2016 darbe girişimde sivil toplum kuruluşlarının darbeye karşı bir tavır alması darbenin etkisini kısıtlamıştır.

Sonuç

Türkiye’de günümüze gelinceye kadar birçok darbe ve darbe girişiminin olduğu görülmektedir. Yaşanılan darbe ve darbe girişimleri demokrasi açısından bir zafiyet olduğunun önemli göstergelerindendir. Osmanlıdan beri süre gelen geleneksel ve güçlü devlet anlayışı bu durumun yaşanmasına zemin hazırlayan bir yapıdır. Demokrasinin gelişmesi ve ilerlemesi için önemli bir rol oynayan sivil toplum kuruluşları, Türkiye’de Batı dünyasındaki kadar gelişmemiş olmakla birlikte azımsanmayacak ölçüde ilerleme kaydetmiştir.

203

1980 askeri darbesi sonrasında devlet anlayışının dönüşümü düşüncesi hâsıl olmuştur. Aynı zamanda bu dönemde güç kazanan liberal görüş, devlet anlayışının dönüşümü için güçlü bir dayanak noktası oluşturmıştır. Bu paralelde demokrasinin gelişmesi önemli bir yer tutmaktadır. Bu dönemde itici güç olarak sivil toplum kuruluşları önemli bir rol oynamaktadır. 15 Temmuz 2016 darbe teşebbüsü öncesinde yaşanan darbelerin asıl kaynağını demokrasinin pek gelişmemiş olması ve askeri vesayetin güçlü olması oluşturmaktadır. Sivil toplum kuruluşlarının etki alanlarının sınırlı olması bu duruma zemin hazırlamıştır. Demokrasi açısından gelişim sağlanması sivil toplum kuruluşlarının etki alanlarının artması ve gücünün gelişmesi ile mümkün olmuştur. 15 Temmuz 2016 darbe girişiminin engellenmesinde ve sonrasında sivil toplum kuruluşları önemli bir rol oynamıştır. Demokrasi taraflı bir tutum seyrederek darbenin karşısında olduğunu açık bir şekilde göstermiştir. Söz konusu olan darbe girişimde sivil toplum kuruluşları, darbenin etkisinin zayıflamasına ve etki alanının daraltılmasında önemli katkılar sağlamıştır.

Darbelerin önlenmesi için demokrasinin gelişmesi gerekmektedir. Demokrasinin gelişmesi için en önemli rolü sivil toplum kuruluşları oynamaktadır. Sivil toplum kuruluşlarının gücünün artması darbelerin beslendiği kaynakların azalmasını sağlamaktadır. Türkiye’de yaşanan 15 Temmuz darbe girişiminin başarısız

olmasında sivil toplum kuruluşlarının faydası oldukça fazladır. Darbelerin önlenmesi ve darbeye zemin hazırlayan olguların zayıflatılması ve yıkılması için sivil toplumun gelişmesi oldukça önemli bir husustur. Ne kadar çok sivil toplum kuruluşu olursa ve bu sivil toplum kuruluşlarının etki alanları ve gücü ne denli artarsa darbelerin ve anti demokratik eylemlerin önüne o kadar geçilmiş olunmaktadır.

Kaynakça

Ağaoğulları, M. Batı'da Siyasal Düşünceler, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s.21.

Aslan, S. "Sivil Toplum ve Demokrasi", İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 15/2, Isparta, 2010.

Aslan, S. "Türkiye'de Sivil Toplum" , Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 9/31, Diyarbakır, 2010, s.264

Bayhan, V. "Demokrasi ve Sivil Toplum Örgütlerinin Engelleri: Patronaj ve Nepotizm", 26/1, Sivas, 2002.

Tamer, M. " Tarihsel Süreçte Sivil Toplum", Edebiyat Fakültesi Dergisi, 27,1, Trabzon, 2010, s.90.

Uluç, V. "Türkiye'de Sivil Toplum ve Demokrasi İlişkisi", 14/1, Sivas, 2013.

<<http://tusiad.org/tr/basin-bultenleri/item/8887-tusiad-darbe-girisiminin-ardindan-uluslararasi-kamuoyunu-dogru- yonlendirebilmek-icin-harekete-gecti>>

<http://www.tobb.org.tr/Sayfalar/Detay.php?rid=21318&lst=MansetListesi>

TÜRKİYE ve KAFKASLAR'DA SİYASİ TARİH: DEMOKRASİ, DARBELER, MUHTIRALAR

Murteza HASANOĞLU•

Rauf ƏLİYEV••

Özet

Tarih boyunca, bu coğrafya çeşitli güçlerin çatıştığı, ele geçirmek istediği bir yer olmuştur. Bu yüzden ister Türkiye`de, isterse de Kafkas`lardaki her hangi bir mesele diğerini de ilgilendirmiş, karşılıklı etkileşim içinde olmuştur. Türkiye`de demokrasinin bir gerekliliği olan çok partili sisteme sadece Cumhuriyetin ilanından 23 yıl sonra geçilebilmiştir. Ama bu geçiş kendisiyle demokrasi savaşını da beraberinde getirmiş, ülke askeri darbeler sınavıyla karşı karşıya kalmıştır.

Kafkas ülkeleri, Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan ise 1991 yılında bağımsızlıklarına kavuştuktan sonra çeşitli güçlerin çatışma merkezine çevrilmiş, ülkeler demokrasiye geçiş sürecinde ciddi tehditlerle yüzleşmişler.

Bu çalışmada Türkiye Cumhuriyetinde ve genç Kafkas ülkeleri olan, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan`da demokrasi savaşı, gerçekleşen ve gerçekleşmesine izin verilmeyen darbeler incelenmiştir.

• Doç. Dr. Azerbaycan Cumhuriyeti, Devlet Başkanlığı'na Bağlı Devlet İdarecilik Akademisi Öğretim Üyesi

••Kamu Yönetimi Uzmanı

Anahtar Kelimeler: Türkiye Cumhuriyeti, Kafkaslar, Çok Partili Siyasal Hayat, Darbeler, Darbelerin Demokrasi ve Çağdaşlaşmaya Etkisi

Giriş

Demokrasi; temsili demokrasi, doğrudan demokrasi ve yarı doğrudan demokrasi olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır. Doğrudan demokraside; halk, egemenliği elinde tutar ve egemenliğin tek sahibidir. Halkın hiçbir kurum ya da kişiye devretmeden egemenliği elinde tutması doğrudan demokrasiyi en ideal demokrasi şekli yapar. Nitekim egemenliğin kullanılması noktasında temsilcilerin olmadığı bu demokrasi şeklinde halk egemenliği devretmemektedir. Temsili demokrasilerde ise; halk, seçtiği temsilciler aracılığıyla yönetime katılır. Devlet organları seçilen bu kişiler aracılığıyla kurulur. Seçilenler halkın sözcüsüdür ve halkın ön gördüğü şekilde davranılması seçilenlerin demokrasiye ne kadar bağlı olduklarının ifadesidir.²⁴

Yarı doğrudan demokrasiler de egemenliğin kullanılması halk ve temsilciler arasında paylaştırılır. Bu demokrasi uygulamasında yaygın olarak referandum, halk girişimi ve halk vetosu yöntemleri kullanılır. Referandumda halk, bir yasayı kabul edip etmediğine karar verebilir. Ayrıca halk, belli sayıda imza toplayarak yasama organını kanun çıkarmak üzere harekete geçirebilir.²⁵

I.Dünya Savaşından sonra Batılı olan toplumların geneli tarafından kabul görmeye başlanan demokrasi hareketlerine Türkiye Cumhuriyeti devletinin kurucuları da duyarsız kalmamış gelişen ve değişen dünyanın bu gerçeğini anayasa ve inkılâplarla uygulamaya çalışmışlardır. Demokrasi ve çağdaşlaşma yolunda ilerlemeye çalışan Türkiye’de bu sürece zarar verebilecek demokrasi dışı olaylar zuhur etmiştir. Özellikle 1960, 1971 ve 1980 askeri darbeleri buna örnek olarak gösterilebilir.²⁶

²⁴ Ahmet Şeref Gözübüyük, Anayasa Hukuku, Turhan Kitabevi, Ankara, 1998, s. 71-72.

²⁵ Erdoğan Teziç, Anayasa Hukuku, Beta Yayınları, İstanbul 2006, s. 232.

²⁶ Atiye Emiroğlu, Cumhuriyet Dönemi Darbelerin Türk Demokrasisi Ve Çağdaşlaşmasına Etkileri Üzerine Bir İnceleme, Tarihin Peşinde ,Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2016, Sayı: 15, s. 3

Türkiye'nin siyasal hayatında darbeler önemli bir yer teşkil etmektedir. Neden bazı ülkelerde demokrasi yerleştiği halde bazılarında hala daha oturmamış olduğu sorusuna bir cevap vermek gerekmektedir. Bu yolla Türkiye'nin demokratikleşmede karşılaştığı zorluklar ve çözüm önerileri üzerinde durulabilir. Yeni cumhuriyetin kurulması ile birlikte her şeyi ile yeni olan bir ülke ortaya çıkmamıştır. Binlerce yıllık devlet geleneğinin ve siyasal kültürün etkisinin birden bire ortadan kalkması beklenemezdi. Nitekim uygulamada aynı siyasal kültürün devam ettiği gözlemlenmektedir. Asker-sivil ilişkisinin Cumhuriyet dönemindeki evrimi genel hatları ile ortaya konmaya çalışılmıştır. Askerin sistem içindeki konumu bilinmeden, yapmış olduğu hamlelerin anlaşılması pek mümkün olamaz. Bundan dolayı 1960 ve 1971 müdahaleleri ele alınmadan önce Türkiye'de askerin konumunun irdelenmesi gerekmektedir.²⁷

Kafkaslar, uluslararası politikada her dönemde önemini korumuş bölgedir. Bu bölge, Asya ve Avrupa'dan oluşan Avrasya'nın ortasında yer almaktadır. Burada tarih boyunca daha çok Türk kökenli halklar yaşamıştır.

1936 Anayasası'na göre oluşturulan Sovyet cumhuriyetleri, özerk bölge ve cumhuriyetler ile bunların sınırları, 1990'lara kadar pek değişmemiştir. Bu Anayasa'ya göre Güney Kafkasya'daki üç cumhuriyet Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri (SSC) olarak varlığını sürdürmüştür. Birlik dağılınca da bu cumhuriyetler, bağımsız cumhuriyetler hâline gelmiştir. Bununla beraber, aynı anayasaya göre oluşturulan özerk bölgeler konusunda sorunlar yaşanmıştır. Sovyet cumhuriyetleri 1990'da egemenliklerini ve 1991'de bağımsızlıklarını ilan ettiler. Kafkaslar'daki her bir cumhuriyetin siyasal ve toplumsal yapısı, ekonomisi, jeopolitik özellikleri farklı olup, buna bağlı olarak birtakım dış politika sorunları söz konusudur. Sovyet döneminden kalan etnik ve sınır sorunları yeni cumhuriyetleri 1990'larda önemli ölçüde meşgul etmiştir. 2000'lerde yaşanan gelişmelerle bu

²⁷ Abdulvahap Akıncı, Türkiye'nin Darbe Geleneği: 1960 ve 1971 Müdahaleleri, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 2014, sayı 9, s. 55-56

sorunların bazısı çözülmüş, bir kısmı hâlen gündem oluşturmaya devam etmektedir.²⁸

Türkiye`de Demokrasinin Savaşı:

Türkiye`nin Tek Partili Dönemi ve Sivil-Asker İlişkisi

Asker-sivil ilişkisi Osmanlı Devleti`nin son dönemlerinden itibaren sorunlu olmuştur. Hatta asker içerisinde dahi yaklaşım farklılıkları kendini göstermiştir. Kurtuluş Savaşı döneminde Mustafa Kemal ile Kazım Karabekir arasında bazı anlaşmazlıklar vardı. Daha sonraki dönemde diğer birkaç komutan ile Atatürk arasında bazı anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştı. Atatürk özellikle alaylı subaylar yerine Batılı eğitim kurumlarında yetişmiş olan genç subaylara (mektepli subay) güveniyordu. Sivil yönetimin gerekliliğine inanmaktaydı. Bu durumda devletin yönetiminde orduya dayanılması düşünülemezdi. Mustafa Kemal için devletin idaresinde yegane güç TBMM`de olmalıydı.²⁹

Cumhuriyetin ilanından sonra da ordu ülke için önemini korumuştur. Gerek Cumhuriyetin kuruluşunda gerekse Atatürk ilkelerinin uygulamaya konuluşunda ordunun gücüne başvurulmuştur. Başka bir ifade ile ordunun desteği olmaksızın devrimin yapılması mümkün olamazdı. Sonuç itibariyle toplum yukarıdan aşağıya doğru ve halk için halka rağmen bir şekilde inşa edilmekteydi. Yapılanlar sivil-askeri bürokrasiye dayanmaktaydı.³⁰

Askerin siyasi sistem için önemine rağmen, Atatürk döneminde ordu, asker siyasetin dışında tutulmuştur, hatta siyasi oyların verilmesi hakkı da askerin elinden alınmıştır. Ancak bu dönemde farklı kesimlerin yönetime etkisine izin verilmemiş, toplumsal muhalefetin etkisi sıfıra indirilmiş, toplumun ortak çıkarı ve bu yönde gerekli adımlar sadece CHP tarafından gerçekleştiriliyordu.

²⁸ Alaeddin Yalçinkaya, Orta Asya ve Kafkaslarda Siyaset, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir, 2012, s. 97

²⁹ Heper Metin, "Atatürk'te Devlet Düşüncesi", Ersin Kalaycıoğlu; Ali Yaşar Sarıbay (der.), Türkiye'de Siyaset: Süreklilik Ve Değişim içinde, Der Yayınları, İstanbul, 1994, s. 252-253

³⁰ Ramazan İzol, "Türkiye'de Ordu'nun Siyasi Varlık Sebepleri", 2002, Mülkiye, Cilt 26, Sayı 235, s. 197

Cumhuriyet modeli üç temel ilke üzerinde kurulmuştur. Birincisi, devlet egemen özne olarak görülmekte ve devlet egemenliği söylemi hakimdir. İkincisi, ulus-toplum birliği anlayışı üzerinde kurulmuştur. Organik toplum vizyonu ile kamusal yarar toplumsal seçkinler tarafından belirlenecek ve bireysel/kolektif talepler yerine empoze edilecektir. Üçüncüsü ise, vatandaşlar devlete karşı olan borç ve yükümlülükleri ile tanımlanmışlardır ve çok sınırlı haklara sahiptirler.³¹

Türkiye’de Cumhuriyetin başlangıcından 1946 yılına kadar varlığını sürdüren tek parti döneminde, değişik etkiler altında oluşan ve ağırlıklı olarak dayanışmacı bir sosyolojik temelde yükselen halkçılık düşüncesi, kritik bir öneme sahiptir. Toplumsal yaşama egemen olan halkçılık ilkesi çerçevesinde, sınıfların varlığı veya sınıf mücadeleleri reddedilmekte ve devlet bu mücadeleleri engelleme doğrultusunda hukuksal düzenlemeler ve uygulamalar yapmaktadır.³²

Gökalp’den gelen halk tanımı 1920’lerde rejimin önde gelenleri tarafından savunulmuş, halk kavramı tanımlanırken Türkiye’de henüz sınıfların, özellikle de işçi sınıfının ve burjuvazinin olmadığı bir biçimde ortaya konmuştur. Ancak 1930 hem ekonomide hem de siyasette bir dönüm noktası teşkil etmiş, bu tarihten sonra ekonomide devletçilik, siyasette ise daha da katılaşmış, içine kapanmış, yer yer aşırı bir milliyetçiliğin gözlemlendiği, devletle partinin bütünleştiği ve pekiştirildiği bir döneme girilmiştir. Türkiye’de Tek Parti dönemi halkçılığı büyük ölçüde elitist, tepeden, bürokratik, anti-liberal ve anti-demokratik olmuştur. En güzel ifadesini “halka rağmen, halk için” sloganında bulan bu anlayışın yerleşmesinde Milli Mücadele yıllarında kitlelerin, özellikle de köylülerin, aktif hareketliliğinin bulunmaması da önemli bir rol oynamıştır. Tek parti döneminde görülen halkçılık 1946 sonrası büyük ölçüde değişmiş ve Demokrat Parti’nin iktidara gelmesiyle daha az etilist, daha çok kamuoyunun düşüncelerini ve duygularını dikkate alan bir tarza geçilmiştir.³³

³¹Fuat Keyman, “Kamusal Alan ve “Cumhuriyetçi Liberalizm”: Türkiye’de Demokrasi Sorunu”, DOĞU BATI, 2/5,1998-9, Kasım-Aralık-Ocak, s. 68

³² Ahmet Makal, Türkiye’de Tek Parti Dönemi Ve Korporatizm Tartışmaları, Toplum Ve Bilim dergisi, İletişim yayınları, İstanbul, 2002, sayı 93, s. 173

³³ Mehmet Asım Karaömerlioğlu, Tek Parti Döneminde Halkçılık, Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce, Cilt 2, Baskı 8, İletişim yayınları, İstanbul, 2015, s. 282-283

Asker ve sivil bürokratlardan, oluştururulan CHP iktidarı toplumda dönüşümün tasarlayıcısı, uygulayıcısı ve korumaya alan siyasetin rakipsiz uygulayıcısı olmuştur.

Demokrat Parti'nin İktidara Geçmesi

İkinci Dünya Savaşından sonra dünya iki gücün baskısı altında kalmıştır. ABD ve Sovyet Rusya'nın oluşturduğu bu iki güç sahip oldukları siyasi anlayışı tüm dünyaya kabul ettirmeye çalışmış, bu iki farklı gücün kendilerine taraf toplama savaşında Türkiye ABD'nin yanında olmayı tercih etmiştir. Rusya'nın Türkiye topraklarına yönelik bazı taleplerinin olması, Türkiye'nin ABD'nin yanında yer almasında en önemli etken olduğu söylenebilir. ABD ve Batı dünyasının demokrasi eğilimleri Tek Parti yönetimini çok partili siyasi hayata geçmek zorunda bırakmıştır.³⁴

7 Ocak 1946 tarihinde kurulan DP, kurulduğu tarihten itibaren en büyük muhalefet partisi olma potansiyeline sahip bir parti olarak algılanmıştır. Partinin kurulmasını destekleyenlerden biri İsmet İnönü olmuştur. İnönü o günün şartlarında istese böyle bir partinin kuruluşunu engelleyebilirdi. Ancak öyle yapmayıp demokrasi adına büyük bir adım atarak partiyi kurmalarına yardımcı olmuş ve desteklemiştir. İnönü'nün attığı bu adım Türkiye'nin geleceğinin şekillenmesinde büyük rol oynamış ve çok partili yaşama geçiş böylece başlamıştır.³⁵

Demokrat Parti programında liberalizm, hem hürriyetler açısından, hem de iktisadi düzen olarak kabul edilmişti. Bir kere, belli başlı insan hak ve hürriyetleri öngörülmüş, bu arada özellikle dernek kurma hürriyeti üzerinde ısrar edilmişti. İkincisi, Türk toplumunun aile ve mülkiyet esaslarına dayandığı belirtilmişti. Üçüncüsü, iktisadi açıdan, anayasada yer almış olan devletçiliğin baş görevleri arasında özel kuruluşların desteklenmesi gereğine işaret edilmişti.³⁶

³⁴Atiye Emiroğlu, Cumhuriyet Dönemi Darbelerin Türk Demokrasisi Ve Çağdaşlaşmasına Etkileri Üzerine Bir İnceleme, Tarihin Peşinde ,Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2016, Sayı: 15, s. 3

³⁵Serhat Karataş, Demokrat Parti, *Türkiyede Siyasal Partiler*, Es yayınları, İstanbul, 2013, s. 8

³⁶A.g.k. s. 9

DP 1950 seçimlerinde 4.241.393 oy alan DP 408 milletvekiline sahip olmuştur. Bunun akabinde ise 20 Mayıs 1950’de DP Meclis Grubu Bayar’ı cumhurbaşkanlığına aday göstermeyi kararlaştırmışlardır. 22 Mayısta Cumhurbaşkanı seçilen Bayar hükümeti kurma görevini Menderes’e vermiş o da ilk kabinesini ilan etmiştir. DP’nin “Yeter, söz milletindir” sözü artık toplumda yankı bulmuştur. Hükümetin programı devletin üretimi özel sektöre destek vererek gerçekleştirmek amacını açıkça ortaya koymaktadır. Hükümet bu dönemde darbe yapacağı ileri sürülen bazı askerleri görevlerinden uzaklaştırmış ya da emekli etmiştir.³⁷

DP, muhalefetin sesini kısmak için ona destek sağlayacak dalları kesmeye başlamıştır. Üniversite profesörlerinin siyasetle uğraşmalarını yasaklayan tasarı 21 Temmuz 1953’te yasalaşmıştır. CHP’nin “Haksız İktisaplarının İadesi Hakkındaki Kanun”, 14 Aralık 1953’te 6195 sayıyla Mecliste kabul edilmiştir. Böylece, yargı organlarının yetkisine giren bir konuyu DP, Meclis çoğunluğunun oylarıyla bir yasama işlemi olarak düzenlemiş ve CHP’nin mallarına, parasına ve matbaasına el koymuştur.³⁸

1954 seçimlerinde mecliste yok denecek kadar CHP’li milletvekili kalmış CHP açısından çok daha sıkıntılı bir döneme girilmiştir. Fakat DP içinde de bu seçim sonuçları sorun yaratmıştır. Farklı birikimlerle genel gözle seçilmiş insanları bir arada huzur içinde tutmak zor olacaktı. Bu seçimlerden sonra Menderes Hükümetinin bazı anlaşılması zor girişimleri olmuştur Bunlar ilki, Kırşehir’in il’den ilçe’ye dönüştürülmesidir. Bu olay, oylarını Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP)’ye veren Kırşehir halkına bir ceza niteliği taşımaktaydı. Bir diğer olay ise CHP’ye oy veren Malatya’nın ikiye bölünmesiydi. İki ile ayrılan Malatya halkına da böylelikle seçim cezası verilmiş oluyordu.³⁹

Parti içindeki gerginlik şiddetini 29 Kasım 1955’teki grup toplantısında göstermiştir. DP Meclis Grubunun isyanı sonucu Menderes istifa etmeyi düşünürken güvenoyu seçeneği ile güvenoyu alarak koltuğunda kaldı. Fakat diğer bütün bakanlar istifa etmiş istifalar cumhurbaşkanlığına sunulmuştur. Menderes kabineyi

³⁷A.g.k. s. 19

³⁸A.g.k. s. 20-21

³⁹A.g.k. s. 22

kurmakla tekrar görevlendirilmiştir. Ancak bu kez kabineyi oluşturmak pek de kolay olmamıştır. Çünkü bunalım devam etmekte muhalefetin baskısı artmaktaydı. Adnan Menderes biraz geç de olsa dördüncü kabineyi kurmayı başardı.⁴⁰

1957 seçimleri DP'nin lehine sonuçlandı, fakat zafer parlak değildi. Oyların %50'nin altına düşmesi partideki otoriteyi de ciddi biçimde sarsmıştır. Adnan Menderes 5. kez Başbakan oldu. Hükümeti kurma görevi verilen Menderes kabineyi 1 ay gibi uzun bir sürede kurmuş, bu durum Parti içinde yine tepkilere yol açmıştır. Menderes Hükümeti artık yorgun bir haldeydi. Hükümet programını meclise sunan Menderes, programı incelemek için süre isteyen muhalefete süre vermeyince mecliste olaylar çıktı.⁴¹

Demokrat Parti'nin Sonu ve 1960 Darbesi

DP'nin sona gidiş günlerinin ikinci önemli merhalesi Tahkikat Komisyonunun görev ve yetkileri hakkındaki kanunun kabul edilmesidir. Kanun 27 Nisan 1960 da kabul edilmiştir. Hemen ardından 15 kişilik bir Tahkikat Komisyonu kurulmuştur. Komisyon ilk iş olarak siyasal faaliyetleri yasaklamış ve basına komisyon çalışmalarıyla ilgili yayın yasağı koymuştur. Sıkıyönetim tedbirleri almak, öğrencilere, iş adamlarına, basına baskılar ve soruşturma girişimleri DP'nin aleyhinde gelişmelere sebep olmuştur. Bunların sonucu olarak 27 Mayıs 1960'da Kurmay Albay Alparslan Türkeş, Ankara radyosunda 'Türk Silahlı kuvvetlerinin ülkenin yönetimini ele aldığını' duyurmuştur.⁴²

Bundan sonraki süreci Türk Silahlı Kuvvetleri ele almış, 1961 Anayasası'nın oluşumunda ve DP üyelerinin Yassıada'da yargılanma süreçlerinde etkileri görülmüştür. Yassıada yargılanmalarının ve alınan kararların insan haklarına ve demokrasiye aykırılığı pek çok yazar tarafından ifade edilmiştir. Özellikle demokratik bir ülkede seçimle başa gelmiş Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın idam edilmesi Türk demokrasisine sürülen kara bir leke olarak değerlendirilir. Bu hatanın Türkiye'nin

⁴⁰ A.g.k. 23

⁴¹ A.g.k. 23

⁴² A.g.k. s. 24

yıllarca bunalımdan bunalıma sürüklenmesinde büyük bir etken olduğu düşünülür. Ayrıca DP üyelerinin tutuklanma ve yargılanma sürecinde insan haklarına sığmayan şekilde muameleler görmeleri Türk demokrasisinin ayrı bir kara lekesi olarak değerlendirilir.⁴³

Demokrasiye vurulan bu ilk darbe, “darbeler süreci”nin başlangıcı sayılır. 1960 darbesi, sadece halkın oylarıyla kurulmuş bir hükümetin silah zoruyla indirilmesi değil, aynı zamanda Cumhuriyet döneminin ilk askeri darbesi olması ve bundan sonrakilere örnek teşkil etmesi bakımından da ayrı bir öneme sahiptir. Bu darbe, Türkiye’de demokrasinin yerleşmesi ve kurumsallaşması sürecini trajik bir şekilde kesintiye uğratmış, siyasi yapının temellerini kökünden değiştirecek yeni yapılanmaya zemin hazırlamıştır.⁴⁴

1960 darbesinde dış siyasetin etkisi olduğu iddia edilir. Bu iddianın dayanağına göre aydınlanmış bir Türkiye’yi Batı istemiyordu, çünkü bu durum emperyalizme ve onun işbirlikçilerine geçit vermeyecekti. Başbakan Menderes’in 1959 yılında CENTO’nun toplantısı için ABD’yi ziyareti esnasında ABD’den beklediği ilgi ve mali desteği göremeyince SSCB ile yakınlaşma arayışları içerisine girmiştir. Bu durum ABD’nin ekonomik politikalarına aykırı düşen bir tavidir ve DP’nin bu yeni siyasi hamlesine karşılık ilk defa bir ABD Başkanı Eisenhower, Türkiye’yi ziyaret etmiştir. Ancak Menderes’in 12 Temmuz 1960’ta Moskova’ya resmi bir ziyarette bulunacağını duyurulması ABD’ye yönelik bir tehdit mi içeriyordu, yoksa gerçekten Menderes bu ziyareti gerçekleştirecek miydi 1960 Darbesi nedeniyle anlaşılamamıştır.⁴⁵

27 Mayıs, sadece DP iktidarını yıkıp yeni bir anayasayı yürürlüğe koymamış, aynı zamanda Türk Silahlı Kuvvetlerini siyasete ve sivil idareye müdahale eden bir yapıyabüründürmüştür. Nitekim 27 Mayıs’ı amacına ulaştırmak isteyen bazı ordu mensupları 22 Şubat ve 21 Mayıs olaylarına da karışmıştır. Türk silahlı kuvvetlerinin darbelerden kısa bir süre sonra yeniden yönetimi siyasilere iade etmeleri demokrasi

⁴³Atiye Emiroğlu, Cumhuriyet Dönemi Darbelerin Türk Demokrasisi Ve Çağdaşlaşmasına Etkileri Üzerine Bir İnceleme, Tarihın Peşinde ,Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2016, Sayı: 15, s. 4

⁴⁴ A.g.k. s. 5

⁴⁵ A.g.k. s. 5

açısından önemli görülmüştür. Bazı yazarlara göre, Türk Silahlı Kuvvetlerini diğer pek çok ülkedeki ordulardan ayıran önemli bir özellikleri iktidar hırsından uzak vatan ve millet sevgisini her şeyin üstünde tutmalarıdır. 27 Mayıs İhtilalı'ndan sonra demokrasi adına, demokrasiyle bağdaşmayan uygulamalarda bulunan Milli Birlik Komitesi, 235'i general ve amiral olmak üzere 5000'e yakın subayın ordudan uzaklaştırılmasına, 147 üniversite öğretim üyesinin tasfiye edilmesine neden olmuştur. 27 Mayıs'tan sonra komite, 28 Eylül 1960 günlü ve 10641 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 114 sayılı yasa ile 147 öğretim üyesinin üniversitedeki görevlerine son vermiştir.⁴⁶

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk kez vuku bulan darbe ile halkın temsilcilerinin iktidardan uzaklaştırılmalarına nasıl tepki verileceğini ne yönetim ne de halk biliyordu. Osmanlı Devleti döneminde sultanların hal edilmesi ve yerine başkasının geçirilmesi halkı pek ilgilendirmiyordu. DP ile iyi ilişkileri olmayan aydınlar, üniversiteler, basın başta olmak üzere bazı kesimler tarafından bu darbe büyük bir mutlulukla karşılandı.⁴⁷

1960 darbesi sonrası yapılan işlerin gayesi, yönetimi siyasi elitlerin elinden alarak, tamamen bürokratlara devretmekti.

1924 Anayasasının oluşturmuş olduğu Birinci Cumhuriyet, darbe ile sonlandırıldı ve 1961 Anayasası ile İkinci Cumhuriyet kurulmuş oldu.⁴⁸ Yeni Anayasa'da 27 Mayıs darbesi meşrulaştırıldı ve ulusun direnme hakkı olarak belirlendi. Bu tür yaklaşım sonraki darbeler için de gerekçe oldu.

1961 darbesi sonrasında Anayasa ile getirilen yeni kurumlar, askeri vesayet sisteminin kurumsallaşmasını sağladı. Anayasa ile çift meclis uygulamasına geçildi. TBMM, Millet Meclisi ve Senato'dan oluşacaktı. Millet Meclisi nispi temsil sistemi ile seçilen 450 milletvekilinden oluşurken, Senato çoğunluk sistemi ile seçilen 150 üye ve Eski Milli Birlik Komitesi üyeleri ile eski Cumhurbaşkanı ve Cumhurbaşkanı

⁴⁶ A.g.k. s. 6

⁴⁷Abdulahap Akıncı, Türkiye'nin Darbe Geleneği: 1960 ve 1971 Müdahaleleri, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2014, sayı 9, s. 61

⁴⁸ DavutDursun, "Türk Demokrasisinde Kurumsallaşma Sorunu ve Krizleri Çözme Yöntemi Olarak Askeri Darbeler", *Muhafazakâr Düşünce*, 2005, Sayı 3, s. 187

tarafından atanacak 15 üyeden teşekkül edecekti. Senato üyesi seçilebilmek için 40 yaşını doldurmuş ve üniversitede okumuş olmak şarttı.⁴⁹

Demokrasilerde asker, sivillerin denetimi altında olduğu halde, 1961 Anayasası ile bu yöndeki uygulamaya bazı istisnalar eklenmiştir. Yasama içerisinde MBK üyelerine yer verilmiş olması bu yöndeki düzenlemelerden biridir. Askeri Yargı ve Askeri Yargıtay Anayasal kurum durumuna getirilmiştir. Yürütme içerisinde askeri bürokrasiye imtiyazlı bir yer verilmiştir.⁵⁰

Dinin denetim altında tutulmasının gerekliliğine inanılmaktaydı. Bu nedenle 1961 Anayasasının 19. maddesinde ve 1965’de hazırlanan Siyasal Partiler Kanunu’nda bireylerin ve partilerin dini siyasal amaçlarla kullanması yasaklandı. Aydınlanma düşüncesinin etkisi Türkiye’de uzun yıllar devam etmiştir. Din ilerlemenin ve gelişmenin önünde bir engel olarak görülmekteydi.⁵¹

Yeni dönemde her ne kadar askerin istediği tarzda bir hükümet kurulmuş olsa da sorunlar bitmemişti. Askerin içerisinde gidişattan rahatsız olanlar mevcuttu. Onlar yeniden darbe planları yapıyorlardı. Bu girişimlerden en önemlisi Harp Okulu Komutanı Talat Aydemir’in 22 Şubat 1962’de yaptığı darbe girişimidir. Ordunun üst tabakası bu girişimi desteklemediği için başarısız oldu. Aydemir ve arkadaşları çıkarılan bir yasayla af edildiler. Fakat 20/21 Mayıs 1963’de yeni bir darbe girişiminde bulundular. Tutuklanan Aydemir ve arkadaşları mahkeme kararı ile idam edildiler.⁵²

12 Mart 1971 Darbesi

1960’ların sonlarından başlayan ve 1970’lere gelindiğinde artarak devam eden şiddet olayları sağ ve sol kesimler arasında kanlı eylemlere dönüşmüştür. Taksim alanında 16 Şubat 1969 günü solcu gençlerin 6. Filo aleyhine düzenledikleri gösterilere, sağcı gençler taş ve sopalarla karşılık vermiştir. Bu tarihten sonra sokaklara yayılan

⁴⁹Abdulahap Akıncı, Türkiye’nin Darbe Geleneği: 1960 ve 1971 Müdahaleleri, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2014, sayı 9, s. 62

⁵⁰ Adnan Küçük, “Türkiye’de Anayasalar ve Anayasacılık Hareketleri”, Adnan Küçük ve diğerleri (der.), 21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye’de Siyasal Hayat, Cilt: 1, Aktüel Yayınları, Bursa, 2005, s.76

⁵¹Abdulahap Akıncı, Türkiye’nin Darbe Geleneği: 1960 ve 1971 Müdahaleleri, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2014, sayı 9, s. 64

⁵² A.g.k. s. 64-65

slogan: “Kana kan, intikam!” olmuştur. Hızla devam eden boykotlar, işgaller ve kanlı çatışmalar ülkeyi yeni bir askeri müdahaleye sürüklemiştir. ODTÜ ve İTÜ gibi büyük üniversiteler karışıklığın en çok görüldüğü üniversiteler olmuştur.⁵³

12 Mart 1971 tarihinde Türkiye’de ikinci kez yaşanan ters dalga sonucunda demokrasiden otoriter yönetime geçildi. Bu kez işlem daha değişik bir yöntemle gerçekleştirildi. Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanlarının birlikte imzaladıkları “muhtıra” radyodan okundu. Bu muhtırada komutanlar demokratik seçimlerle iş başına gelmiş olan hükümetin istifasını ve Atatürkçü bir anlayışla anayasanın öngördüğü düzenlemeleri yerine getirebilecek güçlü bir hükümetin kurulmasını talep etmekteydiler. Eğer bu talepler yerine getirilmezse ordunun yönetime tamamen el koyacağı ihtar da yapılmaktaydı.⁵⁴

Durumun görünen ya da görünmeyen nedeni ne olursa olsun sonunda kişi özgürlüğü, haberleşme, toplantı ve gösteri, üniversite özerkliğiyle ilgili maddelerde değişiklik yapan yasalar hızla hazırlanmış ve Nihat Erim baş- kanlığında kurulan AP, CHP ve Meclisteki tüm partilerin katılımıyla oluşturulmuş koalisyon hükümetinin talebiyle Meclisten geçirilerek yürürlüğe konmuştur. 1961 Anayasası’yla oluşturulan siyasi yapı böylece 12 Mart 1971 Muhtı- rasıyla başlayan ara dönemde önemli değişikliklere uğramıştır. Temel hakların kullanılmasına yönelik sınırlama getirilmiş, gözaltında tutma süre- si önce 7 sonra 15 güne çıkartılmış, memurların sendikalara üye olmaları yasaklanmış, TRT’nin özerkliği kaldırılmış ve üyelerinin seçiminde hükü- metin etkin olduğu Devlet Güvenlik Mahkemeleri kurulmuştur. Yine 141, 142 ve 163. maddeler bir baskı aracı olarak kullanılmıştır. 12 Mart Türk tarihinin karanlık bir sayfası olarak görülmüştür.⁵⁵

12 Mart Muhtırası’ndan sonra İsrail’in İstanbul Başkonsolosu kaçırılmış, bunun üzerine birçok profesör, yazar, sanatçı, öğretmen, avukat, sendikacı öğrenci, işçi

⁵³Atiye Emiroğlu, Cumhuriyet Dönemi Darbelerin Türk Demokrasisi Ve Çağdaşlaşmasına Etkileri Üzerine Bir İnceleme, *Tarihin Peşinde*, Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2016, Sayı: 15, s. 8

⁵⁴Abdulvahap Akıncı, Türkiye’nin Darbe Geleneği: 1960 ve 1971 Müdahaleleri, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2014, sayı 9, s. 66

⁵⁵Atiye Emiroğlu, Cumhuriyet Dönemi Darbelerin Türk Demokrasisi Ve Çağdaşlaşmasına Etkileri Üzerine Bir İnceleme, *Tarihin Peşinde*, Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2016, Sayı: 15, s. 11

yakalanarak hapsedilmiştir. Daha sonra bu olaylarla ilgisi görünen Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan ve Yusuf Aslan hakkında idam cezası verilmiş ve parlamento bu idam cezalarını onaylamıştır.⁵⁶

1965'ten muhtıraya kadar olan dönemde ülkeyi tek başına yöneten Adalet Partisi (AP), 1961 Anayasası ile ülkenin yönetilemeyeceğini dile getirerek değiştirilmesini isterken, muhalefetteki CHP ise Anayasada bir sorun olmadığını, hükümet uygulamak istemediği için problemlerin çıktığını, hükümete kendileri geldiği takdirde sorun kalmayacağını savunuyordu.⁵⁷ Muhtıradan radikal sol kesim büyük bir memnuniyet duyuyordu. Gazete ve dergilerde bu yaklaşım açık bir şekilde dile getiriliyordu. Fakat zamanla muhtıranın mahiyetinin farklı olduğunu gören sol aydınlar, desteklerini çektiler. Özellikle radikal sol örgütlere karşı sert önlemler alınıyor, sendikaların toplantıları ve gençlik örgütleri yasaklanıyor, Akşam ve Cumhuriyet gazeteleri on gün süreyle yasaklanıyor, radikal solun önde gelen darbe taraftarı kalemleri (İlhan Selçuk, İlhami Soysal, Çetin Altan, Mümtaz Soysal) tutuklanıyorlardı.⁵⁸

Muhtıra sonrasında kurulan hükümetlerin Kuvvet Komutanları tarafından onaylanması ve mecliste güvenoyu alması gerekiyordu. Bakanlar Kurulunun görevi komutanların taleplerine uygun politikalar geliştirerek uygulamaya koymaktı. 1961 ve 1966'daki Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde TBMM ordunun istediği adayı seçmişti. 1973'te ise askerlerin adayı Faruk Gürler idi. Ecevit ve Demirel anlaşarak emekli asker olan Fahri Korutürk'ü Cumhurbaşkanı seçtirdiler. Bu yolla meclis kendi rüşdünü ispat etmek istiyordu. Bu aslında bir yönüyle Demirel'in askerlerden rövanşı alması anlamına da gelmekteydi. Aynı zamanda muhtıra sürecini de sona erdirmiştir. Asıl süreci bitiren şey ise 1973 seçimleriydi.⁵⁹

⁵⁶ A.g.k. s. 11

⁵⁷ Davut Dursun, "Türk Demokrasisinde Kurumsallaşma Sorunu ve Krizleri Çözme Yöntemi Olarak Askeri Darbeler", Muhafazakâr Düşünce, 2005, Sayı 3, s. 190

⁵⁸ Abdulvahap Akıncı, Türkiye'nin Darbe Geleneği: 1960 ve 1971 Müdahaleleri, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 2014, sayı 9, s. 68

⁵⁹ A.g.k. s. 68

12 Mart darbesi Avrupa başkentlerinde tepkiyle karşılanmıştı. Özellikle askeri rejimin insan haklarına aykırı anti-demokratik uygulamalarının artmasıyla birlikte, Avrupa'dan gelen tepkiler de arttı. Zaten 12 Mart sürecine girildiği dönemde, AT Türkiye'deki demokratik sisteme aykırı bir iktidarın ortaya çıkmasının, Türkiye'nin topluluğa girmesine engel olacağını belirtmişti. Ancak, 12 Mart döneminin kendine özgü niteliği, özellikle parlamentonun kapatılmaması, iktidarın askerlerin denetiminde olmasına rağmen parlamentoya karşı sorumluluğunu devam ettirmesi gibi etkenler nedeniyle ilişkiler dondurulmadı. Ayrıca bu dönemde hükümetlerin AT konusunda geleneksel çizgiyi sürdürme konusundaki kararlılıkları AT ile ilişkilerin ciddi bir darbe yemesini engelledi. Oysa bu dönemde Yunanistan'daki Albaylar Cuntası iktidarı nedeniyle Yunanistan-AT ilişkileri tamamen dondurulmuştu. Bu, AT'nin Türkiye'yi daha farklı bir boyutta değerlendirdiğini göstermekteydi. Buna rağmen Türkiye'deki anti-demokratik uygulamalar Avrupa'da çeşitli çevreler tarafından şiddetli bir biçimde eleştirildi. Belçika Kralı Türkiye'deki idamlar nedeniyle, Türkiye gezisini iptal ederken, 3 Aralık 1971'de yapılan Avrupa Parlamentosu toplantısında Avrupa Komisyonu üyelerinden Spinelli ilk defa Türkiye'deki insan hakları ihlallerini gündeme getirerek, AT'nin bu konuda harekete geçmesini istedi.⁶⁰

12 Mart döneminin Türkiye-Avrupa ilişkilerinde ortaya çıkardığı bir başka önemli olgu, Avrupa'daki Türklerin siyasal faaliyetleriydi. Paris'te Abidin Dino'nun çevresinde toplanan bir grup solcu aydınının Avrupa'daki sol çevrelerle birlikte yürüttükleri ve Türkiye'deki insan hakları ihlallerini temel alan propaganda faaliyetleri, çeşitli basın organlarında Türkiye'deki askeri rejim aleyhine yazılar çıkmasına ve Avrupa kamuoyunun dikkatinin Türkiye'ye çevrilmesine neden oldu. Uluslararası Af Örgütü'nün de Türkiye'deki durumu Avrupa ülkelerinde duyurma çabaları belli oranda başarılıydı. Bu çevrelerin somut isteklerinden biri de, Türkiye'nin Yunanistan gibi Avrupa Konseyi'nden çıkarılmasıydı.⁶¹

⁶⁰ Mehmet Ali Birand, *Bir Pazar Hikayesi Türkiye-AET İlişkileri*, İstanbul, Milliyet, 1978, s. 510.

⁶¹ Gökhan Erdem, *12 Eylül Darbesinin Türkiye'nin Avrupa İle İlişkilerine Etkileri: Avrupa Topluluğu Ve Avrupa Konseyi'yle İlişkiler*, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt 14, 2015, s. 37-38

1973, 1977 ve 1979'da yapılan seçimler parlamentodaki partilerin temsilinde önemli değişikliklere yol açmış, ama ülkeyi siyasi istikrara kavuşturamamıştır. Kararsız koalisyonlardan oluşan zayıf hükümetler bir varlık gösterememiştir.⁶²

1978'e gelindiğinde darbe hazırlığına başlanmış, bu darbeyi meşru kılabilmek ve haklılık kazandırabilmek için şiddet tırmandırılmış, kaos ortamı oluşturulmuş, kitleler üzerinde iktidar boşluğu hissi uyandırılmıştır. 1980 öncesi dönemde provokasyon, katliam ve çatışmaların artmasının sebebi bu olmuştur. Yeni darbe planı hazırlanmış ve bu planı hazırlayanlar arasında CIA da yer almıştır. Bu darbenin halk kitleleri üzerinde yarattığı tahribatın boyutları oldukça büyük olmuştur. Uzun yıllar devletin tüm aleyhteki uygulamalarına karşın ülkede yaprak kımıldamamış, en açık haksızlıklarda dahi Türk toplumunun duyarlılığı harekete geçirilememiştir.⁶³

12 Eylül 1980 Darbesi

12 Eylül 1980 darbesi, Türkiye'de, yeni bir dönemin başlangıcını teşkil etmektedir. Bir nevi 1971 muhtırasıyla başlayan sürecin derinleştirilmesi, tamamlanmasıdır. 1971 muhtırası akabinde askeri yönetim, zor ögesine dayanarak aldığı bütün önlemlere rağmen, ne ülkede yaşanan siyasal ve hegemonik bunalımın önüne geçebilmiş ne de iktisadi çalkantıyı dizginleyebilmiştir. Söz konusu kriz, iktidar blokunun kendi iç parçalanmışlığı ve politize olmuş bağımlı sınıfların artan siyasal etkinliği neticesinde, siyasal araçlarla yönetilebilmekten de uzaktı. Kriz esas itibariye, birikim rejiminin krizi olduğundan, yasal-politik üst yapının yeniden düzenlenmesini de gerektirmekteydi.⁶⁴

Gerek 24 Ocak gerekse de 12 Eylül, Türkiye'de sermaye birikiminin ulaştığı somut evrede ve bu evrenin somut tikanıklıkları karşısında, sermayenin önündeki engelleri aşmak için yaptığı atılımın birer ürünü olarak değerlendirilebilir. Böylelikle 12 Eylül'ün olağanüstü devleti koşullarında, ithal ikameci birikim rejiminden, ihraç

⁶²Atiye Emiroğlu, Cumhuriyet Dönemi Darbelerin Türk Demokrasisi Ve Çağdaşlaşmasına Etkileri Üzerine Bir İnceleme, *Tarihin Peşinde*, Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2016, Sayı: 15, s. 12

⁶³ A.g.k. s. 12

⁶⁴Pınar Kaya Özçelik, 12 Eylül'ü Anlamak, *Ankara Üniversitesi SBF dergisi*, Cilt 66, Sayı 1, 2011, s. 74

ikamesi birikim rejimine geçişin nesnel gereklilikleri yerine getirilmiştir. Yeni birikim rejimi doğrultusunda salt iktisadi alan yeniden düzenlenmemiş, yasal-politik üst yapı da birikim rejiminin gereklilikleri doğrultusunda köklü şekilde biçimlendirilmiştir. Ordunun bizzat siyasi iktidarı elinde bulundurduğu 1980-1983 dönemi, ülkenin hızla neoliberal politikalara istikrar paketleri ve yapısal uyum programlarıyla eklemlendiği dönemdir.⁶⁵

Kuruluş amaçlarının dışına çıkarak siyasi faaliyetler üstlenen dernek, sendika ve benzeri kuruluşların iç etkenlerle birlikte dış etkenler tarafından da destek görmesi ülkede karışıklıklara neden olmuştur. Üniversitelerde güvenlik kalmamış, çoğu öğrenci güvenlik sorunu nedeniyle okulunu terk etmiştir. Derslerin boykot edildiği bilim yuvaları; her türlü otoriteye başkaldıran, anarşizmin kol gezdiği, silahlı, bombalı, şiddet yanlısı militanların barındıkları isyan merkezlerine dönüşmüştür. Gençlik, sağ ve sol görüşler arasında bölünmüş, ideolojik eylemlerin arkasında bilinçsizce sürüklenmiştir. Üniversite eylemlerinin taşıdığı sokaklarda bankalar soyulmuş, insanlar kaçırılmış, ülkede can ve mal güvenliği kalmamıştır. Bu dönemde demokrasi güçleriyle karşıtları arasındaki savaşımın 71 öncesi döneme göre çok daha şiddetlendiği görülmüştür. Bu darbenin gerçekleşmesinde ABD'nin önemli bir etkisi olduğu da iddia edilir.⁶⁶

Fatsa'daki olaylar çok daha farklı bir boyut kazanmıştır. Burada 1978'lerde meydana gelen doğrudan demokrasi niteliğinde bir yapının oluşması bir başkaldırı olarak görülmüştür. Fatsa'nın SSCB ile bağımsız ilişki kuracağı ve vatani bölceği söylentileri yayılmıştır. 11 Temmuz 1980'de Fatsa'da yapılan büyük bir arama sonunda Fatsa teröre boğulmuş ve pek çok insan ölmüştür. Siyasi partiler, ülke sorunlarını bir yana bırakarak seçim telaşına düşmüş ve kendi içlerinde dahi anlaşılmayarak yeni partiler kurma eylemleri içine girmişlerdir. Siyasi istikrarsızlık

⁶⁵ A.g.k. s. 77

⁶⁶Atiye Emiroğlu, Cumhuriyet Dönemi Darbelerin Türk Demokrasisi Ve Çağdaşlaşmasına Etkileri Üzerine Bir İnceleme, *Tarihin Peşinde*, Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2016, Sayı: 15, s. 12

Türkiye'nin temel sorunu olmuş, bu durum Türkiye'ye en azından on yıl kaybettirmiştir.⁶⁷

Ülkeyi sarsan siyasi cinayetler de bir çığ gibi büyümüştür. Siyasi cinayetlere kurban gidenlerden biri Milliyet gazetesinin Genel Yayın Müdürü ünlü gazeteci Abdi İpekçi olmuştur. Sağ ve sol örgütler arasında şiddet olayları hızla artmış ve çatışmalarda 5000'den fazla genç hayatını kaybetmiştir. Bu gelişmeler sonucu 12 Eylül'de Türk Silahlı Kuvvetleri yönetime el koyarak ülkenin bölücü ve yıkıcı bir iç savaşın içine çekildiğini iddia etmiştir.⁶⁸

16 Ekim 1881'de siyasi partilerin feshine dair kanun çıkarılmış, bütün siyasi partiler feshedilmiş, malları hazineye aktarılmış, CHP de bundan nasibini almıştır.⁶⁹

Yukarıda ifade edilen durum, 1982 Anayasası'nın demokratik olmayan bir ortamda hazırlandığının bir kanıtı olmuştur. Anayasa, referandumuna sunulmuş %91 kabul, %8,63 ret oyuyla yürürlüğe girmiştir. Nitekim bu anayasayla 1961 Anayasası'nın arasındaki farkın çarpıcılığı, bu referandumun hangi sıkı koşullar arasında yapıldığını gösterir niteliktedir. Anayasada oy verme zorunlu olur ve oy verme yaşında olup da oy vermeyenlere para cezası ve beş yıllık politik haklardan mahrumiyet cezası uygulanır.⁷⁰

12 Eylül yönetimi gerek darbe sonrasında yaptığı açıklamada, gerekse daha sonra kurulan Ulusu hükümetinin programında AT ve Avrupa Konseyi ile ilişkilerin aynen sürdürüleceğini açıkça belirtmişti. Darbeden 10 gün sonra oluşturulan Bülent Ulusu başkanlığındaki hükümetin programında da Türkiye'nin geleneksel dış politika çizgisini sürdüreceği ve bu bağlamda AT ile tam üyelik hedefi çerçevesinde ilişkilerin geliştirileceği, Türkiye'nin Avrupa Konseyi üyeliğini sürdüreceği üstelik bu üyeliğin askeri yönetimin tekrar sivil ve demokratik yönetime geçiş kararlılığını göstermesi açısından bir esin kaynağı olduğu vurgulanmaktaydı.⁷¹

⁶⁷ A.g.k. s.13

⁶⁸ A.g.k. s.13

⁶⁹ A.g.k. s. 14

⁷⁰ A.g.k. s. 14

⁷¹ Gökhan Erdem, 12 Eylül Darbesinin Türkiye'nin Avrupa İle İlişkilerine Etkileri: Avrupa Topluluğu Ve Avrupa Konseyi'yle İlişkiler, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt 14, 2015, s.38

Askeri yönetimin Avrupa ile ilişkilere önem vermesinin ve bunu açık biçimde belli etmesinin temel nedenleri şunlardı; Birincisi, iktidarı ele geçiren askerler, Türkiye'nin geleneksel dış politika çizgisini sürdürme kararlılığındaydılar. Bu çizginin en önemli iki ayağını da statükocu ve batıcı dış politika anlayışı oluşturmaktaydı. Darbenin temel gerekçelerinden biri de, Türkiye'nin Batı bağlantısını sorgulayan siyasal akımların güç kazanmasıydı. Ordu, Kemalist mirası sahiplenilen ve bu geleneği sürdüren en önemli aktörlerden biriydi. Bu durumda ordunun “dış politikadaki sürekliliği” devam ettirmesi çok doğaldı. İkinci olarak, askeri yönetimin dıştaki meşruiyetini sağlamasının en önemli ayaklarından birini Avrupa nezdinde tanınması oluşturunuyordu. ABD'nin askeri yönetimi açık bir biçimde desteklediği belli olmasına rağmen, Avrupa'nın tavrının ne olacağı belirgin değildi. Üçüncü olarak, Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik durum, AT'nin ve Avrupa ülkelerinin ekonomik desteğinin sağlanmasını gerektirmekteydi. Avrupa ile ilişkilerin bozulması Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu yardım ve kredilerde sorunlarla karşılaşmasına neden olabilirdi. Bu, darbeden hemen önce imzalanan AT'nin Türkiye'ye ekonomik yardım yapmasını içeren 4. Mali Protokol dikkate alındığında daha da önem kazanmaktaydı. Dördüncü olarak, AT'ye üye olması kesinleşen Yunanistan'ın Türkiye'nin toplulukla ilişkilerinde sorunlar yaratabileceğinin farkında olan Türkiye, tüm AT üyelerini karşısına almak istememekteydi.⁷²

12 Mart ve 12 Eylül döneminde yaşananlar aydın ve kitap düşmanlığının göstergesi olmuştur. 12 Eylül'ün “üniversite operasyonu” sonucunda üniversitelerin çoğu çağdışı ve ülke sorunlarıyla ilgisiz bir duruma getirilmiştir. Üniversiteler darbelerden sonra iktidardan kaynaklanan baskıların hedefi olmuş, bilimsel düzeyinden çok şey yitirmiştir. Çağdaşlaşmanın ve demokratikleşmenin örnek alındığı Avrupa ülkelerinin hiç birinde üniversiteler bu duruma düşürülmemiştir.⁷³

Darbe sonrasındaki üç yıl içinde önemli yasaların neredeyse tamamı değiştirilmiş, yeni anayasa hazırlanarak 7 Kasım 1982'de yürürlüğe girmiştir. Ülkede

⁷² A.g.k. s. 39

⁷³ Atiye Emiroğlu, Cumhuriyet Dönemi Darbelerin Türk Demokrasisi Ve Çağdaşlaşmasına Etkileri Üzerine Bir İnceleme, *Tarihin Peşinde*, Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2016, Sayı: 15, s. 14

uygulanan sıkıyönetim kademeli olarak en son 19 Temmuz 1987 tarihinde Diyarbakır, Mardin ve Siirt illerinde kaldırılmıştır. Bu darbeden sonra otuz yıllık dönemde, Türk sosyal demokratları açısından çok kötü bir sınav olmuş, aralarında bölünerek ikili yapılar oluşturmuşlardır.⁷⁴

Çok partili siyasi hayata dönüşün gerçekleştiği 1983 yılından itibaren demokrasiye adım adım geçilmeye çalışılmıştır. Ancak uzun bir yolun başlangıcı sayılan bu dönemde, görev yapan siyasetçiler uzun süre 12 Eylül'ü yapanların etkisinde kalmıştır. O dönemde çıkarılan Siyasi Partiler Yasası, partilere karşı getirdiği kısıtlamalar Türkiye'yi anti-demokratik bir ülke olma konumuna düşürmüştür. Bu darbede sadece demokrasi zarar görmemiş laiklik düşüncesi de nasibini almıştır. Dine dayalı örgütler hoşgörü ile karşılanırken laik ve sosyal demokrat çizgideki kuruluşlar baskı altına alınmıştır.⁷⁵

12 Eylül 1980 tarihinden sonra tüm siyasi faaliyetler yasaklanmış, CHP de dahil bütün siyasi partiler kapatılmış, partilerin genel başkanlarıyla merkez karar ve organlarında görevli olanlar yaklaşık bir ay gözaltında tutulmuştur. Solcular ve ülkücüler işkencelerden geçirilmiş, bir kısmı idam edilmiştir. Meydan tam anlamıyla dini cemaat ve tarikatlara bırakılmıştır.⁷⁶

Bu dönemde dünyada gelişen önemli bir olaysa Sovyetler Birliği'nin ve ona bağlı Varşova Paktı'nın yıkılmış olmasıdır. Bunun sonucu "Yeni Dünya Düzeni" adı altında dünyayı yeniden paylaşmak amaçlanmıştır. Bu plan ve proje Türkiye'yi de kapsayan Büyük Ortadoğu Projesidir.⁷⁷

Demokrasi'ye Doğru Küçük Adımlar

Bir süre sonra küçük adımlarla demokrasiye geçiş başlamıştır. Ancak sıkıyönetim, 1987'e kadar daraltılarak varlığını korumuştur. Yasaklı olan Demirel ve Ecevit siyasi toplantılara katılarak, demeçler vererek yasağı delmeye başlamışlar, bu

⁷⁴ A.g.k. s. 15

⁷⁵ Onur Öymen, *Demokrasiden Diktatörlüğe İktidar Uğruna Demokrasiyi Feda Edenler*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 413-414

⁷⁶ Nahsen Badeli, *Türkiye'nin Son Yüzyılı ve Sosyal Demokrasi*, Alter Yay., Ankara, 2012, s.423

⁷⁷ Atiye Emiroğlu, *Cumhuriyet Dönemi Darbelerin Türk Demokrasisi Ve Çağdaşlaşmasına Etkileri Üzerine Bir İnceleme*, *Tarihin Peşinde*, Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2016, Sayı: 15, s. 16

duruma karşı çıkarsa Turgut Özal olmuştur. Ona göre yasakları kaldırmak isteyenler “anarşi özlemi içinde”ydiler. Seçimle gelen bir başbakanın bu şekilde konuşması düşündürücü olmuştur. Sonunda Özal da fazla direnemeyerek bir anayasa değişikliği önermiş, anayasa halk oylamasına sunulmuş ve siyasi yasaklıların önü açılmıştır.⁷⁸

27 Şubat 1988 tarihinde, İşkencenin Gayri İnsani ya da Küçültücü Ceza ve Muamelenin Önlenmesine Dair Avrupa Sözleşmesi ve 10 Ağustos 1988’de de Birleşmiş Milletlerin aynı nitelikteki sözleşmesi, Türkiye tarafından onaylanmış olmasına rağmen uygulamada sıkıntılar devam etmiş, yakalama ve gözaltına alma işlemleri yaygın şekilde sürmüştür. Gözaltı sürelerinin uzunluğu, haksız tutuklama gibi demokrasi ve insan haklarıyla bağdaşmayan durumlar varlığını devam ettirmiştir.⁷⁹

Türkiye bir yandan Körfez Savaşı gibi dış olaylarla uğraşırken diğer yandan sayıları artan siyasi cinayetlerle uğraşmaya devam etmiştir. Daha önce laik düşünceye sahip oldukları bilinen değerli bilim adamları, yazar ve gazeteciler suikastler sonucunda öldürülmüştür. 1993 yılında suikasta kurban giden Uğur Mumcu’nun cinayetini İslam Kurtuluş Örgütü üstlenmiştir.⁸⁰

1994 ekonomi açısından çok zor bir yıl olmuş, yarım milyon kişi işini kaybetmiştir. Bu durumda demokrasiyi ön planda tutmak Türkiye’nin öncelikli hedeflerinden olmamıştır. Yine de 1990’ların başından itibaren hükümetler insan haklarına uymanın yasal bir zorunluluktan ziyade, Türkiye’nin dünya karşısındaki itibarını koruması açısından da önemli olduğunu anlamışlardır. İnsan hakları konusundaki iyi niyet bu yıllarda yoğunluk kazanan PKK olaylarıyla baltalanmıştır.⁸¹

1996 yılında dini söylemleriyle ön plana çıkan Refah Partisi, başkanlığında DYP ile bir koalisyon hükümeti kurulmuş, bu durumda Türkiye’de yeni bir siyasi

⁷⁸ A.g.k. s. 16

⁷⁹ A.g.k. s. 16

⁸⁰ A.g.k. s. 16

⁸¹ A.g.k. s. 16-17

anlayışın -yani dine dayalı bir partinin kurulması ve hükümette görev alabilmesi- başlangıcı olmuştur.⁸²

İsveç Dışişleri Bakanı M. Anderson'a göre Türkiye'deki demokrasinin geldiği nokta şöyledir: *"Türkiye'de demokrasiye geçiş yolunda belirtiler olduğunu saptadık. Basın özgürlüğü ve siyasal partiler olduğunu saptadık. Basın özgürlüğü ve siyasal partilerin çalışmaları bunlar arasında. Ancak, bunlar bizim Türkiye'yi tam anlamında demokratikleşmiş bir ülke olarak gördüğümüz biçimde anlaşılmamalı. Tam demokrasiye daha çok var. Türkiye, kendisini bir Avrupa ülkesi olarak görmek istiyor. Türkiye'nin kendisini kabul ettirebilmesi için insan hak ve özgürlüklerini bütünüyle benimsemesi ve demokrasinin gereklerini yerine getirmesi gerekiyor. Türkiye'yi İsveç'ten soyutlayarak bir sonuca ulaşmak olası değil. Biz, İsveç olarak Türkiye'de olumlu yöndeki gelişmelere katkıda bulunmaya çalışıyoruz. Demokrasi hiçbir ülkede, İsveç'te bile bir günde yaratılmadı."*⁸³

Postmodern Darbe: 28 Şubat

Türk siyasi kültürüne 'Postmodern Darbe' olarak geçen 1997 yılının 28 Şubat'ındaki siyasete müdahale nevi şahsına münhasır bir takım özelliklere sahiptir. Modern dünyada şiddetin kansız, dolaylı ve temaşa içermeyen niteliği üzerine tüm yazılanları haklı çıkaran postmodern darbe, şiddetini ustalıkla yasa ve yargı üzerinden gerçekleştirmiş, kan dökmeden ve şiddetini mağdurlarının hayatına sıkıştırıp, gizleyerek uygulamayı başarmıştır. Bu özelliği ile postmodern darbe gerçekten de neredeyse hiper-reel bir darbe, mağduriyetini sadece mağdurlarının bildiği hiper-görsel bir darbe haline gelmiştir. Bunun en açık delili ise diğer darbeler üzerine oluşan bir literatür olmasına rağmen, 28 Şubat'ın, üzerinden 15 yıl geçmiş olmasına rağmen hala ne medyada, ne akademide, ne de sanat alanında yeterince tartışılmıyor olması, 28 Şubat'la başlayan mağduriyetlerin üzerinden 15 yıl geçmiş olmasına rağmen halen tam anlamıyla düzeltilememiş olmasıdır. Türkiye'nin siyasi yapısını, siyasi kültürünü, uluslararası ilişkilerini, ittifak yapısını, iç siyasi

⁸² A.g.k. s. 17

⁸³ Mehmet Kemal, Bu Darbeler Kimin İçin?, Cem Yay., İstanbul, 1986, s. 152

sorunlarını, medya yapısını, eğitim sistemini, milletin devletle ilişkisini radikal şekilde dönüştüren bu darbe halen etraflıca incelenmemiştir.⁸⁴

Diğer 3 darbeyi birleştiren nokta içerideki devlet elitleri ile dış aktörlerin uzlaşması sonucunda gerçekleşmiş olmasıdır. 27 Mayıs'ta CHP'nin de dahil olduğu askeri ve sivil bürokratik elitler, NATO çerçevesinde örgütlenen dış aktörlerle, ülke içindeki siyasi elitlere karşı birleşmiştir. 12 Mart'ta devlet elitleri arasındaki bölünmenin eksen değişikliği ihtimali yaratması, dış bağlantısı daha güçlü olan elit grubunun diğerlerini tasfiyesi ile sonuçlanmıştır. 12 Eylül dış şartların zorlaması ile devlet elitlerinin siyasi elitlere karşı mutabakatı ile gerçekleşmiştir. 28 Şubat ise çevrenin temsilini gündemine alan, merkezde yer almayan siyasi elitlerin tasfiye edilmesi hikayesidir. Ancak bu defa önemli bir fark mevcuttur: Dış desteği yanına alan devlet elitleri ile siyasete siyasi elitler olarak giren, ancak zamanla devlet elitine dönüşen eski siyasi elitlerin işbirliği asıl taşıyıcı rolünü oynamıştır. Bu dönemde NATO ya da Batılı aktörlerden icazet alınsa da, Türkiye'nin NATO için hayati önemde olmaması, NATO'nun da 28 Şubat gibi bir darbe riski almak istemeyeceği göz önüne alındığında darbenin asıl dış aktörü NATO değildir. Darbenin ardındaki asıl aktör İsrail ve darbeyi NATO ve Washington gözünde meşrulaştıran İsrail'in Washington'daki uzantısı İsrail Lobisidir. Darbenin asıl aktörlerinden zamanın Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Çevik Bir'in Washington'daki İsrail Lobisi'nin en radikal unsurlarından JINSA'dan ödül alması rastlantı değildir.⁸⁵

Diğer 3 darbe soğuk savaş konjonktüründe, Sovyet Tehdidi'ne karşı devlet elitlerinin mutabakatı neticesinde, Türkiye'nin Transatlantik müttefiklerinin de destek, teşvik ve onayıyla bu tehdidi engellemek için tasarlanmış, bu nedenle de doğrudan tehdidi yarattığı düşünülen aktörlerin kabiliyetlerinin etkisiz hale getirilmesi için gereken sert tedbirlerle bastırılmıştır. Bu 3 darbenin ardından hemen çok partili hayata dönüş ise, literatürde zikredildiği üzere TSK'nın demokrasiye bağlılığından değil, soğuk savaş döneminde Komünist Blok'a karşı siyasi meşruiyetini 'Hür Dünya' söylemi üzerinden liberal demokratik görünümünden

⁸⁴ Nuh Yılmaz, Bir Postmodern Darbe Portresi: 28 Şubat, *Binyılın Sonu:28 Şubat dergisi*, 3. Cilt, 2012, s. 211

⁸⁵ A.g.k. s. 212

devşiren Transatlantik İttifakı'nın otoriter bir askeri yönetime tahammülü olmamasından kaynaklanmıştır. Bu nedenle demokratik kültürün oluşmasını engelleyerek, siyasi erki devlet elitlerine teslim eden, vesayetçi yönetimi destekleyen aynı aktörler, otoriter bir askeri rejim görüntüsüne de tahammüllü değillerdi. Bu nedenle de ülkedeki tehdidi yaratan aktörlerin etkisiz hale getirilmesinin hemen akabinde ülke çok partili vesayetçi rejimine geri döndürülmüş, her seferinde ise rejimin vesayetçi yapısı biraz daha ağırlaştırılmıştır. 28 Şubat'ın '1000 Yıl Süreceği' iddiasını dile getiren darbenin failleri de, bu kışlaya geri dönme psikolojisinin bu duruma uygun olmadığı bilincinde olarak bu ifadeyi dile getirmişlerdir.⁸⁶

Tehdit algısının soğuk savaş dönemindeki gibi gerçek, yakıcı, kısa vadeli ve hemen geri çevrilemez olmadığı 1997'de gerçekleşen bu darbe, tam da bu nedenle diğerleri gibi, sert ve şiddeti teşhir eden bir karakter kazanmamıştır. Diğer darbelerde ülkenin ekseninin kayma, ülke yönetiminin Transatlantik aktörlere muhalefet eden kesimlere daha dostane bir karakter kazanması ihtimali, acil bir sorun teşkil ettiği, failleri de görünür olduğundan darbeler kısa ve sert tedbirlerle uygulanmıştır. 28 Şubat'ta ise ne böylesi bir tehdit, ne soğuk savaşın getirdiği bir aciliyet duygusu, ne de güçler dengesi Türkiye'deki bir iktidar değişimiyle dünyayı etkileyecek bir durumdadır.⁸⁷

28 Şubat'ın bir diğer önemli özelliği ise, darbenin hemen öncesinde ve sonrasında gerçekleşen ve Türkiye'yi tam anlamıyla iflas noktasına getiren ekonomik algılayıştır. 24 Ocak kararları ile baş- layan, akabinde Özalp yıllarda özelleştirmeler, konvertibilite ve uluslararası rekabet alanlarında giderek normalleşen ekonomiye en büyük darbe bu dönemde gelmiştir. Sermaye yeşil ve normal diye ikiye ayrılarak, taşra kökenli sermaye tam anlamıyla dışarıda tutulmuş, sanayi sermayesi engellenmiş, bunun yerine rantiyeli ekonomisi öne çıkmıştır.⁸⁸

⁸⁶ A.g.k. s. 220-221

⁸⁷A.g.k. s. 221

⁸⁸A.g.k. s. 226

15 Temmuz Darbesi ve Türkiye'nin Zaferi

Fethullahçı Terör Örgütü (FETÖ) 50 yıllık bir sürede çeşitli dini söylemleri kullanarak gizli hedefler içinde devletin tüm kurumlarına sızmıştır. Amaçlarını gerçekleştirmek için en önemsedığı kurumlardan birinin, silahlı gücü elinde bulunduran TSK olduğu gelinen süreçte daha net ortaya çıktı. Cemaatten terör örgütüne yaşanan metamorfozda Türkiye'deki İslami Hareketler içerisinde FETÖ ortaya çıkışından itibaren farklı bir konumda olmuştur. Diğer dini örgütlenmelerle ilişkilerini hep sınırlı tutmuştur. Hiyerarşiyi, örgütlü olmayı ve başkalarının yaşamını kendi örgütsel amaçlarına feda edebilmeyi, mistik ve sapkın yöntemlerle takipçilerinin gündeminde tutan bu hareket zaman içerisinde büyük bir insan, bağlantı ve finans temerküzünü gerçekleştirmiştir.⁸⁹

Yaşanan metamorfozu daha iyi görebilmek için FETÖ lideri Fethullah Gülen'in 11 Mart 1966'da İzmir başvaizliğine atandığı tarihten bugüne yaşanan kırılmaları doğru okumak gerekmektedir. Bu anlamda 1971'de tutuklanıp dört ay hapiste kaldığı döneme kadar grubun dini bir cemaat görüntüsü ile faaliyetleri sürdürdüğü ifade edilebilir. 1971'den sonraki süreçte özellikle eğitim kurumları ve STK'lar aracılığıyla kurumsal örgütlenme çalışmaları başlamıştır. 1972'de takipçilerinin sayısında artış yaşanmaya başlamış, 1978'de kurulan Akyazılı Vakfı ilk önemli STK görünümlü çalışmaları olmuştur.⁹⁰

27 Nisan 2007'de TSK tarafından yayımlanan e-muhtıra sonrasında ve 14 Mart 2008'de AK Parti'nin kapatılması girişimlerinde, devletin vesayet sistemiyle mücadelesine destek verme görüntüsü altında Gülen ve takipçileri, çoğu zaman sınav sorularını da çalarak sonradan anlaşıldığı üzere devletin stratejik kurumlarına sızmışlardır. Bu dönemde emniyet, ordu ve yargıda örgütlü bir şekilde güçlendiler. İlmli İslam'ın süvarileri olarak kendilerini tanımlayan bu ekip özgüven zehirlenmesi ile, AK Parti iktidarının vesayetle mücadele politikasını manipüle ederek, Balyoz ve Ergenekon davalarını kendi amaçlarına ulaşmak için kullandılar. Ardından Kürt meselesinin çözümüne direnç göstererek binlerce kişinin tutuklanmasında yargı ve

⁸⁹Burhanettin Duran, "Gülen Cemaati ve Sünni Kodların Kaybı", Star Açık Görüş, 29 Aralık 2013

⁹⁰Nebi Miş, Serdar Gülener, İpek Coşkun, Hazal Duran, M. Erkut Ayvaz, 15 Temmuz Darbe Girişimi Toplumsal Algı Araştırması, 1.Baskı, Seta yayınları, İstanbul 2016, s.11

emniyet teşkilatı içindeki yapılanmasını kullandılar. Ardından devletin istihbarat örgütüne sızmada sorun yaşadıkları için MİT Müsteşarını tutuklamaya çalıştılar. Balyoz ve Ergenekon davaları ile ordu içinde istedikleri konumu elde etmelerinin ardından 17-25 Aralık süreci olarak bilinen dönemde ise AK Parti iktidarına karşı darbe girişiminde bulundular. Bu girişim aynı zamanda siyasal alandan AK Parti kadrolarının tasfiye edilerek örgütün kendi bürokratik yapılanmaları üzerinden bir siyasal alan dizaynına yönelikti. Sonuç olarak bu girişimlerinin ardından Türkiye'nin geniş toplum kesimleri tarafından Gülen örgütünün tamamen istihbari, adli ve operasyonel bir boyuta dönüştüğü anlaşılmış oldu.⁹¹

FETÖ tarafından 15 Temmuz 2016 tarihinde gerçekleştirilen askeri darbe girişiminin büyüklüğünün, örgütün organizasyonel yapısının niteliği ile yakından ilgili olduğu belirtilmelidir. Oldukça profesyonel ve uzun yılları kapsayacak biçimde gerçekleştirilen yapılanmanın başında Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) gelmektedir. 15 Temmuz darbe girişimi örgütün özellikle emniyet ve yargı başta olmak üzere sızdığı devlet kurumları dışında özellikle TSK içinde tahmin edilenden çok daha güçlü bir örgütlenmeye ve operasyonel güce sahip olduğunu ortaya çıkarmıştır.⁹²

Örgüt mensuplarının TSK'ya sızmada kullandığı en temel yöntemi askeri okullara giriş sınavlarının sorularının çalınarak sınava giren öğrencilere verilmesidir. Buna ilişkin örgüt faaliyetlerinin 1971 yılından itibaren başladığı, 1986 yılından itibaren ise yoğunluk kazandığı görülmektedir.⁹³

15 Temmuz akşamında hareketlenmelerin başladığı akşam saat 8 sularından itibaren pek çok insanda başta bir kafa karışıklığı yaşanmıştır. Özellikle Ankara'da yaşayanlar yakın mesafeden uçuşlara başta anlam verememiş, İstanbul'da köprülerin kapatılması ise muhtemel bir terör saldırısını akıllara getirmiştir. Birçok kişi başka bir ülke tarafından ülkenin bir saldırı altında olduğunu düşünmüş, darbe fikri ilk etapta çok az sayıda kişinin aklına gelmiştir. Yaşanan kafa karışıklığının ardından

⁹¹ A.g.k. s. 13

⁹² A.g.k. s. 15

⁹³ İrfan Bozan, "Kritik Yıl 1986", Aljazeera Turk, 20 Temmuz 2016

medyadan ve sosyal medya üzerinden alınan haberler neticesinde TSK içinde bir grubun darbe girişiminde bulunduğu anlaşılmıştır.⁹⁴

TRT’de darbecilerin 00.02’de yaptırdığı açıklamanın hemen ardından 00.25’te Cumhurbaşkanı Erdoğan özel bir TV kanalına görüntülü telefon görüşmesi ile katılmış ve halkı demokrasiyi savunmak için sokaklara çağırmıştır. Cumhurbaşkanı kendisinin ve Başbakan’ın da sokağa ineceğini ifade etmiştir. TRT’de yapılan açıklamanın hemen ardından Erdoğan’ın canlı yayına bağlanması pek çok kişinin kararında etkili olmuş, Türkiye’nin neredeyse tüm illerinde darbeyi önlemek için halk ayağa kalkmıştır.⁹⁵

FETÖ’nün gerçekleştirdiği darbe girişiminin başarısız olmasında kuşkusuz Türk toplumunun destansı direnişi, emniyetin ve MİT’in olağanüstü savaşı, TSK içindeki milli unsurların direnci, medyanın, siyasi partilerin, sivil toplum kuruluşlarının ve yerel yönetimlerin topyekun çabası önemlidir. Ancak tüm bu çabaların sonuç vermesinde Erdoğan’ın siyasi liderliğinin payı büyük önem arz etmektedir. Ordunun içine yerleşmiş cuntanın gerçekleştirdiği darbe girişimini uzun dönemli bir planlamanın ürünü olarak planlandığı ortaya çıkan ifadelerden anlaşılmaktadır. Ancak darbecilerin hesap edemedikleri husus Türk toplumu, siyaset ve siyasi liderliğin birçok sınamadan geçmiş olmasıdır. Çünkü Erdoğan’ın krizlerle mücadele etme başarısı topyekun siyasal öğrenme sürecini doğurdu. İnsanların sokağa çıkarak bu direnişi başlatması, darbecilere karşı savaşması ve günlerce meydanlarda “demokrasi nöbeti” tutması Erdoğan liderliği üzerinden analiz edildiğinde konunun iki boyutu ortaya çıkmaktadır.⁹⁶

İlki 15 Temmuz’da darbe girişiminin haber alınmasının ardından Erdoğan’ın halkı havaalanlarına ve meydanlara çıkmaya görüntülü olarak davet etmesiydi. Erdoğan’ın çağrısıyla insanların meydanlara akın ederek mücadeleyi başlatmasıyla darbecilere karşı psikolojik üstünlük sağlandı. Darbecilerin özgüveni sarsılırken darbe karşıtı cephede özgüvenin sağlanmasında bu hamle hayati önemdeydi.

⁹⁴Nebi Miş, Serdar Gülener, İpek Coşkun, Hazal Duran, M. Erkut Ayvaz, 15 Temmuz Darbe Girişimi Toplumsal Algı Araştırması, 1.Baskı, Seta yayınları, İstanbul 2016, s.32

⁹⁵ A.g.k. s.33

⁹⁶ A.g.k. s.39

Erdoğan'ın çağrısında kararlı ve tereddütsüz bir tutum sergilemesi ve Atatürk Havaalanı'na gelmesi bu özgüveni pekiştirdi.⁹⁷

İkinci boyut ise Erdoğan'ın sadece darbe gecesi değil, 2002 sonrası göstermiş olduğu siyasi liderlikle de doğrudan ilgilidir. Erdoğan, 2002 sonrası Türkiye'de toplumun ve siyasetin dönüşümünü mümkün hale getiren bir siyaset izledi. Toplum antidemokratik vesayet yapılarına karşı mücadelede özgüven kazandı. Geçmişte askeri darbeleri destekleyen siyasal partileri, bürokratik yapıları ve medyayı dönüşüme zorladı. Geçmişte darbenin meşruluk fetvasını aydınlar yazar, bazı siyasi partiler bu meşruluğu savunur, basın bu meşruiyeti topluma anlatırdı. Yargı bürokrasisi başta olmak üzere sivil bürokratik yapılar askeri cuntacılarla işbirliğine giderek darbe sonrasını cunta lehine tanzim ederlerdi. Böylece askeri darbeleri olağanlaştırırlar ardından da siyaset dar alana hapsedilirdi. 15 Temmuz darbe girişiminde siyasi partiler darbeye "amasız" karşı çıktı. Medya son on yıllık süreçte çoğullaşmıştı. Dolayısıyla darbecilerin TRT'ye el koymasının fazla bir etkisi olmadı. Eski dönem tarihsel blok dağıldığı için bürokrasi darbeye destek vermedi. Örneğin Anayasa Mahkemesi daha darbe girişiminin ilk safhasında demokrasiye sahip çıkan bildiri yayımladı. Yerel yönetimler cephe savaşında silahsız makinalarını işlevsel olarak darbecilere karşı kullandı.⁹⁸

En başta halkın cesareti, Cumhurbaşkanı'nın dirayeti, MHP ve diğer siyasi liderlerin darbe karşısında tavır alması, medyanın halkı bilgilendirmesi bu darbe girişiminin başarısız olmasında önemli bir rol oynamıştır.⁹⁹

Kafkaslar ve politik gelişim süreci

SSCB'nin Dağılması ve Bağımsız Kafkas Devletleri

Sovyetler Birliği'nin 1980'lerde yafladığı iç ve dış sorunlar devam ederken Soğuk Savaş döneminin sembolü Berlin Duvarı 1989'da yıkıldı ve Varşova Paktı dağıldı. Sovyet cumhuriyetleri ise 1990'da egemenliklerini ve 1991'de bağımsızlıklarını ilan ettiler. Kafkaslar ve Orta Asya'daki her bir cumhuriyetin

⁹⁷A.g.k. s.39

⁹⁸A.g.k. s.40-41

⁹⁹ Mücahit Gültekin, Maşayı Tutan El: ABD, Öncesi ve Sonrasıya 15 Temmuz, İstanbul 2016, s 66

siyasal ve toplumsal yapısı, ekonomisi, jeopolitik özellikleri farklı olup, buna bağlı olarak birtakım dış politika sorunları söz konusudur. Sovyet döneminden kalan etnik ve sınır sorunları yeni cumhuriyetleri 1990'larda önemli ölçüde meşgul etmiştir. 2000'lerde yaşanan gelişmelerle bu sorunların bazısı çözülmüş, bir kısmı hâlen gündem oluşturmaya devam etmektedir.¹⁰⁰

Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan gibi Güney Kafkasya Cumhuriyeti'dir. Büyük Kafkas Dağlarının ötesinde (güneyinde) bulunduğundan bu üç cumhuriyete Transkafkasya (Kafkas ötesi) Cumhuriyetler de denir. Gürcistan, Bolşevik ihtilali döneminde bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu ülkeye Kızıl Ordu diğerlerinden sonra girmiş ve Gürcistan Sovyetler Birliği'ne katılmak zorunda kalmıştır. Gürcistan, SSCB'nin dağılması aşamasında ise diğer devletlerden önce, 28 nisan 1991'de bağımsızlığını ilan etmiştir. Rusya Federasyonu sınırında yer alan Abhazya ve Güney Osetya ile Türkiye sınırındaki Acarya, Gürcistan'a bağlı özerk birimlerdir. Sovyetler Birliği iç ve dış sorunlarla uğraşırken Gürcistan bünyesindeki bu birimler daha fazla siyasi hak veya bağımsızlık talebinde bulunarak ayaklanmışlardır. Gürcistan ordusu bu taleplere şiddetle karşı koydu ancak özellikle Abhazya'da kontrolü sağlayamadı. Bu süreçte başkent Tiflis'teki çekişmeler de sürüp giderken Sovyetler Birliği'nden bağımsızlığını ilan etti. Bu süreçte büyük katkısı olan aşırı milliyetçi lider Gamsakhurdia, ülkenin ilk Cumhurbaşkanı seçildi.¹⁰¹

Ermenistan, bu bölgede bağımsızlığını ilan eden ikinci devlettir. Ermenistan ve hemen arkasından diğer cumhuriyetlerin bağımsızlık ilanları tarihinde önemli bir ayrıntı vardır. 12 Haziran 1991'de Rusya Federasyonu'nda başkanlık seçimini Boris Yeltsin kazandı. 18 Ağustos'ta yönetim askerî darbe ile devrilmek istendi. Bu sırada Gorbaçov, Kırım'da yazlığında idi. Yeltsin tankların üzerine çıkarak darbeyi tanımadığını ilan etti. Rus halkının adına darbecilere karşı direneceğini söyledi. Bunun üzerine halk sokaklara dökülerek Yeltsin'in etrafında toplandı. 21 Ağustos'ta darbeciler Moskova'dan kaçtı. 23 Ağustos'ta ise Ermenistan bağımsızlığını ilan etti.¹⁰²

¹⁰⁰ Alaeddin Yalçınkaya, Orta Asya ve Kafkaslarda Siyaset, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir, 2012, s. 97

¹⁰¹ A.g.k. s.99

¹⁰² A.g.k. s. 99

Türk dünyası genel hatlarıyla doğu ve batı olarak ikiye ayrıldığında Hazar Denizi bunun ortasında yer alır. Azerbaycan ise tıpkı Türkiye gibi batı Türklerinden sayılır. Bununla beraber Azerbaycan doğu Türklerine komşu olan bir bölgedir. Bu yüzden bu bölgeye Türk dünyasının köprüsü denmektedir. Azerbaycan kuzey ve güney olarak iki bölgeye ayrılmaktadır. Güney Azerbaycan İran sınırları içerisinde olup Sovyetler Birliği sonrasında bağımsızlığını ilan eden ise kuzeydeki Azerbaycandır. Kuzey Azerbaycan'ın yüzölçümü 86.600 kilometre kare olup nüfusu 10 milyona yakındır. İran yönetimi altındaki bölge ise 113.000 kilometredir. Kesin rakamlar tartışmalı olmakla birlikte İran nüfusunun üçte birini yani yaklaşık 25.000.000'unu Azerbaycan Türkleri oluşturmaktadır.¹⁰³

Ermenistanla Yukarı Karabağ sorunu, Karabağ'da ve diğer illerde sivil Türklerin katledilmesi, bölgedeki krizin büyümesine neden oldu. Moskova'nın bu olaylara susması Azerbaycan halkının itirazına neden oldu. Bunun üzerine Kızıl ordu 19 ve 20 Ocak 1990 tarihinde Bakü'ye dahil olarak yüzlerle sivil insanı katletti. Ardından tüm Azerbaycan Bakü'nün Azatlık meydanına toplaşarak, bağımsızlık istedi. Halk Cephesi lideri Ebulfez Elçibey'in Azerbaycan halkının haklarını ve ülkenin bağımsızlığını açıktan savunmaya başlamasıyla, Azerbaycan 18 Ekim'de bağımsızlığını ilan etti.

Sovyet sisteminin kasıtlı olarak kurduğu devletlerin karşılıklı bağımlılığı sistemi, cumhuriyetlerin bağımsızlık ilanlarının felaketle sonuçlanmasına yol açabilirdi. Bu yüzden mevcut ilişkileri herkesin kabul edeceği şekilde yürütmek ve ortadan kaldırmak üzere bir zemin arandı. 8 Aralık 1991'de Rusya, Ukrayna ve Beyaz Rusya arasında Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) anlaşması imzalanarak Sovyetler Birliği'ne son verildi. Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in girişimiyle 21 Aralık'ta Gürcistan, Litvanya, Letonya ve Estonya dışındaki 11 cumhuriyetin temsilcileri Alma Ata Deklarasyonu ile BDT sözleşmesini imzaladılar. Sovyetler Birliği'nin son Devlet Başkanı Gorbaçov'un görev süresi 1991

¹⁰³ A.g.k. s. 101

Aralık sonu itibariyle sona erdi ve yerine yenisi seçilmedi. Böylece 1991 sonu itibariyle Sovyetler Birliği resmen dağılmış oldu.¹⁰⁴

Cumhuriyetlerin bağımsızlık ilanından sonra her bir devletin birtakım iç ve dış sorunları gündeme geldi. Sovyet döneminin ideolojik temelli baskıcı rejim kuralları, tarihi ve kültürel boyutu olan etnik sorunların ortaya çıkmasını önlemiştir. Aynı zamanda idari ve siyasi birlik olan Sovyet sistemi içinde sınır sorunları da bir şekilde çözülmüş veya ertelenmiştir. Ancak bağımsızlıktan sonra bütün bu sorunlar savaşlar ve iç savaşların kaynağını oluşturmuştur. Buna karşı zaman zaman uluslararası örgütler veya BDT devreye girmiştir. Sovyet döneminin etkili kurumu olan KGB, yeni dönemde de faaliyetlerini sürdürmüştür. Ekonomik ve stratejik bakımdan Moskova'nın kontrolünde olması istenen bağımsız cumhuriyetlerde gizli servis destekli çatışmalar dikkati çekmiştir. Bir şekilde çözülmesi gereken etnik veya siyasi sorunlar yıllarca çözümsüz kalarak Moskova'nın müdahalesine zemin hazırlanmıştır. Öte yandan yeni bağımsız cumhuriyetlerin uluslararası örgütlerle olan ilişkileri, bunlara üyelikleri veya üyelik sürecine girmeleri, bölgesel ve küresel politikaların ipuçlarını vermiştir.

Bağımsızlıktan sonra Gürcistan`da politik sorunlar

Güçlü bir halk desteğini arkasına alarak devlet başkanı olan Gamsakhurdia, gerek politik tecrübesizliği, gerekse aşırı milliyetçi ve popülist yaklaşımları ile Gürcistan`ı gerçek anlamda tam bağımsız bir devlete dönüştürememiştir. Popülist ve milliyetçi yaklaşımları ile ülkede birlik ve bütünlüğü sağlayamaması, Gamsakhurdia'nın devlet başkanlığı bir yıldan daha kısa bir süre devam edebilmiştir. Gamsakhurdia, ülkenin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünü korumaya yönelik strateji ve ilişkilere dayalı bir dış politika gütmüştür. Gürcistan`ın toprak bütünlüğü ve bağımsızlığına karşı en büyük tehdit olarak Rusya`yı gören Gamsakhurdia, ülkesini Rusya`ya karşı koruyabilmek amacı ile Batı'nın desteğini sağlamaya yönelik bir tutum ve politikayı yeterli görmüştür. Ancak, dünya siyasal konjonktürün hareketli olduğu bu dönemde Batı, ilgisini Doğu Avrupa ve Rusya`ya

¹⁰⁴A.g.k. s. 104

yöneltiğinden Gürcistan uluslararası arenada yalnız ve desteksiz kalmıştır. Ülkede meydana gelen iç savaşlar, etkili ve güçlü bir dış politikanın belirlenememesi ve siyasal çekişmeler, Gamsakhurdia'nın iktidarı kaybetmesine ve ülkeyi terk etmesine neden olmuştur.¹⁰⁵

Gamsakhurdia'nın ülkeyi terk etmesinden sonra Mart 1992 yılında Gürcistana dönen eski Sovyetler Birliği Dış İşleri Bakanı ve Komünist Parti Politbüro üyesi Eduard Şevardnadze, Devlet Konseyinin başkanlığını devralıyor. Şevardnadze, Gürcistan Parlamento Başkanı olarak iktidarda kaldığı 1992-1995 yılları arasında ve yeni anayasa düzenleyerek Başkan olarak seçildiği 1995 yılının sonuna kadar oldukça zorlu bir dönem geçiriyor. Başta Güney Osetya olmak üzere Abhazya'da merkezi Tiflis Hükümeti'nin kontrolünün olmaması, Acara Bölgesinin giderek merkezi yönetime olan bağlılığının azalması ve ülkenin pek çok bölgesinin eski devlet başkanı Gamsakhurdia'ya bağlı ve Zviadist olarak adlandırılan silahlı grupların kontrolünde olması, olumsuz iç koşullardır.¹⁰⁶ Şevardnadze, bu durumun üstesinden gelerek, siyasi istikrarı tesis edebilmek ve rakiplerinden kurtulmak amacıyla, Güney Osetya ve Abhazya saldırıları kenarda bırakılmak şartıyla, akılcı ve başarılı bir politika izlemiştir. Tüm milis gruplarla ve komünistler de dâhil olmak üzere Gamsakhurdiya döneminde dışlanan farklı siyasi gruplarla iletişimini sürdürerek desteklerini almış, ordu birliklerinden ziyade polis kuvvetleriyle hareket etmeyi tercih etmiştir. Başta ekonomik olmak üzere, siyasi ve güvenlik alanında bir takım reform ve düzenlemelere gidebilmek için Rusya dâhil olmak üzere Batılı ülkelerle dengeli ilişkiler kurmaya çalışmıştır.¹⁰⁷

Şevardnadze, ülke içindeki etnik ve siyasi güçlerin kontrolünü Rusya'nın egemenliğine boyun eğerek ve bölgedeki çıkarlarına uygun davranarak sağlayabilmiştir. Bu bağlamda Gürcistan'ın 1993 yılında Bağımsız Devletler Topluluğu'na (BDT) katılması, Rus askerleri ve askeri üstlerinin topraklarında

¹⁰⁵ Mitat Çelikkpala, Başarılı Devlet- Demokratik Model Ülke Sarmalında Gürcistan'nın 20 Yılı. OAKA, 2012, s. 3

¹⁰⁶ Neslihan Şimşek, Bağımsızlık Sonrası Dış Politika Bağlamında Gürcistan Ve Gürcistan-Türkiye İlişkilerinin Boyutları. Ankara: Turgut Özal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü., 2015, s. 40

¹⁰⁷ Leila Alieva, Reshaping Eurasia: Foreign Policy Strategies and Leadership Assets in Post- Soviet Caucasus, s. 17-19.

kalmasına izin vermesi gibi tavizler ile Şevardnadze, 1995 yılında yapılan seçimlere her anlamda tek güç ve aday olarak girebilmesine olanak sağlamıştır.¹⁰⁸

Şevardnadze, Ekim 1995 seçimlerine kurucusu olduğu “Gürcistan Yurttaşlar Birliği” partisi ile ve seçim öncesinde yapılan anayasa değişikliği sayesinde meclis hükümeti modelini kaldırarak, tekrar başkanlık sistemi ile girmiştir. Gerek başkanlık seçimlerinde Şevardnadze halkın %74’lük desteğini alarak başkan seçilmiş ve gerekse partisi %24’lük oy oranı ile Gürcistan Parlamentosunda çoğunluğu sağlayarak, seçimlerin galibi olmuştur. Devlet Başkanı Şevardnadze ve partisinin seçim başarıları, 1999 genel seçimleri ve 2000 yılında yapılan devlet başkanlığı seçimlerinde de devam etmiştir.¹⁰⁹

Tarih boyunca çatışmaların eksik olmadığı Kafkasya Bölgesi, bu özelliğini Soğuk Savaş döneminin sona ermesinden sonra da sürdürmüştür. Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla birlikte etnik temelli sorunlar bölgede çatışmaya dönüşmüştür. Rusya’nın bölgeyi yeniden kontrol altına alabilmek için “etnik sorunları kullanma politikası” Kafkasya’nın kalkınmasını geciktirmekte ve istikrarının önünde önemli bir engel teşkil etmektedir. Bu bağlamda Güney Kafkasya’da Abhaz-Gürcü ve Oset-Gürcü etnik çatışmalara yönelik Rusya’nın politikalarını şekillendiren ve Gürcistan’ın Rusya açısından değeriyle ilgili pek çok faktörden söz edilebilir.¹¹⁰

Gürcistan’da bölgenin genelinde olduğu gibi çok farklı etnik unsurlar bir araya gelmiştir. Bunlardan en önemlileri Megreller, Svanlar, Abhazlar, Osetler, İnguşlar, Acaralar ve sayıları azalmakla birlikte Batlardır. Hem Hristiyan hem de Sünni Müslüman nüfustan oluşan Abhazlar, Abhazya bölgesinde Özerk cumhuriyet olarak yaşarlar. Müslüman Abhazların çoğu, Osmanlı İmparatorluğu’na sığınmışlardır. 1860’lı yıllarda Kuzey Kafkasya halklarının Rus Çarlığı’ndan Osmanlı

¹⁰⁸ A.g.k. s. 18

¹⁰⁹ Neslihan Şimşek, Bağımsızlık Sonrası Dış Politika Bağlamında Gürcistan Ve Gürcistan-Türkiye İlişkilerinin Boyutları. Ankara: Turgut Özal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü., 2015, s. 42

¹¹⁰ Giray Saynur Bozkurt, Gürcistan’daki Etnik Çatışmalar Karşısında Türkiye Ve Rusya’nın Tutumu. *Karadeniz Araştırmaları*, 2008, s. 2

İmparatorluğu'na doğru gerçekleşen göçleri sonucunda, bugün neredeyse Abhazya'dakinden daha fazla Abhaz nüfusu Türkiye'de yaşamaktadır.¹¹¹

Abhazya Sorunu

Gürcistan'ın bağımsızlık mücadelesinin 1991'de sonuç vermesiyle birlikte, Abhazların Gürcistan'a karşı bağımsızlık talepleri de başlamış oldu. 1991'de başlayan silahlı çatışmalar devam ederken, Osetya sorununu fırsat bilen Abhazya 1992 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu tarihten sonra aşırı milliyetçi Gürcü gruplar Abhazya'yı işgal etmiştir. Söz konusu işgal karşısında, aşırı milliyetçi Gürcü gruplar Abhazya'ya girdi. Abhazya'nın Gürcü milliyetçiler tarafından işgali karşısında, Kafkasya Federasyonu'na bağlı gönüllüler de Abhazlar yanında savaşımaya başladılar. Bu destek ve Rusya'nın gizli yardımları sayesinde Abhazlar büyük bir başarı sağladılar. O kadar ki, bu tarihe kadar Gürcistan ile federatif bir ilişki kurulması yönündeki istekleri, ancak konfederatif bir yapının kabul edilebileceği şeklinde revize edildi.¹¹²

1993'te 90 bin kişilik Abhaz grubu, Gürcistan'dan ayrılma talebiyle savaşımaya başladılar. Abhazya'nın kontrolünün Abhazların eline geçmesinden sonra, 300 bin Gürcü evlerini terk etmek zorunda kaldı. Boris Yeltsin, bu fırsattan yararlanarak Gürcistan'a bir teklifte bulundu. Kapatılan dört Rus askerî üssünün tekrar açılması ve 1000 kişilik Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) barış gücü askerinin Abhazya'ya yerleştirilmesi karşılığında, Gürcistan'ın siyasi birliğinin yeniden sağlanmasına yardım edeceğini teklif etti. Uzun bir süre teklife hayır diyen, BM ve NATO'yu yardıma çağıran Gürcistan, beklediği uluslararası yardımı sağlayamadı. 1995'te imzalamak zorunda kaldığı, Rusya'ya topraklarında üs kurma ve sınır güvenliğini kontrol hakkını veren anlaşmayı, parlamentosunda onaylayabilmek için, Rusya'nın Güney Osetya ve Abhazya üzerinde Gürcistan'ın hâkimiyetini desteklemesi şartını koymuştur. Gürcistan'dan istediğini alan Rusya, hiçbir zaman anlaşmanın kendi

¹¹¹ Dilek Elvan Öz, *Kafkasya'da Patlamaya Hazır Etnik Bomba: Gürcistan'da Özerklik Sorunları*, 38. ICANAS International Congress of Asian and North African Studies, Basılı Bildiri, 2007, s. 1116-1117

¹¹² A.g.k. s. 1118

üzerine düşen kısmını yapmadığı gibi aksine ayrılıkçı Abhazlara olan desteğine devam etti.¹¹³

Güney Osetya Sorunu

İkiye bölünmüş bir halk olan Osetler, “Birleşik Osetya” Projesi altında tekrarbirlikte yaşama savaşı vermektedir. Güney Osetya bölgesindeki nüfusun %70’ini oluşturan Osetler, Gürcistan’ın bağımsızlığı kazanmasının hemen arkasından egemenliklerini ilan etmiş ve “Osetya Demokratik Sovyet Cumhuriyeti”ni ilan etmişlerdir. Gamsakhurdiya bu kararı tanımayıp bölgeye asker göndermiş ve Ocak 1991’de başlayan silahlı çatışmalar, Boris Yeltsin ve Eduard Shevardnadze’nin çabaları sonunda 1992 Haziranında imzalanan ateşkes anlaşması ile durağan bir döneme girmiştir. Güney Osetler’in amacı Kuzey ile birleşerek Rusya’nın yönetimi altına girmektir. Gürcistan ise Rusya’nın tamamen keyfi bir kararla bu bölgeye özerklik verdiğini, Osetlerin özel bir statüye sahip olmak için hukuki ve tarihî hakları olmadığını iddia etmektedir. Tiflis Hükûmeti, Osetlerin kültürel farklılıkları sebebiyle normalde en fazla kültürel ayrıcalıklara sahip olabileceğini söylemesine rağmen gene de Kuzet Osetya’nın sahip olduğundan çok daha geniş bir özerklik teklif etmektedir.¹¹⁴

238

Acaristan Sorunu

Acaristan’daki durum Gürcistan’ın diğer etnik bölgelerinden biraz daha farklı görünmektedir. Her şeyden önce Türkiye sınırında yer alması, en azından coğrafi olarak bölgeyi Rus müdahalelerinden korumuştur. Ayrıca Acaristan Merkezî Hükûmet Başkanı Aslan Abashidze, Gürcistan’ın yaşadığı iç siyasi sorunlarda tarafını açıkça belli etmiş ve Gamsakhurdiya’ya karşı Shevardnadze tarafını desteklemiştir. Abashidze’nin lideri olduğu Gürcistan Renesans Partisi, genel seçimlerde büyük bir oy alarak Gürcistan’ın en büyük üç partisinden biri olmuştur.

¹¹³A.g.k. s. 1119

¹¹⁴A.g.k. s. 1121

Abashidze'nin hem yerel hem de genel siyasetteki bu etkin konumu, Shevardnadze yönetiminin Acaristan'a biraz daha ılımlı bakmasını sağlamıştır.¹¹⁵

Javakheti Sorunu

Gürcistan'ın Ermenistan ile olan sınırındaki küçük bir bölgede yerleşik ermenilerin özerklik talepleri, diğer ayrılıkçı hareketlerden daha az yoğun bir seyir gösterir. Sameshi-Javakheti vilayetinin nüfusunun % 42.87'sini ermeniler oluşturur. İsteklerinde son aşama Ermenistan ile birleşerek "Büyük Ermenistan'ı oluşturmak olmakla beraber, şimdilik sadece sahip olunan fiili yapının tescillenerek özerkliğinin kabul edilmesidir. 1991-1995 yılları arasında Gürcistan'da siyasi ve ekonomik sıkıntıların yükseldiği bir dönemde, Javakheti bölgesinde merkezî yönetimin egemenliğinin sınırlanmasına yol açmış ve Ermeni gruplar yönetimi ele geçirmişlerdir. Bu tarihten itibaren de Javakheti bölgesi filli olarak kendi Temsilciler Meclisi'ni oluşturmuş ve merkezden ayrı bir yönetim olarak varlığını devam ettirmiştir. Ermenistan ve Rusya'nın desteğiyle özerklik talep eden bu bölgede tansiyon, özellikle Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru hattı projesinin yapım aşamasında ve Rus askerî üslerinin kapatılması gündeme geldiğinde artmıştır.¹¹⁶

Gül Devrimi

Güney Osetya, Abhazya konularında istenilen sonuçlara ulaşılamamış olması ve Acara'nın merkezi Tiflis yönetiminden bağımsız bir feodaliteye dönüşmesi, Şevardnadze'ye karşı ülkede muhalif seslerin ve güçlerin gelişmesinde etkili olmuştur. Giderek derinleşen siyasi ve sosyo-ekonomik kriz, 2 Kasım 2003'de yapılan parlamento seçimleri öncesinde en yüksek seviyesine ulaşmıştır. "Milliyetçi Hareket Partisi" lideri Saakaşvili seçim sonuçlarını kabul etmeyerek kendisine destek veren halkı Şevardnadze'ye karşı şiddet içermeyen protesto gösterilerinde bulunmaya teşvik etmiş ve Saakaşvili'nin başlattığı bu akım, diğer muhalefet partileri tarafından destek bulmuştur. Kasım ayı içerisinde önce Tiflis'te başlayan ve daha sonra diğer şehirlere yayılan gösteriler giderek büyümüş, 22 Kasım'da yeni

¹¹⁵A.g.k. s. 1121

¹¹⁶A.g.k. s. 1122

parlamento ilk oturumunu yapmışsa da üç gün sonra Anayasa Mahkemesi seçim sonuçlarının geçersiz olduğunu ilan etmiştir. Şevardnadze, Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanı İgor İvanov'un aracılığıyla Saakaşvili ve Zhvania ile görüştüktan sonra istifa etmiştir. 4 Ocak 2004 tarihinde gerçekleştirilen Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde oyların %96'sını alan Mihail Saakaşvili, 25 Ocak'ta görevine başlamıştır. 28 Mart 2004 tarihinde yenilenen parlamento seçimlerinden ise Saakaşvili'nin Ulusal Hareket'i oyların %67.6'sini alarak galip çıkmış ve yeni hükümet Zurab Zhvania'nın başbakanlığında kurulmuştur.

Kuşkusuz, Gül/Kadife Devriminin temelinde Gürcistan'ın etnik, siyasal, yönetsel ve ekonomik sorunları kadar, dış faktörlerin de etkisi bulunmaktadır. Devrim sürecini etkileyen en önemli dış faktörlerin başında ABD'nin 11 Eylül 2001 terör saldırılarının ardından, dünyanın çeşitli stratejik noktalarında egemenlik sağlama çabaları gelmektedir. Kafkasya ve Karadeniz'de ABD denetiminin sağlanması ve Rusya'nın bölgedeki nüfuzunun zayıflatılabilmesi açısından, Gürcistan üzerinde ABD kontrolünü zorunlu kılmıştır. Ayrıca BTC boru hattının ana güzergahlarından biri olan Gürcistanın kontrol edilmesi tamamen ABD'nin çıkarlarının korunması anlamına gelmektedir. Bu bağlamda ABD'li ünlü yatırımcı George Soros'un faaliyetleri, sahip olduğu fonlar ve vakıflar aracılığı ile Gürcistan'a aktardığı mali destekler ve Gürcistan medyasının da desteği ile Gül/Kadife Devrimi'nin ateşleyicisi olmuştur.¹¹⁷

Gürcistan Devlet Başkanı Mikhail Saakashvili göreve geldikten sonra ülkenin toprak bütünlüğünün tesisini temel hedeflerden biri olarak belirlemiştir. Rusya ile ilişkilerin giderek daha gergin bir hal alması, yıllardır Güney Osetya ve Abhazya'yı ele geçirerek toprak bütünlüğünü sağlamayı amaçlayan Saakashvili'yi, stratejik anlamda kendisine destek olan ABD ve Avrupalı devletlerin kendisini destekleyeceği düşüncesine kapılmasına yol açmıştır. Hesapsız ve herhangi bir dayanağı bulunmayan ABD ve Avrupa'nın destekleyeceği düşüncesi, Saakashvili'ye siyasal anlamda çok büyük bir hata yapmasına neden olmuş ve 7 Ağustos 2008 tarihinde

¹¹⁷ Asım Memmedov, (2009:68-83) *Gürcistan ve Kırgızistan'da Yönetim Değişikliğinin Nedenleri ve Yeni Yönetimlerin Dış Politikaları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2009, s. 68

Güney Osetya'nın başkenti Şinvali'ye Gürcistan ordusunu sokmuştur.¹¹⁸ 7-16 Ağustos 2008 tarihleri arasında yaşanan çatışmalara Güney Osetya ve Rusya'nın yanında Abhazyalılar da katılmış,Rusya'nın kara,deniz ve hava güçleriyle Gürcistan'ın önemli şehir ve limanlarını bombalaması üzerine Gürcistan Güney Osetya ve Abhazya'dan bütün güçlerini geri çekmek durumunda kalmıştır.¹¹⁹

Ermenistanın Genişleme Politikası ve Komşularıyla Sorunları

Ağustos 1991'de bağımsızlığını ilan eden Ermenistan'ın Azerbaycan ile sorunları daha önce Yukarı Karabağ anlaşmazlığı ile başlamıştır. 23 Ağustos 1990 tarihli Ermenistan SSC Yüksek Sovyeti'nin Bağımsızlık Beyannamesi, Türkiye'nin Doğu Anadolu topraklarını "Batı Ermenistan" olarak zikreder. 1995 tarihli Ermenistan Anayasası'nın Giriş bölümünde ise "Bağımsızlık Beyannamesi'nde yer alan Ermenistan'ın milli arzularını tanır" ifadesi yer alır. Öte yandan Ermenistan Parlamentosu fiubat 1991'de aldığı karar ile, Kars Antlaşması'nı tanımadığını deklare etmiştir. 1921 tarihinde Rusya'nın da katıldığı bu antlaşma ile Türkiye, Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan arasında bugün de geçerli olan sınırlar düzenlenmiştir. Öte yandan Gürcistan'ın Ermenistan sınırında Ermenilerin yaşadığı Jevahati (cavahati) bölgesi ile ilgili talepleri söz konusudur. Azerbaycan ile savaş hâli sebebiyle Ermenistan bu konuda ısrarlı değildir. Ermenistan BDT kurulufi sözleşmesi durumundaki Almatı Deklarasyonu'nu imzalamıştır. Daha sonra BM, AGİK, KEİ, IMF, Avrupa ımar ve Kalkınma Bankasına üye olmuştur. Yukarı Karabağ sorunu bağımsızlık sürecinde de devam etmiştir. Ağustos 1991'de Yukarı Karabağ ile Ermenistan arasındaki Laçın Koridoru'nu, Ermenistan işgal etmiş ve Yukarı Karabağı fiilen kendisine bağlamıştır. 1991-1995 arasında birçok bölgede savaş yaşanmıştır. Mayıs 1994'de BDT zemininde Azerbaycan ile ateşkes imzalanmış ve barış görüşmeleri konusunda Minsk Süreci başlamıştır. Geçen süre zarfında barış

¹¹⁸Neslihan Şimşek, Bağımsızlık Sonrası Dış Politika Bağlamında Gürcistan Ve Gürcistan-Türkiye İlişkilerinin Boyutları. Ankara: Turgut Özal Üniversitesi,Sosyal Bilimler Enstitüsü., 2015, s. 43

¹¹⁹Ahmet Öztürk, Rusiya-Gürcistan Krizi:Yerel Bir Çatışma,Küresel Yansımalar. *OAKA dergisi*, 2009, s. 9

anlaşması imzalanamadığı gibi zaman zaman sıcak çatışmalar da yaşanmaktadır. Yukarı Karabağ ve çevresindeki 7 vilayet Ermenistan iflgali altındadır.¹²⁰

Ermenistan askeri, güvenlik, ekonomik ve dış politika alanlarında olduğu gibi iç siyasetinde de Rusya'ya yüksek oranda bağımlıdır. Rusya'nın izlediği Güney Kafkasya politikası bölge ülkelerinin iç siyasetinde Moskova'nın rolü konusundaki ipuçlarını barındırmaktadır. Rusya bölge politikasında kendisine karşı mesafeli ve eleştirel yaklaşan yönetimlerin olmasını arzu etmemektedir. Bu bağlamda dış politika ve ekonomide olduğu gibi Ermenistan iç siyaseti de Rusya'nın güdümünde ilerlemektedir. Ancak Ermenistan iç siyasetini etkileyen birçok unsur bulunmaktadır. Bunların en başında Dağlık Karabağ sorunu gelmektedir. 'Karabağ Klanı' olarak bilinen kesim, bir dönem ülke içerisinde yoğun bir şekilde bürokratik ve siyasi mekanizmalarda kadrolaşmıştır. Ermenistan bağımsızlığını kazandıktan sonra en önemli iç ve dış sorununu Dağlık Karabağ teşkil etmekteydi. Öyle ki, ilk Devlet Başkanı olan Levon Ter-Petrosyan Dağlık Karabağ sorununun çözümüne yönelik 1997 AGİT planına sıcak baktığı gerekçesiyle ülke içerisindeki radikal gruplardan ve diasporadan aldığı sert tepkiler sonucu istifa etmek zorunda kalmıştır. Ancak Ter-Petrosyan devlet başkanlığı süresinde Dağlık Karabağ sorununun çözümü- münden yana olmuş ve ekonomik anlamda Rusya güdümüne girmemek için Türkiye ile ilişkilerin normalleşmesini savunmuştur.

242

Ter-Petrosyan bu tutumundan dolayı özellikle Ermeni Devrimci Federasyonu'nun katı eleştirilerine maruz kalmıştır. 1996 yılında yapılan başkanlık seçimlerini kazanmasına rağmen diasporadan gelen protestolar nedeniyle 1997 'de istifa etmiştir. Ancak bazı kaynaklarda bu istifanın sebebi Rusya ve Taşnaklar olarak gösterilmektedir. Çünkü Ter-Petrosyan Ermenistan'ı tamamen Rusya'ya bağımlı hale getirecek politikalardan kaçınmıştır.¹²¹

¹²⁰Alaeddin Yalçınkaya, Orta Asya ve Kafkaslarda Siyaset, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir, 2012, s. 106

¹²¹Gülay Mutlu, Ermenistan- Rusya İlişkileri: Giderek Artan Bağımlılık, Yeni Türkiye dergisi, 2014, s. 6

Karabağ Klanı'ndan olan Koçaryan devlet başkanı olduğunda ise son derece sert bir üslupla Ermenistan ile diasporanın Türkiye'ye karşı tüm güçleri ile mücadele vermesi gerektiği söylemini kullanmıştır. Koçaryan döneminde Ermenistan kendisini daha fazla tecrit etmiştir. Ülke içerisinde Ter-Petrosyan'ın faaliyetlerine yasak getirdiği Ermeni Devrimci Federasyonu'nun yeniden faaliyette bulunmasına yeniden izin vermiştir. 1999'da Ermenistan'da radikal grupların oluşturduğu aşırı bir şiddet ortamı doğmuş ve 8 parlamenterin öldürüldüğü Parlamento saldırısı bu dönemde gerçekleşmiştir. Her ne kadar Koçaryan Rusya'ya bağımlılığı azaltmak için ABD ile ilişkilerini geliştirmek yönünde adımlar atmışsa da bunda başarısız olmuştur.¹²²

Serj Sarkisyan'ın devlet başkanlığı koltuğuna çıkması ise seçimlere hile karıştırıldığı iddialarının olduğu ve karmaşayı da beraberinde getiren bir sürecin sonunda gerçekleşmiştir. Ter-Petrosyan seçimin yenilenmesi konusunda Batılı devletlerde yardım talep etmiştir. Bu sırada eski Sovyet coğrafyasında gerçekleşen renkli devrimlerden birinin de Ermenistan'da gerçekleşebileceği görüşleri dillendirilirken seçim sonrası çıkan olaylar kontrol altına alınmıştır. Ancak Ermenistan'da herhangi bir yönetim değişikliğinin ancak ve ancak ülke ekonomisinin temel kaynaklarını oluşturan Rusya'nın ve diasporanın isteği ile gerçekleşebileceği anlaşılmıştır.¹²³

Bağımsız Azerbaycan ve Sıkıntılı Dönemin Başlangıcı

Azerbaycan halkının, Moskova'nın yapmış olduğu ekonomik ve siyasi haksızlıklara karşı açık tavrı ve bağımsızlık istekleri Moskova'yı oldukça tedirgin etti. Bu hareketin diğer milletlere de örnek olacağından çekinen Moskova, 20 Ocak 1990 tarihinde Ermenilerin provokasyonlarıyla Sumgayt'ta ortaya çıkan etnik çatışmaları bahane ederek, Gorbaçov'un emriyle Bakü'de büyük bir katliam gerçekleştirdiler. Bu olaylardan sonra ülke çapında sıkı yönetim ilan edildi. Bu gelişmeler neticesinde toplumda hiçbir itibarı kalmayan Vezirov görevinden alındı. Vezirov'dan sonra Ayaz Mutalibov yönetime geçti. Mutalibov döneminde uygulanan sıkı yönetimle birlikte AHC'ye baskılar da devam etti. AHC 2 Eylül 1990 tarihinde yapılacak olan seçimlerde muhalefet güçleri arasında koordinasyonu

¹²² A.g.k. s. 7

¹²³ A.g.k. s. 8

arttırmak için Demokratik Azerbaycan Seçim Bloku'nun (Demblok) kurulmasına öncülük etti. Bu bloka Azerbaycan'ın bağımsızlığı, kişi hakları ve siyasal çoğulculuk ilkelerini kabul eden elliden fazla teşkilat katıldı. Demblok 10 Temmuz 1990 tarihinde bir bildiri yayınlayarak, Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan edilmesi, insan haklarının yerleştirilmesi, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün ve halkın güvenliğinin sağlanması, halka kendini savunma imkanlarının tanınması, ekonomik ve siyasal hayatta gerçek çoğulculuğun sağlanması konusunda bir kısım öneriler ileri sürdü. Seçimler süresince de iktidarın AHC'ye olan baskısı bütün şiddeti ile devam etti. AHC teşkilat sorumlusu ve iki adayı katledildi, çok sayıda üyesi tutuklandı. Muhalefetin televizyon aracılığı ile propaganda yapmasına izin verilmediği gibi AHC ve Demblok'un diğer liderleri halk düşmanı olarak ilan edildiler. Bütün bunlara rağmen Demblok Ali Sovet'te 30 sandalye kazandı. 2 Şubat 1991 tarihindeki Ali Sovet'in ilk toplantısı Demblok ve komünistler arasında şiddetli tartışmalara sahne oldu. Demblok'un karşı çıkmasına rağmen Ali Sovet, SB'nin yeni bir federasyon olarak devam etmesi konusunda referandum yapılması kararını aldı. 7 Mart 1991 tarihinde gerçekleştirilen referandum neticesinde halkın %95'i SSCB'nin devamından yana oy kullandı, fakat AHC'nin iddialarına göre oy verme hakkı olan halkın yalnızca %15-20 oylamaya katıldı. Azerbaycan, istiklal mücadelesi yolunda AHC mücadelesini sürdürürken SB dağılma sürecine girmişti. Sovyetlerin dağılmasını engellemek isteyen güçlerin gerçekleştirdiği başarısız darbe girişiminin ardından Azerbaycan Meclisi Mutalibov'un Başkanlığında bağımsızlık kararı aldı. 18 Ekim 1991 tarihinde yapılan halk oylamasıyla Azerbaycan'ın bağımsızlığı kesinleşmiş oldu.¹²⁴

Azerbaycan'ın problemleri bağımsızlık ilan edildikten sonra hızla artmağa başladı. Mutalibov'un, Moskova yanlısı siyaseti, Sovyetlerin Azerbaycan'ın istiklal hareketine karşı tavrını değiştirmede.¹²⁵

5 Şubat 1992 tarihinde Ali Sovet'de Karabağ'daki son olaylarla ilgili görüşmeler yapıldı. Ali Sovet'te yapılan görüşmelerde AHC Mutalibov'un istifasını

¹²⁴ Ömer Faruk İnal, Azerbaycan 1988-1995: Sancı, Kargaşa ve İktidar, Qafqaz Üniversitesi dergisi, Bakü, 2014, s.2-3

¹²⁵ A.g.k. s. 3

talep etti. Ali Sovet'in 6 Mart olağanüstü toplantısında Mutalibov'un istifası kabul edildi. Karabağ'da çatışmaların sürdüğü ve seçim kampanyalarının devam ettiği bir ortamda Mutalibov darbe girişimiyle yeniden iktidara gelmeyi planladı. Ali Sovet, muhalefet milletvekillerinin büyük çoğunluğunun katılımı olmadan çoğunlukta eski komünist milletvekilleriyle 14 mayısta olağanüstü toplantı yaparak Mutalibov'u yeniden Cumhurbaşkanı seçti. O tarihte Nahçıvan'da bulunan H. Aliyev Mutalibov'un bu girişiminin Rus yanlısı bir darbe olduğunu ve Mutalibov'un da Rusların değişmez adamları olduğunu radyodan yaptığı bir konuşmada duyurarak Mutalibov'un Cumhurbaşkanlığını tanımadığını ilan etti. Darbeden bir gün sonra AHC halkın büyük çoğunluğunun desteğini alarak Cumhurbaşkanlığı binasını ele geçirerek Mutalibov'u görevden uzaklaştırdılar. 1 Haziran 1992 tarihinde düzenlenen Cumhurbaşkanlığı seçimlerini oyların %59.4'ünü alan Elçibey kazandı.¹²⁶

Milyonları coşturan bağımsızlık hareketi Türk Cumhuriyetlerinden yalnız Azerbaycan'da görülmüştür. Bunun tarihsel sebepleri vardır; Azerbaycan'daki sosyo-ekonomik gelişmeler öteki Türk Cumhuriyetlerine göre daha önce başlamıştır. Ceditçilik adlı milliyetçi aydın hareketi, diğer Türk toplumlarından daha önce ve daha yaygın bir şekilde Azerbaycan'da yaşanmıştır. Milyonlarca insanın coşkulu hareketleriyle bağımsızlık isteyen ve bunun mücadelesini veren Azerbaycan, Asya'daki eski Sovyet toplulukları arasında bu bakımdan tektir.¹²⁷

O zaman ki siyasi konjonktür Komünist yönetimi iktidardan uzaklaştıran AHC'den başka alternatif bırakmıyordu. Seçim kampanyası Azerbaycan'a pahalıya mal oldu. Kampanyalar zamanı oluşan boşluktan yararlanan Ermeniler, Şuşa ve Laçın'ı işgal ettiler ve Karabağ tamamen ermenilerin eline geçti.¹²⁸

Halk Cephesi iktidarı döneminde gerçekleştirilen en önemli başarılarından birisi ülkede bulunan Rus Ordusu'nun çıkarılması olmuştur. Seksen bin askerden oluşan Rus ordusu ülkenin bağımsızlığına karşı önemli bir tehdit oluşturmaktaydı. Azerbaycan bu konuda eski Sovyetler Birliği ülkeleri arasında ilk olmuştur. Aynı

¹²⁶ A.g.k. s. 3-4

¹²⁷ A.g.k. s. 4

¹²⁸ Ömer Faruk İnal, Azerbaycan 1988-1995: Sancı, Kargaşa ve İktidar, Qafqaz Üniversitesi dergisi, Bakü, 2014, s. 4

zamanda Yeni Bağımsız Devletler arasında kendi sınırlarını korumak için ilk defa Azerbaycan sınır muhafaza birlikleri oluşturuldu ve milli ordunun temeli atıldı.¹²⁹

Azerbaycan-Ermenistan savaşının Azerbaycan'ın aleyhine gelişmesi, Meclisin meşruiyetine gölge düşürmesi yanında petrol sorununun Rusya'da yarattığı endişeler AHC iktidarının sonunu hazırladı ve Rusya'nın gizli eli Azerbaycan'a müdahale etti.¹³⁰

Suret Hüseyinov çok yüksek görevlere getirilmişti; Cumhurbaşkanı'nın Dağlık Karabağ temsilcisi, Başbakan Birinci yardımcısı, Karabağ Ordusu Kumandanı olarak görev yapmasının yanında milletvekiliydi. Meclis tarafından kendisine Milli Kahraman unvanı verilmişti.¹³¹

Kelbecer'in Ermenilerin eline geçmesinden sonra bazı askeri görevliler tutuklandı bazıları da görevlerinden alındı. Bu olayda doğrudan sorumlu olan Hüseyinov'da görevinden alındı. Bu Mutalibov-Gaziyev-Hüseyinov üçlüsünün tasarladıkları plan için yalnızca bir kıvılcımdı. Hüseyinov 1993 yılı Mayıs ayının ilk haftasında Gence'de isyan bayrağını kaldırdı. Gence'de bulunan Rus güçleri çekilirken bırakmış oldukları önemli miktarda silah ve mühimmata Hüseyinov'un el koyması ve Hükümet birliklerinin bu duruma müdahale etmesiyle gerginlik ayaklanmaya dönüştü. 4 haziranda Gence'de büyük bir miting düzenleyen Hüseyinov gövde gösterisinde bulundu ve Başbakan P. Hüseyinov'un istifa etmesini istedi. Gence'yi ele geçiren Hüseyinov'a karşı hükümet birliklerinin başarısız olması ve Elçibey'in olayların önünü alamamasından dolayı Başbakan P. Hüseyinov ve Meclis Başkanı İ. Gamber istifa etti. Bu arada Hüseyinov, Elçibey'inde istifasını isteyerek üç bin kişilik ordusuyla Bakü'ye doğru harekete geçti. Muhalefetin hemen

¹²⁹Abulfazl Elchibey, "Indipendence:SecondAttemp", December 1993, <http://scf.usc.edu/~baguirov/azeri/hhz4.htm>

¹³⁰Günay Göksu Özdoğan, "Sovyetler Birliği'nden Bağımsız Cumhuriyetler'e: Uluslaşmanın Dinamikleri", Bağımsızlığın İlk Yılları (Azerbaycan Kazakistan Kırgızistan Özbekistan Türkmenistan) Ankara-1994, s. 96

¹³¹Ömer Faruk İnal, Azerbaycan 1988-1995: Sancı, Kargaşa ve İktidar, Qafqaz Üniversitesi dergisi, Bakü, 2014, s. 4-5

hepsinin Elçibey ve Halk Cephesi'ne karşı tavır alması siyasal kargaşaya yol açtı. Ordu çatışmalarda tarafsızlığını ilan etti.¹³²

Ülkeyi içinde bulunduğu kargaşadan çıkarmak için halkın önünde tek seçenek kalmıştı. Halkın ve başta Elçibey olmak üzere bir kısım AHC önde gelenlerinin ısrarları üzerine tecrübeli devlet adamı Nahçıvan Meclisi ve Yeni Azerbaycan Partisi'nin Başkanı Haydar Aliyev 9 Temmuz 1993'de Bakü'ye geldi ve 15 Haziran 1993'de Milli Meclis Başkanlığı'na seçildi. Aliyev, Meclis Başkanı seçilmesi dolayısıyla yaptığı ilk konuşmada halka, Gencelilere ve Hüseyinov'a seslenerek herkesi sağ duyulu olmaya çağırırdı.¹³³

Aliyev, elinde silahlı bir grubu olan Hüseyinov'u Başbakan tayin etti.¹³⁴

25 Haziran'da Parlamento, Elçibey'in Cumhurbaşkanlığı yetkilerini Aliyev'e verdi. Böylece Aliyev fiilen Cumhurbaşkanı oldu. Elçibey'e göre İran ve Rusya tarafından gerçekleştirilen bu darbenin amacı, Azerbaycan'da yeniden "Komünist Nomenklatura"yı işbaşına getirmektir. Sonuç olarak kim tarafından gerçekleştirilirse gerçekleştirilsin, ülkenin düşman işgaline maruz kaldığı bir ortamda ordunun cepheden çekilip başkente yürümesi ancak düşmanların emeline hizmet etmiştir. Üçüncü dünya ülkelerinde olduğu gibi yanına birkaç silahlı adam toplayan bir albayın çizmiş olduğu görünüm ülkeye telafisi güç zararlar vermiştir.¹³⁵

Aliyev'in, ülkenin başına geçmesinden sonra Azerbaycan'ın geleceğini etkileyen üç önemli olay yaşanmıştır. Bu üç olayın ortak noktası yurt dışında planlanmış olması ve yönetime karşı silah kullanılmasıdır.¹³⁶

Alikram Hümbetov, önceden AHC üyesi idi. Savunma Bakanı R. Gaziyev Silahlı Kuvvetlerin büyük bir kısmını Hümbetov'a teslim etmişti. Hümbetov, kendisine bağlı kanunsuz silahlı guruplarla Lenkeran, Astara, Masallı, Lerik, Yardımlı, Celilabad ve Bilesuvar rayonlarında, halkı baskı altına alarak, devlet organlarını kendisine bağlamağa çalışmıştır. İsteklerini yerine getirilmeyen Rayon

¹³² A.g.k. s. 5

¹³³ "Azerbaycan Respublikası Ali Sovetinin Sedri Heydar Elirza Oğlu Eliyevin Azerbaycan Respublikası Milli Meclisinin 1993- cü İl 15 iyun Tarixli İcalasında Çıxışı", Qurtuluş, s. 22

¹³⁴ ALİYEV'in TBMM'de 1997 Yılında Yaptığı Konuşma

¹³⁵ Ömer Faruk İnal, Azerbaycan 1988-1995: Sancı, Kargaşa ve İktidar, Qafqaz Üniversitesi dergisi, Bakü, 2014, s.6

¹³⁶ A.g.k. s. 7

Emniyet Müdürü'nü ve Savcılığın bir kısım çalışanlarını tutuklamıştır. 18-19 ağustosta Gence'de Başbakan Hüseyinov, icra hakimlerinin, bazı bakanların ve devlet yetkililerinin de katıldığı bir toplantı düzenlemiş ve toplantıya Hümbetov'u da çağırmış, fakat yapılan toplantı her hangi bir sonuç vermemiştir. Hümbetov, Lenkeran'a döndükten sonra hakkındaki Meclis kararının iptal edilmesini isteyerek Talış Mugan Cumhuriyeti'nin kurulacağını bildirmiştir. Bununla da yetinmeyerek kendisini sözde Talış-Mugan Cumhuriyeti'nin, Yüksek Baş Kumandanı ilan etmiş ve icra hakimlerini görevden alarak yerlerine kendi adamlarını yerleştirmiştir. Hüseyinov'un, müzakerelerden sonra kargaşanın halledileceğini söylemesine rağmen Hümbetov'un, saldırganlıkta daha da ileri gitmesi olaylarda Hüseyinov'un da parmağının olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir.¹³⁷

Aliyev, görüşmelerden müspet sonuç alınmadığını gördükten sonra bölge halkının ayrılıkçılara karşı çıkmasını istemiştir. Aliyev, televizyon konuşmasında bölge halkına seslenerek halkın mevcut vaziyetten çıkmak için insanlık ve vatandaşlık tepkilerini göstermelerini, kendi namus ve şereflerini korumalarını istemiştir. Bunun yanında bazı pratik önlemler de alınmıştır. Milli Demokratik çizgideki partiler olan AHC ve Müsavat, Hümbetov hareketini kınamışlardır. Halk ve bölgenin ileri gelenleri, merkezi yönetimi desteklemiş ve ayrılıkçılar devlet güçleri tarafından dağıtılmışlardır.¹³⁸

8-9 Mart 1994 tarihinde Azerbaycan-Ermenistan cephe hattında ateşkes ilan edildi. Böylece Dağlık Karabağ sorununun barış yoluyla çözülmesi için fırsat doğdu. Ayrıca Ermenistan ile ateşkesin sağlanması Aliyev'e dahildeki problemlerle ilgilenmesi için daha geniş imkan sağlayacaktı. Azerbaycan'ın bütün siyasi atmosferine tesir eden faktör Karabağ problemi olmasaydı 90'lı yılların başlarındaki yoğun iktidar değişiklikleri olmayacaktı. Karabağ faktörü iktidar üzerindeki etkisi Aliyev tarafından iyi değerlendirilmiş. Ne barış, ne savaş konumu kabul edilerek

¹³⁷A.g.k. s. 7

¹³⁸Rasim MUSABEYOV, "Azerbaycan'daki Etnik Azınlıklar", Avrasya Dosyası, Cilt 7, Sayı 1, İlkbahar 2001, s. 190

iktidar için tehlikeli olan bir kısım silahlı güçleri, Hüseyinov ve Cavadov gibi, etkisiz hale getirilmiş ve Azerbaycan'ın devletçilik kurumlarını güçlendirilmiştir.¹³⁹

20 Eylül 1994 tarihinde Azerbaycan ve batılı büyük petrol şirketleri arasında imzalanan “asrın anlaşması” Rusya’yı rahatsız etmişti. Anlaşmanın imzalanmasının hemen ardından Rusya Dışişleri Bakanı Kozirev, anlaşmayı tanımadığını ilan etti. Bunun ardından Azerbaycan’a Rusya’nın görünmeyen eli yine müdahale etti, tabii ki yine içteki “satkınların” eliyle. 21 eylülde gözaltında tutulan Rahim Gaziyev ve yardımcısı Baba Nazırlı, Alikram Hümbetov ve Şusa ve Laçın’i Ermenilere teslim etmekle suçlanan A. Paşayev Bakü MTN’nin (Milli Tehlikesizlik Nazırlığı) nezarethanesinden kaçtılar. Bu olayın hemen ardından Aliyev’in ABD ziyareti sırasında Milli Meclis Başkanı’nın birinci muavini A. Celilov ve Hususi İdarenin Reisi S. Rehimov katledildiler. Bu arada Hüseyinov, asrın anlaşmasını eleştiren bir demeç verdi. Bu davranışı olan olayların arkasında Hüseyinov’un olduğu ihtimalini iyice artırmıştı. 2 Ekim 1994’te Celilov ve Rehimov cinayeti ile ilgili olarak arkadaşlarının haksız yere tutuklandıkları iddiasıyla ÖGPB52 elemanları Respublika Prokulatorluğunu (Cumhuriyet Baş Savcılığı) ve dokuz polis karakolunu basarak aralarında Başsavcı A. Ömerov’un da olduğu 40 kişiyi rehin aldılar.¹⁴⁰

Bu sırada Savunma Bakanlığı bir açıklama yaparak ordunun Cumhurbaşkanı’nın yanında yer aldığını bildirmiştir. Artık Aliyev elindeki en etkili silahı kullanmalıydı. Aliyev, halka seslenerek kendi yanında yer almalarını istedi. Halk gecenin geç saatlerinde Cumhurbaşkanlığı ve Bakü’ye 8 km. uzaklıkta bulunan ÖGPB karargahının etrafında toplanmaya başladılar. Tam bu sırada R. Cavadov, Hüseyinov ile yaptıkları anlaşmayı bozarak Aliyev tarafına geçmiş Hüseyinov’a bağlı birlikler ÖGPB tarafından etkisiz hale getirilmiştir. R. Cavadov’un Aliyev’in yanında yer alması, Hüseyinov’u panikletmiştir. Başbakanlıkta yaptığı basın toplantısında Gence olaylarıyla ilgisinin olmadığını, kendisinin bu olayların içine çekilmek istendiğini ileri sürmüştür. Bu arada Cumhurbaşkanı, Hüseyinov’a ilginç

¹³⁹Xaleddin İbrahimli, “Yeni Avrasiya Qafqazı”, http://bridge.aznet.org/bridge/caucasus_euroasia.htm

¹⁴⁰Ömer Faruk İnal, Azerbaycan 1988-1995: Sancı, Kargaşa ve İktidar, Qafqaz Üniversitesi dergisi, Bakü, 2014, s.8

bir teklif yapar ve onu Azatlık Meydanı'nda yapılacak mitinge davet eder. Hüseyinov, olaylarla ilgisi yokmuş gibi davranmaktadır. Ancak mitingde bir anda MTN elemanları tarafından sarıldığını fark eder. Aliyev mitingde Hüseyinov'un yönetime karşı darbe girişiminde bulunduğunu ve ordunun bu darbeyi bastırdığını söyler. 7 ekimde Hüseyinov Başbakanlık görevinden alınır ve milletvekilliği düşürülür. Ardından tutuklanarak yargılanmak üzere hapse atılır, fakat kısa bir süre sonra Rusya Federasyonu'na kaçar.¹⁴¹

Darbe girişimin yapılacağı ile ilgili Moskova basınında haberler çıkmaktaydı. Mutalibov ve Suret Hüseyinov darbeyle ilgili röportajlar vermektedirler. Cavadov, basına verdiği röportajlarda Azerbaycan'da iç savaş pahasına da olsa mevcut yönetimi devirerek hakimiyeti ele geçirerek ve bütün siyasi partilerin katılacakları bir siyasi şura oluşturacağını ileri sürmektedir.¹⁴²

Hüseyinov'un, başarısız darbe girişiminin ardından İçişleri Bakanı R. Usubov, bakanlığı bünyesindeki ÖGPB mensuplarından suç işleyen iki yüz kişinin görevine son vermiştir. 12-13 mart tarihlerinde Qazax, Ağstafa rayonlarında bazı silahlı gruplar ve görevden uzaklaştırılmış ÖGPB elamanları, devlet organlarının zaptedip polislerin silahları alınmış ve diğer yerleşim birimleriyle iletişimi kesmişlerdir. Bu silahlı gruplar mart ayının 13 ve 14'ünde Tovuz ve Gence bölgelerini ele geçirmek için Tovuz'da bulunan askeri birliklere hücum edilmişler, fakat amaçlarına ulaşmamışlardır. Alınan tedbirler sonucunda Qazax ve Ağstafa rayonlarındaki olaylar lokalleştirilmiştir. 14 martta İçişleri Bakanlığı ÖGPB'yi lağvetti. Bu tarihlerde Aliyev, Kopenhag'da bulunmaktaydı. Kopenhag dönüşü hava alanı yolunda ona karşı bir suikast planı hazırlanmıştı. S. Demirel bu konuda Aliyev'i uyarmış ve Aliyev'in Bakü'ye planlanandan daha önce gelmesiyle suikast tehlikesi atlatılmıştır. Bunun üzerine bir gurup ÖGPB üyesi R. Cavadov başkanlığında 8. km Kasabasındaki ÖGPB üssünde toplanmışlar ve 50 kişilik bir grup Nizami Rayonu Emniyet Müdürlüğü'ne silahlı baskın yapmışlardır. Mart ayının 15'nde

¹⁴¹ "Azerbaycan Respublikası Prezidenti Heydar Eliyev'in 1994-cü İl Noyabrın 28-de Xalqa Nümayendelerinin Umumrespublika Toplantısında Yekun Sözü", s. 150-151

¹⁴² Ömer Faruk İnal, Azerbaycan 1988-1995: Sancı, Kargaşa ve İktidar, Qafqaz Üniversitesi dergisi, Bakü, 2014, s.9

Cumhurbaşkanı televizyondan halka yaptığı çağrıda darbecilerin güvenliği için devletin gerekli tedbirleri alacağını vaat etmiş ve ÖGPB üyelerinin silah bırakmaları halinde affedileceklerine dair ferman vermiştir. Bu darbe girişimi 1994 yılındaki darbe girişiminin bir devamı olarak kabul edilmektedir.¹⁴³

Bağımsız devletin çıkarları ile evrensel değerleri, genel geçer güvenlik normları ile ulusal postulatları kendi bünyesinde ihtiva eden, birleştiren ve bireysel, toplumsal güvenliğin ve ülke güvenliğinin temellerini, istikametlerini ve önceliklerini kapsayan yeni bir ulusal kalkınma ve güvenlik politikası 1993 yılından itibaren Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev liderliğinde şekillendirilmeye başlanmıştır. Daha sonraki dönemde bu politika çeşitli gelişim evreleri geçirerek uygulanmaya devam etmiştir. Aradan geçen 25 yılda Azerbaycan'da ulusal kalkınma ve güvenlik konulu birtakım yasalar hazırlanmış, teoriler, doktrinler ve özel devlet programları yapılmış, pratikte de önemli adımlar atılmıştır. Günümüzde tüm yapılanların irdelenerek değerlendirilmesi, gerekli genellemelerin yapılması, uygulanan politikanın ne derecede verimli olduğunun belirlenmesi, Azerbaycan'ın ulusal kalkınma ve güvenlik stratejisinin teorik açıdan bilimsel kıstaslarla analiz edilmesi bir ihtiyaç olarak doğmuştur.¹⁴⁴

Azerbaycan'ın ulusal kalkınma ve güvenlik politikasının ana hedefleri bozulan toprak bütünlüğünün temin edilmesi, Dağlık Karabağ sorunun çözüme kavuşturulması, Güney Kafkasya'da kalıcı bir barış ortamının sağlanması gibi meselelerdir. Dağlık Karabağ sorununun çözüme kavuşturulması ve bölgede barışın sağlanması yalnızca Azerbaycan'ın ulusal kalkınma ve güvenlik politikası açısından değil, bölgenin bütününe sosyoekonomik açıdan kalkınması, hatta dünyada devamlı bir barış ve güvenlik ortamının pekiştirilmesi açısından da önem arz etmektedir. Fakat Azerbaycan Cumhurbaşkanı Sayın İlham Aliyev'in de vurguladığı gibi, Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgal edilmiş olması gerçeği

¹⁴³ A.g.k. s. 9-10

¹⁴⁴ Ali HASANOV, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Ulusal Kalkınma ve Güvenlik Politikası, Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı yanında Devlet İdareçilik Akademisi, Letterpress yayınları, Bakü 2011, s. 9

Azerbaycan'ın ulusal çıkarlarına yönelik bir tehdit olmakla beraber, bölgede barış ve istikrar ortamının sağlanması yolunda da en büyük engeldir.¹⁴⁵

Sonuç

Halkın yönetime katılımının bir göstergesi olan demokrasinin savaşız, darbesiz, hiç bir sıkıntılı dönem yaşamadan her hangi bir ülkede birden ortaya çıktığı söylenemez. Devletler yarandığı günden bu yana yönetimi ele geçirmeye çalışan güçler arasında çatışma var olmuştur ve hiç kuşkusuz bundan sonra da böyle devam edecektir. Türkiye ve Kafkaslara baktığımızda ise uzun savaşların, darbelerin hüküm sürdüğü bir yapıya sahip olmuşlar. Avrupa ve Asya'nı birleştiren yolun bu ülkelerden geçmesi, önemli doğal kaynaklara, stratejik öneme sahip olması bu coğrafini zaman zaman savaş, güçler arası çatışma alanına çevirmiştir. Bu ülkelerde gerçekleşmiş olan darbelerin etkileri bu gün de hissedilmektedir. Bu yüzden güçler zincirinde ordunun, güç kurumlarının yeri, görevi kesin olarak belirlenmelidir ve ülkenin yönetimindeki sorunlar sadece halkın seçtiği yönetici siviller tarafından belirlenmeli, ordu ise ülkenin sadece dış tehditlerden savunmasını gerçekleştirmekle sorumlu tutulmalıdır. Sebebi her ne olursa olsun, askeri darbeler demokrasiyi etkileyen, hatta yıkan bir süreçtir. Demokrasinin siyasi partiler tarafından engellendiği iddiasıyla çıkılan askeri darbe yolunda demokrasiden ya da hukuktan söz etmek mümkün değildir.

Sıkıntılı dönemlerde halk en çok siyasi bir lidere ihtiyaç duyuyor. Kargaşanın, politik belirsizliğin, güçler arasında çatışmanın hüküm sürdüğü bir dönemde halkın kimin yanında yer alması meselesi de zorlaşıyor. Ancak en çok türk halklarının örneğinde görülen siyasi liderlerin böyle bir zamanlarda halkı arkasına almayı başararak darbeleri önleyebilmesi de halkın da hiç bir zaman darbelerden yana olmadığını bir kanıtı olmakla beraber, siyasi düzenin demokrasi dışı yollarla belirlenmesinin de mümkünsüzlüğünü gösteriyor.

¹⁴⁵ A.g.k. s. 14-15

Kaynakça

Abdulvahap Akıncı (2014), Türkiye'nin Darbe Geleneği: 1960 ve 1971 Müdahaleleri, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, sayı 9

Adnan Küçük, (2005), "Türkiye'de Anayasalar ve Anayasacılık Hareketleri", Adnan Küçük ve diğerleri (der.), 21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye'de Siyasal Hayat, Cilt: 1, Aktüel Yayınları, Bursa

Ahmet Şeref Gözübüyük (1998), Anayasa Hukuku, Turhan Kitabevi, Ankara

Ahmet Makal (2002), Türkiye'de Tek Parti Dönemi Ve Korporatizm Tartışmaları, Toplum Ve Bilim *dergisi*, İletişim yayınları, İstanbul, sayı 93

Ahmet Öztürk (2009), Rusiya-Gürcistan Krizi:Yerel Bir Çatışma,Küresel Yansımalar. *OAKA dergisi*,

Alaeddin Yalçinkaya (2009), Orta Asya ve Kafkaslarda Siyaset, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir

Ali Hasanov (2011), Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Ulusal Kalkınma ve Güvenlik Politikası, Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı yanında Devlet İdareçilik Akademisi, Letterpress yayınları, Bakü

Asım Memmedov, (2009) *Gürcistan ve Kırgızistan'da Yönetim Değişikliğinin Nedenleri ve Yeni Yönetimlerin Dış Politikaları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara

Atiye Emiroğlu (2016), Cumhuriyet Dönemi Darbelerin Türk Demokrasisi Ve Çağdaşlaşmasına Etkileri Üzerine Bir İnceleme, *Tarihin Peşinde* ,Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 15

Davut Dursun (2005), "Türk Demokrasisinde Kurumsallaşma Sorunu ve Krizleri Çözme Yöntemi Olarak Askeri Darbeler", Muhafazakâr Düşünce, Sayı 3

Dilek Elvan Öz (2007) *,Kafkasya'da Patlamaya Hazır Etnik Bomba: Gürcistan'da Özerklik Sorunları* ,38. ICANAS International Congress of Asian and North African Studies,Basılı Bildiri

Erdoğan Teziç (2006), Anayasa Hukuku, Beta Yayınları, İstanbul

Fuat Keyman (1998-9), “Kamusal Alan ve “Cumhuriyetçi Liberalizm”: Türkiye’de Demokrasi Sorunu”, DOĞU BATI, 2/5 , Kasım-Aralık-Ocak

Giray Saynur Bozkurt (2008), Gürcistan’daki Etnik Çatışmalar Karşısında Türkiye Ve Rusya’nın Tutumu. *Karadeniz Araştırmaları*

Gökhan Erdem (2015), 12 Eylül Darbesinin Türkiye’nin Avrupa İle İlişkilerine Etkileri: Avrupa Topluluğu Ve Avrupa Konseyi’yle İlişkiler, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt 14

Gülay Mutlu (2014), Ermenistan- Rusya İlişkileri: Giderek Artan Bağımlılık, *Yeni Türkiye dergisi*

Günay Göksu Özdoğan (1994), “Sovyetler Birliği’nden Bağımsız Cumhuriyetler’e: Uluslaşmanın Dinamikleri”, Bağımsızlığın İlk Yılları (Azerbaycan Kazakistan Kırgızistan Özbekistan Türkmenistan) Ankara

Heper Metin (1994), “Atatürk’te Devlet Düşüncesi”, Ersin Kalaycıoğlu; Ali Yaşar Sarıbay (der.), Türkiye’de Siyaset: Süreklilik Ve Değişim içinde, Der Yayınları, İstanbul

İrfan Ülkü (2000), Bağımsızlıktan Sonra Azerbaycan, Doğan Kitabevi, İstanbul

Leila Alieva (2013), Reshaping Eurasia: Foreign Policy Strategies and Leadership Assets in Post- Soviet Caucasus

Mehmet Ali Birand (1978), Bir Pazar Hikayesi Türkiye-AET İlişkileri, İstanbul, Milliyet gazetesi

Mehmet Asım Karaömerlioğlu (2015), Tek Parti Döneminde Halkçılık, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce*, Cilt 2, Baskı 8, İletişim yayınları, İstanbul

Mehmet Kemal (1986), Bu Darbeler Kimin İçin?, Cem Yay., İstanbul

Mitat Çelikpala (2012), Başarılı Devlet- Demokratik Model Ülke Sarmalında Gürcistan’ın 20 Yılı. OAKA

Nahsen Badeli (2012), Türkiye’nin Son Yüzyılı ve Sosyal Demokrasi, Alter Yay., Ankara

Neslihan Şimşek (2015), Bağımsızlık Sonrası Dış Politika Bağlamında Gürcistan Ve Gürcistan-Türkiye İlişkilerinin Boyutları. Ankara: Turgut Özal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.



Nuh Yılmaz (2012), Bir Postmodern Darbe Portresi: 28 Şubat, *Binyılın Sonu:28 Şubat dergisi*, 3. Cilt

Onur Öymen (2011), Demokrasiden Diktatörlüğe İktidar Uğruna Demokrasiyi Feda Edenler, Remzi Kitabevi, İstanbul

Ömer Faruk İnal (2014), Azerbaycan 1988-1995: Sancı, Kargaşa ve İktidar, Qafqaz Üniversitesi dergisi, Bakü

Pınar Kaya Özçelik (2011), 12 Eylül'ü Anlamak, *Ankara Üniversitesi SBF dergisi*, Cilt 66,Sayı 1

Ramazan İzol (2002), "Türkiye'de Ordu'nun Siyasi Varlık Sebepleri", *Mülkiye*, Cilt 26, Sayı 235

Rasim Musabeyov (2001), "Azerbaycan'daki Etnik Azınlıklar", *Avrasya Dosyası*, Cilt 7, Sayı 1

NEW DIMENSION OF THE MILITARY INTERVENTION: BANGLADESH EXAMPLE

ASKERİ MÜDAHALENİN YENİ BOYUTU: BANGLADEŞ ÖRNEĞİ

Rahmat ULLAH•

Abstract:

Bangladesh achieved its independence on 16 December 1971; after 9 months war against Pakistan. The first parliamentary election held on 7 March 1973 and ruling Awami League (AL) party gained the overwhelming majority in the Parliament. But after three and half year of the independence, the founder of the country and the President Sheikh Mujibur Rahman and most of his family members assassinated by a small group of mid-level army officers on 15 August 1975. The second coup held lead by a brigadier after three months of the first coup. And only after 3 days of the second coup; another coup held and the leader of the second coup assassinated. Major General Ziaur Rahman became the chief martial law administrator on 19 November 1976. He became the 7th President of Bangladesh on 21 April 1977 and assassinated on 30 May 1981 by a group of army officers. Although the then Chief of Army Staff Lieutenant General H. M. Ershad remained loyal to the political government; he came to power in a bloodless coup on 24 March 1982 and became president on 11 December 1983. In 1991, the democratic government came to the power and different elected government ruled Bangladesh till 2006. On 11 January 2007, Chief of the Army Lt. Gen Moeen U. Ahmed forced the then President to declare the state of emergency and formed military-backed Caretaker Government (CTG) headed by Fakhruddin Ahmed, who had worked for the World Bank. The non-constitutional military-backed government continued for 2 years and detained politicians including the heads of the two major political parties. It filed charges of corruption against politicians, bureaucrats, and businessmen and tried major party leaders out of the country to reform the political system. In this study, we have

256

shown the nature of the recent military intervention of Bangladesh and its differences to the past interventions.

Keywords: The Military Intervention, Bangladesh, Politics, New Dimension.

Özet:

Pakistan ile 9 ay boyunca savaştıktan sonra Bangladeş 16 Aralık 1971'de bağımsızlığını kazanmıştır. 7 Mart 1973'te yapılmış olan ilk genel seçimlerde iktidarda olan 'Awami Lig' partisi mecliste yine çoğunluğunu kazanmıştı. Ancak bağımsızlıktan üç buçuk yıl sonra ülkenin kurucusu ve günün cumhurbaşkanı Sheikh Mujibur Rahman ve aile üyelerinin çoğu; orta düzey subayları tarafından suikast düzenlenerek öldürüldü. İlk darbeden üç ay sonra bir tuğgeneralin liderliğinde ikinci darbe gerçekleşmiştir. Ve ikinci darbenin 3 gün sonra bir başka darbe düzenlenmiştir ve ikinci darbenin lideri suikast teşebbüsüne uğramıştır. Tümgeneral Ziaur Rahman 19 Kasım 1976'da sıkıyönetim başkanı olmuştur. 21 Nisan 1977 yılında Ziaur Rahman Bangladeşin yedinci cumhurbaşkanı olmuştur ve 30 Mayıs 1981'de bir grup subayları tarafından suikat düzenlenerek öldürülmüştür. Ordu komutanı Korgeneral Huseyin Muhammad Ershad siyasi yönetime sadık kalmasına rağmen; 24 Mart 1982'de kansız bir darbeyle iktidara geldi ve 11 Aralık 1983'te cumhurbaşkanı olmuştur. 1991 yılında demokratik hükümeti iktidara geldi ve seçilmiş olan farklı hükümetler 2006 yılına kadar Bangladeş'i yönetmiştir. Genel seçimler konusunda siyasi partilerin anlaşmazlığından dolayı ortaya çıkan siyasi krizi nedeniyle 11 Ocak 2007'de ordu komutanı korgeneral Moeen U. Ahmed o zamanki cumhurbaşkanına zorla olağanüstü hal ilan ettirmiştir. Ertesi gün Dünya Bankasında çalışmış olan Fakhruddin Ahmed'in başkanlığında askeri destekli Geçici Hükümetini kurmuştur. Yasa dışı askeri destekli hükümeti 2 yıl devam etmiştir ve iki önemli siyasi partinin başkanları da dahil olmak üzere politikacıları gözaltına almıştır. Bu askeri destekli hükümeti politikacılar, bürokratlar ve iş adamlarına karşı yolsuzluk suçlamaları açmıştır ve siyasi sistemi reform etmek için büyük parti liderlerini ülke dışına çıkarmaya çalışmıştır. Bu çalışma, Bangladeş'in son askeri müdahalesinin niteliğini ve geçmişteki müdahaleler ile bunun farklılıklarını analiz etmeye çalışacaktır.

Anahtar kelimeler: Askeri Müdahale, Bangladeş, Siyaset, Yeni Boyut

Introduction: Politics and the Military of Bangladesh

British authority ruled Indian sub-continent as a colony nearly two centuries and divided the sub-continent as two countries India and Pakistan in 1947, on the basis of religion. Bengal land was also divided as West and East Bengal on the basis of religious majority. East Bengal (now Bangladesh) included with Pakistan as a province, with thousands mile distance. Pakistan failed to build a strong democratic political system from the beginning and mostly ruled by military and bureaucracy till the 1970s (Huq, 1993). The Pakistani leaders both democratic and military failed to

understand the intensity of the desire of the people of East Bengal. They also underestimated Bengalis' democratic demands and rights although the political movements organized by Bengali people had a democratic identity. The language movement in 1952, the six-point programme in 1966, people's uprising in 1969, the election in 1970 and finally the military action in March 1971 led to the disintegration of united Pakistan. Bangladesh has born on 16 December 1971 after a nine-month long Liberation War (Hasanuzzaman, 1998). Bangladesh established the democratic system from its beginning and succeeded to take its democratic constitution only after a year of the independence. The leading party of liberation war Awami League (AL); gained the overwhelming majority in the Parliament in 1973. But the founder of the country and the then Prime Minister Sheikh Mujibur Rahman faced many problems to build the new nation. On 28 December 1974, Sheikh Mujibur Rahman's government declared the state of emergency because of economic crisis, deadliest famine, uncontrolled law and order and radical opposition.

The AL government drastically amended the constitution and established the one-party presidential system in 1975. On 15 August 1975 Sheikh Mujibur Rahman the then-president was assassinated by a group of army officers. After this coup, a series of coups and counter coups occurred and military governments ruled Bangladesh till 6 December 1990 (Khanam, 2008). Although multi-party democratic system restored in 1991, Bangladesh politics still has some problems like weak leadership, oppression on the opposition parties, lack of tolerance, widespread corruption, weak election commission, questionable elections, political violence as well as the lack of democratic practice among political parties (Hasanuzzaman, 2009). On the other hand, Bangladesh military has inherited colonial tendency from British Authority before 1947 and experience of Martial Law under Ayub Khan and Yahya Kahn from 1958 to 1971 in Pakistan period. Military officers took responsibility for training the Freedom Fighters at various training centres and they themselves fought against the Pakistan army and lead the liberation war from 25 March to 16 December 1971 (Ahamed, 2004). So, it can be said that Bangladesh military's supremacy in politics is a traditional sequence from Pakistan to Bangladesh (Rahaman, 2009). Liberation war was also the beginning of politicization of the Bangladesh military because they lead the war and gained the independence without the presence of political leadership and proper political guidance (Masum, 2010). The soldiers, who participated in the liberation war, could not be separated from politics because the liberation war in 1971 was basically a political war (Major Rafiqul Islam in Rahaman, 2009). Morris Janowitz characterizes these militaries as "Armies of National Liberation" and these types of military wished to play role in the internal politics (Rahaman, 2009). In this study, we will discuss the nature and causes of the military interventions in

Bangladesh politics and we will show the exceptionalities of the recent military intervention from the past interventions.

The Framework for the Analysis:

There are many theories to analyse military intervention in politics. But, some theories cover the area of analysis, as Önder (2010) categorises: (1) socio-economic development, (2) political development, (3) the centrality of military, (4) conflict, and (5) regional differences. As a developing country, Bangladesh is trying to develop its social, economic and political fields. New social groups and norms are creating; new economic groups, fields, and functions are increasing and new political norms, views, groups and parties being taking part in the political system. So, 'Socio-economic Development Theory' and 'Political Development Theory' is more likely related to analyse the military interventions in Bangladesh politics. Socio-economic development theory is one of the most important theories to analyse military intervention in politics. Finer (1988) cited in Önder (2010) argued that, the density of military interventions is more likely to decrease with increased socio-economic development status. It means that the less socio-economic development would be an important cause of military intervention and it is still happening in the developing countries for socio-economic reasons. 'Political Development Theory' mainly focused on strong civilian government, strong political units and institutions and standard democratic values of a political system. So, the weakness of elected government, lack of political units and political participation and political crisis encourages military interventions. In the theory of political development and decay Huntington (1977) stressed the importance of institutionalization of political organizations and procedures. Political decay creates the imbalance between social mobilization and political institutionalization and it opens the way to military intervention. Non-institutionalized political organizations could not be able to ensure political participations and it fails to respond the public demands and opens the way to social conflicts and military interventions. Fragile political institutions, lack of consensual leadership and legitimacy, the power vacuum and low level of political culture may cause for military intervention (Ahamed, 1989).

The Military Interventions in Politics:

The military is one of the main parts of a country that work under the political authority and it plays the main role to protect a country's security from the external military threat. But in the developing countries, military sometimes use their armed power in politics and become a parallel authority in the political process because of their organizational structure. In the case of developing countries, military intervention has been seen all over the world. Military interventions mean the

attempt to control the policy process either legislative or executive power or in some cases judiciary power by the military. They also try to exert strict control over other interest groups (Önder, 2010) and sometimes try to control political and interests groups directly. It also means the unconstitutional takeover of political power from the civilians by the armed forces by brute force (Edeh and Ugwueze, 2014). Sometimes military or a group of armed forces directly revolt against a civilian government and sometimes they make pressure and demand the resignation of the civilian government. In the case of Bangladesh politics, the military or a group of military officers directly intervened in politics six times. These are 15 August 1975, 3 November 1975, 7 November 1975, 30 May 1981, 25 March 1982 and on 11 January 2006.

The Military Interventions from 1975 to 1982:

The nine-month-long war against Pakistani military made a new military force of Bangladesh undisciplined, politicized and ambitious. The first political leadership Bangladesh has also failed to make the military disciplined (Masum, 2010). The size of the armed forces of quite small but the level of internal rivalry and cleavage was so high. The main problem among the military forces was the 'repatriates' and 'freedom fighters' issue. In the military, 28000 men were 'repatriates' among 36000 men including 1000 officers among 1200 officers in 1975. The freedom fighter military officers were offered two years' seniority and treated preferentially that caused animosity among the repatriates' because some of the repatriate officers were placed under new ranked officers who were junior to them in the Pakistan defence forces. These two groups were also divided ideologically. The freedom fighters regarded the repatriates as opportunists and pro-Pakistanis and on the other hand repatriates regarded most of the freedom fighters as basically secularists, socialists and Pro-Indian. Conflicts between the Bangladesh Rifles and regular defence forces assumed alarming proportions in 1972 which was started at the time of independence war (Ahamed, 2004).

The questions about the economic system; the issues of the relations with China or Moscow and about the role of religion lead to the creation of some militant rightist, socialist as well as communist groups in the society. These societal cleavages caused the factionalism among the soldiers and some leftists' cells were created among the military forces (Wolf, 2013). The government did not take effective measures for the reconstruction of the military infrastructures and the expenditure on defence services was gradually reduced. On the other hand, newly established militia group named Jatiya Rakkhi Bahini (National Security Force) was introduced as a parallel organisation to the regular armed forces because Sheikh Mujibur Rahman intended

to reduce the power of armed forces (Rahaman, 2009). AL on the other hand nationalized all important sectors of the country including banks, factories, airways and foreign trade and ruling party leaders, workers and sympathisers were given the opportunities in all the fields of the state and many of them became involved in blatant corruption and smuggling operations. (Maniruzzaman, 2009). AL government failed to control extreme radicalisation after the liberation war and the law and order gone out of control. The government also failed to handle the problems of serious economic crisis, social and political instability (Ahamed, 1989); thus major groups of the society including political parties, bureaucracy and military went against the government (Khanam, 2008). The government deployed the paramilitary and regular forces to ensure law and order in the entire country. The successes of the military to manage the political problems made the military officers believe that only the Bangladesh Army could save the country. The growing participation in the day-to-day affairs of the state made the military officers sensitive to political power. They were also being aware of the basic weaknesses of the regime, particularly the corrupt practices of some top ranking leaders, and of their unpopularity (Ahamed, 2004). The pro-Indian policy, taken by Mujib government created an anti-Indian and anti-Mujib feeling among most of the military men.

In this complex political situation, on 28 December 1974, Sheikh Mujibur Rahman's government declared the state of emergency; drastically amended the constitution and established the one-party presidential system in January 1975. Thus the pre-independence consensus on parliamentary democracy which was created by AL, been vanished by the same party only after three and half years of the independence (Ehsan, 2010). Thus the democratic government became authoritarian and the leader of the democratic movements became autocratic (Jahan, 1980). In this situation, a group of mid-level young military officers brutally killed the then-President Sheikh Mujibur Rahman including most of his family members on 15 August 1975. They installed a new government headed by Khondakar Mushtaque Ahmed who was a minister of Mujibur Rahman's cabinet. On 3 November 1975, Deputy Chief of the Army Major General Khaled Musharraf seized the power and the Army Chief, Lt. Gen. Ziaur Rahman was placed under house arrest. Soldiers of the Bangladesh military rose against Khaled Musharraf and killed him on 7 November and a new government was formed under the leadership of the Chief of the Army Major General Ziaur Rahman. He was a well-known role in the war of independence and his historic declaration of Bangladesh (on behalf of Sheikh Mujibur Rahman) as an independent sovereign state on 26 March 1971 had turned him into a legendary figure (Huq, 1993).

Zia took several measures to consolidate and legitimise his regime such as referendum and the presidential election, formation of the political party, arranging parliamentary elections (Khanam, 2008: 4). Although Ziaur Rahman was tried to stop grouping among the military by giving officers important posts in the secretariat, public corporations, high posts in the police departments, business and industry sectors, foreign trade and foreign missions. He has also executed and arrested some military officers but failed to stop the conspiracy. The conflict among freedom fighters and repatriates, pro-verses anti-liberation forces, Manzoor (Mejor General Abul Manzoor) verses Zia (Ziaur Rahman), Manzoor verses Ershad (Lt. General H. M. Ershad) was divided the armed forces (Rahaman, 2009). One the other hand, AL supporters, and freedom fighters from the military as well as civil; criticized Ziaur Rahman's soft policy towards Islamist's, non-secular rightist's and the repatriate groups in the military as well as the killer of Sheikh Mujibur Rahman. He has faced at least 17 coup attempts (Ahmed, 2014), most were lead by freedom-fighter officers and at last assassinated by some Brigadier ranked officer on 30 May 1981. Although he was killed by some military officers; he made the military as strong part of policy and decision level. The military became a well-organised interest group and a dominant organisation in the political system. So, after the assassination of Ziaur Rahman, military demanded a constitutional right for playing an active role at the policy level. But the political authority denied military's illegal proposal and within a year, Chief of the Army Staff, Lt. General H. M. Ershad who was a repatriate officer imposed the martial law on 24 March 1982 and suspended the constitution (Halim, 2003). Ershad gave the military more political opportunities than Ziaur Rahman and helped the military to control all decision-making areas. This coup d'état was importantly different from the first coups as Emajuddin Ahamed stated, ".....the coup d'état of 24 March 1982 too can be adequately accounted for in terms of the corporate interest of the military.....the Bangladesh military emerged as a force more well-knit than ever before, especially at the top behind the repatriate generals.....these generals under the leadership of H. M. Ershad developed a deep-seated interest in maintaining unity and cohesion among themselves" (Ahamed, 1989). Although Ershad was succeeded to solve the group conflict in the military, he totally failed to make a legitimate regime. The processes flowed by him for earning public support like referendum, presidential, parliamentary and local elections and forming political party were not been accepted by the democratic parties and groups. At the end, general Ershad was forced to resign on 6 December 1990, when the opposition political parties and groups organised against him and political crisis turned into mass upsurge.

The Military Intervention in 2007:

On 27 February 1991, a free and fair parliamentary election held under a Caretaker Government (CTG). Four big parties such as: Bangladesh Nationalist Party (BNP) formed by Assassinated Army Chief Ziaur Rahman, Awami League (AL) the party of assassinated president Sheikh Mujibur Rahman, Jatiyo Party (JP) formed by the Army Chief H. M. Ershad and Jamaat-e-Islami Bangladesh (BJI) won the different parliamentary seats in that election. The center-right democratic BNP formed a coalition government with the Islamic party Jamaat-e-Islami Bangladesh and the secular democratic AL and Ershad's Jatiyo Party became the opposition in 1991 democratic parliament. In that new journey of the democracy, Bangladesh politics has mostly divided into two major blocks one lead by center-right and Islamist democratic parties and another lead by secular-leftist democratic parties. Center-right and Islamist block formed a government in 1991 and 2001, on the other hand, secular-leftist blocks formed a government in 1996 (Hasanuzzaman, 2009). Such kinds of group politics created many problems in the political systems as well as in the civil and military bureaucracy. Two leading political parties in the democratic period from 1991 to 2006 used state institutions for their benefit. That's why all local and national elections, election commissions, caretaker governments were being questionable to the oppositions. Every government tried to appoint government and military personnel according to their political connection. Promotion, retirement, illegally dismissed or deployed in remote or rural areas (Wolf, 2013) on the basis of political identity became a well-known process from 1991 to 2006. Corruption, political conflicts, oppression on opposite political parties, long term political strikes by the opposition, noncooperation tendency among political parties and the authoritarian tendency of the democratic governments made the process ineffective.

The political situation was getting more violating when the BNP-led coalition government was placing party loyalists in key positions throughout the important institutions and altered regulations to make a BNP supporter Chief Justice for the head of the non-partisan CTG which would be organised the general election in January 2007 (Ehsan, 2010). Demand for appointing the neutral persons in the Election Commission (EC) and the CTG and its early solution; opposition block created a political deadlock throughout the country. The government tried to control the opposition political movements ironically. Describing the political situation in the last days of BNP government in 2006 Mushrafi stated that "A sort of floating political process gripped the nation and the polity which sidetracked the people in the name of the people and banking on the slogan for democracy.....The political forces packed all fruits. Democracy of the people suffered from horror and holocaust at the level of the social dynamics" (Mushrafi, 2009). On 28 October 2006, at the last day of

the BNP-led coalition government; AL led secular-leftist bloc activists took to the streets, started setting fire to the markets and vehicles and attacked BNP and BJI activists and killed BJI supporters by bamboo poles and oars in the capital (Daily Star, 2006; Ehsan, 2010). The AL-led block rejected the BNP-appointed President Iajuddin Ahmed when he took the responsibility on 29 October 2006 as a chief advisor of CTG for the ultimate solution of the critical political situation. When the CTG decided to deploy military on December 2006 for the election; AL-led block seen it as an attempt by the president to manipulate desired political goals (Masum, 2010).

On 3 January 2007, AL declared that they will boycott the election and will continue the strikes. Thus all possible options for arranging a general election failed and national life comes to a standstill, "The entire nation suffered from deep tension that substantively sterilized its productivity in all spheres. It lost faith in the political forces and their leadership.....It began to search for an unimaginable alternative for governance" (Mushrafi, 2009). General Moeen U. Ahmed, the then chief of army staff wanted to take the power in such political crisis, as M Mukhlesur Rahman Chowdhury the then Adviser to the President of Bangladesh stated in an interview in 2014, 'General Moeen wanted to declare military rule by creating a political crisis in the country and wished to be a President. Actually, Moeen started his conspiracy for taking political power from 2005 and waited for the last day of the BNP-led government. He had taken preparation for declaring the state of emergency on 28-29 October 2006 but he could not do so for the discreet steps of the president. Again there was news that Moeen would be declared military rule in between 7 to 12 January 2007. But Moeen failed to achieve the support from the international community. Delegated from two powerful countries meet with Moeen on 7 and 8 January and warned against military rule.

Moeen U. Ahmed moves away from the process of the imposition of martial law' (Ittefaq, 2014). "United Nations, on 11 January, even warned the army against partisan intervention in politics that might jeopardize its lucrative role in worldwide peacekeeping operations" (Ehsan, 2010). On 11 January 2007, military pressured the President to declare a state of emergency and formed a military-backed CTG headed by a former World Bank executive Dr. Fakhruddin Ahmed (Ahmed, 2014). The CTG with the direction of military Chief suspended all political activities, postponed the election, and declared the operation against the corruption and reforming electoral machinery and practices. They declared a time frame for election in December 2008. Masum stated in his analysis that, "the military as such quietly seized power without making it public. The adoption of a populist approach to good governance stressing on immediately restoring law and order and bringing peace and stability proved to

be fairly successful as it had drawn wide-spread support initially from the ordinary citizens” (Masum, 2010).

It filed charges of corruption using Anti-Corruption Commission (ACC) against politicians, bureaucrats, and businessmen and tried major party leaders out of the country to reform the political system. They detained politicians including the heads of the two major political parties. This non-constitutional military-backed government continued almost 2 years and royally exceeded the constitutional limit of 90 days. They exercised all constitutional power like an elected government. Military taken all control over all policy levels of the state as well as over all other security forces, e.g. Bangladesh Rifles (BDR), Rapid Action Battalion (RAB), Police and the intelligence agencies. It also gained an increased influence over business activities (Wolf, 2013). The armed forces spread all over the country and acted to fulfil the agenda of the Generals (Ahmed: 2014). Although military gained control over all the state instruments they failed to control the sky soaring prices of necessary daily commodities. Minus tow formula (initiatives to minus two lady leaders of the tow big party), initiatives to make new parties by civil society members, creating factionalism within the major party in the name of political reform were also the issues of losing their popular support (Ahmed, 2014). When pressures from major political parties to free their leaders and started raising the voice against military-backed CTG; on 17 December 2008, CTG lifted emergency and conducted the national election on 29 which brought secular-leftist block lead by AL in power. Thus democratic order was restored again (Ehsan, 2010; Masum, 2010) after two years national crisis.

New Dimension of the Military Intervention:

The first coup of Bangladesh history was taken place on 15 August of 1975 by a small group of mid-level military officers which was mainly against the head of the government, the then-President Sheikh Mujibur Rahman. Who turned as an autocratic ruler from the democratic system and followed pro-Indian foreign policy.

The second coup, which was taken place on 3 November 1975, was mainly against the anti-Mujib and anti-Indian civil government. This pro-secular group was also tried to gain control over the rightist and repatriates military officers. For example, they placed the Army Chief Lt. Gen. Ziaur Rahman under house arrest, because he was known as a rightist army officer.

The third coup organised by soldiers brought the Chief of the Army Major General Ziaur Rahman to the power on 7 November. Repatriates, leftist and rightist groups among the military lead the coup and was against the pro-Indian, pro-AL group of

the army (Rahaman, 2009). He was tired to stop grouping among the military and especially the repatriates-freedom fighter's conflict and leftists groups and established control over the armed forces. He raised the military budget from Tk. 750 million in 1974-75 to Tk. 2194 million in 1976-77. The military personnel increased from 26,500 in 1974-75 to 77,000 in 1980-81 (Ahmed, 2014). Major General Ziaur Rahman made the military as a strong part of policy and decision level. The military became a well-organised interest group and a dominant organisation in the political system at that time.

The fourth coup which was lead by some Brigadier ranked pro-secular freedom fighter officer on 30 May 1981, was against Ziaur Rahman who has mostly worked to unite non-secular rightist's, Islamist's and the repatriate groups in the military. Pro-AL and pro-Indian groups among the military were several times tried to revolt against Ziaur Rahman because he has posted the killer of Sheikh Mujibur Rahman and given political rights to conservative Islamic parties.

The fifth military coup lead by Chief of the Army Staff, Lt. General H. M. Ershad on 24 March 1982 was against an elected government. Ershad who was a repatriate officer took the political power for the organisational as well as the politico-economical interest of the military. Ershad gave the military more political opportunities than Ziaur Rahman and helped the military to control all decision-making areas. Ershad was succeeded to solve the group conflict in the military. The military emerged as a force better-knit under the leadership of the repatriate officers.

The last and latest military intervention on 11 January 2007 was although not a direct coup, but military officers played the leading role using a non-constitutional government lead by bureaucrats; civil society members and retired military officers. The military has got the opportunity to take political power when political parties failed to arrange a free and fair election and create a horrible situation in the political system. Although the then Chief of the Army Staff General Moeen U. Ahmed had the intention to impose martial law and be a President; he could not do so because the international community had a little support for imposing martial law. But the international community like the USA, UK and India had a strong support for an Emergency. Moudud Ahmed stated that "Considering that Emergency could operate almost like a civil martial law, an idea found to be more in the administration of the country under a civil cover without being in the forefront.....It also fitted with the new phase of experiments being conducted now.....under the patronage of the United States where international or geopolitical needs demanded such control over certain areas or countries (Ahmed, 2014). Using the cover of civil government,

General Moeen U. Ahmed played his role as like a military ruler and implemented the agendas given by the external communities.

Conclusion:

The recent intervention in internal politics lead by Bangladesh military was not a direct intervention. But the military did all the things that they do under the martial law. They use a group of bureaucrats and civil society persons to avoid internal and external criticisms. Actually, it was an experiment of a new paradigm of the military interventions in developing countries by the powerful imperialist countries. It is the simple way to control a country, where the military would be satisfied and the interest of the external powers would be fulfilled. Most of the western powers including USA and UK, and Bangladesh's powerful neighbour India supported the military to impose the state of emergency and hold the power under a civil cover. The intervention was happened at the time when, Bangladesh had achieved an annual growth rate of 6.7% and its projected annual growth rate was 7 to 8% in the next 5 to 7 years. Bangladesh was also termed as an emerging tiger in international media for its rapid economic growth. But the not-constitutional military-backed CTG made "emerging tiger" into a mouse in their two years rule (Ahmed, 2014). Although, the national election was held on 29 December 2008 and the political parties started to play their role; Bangladesh democracy and economy is still facing various pressures from external sources.

267

Sources:

Ahamed, E. "The August 1975 Coup D'état", E. Ahamed, (ed), Society and Politics in Bangladesh, Academic Publishers, Dhaka, 1989, pp.150-167.

Ahamed, E. "The Coup of 24 March 1982", E. Ahamed, (ed), Society and Politics in Bangladesh, Academic Publishers, Dhaka, 1989, pp.168-174.

Ahamed, E, "The Military and Democracy in Bangladesh", The Australian National University E Press, 2004, pp.100-118.

Ahmed, M. Bangladesh Emergency and the Aftermath 2007-2008, The University Press Limited, Dhaka, 2014.

Edeh, H. C., Ugwueze, M. I. "Military and Politics: Understanding the Theoretical Underpinnings of Military Incursion in Third World Politics", Mediterranean Journal of Social Sciences, Vol 5 No 20, Italy, September 2014, pp.2047-2058.

Ehsan, M. "Challenges of Democratic Consolidation in Bangladesh: Where Does it Stand in the Arduous Path?", A. M. Hasanuzzaman and S. Alam, (eds.), Political

Management in Bangladesh, A H Development Publishing House, Dhaka, 2010, pp.19-53.

Finer, S.E. The Man on Horseback, Bouldr, Westview Press, 1988.

Halim, M. A. Constitution, Constitutional Law and Politics: Bangladesh Perspective, Md. Yousuf Ali Khan, Dhaka, 2003, pp.415-433.

Hasanuzzaman, A. M. Role of Opposition in Bangladesh Politics, The University Press Limited, Dhaka, 1998, pp.37-39.

Hasanuzzaman, A. M. Bangladeshey Sangsadio Gonotantra, Rajniti O Governance: 1991-2007, The University Press Limited, Dhaka, 2009, pp.33-96.

Huntington, S. P. Political Order in Changing Societies, London, Yale University Press, 1977.

Huq, M. S. Bangladesh in International Politics: the Dilemmas of the Weak States, The University Press Limited, Dhaka, 1993, pp.10-37.

Jahan, R. Bangladesh Politics Problems and Issues, The University Press Limited, Dhaka, 1987, p.187.

Khanam, R. The Nature of Legitimacy and the Crisis of Bangladesh Politics 1972-1990, A H Development Publishing House, Dhaka, 2008, pp.2-5.

Maniruzzaman, T. The Bangladesh Revolution and its Aftermath, The University Press Limited, Dhaka, 2009, pp.151-152.

Masum, A. L. "Armed Forces Management and Politics in Bangladesh", A. M. Hasanuzzaman and S. Alam, (eds.), Political Management in Bangladesh, A H Development Publishing House, Dhaka, 2010, pp.233-247.

Mushrafi, M. "Election and Democracy: Bangladesh Context", M. Mushrafi and H. Rahaman (eds.), Bangladesh Politics and Governance, Mowla Brothers, Dhaka, 2009, pp.172-191.

Önder, M. "What Accounts for Military Interventions in Politics: A Cross-National Comparison", E-Akademi, August 2010 Issue 102, 2010. <http://www.e-akademi.org/incele.asp?konu=&kimlik=1285708304&url=makaleler/monder-1.htm> (Last Viewed: 13 December 2016)

Rahaman, H. "Military in Politics: The Case of Bangladesh", M. Mushrafi and H. Rahaman (eds.), Bangladesh Politics and Governance, Mowla Brothers, Dhaka, 2009, pp.103-116.

The Daily Star, 29 October 2006. <http://archive.thedailystar.net/2006/10/29/d6102901022.htm> (Last Viewed: 5 December 2016).



The Daily Ittefaq, 30 November 2014. <http://www.ittefaq.com.bd/print-edition/first-page/2014/11/30/17702.html> (Last Viewed: 11 December 2016).

Wolf, S. O. "Civil-Military Relations and Democracy in Bangladesh, Spotlight South Asia", Foundation for Applied Political Science of South Asia (APSA), October 2013 Special Issue, Heidelberg, 2013, pp1-46. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2773091 (Downloaded Date: 19 November 2016).

TÜRKİYE'DE MEDYANIN DARBELERLE İMTİHANI

Mehmet Utku ŞENTÜRK•

ÖZET

Askeri darbeler, toplumsal etkilerini orta ve uzun vadelerde göstermekte ve Tarih disiplini yasalarına göre üzerinden belli bir süre geçtiğinde etkileri anlaşılabilmektedir. Türkiye’de toplum ve siyaset merkezli çalışmaların ilgi alanlarından bir tanesi de darbe ve kriz dönemleridir. Türkiye’de toplum ve siyaset kendi içerisinde dönemsel olarak ele alınıp incelendiğinde bu dönemleri anlamlı kılan topluma ve siyasete yönelik birçok benzerlikler taşımaktadır.

Kitle iletişim araçlarının ülkemizdeki gelişiminin darbelerin -yapılma nedeni olmasa bile- yapılış biçimini doğrudan etkilediği görülüyor. Darbeyi yapanlar açısından değil de, darbeye aracılık edenler açısından meseleye bakılırsa darbelerin sivil siyasete zarar verdiği bir gerçektir.

27 Mayıs Darbesi’ni yapan askerlerin hedefindeki ilk adres İstanbul ve Ankara Radyosu’ydu. Albay Türkeş’in tok sesi darbenin habercisi olarak radyodan duyuldu. 12 Mart muhtırasına giden süreci Yön Dergisi etrafında toplanarak Kemalizm’i sosyalist bir yönsemeyle tamamlamak isteyen aydınların rolü vardı. Radyo ve TV’den okunan muhtırada "Kardeş kavgasına son vermek" vurgulu ifadeler yer alıyordu. 12 Eylül Darbesini yapan askerlerin hedefinde radyoya ek olarak bu kez TRT Televizyonu da vardı. Genelkurmay Başkanı Kenan Evren’in "Ülkeye barış getirmek için ordu yönetime el koydu" bildirisini, kamuoyu, TRT aracılığıyla öğrendi. 28 Şubat “Postmodern darbesi” medyanın darbe sürecinde oynadığı aracı rolü terk ederek aktör pozisyonuna geçtiği, bir başka deyişle, gücünü tastamam fark ettiği bir süreçti. 27 Nisan e-muhtırasındaysa Zeit-Geist(Zamanın Ruhu)’a uygun biçimde dijital-sosyal medya üzerinden veriliyordu.

Türkiye halkının 15 Temmuz darbe kalkışmasına karşı meydanlara çıkması, bu ülke de demokrasinin ne kadar önemli olmasının bir göstergesidir. Ama bu darbenin önlenmesinde, 15 Temmuz’a kadar her darbeye “şakşakçılık” eden Türkiye medyasının bu defa demokrasiden ve milli iradede tutum alması, Türkiye

•Maltepe Üniversitesi/ İletişim Bilimleri-Doktora Öğrencisi, utkusenturk@maltepe.edu.tr

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın kararlılığı ve Türkiye halkının sağduyusu üç ana unsur olarak çok büyük rolü oldu.

Anahtar Sözcükler: Askeri Darbe, Muhtıra, 27 Mayıs, 12 Eylül, 15 Temmuz

EXAMINATION OF TURKISH MEDIA IN THE PERIOD OF COUPS

ABSTRACT

The effect of military coup d'états are felt in a long period according the historical principles. Millenarian coups and crisis terms are a two of the subjects which Turkish media and social sciences are focusing on. The research shows that mentioned historical terms related to millenarian coups and coup-induced crisis have similar features.

Media is not the basic reason of the coups but in the process it has fundamental politic roles to provoke or calm society on behalf of civilized or uncivilized politics. As seen all the samples of realized coups in Turkey that military forces used the tools of mass-media sometimes as a figure but recently as an actor. As seen on the coup of 27 May military forces occupied Istanbul and Ankara Radios which echoes voices of colonel Türkeş. On 12 March Yön Journal played leading role and military forces had a reason themselves to stop war of brothers of the nation. As the same with others that on 12 Eylül Turkish society heard the speech of chief of general staff who was Kenan Evren through TRT (Turkish Public TV Channel). The coup that realized on 28 February was accepted as postmodern coup and the coup of 27 April which was declared on digital platforms like as social media (Zeit-Geist/The spirit of time) so it was accepted electronic coup showed that mass-media has gained a main role as an actor in the political life.

Coup attempt on 15 July 2016 showed that Turkish society is deeply bound up with the values of democracy. There was three reason for prevent the coup attempt on 15 July, one is strong and resolute stance of President of Turkey who is Mr. Recep Tayyip Erdoğan, stable resistance of Turkish people and Turkish media which was not supporter for democratic attempts in the past. This research focuses on the role of Turkish media in coups as historical milestones of Turkey.

Keywords: Military coups, memorandum, 27 May, 12 September, 15 July

1. Militarizm ve Medya

Militarizm, bir ülkede ordunun ağır basması, sorunların askeri yöntemlerle çözülmesi ve silahlı kuvvetlere öncelik tanınması gibi daha çok savaş ile ilişkilendirilmiş bir kavramdır. Ülkelerin jeopolitik konumları ve diğer ülkelerle ilişkileri militarizmin boyutlarını önemli ölçüde etkilemektedir. Geçmiş yıllara oranla

devletlerarası sorunların diplomasiyle çözülmesi, savaşın tamamen ortadan kalktığını söylememiz de yeterli değildir.

Türk milletinin tarih boyunca ordu-millet anlayışını sürdürmesi, bugünkü Türk Silahlı Kuvvetleri'nin oluşmasında büyük rol oynamıştır. Belirli bir yaşa ulaşmış erkeklerin askerlik yapmakla yükümlü olması, halkın askerliğe bakış açısının da etkisiyle tartışmasız bir şekilde erkekliğin simgesi haline dönüşmüş ve kutsal bir boyut kazanmıştır. Askerlik yapmak istemeyen erkek vatandaşların toplum tarafından baskı görmesi bu konudaki cinsiyetçi yaklaşımı da beraberinde getirmiştir.

Militarizm olgusu ana haber bültenlerinin ve gazetelerin yanı sıra bilgisayar oyunlarında, okullarda, ders kitaplarında ve seremonilerde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Çocukluğumuzdan itibaren oynadığımız oyuncaklarla başlayan bu algı, eğitim ve öğrenim hayatımızla birlikte devam etmekte ve askerlik ile hayatımızın büyük bir bölümünü oluşturmaktadır.

2. Askeri Darbeler ve Medya

İktidar mücadelesinde hangi yönetim biçimi olursa olsun siyaset ile iletişim araçları arasında ilişki her dönemde var olmuştur. Çünkü her iktidar kendi varlığını sürekli meşru kılmak zorundadır. İktidarlar, iletişim araçlarıyla bir yandan kendi meşruluğunu sağlamaya çalışırken, diğer yandan politikalarının kamuoyunca desteklenmesini ve uygulanmasını amaçlar. Siyasi otoriteler veya iktidarlar belirli konuların kamuoyuna açıklanması ve toplum fikirlerinin yönlendirilmesi için medyayı kullanır.

Medya politikası oluşurken kimi zaman sansür, toplatma, yasaklama ve kapatma gibi baskı politikaları uygulanır, kimi zaman da kaba müdahaleler değil, uygun çizgide düşünen personelin seçilmesi ve editörler ile çalışan gazetecilerin kurum politikasıyla uyumlu öncelikleri ve haber değeri kriterlerini içselleştirmeleri sağlanmaya çalışır. Medya devletin sözde amaçlarını gerçek diye kabul eder, devletin politikasının ve eylemlerinin gerçek nedenlerini ender olarak araştırır.

Askeri darbeler, toplumsal etkilerini orta ve uzun vadelerde göstermekte ve Tarih disiplini yasalarına göre üzerinden belli bir süre geçtiğinde etkileri anlaşılabilmektedir. Türkiye'de toplum ve siyaset merkezli çalışmaların ilgi alanlarından bir tanesi de darbe ve kriz dönemleridir. Türkiye'de toplum ve siyaset kendi içerisinde dönemsel olarak ele alınıp incelendiğinde bu dönemleri anlamlı kılan topluma ve siyasete yönelik birçok benzerlikler taşımaktadır.

Kitle iletişim araçlarının ülkemizdeki gelişiminin darbelerin -yapılma nedeni olmasa bile- yapılış biçimini doğrudan etkilediği görülüyor. Darbeyi yapanlar açısından değil de, darbeye aracılık edenler açısından meseleye bakılırsa darbelerin sivil siyasete zarar verdiği bir gerçektir.

2.1. 27 Mayıs Darbesinde Medyanın Tutumu

Türkiye, Cumhuriyet dönemindeki ilk askeri darbesini 27 Mayıs 1960 tarihinde yaşadı. 1923 yılından 1950 yılına kadar devam eden Tek Parti yönetiminden sonra 1950 yılında milletin oylarıyla iktidara gelen Adnan Menderes'in (ve Celal Bayar'ın) Demokrat Partisi, darbeye devrildi. Askerin idareye el koyduğunu ilan eden bildiri Albay Alpaslan Türkeş tarafından okundu. Darbeyi yapanlar, askerin içinde örgütlenen genç subaylar cuntasıydı. Türkiye'deki militarist medyanın sivil siyasetçilere gözdağı vermek için zaman zaman kullanmayı sevdiği 'genç subaylar rahatsız' kavramsallaştırması da bu dönemde literatüre girdi.

Genç subaylar, Başbakan Adnan Menderes'i ve iki bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ı idam ettiler. Bu idam sehpaları, aynı zamanda, Türkiye'de tek gücün Ordu olduğunu vurgulamak için kurulmuştu. Demokrat Partilileri yargılamak için kurulan Yassıada Mahkemelerinde adil olan hiçbir şey yoktu. "Sizi buraya gönderen irade böyle istiyor" ifadesi Menderes ve arkadaşları hakkındaki kararın belli olduğunu ve yargılamanın karikatür olduğunu anlatan bir vecize olarak kamuoyuna yansımıştı. Demokrat Partili olan siyasilere ve yakınlarına büyük acılar çektirildi. Başbakan Adnan Menderes, henüz darbeden kısa süre önce yakın bir kurmayına, nöbet tutan askeri işaret ederek "bu Mehmetçik mi bana silah çekecek" ifadesini kullanarak böyle bir şeyin mümkün olmadığını anlatıyordu. Hâlbuki kısa süre sonra o Mehmetçik Menderes'e silah çekti. Sadece çekmekle kalmadı. İdam da etti.

27 Mayıs darbesiyle birlikte Türkiye'de demokrasiye geçiş süreci büyük yaralar aldı. Siyasi partilerin kendi içinde oluşturmaya çalıştığı gelenek engellenmiş oldu. Yeni oluşmaya başlayan sivil siyaset kesintiye uğradı. Sadece siyaset kurumu değil, ülkedeki tüm kurumlar 27 Mayısçılar tarafından yeniden şekillendirildi. Moda tabirle söylersek asker "bir silindir gibi" bütün kurumların üzerinden geçti. Devlete bağlı kurumlar dışında üniversiteler ve basın üzerinden geçilen diğer kurumlardı. "Babiâli'den de geçeceğiz" ifadesiyle basın baskı altına alındı. Darbenin yapıldığı gece zaten teslim olan basın, sonrasında askeri ideolojiyi içselleştirdi.

Dolayısıyla Türkiye'de medyanın askeri niteliğe bürünmesinin arkasındaki en büyük etken 27 Mayıs darbesidir. Bu tarihten sonra asker, medya için birincil haber kaynağı ve tüm kırmızıçizgilerin başlangıcı oldu. Medya, neyi doğru kabul edeceğine ve neyi yanlış olarak göreceğine karar vermek için askerden gelecek enformasyona odaklanmaya başladı.

2.2. Medyanın 12 Mart Muhtırasıyla imtihanı

12 Mart 1971'de üç kuvvet komutanı ve Genel Kurmay Başkanı'nın imzasıyla TRT haber bültenlerinden okunan hükümete yönelik muhtıra ile Ordu, "Silahlı Kuvvetler İç Hizmet Talimatı"nın Anayasa'dan daha üstün bir belge olduğunu pratikte kanıtlayarak Süleyman Demirel'in AP hükümetini düşürdü.

Parlamento kapatılmamış, siyasal partilerin çalışması engellenmemiş ve hiçbir yönetici tutuklanmamış ve hükümet idaresine fiilen el konulmamış olmakla birlikte bu apaçık bir darbe idi. Ordu kendi iradesini seçilmiş meclislerinin iradesine dayatmış ve silahlı kuvvetlerin yürütmesi "egemenliğin kayıtsız şartsız ait" olduğu söylenen milletvekillerinin ellerinden alınmıştı. Silahların kontrolü meclis ve hükümetin elinden çıkmıştı ve "silahlar kimdeyse iktidarın da onda" olduğu ilkesi bir kere daha doğrulanmıştı.

Türkiye'de basının askeri darbelere bakışının darbenin yapıldığı günlerde bir benzerlik arz ettiği, ancak daha sonraki süreçte ise basın içinde "cunta yanlısı" olma suçlamalarının yapıldığı görülmektedir. Bu durumun güzel bir örneğini kime yönelik ve kimin ne kadar dahil olduğu bugün bile hala tartışmalı olan 12 Mart 1971 muhtırasında görmek mümkündür. 12 Mart muhtırasının hemen ardından Cumhuriyet gazetesinde Nadir Nadi 13 Mart'taki yazısında muhtıradan "Devrimci Ordunun Sesi" olarak bahsederken, Milliyet gazetesinde Abdi İpekçi 15 Mart tarihli yazısında muhtırayı halkın "olumlu" karşıladığını belirtmektedir. Bu iki gazetede muhtırayla ilgili ilk günlerde çıkan haberlerin vurgusu, muhtıranın "devrimci" yönü ve Demirel'e yönelik olduğu iddiasıdır. Tercüman gazetesinde ise Ahmet Kabaklı muhtıranın ilk günlerinde, 14 Mart'ta yaptığı yorumunda demokrasinin bundan "yara aldığını" belirtirken, ertesi günkü yorumunda ise muhtıranın Demirel'e yönelik olmadığını savunmuştur. Ahmet Kabaklı başta olmak üzere Tercüman yazarlarının muhtırayla ilgili yazılarında altını çizmeye çalıştıkları şey, muhtıranın "Moskofçu anarşiyi durdurmak" ve "komünizme dur" demek için yapıldığıdır.



Muhtıranın beşinci yıldönümünde basında çıkan yorumlar, basın sonuçları itibariyle muhtırayı nasıl gördüğünü açıklar niteliktedir. Cumhuriyet ve Milliyet yazarlarına göre muhtıra demokrasiye darbe vurmuştur ve sola yöneliktir. Emin Karaca da muhtıradan “askeri darbe” olarak bahsederken şöyle demektedir: “...Böylece darbe eliyle Türk basının taraflarından sol, bir darbe eliyle susturulmuş, deyim yerindeyse kalemleri bağlanmış oldu...” Tercüman yazarlarına göreyse muhtırayı sol istemiş, ancak ordu “memleketi felakete sürükleyen asıl suçluları” görmüştür. Tercüman yazarlarından İsmet Giritli muhtırayı “Demokrasiyi koruma ve yaşatma savaşı” olarak yorumlamaktadır. Sol basın için “demokrasiye darbe” vuran muhtıra, sağ basın için beş yıl sonra “demokrasiyi koruma ve yaşatma savaşı” anlamına gelmektedir. Görüldüğü gibi sol basın 12 Mart’ın karşısında yer alırken, sağ basın yanında yer almıştır. Ancak her iki tarafta birbirlerini muhtıranın taraftarı olmakla suçlamışlardır. Muhalefeti ve iktidarıyla muhtıranın muhatabı olan siyasal partiler, özellikle de “CHP ve AP bu dönemi olağan demokratik yönetime geçişte bir ara dönem olarak...” Görmüşlerdir.

275

2.3. 12 Eylül’de Medyanın Hal-i Pürmelali

Türkiye toplumunda siyaset odaklı değişim 1960, 1971 ve 1980 askeri darbeleri ile kesintilere uğramış ve genelde basın siyasetin askeri çözümlerle belirlenen çizgileri karşısında destekleyici oldu. Zira iktidarların basın üzerindeki kontrolü, basın yasaları ıla, kâğıt fiyatları, resmi ilan ve reklam gelirleri, ucuz maliyetli kredi kullandırma ve dağıtım gibi alanlarda belirleyicidir. Aksi halde, medya sansür, toplatma ve kapatma cezaları ile ilan ve reklâm gelirlerinden pay gibi yaptırımlarla karşı karşıya kalabilir. Dolayısıyla gündem yaratma, kanaat ve tutum oluşturma, kamuoyu oluşturma, siyasallaştırma gibi işlevleri bulunan medya, askeri darbelerin ve iktidarları meşruiyetlerini sağlama aracı olur. Özellikle 12 Eylül 1980 darbesi ve

darbeyle oluşturulan yeni yönetimin meşruluğunun sağlanmasında medya önemli bir araç oldu.

Darbeyi gerçekleştirenler, darbenin ilk gününden itibaren radyo televizyon ve gazeteler aracılığıyla propaganda çalışmaları yürüttü ve darbenin meşruluğunu ileri sürmeye çalıştı. Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren, oluşturulan Milli Güvenlik Konseyi'nin kararıyla sık sık TRT ekranlarına çıktı ve darbenin gerekçelerini sıralayarak kamuoyunu darbenin meşruluğu konusunda ikna etmeye çalıştı. Darbe öncesinde tirajı en yüksek olan gazeteler, Hürriyet, Milliyet, Cumhuriyet ve Tercüman'da yayınlanan haberlerde ve köşe yazılarında ülkenin içinde bulunduğu kaos sık sık büyük puntolarla okuyucuya sunuldu ve kaostun mevcut hükümetçe sona erdirilemediği belirtildi. Gazetelerde hemen her gün manşet sayfada sunulan haberlerden bazıları şöyleydi:

"Anarşik olaylarda 25 kişi öldü" (27 Ağustos 1980-Milliyet), "Ocak'tan Eylül'e Anarşi Raporu: 8 ayda 1606 ölü. Son aylarda günde ortalama 10 kişi terör olaylarında hayatını kaybediyor" (2 Eylül 1980-Milliyet), "Demirel'in 170 günlük iktidarında 1361 kişi öldü" (12 Mayıs 1980-Cumhuriyet), "Terör eylem için pilot iller seçti" (9 Eylül 1980- Hürriyet)

TBMM'de Cumhurbaşkanı'nın 100'den fazla oylama yapılmasına karşın seçilemediği, "Meclis'te yine havanda su dövüldü", "Meclis aday, vatandaş iş bekliyor" başlıklı haberlerle kamuoyuna yansıtıldı. Sonuçta ülkenin bir kaos içinde olduğu ve bu kaosa TBMM'nin son veremeyeceği mesajı verildi. Hürriyet gazetesinin 10 Eylül'den itibaren yayınlamaya başladığı "Lider" isimli araştırma yazısı orduya davetiye olarak değerlendirilebilir. Saldun Tanjunimzalı araştırma yazısında "Liderlerin sinirleri çelik gibi olmalı. Lider kendisini izlemekten pişman olmayacağımız Mustafa Kemal gibi sabırlı, akılcı, insanı ve toplumu bilmeli. Lider iç tehlikeleri saptamasını bilmeli. Lider halkın bütününe zafere ulaştıran adamdır" deniliyordu.

Diğer yandan, Tercümangazetesi de "Fikirler, Görüşler, Düşünceler" adlı yazı dizisiyle mevcut sorunların Anayasa'dan kaynaklandığını, 1961 Anayasası'nın değiştirilmesi gerektiğini aktardı. "Siyasi Hayat ve Anayasa Uygulamaları" başlıklı Prof. Dr. Orhan Aldıkaçtımlı yazı, "Bizim gülmeye takatımız kalmamıştır... Gülemiyoruz, fakat seyrediyoruz... Katlanıyor... Bekliyoruz... (7 Eylül 1980)", "Terörle Mücadelede Metod Meselesi" başlıklı Mehmet Demirimzalı yazı da "İtalyan usulünün benimsenmesi, ülke şartlarına uygun bir mücadele programının yapısal bir çözüm olarak düşünülmelidir." (9 Eylül 1980) sözleriyle bitirildi. Tercüman gazetesi aynı zamanda "Türkiye'de en büyük 300 firma yöneticilerinin görüşleri" başlığı altında düzenlenen anketin sonuçları, "Devlet, otorite boşluklarını giderip, yasaları hakim kılmadıkça, çalışma barışı sağlanamaz" mesajıyla verildi. Darbeyi meşrulaştıran haberler ve köşe yazıları, 12 Eylül Askeri Darbesi'nin ardından da devam etti. Askeri darbe, Milliyet gazetesinde 12 Eylül tarihinde "Silahlı Kuvvetler yönetime el koydu", Tercüman gazetesinde 13 Eylül tarihinde "Silahlı Kuvvetler

yönetime el koydu. MGK Başkanı Org. Evren Açıkladı: Yeni Anayasa Hazırlanacak", Hürriyet gazetesinde 13 Eylül tarihinde "Terörün sonucu: Yönetim Milli Güvenlik Konseyi'nde - Atatürk yolunda devam" başlığıyla okuyucuya sunuldu. Hürriyet gazetesi darbe yönetiminin kullandığı argümana uygun olarak, darbe haberine Atatürk'ün posterini ekleyerek, "Ne sağ, ne de sol./ Atatürk Türkiye'si doğrultusunda bir ülkenin haysiyetli kişileri olarak birlik içinde, dipdiri ve senin yolundayız / Şuna asla şüphen olmasın; Senin emanetin Cumhuriyet, ilelebet payidar olacaktır / Hainler, gafiller, tüm iç ve dış düşmanlar hakkettiklerini bulacaktır / Müsterih ol Atam" şiirini yayınladı.



Gazeteler darbe haberlerini verirken, dış basında darbeye ilişkin olumlu değerlendirmeleri de yayınlarak, Avrupa'nın dahi darbeyi desteklediği mesajını verdi. Tercüman, "Dış Dünya: TSK'nın yönetime el koymasına basın ve yayın araçları tarafından ilk olarak duyuruldu: Ordu Mecbur kaldı. (13 Eylül 1980)", Milliyet "Ordunun yönetime gelmesi dışta olumlu karşılandı (13 Eylül 1980), Hürriyet, "Observer: Teröristleri temizleyip yönetim sivilere devredilecek. (15 Eylül 1980) başlıklı haberlerle dış dünyanın darbeyi desteklediğini ileri sürdü. Darbenin gerçekleştiği haberlerinin yanı sıra "İstanbul Üniversitesi, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ülkede bütünlüğü sağlamak amacıyla tüm yurtta yönetime el koymasını kutladı. (15 Eylül 1980 - Hürriyet)" şeklindeki haberlerle akademik dünyanın da darbeyi desteklediği mesajları verildi.

Kanaat önderi kabul edilen köşe yazarları da darbeyi destekleyen açıklamalar yaptı. Hürriyet gazetesi yazarı Oktay Ekşi 17 Eylül 1980 tarihli köşe yazısında, "Türkiye tam bir onarım yönetimi altına girmiş bulunmaktadır. Bu yönetim, özgürlükçü demokratik sisteme ve Atatürk ilkelerine bağlı olanları tatmin edecek bir tutum

içindedir" diyerek darbe yönetimine destek çağrısı yaptı. Darbe öncesinde sık sık Org. Kenan Evren'in "Anarşi yaratıcıları Ordu'nun yumruğu altında ezilecektir. Türk ulusu bağrından doğan Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yarattığı güven ortamı içinde sonsuza kadar birçok bayramları refah ve mutluluklarla kutlayacaktır (30 Ağustos 1980)" benzeri açıklamalarına manşette veya ilk sayfada yer veren Tercüman gazetesinin tüm köşe yazarları darbeyi desteklemiştir. Sadece Nazlı Ilıcak 10 Eylül 1980 tarihli "Bindik bir alamete gidiyoruz kıyamete..." içerikli yazısını 14 Eylül 1980 tarihinde "Kıyamet koptu. Dünyanın sonu değilse bile, demokrasinin sonu geldi..." sözleriyle devam ettirmiş ancak hemen ardından 16 Eylül tarihindeki yazısında "Ümidimiz memleketimizin birlik ve beraberliğimizin son şansı olan Türk Silahlı Kuvvetleri hareketının başarısı ile neticelenmesidir" diyerek darbeyi meşru gösterdi. Basının darbeyi meşru gösteren yaklaşımı darbenin birinci yılında da sürdü. Darbenin birinci yılında Milliyet'in manşeti "Sağol Mehmetçik", Tercüman'ın manşeti "Huzur, 1 yaşında", Hürriyet'in manşeti "El ele, kol kola mutlu günlere gidiyoruz... Ve evet! Düzlüğe çıkıyoruz" oldu.

Medya gerek açıktan gerekse de haberleri sunuş şekliyle darbeyi destekledi. Zaten darbeye veya orduya dair herhangi bir olumsuz haber veya yazı yayınlayan gazeteler veya dergiler sansür, toplatılma veya süresiz kapatma gibi yaptırımlarla karşı karşıya kaldı. İlk olarak Arayış Dergisi ile Demokrat, Hergün ve Aydınlık gazeteleri temelli kapatıldı. Türkiye Gazeteciler Sendikası Ankara Şubesi Genel Sekreteri Mehmet Genç gözaltına alındı ve TGS Ankara Şubesi 9 Aralık 1980'e kadar kapatıldı. İstanbul'daki sekiz gazeteden Milli Gazete dört kez toplam 72 gün, Cumhuriyet dört kez toplam 41 gün, Tercüman iki kez 29 gün, Günaydın iki kez 17 gün, Güneş ve Milliyet birer kez toplam 10'ar gün, Tan bir kez 9 gün, Hürriyet iki kez toplam yedi gün kapatıldı. Bu gazetelerin yetkilileri ve yazarlarının defalarca ifadeleri alındı, her biri hakkında birçok dava açıldı, birçoğu mahkûm oldu, tutuklandı. Darbeden sonraki dört yılı kapsayan bir araştırmanın sonuçlarına göre; gazete ve dergiler 41 kez toplatıldı veya yayımı durduruldu veya kapatıldı. Bazı sıkıyönetim komutanlıkları, kimi gazetelerin, kendi sorumluluk bölgelerine sokulması ve satışını yasaklamışlardır. Yarıya yakını Bakanlar Kurulu'nca olmak üzere 927 yayın yasağı getirildi. Bu dönemde basın dışı suçlananlar hariç, gazeteci, yazar, çevirmen ve sanatçılara verilen mahkûmiyet kararlarının toplamı 316 yıl, 4 ay, 20 güne ulaştı.

2.4. 28 Şubat Sürecinde Büyük Aklın Maşası; Medya

Gazetecilerin askerler tarafından toplanıp meşhur brifinglere götürüldüğü, sahte dindar Fadime Şahin'lerin, Ali Kalkancı'ların, Müslüm Gündüz'lerin oynadığı müsamerelerin televizyonlara şok görüntüler anonsuyla servis edildiği, Sincan'da yürütülen tanklara gazetecilerin görüntü alması için ikinci kez resmi geçit yaptırıldığı, medyanın irtica kılıfı altında yapılan cadı avının vitrini gibi kullanıldığı bir dönemdi 28 Şubat. Nitekim Necmettin Erbakan çok sonra "Bizi patronlar ve medya yıktı" diyerek bu gerçeği ifşa edecekti. 1995 genel seçimlerine neredeyse

doğrudan müdahil olan Türk medyası açıkça taraf tutmasına rağmen Refah Partisi'nin birinci olmasını engelleyemedi. Bu seçim sonuçları 28 Şubat'ta medyanın askere boyun eğeceği bir sürecin başlangıcıydı. Erbakan'ın başbakan olup Refahyol hükümetini kurmasının ardından da ana akım medya, Refah Partisi'ni ve muhafazakâr insanları 'militan, dinci, antilaik, yobaz, hoca' gibi terimlerle tanımlayıp kendilerine askeri brifinglerde verilen rolü oynadı. Dönemin gazeteleri aracılığıyla cadı avı başlatan ve sık sık adı sanı belli olmayan üst düzey komutanlara atıf yapılarak atılan manşetlerle seçilmiş hükümete ve halka karşı adeta savaş açıldı.



2.5. Medya Darbesi; 27 Nisan

27 Nisan e-muhırası, adı üstünde bir 'e' muhtıradır. Yani Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının internette okuduğu, herhangi bir insanın ne doğrudan ne de dolaylı olarak ona okumadığı, fakat onun okuması için sanal âleme konulan bir yazı... 28 Şubat sürecinden tecrübeli merkez medya 'e' muhtıranın hedefine ulaşabilmesi için de kolları sıvadı. Fakat siyasi irade bu kez muktedirdi. Genel olarak darbelerin aktığı düzleme bakıldığında, askerin siyasete müdahale sürecinde kitle iletişim araçlarının gelişme çizgisini, teknolojideki gelişmeyi takip ettiği görülüyor. Medya-asger ilişkisi medya aleyhine kullanılan bazı kavramların türemesine de yol açtı. "Postal yalayıcısı, Apoletli medya, Emret komutanım, Andıç kuşu, Üniformalı yazarlar" ve benzeri kavramlar bunlar arasında sayılabilir.



2.6. Sosyal Medya “Sahaya İniyor”!

15 Temmuz darbe girişiminin başarıyla gerçekleşmemesinde sosyal medya önemli bir rol oynadı. Apple’ın görüntülü konuşma uygulaması olan Facetime darbe girişimini engellemede çok büyük bir paya sahip. TRT’de darbe bildirisinin okutulmasından hemen sonra Cumhurbaşkanı Erdoğan CNN Türk’e FaceTime aracılığıyla canlı olarak bağlandı. Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın konuşması ekrana yansıtılarak mesajlarının milyonlarca kişiye ulaşması sağlandı. Hemen ardından Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın kişisel ve Cumhurbaşkanlığı’nın resmi Twitter ve Facebook hesaplarından darbeye karşı direniş çağrıları yapıldı.



Recep Tayyip Erdoğan'ın çağrısıyla halk sokaklara, meydanlara çıkmaya başladı. Hiç şüphesiz darbe girişiminin başarısız olmasının en önemli etken de halkın sokağa çıkmış olmasıydı.

Facebook Live, Periscope gibi anında canlı yayın yapma fırsatı sağlayan uygulamalar aracılığıyla da binlerce canlı yayın gerçekleştirildi. Whatsapp grupları sayesinde kişilerin birbirleri ile olan iletişimleri çok daha hızlı gerçekleşti. Darbecilerin nerede olduğu, vatandaşlarımızın nerede toplanması gerektiğine dair bilgiler çeşitli sosyal medya araçları vasıtasıyla hızlıca paylaşıldı. Nerede ne oluyorsa halkın anlık olarak haberi oldu.

[#DarbeyeBoyunEgmeyecegiz](#), [#MilletçeMeydanlardayız](#), [#MeydanlarTarihYazıyor](#), [#TurkeyCoupAttempt](#), [#Turkey](#), [#MilletDestanYazıyor](#), [#HaydiMeydanlara](#), [#VatanİçinNöbetteyiz](#), [#BaşladığıYerdeyiz](#), [#OHALdeMeydanlardayız](#), [#OgünküGibiMeydanlardayız](#) gibi hashtagler Twitter'da gündeme oturdu ve bu hashtagleri kullanarak herkes kendi bulunduğu yerlerden görseller paylaştı. Böylelikle insanlar birbirlerini darbeye karşı direnişte azimli olmaya teşvik etmiş oldu.

Sonsöz

Peki, Twitter gibi sosyal medyalar olmasaydı ne olurdu? 15 Temmuz'da bu kadar hızlı örgütlenme ve olaylardan anlık haberdar olma gerçekleşemeyecekti. Eğer erişim engellenmiş olsaydı darbe belki de ne yazık ki "başarıya" ulaşacaktı.

Türkiye halkının 15 Temmuz darbe kalkışmasına karşı meydanlara çıkması, bu ülke de demokrasinin ne kadar önemli olmasının bir göstergesidir. Ama bu darbenin önlenmesinde, 15 Temmuz'a kadar her darbeye "şakşakçılık" eden Türkiye medyasının bu defa demokrasiden ve milli iradede yana tutum alması, Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın kararlılığı ve Türkiye halkının sağduyusu üç ana unsur olarak çok büyük rolü oldu.

KAYNAKÇA

Gürsoy,N. 27 Mayıs Darbesi ve Bizler, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014

İyigüngör, V. Medyada Tanıklık: Türkiye'de Askeri Darbeler, Beta Yayınları, İstanbul, 2009

Koçak,C. Darbeler Tarihi, Timaş Yayınları, İstanbul, 2016

Oral, S. Az Sonra Son Darbe, Aksoy Yayıncılık, İstanbul, 2013

Tek, H.Darbeler ve Türk Basını, Elips Kitapları, İstanbul, 2007

Yurdakul, K. Milletin Darbesi 15 Temmuz, Türdav Yayınları, İstanbul, 2016

15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİNİN KADIN VE ÇOCUKLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN MEDYADAKİ YANSIMASI

THE MEDIA REFLECTIONS OF THE EFFECT OF 15 JULY COUP ATTEMPT ON WOMEN AND CHILDREN

Hayriye ŞENGÜN•

Özet

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde birçok kez fiili olarak yönetime el koyma veya muhtıralarla yönetimin değiştiği darbelerle karşılaşmıştır. Emir-komuta zinciri içerisinde gerçekleşen bu eylemler 15 Temmuz 2016'da başka bir içerikle bir kez daha sahnelendi. Başarısız bir girişim olsa da ülkenin bir sarsıntı yaşamasına neden olan bu olayın bir başka boyutu da kadın ve çocuklar üzerindeki etkisidir.

Bu çalışmada, 15 Temmuz darbe girişiminin kadın ve çocuklar üzerindeki etkisi, olayın gerçekleştiği tarihle 1 Kasım 2016 tarihleri arasında beş ulusal gazetede (Milliyet, Hürriyet, Cumhuriyet, Sözcü, Star) çıkan haberler üzerinden araştırılmıştır. Araştırma sonunda yazılı medyanın darbeden etkilenen kadın ve çocuklardaki değişimi nasıl ele aldığı ortaya konularak bir analiz yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler; Darbe, medya, kadın, çocuk.

Abstract

In Turkish history, the capture of the government administration by de facto, or changing the administration by the affinities has been faced many times. These actions which took place within the commend and order, was once again staged on 15'th of July. Even if it fails , one of the damage of this incident causing to suffer a strong sheake in the country is the effect on women and children.

In this study, the effect of the kuly, 15 coup attempt on women and children has been investigated according to the news reported on five national newspaper (Milliyet,

Hurriyet, Cumhuriyet, Star, Sözcü) between November 1, 2016 and the date when the incident took place. At the end of this research; how the writing media is analysing the impact of affected women and children will be specified.

Key word: Coup , media, women, children

Giriş

Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde kara bir leke olarak tarihteki yerini alan darbeler, toplumun çeşitli kesimlerinde onarılması güç travmalara sebep olmuştur. Demokrasiyi ve yaşamı kesintiye uğratan darbeler, Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlüğünde; "Bir ülkede baskı kurarak, zor kullanarak veya demokratik yollardan yararlanarak hükûmeti istifa ettirme veya rejimi değiştirecek biçimde yönetimi devirme" işi olarak tanımlanmaktadır (TDK Türkçe Sözlük, www.tdk.gov.tr).

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde darbe ve darbe teşebbüsleri neredeyse her on yılda bir vuku bulmuştur. Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde yaşanan muhalif hareketlerin iktidar gücünü elde etme çabaları bugüne kadar, çeşitli şekillerde kendini göstermiştir. Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana, askerin, hükümetler üzerinde güçlü bir etkisinin olması, darbeleri meşru kılacak ekonomik veya sosyal ortamların oluşması sonucu, demokrasi sekteye uğramıştır. Demokratik değerlerin, toplum tarafından yeterince benimsenmemiş olması, askeri vesayetlere zemin hazırlamıştır. Bunlardan Türk siyasi yaşamında önemli sonuçları olanları; 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971, 12 Eylül 1980, 28 Şubat 1997, 27 Nisan 2007 e- Muhtırası ve diğerlerinden içerik olarak farklı bir gündemle gerçekleşen 15 Temmuz 2016 darbe kalkışması, şeklinde sıralamak mümkündür.

Darbeler daha çok kendini Cumhuriyet değerlerinin yılmaz savunucusu olarak gören askeri kesimin, yönetime el koyması şeklinde ortaya çıkmıştır. Darbeler sonrasında yapılanlar, toplum üzerinde baskı ve insan haklarına aykırı uygulama örnekleri olarak, tarih sayfalarında yerini almıştır.

15 Temmuz 2016'da gerçekleşen darbe kalkışması, bu tarihe kadar gerçekleşen darbe gerekçelerinin tamamen dışında, doğrudan rejimin kendisine ve iktidara yönelen bir görünüm arz etmektedir. Sözde dini bir örgütlenmenin, muhafazakâr iktidara yönelik bu kalkışma iktidarı ele geçirme ve Türkiye'yi sahip olduğu değerlerden uzaklaştırma çabası, bütün siyasi taraflarca kabul edilmektedir.

Kalkışma gecesi askeri unsurların uçaklarla büyük kentlerde alçak uçuş yapması, TBMM'nin bombalanması, ilk önce savaş saldırısı olarak değerlendirilmiş ve büyük bir korku yaşanmasına neden olmuştur. Gece yarısına doğru Cumhurbaşkanı'nın çağrısıyla alanlara çıkan toplumun her kesiminden yurttaşların üzerine kurşunlar yağmış, resmi rakamlara göre 238 kişi şehit olmuş, 2 797 kişi yaralanmıştır. Ölen ve yaralananlar arasında kadın ve çocukların olması, şiddetin boyutunu daha iyi gözler önüne sermektedir. Her şiddet olayında, kadın ve çocuklar, doğaları gereği, daha

fazla etkilenmektedir. 15 Temmuz gecesini alçaktan uçuş yapan uçakların sesleri, insanların üzerine çevrilmiş namlular, ölen ve yaralananların yarattığı korku, endişe insanlarda büyük travmalara neden olmuştur.

Bu çalışmada, 15 Temmuz gecesinde yaşanan şiddetin kadın ve çocukları nasıl etkilediği, en çok okunan ve siyasal eğilimleri farklı beş ulusal gazeteden (Milliyet, Hürriyet, Cumhuriyet, Sözcü, Star) derlenerek ortaya konulmaktadır. Araştırma sonucunda incelenen beş gazetenin, darbenin kadın ve çocuklar üzerindeki etkisini, haberlerine ne denli yansıttıkları, nasıl ele aldıkları, nitel araştırma yöntemiyle literatür incelemesi ve içerik analizi yapılarak incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda edinilen bulgular doğrultusunda, darbeler gibi yoğun stresin yaşandığı olaylardan sonra yapılması gerekenlerle ilgili önerilerde bulunulmuştur.

Darbeler ve Türkiye

Türk siyasal hayatında darbeler, her zaman önemli bir yere sahiptir. Tarihin ilk dönemlerinden bu yana insanoğlunda, iktidarı ele geçirme, gücü elinde tutma isteği hep var olmuştur. Demokrasi, bir yönetim şekli olarak benimsendikten sonra egemenliği halk adına kullanma isteği öncelikli olmuşsa da, demokrasi adına demokrasiyi kesintiye uğratma çabaları hep sürmüştür. Demokrasi kültürünün yeterince yerleşmemesi, güç odaklarının çatışmasını içinde barındırmıştır. Osmanlı'nın son dönemlerinde yaşanan güç çatışmaları, Cumhuriyet'ten bu yana, kimi zaman fiili darbe, kimi zaman hükümeti istifaya zorlamaya yönelik muhtıralar verme, kimi zaman da e- muhtıralarla süregelmiştir.

285

Kırdan kente yoğun göçün neden olduğu kentlerdeki sorunlar, ekonomik krizler ve bunun tetiklediği işçi hareketleri, toplumda giderek yoğunlaşan siyasal ayrışma (kamplaşma), siyasal tarafların düşüncelerini savunmak yerine, düşünce hâkimiyeti sağlamak adına silahlı güçler haline dönüşmesi, ülkede çok vahim durumlara yol açmıştır. 12 Eylül 1980 askeri darbesine giden süreci meşrulaştıran bu durum, Cumhuriyetin değerlerini koruma konusunda askerin kendisine yüklediği sorumlulukla da örtüştürülerek, iktidara el konulmuştur. Askeri darbelerin arka planındaki gerekçeler, genel olarak "demokrasinin korunması" olarak öne sürülse de, ekonomik kriz önlemlerinin uygulamaya geçirilmesine zemin hazırlamıştır.

Türk siyasi hayatında askeri darbelerin 1960'tan sonra her 10 yılda bir gerçekleşmesinde Cumhuriyetin değerlerini ve Atatürk ilkelerini koruma konusunda, baştan beri kendini yetkili sayan bir gücün, darbelere "haklılık gömleği" giydirmesi çabalarıdır. Nitekim 12 Eylül 1980 askeri darbesinin Batı'dan ve Batı'nın kurumları olan IMF, Dünya Bankası gibi kurumlardan tepki görmemesi de bunun kanıtıdır.

Darbelerin Toplumsal Etkileri

Türkiye Cumhuriyeti'nde, anayasal hükümetleri deviren, 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 yıllarında olmak üzere üç adet askeri darbe gerçekleşmiştir. 28 Şubat 1997'de bir muhtıra ile yine anayasal hükümet istifa etmek zorunda kalmıştır.

Türkiye’de askeri darbeler denildiğinde, idamlar, işkenceler, intiharlar, kayıplar, faili meçhuller, sürgünler vb. uygulamalar akıllara gelmektedir. Bir yandan demokrasinin kesintiye uğraması, diğer yandan toplum üzerinde uygulanan baskı ve şiddet, insanlarda yıllarca silinmeyecek derin izler bırakmıştır.

1960 yılında ordunun bir kısım subaylarınca gerçekleştirilen askeri darbenin sonrasında, başbakan ve iki bakanın idam edilmesinin toplumsal travması uzun süre etkisini göstermiştir. 1971 yılında bir muhtıra ile seçilmiş hükümetin devrilmesi, aradan üç ay geçmeden sol görüşlü üç gencin asılması, çok sayıda insanın da öldürülmesi yeni bir çatışma ortamının fitilini ateşlemiş, farklı bir toplumsal travmaya neden olmuştur.

Türkiye 1980 askeri darbesinden çok zarar görmüş, bu olay toplum yaşamında onulmaz yaralar açmıştır. Darbe sonucu onlarca kişi idam edilmiş, binlerce kişi tutuklanmış, milyonlarca insan fişlenmiştir. Gazeteler imha edilmiş, yüzlerce gazeteci yargılanmış, birçok yazar, gazeteci tutuklanarak, özgürlüğünden yoksun bırakılmıştır. Ayrıca, ülke kültürel ve sosyal olarak da yıkıma uğratılmıştır. Yasaklamalar sanata sızramış, en ufak bir eleştiri içeren sanat eserine izin verilmemiştir. Birçok film ve kitap yasaklanmış dahası toplum psikolojik olarak yıkıma uğramıştır. Gençler kendi içine kapanıp asosyal bir kişilik yapısı benimsemiş, fikir ve düşüncelerini söyleyemez duruma gelmiş, ülke sorunlarından da uzaklaşmışlardır. Her darbeye kaybedilen genç nesil, bu ülkenin insan sermayesinin nasıl boşa harcandığına örnektir.

28 Şubat 1997’de ise yönetimin muhafazakar, İslami ilkelere kaymasına, askerlerin verdiği tepki ve hükümete muhtıra vermesi sonucu, hükümet istifa etmiştir. İrtica tehlikesi olarak kamuoyuna yansıtılan söylem, muhafazakar düşünceye karşı bir baskı unsuru olmuştur. İslami usulde giyinen kadınların eğitim haklarının kıyafetle ilişkilendirilerek engellenmesi, bir çok muhafazakar kimlikli kamu çalışanı ve sivilin fişlenmesi, gazetecilerin tutuklanması, parti kapatmalar gerçekleşmiştir. Başörtüsü sorunu ve onun yarattığı ruhsal sonuçlar, birer şiddet unsuru olarak tarihe not düşülmüştür. 2000’li yıllardan sonra 28 Şubat sürecine bir tepki olarak yükselen muhafazakar muhalefetin iktidar olmasıyla, rövanş alma mücadelesi, görünür hale gelmiştir.

Türkiye’nin demokratik yaşamında, modern (!) ya da post modern darbeler, muhtıralar, demokratik olmayan davranışlar, her zaman, toplumsal travma nedeni olmuştur. Toplumdaki bu etkinin, gerek sağlık, gerekse yönetim ve organizasyon bağlamında, gereği gibi ilgi gördüğünü söylemek zordur.

Travmatik Olayların Kadın ve Çocuklar Üzerindeki Etkisi

Türkiye’de olduğu gibi dünyanın pek çok yerinde, büyük travmalara neden olan terör olayları, afetler büyük kazalar sıklıkla yaşanmaktadır. 11 Eylül 2001 tarihinde 2 800 kişi yaşamını yitirdiği terör saldırıları, Amerikan halkının o güne kadar hiç tanımadığı bir olaydı. Saldırıların toplumda yarattığı şok ve travma, gerek terapi

amaçlı gerekse olayın etkisini belirlemeye yönelik bir çok çalışmaya konu olmuştur (Resnick ve diğerleri, 2004: <http://www.ptsd.va.gov/professional/newsletters/research-quarterly/V15N1.pdf> 11.12.2016). Terör olayına maruz kalanlar üzerinde belirli aralıklarla (9 ile 23 gün, 2 ay ile 6 ay periyodunda) yapılan çalışmalarda travmanın etkisi belirlenmiştir. Saldırıdan bir ay sonra New York Belediyesi, saldırılardan psikolojik olarak etkilenenlerin fiziksel ve ruhsal sağlığı ile ilgili programlar başlatmıştır. Yapılan çalışmalar göstermiştir ki, 11 Eylül saldırılarından dokuz yıl geçtikten sonra bile, kurtarma çalışmalarına katılanlardan polislerin % 9,3'ü, gönüllülerin %31,9 Travma Sonrası Stres Bozukluğu nedeniyle tedavi görmeye başlamıştır. (Haugen ve diğerleri, 2014)

Türkiye, terör eylemleri, darbeler, büyük kazalar, afetler gibi çok sayıda travmatik olaylarla karşı karşıya kalmıştır. 15 Temmuz gecesi, evlerinde olanların yanı sıra, darbe girişimine karşı durmak üzere alanlara çıkanlar arasında bulunan kadınlar ve çocuklar, “şiddet” olarak tanımlanabilecek davranışlara maruz kalmışlardır. Dünya Sağlık Örgütü şiddeti, “yaralanma, ölüm, psikolojik zarar veya kayıp ile sonuçlanan veya bunlarla sonuçlanması muhtemel olan, kişinin kendisine, başka bir kişiye, bir gruba veya topluluğa karşı fiziksel şiddet ve gücün tehdit veya fiili olarak kasıtlı kullanımı” şeklinde tanımlamaktadır (Bellici ve Akbulut, 2015).

Her şiddet olayı, hedefi ne olursa olsun insanlarda; korku, panik, endişe, öfke, çaresizlik ve umutsuzluk gibi travmatik sonuçlara yol açmaktadır. “Travma, günlük yaşam seyrinin ortasında aniden gerçekleşen, beklenmedik, öngörülemeyen, kontrol dışı oluşan durumlar” olarak tanımlanmaktadır (Özaktaş, 2016). Travma kişilerin yaşamında olay, öncesi ve sonrası arasında keskin bir değişim yaşanmasına neden olmaktadır. Örneğin, doğal afetler (deprem, sel, kasırga, volkanik patlamalar ...) ya da darbe girişimi gibi insan eliyle oluşturulan olumsuz yaşamsal olaylar (tecavüz, şiddet, savaş, terör eylemleri) insanlar üzerinde travmatik etkiler bırakabilir. Travma sonrası stres bozukluğundan bahsedildiğinde, bazı kişilerin travmatik olaydan aylar, hatta yıllar geçse bile iyileşemeyebildikleri görülmektedir. Yaşadıkları travmanın etkisiyle, aşırı stres veya kaygı yaşamaya devam ederler. “Bu kişiler sık sık olayı tekrar yaşıyor gibi görüntülerini (flashback) görebilir veya olayla ilgili kâbuslar görebilir, rahatlamak, yoğunlaşmak veya uyumak gibi kolay şeyler zorlaşır, kendilerini sevdiği kişilere yabancılaşmış gibi hissederler”(Akgül, 2016).

15 Temmuz gecesi yaşananların toplumun tüm kesimlerinde travmaya neden olduğu, zaman içerisinde anlaşılmıştır. 15 Temmuz sonrası ilk gecedan itibaren düzenli olarak sokağa çıkan bir kadın katılımcının, “Evde oturursam, buraya gelmezsem kötü şeyler olacağını hissediyorum” şeklindeki açıklaması, 15 Temmuz gecesi çatışma ve uçak seslerinin kitleler üzerinde derin bir etki bıraktığının somut örneklerinden biri olarak kabul edilmelidir. Sokağa çıkan insanların evlerindeyken tedirgin oldukları, meydana indiklerinde diğer insanlarla bir dayanışma içine girdikleri ve bu tedirginliğin yerini umut ve heyecana bıraktığı ifade edilebilir. Ancak, 15 Temmuz ile ilgili yapılan bir nitel araştırma çalışmasına katılması istenen kadınların, aradan geçen süreye karşın görüşme taleplerine daha tereddütlü

yaklaştığı, erkeklerin bu konuda kendilerini daha rahat hissettikleri görülmüştür (Miş. 2016:24)

Kadın ve çocukların olaylara verdikleri tepki ve etkilenme düzeyleri daha farklı olmaktadır. Özaktaş'a göre; yaşamında olumsuz bir olayı yaşayan çocukta, uyku düzeninin değişmesi beklenmelidir. "Uykuya dalmakta ya da uykuyu sürdürmede güçlük, kâbuslar, alt ıslatmaları görülebilir. Sürekli tetikte olma hali, savaş uçağı seslerinin çocuk üzerinde yarattığı etki nedeniyle en ufak seste irkilme, kendi içine kapanma, sık sık ağlama, öfke nöbetleri, sevilen bir nesneye ya da anne babaya bağlılık ve yanlarından uzaklaşmama hali çocuklarda gözlemlenebilecek diğer davranışlardır".

Yazılı Basında "Darbe Kalkışmasının Kadın ve Çocuklar Üzerindeki Etkisi" Haberleri

15 Temmuz darbe kalkışması, aradan geçen süreye rağmen hala medyada, tüm boyutlarıyla, haber niteliği taşımaktadır. Bu kalkışmanın siyasete etkilerinin yanı sıra toplumun tüm bireyleri üzerinde farklı etkileri olmuştur. Bu çalışmada, darbe kalkışmasının kadın ve çocuklar üzerindeki etkisinin basın organları taranarak araştırılması amacıyla, bazı anahtar kelimeler kullanılmıştır. Aramalar internet üzerinde Google arama motoru ile yapılmıştır. Arama motorunda, "Darbe girişiminin kadın ve çocuklar üzerindeki etkisi" başlığıyla yapılan aramada 201.000 sonuca ulaşılmıştır. Ancak bu arama sonuçlarının büyük çoğunluğu, aynı haberin farklı yayın organlarında haberleştirilmesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Araştırma evrenimizi oluşturan beş gazete üzerinden daraltılarak yapılan aramada; Hürriyet Gazetesi internet sayfasında "Darbe girişimi ve çocuklar" başlığıyla Kelebek ekinde yayınlanan 22 Temmuz 2016 tarihli Tülay Demir Oktay'ın bir haberine rastlanmaktadır. Çocukları darbe haberlerinden ne kadar uzak tutulsa da bunun zorluğundan bahsederek, çocuklara uygulanması gereken yaklaşımlardan söz etmektedir. Hürriyet Gazetesi'nin 22 Ekim 2016 tarihli haberinde, tankların önüne kucağında çocuklarla kendilerini siper eden kadınların kahramanlık öyküleri haber yapılmıştır. 08.08. 2016 tarihli Hürriyet Aile sayfasında çocukların travmaya maruz kaldığından ve bunun nasıl tedavi edileceğinden söz edilmektedir.

24 Ekim 2016 tarihli Hürriyet Gazetesinde aşağıdaki haber yer almıştır;

"Olaylar sırasında darbecilerin yaraladığı gazilerimiz ile yakınlarının psikolojileri olumsuz etkilendi. Yaptığımız görüşmelerde bazı çocukların sorun yokmuş gibi davranarak ailesinden uzaklaştıklarını gördük. Ergen yaştaki bazı çocuklar ise kimseyle muhabbet etmiyor veya muhatap olmak istemiyor. Bazı küçük çocuklar da hırçın ve gergin oluyor. Bu gibi sorunlar da iletişim sisteminin bozulmasına sebep olabiliyor. Özellikle o gece alçak uçuş yapan savaş uçaklarının gürültüsüyle korkan çocukların hala bu olumsuz etkiyi üzerlerinden atamadıklarını tespit ettik. Çocuklar da geceleri uyku bozukluğu yaşıyor. Herhangi bir gürültüden tedirgin olup kaygı duyabiliyorlar. Bu anlamda verdiğimiz terapi eğitimi çok faydalı oluyor."

15 Temmuz hain darbe girişimi sırasında da büyük acılar yaşandı. Bu kalkışmadan belki en çok kadın ve çocuklarımız etkilendi. Alçak uçuş yapan savaş uçaklarının gürültüsü, tank, silah ve bomba sesleri, insanlarımızın şehit edilmesi gibi acı olaylar yaşadık.” denilmektedir. <http://www.bagcilar.bel.tr/icerik/823/16722/15-temmuzdan-etkilenen-kadin-ve-cocuklara-terapi.aspx>, (15.10.2016)



Kaynak:

<http://www.hurriyet.com.tr/darbe-girisimi-ve-cocuklar-40163000>(11.12.2016)

289

Google arama motorunda “Darbe girişiminin kadın ve çocuklar üzerindeki etkisi Milliyet” başlığı ile yapılan taramada 84.000 ilgili sonuca ulaşılmıştır. Ancak sayfaların incelenmesinde konuyla ilgili haber başlıklarının sadece üç haber olduğu belirlenmiştir. Antalya Belediyesinin konuyla ilgili seminer çalışması haber yapılmıştır. Milliyet’in “Pembe Nar” Kadın ekinde; “Darbe girişiminin çocuklara etkisi” başlıklı haberde, Psikolog Doktor Esmâ Uygun’un görüşlerine yer verilerek, darbe girişiminin, yetişkinlere kıyasla çocukları çok daha fazla etkilediğine vurgu yapılmıştır.

Uzman Uygun’a göre; “Çocukların soyut düşünme yeteneği gelişmediği için travmayı yetişkinlerden daha farklı yaşamaktadırlar. Çocuklar özellikle savaş ve ölüm ile ilgili temaları anlamakta zorlanıyorlar. Bu nedenle yaşananları aktarma konusunda titiz davranılması gerekiyor” uyarısında bulunması gerekmektedir. “Gündemdeki son gelişmelere, medya yoluyla ya da fiili olarak maruz kalan herkes derinden etkilenmiş durumda. Birçok kişinin gündeminde, yaşadığı korku ve geleceğe dair belirsizlik var. Belirsizlik oluşturan durumlar insan için en önemli endişe kaynağıdır. Bu nedenle yetişkinler olarak baş etmekte zorlandığımız bu belirsizlik durumu, çocuklar için başa çıkılması çok daha zor bir endişe kaynağıdır.” (<http://www.milliyet.com.tr/darbe-girisiminin-cocuklara-etkisi-pembenar-detay-cocuk-2281556/>) (11.12.2016)

Cumhuriyet gazetesinde yapılan taramada konuyla ilgili bir habere rastlanmamıştır. Daha çok haberler darbe girişimi olayıyla ve o olay çerçevesinde gelişen haberlerle ilgili olduğu belirlenmiştir.

Sözcü gazetesinin internet sayfalarında “Darbe girişiminin kadın ve çocuklar üzerindeki etkisi” başlığı ile yapılan aramalarda her hangi bir sonuca ulaşılamamıştır. Ancak, Google arama motorunda, Sözcü gazetesi "Darbe girişiminin kadın ve çocuklar üzerindeki etkisi" başlığı ile yapılan aramada 84.500 sonuç olduğu görünmesine karşın, bunlardan sadece iki haber araştırma konusuyla ilgilidir. Birinci haber olarak bütün toplumun darbe girişiminden nasıl etkilendiği “Darbe girişimi psikolojimizi nasıl etkiledi?” şeklinde, 22 Temmuz 2016’da yer verdiği haberde, “Türkiye'nin uzun yıllar unutamayacağı bir gece olan 15 Temmuz'da yaşananlar, toplumsal ve bireysel anlamda psikolojimizde derin yaralar bırakacağı benziyor” şeklinde yer almıştır (<http://www.sozcu.com.tr/hayatim/yasam-haberleri/darbe-girisimi-psikolojimizi-nasil-etkiledi/> 11.12.2016). Haberin devamında, Psikiyatri Uzmanı Dr. Hatice Turan’ın “ bu hem erken dönemde hem de uzun vadede ruhsal bozukluklara neden olabilmekte ve işlevsellik kaybına yol açabilir” tespitine yer verilmektedir.

Ayrıca, Dr. Turan, konuya ilişkin Sözcü Gazetesindeki röportajında konuya ilişkin görüşlerini aşağıdaki gibi sıralamıştır.

“Ruhsal travma kişinin ölüm ya da ölüm tehdidi, ağır bir yaralanma ya da kendisinin ya da başkalarının fiziksel bütünlüğüne bir tehdit olayını yaşamış, böyle bir olaya tanık olmuş ya da böyle bir olayla karşı karşıya gelmiş, kişinin o anda kendisini korku, dehşet veya çaresizlik içinde hissetmesi durumudur. Doğal afetler, kazalar, savaş, politik, etnik, dini ya da cinsiyet-temelli zulüm ve şiddet olayları gibi toplumsal travmalar ise sadece travmayı yaşayan kişileri değil, bu duruma doğrudan ya da dolaylı biçimde tanık olan tüm toplum kesimlerini etkileyebilecek niteliktedir” demektedir. İlk defa böyle bir travmayla karşılaşanlar hiç şüphesiz daha çok etkileneceklerdir, ancak yine de yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi ve travmanın şiddeti, travma anında ve sonrasında sosyal-toplumsal-ekonomik destek düzeyi gibi faktörler de travmaya verilen yanıtı etkileyebilir. Ne yazık ki ruhsal travmanın etkileri olduğu andaki duygu ve düşüncelerle sınırlı kalmamakta hem erken dönemde hem de uzun vadede ruhsal bozukluklara neden olabilmekte ve işlevsellik kaybına yol açabilir” denilmektedir. Dr. Turan; ; “tüm bu psikolojik sorunların yanı sıra baş ağrısı, göğüs ağrısı, mide yanması/bulanması, kalp/boğazda sıkışma, titreme ve çarpıntı gibi fiziksel belirtilerinde ortaya çıkabileceğini” (<http://www.sozcu.com.tr/hayatim/yasam-haberleri/darbe-girisimi-psikolojimizi-nasil-etkiledi/> 11.12.2016)

Star Gazetesinde “Darbe girişiminin kadın ve çocuklar üzerindeki etkisi” başlığıyla yapılan taramada her hangi bir sonuca ulaşılmamıştır. Google arama motoru ile aynı başlıkla yapılan aramada, darbe girişimine karşı duran kadın kahramanlar belgeselinin haberine yer verildiği kaydına ulaşılmıştır (<http://www.star.com.tr/guncel/15-temmuz-fetocu-darbe-girisime-karsi-duran-kadin-kahramanlar-icin-cekilen-belgeselin-tamami-haber-1156509/> (11.12.2016).

Araştırma sonucunda, konuya yönelik haberlerin daha çok çocuklar üzerine odaklandığı, kadınlara ilişkin haberlerin ise, alanlardaki “kahramanlık öyküleriyle” sınırlı olduğu görülmüştür.

Genel Değerlendirme

Cumhuriyet kurulduğundan bugüne kadar, Cumhuriyetin değerlerinin korunmasını kendine görev addeden askeri kesim, bu noktadan hareketle, yaptığı her darbeyi meşru zemine oturtturmuştur. Bugüne kadar gerçekleştirilen askeri darbelerde, askerin Türkiye Cumhuriyetinin varlığı ve devamlılığını koruma konusundaki algısı, 15 Temmuz gecesi başlayan darbe girişimiyle farklı bir içeriğe bürünmüştür. 1960, 1971, 1980, 28 Şubat ve e- Muhtıra ile 1923'te belirlenen Türkiye Cumhuriyeti'nin değerlerinin korunması gerekçesiyle gerçekleştirilmişti. Oysa 15 Temmuz Darbe girişimi, halk desteğinden yoksun, siyasetin de tıkanmadığı, ideolojik temeli de olmayan bir hareket olarak ortaya çıkmıştır. Halk desteğinin olmaması, halkın böyle bir beklentide olmaması, 35 yaş altı kesimlerde, daha önce 1980 Askeri Darbesini görmüş, üst yaş gruplarına göre daha fazla olumsuz etkilendikleri gözlenmiştir. 15 Temmuz Darbe Girişimi sırasında savaş sahnelerini aratmayacak şekilde halkın üzerine ateş açılması, savaş uçaklarının alçak uçuşlarının yarattığı travmanın dışında, olayın kendisinin yarattığı psikolojik sorunlar da incelenmeye değerdir.

Amerika'da 11 Eylül 2001'de İkiz Kulelere yönelik saldırı sonrası binlerce kişinin Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB) tanısıyla tedavi edildiği bilinmektedir. Diğer gelişmiş ülkelerde de böylesine büyük etkileri olan olaylardan sonra psikolojik terapi çalışmaları yapıldığı bilinmektedir. Aile Sosyal Politikalar Bakanlığının resmi internet sitesinde yapılan çalışmalar incelenmiş, ancak bu konuda örgütlü bir tedavi programının olmadığı görülmüştür. Bazı özel klinikler, ihtiyacı olanlara yardım edebileceklerine ilişkin ilanları yayınlamışlardır. Kalkışma sonrası, kadın ve çocuklar üzerindeki travmanın sonuçlarını ortadan kaldırmaya değil, toplumun bütün kesimlerine yönelik programların başlatılmış olması, kalkışmaya karşı verilen topyekûn mücadelenin, yaşamın normal seyrine döndürülmesi için de verilmesi gerekmektedir.

Çalışma sonunda görülmüştür ki, en çok okunan gazeteler de bu sorun yeterince yer bulmamıştır, konu ile ilgili yeterli haber yayınlanmamıştır. Oysaki bu denli önemli bir konuda, sadece darbe girişiminin etkilediği kadın ve çocuklar değil, o gece Silahlı Kuvvetlerde, emniyette veya diğer kurumlarda görevli olan herkesle ilgili olarak, TSSB ile ilgili, gelecekte daha ayrıntılı çalışmaların yapılması, toplumda travma yaratan bu gibi durumların etkilerinin farklı dönem aralıkları ile araştırılması, önemli ve gereklidir.

Toplumun bütün kesimlerinin psikolojik sağlığını bozan bu ve benzeri olayların, kamu yönetimi organizasyonu - bunlar belediyeler ve Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı olmalıdır- bütün etkilenenlere ulaştırılması gereken hizmetlerdir. Bu çalışma konusuyla yakın ilişkili alanlarda bilimsel çalışma yapmayı düşünen akademisyenlerin de desteklenmesi gerekmektedir. Yurt dışında yapılan çalışmalardan yararlanılarak, topyekun bir çaba içerisine girilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akgül Ö., “15 Temmuz Travması”, <http://ruhsagligidernegi.org/15-temmuz-travmasi/>
- Akıncı, A. , “Türk Siyasal Hayatında 1980 Sonrası Darbeler ve E- Muhtıra”, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık 2013, Cilt: 15, Sayı: 2 s.39-58
- Akıncı, A., “Türkiye’nin Darbe Geleneği: 1960 ve 1971 Müdahaleleri”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt: 9, Nisan 2014, Sayı: 1, s. 63.
- Altun, F., “Gülen Hareketinin Değişen Algısı” Sabah Gazetesi, 11 Ocak 2014 (<http://www.sabah.com.tr/yazarlar/perspektif/fahrettinaltun/2014/01/11/gulen-hareketinin-degis-en-algisi>) (02.12.2016)
- Bellici, N., Özlem Akbulut, “Lise Öğrencilerinde Şiddetin Farklı Bir Yüzü “Flört Şiddeti”, Uluslararası Farklı Şiddet Boyutları ve Toplumsal Algı Kongresi <http://www.toplumsalsiddetalkongresi.org/bildiri/> (01.12.2016)
- Erdoğan Ü., Demokrat Parti ve 1960 İhtilali, 2006, <http://www.belgeler.com/blg/15bq/demokrat-parti-ve-1960-ihtilali-democrat-party-and-1960-rebellion>, (10.11.2016)
- Duran B., “Gülen Cemaati ve Sünni Kodların Kaybı”, Star Açık Görüş, 29 Aralık 2013.
- Dursun, D., 12 Eylül Darbesi, Şehir Yayınları, 2005, İstanbul
- Emiroğlu, A., “Cumhuriyet Dönemi Darbelerin Türk Demokrasisi Ve Çağdaşlaşmasına Etkileri Üzerine Bir İnceleme”, Tarihin Peşinde -Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi- Yıl: 2016, S: 15 2016 s. 1-22.
- Haugen T. P.,Allison Keisler Splaun A. K., Evces M.R., and Weiss D. S.,Integrative Approach For The Treatment Of PTSD İn 9/11 First Responders: Three Core Techniques, Psychotherapy (Chic). 2013 Sep; 50(3): 336–340. (<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4050653/>) 11.12.2016)
- Miş, N., Serdar Gülen, Ipek Coşkun, Hazal Duran, M. Erkut Ayvaz,15 Temmuz Darbe Girişimi Toplumsal Algı Araştırması, SETA Vakfı Yayını, 2016: 12.
- Özaktas, İ., “15 Temmuz Darbe Girişimi Çocukları Nasıl Etkiledi”, İndigo Dergisi, <https://indigodergisi.com/2016/08/15-temmuz-darbe-girisimi-cocuklari-nasil-etkiledi/> (02.12.2016)
- Öztürk, M. Adı Konulmamış Darbe 93, Zaman Kitap, Yayın No: 116, 2011, İstanbul
- Paksoy H. B.,Türk Tarihi, Toplumların Mayası, Uygarlık, Mazhar Zorlu Holding Kültür Sanat Yayını, 1997, İzmir.

Resnick H., Galea S., Kilpatrick D., Vlahov D., Research On Trauma And Ptsd In The Aftermath Of 9/11, The National Center For Post-Traumatic Stress Disorder Ptsd Research Quarterly, Volume 15, Number 1 Issn 1050-1835 Winter 2004.

<http://www.yeniakit.com.tr/haber/kadin-sofor-kamyonuyla-erkekleri-meydana-tasidi-194801.html>

<http://www.bagcilar.bel.tr/icerik/823/16722/15-temmuzdan-etkilenen-kadin-ve-cocuklara-terapi.aspx>, (15.10.2016)

[http://www.milliyet.com.tr/darbe-girisiminin-cocuklara-etkisi-pembenar-detay-cocuk-2281556/\(11.12.2016\)](http://www.milliyet.com.tr/darbe-girisiminin-cocuklara-etkisi-pembenar-detay-cocuk-2281556/(11.12.2016))

<http://www.star.com.tr/guncel/15-temmuz-fetocu-darbe-girisime-karsi-duran-kadin-kahramanlar-icin-cekilen-belgeselin-tamami-haber-1156509/> (11.12.2016).

<http://www.hurriyet.com.tr/darbe-girisimi-ve-cocuklar-40163000> (11.12.2016).

[http://www.sozcu.com.tr/hayatim/yasam-haberleri/darbe-girisimi-psikolojimizi-nasil-etkiledi/\(11.12.2016\)](http://www.sozcu.com.tr/hayatim/yasam-haberleri/darbe-girisimi-psikolojimizi-nasil-etkiledi/(11.12.2016)).

<http://www.turkiyegazetesi.com.tr/gundem/79911.aspx> (11.12.2016).

TÜRK KAHRAMANLIK KÜLTÜRÜNÜN 15 TEMMUZ'A YANSIMALARI

Mehmet Akif KORKMAZ•
Mehmet ÖZDEMİR••

Özet:

15 Temmuz darbe girişimine karşı milletin gösterdiği direniş,ulusun birlik ve beraberliği uğruna verilen bir bağımsızlık mücadelesidir. Bu darbeninaskeri, siyasi ve ekonomik sonuçlarınınyanında toplumsal etkileri göz ardı edilmemelidir. Bunlardan biri de darbeye karşı verilen mücadelesinin sosyo-psikolojik yansımalarıdır. Sosyal iletişim ağlarında ve medyada yazılı, sözlü ve görsel kültürün araçları üzerinde üretilen malzemeler bu bağlamda dikkat çekidir. 15 Temmuz direnişinde çok sayıda şehit verilmiş ve sayısız kişi gazi olmuştur. Bu mücadelenin ve o mücadeleyi veren insanların hem kendi niteliğihem de sözlü ve yazılı anlatılardaki niteliğidestani özellikler taşımaktadır.Bu çalışmada anlatılarda ve gösterimlerde görülen kahramanlar, hem geleneksel hem de folklorik kahraman tipi bağlamında sorgulanmaktadır. Türk kültürünün ata yurdundaki köken havzalarında teşekkül eden destan geleneğindeki bağımsızlık mücadelesiyle bu direniş arasında kültürel bağların olduğu yakın zamanda teşekkül eden ürünlerde sıklıkla görülmektedir. O gün insanların ortaya koyduğu mücadeleyi konu edinen türküler, marşlar, şiirler ve röportaj gibi metinlerde canlandırılan kahraman tipinden hareketle memleket, bağımsızlık, fedakârlık, direniş, şehitlik, gazilik vb. kavramlar halk bilimsel yöntemler çerçevesinde incelenmiştir.Bu kavramsallaştırmalar ile geleneksel Türk kahraman tipleri arasında kurulmuş bağlar, geleneksel anlatı türleriyle ilişkiler üzerinde ele alınmaya çalışılmaktadır. Vatan etrafında kökleşmiş değerlerin yanında demokratik düzenin de vazgeçilmez bir yaşam tecrübesine dönüştüğü burada ele alınan kültür ürünlerine yansımıştır. Toplum demokrasi geleneği denen olguyu kendi canı ve kanıylaburadaki yeni şekillerde ortaya koyarak sergilemiştir.

•Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü - Gümüşhane/TÜRKİYE, korkmazmakif@hotmail.com.

••Hacettepe Üniversitesi, Türk Halkbilimi Bölümü, Doktora Öğrencisi, mehmetozdemir@hacettepe.edu.tr

Anahtar Kelimeler: Türk kültürü, geleneksel ve folklorik kahraman tipi, 15 Temmuz, Vatan, fedakârlık, demokrasi kültürü.

THE REFLECTION OF TURKISH HEROIC CULTURE ON 15th JULY

Abstract

The resistance of Turkish Nation against 15th July coup attempt is an independent struggle done for the sake of unity and solidarity of the nation. Besides the military, political and economic results of the coup attempt, its social effects should not be undervalued. One of them is the socio-psychological reflections of the struggle against the coup attempt. In this context, the materials produced on the written, spoken and visual culture tools in traditional and social media are conspicuous. During the resistance against 15th July coup attempt, while many have been fallen martyrs, countless people have become veterans. Both the own characteristics of this struggle and the people championed this resistance and the characteristics on verbal and written narratives have epic features. In this work, heroes seen in narrative and presentations are queried on the context of both traditional and folkloric herotype. Cultural links between the resistance against the coup attempt and the independence struggle of Turkish culture in epic tradition occurred in root basins of the Fatherland are being seen frequently in the samples occurred recently. Starting from heroic types animated in folkloric songs, anthems, poems and interviews deal with the resistance of people at that day, concepts such as country, independence, self-sacrifice, resistance, martyrdom, veteran etc., are analyzed in the frame of folkloric methods. The connections established between those conceptualizations and traditional Turkish herotypes are being tried to be handled on the relations with traditional narrative types. Besides ingrained values around homeland, it is reflected to the cultural products handled here that democratic system is converted into an inalienable life experience. The society displayed the phenomenon called democracy tradition in new forms by their own lives and blood.

Keywords: Turkish Culture, Tradition and Folkloric Herotype, 15th July, Homeland, Self-Sacrifice, Democracy Culture.

Giriş

Türkler töreli bir millettir; hangi çağda ve hangi coğrafyada olurlarsa olsunlar, törenin bir gereği olarak bağımsız devlet kurmayı temel amaç edinmişlerdir. Bu bağlamda Türk kurtuluş mücadelesi, temel dinamiğinde milli egemenlik ilkesine dayanan, bağımsız yaşama ve devlet kurma geleneğinin bir tezahürüdür.

Türkiye, rejimin cumhuriyet olarak belirlenmesindenbu yana, henüz 93 yıllık bir tarihi geçmişe sahip olmasına rağmen, geçmişte siyasi rejime yönelik birçok darbe girişimleriyle karşılaşmıştır. 1950 yılında çok partili yaşamın fiili olarak hayata geçirilmesiyle birlikte, demokratik kazanımları sindiremeyen askeri yönetimin bir grubunun -27 Mayıs 1960 tarihinde olduğu gibi- ya da emir komuta zinciri dâhilinde askeri yönetimin tamamı -12 Eylül 1980 tarihinde olduğu gibi- yönetime el koymuştur. Bunun dışında hükümeti istifaya zorlayan çeşitli girişimler yaşanmıştır. Genellikle askeri darbe, muhtıra ve internet ortamında yayınlanan e-muhtıra şeklinde gerçekleşen bu girişimler, ülkenin ekonomi ve uluslararası politikalar başta olmak üzereçeşitli alanlarda ciddi anlamda kan kaybetmesine neden olmuştur.

15 Temmuz, görünüşte emir komuta zinciri dışında askeri bir darbe girişimi olarak görülmektedir; ancakbu darbe girişimi, dini kisve altına gizlenen terör örgütü üyelerinin silahlı kuvvetler içerisinde örgütlenerek yaptıkları bir kalkışmadır. Bu darbe girişimi, henüz çocuk yaşta eğitilerek, sadakat testlerinde başarılı olarak ülkenin önemli makam ve mevkilerine yerleştirilen örgüt üyeleri tarafından mevcut yönetimi ele geçirmek maksadıyla başlatılmıştır. Söz konusu kalkışma, ülkenin birçok vilayetinde devletin silah, teçhizat ve diğer askeri imkânları gasp edilerek,başta “Türkiye Büyük Millet Meclisi” olmak üzere devletin önemli merkezlerine saldırılar düzenleyerek, kaos ortamı oluşturmak ve oluşan boşluktan istifade ederek yönetime el koymak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Ancak Türk milleti,Kurtuluş Savaşı yıllarında olduğu gibi, gazi meclisine ve kendi iradesiyle seçtiği temsilcilerine yönelik olan bu girişimi canını dişine takarak,yüzlerce şehit, binlerce gazi vererek önlemiştir. Milletin,caddeleri, sokakları ve meydanları kontrol altına almasıyla birlikte söz konusu girişim başarısız olmuştur.

Bu bildiride, 15 Temmuz kalkışması, Türk kahramanlık kültürü bağlamında sosyo-psikolojik açıdan tahlil edilmiş ve sosyal, yazılı - görsel medyada yazılı, sözlü ve görsel kültürün araçları üzerinde üretilen malzemeler değerlendirilerek hazırlanmıştır.Kalkışmayla mücadele eden insanların hem kendi niteliği hem de sözlü ve yazılı anlatılardaki niteliği destani özellikler taşımaktadır. Bu çalışmada kahramanlar, geleneksel ve folklorik (popüler)kahraman tipi bağlamında sorgulanmaktadır.

Epik Şiirden Modern Şiir'e Kahraman'ın Değişmeyen Portresi

Türkün tarihi geçmişinde konargöçer bir yaşam tarzı bulunmaktadır. Bu yaşantı, henüz hayvancılığın ve avcılığın olduğu bir dönemde, Türk milletinin atı evcilleştirmesini beraberinde getirmiştir. At, Türkün kahramanlığında rol oynayan yol arkadaşıdır. DivanüLûgat-it-Türk'te geçen "*Kuş kanadı, Türk atı ile*" atasözünde olduğu gibi kahramanın genellikle en iyi arkadaşı attır. Sürülerini otlatırken, ava giderken ve savaşırken her zaman at üzerindedir. Türkün doğayla iç içe olan bu yaşam tarzı, onu Çin medeniyetinin ipekli kumaşlarından dikilen elbiselerini değil kendi yaptıkları deri ve kürkten elbiselerigiymesini zorunlu kılıyordu.

Eski Türk yaşantısında bir başka önemli unsur da töreye bağlılıktır. Çünkü Türk töresi, "*şanlı ataları yenilmez kahramanlar derecesine çıkarmıştı*" (Gökalp, 2014: 26). Çin medeniyeti, bu töreyi bozmak için her zaman çeşitli entrikalara başvurmuştur. Çin tarafından komşu devletlere gönderilen altın, gümüş ve ipekli kumaşlar, asimilasyon politikasının ilk adımıydı. Bilge Kağan'ın Orhon Yazıtları'nda Türk milletine vasiyet olarak kazıttığı sözleri durumu özetlemektedir:

"Çinliler altını, gümüşü, ipeği ve ipekli kumaşları güçlük çıkarmaksızın öylece bize veriyorlar. Çin halkının sözleri tatlı, ipekli kumaşları da yumuşak imiş. Tatlı sözlerle ve yumuşak ipekli kumaşlarla kandırılıp uzaklarda yaşayan halkları böylece kendilerine yaklaştırırlar imiş. Bu haklar yaklaşıp yerleştikten sonra da Çinliler fesatlıklarını o zaman düşünürler imiş... Çin halkının tatlı sözlerine ve yumuşak ipekli kumaşlarına kanıp, ey Türk halkı, çok sayıda öldün! Ey Türk halkı, öleceksin!..Türklerin hakanı Ötüken dağında oturur ve oradan hükmeder ise ülkede hiçbir sıkıntı olmaz" (Tekin, 1988: 3-5).

Türk milleti destansı bir tarihi geçmişe sahiptir. Mete Han zamanından bu yana, toprak uğruna, vatan uğruna cenk etmek Türk töresinin vaz geçilmez bir payesi olmuştur. Mete Han toprağı devletin temeli olarak görmektedir:

"... Tung-hu'ların reisi Mete'ye bir elçi gönderdi ve elçi gelerek Mete'ye şöyle dedi: - 'İkimizin arasındaki bu bölge, kimsenin oturmadığı bir yerdir. Üstelik iki devletin sınırları arasında da bulunuyor. Nasıl olsa burası sizin işinize yaramaz. Gelin de bu yeri bize verin'. Mete bu sözleri duyunca hemen kurultayını topladı ve devletin ileri gelenlerine bu konuda ne düşündüklerini sordu. Bazı vezirler: -'Böyle terkedilmiş bir araziden vazgeçmişiz, geçmemişiz hiçbir şey farketmez' diye cevap verdiler. Bunun üzerine Mete kızarak şöyle kükredi: -'Toprak devletin temelidir. Biz, onu başkasına nasıl verebiliriz!' Mete bunu dedikten sonra, böyle diyenlerin hepsinin de başını kestirdi" (Ögel, 1993: 7-8).

Bozkır coğrafyasında yaşayan Türk milletinin ataları bu coğrafyada sürdürdüğü yaşam mücadelesinde her zaman bağımsızlık taraftarı olmuştur. Çin gibi büyük bir

medeniyete, topraklarını savunmak amacıyla Çin Seddi'ni yaptıran Türk ataları, gerek ata yurdunda gerek anayurt da bağımsızlık düşüncesinden asla ödün vermemiştir. Çin esaretine karşı ayaklanan ÇiçiYabgu'nun askerlerine yaptığı şu konuşma dikkat çekicidir:

“Boyun eğmeyeceğiz. Çünkü bu şan ve şerefle yaşamış olan ecdadımıza karşı yapılması mümkün olan ihanetlerin en büyüğüdür. Atalarımız bizlere geniş ülkelerle birlikte istiklali de emanet ettiler. Savaşçı ve süvari hayatımız sayesinde yabancıları titreten bir millet olduk. Korumakla vazifeli bulunduğumuz bütün bu emanetleri âdi bir ömür uğruna harcayamayız. Hepimizin bildiği gibi savaşta erlerin kaderi ölümdür. Biz ölsek de kahramanlığımızın şanı yaşayacak, çocuklarımız ve torunlarımız diğer kavimlerin efendisi olacaktır” (Gömeç, 2009: 166).

Türk kültürünün köken havzalarında teşekkül eden destan geleneği, incelendiğinde birçoğunda bağımsızlık mücadelesinin ve cihan hâkimiyetinin anlatıldığı görülmektedir. Anlatılarda Oğuz evladı, bir kahramanlık göstermeden isim alamamaktadır. Türk destanlarında ve hikâyelerinde kahramanın her zaman bir amacı vardır; kahraman, yurdu düşman esaretinden kurtarmak, yurda zarar veren bir hayvanı, canavarı vb. yok etmek, intikam almak, esir düşen bir yakınını kurtarmak veya sevgilisine kavuşmak gibi bir serüvenin peşinde ve mücadelenin içindedir. Metin Ekici'ye göre destan kahramanları her zaman başarılı olmaktadır, çünkü destanlar başarısızlığın değil başarılarının anlatısıdır. Günümüzde de yaşanan zorlu hayat mücadelelerinden galip çıkan insanlar “destan yazdık” ifadesini kullanırlar (Reichl, 2011: XV). Türk destanlarında görülen kahramanlık kültürünü daha iyi anlamak için bu kültürün yücelttiği kahraman tipini ve özelliklerini çözümlemek gerekmektedir.

Türk destanlarında görülen kahramanlar, taşıdığı özelliklerden dolayı araştırmacılar tarafından genellikle alp tipi olarak değerlendirilir. Tipoloji çalışmalarında başlangıçtan beri var olan en eski örnek anlamında arketip ve ona bağlı oluşan ilk örnek anlamında prototip ve toplumsal değerleri buluşturan stereotip kavramları destanlarda görülen kahraman tipini ve özelliklerini anlamak açısından son derece önemlidir. Çünkü kahraman veya alp tipi üçlü tipolojik sınıflamalar sayesinde çözümlenmiştir. G. Lukacs, tipi “sosyal ve tarihsel koşulların belirlediği” bir şahsiyet; Emil, “ferdi olmaktan ziyade başkalarınca da ortak özellikler taşıyan ve bu özellikleri en belirgin şekilde temsil eden şahıs” (Tekin 2012: 110-115); Ekici, “tek bir eserde değil, benzer özellikleriyle birçok eserde karşımıza çıkan, kesin bazı özelliklere sahip olan karakter veya karakterler” (1999: 124); Eliuz, “toplumsal bir değerın kişileşmesi, bir değer yoğunluğunun insanlaşması” şeklinde tanımlar. Ayrıca Eliuz'a göre tip, “anlatma esasına bağlı edebi eserin en asli unsurlarından biridir. Yoğunluk kazanan değer, nitelik ve ölçü tipin genel karakterini belirleyen anlam yüklü özellikler bütünüdür” (1999: 139). Anlatım türlerinde vak'ayı gerçekleştiren asli kahramanlar bulunur; bu asli kahramanlar, eserin “belkemiğini” oluşturur. Tüm eser neredeyse ona bağlanır. Tipler eserlerde sosyal bakımdan da manalı kişilerdir ve geçmiş zamanlarda toplumların önem verdiği değerleri temsil ederler (Kaplan, 2007: 5). Tipler, toplumsal sorumlulukları olan,

toplumun değerlerini yansıtan ve toplum için kendini feda eden kahramanlardır. Burada dikkat edilmesi gereken *kahraman tipini ortaya çıkaran kahramanın kendisi değil içinde yaşadığı toplumdur. Toplumun kahraman olarak nitelendirdiği kişiler hareketlerini kahramanlık gibi bir amaçları olmaksızın gerçekleştirir*” (Kara Düzgün, 2014: 39). Araştırmacıların kahraman ve toplum ilişkisi üzerine görüşlerinde vurguladığı ortak unsur her ne kadar adı geçmese de stereotip kavramıdır. Çünkü toplumun ideası, yaşatmak istediği her türlü değer kahraman tipi gibi belli kalıplar içerisinde, yine topluma sunulmaktadır.

Destan, içinde barındırdığı tipler açısından değerlendirildiğinde Türk Halk edebiyatının önemli mahsullerinden biridir. Destanlarda yer alan arkaik unsurlar “arketip” kavramının önemini belirtir. Oğuz Kağan’la başlayan “prototip” imge, Türk epik destan geleneği dairesinde arketipleri yaşatmaya başlamıştır (Özdemir, 2013: 45). Destan kahramanları milletlerin ideal insan tipi özelliklerini, ülkülerini, hayat felsefelerini, tarzlarını, inançlarını ve faziletlerini üzerlerinde taşıyan toplumun beklentisini karşılayabilecek üstün niteliklerle donatılmış örnek kişilerdir (Duran, 2004: 79). Destanlarda ve hikâyelerde kahramanlar, yani alp ve alperenler, davranışlarında kendi kişisel düşüncelerini ve kişisel çıkarlarını hiçbir zaman düşünmezler. Genel itibarıyla kahramanlık konusu eserlerde görülen bu tipler, kendisini doğrudan doğruya topluma adayan kişilerdir. Bunun için kahramanın hikâyedeki savaşı toplumu tehdit eden olaylara yönelmiştir. Bunlar dış güçlerden ya da olağanüstü kuvvetlerden gelen tehditlerdir (Özdemir, 2013: 55).

299

Alperen tipi genellikle erkek kahramanlar için kullanılan bir adlandırmadır. Ancak destan ve hikâyelerde yapılan incelemeler kadın kahramanların da alperen özellikleri yansıttığını göstermiştir. İslamiyet’ten önce yaylak ve kırsal hayatının birlikte sürdürüldüğü dönemlerde izlenen kadınlar, bu devrin ideal erkek tipi olan alp tipine yaklaşıp. Erkek gibi o da ata biner, ok atar, kılıç kullanır ve gerektiğinde düşmanla kahramanca çarpışır (Kaplan, 1951: 99). Türk destanlarında görülen, eşine ve yuvasına sadık, her zaman fedakâr, namusuna hâlel getirmeyen, saygın, erkeğin sadık dostu ve biricik sırdaşı olan kadın tipi, bu özelliklerinin yanında düşmanlarıyla bizzat savaşan, dövüşen, erkeğiyle yarışan, güreş tutan, avcı, akıncı bir kahramandır (Özdemir, 2013: 56).

Bugün savaşlar ve/ya çeşitli kahramanlıklar etrafında kaleme alınan veya seslendirilen şiirleri, ilk örnekleri tarihin eski dönemlerinde teşekkül eden destanlardan ayrı düşünmek mümkün değildir. Şaman, Kam, Bahşı, Oyun adıyla bildiğimiz ilk destan icracıları, Anadolu’da Ozan, Âşık ve Meddah adlarıyla ve çeşitli anlatılarla günümüze değin yaşatılmıştır. Bugünün kültürel belleğinde yer alan yazılı edebiyat ürünleri olan kahramanlık şiirlerinin, söz konusu geleneğin devamı olarak görülmesi gerekmektedir. Çünkü kahramanlık şiiri tabiri epik geleneğin bir ürünüdür; şiirlerde destansı dönemin bakiyesi olan kavga, dövüş, saldırı vb. gibi gelenekte yaşatılan “hazır motiflerin” (Reichl, 2011: 149) kullanılması söz konusudur. Günümüzde kahramanlık geleneğine bağlı destanlar için epik şiir, kahramanlık şiiri gibi tabirlerin kullanılması, hazır motif kalıpları üzerine aktarılan kahramanlık

temalı bir geleneğin olmasıyla ilgilidir. Yüzyılları aşarak günümüze kadar gelen Türk boylarının sözlü şiiri, sözlü aktarım geleneğinin sonucudur.

Epik şiir, pek çok milletin kültüründe teşekkül eden kahramanlık destanlarıdır. Özellikle Türk boylarında “Oğuznâme” geleneği kapsamında birçok örneğini görmek mümkündür. Türklerde “Kırgız, Kazak, Özbek, Uygur, Başkurt, Hakas Yakut, Nogay, Tuva vb. gibi her boyun kendi destani anlatıları vardır. Toplumun sözlü tarihini oluşturan en eski arkaik destanlardan, günümüz yapay destanlarına kadar epik şiir çeşitli vesilelerle toplumsal yaşamın içerisinde kendisine yer edinmiştir. Oğuz Kağan veya Dede Korkut Kitabı’nda örnekleri görülen bir kahraman etrafında teşekkül eden epik anlatı, yapay destanlarda da benzer bir çizgidedir. Bir dönemin kültürel birikimleri, takip eden sonraki dönemlerde çeşitli şekillerde işlenerek yaşatılmaya devam eder. Cumhuriyet dönemi Türk şiirinde gördüğümüz kahramanlık temalı şiirlerin epik zamanın izlerini taşıması, geleneğe bağlılıkla açıklanabilir. Yani bazı dönemlerde “... destanı” adının/başlığının kullanılması epik geleneğinin bir uzantısıdır.

Mehmet Emin’in pek çok şiiri Osmanlı’nın son dönemlerinde, ordunun savaşlar içerisinde olduğu bir dönemin mahsulleri olduğu için kahramanlık ana hamuruyla yoğurulmuştur. Şair şiirlerini orduya moral vermek amacıyla kaleme almıştır. Yurdakul, Girit adasının işgal edilmesi üzerine başlayan 1897 Osmanlı-Yunan savaşında cephedeki askere “Cenge Giderken” isimli şiiriyle seslenmiştir: “Ben bir Türk’üm dinim, cinsim uludur / Sînem, özüm ateş ile doludur / İnsan olan vatanının kuludur / Türk evlâdı evde durmaz, giderim!” (Tansel, 1989: 22) dizeleriyle, her ne kadar merkezi bir kahramanı yani alp tipini işlememiş olsa da Türklüğün sinesine silinmez bir kahramanlık destanı yazmıştır. Şiirin “Yaradan’ın Kitâb’ını kaldırtmam / Osman’cığın bayrağını aldırtmam / Düşmanımı vatanıma saldırtmam / Tanrı evi viran olmaz; giderim” (Tansel, 1989: 22) dizelerinde cihat fikri, bayrak ve vatan aşkıyla birleşerek söze dökülmüştür. Ayrıca Yurdakul’un Çanakkale kahramanlarına ithaf ettiği “Ordunun Destanı”, Türk ordusuna ithaf ettiği 205 dörtlükten oluşan “İstiklal Destanı” önemli şiirlerinden bazılarıdır. Bu şiirler epik gelenek döneminde olmasa da yazarın söz konusu gelenek çizgisinde ürettiği verimlerden sayılmalıdır.

Ziya Gökalp “Millet” şiirinde vatanı ve vatanın bölünmez bütünlüğünü turan davasına kadar ulaştıran bir kalemdir: “Deme bana Oğuz, Kayı, Osmanlı... / Türk’üm, bu ad her unvândan üstündür... / Yoktur Özbek, Nogay, Kırgız, Kazanlı / Türk milleti bir bölünmez ‘bütün’dür...” (Tansel, 1989: 28). Onun içindir Gökalp, “Turan” şiirinin son dizelerinde “Vatan ne Türkiye’dir Türklere, ne Türkistan / Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir: Turan...” (Tansel, 1989: 5) demiştir. Yine Gökalp, “Asker ve Duası” şiirinde “Yolumuz gazâ, sonu şehâdet / Dinimiz ister sıdk ile hizmet / Anamız vatan, babamız millet” (Tansel, 1989: 58) derken kahramanlığın şehâdet getirdiğini ve bunun da din hizmeti olduğunu vurgulamaktadır. Hüseyin Nihal Atsız “Kahramanlık” adlı şiirinde “Kahramanlık ne yalnız bir yükseliş demektir / Ne de yıldızlar gibi parlayıp sönmemektir / Ölmezliği düşünmek boşuna bir emektir / Kahramanlık: Saldırıp bir daha dönmemektir” (2015: 42) gibi bir süreklilikten bahsetmektedir. Turan davasının en büyük savunucularından olan Atsız, kahramanlığın özünde bir yükseliş veya çöküşten

ziyade saldırma ve dönmeme fikri olduğunu vurgulamıştır. Elbette kahramanı başarıya ulaştıran felsefe budur. Son olarak Ekrem Şama tarafından yazılan “Bu Bayrak” şiirinde yer alan “Destanlar yazıldı zalime karşı / Mazlumun duası kapladı arşı / Uğruna yazıldı İstiklal Marşı / Zemin kan kırmızı, ay yıldızı ak / O mübarek bayrak, işte bu bayrak” (2006: 68) dizeleri, Türk milletinin destansı yaşantısının, başkaldırısının, millî mücadelesinin özetidir.

15 Temmuz ve Kahraman Tipi

Destan dönemi anlatılarında alp tipi merkezinde teşekkül eden bir kahramanlık kültürü bulunmaktadır. Ancak destan döneminin tarihi, psikolojik, sosyolojik, coğrafi ve siyasi koşullarının ortadan kalktığı bireysel güç kavramının toplumsal veya kolektif güç algısına dönüştüğü bilinmektedir. Köroğlu kahraman tipi merkezinde teşekkül eden “Silah icat oldu mertlik bozuldu” deyişi, toplumun kaderini tayin eden ‘alp tipi’ devresinin kapanmaya başladığını işaret eden önemli bir tespittir. Ancak geçmişten günümüze uzanan çizgide kahramanlık kültürünün önemli bir tarihi ve kültürel miras olarak toplumsal bellekte bir birikim vücuda getirdiği bilinmektedir. Dolayısıyla alp tipi kahramanlık kültürünün bir anda ortadan kalktığı söylenemez. Türk milletine Anadolu’nun kapılarını açan Alpaslan veya İstanbul’u fetheden Fatih Sultan Mehmet, Çanakkale’nin çeşitli cephelerinde ve Kurtuluş Savaşına liderlik yapan Gazi Mustafa Kemal, merkezi özellikleri ve aldıkları sorumluluklar açısından alp tipi özelliklerini gösteren son örnekler arasında gösterilebilir. Ancak Çanakkale veya Kurtuluş mücadelesinde görülen kahramanlık kültürü, bireysel çizgiden ziyade bir komutan önderliğinde gerçekleşen ordunun destanı yani kolektif kahramanlık olarak okunmalıdır. Dolayısıyla kolektif kahraman kültürü algısı, bir bütün olarak milletin özünde vücut bulan bir cevherdir. Çanakkale başarısında Seyit onbaşının 257 kiloluk mermiyi kaldırdığı görüntü, toplumun önderliğine soyunan, sorumluluk alan ve kendini feda eden alp tipi devresinin ve imgesinin son örneklerindendir.

301

15 Temmuz gecesi hakkında ilk bilgiler 23.05 sıralarına başbakan tarafından askerin içinde bir grubun kalkışma girişiminde bulunduğu şeklinde verildi. 00.05’de TRT binasında “Yurtta Sulh Konseyi” darbe bildirisini okuttu. 00.25’de Cumhurbaşkanı telefon aracılığıyla görüntülü olarak, CNN TÜRK kanalına bağlanmış ve milleti sokağa davet etmiştir. Darbeye karşı halkın meydanlara çıkışında bu davet belirleyici olmuştur. SETA146 yaptığı araştırma sonucu 15 Temmuz gecesi sokağa çıkma motivasyonunda ayrıca TRT’de darbe bildirisinin okunmasının ve camilerden salaların okunmasının etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır (2016: 12).

M. Akif’in İstiklal Marşı’nın “Ben ezelden beridir hür yaşadım, hür yaşarım” dizesinde belirttiği gibi bütün imkânsızlıklara rağmen Kurtuluş Savaşı’nda “kağnı ile kamyonu yenen” bir medeniyetin evlatları, 15 Temmuz kalkışmasında, yurdun neredeyse her bölgesinde ayaklanarak “savaş uçakları, helikopterler, tanklar, toplar ve tüfeklerden

oluşan en teknolojik silahlara karşı büyük bir kahramanlık mücadelesi göstermiştir. Halkın kazanmasından sonra geçen kısa sürede “bağımsızlık, kahramanlık ve Türklük” temasını işleyen birçok destansı şiir kaleme alınmıştır (15 TDŞA 2016). Benzer şekilde 15 Temmuz darbesi konulu birçok şiir internette yayınlanmıştır¹⁴⁷. 15 Temmuz konulu şiir ve marş yazan şair ve sanatçılardan bazıları şunlardır: “Uğur Işılak, Dursun Ali Erzincanlı, Ahmet Selçuk İlkan, Hanefi Söztutan, Mustafa Yetkin, Tuncay Amasyalı, Mücella Pakdemir, Ekrem Cinoğlu, Onay Şahin, İsmail Türüt, Recebim...”. Elbette çalışmanın amacı bu şiirlerin tamamını incelemek değildir. İncelenen şiirlerde kahramanlık kültürünün yansıtılma biçimleri analiz edilmektedir. Darbe konulu şiirlerde genellikle 15 Temmuz başlığı tercih edilmiştir. Ayrıca 15 Temmuz başlığına eklenen “şehitlerine, gazilerine, kahramanlarına, gecesine, gündüzüne, devletine, milletine, destanı”, ifadelerini içeren çeşitli şiirler ve marşlar kaleme alınmıştır. Bu şiir ve marşlardan en uzununu İsmail Türüt tarafından seslendirilen “15 Temmuz Darbe Türküsü”dür. Türüt’ün, “Bomba sesi, tank sesi, dedik bu neyin nesi / Savaş çıktı zannettik, 15 Temmuz gecesini” dizeleriyle başlayan uzun türküsü nakarat bölümleri hariç altmışaltı dizeden meydana gelmektedir. Söz konusu marş her bölümde darbe girişiminin bir parçasını anlatan destan diline sahiptir.

Darbenin başarısız olmasında en önemli katkılardan birisi hiç şüphesiz Ömer Halisdemir’in gösterdiği kahramanlıktır. 15 Temmuz şehitleri arasında Astsubay Ömer Halisdemir’in adı öne çıkmıştır ve onun şahsına ithaf edilen şiir ve marşların özel bir yeri vardır. Çünkü o, komutanından aldığı şehadet emrine “Baş üstüne komutanım” (Müderrişoğlu, 2016) diyen bir Türk subayıdır (Mustafa Kemal’in “Size savaşmayı değil ölmeyi emrediyorum” sözü hatırlanmaktadır). Şehit Halisdemir, darbenin askeri-stratejik üstünü ele geçirmeye çalışan darbeci generali öldürmüştür. Şehit Halisdemir’in aldığı emir doğrultusunda canı uğruna gösterdiği özveri, Türk devletinin varlığı, bölünmez bütünlüğü konusunda atılan önemli bir adımdır. Darbe sonrasında Dursun Ali Erzincanlı tarafından kaleme alınan “Otuz Kuş” şiiri, Halisdemir’in dilinden darbe gecesini anlatan bir destani hikayedir (Halisdemir’in bedeninde otuz mermi tespit edilmiştir). Ayrıca Yusuf Akgül tarafından yazılan “Ömer’e Ağıt” başlıklı şiirin “Ömer’im sen helalleştin / Zalimlere celalleştin / Milletinle kucaklaşıp / Albayraklahilalleştin” dörtlüğü zalimlere başkaldırmayı, millet için bayrak için gerektiğinde helalleşmeyi anlatan kahramanlığın söze dökülmüş hâlidir.

15 Temmuz şehitlerinin salaları henüz meydan insanlarla dolmadan evvel okunmaya başlanmıştı. İnternet ortamında kahraman şehitlerin anısına hazırlanmış birçok şiir-video tespit edilmiştir. Bu elektronik destanların amacı internetten faydalanarak vatan savunması ve bu esnada gazi olan şehit düşenleri unutulmamasıdır. Şairi tespit edilemeyen “15 Temmuz Şehitlerine” başlıklı bir şiirin giriş kısmı söz konusu olguyu başarılı bir şekilde yansıtmaktadır: “Çok, çok erken okundu salan / Daha tankların önüne geçmeden / Ve sen öldüğünü bilmeden...” 15 Temmuzda Türk milleti kahramanlık

¹⁴⁷Googlearama motoru üzerinden 27.11.2016 tarihinde “15 Temmuz” anahtar kelimesi etrafında yapılan taramalarda 31. 400. 000 bin, “15 Temmuz Şiirleri” anahtar kelimesi etrafında yapılan taramalarda ise “409.000” bin veriye erişim sağlanmaktadır.

sonunu düşünmemekle olur, fikri gereği meydana atılarak şehadete koşmuştur. Uğur Işılak'ın "Yeniden Diriliş" adlı 15 Temmuz'a yazdığı marşta "Bu vatan, bu millet, derdimiz bizim / Bölünmez bir bütün yurdumuz bizim / Canımız bu yurda borcumuz bizim / Ay yıldızla karılmış harcumuz bizim" dizeleri; Saleh Sabr "Bu Halk Direndi" adlı şiirinde "Kendi halkına bomba attılar / Asker kılığıyla vatani sattılar / Şehitler ölür diye boş inandılar, Şehitler ölmedi çıktı direndi" dizeleriyle; Hanefi Söztutan, "15 Temmuz Demokrasi Marşı" adlı şiirinde "Demokrasi darbe yemiş, şaşkınlı millet / Ya özgürlük bundan sonra, yahut da zillet / Milyonların ayak sesi titretti yeri / Elde bayrak, dilde tekbir, koştu ileri" dizeleriyle; Tuncay Amasyalı "15 Temmuz'da Milletin Gücü" adlı şiirinde "Tek yürek oldu millet, bozguna uğradı cuntacı, / Zafer selaları ile inledi, ülkemin dört bir yanı / Metin olun kardeşlerim, yerde kalmaz şehitlerimizin kanı / İşte böyle, "ÖLÜMÜNE" kimseye vermeyiz biz bu vatani" dizeleriyle; Ekrem Cinoğlu "Bu Vatan Bizim" adlı şiiri "Destanın şanlı oğlu Oğuz bizim / Çaldıranı toz eden Yavuz bizim / Yürüdük tankların tam üzerine / Çocuklar rahat olun, Temmuz bizim" dizeleriyle; Ahmet Selçuk İlkan'ın "15 Temmuz Şehitleri" isimli şiiri, "O nasıl bir yürek ki, binlerce tanka bedel / Ölüm bile vız geldi, utandı senden ecel / Seninle gurur duydu Boğaziçi Köprüsü / Yeniden dile geldi Çanakkale türküsü" dizeleriyle "vatan, millet, devlet, toprak bütünlüğü, bayrağa görev, bağımsızlık, birlik ve beraberlik, şehadet", gibi temaları işlemişlerdir.

Folklorik kahramanlaştırma unsurları içeren Mücella Pakdemir "Millete Bakın Hele" isimli uzun şiirinin ilk üç dizesi ise şu şekildedir:

303

"Türk'e kefen biçenler, 15 Temmuz gecesini
Taylar gibi şahlanan millete bakın hele
İmandan sonra vatan, aşkların en yücesi
Cihat emrini alan millete bakın hele!

Bizdik o gece, bizdik, uçağa sapan atan,
Özgürlüğü uğruna mermiye kafa tutan!
Göğsünü siper eden, tankın altına yatan,
Aslan misali dalan millete bakın hele!

Damarında gezen kan, bayrak rengi kırmızı.
Ak yüreğinde mühür, hilaliyle yıldızı.
Asker doğar ve asker ölür erkeği, kızı;
Öz benliğini bulan millete bakın hele!"

Bu şiir alıntılanan bir bölümü darbe gecesini anlatan destansı bir panoramadır. 15 Temmuz gecesini ansızın pusuya düşürülen Türk devleti ve milleti cihat emriyle, uçaklara, helikopterlere, tanklara ve silahlara kafa tutarak ve taylar gibi şahlanarak, vatanını kurtarmıştır. Şiirinin son dördüğünde kan ve bayrak teması işlenmiştir.

15 Temmuz şehitleri vatanın bekası için canını feda etmişlerdir. Darbe önlenirken şehitlerin nasıl katledildiklerini ve onların darbeyi nasıl önlediklerini

anlatmak15 Temmuz'un gazilerine kalmıştır. Gazilerin röportajlarında en çok dikkat çektikleri konu "*vatanın elden gitme kaygısıdır*". Vatan kaygısı insanların meydanları doldurmasında ve milletin bir araya gelmesinde etkili olmuştur. 15 Temmuz kalkışmasında bir bacağını kaybeden Mustafa isimli bir demokrasi gazisinin Yenikapı mitingi için söylediği "*millet, aynı ana-babanın çocukları olarak kardeş gibi kucaklaşıyor... Türkiye Cumhuriyeti dimdik ayakta, bizim bir bacak gitmiş hiç önemli değil*" (www.youtube.com) şeklindeki sözleri kahramanlık kültürü açısından oldukça önemlidir. Çünkü Türk milleti bedensel bütünlüğünden önce tam bağımsız bir vatanda özgürce yaşama arzusundadır. Levent Develi adlı başka bir gazi 15 Temmuzla ilgili şunları paylaşmıştır:

"Ben mermiye siper edeceğim kendimi, esir mi edeceksin beni memlekette... özgürlüğümü kısıtlayamazsın... bir kez ölürüm, benim ailem ölmez, halkım ölmez, çocuklara bir ülke bırakırız, tertemiz... vatani savunmak imandandır... helalleşmişim, yazmışım şehadeti, görmüşüm, perdeler kalkmış, senin mermin ne yapabilir bana, ne yaptınız? Konuşmamı engellediniz, yüzümü-gözümü dağıttınız. Şehit ettiniz, cennete gönderdiniz, ne yaptınız ya... kaybeden kim?... Ben ölürüm, şehit olurum, çocuğum dikilecek karşınıza, dikilmek zorunda, eğer iman etmişsek, bu mücadeleyi vermek zorundayız. Esareti kabul etmedim, ben zincir vurdurmadım, ülkemi satmadım, peşkeş çekmedim, mücadele ettim, savaştım, benim gücüm buydu, bunu yapabildim. Bizim gücümüz varmış ki çekip gittiler... "

Türk milleti 15 Temmuz gecesinde kadın erkek, genç, yaşlı demeksizin meydanları doldurarak silahlı birliklere kahramanlık dersi vermiştir. Mücadelede otoyollarda yürütülen tankların önüne yatan, tankları durdurup içerisindeki darbecileri esir alan, gerektiğinde göğsünü tanka siper eden, yalnızca Türk bayrağı ve vatan aşkıyla yollara düşen kahramanlar, çoğu kıt imkânlarla satın alınan ve ekmek teknesi olan araçlarını tankların altına sürerek yolları kapatmaya çalışmışlardır. Uçakların uçmasını engellemek için tarlasında hayvanının yiyeceği samanını tutuşturan köylüler, 15 Temmuz kakışmasının başarısız olmasını sağlamışlardır. Darbeye hayır diyerek iman ve vatan aşkıyla kendilerini meydanlara, dakikada binlerce mermi sıkran silahların önünde atarak ihanetin karşısında tereddütsüz durmuşlardır.

İzlenen röportajlarda kendi askerlerinin ateş etmeyeceklerini düşünenler olduğu görülmüştür. Ama yine de kendilerini namluların önüne atanlar, ayrıca maddi ve manevi tüm imkânlarını seferber ederek gerek kucaklarında gerek araçlarıyla yaralıları ve şehitleri hastanelere taşımışlardır. Bir taraftan darbecilere karşı koyan insanlar diğer taraftan yaralı ve şehitlerini hastanelere yetiştirmeye çalışmışlardır. Herkesin tek derdi, vatan tek silahı bayrak ve sinesinde taşıdığı bağımsızlık fikridir. Sokakları dolduran binlerce insan, cep telefonu aracılığıyla sosyal medya kanallarından iletişime geçmiş ve örgütlenmiştir. 15 Temmuz silahlı ve kanlı darbe girişimi karşısında milletin gösterdiği üstün başarı, ülkenin geleceğinde benzer girişimlerin yapılamayacağını, yapılsa bile başarısız olacağını ortaya koyması yönüyle ayrıca önemlidir. Çünkü 2000'lerden sonra gelişen internet ve iletişim

teknolojisi, bilginin kısa sürede paylaşılmasını sağladığı için her türlü yıkıcı girişime yönelik kısa sürede örgütlenme fırsatı sunması açısından önemlidir.

Sonuç

15 Temmuz darbe girişimi karşısında milletin gösterdiği direniş hareketi ulusun birlik ve beraberliği uğruna verilen bir bağımsızlık mücadelesi olarak görülmelidir. Türk epik destan geleneği ve 15 Temmuz kahramanlık kültürü üzerinden yapılan incelemeler sonucunda, 15 Temmuz gecesi ansızın pusuya düşürülen Türk devleti ve milleti cihat emiriyle, uçaklara, helikopterlere, tanklara ve silahlara kafa tutmuş, Bilge Kağan zamanından bu yana törenin bir unsuru olarak da yaşatılan bağımsızlığı için canını yok saymıştır. Mehmet Emin Yurdakul'un Cenge Giderken isimli şiirinde vurguladığı gibi *"Türk evlâdı evde durmaz, giderim"* diyerek 15 Temmuz gecesi, vatanını başlatılan esaretten ve gelecek karanlık günlerden kurtarmıştır. Türk milleti 15 Temmuz gecesinde kadın erkek, genç, yaşlı demeksizin meydanları doldurarak silahlı birliklere adeta kahramanlık dersi vermiştir. İncelenen şiirlerde ve röportajlarda en çok *"vatan, millet, devlet, toprak bütünlüğü, bayrağa görev, bağımsızlık, birlik ve beraberlik, şehadet"* gibi temaların işlendiği görülmüştür.

Bilge Kağan'ın Orhun Abidelerinde yaklaşık 1400 sene önce Türk Milletine bıraktığı vasiyeti, her an tetikte olmanın verdiği güç ve vatanperverlik geçen zamana rağmen değerinden hiçbir şey kaybetmemiştir. Az sayıda askeriyle Çin ordularına başkaldıran Çici Yabgu ile F16, helikopter, tank gibi teknolojik silahlı araç ve gereçlere karşı koyan silahsız insanlar, aynı törenin hamuruyla yoğurulmuş, aynı ülküye inanmış kişilerdir. Geçmiş ile bugün kıyaslandığında kahramanlık açısından aralarında hiçbir fark gözetilemez; çünkü Türkler, geçmişte olduğu gibi gelenek ve göreneklerine, kültürüne ve en önemlisi töresine bağlı olan bir millettir.

305

Kaynaklar

İlhan, Suat, (1987), "Atatürk'ün Cephelerde Verdiği Dört Emir", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 9, Sayfa: 479-486.

Atsız, Hüseyin Nihal, (2015), Yolların Sonu, İstanbul: Ötüken Neşriyat

Duran, Hamiye, (2004), "Burla Hatun'dan Terken Hatun'a", Ankara: Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi, Sayı: 32, Sayfa: 79-89.

Ekici, Metin, (1999), "Dede Korkut Kitabı'nda Kadın Tipleri", Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni Bildirileri, Ankara: AKM Yayınları, Sayfa:123-138.

Eliuz, Ülkü, (1999), "Dede Korkut Hikâyelerinde Tipler" Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni Bildirileri, Ankara: AKM Yayınları, Sayfa: 139-156.

Gökalp, Ziya, (2014), *Türk Töresi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat

Gömeç, Saadettin, (2009), *Türk Destanlarına Giriş*, Ankara: Akçağ Yayınları

Kaplan, Mehmet, (1951), “Dede Korkut Kitabında Kadın”, *Türkiyat Mecmuası*, İ.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Cilt: 9, Sayfa: 99-112.

Kaplan, Mehmet, (2007), *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar-III “Tip Tahlilleri”*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Ögel, Bahaddin, (1993), *Türk Mitolojisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları

Özdemir, Mehmet, (2013), *Aşk ve Kahramanlık Konulu Türk Halk Hikâyelerinde Düşman Tipi Üzerine Bir Araştırma*, Giresun Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Reichl, Karl, (2011), *Türk Boylarının Destanları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları

Tansel, F. Abdullah, (1989), *Mehmet Emin Yurdakul’un Eserleri-Şiirler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Tansel, F. Abdullah, (1989), *Ziya Gökalp Külliyyatı-1, (Şiirler ve Halk Masalları)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Tekin, Mehmet, (2012), *Roman Sanatı Romanın Unsurları: I*, Ankara: Ötüken Yayıncılık

Tekin, Talat, (1988), *Orhon Yazıtları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi

Şama, Ekrem, (2006), *Şiirlerle Çanakkale*, İstanbul: Gonca Yayınevi

Miş, Nebi ve Diğerleri, (2016), *15 Temmuz Darbe Girişimi Toplumsal Algı Araştırması, (Rapor)*, İstanbul: SETA

Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği, (2016), *15 Temmuz Darbe Girişimi ve Milletin Zaferi*, Ankara: Cumhurbaşkanlığı Yayınları.

İnternet Kaynakları

Müderrişoğlu, Okan, (2016), “*Şehadeti Emrettim Başüstüne Dedi*”, *Sabah*, 27 Temmuz, [Erişim Tarihi: 25.11.2016, Erişim Adresi: [http://www.sabah.com.tr/yazarlar/muderrisoglu/20](http://www.sabah.com.tr/yazarlar/muderrisoglu/2016/07/27/sehadeti-emrettim-basustune-dedi)

16/07/27/sehadeti-emrettim-basustune-dedi].

“15 Temmuz Demokrasi Zaferi ve Şehitleri Anma Şiirleri” [Erişim Tarihi: 27.11.2016; Erişim Adresi: <http://www.ogretmenler.com/haberler/2463-15-temmuz-demokrasi-zaferi-ve-sehitleri-anma-siirleri.html>].



“Gazi Mustafa Amca’dan 15 Temmuz Gecesi”, [Erişim Tarihi: 25.11.2016; Erişim Adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=V4guoRdWDsk>].

“Gazi Levent Develi Öleceksek adam gibi ölelim, biz var oldukça bu ülkede kimseye ameliyat yaptırmayız”[Erişim Tarihi: 25.11.2016; Erişim Adresi:<https://www.youtube.com/watch?v=wh4qBWWRbXs>].

“15 Temmuz Şiirleri”, [Erişim Tarihi: 22.11.2016; Erişim Adresi:<https://www.youtube.com>].

DARBE GİRİŞİMİNİN TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARETİNE ETKİLERİ

Sadettin GÜLTEKİN•

Özet

15 Temmuz 2016’da Türkiye’de, Türk Silahlı Kuvvetleri içinde bir grup tarafından darbe girişiminde bulunuldu. Darbeciler, özellikle Ankara ve İstanbul’da birkaç önemli noktada kontrol sağlamaya çalıştılar fakat devlet yanlısı gruplar tarafından alt edilerek başarısız oldular. Ancak, Türkiye, başarısız darbe girişimi nedeniyle uluslararası arenada güvenilirlik kaybına uğradı ve kredi derecelendirme kuruluşları bu olaydan sonra, Türkiye’nin kredi notunu düşürdüler.

Kredi derecelendirme kuruluşu Moody’s, darbe girişimi sonrası hukukun üstünlüğü, dış finansman riskleri ve yavaşlayan ekonomik büyüme konusundaki endişelerini vurgulayarak, Türkiye’nin kredi notunu “yatırım yapılamaz” düzeye indirmiştir.

Kredi derecelendirme kuruluşu Standard& Poor’s, Türkiye’nin kredi notunu bir seviye aşağıya, BB+’dan BB’ ye, yatırım yapılabilir düzeyin iki derece altına düşürmüş ve negatif görünümünü teyit etmiştir. Bu derecelendirme kuruluşu, Türkiye’nin kredi notunu düşürürken, darbe girişiminden sonra artan siyasal belirsizliğin yatırımları zayıflatabileceği ve mali yönetimi zora sokacağı uyarısında bulunmuştur.

Kredi derecelendirme kuruluşu Fitch, darbe girişiminden sonra yaptığı gözden geçirmede Türkiye’nin kredi notunu, en düşük yatırım yapılabilir düzey olan BBB olarak teyit etmiş ancak görünümünü durağandan negatife çevirmiştir. Fitch kredi derecelendirme kuruluşu, başlıca kredi kuruluşları arasında, Türkiye’nin kredi notunu “yatırım yapılabilir” düzeyde açıklayan tek kredi kuruluşudur. Fitch Türkiye hakkındaki değerlendirmelerini 2017 başında gözden geçirecektir.

Kredi derecelendirme kuruluşlarının not indirimleri, Türkiye’nin uluslararası piyasalardan borçlanırken daha fazla faiz ödeyeceği anlamına gelmektedir. Bu durumda, Türkiye’nin dış borç yükü artacak ve dış ticaret açığı genişleyecektir. Bu çalışma başarısız darbe girişimi ve siyasal belirsizliğin Türkiye’nin dış ticaretine etkilerinin açıklanmasını amaçlamaktadır.

• Yrd. Doç. Dr. Giresun Üniversitesi, Bulancak Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu;
sdgultekin@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Darbe girişimi, kredi derecelendirme kuruluşları, dış ticaret etkisi.

EFFECTS OF COUP ATTEMPT ON THE TURKEY'S FOREIGN TRADE

Summary

On 15 July 2016, a coup d'état was attempted in Turkey by a faction within the Turkish Armed Forces. They attempted to seize control of several key places mainly in Ankara and Istanbul, but failed to do so after forces loyal to the state defeated them. However, Turkey lost credibility in the international arena because of the coup attempt and credit ratings agencies cut Turkey's credit rating after these incidents.

Credit ratings agency Moody's has downgraded Turkey's credit rating to non-investment grade citing worries about the rule of law following an attempted coup, risks from external financing and a slowing economy.

Credit ratings agency Standard & Poor's (S&P) cut Turkey's credit rating one level from BB+ to BB, two steps below investment grade, and assigned a negative outlook. This ratings agency lowered Turkey's credit rating, warning that rising political uncertainty after coup attempt could scare off investment and undermine fiscal management.

Ratings agency Fitch affirmed its rating on Turkey at 'BBB-', the lowest investment grade, but lowered its outlook to negative from stable in a review after attempted coup. Fitch Ratings is the only major ratings agency that has Turkey as investment grade. Fitch will review its assessment of Turkey at the beginning of 2017.

The ratings agencies rating cuts may mean Turkey will have to pay more interest to borrow money on international markets. Under this circumstance, Turkey's foreign debt burden will increase and foreign trade gap will expand. This study is aiming to explain the effects of failed coup and political uncertainties on the Turkey's foreign trade.

Keywords: Coup attempt, credit rating agencies, foreign trade effect.

Giriş

Türkiye'de, 15 Temmuz 2016 tarihinde, Türk Silahlı Kuvvetleri içerisinde bir grup asker tarafından yönetime karşı darbe girişiminde bulunulmuştur. Bu girişim; girişime katılmayan askerler, emniyet güçleri, yerel yönetimler, medya, sivil toplum örgütleri ve halkın ortak direnişi ve desteği ile önlenmiştir.

Darbe ve siyasal istikrarsızlıklar Türk siyasal hayatında sık karşılaşılan olgulardır. Tarafları, sonucu ve nedeni ne olursa olsun, bu tür istikrarsızlıklar ülke ekonomisini derinden etkilemiş, mevcut sorunları kronikleştirmiştir.

Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) 1960 ve 1980 yıllarında iki kez yönetime el koymuş, 1971 ve 1997 yıllarında ise hükümeti istifaya zorlamıştır. 2007 yılından sonra Türk Silahlı Kuvvetleri'nin bazı muvazzaf ve emekli mensupları, darbe planı ve ülkeyi kontrol altına almak amaçlı kaos planlarına ilişkin davalarla ilgili olarak yargılanmaya başlanmıştır. Bu davalar arasında Sarıkız, Ayışığı, Yakamoz ve Eldiven darbe teşebbüsü iddiaları, Balyoz darbe planı, İrticayla Mücadele Eylem Planı, Ergenekon davaları, 12 Eylül Darbesi ve 28 Şubat Süreci davaları bulunmaktadır. Bu davalar çerçevesinde 200'den fazla TSK mensubu tutuklu olarak yargılanmıştır.

15 Temmuz 2016 darbe girişimi, Türkiye'nin küresel sisteme entegrasyonu sonucu uluslararası yükümlülüklerinin en üs düzeyde bulunduğu bir döneme denk gelmiştir. 2008 yılında Amerika'da başlayıp tüm dünyayı etkisi altına alan küresel finans krizi sürmektedir. Suriye ve Irak'ta savaş vardır. Bu bölgede etnik ayrımcılığa dayalı terör, din ve mezhep odaklı şiddet olayları ve iç savaş vardır. Bölgemizde büyük aktörlerin çıkar çatışmaları, güçlü lobilerin beklentileri vardır. Bu istikrarsızlık ortamı Türkiye'de de süregelen etnik bölücülüğe dayalı terör olayları yanında, din ve mezhep odaklı eylemleri hızlandırmıştır. Yaşanan gelişmelerden, turizm başta olmak üzere tüm sektörler olumsuz etkilenmiştir.

Darbe sonrasında ülke genelinde olağanüstü hal ilan edilmiştir. Anayasanın verdiği yetkiye dayalı olarak Olağanüstü Hal Kanun Hükmünde Kararnameleri çıkarılmıştır. Bu kararnamelerle çeşitli düzenlemeler özellikle silahlı kuvvetlerin yapısında önemli değişiklikler yapılmıştır. Yine bu kararnamelere dayalı olarak gözaltı, işten el çekirme, lisans iptali gibi kişilere yönelik kararların yanında, basın yayın kuruluşları, bankalar, özel okul ve yurtlar kapatılması, bazı şirketlere el konulması gibi kararlar alınmıştır. Bir süre sonra çoğunluğu Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde bulunan Belediyelere kayyum atanmış, bir Siyasal Partinin Genel Başkan ve Milletvekillerinin de içinde bulunduğu çok sayıda kişi gözaltına alınmış, ardından mahkeme kararı ile tutuklanmıştır.

Bu süreç yukarıda kısaca özetlenenden çok daha karmaşık ilişkiler içermektedir. Bu çalışmanın amacı içinde bulunduğumuz, yakın dönemde yaşanan olayların kronolojik sıralamasını yapmak değildir. Türkiye, her yıl Gayri Safi Yurtiçi Hasılasının %37'si oranında dış finansmana ihtiyaç duymaktadır. Çalışmanın amacı; yüksek oranda dış finansmana ihtiyaç duyan Türkiye ekonomisinin darbe girişimi ve sonrasında yaşanan gelişmelerden, hangi yönde ne kadar etkilendiğinin, hangi ekonomik ve sosyal parametrelerin bu durumdan ne kadar etkilendiğini ve süreç sürmekte olduğu için, gelecekte ne tür etkilerin ortaya çıkabileceğini ortaya koymaktır. Çalışmada, darbe girişinin uluslararası piyasalarda Türkiye için yarattığı risk algısı Uluslararası Kredi Derecelendirme Kuruluşları ve Uluslararası Uzmanlık Kuruluşlarının Raporları ışığında değerlendirilmektedir.

1.Darbe Girişimi: Sosyo-Ekonomik Boyutlar

Son yıllarda ekonomi bilimi, “Pür Ekonomik Teori’nin sınırları dışına çıkarak ekonomik kaynaklı sosyal sorunlara da eğilmeye ve çözüm aramaya yönelmiştir. Günümüzde karşılaşılan; çevre sorunlarından gıda güvenliğine, terörizmden küresel finans krizine kadar pek çok sorunun kökeni ekonomiktir. Ekonomik sorunlara siyasal söylemlerle ya da ideolojik yaklaşımlarla çözüm bulunamaz. Sorunların çözümünde ekonomik kaynakların, doğru ekonomik ve sosyal politikalar üreterek, etkin ve etkili şekilde kullanılması gerekmektedir. Ekonomik kaynakların yeterince üretilmediği ve etkili kullanılmadığı toplumlar, sorunlarını sürekli ertelemek zorunda kalırlar (Gültekin, 2015, s.400).

Örneğin, Türkiye’de son on yılda, milyarlarca dolar dış ticaret açığı vardır. Bu durum salt ekonomik sorun olarak düşünülebilir. Ancak, yıllık ortalama 70-80 milyar dolar gibi müthiş bir dış ticaret açığı ülkenin dış ticarete rekabet gücünün zayıflığının bir göstergesidir. Dış ticarete rekabet gücünün zayıflığı ülkenin sosyal ve teknolojik geri kalmışlığını gösterir. Ülkenin geri kalmışlığı kaynakların verimli ve etkin kullanılmadığının göstergesidir. Kaynakların verimli ve etkin kullanılmaması, işsizlikten yolsuzluğa kadar pek çok sosyo-ekonomik sorunun yansımasıdır. Bu sorunlar, ekonomik birimlerin, özellikle işletmelerin ve devletin, kaynakların üretimi ve dağıtımında yeterince ve etkin olmadığını ortaya koymaktadır. Bu şekilde birbirleriyle yakın etkileşim içerisinde olan pek çok sorun vardır. Bu sorunların çözümü, bir yönüyle ekonomik politikaların geliştirilmesini ve disiplinler arası çalışma yapılmasını gerektirmektedir. Ekonomi bilimi bu çalışmalara katkısı oranında tam bir sosyal bilim niteliği kazanabilir (Gültekin, 2015, s.400).

Darbe ve siyasal istikrarsızlıklar da nedenleri ve sonuçları bakımından ekonomi biliminin inceleme alanına giren konulardır. Toplumda ağır travma yaratan bu tür istikrarsızlık ortamları beklentilerin değişmesine yol açmaktadır. Toplumlarda iyimser beklentileri bir anda değiştirebilecek derinlikte istikrarsızlıklar korkuya, paniğe, irrasyonel ve spekülatif davranışlara yol açmaktadır. Uluslararası kredi derecelendirme kuruluşlarının raporlarında yer alan olumsuz değerlendirmeler ayrıca uluslararası finansal piyasalarda tedirginliğe yol açmakta, ekonominin kırılganlığını artırmaktadır.

Darbe ve siyasal istikrarsızlıklar kamu kesimi sosyal ve ekonomik dengelerinde bozulmaya yol açmaktadır. Kamu kesimindeki bozulma; kaynakların israf edilmesi ve ekonomik büyümenin ve yaşam standartlarında gelişmenin sağlanamaması sonucunu doğurmakta, kamu kurumlarının itibarını zedelemekte, bu kurumların etkin bir şekilde çalışmasını engellemektedir (Gültekin, 2015, s.408).

Bu gün İslam Dünyasında, ekonomik ve sosyo-kültürel geri kalmışlığın ortaya çıkardığı radikal oluşumlar bunun örnekleridir. Taliban, Işid, El-Kaide, El Şabab, Boko Haram, Hamas, PKK, FETÖ vb. yapılar olarak ortaya çıkan, etkili oldukları ülkelerde korku ve dehşet salan, sorunları kronikleştiren, ülkelerin dış güçler tarafından işgaline zemin hazırlayan ideolojik yapılanmalar, akıl ve bilim toplumu düzeyine ulaşamamış toplumlarda her zaman zemin bulabilmektedir.

Ülkelerin uluslararası platformlarda sosyo-ekonomik düzeyini ifade eden göstergeler vardır. Bunlardan biri olimpiyatlardır. Türkiye 2008 Pekin, 2012 Londra ve 2016 Rio olimpiyatlarında sadece 1'er altın madalya kazanmıştır. Brezilya'nın ev sahipliği yaptığı 2016 Rio Olimpiyatlarında 1 altın (güreş), 3 gümüş (güreş), 4 bronz (2'si güreş, 1'i atletizm, 1'i tekvando) toplam 8 madalya ile dünya altın madalya sıralamasında 41. toplam madalya listesinde 34. sırada bulunmaktadır. Bu durum, yaklaşık 80 milyon nüfuslu bir ülkede, birkaç geleneksel branş dışında, sporun yaygınlaştırılmadığını, gençliğin olumlu aktivitelere yönlendirilmediğini ve diğer ülkelere göre daha yüksek düzeyde ekonomik kalkınmanın ve gelişmenin olmadığını göstermektedir. Bu durum, spor, sanat, edebiyat, bilim ve teknoloji gibi olumlu aktivitelere yönlendirilemeyen, yabancı dil bilgisi oldukça düşük, alanında derinlemesine bir uzmanlık eğitimi almamış geniş toplum kesimlerinin doğmasına neden olmaktadır. Ayrıca, özellikle gençlerin, demokrasi, eşitlik, hukukun üstünlüğü, laik devlet düzeni, düşünce özgürlüğü gibi çağdaş değerleri kavrayamamış, çözümseymeyen, hazmedemeyen kişi ya da grupların yıkıcı ve bölücü ideolojileri altında, her zaman bir savaş makinesine dönüştürülebilme ihtimalini ortaya koymaktadır.

Darbe ve siyasal istikrarsızlıklar bazı sosyo-ekonomik göstergelerde bozulmalar meydana gelen toplumlarda ortaya çıkmaktadır. Bu göstergelerden birisi de gelir dağılımıdır. Türkiye'de gelir dağılımı son yıllarda giderek olumsuz bir gelişme çizgisi izlemektedir. Darbe ve siyasal istikrarsızlıkların en fazla dar gelirli ve yoksul toplum kesimlerini etkilediği dikkate alındığında gelir dağılımında adaletsizliğin daha da artacağı düşünülebilir. TÜİK verilerine göre Türkiye'de en zengin yüzde 10'luk grubun geliri ile en yoksul yüzde 10'luk kesimin geliri arasında 12.6 kat fark vardır. Yani en zengin yüzde 10 en yoksul yüzde 10'un tam 12.6 katı daha fazla gelirden pay almaktadır. Gelir dağılımı adaletsizliği, Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü'nün (OECD) en çok dikkat ettiği verilerden birisidir. 34 OECD üyesi ülke arasında Türkiye 12.6 katlık gelir farkı ile beşinci sırada, Avrupa Birliği üyesi ülkeler arasında ise Türkiye bu adaletsiz yapıyla birinci sıradadır. Dünyada gelir dağılımı eşitsizliğinde Meksika'da 30.5 kat, Şili'de 26.5 kat, Türkiye'de 12.6 kat fark vardır (www.hurriyet.com.tr). Bu ülkelerin ortak özelliği, etik dışı davranışların, siyasal istikrarsızlıkların ve hukuk devletinde yozlaşmaların vb. beslediği kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin yaygın olmasıdır.

Gelir dağılımı adaletsizliği, toplumun büyük çoğunluğunun işgücüne katılamadığını veya düşük verimlilik ve düşük ücretle çalıştığını göstermektedir. Gelir dağılımı adaletsizliği isyan, anarşi, terör, darbe, yaygın şiddet olayları gibi hukuk dışı kitle eylemlerine yol açabilecek riskler taşımaktadır. Ayrıca, gelir dağılımı adaletsizliği toplumda cehaletin ortadan kaldırılması için başlatılan çabaları da boşa çıkarmaktadır. Ünlü Alman düşünür Goethe'nin ifadesiyle "Dünya'da harekete geçmiş cehaletten daha tehlikeli bir şey yoktur".

Darbe girişimi Türkiye'nin uluslararası ilişkilerini de olumsuz etkilemiştir. Avrupa Parlamentosu, 22 Kasım 2016 tarihinde verilen bir önerge sonrasında Türkiye'nin AB

ile 1987 yılından bu yana yürütülmekte olan üyelik müzakerelerini durdurma/dondurma kararı almıştır. Bu kararda, darbe girişimi sonrası öğretmenlerin, gazetecilerin, kamu personelinin, bazı ayrılıkçı grup mensupların ve darbe girişiminde bulunan grubun liderine sempati duyanların gözaltına alınmaları gerekçe gösterilmiştir (www.rt.com)

Darbe girişimi, Avrupa Birliği Parlamentosunda, Türkiye karşıtı marjinal (uç) grupların, güçlü grupların desteğini sağlamaları ve Türkiye aleyhinde karar çıkarabilmeleri için uygun zemin ve fırsat sağlamıştır. Türkiye'nin dış ticaretinin %50'den fazlası AB ülkeleri ile gerçekleştirilmektedir. AB Dünya Ekonomisinin %40'ını temsil eden, 28 üyeli, yaklaşık 550 milyon nüfusu kapsayan küresel bir güçtür. Bu büyüklükte bir gücün, darbe girişimi sonrası yaşanan gelişmeler ve bunların hukuksal alana yansımaları, yapılan uygulamaların hukukiliği, insan hakları, basın özgürlüğü vb. alanlarda ortaya çıkabilecek olumsuzluklar nedeniyle, Türkiye'ye karşı olası bir ambargo kararı alması durumunda, uluslararası dengeler derinden sarsılacaktır. Darbe girişiminin sosyo-ekonomik dengeler üzerinde olumsuz etkilerini ortadan kaldırabilmek için, uluslararası dengeleri de dikkatlice, yakından izlemek ve yönetmek gerekmektedir

2.Darbe Girişimi: Uluslararası Ticaretle İlgili Ekonomik Göstergelerde Değişmeler

2.1.Döviz Kurları, Faiz Oranları

Darbe girişimi sonrasında Türk Lirası, uluslararası ticarete yoğun şekilde kullanılan konvertibl paralar karşısında değer kaybetmiştir. Örneğin girişim öncesi 1 Amerikan Doları 3 TL'nin altında iken, girişim sonrası 3.50 TL düzeyine yükselmiştir.

Merkez Bankası (TCMB), yükselen döviz kurlarına, rezervlerini kullanarak veya faizleri artırarak müdahalede bulunabilir. TCMB'nin müdahale için kullanabileceği net rezervleri, yaklaşık 35 milyar dolardır. Bu miktar 2008 krizindeki seviyenin çok altındadır. TCMB dolardaki artışın kalıcı olması durumunda rezervlerini kullanarak müdahale ederse, rezervlerin hızla tükenmesi riski vardır. Geriye faiz artırımını seçeneği kalmaktadır. Ekonomi yönetimi faiz indirimi yönünde çalışsa da, TCMB'nin faiz artırımına gitmiş olması bu yargıyı güçlendirmektedir.

Türkiye'de son on yılda yüksek faiz - düşük kur politikası izlenmektedir. Sürdürülen bu politikanın tek hedefi enflasyonla mücadele yani fiyat istikrarının sağlanmasıdır. Bu politikada, tüm ekonomi politikası adeta para politikasına indirgenmiş, para politikası da yalnızca fiyat istikrarına endekslenmiştir. Bu politikanın doğal sonucu olarak da, uygulanan yüksek reel faizler nedeniyle, dünya sermaye piyasalarından Türkiye'ye doğru kısa vadeli yabancı sermaye (sıcak para) akımı olmuştur. Bu sermaye, ekonomide döviz bolluğu yaratarak milli paranın aşırı değerlenmesine yol açmış, aşırı değerlenen milli para, yerli ihraç mallarını yabancılar için pahalı, yabancı malları yerli tüketici için ucuz hale getirmiştir. Bunun sonucunda da ihracat azalırken ithalat artmış ve dış ticaret açığı rekor boyutlara ulaşmıştır. Dış ticaret

açığının aşırı artışı ayrıca kamu ve özel sektörde, ithalatın finansmanı için daha fazla borçlanma ihtiyacı doğurmuştur. Yani dış ticaret açığı dış borçların (adı ülkeye yabancı sermaye girişi olsa da aslında dış borçtur) ve faiz yükünün artmasına yol açmıştır (Gültekin, 2016/a, s.150).

Türkiye’de özellikle kriz sonrası dönemde uygulanan ve sadece fiyat istikrarını hedefleyen sıkı para, sıkı maliye politikaları ve yapısal uyum politikalarına dayalı yüksek faiz ve düşük kur politikası, üretim yapısını bozmuş ve ekonomiyi dış dinamiklere bağımlı hâle getirmiştir. Yüksek faiz-düşük kur politikası, ihracatı ve yurt içi üretim yapan firmaların rekabet gücünü azaltarak, ithalatı özendirerek yüksek cari işlem açıklarının artmasına neden olmuştur (Gültekin, 2016/a, s.147).

Küresel ekonomide büyük aktörler ABD, AB ve Japonya’da, 2008 sonrası daha da derinleşen ekonomik krize müdahale genişletici para ve maliye politikaları (Keynezyen politikalara geri dönüş) şeklinde olmuştur. Bu politikalar küresel piyasalarda finansal genişlemeye yol açmıştır. Küresel sermaye yüksek faiz ve göreceli siyasal istikrar gördüğü Türkiye’ye hızla girmiştir. Hızlı sermaye girişi enflasyonda düşüşü desteklemiş ancak tüketim kalıplarında değişmeye yol açarak ithalata dayalı tüketimi hızlandırmıştır. Bu da büyük ölçüde cari açıktan kaynaklanan dış ticaret açığına ve dış borçların hızla yükselmesine yol açmıştır.

Tüketimin artması tasarrufu azaltır. Tasarrufların azalması durumunda faizler yükselir. Faizlerin yükselmesi iç ve dış ekonomik sonuçlar doğurur:

İç ekonomik sonuçları bakımından; yatırımlar azalır, işsizlik artar, gelir düzeyi düşer, bu da iç tasarrufların daha da azalmasına yol açar.

Dış ekonomik sonuçları bakımından; faizlerin yükselmesi ülkeye yabancı sermaye (faize duyarlı spekülative sermaye, sıcak para) girmesine neden olur. Bu durum ülkede döviz bolluğu yaratır, milli paraya talep artar, milli para aşırı değerlenir, ihracat azalır, ithalat artar, dış ticaret açığı büyür. Dış ticaret açığının büyümesi, ülkeye sürekli yabancı para (döviz) girişini gerektirir, bu nedenle faiz oranlarını dünya faiz oranlarının belli bir risk primi kadar üzerinde tutmayı zorunlu kılar. Bu da dış borç yükünü artırır, ekonomi dış borç- faiz sarmalına girer. Herhangi bir nedenle, ülke riski arttığında, spekülative sermaye (sıcak para) ülkeyi hızla terk eder, ekonomik kriz kaçınılmaz olur.

İç ve dış etkilerin ortak sonucu olarak, yeni yatırımlar, özellikle ileri teknoloji yatırımları yapılamaz ve ülke rekabet gücünü kaybeder. Dış ticaret hadleri ülkenin aleyhine gelişir. Tarım, madencilik ve emek yoğun üretim yapılan, orta ve düşük teknoloji gerektiren alanlarda üretim üzerinde yoğunlaşma olur. Bu alanlarda genellikle verimlilik düşük olduğundan, ücretler de düşük gerçekleşir. Ülke düşük gelir, işsizlik, düşük verimlilik, kronik dış ticaret açıkları, giderek büyüyen dış borçlar ve sıklıkla tekrarlanan ekonomik istikrarsızlıklarla karşılaşır duruma gelir (Gültekin, 2016/c, s.66).

2.2. Kamu Gelirleri

Darbe girişimi sonrası yaşanan gelişmeler ve sonrasında Uluslararası Kredi Derecelendirme Kuruluşlarının Türkiye'nin kredi notunu düşürmeleri, uluslararası sermaye girişini yavaşlatmış, çıkışını hızlandırmıştır. Ülkeden sermaye çıkışı faizlerin yükselmesine yol açmış, faizlerin yükselmesi harcamaları düşürmüştür. Devlet harcamalar üzerinden vergi almaktadır. Harcamalar azalınca, aynı zamanda gelirler de azalmaktadır (birinin harcaması diğerinin geliridir). Bu durumda, sadece harcamalar üzerinden alınan vergiler değil gelir üzerinden alınan vergiler de azalmakta, kamu gelirleri, artan kamu harcamalarını karşılayamaz hale gelmektedir. Bu durum, mali disiplinin sürdürülmesi için bazı önlemlerin alınması gerektirmektedir.

6736 Sayılı Kanun'un "Bazı varlıkların milli ekonomiye kazandırılması" başlıklı 7. Maddesi "Yurt dışında bulunan para, altın, döviz, menkul kıymet ve diğer sermaye araçlarını, bu maddedeki hükümler çerçevesinde 31.12.2016 tarihine kadar Türkiye'ye getiren gerçek ve tüzel kişiler, söz konusu varlıkları serbestçe tasarruf edebilirler" hükmünü taşımaktadır. Bu madde kaynağı ne olursa olsun, yurt dışından varlık getirecek olanlara varlıklarını aklama fırsatı vermektedir. Darbe girişiminden sonra çıkarılan bu kanun, diğer kamu alacaklarının yeniden yapılandırılması ve işletme kayıtlarının düzeltilmesi gibi ek düzenlemelerle, iç ekonomik parametrelerde ortaya çıkabilecek olumsuzlukların düzeltilmesini amaçlarken, bazı varlıkların milli ekonomiye kazandırılması ile dış ekonomik parametrelerde oluşabilecek bozulmaları önlemeyi hedeflemektedir. Oysa aynı konuda kısa bir süre önce çıkarılan, 27.09.2014 Tarih ve 29132 Sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 6552 Sayılı Kanun kapsamında yeniden yapılandırma yapılmıştır. İki yıldan az bir süre içerisinde ikinci bir yapılandırmaya ihtiyaç duyulmuş olması, 15 Temmuz sonrası ekonomide yaşanan gelişmelerin ve tedirginliğin ciddiyetini ortaya koymaktadır.

6736 Sayılı Kanunun sağladığı ekonomik ortamdan yararlanmak amacıyla, özellikle savaş ve iç karışıklıkların yaşandığı Orta Doğu, Kuzey Afrika, Körfez Bölgesi başta olmak üzere dış dünyadan döviz, altın ve diğer sermaye girişi beklenmektedir. Yasanın uygulama süresi 31.12.2016 tarihinde sona erecektir. Yasanın uygulama süresi içerisinde Merkez Bankası rezervlerinin de artması beklenir. Oysa TCMB Haftalık Para ve Banka İstatistiklerine göre Merkez Bankası döviz rezervleri 11 Kasım 2016- 25 Kasım 2016 tarihleri arasında 2 haftalık dönemde 7 milyar dolar azalarak 99 milyar 35 milyon dolara gerilemiştir. MB altın rezervlerinde değişme olmamıştır. Bu durum, 6736 Sayılı Kanunun uygulama süresi sona erdikten sonra, MB rezervlerinin daha hızlı eriyeceğini göstermektedir. Bu durum iç ve dış piyasalarda, ülkenin gelecekte uluslararası parasal yükümlülüklerini yerine getiremeyeceği endişesine yol açmakta ve tedirginliği artırmaktadır. Bu tedirginlik ortamı yabancı sermayenin ülkeyi terk etmesi ve yurt içi piyasalarda ise spekülasyon hareketlerin hızlanması riski taşımaktadır.

Darbe girişimi nedeniyle ortaya çıkan olumsuz ekonomik gelişmeleri engellemeye yönelik önlemlerden birisi de ÖTV (Özel Tüketim Vergisi) oranlarının yükseltilmesidir. Düşük motor hacimli lüks otomobiller, sigara ve içki ÖTV oranları yükseltilmiştir. Bu düzenleme ile ithalatın sınırlandırılması, kısmen vergi gelirlerinin artırılması ve döviz giderlerinin kontrol altına alınması hedeflenmektedir.

2.3.Dış Borçlar

Ağustos 2016 itibariyle, finansal olmayan firmaların 100 milyar dolarlık varlığına karşın 310 milyar dolarlık borcu bulunmaktadır. Varlık-borç oranı %32'ye kadar düşmüştür. Bu firmaların döviz borcunu çevirmekte sıkıntıya düşmesi durumunda bankacılık sistemi de riske girebilir.

Türkiye'nin Hazine Müsteşarlığı verilerine göre 30.09.2016 tarihi itibariyle 107 Milyar \$ kısa vadeli ve 314 Milyar \$ uzun vadeli olmak üzere toplam 421 Milyar \$ brüt dış borç stoku vardır. Bu borcun yaklaşık 1/3'ü kamu, 2/3'ü özel sektör borcudur (T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, 30.09.2016).

Uluslararası piyasalarda ihraç edilen tahvillerin yeterince talep görmesi ve borçlanma maliyetlerinin düşük olması için ülke kredi notlarının en az BBB (durağan) düzeyinde veya Moody's için aynı düzeyi ifade etmek üzere Baa3 (negatif) düzeyinde olması gerekmektedir. Bu eşige yatırım yapılabilir düzey derecesi (investment grade) denir. Bu derece "mali yükümlülükleri karşılama kapasitesi güçlü fakat olumsuz ekonomik gelişmelere duyarlı" anlamına gelmektedir. Bunun altındaki dereceler "spekülatif derece" olarak nitelendirilmektedir. Kurumsal yatırımcılar genellikle spekülatif dereceli kağıtları almadığından, uluslararası piyasalarda uygun fiyat ve vadeyle tahvil ihraç etmek için "yatırım yapılabilir" düzeyde kredi notu almak gerekir. Kredi derecelendirme notu yükseldikçe, ihraç edilen tahvilin miktarı ve vadesi artmakta, faiz ve komisyon gibi giderler azalmaktadır.

Türkiye'nin CDS (Credit Default Swap) primi 14 Kasım 2016 tarihinde 300 baz puanı aşmış, 300.63 baz puanla en yüksek düzeyine ulaşmıştır. Bir ülkenin CDS (Kredi Risk) Primi ne kadar yüksekse borçlanma maliyeti de o kadar yükselmektedir. Çünkü bu pirim sonuçta faize yansımaktadır. Örneğin bu gün itibariyle Türkiye'nin uluslararası piyasalarda ihraç ettiği tahvilleri satın alan ve bunu CDS garantisine bağlamak isteyen kişi ya da kurumun, tahvilinin değerinin %3'ü oranında risk primi ödemesi gerekmektedir. Bu da ülke ekonomisinin borç yükünü artırmaktadır.

Türkiye, dünya mal ihracatı içerisinde 0.86 pay ile 31. sırada, dünya mal ithalatı içerisinde ise 1.31 pay ile 20. sıradadır (TİM Ekonomi ve Dış Ticaret Raporu 2015). TÜİK verilerine göre Türkiye'nin 2015 yılı ihracatı 144 Milyar \$, ithalatı 207 Milyar \$ ve dış ticaret açığı 63 Milyar \$'dır. Türkiye'nin kronik dış ticaret açığı sorunu vardır. Dünya ticareti içerisinde yaklaşık %1'lik payı olan ve son 10 yılda ortalama yıllık 70-80 Milyar \$ dış ticaret açığı bulunan Türkiye, dış borçların anapara ve faiz ödemelerini karşılayabilmek için, gelecek yıllarda uluslararası piyasalardan daha

fazla borçlanmak zorunda kalacaktır. Bu durum ekonominin siyasi ve ekonomik şoklara karşı oldukça kırılgan bir konumda olduğunu göstermektedir.

2.4. Dolar Kuru

Dolar bütün paralara karşı yükselişini sürdürmektedir. Bunun üzerine Türkiye'nin kendi sorunları ve riskleri de eklenince Türk Lirası, Dolara karşı en fazla değer yitiren paralar arasına girmiştir. Doların diğer ülke paralarına karşı değer kazanımından çok daha fazla Türk Lirası karşısında değer kazanmasının nedeni, son dönemde risklerinde artış olduğu algısının yayılmasındandır. Türkiye'nin CDS primi bir ay önce 257,07 iken bugün bu oran 295,38'dir. Yani Türkiye'nin risk primi son bir ayda yüzde 15 oranında yükselmiştir. İçeride yaşanan siyasi gelişmeler, Avrupa Birliği ile giderek gerilen ilişkiler, Avrupa Birliği ilerleme raporunun olumsuz saptamaları öteden beri mevcut olan terör, jeopolitik riskler, sınır ötesi sorunlar, darbe kalkışması gibi mevcut olumsuzlukların üzerine eklenince görünüm daha da bozulmuştur (Eğilmez, 2016).

2.5.Finansal Piyasalar

Bu gün uluslararası ticaret küresel üretim ağının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Bu durum politikacılar, analistler ve teorisyenler için, çok taraflı ticaret sistemine katılan ülkeler arasında ekonomik bağımlılığın etkilerini tam olarak anlayabilmek açısından önemlidir (Gültekin, 2016/b, s.53).

Küreselleşme kavramı finansal piyasalar ve mal ve hizmet piyasalarının artan şekilde uluslararasılaşmasını tanımlamak için yaygın şekilde kullanılmaktadır. Küreselleşme, ayrıca ulusal kaynakların uluslararası alanda daha fazla hareketlendiği dinamik ve çok boyutlu ekonomik bütünleşme süreci olarak da tanımlanmaktadır (Gültekin, 2016/b, s.54).

Küresel piyasaların bu derece entegre olduğu bir dönemde, Türkiye'de yaşanan darbe girişimi, küresel fonların yön değiştirmesine neden olmuştur. Küresel piyasalardan kısa vadeli yabancı sermaye döviz olarak gelmekte, Merkez Bankası tarafından satın alınarak ulusal paraya dönüşmekte, Merkez Bankası rezervlerine giren bu dövizler karşılığında ulusal para basmaktadır. Kısa vadeli yabancı sermaye girişleri, kronik dış ticaret açığı olan ülkemizde Merkez Bankası rezervlerindeki artışın da kaynağıdır. Darbe girişimi ve sonrasında yaşanan gelişmeler nedeniyle Türkiye hakkında risk algısı artınca, kısa vadeli yabancı sermaye çıkış yönünde harekete geçmiştir. Bu durum, yabancı yatırımcının fonlarını tekrar dövizde çevirip ülkeden çıkması, sonuçta döviz talebinin yükselmesi anlamına gelir. Bu talebi Merkez Bankası Rezervlerini kullanarak karşılayabilir. Ancak Merkez Bankasının kullanabileceği rezerv miktarı sınırlı ve esasen ülke taahhütlerinin karşılığı olarak tutulduğundan, artan döviz talebinin piyasalardan karşılanması gerekir. Son günlerde piyasaya "döviz satma" şeklinde yapılan çağrılar bunun sonucudur. Aynı zamanda aşırı dolarizasyondan kaçınmak, dövizde yönelecek spekülasyon atakları önlemek amacıyla, işyeri kiralarının döviz (özellikle dolar) bazında belirlenmemesi çağrısı da yapılmaktadır.

2.6.Dış Ticaret

Gümrük ve Ticaret Bakanı Tüfenkci, yaptıkları ilk hesaplamalara göre darbe girişiminin ekonomiye maliyetinin en az 300 milyar lira olduğunu ifade etmiştir. Yurt dışından gelen siparişlerin ve rezervasyonların, sokaklarda tankların olduğu, meclisin bombalandığı görüntülerden sonra iptal olduğunu, çünkü darbecilerin Türkiye'yi üçüncü dünya ülkesi görüntüsüne soktuğunu belirtmiştir (Hürriyet, 2 Ağustos 2016).

2002-2007 döneminde Türkiye'nin ortalama büyüme oranı yüzde 6,8' olarak gerçekleşmiştir. Cari işlemler açığı ise ortalama yüzde 3,7 kadardı. 2008-2015 döneminde ortalama yıllık büyüme oranı yüzde 3,4'e gerilemiş, cari işlemler açığı ise yüzde 5,8'e yükselmiştir. Bu, finanse edilmesi gereken miktarın artması anlamına gelmektedir. Ancak küresel konjonktürdeki gelişmeler ve kredi derecelendirme kuruluşlarının not indirimleri, bu finansmanı giderek daha maliyetli hale getirmektedir.

2016 yılının ilk 9 ayında Türkiye'ye gelen turist sayısında yüzde 26,4 bıraktıkları döviz miktarında yüzde 30,4 gerileme olmuştur. Turizm verileri Türkiye'nin bu alandaki döviz kaybının önemli miktarda olduğunu ortaya koymaktadır.

Zayıflayan döviz gelirlerimizin yarattığı boşluğu ne yazık ki dış borçlanmayla yani sıcak parayla kapatmak zorunda kalıyoruz. Bu da geleceği giderek daha kırılgan hale getirmektedir.

3.Kredi Derecelendirme Kuruluşlarının Raporları ve Ekonomik Etkileri

Kurumsal yatırımcılar, yatırım kararlarını alırken iki göstergiyi öncelikle dikkate alırlar: Faiz oranı ve ülke riski. Faiz oranı bellidir. Oysa ülke riskini kestirmek o kadar kolay değildir. Bu noktada Kredi Derecelendirme Kuruluşları (KDK) yatırımcılara bilgi sağlar. Türkiye gibi ülkeler için, KDK'ların aldığı kararlar daha önemlidir. Bu ülkelerin üç büyük KDK'dan en az ikisinden "yatırım yapılabilir" düzeyde not alması, uluslararası fonların ülkeye girişi için gereklidir. Yatırım yapılabilir notunun kaybı ise, tersi yönde bir hareket başlatabilir. Ani sermaye çıkışı ödemeler dengesi krizi oluşturabilir. Bu durum Uluslararası Para Fonu'nun (International Monetary Fund, IMF) sıklıkla dile getirdiği "ani duruş (sudden stop)" ile sermaye akımlarının tersine dönerek ülkeden çıkmasıdır. Bunun sonucunda yerli para değer kaybı, ithalatın pahalılaşması, enflasyonda artış ve büyümenin duraklaması gibi etkilerin gözlenmesi olasıdır.

Darbe girişimi ve siyasal istikrarsızlıkların yaratacağı en önemli ekonomik risk, IMF'in Nisan 2016'daki Türkiye raporunda (IMF, 2006) belirtilen "ani duruş" mekanizmasının tetiklenmesidir. IMF'e göre, kredi derecelendirme kuruluşlarının ülkenin yatırım yapılabilir notunu düşürmeleri, sermaye çıkışlarının yaşanmasına, bu da firmaların borçlarını çevirmelerinin zorlaşmasına neden olabilir. Firmaların borç ödemesinde yaşanabilecek sorunların bankacılık sektörüne yansması ise

sermaye çıkışlarının daha da hızlanmasına neden olabilecek bir mekanizmayı tetikleyebilir."

Gerçekten, uluslararası kredi derecelendirme kuruluşu Moody's, 24 Eylül 2016 tarihinde, Türkiye'nin kredi notunu yatırım yapılabilir seviyenin altına indirdiğini açıklamıştır. Kuruluş, Türkiye'nin kredi notunu "Baa3" seviyesinden "Ba1" seviyesine düşürürken, not görünümünü "durağan" olarak belirlemiştir. Moody's tarafından yapılan açıklamada, not indirimine gerekçe olarak 2 neden gösterilmiştir:

- 1) Türkiye'nin yüksek boyutlu dış finansman ihtiyacına bağlı risklerdeki artış,
- 2) Daha önce destekleyici olan borçlanma temellerinde, özellikle de büyüme ve kurumsal sağlamlıkta zayıflama,

Açıklamada, "durağan" görünümün, Türkiye'nin ekonomik dayanıklılığında yaşanan yıpranma ve cari açık tarafında artan baskıdan kaynaklanan aşağı yönlü riskler ile büyük ve esnek olan ve hala pozitif büyüme kaydeden Türkiye ekonomisinin ve hükümetin bütçe konusunda kaydettiği sağlam geçmişin bir dengesi olduğu belirtilmiştir.

Moody's, cari dengesizliğin yüksek olmaya devam etmesi durumunda Türkiye'nin kredi notunun baskı altında kalmaya devam edeceğini, ancak, bu zayıflıklarda yapısal azalış olması veya Türkiye'nin kurumsal ortamında ya da rekabetçiliğinde somut iyileşme olması durumunda Türkiye'nin kredi notunda yukarı yönlü baskı oluşacağını kaydetmiştir. Açıklamada, "Jeopolitik ya da yurtiçindeki siyasi ortamdan kaynaklanan siyasi risklerin azalması, ne kadar kredi pozitif olsa da, diğer iyileşmeler gerçekleşmeden kredi notunda bir artışa neden olmayacak" ifadesi yer almıştır.

Moody's açıklamasında; i) Kamu maliyesindeki trendin somut biçimde tersine dönmesi, ii) Yabancı fon akımının ani ve kalıcı biçimde terse dönmesi, iii) kurumsal sağlamlığın beklenenin ötesinde yıpranması ya da siyasi risklerde beklenenin ötesinde artış görülmesi, durumunda Türkiye'nin kredi notunun aşağı yönlü baskı altında kalacağı belirtilmiştir.

Yine kredi derecelendirme kuruluşlarından Fitch 19 Ağustos 2016 tarihinde bir değerlendirmede bulunmuş, Türkiye'nin 'BBB-' kredi notunu teyit ederken, "durağan" görünümünü "negatif"e çekmiştir. Fitch Türkiye'nin kredi notunu yatırım yapılabilir seviye eşiğinde değerlendirirken, politik belirsizliğin ekonomik performansa etki edebileceğini belirtmiştir. Fitch raporunda, ekonomik büyümenin düşük yatırım sebebiyle gerilemesinin beklendiğini ifade etmiştir (Habertürk.com).

Darbe girişimi sonrasında uluslararası kredi ve derecelendirme kuruluşu Standard and Poors (S&P) Türkiye'nin kredi notunu düşürmüştür. S&P'den yapılan açıklamaya göre, Türkiye'nin 'BB+' olan yabancı para cinsinden uzun dönem notu 'BB'ye çekilmiş, kısa dönem notu ise 'B' olarak bırakılmıştır. S&P, Türkiye'nin yerel para cinsinden uzun dönem notunu 'BBB'-den 'BB+'ya, kısa dönem notunu 'A-

3'ten 'B'ye çekmiştir. Kredi notunun görünümü de 'Durağan'dan 'Negatif'e indirilmiştir. S&P'den yapılan açıklamada, darbe girişimi sonrası Türkiye'nin dış borçlarını çevirme kabiliyeti üzerindeki risklerin arttığı belirtilmiştir (Milliyet.com).

Kredi kuruluşları için not değerlendirmesi yaparken öncelik borçlara yönelik ödeme kabiliyetini sınamaktır. Faktör değişikliklerinin bu başlığı nasıl etkilediği ve etkileyeceği üzerine senaryolar oluşturur, risklerde artış veya azalış yönünde bir değişim gördüklerinde bunu kredi notuna yansıtırlar.

Standart & Poor's darbe girişimi ve sonrasında yaşananların Türkiye'nin dış kaynak teminini güçleştirebileceği ve riskleri önemli ölçüde arttırdığı görüşündedir.

Türkiye'nin anlaşması olan kredi derecelendirme kuruluşları Fitch ve Moody's'dir, "yatırım yapılabilir" notu vermiş olan kurumlar da bunlardır. Türkiye'nin bu kuruluşlar nezdindeki notunu kaybetmemesi daha önemlidir. Ancak S&P'nin global yatırımcılar üzerindeki etkisi nedeniyle bu kuruluşun değerlendirmelerini de dikkate almak gerekir. Kredi derecelendirme kuruluşlarının dayanakları, olumsuz yönde değerlendirmelerinde hemen hemen aynıdır.

Sonuç

Darbe ve siyasal istikrarsızlıklar Türk siyasal hayatında sık karşılaşılan olgulardır. Tarafları, sonucu ve nedeni ne olursa olsun, bu tür istikrarsızlıklar ülke ekonomisini derinden etkilemiş, mevcut sorunları kronikleştirmiştir. 15 Temmuz 2016 darbe girişimi, Türkiye'nin küresel sisteme entegrasyonu sonucu uluslararası yükümlülüklerinin en üs düzeyde bulunduğu bir döneme denk gelmiştir.

Günümüzde karşılaşılan; çevre sorunlarından gıda güvenliğine, terörizmden küresel finans krizine kadar pek çok sorunun kökeni ekonomiktir. Darbe ve siyasal istikrarsızlıklar da nedenleri ve sonuçları bakımından ekonomi biliminin inceleme alanına giren konulardır.

Darbe ve siyasal istikrarsızlıklar bazı sosyo-ekonomik göstergelerde bozulmalar meydana gelen toplumlarda ortaya çıkmaktadır. Bu göstergelerden birisi de gelir dağılımıdır. Türkiye'de gelir dağılımı son yıllarda giderek olumsuz bir gelişme çizgisi izlemektedir. Meksika, Şili ve Türkiye, dünyada gelir dağılımı en bozuk ülkelerin başında gelmektedir. Bu ülkelerin ortak özelliği, etik dışı davranışların, siyasal istikrarsızlıkların ve hukuk devletinde yozlaşmaların vb. beslediği kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin yaygın olmasıdır.

Gelir dağılımı adaletsizliği isyan, anarşi, terör, darbe, yaygın şiddet olayları gibi hukuk dışı kitle eylemlerine yol açabilecek riskler taşımaktadır. Gelir dağılımı adaletsizliği, spor, sanat, edebiyat, bilim ve teknoloji gibi olumlu aktivitelere yönlendirilemeyen geniş toplum kesimlerinin doğmasına neden olmaktadır. Ayrıca, özellikle geleceğine güvenle bakamayan gençlerin; demokrasi, eşitlik, hukukun üstünlüğü, laik devlet düzeni, düşünce özgürlüğü gibi çağdaş değerleri

kavrayamamış, özümseyemeyen, hazmedemeyen kişi ya da grupların yıkıcı ve bölücü ideolojileri altında, her zaman bir savaş makinesine dönüştürülebilme ihtimalini ortaya koymaktadır.

Toplumda ağır travma yaratan darbe ve siyasal istikrarsızlık ortamları beklentilerin değişmesine yol açmaktadır. Toplumlarda iyimser beklentileri bir anda değiştirebilecek derinlikte istikrarsızlıklar korkuya, paniğe, irrasyonel ve spekülatif davranışlara yol açmaktadır. Uluslararası kredi derecelendirme kuruluşlarının raporlarında yer alan olumsuz değerlendirmeler ayrıca uluslararası finansal piyasalarda tedirginliğe yol açmakta, ekonominin kırılganlığını artırmaktadır.

Darbe ve siyasal istikrarsızlıklar kamu kesimi sosyal ve ekonomik dengelerinde bozulmaya yol açmaktadır. Kamu kesimindeki bozulma; kaynakların israf edilmesi ve ekonomik büyümenin ve yaşam standartlarında gelişmenin sağlanamaması sonucunu doğurmakta, kamu kurumlarının itibarını zedelemekte, bu kurumların etkin bir şekilde çalışmasını engellemektedir

Darbe girişimi Türkiye'nin uluslararası ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Avrupa Parlamentosu, Türkiye'nin üyelik müzakerelerini durdurma/dondurma kararı almıştır.

Darbe girişimi sonrası yaşanan gelişmelerden, turizm başta olmak üzere tüm sektörler olumsuz etkilenmiştir. Darbe girişimi sonrasında Türk Lirası, uluslararası ticarete yoğun şekilde kullanılan konvertibl paralar karşısında değer kaybetmiştir.

Darbe girişimi sonrası yaşanan gelişmeler ve sonrasında Uluslararası Kredi Derecelendirme Kuruluşlarının Türkiye'nin kredi notunu düşürmeleri, uluslararası sermaye girişini yavaşlatmış, çıkışını hızlandırmıştır. Ülkeden sermaye çıkışı faizlerin yükselmesine yol açmış, faizlerin yükselmesi harcamaları düşürmüştür. Harcamalar azalınca, aynı zamanda gelirler de azalmaktadır. Bu durumda, sadece harcamalar üzerinden alınan vergiler değil gelir üzerinden alınan vergiler de azalmış, kamu gelirleri, artan kamu harcamalarını karşılayamaz hale gelmiştir. Bu durumda, mali disiplinin sürdürülmesi için bazı önlemlerin alınması gerekmiştir.

Türkiye, her yıl Gayri Safi Yurtiçi Hasılasının %37'si oranında dış finansmana ihtiyaç duymaktadır. Türkiye'de, finansal olmayan firmaların varlık-borç oranı %32'ye kadar düşmüştür. Bu firmaların döviz borcunu çevirmekte sıkıntıya düşmesi durumunda bankacılık sistemi de riske girebilir.

Türkiye'nin CDS (Credit Default Swap) primi, darbe girişimi sonrası ülke riskinde artışa paralel şekilde yükselmiştir. Bu prim artışı uluslararası piyasalardan borçlanmanın maliyetini, dolayısıyla ülkenin dış borç yükünü artırmıştır. Türkiye'nin 421 Milyar Dolar brüt dış borç yükü olduğuna göre, CDS primlerinde 100 baz puanlık artış bile dış borç yükünü 4.2 Milyar Dolar artırmaktadır.

Uluslararası piyasalarda ihraç edilen tahvillerin yeterince talep görmesi ve borçlanma maliyetlerinin düşük olması için ülke kredi notlarının en az "yatırım yapılabilir" düzeyde olması gerekir. Kredi derecelendirme notu yükseldikçe, ihraç

edilen tahvilin miktarı ve vadesi artmakta, faiz ve komisyon gibi giderler azalmaktadır.

Yatırım yapılabilir notunun kaybı ise, ülkeden ani sermaye çıkışı ödemeler dengesi krizi oluşturabilir. Bu durum IMF'in sıklıkla dile getirdiği "ani duruş" ile sermaye akımlarının tersine dönerek ülkeden çıkmasıdır. Bunun sonucunda yerli parada değer kaybı, ithalatın pahalılaşması, enflasyonda artış ve büyümenin duraklaması gibi etkilerin gözlenmesi olasıdır.

Türkiye'nin kredi notu üç büyük derecelendirme kuruluşu tarafından yaklaşık aynı gerekçelere dayalı olarak düşürülmüştür. Bu gerekçeler arasında siyasal istikrarın bozulması dolayısıyla ülke riskinde artış ön plana çıkmaktadır.

Türkiye'nin CDS risk primi son aylarda yükselmektedir. İçeride yaşanan siyasal gelişmeler, Avrupa Birliği ile giderek gerilen ilişkiler, Avrupa Birliği ilerleme raporunun olumsuz saptamaları öteden beri mevcut olan terör, jeopolitik riskler, sınır ötesi sorunlar, darbe girişimi gibi ülke riskinin artmasına yol açmaktadır.

Küresel piyasaların son derece entegre olduğu bir dönemde, Türkiye'de yaşanan darbe girişimi, küresel fonların yön değiştirmesine neden olmuştur. Küresel piyasalardan kısa vadeli yabancı sermaye döviz olarak gelmekte, Merkez Bankası tarafından satın alınarak ulusal paraya dönüşmekte, Merkez Bankası rezervlerine giren bu dövizler karşılığında ulusal para basmaktadır. Kısa vadeli yabancı sermaye girişleri, kronik dış ticaret açığı olan ülkemizde Merkez Bankası rezervlerindeki artışın da kaynağıdır. Darbe girişimi ve sonrasında yaşanan gelişmeler nedeniyle Türkiye hakkında risk algısı artınca, kısa vadeli yabancı sermaye çıkış yönünde harekete geçmiştir.

Darbe girişimi dış ticareti olumsuz etkilemiştir. Yurt dışından gelen siparişler ve rezervasyonlar, sokaklarda tankların olduğu, meclisin bombalandığı görüntülerden sonra iptal edilmiştir. Çünkü darbeciler Türkiye'yi üçüncü dünya ülkesi görüntüsüne sokmuştur.

KAYNAKÇA

Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılmasına Dair 6552 Sayılı Kanun. Resmi Gazete: 27.09.2014 Tarih Sayı: 29132

Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılmasına Dair 6736 Sayılı Kanun. Resmi Gazete: 19.08.2016 Tarih Sayı: 29806

Eğilmez, Mahfi; (2006) Kendime Yazılar, 18 Kasım 2016.

Gültekin, Sadettin; (2016/a). Uluslararası Ticarete Çin Faktörü ve Türkiye'nin Dış Ticaretine Yansımaları, ASOS Journal, 4(28), 139-151.

Gültekin, Sadettin; (2016/b) Changes in International Trade: Globalisation and Fragmentation of Production, Kesit Akademi Dergisi, 2(5), 51-62.

Gültekin, Sadettin;(2016/c). Reklamların Sosyo-Ekonomik Etkileri: Dış Ticaret Yönünden Bir Değerlendirme. Kesit Akademi Dergisi, 2(3), 57-70.

Gültekin, Sadettin; (2015). Etik Yönetim Yolsuzluk ve Yoksulluk İlişkisi Üzerine Bir İnceleme, Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, 7(14), 399-422.

IMF (2016); International Monetary Fund, Turkey, Article IV Consultation Report, No.16/104, April 2016, Washington D.C.

TCMB. Para ve Döviz İstatistikleri, [http:// www.tcmb.gov.tr](http://www.tcmb.gov.tr).

T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, Makro Ekonomik Göstergeler, 30.09.2016

TİM, Ekonomi ve Dış Ticaret Raporu 2015.

TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, www.tuik.gov.tr.

www.rtr.com/news/367859-turkey-eu-accession-frozen-immediately/ Turkey accession talks must be 'frozen immediately' – MEPs , Published time: 22 Nov, 2016.

www.haberturk.com, Ekonomi servisi, "Fitch Türkiye'nin kredi notunu açıkladı", 19 Ağustos 2016.

www.milliyet.com/uzmanpara/ S&P Türkiye'nin notunu düşürdü, dolarda rekor!, 20.07.2016.

www.hurriyet.com.tr/index.oecd, Hürriyet Gazetesi. "Tüfenkci: Darbe girişiminin ekonomiye maliyeti 300 milyar lira". 02 Ağustos 2016.

HÜRRİYET GAZETESİ'NİN, 12 EYLÜL 1980 ASKERİ DARBESİ VE 15 TEMMUZ 2016 DARBE GİRİŞİMİ SÜREÇLERİNE BAKIŞININ ANALİZİ

İ. Cem FERİDUNOĞLU•

Özet:

12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ve 15 Temmuz 2016 FETÖ'cü Darbe Girişimi, Türk basınının amiral gemisi olarak anılan Hürriyet Gazetesinde kendine geniş yer bulmuş iki tarihi olaydır. Hürriyet Gazetesinin gerek tiraj gerekse kamuoyunda gündem oluşturma gücü göz önüne alındığında her iki darbe esnasındaki yaklaşımı ve aldığı tavır incelemenin ana konusunu oluşturmaktadır.

324

12 Eylül Darbesi ve 15 Temmuz Darbe Girişiminin ardından yaşanan on beş günlük sürecin Hürriyet ana sayfasına yansıma şekli, kullanılan dil ve alınan tavır, Türk basın tarihi araştırmacılarının olduğu kadar yakın tarih araştırmacılarının da yıllarca üzerinde çalışabileceği bir konudur.

Araştırmanın Kısıtlılığı:

Bu çalışma 12 Eylül – 30 Eylül 1980 ve 17 temmuz – 2 Ağustos 2016 tarihli Hürriyet Gazetesi nüshalarının ana sayfalarının söylem ve içerik analizini içermektedir.

Anahtar Kelimeler: 12 Eylül Darbesi, 15 Temmuz Darbe Girişimi, Hürriyet Gazetesi

Abstract:

The 12 September Military Coup and the July 15 FETO's Coup attempt are the two historical events that had an extensive coverage in Hürriyet Newspaper, which is known as the flagship of the Turkish press.

Considering the circulation volume and its power while building public opinion; Hurriyet newspapers' approach and attitude during both coups constitute the primary focus of this research.

The way of reflection of the following 15 days period after 12 September Military Coup and the 15 July Coup Attempt at the main page of Hurriyet, in terms of the used language and the attitude, are the topics which might be studied by not only the recent history researchers but also by the Turkish press historians.

Limitation of Research:

This study includes the discourse and content analysis of the main pages of the Hürriyet Newspaper dated 12 September - 30 September 1980 and 17 July - 2 August 2016.

Keywords: The September 12 Military Coup, July 15 Coup Attempt, Hurriyet Newspaper

12 Eylül 1980 Askeri Darbesini Hazırlayan Faktörler

"Parlamento ve hükümet, süregelen tutum, görüş ve icraatıyla yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk' 'ün bize hedef verdiği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve anayasasının öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup, Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği ağır bir tehlike içine düşürülmüştü.

Türk milletinin ve sinesinden çıkan Silahlı Kuvvetleri'nin bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliğini giderecek çarelerin, partiler üstü bir anlayışla meclislerimizce değerlendirilerek mevcut anarşik durumu giderecek anayasanın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılap kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kurallar içinde teşkili zaruri görülmektedir.

Bu husus süratle tahakkuk ettirilemediği takdirde, Türk Silahlı Kuvvetleri kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak görevini yerine getirerek, idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya kararlıdır. Bilgilerinize..."

12 Mart 1971 tarihinde TRT radyolarından okunan ve Genelkurmay Başkanı ile kuvvet komutanlarının imzalarını taşıyan muhtıra ile Türkiye yeni bir döneme giriyordu. Cumhurbaşkanlığı makamına, Cumhuriyet Senatosu Başkanlığına ve Türkiye Büyük Millet Meclisine gönderilen muhtıranın aynı gün TBMM Genel

Kurulunda okunması üzerine dönemin Başbakanı Süleyman Demirel istifa etmiştir.(Birand, 2016)

Demirel hükümetinin istifasıyla boşalan Başbakanlık makamı için Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay 14 Mart günü mecliste temsil edilen parti liderleriyle bir araya gelmiş ve askerinde istediği şekilde tarafsız bir başbakan konusunda yapılan müzakereler sonucu CHP milletvekili Nihat Erim adı üzerinde anlaşılmıştır. Nihat Erim'in kurduğu kabineningüvenoyu almasıyla Nisan ayında 1. Erim Hükümeti kurulmuştur.

Muhtıraya rağmen asayişin sağlanamaması, İsrail başkonsolosu Elrom'un aşırı solbir örgüt tarafından kaçırılarak öldürülmesi gibi olaylar sonrasında 11 ilde sıkıyönetim ilan edilmesi, Dev-Genç, Ülkü Ocakları, Devrimci Doğu Kültür Ocakları, Türkiye Öğretmenler Sendikası ve İşsizlik ve Pahalılıkla Mücadele Derneğinin kapatılması, yurt çapında grevlerin yasaklanması ile kendini gösteren yarı-askeri süreç, hükümetin muhtırada sözü geçen ekonomik ve sosyal reformlara odaklanmaması ile sonuçlanmış ve 1. Erim hükümeti 3 Aralık günü son bulmuştur. Cevdet Sunay'ın hükümet kurma görevini yine Erim'e vermesiyle 2. Nihat Erim hükümeti 22 Aralık günü göreve başlamıştır. Ancak belli bir programı olmayan bu hükümet döneminde de terör olayları durmamış, meclisteki yapı nedeniyle yasal düzenlemeler yapılamaz olmuş ve 16 Nisan 1972 tarihinde Nihat Erim tekrar istifasını sunmuştur. Bunun üzerine hükümet kurma yetkisi Suat Hayri Ürgüplü'ye verilmiş ancak Ürgüplü'nün açıkladığı kabine güvenoyu alamayınca hükümet kurulamamıştır. Bunun üzerine Cumhurbaşkanı, hükümeti kurmak üzere Ferit Melen'i görevlendirmiş ve 22 Mayıs'ta Melen hükümeti başa geçmiştir. Bu hükümet 1973'teki Cumhurbaşkanlığı seçimlerine kadar görevine devam edecektir.

326

12 Mart muhtırası ile başlayan süreçte anayasa yürürlükten kaldırılmamış, siyasi partiler feshedilmemiş ve TBMM çalışmaları askıya alınmamıştır. Ancak 1960 Anayasasının getirdiği hak ve özgürlüklerin çerçevesi daraltılmış ve asker in isteği ile bir teknokrat hükümetler dönemi başlatılmıştır. Ancak 1973 Cumhurbaşkanlığı seçimlerine kadar kurulan hükümetler Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik ve siyasi şartları düzeltmek yönünde bir çalışma gerçekleştirememiştir. Bunun sebebini dönemin Hürriyet Gazetesi başyazarı Ecvet Gürses şöyle açıklamaktadır:

Problemin düğüm noktası sayın Erim'in daha kabinesini kurarken belli bir sosyal görüşe dayanmaması, gerek hükümette, gerek hükümet dışı kuvvetler arasında sadece denge sağlamanın yeterli olacağını zannetmesidir.(Soysüren, 2014)

Bu sürecin en önemli sonuçlarından biri 1. Erim hükümetine CHP'nin destekte bulunarak bakanlık vermesine karşı çıkan Bülent Ecevit'in, CHP Genel Sekreterliği'nden istifası sonrasında, Partinin 5. Olağanüstü Kurultayında parti meclisinin kendisini desteklemesi ile 14 Mayıs 1972'de CHP Genel Başkanı seçilmesi olmuştur. (Akşin, 2008)

1973 yılında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimleri Türkiye'de müdahaleci eğilimi temsil eden kesimlerle, sivil rejimi kurallarına uygun şekilde sürdürmek isteyenler

arasında bir mücadeleye tanık olmuş ve 6 Nisan 1973 tarihinde emekli Oramiral Fahri Korutürk'ün Cumhurbaşkanı seçilmesi ile sonuçlanmıştı. Bu durum sivil rejimin devamını isteyen AP ve CHP ile temsil ettikleri kesimlerin başarısı olarak görülebilir. 1960 askeri müdahalesi ve 1971 muhtırası göz önüne alındığında 1973 Cumhurbaşkanlığı seçimleri ordunun tekrar kışlaya dönmesi ve parlamentoda sağ ve sol eğilimleri temsil eden AP ve CHP'nin ortaklaşa destekledikleri bir adayı Cumhurbaşkanlığı makamına getirmeleri, değişen şart ve güç dengelerinin parlamento kararlarındaki rolünü göstermesi bakımından önemlidir. (Özdemir, 1997)

1973'te TBMM'de sivilleşmeye yönelik atılan bu ortak adımın devamı gelmemiş ve 12 Eylül 1980'e kadar Türk siyasi tarihinin sayfaları koalisyon hükümetleri ve partiler arası çekişmelerle dolmuştur.

12 Mart 1971'den 12 Eylül 1980'e uzanan süreç sürekli koalisyon arayışları ile geçmiş, temelde farklı siyasal anlayışlara sahip partiler bir araya gelerek 11 koalisyon hükümeti oluşturmuştur. Kısa süreli hükümetlerde karar alma mekanizmalarının yavaşlaması, komisyonların çalışmaması, siyasi çekişmelerin icraat programlarının hayata geçirilmesini engellemesi ve parti liderlerinin birbirlerine karşı yapıcılıktan uzak eleştirel tavırları 1970'ler Türkiye'sindeki güvensizlik ortamını pekiştirecek bir düzeydeydi.

1980 Öncesi Türkiye'deki Sosyo-Ekonomik Durum

327

1970'li yıllar Türkiye tarihinde pek çok kitaba, akademik incelemeye ve tartışmaya konu olmuştur. Türkiye toplumu bu yıllarda daha önce hiç olmadığı kadar bölünmüş durumdadır. Sağ, sol ve İslamcı görüşe sahip çok sayıda kişi yasadışı oluşumlarda örgütlenmiş, 70'lerin ortalarından itibaren bu örgütlenmeler arasındaki kavgalar silahlı çatışmalara dönüşmüştür.

Giderek artan köyden kentegöçün sonucu olarak kentlerde hazine arazileri üzerine yapılan gecekondu türü evler yaygınlaşmıştır. Toplumdaki sağ-sol ayrışmasının en belirgin yaşandığı yerlerden biri bu gecekondu mahalleleridir. Buralarda yaşayan yoksul kesimler emek eksenli bir politik söyleme sahip gruplara daha fazla rağbet gösterirken, sol örgütler için de gecekondu mahalleleri "kurtarılmış bölge" gibi görülerek buralarda örgütlenme çalışmaları hızlandırılmıştır. (Aslan, 2016)

70'li yıllarda bir diğer ayrışma da Alevi Sünni ayrışmasıdır. Özellikle 78'den sonra Alevilere yönelik provokatif eylemler artmış, 1978'de Sivas ve Kahramanmaraş, 1980'de de Çorum olaylarında çok sayıda Alevi yurttaş hayatını kaybetmiştir. Bunların dışında Alevilerin yoğun olarak yaşadıkları kimi ilçelerde de provokatif eylemlere sıkça rastlanmıştır.

Bu yıllarda üniversite ve eğitim kurumları da dönemin politik atmosferinin en çok hissedildiği yerler olarak karşımıza çıkmaktadır. 1960'larda üniversite gençliğinin başlattığı çeşitli öğrenci hareketleri 70'li yıllarda siyasallaşmış ve yasadışı örgütlülüklere evrilmiştir. Mahir Çayan, Deniz Gezmiş gibi gençlik önderlerinin öne

çıktığı yapılar 12 Mart'tan sonra illegal eylemliliklere hız vermiş ve gerek devlet güçleriyle, gerek sağcı unsurlarla gerekse kendi içlerinde silahlı çatışmaların baş aktörleri olmuşlardır. Aynı şekilde sağcı gençler de Genç Ülkücüler Teşkilatı (GÜT), Ülkü Ocakları Dernekleri (ÜOD) ve Ülkü Ocakları Birliği (ÜOB) gibi örgütler içinde silahlanmışlar ve kendilerine “komandolar” adını vermişlerdir. (Çavdar, 1983)

70'li yılların başında Türkiye'deki üretim kapasitesinin artmasıyla olumlu bir seyir izleyen ekonomik durum istikrar kazanamamıştır. Dünyada yaşanan petrol krizi, hızlı enflasyon artışı ve dışa bağımlılık ekonominin seyrini etkilemiştir. 1970'lerin ortalarından itibaren imalat sanayinde yeni olanaklar yaratılmasına, özel banka sayısının artmasına ve tarımda sanayileşmenin artmasına, sermaye ithalini kolaylaştırıcı hamleler ve dışa açılıma rağmen Türkiye ekonomisi bir darboğaza girmiştir. (Kazgan, 2002) Pek çok kentte grevler sürerken işçi sendikaları gitgide daha çok siyasal bir niteliğe bürünmüş ve toplumdaki ayrışma sendikal yapılar üzerinden de kendini hissettirmiştir. (Akkaya, 2004)

1979 Yılı Cumhurbaşkanlığı Krizi ve Darbenin Ayak Sesleri

Toplumsal ayrışmanın şiddeti körüklediği, güvenlik güçlerinin asayiş sağlayamadığı ve toplumun suikastlar ile sarsıldığı 1979 yılının 27 Aralık günü Genekurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren, Kuvvet Komutanları ve Jandarma Genel Komutanının imzalarını da taşıyan bir mektubu, Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e sunmuştur. Fahri Korutürk “Türk Silahlı Kuvvetlerinin Görüşü” başlıklı mektubu Başbakan Süleyman Demirel ve ana muhalefet lideri Bülent Ecevit'e 2 Ocak 1980 günü vermiştir. Mektup şöyledir:

Türk Silahlı Kuvvetleri iç hizmet yasası ve kendisine verilen görev ve sorumluluğun idrakı içinde ülkemizin bugünkü hayati sorunları karşısında siyasî partilerimizin bir an önce, millî menfaatlerimizi ön plana alarak, Anayasamızın ilkeleri doğrultusunda ve Atatürkçü bir görüşle bir araya gelerek anarşi, terör ve bölücülük gibi devleti çökertmeye yönelik her türlü hareketlere karşı bütün önlemleri müşterek almalarını ve diğer anayasal kuruluşların da bu yönde yardımcı olmalarını ısrarla istemektedir. (Enginertan, 2007)

Ancak Türk Silahlı Kuvvetleri komuta kademesinden gelen bu uyarı iktidar ve ana muhalefet partisi tarafından ciddiye alınmamış ve Başbakan Süleyman Demirel 24 Ocak'ta ekonomik küreselleşmenin ilk adımları sayılabilecek bir ekonomik paket açıklamıştır. Bu ekonomik paket, dönemin Devlet Planlama Teşkilatı müsteşarı Turgut Özal imzasını taşıırken etkili bir şekilde uygulanışı 12 Eylül 1980 sonrasına kalacaktır. Böyle bir atmosferde, Cumhurbaşkanının görev süresinin dolmasıyla 22 Mart 1980'de Cumhurbaşkanlığı seçimi maratonu başlar.

Seçim süreci boyunca tam 115 tur görüşme yapılır ve hiç birinden sonuç alınamaz. Hatta ilk günlerde aday çıkmadığı için oylama dahi başlatılamaz ve Mardin Bağımsız Milletvekili Nurettin Yılmaz aday olarak turların başlatılmasını sağlar.

Haziran ayından itibaren cumhurbaşkanlığı seçimi birleşimleri genellikle çoğunluk sağlanamadığı için yapılmamış ve Ağustos 1980'den itibaren partiler de aday göstermemişlerdir. Cumhurbaşkanlığı krizi 1980 askeri darbesinden sonra Orgeneral Kenan Evren'in askeri darbeye meşruiyet kazandırma ve siyasal çözüm yollarının tıkanması bağlamında kullanacağı önemli bir argüman olacaktır.

1980 yaz aylarında terör tekrar tırmanışa geçmiştir. Mayıs-Temmuz aylarında, MHP Genel Başkan Yardımcısı Gün Sazak, CHP milletvekili Abdurrahman Köksaloğlu, eski başbakan Nihat Erim, DİSK kurucusu ve Genel Başkanı Kemal Türkler öldürülmüş, Çorum'dameydana gelen olaylarda da çok sayıda vatandaş hayatını kaybetmiştir.

Tüm bu gelişmelerin ardından 30 Ağustos Zafer Bayramı törenlerine MSP Genel Başkanı Necmettin Erbakan'ın katılmaması da gerginliğe sebep olmuştur. Genel Kurmay başkanı Orgeneral Kenan Evren basın

mensupları aracılığıyla Necmettin Erbakan'a 30 Ağustos'a karşı olup olmadığını sorması üzerine Erbakan, o gün önemli bir din adamının cenazesine iştirak ettiği için törenlere katılamadığını belirtmiştir.

6 Eylül 1980'de Konya'da düzenlenen Kudüs'ü Kurtarma Günü mitingine MSP tüm kadrosuyla katılmıştır. Bu mitingde "şariat istiyoruz" sloganları atılmış, İstiklal Marşı okunurken bir grup marşı protesto ederek ayağa kalkmamış ve "ezan sesi istiyoruz" diye bağirmiştir.

9 Eylül günü Başbakan Süleyman Demirel erken seçim çağrısı yapsa da 12 Eylül 1980 günü Türk Silahlı Kuvvetleri bir bildiri yayınlarak yönetime el koyduğunu açıklamıştır. Millî Güvenlik Konseyi'nin 1 Numaralı bildirisinde "*Türk Silahlı Kuvvetleri, İç Hizmet Kanununun verdiği Türkiye Cumhuriyetini kollama ve koruma görevini yüce Türk Milleti adına emir ve komuta zinciri içinde ve emirle yerine getirme kararını almış ve ülke yönetimine bütünüyle el koymuştur*" denilmekteydi. (Hürriyet 1980, 13 Eylül)

Hürriyet Gazetesi'nin 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi'ni Takip Eden 15 Günde Sürece Bakışı

Hürriyet Gazetesi 13 Eylül 1980 günü "*Terörün Sonucu: Yönetim Milli Güvenlik Konseyinde Atatürk Yolunda Devam*" manşeti ile okurlarına askeri müdahaleyi duyurmuştur. Var olan durumu "yeni yönetim" olarak nitelendiren Hürriyet gazetesinde sağ üst köşede Atatürk'e ithafen yazılan ve Hürriyet imzası taşıyan yazı dikkat çekicidir:

Ne sağ, ne de sol... Atatürk Türkiye'si doğrultusunda bir ülkenin haysiyetli kişileri olarak birlik içinde, dipdiri ve senin yolundayız. Şuna asla şüphelen olmasın; Senin emanetin Cumhuriyet, ilelebet payidar olacaktır. Hainler, gafiller , tüm iç ve dış düşmanlar hak ettiklerini bulacaklardır. Müsterih ol Atam.(Hürriyet 1980, 13 Eylül)

Aynı sayfanın altında sol köşede MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş'in kayıp olduğu, sağ köşede ise Süleyman Demirel ve Bülent Ecevit'in gözetim altında olduğu haberi yer almaktadır.

Hürriyet Gazetesi'nin askeri müdahaleyi takip eden günlerde siyasi parti liderlerinin, sendikacıların ve parlamenterlerin güvenlik güçleri tarafından alınmalarına yönelik hiç bir şekilde "gözaltı" kelimesini kullanmaması hemen dikkat çeken bir olgudur. Tıpkı sıkıyönetim bildirileri ve Milli Güvenlik Konseyi açıklamalarında olduğu gibi Hürriyet Gazetesi de "gözetim altına alınmak" ve "güvenlik altına alınmak" tabirlerini kullanmıştır. Özellikle Bülent Ecevit, Süleyman Demirel, Alparslan Türkeş ve Necmettin Erbakan'ın gözaltında olmadıkları, güvence altına alındıkları askeri müdahaleyi takip eden günlerde Hürriyet Gazetesi'nde bir kaç haberde yer almaktadır.

Hürriyet Gazetesi askeri müdahale sonrasında, Milli Güvenlik Konseyi açıklamaları ve sıkıyönetim komutanlıkları tarafından yayınlanan bildirilerle uyumlu, onları tekrarlayan bir dili benimsemiş görünmektedir. 13 Eylül 1980 tarihli gazetenin 6. sayfasında 27 Aralık 1979'da Orgeneral Kenan Evren'in dönemin Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e sunduğu uyarı mektubuna ve bu mektup üzerine Hürriyet Gazetesi'nin 3 Ocak 1980 tarihli Birliğe Çağrı metnine de yer vermiştir. Bu metinde şunlar yazmaktaydı:

Kuvvet Komutanları veya Ordu, cumhurbaşkanına bir mektup ya da muhtıra verdiler.

Ne dediler?

Vatandaş olarak aylardır pek çoğumuzun söylediklerini. Şimdi bazı kişiler "Oh ne iyi" diyecek, bazı kişiler de "demokrasi havarisi" kesileceklerdir.

Haklıdırlar.

Elbette insanlar arasında farklı düşünceler olacaktır.

Bize kalırsa mektubun sahipleri kadar içeriğine de bakılmalıdır. Söylenenler doğruları yansıtmakta mıdır? Anarşi, Terör ve bölücülükten şikayetçi olamayan kaç kişi kalmıştır. Can güvenliğimizin tartışıldığı gerçek değil midir? İki büyük siyasi partimizin basit bir inatlaşma uğruna bunalım yarattığını görmeyen kalmış mıdır? Devlet memuru partizanların, işçiler ideolojik amaçlı sendikaların oynacağı haline getirilmemiş midir? O halde mektubun yazılıp yazılmaması ya da kimden geldiğine bakılmaksızın içeriğinin tartışılması ve gerekli önlemlerin hemen alınması gereklidir, zorunludur. Çünkü biz ülke bütünlüğünü korumanın mümkün olduğuna inanıyoruz. Üstelik çözümün ordu zorlaması dışında da olabileceğini 29 Ağustos 1979 günü savunmuştuk, bugün bir daha savunuyoruz.

Evet ülke bütünlüğünü korumak demokrasi ilkeleri içinde hepimizin, dış güçlere karşı savaşmak da ordumuzun görevidir.

Büyük Türkiye işte budur. (Hürriyet 1980, 13 Eylül)

Bu metnin tamamını araştırmaya dahil etmemiz dönemin Hürriyet Gazetesi'nin askeri müdahaleye tavrını tam olarak anlamak için gereklidir. Müdahalenin hemen ertesi günü Hürriyet'in bu eski açıklamasını tekrarlaması "yeni yönetim"e tam destek verdiği anlamına gelmektedir. 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi daha sonra toplumun büyük kesimi tarafından tartışma konusu edilse de yaşandığı günlerde muhalif bir tavır almamın adeta imkansız olduğu bir dönemdi. Bu açıdan bakıldığında bir gazetenin demokrasinin askıya alınması ve askerin yönetime el konması sürecini uzaktan izlemesi, destek verir gibi gözükmesi ya da sessiz kalması normal karşılanabilir. Ancak Hürriyet Gazetesi darbe öncesi söylemini darbeden hemen sonra da tekrarlamış, askerin müdahalesinin doğru bir adım olduğu konusundaki hakim görüşünü yinelemiştir. (Neziroğlu, 2003) Özellikle mektubun kimden geldiğine bakılmaksızın içeriğinin değerlendirilmesi vurgusu önemli bir noktadır. Hürriyet, "ordu zorlaması dışında da çözüm bulunabileceğini" söylemesine rağmen "ülke bütünlüğünü koruma görevi hepimizin" derken askeri olanla sivil olan arasında bir ayrım gözetmemiştir.

Bu bakımdan 12 Eylül öncesi ile sonrası arasında bir söylem bütünlüğü olduğunu rahatlıkla ifade etmek mümkündür. Gazetenin darbe atmosferinde sadece gazete ve sahiplerini korumaya yönelik bir yayın politikası izlemediğini, yazıların askeri müdahaleyi gerçekleştirenlerle organik bir söylem bütünlüğü oluşturduğunu vedarbe yanlısı tutumunu yansıttığını söylemek yanlış olmayacaktır. Hürriyet, 12 Eylül'ü izleyen günlerde ana sayfasında askeri yönetimi desteklediğini belirten yazılar yayınlamıştır. Bu yazılarda hakim fikir askerin ülke yönetimine el koymasının demokrasiyle çelişmediği, aksine demokratik, laik Atatürk Türkiye'si için müdahalenin gerekli olduğu fikridir.

331

"Bugün yeni bir gündür. Yeni bir dönem başladı. Artık sokakları, mahalleleri yaşanmaz hale getiren, kurtarılmış bölgeler yaratan, masum çocuklarımızı anarşiye alet eden, bizi canımızdan bezdiren, her gün bir kaç ananın gözyaşı dökmesine neden olan bir dünya sona erdi.. Hainlerin, küstah ve kabadayılardan, demokrasiyi yozlaştıran tüm güçlerin hepsi geriye itildi. Atatürk Türkiye'sinin temeline bir çivi daha çakıldı." (Hürriyet 1980, 15 Eylül)

16 Eylül 1980 tarihinde Kenan Evren Türk ve yabancı basın mensuplarına yönelik bir basın toplantısı düzenlemiştir. Bu basın toplantısı askeri müdahaleden sonra yönetimin kamuoyu ve basın ile ilk kez karşı karşıya gelmesi bakımından da önemlidir. Hürriyet Gazetesi bu basın toplantısına büyük önem vermiş ve toplantıyı çok kapsamlı olarak sayfalarına taşımıştır. Bu toplantının akabinde, genel eğilimini yine ana sayfasına taşıyarak "yeni yönetim"e verdiği desteği yineler:

Bu sese, bu söze kulak veriniz. Demokrasiyi kaldırmadık, olmayan demokrasiyi kurmak için bu harekatı yaptık. Bu ses bizim sesimiz, bizim güvencemizdir. Gerçek demokratların kükremesi. O halde tabelacı demokratlara bu ülkede yer yoktur. Duvarları, insanları karalayarak demokrasiyi kalkan yapanlara hayat hakkı kalmamıştır. Ne güzel değil mi? (Hürriyet 1980, 17 Eylül)

Burada bahsedilen tabelacı demokratlar dönemin siyasi partileri ve sendikalarına yapılan bir göndermedir. Çünkü 12 eylül darbesinin hemen ardından yayınlanan bir

bildiri ile siyasi partilerin tabelaları tüm illerde sökülmiş ve duvarlara yazılan slogan, amblem vb.nin temizlenmesi emredilmiştir. Hürriyet Gazetesi bu haberleri ana sayfadan vermiştir. (Hürriyet 1980, 14 Eylül)

Duvarlardan slogan, yasadışı amblem vb.nin silinmesi hemen tüm sıkıyönetim bildirilerinde bir emir olarak geçmesine rağmen Hürriyet Gazetesinin halkın çabasını bir demokrasi bayramı şeklinde sunduğu dikkate değer başka bir olgudur. 18 Eylül 1980 tarihli Hürriyet gazetesinin ana sayfasında *"Genç, yaşlı herkes duvarları temizliyor"* başlığı ile verilen haberde *"bir çok semtte vatandaşların duvarlarını temizlemek için sessiz sedasız bir temizlik kampanyası başlattığı"* bildirilmektedir. *"İstanbul'da özellikle apartmanlarda giderek yaygınlaşan 'Kendi duvarını kendin temizle' kampanyası hızla yaygınlaşıyor"* cümlesiyle ifade edilen durum Hürriyet'in askeri müdahaleden sonra hayatın normale dönmeye başladığı şeklindeki diğer haberlerine de örnek teşkil eder.

Gündüz sokağa çıkma yasağı kaldırılınca günlük yaşam normale döndü ve şehir hayatı trafiğiyle, gürültüsüyle birden hareketlendi, bütün renkliliğiyle canlandı.....pazarlar kuruldu, çarşılar alışveriş edenlerle doldu." (14 eylül 1980)

"Hava sıcaklığının yükselerek mevsim normallerinin üzerine çıkması ile İstanbullular dün plajlara, piknik ve eğlence yerlerine koştular." (15 Eylül 1980)

"Şimdi Rağbet Matinelere: İzmir Fuarındaki gazinoların öğle saatlerinde başlayan matinelere tıklım tıklım doluyor, ünlü sanatçıları izlemeye koşan halk coşku içinde eğleniyor" (17 Eylül 1980)

12 Eylül, emir komuta zinciri içinde gerçekleştirilmiş, tüm ordu komutanlıklarını kapsayan, planlı ve teknik olarak "başarıya" ulaşmış bir askeri müdahaledir. Bu emir komuta zinciri içinde darbe toplumun hiç bir kesiminin muhalefeti olmaksızın başarıya ulaşmıştır. Elbette bunda 12 Eylül'ün hemen öncesinde Türkiye'de yaşanan anarşi ve terör olaylarının payı çok büyüktür. İnsanların can güvenliğinin kalmadığı, sokakların, mahallelerin yaşanmaz hale geldiği, eğitim kurumlarına girilemeyen, fabrikalarında üretimin durduğu ve siyasi krizin adeta mutat hale geldiği bir ortamda Atatürk ilkelerinin yılmaz savunucusu sıfatıyla Ordunun harekete geçmesinin hem yasal dayanağı hem de terör ve anarşinin bitmesi noktasında geniş bir kitlenin kabulünü kazanmışlığı vardır. Darbeyi gerçekleştiren Milli Güvenlik Konseyi de hemen her açıklamasında buna vurgu yapmakta, adeta demokrasinin tanımını yeniden yapmaktadır. Kenan Evren "Demokrasiyi kaldırmadık, yeniden kurmak için harekati yaptık" derken hemen arkasından demokrasi herkesin istediğini yapma özgürlüğü değildir demek ve laik Cumhuriyet rejimini işlerli kılmak, Atatürk ilkelerini yeniden hayata geçirmek noktasında kararlılık belirtmektedir. (Hürriyet 1980, 17 Nisan)

Bu noktada Hürriyet Gazetesinin ana sayfasında küçük sütunlar halinde gazete görüşlerini yansıttığı bir kaç cümle dışında ajitatif cümleler göze çarpmamaktadır. Kenan Evren'in demeçlerinden parçaların manşete taşınması, ara başlıkların

bildirilere uygun olarak atılması ve darbe sonrasındaki icraatın bildirilmesi Hürriyet gazetesi için yeterli görünmektedir.

12 Eylül Askeri müdahalesinin ardından yayınlanan her bildiri doğal olarak askeri bir disiplin içinde yazılmıştır ve bildirilerdeki üslup emir-komuta zincirine uygun tondadır. Bu bildiriler gazetenin iç sayfalarında hiç bir kesinti yapılmadan okurlara iletilmiştir.

Darbeden bir hafta kadar sonra gazete sayfalarında ekonomik istikrar programının hayata geçirilmesi ve yeni hükümetin kurulması haberleri daha fazla yer almaya başlamıştır.

12 - 27 Eylül 1980 Hürriyet Gazetesi Ana Sayfasında Askeri Darbe İle İlgili Sayısal Veriler

Toplam haber sayısı	59
Manşet sayısı	13
Haberlerdeki toplam kelime sayısı	12.634
Kullanılan fotoğraf sayısı	39
Haber metinlerinde geçen “darbe” kelimesi	2
Haber metinlerinde geçen “demokrasi” kelimesi	6
Haber metinlerinde geçen “terörist-hain-bölücü” kelimeleri	16
Haber metinlerinde geçen “şehit” kelimesi	14
Haber metinlerinde geçen “laik-laiklik” kelimeleri	9
Haber metinlerinde geçen “Atatürk” ismi	24

333

FethullahGülenHareketi'ninHizmetHareketiKavramındanTerörÖrgütüAlgısınaGeçiş

1941 doğumlu Fethullah Gülen imam kadrosunda devlet memurluğu yapmış ve 1960'lı yılların ortalarından itibaren Komünizmle Mücadele Derneği'nin Erzurum şubesinde faaliyetlerde bulunmuştur. Said Nursi ve takipçileri tarafından kurulan Nur Cemaatinin bir mensubu olsa da ilerleyen zamanlarda cemaatin ismini kullanmaktan kaçınacaktır.

1971 Muhtırası sonrası İzmir’de gözaltına alınan Fethullah Gülen 12 Mart döneminde Türk Ceza Yasası’nın 163. maddesinde tanımlanan irticai çalışmalarından dolayı, “Laikliğe aykırı olarak devletin içtimai, iktisadi, siyasi, hukuki temel nizamlarını kısmen de olsa dini esas ve inançlara uydurmak amacıyla cemiyet tesis, teşkil, tanzim veya sevk ve idare etmek, böyle cemiyetlere girmek veya girmek için başkasına yol göstermek” suçundan tutuklandı ve 3 yıl hapis cezası aldı. Ancak Gülen 1974 yılında Bülent Ecevit’in başbakanlığındaki 37. hükümet döneminde çıkarılan af yasasıyla 7 ay tutukluluktan sonra özgürlüğüne kavuştu.

1979 yılında yayın hayatına başlayan Sızıntı Dergisi Gülen Hareketi’nin çekirdeği gibi düşünülebilir. Fethullah Gülen adının duyulmaya başladığı tarih 12 Eylül’den

sonrasındır. O dönemde Gülen Hareketi bir hizmet hareketi gibi algılanmaya başlandı. 1973 yılında kurulan Yamanlar Koleji 1982 yılında hizmete girmiştir. Bu okul daha sonra Gülen hareketinin Türkiye’de ve yurtdışında açacağı pek çok okulun öncüsüdür. 1980’den sonra Fethullah Gülen’in devlet tarafından desteklendiği iddiaları bugüne kadar çok tartışılmış konulardan biridir. Araştırmacı Ahmet İnsel, Neşe Düzel’e verdiği bir röportajda devlet içinde Fethullah Gülen’in kadrolaşması olduğunu, 1970’lerde desteklenen ve 1980’lerde güçlenmesi için adımlar atılan bir mekanizma bulunduğunu ifade etmektedir. (TarafGazetesi 2008, 14 Ocak)

Benzer şekilde Mehmet Kutlular da Fethullah Gülen’in devlet tarafından desteklendiğini bu desteğin 28 Şubat arifesine kadar devam ettiğini ifade etmektedir. (Milliyet Gazetesi 1999,26 Haziran)

1990’ların en çok tartışılan cemaati olan Gülen cemaati resmi olarak hiç bir yasal partinin içinde yer almadı ancak 1980’den sonra her hükümet döneminde biraz daha örgütlülüğünü arttırarak yoluna devam etti. Fethullah Gülen’in Altın Nesil yetiştirme tezi ile ortaya koyduğu Işık Evleri90’lı yıllarda gittikçe yaygınlaştı. *“Fethullah Hoca ve çevresi için devletin ve toplumun sinir merkezlerini, hayati faaliyetlerini, kısaca en genel anlamıyla yönetim ve yönlendirme ağını oluşturacak gayet seçkin bir kadroyu yetiştirmek, onların nezdinde iktidarı elde etmenin öncesinde kesinlikle tamamlanmış olması gereken bir etap, iktidar olmanın önkoşuludur. Hatta bu koşul henüz gerçekleşmemişken iktidarı elde etmenin vahim bir yanılğı olduğunudüşündüklerini dahi söyleyebiliriz.*(Laçiner, 1995)

Fethullah Gülen’in yukarıda da ifade edilen örgütlenme faaliyetlerinin nasıl vahim bir boyut aldığı 15 Temmuz Darbe Girişimi’nde de açıkça görülecektir.

“Ülkemiz tarihine post modern darbe olarak geçen 28 Şubat süreci Gülen Hareketi tarafından olumlu bir adım olarak karşılanmış ve Fethullah gülen bu süreçte Refah Partisi ve Erbakan’ın ülkeyi gerilime sürüklediğini, ifade ederek bu post modern darbenin yanında durmuştur.”(Kanal D, 17 Nisan 1997 Yalçın Doğan’la Güncel Programı^[1])

Gülen Hareketi 28 Şubat sonrasında da yaygın şekilde faaliyetlerine devam etmiştir. Fethullah Gülen için 22 Ağustos 2000 tarihinde Ankara 2. No’lu Devlet Güvenlik Mahkemesi’nde"Laik Devlet yapısını değiştirerek yerine dini kurallara dayalı bir devlet kurmak amacıyla yasadışı örgüt kurup bu amaç doğrultusunda faaliyetlerde bulunmak " gerekçesiyle 10 yıla kadar ağır hapis istemi ile yargılama başlatıldı ve gıyabi tutuklama kararı alındı.

Fethullah Gülen bu gelişmeler üzerine yurtdışına çıkarak Amerika’nın Pensilvanya eyaletinde yaşamaya başlamıştır. Kendisi Amerika’dayken 2007 yılında bu davadan beraat etmesinerağmen yurda dönmemiştir. Gülen hareketinin polis, asker, bürokrasi, eğitim ve yargı içindeki örgütlenişi bugüne kadar çok tartışılan bir konu olsa da bu örgütlenme şeması 15 Temmuz Darbe Girişiminden bu yana güvenlik güçleri, yargı ve istihbarat birimleri tarafından halen incelenmektedir. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan da "15 Temmuz Darbe Girişimi ve Din

İstismarına Karşı Birlik, Dayanışma ve Gelecek Perspektifi" gündemi ile toplanan Olağanüstü Din Şurası'nın açılışındayaptığı konuşmada *"Bakın 20 sene önce söylenseydi, 15 sene, 10 sene, üç dört yıl öncesine kadar bile ben inanın bu kadarını düşünmüyordum. Ama ne yazık ki ciddi manada yanılğıya düşmüşüz.Cemaate ben de yardım ettim. Allah bizi affetsin"* demiştir. (3 Ağustos 2016)

15 Temmuz 2016'da bir grup askerin Boğaziçi Köprüsünü tutması ve Genelkurmay Karargahını basmaları ile başlayan kalkışma Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın halkı sokağa çağırması ile sabahın ilk saatlerine kadar sürmüş, ertesi gün darbe girişimi bastırılarak FETÖ örgütlenmesine yönelik operasyonlar başlamıştır.

Hürriyet Gazetesi'nin 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimini Takip Eden 15 Günde Sürece Bakışı

Hürriyet Gazetesi 16 Temmuz günü "Bir Grup Asker Darbe Yapmak İstedi Halk İzin Vermedi / Darbeye Geçit Yok" manşeti ile yayımlanmıştır. Ana sayfanın 1/3'ünü kaplayan fotoğrafta ellerinde Türk bayrakları ile tankların üstündeki halk görülmektedir. Bu noktada 15 Temmuz Darbe Girişiminin seyri ile ilgili bir kaç noktaya değinmek gerekmektedir.

Günümüzün kitle iletişim araçları televizyon, gazete, radyo vb. klasik haber alma araçlarının dışında çok daha geniş kitlelere anında erişimi mümkün kılan çevrimiçi sosyal medya araçlarını da kapsamaktadır. Özellikle Twitter, Facebook gibi milyonlarca kullanıcıya sahip sosyal medya mecralarında insanlar gelişmeleri anında haber alabilmekte, Whatsapp ve Messenger gibi sosyal mesajlaşma uygulamaları ile aynı anda pek çok gelişmeden haberdar olabildiği gibi haber iletiminde de bulunabilmektedir. Bu yanıyla günümüz haberciliği klasik kitle iletişim araçlarının sahipleri ve çalışanlarının inisiyatifini aşmıştır.

15 Temmuz Darbe Girişimi kitle iletişim araçlarının çok yönlü kullanımı ve klasik araçların halen önemini koruması noktasında incelenmeye değer veriler sunmaktadır.

Özelikle de Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 15 Temmuz akşamı FaceTime uygulaması ile CNN Türk ekranlarına bağlanması ve habercinin bu görüşmeyi doğru yönetebilmesi darbenin seyrini etkilemiştir. Bir grup askerin Boğaziçi Köprüsü'nü tutması ile başlayan merak duygusu insanların sosyal medyada birbirlerine ne olduğunu sorması ile darbe söylentilerini getirmiş, bu olayın bir kalkışma olduğu anlaşıldığı andan itibaren Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın güvenliği başta olmak üzere yoğun bir merak duygusu baş göstermiştir. Cumhurbaşkanı yaygın olarak kullanılan FaceTime üzerinden halka sokaklara çıkarak demokrasiyi sahiplenme çağrısı yapmıştır. Bu çağrıyı CNN Türk ekranlarında o sırada program sunmakta olan Hande Fırat'ın ve rejinin ekranlara aktarması ile halk sokaklara çıkarak darbe girişimine karşı bir direniş başlatmıştır. Burada en yaygın kitle iletişim

aracı olan televizyon yayıncılığı ile yeni nesil iletişim araçlarının koalisyonu darbeye karşı geliştirilen refleksin başlangıç noktasını oluşturması bakımından önemlidir.¹⁴⁸

Sosyal medya üzerinden neredeyse an an gelişmelerin takip edildiği bir gecenin sabahında Hürriyet Gazetesi'nin okurlarına darbe gecesinin simgeleşen tank görüntüsü ile çıkması ve ana sayfadaki haberleri oldukça kısa spotlar halinde vermesi günümüz habercilik anlayışıyla örtüşmektedir.

17 Temmuz tarihli Hürriyet, darbe girişiminin failleri, ilk sonuçları ve gazetenin darbe girişimine karşı aldığı tavır noktasında önemli veriler sunar. Demokrasinin zaferi başlıklı sürmanşette TBMM'deki dört partinin darbeye karşı verdikleri mesaj ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın ABD Başkanı Obama'ya seslenen "O zatı teslim edin" ifadeleri yer almaktadır. Sol tarafta ise Doğan Holding Onursal Başkanı Aydın Doğan'ın demeci yer almaktadır.

"Darbecilere karşı sokağa çıkan her görüşten vatandaşlarımız, darbeye karşı birlik olan siyasi parti genel başkanlarımız, Meclis'te bombalar altında bir araya gelen iktidar, muhalefet tüm milletvekillerimiz ülkemiz demokrasisi için umut olmuştur." (17 Temmuz 2006)

"Cuntanın Sonu" manşetinin altında, darbe girişiminde bulunan askerlerin fotoğrafları, gözaltına alınış şekilleri, teslim olma görüntüleri ve kelepçeli elleri gibi detaylar dikkat çekicidir.

15 Temmuz darbe girişimi ordu içinde emir komuta zinciri içinde yapılan bir müdahale olmayıp, ordu içinde yuvalanan FETÖ'cü cuntanın organize ettiği bir kalkışmadır. 1980'de hemen herkesin yıldığı bir anarşi, terör ve istikrarsızlık ortamının aksine 2016 gecesi gerçekleşen kalkışma beklenmedik bir gelişmedir. Bu kalkışmanın başarısızlığa uğratılmasının ardından detaylar günler içinde netleşmeye başlar. Darbeyi gerçekleştiren komutanlar, suikast planları, kaçırılan helikopterler, yargıdaki görevden almalar, FETÖ'ye yönelik operasyon ve soruşturmalar Hürriyet Gazetesi sayfalarında süreklilik içerecek şekilde haber yapılmış ve okurlara bilgi verilmiştir. Haberler sıklıkla fotoğraflarla desteklenmiş ve darbeciler gazetenin ana sayfasından teşhir edilmiştir.

Hürriyet Gazetesi 15 Temmuz sonrası tamamen hükümet ve demokrasinin yanında, birlik mesajlarının verildiği, net ve açık bir söylem tarzı geliştirmiştir. Darbe girişiminin başarılı olması durumunda tüm Türkiye'de çok farklı olayların ve gelişmelerin yaşanabileceğini göz önüne aldığımızda Hürriyet Gazetesi'nin tavrını kestirmek güçleşse de verili durum üzerinde demokrasi yanlısı bir tutum izlediğini tüm manşetlerinde açıkça görebilmekteyiz.

Darbe girişiminin ardından Hürriyet Gazetesi'nde en çok dikkati çeken ifadelerden biri Fethullah Gülen ve örgütünden bahsederken Fethullah adının "Fetullah" olarak yazılması olmuştur. En başka basit bir tashih hatası gibi duran olgu aslında gerek

148 Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın FaceTime konuşması için bkz: <https://www.youtube.com/watch?v=wofbtqEpTUE>

gazetelerde, gerekse sosyal medyada adeta “tarafı belli eden bir simge” gibi algılanmıştır. Fethullah isminin dini karakteri, darbe gibi gayrı meşru bir yöntemle hükümeti devirip, demokrasiyi yok etmeye çalışan bir haine yakıştırılmamış ve isim üzerindeki bir deformasyonla Fethullah isminin kutsiyeti korunmaya çalışılmış gibi görünmektedir. Örtük anlama rağmen Fetullah yazımı bugün çok yaygınlaşmış ve bu konuda adeta bir mutabakat oluşmuştur.

Bu bağlamda Hürriyet Gazetesinin 25 Temmuz tarihli nüshasında bir haber küçük ama dikkat çekicidir. “Gülen Halkı 3 Harfliyle Kandırıyor” başlığı altında Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı Melih Gökçek’in, “belki size komik gelecek, ama Fetullah Gülen insanları üç harflilerle kandırıp esir alıyor” iddiasına yer veriliyor. Ancak bunların dışında Hürriyet Gazetesinin ana sayfasında genel olarak “laisist” bir üslup tutturulduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Diğer gazete başlıklarına baktığımızda FETÖ’cü darbecilerin kalkışması sonrasında politik bir kınamanın yanı sıra ahlaki bir kınamanın ön plana çıktığını görebiliriz.

“İblisin son oyunu tutmadı.” (Sabah 17 Temmuz 2016)

“Darbeyi yöneten hoca kılıklı hain” (Akit, 20 Temmuz 2016)

“Darbecinin cenaze namazı kılınmaz” (Akit 20 Temmuz 2016)

“Haşhaşiler: FETÖ’ye hizmet eden Erzurum’daki Refia Hanım Kız Öğrenci Yurdu kapatıldı. Yurdun bahçesinde 897 kök Hint keneviri ele geçirildi. ” (Türkiye 25 Temmuz 2016)

337

Hürriyet Gazetesi ise bu tür ifadeler ana sayfasında çok az yer vererek darbe girişimi sonrasındaki operasyonlara ve alınan önlemlerin aktarımına odaklanarak darbe girişimi gecesi yaşananları da ayrıntılı biçimde ana sayfasına taşıdı. Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hulusi Akar’ın rehin alınması, Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın Marmaris’te darbe girişimini öğrendikten sonra yaşadıkları, tankların içindeki askerlerin anlatımları, Genelkurmay Karargahında vuku bulan olaylar, Atatürk Havalimanının ele geçirilmesi, itirafçı subaylar ve ifadeleri gibi 15 Temmuz ile ilgili merak edilen pek çok şey Hürriyet Gazetesinin sayfalarında kendine yer bulurken, darbe sonrası hükümetin aldığı önlemler de okurlara iletilmiş, gözaltı ve tutuklamalar haber yapılmıştır.

15 Temmuz - 1 Ağustos 2016 Hürriyet Gazetesi Ana Sayfasında Darbe Girişimi İle İlgili Sayısal Veriler

Toplam haber sayısı	144
Manşet sayısı	15
Haberlerdeki toplam kelime sayısı	10.904
Kullanılan fotoğraf sayısı	142
Haber metinlerinde geçen “darbe-darbeci” kelimeleri	141
Haber metinlerinde geçen “demokrasi” kelimesi	23
Haber metinlerinde geçen “FETÖ- paralel yapı- cemaat”	22

kelimeleri	
Haber metinlerinde geçen “Fetullah Gülen” kelimesi	13
Haber metinlerinde geçen “hain- vatan haini” kelimeleri	7

12 Eylül 1980 ve 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimlerinin Hürriyet Gazetesi Söylemi Bağlamında Kısa Karşılaştırılması

- Her iki girişimde de Hürriyet “kazanan” tarafın yanında yer almıştır.
- Her iki girişimin ardından “Demokrasi” vurgusu dikkat çekmekle birlikte, 1980 askeri darbesinin tabiatına uygun olarak Atatürkçü, laik bir söylem ön plana çıkarılmış, 15 Temmuz’da ise “darbeye direnen halk ve güçlü sivil yönetim” vurgusu yapılmıştır.
- 1980’de özellikle Amerika Birleşik Devletleri’ne ve Avrupa Ekonomik Topluluğu’na yönelik darbenin meşru olduğu savıyla yapılan açıklamalardaki düşük ton, 15 Temmuz’da yerini Fethullah Gülen’in iadesi bazında gerilimli bir üsluba bırakmıştır.
- 12 Eylül sonrasında Hürriyet’in kullandığı dil tamamen formel bir dildir. Darbe ve ardından yaşanan ayrıntıları mümkün olduğu kadar “resmi” bir dille aktaran Hürriyet, 15 Temmuz sonrasında da aynı üslubu korumuştur. Ancak birinde askeri darbenin başarısı, diğerinde asker içinde bir cuntanın başarısızlığı düşünüldüğünde iki olay arasındaki üslup karşılaştırması hem olayların birbirinden farklı karakteri, hem de iki olay arasındaki 36 yıllık zaman farkından ötürü çok net şekilde karşılaştırmaya uygun görünmemektedir.

Sonuç

Türk basınının “Amiral Gemisi”¹⁴⁹nin 36 yıl arayla gerçekleşen iki müdahaledeki tavrı, ülkemizde genel olarak basının askeri müdahaleler karşısında takındığı tutumun incelenmesi noktasında özel bir örnek teşkil etmektedir. Gerek söylem, gerekse içerik bazında ele alındığında gazetenin 1980 ve 2016’daki duruşunda hem benzerlikler hem de farklılıklar bulunmaktadır. Bunun başlıca sebeplerinden biri iki askeri müdahale girişiminin farklı özelliklere sahip olması ve sonuçlarının da farklı olmasıdır.

12 Eylül darbesi Silahlı Kuvvetlerin emir komuta zinciri içinde gerçekleştirdiği, gerek siyasilerin gerekse yurttaşların herhangi bir direnişiyle karşılaşmayan, ilan edildiği andan itibaren başarıya ulaşmış bir müdahaledir. Toplum ve siyasetteki ayrışmayı ortadan kaldırmayı hedefleyen, Atatürk ilkelerinin yeniden hakim kılınması noktasında mesajlar veren bu darbe ile toplumsal muhalefet bastırılmış ve demokratik kurumlar by-pass edilmiştir. Siyasi partilerin faaliyetlerinin durdurulması, sendikaların kapatılması, akademi ve üniversitelerde YÖK’ün kurulması ile sonuçlanan tartışma, sağ ve sol görüşten militanların cezaevlerine

¹⁴⁹ Hürriyet Gazetesine Amiral Gemisi yakıştırmasını yapan isim Güneri Civaoglu’dur. Bu konuda bkz: Ertuğrul Özkök, “Ülkemiz Alın Yazısı”, Hürriyet 2016, 16 Şubat

konarak yargılanmaları, verilen idam cezaları gibi her biri toplumsal hafızaya kazınan anti-demokratik uygulamalar 12 Eylül Askeri Darbesini üzerinden yıllar geçse de tüm sonuçları ile halen incelemeyi gerektirmektedir. Bu darbenin de, 1960 darbesi gibi, halkın üzerinde “siyasi seçkinler” olarak adlandırılan bir egemen sınıf yarattığı ve demokrasiyi daha başta sınırladığı iddia edilmektedir (Karagöz Yerdelen, 2016: 48). 12 Eylül öncesinin siyasi istikrarsızlığı ve terör ortamında halkın can ve mal güvenliğinin kalmamış olması tezi askeri darbeyi gerçekleştirenlerin en güçlü argümanı olagelmıştır. Ancak demokrasiye ağır darbe indiren bu süreç, ülke tarihinde büyük yaralar açmış, darbenin ardından yapılan yeni Anayasa günümüzde de yaşadığımız ağır, çatışmalı ve gerilimli ortama zemin hazırlamış, Türkiye 12 Eylül darbesi hukukuna göre dizayn edilmiştir. Devlet yapısı ve idari kurumlar darbecilerin statükosu ve vesayetine göre yeniden oluşturulmuştur. (TBMM Meclis Araştırması Raporu, 2012)

15 Temmuz darbe girişimi ise emir komuta zinciri içinde gerçekleşmeyen, ordu içindeki bir grup askerin gerçekleştirmeye çalıştığı bir kalkışmadır. (Başbakan Binali Yıldırım, Hürriyet 2016, 16 Temmuz) Kendilerine Yurtta Sulh Konseyi adını veren bir grup FETÖ örgütü üyesi subay Türk Silahlı Kuvvetleri içinde bir cunta kurarak mevcut hükümeti devirmeye çalışmış ve saatler içinde yenilgiye uğratılmıştır. Cuntanın hedefinde olan 65. Hükümet ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan darbe girişiminin gerçekleştiği 15 Temmuz akşamı halkı bu kalkışmaya karşı direnmeye ve sokaklara çıkmaya çağırmıştır. Sokağa çıkan halk kentlerde tankların üzerine çıkarak direniş gösterirken, kalkışmaya katılmayan ordu birlikleri, polis ve idari yetkililer de gerekli önlemleri alarak darbe girişiminin başarısız olmasında rol oynamıştır.

15 Temmuz Darbe Girişimi yeni bir hadise olduğu için henüz tüm yönleriyle açığa çıkarılmış değildir. Darbe girişiminde bulunan subaylar tutuklanmış, farklı devlet kademelerinden darbe girişimine karıştığı belirlenen pek çok yetkili ve personelle ilgili soruşturma ve davalar açılmıştır. Şüphesiz yakın tarihimizin en önemli olaylarından biri olan 15 Temmuz FETÖ’cü Darbe Girişimi pek çok araştırmacının ilgisini çekecek ve ayrıntılar zaman içinde netleşerek pek çok disiplinler yaklaşımı konu olacaktır.

12 Eylül Darbesine giden yolda Hürriyet Gazetesi’nin tarafsız haber yapma refleksi yerine askeri yönetimin gerekliliğine vurgu yaptığı gazete nüshaları incelendiğinde net bir şekilde karşımıza çıkar. Örneğin 1973 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimleri esnasında AP Genel Başkanı Süleyman Demirel’in “Hesap vereceğimiz tek merci millettir” açıklaması bile Hürriyet Gazetesi tarafından sert bulunmuştur. 22 Şubat 1973 tarihli Hürriyet’in ana sayfasında yer alan başyazıda, özetle, Demirel’in bu beyanının gerekçeleri anlaşılır olmakla birlikte üslubun sert olduğu ve bu sertliğin sebebinin ne olduğunun anlaşılmadığı ve tedirginlik yaratabileceği, tedirginliğin de demokrasiye özgürlük amacına ve kamuoyu yararına ters düşeceği, belirtilmekteydi. 12 Mart muhtırası sonrası sivil siyasetin rüştünü ispatlama zemini olan cumhurbaşkanlığı seçiminde bir siyasi liderin tek bir demeci dahi Hürriyet Gazetesi için adeta demokrasiye yönelik bir tehdit gibi algılanmıştı.

Benzer şekilde 1979 yılında Genelkurmay Başkanı Org. Kenan Evren'in dönemin Cumhurbaşkanı'na sunduğu uyarı mektubu da Hürriyet gazetesinin ordu yanlısı bakış açısını ortaya koyar. 2 Ocak 1979 tarihinde bu mektubu yayımlayan Hürriyet Gazetesi uyarı mektubunda "ordunun istemleri yerine getirilmediği takdirde yönetime el koyması" gibi bir ibare olmamasına rağmen "bir ordu yetkilisinin" ağzından aktarımlar yapmıştır. Bir ordu yetkilisine dayandırılan haberde, "bu mektubun muhtıra niteliği taşımadığı ve tüm anayasal kurumları uyarmayı amaçladı belirtilmektedir. Haberin devamında ordu yetkilisi "Eğer uyarımızı içeren önemli hususlar yerine gelmeyecek olursa, geriye elbette ki tek alternatif kalıyor" sözleri yer almaktadır. Adeta darbe tehdidi olan ve 12 Eylül'ü haber veren bu sözleri dönemin Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Bülend Ulusu olduğunu ilerleyen yıllarda açıklamıştır. (Arcayürek, 1999) Ertesi günün Hürriyet'i "Silahlı Kuvvetler Ülke Bütünlüğünün Korunmasını İstedi: Görev Hepimizin" manşeti ile çıkmış ve mektubun tamamına yer verilmiştir. (Hürriyet 1980, 3 Ocak)

Hürriyet Gazetesi 12 Eylül askeri darbesini selamlamış ve yukarıda da bahsedildiği gibi ana sayfada Hürriyet imzalı yazılarla Atatürk ilke ve inkılapları doğrultusunda, ordunun tavrını gerçek demokrasi aslanlarının kükremesi gibi görmüştür. Dolayısıyla haber metinlerinde kullandığı formel üslubun, sadece bir gazetecilik ilkesi olarak nesnel görünme isteğinden kaynaklandığını söyleyebiliriz..

Hürriyet Gazetesi 1994 yılında Doğan Yayın Holding tarafından Erol Simavi'den satın alınmıştır. Şu anda Doğan Holding bünyesindeki Doğan Yayın Grubu'nun bir parçasıdır. 2000'li yıllarda Türk basını üzerine yürütülen tartışmalarda "yandaş basın" ve "AK Parti karşıtı basın" ikilemi büyük bir rol oynamaktadır. Yandaş basın sözü ilk kez 2008 yılında Hürriyet gazetesi yazarı Emin Çölaşan tarafından kullanıldı. O dönemde Hürriyet Gazetesi AK Parti ve Başbakan Recep Tayyip Erdoğan hakkında eleştirel haberler yapıyor ve köşe yazarları da hükümet karşıtı fikirlerini dile getiriyorlardı. 2008 yılında Doğan Grubu'na ait Hürriyet gazetesi ve diğer medya organları 2008 yılında Almanya'daki Deniz Feneri Derneği isimli yardım kuruluşunun AK Parti liderlerine para gönderdiğine dair iddialarla ilgili yürütülen soruşturma hakkında haberler yayınlamaya başladığında Recep Tayyip Erdoğan bir iftar yemeğinde seçmenlerine "Medya güvenilirliğini yitirmiştir, kendini bitirmiştir bu ülkede. Partimin mensupları olarak yalan yanlış haberleri yapan medyaya karşı sizler de kampanyanızı yapın, bu gazeteleri evlerinize sokmayın. Bu kadar açık konuşuyorum. Siz mi bize karşı yalan yanlış bu tür kampanyalar yapıyorsunuz, biz de en doğal hakkımızı kullanıyoruz, biz de size karşı bu kampanyayı başlatıyoruz, almayacağız. Hangi dilden anlarsanız o dilden konuşacağız." dedi. Ertesi yıl hükümet, Doğan Holding hakkında vergi yolsuzluğu davası açtı ve 2,5 milyar dolar cezaya hükmedildi.

2009 yılında Hürriyet Gazetesi'nde köşe yazarlarının Recep Tayyip Erdoğan ve ailesi üzerine yazmaları üzerine Erdoğan bir radyo konuşmasında ailesiyle ilgili haberlerden rahatsız olduğunu belirtmiş, bunu Holding Başkanı Aydın Doğan'a iletildiğinde Doğan'ın kendisine müdahale edemediği yanıtını verdiğini aktarmıştır. Bunun üzerine Erdoğan radyodan "Allah aşkına o kadar para verdiğin yazarlarına müdahale etmeyecek misin?" diye seslenmiştir.

Bu olaydan kısa süre sonra Emin Çölaşan'ın işine son verilmiş, ve gazetenin 20 yıllık Genel Yayın Yönetmeni Ertuğrul Özkök bu görevinden ayrılmıştır.¹⁵⁰

Bu noktada özellikle Erdoğan'ın "para verdiğin yazarlara müdahale etmeyecek misin" sözü dikkat çekicidir. Bağımsız, tarafsız gazetecilik ilkeleriyle çelişen bu söylem aslında basın ve yayın organlarının büyük sermaye gruplarının elinde olmalarıyla da ilişkilendirilebilecek, gazetecilik etiği tarafından tartışmaya çok açık bir konudur. Yazarlarına müdahale edilmesi noktasında Aydın Doğan'ın bir cevap vermemiş olması ve gazete kadrosunda değişikliğe gitmesi de basın ve iktidar ilişkileri bağlamında incelenmeye değerdir.

Bu tarihten sonra Hürriyet gazetesi ile hükümet arasında dozu zaman zaman yükselen başka gerilimler de yaşandı.

2015 yılında Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın katıldığı bir televizyon programındaki sözlerinin çarpıtılarak www.hurriyet.com.tr haber sitesine konduğu iddiası ile kalabalık bir grup, gazetenin bulunduğu binaya taşlı sopalı saldırıda bulundu. AKP Gençlik Kolları Başkanı, İstanbul Milletvekili AbdurrahimBoynukalın burada kalabalığa yönelik bir konuşma yaptı:

"Bu noktadan sonra HDP'nin PKK'yla, PKK'nın Zaman Gazetesi ile, Zaman Gazetesi'nin de Aydın Doğan'la hiçbir farkı kalmamıştır" diye konuşuyor ve şöyle devam ediyor: "Hepsi birer terör örgütüdür."

Bu bağlamda araştırmamızda bahsi geçen paralel yapı ve FETÖ'ye değinmek gerekmektedir. Kamuoyunun 17 Aralık 2014'te çeşitli bakanların çocuklarına yönelik gözaltılarla başlayan süreç özellikle İçişleri Bakanlığı bünyesinde çok sayıda görevlinin soruşturmayla uğraması ve görevden alınması ile genişledi. Gülen Cemaati'ne yakın olduğu bilinen yayın organları ve özellikle Zaman gazetesi bu süreçle birlikte hükümet yanlısı kesimler tarafından terör örgütünün uzantıları gibi algılanmaya başlandı.

¹⁵⁰http://www.sabah.com.tr/ekonomi/2009/12/30/ertugrul_ozkok_hurriyetin_genel_yayin_yonetmenliginden_ayrildi

Tüm bu örnekler ışığında Ak Parti iktidarı ile Hürriyet arasında gerilimli bir ilişkinin olduğunu görebiliriz. Bugün kimi kesimlerce “yandaş medya” olarak adlandırılan kesimde Hürriyet Gazetesi bulunmamakla birlikte 17 Temmuz Darbe Girişimi sonrasında Hürriyet Gazetesi sivil yönetimin ve hükümetin yanında yer almış, darbe girişiminin bastırılmasını gerek manşetleri, gerek içeriği gerekse de verdiği eklerle göstermiştir.

Bu denli gerilimli bir ilişki sürecinin ardından eğer darbe girişimi başarıya ulaşıyorsa Hürriyet Gazetesi’nin 17 Temmuz 2016 sonrası nasıl bir yayın politikası izleyeceği, gazetenin tarihsel olarak kazanan tarafa yakın durması bağlamında farklı tahmin ve öngörülere açıktır.

Kaynakça

Akkaya, A. “Düzen ve Kalkınma Kışkırtıcısında İşçi Sınıfı ve Sendikacılık”, Balkan, Neşecan ve Sungur Savran (der.), *Neoliberalizmin Tahribatı*, Metis Yayınları, 2004, İstanbul

Akşin, S. Kısa Türkiye Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 6. Baskı İstanbul, 2008, s.269

Aslan, Ş. 1 Mayıs Mahallesi- 1980 Öncesi Toplumsal Mücadeleler ve Kent, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016 s: 68)

Birand, M. 12 Mart, Can Yayınları, 1. Baskı, 2016 İstanbul, s: 54

Çavdar, T. Gençlik/Cumhuriyet Döneminde Gençlik Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi-3, İletişim Yayınları İstanbul, 1983, s: 802-812

Enginertan, T. “Cumhurbaşkanlığı Seçimleri”, Ülke Dergisi, Nisan 2007, s.4

Karagöz Yerdelen, Betül, Türk ve Amerikan Anayasaları’nın Kurucu Ruhu, Divan Kitap, Ankara: 2016,

Kazgan, G. Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002, s:118.

Laçiner, Ö. “Post Modern Bir Dinî Hareket: Fethullah Hoca Cemaati”, Birikim Dergisi, Sayı 76, İstanbul, Ağustos 1995



Neziroğlu, İ. Türkiye’de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950-1980), Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, Ankara, 2003, s: 153.

Özdemir, H. Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980 Cem Yayınevi, İstanbul, 1997,

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem:3, Cilt:12, Toplantı: 2, Birleşim:81, 05.04.1971, Oturum:1, s.410

Soysüren, A. 12 Mart Döneminde Nihat Erim Hükümetleri, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 12.basım, 2014, s: 232

TBMM Meclis Araştırması Komisyonu Raporu, Cilt 1, Sıra Sayı: 376, Kasım 2012

Topuz, H. II. Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003.

15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİNDE LİDERLİK ve MİLLİ DURUŞ ÖRNEĞİ OLARAK, RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Âdem PALABIYIK•

Özet

Siyaset sosyolojisi açısından “meşru iktidarı” ifade etmek için “otorite” kavramı kullanılmaktadır, yalnız buradaki esas vurgu otorite türlerinin birden fazla olmasıdır. Meşruiyet tipolojisi ya da teorisi ve otorite deyince karşımıza kuşkusuz bu alanda en etkili isim olarak Max Weber çıkmaktadır. Weber öncelikli olarak toplumdaki güç ve otorite ilişkilerini incelemiştir. Bu çerçevede bir otorite tipolojisi yapmış ve her bir otorite türü ile farklı bir ideolojik yapıyı eşleştirmiştir. Weber’e göre üç tür otorite türünden söz edilebilir: Bunların ilki Geleneksel Otoritedir. İkinci olarak ise Weber Rasyonel Otorite’yi ifade etmiştir. Weber’e göre üçüncü otorite türü ise en önemli otorite tipolojisi olan Karizmatik Otorite’dir. Kullanılan bu farklı otorite türleri, liderleri birbirlerinden farklılaştırmış, aynı siyaset alanları içerisinde farklı lider çeşitlerini ortaya çıkarmıştır.

15 Temmuz sürecinde Weber’in yukarıda analizini yaptığı otorite türlerinden karizmatik otorite etkisinin birebir tecrübe edildiği ileri sürülebilir. Karizmatik lider örneği olarak gösterilebilecek Recep Tayyip Erdoğan’ın pratikleri, Weber’in teorisi bağlamında, kaos ve karışıklık dönemlerinde önemli açılımlar getirmiş ve böylece karmaşık süreci rasyonel olarak sonuçlandırma imkanları sağlamıştır. 15 Temmuz gecesinde Recep Tayyip Erdoğan tarafında meydanlara ve alanlara davet edilen halkın bu davete karşılık vermesi, yine Recep Tayyip Erdoğan tarafından belirlenen tarihe kadar halkın meydanlardan çekilmemesi ve sürecin sonunu Yeni Kapı’daki önemli bir uzlaşma pratiği ile sonlandırması, Weber’in karizmatik lider tasvirinin önemli bir praksis’idir. İşte bu çalışmada biz, Recep Tayyip Erdoğan’ın özellikle 15 Temmuz darbe girişimi sürecindeki etkisini Weber’in liderlik teorileri bağlamında

değerlendirip, 15 Temmuz'dan şimdiye kadar olan süreci sosyolojik olarak analiz etmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Recep Tayyip Erdoğan, Max Weber, Karizmatik Otorite, Liderlik, 15 Temmuz Darbe Girişimi.

AN ASSESSMENT ON RECEP TAYYİP ERDOĞAN AS A SAMPLE of LEADERSHIP and NATIONAL STANDING

Abstract

The term of "authority" is used in order to express the "legitimate power" in terms of political sociology; yet, the main emphasis here is the authority types' being more than one. When we talk about legitimacy typology or theory and authority, without doubt, Max Weber will emerge as the most influential personality in this field. Weber primarily investigated the power and authority relations inside the society. Within this context, he created an authority typology and paired each authority type with a different ideological structure. According to Weber, there are three types of authority: The first one of these is Traditional Authority. And as the second, Weber stated the Rational Authority. And the third authority type according to Weber is the Charismatic Authority, which is the most important one. These different authority types that are used have made the leaders differentiate from each other, and revealed different types of leaders within the same territories of politics.

345

It can be alleged that the effects of the charismatic authority, which is one of the abovementioned authority types analyzed by Weber, has been exactly experienced during the time course of 15th of July. The practices of Recep Tayyip Erdoğan, who can be considered as a charismatic leader, have brought significant expansions inside the chaos and confusion periods and have provided opportunities of concluding the complex process in a rational way, within the context of Weber's theory. The people's positive reaction to the invitation of Recep Tayyip Erdoğan to the squares and grounds on the night of 15th of July, and again people's staying on the ground till the date that is specified by Recep Tayyip Erdoğan, and his finalizing the process with an important consensus practice on at Yenikapi is a consequential praxis of Weber's charismatic leader definition. And in this study, we will evaluate the effect of Recep Tayyip Erdoğan especially during the time course of 15th July coup attempt in the framework of Weber's leadership theories, and analyze the period from 15th July to today in a sociological approach.

Key Words: Recep Tayyip Erdogan, Max Weber, Charismatic Authority, Leadership, 15th July Coup Attempt.

GİRİŞ

Hızla küreselleşen dünyamız, kişilerin nasıl göründükleri, kendilerini ve başkalarını nasıl algıladıkları hangi özelliklerin ilk önce dikkat çektiği üzerine kurgulanmıştır.

Kısacası ‘imaj’ adı altında toplanan, bireyi diğerlerinin nasıl algıladığı ve bireyin onları nasıl anladığı noktası, iletişim bilimleri alanında önemli bir araştırma alanını kapsamaya başladı. Kağıtçıbaşı imaj kavramının benlik yani kişilik kavramından ayrı olamayacağı vurgusunu yaparak “Benliğimizin yapısı, dünyayı ve kendimizi nasıl görüp algıladığımızı belirler, var oluşumuzun temelini oluşturur ve her tür duygu, düşünce ve davranışımızı etkiler” demektedir (Kağıtçıbaşı, 2004; 360). Benliğin yani kişiliğin önemli bir göstergesi olarak kendini bulan ‘imaj kavramı’ karşı tarafta istenen etkiyi bırakabilme mucizesi olarak kendine bir iş alanı yaratarak, imaj yönetimi başlığında, özellikle reklamcılık, marka oluşumu ve siyasal arenada kendine yer bulmuştur. Siyasal söylemde bulunan vericiler, bulundukları, ait oldukları kümenin, örgütün amaçları, ilke ve kuralları çerçevesinde hareket etmek, iletişimde bulunmakla yükümlüdürler. İnsanlar çeşitli nedenlerden dolayı bir gruba bağlı olma ihtiyacı hissederler. Bu grubu oluşturan bir grup lideri vardır. Grup üyeleri belirli amaçlar dahilinde lider tarafından bir çatı altında birleştirilir. Bu noktadan hareketle liderliğin insanları etkileme ve belirli hedefler dâhilinde birleştirme sanatı olduğu söylenilebilir (Akiş, 2004; 35). Liderlik basit anlamda, belirli şartlar altında kişisel veya grup amaçlarını gerçekleştirmek üzere bir kimsenin, başkalarının faaliyetlerini etkilemesi ve yönlendirmesi süreci olarak tanımlanabilir. Liderlik, liderin yaptıklarıyla ilgili bir süreçtir. Lider ise başkalarını belirli amaçlar doğrultusunda davranışa sevk eden bir kişidir. Liderliğin temelinde ise başkalarını etkileme vardır (Sabuncuoğlu ve Tüz, 2005; 204). Günümüz siyasetinde renkli liderlerin çoğunlukta olması, etkileyici gücünü kişilik özelliklerinden ve duruşundan alan ‘Karizmatik liderlik’ kavramının seçmen üzerinde yaratacağı etkinin gücü, yapılacak imaj çalışmalarının önemli belirleyici arasında yerini almış durumdadır (Erzen,2008: 67).

1. LİDERLİĞİN SİYASİ BOYUTLARI

Her grup/topluluk/parti kendini yönetecek bir lidere ihtiyaç duyar. Halkın temsilcisi olan ve halkın adına yönetimi sağlayan siyasi partilerin de bir liderleri vardır. Siyaset, ekonomik kaynakların dağıtımı, uzlaşma, hükmetme sanatı, bunları yönlendirecek güce ulaşma ve bu iktidarı devam ettirme mücadelesi olarak tanımlanır. Siyaset tutku, hırs, hakkaniyet, adalet, çalışma, para, inanç, ekipçilik, vaat, erdem, şeref, haysiyet, sabır v.b. gibi insanoğlunu yücelten veya alçaltan kavramları kategorize etmeden içinde taşır. Dolayısıyla siyaseti yaşamak zor olmuş, siyaset yapmak bir bilimsel çalışma halini almıştır. Bir siyasi lider her şeyden önce içinde yaşadığı toplumu her yönüyle çok iyi tanımalı, toplumun gerçek taleplerini bilmeli, kendini bu taleplerin sunucusu olarak tanıtmalı ve toplumun karşısında kendini sürekli yenilemeli ve güven vermelidir. Liderden başlayarak tüm parti ve partililer için imaj oluşturulması şarttır. Kitle iletişim araçları aracılığı ile her seçmene ulaşan görüntülerde, daima temiz, düzgün giysilerle görünmeli, kendilerine ve giyimlerine ihtimam göstermelidir. Retoriği iyi bilmeli, anadillerine hakim olmalıdırlar. Weber, siyasal iktidar meşruluk temeline göre sınıflandırmasında Karizmatik otorite bağlamında iktidarın meşruluğunu, bir kişinin (liderin) olağanüstü sayılan niteliklerine dayandırır. Halk, liderde kutsallık veya kahramanlık

ya da örnek alınacak üstün bir kişilik simgesi gördüğü için ona bağlanır. Bu noktada önemli olan liderin gerçekte bu niteliklere sahip olmasından çok, halkın buna inanmış olmasıdır. Bu da marka kimliği dolayısıyla oluşan imajda olduğu gibi -alıcı-kitlenin belirleyici rolü olduğu yolundaki temelle benzerlik göstermektedir. Weber'in karizmayı bir birey için onu ayırt eden özelliklerin bütünü ve insanüstü ya da en azından ayrıcalıklı özellikler kazanmış bir kimse olarak tanımaya yol açan bir kişilik niteliği olarak tanımadığını biliyoruz (Uztuğ, 2002; 142). Siyasi liderlik üzerine yapılan çalışmalarda bu bağlamda üç yaklaşımdan bahsedilebilir (Güney, 2006; 140-141) James McGregor Burns (1978) politik liderler üzerine yapılan betimleyici bir araştırmadan bir dönüşümsel liderlik teorisi formüle etmiştir. Burns'e göre, bir liderin temel rolü ahlaki konu ve sorunlara ilişkin farkındalığı artırmak ve insanlara birbiriyle çatışma halinde bulunan değerleri analiz etme konusunda yardımcı olmaktır. Burns dönüşümsel liderliği "lider ve izleyenlerinin, birbirlerinin ahlak ve motivasyon düzeylerini artırdıkları bir süreç" olarak tanımlamaktadır. Bu liderler, korku, açgözlülük, kıskançlık ya da kin gibi olumsuz duygular yerine, özgürlük, eşitlik, adalet, barış ve hümanizm gibi idealler ve ahlaki değerler yolu ile astlarının bilinç düzeylerini yükseltmeye çalışır. Ronald Heifetz (1994), "Leadership Without Easy Answers" adlı kitabında liderlerin temel rolünü, astlarına, çatışmaları çözme ve yönetmede yardımcı olma ve verimli çözümler geliştirme şeklinde tanımlamıştır. Burns gibi Heifetz'de liderliği iki yönlü ve ortaklaşa bir süreç olarak tanımlamıştır. Liderin etkileme türü rasyonellik ve değerlere başvurma yanı sıra biçimsel bir otoriteyi de kapsar. Liderler otoritelerini dikkatleri problemlere yöneltme, sorunların çerçevesini çizme, karar süreçlerini yapılandırma, çatışmalarla ilgilenme, problem çözmeyle destekleyecek şekilde kaynak tahsisatı yapma ve bireylere veya gruplara belirli sorumluluklar verme şeklinde ifade edilebilecek yollarla kullanabilirler. Bununla birlikte, ahlaki liderlik için biçimsel yetki gerekli değildir. Heifetz'e göre anlamlı değişimler "paylaşılan bir liderlik" gerektirir ve tek bir birey bu işin üstesinden gelemez. Robert Greenleaf 1970 yılında "hizmet edici liderlik" (servant leadership) kavramını ortaya atmıştır. Greenleaf'a göre liderin temel sorumluluğu astlara hizmet etmektir ve bu kavram ahlaki liderliğin temelini oluşturmaktadır. Buradaki "hizmet etme" kavramından anlaşılması gereken, astların geliştirilmesi, savunulması ve yetki ile güçlendirilmeleridir. Hizmet eden bir lider astlarının ihtiyaçlarına duyarlı olmalı ve daha sağlıklı, daha mahir ve sorumluluk almaya daha fazla istekli hale gelebilmeleri için onlara yardımcı olmalıdır. Bu tür bir lider, organizasyonun finansal çıkarına uygun olmasa bile, iyiyi ve doğruluğu temsil etmeli ve gerektiğinde sosyal anlamdaki adaletsizliklere ve eşitsizliklere karşı gelebilmelidir. Lider astları güç kullanarak yönetmek yerine yetki ile güçlendirmelidir. Greenleaf'a göre bir organizasyonda güven tesis etmenin yolu dürüst ve açık olma, değerlerle tutarlı eylemler gerçekleştirmek ve astlara güvenmekten geçer. Bu tür bir liderliğin sonucu ise toplumda ahlak ajanı olarak hizmet edecek insan sayısının artması olacaktır. Siyasi liderlik, dinamik bir çevrede stratejik kararlar alabilmeyi ve uygulayabilmeyi ve belirlenen misyon ile hedefler doğrultusunda takipçilerini hedefe kilitleyebilmeyi içerir. Lider, hizmet ettiği topluma bağlı olmalı ve çıkar önderliğini bu topluluğa ve topluluğun geleceğine vermelidir (Güney, 2006: 140-142).

Akiş'in, Tarhan' dan aktardığına göre, Siyasi Liderler (2004; 151-153);

- Çalışkandır, rahatları hep ikinci plandadır. Hizmet etmekten zevk alırlar ve yorulmazlar.
- Bir fikri benimserler ve genellikle davranışları o fikir etrafındadır. Bu, belirliliği ve duyulan güveni artırır. Paylaşmayı severler ve bencil değildirler. Güvenilir olmaları nedeniyle onlarla işbirliği yapmaktan çekinilmez.
- Zamanları değerlidir, önemliyi ve önemsizi ayırt eder, buna göre davranırlar. Bunun yanında nelerin gerçekleştirilebilir ve gerçekleştirilemez olduğunun da farkına varabilirler. Bu yetenekleri onları hayalcilikten uzaklaştırır, gerçekçiliğe çeker.
- Zekidirler. Olaylara geniş perspektiften bakabilirler. Kendi eksiklerini görüp bu noktaların üzerine giderler. Kendilerini geliştirirler. Bilgiye açıktırlar.
- Uzlaşmacı ve yakındırlar. Samimiyetleri onları rol yapmaktan uzaklaştırır. Olduklarından daha iyi görünmek için kendilerini zorlamazlar.
- Hizmet ettikleri toplumun çıkarları, kendileri ve ait oldukları partinin çıkarlarının önündedir. Devlet adamı kimlikleri, siyasetçi kimliklerinin önüne geçer.
- Yanlarında çalışanlarla iletişim halindedirler. Onların duygu ve düşüncelerine önem verirler.
- Karar alırken takipçilerine danışırlar; birleştirici rol oynarlar. Ahlaki değerlere önem verir ve bunu davranışlarında da gösterirler. Adaletsizlik yapmazlar. Aslında bu özelliklerin bütün siyasi liderlerde bulunması gerekmektedir. Onları diğer liderlerden farklı yapan özellikler, genelde inandıkları değerlerin sabitliği, kendilerini adanmışlıkları ve olaylara çok geniş perspektiften bakabilmeleridir. Ancak söz konusu özelliklere haiz çok fazla insan bulunmamaktadır. Bundan dolayı da, kamu sektörü için lider gelişimi bugünün ve yarının önemli konularından birisidir.

1.1. Yöneticilik ve liderlik Farkı

Literatürde örgütsel amaç ve hedeflere ulaşmada belirleyici olan liderlik kavramı ile yöneticilik kavramı arasında farklılık bulunduğuna yönelik görüşler bulunmaktadır. Nitekim, Warren Bennis ve Burt Nanus, yöneticilik-liderlik ayrımı konusunda farklı bir yorum getirmişlerdir. Bu kişilere göre, yöneticiliğin anlamı, yerine getirmek, sorumluluk taşımak ve yürütmektir. Liderlik ise, etkilemek, yönlendirme konusunda rehberlik etmek, etkin faaliyet ve görünüşdür (Paksoy, 2002; 167). Buna göre, örgütsel yapıda yöneticiler sisteme, denetime, belirlilik şartlarında hareket etmeye ve kurallara önem verir iken, liderler yaygın bir iletişim, fikir üretimi ve bu fikirleri eyleme dönüştürmeyle ilgilenirler. Bu ayrıma göre mevcudu koruyan yönetici, ama değişimi başaran, değişimi harekete geçiren liderdir (Kavrakoğlu, 2001; 137). Yöneticilik daha çok biçimsel örgüt yapısı ile ilgili bir kavramı ifade etmektedir. Öte yandan, liderliğin oluşması için biçimsel organizasyonun varlığı ön koşul değildir. Bununla birlikte, yönetici ile lider arasındaki ortak özellik ise, her ikisinin de bulunduğu örgütlerdeki kişi ya da grupları belirli amaçlara ulaşmak için yönetme ve yönlendirme çabası içerisinde olmalarıdır. Günümüz ve geleceğin örgütlerinde daha fazla yoğunlukta liderliğe gereksinim duyulacaktır. Örgütlerin etkin bir liderliğe sahip olmadan, yalnızca mevcut sistemi korumak ya da riski en az düzeye indirerek

örgütsel faaliyeti devam ettirmeyi amaçlayan “yönetim” anlayışı ile karşılaşılın değişim ortamında uzun süre varlıklarını sürdürebilmeleri mümkün bulunmamaktadır. (Uğur-Uğur, 2014: 133). Bu nedenle de “lider” ve “liderlik” olguları her zamankinden daha fazla ilgi görmekte ve bu konuda arayışlarda uzmanların konuyla ilgili literatürü artırmasına neden olmaktadır (Tengilimoğlu, 2005; 3).

1.2. Siyasette İmaj ve Siyasi Aday İmajı Yaratma

Thomas Meyer imaj siyasetinden bahsetmekte ve siyasetçilerin birer tiyatrocı gibi rol yaptıklarını belirtmektedir. Meyer’e (Meyer, 2002; 83) göre siyasetçiler olduklarından farklı görünmekte ve halka daha yakın olmak ve onları etkilemek için farklı imaj geliştirmekte, kendilerini bu duruma zorlamaktadırlar. Siyasetçiler arasında yaygın bir görüşe göre, siyasetin yarısı imaj oluşturma, diğer yarısı ise insanları gerçeklerden bağımsız olarak o imaja inandırma sanatıdır. Günümüzde ‘imaj yaratma’ kavramı, siyasal literatüre, reklam ajanslarının siyasal partilerle eşgüdümlü çalıştıkları kampanya faaliyetleri olarak girmiştir. Bu süreç içerisinde, söz konusu görüşler, koşullar da göz önüne alınarak ya pekiştirilir ya da zayıflatılır. Kısaca imaj yaratımı, seçimde adayı başarıya ulaştıracak algı potansiyelini oluşturabilme çabasıdır. Temel işlevi ‘imaj yaratımı’ olan siyasal reklamcılığa getirilecek ciddi bir eleştiri, böylesi reklamcılığın gerçekte adayı yansıtmadığı, ancak onun tarafından satın alınabilecek reklamcılığın kalitesini gösterdiğiidir. Yansıtılan imajların bir tür gerçeklik taşıdıklarına inanılırsa dahi bu, adayın iyi rol yapmasından kaynaklanabilir ve yaratmaya muvaffak olunan imaj bu kişinin gerçek bilgi ve ehliyetiyle ilişkili olmayabilir. Örneğin bir aday, sınırlı tarih bilgisine karşın kendisine reklâmçı tarafından sağlanan tarihsel gelişmelere işaret ederek izleyicileri üzerinde bu alanda derin bilgi sahibi olduğu kanaatini uyandırabilmektedir (Erzen, 2008: 74-76).

1.3. Seçmenlerin Siyasetçide Aradığı Özellikler

Seçmenler oy vermeyi düşündükleri bir partinin özellikleri kadar, o partide görev yapan isimlere de dikkat etmektedirler. Siyasi donanımından kişilik özelliklerine ve enerjisine dek birçok nitelik göz önünde bulundurulmaktadır. Seçmenler bir siyasetçide; Dürüstlük, çalışkanlık, halktan biri olması, iyi eğitilmiş olması, demokrat olması, genç olması, çağdaş olması, Atatürkçü olması, uzlaşmacı/uyumlu olması, ilerici olması, milliyetçi olması, medeni olması, dindar olması, karizmatik olması, liberal olması, kentli olması, sosyalist olması, muhafazakâr olması vb özellikleri göz önünde bulundurmaktadırlar ve bunlara göre seçimlerini yapmaktadırlar. Siyasi iletişimin bir diğer boyutu da siyasetçinin özelliklerini doğru yansıtmaktır. Planlı iletişim stratejileri bunu kolaylaştırmaktadır (Özsoy, 2002; 117-118). Siyasal davranışlar dahil tüm davranışlar bireysel özelliklerle ilgili olmalarından dolayı insanlar arasında farklılıklar göstermektedir. 1990’lı yıllar sonrasında başlayan, 2000’li yıllarda ise gerçekten etkili olan ‘imaj her şeydir’ söyleminin, siyasi tercihleri etkilemesi üzerine çok sayıda araştırma yapılmaktadır. ‘Seçmene’ hitap etmek, oyunu almak isteyen siyasetçi de bu değişime ayak uydurmaktadır. Yeni bir yüz, yeni bir kimlik ve ‘değişim’ sloganı ile yola çıkan siyasetçiler, söylemleri kadar görüntülerine, bedenlerine ve hayat tarzlarına önem veriyorlar. Değişimin örgütlerde

yarattığı “varlığını sürdürebilme” baskısı insan kaynaklarının gerektiği biçimde harekete geçirilmesi ve yönlendirilmesi ile bir tehdit olmaktan bir fırsat olmaya dönüştürülebilir. Değişimi bir tehdit olarak algılayan örgütler ona karşı direnme eğilimine girmekte ve günden güne eriyerek yok olmaya doğru gitmektedir. Buna karşılık, değişimin ortaya çıkardığı fırsatları değerlendiren pek çok örgüt yeni pazarlara girmekte ve yükselmektedir.

Değişimin yarattığı fırsatları görebilmek, değişimi engellemeye çalışmak yerine değişimi kolaylaştırarak ve hızlandırarak bu fırsatlardan yararlanabilmek, yarının başarılı yöneticilerinin en önemli özelliklerinden birisi olarak ortaya çıkacaktır. “Değişim 21. yüzyılın örgütleri açısından temel zorlayıcı dinamik ve fırsatlar içeren bir unsur olarak görüldüğünde, bir yöneticinin bakış açısını “değişimle boğuşmak”tan “değişimden yararlanma”ya dönüştürmesi gerektiği konusunda ortak bir anlayışa ulaşılabilir. Yöneticilerin, değişime bakış açılarını değiştirmeleri ise, kendiliğinden, yönetim anlayışlarını değiştirmeleri gerektiğine işaret etmektedir. Yönetim anlayışında meydana gelecek bir değişim ile birlikte, gelecekte yöneticilerin üstleneceği liderlik rollerinin kaçınılmaz olarak farklılaşacağı söylenebilir. 21. yüzyılda liderlik anlayışının ve liderlik ile ilgili rollerin farklılaşması, yöneticilerin gelecekte sahip olması gereken özelliklerin de belirleyicisi olacaktır. Diğer bir ifadeyle, yöneticiler, geleceğin dünyasında şekillenecek liderlik rollerini yerine getirecek beceri ve tecrübelerle donanmak zorunda kalacaklardır” (Leblebici, 2008; 62-63). Diğer yandan bu trend bir sorguya tabi tutulmaktadır. Günümüzde seçim kampanyalarının yürütülüş biçimi kamuoyunda sorgulanmaktadır. Kampanya sırasında toplumsal talepler ve politika önerileri yerine, duygulara seslenilmesi, kişi ve imajların öne çıkarılması onaylanmamaktadır. Siyaset ve pazarlama kavramlarının yan yana kullanılması manipülasyon kuşkusu yaratmaktadır. Kampanya dönemlerinde politikacıların sıkça başvurduğu reklamcılarının, halkla ilişkiler uzmanlarının vb. siyaseti bir reklam söylemine dönüştürdüğü düşünülmektedir. “Parti liderlerinin ideolojik mesajlar yerine, sağa sola göz kırpan muğlak söylemleri hoş karşılanmamaktadır. Politikacıların hesapsız vaatlerle seçmeni yanıltması tepki çekmektedir. Kampanya uygulamalarıyla demokrasinin gerçeklik ve rasyonalite temelinden uzaklaştırılarak iğnin boşaltılabileceği endişesi ve seçmenin manipüle edilmek ve aldatılmak korkusu imaj çalışmalarının sorgulanmasına yol açmaktadır. Gelecekte bir yöneticinin sahip olması gereken özellikler ve oynamak zorunda kalacağı rollere değinmeden önce, liderlik konusunda var olan bilgilere göz atmakta yarar vardır. Geçmişte, liderlik yeteneğinin “sonradan kazanılan” bir yetenek değil “doğuştan gelen Allah vergisi” bir yetenek olduğuna inanılıyordu” (Ergun ve Polatoğlu, 1984; 151-155; Reinecke ve Schoell, 1983;113, Aktaran; Leblebici, 2005;63).

Bu konudaki tartışmalar 20. yüzyıla taşınmış ve liderliğin bir sanat mı, yoksa bilimsel temelleri olan, sonradan kazanılan bir beceri mi olduğu uzun süre zihinleri meşgul etmiştir. Bu tartışma bugün de sona ermiş değildir. Ancak, liderliğin sanat yönü kabul edilse bile, Reinecke ve Schoell’e (1983;113) göre liderlik sonradan kazanılan

bilgi ve tecrübelerle daha güçlü hale gelmiştir. Yöneticilik ve liderlik, dayandığı otorite kaynağını nereden alırsa alsın, belirli bilgi, beceri ve tecrübeyi içinde barındırmak zorundadır. Aksi takdirde, yöneticinin pozisyonu biçimsel olmaktan öte bir anlam taşımayacak, yönetici başta örgütteki insan kaynakları olmak üzere, örgütün kaynaklarını eşgüdüm içinde kullanmada ve insanları güdülemede başarısız olacaktır. Diğer bir deyişle, bilgi, beceri ve tecrübeleri içermeyen yöneticilik, Kast ve Rosenzweig'in (1970; 321- 322; Aktaran; Leblebici, 2008; 63) yaptığı kısa tanımlama içerisinde sadece müdür, genel müdür, şef gibi unvanların yer aldığı bir statü grubunu ifade edecek, yönetim sürecine, yönetim anlayışına ilişkin bir şey ifade etmeyecektir. Bu noktada, liderlik ve yöneticilik kavramları arasında bir ayrım yapmak da fayda vardır. Bu görüşü ileri süren yazarlara göre, yöneticilik, planlama, örgütlenme, kontrol gibi klasik yönetim işlevlerinin yerine getirilmesi ile ilgili bir kavram iken, liderlik bir işin yapılmasının beşeri yönleri üzerinde duran, insanları güdüleme, yönlendirme, yetkilendirme ve harekete geçirme ile ilgili bir kavramdır. Davis ve Newstrom (1989; 205; aktaran Leblebici, 2005: 63) şöyle demektedir; "Liderlik aynı zamanda, potansiyeli gerçeğe taşıma sürecidir. Nasıl ki, gizemli bir madde tırtılı potansiyel olarak sahip olduğu kelebeğe çeviriyorsa, lider de örgütün potansiyellerini değerlendirerek onu başarıya taşır." Yönetici ve lider arasındaki ayrımı vurgulayan diğer pek çok görüş mevcuttur.

2. GÜÇ VE OTORİTE BAĞLAMINDA, WEBER'İN GELENEKSEL, RASYONEL VE KARİZMATİK LİDERLİK TİPOLOJİSİ

351

Bir toplumdaki güç ve otorite ilişkilerini incelediğimiz takdirde karşımıza bu alanda en etkili isim olarak Max Weber çıkmaktadır. Weber öncelikli olarak toplumdaki güç ve otorite ilişkilerini incelemiştir (Kalberg, 2009). Bu çerçevede bir otorite tipolojisi yapmış ve her bir otorite türü ile farklı bir ideolojik yapıyı eşleştirmiştir. Otoritenin sahip olduğu güç ise yine otoritenin belirli bir meşruiyet zemininde, yani diğerlerince kabul edilmek kaydıyla diğerlerine hükmedebilme yetkisidir. Weber'e göre tarihsel süreçte ortaya çıkan otorite algılayışları üç kategoriye ayrılır (Sennett, 2005; 29). Bunlar, geleneksel otorite, karizmatik otorite ve rasyonel otoritedir. Weber'in yaklaşımına göre, güç ve otorite ilişkileri tarihsel süreçte toplumun bürokratikleşmesine neden olmuştur (Weber, 2006a). Fakat metinde bu aşamada bürokrasi üzerinde durulmayacak, Weber'in açıkladığı otorite türleri dikkate alınacak ve Ortadoğu liderlerin, bu otorite türleri içerisinde hangisinde yer alabilecekleri üzerinde durulacaktır. Weber, geleneksel otoriteyi tanımlarken şu hususlar üzerine vurgu yapar; bu otorite gücünü geleneklerden almaktadır. Otoritenin meşruiyeti ise geleneği sürdürme ve işleri geleneksel tarzda yürütmenin doğru olduğu kanısına dayanmaktadır. Böylece insanlar iktidarı çoğu kez monarşi ya da aile veraseti sistemlerinde olduğu gibi miras alınmış bir statüye bağlı olarak ellerinde tutmaktadırlar. Geleneksel otoriteye sahip bir lider, karizmatik otoritenin sağladığı özgürlüğe sahip olmayıp sınırları gelenek tarafından çizilmiştir ve yeniliklerin bile bu geleneklerin içinde kalması, gelenek tarafından onaylanması gerekmektedir (Weber, 2006a, Sennett, 2005). Rasyonel otorite ise liderden ziyade oturulan koltuğun otoritesi anlamına gelmektedir. Kişi otoritesini herkes için aynı

biçimde işleyen yasal veya ussal kurallara uygun biçimde elde ettiği ve bunu yine kurallara uygun bir biçimde kullandığı sürece bu otoriteye sahiptir (Weber, 2006a, Sennett, 2005). Böylece liderin pozisyonu kalıtsal bir egemenlik anlayışının dışındadır. İnsanlar liderlerin egemenliğini yasalar öyle emrettiği için ve yasalara uygun olduğu sürece kabul eder. Bu tür egemenlik anlayışında yönetim aygıtı bürokrasidir. Bürokraside çalışanlar bulundukları pozisyonlara lidere yakın oldukları için değil liyakat sahibi oldukları için gelirler. Yani bulundukları makamların sahibi değillerdir. Weber'e göre rasyonel yasal otoritenin temel kategorileri şöyle sıralanabilir (Weber, 2006; 43- 45): "Kurallara bağlanmış, sürekli resmi işlevlerin örgütlenmesi, Belirli bir yetki alanı mevcuttur. Bu madde şunları içerir: a) Sistematik bir iş bölümünün parçası olarak işlevleri yerine getirme yükümlülüğü alanı, b) Bu işlevleri yerine getirebilmesi için atanmaların gerekli yetkiyle donatılması, c) Zorunlu güç kullanma araçlarının açık olarak tanımlanmasının ve kullanımının belirli şartlara bağlı olması. Bu şekilde örgütlenen otorite sahibi birime "idari organ" denilecektir. Devlette ve kilisede olduğu gibi büyük ölçekli özel örgütlerde, siyasal partilerde ve ordularda da bu anlamda idari organlar vardır. Seçilmiş bir başkan, bir bakanlar kurulu ya da seçilmiş temsilmiş temsilciler kurulu da bu anlamda idari organları oluşturur. Ancak bu kavramları tartışma yeri burası değildir.

Hiçbir idari organın zorlayıcı gücü yoktur. Fakat, bu ayrım, mevcut amaçlarımız açısından önemli değildir. Dairelerin/idari birimlerin örgütlenmesi hiyerarşi ilkeleriyle gerçekleşir, yani her alt daire üstünde bulunanın denetim ve gözetimi altındadır. Astın üste başvuruda bulunma ve şikâyet hakkı vardır. Hiyerarşik düzenler, şikâyetlerin üst basamaklardan birinde doğru bir karara ulaşp ulaşmadığı ya da bu tür değişmelerin şikâyet edilen alt basamak dairelerinin kendilerine bırakılıp bırakılmadığı, hangi durumlarda bunlardan hangisine başvurulduğu konularından birinde ayrılır. Bir dairenin davranışlarını düzenleyen kurallar, teknik kurallar ya da normlardır. Her iki durumda da, uygulamanın rasyonel olabilmesi için özel bir eğitime gerek vardır. Bu nedenle uygun bir teknik eğitimden geçtiğini ispatlayan kişi çoğunlukla böyle bir örgütlü grubun yönetici sınıfına üye olabilir ve yalnızca bu kişiler resmi mevkilere başvurabilirler. Örgüt ister siyasi, dini, iktisadi - özellikle kapitalist- ya da başka amaçlı olsun, rasyonel bir müessesenin yöneticileri, kural olarak, "resmi memurlardan" oluşur. Rasyonel türde, ilke olarak, idari memurların üretim ya da yönetim araçlarının sahipliğinden tümüyle soyutlanmış olması gerekir. İdari memur kapsamına giren memurlarla işçiler, üretim ve yönetimin araç ve gereçlerine kendileri sahip değillerdir. Bunlar, kullanmaları için mal ya da para olarak sağlanır; memur da bunların kullanılmasının hesabını vermekle yükümlü kılınır. Rasyonel türde hiçbir görev yeri, onu dolduran kişinin malı değildir. Yargıçların ve yakın zamanda giderek sayıları artan memurların, hatta işçilerin bile bir göreve getirilmeyi isteme "hakkının" bulunduğu yerde de söz konusu olan şey, o görevin ilgili kişinin mülkü yapılması değil, görevin gerektirdiği gibi yapılabilmesi için ona tamamen objektif ve bağımsız bir nitelik kazandırılmasıdır. İdari faaliyetler, kararlar ve kurallar, sözlü görüşmelerin kural ve

zorunlu olduğu durumlarda bile, yazılı olarak formüle edilip kayda geçirilir. Bu durum, en azından ilk görüşmeler, son kararlara kadar her tür emir ve kurallar için de geçerlidir. Yasal otorite, ayrıca idari bürokrasi yapısıyla sıkı bir ilişkiye sahiptir.” Weber, bu otorite tipini bürokrasi ile açıklar. Bürokratik yapıda, yasal düzenlemeler ile belirlenmiş resmi yetki alanları, amaçların gerçekleşmesini sağlayacak resmi görevlerin dağıtımı, işbölümü ve bunun süreklilik içinde işlemesi söz konusudur. Kurallarla, resmiyetle ve kurumlarla düzenlenmiş, sistematik ve rasyonel bürokrasi alanında otoriteye itaat kişilerden ayrı olarak işlevsel ve kurumsal bir rol üstlenmiştir. Bu yüzden bürokrasi, modern devletin en önemli iktidar aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bürokrasi, bir kez tam kurulduktan sonra artık ortadan kaldırılması en zor olan toplumsal yapıdır. Bürokrasi, toplu eylemi rasyonel düzenlilik kazanmış toplumsal eyleme dönüştürmenin başlıca aracıdır ve bu nedenle, güç ilişkilerini toplumsallaştırmaya ve bu gücü denetleyenlere hiyerarşik iktidar alanı kazandırmaya yönelir (Weber, 2006b; 207-208). Weber’in tanımladığı üçüncü otorite türü ise karizmatik otoritedir. Hristiyan kilise literatüründe “Charisma”nın, Tanrı vergisi, ilahi misyon ve olağanüstü kutsal yetenek anlamlarında kullanılması bu kavramın ne denli kutsallıkla donatıldığını gösterir (Weber, 2006b; 53, 218).

Karizmatik liderlik; topluma eşsiz, tek ve kimlikli bir kişi sunar ve toplumsal dil bunu erişilmez bir kutsallık olarak ifade eder. Lider, toplumun birlik ve beraberliğinin, toplumsal dayanışmanın temsilcisi -özü- olarak kabul edilir. Bu birlik ve beraberlik, her grup ve toplumda bireyleri uygun bir şekilde kuşatarak/kapsayarak kontrol altında tutularak yapılır (Ardigo, 1987; 34, Aktaran; Çetin, 2003; 96). Karizmatik kişilik, iktidarın siyasal ve toplumsal bütün kriterlerini görünür kılan yüzüdür. Siyasal iktidarın önemli meşruiyet aracı olan kahramanlık ve karizmatik liderlik, siyasal iktidarın toplumsal itaat tarafından meşrulaştırılmasının önemli bir yönünü gösterir. Kahramanlık, toplumsal itaate psikolojik bir boyut katar. “Önemli olan şey bireyin uyruklarınca gerçekte nasıl görüldüğüdür” (Sennett, 2005; 30). Siyasal iktidarın vazgeçilmez amacı olan toplumsal birlik ve bütünlüğün en iyi temsil edildiği alan karizmatik liderliğin olduğu alandır. Karizmatik liderlik ile iktidar ve onun meşruiyeti ete kemiğe bürünür. İktidar, tüm gizemini ve gücünü bir kişide toplar. Temsil edilen şey ise iktidarın birliği ve bütünlüğüdür. Çoğu zaman bu kişi, devlet ya da devlet aklının tek kullanıcısı olur. Karizmatik kişilik etkisini ve büyüsunü kullanarak kabul edilmez gibi görünen tercihleri ve çözümleri meşrulaştırır ve geçerliliğini kendi şahsında garanti eder. Bu kişilik, sistemin devamlılık görüntüsünü garanti altına alan çözümler bulur ve iktidar meşruiyetin mirasını devşirir. O, farklı çatışmaların, çelişkilerin arabulucusu bir mit olarak topluma sunulur (Cipriani, 1987;1, Aktaran; Çetin, 2003;96).

2.1. Türkiye: Geleneksel, Rasyonel ve Karizmatik Otorite Örneği; Recep Tayyip ERDOĞAN

Otorite türleri üzerine yapacağımız ikinci analiz ise yasal, geleneksel ve karizmatik otorite türleri içerisinde değerlendirmeye çalışacağımız Sayın Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan olacaktır. Yalnız analize geçmeden önce Weber’in dile getirdiği bu

otorite türlerini yeniden açıklamak, metnin genel muhtevasının anlaşılması ve okuyucunun metni daha iyi kavraması açısından faydalı olacaktır. Daha önce ki bölümünde geleneksel, rasyonel ve karizmatik otoriteyi tanımlamıştık. Burada da yüzeysel olarak bir daha değinecek okursak; geleneksel otorite en genel mahiyette otoritesinin meşruiyetini geleneği sürdürme ve işleri geleneksel tarzda yürütmenin doğru olduğu kurgusuna dayanmak olarak karşımızda belirirken, rasyonel otorite ise meşruiyetini yasal ve ussal kurallara dayandıran ve otoritesini bu kurallara uygun bir biçimde devam ettirme yükümlülüğüne sahip olan otorite türüdür. Bu safhada Weber'in belirtmiş olduğu otorite türlerine dahil ettiği ve bizim de kullanacağımız üçüncü otorite türü ise karizmatik otorite türü olacaktır. Karizmatik otorite türü tarihsel süreç içerisinde ele alınmayan ve liderin, yönetimini kendi kişisel niteliklerine dayanarak yürütmesiyle ortaya çıkan bir otorite türüdür. Karizmatik otorite istikrarsız ve krizlerin doğduğu ortamlarda ortaya çıkabilir (Weber, 2006a). Toplum, egemen gücü karizmatik özelliklerinden dolayı benimser ve otorite toplum tarafından kabul görür. Örneğin Gandhi ve Atatürk gibi liderler karizmatik otoriteye örnek verilebilir. Bu tür otoritelerde yönetim aygıtı başlangıçta biçimselleşmemiş ve genellikle liderin yakın çevresindeki birkaç kişinin faaliyetlerinden oluşan bir yapı gibi görülebilir, ancak karizmatik otoritenin liderliğine duyulan ihtiyaç, kriz dönemlerinin ötesine taşıp sürekli bir hal aldığı anda liderin çevresi genişleyecek, lidere olan destek daha da artacak, bu destek sistematik hale gelecek ve liderle birlikte bu düzen devam edebilme imkânı bulacaktır. Sayın Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın bu üç otorite türünün özelliklerine sahip olması birbiriyle uyuşmayan bir yapı olarak görülebilir, lakin Sayın Cumhurbaşkanı'nın sahip olduğu niteliklere baktığımız takdirde, bu üç otorite türü içerisinde ele alınabilecek özelliklere sahip olduğunu gözlemlemek mümkündür.

2.2. Geleneksel otorite bağlamında;

Geleneksel otorite bağlamında ele alındığı zaman Sayın Cumhurbaşkanı'nın belli bir geleneğin içinden geldiği iddia edilebilir. Yalnız bu gelenek kendisinin İslami yönü ile alakalıdır, yani Sayın Cumhurbaşkanı'nın sade bir İslami geleneğe sahip olduğu söylenebilir. Bu aşamada kendisinin Milli Görüş geleneği içerisinde yoğrulduğu göz ardı edilemez ama günümüzde Milli Görüş geleneği ile alakası olmadığı şöyle ispatlanabilir; Milli Görüş geleneğine göre İslamcılık, "Batı karşıtlığıdır; küresel ekonomik entegrasyona ve yabancı sermayeye (Batı sermayesine, Arap sermayesine değil) karşıdır, AB üyeliğine taraftar değildir, onu bir Hristiyan birliği olarak görür ve esas amaç İslam birliğinin lideri olmaktır. Böylesi bir düşünce, küreselleşmeye karşı yerel korkulardan beslenir ve bazen de bu korkuları endişe olarak gösterebilir. Küresel entegrasyonun "yerel" değerleri ve İslamcı hareketlerin doğal tabanı olan "geleneksel" kesimleri zayıflatacağı beklentisinden hareketle, İslamcı bir siyasal hareketin kendisini küresel yapılar ve süreçlerle entegre etmesi beklenemez" (Bulaç, 2010; 94) .

Cumhurbaşkanı'nın şu an ki yönetim anlayışı bu geleneksel yaklaşımla taban tabana zıttır. Kendisi küresel sermayeyi Türkiye'ye getirme çabasında ve AB ile entegre

olma yolundadır. Bunların yanında ekonomide de taban tabana zıt politikalar izlemekte, vizyon olarak yalnızca bir zümreye değil tüm Türkiye'ye hitap etmekte, Asya, Ortadoğu ve Afrika ile ilgili olarak ekonomik ve sosyal politikalar geliştirmekte ve bekli de en önemlisi ülke içi kemikleşmiş sorunların üzerine gitmektedir. Bu faaliyetlerin hiçbirinin Milli Görüş döneminde yapılmış olduğu kolay kolay dile getirilemez. Bu açıdan bakıldığında zaman Sayın Cumhurbaşkanı'nın Milli Görüş geleneğinden oldukça uzak olduğu iddia edilebilir. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de İslamcılığın birden fazla versiyonu, birbirlerinden farklı ifade biçimleri vardır. Sayın Cumhurbaşkanı'nın da bu farklı ifade biçimlerinden birini temsil ettiğini, fakat bu temsiliyetin Milli Görüş geleneğinden de farklı olduğunu söyleyebiliriz. Tabi bir diğer nokta da Sayın Cumhurbaşkanı'nın yerel bir geleneğe sahip olduğu söylemidir. Halktan uzak durmamak, halkın arasında olmak, belli bir zümreye değil de bütüne hitap etmek, kendisinin yerel bir kimliğe de sahip olduğunun kanıtı sayılabilir.

2.3. Rasyonel otorite bağlamında;

Rasyonel otorite bağlamında konuya yaklaştığımızda ise karşımıza bilindik bir mevzu çıkmakta ve her parti liderinin meşruiyetini kendi partisinin yasal mevzuatına dayandırıldığını görebilmekteyiz. Neticede her parti kendi tüzüğünü oluşturmuş ve faaliyetlerin sistematik bir şekilde nasıl yürütüleceğini bu tüzüğünde belirtmiştir. Parti başkanı da bu mevzuata bağlı olarak partisini yöneten ve zamanı geldiğinde de yerini başka bir yöneticiye bırakan kişidir. Sayın Cumhurbaşkanı da böylesi bir durumda kendi partisinin tüzüğüne uymakla, Cumhurbaşkanı'lığını yaptığı ülkenin sorumluluklarını Anayasa'da belirlenmiş haliyle yerine getirmekle ve tüm bunları yaparken de hukuksal düzenlemelere dayanmakla, rasyonel otorite kavramı içerisinde değerlendirilebilir. Neticede iktidar olduğu için, oluşturulan bürokratik yönetim de yine rasyonel otoritenin sınırları içerisindedir, çünkü bu otorite türünün en önemli özelliklerinden biri de yönetim aygıtı olarak bürokrasiyi öne çıkarması, bürokrasiye belirli ilkeler ve görevler yüklemesi ve de tüm bunların yasallığa uygun bir biçimde yerine getirilmesidir. Böylelikle rasyonel otorite, yönetim aygıtı olarak Weber tarafından bürokrasiyle tamamlanmıştır.

2.4. Karizmatik otorite bağlamında;

Sayın Cumhurbaşkanı'nın bu otorite türü içerisinde yer almasını sağlayan dört önemli faktörün olduğu söylenebilir; İlki karizmatik otoritenin kuruluş aşamasında Sayın Cumhurbaşkanı ve çevresinin daha biçimselleşmemiş bir tipolojiye sahip olmakla birlikte yalnız gibi görünmesi (55 kişiyle) fakat bu durumun sürekli bir hal alarak genişleyip, günümüze kadar gelebilmesi, ikinci olarak tek parti yönetimiyle iki dönem üst üste iktidarda kalabilmesi, üçüncü olarak Davos'taki çıkışı ve son olarak da özellikle dış ülkelerdeki Erdoğan hayranlığıdır. Tabi bu niteliklere bir de sahip olunan hitabet tarzı eklenebilir. Karizmatik otoritenin halk nezdinde önemli göstergeleri vardır. Özellikle halka yakın olmak ve bunu vizyona yansıtabilmek, sonrasında ise onları temsil edebilecek bir konumda olunduğunun halka ispatlanma başarısı da karizmatik otoritenin özellikleridir. Karizmatik otoritenin yukarıda da belirtildiği gibi en önemli niteliği istikrarsızlığın ve belirsizliğin olduğu dönemlerde

ortaya çıkmasıdır. Sayın Cumhurbaşkanı'nın ortaya çıktığı ve seçimlere girdiği dönem tam da böylesine bir dönemdir. 2001 krizi ve sonrasında gelen sarsıntılar ve halk içerisinde büyümeye başlayan panik havası Recep Tayyip Erdoğan'ın seçilmesiyle durağan hale gelmiştir.

İlk dönemlerde bu tür korkular devam ederken, sonrasında güven artmaya başlamış ve istikrarsız dönem içerisinde ortaya çıkan otorite, sonrasında da kendisine olan ihtiyacı hissettirerek karizmatik otorite niteliğine bürünmüştür. Bu bağlamda Sayın Cumhurbaşkanı'nın "kriz ve kargaşanın üstesinden gelebilmesi, güven uyandırması, değişimin gücünü sağlayabilecek düşünce ve cesarete sahip olması, canlı ve enerjik olması (bazen gerçekleşen bazı öfkeli konuşmaları saymazsak), içinden çıktığı toplumun kültürel özelliklerini taşıması, astlarına güvenebilmesi, sosyal yapıya uyumlu bir dil kullanması, kendisini takip edenler tarafından kendilerinden biri olarak görülmesi, vizyon sahibi olması, üstün bir imaj ya da ideale sahip olması, uygun bir toplumsal statüde bulunması, yönetimi altındakilere psikolojik tatmin sağlaması, etkileyici bir fiziksel görünüme sahip olması, bezginliğin ve ümitsizliğin içerisinde bir ümit kaynağı olması, akılcı bir yönetme ve emretme gücüne sahip olması, kişisel cazibesi olması ve büyük oranda etkiye ve uzman güce dayanıp, güvenmesi" (Arklan 2006; 56-57) Sayın Cumhurbaşkanı'nın başarılı bir lider olarak tanımlanabilmesinin önemli göstergeleri sayılabilir. Aynı zamanda Sayın Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın karizmasının medya gücüyle oluşturulan yapay bir karizma değil toplumsal kitlelerin sevgisiyle yoğrulan bir karizma olduğu söylenebilir. Karizmatik liderler inşacı bir karaktere sahiptir, bir siyasi hareketi, bir siyasi çizgiyi inşa eder, büyük değişim projelerinin inşasına soyunur. Bu yüzden karizmatik lider hem vizyon hem de misyon sahibi olmak zorundadır. Halk belli bir derdi, davası veya hedefi olmayan liderleri "kurtarıcı" olarak konumlandırmamaktadır. Eğer bir lider de güçlü bir inanca, özgüvene ve hırsa sahip değilse, güçlü bir inandırma kabiliyeti taşımıyorsa, karizmatikliği de gelişmiyordur. Liderlik, dinamik bir çerçevede stratejik kararlar alabilmeyi ve uygulayabilmeyi ve belirlenen misyon ile hedefler doğrultusundan takipçilerini hedefe kilitleyebilmeyi içerir. Lider, hizmet ettiği topluma bağlı olma ve çıkar önderliğini bu topluluğa ve topluluğun geleceğine vermelidir. Ancak şu da unutulmamalıdır ki (Aktay, 2009) Weber'in karizma bahsinin, adına "karizmanın rutinleşmesi" dediği başka bir altbölümü daha vardır ki, bu da karizmanın bilhassa kitleleri cezp edip görel bir kurumsallaşma yaşamasından sonra aynı tutku ve heyecanı aktarabilme kapasitesinin sınırına varmasında kendini göstermektedir. Başlangıçta daha idealist ve fedakâr olanlar, karizmanın rutinleşmesi aşamasında yerleşme ve paylaşım derdine daha çok düşebiliyorlar. Giderek hareketi veya lideri var eden karizma, birileri için sadece o hareketten beslenmenin fırsat alanlarına dönüşebilir. bu fırsat alanını kaptırmak istemeyen siyasilerin birbirleri ile verdiği mücadele ise sonraki zamanlarda daha probleml bir hal alacaktır, çünkü bu kavgayı kaybeden bir daha eski gücüne kavuşamayacaktır.

2.5. 15 Temmuz ve Türkiye

15 Temmuz 2016 tarihinin oldukça önemli bir hafızası var artık tarihimizde çünkü bu kalkışma önceki darbe girişimlerine benzememiş aksine bizzat milleti hedef alan bir girişim olmuştur. 15 Temmuz'un, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'a karşı yapıldığı muhakkak vazgeçilemez bir gerçektir lakin taban olarak muhafazakar kesime kesilmek istenen bir ceza gibi de karşımızda durmaktadır. Bu açıdan 15 Temmuz'dan önceki bazı gelişmeleri hatırlamak yerinde olacaktır. Silsileyi doğrusal olmayan bir tarihsel süreçten başlatırsak, 30 Mart yerel seçimleri ile başlamak doğru olacaktır, çünkü bizzat sayın Cumhurbaşkanı'na kurulan ilk ittifak burada kendisini göstermektedir. Bunun hemen arkasından ise Gezi olayları ifade edilebilir. Gezi olayları her ne kadar bir protesto ya da toplumsal hareketlerin bir parçası olarak kabul edilse bile, siyasi açıdan bir kaos ortamına giden yolun önemli belirleyicileri arasında sayılabilir. Gezi olayları her ne kadar lidersiz ve bizim sosyolojide normal toplumsal hareketler kategorisi içinde adlandırdığımız bir süreci izlese dahi, devamında gelen toplumsal algının tamamen "Erdoğan antipatisi" üzerine odaklandığı açık bir biçimde ortaya çıkmıştır. Otoriterlik, diktatörlük, Hitlerlik vb. kavramlarla anılan Recep Tayyip Erdoğan, Gezi parkı eylemleri ile tehdit edilmeye devam etmiştir. Silsilenin üçüncü ayağı ise 17-25 Aralık operasyonlarıdır. Bu süreç de yine sayın Cumhurbaşkanı'na yönelik tavrın bir neticesi olarak karşımıza çıkmaktadır. FETÖ kaynaklı olan bu üç silsile, bizzat Erdoğan ve onun kişiliği üzerinden bütün Türkiye'ye yapılmıştır. Bu üç süreci birlikte ele alırsak 15 Temmuz darbe girişiminin olmasının muhtemel olduğu düşünülebilir, lakin düşünülemeyecek tek olgu bizzat sivil halkın hedef alınmasıdır.

357

Önceki darbe geleneklerine bakıldığında yukarıdan aşağıya doğru inen bir komuta zinciri ile birlikte başlayan ve böyle devam eden darbe süreçlerinin, 15 Temmuz'da tam tersi olduğu görülmüştür. Bizzat sivil halkın hedef alınması ve 241 şehidin verilmesi, milli iradeye karşı yapılmış olduğunun da ispatıdır. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın kaldığı otele yapılan baskın da göz önüne alınırsa, bu darbe girişiminin iki odağı olduğu söylenebilir, Millet ve Milletin Adamı Recep Tayyip Erdoğan. Darbe girişim sürecinde ekranlara çıkan ve "milletimi alanlara davet ediyorum" diyen¹⁵¹ sayın Cumhurbaşkanı, darbenin başarısız olmasındaki en önemli faktördür. Böylelikle halk alanlara çıkmış, tankların önün kesmiş hatta bu uğurda ölmeyi göz almış ama vatanını teslim etmemiştir. Halkın bu şekilde ayakta ve dirayetli kalmasını en önemli sebebi İslam referanslı olmasıdır. Aynı zamanda inançlı ve cesur bir lidere¹⁵² sahip olmak da ayrıca analiz edilecek bir konudur. Recep Tayyip Erdoğan'ın dindar (Heper, 2013: 151), güçlü, cesur ve karizmatik duruş ve söylemleri, milletin sokaklara çıkmasındaki ikinci en önemli sebep olarak ele alınmalıdır. Adnan Menderes ve Turgut Özal gibi önemli liderlerini kurban veren bu milletin, Recep Tayyip Erdoğan'ı vermeye niyeti yoktur ve 15 Temmuz sürecinde

¹⁵¹ Bkz: <https://www.youtube.com/watch?v=GoZDr3OYip8>, erişim: 13.11.2016.

¹⁵² Recep Tayyip Erdoğan'ın darbe girişiminin devam ettiği anlarda İstanbul Havalimanının gelerek açıklama yapması, onun bir karizma örneği olduğunu bir kere daha ortaya koymuştur. Bkz: <https://www.youtube.com/watch?v=i1gjW67HFMM>, erişim: 13.11.2016.

sahip çıkmıştır. Erdoğan'ın karizmatik liderliği, Weber'in de ileri sürdüğü gibi kaos ortamında bir kere daha rüştünü kanıtlamış ve kendisini yeniden üretmiştir. Bu bağlamda sayın Cumhurbaşkanı'nın karizmasının rutinleşmesi söz konusu olmamıştır, çünkü karizma sürekli olarak kendini yeniden inşa edebilme şansı bulmuştur. Bu durumu The Economist dergisi de Şubat 2016'da vurgulamıştır (The Economist, 2016: 13).

Aslında bakılırsa sayın Cumhurbaşkanı'nın esas vurgusu adalet üzerinedir. Özellikle söylemsel düzlemde, bu düşünsel çerçeveye sıkı sıkıya bağlıdır:

“Temel talebini dile getirirken nettir: “Biz adalet istiyoruz değerli arkadaşlarım. Gadre uğramış insanlar, zulme maruz kalmış milletler, yoksulluğa itilmiş topluluklar, masum siviller ve çocuklar için adalet istiyoruz.” Adalet ilkesini takip etmekte kararlıdır: “Adalet mülkün temeli olduğu gibi kardeşliğin, dostluğun, barışın, huzurun da teminatıdır.” Adalet, Erdoğan'ın gözünde, siyasal-sosyal-ekonomik tüm sorunlara, sıkıntılara, hastalıklara bulunacak temel çözüm, asli devadır: “Bir ülkenin adalet terazisindeki dengesi sağlanmadıkça, ekonomik, siyasi ve sosyal yaraları sarılamaz” der ve adaleti bir vicdan meselesi olarak görür: “Adalet derken, tek bir vicdanın bile sızlamadığı bir hakkaniyet ölçüsünü kastediyoruz.” Sınıflar arasındaki zıtlığı silen bir kudretli simyadır onun için adalet. Yöneticinin asli hedefi ve icraatının kalbidir: “Hem işçinin hem işverenin, hem çiftçinin hem sanayicinin, hem üreticinin hem tüketicinin, hem esnafın hem memurun destekçisi olmakla, imtiyaz değil, adalet üretmekle gurur duyduk, gurur duyuyoruz” (Türk, 2014: 15-16).

358

Bu ifadelere bakıldığı zaman recep Tayyip Erdoğan'ın Adalet ve Kalkınma Partisi'nin kurucusu olduğu ve yıllar sonra dahi temel ilkelerinden vazgeçmediği anlaşılabilir. 15 Temmuz süreci de yine bu adalet vurgusunun önemli bir parçası olarak ele alınacaktır, çünkü sayın Cumhurbaşkanı, Anadolu çocuklarının bürokraside yer edinmesini her zaman desteklemiş ve yıllardır eziyet çeken Anadolu gençlerinin artık adaletli bir biçimde okuyup istedikleri yere gelebilmelerinin önündeki engelleri bir bir kaldırmıştır. Şerif Mardin'in vurguladığı merkez-çevre gergiliğinin sürekli yaşandığı ülkemizde elitlerin bürokrasiye dahil olma çabaları hiçbir zaman zemin kaybetmemiştir. Erdoğan'ın adalet vurgusunun en önemli boyutu kanımızca budur, özellikle 15 Temmuz'da bu sürecin kaybedilmesi birçok kazanılmış hakkın da kaybedilmesine sebep olacaktı. Karizmatik ve geleneksel otoriteyi birleştirebilen bir lider olan Erdoğan, sürecin bu şekilde sonlanmaması için oldukça yoğun çaba harcadı ve bugün 15 Temmuz, önemli bir eşik olarak tarihsel hafızadaki yerini almıştır.

Recep Tayyip Erdoğan ile birlikte anılan en önemli slogan ise “dik dur eğilme bu millet seninle” olmuştur. Özellikle İstanbul'da havalimanındaki sloganla başlayan bu süreç, birçok ilin ana sloganı haline gelmiştir. Sloganların, toplum üzerindeki etkisine

bakıldığında özellikle Türk siyasal hayatının gelişimi de düşünülebilir (Esmer, 2008). Demirel, Ecevit ve Özal gibi karakterlerin inşasında etkili olan sloganik söylem ve ifadeler, Recep Tayyip Erdoğan'ın "reis" olarak anılmasında da etkili olmuştur. Dik durması, Erdoğan'ın hiçbir adaletsiz durum karşısında asla taviz vermemesi; eğilmemesi, onları kabul etmemesi ve bu millet seninle ifadesi ise gücünü millettten alan yada gücün tükendiğinde dön millette bak, karşılıklarına sahip olduğu için, sayın Cumhurbaşkanı'nın bu sloganla birlikte anılması kayda değer bir sosyolojik gözlem olmuştur. Bununla birlikte "bir Osmanlı evladı" olarak nitelendirilmesi ise Erdoğan'ın özellikle grup konuşmalarından başlayarak Cumhurbaşkanlığı sürecine kadar devam ettirdiği bir pratik olarak karşımıza çıkmaktadır. Çeşitli dergiler tarafından da son Osmanlı padişahı olarak gösterilen sayın Cumhurbaşkanı, medeniyet bağlamında ülkemizin geçmişine oldukça önem vermektedir. Bu önemin özellikle söylemlerine yansımış olması, 15 Temmuz sürecinin etkilerini ortadan kaldırmakta ve FETÖ ile mücadele de oldukça etkili olmuştur. Erdoğan'ın kriz dönemlerinde siyaseti yönetme metodunu öğrenene halk, 15 Temmuz sürecinde nasıl bir yöntem izleyeceğini yine sayın Cumhurbaşkanı'ndan bekliyordu, çünkü Recep Tayyip Erdoğan karizma bir isim olarak, halka krizle baş edebilme sürecini siyasi olarak öğretebilen bir lider haline geldi. 15 Temmuz'u, Kurtuluş Savaşı gibi gösterme başarısı ve devam azmi, Erdoğan'ın meselesi en doğru biçimde kodlamasına sebep oldu (Miş ve diğ., 39-42). Sonrasında devam eden demokrasi nöbetleri de yine sayın Cumhurbaşkanı'nın önerdiği ve halkın da takip ettiği bir yola olarak kabul gördü.

SONUÇ

"Bir taraftan terörle mücadele ederken, diğer taraftan bütün terör örgütlerinin ortağı durumunda olan Fetullahçı Terör Örgütü'nün darbe girişimini püskürttük. Bunu işte o akşam çağrımıza uyan milletimizle beraber yaptık. Bu millet alnı öpülesi bir millettir. Hani şair diyor ya, 'yürüyeceksin, millet yürüyecek arkandan' diye, Elhamdülillah millet arkandan yürüdü ve bizi yalnız bırakmadı. Bir anda hepsi meydanlara, havalimanlarına doldu, doluştu. Ama bir farkı vardı, neydi? Bizim milletimiz tanların altına yattı, F-16'lardan F-4'lerden kaçmadı, helikopterlerin o mermilerine karşı göğsünü siper etti ve bu hayasızca akını püskürttü. Çünkü onun istiklalini de, istikbalinin de sigortası imanydı, bunu yaptı."¹⁵³

Karizmatik, geleneksel ve rasyonel bir lider olarak gerekçelerinin sıraladığımız ve kabul ettiğimiz bir lider olarak Recep Tayyip Erdoğan, 15 Temmuz darbe girişim sürecinde oldukça önemli bir rol oynamıştır. Sahip olduğu lider özellikleri ile birlikte süreci değiştiren, direniş meselesindeki aktif rolü eline alan, halka siyasal anlamda etki edebilen ve bunlarla birlikte referansını aldığı İslam dininden yola çıkarak dayanağının adresini net bir şekilde ortaya koyan sayın Cumhurbaşkanı Recep

¹⁵³ Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın, 4 Ağustos 2016 tarihli konuşmasından bir bölüm.

Tayyip Erdoğan, liderlik imajını yeniden etkin hale getirerek, ülkenin içinde bulunduğu siyasi kaos ortamını dengeleyebilmiştir.

Hendek sürecinden yerel seçimlere, MİT başkanı Hakan Fidan'ın üzerine gidilmesinden 17-25 Aralık sürecine, Suriye meselesinden Filistin meselesine kadar birçok önemli siyasi ve sosyal olay ile mücadele etmeyi başarabilen bir lider olarak halkının güvenini kazanmış ve başkanlık tartışmasında adı geçen tek isim olarak ileri çıkmıştır. Erdoğan'ın karizmatik özelliği toparlayıcı ve birleştirici etkisiyle de birçok sorunun aşılmasında etkili olmuştur. Hem ulusal hem de uluslararası birçok alanda önemli girişimlerde ve etkilerde bulunmuş olan sayın Cumhurbaşkanı, yaşanabilecek toplumsal krizlerde önemli bir rol oynamaya devam edecek görünmektedir. 15 Temmuz'un yaratmış olduğu dağınık süreç yine Erdoğan karizması olarak isimlendirilen liderlik vasfının önemli etkisi sayesinde toparlanabilmiştir. İşte korunan ve temiz tutulmaya çalışılan bu alan toplumsal sermayedir, çünkü karizmanın ciddi anlamda toplumsal sermaye de karşılığı mevcuttur (Aktay, 2011: 41). Bu alan Recep Tayyip Erdoğan'ın alanıdır ve kimsenin kolay kolay dolduramayacağı bir alan olarak görülebilir. Özellikle toplumsal bağlamda karşılığı fazla olan "Erdoğan karizması" sermaye açısından önemli etki ağlarına sahiptir. Bu etki ağlarının ontolojik süreci ise Recep Tayyip Erdoğan'ın İstanbul Belediye Başkanlığı'na dayanmaktadır. İşte bu yüzden bir MARKA olarak "RTE", karizmatik liderliğinde en başat sembolüdür.

KAYNAKÇA

Akis, Y. T. Türkiye'nin Gerçek Liderlik Haritası, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004.

Aktay, Y. "Karizmanın Rutinleşmesi", 06 Nisan 2009, Yeni Şafak.

Aktay, Y. Karizma Zamanları, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.

Arklan, Ü. "Siyasal Liderlikte Karizma Olgusu: Recep Tayyip Erdoğan Örneğinde Teorik Ve Uygulamalı Bir Çalışma", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16, 2006, 48.

Bulaç, A. Göçün ve Kentin İktidarı: Milli Görüş'ten Muhafazakâr Demokrasi'ye AK Parti, Çıra Yayınları, İstanbul, 2010.

Çetin, N. G., Beceren, E. "Lider Kişilik Gandhi", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3, 5, 2007, 110-132.

Çetin, H. “Demokratik Meşruiyet Versus Karizmatik Meşruiyet”, C. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Mayıs, 27, 1, 2003, 91-108.

Davis, K., John W. N. Human Behavior at Work, McGraw-Hill Publishing Company, New York, 1989.

Ergun, T., Polatoğlu, A. Kamu Yönetimine Giriş (2.Baskı), TODAİE Yayınları, Ankara, 1984.

Erzen, Ü. M. “Siyasi Lider İmajlarının Seçimlerde Etkisi”, İletişim Fakültesi Dergisi, 31, 2008, 65-80.

Esmer, G. T. “Propaganda, Söylem ve Sloganlarla Ortanın Solu”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 10(3), 2008, 69-85.

Heifets, Ronald, A. Lidership Without Easy Answers, Harvard University Press. Boston, 1994.

Heper, M. “İslam, Conservatism, and Democracy in Turkey: Comparing Turgut Özal and Recep Tayyip Erdoğan”, Insight Turkey, 15, 2, 2013, 141-156

Güney, S. “Ahlaki Liderliğin Kavramsallaştırılması ve Ahlaki Yönetimde Liderliğin Rolü”, Yönetim ve Ekonomi, 13, 1, 2006, 135-148.

Kağıtçıbası, Ç. İnsan ve İnsanlar, Sosyal Psikolojiye Giriş, Evrim Yayınevi, İstanbul, 2004.

Kalberg, S. Max Weber’i Anlamak, Çev: Bedri Gencer, Lotus Yayınevi, Ankara, 2009.

Kast, F. E., James E. R. Organization and Management; A Systems Approach, McGraw-Hill Book Company, New York, 1970.

Meyer, T. Medya Demokrasisi, Ahmet Fethi(Çeviren), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2002.

Miş, N. ve Diğ., 15 Temmuz Darbe Girişimi Toplumsal algı Araştırması, Seta Yayınları, 68, İstanbul, 2016.

Özsoy, O. Türkiye’de Seçmen Davranışları ve Etkin Propaganda. Alfa Yayınları, İstanbul, 2002.

Paksoy, M. Çalışma Ortamında İnsan ve Toplam Kalite Yönetimi, İ.Ü.İşletme Fakültesi Yayınları No.282.İstanbul, 2002.

Reinecke, J. A., William F. S. Introduction to Business, Allyn and Bacon Inc., Boston, 1983.

Sennett, R. Otorite, Çev: Kamil Durand, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

Sabuncuoğlu, Z., Tüz, M. Örgütsel Psikoloji, Alfa Aktüel Basım Yayınları, Bursa, 2005.

Tengilimoğlu, D. “Kamu ve Özel Sektör Örgütlerinde Liderlik Davranışı Özelliklerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Alan Çalışması”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Güz, 4, 14, 2005, 1-16,

The Economist, Erdoğans New Sultante, Apecial Report, February 6, 2016.

Türk, H. B. Muktedir, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

Uğur, S. S., Uğur, U. “Yöneticilik ve Liderlik Ayırımında Kişisel Farklılıkların Rolü”, Organizasyon Ve Yönetim Bilimleri Dergisi 6, 1, 2014, 122-136.

Uztuğ, F. Siyasal Marka; Seçim Kampanyaları ve Aday İmajı, Mediacat Yayınları, İstanbul, 2002.

Weber, M. Bürokrasi ve Otorite, Adres Yayınları, Ankara, 2006a.

Weber, M. Sosyoloji Yazıları, Çev; Taha Parla, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006b.

İNSAN VE İNSAN HAKLARI ÜZERİNE

Orhan BİNGÖL•

Özet

İnsan, pek çok yönüyle disiplinler arası arenanın değişmez ilgi odağıdır. Her bilimin, sanatın ve disiplinin kendi kulvarınca ele aldığı insan, diğer taraftan bütüncül bir yapı sergileyerek yaşamın tamamına dokunmaktadır. Beşeri, siyasi, ekonomik ya da toplumsal hayatın tümü insan elinin değdiği bir emeğin yaratisıdır. Bunlar, kendi özgünlüğü düşünüldüğünde insanın doğasına has temel ayrıcalıklardandır.

İnsanı diğerlerinden farklı kılan bu ayırt edici niteliklerin değeri, kullanımı ve özgürlüğü aynı zamanda insan hakları konusuna açılmaktadır. İnsan, bazı karakteristik belirleyicilere sahip olmanın veya bunları hak etmenin yanında, biraz da, onları yaşayabilme noktasında insandır. Bu açıdan insanın kendini yaşatması; örneğin siyasi yönetimlerde, ekonomik sistemlerde ya da kültürel yapılarda temel haklarını korumasına, kullanmasına ve geliştirmesine bağlıdır. Dolayısıyla insanın insan oluşundan ötürü sahip olduğu hakları, onu insan olarak var kılacak hakları şeklinde anlaşılmaktadır.

Bu bildiride temel doğası ve hakları çerçevesinde insanın tarihsel serüveninin özeti çıkarılmaktadır. Buna göre önce hakların ve insan haklarının tanımı ve gelişimi, sonra insan haklarının modern demokrasiyle ve devletle olan ilişkileri bildirinin alt başlıkları olarak sıralanmakta ve sonunda bir değerlendirmeye varılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İnsan, İnsan Hakları, Devlet, Demokrasi

ON HUMAN AND HUMAN RIGHTS

Abstract

Human with its many aspects is the unchanging center of attention for interdisciplinary arena. Human which is approached by every science, art and discipline from their own perspective touches whole life thereby displaying integrated structure. All humane, political, economic and social life is creation which is created by artefactual labor. These are fundamental privileges which pertain to nature of human when to think on their originality.

At the same time, value of distinctive characters which differentiate human from others, their usage and freedom lead up to human rights. Human is to not only has distinctive characters and deserve them, but also can live through them. In this respect, human keeps itself alive that hinges upon protection, utilization and development of fundamental rights in for example political administrations, economic systems or cultural structures. Therefore rights of human that human has them because of to be human is understood as rights which bring human into existence as human.

In this paper, historical adventure of human is summarized within the frame of its fundamental nature and rights. Firstly definition and evolution of rights and human rights is analyzed, secondly human rights' relation with modern democracy and state is aligned as subtitles and finally this issue is evaluated as a conclusion.

Keywords: Human, Human Rights, State, Democracy

İnsan ve İnsan Doğası

İnsan, şimdiye dek birike gelmiş tüm literatürün hem sahibi hem de konusudur. Bu durum, insan yapısının en kompleks özelliğinden kaynaklanır: İnsanın seçkin niteliklerinin başında akıl bulunmaktadır. Akıl kendini ve diğerlerini bir bilinçle fark etmenin temel dayanağını sağlamaktadır. Bu kritik farkındalıkla beraber “akıl, önce doğayı sonra da insanı kullanır”(Çeçen, 1995: 22). Akıllı kullanmak bilmek, anlamak ve kontrol etmekle eşdeğer sayılır. Böylece bir akla sahip olan ve onu kullanan insan (aslında bir parçası olsa da) doğadan; doğal oluştan ve doğadakilerden radikal olarak ayrılır. Çünkü “...doğal oluşun temel özelliği kendiliğindenliktir. Doğada genel bir düzenlilik vardır ama geleceğe doğru amaçlı bir yönlenme ya da yönlendirilme yoktur... İnsan oluştan ise kendini doğaya uyarlamakla birlikte ikinci, tersine bir süreç başlamaktadır: Doğayı kendine uyarlamak”(Nutku, 2002: 180, 181). Bu süreç birbirinden farklı iki kutbun arasını gittikçe açacak tarzdadır: İnsan doğadan

uzaklaştıkça hem kendini hem de doğayı bir o kadar değiştirmekte ve kültürleştirmektedir.

Neredeyse tüm insanlık tarihçesiyle bir tutulabilecek bu süreç bir anlamda kültür tarihi olarak okunabilir. Çünkü insan belki de ilk günden bu yana kültür üreten ve kültürle üreyen bir canlıdır. Dolayısıyla “insanın kendine ait bir doğası varsa bu da onun kültürel dünyasıdır”. Böyle bir “...perspektife göre insan doğası, önceden belirlenmiş bir özü yansıtmaktan çok insanın tarihinin ve deneyimlerinin bir sonucudur”(Marshall, 2003: 341-342). Bunun anlamı tarih ve tecrübelerin, durmaksızın değişen insan doğasına eşlik ettiğidir. İnsan, ortaya koyduğu üretim biçimleri ve ürünleriyle, bölüşüm ve tüketim şekilleriyle, savaşlar veya göçlerle sürekli olarak kültürel doğasını yenilemiştir, yenileyecektir. Bu daimi süreçte önemli bir değişmezden söz edilebilir: Her nerede ve ne zaman olursa olsun insanın kültürel yapısında, doğasında bulunan sosyallik sabit bir gerçekliktir. İnsan sosyal olmaya ve öyle yaşamaya bir bakıma mecburidir.

Buna göre insanın sosyal doğası, sosyal yaşamı beraberinde getirir. Sosyal yaşam, insanın kültürel tabiatı açısından en uygun versiyon gibi görünmektedir. Çünkü sosyallik temeliyle organize edilmiş bir hayat, yalnızlıktan çok daha farklı ve ileridir. Örneğin sosyal yapılarla birlikte insan hayatına birçok değer, norm, ceza, ödül, fonksiyon, çatışma ya da uzlaşma eklenmektedir. Bunlar, sosyal yaşamla anlam ve kıymet edinmektedir. Bu sayılanlar bir yandan sosyal hayatı kurarken öte taraftan her yeni insanın o yaşama hazırlanmasını, toplumsallaşmasını gerçekleştirir.

Böyle bir düzlemde gidildiğinde nihayet topluma ve toplumsal yaşama erişilir. Sosyal sistemlerin en büyüğünü temsil eden toplum, bütün insani yaşantıların ve ürünlerin birbirleri üzerine geçmeleriyle meydana gelmektedir. Kültürel doğası açısından insan için en elverişli ve gerekli hal olarak kabul edilirse “toplum, insanların paylaştıkları sorunları birlikte çözme çabalarının ürünüdür”(Erol, 2008: 6) denebilir. Buna göre ihtiyaçları çerçevesinde insanın kendine yetemediği yerde diğer insanlar, toplum devreye girmektedir.

Öte yandan toplumsal yaşam çeşitli sorunların kaynağını da teşkil etmektedir. Öyle ki toplum, dayanışmanın, işlevin, çözümün ve düzenin yanında önemli çelişkilerin, eşitsizliklerin ve çatışmaların var olduğu bir yerdir. Bu anlamda toplumda ekonomik, cinsel, dini, siyasal, etnik veya kültürel açılardan birbirinden farklı olan kesimler ve kimseler, kendi yarattıkları hiyerarşilerle hep birliktedir. O yüzden toplumsal yaşam denen görece düzende bireyleri ve grupları tüm avantajları, dezavantajları, benzerlik ve ayrılıkları ile kapsayan, bir arada tutan, birbirine bağlayan ve birbirinden koruyan bazı dayanaklar bulunmaktadır. Bunların en önemlilerinden birini “hak”lar oluşturmaktadır.

Genel Anlamıyla Hak

Bir kavram ve beraberinde uygulamaya geçen, geçmesi arzu edilen göstergeler anlamında hak, yaşlı bir geçmişe sahiptir. Tarih boyunca hakkın ne olduğu, çeşitleri, değişebilirliği, ölçütleri, nasıl geliştirileceği ve/veya nasıl güvende tutulacağıyla ilgili görüşler birbirinin aynı değildir. Hak konusunda yine de bazı önemli ortak bileşenlerden söz edilebilir. Haklarla ilgili bu boyutlar insan, toplum ve devlet ana başlıklarına bölünebilir.

İlkinde göre haklar ya da temel haklar, “insani oluş”tan kaynak alan bir var oluşsalığa dayanmaktadır. “Temel haklar... insan olma değerini ve onurunu koruyan ve geliştiren haklardır”(Çüçen, 2011: 77). İnsanın değeri ve onurunun bağlı olduğu alanların başında ahlak bulunmaktadır. Öyle ki insan, yalnızca kendi türünde görülen bir ahlak dünyasının yaratıcısı ve taşıyıcısıdır. Bu, aynı zamanda insanı tanımlayan niteliklerin ilk sıralarında yer alır. O yüzden insan (hiç değilse teoride) kendi varlığının ontolojik yapısı gereği birtakım hakların sahibi zaten olmalıdır. Bu doğrultuda temel haklar, (Nietzsche’nin üst insanı dışarıda tutulduğunda) tüm insanların buna layık olduğunun zorunlu kanıtları gibi durmaktadır.

Hak ve insan konusuyla ilgili bir başka büyük yaklaşım hak sahibi öteki insanları ve onlarla paylaşılan toplumsal yaşamı işaret etmektedir. Bu, iki taraflı bir açılım gerektirmektedir. Birincisine göre insan, insan oluşundan doğan temel hakları kendine mal ediyorsa, bunu “tüm insanlığa genellemelidir”. Hakların bağlı olduğu köken ancak böylesi mecburi bir kapsamı gerektirmektedir. Ne var ki bu genelleme temel haklara herkesin sahip olması gereği ve realitesinden fazlasını içermektedir. Çünkü insan, haklarından yararlanmak da istemektedir. Bu istek hakların kullanımı noktasında diğerleriyle kesişmek ve haklara birtakım sınırlar getirmek demektir: “Herkes kendince ve aynı zamanda öbürlerine karşı haklıysa bu nasıl düzenlenecektir?” Söz konusu düzenlemelerde başlıca görev topluma düşmektedir.

Toplumcu cepheden bakıldığında hak, kişinin toplumdan isteyebileceği, talep edebileceği ve kullanabileceği yetkiler olarak tarif edilmektedir (Çüçen, 2011: 44). Toplumun, hakların talep edildiği bir merci oluşunun çeşitli açıklamaları bulunmaktadır. Buna göre toplum, öncelikle insanın içinde yaşadığı, yaşamaya mecbur olduğu biricik adrestir. Bu açıdan insanın haklarını isteyeceği ve elde edeceği başka bir yaşam alanı mevcut değildir. Öte yandan toplum tek bir insandan ya da insanlar toplamından daha büyük, güçlü ve uzun ömürlü kabul edilmektedir. Bu nedenle toplum, hakları en azından dağıtmak gibi yapısal bir olanağa veya üstünlüğe sahiptir. Son olarak toplum, hakların kullanımı noktasına anlam getirmektedir. Çünkü insan sosyal bir varlık olduğu ve bunu yalnızca kendine

uygun bir yerde, toplumda ortaya koyduğu için toplumsal yaşamın haricinde haklarını anlamlı kılacağı ve kullanılacağı bir yerden yoksundur. O nedenle toplumun varlığı hakların verilmesi, alınması ve haklardan yararlanılması açılarından geçerlilik göstermektedir.

Haklarla ilgili son büyük temel devlete ilişkindir. Devlet, hakların tanımlanması, paylaştırılması ve ihlalinin önlenmesi konularında toplumun geliştirdiği araçların başında gelmektedir. Hakların devletle kurulan bağı yeni değildir. Örneğin “Hobbes, neyin hak ve neyin haksız olduğunun saptanmasını devlete bırakır... Hegel ise hak kavramını geist, özgürlük ve düşünce kavramlarıyla anlamdaş kılar. Hegel’e göre insan kendi özgürlüğünü korumak için başkalarının özgürlüğüne saygı duymak zorunda kalarak kendini yadsır, birey böylelikle bireysel ruhtan toplumsal ruha geçerek devleti ve hukuku gerçekleştirir”(Hançerlioğlu, 1977/Cilt 2: 275).

Buna göre devlet, haklar üzerinde bir tür üst merci gibidir. Devlet hakları tanır ve toplumsal nizamın gözetiminde hakları hesaba alır. Bu, toplumsal yaşamın düzenle işlemesi için bir kaçınılmazlığı andırır. Çünkü her insan ahlaken temel haklara sahip olmalı ve haklarını kullanmalıyken, toplumsal yaşamdaki durum bundan başkadır. Devletin varlık nedenlerinden biri idealler ve gerçeklikler arasındaki bu uyumsuzluğa bir ayar getirmek ve aranan izafi dengeyi muhafaza etmektir. Aksi takdirde belki de “haksızlığın, adaletsizliğin olmadığı bir yerde kimse devleti düşünmeyecektir”(Schopenhauer, 2010: 85). O sebeple devlet, hakları doğrudan koruma altında tutmakla toplumun ve üyelerinin genel gidişatını da mümkün mertebe garantilemektedir.

Son olarak, haklar üzerinde bireysel otokontrollerin ve kitlesel meşru iradenin gelişimiyle devletin bu konudaki payının küçülmesinin genelde istendik ve beklenen bir şey olduğu eklenebilir. Çünkü “toplum düzeni açısından, insan haklarının tanınması devletin sınırlandırılması anlamına gelmektedir”(Çeçen, 1995: 44-45). Tersinden söylenirse, temel haklar devletin gücünü göstermek ya da pekiştirmek için değil, “devletin meşru ve kabul edilebilir zeminlerden birine kavuşması içindir.”

İnsan Hakları ve Tarihsel Gelişimi

İnsan hakları, temel hakların kendisi ve nitelikleriyle büyük benzerlik göstermektedir. Örnekte temel hakların direkt ilişkide olduğu toplum, devlet gibi gerçekliklerle insan hakları da iç içedir. İnsan hakları aynı zamanda insanın diğerleriyle olan mesafe ve ilişkileriyle yakından ilgilidir. Bu anlamda örneğin Schopenhauer’a göre “insan haklarını tanımlamak kolaydır; herkes kimseye zarar vermeyen her şeyi yapma hakkına sahiptir”(2010: 84). İnsan hakları diğer taraftan temel hakların içerdiği uzun listeyle de örtüşmektedir. Listesinin başında yaşama,

güvenlik, özgürlük, eğitim, seçme ve seçilme, din, duygu, düşünce, vicdan, ifade serbestliği gibi haklar gelmektedir. Bunlar, (bilhassa modern dönemden itibaren) istisnasız her insan için geçerlidir, geçerli kılınmalıdır. Bu bakımdan insan hakları, temel haklara getirilen “karakteristik bir özel isim” şeklinde düşünülebilir.

İsminin anlamına, kapsadıklarına ve niteliklerine bakıldığında insan haklarının sonradan verilmiş değil doğal haklar olduğu, kısıtlanmasının ya da men edilmesinin söz konusu olmadığı, evrensellik, vazgeçilemezlik ve başkalarına devredilemezlik özelliklerinin bulunduğu görülmektedir (Çüçen, 2011: 49, 50). Sahip olduğu uzanımlar göz önünde tutulduğunda insan haklarının yerellikten uzak, geniş hacimli, insani yönüyle beraber siyasal ve hukuki taraflarının da bulunduğu dikkat çekmektedir.

Öte yandan insan hakları niceliksel olarak daima genişleme yönünde bir değişim göstermiştir. Bu gelişim insanın içinde yaşadığı toplumsal yapının ve genel insani portrenin değişiminden izole değildir. O nedenle en azından idealde hep daha gelişmiş öngörülen insan ve toplum, insan haklarının içeriğini sürekli etkilemiştir. Bu çerçevede “insan haklarının sayısının belirli olmaması, hemen her dönemde yeni yeni insan haklarının ortaya çıkması..., hakların toplumlara göre gelişmeler göstermesi, ...eski ve yeni haklar arasındaki ilişkiler ve hakların hukuk alanındaki değişmelerden etkilenmeleri konunun önemini daha da artırmaktadır”(Çeçen, 1995: 19). Önemi noktasından devam edilirse insan haklarının hemen hemen tüm zamanlarda değerini koruduğu söylenebilir. Bu, insan haklarının esas niyetinden ve karakterinden ileri gelmektedir: İnsan haklarının değişmez meselesi insanın kendisidir.

Başlangıç aşamasından tutulduğunda insan haklarına dair ilk ciddi adımlar Eski Yunan Uygarlığı'na kadar götürülmektedir. Bu anlamda Sofistler, insana verdikleri değerle insan haklarının kıymetini vurgulamışlardır. Sofistler, insanların daha rahat, huzurlu ve mutlu yaşamaları için yeteneklerinin geliştirilmesi gerektiğini söylemişlerdir (Çüçen, 2011: 37). Sofistlerle birlikte felsefi merak konularının ve problemlerin doğadan ya da doğaüstünden insana doğru çevrildiği bilinmektedir. İnsanın kendi değerini kendine teslim etmesi anlamına gelebilen bu çıkış, hakları konusunda da insanın kendinden sorumlu bir otorite oluşunun, olması gerektiğinin ilk işareti kabul edilebilir.

Tarihi ilerleyişinde insan hakları için önemli öteki gelişme 1215 yılında İngiltere’de ilan edilen Magna Carta’dır. Magna Carta ile insan haklarının özellikle hukuki boyutu tırnak içine alınmıştır. Hiç kimsenin kanuna uygun olmayan şekillerde tevkif edilemeyeceğine, hapsedilemeyeceğine ya da sürgüne gönderilemeyeceğine eğilen

Magna Carta, insan hakları arasında daha çok özgürlüğe ve yasalar nezdinde eşitliğe işaret etmiştir (Çüçen, 2011: 37, 38). Siyasetin ve dinin insan ve toplum üzerinde o dönemki ağırlıkları düşünüldüğünde, Magna Carta'nın insanı ve haklarını bu ikisine karşı savunmuş olduğu öne sürülebilir. Söz konusu savunuyu, özellikle Orta Çağ'ın Batı'daki atmosferine karşı bir kalkan olarak yorumlanabilir.

Orta Çağ'da Batı'nın yaşadığı gelişmeler, genel olarak insan hakları için de olumsuzluklarla anılmaktadır. Bu dönemde insan ve hakları kilisenin katı hâkimiyeti altında kalmıştır. Temel hakları kilisenin inisiyatifinde bulunan insan, bundan çoğunlukla yasaklar, cezalar ve keskin yaptırımlar gibi geri dönüşler almıştır. Diğer yandan bu yaşananlar, insanı gizli de olsa vurgulayan ve yakın gelecekte beklenmedik ilerlemelere potansiyel hazırlayan arka planlardır. Öyle ki Orta Çağ'ın Batı'daki en güçlü kaynağı olan din, bu dönemde devlet üzerinde de etkin pozisyonundadır. Devletse o aşamada insan hakları konusunda daha çok kısıtlayıcı ve ihlal edici bir konumdadır. Bu nedenle insan, hakları üzerinde söz sahibi olan birçok otoriteyle muhatap olmak yerine en azından sadece biriyle, dinle karşı karşıyadır. Böyle düşünüldüğünde "din olgusunun giderek ön plana geçmesi ve dinsel ilkelerin devlet yönetimlerini etki altına alması insan düşüncesine önem kazandırmıştır... Devletin kesin iktidarı dinsel ilkelerle sınırlanınca, bu gelişme insan haklarına olumlu etkiler yapmıştır"(Çeçen, 1995: 34).

369

Devam eden süreçte insan ve hakları hususunda büyük dönüm noktaları olarak Hümanizm, Rönesans ve Reform hareketleriyle karşılaşmaktadır. Uzunca bir süre kilisenin gölgesinde kalan Avrupa, belirli gelişmeler ve bir doygunluk eşiği yardımıyla yeni ışık kaynağı olarak seçtiği insanı adeta tekrar keşfetmeye başlamıştır. Bilimi, bedeni, sanatı ve/veya düşüncesi üzerinden yeniden ele alınan insanın, hümanizmle birlikte başlangıca, Eski Yunan'ın referanslarına geri baktığı söylenebilir. "Hümanizmin etiğine göre, her şeyden önce insan ile varlığı ve çevresi arasında bir bütünleşme kendini gösterir... İnsanın insanlara yararlı olmak için doğduğu düşüncesi ve bu yararlılığın ancak çalışarak gerçekleştirilebileceği hümanizmin temel ilkelerindendir"(Çeçen, 1995: 43). Söz konusu çalışmalar başta insanın kendisi üzerinde olmak üzere birçok alanda süratle ilerlemiştir. Kalkış noktası olarak insandan hareket eden bu yol, sanat, mimari, edebiyat gibi branşlarda Rönesans ve Reform hareketleri olarak adlandırılan değişimleri, gelişmeleri ve ürünleri takip etmiştir. Bunlar, insanın kültürel doğasının ve bu doğaya uygun en insani hakların; düşünmenin, üretmenin önünü tekrar açmaya olanak tanımıştır.

İnsan haklarına kökten etki eden öteki gelişmeler Aydınlanma Dönemi'nde gerçekleşmiştir. "Aydınlanma, ...insanın dinsel inanç ve bağlılığa dair görüşlerden ve bu görüşlerin biçimlendirdiği otorite ve yaşam tarzından kendisini arındırarak

akıl ve bilime göre yaşamayı kavramaya, organize etmeye ve yaşamaya çalışması sürecine tekabül etmektedir”(Kızılçelik, 2000: 72). Buna göre Aydınlanma Dönemi’nde insan en çok akı ve bilimi ile yükselişe geçmiştir. Aklın ve bilimin getirdiği aydınlanmayla insan, hem kendini hem de toplumu bu temeller üzerinden yeniden inşa etmeye girişmiştir. Söz konusu düzenlemelerin bilimsel ayağında sosyoloji, psikoloji gibi hızla gelişen ve bağımsızlaşan insani bilimler başı çekmektedir. Dönemin sosyoekonomik konjonktürünün de etkisiyle yaşanan büyük değişimler, insan, insan hakları ve toplum açılarından bu bilimsel gelişmeleri bir bakıma zorunlu kılmıştır denebilir.

Aydınlanma Dönemi, insanın kendini niçin, nasıl, ne gibi yollarla daha iyi yöneteceği sorularını da ciddiyetle gündeme getirmiştir. Bu konularda ortaya konanlar insan hakları açısından insanın özyönetimi ve bunun siyasallaşması noktalarına değinmektedir. Dönemin en önemli insan hakları temsilcilerinden Jean-Jacques Rousseau, toplum sözleşmesini bu süreçte üretmiştir. Rousseau’ya göre özgürlük ve eşitlikler zedelenen insanlar, kendi aralarında sözsüz ve yazısız bir toplum sözleşmesi kurmuşlardır. İnsanlar bu sözleşmeyle birlikte başta yaşam, güvenlik ve yönetim haklarını yeniden güvence altına almaya çalışmışlardır. Rousseau’nun fikri, insan hakları düşüncesinin Avrupa ve Amerika’da gelişmesinde öncülük etmiştir. Bir siyasi topluluk kurma, yaşama ve özgürlük hakları, mülk edinme, doğumla gelen ayrıcalıkların kaldırılması, yasa önünde eşitlik, mutluluk ve güvenlik arama, kazanma gibi hakları ele alan 1776 Virginia İnsan Hakları Bildirisi ile 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi söz konusu gelişmelerin başlıcalarındandır (Çüçen, 2011: 39; Aleen sour vd, 1993: 413).

Aydınlanma Dönemi’nin insan ve haklarına dair yarattığı gelişmeler, yakın ve uzak geçmişe sarkış tarzları üzerinden eleştirilebilmektedir. Bu eleştirilerin toplandığı başlıkların ön sırasında akıl ve akılcılaşma süreçleri gelmektedir. Çünkü akılcılaşma Aydınlanma’nın bir nevi parolası gibidir. Bu parola üzerinden yürüyen Aydınlanma, insan aklının ve bunun kullanımıyla devam edecek adımların, geliştirilecek sistemlerin haritasını hazırlamıştır. “Akılcılaşma süreci iktisadi yaşamı, hukuku, idari yapıyı ve dini etkilemiştir ve kapitalizmin, bürokrasinin, hukuk devletinin ortaya çıkışının temelini oluşturmaktadır. Akılcılaşma sürecinin özü, toplumsal aktörlerin kişisel olmayan ilişkiler bağlamında, çevrelerindeki dünya üzerinde daha fazla denetim kurmak için bilgiye giderek daha çok başvurmalarıdır”(Marshall, 2003: 11). Bu bilgiler çeşitli alanlara yayılmış haldedir. Örneğin bilimsel ve teknik bilgiler tıbbı ve ekonomiye yön vermiştir. Siyasal ve kültürel nitelikteki gelişmeler demokrasiyi modernize etmeye, devleti yeniden biçimlendirmeye ve uluslararası ilişkileri değiştirmeye yönelmiştir. Akıl, böylelikle yepyeni bir toplum ve dünya

düzeni inşa etmeye başlamıştır. Bu sürecin insan hakları açısından taşıdığı algı ise “aklı kullanmanın insanın başlıca hakkı” olduğu yönündedir.

Ne var ki akla verilen bu üstünlük, çevreye uygulanan performansın insan üzerinde de sergilenmesine yol açmıştır. Akıl, bilim, ekonomi ve teknoloji vasıtalarıyla hızlı bir dönüşüme sokulan çevre ve toplumla birlikte insan da sanki bir obje muamelesine maruz kalmaya başlamıştır. Bu anlamda “...Eleştirel Teorisyenlerin Aydınlanma eleştirisi daha çok bilim, teknoloji, totaliterlik ve araçsal aklın eleştirisi noktasındadır... Eleştirel Teorisyenlerin paylaştıkları genel eğilime göre Aydınlanma’nın temelinde bulunan, hatta kendisine akıl çağı-akıl hareketi denmesine vesile olan akıl, Aydınlanma ile birlikte araçsal akıl formu kazanmıştır... Araçsal akılcılaşma aynı zamanda Aydınlanma’nın bizatihi kendi öteki çocuğunu yemesine de kaynaklık etmiştir: Bireyin özerkliği, özgünlüğü, birey olarak kendisi silinip gitmiş, buharlaşıp uçmuştur” (Kızılçelik, 2000: 82, 87, 92). Çünkü insan, dinin veya katı siyasal rejimlerin otoriterliğinden kurtulmaktayken Aydınlanma’yla beraber kendi aklının sınırsız egemenliğini deneyimlemeye başlamıştır. İnsan, neredeyse sadece bilim yapmaya, teknoloji üretmeye, büyük toplumsal düzenlemeler gerçekleştirmeye, dev ekonomik devinimler yürütmeye aracı olan bir “aklın programlı ve gönüllü bir çalışanına” benzemiştir.

Bu durum Weber’in “Demir Kafes” örneğini hatırlatmaktadır. Weber’e göre Aydınlanma’yla başlayan süreçte yolunu en çok da rasyonalizmle çizen birey, bu uğurda kendini görünmez bir demir kafese hapsetmiş gibidir. Kafesin demirlerini akıl, bürokrasi, çıkarlar örmektedir. Ve bu, döneme damgasını vuran genel bir hal olarak özellikle Batılı toplumların geleceğine yön vermektedir. Bu noktada Batı’da Aydınlanma’yla hızlanan gelişmelerin modernleşme sürecine denk düştüğü söylenebilir. Akıl, bilim, teknoloji ve ekonomi gibi temel bileşenleri bulunan modernleşme sürecinin kendine özgü birtakım işaretlere sahip olduğu bilinmektedir. Söz konusu işaretler bağlamında “Weber’e göre çağdaş toplumların özelliği ‘bir amaca yönelik akılcı eylemlerin’ ağır basmasıdır... Bu eylemlerin en tipik örneklerinden biri kapitalist girişimcinin etkinliğidir. Dolayısıyla Weber’in tanımladığı çağdaş dünya günden güne daha bürokratik ve akılcı bir örgütlenmeye doğru ilerlemektedir” (Aleensour vd: 1993: 438). Söz konusu örgütlenmelerin başında modern devlet ve demokrasi de bulunduğundan insan haklarını güncel olarak bunlar içerisinde değerlendirmek gerekmektedir.

İnsan Haklarının Modern Devlet ve Demokrasiyle Bağları

Modern devlet insan hakları tartışmalarında önemli bir yerdedir. İnsan haklarının modern devletle ilişkileri daha çok devletin yapısına, pozisyonuna, yaptırımlarına ve kaçınımlarına ağırlık vermektedir. Bu çerçevede insan haklarının korunması ve

geliştirilmesi için devletin gereği nedir? Devlet, insan haklarının genelde bir savunucusu mu yoksa işgalcisi midir? İnsan haklarına özen ve hassasiyet hususlarında devlet ne ölçüde eşitlikçi ve adildir? Devletler, insan haklarına yönelik reflekslerinde uluslararası gelişmelerden ve toplu durumdan ne kadar, nasıl etkilenmektedir? Bu gibi sorular devlet ve insan hakları ilişkilerinin merkezinde durarak ekonomik, hukuki ve siyasal olmak üzere insan haklarının başlıca yönlerine değinmektedir. O nedenle insan hakları etrafında devleti ele alışlar iki büyük yaklaşıma ayrıştırılabilir: “Bunlardan birincisi olumsuz insan haklarıdır ki devletin sakınması gereken şeyler üzerinde durur ve devleti ehlileştirir (daha çok medeni ve siyasal hak ve durumlar). İkincisi ise devletin üstlenmesi gereken edimlerdir (ekonomik ve sosyokültürel hak ve durumlar)” (Galtung, 1999: 17-18).

Söz konusu yaklaşımlarla devletin insan haklarına ilişkin hal ve uygulamaları incelenirken, bunun nasıl bir devlet nezdinde yapıldığı önemlidir. Öyle ki insan haklarında örneğin Doğulu ve Batılı devletlerin, zengin ve fakir ya da gelişmiş, az gelişmiş devletlerin yansıttıkları birbirinin aynı değildir. Devletler, insan hakları konusunda geçirdikleri değişimlerle veya birbirlerine karşı ortaya koyduklarıyla da bir örnek değildir. Bunun nedeni devletlerin tarihlerinin, geleneklerinin, ekonomilerinin, yapılarının ve aralarındaki dengelerin birbirinden farklı olmasıyla ilgilidir. O yüzden insan hakları ile devlet birlikteliğinde daha kapsayıcı ve bağlayıcı değerlendirmelere gitmek gerekmektedir. Bu noktada seçilebilecek genel geçer değişkenlerin başında demokrasi gelmektedir. Çünkü demokrasi hem insan haklarının kendisiyle doğrudan ilintili hem de modern devletlerin yapılarını görece belirleyen unsurların başını çekmektedir.

Demokrasi, devlet bazında öncelikle bir yönetim stili olarak ele alındığında bunun devletin tüm yapısına ve işleyişine sinmiş olması beklenmektedir. Çünkü modern devlet yapılanmalarında genel bir harç olduğu ön görülen demokrasi aynı zamanda devletlerin çeşitli uygulamaları hakkında önemli ipuçları vermektedir. Buna göre devletin demokratikliğini ifade eden şey sadece onu işleten hükümetlerin başa gelme şekilleri değildir. “Demokrasiyi tanımlayan yalnızca bir kurumsal güvenceler bütünü ya da çoğunluğun egemenliği değil, her şeyden önce bireylere ve topluluklara ait tasarımlara saygıdır” (Touraine, 2002: 100). Bu saygının ne derinlikte olduğu ise devletin toplumla ve insanla arasındaki ilişkilerinde kendini göstermektedir.

Bu anlamda devletin insan ve toplumla kurduğu demokratik etkileşimler daima insandan yana ilerlemiştir. Söz konusu ters orantıya göre “...insan hakları düşüncesinin gelişimi ile demokrasinin gelişimi arasında bir paralellik söz konusudur. Hükümdarların iktidarlarına ve genel olarak siyasal iktidara sınırlamalar getirildiği andan itibaren insan haklarının da ulusal/uluslararası belgelere girdiği

görülmektedir”(Tosun, 2005: 43). Bu belgelerin en bilinenleri 10 Aralık 1948’de Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nun ilan ettiği İnsan Hakları Evrensel Bildirgesidir. Diğerleri ise Avrupa Konseyi’nin 4 Kasım 1950’de imzaladığı Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’dir. Bunlar insan(lar)ın yaşama, özgürlük, kişisel güvenlik, düşünce, vicdan ve din özgürlüğü, toplanma ve barışçı birlik kurma özgürlüğü, yönetime katılma özgürlüğü, uluslararası hukukta tanınırlık ve eşitlik gibi haklarına vurgu yapmaktadır (Marshall, 2003: 291-292; Gündüz ve Gündüz, 2002: 174).

Devletin uluslararası belgelerle insan haklarını tanıması, koruması, üstlenmesi yönündeki maddelerin neredeyse hepsinde özgürlüğün ortak olduğu görülmektedir. Çünkü özgürlük insanın kendine ve yönetimlere karşı sahip olması gereken temel bir ön koşul ve de devletin insan(lar)a karşı demokratikliğini besleyecek, gösterecek bir mesafe koruyucudur. Buna göre özgürlükler, insan hakları listesinin hemen her maddesinde ortaklık göstermekteyken demokrasinin siyasal ilkelerinde olmazsa olmaz temel unsurdur. Böyle bakıldığında özgürlükler insan hakları bağlamında birey ve devlet arasındaki belki de en hassas ölçüdür. Buradaki ölçümden çoğunlukla devletin kendisi mesuldür. Özgürlükler açısından “insan haklarının dokunulmazlığı... yönetimlere bu haklara karşı saygılı olma ve dokunmama sorumluluğu getirmektedir... Demokratik yönetimin en büyük erdemi burada yatmaktadır”(Çeçen, 1995: 70, 73).

373

Kısacası insan hakları ve özgürlükler konusunda modern demokratik devletten beklenenler, devletin özgürlüklere “sahip olmasından çok onlara sahip çıkması” gerektiği yönündedir. Bunun temel sebebi modern toplumun mevcut yapısı, demokrasinin idealleri ve devletin bu ikisi arasındaki yeriyle ilgilidir. Pek çok açıdan şiddetli eşitsizlikler taşıyan modern toplumda devlet ve mensupları, söz konusu eşitsizliklerin pozitif kutbunda yer alarak onlardan soyutlanabilme imkânına sahiptir. Buna karşın toplumsal eşitsizliklere maruz kalarak bunların törpülenmesine ihtiyacı olanlar çok daha fazla bir hacme sahiptir. Demokrasi ise insan hakları ve özgürlükler konusunda olabildiğinde eşitlikçi bir düzen ögütlemekte, devlete bu noktada önemli sorumluluklar yüklemektedir. İnsan, toplum ve devlet bağlamında daha eşitlikçi, özgürlükçü bir sistemin önünü açma vaadi açısından değerlendirildiğinde “demokrasiye gerçekten gereksinme duyanlar azınlıklar ve güçsüzlerdir. Güçlüler ve çoğunluk, her rejimde hakkını elde edebilir”(Saim, 2000: 305).

Bu yargı insan haklarını olabildiğince özgür ve eşitçe yaşama noktasındaki sorunların bugün de sürdüğünü ima etmektedir. Problemlerin görüldüğü yerler modern toplumu, devleti ve uluslararası arenayı işaret etmektedir. Ortaya çıkanlar başta ekonomik ve sonra siyasal, hukuki, kültürel alanlarda cereyan etmektedir.

İnsan hakları sorunlarının; fırsat eşitsizliklerinin, ihmallerin ve ihlallerin ilk kritik muhatabı ise doğrudan bunlarla karşı karşıya kalan insan(lar)ın kendisidir. Modern bireylerin, toplumların ve devletlerin gerek kendi içlerinde gerekse kendi aralarında çoğalttıkları insan hakları sorunları, bir üst neden olarak dünyanın “güçlünden yana olan” genel yapısı ve gidişatıyla ilgili görünmektedir.

Bugünkü dünyanın güçlüleri (toplum katında, devlet bazında veya uluslararası boyutta) söz konusu niteliklerini ekonomik, endüstriyel, teknolojik ya da siyasal alanlardan alabilmektelerdir. Bununla beraber güçlülerin ortak özelliklerinin başında kapitalizme ayak uydurmaları gelmektedir. Öyle ki içinde bulunulan mevcut duruma ister küreselleşme ister postmodernizm densin dünyadaki toplumların ve devletlerin büyük kısmını bağlayan bir sistem olarak kapitalizm geçerliğini ve gücünü halen sürdürmektedir. Kapitalizmin belirleyiciliği öncelikle ekonomik alanı, daha sonra diğerlerini etkilemektedir. Kapitalist ekonomi ise insan hakları özgürlüklerinin layıkıyla yaşanıp geliştirilmesi için uygun şart ve olanaklara dirençlidir. Çünkü aslında “kapitalist ekonomi ile demokrasi birbiriyle örtüşmemektedir.” Örneğin “özünde insanın kendi insani amaçlarını özgürce gerçekleştirebilmesi için gerekli bireyci ortamı arayan demokrasi, bu ortamı kapitalist toplumda bulamaz. Kapitalizmde emek ile sermaye birbirinden ayrılmış olup dolayısıyla yeterli sermayesi olmayanların kendi insani güçlerini uygulamak ve geliştirmek için gereksindiği özgürlüğü ortadan kaldırılmış, en azından sınırlandırılmıştır”(Köker, 1992: 21). Buna göre demokrasinin insani idealleri kapitalizmin ekonomik realiteleri karşısında zayıf ve yaptırımsız kalmaktadır.

Kapitalizmin demokrasi üzerindeki söz konusu egemenliği yalnızca ekonomik alandan ibaret değildir. Demokrasinin savunucusu olduğu sosyal, siyasal, cinsel veya etnik pek çok özgürlük ve eşitlik ilişkileri, kapitalizmin tesir ettiği asimetric belirlenimlerin izin verdiği ölçüde gerçekleşmekte, daha doğrusu gerçekleşmemektedir. Söz konusu ilişkiler sadece insanlar arası düzlemle kısıtlı değildir. “Bu ilişkiler: Kadınlar üzerinde erkeklerin, renkliler üzerinde beyazların, işçiler üzerinde patronların, yurttaşlar üzerinde devlet seçkinlerinin, uluslar üzerinde egemen ulusların sınıf sömürsünü ilke olarak diğerlerinden daha önemli görmektedir”(Bowles ve Gintis, 1996: 21). Bunun göstergeleri insan hakları ihlalleri ile kendini zaten açık etmektedir. O nedenle modern ve sonrası dönemde demokrasi ile kapitalist gücün adeta bir yarışa girdiği ve demokrasinin bu yarışta geride kaldığı söylenebilir. Dolayısıyla insan ve hakları üzerindeki bugünkü toleransların, kontrol ve uygulamaların, modern bireyin kendisini, modern toplumu, devleti ya da modern demokrasiyi aşarak görünmez bir ele teslim olduğu öne sürülebilir.

Sonuç Olarak

İnsan hakları meselesi dolaysız ve net bir biçimde insanın kendiyile alakalıdır. Temel insani haklarının neler olduğu, nasıl doğduğu, hangi yollar ve araçlarla korunacağı ya da bunların kimlerce niçin ihlallere uğratıldığı gibi soru(n)lar doğrudan insanın kendini bağlamaktadır. Bu çerçevede insan hakları, insanın özgün yapısını (aklını ve ahlakını), kültürel ortamını (toplumu) ve bunlar üzerinde işleyen bazı gelişmiş enstrümanları (devlet ve demokrasiyi) ele almayı kaçınılmaz kılmaktadır.

Buna göre ilkin “insanın oluşu”na bakıldığında onu diğerlerinden ayıran temel parametre olarak akılla karşılaşılmaktadır. Akıl, insanın kendini bilmesini, ahlaktan ve kültürden de yararlanarak kendini kasten var edip değiştirmesini sağlamaktadır. O nedenle insan haklarının genel geçer açıklamalarından biri, insanın haklarını “akıl etmesi” üzerinden yapılmaktadır. Bu süreçte insan, haklarını bazen dine bazen siyasi elitlerin kesin üstünlüklerine kimi dönemlerde paraya, aklın kendisine veya bilimin eline bırakmıştır. İnsan hakları üzerinde etkin olan bütün bu değişkenlerin asıl önemi insanın toplum halinde yaşamasıyla açığa çıkmaktadır.

Bu anlamda insanın haklarını var etmesi ve çeşitlendirmesi daima kendiyile ilgilenmesine ilişkindir. Aklını kullanan insan doğadan gittikçe uzaklaşarak kendi kültürel yaşam alanını, toplumu icat etmiştir. Toplumsal yaşamla beraber insanın kültürel kimliği ortaya çıkmış, diğerleriyle kurulan bağlar yoluyla da bunun anlamı, korunması, dokunulmazlığı, özgürlüğü tartışmaya açılmıştır. Böyle alındığında insan hakları insanın sırf varoluşsal farklılığıyla değil, bu farklılığın gerçekleştiği yerle de bağlantılıdır. Buna göre insan, haklarını yalnızca toplum içerisinde yaşamakta; paylaşmakta, geliştirmekte, savunmakta ya da kaybetmektedir. Dolayısıyla toplum, insan hakları üzerinde olumlu ve olumsuz açılardan güç kullanan başlıca insani yapıyı teşkil etmektedir.

İnsan hakları toplumsal yapıyla birlikte incelendiğinde, işin içine birtakım mekanizmalar ve oluşumlar eklenmektedir. Devlet, toplumun yarattığı söz konusu aygıtların en önemlilerindendir. Temelde toplumun kendini yönetmesi (ya da güçlülerin diğerlerine hükmetmesi) esasına dayanan devletin bu uğurda dayanak aldığı kaynaklardan biri insan haklarıdır. Devlet, insanları bir bakıma hakları üzerinden hizalamaktadır. Fakat devletlerin insan haklarıyla ilgili uygulamaları birbirinden farklıdır ve bu farklılığın sabitlenebileceği standartları yakalamak kolay değildir. Bu noktada demokrasi, bugünkü devletlere dair yapılacak değerlendirmelerin temel referanslarından biridir. Çünkü demokrasinin içerdiği hedefler ile insan haklarının neredeyse tamamı kesişmektedir.

Demokrasi, insanın haklarında, özgürlüklerinde, sosyal yaşantısında ve yönetim yapılarında başından bu yana var olmuştur. Ancak modern ve sonrası dönem ile bu dönemin devletleri açısından demokrasi bir vazgeçilmezlik gibidir. Ulusal ve uluslararası çeşitli bildirgeler bir anlamda bu vazgeçilmezliği göstermektedir. O yüzden mevcut durumlarına ve gelecek planlarına bakarak dünyanın önde gelen devletlerinin ve toplumlarının birer demokrasi yolcusu olduğu söylenebilir. Dünya toplumları ve devletleri en azından böyle bir iddia benimsemişlerdir. Bu nedenle toplumların ve devletlerin insan hakları konusundaki uygulamaları onların demokrasilerinin başlıca göstergeleri olarak okunabilir.

Ne var ki devletlerin kendi iç işlerindeki ya da ötekilerle kurdukları demokratik ilişkilerindeki gerçeklikleri, şeffaflık ya da işlevsellikleri son derece tartışmalıdır. Çünkü mevcut dünyada, demokrasiyle beraber özünde onunla zıt olan kapitalizm, emperyalizm gibi sistemler de bulunmaktadır. Üstelik demokrasi genellikle bu sistemleri yaratanlar, geliştirenler veya takip edenlerce öğütlenmekte ya da yayılmaktadır! Dolayısıyla ekonomik, siyasal ya da teknolojik güçlere sahip bulunanlar, demokrasi ve insan hakları hususlarında eşitsiz veya adaletsiz de olsalar “haksız” sayılmamaktadırlar.

376

Kaynakça

- Aleensour, C. vd. Düşünce Tarihi/Théma Lorousse, Milliyet, İstanbul, 1993.
- Bowles, S., Gintis, H. Demokrasi ve Kapitalizm (Çeviren: Osman Akınhay), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996.
- Çeçen, A. İnsan Hakları, 2. Basım, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1995.
- Çüçen, K. İnsan Hakları, MKM Yayıncılık, Bursa, 2011.
- Galtung, J. Bir Başka Açıdan İnsan Hakları (Çeviren: Müge Sözen), Metis Yayınları, İstanbul, 1999.
- Gündüz, F., Gündüz, M. Yurttaşlık Bilinci, Anı Yayıncılık, Ankara, 2002.
- Hançerlioğlu, O. Felsefe Ansiklopedisi (Cilt 2), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1977.
- Kızılçelik, S. Frankfurt Okulu (Eleştirel Teori), Anı Yayıncılık, Ankara, 2000.
- Köker, L. Demokrasi Üzerine Yazılar, İmge Kitabevi, Ankara, 1992.
- Marshall, G. Sosyoloji Sözlüğü (Çevirenler: Osman Akınhay, Derya Kömürcü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2003.



Nutku, Uluğ. “İnsanın Kültür Varlığı”, CÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 26 Sayı: 2, Sivas, 2002, S. 179-189.

Tosun, G. Sivil Toplum ve Demokrasi, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2005.

Schopenhauer, A. Hukuk, Ahlak ve Siyaset Üzerine (Çeviren: Ahmet Aydoğan), Say Yayınları, 2010.

15 TEMMUZ ASLINDA NEYDİ?

Mustafa ŞEN•

Özet

15 Temmuz başarısız darbe girişimi başarılı olsaydı neler olurdu. Ebette her şeyi doğru tahmin edebilmek ve isabetli bir şekilde değerlendirebilmek mümkün değildir ama genel olarak şunların olabileceğini öngörmek mümkündür: Eğer başarsalardı darbeciler; içsavaş ve işgalle Türkiye'yi Libyalaştıracaktı, dışarıdan yönetilemeyen ve bağımsızlaşan Türk maliyesini yeniden IMF'ye teslim edeceklerdi, dışarıdan yönetilemeyen ve bağımsızlaşan Türk ekonomisini yeniden çok uluslu şirketlerin ve onların yönettiği ülkelerin kontrolüne devredeceklerdi, yeni dünyanın enerji koridoru olan ülkemizi aslan payı alan değil, seyreden konumuna sürükleyeceklerdi, kendi iradesiyle karar alıp hareket yapan Türk Dışişlerini üst aklın uşağı haline getireceklerdi, kendi iradesiyle karar alıp hareket yapan Türk Ordusunu ve Milli Savunmasını emir eri yapacaklardı, küresel silah tüccarlarının ağından kurtulan Türk savunma sanayiini yeniden küresel kan emicilerin acentesi haline getireceklerdi, F. Gülen'i Türkiye'nin ve Müslüman dünyanın manevi lideri olarak Türkiye'nin en başına getirip Müslüman iradeyi teslim alacaklardı, milli iradenin temsilcisi ve bağımsız Türkiye'nin dirayetli ve meşru hükümetlerine son verip AB ve ABD'nin piyonu kukla hükümetler kuracaklardı, milli irade tahakküm altına alınacak, gerçek demokrasi yerine sahte demokrasi ya da proxy demokrasi dönemine girilecekti.

Giriş

15 Temmuz başarısız darbe girişimi ve terör saldırısı sadece hükümeti devirip yönetime el koyma operasyonu değildi. Asıl olarak Yeni Türkiye'nin, Büyük Türkiye'nin, Bağımsız Türkiye'nin ve bunun mimarlarının mezara gömülmesi teşebbüsüydü. Yani, taammüden vatan öldürme girişimiydi. Bu teşebbüs, tam geriye, başlangıç noktasına gidersek, bitmemiş Birinci Dünya Savaşının yeni bir

cephesiydi.

Casusluk teşkilatı şeklinde çalışan bir küresel terör örgütünün kendi içinden çıktığı millete ve onyıllarca ekmeğini yediği ülkeye tanklarla, savaş uçaklarıyla, savaş helikopterleriyle, makineli tüfekleriyle saldırdığı bu elim olay, yeryüzünün görüp görebileceği en alçak, en haysiyetsiz ve en hain hadisedir. Öyle ki; tezahürü ne kadar korkunç, ne kadar vahşi, ne kadar can yakıcı olduğu ortada olan bu olay; eğer başarılabilseydi, olabilecek olanların yanında masum kalabilirdi.

FETÖ, hain planlarını başarabilmek için paralel ordusuyla, paralel emniyetiyle, paralel yargısıyla, paralel bürokrasisiyle, paralel iktisadıyla, hatta paralel vatan ve paralel diniyle bir paralel devlet kurdu; fakat paralel millet kuramadı ve millet anında Türk Silahsız Kuvvetlerine dönüşerek onları en ağır bir yenilgiye uğrattı. Başaramadılar, bin defa deneseler de başaramayacaklar. Çünkü, binlerce yıllık devlet geleneği olan Türk milleti kukla yönetimlerin, devletin ve devletsizliğin; devlet ve millet için bekanın ne olduğunu bilir ve asla vatan hainlerine fırsat vermez. Bunun kodları Türk milletinin derin tarihinde ve irfanında gizlidir. 15 Temmuz bunun en muazzam ispatı ve o kodlar açığa çıktığında Türk milletinin neler yapabileceğinin en açık göstergesidir.

379

15 Temmuz Aslında Neydi ve Darbeciler Başarılı Olsalardı Nelerle Karşılaşacaktık?

FETÖ, eğer başarılabilseydi, ülkemizde neler olurdu? Her şeyden önce, bu sempozyum olabilemeyecekti. Ben burada değil, bir mezarda olacaktım. Kuvvetle muhtemeldir ki, sizler de burada olamayacaktınız. Peki; neydi işin aslı, bizleri neler bekliyordu?

Kanaatimizce, FETÖ'cülerbaşarılı olsalardı 15 Temmuz sonrasında şu 10 maddeyi gerçekleştireceklerdi:

1. İçsavaş ve işgalle Türkiye'yi Libyalaştıracaklardı.
2. Dışarıdan yönetilemeyen ve bağımsızlaşan Türk maliyesini yeniden IMF'ye teslim edeceklerdi.
3. Dışarıdan yönetilemeyen ve bağımsızlaşan Türk ekonomisini yeniden çok uluslu şirketlerin ve onların yönettiği ülkelerin kontrolüne devredeceklerdi.
4. Yeni dünyanın enerji koridoru olan ülkemizi aslan payı alan değil, seyreden konumuna sürükleyeceklerdi.
5. Kendi iradesiyle karar alıp hareket yapan Türk Dışişlerini üst aklın uşağı haline getireceklerdi.

6. Kendi iradesiyle karar alıp hareket yapan Türk Ordusunu ve Milli Savunmasını emir eri yapacaklardı.
7. Küresel silah tüccarlarının ağından kurtulan Türk savunma sanayiini yeniden küresel kan emicilerin acentesi haline getireceklerdi.
8. F. Gülen'i Türkiye'nin ve Müslüman dünyanın manevi lideri olarak Türkiye'nin en başına getirip Müslüman iradeyi teslim alacaklardı.
9. Milli iradenin temsilcisi ve bağımsız Türkiye'nin dirayetli ve meşru hükümetlerine son verip AB ve ABD'nin piyonu kukla hükümetler kuracaklardı.
10. Milli irade tahakküm altına alınacak, gerçek demokrasi yerine sahte demokrasi ya da proxy demokrasi dönemine girilecekti.

İşte; 15 Temmuzda milleti, devleti ve lideriyle Türkiye'nin başardığı şey tüm bu hıyanet girişimlerini bertaraf etmek olmuştur. Şimdi, bu maddeleri tek tek açalım:

1. İçsavaş, İşgal ve Türkiye'yi Libyalaştırma Girişimi

15 Temmuz darbe girişimiyle asıl yapılmak istenen şey, öncelikle bir içsavaştı. Bunu başarabilselerdi, aşağıda ifade edilecek olan diğer felaketler çorap söküğü gibi gelecekti.İşe, ülkenin Cumhurbaşkanı ve Başkomutanı Recep Tayyip Erdoğan'ı öldürerek başlayacaklardı. Bunu, Marmaris'te yakalanan darbeci, vatan haini, asker kılıklı teröristler "Tayyip Erdoğan'ı öldürüp selfi çektirecektik" şeklinde ifade etmişlerdir. Dahası, darbe planlayıcıları Kazan'daki askeri üste devlet ricali için odalar hazırlamış fakat Cumhurbaşkanımız için bir oda hazırlanmamıştı. Bunun anlamı Cumhurbaşkanımızın zaten öldürülmüş olacağıdır. CIA ile ortak çalışan Stratfor'unErdoğan'ın Marmaris'ten İstanbul'a uçan uçağının uçuş kodlarını yayınlaması bir başka Erdoğan katli planının parçasıdır ve bu durum darbenin arkasında asıl kimlerin olduğunu açığa çıkaran en önemli göstergelerden biridir. Şayet Erdoğan'ı öldürme planları gerçekleşseydi, ondan sonra ülkede neler olabileceğini tahayyül edin! İşte, iç savaş süreci böyle başlayacaktı. Elbette ki, bizim bunu kabul etmemiz mümkün olmazdı. Bir tarafta elinde savaş uçakları, tanklar, savaş helikopterleri, toplar, makineli tüfekler, füzeler vesaire olan Pensilvanya paralel ordusu;ortada, ne olacağını gözleyen silahlı ya da silahsız fırsatçılar veya örtük hainler, beri tarafta ise vatansever Türk Silahlı Kuvvetleri ve elinde hiç bir şey olmayan Türk milleti ya da diğer adıyla Türk Silahsız Kuvvetleri.

Sonu her ne olacak idiyse, birbirimize girecektik. Bu çatışma ve iç savaş durumu devam ederken, bölgesel işgal için güneydoğu sınırlarımızda konuşlandırılmış olan DAESH, PKK ve PYD teröristleri harekete geçeceklerdi. Ülke bu yolla Libyalaştırılacaktı. Suriyeleştirme değil, Libyalaştırma. Çünkü, 80 milyonluk nüfusu ve 3 trilyon lirayı aşan gayri safi milli hasılasıyla devasa bir pazar olan Türkiye'nin

Suriyeleştirilmesi darbe girişiminin arkasındaki güçlerin işine yaramazdı. Doğru konumlandırma Libyalaştırma olacaktı. Libyalaştırma şu demek:

- Merkezi otorite ya zayıf veya bir üst gücün elinde. Yani, acz-i hakimiyet durumu...
 - Parçalanmış ama bir tür bütünlüğüne de koruyabilen bir ülke. Yani, acz-i merkeziyet durumu.
 - Süregiden iç çatışma ve iç savaş. Yani, acz- i sulh ve selamet durumu...
- Eğer 15 Temmuz'da vatanhainleri başarılı olsalardı, an itibarıyla yukarıda bahsedilen içsavaş ve Libyalaştırma durumunu yaşıyor olacaktık.

2. Dışarıdan Yönetilemeyen ve Bağımsızlaşan Türk Maliyesini Yeniden IMF'ye Teslim Etme Girişimi

Bilindiği üzere, Türkiye İMF'ye 1947'de girdi ama ilk stand by antlaşmasını 1961'de imzaladı. Dikkat edilirse, darbelerin başlangıcı ile Türk maliyesinin İMF'ye bağlanmasının tarihi ardışık yıllardır. Bu bir tesadüf olamaz. En büyük borçlanma ise 1980 Haziranında olmuş ve arkasından 12 Eylül ihtilali gerçekleştirilmiştir. Burada ilişkilerin karşılıklı belirleyici rolünün altını çizmek lazımdır.

381

Türkiye 14 Mayıs 2013'te İMF'ye olan borcunu bitirmiş ve bunun ötesine geçerek, istenildiğinde çekilmek üzere İMF'ye 5 milyar dolar kredi verme taahhüdünde bulunmuştur. İMF istediğinde bu parayı çekebilir. Elbette, İMF'ye borcumuzun olmaması hiç dış borcumuzun olmadığı anlamına gelmez. Yerel yönetimlerimizin ve merkezi hükümetin dış borcu vardır ama burada önemli olan Merkez Bankasıdır. Merkez Bankasının dış borcu 2015 yılı itibarıyla sadece 2 milyar dolar civarındadır. Türkiye'de değil MB, bir işadamı bile bu miktarda borçlanabilir. Ne ilginçtir ki, İMF'ye olan borcun bitirilmesiyle, Gezi olayları aynı döneme denk gelmiştir. Bunu da hatırlamak gerekir. Zira; 27 Nisan 2007 e muhtırasından başlayıp, ameliyat masasında Başbakanımızı öldürmeye uzanan, Gezi'den devam edip 17-25 Aralık'a sarkan, 6-8 Ekim 2014 Kobani projesi ve 7 Haziran 2015 sürecinden dolanıp 15 Temmuz ihanetine çıkan olaylar zincirindeki hiç bir halka diğerinden ayrı, bağımsız ve ilişkisiz değildi.

Kredi derecelendirme kuruluşlarının çevirdikleri finansal kumpaslar ve yayınladıkları kurgusal raporlar bir yana; 15 Temmuz sürecinde Ekim ayında ülkemizi ziyaret eden İMF heyeti yayınladığı raporda şoklara karşı dayanaklı olduğunu belirttiği Türkiye için "dış finansman ihtiyaçları yüksek seyretmeye devam etmekte ve mali alanı sınırlamaktadır" derken acaba neye işaret etmekteydi! Bu ifadeleri içinde bulduğumuz vetiredeTürkiye'ye karşı yürüttükleri finansal ve

ekonomik darbe tezgahıyla birlikte okuduğumuzda meselenin ne olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Unutulmamalıdır ki, ülke için para, bir başka ifade ile likidite, vücuttaki kan gibidir. Kana kim hükmederse, vücut ülkesine de o hükmeder ve halihazırda Türkiye'nin parası Türkiye'nin kontrolündedir.

3. Dışarıdan Yönetilemeyen ve Bağımsızlaşan Türk Ekonomisini Yeniden Çok Uluslu Şirketlerin ve Onların Yönettiği Ülkelerin Kontrolüne Devretme Girişimi

Türkiye ekonomisi bütün küresel krizlere rağmen ve İMF'nin de itiraf etmek zorunda kaldığıüzere, şoklara karşı dayanıklılığını devam ettirmekte ve büyümesini sürdürmektedir. Ekonominin Ankara'dan yönetilmesi, kararların Ankara'dan verilmesi, dünyanın en büyük yatırımlarının Türkiye'de gerçekleşiyor olması, vaktiyle bütün bunları ülkemizde ama ülkemiz menfaatlerine göre değil, kendi menfaatlerine göre gerçekleştiren küresel güçlerin ve onların içimizdeki acentelerinin hoşuna gitmemeye başlamıştır. Nitekim, Gezi olaylarının başındakiler Başbakan Erdoğan'la yaptıkları görüşmede Gezi Parkıyla ilgili değil, ülkenin en önemli yatırım projelerinin iptal edilmesi yönünde taleplerde bulunmuşlardı. Ancak, ilginç bir tecelli olarak, her ne olursa olsun, dış yatırımcının Türkiye'ye ilgisi devam etmektedir. Asya Pasifik pazarının Şangay'dan Londra'ya uzanacak olan ulaşım hatları Türkiye'den geçecektir. İstanbul Boğazi'nin altından ve üstünden geçen ulaşım hatları bunun için inşa edilmektedir. İstanbul'un üçüncü havalimanı bunun için inşa edilmektedir. Hızlı trenler, yeni limanlar, otobanlar, bölünmüş yollar bunun içindir. Elbette, bunca başımıza gelen bela ve musibet de bunun içindir. Yüksek teknoloji ve arge çalışmaları, Türk yazılım ve donanım sektörünün parlayan bir yıldız gibi dünya piyasalarında yerini alması, bilgi ekonomisi ve bilgi toplumunun yapıtaşlarını oluşturmaktadır.

382

Türkiye artık "köküne su, tepesine makas" ülkesi değildir. Türkiye artık boyu alınacak bir ülke değildir. Türkiye liderliği de böyledir ve hiç bir lider Erdoğan'ın boyunu alacak evsafıta değildir. Türk ekonomisi dünyanın en sağlam ekonomisi olarak küresel pazarın istikrar adası haline gelmiştir. Darbe girişimi bu adayı istikrarsızlaştırıp küresel güçlerin dizaynhanesine çekme girişiminden başka bir şey değildi. 15 Temmuz'da başaramadılar, şimdilerde yürüttükleri ekonomik darbe girişiminde de mağlup olacaklar ve Türk ekonomisi küresel bir aktör olarak yerli ve milli çizgideki yürüyüşünü ve büyümesini devam ettirecektir.

4. Yeni Dünyanın Enerji Koridoru Olan Ülkemizi Pay Alan Değil, Seyreden Konumuna Sürüklenme Girişimi

Malum olduğu üzere, ülkemiz dünyanın enerji koridoru olma niteliklerini haizdir. Enerji kaynağı olmayan Avrupa'nın en uygun fiyata enerji alabileceği hatlar ya halihazırda Türkiye üzerinden geçmektedir ya da Türkiye üzerinden geçecek şekilde inşa edilmek zorundadır. Bu geçişin fiyatlaması ülkeye kimin hükümet ettiğiyle doğrudan alakalıdır. Ülkenin yerli ve milli hükümetinin 10X paraya fiyatlayacağı petrol veya doğalgazı, küresel güçlerin taşeronu olan bir hükümet 1X paraya, yani bu fiyatın onda birine fiyatlayabilir. Aradaki devasa farkBüyük Türkiye ile köle Türkiye arasındaki fark olacaktır. Bunun uluslararası ilişkilerde Türkiye'nin elini ne kadar güçlendireceğini veya ne kadar zayıflatacağını bir düşününüz! Türkiye'nin küresel ve bölgesel meselelerde pazarlık gücünün ne olabileceğini yahut elinden neleri kaçıracağını hesaplayınız! 15 Temmuzda vatan hainleri başarılı olsalardı, işbaşına gelecek olan gayri yerli ve gayri milli hükümet tüm avantajları, hiç yapmazsa, uluslararası tanınma ve meşruiyet için küresel güçlere teslim edecekti. Bu, Türkiye'yi teslim etmekten farksız olacaktı. Kimlerin teslim alacağını anlamak için çok şey bilmeye ve çok şey demeye gerek yoktur;sadece, İncirlik Üssü'nden havalanan NATO uçaklarının darbecilerin kullandığı F 16'lara yakıt ikmali yaptıklarını hatırlamak yeterli olacaktır.

5. Kendi İradesiyle Karar Alıp Harekat Yapan Türk Dışişlerini Üst Aklın Uşağı Haline Getirme Girişimi

Monşer sonrası Türk Hariciyesi, uluslararası kurumlar ve uluslararası toplum denilen ne idüğü belirsiz ahlaksızlık abidelerinin iki yüzlü, çifte standartçı, yalancı ve sahtekar tavır ve davranışlarına rest çekmeye başladığından beri, uluslararası ilişkilerde yalnızlaştırılmaya başlamıştır. Gerek bölgesel ve gerekse küresel ölçekte bir umut olan Türkiye, bölgesel sorunların onsuz çözülemeyeceği bir konumdadır. Darbe girişiminin seyri belli oluncaya kadar, yani darbecilerin mağlubiyet emareleri görülünceye kadar hiç bir Batılı ülke Türkiye'nin yanında yer aldığını ve darbeye karşı olduğunu beyan etmemiştir. O kadar ki, bazıları bilgisayar oyunu oynandığını zannettiklerini söyleyecek kadar densizleşmişlerdir. Halbuki, biz pokemon kovalamıyorduk, vatanhaini kovalıyorduk; onların piyonlarını, uşaklarını kovalıyorduk o gece.Kendilerini kovalayacağımız günler de pek uzak değildir.

Darbe girişiminin başarısızlığa uğramasından sonra, çoğu yarım ağızla olmak üzere, Türkiye'nin yanında olduklarını ifade eden Batılı ülkeler, darbeci vatan hainlerinin hukuk karşısına çıkarılması süreçlerinde her gün yeni bir demokrasi, özgürlük ve insan hakları soytarılığına başvurarak darbecilerin avukatlığını yapmakta, içişlerimize müdahale etme cüreti göstermeye yeltenmekte, teröristlere arka

çıkarmakta, kendi ülkelerindeki teröristlere yardım ve yataklık yapmaktadır. Bu durum, gerçekte darbeyi kimlerin yaptırdığı, eğer başarsalardı ipleri asıl kimlerin ele alacağı ve böylece Türk Dış Politikasının kimlere hizmet edeceği konusunda sanırım herkese bir fikir vermektedir.

6. Kendi İradesiyle Karar Alıp Harekat Yapan Türk Milli Savunmasını NATO'ya Emir Eri Yapma Girişimi

Cumhuriyetin kuruluşundan sonra ilk savaşı toprak kazanımımız Kıbrıs Barış Harekatı'nda olmuştur. Başbakan Ecevit'in karşı çıkmasına rağmen, Başbakan Yardımcısı Necmettin Erbakan, onun İngiltere'de olduğu zamanlarda müdahale kararı vermiş ve Kıbrıs yeniden Türk yurdu olmuştur. O günden sonra ordumuz ilk defa ve Cumhuriyet tarihinde ikinci defa Fırat Kalkanı Operasyonu ile, 1974'te olduğu gibi, yine egemen güçlere rest çekerek büyük bir harekat yapmaktadır. Bölgenin barış ve huzuru bu harekata ve devamına bağlıdır. Bu ancak ve ancak, güçlü ekonomimiz, güçlü milli savunmamız ve güçlü liderliğimizle mümkün olabilmektedir. Irak içerisinde Başika'daki askeri varlığımız da bunun içindir ve tüm bunlar kendi irademizle yapılmaktadır. 15 Temmuz gecesi sınırlarımıza konuşlandırılan terör gruplarının, eğer başarsalardı güneydoğu topraklarımızda, Irak ve Suriye'nin kuzey bölgelerinde neler gerçekleştirmek isteyeceklerini ve oralardaki askeri varlığımızın akıbetinin ne olacağını sanırım herkes tahmin edebilir.

Milli Savunmamız, ordusu ve tüm diğer destek kuvvetleriyle birlikte, kendi iradesiyle karar alan ve uygulayan bir duruma gelmiştir. Batılı güçler kendi hükümlerlik alanlarını muhafaza etme adına katliam üstüne katliam yaparken, Türk ordusu, savunmamızı, milli savunma konseptine uygun bir şekilde, bölgenin merkezine almıştır. Bu toprakların savunmasının kararı Ankara'da alınırken, kimsenin toprağında gözümüz yok ama, uygulaması ise gerektiğinde sınır ötesinde olmaktadır ve böyle olacaktır. İşte, 15 Temmuz hain darbe girişimi ve terör saldırısıyla son verilmek istenen şeylerden biri de buydu.

7. Küresel Silah Tüccarlarının Ağından Kurtulan Türk Savunma Sanayiini Yeniden Küresel Kan Emicilerin Acentesi Haline Getirme Girişimi

15 yıl önce savunma sanayiimizin %20 kadarı milli üretimdi. Şimdi, bu oran %60'ın üzerine çıkmıştır. Yürütülen bir kısım projeler bittiğinde ise, 2023 itibarıyla bu oran %75'in üzerine çıkmış olacaktır. Türkiye gün be gün küresel güçlerin müşterisi olma, onların kapısına gitme mecburiyetini sonlandırmaktadır. Gerçek bağımsızlık budur. Türkiye'nin hem kendi savunma ihtiyaçlarını karşılayacak üretimde bulunması hem

de savunma sanayii ürünlerini ihraç etmeye başlaması ve bununla büyüyen milli ekonomiyi daha da büyütmesi “bağımlı Türkiye mahallesi”nin 15 Temmuz saldırısının ilk saatlerinde neden sessiz kaldığına da açık bir telmihte bulunmaktadır. Bu durum aynı zamanda, eğer muvaffak olsalardı, 15 Temmuz sonrasında milli savunma sanayiimizin başına neler geleceğinin de bir göstergesi olarak değerlendirilmelidir.

8. F.Gülen'i Türkiye'nin ve Müslüman Dünyanın Manevi Lideri Olarak Türkiye'nin En Başına Getirip Müslüman İradeyi Teslim Alma Girişimi

Fethullah Gülen Ehli Sünnet ve'l-Cemaat içinden çıkarılmış biridir. Kendisini Hz İsa zanneder. Bu durumda kendisi tabii ki mesihtir de aynı zamanda. Böyle bir sapık inanca sadece kendisi değil, hizbinin çatı katındaki herkes sahiptir. Bunların böyle olup olmadıklarını Küçük Dünyam isimli kendi hayatını anlattığı Latif Erdoğan imzalı söyleşi kitabında okuyabilirsiniz. Aynı yazarın Şeytanın Gülen Yüzü isimli kitabında da benzeri şeyleri bulabilirsiniz ama o neticede bir başkasının kitabıdır. Birincisi bizatihi Gülen'in ağzından çıkmış sözlerden oluşmaktadır.

Şimdi FETÖ'den tutuklu bulunan Ali Bulaç 2008 yılında GENAR Araştırma Merkezinde şöyle demişti: “Siz onları tanımazsınız. Bu yapı bir piramit gibidir. En altta melekler, ortada çakallar, üstte ise şeytanlar vardır.” İşte, Bulaç'ın şeytanlar dediği en üst kesim Gülen'i Hz İsa kabul eder. Çakallar dediği ortadaki kesim onu mehdi bilir. En alttaki kesim ise bir büyük hoca zanneder. Altan yetiştirdikleri hocacılardan seçip orta katmana çıkardıklarını mehdici, oradan yetiştirip üste çıkardıkları mehdicileri mesihçi yaparlar. Bu şeytani casusluk örgütü maalesef Ehli Sünnet içerisinden çıkarılmıştır.

Ehli Sünnet bu toprakların ağırlığıdır. Bu toprakları bize vatan yapan Ehli Sünnet'tir. İşte, Gülen'in arkasındaki güç, onu tam da buraya, Ehli Sünnet'in kalbine saldırttı. Başarılı olsalardı, Gülen, dini lider olarak “Ankara'ya inecek”ti ve onu havaalanında, atadıkları “genel kurmay başkanı karşılayacak”tı. Bu cümleleri bana,şimdilerde yurtdışına kaçmış olan Prof. Dr. Osman Özsoy 2008 yılında, GENAR'da söylemişti. Ama kim bilebilirdi ki, böylesine bir hain plan işliyordur. Böylece, icad ettikleri paralel din, Türkiye'nin resmi dini haline getirilecekti. Sünnisi, Alevisi, Caferisi, Hristiyanı, Yahudisi, Ezidisi, deisti, ateisti ve agnostiğiyle Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları bu dinle karşı karşıya kalacaklardı.Lakin, paralel devlet ve paralel din uydurdular ama paralel millet uyduramadılar. Neticede, millet onlara gereken cevabı canıyla ve kanıyla verdi.

9. Milli İradenin Temsilcisi Olan Bağımsız Türkiye'nin Dirayetli ve Meşru Hükümetlerini Devirip AB ve ABD'nin Piyonu Kukla Hükümetler Kurma Girişimi

AB ve ABD kendi rayında bir Türkiye istiyor. Türkiye ise son yıllarda onların çizdiği rotada bulunmamaktadır. Bu hem Türk milletinin hem de Türk devletinin kararı ve iradesidir. Kendi kaderini kendi iradesiyle belirlemek ve istikbal ve istiklalini kendi çizdiği ufuklarda aramak istemektedir. Hükümetlerin kararlılığı ve alternatifli dış politika stratejileri Avrupa ve Amerika'nın dış politika stratejileriyle ve hususen bölgemizdeki yani Merkezî Dünya'daki stratejileriyle çelişmektedir. Her defasında Türkiye olarak engel teşkil etmekteyiz. 15 Temmuz gecesi taraflara itidal tavsiye etmeleri -hangi taraflarsa artık- ve aradan geçen bunca zamana rağmen samimi bir açıklama yapmamış olmaları ve geçmiş olsun ziyaretine gelmemiş olmaları, aslında ne tarafta durduklarını açıkça ortaya koymaktadır. Bu yüzden her türlü Erdoğan'dan kurtulma planının içinde yer almakta ve hükümeti zayıflatıcı, zor durumda bırakıcı ne varsa, terör örgütleri dahil, ona destek olmaktadırlar. Bunu yapmak için de ne kadar yalan, iftira, ikiyüzlülük, çifte standart, çarpıtma ve saptırma varsa onu silah olarak kullanmaktadırlar. Onlara rest çeken, meydan okuyan, yaptıkları ne kadar ahlak ve vicdan dışı iş varsa yüzlerine vuran bir hükümet değil; tamam efendimci, kul köle olucu bir hükümet istemektedirler ve 15 Temmuz hiyanetini başarsalardı tam da arzuladıkları gibi bir hükümete kavuşmuş olacaktı. Bu olmadı, olamaz ve asla olmayacak. Büyük Türkiye'nin her zaman dik duruşlu, dirayetli ve sadece milletine hizmet eden, sadece milletinden emir alan hükümetleri olacaktır.

386

10. Milli İradenin Tahakküm Altına Alınma ve Gerçek Demokrasi Yerine Sahte Demokrasi ya da Proxy Demokrasi Dönemine Geçiş Girişimi

Tüm bunlardan sonra, neticede Türk demokrasinin sonuna gelinmiş olacaktı. Halkın kendi kendini yönetmesi dönemi kapanacaktı. Ülke, milletin vekalet verdiği temsilcileri tarafından değil, tıpkı vekalet savaşlarında olduğu gibi, küresel güçlerin vekalet verdiği piyonları tarafından yönetilecekti. Yani, demokrasi dönemi bitecek, proxy demokrasi dönemi başlayacaktı.

Neyse ki; milletiyle, devletiyle, lideriyle, gerçek silahlı kuvvetleriyle ve silahsız kuvvetleriyle Türkiye ayağa kalktı ve ülkesini tüm bu felaketlerden kurtardı.

SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN ULUSAL SİYASETİNE BİR DARBE OLARAK JELTOKSAN

Nursulu İMİŞOVA ÇETİN•

Konuşmama başlamadan önce, Kazakistan Cumhuriyeti için son derece önemli ve anlamlı bir gün olan bugün, 16 Aralık günü Kazakistan'ın Bağımsızlığının 25. Yıl dönümünde gerçekleşen bu sempozyumun düzenleyicilerine en içten şükranlarımı sunar, başarılarının devamını dilerim.

Kazakistan Cumhuriyeti 16 Aralık 1991'de ilan ettiği bağımsızlığını ilk tanıyan ve ilk dost kardeş elini uzatan ülke, Türkiye Cumhuriyeti olmuştur. Bu nedenle, Kazak halkı ve Kazakistan devleti hiçbir zaman bunu unutmayacaktır ve her zaman Türk halkının yanında yer alacaktır inşallah. Nasıl ki, 15 Temmuz darbe girişiminden sonra, ülkemizde demokrasi nöbetleri gece gündüz sürerken ve bu tehlike henüz atlatılmamışken, Kazakistan Cumhurbaşkanı Sayın Nursultan Nazarbayev Türkiye'ye gelerek, Kazak halkının selamlarını ve geçmiş olsun dileklerini getirerek, Türkiye'nin yanında olduğunu, 15 Temmuz sonrası ilk resmi Cumhurbaşkanı ziyaretıyla en güzel şekilde ortaya koyduğu, bu destek Türkiye Cumhuriyeti için çok mühim ve anlamlı olmuştur. Bu ziyaretle ilgili Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Sayın Recep Tayyip Erdoğan, "Ziyaretin bilhassa 15 Temmuz Fethullahçı terör örgütünün darbe teşebbüsünden sonra olmasını çok anlamlı buluyorum. Bu günler, kara gün dostuyla diğerlerinin ayrıştığı günlerdir. Her daim Kazakistan'ın yanında yer almış bir ülke olarak bu kardeşliği asla unutmayacağız. Bir Kazak atasözü "Kötü yiğit kendini düşünür, iyi yiğit dostunu düşünür" der. 15 Temmuz'dan sonra yapılan bu ziyaret, Kazakistan'ın 'aksakalı' Nazarbayev'in kara gün dostu olduğunu bir kez daha ortaya koymuştur. Ben bir kez daha Nazarbayev'e teşekkür ediyorum" demişti. (<http://www.aksam.com.tr/siyaset/cumhurbaskani-erdogannazarbayev-ortak->

387

aciklama/haber-539164; <http://www.haberler.com/erdogan-nazarbayev-ortak-basin-toplantisi-8676923-haberi/>).

Aynı zamanda 16 Aralık 1991, Türkiye Cumhuriyeti'nin tüm Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını tanıdığı bir gündür. Tam 25 yıl önce bu günde Türkiye, Azerbaycan'ın, Kazakistan'ın, Kırgızistan'ın, Özbekistan ve Türkmenistan'ın bağımsızlığını tanıyarak, Türk ülkelerine ilk dost ve kardeş elini uzatmıştır.

Bununla birlikte, bugünde Kazak halkının bağımsızlığına kavuşma tarihinde en önemli yer alan ve Sovyetler Birliği'nin dağılım sürecinde kilit noktası olan 1986 Jeltoksan ayaklanmasının tam 30. yıl dönümüdür. Dolayısıyla, bugün Türk Dünyası ve Kazak halkı tarihinde son derece anlamlı ve önemli bir gündür.

Bu bildiride 1986 Jeltoksan ayaklanmasını hazırlayan sebepler ile önkoşullarını, bu ayaklanmanın gelişimini, Kazak halkı için sonuç ve neticeleri ile birlikte bu ayaklanmanın Sovyet Birliği milli ulusal siyasetini çürüterek, darbe vurduğu ele alınacaktır.

16-19 Aralık 1986, Çarlık Rusya'sının başlattığı ve Sovyetler Birliği'nin devam ettirdiği Kazakları yok etme ve yok sayma siyasetinin zirve noktasına ulaşması nedeniyle Kazak halkının sabrının taşıdığı bir gün, Kazak gençlerinin -20 - -30 derece soğuklarda sokaklara çıkarak kendi hayatlarıyla ülke egemenliğini savunduğu bir gün, uçsuz bucaksız bozkırlarda yaşayan Kazakların yanı sıra tüm Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa coğrafyasında yaşayan halkların milli duygularının uyandığı bir gün, aynı zamanda Sovyetler Birliği'nin hiçbir zaman hiçbir halkı düşünmediğini ve sömürge, kolonial bir siyaset yürüttüğünü gösteren ve bu nedenle bu Kızıl imparatorluğun sonunu başlatan bir gündür.

XX. yüzyıl Kazaklar için hayatta kalma mücadelesinin verildiği, en zor ve en uzun asır olmuştur. Sovyetler Birliği'nin planlı bir şekilde Kazakları yok etme politikasının neticesinde XX. yüzyılda en azından 7-8 milyon Kazak nüfusu yok olmuştur (Çetin, 2015:111-113). Bundan dolayı ki, Kazakistan Cumhuriyeti bağımsızlığına kavuştuğu 1991 yılında Kazaklar kendi topraklarında azınlık haline gelmişler ve bugünde Türk ve Müslüman ülkeleri arasında en büyük yüz ölçümüne sahip Kazakistan'ın nüfusu ise sadece bir İstanbul kadardır (17 milyondan fazla). Bununla ilgili, Kazak Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev: "Kazak halkının XX. Yüzyıl boyunca yaşamış olduğu sıkıntı ve acı dolu günler, başkalarının rüyasına girse onlar için kâbus olurdu. Kazak halkının imkânsızlığa inanıp, dayanılmaz dayananablen sabırlılığına hayran olmamak mümkün müdür?" diye yazmıştır.

Sovyetler Birliği'nde 1980 yıllarının ortasında siyasi ve ekonomik idarenin güçsüzlüğü hat safhaya ulaşmış olup, devletin bu şekilde devam edemeceğinden toplumsal değişmeyi amaçlayan sosyo-ekonomik ve siyasi faaliyetlerinin sistemi, tarihe “perestroyka” (yeniden yapılanma) ve “glasnost” (açıklık) ismi ile geçmiştir. Ama sonraki gelişmeler gerekli değişikliklerin yapılmadığını veya yapılamadığını ortaya koymuştur. Ekonomik reformların yapılamaması halkta hoşnutsuzluk yaratmıştır. Sovyet idarecileri, değişiklik yapmakta yetersiz kalınca, memlekette gerçek manada bir çöküş başlamıştır.

Bu genel krizin çok önemli alanı, Sovyetler Birliği'nin dağılmasını başlatan ve hızlandıran milli ilişkilerinin krizi olmuştur. Çok uluslu olan Sovyet devletinin bu sahada birçok problemleri mevcuttu: bir taraftan, demokrasileşmeyi ve ilerlemeyi hedefleyen “perestroyka”, diğer taraftan hiçbir ulusun egemenliğini, gelişmesini istemeyen ve devletteki tüm kontrolü kendi elinde tutmak isteyen merkeziyetçi bürokratik bir sistem. Bu milli ilişkilerin ve Sovyetlerin ulusal siyasetinin krizi, Jeltoksan ayaklanmasıyla zirveye ulaştı.

Almatı'daki Jeltoksan ayaklanmasını hazırlayan sebepler, Sovyet Hükümeti'nin Kazak halkını kendi milli kökünden ve değerlerinden koparma siyasetinin yanı sıra tüm Sovyet coğrafyasında yürüttüğü Ruslaştırma, yani Rus temeli üzerinde tek bir “Sovyet halkını” kurma politikasıdır. Bunun içinde, Rusçanın zorunlu olarak öğretilmesi, herkesin bilmesi ve belgelerin Rusça hazırlanması zorunluluğunun yanı sıra, Kazakçanın ikinci plana itilmesi, öğretilmemesi ve geliştirilmemesi (örneğin, 1954-1986 yılları arasında 600 Kazak okul kapanmıştı (Nuğman, 2010:137)), Kazak nüfusun kırsal bölgede yerleştirilmesi ile birlikte Rus nüfusun şehirlerde yaşaması (örneğin, Kazakistan başkenti Almatı'da 1980'li yılların ortasında Rus nüfusu Kazak nüfusundan iki kat fazla idi (Nuğman, 2010:136)), Kazaklar kendi ülkelerinde ekonomik ve sosyal sıkıntılar yaşarken, Rus nüfusuna daha iyi şartların sağlanması, yönetim kademelerine Rusların getirilmesi ile Kazakların getirilmemesi meseleleri en önemli olanlardır.

Sovyetler Birliği bünyesinde olan Kazakistan'ın yönetimini Moskova tayin ederdi. Komünist Partisi Merkez Komitesi, 16 Aralık 1986 günü sabah yapmış olduğu ve 18 dakika süren toplantısında, Kazakistan SSC'nin Başkanı görevini uzun süre yürüten Dinmuhammed Kunayev'i emekliye sevk etmiş, boşalan bu göreve de o güne kadar Kazakistan'a hiç ayak basmamış Ulyanov Bölge Parti Komitesi'nin Birinci Sekreteri, Rus kökenli Genadiy Kolbin'i, Birinci Sekreter (yani Başkan) olarak getirir. Kazakistan'ı ve Kazak halkının kültürünü, örf-adetlerini bilmeyen bir Rus yöneticinin en üst düzeyde Kazakistan'ı temsil edecek olması, yani Kazakistan Devlet Başkanlığı görevine getirilmesi, başta Kazak gençleri olmak üzere tüm Kazak

halkının tepkisine sebep olmuştu. Bu kararı öğrenen Kazak gençler, atamayı protesto ederek Kazakistan'ın o dönem başkenti Almatı'da Komünist Partisi Merkez Komitesi Binası önündeki alanda toplanarak pankart açarlar. "Kazaklara Kazak Yönetici" isterler. Moskova Hükümeti, İçişleri Bakanlığına bu mitingi dağıtma talimatını verir. Alandaki gençler polis tarafından dağıtılır. Şehirde hemen telefon hizmeti kesilir, ama bu haber bir gecede yayılır.

17 Aralık günü sabah 08:00'de gençler ve işçilerden oluşan üç yüz kişilik bir topluluk, tekrar alanda toplanarak "Her halka kendi lideri", "Kolbin Rusya'ya geri git", "Kazakistan Kazaklarıdır" mealinde sloganlar atmışlardı. Kazak gençlerinin barışçıl mitingine katılanların sayısı öğleye yakın beş bin kişiyi, akşama doğru ise yirmi bini bulmuştur.

Sovyet Hükümet'i bu haklı talebi, Kazak milliyetçiliği ve Rus düşmanlığı olarak algılamış, Moskova'ya karşı baş kaldırma olarak değerlendirmiştir. Bu hareketi bastırma düşüncesiyle Moskova gizli olarak "Metel" (Tipi, Fırtına) operasyonunu başlatmıştır. Büyük bir askeri birlik yanında başta Almatı olmak üzere uzak-yakın 8 şehirden özel eğitilmiş 70 binden fazla asker Almatı'ya birkaç saat içinde yığılmışlardı. Bu birliklere göz yaşartıcı bombalar ve zehirli gazların bulunduğu araçlar verildi (Kara, Füsün, 2012:423).

Bu operasyonla ilgili Gardian muhabiri Martin Wolker, Moskova'da bulunduğu dönemlerde çeşitli kaynaklardan yararlanarak şunları yazdı: "Almatı'daki gösterilere on binden fazla kişi katıldı. Protestocular 17 Aralık öğleden sonra komünist parti merkezine üç koldan saldırdı. Bazı bölümler yağmalandı. Almaata'ya süratli şekilde yetmiş bin polis ve asker gönderildi. Edindiğim bilgilere göre; Moskova'dan 15 uçak dolusu özel askeri birlikler gönderildi" (Kara, Füsün, 2012:422).

Aralık ayının bu soğuk gününde ve akşam saatlerinde 20 itfaiye aracı Kazak halkının üzerine tazyikli su sıkmaya ve ardından da eğitilmiş köpeklerle askerler ve polisler protestoculara karşı cop, silah vb. aletlerle saat 24:00'a kadar ölesiye dövme, öldürme ve her türlü hakaret içerikli davranışlar sergilemişlerdir. Meydandaki beyaz karların üzeri Kazak gençlerinin kanlarıyla kızıla boyanmıştı. Protestocular arasında yaralı, ağır yaralı ve ölümlerin sayısı hızla artarken, gençlerden bazıları ara sokaklara kaçmışlardı. Bu defa ara sokaklarda ve öğrenci yurtlarındaki dövme, tutuklama ve keyfi muameleler sabaha kadar devam etmiştir. Meydandaki on binlerce Kazak gençleri üstü açık kamyonetlere rast gele atılarak şehir dışında açılmış çukurlara doldurulmuşlardır. Bu Kazak tarihindeki acı dolu günlerdi.

Bu trajik olaydan sonra Kazakların milli gururunu savunan ve düşüncelerini yönetime açıkça ifade eden gençler takibe alındı, hapse atıldı, işten kovuldu, Üniversite ile ilişkisi kesildi, sürgün edildi. Aralık bozgunculuğu suçlamaları ile toplam 8.500 kişi tutuklandı, 1.700'den fazla kişi ağır yaralandı, 5.324 kişi savcılıkta sorguya tabi tutuldu, 850 kişi istihbarat tarafından sorgulandı, 99'u hapse atıldı, 900 kişiye idari cezalar verildi, 319 kişi ihraç edildi, 309 öğrencinin Üniversite ile ilişkisi kesildi (Kazakistan Tarihi. 2010:93-94).

Basında karalama ve suçlama kampanyası başlatılmıştır. Jeltoksan ile ilgili ilk haberi Komünist Hükümeti'nin resmi yayın ajansı 17 Aralık'ta verdi, sonra Moskova televizyonu bu haberi verdi, 18 Aralık'ta da Budapeşte radyosu da duyurdu (Kara, Füsün, 2012:422). Jeltoksan ayaklanmasına katılanlar, Sovyet Hükümeti tarafından ırkçı, bozguncu, esrarkeş olarak karalanmakta ve suçlanmakta idi.

Almatı'daki Brejnev Meydanı ve şehir sokaklarında vatanları ve özgürlükleri uğruna hayatlarını kaybetmiş olan yaşlı genç, kadın-erkek Kazaklar, Jeltoksan Kurbanları (Şehitleri) olarak anılmaktadır. Bu Jeltoksan ayaklanmasının kurbanları, genç Üniversite öğrencileri Kayrat Riskulbekov, Erbol Spatayev, Sabira Muhamedcanova ve Lyazzat Asanova. Jeltoksan şehitleri, şehitlik makamlarında Kazak bağımsızlığının koruyucuları olacaklardır. Jeltoksan şehitlerimizin ruhları şad, mekânları Cennet olsun.

391

Bu sırada Kazakistan SSC Birinci Sekreteri Genadiy Kolbin, yaşanmış olan olayları; adi itaatsizlik, esrarkeş ve sarhoş bir genç grubun başıbozuk hareketi, Kazakların Rus düşmanlığı şeklinde bir rapor hazırlatmıştı. Almatı'da yaşanmış olan olayların duyulması üzerine sekiz-on büyük şehirde protestolar başlamış, bunlara karşı da polis ve asker aynı şekilde davranmışlardır. Almatı'da başlatılan protestolar devam ettiği gibi, diğer cumhuriyetlere de sıçramaması için alınmış olan önlemler, sonucu değiştirmemiştir.

Sadece uluslararası toplum ve Sovyetler Birliği'ndeki demokratik güçlerin baskısıyla, SBKP yönetimi Jeltoksan kahramanlarına karşı baskı yoğunluğunu ve cezalandırma gücünü azaltmak zorunda kaldı.

25 Aralık 1986'da Moskova'da düzenlenen Sovyet Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi Politbüro toplantısında Almatı'daki ayaklanma, "milliyetçilik, ırkçılığın görüntüleri" olarak değerlendirildi, Temmuz 1987'de Sovyet Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi tarafından kabul edilen kararda, Jeltoksan eylemi "Kazak milliyetçiliğinin tezahürü" olarak nitelendirildi. 1986'da Almatı'da Kazak gençlerinin SSCB yönetimi ve rejimine karşı yaptığı ayaklanma "Esrarkeş ve sarhoş Kazak

gençlerinin bozgunculuğu” olarak tanıtıldı(<http://www.tarih-begalinka.kz/ru/timetravel/page3272/>).

Bu 1989 yılına kadar devam etti; konuya yasak getirildiğinden, bu haksızlığı kimse dile getiremedi. 6 Haziran 1989’da Moskova’da, Parlamento’ya seçilen SSCB Halk Temsilcilerinin ilk meclisi gerçekleştirildi. Bu meclise Kazakistan’dan 19 temsilci katılmasına rağmen kimse Aralık olaylarından bahsetmek istemiyordu. Sanki, Kazakistan’da Jeltoksan trajedisi hiç yaşanmamıştı. 6 Haziran 1989’da Kremlin’de gerçekleşen SSCB milletvekilleri meclisinde Jeltoksan ayaklanması ilk kez Muhtar Şahanov tarafından gündeme getirildi. Bununla ilgili, Muhtar Şahanov hatıralarında şöyle yazmaktadır: “Birkaç gün önce Kolbin bana gelerek: “Aralık olaylarını gündeme getirmek istediğini biliyorum. Bundan vazgeç. Sonra her şeyi hallederiz” diye ricada bulundu. Sonra benim üzerimde etkili olacağını sandığı yetkili iki kişiyi de gönderdi. Ama ben kararımdan dönmedim. Sonuçta KGB, Gorbaçov ve Kolbin’i kandırarak kürsüye çıkmak zorunda kaldım” (Şahanov, 2006).

6 Haziran 1989’da Kremlin’de SSCB Parlamento’sunda Muhtar Şahanov herkesi kandırarak, kürsüye çıktı ve önemli konuşmasını yaptı. Onun Rusça yaptığı konuşmasının Türkçe tercümesi: “Yüksek Meclis! Olması muhtemel etnik çatışmayı önlemek amacıyla, ben, Kazakistan’dan seçilen 19 Milletvekili adına Cumhuriyetimizde büyük olumsuzlukları yol açmakta olan şu durumu ortaya koymak istiyorum. Mecliste Gürcistan’da yaşanan olaylar meselesi gündeme getirilmesinden itibaren, Kazakistan’dan seçilen milletvekilleri seçmenlerinden sayısızca mektuplar almaktadırlar. Onlar bu mecliste geniş çaplı yürütülen “glasnost” ve “perestroyka”ya rağmen barışçıl göstericilere karşı askeri kazmaların, köpeklerin kullanıldığı, kadın ve kızların asker botlarıyla tekmelendiği, coplarla saldırı yapıldığı 1986 yılında Almatı’da yaşanan Aralık Olayları meselesini gündeme getirmediğimizden dolayı bize şikayetlerini açıkça bildirmektedirler.

Bahsettiğimiz bütün bu vahşet herkes tarafından bilinen mitingler hakkında genelgenin daha yayınlanmadığı dönemlerde yaşanmıştır. Miting kurbanları hakkında gerçekler bugüne kadar hala toplumdan gizlenmektedir. Bazı kaynaklara göre, olaylar sırasında iki bine yakın kişi tutuklanmıştır. Bunların çoğunluğu uzun yıllara hükmedilerek hapse atılmıştır. Binlerce kişi üniversitelerden ve iş yerlerinden atılmıştır. Krizden çıkma hususundaki reformların eksiklikleri, ilk deneye dayanmadan, gerçek yüzünü ortaya koydu, siyasi hazırlığa sahip olmayan yüzlerce gençlerin kaderini sonsuza kadar olumsuz etkilemiştir. Ancak, Almatı olaylarıyla ilgili gerçekler ve asayiş kuvvetleri askerlerinin canice hareketleri şu ana kadar gizli tutulmaktadır. Bundan dolayı, ülkede Aralık olaylarıyla ilgili çeşitli söylentiler

çoğalmakta ve bu çeşitli etnikler arası anlaşmazlıkların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bundan dolayı, biz, çeşitli ülke ve milletlerden oluşan milletvekillerinden Almatı’da yaşanan Aralık Olaylarını inceleyecek olan bir komisyonun kurulmasını talep ediyoruz. Almatı olaylarından sonra Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezi Komitesi’nin “İşçilerin enternasyonal ve vatanseverlik terbiyesiyle ilgili Kazakistan Cumhuriyeti Parti Heyeti’nin Faaliyetleri Hakkında” adlı bir kararı yayınlanmıştır. Bu kararda Almatı’daki Aralık Olaylarının “Kazak Milliyetçiliği” [Sovyetlerde milliyetçilik, ırkçılık ile aynı olumsuz manayı taşımaktadır] olduğu ifade edilmiştir. Milliyetçilikle beş bin, on bin, yüz bin, hatta daha fazla kişiyi suçlaya bilirsiniz. Ancak, tüm halkı ırkçı-milliyetçi olarak suçlayamazsınız! Bu suçlama tüm Kazak halkına sürülen bir leke ve iftiradır! Bundan dolayı millete adaletsizce atılan iftiranın geri alınması için gerçeklerin tespit edilmesini ve adaletin yerini getirilmesini talep ediyoruz. Kazak halkı tarihi ve kanıyla halklar dostluğuna sadık olduğunu birçok kez ispatlamıştır. Yakında Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezi Komitesi’nin etnik toplumlar arası sorunları masaya yatıracak bir toplantı düzenleyecektir. Merkezi Komite üyesi olmadıkları için milletvekillerinin çoğunluğu bu toplantıya katılma hakkına sahip değildir. Bundan dolayı biz, Kazak milletvekilleri şunu teklif ediyoruz: Bu mecliste SSCB’ye üye otonom cumhuriyetlerin, otonom eyaletlerin, milli bölgelerin ve azınlık halkların ana dillerine resmi devlet statüsü verilmelidir! Ayrıca, bugüne kadar doğdukları topraklarda kendilerini sürgün kurbanları gibi hissetmekte olan Sovyetler Birliği’ndeki Ahıska Türklerinin ve Kırım Tatarlarının zor durumuna çözüm bulunmasını talep ediyoruz! Müsaadenizle, divana seçmenlerden gelen şikâyetlerin bir kısmını ve ülkedeki tanınmış yazarların, bilim adamlarının, gençlerin imza atarak kurultaya yollamış oldukları mektupları vermek istiyorum.

Bu tarihi bir konuşmadır. Bu Sovyet Birliği’nin sömürge siyasetinin, milli irade ile yüzleştiği bir konuşmadır. Sovyet coğrafyasının dört köşesinden toplanan milletvekillerini önce şaşkına ve korkuya büründüren, zaman geçtikçe ise merkez Moskova’ya karşı milli iradesini hissetmeye, ortaya koymaya ve dillendirmeye cesaret veren bir konuşmadır. Bu Sovyetler Birliği’nin sonunun yaklaştığını gösteren bir konuşmadır. Büyük cesaret ve kararlık isteyen ve ömrü pahasına olursa olsun milleti düşünen bir devlet adamının konuşmasıdır. Ve bu konuşmada ilk kez azınlık halklarının, özellikle Kırım Tatarlarının meselesi ile Ahıska Türklerinin sorunları açıkça ifade edilmiştir. Bu konuşmadan dolayı Kazak halkı Muhtar Şahanov’la gurur duymaktadır.

Bu konuşmanın neticesinde Sovyet Hükümeti, Jeltoksan ayaklanmasını incelemek üzere bir komisyon kurmak zorunda kaldı ve bu komisyon başkanlığına Muhtar Şahanov getirildi. Bu komisyon, Jeltoksan eylemlerindeki tutumlarından dolayı

Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti İçişleri Bakanı Knyazev'den ve Yardımcısı Basarov'dan başlayarak, tüm asayiş görevlileri ile ordu mensuplarından, aldıkları ödüllerin geri alınmasını ve Jeltoksan ayaklanması sırasında işlenen suçla doğrudan ilişkileri olan önemli yetkililer ile yönetimdeki belli başlı şahısların görevlerinden uzaklaştırılmasını, terfi ettirilenlerinin kariyerlerinin tekrar gözden geçirilmesini talep etti. Jeltoksan ayaklanması sırasında yaşananların titizlikle soruşturulmasından, gereken cevapların alınmasından yönetimi, savcılığı, mahkemeleri doğrudan yükümlü ve sorumlu tuttu. Komisyon, Jeltoksan ayaklanmasında protestoculara karşı asker kazmalarının, demir sopaların, copların, itfaiye arabalarının, köpeklerin kullanıldığını ispatladı; tutuklanan ve yaralananların net sayısını tespit etti (http://exclusive.kz/postanovlenie_verhovnyi_sovet_86).

24 Eylül 1990 tarihinde Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Kurulu, bu Jeltoksan ayaklanmasını inceleyen Komisyonu'nun çalışma sonuçları hakkında bir karar kabul etti(http://exclusive.kz/postanovlenie_verhovnyi_sovet_86). Eylül 1990'da yayımlanan bu komisyon sonuçlarında, Jeltoksan ayaklanmasının, Kazak gençlerinin diğer halklara düşmanlığı ve ırkçılığının ifadesi olarak değil, kendi demokratik haklarını talep eden ilk eylem olduğunu ispatlamıştı. Özellikle geleneksel merkezi komuta yönetim ile perestroyka'nın ilan ettiği demokratik ilkeler arasındaki çelişki büyük öfkeye neden oldu. Kazakistan'ın üst düzey siyasi liderin atanmasında halkın görüşünü dikkate almadan, diktatörlüğü için; can kaybı da dahil olmak üzere ağır sonuçlara neden olan, Almatı'ya İçişleri Bakanlığı'nın özel askeri birimlerinin gönderilmesine ilişkin, anayasaya aykırı olan kararın onaylanmasından; Kazakistan halkları arasındaki geleneksel dostluk ilişkilerini ağır zararlara uğratan, siyasi açıdan sorumsuz olan ve hakaret içeren, Kazak halkını milliyetçilikle itham edilmesinden dolayı SBKP Merkezi Komitesi kınandı (<http://www.tarih-begalinka.kz/ru/timetravel/page3272/>). Bu mitingin ayaklanmaya dönüşmesinin; yöneticilerin protestocularla barışçıl çözüm üretemediklerinden, çözüm yolu bulamadıklarından, kasıtlı olarak çıkmaza sürüklediklerinden, onlarla anlaşmaya uzlaşmanın yerine, ilk andan itibaren şiddete başvurmalarından kaynaklanan trajedi olduğuna dair karar alındı. Kararda Jeltoksan ayaklanmasının olumsuz yönde gelişmesinden sorumlu ve suçlu olan 41 şahıs (G.Kolbin dahil) tespit edildi. Ayaklanma sonucunda hapse atılan ve öldürülenlerin dosyaları tekrar gözden geçirildi. Hapiste olan 322 kişi, delil yetersizliğinden serbest bırakıldı(<http://www.tarih-begalinka.kz/ru/timetravel/page3272/>). 17 Aralık gününün "Demokratik Yenileşme Günü" olarak kabul edilmesi teklif edildi.

Kazakistan Cumhurbaşkanı seçildikten sonra 12 Aralık 1991 tarihinde Sayın Nursultan Nazarbayev, 17-18 Aralık 1986 olaylarına katılım için yargılanan kişilerin

aklanması ile ilgili bir kararname imzaladı (<https://www.zakon.kz/4591836-22-goda-nazad-ukazom-prezidenta.html>).

18 Eylül 2006'da, Jeltoksan ayaklanmasının anısına ve 20. yıl dönümü vesilesiyle, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev Almatı'da "Özgürlüğün Doğuşu" anıtının açılışını gerçekleştirdi. Anıtın açılış töreninde Kazakistan Cumhurbaşkanı "Gençlerimizi alana çıkartan Aralık olayları, bağımsızlığımızın ilk habercisi olmuştur. O zaman iktidarda olanlar bu olayı milliyetçi bir eylem olarak değerlendirmek istediler. Yok böyle bir şey! Bunu tarih göstermiştir. O zaman gençlik Kazakistan için adalet, eşitlik, kardeşlik ve bağımsızlık istemiştir" dedi (<http://www.tarih-begalinka.kz/ru/timetravel/page3272/>).

Asırlar süre gelen özgürlük ve bağımsızlık mücadelesinde uygulanan tüm zulüm ve baskılara rağmen, bir dönüm noktası olan Jeltoksan ayaklanması, Kazak halkının özündeki özgürlük ateşinin hiçbir zaman söndürülemediğini, bağımsızlık sevgisi ve vatansever ruhunun ne kadar yüksek olduğunu göstermiştir. Bu Jeltoksan ayaklanmasında dökülen kanlar ve verilen canlar, bugünkü bağımsız Kazakistan Cumhuriyeti'nin son habercileri ve ödenen son bedelleri olmuştur.

SSCB ülkeleri arasında, Sovyet Birliği Komünist Partisi'nin ulusal politikasının yalan ve yanlış olduğunu ilk olarak dile getiren Kazak gençler, SSCB bünyesindeki milli yapıların ve ulus devletlerinin ulusal hakları ve çıkarlarının sistematik olarak ihlalini, SSCB Anayasası ile Sovyet Federasyonu temelini oluşturan devlet egemenliklerinin yoksunluğu gerçeğini tüm dünyaya duyurdular.

Almatı'da olan Jeltoksan ayaklanmasının tüm dünyaya duyurulması için Muhtar Şahanov çok gayret göstermiştir. Özellikle de, Türkiye'de duyurulmasında çok emeği geçen rahmetli Turan Yazgan'a ve "Azatlık" radyosunda çalışan rahmetli Hasan Oraltay'a minnettar olduğunu belirtir. Hasan Oraltay'ın vasıtasıyla Jeltoksan ayaklanması ABD Kongresine kadar duyurulmuştur (<http://aydinlarocagi.org/2012/11/unlu-kazak-sairi-muhtar-sahanov-turk-dunyasinda-mankurtlastirma-sureci-devam-ediyor/#.WFgylFymQm0>).

Bu ayaklanmayı genel olarak değerlendirdiğimiz zaman, Kazakistan'daki bu kitlesel siyasi protestolar, son yüzyılda varlığını sürdüren Sovyet İmparatorluğu'nda gerçekleşen ilk ulusal kurtuluş hareketleri olan Budapeşte ayaklanmasının (1956) ve Prag Baharı'nın (1968) bir devamı olmuştur.

1986 yılı Aralık ayında yaşanmış olan Jeltoksan, sadece Kazakistan'ın değil, Türk Cumhuriyetleri, Doğu Avrupa ve Baltık Cumhuriyetleri, yani bütün Sovyetler Birliği'nde bağımsızlık sürecini başlatmış ve yaşanacak olan değişim hareketi için bir

kıvılcım olmuştur, yani büyük hareketin öncülüğünü yapmıştır ve böylelikle dünya çapında bir olay olarak tarihe geçmiştir. Ancak Jeltoksan ayaklanmasından sonra, 30 Ekim 1988'de Minsk, 9 Nisan 1989'da Tiflis, 16 Mayıs-8 Haziran 1989 Fergana ve Kokand, 20 Ocak 1990'da Bakü, 11 Şubat 1990'da Duşanbe, 4-7 Haziran 1990'da Oş, Baltık başkentlerinde (11-13 Ocak 1991'de Vilnüs ve 13-27 Ocak 1991'de Riga) demokratik hak ve özgürlükler talep eden halk hareketleri patlak vermiş ve bunun sonucunda totaliter Sovyet rejimi çökerek, bağımsız milli devletler ortaya çıkmıştır. Aynı dönemde Doğu Almanya'da Berlin duvarı yıkılışı gerçekleşmişti.

Kazakistan Cumhuriyeti'nin ünlü devlet adamı Abiş Kekilbayev Jeltoksan'ı değerlendirerek "Kazakistan'daki Aralık olayları, merkez emirlerine karşı Sovyetler Birliği Cumhuriyetlerinin sessiz direncini patlattı ve "fırtına öncesi sakinliğini" bozdu. Almatı'da, görünüşte sarsılmaz komünist imparatorluk olan "Kil ayakları üzerindeki azman"ın çöküşü süreci başlamıştır. Bu bakımdan, bu hareketi öncelikle milli öneme (ulusal bilincin uyanışı), ikincisi tüm Sovyet Birliği'ndeki öneme (Birlik Cumhuriyetlerinin egemenliğine ivme), üçüncüsü ise, küresel öneme ("sosyalist kampının" dağılımının başlangıcı) sahip bir tarihi olay olarak değerlendirilir" (Kekilbayev, 1996) der.

Sonuç olarak, sadece Kazakistan'ın değil, tüm demir perde ülkelerinin bağımsızlığı, 16-17 Jeltoksan'da Kazak gençlerinin kaldırdığı özgürlük bayrağının ardından geldi. Bu Jeltoksan ayaklanması neticesinde Kazak milleti ve çok uluslu Kazakistan halkı kendi siyasi değerlerini ve çıkarlarını daha iyi anlamış oldu, tarihi kader ve geleceğin birliğini görmüş oldu, ülkedeki istikrar ve dostluktan yine de Kazakistan vatandaşlarının sorumlu olduklarını gördüler.

Bu ayaklanma, eski Sovyetler Birliği'nin siyasi yönetimi için bir meydan okuma ve bir bomba olmakla birlikte; aynı zamanda Rusya'nın, özellikle milli cumhuriyetlerinin demokratik ve ilerici toplumları için Sovyet İmparatorluğu'nun diktatörlüğü ve totalitarizmine karşı kitlesel halk protestosunun iyi bir örneği olmuştur. Bu ayaklanma, savaş sonrası dönemde efsane haline getirilen, Sovyetler Birliği'nde ulusal sorunun sorunsuz, eksiksiz ve nihai çözüldüğüne dair Sovyet bilim kanunlarını çökertti ve yalanladı.

Kaynaklar

Çetin, Nursulu, Kazakistan. Sosyal Dinamikler, Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Yıllığı 2013, Ankara, 2015

Kara, Abdulvahap, 1986 Aralık Olayları: Kazakistan'ın Yeniden Doğuşu'nun Başlangıcı, <http://www.abdulvahapkara.com/1986-aralk-olaylar-kazakistan-yeniden-douunun-balangc/>

Kara, Füsun, Almaata'da 1986 Aralık Olayları: Jeltoksan, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 7/4, Ankara, Fall 2012, p. 417-426

Kazakistan Tarihi, Köne Zamannan Büginge Deyin, 4.Cilt, Almatı, 2010

Kekilbayev, Abış, "Novoe Pokolenie" Gazetesi, 13 Aralık 1996

Nuğman, B., Abdrahmanova. A., Kazakistan Tarihi (On Bes Dâris), Karagandı, 2010

Şahanov, Muhtar, Jeltoksan Epopeyası, Almatı, 2006

İnternet Kaynakları

<http://abai.kz/post/view?id=3961>,

<http://www.aksam.com.tr/siyaset/cumhurbaskani-erdogannazarbayev-ortak-aciklama/haber-539164>;

<http://aydinlarocagi.org/2012/11/unlu-kazak-sairi-muhtar-sahanov-turk-dunyasinda-mankurtlastirma-sureci-devam-ediyor/#.WFgylFymQm0>

http://exclusive.kz/postanovlenie_verhovnyi_sovet_86

<http://www.haberler.com/erdogan-nazarbayev-ortak-basin-toplantisi-8676923-haberi/>).

<http://www.oncevatan.com.tr/unlu-kazak-sairi-muhtar-sahanov-turk-dunyasinda-mankurtlastirma-sureci-devam-ediyor-makale,28430.html>

<https://www.zakon.kz/4591836-22-goda-nazad-ukazom-prezidenta.html>

BAĞIMSIZLIK SONRASI KIRGIZISTAN DEMOKRASİSİNİN GELİŞİMİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Cebrail NERGİZ*

Ercan KAYA**

Özet

Kırgızlar, Türk halkları içinde adına en eski dönemlerde rastlanan bir halk olarak bilinmektedir. 2000 yıllık tarihi olan Kırgızlar, günümüzde Kırgızistan Cumhuriyeti olarak Orta Asya'da yer alan, ülkenin büyük çoğunluğu dağlarla (Tanrı dağları) kaplı olan ve Orta Asya'nın İsviçre'si olarak bilinen beş Türkî cumhuriyetten biridir. Kırgızistan Cumhuriyeti'nin 1991 yılında bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte demokrasi yönünde önemli adımlar atılmıştır. Bağımsızlığın ilk günlerinde demokrasi, insan hakları ve hukuk çerçevesinde bir anayasa hazırlanarak yürürlüğe sokulmuştur. Yeni anayasa ile devlet organlarında, kamuda anayasaya bağlı kararname çıkartılarak demokrasi yönünde önemli adımlar atılmaya başlanmıştır. Devletin temel organları yasama, yürütme ve yargı bağımsız şekilde hareket ederek devletin sürekliliği yönünde önemli görevleri yerine getirmeye başlamıştır. Daha sonraki süreçte birtakım üst düzey bürokrat ve yöneticilerin devlet otoritesinin önüne geçerek ülkede yapmış oldukları yolsuzluk ve hukuksuzluklar boy göstermiş ve bu halk nezdinde büyük infiallere neden olmuştur. Bunun neticesinde demokrasinin ve devlet egemenliğinin güçlendirilmesi ve devletçilik anlayışının geliştirilmesi için referandum yapılmıştır. Yapılan referandum neticesinde alınan kararlar, parlamenter sistemin geliştirilmesi ve tam demokrasiye geçilmesi yönünde Kırgızistan'da demokrasi ve hukukun üstünlüğünü ispatlamıştır.

398

*Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora öğrencisi, cebrailnergiz@gmail.com

**Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Bilimleri Anabilim Dalı Doktora öğrencisi, Kayacan81@mail.ru

Bu çalışmada 2005 ve 2010 yıllarında gerçekleşen Turuncu devrimlerin merkezinde Kırgızistan'daki demokratik gelişmelerin basına yansımaları ele alınacaktır. Bu kapsamda devrimlerin ülkedeki en yüksek baskılı Kırgızca çıkan Erkin Too (Bağımsız Dağ) gazetesi ile Rusça çıkan Viçerniy Bişkek (Bişkek Akşamı) gazeteleri tarafından nasıl ele alındığı incelenirken demokrasi kavramının nasıl işlendiği de araştırılacaktır.

Anahtar Kavramlar: Kırgızistan, Turuncu Devrimler, Gazete, Demokrasi, Tarih...

A STUDY ON THE DEVELOPMENT OF DEMOCRACY IN KYRGYZSTAN AFTER INDEPENDENCE

Abstract

Kyrgyz people encountered even in the past are known as one of Turkic people. With a 2000-year history, Republic of Kyrgyzstan is a country of 5 Turkic republics in the Central Asia mostly surrounded with mountains and known as Switzerland of Central Asia. Becoming independent in 1991, important steps have been taken. In the early days of independence, a constitution was implemented within the framework of democracy, human rights and law. With the new constitution, legal decisions were taken in state organs and public. Acting independently, legislation, enforcement and jurisdiction have begun to fulfill significant tasks for continuity of the state. In the next period, a number of senior officials' and managers' corruption and lawless who ignored state authority caused great protests among the general public. As a result of this, a referendum was conducted to strength democracy and state sovereignty. Decisions taken after the referendum results in Kyrgyzstan were proved the superiority of democracy and law in the direction of development of parliamentary system and transition to full democracy.

In this study, focusing on the Tulip revolutions occurred in 2005 and 2010 democratic developments' reflection in the press in Kyrgyzstan will be discussed. In this context, how revolutions examined and how the democracy concept described in the most popular newspaper "Erkin Too" in Kyrgyz language and "Vicherniy Bishkek" in Russian language will be investigated.

Key Words: Kyrgyzstan, Tulip Revolutions, newspapers, Democracy, History.

Giriş

Tarihi çok eski dönemlere dayanan Kırgızlar, en eski Türk topluluklarından biri olarak bilinmektedir. M.Ö. 201-203 yıllarına ait Çin kaynaklarında ve 8. Yüzyılda Orhun Yenisey bölgesinde bulunan Orhun yazıtlarında Kırgızlar hakkında önemli bilgiler bulunmuştur. Sovyetler Birliğinin 1991 yılında dağılmasından sonra bir çok Türk topluluğu gibi Kırgızistan da 15 Aralık 1990 yılında egemenliğini, 31 Ağustos 1991 yılında da bağımsızlığını ilan etmiştir.

Asyanın tam merkezinde yer alan Kırgızistan 198.500 bin kilometre karelik yüz ölçümüyle meşhur Tienşan sıra dağlarının eteklerinde bulunmaktadır. Doğal güzellikleri bakımından Orta Asyanın İsviçresi olarak bilinmektedir. Kuzey batı Tienşan dağlarının doğu batı uzantısı üzerinde yer alan Isık Göl dünyanın en büyük ikinci krater gölü olarak bilinmektedir. Kırgızistan kuzeyinde Kazakistan, güneyinde Tacikistan, doğusunda Çin, batısında ise Özbekistan ile sınır komşusudur. Kırgızistan'ın nüfusu 1999 yılında yapılan genel nüfus sayımı verilerine göre 4.850.700, 2011 yılında yapılan genel nüfus sayımına göre ise nüfusunun 5.500.000 olduğu bildirilmiştir. Son verilere göre bu rakamın 2016 yılında bu rakamın 6.000.000 milyon olduğu bildirilmiştir. Kırgızistan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri içerisinde en ılımlı ülke olarak bilinmektedir. Türk Cumhuriyetleri arasında Kırgızistan bir çok ulustan toplumların bir arada yaşadığı, insan hakları ve özgürlüklerin en fazla korunduğu türk cumhuriyetlerinin başında geldiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Halkın %65'ini Kırgızlar, %15'ini Özbekler, %12'sini Ruslar, oluşturmaktadır. Diğer gruplar ise %1,9 ile Uygurlar, % 1,1 ile Kazaklar % 0,7 ile Ukraynalılar ve %0,5 ile Dungan, Çinlilerdir. Kırgızistan Orta Asya Türk devletleri içinde ekonomisi en zayıf olanıdır. GSMH 2011 yılı verilerine göre 12.66 milyar dolardır¹⁵⁴.

Kırgızistanda Demokrasinin Gelişmesi

Sovyetler Birliği döneminde komünizmin etkisinde yaşamış olan Kırgız toplumu, Sovyet rejim baskısından dolayı çok zor yıllar geçirmiştir. Ülkenin 1991 yılında bağımsızlığını kazanmasından sonraki süreçte demokrasi konusunda bir geçiş dönemi yaşanmış, Kırgızistan Cumhuriyeti hazırlanan anayasaya göre parlamenter demokrasi ile yönetilen laik ve üniter bir devlet yapısına bürünmüştür.

400



Yürütme yetkisi hükümet tarafından uygulanmış, yasama yetkisi ise hükümet ve meclise aittir. Kırgızistan bağımsızlığını kazandıktan sonra özellikle serbest piyasa

¹⁵⁴ Bknz. World bank date base, 11.12.2016. 23.05.

ekonomisine geçişle birlikte ciddi ekonomik sorunlar yaşamıştır. Artan işsizlik, enflasyon gibi sorunlar yoksulluk ve açlığın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. 2000 yılında yapılan genel seçimlerde komünist partisi % 27.65 oy alarak meclisteki en güçlü parti olmuştur. Kırgızistan, 2005 ve 2010 yıllarında yaşanan halk devriminin ardından demokratikleşmeye yolunda büyük mesafeler kat etmiştir. Bugün Orta Asya Türk Cumhuriyetleri içinde demokrasi en iyi yaşayan ve yaşatan ülkelerden biri konumundadır. Bu özelliği ile sahip olduğu demokrasi adası unvanını koruma yolunda önemli adımlar atmıştır.

Bugün halkın büyük çoğunluğu bu sürecin, reformların devam etmesini ve demokrasi konusunda daha da ileriye gidilmesini istemektedir. Bu demokrasi ortamında Kırgızistan'da ilk cumhurbaşkanı Askar Akayev seçilmiştir. Ancak ilerleyen süreçte halkın istekleri ve beklentileri karşılanmayınca ve halkın demokrasiye olan güveni sarsılınca 2005 yılında ülkede bir halk ayaklanması gerçekleşmiştir. Yoğun çatışmaların yaşandığı ülkede devlet başkanı Askar Akayev ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Ayaklanmanın ardından ülkede huzur ve asayiş sağlandıktan sonra 10 Temmuz 2005'te yapılan seçimlerde oyların büyük çoğunluğunu alan Kurmanbek Bakiyev, Kırgızistan'ın ikinci cumhurbaşkanı seçilmiştir. Ancak Bakiyev dönemi de halkın istediği şekilde geçmeyince 7 Nisan 2010 yılında ülkede bir kez daha halk ayaklanması yaşanmıştır.

401

84 kişinin ölümü binden fazla kişinin yaralanması sonucunda Bakiyev dönemi de sona ermiştir. Bakiyev ülkeden kaçmak zorunda kalmıştır. Bakiyev döneminin de sona ermesinden sonra ülkede oluşan otorite boşluğunun geçici olarak sağlanabilmesi için 6 aylık bir dönemde 4 bakanlı geçici bir hükümet kurulmuştur. Hükümetin başkanı olarak Roza Otunbayeva geçici cumhurbaşkanı olmuştur. Ekim 2010 yılında yapılan genel seçimlerde Sosyal Demokrat Partisi lideri Almazbek Atanbayev oyların % 62.52'ni alarak cumhurbaşkanı seçilmiştir. Seçimler sakin bir ortamda ve AGİT yetkililerinin gözetiminde açık, şeffaf ve huzurlu bir ortamda gerçekleştirilmiştir. Henüz 25 yıllık bir ülke olan Kırgızistan Cumhuriyetinde bu tür halk ayaklanmalarının yaşanmasının asıl sebebinin şu hususlarla açıklamak daha doğru olacaktır: Ülkenin siyasi ve ekonomik gelişiminde iç ve dış etkenler büyük rol oynamaktadır. En önemli iç neden Kırgızistan'daki iktidar muhalefet arasında yaşanan çekişmelerin temelinde kuzey güney aşiretlerinin iktidar olabilme mücadelesi yatmaktadır. Bilindiği gibi ülkenin ilk cumhurbaşkanı Askar Akayev güneyde başlayan isyanlar sonucunda, Kurmanbek Bakiyev ise kuzeyden başlayan isyanlar neticesinde koltuklarını bırakmak zorunda kalmışlardır.



Kırgızistan'da Demokrasiyi Etkileyen İç ve Dış Etkenler

Kırgızistan'ın siyasi içyapısının belirleyen en büyük faktör ülkede çok sık anayasa değişikliğinin yaşanmasına, ülke halkının yoksulluk sınırının altında yaşamaya mahkûm edilmesine, yolsuzluk, rüşvet ve kadrolaşmaların çok sık görülmesine sebep olmaktadır.

Kırgızistan'daki halk ayaklanmalarının dış etken olarak sebebinin, 2003 yılında Gürcistan'daki olaylar ve 2004 yılında Ukrayna'da meydana gelen renkli devrimlerin dünya gündemini meşgul etmesi ve bunun Kırgızistan iç siyasetine etkisi olarak görebiliriz.

Günümüzde Kırgızistan'da 2500 civarında sivil toplum kuruluşunun faaliyet gösterdiği bilinmektedir. Bunların ekonomik ve sosyal bir güce sahip oldukları Amerika ve Avrupa destekli oldukları tescillenmiş durumdadır. Bu durumu sadece dış etken olarak görmek yanlış olabilir. Ülke içinden bazı politikacıların ve siyasetçilerin de bir şekilde bu gruplardan ekonomik destek gördükleri bilinmektedir.

Bütün bu olumsuzluklara rağmen Kırgızistan, demokrasi konusunda diğer Türk Cumhuriyetlerine nazaran daha hızlı bir şekilde ilerlemektedir.

Gazetelerinde Demokrasi Haber Başlıkları (Erkin Too, Viçerniy Bişkek)

Kırgızistan'da 2005 ve 2010 yıllarında gerçekleşen halk ayaklanmalarıyla ilgili olarak gazete haberleri ve medyada öne çıkan haberlerle ilgili olarak "Vcherniy Bishkek", "Erkin Too", "Azattık", "Kloop Kg", "Ria Novosti", "Kabar" gibi haber ajanslarında basına yansıyan haberler bulunmaktadır. Örneğin, "Vcherniy Bishkek" haber ajansında, Kırgızistan'daki Mart 2005 siyasi krizi, Kırgızistan'da gerçekleştirilen «renkli devrimler»¹⁵⁵ve darbe serisi başlığı adı altında haberler yapılmıştır.

¹⁵⁵ Naroçnitskaya N.A. 'Oranjeviye seti': ot Belgrada do Bişkeka', 2008.

Воспоминания героев апрельской революции 2010 года



Şubat-Mart 2005 tarihinde Kırgızistan'da parlamento seçimleri yapılmış ve bu seçimler uluslararası gözlemciler tarafından takip edilmiştir. Ancak gözlemci kuruluşlar ülkede yapılan seçimlere hile karıştırıldığını tespit ederek seçimlerin iptalini istemişlerdir. Bu duruma halk da kayıtsız kalmayarak memnuniyetsizliğini dile getirmiştir. Halk yaşanan bu duruma tepkisini göstermek üzere rejimin devredilmesi yönünde ayaklanmıştır. 24 Mart 2005'te Bişkek'te binlerce muhalefet destekçisi Kırgızistan meclis binasını basmıştır. Saldırıları sırasında çoğu siyasi iktidar temsilcileri hükümet binasında bulunmaktaydı, bunların arasında Kırgızistan eski cumhurbaşkanı Askar Akayev de bulunmaktaydı. Kırgızistan cumhurbaşkanı Askar Akayev ailesi ile birlikte ülkeyi terk edip Rusya'ya kaçmak zorunda kalmıştır. 25 Mart gecesi yağmacılar başkent Bişkek'te alışveriş merkezlerini, mağazaları ve iş yerlerini ateşvermişlerdir. Ulusal devlet televizyonu başkentte sokağa çıkma yasağı ilan edildiğini açıklamış, Kırgızistan Ulusal Güvenlik Birimi darbe sırasında 15 kişinin yaşamını yitirdiğini bildirmiştir. Kırgızistan Sağlık Bakanlığı'nın verdiği bilgilere göre devrimin bir hafta sonrasında hastanelere 425 kişinin başvurduğunu, bunlardan 160'ının hastanelerde ayakta tedavi edilerek taburcu edildiğini, 261 kişinin hastaneye yatırıldığını ve 4'ünün durumunun ağır yaralı olarak hastanede yaşamını yitirdiğini bildirmiştir¹⁵⁶.

Yaşanan bu olaylardan sonra siyasi iktidar muhalefetin eline geçmiştir. Muhalefet tarafından yeni meclis kurulmuş¹⁵⁷. Yeni meclisin lideri olarak muhaleflerin lideri Kurmanbek Bakiyev¹⁵⁸ göreve gelmiştir. Çok geçmeden iktidarı ele geçirenler

¹⁵⁶Bknz, Kırgızistan Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı verileri. 2010.

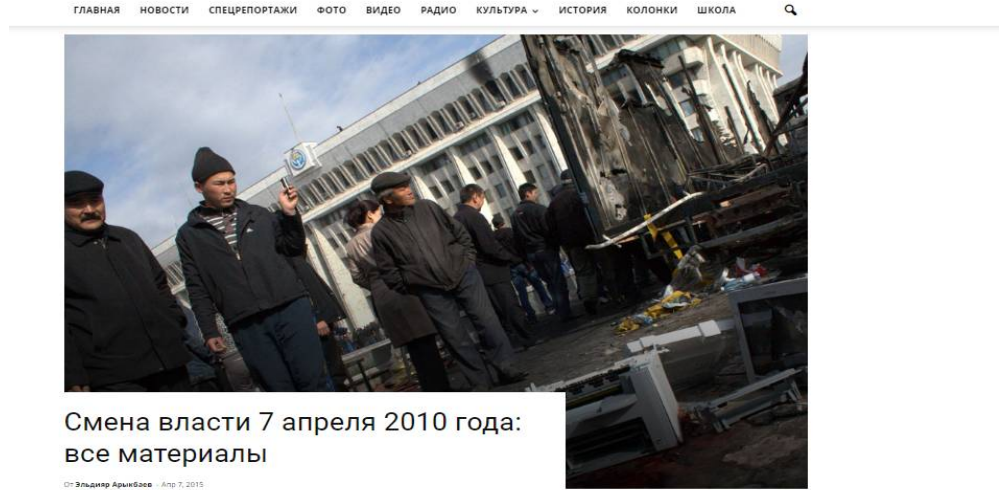
¹⁵⁷ Kırgızca Cogorku Keneş, Kırgızca'dan çevirecek olursak Yüksek Konsey anlamına gelen meclis.

¹⁵⁸ Kırgızistan Muhalefet Halk hareketi lideri, Rusça Lideri Oppozitsionnogo Narodnogo dvijeniya Kırgızstana (NDK).

arasında anlaşmazlıklar ve iç çatışmalar kendini göstermiştir. Bir süre sonra Askar Akayev muhalefet temsilcileri ile yapılan müzakereler sonucunda başkanlık görevinden vazgeçeceği hakkında duyuru imzalamak zorunda kalmıştır. Kırgızistan'da yapılan erken seçimlerde muhalefet lideri Kurmanbek Bakiyev, Kırgızistan cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Ancak bu ülkede hayatının normalleşmesine ve düzelmesine hiç bir olanak sağlayamamıştır. Muhalefet arasında (başta Kurmanbek Bakiyev ve Feliks Kulov) arasında güç ve liderlik mücadelesi devam etmiş ve nihayet zaferi Bakiyev kazanmıştır. Ama ne var ki 2005 "Lale Devrimi" sonucunda iktidara gelen Kurmanbek Bakiyev 7 Nisan 2010'da halk ayaklanmasında Beyaz Rusya'ya kaçmak zorunda kalmıştır. Yani devrim ile gelip, devrim ile gitmiştir.¹⁵⁹

Kırgızistan'da 7 Nisan 2010 yılında gerçekleştirilen halk ayaklanmasıyla ilgili bilgiler Kırgız haber ajanslarında sürekli haber yapılarak dış basına da servis edilmiştir. Örneğin, 'Vcherniy Bishkek, Erkin Too, Azattık', 'Kloop. Kg', diğer Kırgız haber ajansları 2010 Kırgız devrimi hakkında 'Smena vlasti 7 aprelya 2010 goda' (Hükümetin devrilmesi 7 Nisan 2010 devrimi) başlığı altında haberler verilmiştir. Bununla birlikte 2010 devrimi ile ilgili fotoğraflar ve video da seyircinin dikkatine sunulmuştur.¹⁶⁰ Haberlerin içeriğinde ise genel olarak şu bilgiler verilmiştir: "Kırgızistan, Askar Akayev'in 2005 yılında iktidardan uzaklaştırılmasıyla başlayan Lale Devriminden sonra 2010 yılında yine bir halk ayaklanmasına sahne olmuştur. Kuzeyde Talas şehrinde başlayan ve başkent Bişkek'e sıçrayan kanlı protestolar, Usenov liderliğindeki hükümetin istifasıyla sonuçlanmıştır.

404



Başkentte dükkânlar yağmalanmış, iktidarı ele geçiren muhalefet halkı sakinleştirmeye çalışmıştır. Başkentte sabah saatlerinde başlayan gösterilerde beş bin protestocu, devlet başkanlığı sarayının (Ak-Üy/ Beyaz Ev) etrafındaki demirleri

¹⁵⁹ Ria novosti, <https://ria.ru/spravka/20150324/1053953942.html>.

¹⁶⁰ <http://kloop.kg/blog/2015/04/07/smena-vlasti-7-aprelya-2010-goda-vse-materialy/>

kamyonlarla devirmeye çalışmıştır.¹⁶¹ Bu sırada da kamyonlardan birini ateşe vermişlerdir. Çıkan çatışmalarda resmi rakamlara göre 47 kişi ölürken 140 kişi de yaralanmıştır. Ancak muhalefet, güvenlik güçleriyle protestocular arasındaki çatışmalarda 100 kişinin yaşamını yitirdiğini iddia etmiştir.

Protestocular, devlet televizyonunu ve ulusal yayın yapan devlet radyosunu ele geçirmiştir. Daha sonra meclisi işgal eden göstericiler savcılık binasını ateşe vermişlerdir. Bu sırada muhalefet lideri Temir Sarıyev, Rus haber ajansı RIA'ya yaptığı açıklamada, muhalefetin hükümet binasına girdiğini, Usenov'un istifa ettiğini ileri sürmüştür. Bu açıklamaların ardından muhalefetin 4 bakanı geçici bir hükümet kurarak başına eski dışişleri bakanlarından Roza Otunbayeva'nın geçtiğini bildirmiştir."

Bunun dışında "Erkin Too" adlı haber ajansında bu konu 'Kırgızskaya revolutsiya: Hronologiya tragiçeskih sobıty 6-7 aprelya 2010 goda v Kırgızstane'¹⁶² (Kırgız devrimi, tarihsel trajedi olayları 6-7 Nisan 2010) başlığı altında detaylı bir şekilde ele alınmıştır.¹⁶³ Bundan başka 'Kabar' adlı Kırgız haber ajansı Kırgızistan 2010 devrimine katılan halk temsilcilerinden bahsederek bunları 'halk batırları' (Halk Kahramanları) olarak adlandırmaktadır.¹⁶⁴ 'Vospominaniya geroev aprekskoi revolutsii 2010 goda' başlığı altında 'halk batırları'nın 2010 devrimi ile ilgili hatıralarını ele almaktadır. Bunlar arasında Kırgızbek Cumakanov, Nurbek Temirbekov, U. Musayev vs. bulunmaktadır. Bu 'halk batırları' 2010 Kırgızistan devrimi ile ilgili kendi hatıralarını anlatmakla birlikte devrimin halk için özgürlük getirdiğini söylemektedirler. Örneğin, Musayev böyle demiştir: 'Önemli olan halkın zaferidir.

405

Sonuç olarak, Kırgızistan henüz genç bir ülke olmakla birlikte inişli çıkışlı dönemler yaşayacaktır. Bu süreçte her ne kadar istenirse de kötü dönemlerin yaşanması kaçınılmaz olacaktır. Kırgızistan bağımsızlığını ilan ettiği 1991 yılından bugüne henüz 25 yıllık geçmiş olan ve demokrasi geçmişi yoktur. Avrupa'da demokratikleşme süreci 18. yüzyıllarda gelişmeye başlarken, Kırgızistan için 25 yıllık bir süreç demokrasinin gelişmesi için oldukça kısa bir süredir. Kırgızistan ekonomik olarak güçlü bir ülke değil ama jeopolitik olarak Çin, Hindistan, Kazakistan ve Rusya gibi ülkelerin etkisi altında olduğu görmezden gelinemez. Kırgızistan aynı zamanda Şangay İşbirliği Örgütü üyesidir. Bulunduğu konum itibarıyla stratejik bir noktada yer alıyor olması ülkenin geleceği açısından önemli görülmektedir. Kırgızistan Orta Asya'nın İsviçre'si olma yolunda hızla devam etmek istiyorsa öncelikle yapılması gereken en önemli şey aşiretçiliğin sona erdirilmesi gerekmektedir. Ülkede kuzeyli, güneyli ayrımının yapılması bütün sorunların ana kaynağıdır. Ülkede yaşanan yolsuzlukların, ayrımcılıkların, senin aşireti, benim aşiretim ayrımcılığının yapılması yaşanan bütün olumsuzlukların temel sebebidir. Kırgızistan demokrasi yönünde elbette güzel günleri görecektir. Birkaç nesil sonra bu durumun kendiliğinden

¹⁶¹ <http://kloop.kg/blog/2015/04/07/smena-vlasti-7-aprelya-2010-goda-vse-materialy/>

¹⁶² Türkçe 'Kırgız devrimi:Kırgızistan'da 6-7 Nisan 2010 trajik olayların kronolojisi'.

¹⁶³ <http://www.azattyk.org/a/2033316.html>

¹⁶⁴ <http://www.kabar.kg/society/full/104788>

değişeceğini ve demokrasinin bu güzel ülkede en güzel şekilde yaşanabileceğini göstermektedir.

Kaynakça:

Bknz. World bank date base,23.05, 11.12.2016.

Bknz, Kırgızistan Cumhuriyeti, Sağlık Bakanlığı verileri. Kırgızistan. 2010.

Kabar.kg.tur. politics/ full/3344. 22.20, 11.12.2016.

Turkish.ruvr.ru/2010/11/09/ 327811928.html, 9.11.2010

Türkçe 'Kırgız devrimi:Kırgızistan'da 6-7 Nisan 2010 trajik olayların kronolojisi'.

Vospominaniya geroev apreleskoi revolutsii 2010 goda

Kırgızskaya revolutsiya: Hronologiya. tragiçeskih sobıty 6-7 aprelya v Kırgızstane, goda 2010

Smena vlasti 7 aprelya goda.2010

Naroçnitskaya N.A. 'Oranjeviye seti': ot Belgrada do Biškeka', 2008.

Rusça Lideri Opozitsionnogo Narodnogo dvijeniya Kırgızstana (NDK). 2010

Ria novosti, <https://ria.ru/spravka/20150324/1053953942.html>.

<http://kloop.kg/blog/2015/04/07/smena-vlasti-7-aprelya-2010-goda-vse-materialy/>

<http://kloop.kg/blog/2015/04/07/smena-vlasti-7-aprelya-2010-goda-vse-materialy/>

<http://www.azattyk.org/a/2033316.html>

<http://www.kabar.kg/society/full/104788>

DEMOKRASİ VE EKONOMİK GELİŞME ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Mehmet DURKAYA •

Muhammed Ramazan DEMİRCİ••

ÖZET

Bu çalışmada, demokrasi ve ekonomik gelişme arasındaki etkileşim incelenmiştir. Bu kapsamda, kurumsal yapı, mülkiyet hakları, liberalizm ve beşeri sermaye üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır. Ayrıca, Freedom House ve İnsani Gelişim Endeksleri kullanılarak ülkeler açısından demokrasi ve gelişme farklılıkları araştırılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre, ekonomik gelişme ile demokratikleşme çok yakından ilişkili olup karşılıklı olarak birbirlerini etkilemektedir. 2014 yılında, çok yüksek insani gelişime sahip ülkeler içinde siyasi haklar ve bireysel özgürlükler bakımından özgür statüsünde olanların oranı yaklaşık olarak yüzde 84'dür. Ancak, düşük insani gelişime sahip ülkeler içinde özgür olanların oranı sadece yüzde 7'dir.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Ekonomik Gelişme, Büyüme, Kurumsal Yapı, Mülkiyet Hakları

THE RELATIONSHIPS BETWEEN DEMOCRACY AND ECONOMIC DEVELOPMENT

ABSTRACT

In this study, the interaction between democracy and economic development is examined. Within this scope, evaluations were made on institutional structure,

•Doç. Dr. Giresun Üniversitesi/İ.İ.B.F İktisat, mehmet.durkaya@giresun.edu.tr

••Öğr. Gör. Giresun Üniversitesi/ Alucra Turan Bulutcu MYO, muhammed.demirci@giresun.edu.tr

property rights, liberalism and human capital. In addition, differences in democracy and development of different countries were investigated using Freedom House and the Human Development Indices. According to the results of the study, economic development and democratization are very closely related and affect each other mutually. Among the countries with very high human development, the rate of countries with the status of free in terms of political rights and civil liberties was 84 percent in 2014. However, the proportion of the countries who had a status of free within the ones who had low human development was only 7 percent.

Keywords: Democracy, Economic Development, Growth, Institutional Structure, Property Rights

Giriş

Ülkelerin gelişmişlik düzeyinin analizinde, ekonomik unsurlar yanında sosyal, siyasal, kurumsal ve yönetsel belirleyicilerin de etkili olduğu genel kabul görmektedir. Bu boyutta demokrasi ile ekonomik gelişme arasındaki ilişkiler, siyasal sistem-ekonomi etkileşimi bağlamında önemli tartışma alanları oluşturmaktadır. Demokrasinin ekonomik gelişmeyi pozitif yönde etkilediğini öne süren yaklaşımlar yanında, ekonomik gelişmenin de demokratik süreci olumlu etkilediğini savunan yaklaşımlar literatürde yaygın olarak yer almaktadır. Siyaset ve iktisat bilimi sarmalında tartışmaların içeriği çoğu zaman ekonomik koşulların siyasi yapıyı veya siyasi yapının ekonomik değişkenleri etkilemesi yönünde genişlemektedir. Bu çerçevede ortaya çıkan sonuçlar, demokrasi ile ekonomik gelişme arasında iki yönlü bir ilişkinin var olabileceğini açıklamaktadır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası ve Soğuk Savaş dönemi boyunca ekonomik gelişme ve demokrasi ilişkileri giderek önem kazanmıştır. Söz konusu önem, piyasa mekanizmasının işlerliği, hukuk kuralları, mülkiyet ve sözleşme hakları, liberalizm, dışa açıklık ve kurumsal yapı gibi çok yönlü içeriğe sahiptir.

Bu çalışmada demokrasi ile ekonomik gelişme arasındaki ilişkiler analiz edilmektedir. Demokrasinin ekonomik gelişmeyi veya ekonomik gelişmenin demokrasiyi etkileyebileceği kanallar ve sonuçlar çalışmanın ana konularındandır. Ayrıca çalışmada, demokratik yapı ve ekonomik gelişme ilişkileri farklı ülkeler ile karşılaştırmalı olarak değerlendirilmektedir.

Giriş bölümünü izleyen birinci bölüm, kavramsal çerçeveden oluşmaktadır. Teori ve literatürden örneklerin sunulduğu ikinci bölüm, kurumsal yapı, mülkiyet hakları, piyasa ekonomisi ve liberalizm ile beşeri sermaye yönünden demokrasi-ekonomik gelişme ilişkilerini açıklamaktadır. Üçüncü bölümde, demokratik yapının ölçülmesi yanında demokrasi ile ekonomik gelişme bakımından ülkelerin karşılaştırmasına yer verilmektedir. Genel sonuç ve değerlendirmeler son bölümdedir.

1.Kavramsal Çerçeve

Demokrasi kavramı çoğu zaman farklı içeriklerle açıklanmaktadır. Genellikle demokratik yapının sahip olduğu bir veya birden çok özellik demokrasi tanımlamalarında yer bulmaktadır. Demokrasi, hukuk kurallarını, açık toplumu, seçim özgürlüğünü, siyasi istikrarı destekleyen, geliştiren ve teşvik eden, aşırılık yanlısı politikaları ise caydıran bir sistemdir. Aynı zamanda, düzenli serbest seçimler vasıtasıyla siyasi katılıma izin veren, tanımlanmış sosyal grupları dışlamayan, rekabet ve katılımları sağlayan sivil ve siyasi haklar sunan, ekonomik ve sosyal gelişmeyi sağlayan bir yönetim biçimidir (Mahmood ve diğerleri, 2010, s.77).

Demokrasi kavramı, kişilerin temel hak ve özgürlüklere sahip olması ve insan haklarına saygı yanında sosyal ve ekonomik gelişme ile birlikte açıklanır. Birbirine bağımlılık ve tamamlayıcılık içeren bu kavramlar çerçevesinde demokrasi, düşünceleri serbestçe ifade etme, açıklama ve seçim esasına dayanmakta olup bireylerin siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda tam katılımını öne çıkarmaktadır. Siyasi haklar ve özgürlükler içeriğine sıkıca bağlı olan demokratikleşme olgusu, mülkiyet hakları, hukuk kuralları, şeffaflık, liberalizm, dışa açıklık ve kurumsal yapının oluşması gibi çok yönlü içeriklerle değerlendirilmektedir.

Ekonomik gelişme (kalkınma) ise, bir ülkede üretimin ve kişi başına düşen gelirin artması yanında ekonomik, sosyal ve kültürel yapının değişmesi, ilerlemesi, yenilenmesi ve hayat standardının yükselmesi ile açıklanır. Kalkınma sürecinde gelir ve refah artışı ile birlikte, gelir dağılımında, eğitim ve sağlık alanlarında iyileşmeler, ekonomideki temel sektörlerin GSYİH içindeki paylarında tarımdan sanayi ve hizmetler sektörüne yönelen dönüşümler ortaya çıkmaktadır. Ayrıca ülkenin dış ticaretinde tarım ürünleri ve hammaddelerin nispi payı azalırken, sanayi ve teknoloji ağırlıklı ürünlerin payları artmaktadır (Bocutoğlu ve diğerleri, 2003, s.198-200). Bu kapsamda gelişme kavramı çok farklı göstergelere dayanmaktadır. Kişi başına düşen gelirin artması, tüketim seçeneklerinin genişlemesi, yoksulluğun azalması, adil gelir dağılımının oluşması, istihdam fırsatlarının artması, fiyat istikrarının sağlanması, ücret dağılımı ve olumlu dış ticaret yapısı bunlardan bazılarıdır. Eğitim ve sağlık seviyesindeki ilerlemeler, temiz sulara erişme, konut sahipliği, kentleşme, güvenlik hizmetleri, eşitsizliklerin azalması, ortalama hayat beklentisinin yükselmesi, beşeri sermaye donanımının artması ve demokratik kurumların ve yapının oluşması ile sosyal sektörün gelişmesi gibi başka bileşenler de eklenebilir.

2. Teori ve Literatür

Lipset (1959), ekonomik gelişme ve siyasi meşruiyet bağlamında demokrasi ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişkilerin analizlerine öncülük yapmış ve gelişmiş ülkelerin daha demokratik olduğunu öne sürmüştür. Bir başka açıdan refah ve zenginlikten demokrasi deneyimine yönelen bir eğilimin varlığını ortaya koymuştur. Buna göre ekonomik yönden gelişmişlik ve zenginlik demokrasi için bir belirleyici olarak görülmektedir. Lipset hipotezine göre, demokrasi bir ülkenin ekonomik

gelişmişlik seviyesi ile ilgilidir. Bir ülkenin gelişmişlik düzeyi arttıkça demokrasinin sürdürülebilirliği de artmaktadır.

Demokrasinin ekonomik gelişme ile ilişkisinin teorik temeli modernleşme teorisi ile ilişkilendirilmektedir. Demokrasinin sosyal ve ekonomik kalkınma düzeyi daha yüksek olan ülkelerde ortaya çıkabilme ve gelişme olasılığının artacağı yönündeki düşünce 1960 ve 1970’li yıllarda akademik ve siyasi çevrelerde önem kazanmıştır. Demokratikleşme yönünden modernizasyon yaklaşımı, demokrasinin oluşmasında sınıf yapısının dönüşümü, burjuvazinin gelişmesi, ekonomik gelişme, kentleşme, demokratik değerlerin gelişmesi, diğer kültürel ve dini faktörleri içermektedir (Menocal, 2007, s. 4-5). Sanayileşme, ekonomik kalkınma ve sosyal farklılaşma ile birlikte işleyen modernizasyon süreci, bağımsızlık sağlayıcı demokratik faktörlerin gelişmesine önem vermektedir. Başka bir açıdan, geri kalmışlığın gelişmişlik düzeyine taşınabilmesi yönünden geçirilen süreci açıklamaktadır.

Demokrasi ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişkilerin açıklanmasında üç yaklaşım bulunmaktadır. Birincisi, uyumluluk ve çatışma perspektifinden oluşan doğrudan ilişkilerdir. Uyumluluk perspektifine göre demokrasi ekonomik büyümeyi teşvik etmekte veya ekonomik büyüme demokrasi düzeyini yükseltmektedir. Çatışma perspektifine göre ise, demokrasi ekonomik büyümeyi veya ekonomik büyüme demokrasiyi engellemektedir. İkincisi, beşeri sermaye, eğitim, siyasi istikrar ve yatırım gibi kanallar vasıtasıyla ortaya çıkan dolaylı ilişkilerdir. Sonuncusu ise demokrasi ile ekonomik gelişme arasında sistematik bir ilişki olmadığını öne süren şüpheli görüştür (Arif ve diğerleri, 2012, s.201).

Doğrudan yaklaşımın içeriği, bireysel özgürlükler ve siyasi haklara dayalı olarak işleyen demokratik yapının, toplumsal barışı ve uyumu kolaylaştırarak ve güçlendirerek, ekonomik büyümeye yaptığı olumlu katkılarla oluşur. Diğer yandan ekonomik kalkınma düzeyinin yükselmesi, eğitilmiş bireylerin artmasına neden olmakta ve demokrasi kültürünü yaygınlaştırmaktadır. Ayrıca bireylerin fırsat ve seçeneklerini çoğaltarak rasyonel karar vermelerine, daha yüksek hayat standartlarına erişmelerine, demokratik hakların ve taleplerin artmasına da neden olmaktadır. Feng (2003), demokrasinin ekonomik ve sosyal gelişmeye, dolaylı kanallar üzerinden pozitif yönlü etkilerde bulunduğunu ortaya koymuştur. Siyasi açıklık, belirlilik ve istikrar, mülkiyet haklarını koruyan kurallar ve kurumlar, eğitim seviyesinde artışlar, özel sermayenin ve girişimciliğin gelişmesi ile eşitsizliklerin azaltılması bu kanallar arasında gösterilmektedir.

Shen (2002), demokrasi ve büyüme arasındaki ilişkiyi, “önce ve sonra” yaklaşımıyla 40 ülke için araştırmıştır. Çalışmanın sonuçları, büyüme performansındaki artışın genellikle demokrasiye dönüşümü takip ettiği yönündedir. Bir başka ifade ile demokratik dönüşüm, ekonomik büyüme kapasitesini artırmaktadır. Ayrıca, demokrasi altında büyüme, otoriter rejimlere göre daha kararlı ve istikrarlıdır. Çalışmanın ilginç bir sonucu ise, zengin ülkelerin demokratik dönüşümden sonra

sıklıkla ekonomik büyümesinin azalması, çok yoksul ülkelerin ise hızlanmasıdır. Barro (1996), ekonomik büyümenin belirleyicilerini araştırdığı çalışmada, siyasi özgürlüklerin büyüme üzerinde zayıf bir etkiye sahip olduğunu ancak aralarında doğrusal olmayan bir ilişkinin bazı belirtilerinin varlığını ortaya koymuştur. Siyasi hakların zayıf olduğu zeminde, bu haklardaki bir artış ekonomik büyümeyi uyarmakta ve teşvik etmektedir. Demokrasinin başlangıç aşamalarında büyümeyi artıran siyasi haklardaki genişlemeler, demokrasi düzeyinin kabul edilebilir bir aşamaya gelmesinden sonra ise büyümeyi olumsuz etkilemektedir.

2.1. Kurumsal Yapı

Kurumlar, bir toplumdaki oyunun kurallarıdır ve insanlar arasındaki etkileşimi biçimlendirmektedir. Kurumlar siyasi, sosyal veya ekonomik alanlarda insan ilişkilerini harekete geçirici unsurları ve günlük hayatı yapılandırarak belirsizlikleri azaltmaktadır (North, 1990, s.3-4). Kurumcu hipoteze göre, bazı toplumlar, yatırımları, beşeri sermayeyi, daha ileri teknolojileri ve yenilikleri teşvik eden iyi kurumlara sahip olup ekonomik refaha ulaşmaktadır. İyi kurumların ise üç temel özelliği bulunmaktadır. Birincisi, bireylerin yatırım yapmasını özendiren ve ekonomik yaşama katılımını sağlayan mülkiyet hakkının korunması ve uygulanmasıdır. İkincisi, politikacılar ve diğer nüfuzlu gruplar gibi elitlerin eylemlerinin kısıtlanmasını içermektedir. Buna göre, toplumun gelirleri, yatırımları ve diğer etkinlik alanları bu gruplar tarafından eşitsizliğe neden olabilecek bir biçimde istismar edilemeyecektir. Toplumun geniş kesimleri için eşit fırsatlar sunması ise iyi kurumların üçüncü özelliğidir. Bu kapsamda beşeri sermaye oluşumu, yatırım yapma ve üretken ekonomik faaliyetlere katılma olanakları öne çıkmaktadır (Acemoğlu, 2003, s.27).

Rodrik ve Subramanian'a göre (2003), ortalama gelir yönünden dünyanın en fakir ve en zengin ülkeleri arasındaki büyük farklılıkların açıklanmasında önemli bir etken de kurumlardır. Özellikle mülkiyet hakları ve hukuk kurallarının rolü bakımından öne çıkan kurumlar, açık ve kapalı davranış normları tarafından şekillenmektedir. Çoğu zaman kurumlara yüklenen işlevler, mülkiyet haklarının sağlanması ve korunması ile sözleşmelerin uygulanmasıdır. Bu şekliyle kurumlar "piyasa yaratıcı kurumlar" olarak adlandırılır ve onların yokluklarında piyasalar hiç var olmaz veya çok kötü işler. Uzun dönemli ekonomik gelişme, yatırım ve girişim büyümesinden daha fazlasını gerektirir. Bu nedenle üç farklı kurumsal oluşum gereklidir. "Piyasa düzenleyici kurumlar", dışsallıkları, ölçek ekonomilerini ve eksik bilgi ile ilgilenmektedir. Telekomünikasyon, ulaştırma ve finansal hizmetler alanındaki kurumlar örnek verilebilir. "Piyasa istikrarını sağlayıcı kurumlar", düşük enflasyon, makroekonomik dengesizlikleri minimize etmek ve finansal krizleri önlemek rollerini üstlenen merkez bankası, döviz kuru rejimleri ile bütçe ve mali kurallar gibi kurumlardan oluşmaktadır. "Piyasayı meşrulaştırıcı kurumlar" ise, sosyal koruma ve sigorta sağlama, yeniden dağıtım neden olma ve çatışmaları yönetme konularında faaliyetlerde bulunur. Emeklilik sistemleri, işsizlik sigortası ve diğer sosyal fonlar bu tür kurumlar için örnek gösterilebilir (Rodrik ve Subramanian, 2003, s.32).

Buna göre demokratik süreçle birlikte gelişen kurumsal yapı, aşağıda belirtilen bazı avantajları sağlayarak ekonomik gelişmeye katkılar sağlamaktadır.

- Üretim, tüketim, değişim ve bölüşümdeki kuralları belirlemektedir. Bu yönüyle kurallar sistemine dayalı bir yapı oluşmaktadır.
- Hukuk kuralları ile desteklenmektedir. Ancak örf ve adetlerin de kurumsal yapı üzerinde olası etkilerinden söz edilebilir. Bu anlamda yazılı ve yazılı olmayan kurallar süreci şekillendirici olabilmektedir.
- Risk ve belirsizlikleri azaltarak beklentileri olumlu yönde etkilemekte ve yatırımları artırabilmektedir.
- Mülkiyet haklarını düzenleyerek piyasa ekonomisine işlerlik kazandırmaktadır.
- Ekonomik karar birimleri arasındaki döngünün çerçevesini çizmektedir. Bu bağlamda hane halkı, firmalar, devlet ve dış dünya arasındaki etkileşimin yönü ve sınırları belirlenmektedir.
- Bireylerin hangi seçeneklerle ve fırsatlarla karşılaşabileceğini belirlemektedir.

2.2. Mülkiyet Hakları

Mülk sahibine, mülkiyete konu varlıkları toplum çıkarlarına aykırı olmamak koşuluyla, dilediği gibi kullanma ve kontrol etme hakkı veren özel mülkiyet, kapitalizmin birinci temel özelliği olarak görülmektedir. Varlıkların, özel kişiler ile özel ortaklıkların ve kuruluşların mülkiyetinde olmasını ifade eden özel mülkiyetin ayrılmaz bir parçası da miras hakkıdır (Ünsal, 2010, s.31). Ekonomik ve siyasal liberalizmin kalkınma yönünde genel bir teşvik edici olduğunu öne süren yaklaşımlarda özel mülkiyet haklarına sahiplik öne çıkarılır. Mülkiyet hakkının hukuk kurallarına bağlılığı demokratik sisteme de bağlılığı anlamını taşımaktadır.

Özel mülkiyet hakkının sağlanması, korunması ve sürdürülmesi piyasa mekanizmasının temel bir belirleyicidir. Özel mülkiyet haklarının varlığı, girişimcilerin yatırım kararlarını olumlu etkileyerek ekonomik büyümeye destek olmaktadır. Yabancı sermaye akımlarını da yönlendirici olan mülkiyet hakları, reel ve finansal piyasaları etkileyerek ekonomik sonuçlar oluşturmaktadır. Yasal ve kurumsal düzenlemelere sıkıca bağlı olan mülkiyet hakları, demokratik bir süreçte anlamlı olabilmektedir. Kuşkusuz mülkiyet haklarının sınırlandırıldığı, korunmadığı, devrinin sağlanamadığı ve kontrol hakkının olmadığı ülkelerde ekonomik faaliyetler daralmakta, risk ve belirsizlikler artmakta, kayıt dışı ekonomik uygulamalar teşvik edilmektedir. Tasarrufların güvenilir bir ortamda yatırımlara dönüşmemesi ve kredi akışının engellenmesi gibi temel sonuçların oluşması ekonomik büyüme önünde bir engel oluşturmaktadır. Olson (1993), demokrasinin diktatör rejimlere göre, mülkiyet ve sözleşme haklarını teminat altına aldığını öne sürmekte, ekonomik büyümeyi sağlayan bu hakların korunmasını kalıcı demokrasinin öncülleri olarak göstermektedir.

Besley ve Ghatak (2010), mülkiyet haklarının ekonomik faaliyetleri dört yönden etkileyebileceğini vurgulamaktadır. Birincisi, kamulaştırma riskidir. Güvensiz mülkiyet hakları anlamına gelen bu uygulama bireylerin yatırım ve çabalarının gerçekleşmemesine ve başarısızlığına neden olmaktadır. İkincisi, güvensiz mülkiyet hakları maliyetlere yol açmaktadır. Bu durum, bireylerin mülklerini korumak zorunda kalmaları nedeniyle verimsizlik oluşturmaktadır. Üçüncüsü, ticaretten kazanımları ve karları olumsuz etkilemesidir. Bu durumda üretken bir ekonominin gerekliliği olan varlıkların kullanılması ve mobilitesinde sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Dördüncüsü ise, diğer ticari işlemlerin desteklenmesinde mülkiyetin kullanılmasıdır. Modern piyasa ekonomileri, çeşitli finansal piyasa işlemlerini desteklemek ve özendirmek için teminatlara dayanmaktadır. Mülkiyet hakları bu yönden verimlilik artırıcıdır.

Firmaların yatırımlarının algılanan mülkiyet hakları güvencesinden etkilendiğini öne süren Johnson ve diğerleri (2002), komünizm sonrası ülkelerdeki yeni firmaları kapsayan çalışmalarında, zayıf mülkiyet hakları ve dış finansmana sınırlı erişim açısından özel sektör yatırımlarının kısıtlarını araştırmışlardır. Çalışmanın bulgularına göre, zayıf mülkiyet hakları, karların yeniden yatırıma dönüşmesinde firmaların cesaretini kırmaktadır. Yazarlar, yeniden yatırım oranlarının, mülkiyet haklarının nispi olarak güvenceli olduğu Romanya ve Polonya’da yüksek, mülkiyet haklarının zayıf olduğu Rusya ve Ukrayna’da ise düşük olduğunu belirlemişlerdir. Lewer ve Saenz (2005), güvenilir mülkiyet haklarına sahip ülkelerin daha fazla teknolojik gelişme ve girişimcilik faaliyetlerinden dolayı kısmen daha hızlı büyüdüğünü öne sürdükleri çalışmada, 101 ülke için araştırma yapmışlardır. Çalışmanın sonuçlarına göre, vatandaşları güvenli ve yasal mülkiyet haklarına sahip ülkeler, zayıf mülkiyet haklarına sahip ülkelere göre daha hızlı ve yüksek büyüme eğilimindedir. Benzer bir sonuç, Dincer (2007) çalışmasında da görülmektedir. Buna göre, fiziksel ve beşeri sermayeye bağlı olan kişi başına düşen gelir düzeyi ile mülkiyet haklarının korunmasının derecesi pozitif olarak ilişkilidir. Bir başka ifade ile mülkiyet haklarının korunması ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir.

2.3. Piyasa Ekonomisi ve Liberalizm

Liberal kapitalist sistem, düzgün işleyen piyasa mekanizmasının varlığına bağlıdır. Bu yapılanmada, ekonomik karar birimlerinin kararlarını piyasa sinyallerine bağlı olarak aldığı, üretici ve tüketicilerin karşı karşıya geldiği piyasalarda fiyatın oluştuğu, “bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler” anlayışının egemen olduğu, iç piyasaya müdahale edilmediği ve uluslararası ticarete engel olunmadığı müdahalesiz bir yaklaşım egemendir. Bununla birlikte, girişim özgürlüğünün olması, özel sektörün üretim faktörlerini üretime yönlendirirken hiçbir sınırlama ile karşılaşmamasını, seçim özgürlüğü ise tüketicilerin gelirlerini serbestçe kullanarak istedikleri mal ve hizmet bileşimlerini satın almasını içerir. Girişim ve seçim özgürlüğü, üreticilere ve tüketicilere diledikleri biçimde değişim ve sözleşme yapma hakkı sağlamaktadır. Liberal sistemde hangi mal ve hizmetlerin ne kadar üretileceği

kararı, fayda maksimizasyonuna göre hareket eden tüketicilerin tercihlerine bağlı olarak, kar maksimizasyonuna yönelen firmalar tarafından verilmektedir (Dinler, 2012, s.13-15). Bhagwati (2002), demokrasinin piyasaların genişlemesine ve rekabet artışına neden olması durumunda ekonomik gelişmeye aracılık edebileceğini belirtmekte, piyasasız demokrasinin önemli bir büyüme ve ilerleme sağlayamayacağını vurgulamaktadır.

Liberal demokrasi, ekonomik gelişme için temel kurumları oluşturabilmektedir. İfade ve katılım özgürlüğü, hukuk kuralları, çok partililik ve seçimler, insan haklarının korunması ve güçler ayrılığı gibi liberal içerikli değerler, ekonomik gelişme yönünden kurumsal şartları ve süreci yönlendirmektedir. Bu yaklaşıma göre ekonomik gelişme için istikrarlı bir yatırım ortamı oluşabilecek, ulusal kaynakların ve enerjilerin hızlıca harekete geçmesi sağlanabilecektir (Adejumobi, 2000, s.4-5). Bu çerçevede demokrasi, ülkeler için güven ve istikrar sağlayarak, üretimin, tüketimin ve yatırımların sürdürülebilirliği yönünde kolaylıklar sunmaktadır. Karar birimlerinin tercihlerindeki serbestlik ve etkin fiyat mekanizması bu süreçte belirleyicidir.

Benzer bir durum, yabancı sermaye yatırımları ve uluslararası ticaret açısından da geçerlidir. Yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik değişkenler dışında öne çıkardığı en önemli gösterge, ülkelerin demokratik ve siyasal yapılarıdır. Ekonomik yönden yabancı sermaye yatırımları için çok cazip olan ülkelere, siyasal yönden aksaklıklar ve yetersizlikler, yabancı sermaye yatırımlarında azalışa neden olmaktadır. Yönetimsel istikrarsızlıklar ve demokratik olmayan uygulamalar risk ve belirsizlikleri artırmakta, yabancı sermaye yatırımlarını ve büyümeyi olumsuz etkilemektedir. Demokratik ülkeler bir anlamda dışa açıklık derecesi yüksek, reel ve finansal kesimleri dış piyasalar ile bütünleşmiş ülkelerdir. Bhagwati (2002), kalkınmayı teşvik ve desteklemek için, serbest dış ticaret ile demokratik kurumların ortaklaşa hareket ederek fikirlerin, bilginin, teknolojinin, mal ve hizmetlerin iki taraflı akışını kolaylaştıracağını öne sürmektedir. Yu (2010), demokrasinin ülkeler arasındaki ticareti etkileyebileceği çeşitli kanallardan söz etmektedir. Yazara göre demokratikleşme, ikili ticareti artırarak ihracatçı ülkelerde ürün kalitesini artırabilir ve ticaret maliyetlerini düşürebilir. Ayrıca, ithalatçı ülkelerde ise ticari engelleri artırabilir ve ithalatı azaltabilir. Çalışmanın sonucu, demokrasinin ülkeler arasındaki ticareti teşvik edip büyüttüğü hipoteziyle uyumludur.

Fidrmuc (2003), Doğu Avrupa ve eski Sovyetler Birliği'nde Komünizm sonrası geçiş süresince ekonomik reform, demokrasi ve büyüme ilişkilerini incelemiştir. Demokrasinin ekonomik büyüme için tek başına belirleyici olmadığını ancak ekonomik liberalizasyon sürecini güçlendirerek büyümeyi olumlu yönde etkileyebileceğini öne sürmektedir. Komünizm sonrası geçiş ülkelerinde, başlangıçta kısıtlı liberalleşmeye bağlı olarak demokratikleşmenin büyüme üzerindeki etkisi negatif olarak ortaya çıkabilmektedir. Bunun bir nedeni, demokrasinin siyasi belirsizlikler ve siyasi boşluklarla olan yakın ilgisidir. Buna göre belirsizlikler

ekonomik karar birimlerinin uzun dönem yatırımlarını azaltabilmektedir. Diğer bir etken ise, hükümetlerin kısa vadeli siyasi hedefler doğrultusunda politikalar uygulamasıdır. Daha sonraki dönemlerde ise demokrasinin ekonomik liberalizasyona yaptığı pozitif katkılarla büyüme performansı olumlu etkilenmiştir.

2.4. Beşeri Sermaye Etkisi

Beşeri sermaye eğitim, sağlık, bilgi, beceri, yetenek ve deneyim gibi bireylerin donanımına bağlı olarak oluşmakta ve özellikle içsel büyüme teorilerinde uzun dönemli büyümenin önemli bir belirleyicisi olarak görülmektedir. Tavares ve Wacziarg (2001), demokrasi ve ekonomik büyüme ilişkisini araştırmışlar, bu çerçevede demokratik kurumların bir dizi kanal vasıtasıyla ekonomik büyümeyi etkilediğini öne sürmüşlerdir. Buna göre demokrasi, beşeri sermaye birikimini geliştirerek ekonomik büyümeyi teşvik eder ve gelir eşitsizliklerini azaltır. Beşeri sermaye düzeyinin daha yüksek olması demokrasinin hem belirleyicisi hem de sonucudur. Eğitimin demokrasi talebini artırması, demokrasi ile gelişme arasındaki ilişkilerin kaynağını oluşturmaktadır.

Baum ve Lake (2003), demokrasinin genel sağlık ve eğitim yoluyla büyüme üzerinde önemli düzeyde dolaylı etkilerinin olduğunu ortaya koymuşlardır. Demokrasinin, eğitim ve ortalama hayat beklentisi göstergelerinde ortaya çıkan kamu hizmetlerinin önemli bir belirleyicisi olduğunu öne sürmüşlerdir. Bir başka ifade ile demokrasi, kamu politikaları vasıtasıyla beşeri sermaye gücünü ve dolayısıyla büyümeyi etkilemektedir. Yazarlar, 128 ülke yönünden yaptıkları analizde, demokrasinin büyüme üzerinde etkisinin doğrudan değil, hayat beklentisini ve eğitim düzeyini artırarak dolaylı olduğu bulgusuna ulaşmışlardır. Doucouliagos ve Ulubaşoğlu (2008) çalışmalarında ise, demokrasinin yüksek insan sermayesi, daha düşük enflasyon, daha az siyasi istikrarsızlık ve daha yüksek seviyede ekonomik özgürlükler aracılığıyla güçlü ve pozitif dolaylı etkiler oluşturduğu vurgusu yapılmaktadır.

Siyasi özgürlük ve katılım, beşeri gelişmenin tamamlayıcı unsurlarıdır. Bireylerin beşeri gelişim fırsatlarından yararlanabilmesi, seçeneklerini çoğaltabilmesi, bilgi ve yeteneklerini kullanabilmesi, özellikle eğitim ve sağlık gibi alanlarında talepte bulunabilmesi, demokratik bir ortamın varlığı ile sağlanabilir. Beşeri sermaye göstergelerinden en çok kullanılanları, ortalama hayat süresi ve okur-yazarlık oranlarıdır. Esposto ve Zaleski (1999), ekonomik özgürlüklerin hayat beklentisi ve okur-yazarlık oranları üzerindeki etkilerini araştırmışlar ve daha fazla ekonomik özgürlüğün yaşam kalitesini artırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Beşkaya ve Manan (2009), Türkiye’de 1970-2005 dönemi açısından ekonomik özgürlükler ile ekonomik performans arasında pozitif ilişki belirlemişlerdir. Türkiye’de ekonomik özgürlüğün artmasının ekonomik performansı artıracağı sonucuna ulaşılan çalışmada, askeri müdahalelerin kurumsal yapılarda meydana getirdiği etkiler nedeniyle ekonomik performansı olumsuz etkilediği öne sürülmektedir. Askeri darbelerin olduğu dönemlerde bireysel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması ve demokrasi yönünden en kötü sonuçların yaşanması olumsuz ekonomik performans yönünden diğer

unsurlar olarak gösterilmektedir. Barro (1994), ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkilerin, hukuk kurallarının korunması, serbest piyasalar, küçük kamu harcamaları ve yüksek beşeri sermaye kapsamında oluştuğunu öne sürmektedir. Yaşam standardındaki iyileşmelerin ölçüsü olarak, gayri safi yurtiçi hasıla, beklenen hayat süresi ve eğitim gösterilmektedir. Buna göre siyasi özgürlüklerdeki artış, yaşam standardının iyileşmesi ve ilerlemesinde belirleyicidir.

3. Demokratik Yapının Ölçülmesi ve Ülkelere Göre Demokrasi ile Ekonomik Gelişimin Karşılaştırılması

Ülkelerde demokratik gelişimin ölçülmesinde farklı göstergeler ve endeksler kullanılmaktadır. Freedom House Demokrasi Endeksi içerdiği göstergeler bakımından önemli ve yaygın kullanılan demokrasi ölçütlerinden birisidir. Siyasi haklar ve bireysel özgürlükler üzerinden değerlendirme yapmakta ve 1972 yılından bu yana bir sivil toplum kuruluşu olan Freedom House tarafından hesaplanmaktadır. Ülkeleri demokratik kurumlarına göre sınıflandırmakta, siyasal haklar ve bireysel özgürlükler açısından ülkeler 1 ile 7 arasında puanlanmaktadır. İdeallere en yakın siyasal haklara ve bireysel özgürlüklere sahip olan ülkeler 1 değerine, demokratik hakların olmadığı ülkeler ise 7 değerine sahip olmaktadır (Adam ve Filippaios, 2007, s. 1042). Politik haklar, kişilerin siyasi sürece katılımındaki özgürlüğü esas almaktadır. Oy verme özgürlüğü kapsamında kamu görevi için adil rekabet, siyasi partilere veya kuruluşlara katılım hakkı ve kamu politikalarının belirleyicisi olan temsilcileri seçebilme hakkı değerlendirilmektedir. Bireysel özgürlüklerin çerçevesi ise, düşünce ve inancını açıklamada özgürlük ve örgütlenmede özgürlük ile hukukun üstünlüğü ve kişiliğe devlet müdahalesinin olup olmadığı yönünden çizilmektedir (Uludağ, 2015, s. 2). Siyasal haklar ve bireysel özgürlükler endekslerinin ortalaması üzerinden ülkelerin özgürlük statüsü belirlenmektedir. Endeks değeri 1,0 ile 2,5 arasında bulunan ülkeler özgür, 3,0 ile 5,0 arasında bulunanlar kısmen özgür ve 5,5 ile 7,0 arasında değere sahip olanlar ise özgür olmayanlar kategorisinde yer almaktadır (Freedom House, 2011).

Ülkelerin ekonomik gelişme ve demokratik yapısı yönünden yapılan karşılaştırmalar aşağıdaki farklı tablolar ile ortaya koyulmaktadır. 2014 yılı değerlerini içeren tablolar, 2015 yılı Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) İnsani Gelişim Raporundan ve Freedom House'un siyasi haklar ve bireysel özgürlükler yıllık raporundan yararlanılarak düzenlenmiştir. İnsani Gelişim Endeksi (İGE) değerleri 0 ile 1 arasında değerler alabilmekte, 1'e yaklaştıkça gelişme derecesi, 0'a yaklaştıkça ise geri kalmışlık düzeyi artmaktadır. Endeks oluşturulurken sağlık, eğitim ve hayat standardı temel ölçütler olarak alınmaktadır. Bu çerçevede, yaşam beklentisi, okuryazarlık ve kişi başına düşen gelir önemli belirleyicilerdir. Kişi başına gelir (KBG), satın alma gücü paritesine (SGP) göre uluslararası dolar cinsindendir. Satın alma gücü paritesini esas almak, ülkelerarası ve fiyat değişimlerinin hesaba katılması nedeniyle daha gerçekçi karşılaştırmalara olanak sağlamaktadır.

Tablo 1: Çok Yüksek İnsani Gelişime Sahip İlk 10 Ülkenin Özgürlük Durumu ve Gelişme Göstergeleri (2014)

Ortalama Eğitim Yılları	Beklenen Ömür (Yıl)	KBG (SGP \$)	İGE	Özgürlük Statüsü	Bireysel Özgürlükler	Siyasi Haklar	Ülkeler
12.6	81.6	64,992	0.944	Özgür	1	1	Norveç*
13.0	82.4	42,261	0.935	Özgür	1	1	Avustralya*
12.8	83.0	56,431	0.930	Özgür	1	1	İsviçre*
12.7	80.2	44,025	0.923	Özgür	1	1	Danimarka*
11.9	81.6	45,435	0.922	Özgür	1	1	Hollanda*
13.1	80.9	43,919	0.916	Özgür	1	1	Almanya*
12.2	80.9	39,568	0.916	Özgür	1	1	İrlanda*
12.9	79.1	52,947	0.915	Özgür	1	1	ABD*
13.0	82.0	42,155	0.913	Özgür	1	1	Kanada*
12.5	81.8	32,689	0.913	Özgür	1	1	Yeni Zelanda*

Kaynak: Human Development Report, 2015 ve Freedom House Freedom in the World, 2015 (* işareti ülkede demokratik seçimlerin varlığını göstermektedir)

Tablo 1'e göre, ekonomik ve siyasal anlamda ideali temsil eden ilk 10 ülke, siyasal haklar ve bireysel özgürlükler bakımından özgür ülke statüsünde yer almaktadır. Bu ülkelerin ortak özelliği, ekonomik gelişme yönünden en üst sıralarda yer alması ve seçime dayalı demokrasiye sahip olmalarıdır. Bu ülkelerde kişi başına gelir düzeyi,

ortalama ömür ve ortalama eğitim yılları daha az gelişmiş ülkelere göre oldukça yüksektir.

Tablo 2: Yüksek İnsani Gelişime Sahip Seçilmiş Ülkelerin Özgürlük Durumu ve Gelişme Göstergeleri (2014)

Ortalama Eğitim Yılları	Beklenen Ömür (Yıl)	KBG (SGP \$)	İGE	Özgürlük Statüsü	Bireysel Özgürlükle	Siyasi Haklar	Ülkeler
7.3	74.4	13,323	0.726	Özgür Değil	5	6	Tayland
7.3	71.6	14,911	0.724	Özgür Değil	6	6	Libya
7.6	75.3	18,677	0.761	Kısmen Özgür	4	3	Türkiye*
7.3	74.0	12,040	0.720	Kısmen Özgür	4	3	Kolombiya*
7.5	75.8	12,547	0.727	Özgür Değil	6	7	Çin
7.6	75.9	10,605	0.732	Kısmen Özgür	3	3	Ekvador*
8.5	76.8	16,056	0.756	Kısmen Özgür	3	3	Meksika*
8.2	75.4	15,440	0.766	Özgür Değil	6	6	İran
10.0	74.7	22,762	0.779	Kısmen Özgür	4	4	Malezya
12.0	70.1	22,352	0.798	Özgür Değil	6	6	Rusya

Kaynak: Human Development Report, 2015 ve Freedom House Freedom in the World, 2015

Tablo 2’de yer alan yüksek insani gelişim düzeyine sahip ülkelerin, çok yüksek insani gelişim düzeyine sahip ülkelere göre, demokrasi ve ekonomik gelişme dereceleri düşüktür. Ülkeler, siyasi haklar ve bireysel özgürlüklerin kısıtlılığı yanında genel olarak kişi başına gelir, ortalama yaşam süresi ve ortalama eğitim yılları bakımından daha düşük değerlere sahiptir. Benzer bir durum, tablo 3’de yer alan orta insani gelişime sahip ülkeler yönünden de geçerlidir.

Tablo 3: Orta İnsani Gelişime Sahip Seçilmiş Ülkelerin Özgürlük Durumu ve Gelişme Göstergeleri (2014)

Ortalama Eğitim Yılları	Beklene n Ömür (Yıl)	KBG (SGP \$)	İGE	Özgürlük Statüsü	Bireysel Özgürlük ler	Siyasi Haklar	Ülkeler
10.4	69.4	2,517	0.624	Özgür Değil	6	6	Tacikistan
5.5	73.1	3,938	0.606	Kısmen Özgür	4	4	Honduras*
6.6	71.1	10,512	0.690	Özgür Değil	5	6	Mısır
6.6	60.1	3,734	0.586	Kısmen Özgür	4	3	Zambiya*
5.1	71.6	3,191	0.570	Kısmen Özgür	4	4	Bangladeş*
4.4	68.4	2,949	0.555	Özgür Değil	5	6	Kamboçya
6.0	74.9	4,457	0.631	Kısmen Özgür	3	4	Nikaragua
4.4	74.0	6,850	0.628	Kısmen Özgür	4	5	Fas
7.6	68.9	9,788	0.684	Kısmen Özgür	4	2	Endonezya*
9.9	57.4	12,122	0.666	Özgür	2	2	Güney Afrika*

5.4	68.0	5,497	0,609	Özgür	3	2	Hindistan*

Kaynak: Human Development Report, 2015 ve Freedom House Freedom in the World, 2015

Tablo 4'e göre düşük insani gelişime sahip ülkelerin özgürlük ve gelişme göstergeleri, diğer 3 tür gelişme derecelerine sahip ülkelerden oldukça geridedir. Söz konusu gerilemeler, özgürlük statüsünü, kişi başına düşen geliri, beklenen yaşam süresini ve ortalama eğitim yıllarını da kapsamaktadır. Bu çerçevede insani gelişmişlik düzeyinin azalması demokratik süreci ve yapıyı olumsuz etkilemektedir.

Tablo 4: Düşük İnsani Gelişime Sahip Seçilmiş Ülkelerin Özgürlük Durumu ve Gelişme Göstergeleri (2014)

Ortalama Eğitim Yılları	Beklene n Ömür (Yıl)	KBG (SGP \$)	İGE	Özgürlük Statüsü	Bireysel Özgürlük ler	Siyasi Haklar	Ülkeler
6.3	61.6	2,762	0.548	Kısmen Özgür	4	4	Kenya*
3.3	69.6	2,311	0.548	Kısmen Özgür	4	4	Nepal*
4.7	66.2	4,866	0.538	Kısmen Özgür	5	4	Pakistan*
4.1	65.9	4,608	0.536	Özgür Değil	6	6	Myanmar
4.7	52.3	6,822	0.532	Özgür Değil	5	6	Angola
5.1	65.0	2,411	0.521	Kısmen Özgür	3	3	Tanzanya*
5.9	52.8	5,341	0.514	Kısmen Özgür	5	4	Nijerya
6.0	55.5	2,803	0.512	Özgür Değil	6	6	Kamerun

5.4	58.5	1,613	0.4 83	Özgür Değil	5	6	Ugand a
7.3	57.5	1,615	0.5 09	Özgür Değil	6	5	Zimba bve

Kaynak: Human Development Report, 2015 ve Freedom House Freedom in the World, 2015

Tablo 5 ise, bir bütün olarak insani gelişim endeksi kapsamında yer alan tüm ülkelerin gelişmişlik seviyeleri ile özgürlük statülerini yansıtmaktadır. Buna göre, çok yüksek insani gelişime sahip 49 ülkeden 3'ü kısmen özgür iken sadece 5'i özgür değildir. Özgür statüsünde yer alan ülke sayısı ise 41'dir. Çok yüksek gelişmişlik seviyesine sahip olan ülkeler içinde özgür olanların oranı yaklaşık % 84'dür. Özgür olmayanların oranı ise %10'dur. Yüksek insani gelişime sahip 56 ülkeden 27'si özgür, 17'si kısmen özgür ve 12'si özgür değil statüsündedir. Yüksek insani gelişime sahip ülkeler içinde özgür olanların oranı yaklaşık olarak %48, kısmen özgür olanların %30 ve özgür olmayanların oranı ise %22'dir. Orta insani gelişime sahip 39 ülkenin %31'i özgür, %38'i kısmen özgür ve %31'i özgür değildir. Düşük insani gelişime sahip 44 ülkenin sadece 3'ü özgür iken diğerleri kısmen özgür ve özgür değil derecelerine sahiptir. Düşük insani gelişime sahip ülkeler içinde özgür olanların oranı yaklaşık %7, kısmen özgür olanların oranı %48 ve özgür olmayanların oranı ise %45'dir.

421

Tablo 5 çok yüksek, yüksek, orta ve düşük insani gelişime sahip ülkeler yönünden topluca değerlendirildiğinde aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- Çok yüksek insani gelişime sahip ülkeler içinde özgür olanların oranı çok yüksek iken, bu oran gelişmişlik derecesi düştükçe azalmaktadır
- Gelişmişlik derecesi düştükçe özgür değil statüsünde bulunan ülkelerin oranı yükselmektedir. Çok yüksek insani gelişime sahip ülkeler içinde özgür olmayanların oranı %10 iken, yüksek insani gelişime sahip ülkeler açısından %22, orta insani gelişim yönünden %31 ve düşük insani gelişim gösteren ülkeler içinde ise %45'tir.

Tablo 5: Toplulaştırılmış Olarak İnsani Gelişim Düzeyine Göre Ülkelerin Özgürlük Dereceleri (2014)

Özgürlük Oranı %	Özgür Değil	Kısmen Özgür	Özgür	Ülke Sayıları	Ülke Grupları
83.6	5	3	41	49	Çok Yüksek İnsani Gelişim
48.2	12	17	27	56	Yüksek İnsani

					Gelişim
30.7	12	15	12	39	Orta İnsani Gelişim
6.8	20	21	3	44	Düşük İnsani Gelişim

Kaynak: Human Development Report, 2015 ve Freedom House Freedom in the World, 2015

Sonuç ve Değerlendirme

Demokrasi ile ekonomik gelişme arasındaki ilişkiler, çok farklı araçlar üzerinden gerçekleşmektedir. Özellikle kurumsal yapı, mülkiyet hakları, hukuk kuralları, liberalizm, beşeri sermaye, dışa açıklık, piyasa şeffaflığı ve bireysel özgürlükler çerçevesinde tartışmalar yoğunlaşmaktadır. Üretim, tüketim ve finansal özgürlükler yanında girişim özgürlüğü gibi temel ekonomik özgürlükler, ekonomik yaşama katılma ve ekonomik gelişme sürecinin önemli belirleyicileri olup mülkiyet ve sözleşme hakları yanında kurumsal ve demokratik yapı ile yakından ilişkilidir. Ekonomik gelişmeye bağlı olarak demokrasinin etkileneceğini öne süren yaklaşımların temel çıkış noktası, ekonomik gelişmenin yoksulluk düzeyini azaltarak eğitim, istihdam ve refah düzeyi üzerinde oluşturacağı olumlu etkilerin demokratikleşme seviyesini artırabileceğidir.

Çalışmanın sonuçlarına göre, genellikle dünyada gelişmiş ve ülkelerin çoğu en demokratik ülkeler sınıfında yer almaktadır. Ayrıca en demokratik ülkeler en zengin ülkeler olarak da nitelendirilebilir. En yoksul ülkeler grubunda yer alan ülkelerin büyük bir bölümü özgürlük ve demokrasi yönünden oldukça düşük düzeydedir. Ayrıca ekonomik gelişme, demokrasi derecesini de artırmaktadır. Tersine yoksulluk seviyesindeki artışlar, demokrasiden uzaklaşma sonuçlarını ortaya çıkarmaktadır.

Özellikle demokrasiye yönelik kısıtlamalar, ekonomik gelişme ve büyümenin engellenmesi anlamını taşımaktadır. Bu nedenle, ülkelerde demokratik süreci geliştirici yasal ve kurumsal düzenlemeler ile katılımcılığı artıran politikaların uygulanmasına öncelik verilmelidir. Bu çerçevede, sosyal uyumun ve ekonomik gelişmenin belirleyicisi konumundaki demokrasinin alanları genişletilmeli ve demokratik kültür yaygınlaştırılmalıdır. Bu olgu, özellikle kurumsal yapı, piyasa mekanizmasının işlerliği ve beşeri sermaye donanımı açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

Acemoğlu, D. "Root Causes A Historical Approach to Assessing the Role of Institutions in Economic Development", Finance and Development, June, 2003, pp. 27-30.

Adam, A. and Filippaios, F. "Foreign Direct Investment and Liberties: A New Perspective", *European Journal of Political Economy*, 23, 2007, pp. 1038-1052.

Adejumobi, S. "Between Democracy and Development in Africa: What Are The Missing Links?", World Bank Conference on "Development Thinking in the Next Millennium", Paris 26-28 June, 2000, 28762. (<http://documents.worldbank.org/curated/en/143061468741593788/pdf/28762.pdf>, Erişim Tarihi: 18. 11. 2016), pp: 1-15.

Arif, B.W., Kayani, F. N. and Kayani, U. N. "The Interrelationship between Democracy and Economic Growth: Theories and Empirics", *Pakistan Journal of Social Sciences (PJSS)*, 32(1), 2012, pp. 199-208.

Barro, R. J. "Democracy and Growth", NBER Working Paper Series, 1994, No: 4909.

Barro, R. J. "Determinants of Economic Growth: A Cross-Country Empirical Study", *NBER Working Paper*, No. 5698, 1996, pp. 1-79.

Baum, M. A. and Lake, D. A. "The Political Economy of Growth: Democracy and Human Capital", *American Journal of Political Science*, 47(2), 2003, pp. 333-347.

Besley, T. and Ghatak, M. "Property Rights and Economic Development", In Dani Rodrik and Mark Rosenzweig, editors: *Handbook of Development Economics*, Vol. 5, The Netherlands: North-Holland, 2010, pp. 4525-4595.

Beşkaya, A. ve Manan, Ö. "Ekonomik Özgürlükler ve Demokrasi ile Ekonomik Performans Arasındaki İlişkinin Zaman Serileri ile Analizi: Türkiye Örneği", *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 10, 2009, ss. 47-76.

Bhagwati, J. N. "Democracy and Development: Cruel Dilemma or Symbiotic Relationship?", *Review of Development Economics*, 6(2), 2002, pp. 151-162.

Bocutoğlu, E., Berber, M. ve Çelik, K. *Makro İktisada Giriş*, Dilara Yayınevi, Yayın No:2, Rize, 2003.

Dincer, O. "The Effects of Property Rights on Economic Performance", *Applied Economics*, 39, 2007, pp. 825-837.

Dinler, Z. *Mikro Ekonomi*, Ekin Basın Yayın Dağıtım, 23. Baskı, Bursa, 2012.

Doucouliağos, H. and Ulubaşoğlu, M. A. "Democracy and Economic Growth: A Meta-Analysis", *American Journal of Political Science*, 52(1), 2008, pp. 61-83.

Esposto, A. G. and Zaleski, P. A. "Economic Freedom and the Quality of Life: An Empirical Analysis", *Constitutional Political Economy*, 10(2), 1999, pp. 185-197.

Feng, Y. *Democracy, Governance, and Economic Performance (Theory and Evidence)*, The MIT Press Cambridge, Massachusetts London, England, 2003.

Fidrmuc, J. "Economic Reform, Democracy and Growth During Post-Communist Transition", *European Journal of Political Economy*, Vol. 19, 2003, pp. 583 - 604.

Freedom House, Freedom in the World 2011, (<https://freedomhouse.org/report/freedom-world-2011/methodology>, Erişim Tarihi: 13. 11. 2016).

Freedom House Freedom in the World, 2015, Freedom House's Annual Report on Political Rights and Civil Liberties (https://freedomhouse.org/sites/default/files/01152015_FIW_2015_final.pdf, Erişim tarihi: 04.12.2016).

Human Development Report, (2015), United Nations Development Programme (UNDP).

Johnson, S., McMillan, J. and Woodruff, C. "Property Rights and Finance", NBER Working Paper No: 8852, 2002. <http://www.nber.org/papers/w8852>, (Erişim Tarihi: 30.11.2016).

Lewer, J. J. and Saenz, M. "Property Rights and Economic Growth: Panel Data Evidence", Southwestern Economic Review, 32, 2005, pp. 157-166.

Lipset, S. M. "Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy", The American Political Science Review, 53(1), 1959, pp. 69-105.

Mahmood, K., Azid, T. and Siddiqui, M. M. "Democracy and Economic Growth in Pakistan", Research Journal of International Studies, Issue 15, August, 2010, pp. 77-86.

Menocal, A. R. "Analysing the Relationship between Democracy and Development: Defining Basic Concepts and Assessing Key Linkages", Wilton Park Conference on Democracy and Development, 23-25 October, 2007, pp. 1-17.

North, D. C. Institutions, Institutional Change and Economic Performance, Cambridge: Cambridge University Press, 1990.

Olson, M. "Dictatorship, Democracy, and Development", The American Political Science Review, 87 (3), 1993, pp. 567-576.

Rodrik, D. and Subramanian, A. "The Primacy of Institutions (and What This Does and Does not Mean?)", Finance and Development, June, 2003, pp. 31-34.

Shen, J. G. "Democracy and Growth: An Alternative Empirical Approach" Bank of Finland, Institute for Economies in Transition, BOFIT Discussion Papers, No: 13, 2002, pp. 1-28.

Tavares, J. and Wacziarg, R. "How Democracy Affects Growth." European Economic Review, 45(8), 2001, pp. 1341-1378.

Uludağ, A. "Uluslararası Kuruluşlarca Kullanılan Global Endeksler", T.C. Maliye Bakanlığı Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı, Özel Gündem, Şubat, 2015, ss. 1-25. (<http://www.abmaliye.gov.tr/Sayfalar/Arastirma-ve-inceleme-Serileri.aspx>, Erişim Tarihi, 10.12.2016).

Ünsal, E. M. Mikro İktisat, İmaj Yayınevi, 8. Baskı, Ankara, 2010.

Yu, M. "Trade, Democracy, and the Gravity Equation", Journal of Development Economics, 91(2), 2010, pp.289-300.

KÜRESEL TERÖRİZM VE YOKSULLUK İLİŞKİSİ

Abdullah ÖZDEMİR•

Hatice EROL••

Mümin ESER•••

ÖZET

Terör Latince korku anlamına gelmektedir. Bu kapsamda terörist faaliyetler olarak ortaya çıkan korkutma ve şiddet eylemlerinin temel amacı kamu otoritesini yıkmaya yöneliktir. Dünya genelinde bu kapsamda bölge farkı gözetmeksizin hemen her ülke bu tür saldırıların hedefi konumuna gelmektedir. Teröre bağlı olarak korku ikliminin daha da önemli boyutlara ulaştığı günümüzde devletler savunma ve güvenlik harcamalarını artırmaya zorlanmaktadır. Diğer yandan terör eylemlerinin yıkıcı etkisini azaltmak ise bir başka maliyet getirici unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Yine terör eylemlerinden zarar gören insanların maddi ve manevi zararlarının tazmin edilmesi de bir diğer önemli sorun kaynağıdır. Günümüzde insanların yaşadığı önemli sorunlardan birisi de yoksulluktur. İnsanca yaşama sınırının altında gelire sahip bireyler hem ekonomik hem de sosyal anlamda önemli yoksunlukla yaşamlarına devam etmek zorunda kalmaktadırlar. Terörle yoksulluk arasında tek yönlü bir ilişki olduğu iddiası literatürde tartışılmakta ve her iki faktörün karşılıklı olarak birbirini etkilediği üzerinde uzlaşılmaktadır. Yani terör eylemlerinin artması yoksulluğa neden olabilmekte, yoksullukta terör eylemlerinin artmasına neden olabilmektedir. Bu çalışmanın temel amacı, küresel düzlemde terör eylemleri ile yoksulluğu oluşturan sosyo-ekonomik faktörler arasındaki ilişkiyi koymaya yöneliktir. Bu kapsamda çalışma kapsamında 2014 yılında Küresel Terör Endeksinde yer alan ve terörden en fazla etkilenen ilk 50 ülkenin yatay kesit analizi kullanılarak tekli regresyon modelleri yapılmıştır. Yapılan tekli regresyon sonuçlarına göre Uluslararası terör endeksi ile meydana gelen terör olayları, ölümler ile yaralanan kişi sayıları arasında doğrusal bir ilişki bulunmaktadır. Yine terör endeksi ile insani gelişmişlik arasında ters yönlü, beklenen okullaşma ve ortalama okullaşmanın yıl sayısı ile küresel terör endeksi arasında doğrusal bir ilişki söz konusudur. Politik istikrar ile terör endeksi arasında ters yönlü, küresel barış endeksi ile terör endeksi

425

•Doç.Dr. ADÜ, Nazilli İİBF, İktisat Bölümü, aozdemir@adu.edu.tr

••Doç.Dr. ADÜ, Nazilli İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstriyel İlişkiler Bölümü, haticeerol@adu.edu.tr

•••Öğr.Gör. ADÜ, Nazilli MYO, Bölümü, meser@adu.edu.tr

arasında ise doğrusal yönlü bir ilişki vardır. Bir ülkede terör olaylarının azalması sadece ekonomik faktörlerin iyileştirilmesi ile mümkün görünmemektedir. Bunun başarılabilmesi hem ekonomik, hem sosyal hem de politik faktörlerin düzeltilmesi ile mümkün olabilir. Tüm dünyada teröre yönelik ortak bir tavır ve çok çeşitlilik, çok nedensellik prensibine göre gerçekleştirilecek bir hareket tarzı terör faaliyetlerini azaltabilecektir.

Anahtar Kelimeler: Terörizm, Yoksulluk, Küresel Terör Endeksi.

ABSTRACT

Terror means fear in Latin. In this context, main aim of terrorist attacks which occur in a manner of frighten and violent activities is to demolish the public authority. Every country in world, no matter in which region it is, becomes target of such terrorist activities. Nowadays in which climate of fear driven by terrorism reaches enormous scales, states has to increase expenditures for defense and security. On the other hand, another cost escalator arises out of to diminish the destructive effects of terrorist activities. To retrieve pecuniary loss and intangible damages of injured as well is another source of problem. One of the leading problems of the humanity in this day and age is poverty. Individuals who have incomes under the base for living humanely have to survive exiguously both economically and socially. The arguments that there is a racked effect between terrorism and poverty is a debatable issue in the literature, it is agreed that both factors are interacting. It means that increasing of terrorism may raise poverty and increasing of poverty may prompt terrorist activities. Main aim of this study is to reveal the relationship between terrorism and socio-economic factors that cause poverty on a global scale. In this concept, simple regression models have been done by using cross-sectional analysis of the most effected 50 states in 2014 Global Terrorism Index. According to the simple regression results, there is a linear relationship between Global Terrorism Index and occurred terrorist activities and number of casualties. Besides, there is an inverse relationship between terrorism index and human development index, but a linear relationship between expected years of schooling rate and mean years of schooling rate and Terrorism Index. There is also an inverse relationship between political stability and Terrorism Index; linear relationship between global peace index and Terrorism Index. To decrease of terrorist activities in a certain country is not possible just improving economic factors. It is only possible if both economic, social and political factors improve. Also, a global movement that covers common attitude against terrorism, respect to pluriformity and based on relation of causality can decrease terrorist activities.

Keywords: Terrorism, Poverty, Global Terrorism Index.

GİRİŞ

Demokrasi, insan hakları, özgürlük ve adalet gibi değerlerin ulusal ve uluslararası metinlerde güvence altına alınmasına yönelik dünya genelinde yaşanan konsensüse rağmen bugün bu değerlerle çatışan şekilde terör olaylarının arttığı ve buna bağlı olarak dünya genelinde toplumsal barış ve düzenin bozulduğu bir süreç yaşanmaktadır. Günümüzde terör eylemleri geçmişe oranla daha sık ve görünür hale gelmekte, askeri hedeflere verdiği zarar yanında her geçen gün artan sivil kayıplar ile etki alanını genişletmektedir.

Küreselleşme olarak adlandırılan ekonomik ve toplumsal yapıda köklü dönüşümleri de beraberinde getiren süreç, günümüzde hem ekonomik hem de siyasal yapıda eşitsizlikleri arttırmakta, ayrıca yoksulluk sorunun derinleşmesine ve çözümünün zorlaşmasına yol açmaktadır. Eşitsizliklerin artması ve yoksulluk sorunu ise şiddet ve terör olaylarının artması gibi olumsuzlukları da beraberinde getirmektedir. Bu nedenle yoksulluk sorunun çözümü beraberinde terörizm sorunun çözümü için önemli bir gelişme olacaktır.

Bu çalışmada öncelikle terörizm kavramı, terörün unsurları ve etkileri üzerinde durulacaktır. Terör sorununa maruz kalan ülkelerin özgürlükler ve ekonomik gelişmişlikleri açısından konumları sorgulanmaya çalışılacaktır. Terör ve yoksulluk ilişkisini inceleyen literatür verilerek, küresel terör endeksinde yer alan ilk 50 ülke çalışmada analize tabi tutulacaktır. Çalışma kapsamında analize konu veri setinde yer alan değişkenlerden; Uluslararası terör endeksi, olay, ölüm, yaralanma sayıları, ekonomik maliyetler ve küresel barış endeksi Ekonomi ve Barış Enstitüsünden elde edilmiştir. İnsani gelişme endeksi, doğumda yaşam beklentisi, okullaşma oranı, ortalama eğitim oranı ve Gayri Safi Milli Hâsıla rakamları Birleşmiş Milletler İnsani Kalkınma Kalkınma Programı (UNDP) istatistiklerinden derlenmiştir. Politik istikrar verileri ise "Global Economy" verilerinden elde edilmiştir.

TERÖRİZM KAVRAMI

Terörizmin literatürde üzerinde uzlaşılan tek bir tanımı yoktur. Aynı devletin farklı kurum ve organlarının bile terörizm hakkında yaptığı tanımların farklılaştığı görülmektedir. Uluslararası hukukta terörizmin tek bir tanımının yapılmasının gerekli olup olmadığı konusunda yazarlar iki ayrı görüşü paylaşmaktadırlar. Belli bir tanımın gerekli olduğunu kabul edenlere göre, bu durum terörizmle mücadelede etkin bir strateji oluşumuna yardımcı olacakken tanımın zaman kaybı olacağını savunanlara göre ise bu süre çocuk öldürme, rehin alma suçlarını engelleme üzerine harcanmalıdır. Tanımlama konusundaki sorun, devletlerarasındaki güç, siyasal sistem, ideoloji, çıkar ve önceliklerin farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Terörizmin tanımlanmasında yaşanan en büyük zorluk ulusal bağımsızlık mücadelesi için gerçekleştirilen eylemlerle terör eylemlerinin ayırımına dairdir. Zira bu eylemlere maruz kalan ve bu eylemleri destekleyen ülkeler ortak bir tanım konusunda uzlaşmamaktadır. Bu durumun temel belirleyicisi ise ulusal çıkarlar ve yorumlama biçimidir (Çemrek, 2012: 9).

Terörizm genel olarak, dehşet yayarak sindirme amacıyla siyasi rakipleri sistemli ortadan kaldırmaya yönelmiş olan hareketler olarak anlaşılabılır. İnsan haysiyetini ve canını hiçe sayan, acımasız ve kanlı bir siyasal şantaj yöntemi olan terörizm, insanları ve/veya hükümetleri, bir dizi şiddet eylemi veya tehdidi sonucu yaratılan dehşetin etkisiyle sindirme ve belirli doğrultuda hareket etmeye veya etmemeye zorlama olgusu olarak nitelendirilebilir (Ergil, 1997'den aktaran Kesici, 2007).

Terörizm, siyasi bir amaç edinmek için bir kişi ya da bir alt grup tarafından genellikle geniş bir kitleye yönelik korkutma ya da korku yoluyla şiddetin yüksek düzeyde planlandığı ya da kullanılması tehdididir. Bu tanımın önemli bir özelliği, terörist eylemlerin başarılması için tasarlanmış bir politik hedefin olmasıdır. Bir ülkedeki bir terör olayında mağdurlar, hedefler, kurumlar, hükümetler veya başka bir ülkenin vatandaşları olduğunda, terörizm ulus ötesi bir karaktere sahiptir. Uluslararası terörist faaliyetler, başka ülkelerdeki insanlara veya mülklerine telafi edilmemiş maliyet yüklediği ölçüde sınır ötesidir (Enders ve Sandler, 2005).

Terörizmi ayırt edici üç temel ölçüt bulunmaktadır. İlk olarak, terör siyasi amaçlı olmalıdır. Diğer bir ifade ile terör olayları devlet politikalarını etkileme amacı güder. İkincil ölçüt, terörist şiddetin sivil halka yönelik olmasıdır. Sivil halk burada, asker olmayan veya askeri hizmette çalışmayan kişiler olarak algılanmalıdır. Üçüncü ölçüt ise; etnik gruplar veya gizli ajanlar terörist saldırıları üstlenmelidir (Özçelik ve Önder, 2016).

TERÖRİZMİN UNSURLARI

Terörün 3 temel unsuru vardır. Bunlar; ideolojik, örgüt ve şiddet unsurlarıdır.

- 1- İdeolojik Unsur:** Terörün öncelikle bir ideolojik alt yapısının olması gerekmektedir. İdeolojik unsur, örgütün hareket noktasını oluşturmaktadır. Örgüt, benimsediği ideoloji doğrultusunda hareket etmekte, stratejisini buna göre belirlemektedir. Terör örgütlerinin siyasi eğitim adını verdikleri faaliyetlerin amacı, örgütün dayandığı temel ideolojiyi örgüt mensuplarına benimsetmek ve örgütün hedefleri doğrultusunda bilinçlendirmektir (Gürel, 2008).
- 2- Örgüt Unsuru:** Terörizmin tanımında yer alan hususlara ulaşmak için kurulan örgütü veya terörizmin ulaşmak istediği hedefleri gerçekleştirebilmek için kurulan örgütlenmeyi "terör örgütü" olarak tanımlamak mümkündür. Terör örgütlerinin yapısı, illegal teşkilatlanmayı ve üst seviyede gizliliği içerir. Terörist yapılarıdaki örgütlenme, merkezi yapılanma ve buna bağlı silahlı yapılanma ile propaganda faaliyetlerinin yürütüldüğü bir yapıdan oluşur. Bu yapı içerisinde, çoğunlukla örgüt lideri ile ona bağlı üst düzey sorumlular ve daha alt düzeydeki bölge, il ve birim sorumluları silsilesi yer alır. Bu yapılanma içerisinde illegal ve gizlilik ile birlikte, geniş kitlelere ulaşmak için legal yapılanmalar da aynı ölçüde önemlidir. İlegal faaliyetler, legal alandan

öne çıkan sempatizanların illegal alana kaydırılmaları süreklilik kazanır (Şen, 2015).

- 3- **Şiddet unsuru:** Terör örgütleri, amaçladıkları siyasi hedefe ulaşabilmek için şiddete ihtiyaç duyarlar. Şiddeti kullanarak topluma korku salma, halkta bıkkınlık ve yılgınlık yaratma, mevcut otoriteye olan güveni sarsma ve kaos ortamı yaratmayı amaçlarlar. Şiddetin en önemli aracı saldırılardır. Organize olarak bir saldırı planı olmasa dahi molotof kokteyli kullanarak, bombalı paket ve araçlarla, suikast, adam kaçırma, canlı bomba eylemleri ile şiddete başvurulmakta ve hedef kitle hasara uğratarak panik havası yaratılmaya çalışılmaktadır. Ayrıca şiddet sadece silahlı zarar verme yoluyla değil söz, hareket ve davranışlarla da uygulanabilir. Psikolojik şiddet denilen bu durumla toplum üzerinde baskı yaratılarak istenilen amaca ulaşmaya çalışılır (Gücenmez, 2014).

İdeolojik, örgüt ve şiddet unsuru taşıyan terör faaliyetleri doğrudan ve dolaylı yoldan ekonomik faaliyetleri etkilemekte ve bu etkiler sonucu neden olduğu pek çok sorun yanında yoksulluk sorununu da derinleştirmektedir.

TERÖRİZMİN EKONOMİK ETKİLERİ

Terörün ekonomik sonuçlarını net olarak ortaya koymak kolay değildir. Son yıllarda, terörün doğrudan maliyetlerinin yanı sıra diğer bazı ekonomik maliyetlerinin de olduğunu ortaya koyan çok sayıda çalışma yapılmıştır. Ancak 30 yılı aşkın bir süredir terörle mücadele eden Türkiye’de terörün ekonomi üzerindeki etkileri, birkaç çalışma dışında yeterince ele alınmamıştır. Oysa başarılı bir terörle mücadele politikasının ön şartı, terörün niteliğinin ve yapısının yanı sıra ekonomik maliyetlerini doğru anlamaktan geçer (Alp, 2013).

Terör saldırılarının olağandışılığı nedeniyle ekonomik etkilerini ölçmek zordur. Ayrıca terörün ekonomik etkileri ülkelerin gelişmişlik düzeyi ve terör sonrası alınan önlemler gibi birçok faktöre bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Terörün can ve mal kaybına bağlı kısa vadede etkisini gösteren doğrudan zararlar yanında daha uzun vadede etkisini gösteren yatırımlar, tüketici davranışları, tüketim ve tasarruf düzeyi, dış ticaret, turizm, menkul kıymet piyasaları, milli gelir, bütçe ve büyüme üzerinde dolaylı zararları da olabilmektedir.

Terörizmin ekonomi üzerindeki etkileri, beş temel mekanizma aracılığıyla ortaya çıkmaktadır. Terörist eylemler öncelikle hedef ülkenin beşeri ve fiziksel sermaye stokuna doğrudan zarar vermektedir. İkinci olarak terörizm, güvensizlik, istikrarsızlık ve belirsizliği arttırdığından ekonomik birimlerin tasarruf, yatırım ve tüketim davranışlarında değişiklikler yaratarak kaynak dağılımını bozmaktadır. Terörist saldırılar üçüncü olarak yabancı kaynakları, etkilenen ülkeden diğer ülkelere kaydırmaktadır. Dördüncüsü, terörizm nedeniyle artan güvenlik önlemleri işlem maliyetlerini arttırmakta ve kaynakların daha verimli alanlarda kullanılmasını engellemektedir. Son olarak, özellikle gelişmekte olan ülkeler için en büyük ihracat

kanallarından biri sayılan turizm sektörünün gelişmesini ve ekonomik verimliliğini azaltmaktadır (Ağır ve Kar, 2010).

Güvenlik ekonomisi, ekonomideki güvensizliği (terör de dâhil olmak üzere) etkileyen, önleyen, bunlarla mücadele eden ve hafifleten faaliyetler olarak anlaşılır. Böyle geniş bir tanımlama, ekonominin yasal ve yasadışı alanlarındaki özel ve kamusal faaliyetleri içermektedir. Bu tanımın daha dar versiyonları vatan güvenliği için devlet harcamaları veya anti-suç cihazları için özel harcamalar üzerine odaklanma gibi, diğer yazarlar tarafından farklı amaçlar için kabul edilebilir (Schneider and Brück, 20091).

Geçmişten günümüze terör olayları olagelmıştır. Ancak günümüzde terörün boyutları geçmişle kıyaslanmayacak derecede büyümüştür. Aşağıda Tablo 1’de yıllar itibarıyla küresel terörizm maliyetleri görülmektedir.

Tablo 1: Yıllar İtibarıyla Küresel Terörizm Maliyetleri (Milyar Dolar)

Toplam Maliyet	Yıllar
4,93	2000
51,51	2001
7,65	2002
5,42	2003
10,99	2004
11,07	2005
15,78	2006
20,44	2007
13,40	2008
14,74	2009
12,00	2010,
12,31	2011
16,96	2012
32,92	2013
52,90	2014

Kaynak: IER, 2015.

Tablo 1 verilerine göre 2000 ve 2014 yılı küresel maliyet rakamlarında 11 Eylül 2001 tarihinde ABD’nde ikiz kulelere yapılan terör saldırılarının yol açtığı maliyetler dışında özellikle son yıllarda önemli orandaki artış dikkat çekmektedir. 2014 yılında terörizmin toplam maliyeti 2001 yılı rakamlarını aşarak yaklaşık 53 milyar dolara ulaşmıştır. Tablo 2’de ise türlerine göre 2014 yılında terörizmin maliyetleri göre dağılımı görülmektedir.

Tablo 2: Değişik Türlerine Terörizmin Toplam Maliyetleri (2014, Milyon Dolar)

Toplam Maliyet	Olay
51,275	Ölüm
918	Sakatlık
410	Bomba/Patlama
104	Altyapı Saldırıları
99	Silahlı Saldırı
67	Gasp
12	Rehin Alma
8	Kaçırma
3	Silahsız Saldırı
2	Suikast
52,898	TOPLAM

Kaynak: IEP, 2015.

Tablo 2 verilerine göre yaklaşık 53 milyar dolar terörizmin toplam maliyetleri içinde ölüme bağlı maliyetler 51 milyar doları geçmektedir. Terörün can kayıplarına bağlı olarak yaklaşık 53 milyar doları bulan doğrudan zararları yanında yoksulluk sorununa da yol açmaktadır.

TERÖRİZM VE YOKSULLUK İLİŞKİSİ

Politika ve liderle dâhil olmak üzere ortak inanç, terörist faaliyetin yoksulluğun ve/veya cehaletin bir sonucudur. Böyle bir inancın temelinde, "kaybedecek bir şeyi olmayan" kişilerin kendine zarar verici faaliyetlerde bulunma olasılığının daha yüksek olması düşüncesi yatmaktadır. Devlete karşı yapılan şiddetin mantığının geleneksel ekonomik suç teorisini takip ettiği varsayılırsa, terörün daha az seçim hakkı olanlara hitap etmesi ve terör örgütlerinin kalifikasyonu az olanlarla doldurulması gerekir. Terörle yoksulluk arasında doğrudan bir ilişki olmamakla birlikte, genel olarak yoksul toplumlarda terör olaylarının daha fazla yaşandığı görülmektedir. Bununla birlikte, terörizm siyasi, sosyal veya ekonomik değişiklik taleplerini içermekte ve bu tür talepler belli düzeyde bir eğitim ve siyasi ve ekonomik konularda anlayışa ihtiyaç duymaktadır (Ghatak and Gold, 2015).

Sosyal, kültürel ve ekonomik faktörler terörün oluşumunda rol oynamaktadır. Azgelişmiş ve yoksul ülkelerde terör olayları ve teröre bağlı sorunlar diğer toplumlara göre daha yaygındır. Suç işleyenlerin çoğunluğu yoksul ve eğitimsiz kesimdir. Yoksul ülkelerde zaten kıt olan kaynaklar büyüme, işsizlik sorununun çözümü, sağlık ve eğitim yatırımlarına kullanılmak yerine terör nedeniyle artan savunma harcamalarına ve terörün yol açtığı mağduriyetlerin giderilmesine aktarılmak zorunda kalmakta ve bu durum yoksulluğun daha da derinleşmesine ve kronikleşmesine yol açmaktadır.

Terörizm nedeniyle yoksulluğun oluşumunda artan askeri harcamalar önemli bir etkidir. Teröre bağlı olarak azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler beslenme, barınma, eğitim ve sağlık alanında yatırımlar yapmak yerine zaten kıt olan kaynaklarını askeri harcamalara ayırmak zorunda kalmaktadır. Askeri harcamalar işsizliği arttırmaktadır. Amerika Emek İstatistikleri Bürosu tarafından yapılan bir hesaplama göre her bir milyar dolarlık harcama askeri alanda 70.000 kişiye iş olanağı sağlamaktadır. Aydın oran, toplu taşımada 92.000 kişiye, inşaat sektöründe 100.000 kişiye, sağlık sektöründe 139.000 kişiye ve eğitim alanında 187.000 kişiye iş imkânı sağlamaktadır (Kesici, 2007). İstihdam açısından görece verimsiz olan askeri alanın işsizliğe ve dolayısıyla yoksulluğa neden olması yanında terör nedeniyle yardım örgütlerinin bazı yerlerdeki yoksullara ulaşamaması gibi sorunlar da yaşanabilmektedir. Terör nedeniyle zorunlu göçe maruz kalan bireylerin yaşadığı maddi ve manevi sorunlar, terörün ortaya çıkardığı yıkımlar dolayısıyla bireylerin maddi imkânlarını kaybetmesi, terörün yol açtığı bedensel zararlardan dolayı oluşan yoksulluk veya aile reisinin terör nedeniyle hayatını kaybetmesine bağlı olarak geride kalan aile bireylerinin yoksulluğu önemli sorunlar olarak hem bireylerin hem de toplumları zor durumda bırakmaktadır.

Ekonomi ve barış enstitüsü tarafından hazırlanan 2014 yılı küresel terör endeksi aşağıdaki Tablo 3’de verilmektedir.

Tablo 3: Küresel Terör Endeksi (2014)

Skor	Ülke	Sıra
10,00	Irak	1
9.39	Afganistan	2
9.37	Pakistan	3
8,58	Nijerya	4
8,12	Suriye	5
5.98	Türkiye	17

3,76	Fildişi Sahili	40
3,71	Tanzanya	41
3,70	Etiyopya	42
3,63	Paraguay	43
3.57	Norveç	44
3.55	Senegal	45
0.04	Kuveyt	119
0.01	Panama	119
0.01	Ekvator Ginesi	121
0.01	Japonya	121
0.01	Lesotho	121

Kaynak: IEP, 2014.

Tablo 3 verilerine göre genelde yoksulluk sorununu maruz kalan ülkeler teröre de yoğun bir şekilde maruz kalırken yoksulluk ve gelir dağılımında eşitsizlikleri önemli ölçüde çözmüş olan ülkeler bu soruna çok daha az maruz kalmaktadır. Türkiye bu listede 5,98 skor ile 17. sırada yer almaktadır.

TERÖRİZM VE DEMOKRASİ İLİŞKİSİ

Günümüzde demokratik değerlerin yaygınlık kazanmasına ve eşitlik temelinde siyasal katılım imkânlarının artmasına rağmen ekonomik alanlarda olduğu gibi siyasal temsil ve katılımı da gerilimler tamamen çözümlenmiş değildir. Siyasal temsildeki eşitsizlikler terör eylemlerini zaman zaman meşrulaştırıcı araç olarak kullanılmaktadır. Siyasal temsil imkânının yeterli olmayışı, gelir dağılımındaki adaletsizlik, sosyo-ekonomik ilerlemeden yeterince pay alamama gibi sorunlarla birleştiğinde ortaya çıkan mahrumiyet ve dışlanmışlık duygusu şiddet ve terörün bir araç ve strateji olarak kullanılmasına neden olmaktadır (Küçükcan, 2010).

Aşağıda verilen Tablo 4’de dünyada ülkelerin özgürlük açısından dağılımlarına yer verilmektedir.

Tablo 4: Dünya’da Ülkelerin Özgürlük Açısından Dağılımı

Ülke Sayısı	Özgürlüğün Derecesi
86	Tamamen Özgür
59	Kısmen Özgür
50	Özgür Olmayan
195	Toplam

Kaynak: Freedom House, 2016.

Dünyada ülkelerin % 44’lük kısmı tamamen özgür bir sosyal yapı içerisinde günlerini geçirmektedir. Kısmen özgürlerin oranı % 30 iken, özgür olmayanların oranı ise toplam 195 ülkenin yaklaşık dörtte biri kadardır. Yani yaklaşık 38 ülke özgürlükler açısından demokratik olmayan koşullarda yaşamaktadırlar.

SEÇİLMİŞ LİTERATÜR

Enders ve Sandler (2001) 1970-1999 dönemini dikkate alarak yaptıkları çalışmada otoregresif model kullanmışlardır. Çalışma sonucunda ölümcül terör saldırılarının ortalamanın üzerinde gerçekleştirilmesinin uzun süre sürdürülemediğini, fakat kısa vadeli bir olgu niteliği taşıdığını ortaya koymuşlardır

Krueger ve Laitin (2003) ile Piazza (2004) yaptıkları çalışmalarda terörizm riskinin fakir ülkelerde çok önemli ölçüde artmadığını bununla birlikte özellikle politik özgürlük derecesi gibi ülkeye özgü değişkenlerin daha etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bunun tersine Collier ve Hoeffler (2004) yaptıkları çalışmada politik özgürlüğün azalmasının terörizmden etkilendiği ortaya koymuşlardır.

Nitsch ve Dieter (2004) 1960’tan 1993’e kadar 200 ülkenin yıllık verilerini kapsayan çalışmalarında, “Karşılıklı Ticarete Artırılmış Önem Modeli”ni kullanarak, terörün hedefi olan ülkelerin birbiri ile daha az ticari ilişkide bulunduklarını saptamışlardır.

Ülkelerin demokrasi düzeyleri ve terör arasında ilişkiye yönelik çalışmalar mevcuttur. Ülkelerin demokrasi düzeyi ile terör arasında ilişkiyi belirlemeye yönelik bir çalışmada (Li, 2005) 1975-1997 yılları arasında 119 ülke incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda demokrasinin, seçme hakkı gibi bazı unsurları terör eylemi sayısı üzerinde negatif bir etkiye sahipken, kişisel hürriyetlerin kısıtlanabilmesi gibi diğer bazı unsurları ise terör eylemi sayısı üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu görülmüştür (Wagner, 2006: 2’den aktaran Alp, 2013).

Cömertler ve Kar (2007), 81 ili kapsayan çalışmalarında 2000 yılına ait veriler kullanılarak yapılan yatay kesit analizine göre, gelir düzeyinin, işsizlik oranının, göç oranının, eğitim seviyesinin, nüfus yoğunluğu ve doğum hızı gibi demografik unsurların ve şehirleşmenin suç oranını belirleyen temel ve önemli faktörler olduğu sonucuna varılmıştır.

Arin vd. (2008), 2002-2006 dönemine ait aylık verilerle altı farklı finans piyasası üzerine yaptıkları çalışmalarında Multivarete GARCH modeli kullanılmıştır. İspanya ve İngiltere'nin terör saldırılarından daha az etkilendiği ve bu iki ülkede finansal yatırımcıların terörist saldırılara daha dayanıklı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Gaibuloev ve Sandler (2008), 1971-2004 dönemi verilerini kullanarak 18 Batı Avrupa ülkesi için ekonometrik olarak incelemişlerdir. Elde edilen analiz sonuçlarına göre, uluslararası terörizmin negatif etkisinin yurtiçi terörizme göre daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Araz vd. (2009)'a göre ülkelerin ekonomik konjonktür dönemlerine göre terör ekonomi etkileşimi farklılık göstermektedir. Çalışmaya göre ülkelerin genişleme dönemlerinde terörün ekonomiyi negatif ve güçlü olarak etkilediği, daralma dönemlerinde ise ekonominin terörü etkilediği sonucuna varılmıştır.

Feridun (2010) çalışmasında 1986- 2006 dönemi için Türkiye'ye ilişkin verileri kullanmıştır. Ekonometrik yöntem olarak ARDL Bounds Testinin kullanıldığı analizde turizm ve terörizm arasında uzun dönemli negatif bir ilişkinin bulunduğu tespit edilmiştir.

Alper ve Öcal (2012) yaptıkları çalışmada, 1998-2006 dönemi için Türkiye'deki 81 ilde gerçekleşen suç oranlarını ele almışlardır. Yaptıkları analiz yakınsaması birim kök süreklilik metodolojisi uygulanarak incelenmiştir. Türkiye'de 16 ayrı başlık olarak ele alınarak yapılan analizde, 6 suç sınıfının güçlü bir şekilde süreklilik sergilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Ağırman vd., (2014), yaptıkları çalışmada terörizmin finansal piyasaları üzerindeki etkileri, 35 ülke için 2003-2011 dönemini kapsayacak biçimde araştırılmış ve Granger nedensellik analizi bulgularında gerek hisse senedi piyasalarından terör olaylarına, gerekse terör olaylarından hisse senedi piyasalarına doğru bir nedensellik ilişkisine rastlanılmamıştır. Elde edilen analiz sonuçlarına göre, terörist faaliyetlerin hisse senedi piyasaları üzerine gerçekleşen kısa vadeli olumsuz etkilerinin uzun dönemde piyasa mekanizması tarafından düzeltildiği görülmüştür.

Akıncı ve Yılmaz, (2015) 143 ülke için 2002-2011 dönemi dikkate alınarak terörizm ile turizm arasında bir ilişki olup olmadığı dengesiz panel veri analizleri yardımıyla analize tabi tutmuşlardır. Model tahmin sonuçları, bütün ülke gruplarında uluslararası terörizmin turizm üzerinde güçlü bir negatif etki yarattığını göstermiş, ancak gelişmiş ülkelerdeki turizm düzeyinin diğer ülke gruplarına kıyasla uluslararası terörizmden daha az etkilendiği görülmüştür.

Güvenek ve Alptekin (2015) 1993- 2008 yılları arasındaki verileri kullanarak yapılan analizde terörist saldırılarının Türkiye'ye gelen turist sayısı üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunmadığı sonucuna varılmıştır.

ANALİZ

i- VERİ SETİ, DEĞİŞKENLER VE MODEL

Bu çalışmada, küresel terör endeksi dikkate alınarak terörün belirleyicileri araştırılmıştır. Çalışmada 2014 yılı dikkate alınarak küresel terör endeksi'ne göre dünyada terör olaylarının en yoğun olduğu ilk elli ülkenin verileri kullanılmıştır. Terör değişkenini etkilediği düşünülen, terör olayları sayısı (olay), terör olaylarında ölenlerin sayıları (ölüm), terör olaylarında meydana gelen yaralanma sayıları (yara), insani gelişme endeksi (human development index-hdi), doğumda yaşam beklentisi (life expectancy at life-birth), beklenen okullaşma oranı (expected years of schooling-eyos), ortalama okullaşma yıl sayısı (mean years of schooling-myos), ülkelerin kişi başı ulusal geliri (gross national income-gni), politik istikrar endeksi (political stability index-psi), küresel barış endeksi (global peace index-gpi) değişkenleri analize dahil edilmiştir. Analizde, verilerimiz belli bir yıla ait olduğu için yatay kesit veri analizi yöntemi uygulanmıştır.

Küresel terör endeksinde yer alan ilk 50 ülke çalışmada analize tabi tutulmuştur. Ekonomi ve Barış Enstitüsü tarafından yayınlanan istatistiklerde ülkeler terörden etkilenme derecelerine göre 10'dan 0'a doğru sıralanmaktadır. Ülkelerin puanları "10" en yüksek değerine yaklaştığında terörden daha fazla etkilendikleri, "0" değerine yaklaştıklarında ise terörden daha az etkilendikleri ifade edilmektedir.

Küresel barış endeksi 23 göstergenin dikkate alınması suretiyle hesaplanan endekstir. Endeks değerinin 1'e yaklaşması ülkenin daha barışçıl olduğunu, 3'e yaklaşması ise daha az barışçıl bölge olduğunu göstermektedir.

İnsani gelişme endeksi değerinin 1'e yaklaşması o ülkenin daha gelişmiş, 0'a yaklaşması ise daha az gelişmiş ülke olduğunu göstermektedir.

Tablo 5: Değişkenlerin Tanımlanması ve Veri Kaynakları

Veri Kaynağı	Verinin Adı	Verinin Kısaltması
Ekonomi ve Barış Enstitüsü	Küresel Terör Endeksi	gti
	Terör olayları sayısı	olay
	Terör olaylarında ölenlerin sayıları	olum

		Terör olaylarında meydana gelen yara	
		yaralanma sayıları	
		Küresel Barış Endeksi	gpi
		İnsani Gelişme Endeksi	hdi
		Doğumda Yaşam Beklentisi	leab
İnsani Kalkınma Programı		Beklenen okullaşma oranı	eyos
		Ortalama okullaşma yıl sayısı	myos
Küresel Ekonomi		Politik İstikrar Endeksi	psi
Dünya Bankası		Kişi Başına Düşen Milli Gelir	gni

Analizde, terörün belirleyicilerini, küresel terör indeksi dikkate alınarak terör olaylarının en yoğun ilk elli ülke örneğinde incelemek için bağımlı değişken olarak küresel terör indeksi (gti) kullanılmış ve tekli regresyon modelleri kullanılarak yatay kesit analizi yapılmıştır. Analiz için EViews-9 ekonometrik analiz programlarından yararlanılmıştır. Çalışmada tahmin edilen model şöyledir:

$$gti_t = \alpha_0 + \alpha_1 x_{1t} + \alpha_2 x_{2t} + \alpha_3 x_{3t} + u_t \quad (1)$$

Burada gti_t bağımlı değişken olup x_{it} 'ler bağımsız yani açıklayıcı değişkenleri, u_t ise beyaz gürültülü (White noise) sıfır ortalama ve sabit varyansa sahip stokastik hata terimini temsil etmektedir.

ii- YÖNTEM

Modelin, yatay kesit analizi yöntemiyle tahmin sonuçları tablo ...'de verilmiştir. Modellerde genel olarak R2 değerleri ok yüksek değildir. Modeli belirlilik katsayısı olarak ifade edilen ve modelin anlamlılık gücünün düzeyini gösteren R2 değerlerinin düşük olması, ekonometrik yöntemler açısından dikkate alındığında nispeten diğer yöntemlere göre küçük olsa da bu değer, yatay kesit verileriyle yapılan model tahminlerinde genellikle düşük olduğu sıklıkla görülmektedir. Nitekim Wallace ve Silver (1988), R2'nin 0.30 ya da daha düşük değerler almasının yatay kesit veri analizlerinde yaygın olarak görüldüğünü belirtmiştir. Benzer şekilde Studenmund (1992), yatay kesit veri analizlerinde R2 değerinin 0.50 olmasının model açısından oldukça uygun olduğunu (a good fit) vurgulamıştır.

Aşağıdaki Tablo 6'da tekli regresyon analiz sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 6: Tekli Regresyon Sonuçları $gt_i=f(x)$

							0.0027	olay
							[7.21]*	
						0.0011		olum
						[6.47]*		
					0.0004			yara
					[5.05]*			
				-0.2293				hdi
				[-1.67]**				
			-1.5782					eyos
			[-2.19]*					
		-1.3550						myos
		[-1.78]**						
	-1.2774							psi
	[-7.00]*							
2.2732								gpi
[6.38]*								
-0.1818	4.1467	6.3423	7.2793	6.8712	5.1271	5.0177	4.8941	sabit
[-0.20]	[16.12]*	[11.18]*	[8.32]*	[7.70]*	[23.81]*	[25.39]*	[25.46]*	
0.45	0.50	0.06	0.09	0.05	0.34	0.46	0.52	R ²

0.44	0.49	0.04	0.07	0.03	0.33	0.45	0.51	Adj R ²
40.77	49.03	3.17	4.83	2.81	25.52	41.88	52.05	F-ist
(0.00)	(0.00)	(0.08)	(0.03)	(0.09)	(0.00)	(0.00)	(0.00)	
0.93	2.79	1.76	2.72	0.91	4.73	3.70	1.25	Değişen
(0.33)	(0.10)	(0.19)	(0.10)	(0.34)	(0.03)	(0.03)	(0.26)	Varyans

Not: [] içindeki değerler t-istatistiğini, () içindeki değerler ise standart hataları göstermektedir. Değişen varyans sorununun varlığı White testi ile incelenmiştir. Tahmin edilen modellerde değişen varyans sorunu dikkate alınmıştır. Bu yöntemle katsayıları değiştirmeden standart hatalar düzeltilerek model anlamlı hale getirilmektedir. *, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 6 tekli regresyon sonuçlarına göre,

Uluslararası terör endeksi ile meydana gelen terör olayları arasında beklentilere uygun olarak doğrusal bir ilişki vardır. Aynı yöndeki ilişki terör olaylarında ölenler ile yaralananlar ile terör endeksi arasında bulunmaktadır.

İnsani gelişmişlik endeksinde meydana gelebilecek bir birim artış, küresel terör endeksinde yaklaşık 0,23'lük bir azalmaya neden olacaktır. Terör ve meydana getirdiği olumsuzluklar insani gelişmişliğin azalması sonucuna neden olmaktadır.

Yine beklenen okullaşma oranının ve ortalama okullaşmanın yıl sayısının artması küresel terör endeksinde azalmaya neden olmaktadır.

Politik istikrarın bir birimin artması ülkelerin küresel terör endeksindeki yerlerinin yaklaşık 1,28 birim artmasına neden olmaktadır.

Küresel barış endeksi değerinin artması da ülkelerin küresel terör endeksi değerinin artması anlamına gelmektedir. Yani küresel barışın korunması, küresel terörün azalması doğal sonucunu yaratmaktadır.

SONUÇ

Terör faaliyetleri ülkeleri her zaman etkilemiştir. Ancak özellikle son dönemde terör yoğun olarak ülkeleri daha fazla tehdit eder hale gelmiştir. Terör olayları ekonomik, sosyal ve politik faktörlerden farklı derecelerde de olsa etkilenmektedir.

2014 yılında küresel terör endeksi ile terörü etkileyen değişkenler arasındaki ilişki yatay kesit analizi ile analize tabi tutulmuştur. Yapılan tekli regresyon sonuçlarına göre Uluslararası terör endeksi ile meydana gelen terör olayları, ölümler ile yaralanan kişi sayıları arasında doğrusal bir ilişki bulunmaktadır.

Yine terör endeksi ile insani gelişmişlik arasında ters yönlü, beklenen okullaşma ve ortalama okullaşmanın yıl sayısı ile küresel terör endeksi arasında doğrusal bir ilişki söz konusudur.

Politik istikrar ile terör endeksi arasında ters yönlü, küresel barış endeksi ile terör endeksi arasında ise aynı yönlü bir ilişki vardır.

Yapılan ikili ve üçlü regresyon sonuçları da tekli regresyon sonuçları ile genel olarak paralellik taşımaktadır.

Bir ülkede ekonomik faktörlerin iyileştirilmesi genel anlamda en azından terör olaylarına katılacak kişi sayısını azaltıcı bir etki yapabilecektir. Gelir dağılımında adaletin sağlanması, kişi başına gelirin artırılması, insanca yaşam koşullarının iyileştirilmesi bu kapsamda düşünülebilir. Ancak sosyal ve politik faktörlerdeki iyileşme ekonomik gelişmeyi desteklemediği sürece yapılan olumlu eylemlerin etkinliği de azalacaktır.

Yapılan analizler özellikle politik faktörlerdeki iyileşmelerin ülkelerin terör endeksi katsayılarını düşürdüğü sonucunu ortaya koymaktadır. Bu kapsamda ülkelerdeki politik istikrarın sağlanması birinci derecede öneme sahiptir.

440

Terörle mücadeleyi salt silahlı mücadele olarak görmek ne denli eksik ise aynı eksiklik konuyu ekonomiye bağlama konusunda da yaşanmaktadır. Terörle mücadele bu nedenle çok çeşitlilik ve çok nedensellik ilkesine göre yapılırsa atılacak adımlar daha çok sonuca ulaştırıcı olacaktır.

Ayrıca terör meselesi sadece bir ülkenin ya da bir bölgenin sorunu değildir. Bütün ülkelerin ortak sorunudur. Bu nedenle terörle mücadele yaptığımız analizde olduğu gibi bütün dünya ölçeğinde ele alınması gereken bir sorundur. Bu şekilde bir ya da birkaç ülkenin zaafiyeti diğer ülkelerin katkısıyla çözülebilecektir. Ancak bu düşünce tarzını ülkelere benimsetmek ise günümüz dünyasında bir o kadar zor görünmektedir.

KAYNAKÇA

Abadie, A. "Poverty, Political Freedom, and The Roots Of Terrorism", Working Paper 10859, National Bureau Of Economic Research, Cambridge, 2004.

Ağır, H. ve Kar, M. "Terörizmin Makroekonomik Sonuçları Üzerine Bir değerlendirme" Finans Politika ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, Sayı 539, 2010, s. 15.

Ağır, H. ve Kar, M. Türkiye'de Elektrik Tüketimi ve Ekonomik Gelişmişlik Düzeyi İlişkisi: Yatay Kesit Analizi, SosyoEkonomi, 12(12), 2010, s. 149-176.

Ağırman, E., Özcan, M., Yılmaz, Ö. "Terörizmin Finansal Piyasalara Etkisi: Ampirik Bir Çalışma", BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 2, 2014, s. 99-117.

Akıncı, M., Yılmaz, Ö. "Bir Turizm Krizi Olarak Uluslararası Terörizm: Ülke Grupları İtibariyle Panel Veri Analizi", Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, KOSBED, Sayı: 30, 2015, s. 51-76.

Alp, İ. A. "Terörün Ekonomik Etkileri", Uluslararası Terörizm ve Güvenlik Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 1, 2013, s. 4-5.

Araz, T. B., Arin, K.P., Omay, T. "The Endogenous and Non-Linear Relationship Between Terrorism and Economic Performance: Turkish Evidence", Defence and Peace Economics, Vol: 20(1), 2009, s. 1-10.

Arin, K. P., Ciferri, D., Spagnolo, N. "The Price of Terror: The Effects of Terrorism on Stock Market Returns and Volatility". Economics Letters, 101(3), 2008, ss. 164-167. doi: <http://dx.doi.org/10.1016/j.econlet>.

Çemrek, M. "Avrupa Birliği'nin Terörizmle Mücadele Yöntemleri", Selçuk Üniversitesi, SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2012, s. 9.

Collier, P., Hoeffler, A. "Greed and Grievance in Civil War," Oxford Economic Papers, vol. 56, 2004, ss. 563-595.

Cömertler, Necmiye; Kar, M. "Türkiye'de Suç Oranının Sosyo Ekonomik Belirleyicileri: Yatay Kesit Analizi", Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakülte Dergisi, Sayı: 62-2, 2007, s. 37-57.

Enders, W. ve Sandler, T. Patterns of Transnational Terrorism, 1970-99: Alternative Time Series Estimates, 2001, <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.138.3409&rep=rep1&type=pdf> (10.11.2016).

Enders, W., Sandler, T. Transnational Terrorism: An Economic Analysis, 2005, s. 11-12 http://research.create.usc.edu/nonpublished_reports.

Ergil, D. Kırık Aynada Kendini Arayan Türkiye, Doruk yayıncılık, Ankara, 1997, s. 200-201.

Feridun, M. Impact of Terrorism on Tourism in Turkey: Empirical Evidence From Turkey, Applied Economics, 2010, s. 1- 6.

Freedom House, (2016). Freedom in the World 2016, https://freedomhouse.org/sites/default/files/FH_FITW_Report_2016.pdf.

Gaibullov, K.; Sandler, T. "Growth Consequences of Terrorism in Western Europe", Kyklos, 61(3), 2008, s. 411-424.

Ghatak, S., Gold, A. Development, Discrimination, And Domestic Terrorism: Looking Beyond A Linear Relationship, 2015, s. 3-4. <http://bakercenter.utk.edu/wp-content/uploads/2015/11/2015-Ghatak-and-Gold-2.pdf>.

Gücenmez, B. "Terörizmin Finansmanı: PKK, ETA ve IRA Terör Örgütlerinin Karşılaştırılması", Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü Güvenlik Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2014, s. 17-18.

Gürel, M. M. "Küreselleşen Dünya Ve Terörizm", Kadir Has Üniversitesi, SBE, Uluslararası İlişkiler ve Küreselleşme Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008, s. 32-33.

Güvenek, B., Alptekin, V. "Turistlere Yönelik Terör Saldırılarının Turizme Etkisi: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Çalışma", Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi Cilt:17, Sayı:1, 2015, s. 21-38.

http://economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2015/06/2014-Global-Peace-Index-REPORT_0-1.pdf (09.11.2016).

http://www.theglobaleconomy.com/rankings/wb_political_stability (10.11.2016).

http://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/library/human_development/human-development-report-2015.html (11.11.2016).

Institute Economics and Peace (IEP), "Global Terrorism Index 2014", <http://economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2015/06/Global-Terrorism-Index-Report-2014.pdf>

Institute Economics and Peace (IEP), "Global Terrorism Index 2015", <http://economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2015/11/2015-Global-Terrorism-Index-Report.pdf>.

Kesici, M. R., "Yoksulluk Şiddet Döngüsünün Sosyal Politika açısından Analizi", Çalışma ve Toplum, 2007/2, 2007, s.131-141-142.

Krueger, A.B. ve Laitin, D.D. "Kto Kogo?: A Cross-Country Study of the Origins and Targets of Terrorism," Mimeo, November, 2003.

Küçükcan, T. "Terörün Sosyolojisi: Toplumsal Kökenleri Anlama İmkânı", Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt.6, Sayı 24, 2010, s. 46.

Li, Q. "Does Democracy Promote or Reduce Transnational Terrorist Incidents?", The Journal of Conflict Resolution, 48, 2, 2005, s. 78-97.

Nitsch, V., Dieter, S., "Terrorism and International Trade: An Empirical Investigation", European Journal of Political Economy 20, 2, 2004, s. 423-433.

Öcal, O., Aslan, A. "Türkiye’de Suç Oranlarının Sürekliliği", Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 1, 2012, s. 85-92.

Özçelik, Ö., Önder, H. "Savunma Harcamalarına Terör Riskinin Etkisi: Ampirik Bir Uygulama", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1, 1, 2016, s. 37.

Piazza, J.A. "Rooted in Poverty? Terrorism, Poor Economic Development and Social Cleavages," Terrorism and Political Violence (forthcoming), 2004.

Schneider, F., Brück, T., Meierrieks, D. "The Economics of Terrorism and Counter-Terrorism", 2009, s. 11, <https://www.aeaweb.org/conference/2010/retrieve.php>.

Şen, Y. F. "Terörün Toplumlar Üzerindeki Sosyo-Ekonomik Etkilerine Bakış: Pkk Terörü ve Ağrı Gerçeği", Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 2, 2015, s. 27-28.

Studentmund, A. H. "Using Econometrics: A Practical Guide", Second Edition, New York: Harper Collins Publisher, 1992.

Wagner, D. F "The Impact of Terrorism on Foreign Direct Investment", Asian Development Bank, 2006, s. 9.

Wallace, T. D., Silver, J. L. "Econometrics: An Introduction Reading", Massachusetts: Addison-Wesley Publishing Company, 1

15 TEMMUZ DİRENİŞİNİN EKONOMİK YANSIMALARI

Mustafa Malkoç YAŞAR•

Gonca YAŞAR••

ÖZET

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan itibaren birçok darbeye ve darbe girişimine şahit olmuştur. Demokrasiye yapılan/yapılmak istenen bu müdahaleler siyasal alanın yanında başta ekonomi olmak üzere pek çok alana yansımıştır. 15 Temmuz 2016 kalkışması ise diğer girişimlerden farklı olarak kahraman Türk halkının direnişi sayesinde bertaraf edilmiştir. Bu direniş ile birlikte ekonomik alanda karşılaşılabilecek olumsuzluklarında önemli ölçüde bertaraf edildiği unutulmamalıdır. Bu kapsamda 15 Temmuz Direnişi sonucunda ortaya çıkan ekonomik tablo, 27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 darbeleri sonrasında ortaya çıkan tabloya göre oldukça iyimserdir. Çalışmanın amacı 15 Temmuz Direnişi sonrasında meydana gelen ekonomik kazanımları ortaya koymaktır. Bu kapsamda çalışmada finansal piyasalarda meydana gelen değişimlerin siyasi karşılığı ortaya konmaya çalışılıp, ardından genel değerlendirmelere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: 15 Temmuz Darbe Girişimi, Finansal Piyasalar, Döviz Kuru, CDS

ABSTRACT

Republic of Turkey has faced many coups and coup attempts since its founding. These attempts which all aimed democracy reflected in many fields

•Arş. Gör. Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü,
•Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi

including economy. Unlike the other attempts 15 July 2016 has been abolished by the resistance of Turkish people. This resistance was also eliminated the most of the negative effects on economic area. In this context the economic view that emerged as a result of 15 July resistance was quite optimistic compared to the picture that emerged after the 27 May 1960 and 12 September 1980 coups. In this study the aim is to investigate economic gains which occurred after 15 July resistance. In this framework, the reflection of changes of political area on economic field was examined by searching traces on financial markets.

Keywords: 15 July Coup Attempt, Financial Markets, Exchange Rates, CDS

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan günümüze bir asır geçmemiş genç bir devlettir. Demokrasi kavramının her ne kadar Osmanlı'nın son dönemlerinde de dile getirilen hatta kısmen uygulanan bir kavram olmasına karşın Türk toplumunda cumhuriyet ile kazınan bir kavram olduğu söylenebilir.

Bu kavramın tarihçesi batı devletleriyle kıyaslandığında oldukça yenidir. Yeni olan bir kavramın özümsemişi için zamana ihtiyaç vardır. Nitekim bu kavram yeterince özümsemişi için Türk demokrasi tarihinde çeşitli kesintiler meydana gelmiştir. Çok partili döneme geçildikten “kısa” denebilecek bir süre sonra 27 Mayıs 1960 darbesi ile demokraside kesinti süreci başlamıştır. Yine bu süreçte demokraside farklı dönemlerde kesintiler olmuştur. 15 Temmuz 2016 tarihini de demokrasiyi kesintiye uğratma girişimi olarak tanımlamak mümkündür.

15 Temmuz 2016'da meydana gelen girişim diğer girişimlerden çok farklı bir girişimdir. Zira öncelikle girişim emir komuta zinciri dışındadır. Yine ikinci olarak darbe girişimine destek veren silahlı kuvvetler içerisinde bir cunta oluşumundan bahsetmek de mümkün değildir. Aynı zamanda darbe girişiminin bastırılmasında yine silahlı kuvvetlerin içinde demokrasi kavramını özümsemiş ve vatansever askerlerin önemli ölçüde katkısı vardır. Bununla birlikte Türk halkının darbecilere karşı direnişi 15 Temmuz gecesinin seyrini değiştiren en önemli unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

15 Temmuz kalkışmasının bertaraf edilmesi sonucunda öncelikli olarak demokrasi kurtarılmış ve bir demokratik kesintinin önüne geçilmiştir. Aynı zamanda demokrasi ile birlikte başta ekonomi olmak üzere birçok alanda önemli kazanımlar elde edilmiştir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde finansal piyasalar üzerinde bu 15 Temmuz direnişinin etkileri çeşitli boyutlarıyla açıklanacaktır.

1. 15 Temmuz 2016 Öncesi Finansal Piyasalarda Genel Ekonomik Durum

15 Temmuz 2016 haftanın son günü olan Cuma gününe denk gelmektedir. Darbe girişiminin ilk kıvılcımları 22:00 sularında kendini göstermiştir (Hürriyet, 2016) Bu kapsamda ekonomik bakıştaki ilk öncelik kalkışma esnasında finansal piyasaların kapalı olduğudur.

15 Temmuz 2016 Cuma günü işlem günü sonunda USD/TL paritesi 2,89; EUR/TL paritesi ise 3,21 olarak günü kapatmıştır (TCMB, 2016). Kur sepeti, T.C. Merkez Bankası tarafından takip edilen ve $(0.5 \text{ USD} + 0.5 \text{ EUR})$ formülüyle hesaplanan değerleri ifade etmektedir (Aytekin ve Dube, 2016:1315). Bu kapsamda kur sepetinin 15 Temmuz itibariyle 3,05 değerinde olduğu söylenebilir. Döviz kurları dışında bir bu çalışmada ele alınan bir diğer göstergede kredi temerrüt takası kavramıdır.

Kredi temerrüt takası (Credit Default Swap – CDS) en dar tanımıyla kredi riskini etkin bir biçimde yönetme amacı taşıyan bir çeşit finansal sigorta sözleşmesi, en geniş tanımıyla ise herhangi bir finansal kredinin geri ödenmeme riskine karşı alacaklı tarafın parasını koruma altına alan, bunu da belli bir bedel (sigorta primi) karşılığında yapan kredi türev enstrümanına verilen isimdir (Kunt ve Taş, 2008:80). Bir ülkenin CDS değeri ne kadar yüksek ise o ülkede riskin yüksek olduğu anlamı taşımaktadır. Yüksek CDS değeri doğrudan borçlanma maliyetlerini arttırmakta ve dolaylı olarak ekonominin çeşitli diğer alanlarını da etkilemektedir.

15 Temmuz 2016 Türkiye'nin CDS primi gün sonunda 224,76 olarak gerçekleşmiştir (Bloomberght, 2016)

2. 15 Temmuz Gecesi Yaşananlar

Önceki bölümde bahsedildiği gibi 15 Temmuz 2016 Cuma gününe denk gelmekte ve kalkışmanın saati itibariyle piyasaların kapalı olduğu bir ana denk düşmektedir. Her ne kadar Türkiye'de bulunan finansal piyasalar kapalı olmuş olsa da yedi gün yirmi dört saat açık olan ve uluslar arası işlem yapılabilen piyasalarda (forex, future vb.) kalkışmanın neticelerini gözlemlemek mümkündür.

Günü 2,89'dan kapatan USD/TL paritesi kalkışma ile beraber hızlı bir şekilde yükselişe geçmiştir. 22:30 sularında Genelkurmay Başkanlığında silah sesleri duyulduğuna dair haberler ile birlikte parite 3,00 değerini aşmıştır (Hürriyet, 2016). 16 Temmuz Cumartesi gününün ilk saatleri ile birlikte değer yükselmeye devam etmiştir ve 3,04 değerine kadar yükselmiştir (Investing, 2016). Bu kapsamda kalkışmanın başlamasından daha on iki saat geçmeden dolar kurunda meydana gelen artış %5'i aşmıştır.

EUR/TL paritesi ise günü 3,21 değerinden kapatmasına karşın 15 Temmuz gecesi ve 16 Temmuz'un ilk saatlerinde yine hızlı bir biçimde yükselmiştir ve kademeli olarak 3,35 değerine ulaşmıştır (Investing, 2016). Euro kurundan meydana gelen bu artış bir diğer ifade ile %4,3'tür.

Bu değerler ışığından kur sepetini değerlendirdiğimizde de (0.5 USD + 0.5 EUR) formülüyle hesaplanan değer 3,05'den 3,20'ye yükseldiği gözlemlenmiştir. Yine kur sepetindeki artışın yaklaşık olarak %5 olduğu söylenebilir.

3. Piyasaların Toparlanma Süreci

Kalkışmanın direniş sonucunda bertaraf edilmesine paralel olarak yine finansal piyasalarda ilk tepki 17 Temmuz Pazar günü uluslararası piyasalarda gözlemlenmiştir.

USD/TL paritesi 17 Temmuz Pazar günü 15 Temmuz gecesinde görülen 3,04'lük seviyeden 2,96 seviyesine; EUR/TL paritesi ise 3,35 seviyesinden 3,28 seviyesine doğru gerilemiştir (Investing, 2016). Başka bir ifade ile Lira kalkışma esnasında meydana gelen dolara karşın 0,15 birimlik değer kaybının 0,08 birimini, euroya karşı meydana gelen 0,14 birimlik değer kaybının ise 0,07 birimini Pazar günü itibarıyla telafi etmiştir.

Türkiye'de ulusal piyasa kalkışma sonrasında ilk işlem günü olan 18 Temmuz 2016 gününde açılmıştır. 18 Temmuz Pazartesi günü sonunda Lira kur sepetinde bulunan her iki döviz karşın 0,02 birimlik bir telafi daha gerçekleştirmiştir (TCMB, 2016)

Risk algısını ölçen CDS değerinde ise tepkiler daha farklı yönde oluşmuştur. Daha önce de değinildiği gibi 15 Temmuz Cuma günü sonunda Türkiye'nin CDS değeri 224,76 seviyesinde idi. 18 Temmuz Pazartesi gününden itibaren risk algısının arttığı CDS değeri üzerinden gözlemlenmiştir. Bu kapsamda 20 Temmuz Çarşamba günü CDS 288,82 değerine ulaşmıştır (Bloomberght, 2016).

Demokrasi nöbetleri neticesinde dış alemde oluşan belirsizliklerin giderilmesiyle aynı yönde CDS değeri kademeli olarak düşüşe geçmiştir. Ancak yine de belirsizliklerin tam anlamı ile giderilmesi ve risk algısının düşmesi için yaklaşık bir ay geçmiştir.

15 Ağustos 2016 Pazartesi günü CDS değeri 239,99 seviyesine gerilemiştir (Bloomberght, 2016). Bu değer ışığında yabancı yatırımcıların zihinlerinde oluşan belirsizlik algısının çok önemli ölçüde giderildiği ancak yine de Türkiye'nin yabancı yatırımcı bakımından 15 Temmuz 2016 öncesine göre dış alem tarafından daha riskli olarak konumlandırıldığı söylenebilir.

4. 15 Temmuz – 15 Aralık Arası Konjonktür ve Lira’nın Değer Kaybı

15 Temmuz kalkışmasından 15 Aralık tarihine kadar çeşitli sebeplerden dolayı finansal piyasalarda dalgalanmalar gözlemlenmiştir. Bu metnin hazırlandığı 8 Aralık 2016 tarihi itibarıyla USD/TL paritesi 3,37; EUR/TL paritesi ise 3,63 düzeyindedir (TCMB,2016)

Bu değişkenler üzerinde yapılacak analiz öncesinde piyasaların dalgalanma sebeplerini sıralamak gerekir. Öncelikle İngiltere halkının Avrupa Birliği’nden çıkmayı onayladığı ve “Brexit” olarak adlandırılan referandum sonrası küresel piyasalarda kötümser bir senaryo oluşmuştur. Bu senaryo kapsamında özellikle tüketici güveni kanadında bir belirsizlik ortamı oluşmuştur. Oluşan bu ortam doğrudan küresel ekonomiyi ve çeşitli kanallar ile gelişmekte olan ülke ekonomilerini etkilemiştir. Uluslararası Para Fonu (IMF) Brexit sonrası küresel ekonomide büyüme beklentilerini aşağı yönlü revize etmiştir (Ekonomi Bakanlığı, 2016).

Bir diğer etken ise Amerika Birleşik Devletleri Merkez Bankası (FED) faiz kararlarıdır. 2008 sonrası parasal genişlemeye giden FED 2016 yılında faiz artışı yapacağı sinyalini vermiştir. Bu durum da gelişmekte olan piyasaları olumsuz yönde etkileyen bir diğer faktördür.

Yine Amerika Birleşik Devletleri başkanlık seçimleri sonrasında beklenmeyen bir durum ortaya çıkmış ve Donald Trump başkan seçilmiştir. Öngörülmeleyen bu durum karşısında küresel ekonomide yine bir dalga oluşmuş ve tabiri caizse bu dalga gelişmekte olan ekonomiler üzerinde tsunami etkisi yapmıştır.

Bir diğer dış dinamik ise Türkiye’nin coğrafi konumundan kaynaklanan jeopolitik risklerdir. Özellikle Suriye ve Irak gibi istikrarsız iki ülke ile Türkiye’nin sınır komşusu olması gerek risk algısını gerekse kurlar üzerindeki baskıyı arttıran faktör olarak ön plana çıkmaktadır.

Yukarıda sayılan temel dış dinamikler dışında Lira üzerinde baskı oluşturan iç dinamiklerde mevcuttur. Avrupa Birliği – Türkiye ilişkilerinin yeterli düzeyde ve yeterli hızda ilerlememesi yabancı yatırımcılarda bir hayal kırıklığı ve bunun neticesinde belirsizlik yaratmaktadır. Buna ek olarak ülkemizde tartışılan yeni anayasa çalışmaları ve bu çalışmaların hangi yönde sonuç doğuracağı sorusu iç dinamiklerin bir diğeridir.

15 Temmuz 2016 – 8 Aralık 2016 sürecinde Türk Lirası Amerikan Doları karşısında %16, Euro karşısında ise %13 değer kaybetmiştir. Değinildiği gibi bu değer

kayıplarının bir bölümü iç bir bölümü dış dinamiklerden kaynaklanmaktadır. Lira'nın değer kaybı üzerindeki etmenlerin net etkilerini ayırtırmak güçtür. Ancak Türkiye gibi diğer gelişmekte olan ülkelerin para birimlerinin Amerikan Doları karşısındaki değer kayıplarına bakmak bir kıyaslama olanağı sağlamaktadır.

Tablo - 1'de seçilmiş gelişmekte olan ülkelerin para birimlerinin 15 Temmuz 2016 - 8 Aralık 2016 tarihleri arasında Amerikan Doları karşısında kur değerleri ve değer kaybı oranları verilmiştir.

Tablo - 1: Seçilmiş Gelişmekte Olan Ülkelerin 15 Temmuz Sonrası Kur Değişimleri

Ülke ve Para Birimi	15 Temmuz 2016 Dolar Kuru	8 Aralık 2016 Dolar Kuru	Değer Kaybı(%)
Brezilya - Real	3,25	3,40	-10,4
Meksika - Peso	18,61	20,36	-9,4
Çekya - Koruna	24,47	25,33	-3,5
Polonya - Zloti	4,01	4,17	-4
Arjantin - Peso	14,93	16	-7,1
Türkiye - Lira	2,89	3,37	-16,6

Kaynak: <http://www.xe.com/currencycharts/>

Tablo - 1'den de gözlemleneceği üzere gelişmekte olan ülkelerin para birimleri Amerikan doları karşısında farklı oranlarda değer kaybetmişlerdir. Ancak Türk Lirasının gelişmekte olan para birimleri arasında negatif ayrıştığı gözlemlenmektedir. Bu durumun temel olarak iki nedeni bulunmaktadır.

İlk neden tarih aralığının başlangıcı olarak 15 Temmuz 2016'nın seçilmiş olmasıdır. Zira 15 Temmuz 2016 tarihi Türkiye için önemli bir tarih olsa da, seçilmiş diğer gelişmekte olan ülkeler için bir önem arz etmemektedir. Daha geniş zaman aralığında karşılaştırma yapıldığında Türk Lirasındaki negatif ayrışma etkisinin daha düşük düzeyde olduğu gözlemlenebilir.

İkincil ve üzerinde durulması gereken bir diğer neden ise Türkiye'nin iç dinamikleridir. İç dinamiklerin değer kaybının tam olarak ne kadarına denk olduğunu açıklayabilmek oldukça güç olduğu gibi farklı ekonometrik araştırmalarının konusunu oluşturmaktadır.

5. Genel Değerlendirme ve Sonuç

15 Temmuz 2016 darbe girişimi ulusal piyasaların kapalı olduğu Cuma günü yaşanmıştır. Bu nedenle bu kalkışma sonrasında öncelikle kur ölçeğinde oluşan baskı uluslararası piyasalarda gözlemlenmiştir. 15 Temmuz sonrası halkın direnişi

sayesinde bertaraf edilen girişim sonucunda Lira değer kayıplarını ilk iş günü olan 18 Temmuz tarihinde önemli ölçüde telafi etmiştir.

15 Temmuz 2016 – 8 Aralık 2016 arasında Türk Lirasında önemli ölçüde değer kaybı yaşanmıştır. Her ne kadar küresel piyasalarda oluşan konjonktür bu değer kaybında bir etken olsa da Lira diğer gelişmekte olan ülkelerin para birimlerine göre negatif ayrışma göstermiştir.

Türkiye'nin kredi temerrüt takası (CDS) değeri 15 Temmuz öncesine göre daha yüksektir. Ancak 15 Temmuz'un hemen ertesinde oluşan değerlere göre daha makul seviyededir.

Türkiye'de oluşan yüksek döviz kuru CDS ile doğrudan ilintilidir. Risk algısı daha düşük düzeyde olduğu takdirde Türkiye'ye yabancı yatırım girişi artacak bu durum da döviz kurlarında aşağı yönlü bir baskı oluşturacaktır. Risk algısının düşürülmesi için çeşitli çalışmalar yapılmalıdır.

Bu çalışmaların başında 15 Temmuz'un dış aleme daha etkin olarak anlatılması gelmektedir. Etkin anlatım sürecini destekleyecek biçimde çeşitli dış ülkelerde gerek diplomatik misyonlar, gerekse sivil toplum kuruluşları aracılığıyla çeşitli toplantılar organize edilmelidir. Avrupa Birliği ile ilişkilerde gerçekleştirilmesi beklenen reformlar hayata geçirilmelidir. Bu reformların hayata geçirilmesi sadece Avrupa Birliği ile ola ilişkileri hızlandırmakla kalmayacak ayrıca yabancı yatırımcılar nezdinde Türkiye'ye bakışı olumlu yönde etkileyerek zincirleme bir etki oluşturacaktır.

Yeni anayasa çalışmaları yürütülürken üzerinde uzlaşmış olan temel kavramlar kamuoyu ile paylaşılmalı ve kamuoyu aydınlatılmalıdır. Ayrıca her ne kadar ülke içinde yeni anayasaya dair bir bekleyiş olsa da, bu durum dış aleme detaylı olarak anlatılmalı; yeni anayasanın Türkiye'yi daha ileri, daha demokratik bir ortama taşıyacağı vurgusu dahilinde çeşitli etkinlikler düzenlenmelidir.

Yine CDS değerini düşürmek için uzun yıllardır teorik olarak bahsedilen ancak uygulama kısmında çeşitli sorunlar ile karşılaşılacak yapısal reformlar için kesin bir takvim belirlenmeli ve bu takvim çerçevesinde ekonomik reformlar yapılacağı taahhüt edilmelidir.

KAYNAKÇA

Aytekin, S., & Dube, S. (2016). Piyasalar Arası Dinamikler: Hisse Senedi, Tahvil, Döviz ve Emtia Piyasaları Arasındaki Etkileşim ve Nedensellik İlişkileri. *Electronic Journal Of Social Sciences*, 15(59), 1311-1326. doi:10.17755/esosder.66000

Bloomberght (Erişim Tarihi: 08.12.2016)
<http://www.bloomberght.com/cds/turkiye-cds>

Ekonomi Bakanlığı (Erişim Tarihi: 06.12.2016) <http://www.ekonomi.gov.tr/portal/>

Hürriyet Gazetesi (Erişim Tarihi: 04.12.2016)
<http://www.hurriyet.com.tr/dakika-dakika-darbe-girisimi-15-16-temmuz-2016-40149409>

Investing (Erişim Tarihi: 08.12.2016) <http://www.investing.com/charts/real-time-forex-charts>

Kunt, A. S., & Taş, O. (2008). Kredi Temerrüt Swapları ve Türkiye'nin CDS Priminin Tahmin Edilmesine Yönelik Bir Uygulama. *İTÜDERGİSİ/b*, 5(1).

TCMB (Erişim Tarihi: 08.12.2016)
<http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TCMB+TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Doviz+Kurlari/Gosterge+Niteligindeki+Merkez+Bankasi+Kurlarii>

<http://www.xe.com/currencycharts/> (Erişim Tarihi: 08.12.2016)

ORTA DÖNEM TÜRK DEVLETLERİNDE ORTAYA ÇIKAN DARBELERİN DİNİ NEDENLERİ

Jomart JENİS•

Göçebelerin kurduğu devletlerin bazıları onlara etnik bakımdan akraba olsalar bile diğer bir göçebeler sayesinde mahvolup gittiği durumlara çok rastlarız. Bundan dolayı araştırmacıların hakimiyet mücadelesi veren "vahşi" göçebelerin diğer Türk devletlerini yoketmedeki başlıca sebepleri olarak çoğunlukla siyasi ve sosyal nedenleri hep ileri sürdükleri bir gerçektir. Bu güne kadar Hazarlar ve Uygurların çökmesine neden olan Oğuzlar, Peçenekler ve Kırgızların siyasi davranışlarına siyasi ve iktisadi renk verilmiş ise de en başlıca sorun olan manevi eğilimler konu dışı kalmışlardır.

452

Tarihi incelemelerin gösterdiği gibi Türk kavimleri uzun bir süre içerisinde kendi geleneksel inanışlarını devlet tutumu olarak ileri sürmüş ve devlet ideolojisindeki gelişigüzel olağan değişimlere korkmadan karşı çıkmışlar hatta o devleti yıkmaya cesaret etmişlerdir. Gayrigeleneksel düşüncelerin bile resmi bir dine dönüştüğünü ve Türk devletlerindeki ters etkilerin zararlarına bir örnek olarak Hazar Devletini dile getirebiliriz. Ta başta bu Kağanlık önce Hunların sonra Göktürklerin bir devamı olarak kabul edilmiş, Göktürklerin iktidarcı sülalesinin halefi olarak yöneten devlet olmuştur.

VII-VIII yüzyıllarda Hazar ulusu içerisinde yer alan Barsil, Türküt, Teles, Peçenekleri yalnız örf, adet, dil, kültür ortaklıkları değil, aynı zamanda tarihi kader ortaklıkları da birbirine bağlıyorlardı [*Gumilov L.N.*, 230 s.]. Türkler 568 tarihinde Sasani İranıyla meydana gelen savaşta Emuderya üzerinden İtil'den Kafkasya'ya geçerler ve oradan da Kuzey Kafkasyayı ele geçirirler. Bundan sonra muzaffer seferlere 576 yılında İstemi Hanın vefatı neden olmuşsa bile Türk Kağanlığı bölündüğü esnada Batı Türk Kağanlığı yöneticileri İran ve Kafkasya seferlerine devam ederler.

•PhD DoktorEl-Farabi Kazak Milli Üniversitesi Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü Başkanı,
mangyel@mail.ru

626 yılında Hazarlarla Türkler bir araya gelerek İranlılar aleyhinde mücadele verir. Türkler kendi iktidarı altına Altay ve Don arasında yaşayan vadi kavimlerini birleştirerek Acemlere karşı savaşa koyulur. Göktürkler, Tan İmparatorluğunun etkisi nedeniyle çöktüklerinde Hazarlar serbest bırakılarak Türk Kağanlığının aynı bölgesinde kendi devletlerini kurma şansını elde etmişlerdi. Ancak yöneticiler işte o Aşına sülalesindendi.

Kağanlığın başkenti olarak İtil şehri kabul edildi. Salman İbn Rabin komutanlığındaki Arap ordusu Azerbaycana doğru giderken İtil'de Aşına soyundan gelen Turun Han, İsmander, Belencer, Sarkel Sur, Savar vb. şehir ve kaleleri yaptırmıştı.

Kağanlık sakinlerinin ekonomi olarak uğraştığı iş hayvancılıktı, aynı zamanda tarım işletmeciliği de gelişmişti. Dokuz yolun kavşağında bulunan Kağanlıkta ayrıca ticaretin geliştiği görülmektedir. Hazar denizi ve İtil nehri üzerinden Horezm ve Bizans'a tüccar gemileri kolayca gidip geliyordu. Ülke üzerinden mal götürdüğü için alınan %10 vergiden Kağanlık yöneticileri zenginleşmişler ve Türklere tabi olan Hazarlar kendi topraklarını genişletme imkanını elde etmişlerdi. Kağanlığın sınırı Kafkasyada Derbent'e kadar, Kuzeyde çağdaş Udmurtiya'ya, Doğuda Ural'a ve Batıda Karadeniz ve Dnepr'e, Güneyde ise Aral Denizine kadar uzanmıştı.

İşte o devirde çok önemli jeosiyasi toprağa sahip olan Kağanlığın sınırı yabancı ülkelerin ilgisini çekerek Kağanlıkla ilişkiler kurmak onların dış politikasının ileri konumu durumuna gelmişti. Türü bahanelerle etki yapmaya çalışan yabancı yöneticiler Kağanlıkta yeni başlayan ideolojik durgunluğu kendi hesaplarına faydalananarak kendi görüşlerini kabul ettirmeye çalışmışlardı. Böylece Kağanlık yabancı fikirlerin birikim noktasına dönüşmüştü. Hazarların siyasi tarihi ile sosyal ve toplumsal hayatında çeşitli dinlerin bir araya gelmesi büyük rol oynamıştı. Kağanlığın esasını oluşturan kavimlerin eski inançları Tanrıçılık olmasına rağmen Batının, ayrıca Bizanslıların etkisinin artması sonucu Hristiyanlık çabuk yaygınlaşmıştı. Bizanslıların desteğiyle Kağanlığın her köşesinde kiliseler açılmaya başlamıştı. Ülkede Arapların etkisiyle İslam Dini de yaygınlık kazanıyor. Kağanlığın payitahtı olan İtil'de Hristiyanlıklar, Yahudiler ve Müslümanlar yanyana yaşıyorlardı. Kağanlıkta yedi kadı mahkeme işiyle uğraşmış. Onlardan ikisi Müslümanlık, ikisi Hristiyanlık, ikisi Yahudilik ve birisi de Tanrıçılık inancıyla kadılık yapmışlardı.

Kağanlığın sonraki kaderine büyük bir tesir yapan hatta Kağanlığın çökmesine direk neden olan din, Yahudilikti. 529 yılında Sasani İranında Hüsrev şehzade Mazdakçılar (ateşe tapanlar) hareketini bastırıldığında onları destekleyen Yahudiler zulme uğrayıp, Azerbaycan ve Gürcistan'a firar etmişlerdi. Onların bir kısmı Dağıstan'a geldiklerinde Türk Kağanı Yahudilerin Hazarya'ya yerleşmelerine izin vermişti.

Kağanlık altında bulunan Yahudilerin genel olarak ticaret ve tefecilikle uğraşması onların hızlı bir şekilde zenginleşmesine neden oldu ve Kağanlık yöneticilerine siyasi

ve ekonomik açıdan tesir etmeye başladılar. Araştırmacıların fikrine göre Kağanlıkta "Çoban Hazar Türkleri hayvan otlatıyorlar, çiftçiler çiftçilikle uğraşıyorlar, balıkçılar kızıl balık avlayarak sonbaharda hepsi de elde ettiği kazançlarını İtil'e götürerek Kağan ve diğer yöneticilere vergi olarak ödemişlerdi. Türkler Yahudi asıllı yöneticilere başını eğdiler. Çocuklarını köle pazarına götürerek Müslüman ülkelere sattılar. Yahudilerle Hristiyanlar öyle yapmadılar. Çin ve Yakın Doğu arasında ticaret yapan Yahudiler payitahta rahatlıkla dinlendiler" [*Artamonov M.N., s.380*].

Kağanlıktaki Yahudilerin sosyal durumu üzerine Yahudilerin başkanı olan Yesif Hükümdar: "bizim dedelerimiz Şehina'nın (yaratıcı) desteğiyle eskilerden beri etrafımızdaki bütün milletlerle kavimleri bize tabi kılmıştı. Onların hepsi bize hizmet eder, vergi öder", - mısramı gururla yazmıştı [*Artamonov M.N., s.380*]. Aşina sülalesinden gelen Kağanlar çok evlilik geleneğine bağlı olduklarından dolayı onlar Yahudilerin güzel kızlarıyla evlenme imkanı elde etmişlerdi. Onlardan doğan çocuklar Yahudiliğin etkisinde kalmışlardı. Zaten belli ki Yahudiler kendi sülalesini kadınlar üzerinden geliştirdiği bir geleneğe sahiptirler. Sonuçta VIII yüzyılın ilk yarısından itibaren Hazar Kağanları Yahudilerin kan kardeşleri olmaya yüz tutmuşlardı. İlk Türk Beylerinden olan yarı Yahudi Bulan, Dağıstandaki Yahudi topluluğunda Yahudiliği kabul ederek Sabriyel adını almış, ayrıca kendi destekçilerini çoğaltmış ve Hazarlarla Yahudi toplulukları arasında ortak siyasi bir yön tutmuştu.

454

Obadi, Hazar Kağanları sülalesine ait olmayan çok beylerin bir tanesidir. O Hazar Kağanı sarayında görev yapmış ve Yahudiliği benimsemiş bir Hazar Beyinin oğludur. Buna rağmen o Yahudilerin ve kavimdeşlerin desteğiyle devletin bütün iktidarını kendi eline geçirir. 790 yılında Obadi Yahudiliği devlet dini olarak kabul eder ve Kağanı güçsüz ve sakrum hükümdar haline getirir. Ona dair Yesif hükümdarın kendi mektubunda: "Obadi, doğru ve adaletliydi. O Kağanlığı doğru dürüst bir düzeye getirdi, kanun ve kurallar gereği dini güçlendirdi ve tapınakları (sinagoglar), alimler evini (okullar) yaptırarak İsrail'in pek çok bigelerini etrafında topladı. Onlara pek çok gümüş ve altın ödedi. Onlar ise ona 24 kitabı, Mişna ile Tevrat'ı, diğer ibadet kurallarını, hazzanları öğretti. O yaratıcıdan korktuğundan ibadeti sevdi" [*Artamonov M.N., s.380*] diye yazmıştı. İşte o günden itibaren Kağanlığa her taraftan Yahudiler akın halinde gelerek yerleştiler ve devletin yüksek mevkilerine sahip olmaya başladılar. Bununla birlikte pek çok sinagoglar açılmaya başladı. İran ve Bizanstan gelen Yahudiler köle ticaretiyle de uğraşıyorlar. İran asıllı "Karay" dinini kabul eden Türkler "Karaim" adını almışlardı [*Genel Türk Tarihi, s.170*].

Obadiden sonra Hazar Kağanlığın tahtına onun oğlu olan Ezekil, Manassiya, sonra Obadi'nin kardeşi Hanukke, onun torunları İsaak, Zavulan, Moysi, Nissi, Aaron I, Menahim, Venyemin, Aaron II geçmişlerdi. Yesif bunun üzerine: "yabancılar bizim dedemizin tahtına geçemezler. Ancak oğul baba tahtına geçebilir. Bizim geleneğimiz böyledir" [*Artamonov M.N., s.384*] diye yazar.

Fakat Türkün dünya görüşüne aykırı olan bir dinin devlet seviyesine kadar yükselmesi Hazaryanın siyasi çöküşünü artırmıştı. Rus bilim adamı M.Magomedov Hazaryanın refahını Yahudiliğin kabulüne bağlar ve bu inanışın "Kağanlığın sadece iç gelişimine değil aynı zamanda dış dünyayla siyasi ve ekonomik gelişimine de neden olduğunu" ayrıca belirtir ve devletin çöküşüne sebep olarak başka faktörleri ileri sürer [Magomedov M., s.89]. R.Grusse ise bu Türk devletinin çöküş sebebini "vahşi göçebelerden" arar ve "Yahudiliği kabul eden uygar Türkler kendi soyunu terkedip gayrimüslüman oluşundan dolayı devleti çöktürdü" gibi [Grusse Rene., s. 260] adaletsiz bir sonuca varır. Ancak elimizde mevcut olan veriler geleneksel inanışla yeni dinin fikir aykırılığından meydana gelen devlet içi çatışmaların Hazar devletinin çöküşüne neden olduğunu göstermektedir.

IX yüzyılın başında Hazaryada iç savaş ortaya çıktı. M.Artamonov: "bu ayaklanmanın nedeni olarak şehzadelerin taht kavgasını ileri sürerek Hazar Beyleri ve Tarhanlar kendileri gibi bir Beyin Kağan tahtına çıkmasını istememiştir", der [Artamonov M.N., s.442]. Gerçekten de yeni bir dinin gelenek haline gelmiş göçebe Türklerin iktidar sistemini yıkması yalnız sistemin değil, aynı zamanda Türklerin dünya görüşünü de değiştirmiş bulunmaktadır. O yüzden iktidardan uzaklaşan beyler devletin temelinin sallanmasına tesir eden cüretli hareketlerin ortaya çıkışından korkuyorlardı. Hazarlar dünyanın üçüncü dini olarak kabul edilen Yahudiliği kendi devletlerinde resmi dereceye yükseltmesine rağmen koruyamamışlardı. Çünkü eski Yahudilik feodal toplum için yeni dinler olan Hristiyanlıkla İslam karşısında elverişsizdi. Eski dönemlerde yabancı kavim sakinlerini bu dine kabul ettiren gerçekler mevcut ise de Yahudilik, milli din, yani Yahudi kanunlarının maneviyatı sayılan prozemitizme hiç imkan sağlamadı. Bu aynı zamanda "seçkin millet" prenesine de aykırıydı. Orta dönemlerde Yahudiliği kabul etmesi acemi yahudinin asil soya sahip olduğunda ancak mümkün olabiliyordu. Yahudiliğin milli özelliği sınıflı toplumun sonsuz soyunun ideolojisine dönüşmesine karşıydı. Bu çeşitli kavimlerin birleşmesine engel oldu, tam tersine onların çürümesine götürmüştü. Bundan dolayı o sınıf iktidarının esası ve desteği olamadı [Artamonov M.N., s.362].

Hazar Hükümdarı Yesif Bizans İmparatoruna yazdığı bir mektupta "yabancı birisi benim dedemin tahtına geçemez, ancak onun torunları baba tahtının halefidir" şeklinde yazmıştı [Pletneva S.A., s.8]. Yesif diplomatik bir şekilde "ben nehir ağzını koruyarak denizden geçmek için gemilerle gelen rusları İsmailtyanlara (müslümanlara) göndermiyorum. Ben onlarla savaşırım. Eğer ben onları bir an için serbest bırakırsam onlar bütün İsmaililerin sahip olduğu toprakları Bağdatla birlikte ele geçirirdi" der [Pletneva S.A., s.11]. S.Pletneva'nın iyi anlattığı gibi Obadi Kağan Yahudiliği kabul etmesiyle kendi devletini ancak iki büyük devlete (Türk Kağanlığı ve Bizans) karşı karşıya koymamıştır, bununla birlikte Tanrı yolunu onun kendi devletinde iktidar için içtenlikle mücadele eden fırsattan kutsallığı ayırmıştı. Yahudilik zaten kararsız devlet kuruluşunu biriktirmemiş tam tersi çürütmüştü. Kağan, hükümdar ve İtil asilzadelerinin Yahudiliği kabul etmeleri başkentten uzakta

yaşayan kavim başkanlarını birbirinden uzaklaştırmıştı. Hristiyanlarla müslümanlar birleşerek yahudiler aleyhinde ayaklandılar [*Pletneva S.A., s.62*].

Hakikaten Yahudilikte mevcut olan tercih edici iktidarın başında bulunan sınırlı grubu diğerlerinden ayıran bir özellik te Kağanlık sakinlerinin yeni dini benimsemelerinde bir menfaat sağlamamalarıdır. İş böyle olunca Hazar Kağanlığının hakimiyeti Yahudi ve Türklük niteliğe bürünmüştü. Bu Kağanlıktaki asıl millet sayılan Türklerin hoşnutsuzluğunu uyandırır. Zira eski Türk Kağanları genelde halk menfaati için çalışmışlarsa, işbaşında bulunan küçücük Yahudi grubu ticaret ve tefecilikten zenginleşerek vergi toplamakla meşguldüler. Böylece onlar ancak Yahudi topluluklarının çıkarları için uğraşmışlardı. Yahudiler aynı zamanda Kağanlık milletine kanı, inanışı ve ruhu açısından da yabancıydılar. M.Artamonov'un deyişiyle "hükümetle halkın arasındaki bağ kopmuştu" [*Artamonov M.N., s.624*].

Halkı emri altına almak için Yahudi hükümdarlar ilkin sıkışıp gelen Peçeneklerin ordusu ve sonra müslümanların kiralık ordusundan istifade etmişlerdi. Onları elde tutmak amacıyla devlet büyük bir miktarda para ayırmıştı. Yahudi yöneticiler bu parayı avam halkının ödeyeceği vergi hesabını artırmak suratiyle elde etmeye çalışmışlardı.

Bunun yanı sıra onların dinleri Türkün dünya görüşüyle bir uyum sağlayamamıştır. Türklerin görüşüne yabancıydı. Yahudi bilginlerinden olan İ.Klauzner'in Yahudilerin inançlarına dair dile getirdiği bir fikirde Tevrat'ın dışında bütün ilimler mantıksız ve aptallık sayılmıştır. Dünya güzelliğini kaybetti. Yahudinin kulağı sazın kudretli sesini duyamamış oldu. Şarkı ve ezgiden, doğa güzelliğinden mahrum kaldı. Bütün yaşımını yalnız Yaratıcıya adadı. Yaratıcının onlara yaptığı yasak ve kuralların ucu bucağı yoktu, diye yazmıştı [*Belenskiy M.S. , s.380*]. Görüldüğü gibi bu Türklerin maneviyatı, dünya görüşü ve iktidar sistemiyle hiç uzlaşamayan bir dini sistem oldu. O yüzden yabancı bir dinin kendi devletlerinde egemen olduğunu istemeyen Türkler ayaklandılar.

Fakat bu ayaklanma halkın çiğnenmesiyle sona erdi. İsyancıları Yahudilerin geleneksel hasımları olan Araplar ve Bizanslılar desteklediler. Hazariyadaki Yahudi hakimiyeti ilk başta dini hürriyeti kollamışlarsa da ayaklanmadan sonra Hazariya hristiyanlarının kiliselerini yıkmışlardı. Payitaht Sarkelde Bizansla aradaki iyi ilişkilere rağmen hristiyan tapınakları inşa edilmedi. Devlet kuvvetleri 854-855 yıllarında Kafkasya'ya üç yüz ailelik Müslüman Hazarları zorla göçettirdiler [*Artamonov M.N., s.442*]. Zorbalıktan korkan Tanrıca Hazar-Kabarlar Macaristan'a kaçmışlarsa, müslüman Hazarlar Arap Halifeliğine başvurarak gizlenmek zorunda kaldılar. Hristiyanların kaderine heyecanlanan Bizans İmparatorluğu 860 yılında Filozof Konstantinus (Kril) başkanlığındaki bir elçiliği göndermeye mecbur olur [*Artamonov M.N., s.443*]. Geleneksel dünya görüşüne sahip göçebe Türklerin kaderi ise sarfınazar kalmıştı. Bütün bu olaylar IX yüzyılın sonuna doğru Kağanlığı iyice zayıflatı. 965 yılında Rus prensi Svyatoslav Peçenekler ve Oğuzlarla bir ittifak kurarak sefere çıktığında içten zayıflayan Kağanlık mukavemet gösterememişti.

Hazarların bolluk içinde yaşayan şehirleri soyguna uğramıştı. Köklü ulusu oluşturan Türkler Yahudi hükümdarlarının menfaati için soyguncular aleyhinde mücadele vermek istemediler. Tam tersine Türkler istilacıları Yahudilikten kurtarıcı, özgürlüğe kavuşturucu olarak karşıladılar. Prens Vladimir'in Oğuzlarla bir araya gelerek 983 - 985 yıllarında gerçekleştiren seferi Kağanlığın çökmesine neden olmuştu. Hazar halkı parçalanıp dağılmıştı. Çoğu akraba Türk kavimleriyle birleştiler. İtil'de kalanları ise kendinin milli özünü yitirerek Yahudi cüppesi altında bir asalak sınıfa dönüşmüştü [Artamonov M.N., s.625]. Buna rağmen onlar biraz sonra Avrasya sahasında birkaç devletin yeniden yapılanmasına neden olmuştu.

Siyasi açıdan Hazarlar Araplar aleyhinde Bizanslılarla bir araya geldiler. Araplarla uzun bir süre devam eden savaşlar sonucu Yazarlar Arap hükümdar Marvan ibn Muhammed karşısında aciz düşmüş ve Kağanlık İslam dinini benimseme mecburiyetine kalmıştı.

Türk topluluklarında resmi bir dereceye ulaşp devletteki siyasi devrimin meydana gelmesine neden olan yabancı görüşün bir de Maniheizmdir. Bu dinin Uygur devletinin çöküşünü hızlandıran faktör olmasına rağmen çoğu araştırmacılar bu hususu dikkate almıyorlar. Buna dair L.Gumilov "840-848 yıllarında vücut eden Uygurların yıkılış nedeni tarihte doğru değerlendirilmemiş, kaynaklar bu soruları yanıtlamazlar, tarihçiler bu sorunda hep meskut kalıyorlar" [Gumilov L.N., s.266] diyerek, Kağanlığın düşüş nedeninin tefferuatlı bir şekilde tespit edilmesinin güncüllüğüne dikkat çeker. Bize göre L.Gumilov Kağanlığın düşüşüne dinin de büyük bir etkisi olduğunu iyi kavramıştır. Ancak Soviyet dönemi biliminde dine ait sorunlar kapalı olduğundan dolayı araştırmacılar genel olarak bu sorunu atlatmışlardı. Bilim adamı da bunun üzerinden geçmişti.

457

Geleneksel Türk devletleri ve o Türk devletlerinin geleneksel mekanında meydana gelen yeni yapılanışlar Hun ve Göktürklerin haklı bir devamıdır. Burada geleneksel "mekan" kavramını tesadüfen dile getirmiş değiliz. Hakikaten bu kavram pek çok Türk kavimlerinin kavga mevzuu olan ve Orta Asyada bulunan Orhon nehrinin çevresiydi. Geleneksel mekanın dışında Orhon yakınlarından Uygurların sınırı Batıda Moğolistan Altay'ına, Doğuda Amur nehrinden çağdaş Mançcurya'ya, Güneyinde Tan Çinine ve Kuzeyinde Baykal Gölüne kadar uzanmıştı.

Kağanlıkdaki manevi değişimler ilk önce dinle, daha doğrusu Mani diniyle yakından bağlıdır. Maniheizm, kendinde Yahudilik, Hristiyanlık ve Gneseolojik unsurları, bununla birlikte Zoroastrizm, Mitriatistik ve Buda ilimlerini birleştiren dini ve felsefi bir sistemdir. Bu inancın temelini atan Mani, inanışın bütün öğelerini karmaşık fakat mantıklı ve karşılıklı çelişkisiz bir sistem üzerinde biriktirmiştir.

VIII yüzyılın başlarında Manihaizm yetkilileri Arapların sıkıştırılmaları üzerine kendi merkezlerini Toharistan'a, sonra Semerkant'e değiştirir. Mani ilimi Orta Asya'dan Doğu Türkistan üzerinden Çin'e gelir. İşte bu ilim VIII yüzyılın ortasına doğru Uygur devletinde yaygınlık kazanır. Biruni'nin yazdıklarına göre "Mani'nin inancını

her yerde yayan taraftarları olmuştu. İslam ülkelerinde onların meskunları yoktur. Yalnız Semerkant'te Mani merkezi bulunur. Mani dinini Çin, Tibet ve Hindistan'ın bir kısmında yaşayan Doğu Türklerin pek çoğu benimsemişler" [*Biruni Aburayhan*, s.213]. Yedisu bölgesinde Türk Mani yazıları bulunmamasına rağmen Talas ve Şu nehri yatağını Türk Manihaizminin oluşum ve gelişim bölgesi olarak kabul etmek mümkündür [*Vostochny Turkestan*, s.353]. Böylece Uygurların devlet olarak yapılanışı sırasında Mani ilmi Doğu Türkistan'ın yerleşik halkı arasında yaygınlaşmaya yüz tutmuştu.

759 yılında Uygur hükümdarı Böğü Kağan olmuştu. 762-763 yıllarında o Tan İmparatorluğunun payitahtı Loyan'da Mani propagandacılarına rastlar. Bu karşılaşma Uygur Devletinin kaderine büyük bir tesir eden tarihi bir olay olmuştu. Kağan ve hısımları Mani propagandacılarının iki günlük vaizinden sonra bu dini benimser. O Kağanlığa yeni dinin dört tane misyoneriyle birlikte döner. Kağanın aldığı bir kararla Mani ilmi Uygurların yeni resmi ve devlet dini olarak duyurulur. Uygur Kağanlığına Mani dininin propagandasını yapmak için İran, Orta Asya ve Kosözen'den İslam'ı benimsemeyen Maniheizm misyonerleri adeta bir akın halinde gelmişlerdi [*Vostochny Turkestan*, s.423]. Mani dinini benimseyen Soğdulular Uygur Kağanlığında büyük bir yere sahiptiler. Onlar Kağanlıkta elçi ve tüccar görevindeydi. Böylelikle kendi ülkesinde tacize uğrayan yine bir din Türklerin sahip olduğu topraklarda sığınak bulmuş ve bu topraklarda yaşama hakkı elde etmekle birlikte kendilerine sığınak olan halkın kaderini de tayin etmeye başlamıştı.

458

Pek çok tarihçi Mani ilminin Uygur Kağanlığına olan etkisinin ancak iyi tarafını göstermeye çalışmıştı. Mesela M.Yakubovskiy: "Uygurların kaderi diğerlerinden farklıydı. Onlar Türk toplulukları arasında daha erken yerleşik hayata geçmişlerdi. Çiftçiliği öğrenmişler. Diğerlerinden daha önce Şamanizmden vazgeçerek ilkin Mani dinini sonra Budizmi benimsemişlerdi. Diğer Türklerden daha evvel kendi yazılarını icat etmiş ve Çin ile Meveray-ı nehir arasında yaşayan halkların içindeki en kültürlüsüydü" [*Vostochny Turkestan*, s.423] der. Ancak o bu dinlerin Türkler için ne kadar kötü sonuçlar meydana getirdiğinden hiç bahsetmez.

Yu.Zuyev de yeni inanın Uygurlar arasında yaygınlaşma özelliğine dair "karşılaştırmalı avantajla zararsızlık bu dini benimsediklerinde çoğu defa onun kendi doktrinine yerli kültürün bütün faal içeriğini takdirle ihtiva etmiş ve onun dini kararları yerli kültürel prensiplerle büsbütün uzlaşmıştı. Örneğin Yuecciler'in "ay", "kuş yolu", "ejderha" kavramları Manihaizm alametleriyle bir uyum sağlamıştı" diye yazar [*Zuyev Yu.A.*, s.11]. Onun fikrine göre Mani inancında ateşi yokeden karanlık gücü olarak belirtilen aslan Orta Asya ve Yedisu direyinde hiç rastlanmaz. Soğdu'nun kuzeydoğu diyarları ise aslanların meskunu olduğu bellidir. O yüzden onun en eski belirtileri olarak Türkçedeki kullanımında orta dönem Farsçasındaki "şir" sözcüğü karşılamıştı. Türk ad bilimi ile kavim biliminde arslan Manihaizmi benimsemeye bağlıdır. Ancak L.Gumilov'un "VI yüzyıl tarihçilerinden Menandr'ın Türklerin en büyük hükümdarına "arsila" adını verdiğini ileri sürer. Bunun Türkçe

arslan olduğunu anlamak zor değildir. Muğan Hanın 572'de vefat ettiğini hesaba katarsak o zaman onun kardeşi Toba Hanın sıfatının Arslan Han olduğunu tahmin etmek doğrudur" [Zuyev Yu.A., s.57] şeklindeki görüşü Yu.Zuyev'in Türk hükümdarları ünvanlarının ayrı ayrı isimlerinin içyüzünden Maniheizme ait belirtileri araması görüşünü tersler. Çünkü Toba Han devrinde Kağanlıkta Buda dinine özel bir ilgi gösterildiği aşikardır.

Genelde türlü sebepler yüzünden Türkün dünya görüşüyle hiç uzlaşmayan inancın eski dönemlerde Türkler arasında mevcut olan "uygarlığa" ait biraz çalışmalar yapılmıştır. Hatta bu çalışmalar yeni inanın geleneksel düşünceyle bir çelişkide olduğuna önem vermeyerek onun Türkler arasına başarıyla uyuştuğunu ispatlamaya çalışılmıştı. Bu tür çalışmalar sayesinde göçebe Türkleri her türlü kuru ışıltıya meyilli, öz kültürsüz, tarihi kökensiz, soyu soku olmayan vahşi bir topluluk olduğunu ispatlamaya çalışılmıştı. Yine bu tür bir çalışmada "Mani dini sağlam ve demokrasi bir şekilde kendi misyoner faaliyetinin sirayet ettiği bölgelerde geleneği ve ülkede büyük bir saygıya sahip olan görüşleri saymıştı. Yerli Tanrıları kendi panteonuna sokmuşlardı. Maniheizme ait özelliğin biri de bu dinin taraftarlarının Şaman elbisesini giymeleriydi. Ondan dolayı o Orta Asyada yaşayan göçebeler için çok çekici görünüyordu" [Vostochniy Turkestan, s.260] diye yazılmıştı.

Tabi ki yeni dinin eski göçebelerin ekonomi usullerinin değişimine, kendi kültürünün yeni şekiller kazanmasına yaptığı tesiri büyüktür. Fakat bu yeni görüşün devletin siyasi kaderine köklü bir etki yaparak ağır ziyanlar getirdiği ve başlıcası Kağanlığın çöküşünün yegane suçlusu olduğu da bir gerçektir. Kağanlıkta yeni dinin gelişikle Budha görüşü kovuşturmayla uğrar. Mani tapınakları inşa edilmeye başlar. Budha putları, heykel ve resimleri yakılır. Kağan yeni dini benimsemekle kalmaz, bizzat kendisi Soğduluları taraftar ederek onları Çin aleyhinde savaşmaya ikna eder. Böylece vaftiz edilmiş Kağan dini sapıklıktan başka siyasi yalnızlıklara da yol vermişti.

Dünya görüşü açısından Mani dini Türklerin geleneksel düşüncesiyle hiç uyuşamayan bir sistem olmuştu. Tanrı inancı tektanrıcılığı esas alıyorsa Mani dini tanrıtanımazlık bir sistemdi. Yeni görüşte dine ait ilk talep mutlak ruh Tanrı olamaz. Onun yerini iki tabii afet olan Aydınlık ve Karanlık tutar. Mani dinine göre afet sonucu sayılan alemleri sevmek düşüncesi layık görülmediği için onu yoketmek gerek. Böyle bir dini tutum Türklerde dünyaya olan yeni ve geleneksel olmayan bir görüşü meydana getirmişti. Yeni inancı Uygurların dış siyasetini de bir çıkmazlığa sokmuştu. Maniciler Uygurları onların bütün komşularıyla arasını bozar. 778 yılında Uygurlarla Çin arasındaki ilişki şiddetlenir. Kağanlıkta mevcut olan dini kavgalar esnasında Çin ülkedeki gelenekçileri destekleyerek onları Mani taraftarları aleyhinde kullanır. Ton Boğa Tarhan Uygur sarayında bulunan gayrimani muhalefetin başına geçerek Çinin desteğini elde eder. Çin tarafından desteklenen Ton Bilge Tarhan Alp Kutluk Bilge Kağan adını alarak (780-789) Uygurların tahtına geçer. Yeni Kağan ve varisleri 795 yılına kadar gayrimani siyasetini gerçekleştirdiler. 795 yılında Kağanlığa yeni hükümdar hanedanı gelerek Maniheizmi yine büyük bir dereceye yükseltmişti

[*Klyastornuy S.G.*, s.423]. 795 yılında yani Kutluk Kağan döneminde Kağandan yürütme ve mahkeme hukuku sevk edilerek siyasi dizgin Manicilerin eline geçer. Kavmi ittifak yeni dini esas alarak teokratik bir devlete dönüşür [*Gumilov L.N.*, s.276].

Özge gayrigeleneksel dünya görüşü değerlerine sevk edilmekle Türkler kendine has özelliği yitirmişti. IX yüzyılda yeni dini benimsemekle Uygurlar Umay'a, Kut'a olan inancından uzaklaşarak mahrum kalmışlardı. Mani taraftarlarının ilk hasmı eski düşünce kalıntısı olarak bilinen Türk kahramanları adına dikilen taş balballardı fakat onlar büsbütün yıkılmıştı [*Potapov L.P.*, s.284]. Onlar Uygurlar için oruç günlerini tespit ederek etli ve sütlü yemekleri yemeyi yasaklamışlardı [*Gumilov L.N.*, s.273]. "Mani Duası" adlı Türkler için yazılan Uygurca bir duada "biz beş tane irili ufaklı böceği (insanı, hayvanı, kuşları, su böceklerini) sıkıştırdık. Korkuttuk, işkence yaptık, dövdük, öldürdük. Ya Allahım! Affet bizi... Teşvikçi yasalar ve kurallara uyduk, ikinci olarak şeytana ve gulyabanilere tapındık. Onları Allah kabul ettik. Saf dini vaaz edenlere kulak asmadık. Tam tersine ben yasa vaiziyim, ben Allahın Resulüyüm diyenlerin teşvikçi yasalarına tabi tutulduk. Yanlışlıkla oruç tuttuk, kurbanlık kestik, günahlarımızdan arınmak için hayvanları öldürdük" [*Malov S.E.*, s.120] der. Sözü edilen dini ibadetleri incelerken insanla diğer yaratıklar arasında mevcut olan ilişkilerin geleneksel göçebe Türklük değil de, yabancı inanış açısından değerlendirildiği Türklük yaşayışı değiştirmeye elverişli olduğunu anlamak zor değildir.

460

Yabancı dünya görüşü değerlerinin ilk önce Türklerin savaşçılık kabiliyetine getirdiği büyük bir zararı dikkate almamak mümkün değildir [*Jenis Jomart.*, s.78]. Türklerin komşu ülkeleri kendilerine boyun eğdirmeye mecbur eden en başlıca mükemmellik de onların askeri üstünlüğüydü. Ancak yeni dinin Türkün savaşçılık kuvvetine yaptığı etkisi doğrultusunda Arap müellif Cahit "Mani dinini benimsemeden önce Dokuz Oğuzlar savaşçı ve cesurdu ve Karluklardan hep üstündü. Maniheizmi benimsedikten sonra onlara hep yeniliyordu" diye yazar [*Bartold V.V.*, s.41].

Uygurların Manihaist bir devlete dönüşmesi ve bu inancı benimseyerek kutsal topraklarda baba ocağına sahip olmaları diğer Türk topluluklarının yerinde olan bir hoşnutsuzluğunu doğurmuştu. Onlar hangi yolla olursa olsun kutsal mekanı yabancı dine bulaşan Uygurlardan kurtarmayı amaçladılar. Böylelikle 840 yılında manevi bakımdan mahvolup çürüyen Uygur devleti Kırgızlar tarafından yıkılmıştı.

Yukarıda zikrettiklerimizi bir sonuca bağlarsak Türklerin geleneksel dünya görüşünün devletin ideolojisi olarak kullandığı kolları bir işe yaramazsınız durgunluğa sevk edilen girift bir durumda Büyük Vadiye çeşitli yollarla dünya dinleri, dini akımlarla inanışlar sirayet etmeye başladı. Türk hükümdarlarının desteğiyle önemli siyasi ve ideolojik bir yere sahip olan Manihaizm, Hristiyan

Nesturi, Buda, Yahudilik gibi dinler Türkler arasında büyük bir desteğe sahip olmamalarına rağmen devletin iç ve dış durumuna tesir etmişti.

Ancak tarihi süreç esnasında adı geçen dini inançlar İslam dini hariç orta dönem Türk toplumunda bir istikrarlık sağlayamadılar. Türk yöneticilerin zorbalığıyla teşkil olunan dini ve ideolojik sistemler ise ülke halkının büyük bir miktarının siyasi, ekonomik, sosyal, manevi ve kültürel taleplerini karşılayamadıklarından ya toplumdan uzaklaştırılmış ya da Türk devletinin siyasi açıdan tarih sahnesinden silinip yokolmasına neden olmuştur.

Kaynaklar:

1. *Artamonov M.N.* İstorya Hazar. 2-oe izd. -Spb.: İzd. "Lan", 2001. 688 s.
2. *Bartold V.V.* Tyurki: Dvenadtsat leksii po istorii turetskih narodov Sredney Azii. -Almatı: Jalın, 1993. -192 s.
3. *Belenskiy M.S.* Çto takoe Talmud? Oçerki istorii i mirovozrenya Talmuda i sovremenniy yudaizm. -M., Nauka, 1970. 215 s.
4. *Biruni Aburayhan.* İzbrannie proizvedenya. 1t. Pamyatniki minuvşih pokolenii // pod redaktsii akademika H.M.Abdullayeva //. - Taşkent: izd. AN UzSSR, 1957, - 487 s.
5. *Genel Türk Tarihi.* 1 cilt. Yayın yeri tarihi. Ankara, 2002. 726 s.
6. *Grusse Rene.* İmperya stepey: istorya Tsentralnoy Azii (s drevnosti do trinadtsatogo veka). Per. s angl. K.Salgarinoy. -Almatı: Sanat, 2003. -224s.
7. *Gumilov L.N.* Tısyacıletye vokrug Kaspiya. - Moskva: OOO "İzdatelstvo AST", 2000. -439 s.
8. *Jenis Jomart.* Uygur kaganatının akırı. II-şi türkologyalık kongress materyaldarı. Türkistan, 2004. -28-36 s.
9. *Klyashorniy S.G.* İmperskii fon drevnetyurkskoy tsivilizatsii //XXI gasır: Ulu dastır jolimen (kazaktın ulu filsofi A.H.Kasımcanovtın tугanına 70 jıl toluına arnalgan gılımı hlıkaralık konferentsya materialdarı. 19-20 kazan, 2001y.), -Almatı: Kazak Universiteti, 2001, - 386 s.
10. *Magomedov M.* Drevnee bolgarskiye tsarstva na Kavkaze. Mahaçkala. 2002. 189 s.
11. *Malov S.E.* Pamyatniki drevnetyurkskoy pismennosti. Teksti i issledovanya. - M,L., izd. AN SSSR. 1951. - 451 s.
12. *Pletneva S.A.* İstorya Hazarii. -Moskva: Nauka, 1976. 160 s.
13. *Potapov L.P.* Umay - bojestvo drevnih tyurkov. Tyurkologičeskii sbornik. - Moskva: Nauka, 1972-1973. - 4-12 s.
14. *Vostoçnyy Turkestan v drevnosti i rannem srednevekovye: etnos, yazıki, religii.* - M: Nauka. Glavnaya redaktsiya vostoçnoy literaturı, 1992. 687 s.
15. *Zuyev Yu.A.* Rannie tyurki: oçerki istorii i ideologii. - Almatı: Daik press, 2002. - 338s.

BAĞIMSIZLIK SONRASI KIRGIZİSTAN'DA GERÇEKLEŞEN DEVRİMLER ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME

General Assessment on Revolutions in Kyrgyzstan after Independence

Elvin IUSUBOV•

Özet

Kırgız Türkleri Orta Asya'daki Türk tarihinin bilinen en eski kavimlerinden biridir. Kırgız halkı iki bin yıl öncesine dayanan bir devlet geleneğine sahiptir. Bu uzun tarihi geçmişte, hayatın her alanında olduğu gibi siyasi yaşamlarında da birçok inişli çıkışlı dönem yaşanmıştır. Kırgızlar karakterleri itibarıyla özgür bir ruh yapısına sahip oldukları için, tarihi geçmişlerinin her safhasında egemen bir devlet kurma mücadelesi vermişlerdir. Bunun örneklerini, Kırgızların Moğol istilasına, Hokand hanlığına, Çarlık Rusya'nın koloni siyasetine, Sovyet -Bolşevik totaliter rejimine ve her türlü adaletsizliğe ve zulme karşı gösterdikleri devrimci duruşlarında görmek mümkündür. Nitekim, yaklaşık yetmiş yıl komünist Sovyet yönetimi altında kaldıktan sonra 31 Ağustos 1991'de bağımsız Kırgızistan Cumhuriyetinin kurulmasının ilanı, ülkenin siyaset tarihi için yeni bir dönem başlamıştır. Bağımsızlığını kazanan genç ülke, her anlamıyla zor şartlar içinde hayatın her alanında yeni reformlara başlamış ve özgür, demokratik, egemen ve bir hukuk devletinin temelini oluşturmaya çalışmıştır. Hızla değişen global dünyada sosyal demokrat devlet modelini inşa etme çabasındaki tecrübesiz devlet yetkilileri her zaman olumlu sonuçlar veren kararlar alamamışlardır. Bazen iç ve dış aktörlerin istekleri, bazen de kendi siyasi ve maddi çıkarları doğrultusunda hareket eden devlet yetkilileri halkın ve ülkenin menfaatini tehlikeye atmışlardır. Böylece, Kırgızistan'ın ilk cumhurbaşkanı olan Askar Akayev'in döneminde ve ardından gelen Kurmanbek Bakiev'in yönetimi altında halk ciddi siyasi ve sosyo-ekonomik zorluklarla karşılaşmıştır. Bitmeyen siyasi ve ekonomik krizler, fakirlik, otoriter bir yönetim,

462

iktidardakilerin ve yandaşların yetkilerini kötüye kullanması sonucu Kırgızistan'da iki kez, 24 Mart 2005'te ve 7 Nisan 2010'da mevcut yönetimin devrilmesine yol açan darbeler yaşanmıştır. Bu krizler esnasında, ülke dağılmanın ve iç savaşın eşiğinde bulunmaktaydı. Bu kritik duruma rağmen Kırgızistan halkı uçurumun kenarından dönebilmiştir.

Bu bağlamda, araştırmamızın amacı bağımsızlık sonrası Kırgızistan'daki halkın Akayev yönetimine karşı ayaklanmasının temel siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel etkilerini ve ayrıca Nisan ve Haziran 2010'da kanlı olaylara ve hatta iç savaşa neden olan Bakiyev rejiminin devrilmesinin sebep ve sonuçlarını ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Kırgızistan, Bağımsızlık, Akayev, Bakiyev, Devrim.

Summary

Kyrgyz Turks is one of the known oldest nations in Turkish history in Central Asia. They have a state tradition which goes back to two thousand years. In their long history, there has been a very bumpy period in their political life, as in all areas of life. Kyrgyz Turks have always tried to establish a sovereign state in their history, since they have free spirit structure as Kyrgyz characters. It is possible to see the examples of this struggle in revolutionary stance against the invasion of Mogol, Hokand Khan, the imperialistic politics of Tsarist Russia, the totalitarian Regime of Bolsheviks and every kind of cruelty and injustice. Indeed, nearly seventy years after being under the management of the communist Soviet announced the establishment of a sovereign Kyrgyz Republic on August 31, 1991. This is the beginning of the new era in Kyrgyz Turks' history. As a young and sovereign country Kyrgyzstan starts new reforms in difficult circumstances and also tries to lay the foundations of a constitutional state which is sovereign and democratic. The inexperienced state authorities who try to build social democratic state model in the rapidly changing global world, were unable to take decisions that are always positive results. From time to time, the demands of the internal and external actors, the state authorities, who move from time to time in the direction of their own political and material interests, have endangered the interests of the people and the country

Thus, in the term of Askar Akaev who is the first president of Kyrgyzstan and under the administration of Kurmanbek Bakiyev people has faced serious political and socio-economic challenges. Endless political and economic crisis, poverty and authoritarian government, abuse of the powers of the ruling and its allies resulted twice coupes that led to the overthrow of the existing government in Kyrgyzstan, on 24 March 2005 and on 7 April 2010. During these crises, the country was at the brink of disintegration and civil war. Despite this critical situation, Kyrgyzstan could return from the edge of cliff. In this context, the purpose of our paper is to reveal the basic political, economic and socio-cultural consequences of the uprising of people against the Akaev administration after independence in Kyrgyzstan and of overthrow of the Bakiyev regime which caused bloody incidents and civil war in April and June 2010.

Keywords: Kyrgyzstan, Independence, Akaev, Bakiyev, Revolution

Giriş

Kırgız Türkleri, Türk tarihinin bilinen en eski kavimlerinden biridir. Kırgız Türklerinin ilk devletlerini M.Ö. 3. asırda kurduğu ve daha sonra Hunların idaresine girdiği tahmin edilmektedir. Bu kavimden M.Ö. 2. yüzyıl Çin kaynaklarında ve Orhon'daki Türk yazıtlarında bahsedilmektedir. Kırgızların tarihinin M.Ö. 2800'lü yıllara, Oğuzhan soyuna dayandığı, onun torunlarından Kırgız adında birinden bahsedildiği ileri sürülmektedir. Kırgızların en eski yerleşim yeri olarak Yenisey Nehri, Altay, Tiyanşan, Pamir dağları arasındaki bölge gösterilmektedir (Saray, 2004). Kırgızlar Yenisey'den sonra, çoğunlukla Tiyanşan'da, bazıları da Talas, Buhara, Fergana bölgelerinde yaşamıştır. Uygur Türklerinin Doğu Türkistan'a doğru gitmelerinden sonra Kırgızlar güneye doğru inmiştir. Barthold 9. ve 10. yüzyılda Kırgızların Tiyanşan'ın doğusunda göçebe bir hayat yaşadığını yazmıştır (Erdem, 2005). Yani Kırgız Türklerinin bugünkü Orta Asya topraklarına yerleşmeleri bu döneme denk gelmektedir.

Kırgızlar bu bölgede Moğolların, Hokand hanlığının, Çarlık Rusya'nın ve Sovyet - Bolşevik totaliter rejiminin yönetimi altında kalmış olsalar da, özgürlükçü bir ruha sahip oldukları için, bağımsız bir Kırgız devleti kurma çabalarından vazgeçmemişlerdir.

Nitekim, yaklaşık yetmiş yıl komünist Sovyet yönetimi altında kaldıktan sonra 31 Ağustos 1991 tarihinde bağımsız Kırgızistan Cumhuriyeti egemen bir devlet olarak Orta Asya haritasında kendi yerini almıştır.

Kırgızistan'ın yüzölçümü 199,9 km². Ülkenin güney ve güney-batı'da Tacikistan ile, batı'da Özbekistan ile, doğu ve güney-doğu'da Çin ile ve kuzey'de Kazakistan ile ortak sınırları vardır. 415 km kuzeyden güneye, 900 km batıdan doğuya doğru uzanan, toplam 4508 km uzunluğunda sınırı bulunmaktadır.

Kırgızistan çoğunluğu itibarıyla dağlık bir ülkedir (ülkenin % 65'ini dağlar kaplamaktadır). Ülkenin neredeyse % 90'ı, deniz seviyesinden 1500 m yüksekliğinde olup, en yüksek noktası 7439 m'dir. Değişik iklim tipleri olmakla birlikte ülkede karasal iklim hakimdir. Yazlar kuru ve sıcak, kışları ise özellikle dağ bölgelerinde soğuk ve sert geçer. Kırgızistan su bakımından nehirleriyle, gölleriyle zengin bir ülkedir. Nehirlerin çoğu Sır-Darya sistemine dâhildir, dağlardan akan sular elektrik enerjisinin üretilmesinde ve sulama işinde kullanılmaktadır (Saray, 2004).

Kırgızistan üniter bir devlettir. Batken, Celal-Abad, Narın, Oş, Talas, Çuy, Issık-Köl olarak 7 bölgeden (oblast) oluşmaktadır. Her bölge kendi içinde ilçelere (rayon) ayrılmaktadır. Ülkede toplam 40 ilçe, 20 şehir ve 429 köy bulunmaktadır. Kırgızistan'ın başkenti Bişkek şehridir. Bişkek şehri, Kırgızistan'ın en büyük şehri ve aynı zamanda Orta Asya'nın en büyük şehirlerinden biridir (Özey, 1996).

Sosyal Yapısı ve Dini Durumu: Kırgızistan farklı uluslardan, kültürlerden ve dinlerden oluşan bir ülkedir. Kırgızlar, Orta Asya'nın eski Türk halklarının biri

olarak, ülkenin yerli halk nüfusunu oluşturmaktadır. Kırgızistan topraklarında 19. yüzyılın ortalarına kadar genellikle Kırgızlar yaşamaktaydı. Göçebe bir hayat sürerek, onlar geçimlerini sadece hayvancılıkla değil, aynı zamanda çiftçilikle ve tarımla sağlamaktaydılar. Göçebe Kırgızlar arasında nüfus artışı her zaman düşük olmuştur.

Kırgızistan Rusya'ya katıldıktan sonra, emperyalist sömürgeci bir politika uygulanmış, bunun sonucu olarak, vergilerin artışı ve yerli halkın verimli topraklarına imparatorluğun çeşitli bölgelerinden göçmenler yerleştirilmiştir. 19. yüzyılın 2. yarısında Kırgızistan topraklarına gelen göçmenlerin tarım ve diğer çeşitli alanların büyümesine katkıları olmuştur. 1877-1878 yılında Dungan mültecilerinin bir kısmı Çin'den Kırgızistan'a yerleşti. Aynı yıllarda Doğu Türkistan'dan Kırgızistan'a Uygurlar göç etti. 19. yüzyılın 2. yarısında ve 20. yüzyılın başında, Rusya'nın farklı bölgelerinden (Volga, Ural, Sibirya, vb.) çiftçiler yerleşip, Kırgızistan'da birçok köy kurmuşlardır. İkinci Dünya Savaşı sırasında SSCB'nin batısından, Kuzey ve Güney Kafkasya'dan sürgün edilenler (Çeçenler, Balkar, İnguş, Karaçay, Ahıska Türkleri, Almanlar, Koreliler), Kırgızistan nüfusunun artmasına neden olmuşlardır (Beşirli, 2011).

Kırgızistan'da yaşayan milletlerin, sayısı, dili, dini, kültür ve antropolojik yapısı, gelenek ve görenekleri farklıdır. Daha çok konuşma ve yazıda Türk ve Slav dilleri kullanılır. Ruslar ülkenin her bölgesinde yaşamakta, yoğunlukla da Bişkek şehrinde, Çuy, Issık-Köl ve Talas bölgelerinde yaşamaktadırlar. Özbekler ülkenin güneybatısında yaşamaktadır. Onlar Kokand hanlığının ortaya çıkmasından çok önce Fergana vadisinde bulunmaktaydılar. Ukraynalılar Rus göçmenleriyle birlikte Kırgızistan'a gelmişlerdir. Bunların çoğu Ukrayna'nın Poltava bölgesinden gelen göçmenlerdi. Ukraynalılar, Kırgızistan'ın şehirlerinde ve Çuy bölgesinde yaşamaktadırlar. Tatarlar 20. yüzyılın başlarında Kırgızistan'a göç etmişlerdir. Onlar ülkede okullar açan, Kırgız gençlerine okuma-yazmayı öğreten ilk eğitimciler arasında yer almışlardır. Tatarlar genellikle şehirlerde yaşamaktadır. Dunganlar esas olarak Issık-Köl bölgesinde (Karakol ş. ve İrdık köyünde), Çuy bölgesinde (Tokmok ş. ve Aleksandrovka, Milyanfan, Ken-Bulun köylerinde) yerleşmişlerdir. Dunganlar müslüman olup, konuşma dilleri Çincenin bir lehçesidir. Daha çok tarım ve ticaretle uğraşmaktadırlar. Kazaklar, Kırgızlar ile çok eskiden beri yan yana hayatlarını sürdürmektedirler. Büyük bir kısmı Çuy ve Talas bölgelerinde yerleşmişlerdir. Genel olarak, hayvancılık ve ticaret ile uğraşmaktadırlar.

Kırgızistan'ın yaklaşık nüfusu 6.000.000'dur. Günümüzde ortalama 80 etnik gruptan oluşan ülke nüfusunun (Kasım 2015 verilerine göre) % 72,6'sını Kırgızlar, %14,5'ini Özbekler, %6,4'ünü Ruslar, % 6,6'sını ise diğerleri, yani Uygur, Ukraynalı, Alman, Tatar, Kazak, Dungan, Tacik, Ahıska Türkü, Azeri, Başkir, Kalmık, Gürcü, Ermeni, Yahudi, Moldovalı, Koreli ve başka uluslar oluşturmaktadırlar. Toplam nüfusun %84'ünü müslümanlar, %15'ini Ortodoks Rus ve geri kalan %1'ini ise diğer dinlere mensup olanlar oluşturmaktadır (Milli Statistik Kurumu, 2013).

İslam sosyal hayatın parçası olarak, gerçek bir Rönesans, başka ifadeyle bir canlanma yaşamakta, bu da Kırgızistan'da oluşan demokrasileşme süreci ile mümkün olmuştur. Bu canlanma net bir şekilde, özellikle cami sayısının artışında görülebilmektedir. 1991 yılında Kırgızistan'da toplam 39 cami varken, şimdi ise sayıları bir kaç bini aşmış durumdadır (Mamayusupov, 2003). İslam dini ülkede Ehli-Sünnetten olan İmam Azam Ebu-Hanife ve İmam Şafii mezhepleri tarafından temsil edilmektedir, bunlar Müftü başta olmak üzere Kırgızistan Müslümanları Dini İdaresi (KMDİ) çatısı altında toplanmaktadır. Ülkede elliden fazla medrese, dini eğitim-öğretim faaliyeti göstermektedir. Bişkek'te, Hazreti Ömer İslam Enstitüsü, Tokmok şehrinde İslam Enstitüsü, Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Araşan İlahiyat Fakültesi, Kırgız-Türk Manas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi vb. kurumlar din eğitimi faaliyetlerini devam ettirmektedirler. Yurt dışında ilahiyat eğitimi almak da artık bir gerçeklik haline gelmiş, yüzlerce genç, Türkiye'de, Mısır'da, Ürdün'de, Pakistan'da, Suudi Arabistan'da v.b ülkelerde eğitim görmektedirler (Iusubov, 2015).

Din ve vicdan özgürlüğüne yönelik uygulamaların önemli sonuçlarından biri ülkenin müslüman vatandaşlarının Hac ve Umre gibi ibadetlerini yerine getirebilmeleri olmuştur. Ramazan ve Kurban Bayramı gibi dini bayramlar resmi takvimde yerlerini almıştır.

Bunun yanı sıra, bugün İslam adına faaliyet gösteren kurum ve kuruluşlar hakkında bilgi verecek olursak, ülkede KMDİ'ne bağlı olarak hizmet veren kadılkılar, mescitler, medrese ve enstitüler dışında toplam 68 tane farklı vakıf, merkez ve dernek bulunmaktadır (Iusubov, 2015).

Bunların dışında mahkeme tarafından farklı tarihlerde, "Al-Kaide", "Hizbut-Tahrir al-İslami", "Dvijenije Taliban (Taliban Harekatı)", "İslamskoye Dvijenije Vostochnogo Turkestana (Doğu Türkistan İslam Harekatı)", "Kurdskiy narodnyy kongress (Kürd halk kongresi)", "İslamskaya partiya Turkestana, İslamskiye dvijenije Uzbekistana (Türkistan İslam partisi, Özbekistan İslam hareketi)", "Cayşul Mahdi" ve "Serkov obedineniya, serkov Muna (Muna kilisesi)" gibi ülkenin istikrarına ve bütünlüğüne tehdit oluşturan aşırı ekstremist grup ve cemaatler yasaklanmıştır (Iusubov, 2015).

Kırgızistan'da İslam dini dışında diğer dinlere ait olan kurum ve kuruluşlar (kiliseler, ibadet evleri, krallık salonları, sinagog vs.) hakkında kısa bilgi verecek olursak, ülkede Hristiyanlığa ait toplam 372, Budizme ait toplam 1, Yahudiliğe (İudaizme) ait 1, Bahaizme ait 12 kurum bulunmaktadır. Bunlardan *Ortodoks Hristiyanlarına* ait toplam 49, *Katolik kilisesine* ait toplam 4, *Baptistlere* ait toplam 49, *Yedincigün Adventist Hristiyanlarına* ait toplam 31, *Ellinci Gün Hristiyanlarına (Patidesyatniki)* ait toplam 54, *Lüteranlara* ait toplam 21, *Presvitirianlara* ait toplam 36, *Harizmatlara* ait toplam 43, *Yahova Şahitlerine* ait toplam 41, *Yabancı Dini Kurumların Temsilciliklerine* ait toplam 24 ve diğer *Protestan cemaatlerine* ait toplam 17 kurum bulunmaktadır (Iusubov, 2015).

Görüldüğü gibi, Hristiyan dinine ait çeşitli kurumlar, kiliseler, cemaatler ve misyoner grupları ülkenin genelinde yoğun faaliyet yürütmekle beraber, ülkenin kuzeyinde bu faaliyet daha da sıklıdır. Bağımsızlıktan sonra, dine tanınan özgürlükten istifade ederek ülkede faaliyetlerini yürütmek için İslam, Hristiyanlık gibi geleneksel saydığımız dinler dışında, farklı dönemlerde çeşitli okültik, mistik, yalancı din mensupları gelmeye başladı. Bunların içinden özellikle, *Krişna cemaati*, *Maharişi okulu*, *Beloye Bratstvo (Beyaz Kardeşlik)*, *Muna kilisesi*, *Şri Çinmoy kültü*, *Dolnar Hannong kültü*, *Falangun kültü ve Satanistler* gibi grupları saymak mümkündür (Mamayusupov, 2003). Kırgızistan'da bu gruplar yasaklanmış durumdadır, ancak bunlar devlet organlarında tescil olmadan gizli faaliyet yürütmekte, ülke vatandaşları için büyük tehdit oluşturmaktadırlar.

Ekonomik Durumu: Kırgızistan Cumhuriyeti ekonomisi tarımsa ve endustriye dayalı bir ülkedir. Tarım, ekonominin lokomotif sektörü olarak, milli gelirin %40'ını oluşturmakta ve işgücünün yarısından fazlasını istihdam etmektedir. Tarım arazilerinin payı ülkenin toplam topraklarının %53,9'unu oluşturmaktadır. Başlıca tarım ürünleri tahıl, buğday, pamuk, tütün, şekerpancarı, mısır, sebzeler ve meyvelerdir. Ülkede hayvancılık gelişmiş olup, koyun, keçi, büyük baş hayvan ve arıcılık son yıllarda gelişim göstermiştir. Kırgızistan'ın temel sanayi dallarını hidroelektrik, demir dışı metaller, mühendislik, otomotiv, maden ve metalürji endüstrisi, hafif sanayi, tekstil, ipek ve deri işleme, gıda ve iş makineleri teşkil etmektedir. Ülkenin başlıca yeraltı zenginliklerini kömür, altın, ham petrol, doğal gaz, ham çelik, cıva, çinko, uranyum vb. madenler oluşturmaktadır (Saray, 1993).

467

Ülkenin çok perspektifli hidroelektrik kaynaklarının geliştirilmesi, akarsu üzerlerinde kurulan santrallerden elde edilen ortalama 14 milyar kilovat saat enerjinin önemli bir kısmının komşu ülkelere satılması, ekonomiye önemli ölçüde katkı sağlamaktadır. Kırgızistan bölgedeki kömür rezervinin yaklaşık yarısını, altının 12 büyük kaynağını, onların içinde dünyanın en büyük 10'u arasında olan "Kumtor" kaynağını ve genellikle Fergana vadisinde yer alan petrol ve doğalgaz yataklarını elinde bulundurmaktadır.

Kırgızistan'da büyük ve küçük olarak birçok sanayi kuruluşu bulunmaktadır. Otomotiv ve makine mühendisliği çoğunlukla ülkenin kuzeyinde yerleşmiş durumdadır. Aynı şekilde kuzey bölgesinde, tekstil, deri ve ayakkabı fabrikaları gibi büyük hafif sanayi işletmeleri yer almaktadır. Güneyde, Oş bölgesinde daha çok demir dışı metalürji yer almaktadır. Oş şehri ipek ve pamuk sanayisi için önemli bir merkezdir. Ülkede büyük ölçüde çimento üretimi yapılmaktadır. Et, tereyağı ve peynir, şeker, bitkisel yağ, tütün gibi gıda sanayi sektörü neredeyse tamamen yerel tarımsal hammadde üzerinde çalışmaktadır.

Ülkenin kuzey bölgesi toplam sanayi üretiminin %80'inden fazlası gerçekleştirilmektedir. Güney bölge son 20 yıl içinde sanayisinin büyük kısmını kaybetmiş durumdadır. Ayrıca zikretmek gerekir ki, son yıllarda tabiat

güzelliklerinin etkisiyle gelişmekte olan turizm sektörü de, ülke ekonomisine katkı sağlamaktadır (Koyçuev, 2013).

Kırgızistan'ın toplam gelirin 3,4 milyar dolarını ihracat oluşturmaktadır. Başlıca Rusya, Kazakistan, Türkiye, Özbekistan, Fransa, İsviçre gibi ülkelere, pamuk, et, tütün, fasulye, elektro enerji, altın, uranyum, deri gibi ürünler ihraç edilmektedir. Büyük oranda Çin, Rusya, Türkiye, Kazakistan gibi ülkelerden yapılan ithalat ise 5 milyar doları bulmakta ve en çok petrol, gaz, yakıt malzemeleri, makineler, gıda ve kimyasal maddelerden oluşmaktadır.

Ayrıca ülkede, yabancı firmalar tarafından açılan küçük işletmeler de bulunmaktadır. Bugün toplam yabancı sermaye ortalama 700 milyon dolarlı bulunmaktadır. Bişkek, Karakol, Narın Serbest Ekonomik Bölgelerinde (SEB) yabancı firmalar tarafından genellikle un, makarna çeşitleri, ambalajlı çay, maden ve meyve suları, benzin, çeşitli boyalar, plastik ürünler, halı, mobilya vb. ürünler üretilmektedir (Koyçuev, 2013).

Yabancı sermayesinde Türk iş adamlarının yatırım oranları da oldukça büyüktür. Bağımsızlıktan bugüne, Türk şirketleri öncelikle hizmet sektöründe, konut ve yol yapım sektöründe giderek büyümektedirler. Ülkede, son verilere göre iki yüzden fazla Türk şirketi ve 113 ortak kırgız-türk işletmesi faaliyet göstermektedir. İki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler giderek genişlemekte ve aradaki ticaret seviyesi iki yüz milyon doları aşmış durumdadır. Böylece, Türkiye Kırgızistan için önemli yatırımcı durumundadır.

Böylece, Kırgızistan ister doğası bakımından, ister yerüstü ve yeraltı kaynakları bakımından, isterse çalışabilecek insan gücü bakımından olsun çok zenginliklere ve büyük potansiyele sahip olan bir ülkedir. Ancak bütün bunlara rağmen, 1991'den bu güne ülke ekonomisinin yaşamış olduğu dramatik aşamalar; 1991-1995 yıllar arasındaki ekonomik kriz ve 2008'deki dünya ekonomik krizi, serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecindeki yapılmış olan hatalar ve yanlışlar, ağır sanayinin dağılması, ekonomik büyümeyi, halkın yaşam standartlarını doğrudan doğruya etkileyen ve yabancı yatırımların azalmasına neden olan siyasi istikrarsızlık, politik kriz ve devrimler, ister istemez ekonomiyi olumsuz yönden etkilemiştir. Bu nedenlerden dolayı, bugünkü haliyle ekonomi halkın taleplerini tam anlamda karşılayamamaktadır (Koyçuev, 2013).

Yüksek derecede yolsuzluk, rüşvet, fakirlik, toplumun arasında büyük farklılaşma, suç, otoriter bir yönetim, ülkenin tüm maddi kaynaklarının bir aile ve yandaşları tarafından kullanılması, bitmeyen ekonomik krizler Kırgızistan'da iki kez (24 Mart 2005 tarih ve 7 Nisan 2010 "*Lale Devrimi*") mevcut rejimin yetkililerinin devrilmesine yol açmıştır.

Yukarıda Kırgızistan Cumhuriyetinin coğrafi özelliklerini, sosyo-kültürel yapısını ve ekonomik durumunu genel hatlarıyla özetledikten sonra, aşağıda kırgız siyaset

tarihinde Akayev döneminin yerini ve 24 Mart 2005 tarihinde gerçekleşen devrimin temel siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel faktörlerini açıklamaya çalışacağız.

A- Askar Akayev Dönemi ve Lale Devrimi

1985 yılında SSCB'nin başına Mihail Sergeyeviç Gorbaçov'un gelmesiyle başlayan açıklık (*Glasnost*) ve yeniden yapılanma (*Perestroyka*) hareketi sonucunda diğer Sovyet ülkelerinde olduğu gibi Kırgızistan için de yeni bir dönem başlamıştır. 1990'ların başları Kırgızistan'a yeni değişimler getirmiş, Kırgızistan Demokratik Hareketi, Parlamento'nun desteğiyle önemli bir politik güç haline gelmiştir. 24 Ekim 1990'da ülkenin Yüksek Şurası "Kırgızistan Cumhuriyeti'nin Başkanı Makamı" kanununu kabul etmiş ve 27 Ekim'de Kırgızistan Bilimler Akademisi'nin liberal başkanı Askar Akayev ülkenin ilk Cumhurbaşkanı olarak atanmıştır. Daha sonra, 12 Ekim 1991 yılında Kırgızistan tarihinde ilk defa yapılan genel seçimlerde de, Politbüro (Sovyet komünist partinin yönetiminde) geçmişi olmayan Askar Akayev Bağımsız Kırgızistan Cumhuriyeti'nin Başkanı olarak seçilmiştir (Arabayev, 1997).

Akayev, yeni hükümet yapılarını öne sürüp ve çoğunlukla genç ve reforma destek veren politikacılardan oluşan yeni bir hükümet tayin etmiştir. 15 Aralık 1990 yılında Kırgız SSC Yüksek Şura'sınca Devletin Egemenlik Deklarasyonu kabul edilmiştir. Bu beyanname ile, Kırgızistan'ın Sovyetler Birliği içinde yeni bir ulusal devlet olarak yaşayacağı ilan edilmiştir. Ancak, 1991 yılı Sovyetler Birliği'nin yıkılışı ve kendi yıkıntıları üzerinde yeni bağımsız devletlerin kurulmasıyla tarihe geçmiştir (Osmonov, 2004).

1991 yılında Kırgız halkının uzun tarihinde yeni bir sayfa açılmıştır. 31 Ağustos'ta Kırgızistan kendisini egemen bir devlet olarak ilan etmesinin ardından yeni reformlara başlamıştır. Komünist ideolojinin yerine liberal bilinç, totaliter-otoriter rejimin yerine demokratik rejim geçmiştir. Sosyo-politik anlamda ülke, bir devlet olmanın tüm özelliklerini edinmiş, dünya toplumunun bir üyesi olmuştur.

Aralık 1991'de öncelikle Türkiye, ABD ve arkalarından Rusya egemen Kırgızistan Cumhuriyeti'ni diplomatik olarak tanıdıklarını açıklamışlardır. 1 Şubat 1992'de Kırgızistan tarihinde ilk defa yabancı bir ülkenin (ABD'inin) büyükelçiliği açılmıştır. Akabinde 29 Nisan'da Türkiye büyükelçiliği, 6 Mayıs'ta - Çin Halk Cumhuriyeti'nin büyükelçiliği, daha sonra Rusya ve diğer ülkelerin büyükelçilikleri Bişkek'te açılmıştır.

Kırgızistan'a yatırımların gelmesini sağlamak için çok yönlü politikalar yürütmesine neden olmuş ve bu amaçla gerekli temasların kurulmasına başlanmıştır. Ülke, Birleşmiş Milletler (BM), Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), UNESCO, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT), Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (KGAÖ), Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ), İslâm İşbirliği Teşkilatı, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT), Türkçe konuşan Devletler İşbirliği Konseyi (TDİK) gibi uluslararası kurumların üyesi olmuş, sadece komşu ülkelerle değil, aynı zamanda uzak ülkelerle de bağlantılar kurulmuştur (Osmonov, Asankanov, 2001).

90'ların ilk yarısında, Akayev yönetiminin ülkeyi uluslararası arenaya taşımak için yaptığı söz konusu demokratik girişimlerin yanı sıra siyasi alandaki demokratikleşme ve ekonomik alanda da liberal önlemler eklenmiştir. Aralık 1991'de yaptığı konuşmada Akayev, "gelişmenin tek yolunun özel girişim, özel hayat ve özel mülkiyet" olduğunu vurgulayarak, Kırgızistan'ın "*Orta Asya'nın demokrasi adası*" ve hatta "*Orta Asya'nın İsviçre'si*" olacağı yönünde umutlar yaratmıştır (Gürbüz, 2011).

Bu bağlamda, ekonomide ilk atılan adımlar, hızla serbest piyasa ekonomisine geçmekti. Kırgızistan tüm eski Sovyet cumhuriyetleri içinde Dünya Bankasına ve Orta Asya'da IMF'ye kabul edilen ilk ülke olmuştur. Ülke, Orta Asya'daki zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarından yoksundu, ancak bankacılık reformlarıyla ülkeyi Orta Asya'nın bankacılık merkezi yapmak mümkündü (Gürbüz, 2011). Bunun yanı sıra, o dönem koşulları içinde Kırgızistan ekonomik olarak bazı önemli avantajlara da sahipti. Ekonominin temeli tarım ve doğal kaynaklara bağlı olan ülkede en çok pamuk ve tütün yetiştirilmekte, altın madeni çıkarılmakta ve ihraç edilmekteydi. Ülke dünyada onuncu büyük altın üreticisi ve ihracatçısıydı. Endüstriyel alanda ise altın, cıva, uranyum ve elektrik enerjisi ihraç etmekteydi. Ayrıca, avantaj olarak Kırgızistan'ın beş milyon gibi az ve okuma-yazma oranı %100'e varan, genç bir nüfusa sahip olmasıydı. Kalifiye ve ucuz işgücü, ticaret için elverişli stratejik konum, tarımsal üretim ve hayvancılık için gerekli iklim ve coğrafik şartlara sahip olması, dağcılık ve av turizmi için gereken doğal şartların bulunması, ülkenin gerçekten kısa sürede kalkınabilmesi açısından son derece önemliydi (Memmedov, 2009).

Bağımsız Kırgızistan'ın gelişme sürecinde en önemli olaylardan biri 5 Mayıs 1993'te Yüksek Şura'nın yeni Anayasayı kabul etmesi olmuştur. Anayasaya göre ülke - Kırgızistan Cumhuriyeti adını almış ve en yüksek yasama organı ise Cogorku Keneş (Kırgız Meclisi) olarak adlandırılmıştır. Yeni anayasa, demokratik kurumların gelişmesine destek veriyordu, ama aynı zamanda cumhurbaşkanının yetkilerini de artırıyordu.

Akayev, demokrat bir lider portresi çizerek, post-sovyet coğrafyasındaki en liberal politikacı profilini vermişti. Ancak zaman içinde Akayev, ortaya koyduğu yönetim şekli ile söylemleri arasında ciddi tutarsızlıklar ortaya çıkmıştır. Yukarıda saydığımız siyasi ve sosyo-ekonomik avantajlara rağmen onbeş yıllık iktidarı süresinde Akayev başarılı olamamış ve ülkeyi kalkındıramamıştı. Hem yatırım stratejilerindeki başarısızlıklar hem de 1998 krizi ülkenin ekonomisine ciddi zarar vermişti. Mevcut hammadde kaynaklarının verimli değerlendirilmemesi ve yabancı sermayenin ülkeye çekilememesi, başta istihdam, yüksek işsizlik, kalifiye işgücünün yurt dışına çıkması, bütçe açıkları, rüşvet ve yolsuzluk gibi sorunların büyümesine sebep olmuştur (Memmedov, 2009).

Ayrıca, eski SSCB'nin ekonomik ilişkilerinin kopması ülkenin sosyo-ekonomik durumu üzerinde olumsuz etkisini göstermiştir. Ekonomik reformların başarısızlıkları ve eksiklikleri devlet bütçesinde büyük oranda açığın olmasına yol açmış ve ülke nüfusunun yaklaşık olarak yarısı yoksulluk sınırının altında kalmıştır.

90'ların ikinci yarısından itibaren ülkenin bulunduğu zor sosyo-ekonomik durum, basının susturulması girişimleri, gazetecilerin tutuklanması, muhalif liderlerin çeşitli nedenlerle hapse atılması ve 2005 yılının Mart ayındaki parlamenter seçimlerinde Akayev'in oğlu Aydar'ı, kızı Bermet'i ve yakın taraftarlarını parlamentoya sokması, muhaliflerin ise parlamentoya girememeleri ve seçimlere hile karıştı iddiasıyla başlatılan protestolardan sonra gerçekleşen devrim, Başkan Askar Akayev'i istifaya zorlamıştır.

Bu bağlamda, Askar Akaev iktidarının başarısız olmasının ve devrimin gerçekleşmesi için zemin hazırlayan faktörleri, siyasi, ekonomik ve sosyal faktörler olarak üç grupta değerlendirmemiz doğru olacaktır.

Siyasi Faktörler: devrimi tetikleyen siyasi etmenler olarak devrim öncesi yıllarda yaşanan gelişmeleri aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür:

- 1993 Anayasası'nda 1996 yılında Akayev'in talebi üzerine bazı değişiklikler yapılmış ve referandumla kabul edilmiştir. Bu değişikliklerle, cumhurbaşkanı hükümetin üyelerini atamak ve azletmek, her seviyedeki tüm yargıçları atamak ve meclisin de onayıyla diğer kilit atamaları yapmak yetkisine sahip olmuştur. Yeni durumda, cumhurbaşkanının tercihini üç kez reddetmesi halinde meclisi feshetme yetkisi vermiştir (Akşar, 2009). Ne yazık ki, sistem cumhurbaşkanının elindeki iktidarın kötüye kullanımına da açıldı. Nitekim anayasaya göre bir kişi üst üste iki kez devlet başkanlığı yapabilme hakkına sahipken, Akayev bu maddeyi çiğneyerek kendisini 2000 yılında gerçekleşen seçimlerde üçüncü kez devlet başkanı seçirmiştir.

- Ülkenin seçim sistemi de partilerin güç kazanmasını engelliyor, "tek adam" olarak cumhurbaşkanının iktidarını pekiştiriyordu. Seçim dönemindeki çekişme partiler ve programları arasında değil, adaylar arasında olmaktaydı. Ülke dar seçim bölgelerine bölünmüştü ve her bir seçim bölgesinde en çok oy alan aday meclise gidiyordu. Bu sistem, partilerin kurumsallaşmasını değil, bir lider ya da devlet başkanı etrafında iktidarın pekişmesini sağlıyordu (Gürbüz, 2011).

- Söz konusu anayasa değişikliğinden ve mevcut siyasi durumdan hoşnut olmayan partiler, çeşitli siyasetçiler ve medya Akayev'e karşı çok sert eleştirilerde bulundular. Bundan rahatsızlık duyduğunu ifade eden Akayev medya ve siyasetçiler üstünde baskı kurmaya başladı (Gürbüz, 2011). Ocak 1996'da Erkin Kırgızistan partisinin yöneticisi Topçubek Turgunaliyev tutuklanmıştır. 2000 yılı başkan seçimlerinde düzensizlikler, oy pusulalarının tek elden doldurulması, medyanın sindirilmesi ve muhalif isimlerin saf dışı bırakılması gibi hadiseler yoğun olarak yaşanmıştır. Gelecekte devriminin iki numaralı ismi olacak olan eski Ulusal Güvenlik Kurumu'nun Başkanı, Ar Namus Partisi lideri ve Akayev'in güçlü rakibi olan Feliks Kulov da iktidara yönelik yaptığı muhalefetin ardından "yetkilerini kötüye kullanmak" ve "yolsuzluk" suçlamalarıyla hapse atılanlar arasında yer almıştır (Akşar, 2009).

- Bunun yanı sıra, Kırgızistan ile Çin arasında yapılan bir anlaşma neticesinde 125 bin hektarlık bir ülke toprağının Çin'e geçmesi Kırgız kamuoyunda gerilimi yükseltmiş ve Akayev hainlikle suçlanmıştır. Sınır anlaşması Kırgızistan'da derin bir siyasi krize ve sonrasında muhaliflere yapılan baskılara neden olmuştur. Tüm tartışmalara rağmen anlaşmalar meclisin her iki kanadının da onayından geçerek geçerli hale gelmiştir. Sınır anlaşmasına en sert tepkiyi güneyli bir milletvekili olan Azimbek Beknazarov göstermiştir. Bunun akabinde Beknazarov yedi yıl öncesinde görevi kötüye kullanmak gerekçesiyle hakkındaki iddialar nedeniyle 5 Ocak 2002'de tutuklanmıştır. Tutuklama sonrasında millet vekili yandaşları tarafından Celal-Abad ve Bişkek'te protesto gösterileri başlamış ve 17-18 Mart 2002'de Celal-Abad'ın Aksu ilçesinde polisle göstericiler arasında yaşanan çatışmada beş gösterici hayatını kaybetmiştir. Protestolar daha çok yaygınlaşınca başbakan ve kabine üyelerinin istifası sonunda gerilim azalmış ve Haziran 2002'de Beknazarov duruşma sonucunda serbest bırakılmıştır (Akşar, 2009).

- 1995 yılından itibaren Akayev'in eşi, oğlu ve kızı da siyasette aktif olarak rol almışlar ve aile ülke yönetiminde daha etkili hale gelmişti. Akaev 2005 Ekim ayında yapılacak devlet başkanlığı seçimlerine katılmayacağını açıklasa bile kendisinin yerine kızı veya oğlunu hazırladığı yönünde söylentilerin artması, bunun ön hazırlığı olarak oğlu ve kızının son parlamento seçimlerine katılmaları da Akayev'in sonunu hazırlayan önemli nedenlerden olmuştur (Memmedov, 2009).

- Eylül 2004'ten itibaren muhalif partiler *El Birimdiği* (Halk Birliği) adını alan birlik olarak Akayev karşısında birleşmeye başlamışlardı. Şubat 2005'te genişleyen muhalefet birliği Roza Otunbayeva (eski dış işleri bakanı) ve Almazbek Atambayev gibi isimler ile saflarını güçlendirmiş ve birliğinin başına Kurmanbek Bakiyev (eski başbakan) getirilmiştir. 27 Şubat 2005 ve 13 Mart 2005 tarihlerinde yapılan parlamento seçimlerde dar bölge sistemi, seçim barajı ve seçim yolsuzlukları nedeniyle, Muhalefetin sadece altı milletvekilliği alabilmesi, Bakiyev ve Otunbayeva gibi güçlü muhaliflerin parlamentoya girememeleri devrime giden süreci başlatmıştır (Gürbüz, 2011).

-2001 ABD'de gerçekleşen terörist saldırı ve ardından ABD'nin başlattığı Afganistan harekâtı Orta Asya'da üsleri gerekli hale getirmişti. Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'teki Manas Uluslararası Havaalanının bir kısmı ABD tarafından kiralanarak "Gansi" hava üssü kurulmuştur. Diğer yandan bölgede ABD'yi dengelemek isteyen Rusya kendi "Kant" üssünü, kuzeyde ABD üssünden birkaç kilometre ötede kurmuştur (Akşar, 2009). Kırgızistan bir anda süper güç ülkelerin jeopolitik ilgi alanlarının ortasında kalmıştır. Akayev'e göre ABD Kırgızistan'ın Rusya'ya yakın durmasından ve ülkenin ŞİÖ'ye kurucu üye olarak katılmasından memnun olmamıştır. ABD ile artan ilişkiler ülkede batı kökenli Freedom House, Soros vakfı ve başka STK'ların (Sivil Toplum Kuruluşların) ülkenin demokratikleşmesi sürecine daha etkin katılmasına neden olmuştur. Ayrıca ülkedeki muhalif liderler de ABD'nin ilgisine mazhar olmuşlardır. Ne var ki bunun sonucu, Ukrayna ve Gürcistan ile

başlayan “renkli” devrimler Kırgızistan’da da etkisini göstermiştir. Dış destekli Kırgız sivil kuruluşların devrime giden süreçte gösterilerin organizasyonu ve kitlelerin mobilizasyonunda önemli rol oynamıştır (Gürbüz, 2011). ABD’nin, Kırgız muhalefetine yaklaşımı beklenildiği gibi açık destek şeklinde olmuştur. Muhalefeti cesaretlendirmeye yönelik aktif çalışmaları olan ABD’nin Bışkek Büyükelçisi Stephen Young’un: “Muhalefetin eylemlerini destekliyoruz.” şeklindeki açıklaması, darbenin bu denli hızlı olmasının en önemli nedenlerinden birisi olarak değerlendirilmektedir. Nitekim başarılarından dolayı muhalefeti tebrik eden ilk isim yine Young olmuştur (Memmedov, 2009).

Ekonomik Faktörler: - 1991-95 yılları arasında serbest pazar ekonomisine geçişte tam performans gösteremeyen Kırgızistan’da düşük büyüme ve yüksek işsizlik giderek artmış, Ekonomik göstergelerde ve halkın refah düzeyinde bir iyileşme görülmemiş, aksine sanayi ve tarımsal üretimde ve yatırımlarda büyük bir düşüş gözlemlenmiştir. Hem yatırım stratejilerindeki başarısızlıklar hem de 1997-98 Asya krizi ülkenin ekonomisine ciddi darbe vurmuştu (Memmedov, 2009). 2003 yılına gelindiğinde kişi başına düşen milli gelir 363 dolar olmuş, nüfusun % 44,4’ünün fakirlik seviyesinin altında yaşadığı tespit edilmiştir. 2004 yılı itibarıyla ülkenin dış borcu iki milyar dolara ulaşmış, bu rakamla Kırgızistan Tacikistan’dan sonra Orta Asya’nın en fakir ikinci ülkesi haline gelmiştir.

- Kırgızistan bağımsızlık sonrasında ciddi ekonomik darboğazlarla karşı karşıya kalmasında, konjonktürel hadiselerle birlikte sistemden kaynaklanan etmenler de rol oynamıştır. Bu sorunların temelinde Sovyet cumhuriyetlerini birbirine ve hepsini Rusya’ya bağımlı hale getirilen sistem bulunmaktadır. Bağımsızlık sonrasında yaşanan sanayi üretimindeki düşüşün bir diğer sebebi olarak eski Sovyet pazarlarının kaybedilmesi ve girdi maliyetinin artması olmuştur (Akşar, 2009).

- Kırgızistan’ın ekonomik şartlarının kötüleşmesinde geçim standartlarının azalmasında özelleştirme girişimlerinin de rolü olmuştur. Sadece Kırgızistan’da değil tüm eski Sovyet Cumhuriyetlerinde Sovyetlerin yıkılışından sonra merkezi ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde büyük bir yağma yaşanmıştır. Özelleştirme adı altında büyük miktarlardaki sermaye el değiştirmiş ve yeniden bölüşümde vuku bulan adaletsizlikler bu halklara büyük bedeller ödetmiştir. Özelleştirmenin ilk safhasında iki yıl içerisinde devlet şirketlerinin üçte birinin ve devlete ait konutların üçte ikisinin satılması gerçekleştirilmiştir. 1996 yılı ortası itibarıyla 900 orta ve büyük ölçekli devlet işletmesi özelleştirilmiş ve 1997 ortası itibarıyla devlete ait işletmelerin yüzde 61’i özel sektör tarafından satın alınmıştır. Bu özelleştirmeler sırasında çok büyük yolsuzluklar yaşanmıştır (Akşar, 2009).

Sosyal Faktörler: - SSCB’de devletler ortak Sovyet ekonomisinin tamamlayıcı parçaları olarak görüldüğünden, Sovyetlerin kurduğu ekonomik sistemin çökmesiyle birlikte, Kırgızistan’ın ekonomisi altüst olmuş, yoksulluğun ve işsizliğin artmasına neden olmuştur. Halkın yaşam standardı kötüleşmiş, üniversite mezunu olan kalifiye

uzmanların bile aylık elli dolar civarında maaş aldıkları ülkede rüşvet verilmeden hiçbir iş yaptırılmaz hale gelmiştir. Ekonomik üretimdeki çöküş ve yüksek enflasyon beraberinde mafya tarzı bir ticari yapıyı beraberinde getirmiştir. Fuhuş, mafya ve çeteleşmeye sebep olan bu durum sosyal yapıda tahribata yol açmış, gelir dağılımında büyük bir uçurum oluşmuştur (Memmedov, 2009). Yoksullukla mücadele edecek bir yapının olmaması neticesinde, devlet kademelerinde sistematik ve geniş çaplı bir rüşvet ve yolsuzluk hakim olmuştur. İşsizliği düşürecek önlemler alınmadığı için genç nüfusunun Rusya ve Kazakistan'a olan göçü artmıştır. Son verilere göre, iş bulma ümidiyle komşu ülkelere göç eden Kırgızların sayısı 740 bine ulaştığı söylenmektedir.

- Halkın yaşam standartlarındaki düzenli düşüş eğilimi, işsizlik oranlarındaki artış, rüşvet verilmeden yaptırılmayan iş, devlet memurlarının çok düşük maaş almaları, en alttan en üst düzey yönetici kademelerindeki yaygın yolsuzluk ülke istikrarına yönelik en ciddi tehdit olarak ortaya çıkmıştır. Örneğin, Akayev iktidarı döneminde gerek aile üyeleri ve yakınları ve gerekse hükümette bulunan isimlerin büyük yolsuzluklara karıştığı bilinmektedir. Akayev ailesine ait şirketlerin ve işyerinin sayısı yaklaşık yetmişten fazlaydı. Farklı devlet makamlarına gelmek için iktidara ödenen rüşvet rakamları otuz ile iki yüz bin dolar arasında değişmekteydi. Yine devrim sonrasında, eski başbakan Nikolai Tanayev, Akayev'in damadı ve Kazakistan vatandaşı olan Adil Toigonbayev, Kırgızistan Milli Bankası Başkanı Ulan Sarbanov dahil olmak üzere birçok tanınmış isimler üzerinden Akayev'e rüşvet verildiği iddia edilmiştir. Sarbanov 1999 yılında Başkan Akayev'in hesabına 480 milyon dolar aktarmakla suçlanmıştır. Ayrıca, 1995 yılında ortadan kaybolan ve akibeti bilinmeyen 800 kg'lık altın rezervi bunun başka bir örneğidir (Akşar, 2009).

- Ülkenin politik yapısının incelenmesi sürecinde öncelikli olarak Kırgız toplumundaki bölünmüşlüklerden bahsetmek faydalı olacaktır. Ülkenin kuzey-güney olarak bölünmesinin bazı nedenleri vardır: tarihi, kültürel ve ekonomik farklılıkların olmasıdır. Kabilecilik ya da bölgeciliğin temelini oluşturan etmenlerden birisi de Kırgız topraklarının topoğrafik yapısıdır. Tanrı Dağları ülkeyi ikiye bölmektedir ve bu iki bölgede birbirinden farklı gelişim süreci, gelenekler ve zihniyete sahip iki topluluk bulunmaktadır (Akşar, 2009). Boycu (tribalist) tavrın politika üzerindeki belirleyiciliği politikacıların hangi kabileden olacağı meselesini her zaman gündemde tutmuştur. Kırgızistan'da görülen önemli bir ayrım olan kuzey ve güney ayrımında, iktidar kabilecilik dayanışma esasında ülkenin kaynaklarını kendi menfaatleri için kullanması ve aşiret menfaatlerini kamu menfaatlerinden üstün tutması söz konusu olmuştur (Beşirli, 2011).

Askar Akayev yaklaşık son 30 yıldır ülke yönetiminde etkin makamlarda bulunmuş olan bir kuzey boyu olan Sarıbaşı boyundandır. Akayev devlet başkanlığı yaptığı dönemde yakın çevresinde kendi boyundan olanları bulundurmuş ve bu sayede koltuğunu güçlendirmiştir. Akayev bu farklılaşmayı azaltacak ve sorun olmaktan çıkaracak önlemleri alamamış ve sorunlar güney bölgesinde, iktidar ise kuzey

bölgesinde yoğunlaşmıştır. Kabilecilik anlayışı demokrasi yolunda yol almaya çalışan ülke için ciddi bir iç problem haline gelmiş, kuzeyli klanlar pastadan en büyük payı alan kesim olmuştur (Akşar, 2009). Kuzey/Güney klanları arasında yaşanan ve halen de devam etmekte olan güçmücadelesi devrimi hazırlayan unsurlar arasında yer almıştır. Devrim aynı zamanda bu gerçekliğe de bir tepki hüviyetinde olmuş, devrim fitili bir güney ili olan Celalabad'da ateşlenmiştir. Renkli devrim sonrasında muhalefetin önderi olarak ortaya çıkan Kurmanbek Bakiyev de Güneyli bir aşiretten gelmektedir (Akşar, 2009).

Olayların Gelişimi: Nihai olarak Lale Devrimi'ne götürecek süreç, ilk turu 27 Şubat 2005 günü yapılmış ve Akayev yandaşlarının kazanmış olduğu parlamento seçimlerine, hile karıştırıldığı iddiasıyla muhalefetin eylemlere başlamasıyla olmuştur. Muhalefetin güçlü adayları olan Bakiyev'in ilk turda elenmesi, gerginliğin hızla yükselmesine neden olmuştur. 13 Mart'ta yapılan ikinci tur sonucunda meclisteki yetmiş beş sandalyenin ancak altısını muhalefetin kazanması, gösterilerin yeniden başlamasına ve çok hızlı bir şekilde ülkenin tamamına yayılmasına sebep olmuştur. Özellikle, ekonomik olarak geri kalmış güney bölgesinde, yıllardır Akayev iktidarına birikmiş öfkenin de etkisiyle gösteriler kısa sürede eylemlere dönüşmüş ve sivil itaatsizlik boyutuna ulaşmıştır. Güney Kırgızistan'ın iki önemli merkezi Oş ve Celalabat şehirlerindeki yerel yönetim binaları on bin muhalefet yandaşları tarafından 21 Mart'ta tamamen kontrol altına alınmıştır (Memmedov, 2009).

Muhalefet, güneydeki gösterilerin ulaştığı noktadan ve protestolara yönelik hükümetin tavrındaki kararsızlıktan cesaret alarak, Bişkek'te de Akaev'i istifaya zorlamak için yirmi bin kişilik kalabalık toplayarak benzeri bir eylemi gerçekleştirdiler. Barışçıl olarak başlayan gösterilere, güvenlik güçlerinin müdahalesi sonucu, kontrolden çıkan topluluk, 24 Mart günü hükümet binalarını ve Başkanlık Sarayını ele geçirdi. Başkanlık Sarayı göstericilerin eline geçtikten sonra, Cumhurbaşkanı Akayev ilk önce Bişkek civarındaki Rus askeri hava üssüne sığınmış, ardından çok geçmeden ülkeyi terk ederek Moskova'ya kaçmıştır. İktidarın düşmesiyle, kızışmış ve kontrol edilmeyen kalabalık başkent Bişkek'te iki gün boyunca yağma ve talan girişiminde bulunmuştur. Yağmalama olaylarının ciddi bir yıkıntıya sebep olması, yerli ve yabancı iş adamlarının bu olaylardan etkilenmesi, devrimin dünya kamuoyunda imaj kaybetmesine neden olmuştur. Kargaşa hapisten çıkan Feliks Kulov tarafından kontrol altına alınmış ve yağmacılar durdurulmuştur (Memmedov, 2009). 4 Nisan 2005 tarihinde Akayev ve Kırgız Meclis heyeti Moskova'da bir araya gelmiş ve yapılan görüşmeler sonucunda Akayev resmen istifa etmiştir.

B- Kurmanbek Bakiyev Dönemi ve 2010 yılı Olayları

Akayev'in istifası ardından muhalefet arayışlar içine girmiş ve yeni cumhurbaşkanı seçimlerinin Temmuz ayında yapılacağı konusunda ittifak edilmiştir. Muhalefet liderlerinden olan güneyli Bakiyev, diğer güçlü muhalefet lideri, kuzeyli Feliks Kulov ile ittifak ederek, Kulov'un Temmuzda yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerine katılmayacağı konusunda anlaşmışlardır. 10 Temmuz 2005 tarihinde gerçekleştirilen

cumhurbaşkanlığı seçimi sonucunda ise ezici çoğunlukla Bakiyev zayıf adaylar arasından kolayca cumhurbaşkanı seçilmiş, cumhurbaşkanlığı adaylığından kendisi lehine çekilen Kulov'u ise başbakan olarak atamıştır. Böylelikle bir "tandem" (ikili yönetim) altında iktidarı paylaşarak, eski iktidarın yanlışlarını düzelterek, ülkenin gelişmesi yönünde gerekli çabayı göstereceklerdi. Halkın ve muhalefet liderlerinin beklentisi, Bakiyev ve Kulov'un yeni bir anayasa hazırlaması, güçler ayrımını uygulamaya koyarak, cumhurbaşkanlığının yetkilerinin azaltılması, ülkenin bölünmesinin durdurulması, yolsuzluk, rüşvet ve fakirlikle mücadele idi (Gürbüz, 2011).

Ancak, kısa bir süre sonra farklı siyasi görüş yapısına sahip olan muhalefetin birliği bozulmuştur. Kulov muhalefet karşısında yeni iktidarı savunmuş, çok geçmeden meclisten güvenoyu alamadığından makamından istifa etmek zorunda kalmıştır. Diğer muhalefet liderlerinden olan Meclis Başkanı Tekebayev Bakiyev ile karşı karşıya gelmiş ve görevinden istifa etmişti. Böylece, ülkede cumhurbaşkanı tek otorite haline gelmişti. Bakiyev'e ve ikili yönetim modeline beslenen umutlar sönmüş ve yeni protestolar başlamıştır. Reform vaatlerinde bulunan yeni iktidar, sözünde durmadığından 2006'da Başkentte, cumhurbaşkanlığı sarayının yanında, bir hafta süren protestoların ardından Bakiyev muhalefetin reform taleplerini kabul etmek zorunda kalmıştır (Gürbüz, 2011).

9 Kasım 2006 tarihinde yeni anayasa cumhurbaşkanı tarafından imzalanarak yürürlüğe girmiştir. Bu çerçevede, cumhurbaşkanının yetkilerinin parlamento lehine kısıtlanması başta olmak üzere, iktidar mekanizması bakımından önemli değişiklikler getiren yeni anayasanın kabul edilmesiyle mevcut parlamento ve hükümetin 2010 yılına kadar görevde kalması için yasal düzenleme sağlanmıştır (Beşirli, 2011).

Her ne kadar, söz konusu değişiklikler yapılmış olsa da, iktidarın paylaşılacağı, denetleneceği tüm kurumlar Bakiyev'in denetimi altına girmiştir. Buna karşı Nisan 2007'de protestolar tekrar başlamış ve bu sefer Bakiyev'in istifası talebiyle devam etmiştir. Protesto gösterileri mafya liderleri ve mafyanın maddi desteğiyle yapıldığı, demokratik bir protesto olmadığı ve anayasal düzene tehdit oluşturduğu gerekçesiyle Bakiyev güç kullanarak protestocuları dağıtmıştır.

Hükümet krizini ve muhalefet birliğinin bozulmasını fırsat bilen ve ülkenin gelişmesi için protestoların durdurulmasını gerekçe olarak gösteren Bakiyev 23 Ekim 2007'de referanduma anayasada yetkilerini arttıracak değişiklikleri sunmuş ve değişiklikler kabul edilmiş, böylece tekrar başa dönmüştür. Referandumun hemen ardından 16 Aralık 2007 tarihinde çok partili sistem esasında yapılan Parlamento seçimlerinde Bakiyev'in öncülüğünde kurulan Akyol partisi %47'lik oy oranıyla meclisteki doksan sandalyenin yetmiş birini kazanmıştır. Muhalefet sadece on dokuz milletvekilliği alabilmişti. Böylelikle muhalefetin güçlü olduğu meclis de Bakiyev'in yanına geçmiştir (Beşirli, 2011).

Söz konusu, kabul edilen anayasa değişikliği ile Akayev rejimini aratmayacak tek adam rejimine tekrar dönülmüştür. İktidarın verdiği yetkiyi kötüye kullanarak ülke yeniden bir aile şirketi haline gelmiştir. Bakiyev'in altı erkek kardeşi, oğulları ve diğer akrabaları çeşitli ölçülerde iktidarı kendi çıkarları doğrultusunda kullanmışlardır. Bakiyev'in emekli albay kardeşi Canışbek cumhurbaşkanı muhafız alayının başına getirilmiş ve büyük oğlu Marat Milli Savunma Komitesi yönetiminde görev almıştı. Özellikle küçük oğlu Maksim'in kendi projesi ve girişimi sonucunda, Bakiyev'in desteği ve izniyle kurulan Milli Kalkınma Ajanlığı başına getirilmesi, Cumhurbaşkanlığı sarayında bulunan odasından bankacılarla birlikte ülkeyi perde arkasından yönetmesi kısa sürede Bakiyev rejimine olan antipatiyi daha da büyötmüştür (Gündoğdu, 2011).

Devrim Sebepleri: 2010 baharına gelindiğinde ülkede pahalılık, yoksulluk, yolsuzluk artmış, Bakiyev ailesinin siyasette ve ekonomide ellerine geçirdikleri şeyler konuşulur olmuştu. Baharın gelmesiyle muhalefetin protesto girişimleri yeniden başlamış, Nisan başında ülkenin kuzey illerinden olan Talas'ta protesto esnasında göstericiler ile polisler arasında çıkan çatışma sonucunda olaylar büyüyerek yeni devrime ve iktidarın düşmesine neden olmuştu. 7 Nisan 2010 tarihinde devrime zemin hazırlayan ve gerçekleşmesine neden olan sebepleri aşağıdaki şekilde açıklamak mümkün olacaktır:

- 2008 dünya ekonomik krizi sonrasında temel gıda fiyatlarında büyük artışlar, yoksulluk ve fakirliğin giderek artması, iktidarın ekonomik ve sosyal problemleri görmezden gelmeleri;
- rüşvet ve yolsuzluğun artması, Bakiyev yandaşlarının, ailesinin ülkenin ekonomik kaynaklarına hâkim olması ve özellikle de oğlu Maksim'in Milli Kalkınma Ajanlığı başkanlığına getirilmesi;
- yetkililerin bireysel ekonomik çıkarlarını ön planda tutmaları ve özelleştirme süreci sonucunda Kırğıztelekom ve Severoelektro (Elektrik şirketi) gibi stratejik ülke zenginliklerinin yok pahasına satılması;
- bunun sonucu olarak, halkın gelirinin düşmesine rağmen elektrik, su, telefon, doğal gaz faturalarına neredeyse yüzde yüz gibi büyük bir zammın gelmesi;
- siyasi istikrarın bir türlü sağlanamaması, yönetimin giderek demokratik ilkelerden uzaklaşması, iktidarın tek adam elinde toplanması, muhalefetin sesini kısma yönelik girişimler, sistem de yaşanan usulsüzlükler ve milletvekillerine kadar uzanan siyasi cinayetler;
- kuzey ve güney klanlar arasında devam eden gerilim ve iktidar kavgası;
- 17 Mart 2010 tarihinde Bişkek'te muhalefetin düzenlediği kurultayı iktidarın önemsememesi, muhalefetin beklenti ve taleplerini ciddiye almaması;
- 6 Nisan 2010 tarihinde Talas ilinde başlayan protestoları durdurmak için iktidarın muhalefet liderlerini (örn. sosyal-demokrat partisi lideri Almazbek Atambayev'i) gözaltına alması, gösterilerin büyümesine, başkent ve ülke geneline yayılmasına neden olması;

- Bakiyev'in Putin ile yaptığı anlaşma kapsamında, Kırgızistan Rusya'dan alacağı 1,7 milyar dolarlık kredi karşılığında Bişkek'te bulunan Amerikan "Gansı" askeri üssünü kapatacağına dair verdiği sözünü tutmamıştı. Kırgız tarafının anlaşmaya sadık kalmamasından dolayı, Rusya'nın Kırgız yönetimine karşı tutumu olumsuz yönde değişmiş, gelen akaryakıt fiyatlarında ciddi artış olmuş ve anlaşma kapsamında kredi ödemeleri yarıda durdurulmuştur. Bu da devrimi tetikleyen önemli dış faktör olmuştur.

Birleşik Devletler Topluluğu (BDT) Enstitüsü Orta Asya uzmanı Andrey Grozin, Kırgızistan'da gerçekleşen devrimin temel nedenlerini şu şekilde dile getirmektedir: "İktidar yürüttüğü başarısız ekonomik siyasetiyle devrimi kendi elleriyle tetiklemiş oldu. Yıl başında tüm faturalara yapılan ciddi zam sosyal hoşnutsuzluğu arttıran bir diğer nedendir. Muhalefetin taleplerini duymazdan gelmek, muhalefet liderlerini tutuklamak, bazı gazeteleri kapatmak ve gazetecileri de tehdit ederek susturmak gerilimin büyümesine neden olmuştu. Bakiyev ülkenin birliğini sağlayamamış, 2005 yılında güneyin ayaklanmasına karşı bu sefer de kuzey klanları güneyli olan Bakiyev iktidarına ayaklanmıştı."

7 Nisan Olaylarının Gelişimi: 17 Mart 2010 tarihinde Bişkek'te düzenlenen kurultayda, muhalefet iktidara bir takım taleplerini iletmişti. Bakiyev'in bunları ciddiye almaması, muhalefetin sabrını taşırması ve 6 Nisan 2010 tarihinde, Bakiyev'in başbakanlığı döneminde kötü hatıralar bıraktığı Talas ilinde valilik önünde protestolar başlamıştır. Bölge emniyet güçlerinin göstericileri izinsiz düzenledikleri mitingden dolayı dağıtma çabaları, protestocuları püskürtmek yerine harekete geçirmiş ve göstericiler sopa ve taşları kullanarak polisleri dağıtıp valilik binasını ele geçirmişler. Olayların büyümesini engellemek için aynı gün içinde Bakiyev İçişleri Bakanı olan general Moldomusa Kongantiyev'i Talas'a göndermiş, ancak bakan orada protestocular tarafından rehin alınmıştır. Bakiyev bu olaylardan ders çıkarmanın ve muhalefetle görüşmenin yerine, güç kullanmayı tercih etmiş ve 6 Nisan gecesi muhalefet lideri olan sosyal-demokrat partisi başkanı Almazbek Atambayev'i tutuklamıştır.

Talas'ta büyüyen olaylar komşu kuzey illerine de sıçramış, sırasıyla Narın ve Issık-köl illerinde de valilikler muhalefetin eline geçmişti. Atambayev'in tutuklandığını öğrenen protestocular, 7 Nisan sabahı Atambayev'in serbest bırakılması talebiyle, Bişkek'te sosyal-demokrat parti binasının önünde toplanmaya başladılar. Olayların Bişkek'e sıçramasını engellemek niyetiyle Bakiyev aynı hatayı tekrar yapmış ve göstericileri güçle dağıtmaya çalışmıştı. Kontrolden çıkan kalabalık polisleri ezerek, silah ve mühimmatı eline geçirerek öğle saatlerinde Beyaz Saraya doğru yürümeye başlamıştı. Hızla büyüyen kalabalık, Beyaz Saray meydanına ulaştığında 40-50 bin kişilik topluluk haline geldi ve bu sefer emniyet güçleri ve muhafız alayıyla silahlı çatışmaya girdiler. Cumhurbaşkanı'nın muhafız alayının komutanı olan Bakiyev'in kardeşi Canibek Bakiyev, Beyaz Sarayın ve yan binaların çatıları üzerinde yerleştirilmiş olan keskin nişancılara sadece silahlı olan göstericiler üzerine ateş açma

emri verdiğini itiraf etmiştir. Gün bitimine doğru silahlı ve kanlı çatışma sonucunda, göstericiler 100'e yakın ölü ve 500'e fazla yaralı vererek Beyaz Sarayı ellerine geçirmeyi başarmışlardı. 7 Nisan gecesı Bakiyev memleketi olan Celalabad iline kaçırmış ve köyündeki evinde saklanmak zorunda kalmıştır.

Şehirde kaos hakim olduğu için devrim gecesı ve 8 Nisan gecesı Bışkek yağmacılar tarafından talan edilmiştir. Birçok iş yeri, Bakiyev ailesine ve yandaşlarına ait olan birçok işletme yağmalanmış, oğlu Maksim'in evi yakılmış, yerli ve yabancı iş adamlarının iş yerleri soyulmuştur. Türk iş adamlarına ait olan Vefa ve Beta Stores gibi alış-veriş merkezleri, Çinli iş adamlarının Goin mağazaları, Narodnıy, Dordoy Plaza, Karavan gibi büyük yerli mağazalar da yağmalanmıştır. Emniyet güçlerinin ve şehir halkının ortak çabalarıyla Bışkek yağmacılardan ancak 9 Nisan sabahına doğru temizlenebilmiştir.

Gece yarısı tutuklu olan muhalefet liderleri serbest bırakılmış, 8 Nisan sabahı ilk açıklamayı muhalefet adına sosyal-demokrat partisinin üyesi ve eski Dışişleri Bakanı olan Roza Otunbayev'a yapmıştır. Açıklamaya göre, iktidar tamamen muhalefetin eline geçtiği, devrilen iktidar yerine seçimlere kadar geçici hükümetin kurulduğunu, kendisinin bu hükümetin başkanı olduğunu ve dört yardımcısının (Almazbek Atanbaev, Temir Sariyev, Omurbek Tekebaev ve Azimbek Beknazarov) seçildiğini kamuoyuna bildirmişti.

Memleketinde saklanan Bakiyev devrim sonrasında bir hafta boyunca iktidarı geri alabilmek için her ne kadar güney halkını tekrar etrafında toplamaya çalışsa da başarılı olamamıştır. Celalabat ve Oş'ta Bakiyev'in yaptığı konuşmalar ve düzenlediği mitingler sonuç vermemiştir. Kırgızistan'da cereyan eden olaylardan rahatsızlık duyan ve krizin büyümesi halinde hem kendi ülke sınırları için, hem de Kırgızistan'ın bütünlüğü için tehdit oluşturacağını düşünen komşu ülkeler, geçici hükümetle Bakiyev'in bir an önce anlaşmaları için harekete geçmişlerdir. Özellikle Rusya ve Kazakistan Cumhurbaşkanları Bakiyev ve geçici hükümetle görüşmeler yürüterek, Bakiyev'in istifası üzerine geçici hükümet tarafından kendisine ülkeden çıkış izni verileceği konusunda mutabakata varılmıştır. 15 Nisan günü Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in emri üzerine, kazak askerlerin koruması altında Bakiyev kazak hava yollarıyla Kazakistan'a geçmiş, daha sonra da Beyaz Rusya'ya iltica etmiştir. 16 Nisan 2010 tarihinde Kırgızistan Cumhuriyeti ikinci Cumhurbaşkanı Kurmanbek Bakiyev görevinden istifa etmiştir.

Devrimin Doğurduğu Sonuçlar: Beş yıl içinde sancılı bir şekilde iki kez iktidar değişikliği yaşamış, istikrarsızlıktan, yolsuzluktan, ekonomik krizden yorulmuş olan halk yeni hükümetten problemlerin çözümüne yönelik somut adımlar beklemekteydi. Bunun farkında olan geçici hükümet ülkede kontrolü kendi eline geçirdikten hemen sonra, halkın güvenini ve desteğini kaybetmemek için reform ve yeni anayasa çalışmalarına gayretli bir şekilde başlamıştı. Ekonomik anlamda halkı rahatlatacak adım olarak, Bakiyev yönetimin uyguladığı zamlar kaldırılmıştı. Ülkenin istikrarlı siyasi geleceği için parlamenter yönetim modelini uygun gören

geçici hükümet, iktidarın kuvvetler ayırımına göre paylaştırılması, cumhurbaşkanının yetkilerin azaltılması, başbakan ve meclis başkanının yetkilerinin arttırılması, siyasi partilerin güçlendirilmesi, hâkim ve savcılarının bağımsızlaştırılması, medyanın özgürleştirilmesi gibi değişiklikleri kapsayacak yeni anayasa çalışmalarına başlamıştı.

27 Haziran 2010 tarihinde düzenlenmesi kararlaştırılan referandumda halkoyuna iki meselenin sunulması üzerinde mutabakata varılmıştır. Birincisi yeni anayasa, ikincisi ise, geçici hükümet dönemi boyunca Roza Otunbayeva'nın cumhurbaşkanlığının resmiyet kazanması meselesidir. Ancak, referanduma yirmi günden az bir süre kala, ülkenin güneyinde Özbekler ve Kırgızlar arasında neredeyse iç savaşa dönüşecek dehşet verici bir kardeş kavgası çıkmıştır. Geçici hükümet güneyde tam anlamda otoritesini oturtamadığından olaylar hızla yayılmış ve zorlukla kontrol altına alınabilmiştir (Gürbüz, 2011).

Ülkenin güneyinde yer alan Fergana Vadisinde yaşanan trajik olayların temelinde Sovyetlerin miras olarak bıraktığı politika yatmaktaydı. Sovyetlerin kasıtlı olarak izlediği "böl ve yönet" politikası sonucunda, yapay olarak çizilen sınırlar Fergana Vadisini Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan arasında bölüştürmüştür. Olayların merkezi olan Oş ve Celalabat şehirlerinin de bulunduğu Fergana Vadisi'nin demografik yapısı heterojenleştirilmiştir. Bölgede yaşayan Özbekler geleneksel olarak tarım ve ticaretle uğraştıkları için, ekonomik olarak dağlık bölgede hayvancılıkla geçimini sağlayan Kırgızlara göre daha iyi durumdaydılar. Bu durum Kırgız aşiretlerin tepkisini çekmekteydi. Güneyde ilk trajik olaylar Sovyetlerin yıkılmasına doğru 1990'da Oş ve Celalabad bölgelerindeki Özbek nüfusun yerel otonomi, Özbekçeye ulusal dil statüsü ve hatta bölgenin Özbekistan'a katılması talepleri üzerine cereyan etmiştir. Kırgızların tepkileri üzerine patlak veren olaylarda 300 kişi ölürken, 1000'in üzerinde kişi de yaralanmıştır. Çatışmalar ancak Sovyetler birliği askerlerinin müdahalesi sonucunda durdurulabilmiştir (Beşirli, 2011).

Bakiyev'in yönetim dönemi boyunca, güney bölgesinde ekonomik faaliyetlerde kendi ailesine, aşiretine, yakın çevresine ve Kırgızlara öncülük tanınması Özbekleri rahatsız etmiştir. Kendilerinin sistem dışın da itildiğini dile getiren Özbekler, eski güçlerini yeniden elde etmek amacıyla Özbek işadamı, milletvekili olan Kadircan Batırov'un yönlendirmesiyle 1990 yılında Özgen'de patlak veren Kırgız-Özbek çatışmasının da nedeni olan talepleri tekrar gündeme taşımışlardı. Diğer taraftan da muhalefetle işbirliği yaparak Bakiyev'in devrilmesinde etkin rol oynamışlardır. Özbeklerin lideri olan Kadircan Batırov'un geçici hükümette yer alması, Bakiyev'in ülkeyi terk eder etmez Celalabat'taki evini yaktırması, Bakiyev'in akraba ve yandaşlarının özellikle dağlık kesimde yaşayan Kırgızları, Özbekler aleyhine kışkırtmalarına neden olmuştur (Yüce, 2013).

Bakiyev bu olayları tırmandırmakla hem güney Kırgızistan'da Özbek gücünü ve etkisini ortadan kaldırmak hem de 27 Haziran'da yapılacak referandumun önünü

keserek geçici hükümetin meşruiyetine giden yolu kapamak niyetindeydi. Bunu yaparken yalnız başına değildi, hem dışarıdaki senaryo yazarlarından hem de Fergana Vadisinde bulunan radikal dini grup, mafya, insan ve silah kaçakçıları ile narkotik sevkıyatçılarından destek almaktaydı. 10 Haziran günü Oş şehrinde çıkan ve kısa bir zamanda Celalabat'a yansıyan, yağmalama ve yakıp yıkmaya dayalı organizeli çatışma, iyi bir şekilde planlanmış bir eylem olduğu her halinde belli oluyordu. İki kardeş halkı birbirine kışkırtan yüzü maskeli gençlerden yakalananlardan bazılarının Kırgızistanlı olmadığı ortaya çıkmıştı. Bu nedenle yaşanan bu acı olaylar, etnik bir çatışmadan ziyade Bakiyev ile geçici hükümet ve Batirov arasındaki hesaplaşmalarının etnik çatışma görüntüsüne bürünmesi şeklinde düşünülmektedir. Bakiyev'in beklentisi, bu olaylarla geçici hükümeti aciz bırakıp, kendisinin olayları yatıştırmak üzere ülkeye çağırılması ve kendisine yeniden seçime girmenin yolu açılması idi (Yüce, 2013).

Günlerce bölgede süren çatışmanın sonucunda yüzlerce kişi ölü, 3 bine yakın yaralı ve 400 bine yakın kişi Özbekistan'a sığınmıştır. Oş ve Celalabad şehirlerinde toplam üç bine yakın bina yakılıp yıkılmıştır. Çok kurnazca insanların milli duygularını kullanarak hazırlanmış bu senaryo başarılı olamamış, ülke neredeyse iç savaşın eşiğinden dönmüştür. Geçici hükümet olayların bölge dışına çıkmasını engellemek için, bölgeleri kuşatma altına almış ve olağanüstü hal ilan ederek durumu kontrol altına alabilmiştir.

Nitekim dış ve iç güçlerin ülkeyi kaosa sürükleme girişimleri ve engelleri halkın desteğiyle geçici hükümet tarafından aşılmış ve planlandığı gibi 27 Haziran 2010 tarihinde düzenlenen referandumda KC'nin (Kırgızistan Cumhuriyeti) yeni anayasası kabul edilmiştir. Yeni anayasaya göre KC parlamenter bir sisteme geçmiş, devlet politikasının yürütülmesinde Cogorku Keneş'e geniş yetkiler vermiş, parlamento 5 yıllık süresince seçilen 120 millet vekilinden oluşmuştur. Anayasaya göre Başbakana Başkandan daha çok yetki tanınmış, Başkanlık süresi ise 6 yıla çıkarılmış ve bir dönemle sınırlandırılmıştır.

Oş olaylarından dört ay sonra 10 Ekim 2010'da Kırgızistan'da parlamento seçimleri uluslararası gözlemcilerin denetiminde gerçekleştirilmiştir. Ülkede siyasi istikrarın sağlanması açısından büyük önem taşıyan seçimler sonucunda parlamentoya 5 parti (Ata-Curt Partisi 29 milletvekili ile, Sosyal Demokrat Partisi 26 Milletvekili ile, Ar-Namus Partisi 23 milletvekili ile, Respublika Partisi 23 milletvekili ile ve Ata-Meken Partisi 19 milletvekili ile) girebilmiştir.

Kırgızistan Cumhuriyeti'nin son Başkanlık seçimleri 30 Ekim 2011 tarihinde gerçekleşerek 1 yıl geçici hükümet döneminde Başkan olan Roza Otunbayeva'nın yerine yeni Devlet Başkanı olarak Almazbek Şarşenovîç Atambaev seçilmiştir. Böylece, ülkenin bağımsızlık sonrası tarihinde ilk defa cumhurbaşkanı demokratik ve normal seçimlerle değişmiştir.

Sonuç

Yüzyıllar boyunca bağımsız bir devlet kurma umutlarıyla yaşayan ve bunun uğrunda emek sarf eden Kırgız Türkleri, Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla bu niyetlerine kavuşmuşlardır. Kader onlara bağımsız bir devlet kurma imkânı sunmuş, fırsatı doğru değerlendiren Kırgız halkı 31 Ağustos 1991 tarihinde egemenliğini ilan etmiştir. Bu yıl bağımsızlığının 25. yıl dönümünü kutlayan Kırgız halkı, son yıllar içinde birçok sıkıntı, sorun ve neredeyse vatanlarının bölünmesine neden olacak iç savaş girişimiyle karşılaşmak zorunda kalmıştır.

Bağımsızlığın ilk on beş yılı boyunca ülkeyi yöneten Akayev iktidarı, bir zamanları Kırgızistan'ı Orta Asya'nın "İsviçre'si" haline getireceğine dair verdiği sözünde duramamış, halkın fakirlik sınırı altında kalmalarına, geçimlerini sağlamak için evlerini terk ederek yurt dışına gitmelerine, ülke menfaatlerinin kendi ailesi ve yandaşları lehine kullanmasına, rüşvetin ve yolsuzluğun artmasına neden olmuştur. Tüm bu haksızlıklar karşısında dayanamayan halkın ayaklanması sonucunda korkakça ülkesini terk etmek zorunda kalmıştır.

İktidarın düşmesiyle hayatlarının düzeleceğini umut eden halk, ne yazık ki yeniden bir hayal kırıklığına uğramış ve devlet yetkililerinin ihanetine uğramıştır. Gelen Bakiyev yönetimi ve yandaşları yaptıkları usulsüzlüklerle, yolsuzluklarla ve uyguladıkları baskıyla neredeyse Akayev iktidarını arattırarak hale gelmiştir. Bu sefer açık bir şekilde yapılan haksızlıklara halk ancak beş yıl dayanabilmiş ve ayaklanma sonucunda Bakiyev'in akıbeti önceki meslektaşından farklı olmamıştır. Ancak, ne yazık ki Bakiyev'in iktidar koltuğunu bırakması, ülkeden ayrılması çok sancılı bir şekilde gerçekleşmiş ve onlarca cana mal olmuştur. Ülkeyi terk ettikten sonra bile, intikam ve şahsi çıkar duygularıyla hareket eden Bakiyev halkı rahat bırakmak istememiştir. Ülkenin bütünlüğünü bozmak için Kırgız ve Özbek iki kardeş olan halkı hainlerin vesilesiyle birbirine kışkırtarak iç savaşın fitilini ateşlemiştir. Sağduyularını kullanarak oyuna gelmeyen Kırgızistan halkı ateşin büyümesine engel olmuş ve siyasi istikrarı sağlamak için referandumda yeni anayasayı destekleyerek parlamenter yönetim modelini benimsemiştir.

2005 ve 2010 tarihlerinde Kırgızistan'da gerçekleşen acı olayların mahiyeti siyaset bilimcileri arasında tartışma konusu olmuştur. Kimi siyaset bilimcisine göre bu olaylar halkın iradesi ve ayaklanması sonucunda ortaya çıkmış birer devrim niteliğinde, kimisine göre de olaylar iç ve dış odaklı bir takım aktörlerin gerçekleştirdiği başarılı birer darbedir. Siyaset bilimcileri arasında olayların değerlendirilmesi konusunda bir oy birliği bugün bile sağlanmış değildir.

Ancak şunun altını çizmek gerekir ki, Kırgızistan'ın yaşamış olduğu bu acı olaylardan edindiği tecrübeler, gelecekte benzer bir durumla karşılaşmayacaklarına bir garanti vermemektedir. Bunun en bariz örneğini, Türkiye'de 15 Temmuz akşamı FETÖ'cü terörist hainlerin alçakça kalkıştıkları darbe girişimi oluşturmaktadır. Türk halkının vatanlarını, hayat tarzlarını ve demokrasilerini korumak uğrunda gösterdikleri kahramanca duruş sonucunda püskürtülen hain çakallar saklanmak için dört bir yana kaçıştılar. Bu bilinen bir gerçektir ki, bugün FETÖ çetesine

Kırgızistan'da bir çok eğitim kurumu ve iş yeri ait olduğu için, saklandıkları yerlerden birisi de Kırgızistan'dır. Bundan dolayı, Kırgızistan her ihtimale karşı, kardeş olan ve en sıkıntılı dönemlerde yardım eli uzatan Türk halkının yaşadıklarından dersler çıkarmalı ve tedbirli olmalıdır. FETÖ hainlerinin ise, Kırgızistan'daki niyetlerinin ne olduğunu zaman gösterecektir.

Kaynakça

Akşar, K. Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Büyük Güçlerin Kafkasya'da Nüfuz Kazanma Mücadeleleri- Kırgızistan Lale Devrimi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi SBE, Edirne: 2009. s. 95-106.

Alkan, H. Kırgızistan-Otoriter Merkezleşmeye Karşı Merkezkaç Direnişin Gölgesinde Siyasal İstikrarsızlık, Stratejik Düşünce Enstitüsü, Ankara: 2010, s. 17-25.

Arabaev, A. Konstitusyonnoye Razvitiye Kırgızistana, Bişkek: 1997. s. 96-98

Aytekin, M. Bağımsızlığının Fırtınalı 20 Yılında Kırgızistan, 21. Yüzyıl Dergisi, 2011, s. 43.

Beşerli, H. Kırgızistan'ın Sosyo-Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Yapısı, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Güz (15), Ankara: 2011, s. 314.

Erdem, M. Kırgız Türkleri Dinî ve Sosyal Hayat, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005, s.76-77.

Gündoğdu, A. Kırgızistan: Dün, Bugün, Yarın, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Güz (15), Ankara: 2011, s. 399.

Gürbüz, Y. Orta Asya'nın Ortasında Bir Ada: Kırgızistan, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Güz (15), Ankara: 2011, s. 420-427.

Iusubov, E. Kırgızistan'da Din Eğitimi, Yayınlanmış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul: 2015, s. 43-44.

Knyazev, A. Gosudarstvennyy Perevorot 24 marta 2005 g. V Kirgizii, Bişkek: 2007. s. 15-44.

Koyçuev, T.K. Ekonomika Kırgızistana za 20 let Suverennosti, NAN KR, Mayıs: 2013, s.6.

Kurbanova, N. İslam v Obşestvenno-Politiçeskoy jizni Kırgızstana, Bişkek: 2009, s.136.

Malikov, K., Usubaliev, E. Musulmanskaya Obşına Kırğızstana i Politiceskiy Proses v Strane: podhodı k gormanizatsii otnoşeniy mejdu gosudarstvom i religiey, Bişkek: 2009, s.91.

Mamayusupov, O.Ş. Voprosı (problemı) Religii na Perehodnom Periode, Bişkek: Gosudarstvennaya Kommisiya pri Pravitelstve Kırğızskoy Respubliki po Delam Religii, 2003, s. 8-9.

Memmedov, A. Gürcistan ve Kırğızistan'da Yönetim Değişikliğinin Nedenleri ve Yeni Yönetimlerin Dış Politikaları, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara: 2009. s. 245-275.

Osmanov, Ö., Asankanov, A. Kırğızistan Tarihi, Bişkek: 2001, s. 474.

Osmanov, Ö. Kırğızistan Tarihi, Bişkek: Biyiktik Yayınları, 2004, s. 162.

Otçet Nasionalnogo Statisticeskogo Komiteta Kırğızskoy Respubliki za yanvar-oktyabr 2013 goda (Millî Statistik Kurumu Ocak-Ekim Raporu), Bişkek: 2013, s. 116.

Özey, R. Tabiatı, İnsanı ve İtisadı ile Türk Dünyası, İstanbul: Öz EğitimYayınları, 1996, s. 127.

Saray, M. Kırğız Türkleri Tarihi, İstanbul: 1993, s.8.

Saray, M. Modern Kırğızistan'ın Doğuşu, Ankara: Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA) Yayınları - 76, 2004, s.12-15.

Yüce, M. Kırğızistan'da 2010 Yılında Yaşanan Çatışmanın Anatomisi, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, sayı 207, Aralık: 2013, s. 196-198.

13 MAYIS 2015 BURUNDİ KALKIŞMASI

Volkan İPEK•

Özet:

Burundi Cumhuriyeti 13 Mayıs 2015 tarihinde postkolonyal dönemindeki on üçüncü darbe girişimine tanıklık etmiştir. 2005 yılında Cumhurbaşkanı seçilen ve Burundi Anayasası'na "Bir Cumhurbaşkanı en fazla iki dönem (5+5 yıl) görev alabilir" maddesinin ekleten Pierre Nkurunziza 2015 yılının Nisan ayında üçüncü dönemde de Cumhurbaşkanlık görevini sürdürmek istediğini belirtince ülkede çatışmalar yaşanmaya başlamıştır. Bu çatışmalar da General Godefired Niyambero'nun komutası altındaki belli sayıdaki asker tarafından bir darbe girişimiyle kendini göstermiştir. Darbe girişimi sırasında Tanzanya'da olan Cumhurbaşkanı Pierre Nkurunziza girişiminden bir gün sonra Burundi'ye dönmüş ve hükümete bağlı orduyla birlikte bu darbeyi bastırmıştır. Bu bağlamda, çalışma Burundi'deki 2015 kalkışmasını inceleyerek askeri darbeler teorisi, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkilerin uygulamaları ve Türkiye'deki 15 Temmuz 2016 kalkışması üzerinden bir değerlendirme sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sahra altı Afrika, Burundi, Pierre Nkurunziza, kalkışma

Siyaset biliminin üzerinde en çok durulan konularından olan sivil-asker ilişkilerinin en çok ilgi çeken alt başlıklarından biri de askeri darbe girişimleridir. Başarılı ya da başarısız(kalkışma) olarak sonuçlansın, askeri darbe girişimlerinin akademik olarak bu kadar ilgi çekmesinin iki temel nedeni vardır. Birincisi Antik Yunan döneminden beri en iyi yönetim biçimi kabul edilen demokrasinin ordu içinden veya dışından bir grup tarafından hangi aşamalarla yerinden oynatılıp yıkılmak istendiği, ikincisi de bu grupların söz konusu süreçte sivil halkla ilişkilerini nasıl geliştirdikleridir. Bu bağlamda, kendi yöneticilerini demokrasi yoluyla seçen sivil halk askeri darbe girişimlerinin bir uçtaki aktörü sayılırken, ordu içindeki ya da dışındaki gruplar da diğer uçtaki aktörleri oluştururlar. Literatüre bakıldığında ise, askeri darbe girişimlerinin ikinci uçtaki, yani, sivil halktan çok ordu içindeki ve dışındaki gruplar

temelinde incelendiği görülmektedir. At üstündeki adamlar, demir cerrahlar, silahlı bürokratlar gibi isimler verilen bu gruplar 1970 ile 1990 yılları arasında yüz tane üçüncü dünya ülkesinin üçte ikisinde etkin olmuş ve çeşitli darbe girişimlerinde bulunmuşlardır (Nordlinger, 1977, Luttwak 1979). Yine bu gruplar örneğin Güney Amerika kıtasında ikinci Dünya Savaşı sonrasında Meksika dışındaki tüm ülkelerde en az bir benzer darbe girişiminde bulunmuşlardır. Darbe girişimlerinin sıklığı Güney Amerika'da öyle boyutlara ulaşmıştır ki kıtada bir istisna değil, bir kural haline bile gelmiştir (Fitch, 1977). O nedenle "Güney Amerika'da en yüksek askeri derece cumhurbaşkanlığıdır" sözü kimseyi şaşırtmamaktadır (Nordlinger, 1977).

Askeri darbe girişimlerinin Güney Amerika kadar yoğun yaşandığı bir diğer kıta da Sahra altı Afrika'dır. Gerek kıtadaki ülke sayısının fazlalığı, gerekse bu girişimlerin düşük askeri seviyelerde gerçekleşmiş olmaları da Sahra altı Afrika ülkeleri üzerine akademik bir inceleme gerektirmektedir. Kıtada 1963 yılındaki darbe girişimlerinin bazıları asker sayısı 10.000'den az olan ülkelere gerçekleşmişken (ki bu sayı o dönem 34 bağımsız ülkede sadece 7'dir), bazıları da asker sayısı 1000'den az olan ülkelere gerçekleşmiştir (ki bu sayı da o dönem yine 34 bağımsız ülkede sadece 10'dur). Sahra altı Afrika'nın 1967 yılında savunma bütçesine toplamda 800 milyon dolar ayırabilirken aynı yıl sadece Amerika Birleşik Devletleri'nin savunma bütçesinin 50 milyar dolar olması da askeri düzeyin kıtada o yıllarda ne kadar düşük olduğunu gösteren bir diğer göstergedir (Williams, 1967). Bunun yanında Sahra altı Afrika yukarıda sözü geçen ordu dışı grupların da nasıl askeri darbe girişimlerinde bulunduklarını göstermiştir. 1963 yılındaki Togo darbesini eski bir sivil bakan olan Nicolas Grnitzzy Cumhurbaşkanı Olympio'ya karşı gerçekleştirmişken, 1979 yılında Orta Afrika Cumhuriyeti'ndeki askeri darbe eylemi de yine eski bakanlardan Pascal Dacko tarafından İmparator Bokossa'ya karşı düzenlenmiştir (O'Kane, 1987).

Tüm bunların yanında Sahra altı Afrika'nın bir özelliği de askeri darbe girişimlerinin sonuçlarının çeşitliliğidir. 1946- 2016 yılları arasında toplam 308 tane askeri darbe eylemi gerçekleştirilmiş, bunların 90 tanesi başarılı olmuş, 37 tanesi pusu içinde sayılmış, 52 tanesi askeri hareketlenme görülmüş, 128 tanesi de başarısız (kalkışma) olarak değerlendirilmiştir¹⁶⁵. Son olarak ise, Sahra altı Afrika bize bir ülkede birden fazla askeri darbe girişimini olduğunu göstermiştir. 54 ülkenin yer aldığı Sahra altı Afrika'da 1946-2016 yılları arasında Sudan 25, Nijerya 15, Togo ve Liberya 13, Moritanya, Sierra Leone, Kongo Cumhuriyeti ve Gana 12, Orta Afrika Cumhuriyeti Gine ve Gine Bissau 11, Çad 10, Lesotho ve Mali 9 kez askeri darbe girişimiyle karşılaşmıştır. Yine aynı dönem içinde Gabon, Malavi, Mozambik ve Senegal'de sadece 1 kez askeri darbe girişimi gözlemlenmişken, Ruanda, Zimbabve, Güney

¹⁶⁵ <http://www.systemicpeace.org/africa/ACPPAnnex2b.pdf>

Afrika herhangi bir darbe girişimine rastlanmamıştır. Kıtadaki darbe girişimlerinin çoğunluğu başarısız, yani kalkışma niteliğinde olmuşken, toplamda 5 girişimin 4'ü kalkışma olan Madagaskar, 7 girişimin 5'i kalkışma olan Gine, 10 girişimin 7'si kalkışma olan Çad bu alanda en yüksek oranı yakalayan ülkeler olmuşlardır. Bu ülkelere 13 Mayıs 2015 tarihinde yeni bir askeri darbe girişimi hareketiyle gündeme gelen ve toplamda 13 girişimin 8'i kalkışma olan Burundi de eklenmiştir.

Askeri darbelerin bir teorisi

Burundi'de 13 Mayıs 2015 tarihinde gerçekleşen ve başarısız olup kalkışma adını alan askeri darbe girişimini incelemeyen önce askeri darbelerin teorik altyapısına kısaca göz atmakta yarar vardır. Buna göre darbeler devlet ve ordu arasındaki ilişkilerin kristalleşmiş şeklidir ve bu insanlık tarihinin ilk dokularında bile yer almaktadır (Mc Williams, 1967). Darbe girişimlerinde bir gerilla gücünden söz etmek gerekir ve bu gerilla gücü yanına polis kuvvetlerini, silahlı kuvvetleri ile güvenlik görevlilerini de çekerek devlet mekanizmasını ortadan kaldırmak ister. Bu girişimlerde tek amaç devletin kalıcı üyelerini siyasi liderlikten alıkoymaktadır (Luttwak, 1979). Aynı şekilde, silahlı kuvvetler devam eden bir hükümetin görevde kalıp kalmayacağına karar veren bir sistematiktir (Fitch, 1977).

Askeri darbeler ordu içindeki bazı üyelerin belli istekleri karşılanmadığında meydana getirdikleri ve günün sonunda devleti yıktıkları tehdit içeren eylemlerdir. Buna göre üç tane sivil yönetim modeli vardır. Geleneksel modelde devlet ve ordu arasında bir istek çatışması yaşanmaz. Liberal modelde devlet ve ordu birbirinden bağımsızdır ve iki tarafında birbirinden herhangi bir isteği yoktur. Bunun yanında ordu devlet tarafından politize edilmiştir. Penetrasyon modelinde ise devlet orduyu kendi içindeki potada eritmiştir ve dolayısıyla ordu devlete karşı bir tehdit olamaz (Nordlinger, 1977). Darbeler bir hükümeti devirmek için yapılan yasal olmayan bir stratejidir ve bu stratejide hükümetin kalbinin bir komplo teorisiyle ya da şiddet kullanarak yerinden çıkarılması hedeflenmiştir (O'Kane, 1987). Askeri darbe girişimlerinde içinde darbe fırsatının ve darbe isteğinin olduğu dörtlü bir sarmal gözlemlenmektedir. Buna göre eğer istek ve fırsat yoksa zaten o ülkede herhangi bir darbe girişimi olamaz. Eğer fırsat varsa istek yoksa darbe girişimi yine gözlemlenemez. Fırsat yoksa istek varsa darbe girişimi başarısız olur. Fırsat varsa istek de varsa o zaman darbe girişimi gerçekleşir (Broker, 2000). Askeri darbe girişimleri açısından önemli bir boyut ta uyum teorisidir. Buna göre asker, siyasi elitler ve vatandaşlar arasında bir uyum dengesi gözetilmelidir. Bu uyum dengesi memurların, siyasi karar verme sürecinin ve yerleştirme metotlarının üzerinde işbirliği içeren bir yapıda olmalıdır. Bu uyumun olmadığı ülkelerde askeri darbe girişimleri görülebilir (Schiff, 2009).

Postkolonyal Burundi Tarihi:

13 darbe girişiminin yaşandığı Burundi Alman ve Belçika yönetimlerinden sonra bağımsızlık hareketlerine 1959 Ruanda Devrimiyle başlamıştır. 1962 yılında tam bağımsızlığını elde eden ülke o dönemde Birleşmiş Milletlere üye olmayı reddetmiş ve Tutsi Mvami (Kral) 4. Mwabutsa'nın Cumhurbaşkanlığında ve Hutu Pierre Ngendandum'un Başbakanlığında postkolonyal dönemine girmiştir. 1965 yılında Başbakan Ngendandum Tutsiler tarafından öldürülmüş, aynı yıl Kral 4.Mwabutsa'nın yeni Başbakanı Tutsiler arasından seçmesiyle Hutuların bir askeri darbe girişimi gözlemlenmiştir. Bu girişimden sağ kurtulan Kral 4.Mwabutsa 1966 yılında yeni bir darbe girişimiyle karşı karşıya kalmış, bu sefer oğlu 5.Ntare Kral olmuştur. 1966 yılının sonlarına doğru ise General Micombero komutasındaki bir grup asker yeni Kral 5.Ntare'yi devirerek yönetime el koymuşlardır. Bu darbeye birlikte Burundi'de cumhuriyet kurulmuştur. 1972 yılına kadar sakin geçen Burundi iç siyasal hayatı, 1972 'de başlayan ve Hutuların Tutsileri katletmeye başladığı Burundi soykırımıyla yeniden alevlenmiştir. 1966 yılında görevden uzaklaştırılan fakat öldürülmeyen Kral 5.Ntare 1972 soykırımı olayları sırasında öldürülmüş, bir Tutsi olan General Micombero da Hutulara karşı savaş ilan etmiştir. 1976 yılına kadar yaşanan çatışmalardan sonra General Micombero General Jean Baptise Bagaza tarafından düzenlenen bir darbeye görevden uzaklaştırılmış, ülke 1976 yılından 1984 yılına kadar çok yoğun bir çalkantı geçirmiştir. 1984 yılında General Bagaza ordudan istifa etmiş, bir sivil olarak Cumhurbaşkanlığı görevini yapmaya başlamıştır. 1987 yılında General Bagaza'ya karşı girişilen askeri darbeye General Pierre Boyoya Cumhurbaşkanı olmuş, 1987'den 1992 yılına kadar olan süreçte ülkedeki Hutular Tutsilere saldırmışlardır. Çıkan çatışmaları önlemek veya en azından yumuşatmak adına içinde Hutuların ve Tutsilerin eşit olarak yer aldıkları yeni bir hükümet kurulmuş, fakat hükümet içi anlaşmazlıklar halka da yansınca ülkede bir iç savaşa patlak vermiştir.

1993 yılında yapılan ilk demokratik seçimlerden Hutu olan Cyprien Nturyamira zaferle ayrılmış, fakat kendisi 1994 yılında Ruanda Cumhurbaşkanı Juvenal Habyarima ile birlikte uçak kazasında ölünce yerini Sylvestre Ntibantunganya almıştır. Ntibantunganya 12 partilik bir koalisyon hükümeti kurarak yaşanan iç savaşı sona erdirmeye çalışmış ancak başarılı olamamıştır. 1996 yılında Pierre Boyoya bu sefer de Sylvestre Ntibantunganya'yı bir darbeye devirerek Cumhurbaşkanı olmuş, ülke 1996-2000 yılları arasında askeri rejimle yönetilmiştir. 2000 yılında kurulan geçiş hükümeti de iç savaşı engelleyememişi, 2000 ve 2003 yılları arasında Hutu-Tutsi çatışmaları daha da şiddetlenmiştir. 2003 yılında Domiten

Ndayaze'nin yeni Cumhurbaşkanı seçilmesiyle belli bir yumuşama dönemine girilmiş, 2005 yılındaki Pierre Nkurunziza'nın Parlamento kararıyla Cumhurbaşkanı seçilmesiyle Burundi iç savaşı bitme noktasına gelmiştir. Bu dönemde atılan en önemli adım yeni Cumhurbaşkanı Nkurunziza'nın Anayasayı değiştirerek en fazla iki dönemlik bir Cumhurbaşkanlığı dönemi getirmesi olmuştur. Bu adım halktan büyük destek bulmuş, Pierre Nkurunziza'yı halk gözünde önemli bir yere getirmiştir. Ülkedeki iç savaş 2006 yılında tamamen sona ermiş, Burundi yaklaşık 300.000 ölü verdiği bu iç savaşı geride bırakmıştır. O dönemden 2015 yılının Nisan ayına kadar da ülkede göreceli de olsa bir barış ve dinginlik egemen olmuştur.

2015 Burundi Askeri Darbe Kalkışması

İç savaşın bitmesiyle sakinleşen Burundi 2015 yılının Nisan ayında Cumhurbaşkanı Pierre Nkurunziza'nın yeni bir 5 yıllık dönem için cumhurbaşkanlığına aday olacağını açıklamasıyla yeni bir çalkantılı döneme girmiştir. 2005 yılında seçildiği Cumhurbaşkanlığı görevini ona Burundi Parlamentosu'nun verdiğini vurgulayan Pierre Nkurunziza, her ne kadar Anayasa'da 2 dönemlik bir Cumhurbaşkanlığı süre sınırı getirmiş olsa da, kendisinin üçüncü döneminin aslında ikinci dönem olacağını çünkü halkın ilk seçimde Cumhurbaşkanlığı seçiminde oy kullanmadığını belirtmiştir. Bu hesaba göre halkın üçüncü dönem olarak gördüğü Pierre Nkurunziza Cumhurbaşkanlığı aslında ikinci dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Ne var ki Pierre Nkurunziza'nın bu hesabı halk tarafından destek görmemiş, ülkede Nkurunziza'ya karşı bir tepki gelişmiştir. Bu tepkilerin boyutu giderek artmış, hükümet özellikle başkent Bujumbura sokaklarındaki protesto yürüyüşlerine karşı sıkıyönetimi andıran uygulamalara başvurmuştur. Ülkede internet ve telefon hatları kesilmiş, üniversiteler kapanmıştır. Protestoculara hükümet terörist gözüyle bakacağını da belirtmiştir.

Tüm bu olayların üstüne 13 Mayıs 2015 tarihinde General Godefried Niyambare komutasındaki askeri bir birlik, polis kuvvetlerinin de desteğiyle, Burundi'de darbe girişiminde bulunmuştur. Girişim gerçekleştiği gün Tanzanya'da olan Cumhurbaşkanı Pierre Nkurunziza Burundi'ye 14 Mayıs 2015 tarihinde dönmüş ve darbeyi püskürterek 2015 darbe girişiminin başarısız sayılıp bir kalkışma olarak tarihe geçmesini sağlamıştır. Darbe girişiminin ardından tutuklanan General Niyambare bu başarısızlığı devlete fazlasıyla bağlı Burundi ordusuna bağlamıştır. 20 Ağustos 2015 tarihinde ülkede Cumhurbaşkanlığı seçimleri gerçekleşmiş ve beklenildiği gibi Pierre Nkurunziza 3. kez Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Ne var ki Pierre Nkurunziza'nın 3. Cumhurbaşkanlığı dönemine karşı olanlar ona ve hükümete karşı olan eylemlerini devam ettirmiş, 11 Aralık 2015 tarihinde ordunun bir kışlasına saldırarak 89 Burundi askerinin ölümüne neden olmuşlardır. 2016 yılının ocak ayında resmi olmayan bir referandum yapılmış, buna göre Nkurunziza'nın tıpkı

Ruanda'da Paul Kagame'nin olduğu gibi sonsuza kadar Cumhurbaşkanı kalması yönünde bir çoğunluk oyu toplanmıştır. Bu sırada ülkede şiddetli olayla devam etmiş, Burundi hükümeti olayların devam etmesinde ve büyümesinde Ruanda'yı sorumlu tutmuşlardır.

Burundi'deki 2015 kalkışmasını sadece Cumhurbaşkanlığı seçimlerine bağlamak yanlış olabilir. Ülkedeki ekonomik durumun da hiç iç açıcı olmaması ülkeyi 2015 kalkışmasına götüren nedenlerden biridir. 2016 yılında yayımlanan Dünya Mutluluk Raporu'na göre Burundi dünyadaki en mutsuz ülkedir. Ekim 2016'da Uluslararası Ceza Mahkemesi üyeliğini donduran¹⁶⁶ Burundi, Ekonomik Özgürlük Endeksi'nde 133. Sırada kendine yer bulmuştur¹⁶⁷. Ülkedeki ekonominin % 93 'lük bir oranda kahve ihracatına bağlı olduğu düşünüldüğünde, tıpkı Ruanda'da 1980'lerin başında olduğu gibi kahve üretimini etkileyecek yoğun yağışların yaşanması ülkeyi net bir ekonomik krize sokabilir. Öyle bir durumda Burundi'nin olası bir krizi kaldıracak sanayi ve hizmet sektörleri de yoktur. Ülkedeki sanayi sektörü toplam ekonominin 2,3%'ünü kapsarken, hizmet sektörü de 4,1% ini kapsamaktadır. Ülkedeki nüfusun 68 %i fakirlik sınırının altında yaşamakta, kamu borcu da Gayri safi Milli Hasılanın % 32'sini kapsamaktadır¹⁶⁸. 11 milyonluk ülkede iş gücünün sadece 3,5 milyon olduğu da düşünüldüğünde ve Kişi başına düşen gelir 210 dolar olduğu hesaba katıldığında Burundi ekonomisinin oldukça zor bir durumda olduğu söylenebilir¹⁶⁹. 2005 yılında Cumhurbaşkanı seçilen Pierre Nkurunziza siyasi olarak başarılı bir dönem geçirmiş olabilir. İç savaşı sonlandırıp anayasaya oldukça demokratik olan ikiden fazla dönem Cumhurbaşkanlığı seçilememem maddesini eklemesi Burundi'yi bir istikrara getirmeye yetmemiştir. Bu bağlamda, 2015 kalkışmasının temelinde ekonomik nedenler de yatmaktadır. Ülke böyle bir ekonomiye sahip olduğu sürece de yeni kalkışmalar meydana gelebilir.

Sonuç:

Burundi'de 13 Mayıs 2015 tarihinde gerçekleşen askeri darbe kalkışması üç çerçevede değerlendirilebilir. İlk olarak çalışmanın başında belirtilen askeri darbe teorileri çerçevesinde bir değerlendirme yerinde olur. Buna göre Luttwak'ın söz ettiği ve bir askeri darbe girişiminde yer alabileceği iddia edilen ordu ve polis güçleri Burundi'deki 2015 kalkışmasında gözlemlenmiştir. Bu bağlamda Fitch'in de aktardığı gibi, Burundi ordusu, en azından bir bölümü, Pierre Nkurunziza'nın siyasi hayatının geleceğiyle ilgili bir yetki kurumu olarak karşımıza çıkmıştır. Halkın

166 <http://www.economist.com/news/leaders/21709314-african-countries-are-wrong-leave-back-it-join-it>

167 <http://www.heritage.org/index/country/burundi>

168 http://www.indexmundi.com/burundi/economy_profile.html

169 <http://www.tradingeconomics.com/burundi/indicators>

tepkisiyle karşılaşan Pierre Nkurunziza General Niyambare komutasındaki bir askeri birlik tarafından yargılanmış ve kendisinin göreve devam etmemesine karar verilmiştir. Bunun dışında görülmektedir ki Burundi’de Nordlinger’in sözünü ettiği geleneksel sivil yönetim modeli vardır. Buna göre ordu ve devlet arasında ülkenin yönetimi açısından herhangi bir fark görülmez. İki kurum da aynı amaçlar doğrultusunda ilerler. Ülkede bir liberal modeli yoktur çünkü görülmektedir ki Burundi ordusu politize değildir, gerektiği yerde gerekli motivasyonla hükümete karşı bir eylemde bulanabilir. Penetrasyon modeli ise hiç görülmez çünkü ordu devlet içinde eritilmemiştir. Her ne kadar General Niyambore’nin komutasındaki askeri birlikler daha sonra ordunun kalanı tarafından püskürtülse de bu darbe kalkışması Pierre Nkurunziza’ya Burundi ordusunun da ayrı bir yerde olduğunu göstermiştir. Cumhurbaşkanı Nkurunziza’da tıpkı diğer Sahra altı Afrika ülkelerinin Cumhurbaşkanı gibi bunu çok iyi bilmektedir. Bu kalkışma O’Kane’in sözünü ettiği komplo teorisinin bir sonucudur ve Broker’ın dörtlü sarmalında istek ve fırsatın bir arada görüldüğü bir örnektir. Buna göre General Niyambore birliklerinin Cumhurbaşkanı Nkurunziza’ya karşı bir darbe girişimi düzenleme istekleri oluşmuştur ve Nkurunziza’nın Tanzania’ya gitmesini fırsat bilip bu darbe girişimini gerçekleştirmişlerdir. Teorik çerçevede vurgulanması gereken son nokta ise Schiff’in belirttiği uyum teorisinin Burundi’de kesinlikle yer almadığıdır. Buna göre Burundi ordusunun bir bölümü siyasi karar alma sürecine doğrudan müdahale etmiştir.

491

2015 Burundi askeri kalkışmasının ikinci bir değerlendirme çerçevesi de siyaset biliminin ve uluslararası ilişkilerin uygulanmasıdır. Buna göre Burundi’deki 2015 askeri darbe kalkışması ülkedeki diğer geçmiş darbe girişimlerinin aksine Hutu-Tutsi ayrımcılığının siyasal yansımasından değil tamamen siyasi ve ekonomi nedenlerden ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Ruanda’da 1994 yılında başlayan kanlı Hutu-Tutsi ayrımcılığı aynı yıl Ruanda Yurtsever Cephesi Başkanı Paul Kagame tarafından bitirilirken, görülmektedir ki bu ayrımcılık Burundi’deki Hutu-Tutsi çatışmalarını körüklemiş ve ülke 2005 yılına kadar bu sorunla yaşamak zorunda kalmıştır. Bunun dışında Burundi’deki 2015 askeri darbe kalkışması Sahra altı Afrika’daki demokratikleşme dalgasının yeni bir boyutunu göstermektedir. 1963 yılından 2016 yılına kadar 54 ülkelik Sahra altı Afrika’da 34 ülkenin Cumhurbaşkanı en fazla 2 dönem seçilme kanunu getirmiştir. Burundi’de gerçekleşen ve Cumhurbaşkanı Nkurunziza’nın üçüncü dönemi istemesi kıtadaki söz konusu genel demokratikleşme hareketinden sapma göstermektedir. Cumhurbaşkanı Nkurunziza’ya olan bu tepkiler aslında 2011 yılında ortaya çıkan Arap Baharı’nın da Sahra altı Afrika’ya nasıl yansıdığının açık bir göstergesidir. Bu anlamda Cumhurbaşkanı Nkurunziza her ne kadar üçüncü dönemde Cumhurbaşkanlığı görevini sürdürecektir olsa da Burundi halkının Arap Baharı’ndan etkilendiğini ve

ordunun da General Niyambore'nin askeri darbe girişimini püskürterek aslında ona "Ben buradayım" mesajını verdiğini unutmaması gerekir.

2015 Burundi kalkışmasının bir üçüncü değerlendirme çerçevesi de Türkiye'de yaşanan 15 Temmuz 2016 kalkışması üzerinden olabilir. Buna göre iki kalkışma da çok kısa bir sürede sonlandırılmıştır. Türkiye'de bu süre bir gün bile sürmemişken, Burundi'de tam bir gün sürmüştür. Aynı zamanda iki ülkede de ordunun içinde bir bölünme gözlemlenmiş, ve iki ülkede de darbe kalkışması bu bölünmeden sonra belli bir grup tarafından yapılmıştır. Dolayısıyla Türkiye'deki ve Burundi'deki kalkışma ordunun kurum olarak aldığı bir karar sonucu gerçekleşmemiştir. Bir başka benzerlik de, iki ülke hükümetinin darbe kalkışmasını düzenleyen grubu terörist ilan etmesiyle gözlemlenmiştir. Bunun yanında iki kalkışma arasında belli farklar da bulunmaktadır. Türkiye'deki kalkışmayı Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın mesajıyla Türk halkı öncülüğündeki devlete bağlı ordu mensupları ve polis güçleri bastırırken, Burundi'de Cumhurbaşkanı Nkurunziza'ya bağlı ordu halkın öncülüğü olmadan kalkışmayı bastırmıştır. Bir diğer fark ise Türkiye'deki kalkışmada Cumhurbaşkanı Erdoğan Türkiye içindeyken, Burundi'de Cumhurbaşkanı Nkurunziza Burundi dışında, Tanzania'dadır. Üçüncü bir fark ise, Türkiye'de 15 Temmuz 2016 sonrası olağanüstü hal ilan edilirken, Burundi'de böyle bir duruma rastlanmamıştır. Son olarak, Burundi'de 2015 kalkışması sonrası Cumhurbaşkanlığı seçimleri yapılmışken, Türkiye'de herhangi bir seçim yapılmamıştır.

492

Burundi 13 Mayıs 2015 kalkışmasını tıpkı Türkiye gibi atlatmış, sivil yönetimini korumayı başarmıştır. Ne var ki, Cumhurbaşkanı Pierre Nkurunziza'nın Burundi ordusunun Burundi siyasetinin bir parçası olmadığını, tıpkı diğer Sahra altı Afrika ülkelerinde olduğu gibi ayrı bir güç olduğunu, ve özellikle Arap Baharı'ndan sonra ülke demokrasisi için önemli bir koruyucu olduğunu unutmaması gerekir. Yeni bir demokratikleşme dalgasına giren Sahra altı Afrika'da bir Cumhurbaşkanı halka verdiği sözleri yerine getirmeli, ülke demokrasisini ve milli iradeyi her şeyin üstünde tutmalıdır.

Kaynakça:

- Broker. P. 2000. Non-Democratic Regimes: Theory and Government and Politics. Pallgrave Mac Millan.
- Farcau,B. 1994. The Coup: Tactics in the Seizure of Power. Praeger Publicaitons.
- Fitch, H.S. 1977. The Military Coup'd Etat as a political Process. John Hopkins University Press.

- Luttwak, E. 1979. Coup d'Etat: A Practical Handbook. Harvard University Press.
- Mc Williams, W. 1967. Garrisons and Government, Politics and Military in new states. Chandler Publications.
- Nordlinger. E. 1977. Soldiers in Politics, Military Coups and Governments. Prentice Hall College Editions.
- O'Kane. H.T. 1987. The Likelihoods of Coups. Avebury Publications.
- Schiff, L. 2009. The Military and Domestic Politics. Routledge

TİMURLULARDA BİR DARBE GİRİŞİMİ MAZ'UL BİR BİLGE HÜKÜMDAR: ULUĞ BEG/A COUP ATTEMPT IN TIMURIDS

A DISMISSED WISE RULER: ULUGH BEG

Ali Rıza YAĞLI•

Özet:

Uluğ Beg, 22 Mart 1394/ 19 Cemâziyelevvel 796 Sultaniyye doğumludur. Babası, Emîr Timur'un küçük oğlu Şahruh Mîrza, annesi Gevher Şad Hatun'dur. 1409 yılında babası Timurlu hükümdarı Şahruh Mîrza tarafından Semerkand'a tayin edildi. Şahruh Mîrza'nın 1447'de ölümüne kadar Maverâünnehir bölgesinin yönetiminde bulundu. Başlayan taht mücadelelerinden galip ayrılarak devlet yönetimi ele geçirdi ve yaklaşık üç yıl hükümdarlık yaptı.

Timurlu Devleti hükümdarı Uluğ Beg'in bu dönemdeki en önemli siyasi rakibi ise oğlu Abdülatif Mîrza'ydı. Oğlunun Uluğ Beg'e karşı harekete geçmesi onun hükümdarlığının sonu olmuştur. 1449'da askeri bir darbe ile tahttan indirilen Uluğ Beg, küçük oğlu Abdülaziz Mîrza ile birlikte mahkemeye çıkarılıp idam cezasına çarptırılmıştır. Uluğ Beg ile oğlu Abdülatif Mîrza'nın arasının açılmasının farklı sebepleri vardır. Uluğ Beg saltanat mücadelesinde oğlu Abdülatif Mîrza'dan büyük bir yardım görmesine rağmen, oğluna karşı göstermiş olduğu tavırlar onun sonunu hazırlamasına neden olmuştur. İktidar mücadelesinin görünürdeki sebebi bu olsa da, mahkemede yargılanan Uluğ Beg'e yapılan suçlama "şeriata muhalefet" olarak gösterilmiş ve idam cezasına çarptırılmıştır.

Bildirimizde Türk tarihinde yaşanan darbelerden biri olan Uluğ Beg'in 1449 yılında tahttan indirilmesi hadisesinin nedeni, bu suçlama üzerinden dönemin birinci el kaynaklarına dayanılarak açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Uluğ Beg, Abdülatif Mîrza, yasa, din, Şahruh

Abstract:

Ulugh Beg was born on March 22, 1394 in Sultaniyya. His father is Shahrukh Mirza, the young son of Emir Timur, and his mother is Gawharshad Hatun. He was appointed to Samarqand by Shahruh Mirza, his father and the ruler of Timurid. Until the death of Shahrukh Mirza in 1447, he was in the management of Transoxiana district. He gained management struggles and ruled for three years as a ruler.

The most important political opponent of the Timurid State ruler Ulugh Beg was his son Abd al-Latif Mirza during this period. The action of his son against the Ulugh Beg was the end of his sovereignty. Ulugh Beg, who had been deposed by a military coup in 1449, was taken to the court together with his young son Abd al-Aziz Mirza and he sentenced to death. The disturbance between Ulugh Beg and his son Abd al-Latif Mirza has different causes. Despite the great help of his son Abd al-Latif Mirza in the struggle of Ulugh Beg reign, the attitudes he showed against his son caused to prepare his end. Although this is the apparent cause of the struggle for power, the accusation against Ulugh Beg, who was tried in court, was shown as a "sharia opposition" him and he sentenced to death.

This is the reason why Ulugh Bey was raided by a military coup. This incident, which is one of the coups experienced in Turkish history, is explained based on the first hand sources of the period.

Keywords: Ulugh Beg, Abd al-Latif Mirza, yassag, religion, Shahrukh

495

"Felek ne kadar dönerse dönsün

Ne senin gibi âlim bir hükümdar

ne de benim gibi bir Türk şairi gelecektir"

Uluğ Beg, İt yılı/19 Cemaziyelevvel 796/22 Mart 1394 Pazar günü doğmuştur. Gerçek adı Muhammed Taragay/Turagay'dır. Babası Şahruh Mirza, annesi Gevher Şad Hatun'dur ki onun babası Gıyaseddin Tarhan, Cengiz Han'ın hayatını kurtaran Kışlık'ın neslindendir.¹⁷⁰ Emîr Timur'un nezdinde ve Sarayda ayrı bir yeri olmasından dolayı Muhammed Taragay ismi kısa sürede unutulmuş ve Uluğ Beg olarak anılmaya başlamıştı. Uluğ Beg doğduktan sonra Saray Mülk Hanım'ın bakımına verilmişti. Zaten Uluğ Beg'in doğum haberinin müjdesini Emîr Timur'a Saray Mülk Hanım'ın gönderdiği elçi ulaştırmıştı. Emîr Timur, haberi aldığı sırada Mardin'i ele geçirmiş, bu haberin alınması üzerine şehir halkına aman verilerek

¹⁷⁰Şerefüddin Ali Yezdî, *Zafernâme*, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul 2013, s.238 (Bundan sonra ZNY); Wilhelm Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı*, çev. İsmail Aka, TTK. Yay., Ankara 1997, s.39, 40; Yavuz Unat, "Uluğ Bey", *DİA*, C. 42, İstanbul 2012, s.127.

alınacak savaş tazminatı da bağışlanmıştı.¹⁷¹ Hindistan Seferi'ne çıkıldığında Saray Mülk Hanım ile Uluğ Beg, Kabil'e kadar Emîr Timur'a eşlik etmişti. Ancak Emîr Timur, çok sevdiği torunundan ayrılmak istemese de Hindistan'ın sıcak havasından ötürü Uluğ Beg'in zarar göreceğinden korktuğu için bu kararı almıştı.¹⁷² Emîr Timur, Yedi Yıllık Sefer'inde Anadolu'dan ayrılacağı sırada Uluğ Beg, onu karşılamak için Erzurum'a gelenler arasında idi.¹⁷³ Ayrıca Emîr Timur, Şam'da ele geçirdiği çok değerli kılıcı bu çok sevgili torununa hediye etmişti.¹⁷⁴

Emîr Timur, 1404'te Çin üzerine sefere çıkmadan evvel sınır bölgelerinin idaresini Şahruh Mîrza'nın çocuklarına vermişti. Bu taksimata göre Uluğ Beg Mîrza'ya Taşkend, Sayram, Yengi, Aşpara ve Hitay yurdu/Çin'e kadar uzanan Moğolistan düşmüştü.¹⁷⁵ Emîr Timur'un ölümünden sonra Uluğ Beg'e düşen bölge, yoğun taht mücadelelerine sahne olmuştu.¹⁷⁶

Şahruh Mîrza, Emîr Timur'un ölümünün ardından başlayan taht mücadelelerinde Herat'a hâkim olduktan bir süre sonra Halil Sultan'ı yenerek Semerkand'da hâkimiyetini sağlamıştı. Semerkand merkezli Maverâünnehir ve Türkistan'ın yönetimini 1409'da oğlu Uluğ Beg'e vermiş, Emîr Şah Melik'i de onun yanına tayin etmişti.¹⁷⁷ Uluğ Beg Şah Melik ile birlikte 20 Nisan 1410'da Şeyh Nureddin ve Muhammed Cihangir'in atabeginin saldırısına uğramış ve yenilmişti.¹⁷⁸ Şahruh, Şeyh Nureddin'i yenerek Semerkand'ı yeniden ele geçirmiş ve Şah Melik'i adı geçen emîre karşı mücadele etmesi için görevlendirmişti. Ocak 1411'de başlayan mücadelelere Uluğ Beg katılmamıştı.¹⁷⁹ Uluğ Beg'in isteği üzerine Şahruh, 1411 Kasım ayında Şah Melik'i beraberinde Herat'a götürmüş ve böylece

171 Barthold, *a.g.e.*, s.39-40.

172 Barthold, *a.g.e.*, s.41.

173 Ca'ferî b. Muhammed el-Hüseynî, *Târih-i Kebîr (Tevârîh-i Enbiyâ ve Mülûk)*, çev. İsmail Aka, TTK. Yay., Ankara 2011, s.37-38, 42-43. (Bundan sonra *Târih-i Kebîr*)

174 Tacü's-selmânî, *Tarih-nâme*, çev. İsmail Aka, TTK. Yay., Ankara 1999, s.12. (Bundan sonra *Tarih-nâme*) Emîr Timur, kılıcın üzerine "bu kılıç benimdi, şimdi onu aziz oğlum Uluğ Beg Bahadur'a bağışladım. Benim devletimin bazusunun kuvveti o olacaktır. Ben bu kılıcı ona, onu kullanıp benim gibi olması için gönderiyorum. Ben dünyada her isteğime kavuştum, o da öyle olsun." ifadelerini kazıtmıştır. *Tarih-nâme*, s.12.

175 *Tarih-nâme*, s.14; Barthold, *a.g.e.*, s.47. Uluğ Beg Mîrza'nın kardeşi İbrahim Sultan'a ise Fergana, Kaşgar ve Hoten verilmişti. Barthold, *a.g.e.*, s.47.

176 *Tarih-i Kebîr*, s.49 vd.; ZNY, s.451-452; Barthold, *a.g.e.*, s.49.

177 *Tarih-i Kebîr*, s.70-71; *Vekayi*, I, s.52; Mirza Haydar Duğlat, *Tarih-i Reşidî*, çev. Osman Karatay, Selenge Yay., İstanbul 2006, s.223 (Bundan sonra *Tarih-i Reşidî*); Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-Tevarih*, çev. Mürsel Öztürk, TTK. Yay., Ankara 2006, s.74 (Bundan sonra *Ahsenü't-Tevarih*); Barthold, *a.g.e.*, s.65, 67; Unat, *a.g.m.*, s.127.

178 Barthold, *a.g.e.*, s.67-68.

179 Barthold, *a.g.e.*, s.69.

Uluğ Beg Semerkand'a hâkim olmuştu. Onun hâkimiyetinde kuzeybatıda Amu Derya'dan Sağnak'a, kuzeydoğuda Aşpara'ya kadar olan bölge vardı.¹⁸⁰

Uluğ Beg, 1411'den itibaren 1447'de babası Şahruh'un ölümüne kadar olan 36 yıllık dönemde Herat'a bağlı bir şekilde Semerkand'a hâkim olmuştu. Bu bağlılık katı bir merkezî otorite şeklinde değildi. Hutbelerde Şahruh'un adı geçmekte, Şahruh tarafından diğer mîrzalara olduğu gibi Uluğ Beg'e de vezîr tayin edilmekte idi.¹⁸¹ Buna karşın Uluğ Beg zamanında onun hakkında sultan ismi kullanılmış ve hatta bu bahislerde bazen Şahruh'tan dahi söz edilmemekte idi.¹⁸² Ayrıca Çin'e giden heyette Uluğ Beg'in elçileri de bulunmuştu.¹⁸³

Uluğ Beg, bölgedeki siyasî olaylara ve iktidar mücadelelerine müdahil olmuştu. Emîr Sultan Melik Duladay, Hacı Muhammed Şayeste ve Pir Muhammed Barlas, Uluğ Beg'in Kaşgar'a tayin etmiş olduğu valilerdi.¹⁸⁴ Özbek ulusundan Urus Han'ın torunu Mîrza Barak/Burak ve Moğolistan'da Veys Han, Uluğ Beg'in desteği ile tahtı ele geçirmişti. Ancak Özbek ulusunun başında bulunan Burak, 1426 yılında Uluğ Beg'e olan bağlılığından vazgeçmeye başlamıştı. Şahruh, yapılması planlanan sefere pek taraftar olmasa da oğlu Muhammed Cuki komutasında bir orduyu Uluğ Beg'e göndermişti. 17 Rebiülahir 830/ 15 Şubat 1427'den sonra kardeşi Cuki'nin de destek kuvvetleri ile Burak'ın üzerine sefere çıkılmıştı. Ancak sayıca üstün olmalarına rağmen bu sefer mağlubiyet ile bitmişti.¹⁸⁵ Daha önce de bazı seferlerde Semerkand'da kalan Uluğ Beg, bu yenilgiden sonra Semerkand hâkimi iken hiçbir sefere katılmamıştı. Sefere gönderdiği birlikler de zaten önemli bir başarı elde edememişti. Uluğ Beg'in hâkimiyeti öyle bir hal almıştı ki 1447'ye yaklaşıldığı dönemde Moğollar ve Özbekler Maverâünnehir'e rahatça akınlar yapıyordu.¹⁸⁶

Uluğ Beg, babası Şahruh'un 850/1447'de ölmesinin ardından başlayan taht kavgalarında hayatta kalan tek oğul ve en büyük varis olarak belirleyici rol oynamış

180 Fasih Ahmed bin Celaleddin Muhammed Hafî, *Mücmel-i Fasihî*, III, nşr. Mahmud Ferruh, Bastan-Meşhed 1339, s.205 (Bundan sonra *Mücmel-i Fasihî*); Barthold, *a.g.e.*, s.72.

181 Barthold, *a.g.e.*, s.73; Ali Rıza Yağlı, *Timurlu Devleti'nde Vezîrler ve Vezîrlük Kurumu*, Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2014, s.279-281.

182 Cilânûtî vadisindeki kaya üzerinde 1425 yılına ait kitabede "en yüce sultan, bütün milletlerin hâkimlerinin hâkimi ve yeryüzündeki Allah'ın gölgesi" şeklinde bir ifade geçmekle beraber Şahruh'un adı hiç geçmemektedir. 1427'de Gıyasüddin Cemşid Kâşî, Uluğ Beg'e ithaf ettiği matematik eserinde "Sultanların en büyüğü, en âdili, en âlicenabı, en âlimi, milletlerin hâkimi, Arap ve Acem sultanlarının efendisi, doğu ve batının sultanı" şeklinde ifadeler kullanmıştır. Barthold, *a.g.e.*, s.73.

183 Gıyaseddin Nakkaş, *Hıtay Sefaretnamesi*, haz. Betül Mutlu, TTK. Yay., Ankara 2013, s.49. Daha fazla bilgi için bkz. aynı eser s., 53, 61, 67-69.

184 *Tarih-i Reşidî*, s.238.

185 Hafız Abru, *Zübdetü't-tevârih*, II, nşr. Seyyid Kemal Hac Seyyid Cevadî, Tahran 1372, s.906-907 (Bundan sonra *Zübdetü't-tevârih*); *Mücmel-i Fasihî*, III, s.261; *Tarih-i Kebîr*, s.90; *Ahsenü't-tevârih*, s.192-193; Barthold, *a.g.e.*, s.88-89.

186 *Ahsenü't-Tevârih*, s.123; Barthold, *a.g.e.*,

ve Timurlu Devleti'nin hükümdarı olmuştu. Babasının ölüm haberini alması ile birlikte küçük oğlu Abdülaziz'i yerine Semerkand'da bırakmış ve Horasan'a hareket etmişti. Ancak bu harekâta sadece Belh'i hâkimiyeti altına almıştı. Şahruh'un merkezi olan Herat'ı 1448 yılında oğlu Abdüllatif'in desteği ile ele geçirebilmişti.¹⁸⁷ Baba ile oğul arasında bir süre sonra sorunlar baş göstermiş ve bu silahlı mücadeleye dönüşmüştü. İşte bu dönemde Herat'tan hareket eden Uluğ Beg, oğlu Abdüllatif Mîrza'nın saldırılarına maruz kalmış ancak bunlardan başarı ile ayrılmıştı. Ama Abdüllatif Mîrza'nın bir kez daha saldırması hem Uluğ Beg'in yenilerek çekilmesine hem de saltanatının son bulmasına neden olmuştu. Uluğ Beg'in haleflerinden olan Ebu Sa'id Mîrza ise bu sırada Semerkand'a saldırmıştı. Uluğ Beg iki ateş arasında kalarak Semerkand'a hareket etmişti. Oğlu Abdüllatif Mîrza ise muzaffer bir şekilde Tirmiz ve Keş/Şehrisebz'i de hâkimiyeti altına alarak babasını takip etmekte idi. Şaban 853/Eylül-Ekim 1449'da Semerkand yakınlarındaki Dımaşk'ta yapılan savaşı Abdüllatif Mîrza kazanmıştı. Mağlup hükümdar Uluğ Beg'e kendi komutanı dahi yüz çevirmiş ve kale kapılarını açmamıştı. Semerkand Kalesine giremeyen Uluğ Beg, oğlu Abdülaziz Mîrza'yı da alarak Şahruhiye tarafına hareket etmiş ancak burada da kale komutanının saldırısına uğrayınca teslim olmak zorunda kalarak tahttan oğlunun lehine feragat etmişti.¹⁸⁸

Abbas adında bir kişi Abdüllatif Mîrza'dan babasının Uluğ Beg'in buyruğu ile öldürülmesi nedeniyle kısas istemiş Abdüllatif Mîrza ise şariat gereğince davranılmasını söylemişti. Uluğ Beg ve küçük oğlu Abdülaziz, çıkarılmış olduğu mahkemede şeriata muhalefetten idama mahkûm olmuştu. Uluğ Beg, şeriata muhalefetten suçlanmışsa da onun suçu belirtilmemişti. Bu karara hükümdarlığı zamanında Uluğ Beg'in kararlarına da zaman zaman muhalif olan Kadı Şemseddin Muhammed Miskin'in bütün baskılara rağmen muhalefet gösteren tek kişi olduğu görülmektedir. Abdüllatif Mîrza, *"Bir kimse bir Müslüman'ı haksız yere öldürmüşse, o kişinin kısas yoluyla öldürülmesi gerektiğine"* dair fetva çıkartmıştır. Ancak Kadı Miskin, *"Her ne kadar bir hükümdar ülkesinin bekası için tebaasından bir kişiyi öldürtse de kısas cezasına çarptırılmasına gerek olmadığı halde, Mîrza Abdüllatif'in bu fetvayı çıkartmasının asıl nedeni babasını öldürtmektir."* şeklinde açıklama yapmıştır. Daha sonra affedilerek hacca gitmek için izin alan Uluğ Beg, kısasa kısas usulü uygulanarak hac yolunda Semerkand'a iki günlük mesafede öldürülmüştü. Devrik hükümdarın ölüm tarihi mezar taşında 10 Ramazan 853/27 Ekim 1449 olarak verilmiştir. Abdüllatif Mîrza,

187 Kemaleddin Abdürrezzak Semerkandî, s.90. *Matla'-i Sa'deyn ve Mecma'-i Bahreyn*, II/II, nşr. Abdülhüseyin Nevaî, Tahran 2004, s.618-619 (Bundan sonra *Matla'-i Sa'deyn*); *Ahsenü't-tevârih*, s.276-277; Ebu Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, çev. Mürsel Öztürk, TTK. Yay., Ankara 2014, s.195, 196 (Bundan sonra *Kitab-ı Diyarbekriyye*); Unat, a.g.m., s.127.

188 Tihranî, Abdüllatif Mîrza'nın saltanata geçme tarihini 25 Ramazan 853/13 Kasım 1449 olarak vermektedir. *Kitab-ı Diyarbekriyye*, s.199.

babasını ortadan kaldırdıktan sonra kardeşi Abdülaziz'i de ulemaya sormadan öldürtmüştü.¹⁸⁹ Abdülatif Mîrza ise yaklaşık altı ay saltanatta kalarak 26 Rebiyülevvel 854/10 Mayıs 1450'de uğradığı suikast sonucu hayatını kaybetmişti.¹⁹⁰ Uluğ Beg'in oğlu Abdülatif Mîrza tarafından öldürülmesi büyük bir etki bırakmış olacak ki *"O tam yetişkin bir gençti. Onun bana Şiruya'nın Hüsrev'e ve Abdülatif Mîrza'nın Uluğbey Mîrza'ya davranması gibi davranmasından korktum."* ifadesi bir deyim gibi kullanılmıştır.¹⁹¹

Uluğ Beg'in Saltanatı Nasıl Sonlandı?

Siyasî Faktörler

Şahruh Mîrza'nın ölümünün ardından Herat'ı ele geçiren Uluğ Beg şehre dokunmamış fakat mücadele sırasında muhalefet ettikleri gerekçesi ile dış mahallelerin yağma edilmesine müsaade vermişti. Ayrıca bu sırada Ebu'l-Hayr Hân, Semerkand'ı yağmalamış ve Sarayı tahrip etmişti. Nitekim bu olaylarda halk sıkıntıya girmişti.¹⁹² Uluğ Beg'in ümera ve çevresini toplanan vergilerden pek faydalandırmamış olması stratejik bir hata olarak nitelendirilebilir. Uluğ Beg, bu paralarla halka yönelik işler yapmış, kütüphane kurulması, medrese, rasathane ve hangâh yapımı gibi işlerle faydalı icraatlarda bulunmuştu. Uluğ Beg'in seferler dışında ülkede seyahat etmemesi ve belirtilen diğer etkenler özellikle askerler olmak üzere halkın da yönetiminden yüz çevirmesine neden olmuştu.¹⁹³

Uluğ Beg ile oğlu Abdülatif Mîrza'nın arasının açılmasındaki nedenler birden fazladır. Uluğ Beg 1448'de Herat'ı oğlu Abdülatif Mîrza'nın büyük desteği ile ele geçirmişti. Ancak buna rağmen fetihnâmelerde Abdülatif yerine küçük oğlu Abdülaziz'in yardımından bahsedilmesi sorunun ana kaynağıdır denilebilir. Abdülatif Mîrza'nın Herat'ı istemesine rağmen Uluğ Beg'in ona Belh'i vermesi diğer bir neden olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Uluğ Beg'in, hükümdar olduktan sonra Abdülatif Mîrza'nın hakkı olan hazinedeki payı oğluna vermemesi ise ipleri iyice germişti.¹⁹⁴

Bozkır Geleneğinin Sürdürülmesi ve Dinî Zümrelerin Bundan Rahatsız Olması

189Matla'-i Sa'deyn, II/II, s.681-682, vd., 696-697; Vekayi, I, s.52-53; Ahseü't-tevârih, s.286-289; Kitab-ı Diyarbekriyye, s.198-199; Yüksel, a.g.e., s.59, 124; Unat, a.g.m., s.127-128.

190Vekayi, I, s.53; Ahseü't-tevârih, s.295. Tihranî, Abdülatif Mîrza'nın ölüm tarihini 25 Rebiyülevvel 854/9 Mayıs 1450 olarak vermektedir. Kitab-ı Diyarbekriyye, s.200.

191Tarih-i Reşidî, s.504.

192Ahseü't-tevârih, s.278-279; Unat, a.g.m., s.127.

193 Unat, a.g.m., s.128; Barthold, a.g.e., s.111; Yüksel, a.g.e., s.34

194Matla'-i Sa'deyn, II/II, s.669-670, 671; Ahseü't-tevârih, s.266, 276-277; Kitab-ı Diyarbekriyye, s.197-198; Unat, a.g.m., s.127-128.

Uluğ Beg, Emîr Timur'un uygulamalarını halefleri arasında onun usulünü en iyi tatbik eden kişilerin başında idi. O, babası Şahruh'un aksine devlet idaresinde dedesi Emîr Timur'un yolundan gitmişti. Öyle ki *Muizzü'l-ensab*'da Uluğ Beg'in devlet görevlileri ile Emîr Timur'un görevlilerinin sıralanmasıyla çok benzerdir.¹⁹⁵ Ayrıca Uluğ Beg, Emîr Timur döneminde etkin olan fakat babası Şahruh'un büyük oranda terk ettiği yasayı öğrenmek için onun kaidelerini iyi bilen Moğol beglerinden Duğlat Hudaydâd'a başvurmuştu.¹⁹⁶ Fakat Uluğ Beg'in bu isteğine bakarak, onun döneminde yasanın yürürlükteki tek kanun olduğu sonucu çıkarılmamalıdır. O, şer'i kuralları ön planda tutmamışsa da her şeyi yasaya göre de yapmamıştır.¹⁹⁷ Nitekim Semerkand'ın irsî şeyhülislamı ve büyük meşayih, Uluğ Beg tarafından büyük saygı ile itibar görmüş ve öğütleri kulak ardı edilmemiştir.¹⁹⁸

Timurlularda Cengiz soyundan evlenerek *küregen* unvanı alınmasına özen gösterilmişti. Nitekim Emîr Timur, Kazan Sultan'ın kızı Saray Mülk Hanım ve Çağatay hanlarından Hızır Hoca'nın kızı Tükel Hanım ile evlenerek *küregen* unvanını almıştı. Emîr Timur aynı şekilde oğlu Cihangir Mîrza'yı Özbek Han soyundan Hond Zâde ile evlendirmişti.¹⁹⁹ Şahruh Mîrza'nın oğlu Muhammed Cuki Mîrza da, Moğol Hâkimi Şem-i Cihan'ın kızı Mihr-i Nigâr Aga ile evlenmişti.²⁰⁰

Uluğ Beg'in *küregen* vurgusu, dedesi Emîr Timur'un kurmuş olduğu devletin teamüllerini devam ettirdiğinin göstergelerinden biridir. Bu unvanı Cengiz Han soyundan evlilikler yapılmasına rağmen ne babası Şahruh ne de Şahruh'un diğer

¹⁹⁵*Muizzü'l-ensab*, Almatı 2006, 98a, 140b.

¹⁹⁶ Emîr Timur, Suyurgatmış'ı han ilen ederek yosun ve yasag kaideleri ile usullerinin yeniden konmasını emretmişti. Nizamüddin Şâmî, *Zafernâme*, çev. Necati Lugal, TTK. Yay., Ankara 1987, s.69 (Bundan sonra ZNŞ). Arabşah, "Cengiz-han'ın yasalarına sıkı sıkıya bağlıydı ve ona göre bu yasalar İslam fıkhnın fûrûları gibiydi. Cengiz-han yasalarına göre hareket ederdi ve bunları Şeriat'tan üstün tutardı." İfadesini kullanmıştır. İbni Arabşah, *Acâibu'l Makdûr fî Nevâib-i Timûr*, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul 2012, s.431 (Bundan sonra *Acâibu'l Makdûr*). Emîr Timur hakkında bilgi veren bazı kaynaklar onun yasayı Kuran'dan daha çok takip ettiğini söylemektedir. Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, I, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yay., İstanbul 2009, s. 284.

¹⁹⁷*Tarih-i Reşidî*, s.233-234; Barthold, a.g.e., s.110. "Mîrza Uluğbey, Emîr Hudaydad'a dedi: "Kimse Çingis Han'ın töresini senin kadar çok bilmiyor. Bu konudaki her şeyi bilmeyi arzuladığımdan, n'olur bütün düzenlemelerini bana söyle." Emîr cevapladı: "Biz Çingis Han'ın rezil töresini tamamen attık ve şeriatı benimsedik. Ancak, eğer Mîrza Uluğbey sağduyusuna ve iyi muhakemesine rağmen Çingis Han'ın töresini onaylıyorsa, benimsemesi ve şeriatı yüüştü bırakması için ona öğreteceğim." Mîrza'nın zihni bu sözlerden altüst oldu ve Töre'yi öğrenmedi." *Tarih-i Reşidî*, s.233-234.

¹⁹⁸ Barthold, a.g.e., s.67, 100, 103.

¹⁹⁹ZNŞ, s.80-82; Nazmiye Togan, "Temür zamanında aristokrat Türk kadını", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, V/1-4, İstanbul 1973, s.5, 8; İsmail Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı (1405-1447)*, TTK Yay., Ankara 1994, s.24, 25; Beatrice Forbes Manz, "Uluğ Beg", *EP*, X, Leiden-Brill 2000, s.813; David J. Roxburgh, "The Timurid and Turkmen Dynasties of Iran, Afghanistan and Central Asia, c.1370-1506", *Turks A Journey of A Thousand Years, 600-1600*, London 2005, s.193; Savaş Eğilmez, *Krallara Mektuplar*, Fenomen Yay., Erzurum 2010, s.103, 105, 108.

²⁰⁰Aka, a.g.e., s.111.

oğulları kullanmıştı. Uluğ Beg, 1404'te büyük bir şölenle evlendirilen mîrzalar arasında yer almıştı. O, anne tarafından Özbek Han'a dayanan amcasının oğlu Muhammed Sultan Mîrza'nın kızı Öge Begüm/Öge Biki ile evlenmişti. *Küregen* unvanı aldığı diğer hanımı ise Emîr Timur'un kukla hanı olan Mahmud Han'ın kızı Ak Sultan Hanike olmuştu.²⁰¹ Ayrıca Uluğ Beg, Çağatay Han neslinden Yunus Han'ın ablasını oğullarından biri ile evlendirmişti. Daha sonra bu hanımla Sultan Ebu Sa'id Mîrza evlendi.²⁰² Sultan Ebu Sa'id Mîrza, yarlıklarında *küregen* unvanını kullansa da kukla han geleneğini terk etmişti.²⁰³

Uluğ Beg'in uygulamalarından biri de kukla han uygulaması olmuştu. Bu uygulama da dönemin meşayih tarafından nahoş karşılanmış olsa gerek. Uluğ Beg, babası Şahruh adına sikke kestirse de Cengiz soyundan gelen hân adına dedesi Emîr Timur gibi²⁰⁴ yarlıklar çıkarmıştı. Ancak Emîr Timur döneminden farklı olarak kukla han Uluğ Beg döneminde seferlere katılmamış ve hayat-i hân yahut han dairesi denilen yerde tutulmuştu.²⁰⁵ Burası büyük bir ihtimal şehrin doğusunda Semerkand'ın en güzel yerinde bulunuyordu. Mirza Haydar Duğlat, 1428'de Semerkand'da Satuk Hân'ın bulunduğunu söylemektedir. Uluğ Beg, Sâtuk Han'ı Moğolistan'a göndermiş²⁰⁶ ve yerine yeni bir han koymuştu.²⁰⁷ 1434-35/838 tarihli Şah-ı Zinde'nin kapısındaki kitabede ise hân olarak Uluğ Beg'in küçük oğlu Abdülaziz geçmektedir.²⁰⁸

Uluğ Beg'in dinî zümreler tarafından pek hoş karşılanmayan uygulamalarından biri de zanaat ve ticaret vergisi olan tamga vergisi olmuştu. Diğer hükümdarlar bu zümreyi memnun etmek için yeniden koysalar da tamga vergisini kaldırmalarına karşılık Uluğ Beg, tamga vergisini hiçbir zaman kaldırmamıştı.²⁰⁹ Abdüllatif Mîrza ise 1449'da babası tarafından Belh hâkimliğine tayin edildikten

²⁰¹Tarih-i Kebîr, s.45-46; Tarih-nâme, s.12-13; ZNY, s.438; Barthold, a.g.e., s.42, 76.

²⁰²Gazi Zahirüddin Muhammed Babur, *Vekayi*, I, çev. Reşit Rahmeti Arat, TTK. Yay., Ankara 1987, s.9-10. (Bundan sonra *Vekayi*)

²⁰³Hayrunnisa Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular 1360-1506*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2007, s.273.

²⁰⁴Tarih-i Reşidî, s.247-248; Barthold, a.g.e., s.74-75. Sultan Ebu Said Mîrza diğer dediklerinin yanında hana (Yunus Han) şöyle dedi: "Emîr Timur'un ilk seferinde komutanları yapması gereken şey konusunda ona itaat etmeyeceklerdi. Şimdi, eğer onların hepsinin öldürülmesini buyursaydı, sadece kendi gücünü zayıflatacaktı. Komutanları ona dedi: 'Kendisine itaat etmemiz gereken bir han atamalısn. Böylece Emîr Timur onların başına Suyurgatmış Han'ı atadı ve komutanlar hana tâbi oldular. Tüm fermanlar bu hanın ismiyle yayınlandı, fakat Emîr Timur onu dikkatle takip etti. Ölümünden sonra onun yerine Sultan Mahmud Han atandı." Tarih-i Reşidî, 247.

²⁰⁵Tarih-i Reşidî, s.235-236; Barthold, a.g.e., s.75.

²⁰⁶Moğolistan'a giden Sâtuk Han'a Moğollar itaat etmedi ve bu Han orada Emîr Hudaydâd'ın torunlarından Karakul Ahmed Mirza tarafından etkisiz hale getirildi. Daha sonra Karakul Ahmed Mirza, Semerkand'a getirilerek orada ortadan ikiye kesildi. Tarih-i Reşidî, s.237.

²⁰⁷Tarih-i Reşidî, s.235-236; Barthold, a.g.e., s.75; Manz, a.g.m., s.813.

²⁰⁸Barthold, a.g.e., s.75.

²⁰⁹Barthold, a.g.e., s.111.

sonra tamga vergisini kaldırmıştı. Ancak bu karardan sonra babasına karşı giriştiği mücadelede yanına Uluğ Beg'in muhalifleri toplanmıştı. Sonuç olarak Abdülatif Mîrza'nın almış olduğu bu kararın dinî olmaktan çok siyasî bir mahiyet taşıdığı söylenebilir.²¹⁰

Dinî önderlerin gözünde adil halifelerden sonra işbaşına gelen bütün İslâm hükümdarları adil olmayan hükümdarlardı.²¹¹ Haliyle Uluğ Beg'e de bu gözle bakılmıştı. Uluğ Beg zamanında Timurlu ülkesinde dinî zümrelerin durumları biraz farklılık arz ediyordu. Maverâünnehir'deki dinî güç dengesi batıdakinden farklı idi. Şöyle ki batıda sufiler şeriatın daha serbest yorumlanmasını, kelâmcılar ise şeriatı olduğu gibi uygulama taraftarı olmuştu. Türkistan'da ise durum tam tersi olarak dervişler şeriatın savunucuları olmuş resmî ruhanî önder ve kelamcılar daha rahat bir tavır sergileme taraftarı idi. Nitekim Maverâünnehir'deki sufiler Uluğ Beg dâhil Şeyhülislâma da suçlamalarda bulunmuştu ve bu dinî zümrelerin en güçlüsü Nakşibendîlerdi.²¹²

Müslüman bir padişah olarak anılan Şahrüh²¹³, Herat'ta geniş yetkilere sahip iki muhtesib²¹⁴ görevlendirmişti. Öyle ki evlere girdiklerinde eğer şarap bulurlarsa onları dökme yetkisini ellerinde bulunduruyordu. Herat'taki muhtesibler 1440 yılında sadece Şahrüh'un oğlu Mîrza Cuki ve torunu Alaüddевle'nin evine girmeye cesaret edememişse de buralara Şahrüh'un nezaretinde girerek şarapları dökebilmişlerdi.²¹⁵

210Kitab-ı Diyarbekriyye, s.198; Musa Şamil Yüksel, *Timurlularda Din-Devlet İlişkisi*, TTK Yay., Ankara 2009, s.59.

211 Barthold, *a.g.e.*, s.109-110.

212 Barthold, *a.g.e.*, s.100. Kasım-ı Envar, Şahrüh başta olmak üzere yönetimden halka herkes tarafından büyük itibar edilen bir kişidir. Şöhreti ve gücü Herat başta olmak üzere bütün Horasan'a ulaşmıştı. Şahrüh ve Baysungur Mîrza'nın meclislerine dâhil olan Envar, konuşmalarında saygı sınırlarını aşıyordu. Baysungur Mîrza, bu nedenle Envar'ı Herat'tan uzaklaştırmak niyetinde idi. Şahrüh'a suikast düzenleyen Ahmed-i Lor'un Kasım-ı Envar'ın dergâhına gittiği tespit edilince Herat'ta uzaklaştırılmıştı. Maverâünnehir'e giden Envar, burada Uluğ Beg başta olmak üzere emîrler ve ileri gelenlerle görüşmüştü. *Ahsenü't-tevârih*, s.207-208. Bu durum Herat'ta kelamcılar hâkim olsa da sufilerin tamamen dışlanmadığını gösterir.

213 Arabşah, "Söylendiğine göre Şahrüh, Tevrat ve Cengiz-han yasalarını iptal edip İslam şeriatının uygulanmasını ferman buyurmuş. Ben bunun doğru olduğunu sanmıyorum; çünkü onlar için Cengiz-han yasaları adeta bir din şeklini almış ve gerçek bir itikada dönüşmüştür." *Acâibu'l Makdûr*, s.431-431.

214 Dinî bir makam olan ihtisabın görevlilerine muhtesib ismi verilmektedir. Timurlularda muhtesiblerin çok geniş görev alanı bulunuyordu. Cuma gününün hatırlatılması, Cuma namazının uygun bir şekilde yerine getirilmesi, ezanın zamanında okunması, vakit namazlarının düzenli kılınması, ibadet yerlerinin inşa edileceği yerlerin tespit edilmesi, imam ve müezzinlerin teftişi, çarşı ve pazarın denetlenmesi, alkol tüketiminin önlenmesi, eğlencelerin önüne geçilmesi, yetimlerin korunması, hayat kadınlarının kontrol edilmesi gibi geniş yelpazeli bir görev alanı vardı. Yüksel, *a.g.e.*, s.167-168.

215 Barthold, *a.g.e.*, s.99; Yüksel, *a.g.e.*, s.56-57.

Oysa Semerkand ve Taşkent gibi şehirlerde Herat'ın aksine çalgılı eğlenceler düzenleniyordu. Emîr Timur ve Uluğ Beg zamanında yüksek ihtimal şehir dışındaki saraylar eğlence yerleri olarak kullanılmaktaydı. Emîr Timur zamanında eğlencelerde din bakımından yasak olan şeyler şeriat taraftarlarınca memnuniyetsizlikle karşılsa da Emîr Timur'dan çekinildiği için dile getirilememişti. Ancak Uluğ Beg zamanında durum farklı olmuştu.²¹⁶ Semerkand'da da Herat'taki gibi muhtesibin ağırlığı görülmektedir. Muhtesib Seyyid Âşık, yaptırmış olduğu hamam için kadın şarkıcılar getirterek düzenlediği eğlencede Şeyhülislâm İsâmüddin'e ve küçük oğlu Abdülaziz'in sünnetinde yapılan eğlencelerde ekâbir ve halkın şarap içmesinden ötürü Uluğ Beg'e çok sert çıkmıştı.²¹⁷ Yine aynı şekilde *"çiçekle, gülle, kadehle, içki ile zaman geçiriyordu. Çiçek rengindeki meyleri içmekle ve onun yanında ney ve arp(çeng) sesleri ile keyif yaptı."* ifadeleriyle anılan Hâce Nâ'imeddin Nimetullah Kuhistânî örnek verilebilir. Uluğ Beg'in eğlence meclisinden birinin Hâce'nin eğlence meclisinin daha iyi olduğunu söylemesi onun az kalsın hayatına mal oluyordu. Uluğ Beg, bu meseleden ötürü Hâce Nimetullah'ın öldürülmesini buyurmuş ancak sonra vazgeçmişti. Meselenin ilginç yanı düzenlediği eğlencelerden ötürü eleştirilen Uluğ Beg'in emrindeki Hâce Nimetullah'ın, Semerkand'a Şahruh Mîrza tarafından tayin edilmesi ve Uluğ Beg'den sonra Sultan Ebu Sa'id Mîrza'nın hizmetinde Esterabad vilayetinin yöneticisi olarak devlet, zenginlik ve rahatlık içinde yaşamış olmasıdır.²¹⁸

XVI. yüzyılda kaleme alınan Orta Asya tasavvufu tarihine ait olan *Reşahât Aynül-hayat* adlı eserde Uluğ Beg ve Şeyhülislâma karşı dervişlerin düşmanca tavır takındıkları hakkında birçok rivayet vardır. Bu tavırda genç dervişlerin Uluğ Beg zamanında Yasavul'un emri altında askerî düzene bağlı olmasının da etkili olduğu söylenebilir.

Rivayete göre Şeyh Muhammed Parsâ, Şeyhülislâm İsâmüddin ve ulemanın önünde hadislerin isnadı ile ilgili tartışma yapıldığı vakit Muhammed Parsâ, Şeyhülislâmın kütüphanesine hiç gitmediği halde kitabın hangi rafta ve hadisin hangi sayfada

216 Barthold, *a.g.e.*, s.108-109; Yüksel, *a.g.e.*, s.34.

217 Barthold, *a.g.e.*, s.100, 108-109. Muhtesib Şeyhülislâm'a *"Ey İslâm olmayan Şeyhülislâm! Hangi mezhebe göre erkek ve kadınların bir arada bulunmaları ve şarkı söylemeleri câizdir?"*; Abdülaziz'in sünnetinde *"Sen Muhammed'in dinini mahvederek, dinsizlerin geleneklerini getirdin!"* cümlelerini sarf etmişti. Bkz. Barthold, aynı yer.

218 Hondmir, *Düstûrül-vüzerâ*, nşr. Said Nefisi, Tahran 1317 (2535 Şehinşahi), s.373-375, 376 (Bundan sonra *Düstûrül-vüzerâ*). Hâce Nâ'imeddin Nimetullah Kuhistânî, Uluğ Beg ile aynı gün eğlence meclisi kurmuştu. Uluğ Beg, eğlence esnasında *"hiç böyle hoşlukta, güzellikte, âlemde böyle bir meclis var mı?"* diye sorunca meclisten birisi *"bugün bu şehirde bu meclisten daha iyi bir meclis vardır."* cevabını vermesi üzerine Uluğ Beg nerede olduğunu sormuş *"Tahsildâr Nimetullah'ın sohbeti ki orada sohbetinde Hâce Muhammed Kenger'in (dönemin güçlü seslerinden) de orada teşrifleri vardır."* cevabını almıştı. *Düstûrül-vüzerâ*, s.373-375.

olduğunu söylemiştir.²¹⁹ Yine tanınmış şeyhlerden Nizamüddin Hâmuş'un yaşadığı olay vardır. Nizamüddin Hâmuş, haremdeki bazı kadınlar ile ilişkisinin olması iddiasından dolayı kaçan oğluna göz yummakla suçlanmıştır. Bu sebeple başı açık ve atın arkasına bindirilmiş şekilde getirilen derviş Uluğ Beg, çok sert bir biçimde azarlamıştı. Derviş *"bütûn bu sözlere ben sadece bir cevap ile karşılık vereceğim, o da: ben bir Müslüman'ım. Eğer bana inanırsan ne alâ, eğer inanmazsan gönlünden ne geçiyorsa onu yap"* diye karşılık vermiştir. Bu sözlerden çok etkilenen Uluğ Beg, şeyhin hemen serbest bırakılmasını emretmiştir. İşte rivayete göre şeyhi azarlayıp gücendiren Uluğ Beg, birçok başarısızlığa uğramış ve kısa bir zaman içinde kendi oğlu tarafından öldürülmüştü.²²⁰

Dervişlerin bu rivayetlerine karşın Uluğ Beg'in faaliyetlerinin önemli bir kısmının din ve dinî eğitim üzerine olduğu görülmektedir. Uluğ Beg, hayır hasenat işlerinde diğer Timurlu hükümdarları gibi yakın akrabaları öldüğü zaman onların ruhları için Kuran okutan, fakirlere, yetimlere ve dervişlere yemek veren ve sadaka dağıtan; namazlarını kılan, ramazan orucunu eda eden, Kuran'ı yedi kez kıraat eden ve çok iyi tefsir bilgisine sahip olan bir hükümdardı.²²¹

Uluğ Beg, Semerkand'ın kuzey tarafında bir rasathane kurmuştu. Burada güneş ve yıldızları gözlemlemiş ve dönemin önemli bilginleri yardımcısı olmuştu. Yapmış olduğu çalışmalar sonucunda yeni bulgular elde etmiş ve Hâce Nasireddin Tusî'nin İlhanlı zicinin üzerine bir şeyler eklemişti.²²² Yine Uluğ Beg'in Buhara'da yaptırmış olduğu medrese bu dönemde yapılanların en eskilerindendi ki 1419'da Buhara'ya geldiğinde burada kalmıştı. Uluğ Beg, buradaki dinî önderleri takdir ettiği için bunlarla iyi geçinmişti. Uluğ Beg'in yaptırmış olduğu binaların en dayanıklıları Semerkand ve Buhara'da idi. Bunlar günümüzde dahi ayakta olup hala işlevini sürdürmektedir. Semerkand'daki medresede Uluğ Beg'in müderrislik yaptığı XIX. yüzyıl kaynaklarında geçmesine rağmen eski kaynaklarda böyle bir bilgi yoktur. Ancak XVI. yüzyıldaki kaynakta Uluğ Beg'in bizzat medresenin yapımına iştirak ettiği söylenmektedir. Kadızâde-i Rumî, Uluğ Beg Medresesinin müderrisi olmuştur. Bu medrese 1906'da dahi iki müderrisle eğitim vermiştir. Uluğ Beg Medresesi ilahiyat ilimlerinin ocağı olması hasebiyle dervişlikten farklı bir özelliğe sahip olmuştur. Nitekim Ebu Said Evbehî, Uluğ Beg Medresesinde okurken ilim

²¹⁹ Barthold, *a.g.e.*, s.101, 103.

²²⁰ Barthold, *a.g.e.*, s.101-102.

²²¹ Yüksel, *a.g.e.*, s.32-33.

²²² *Ahsenü't-tevârih*, s.131-132, 149.

konusunda hayal kırıklığına uğramış ve Hâce Ahrâr(İşan) ile tanıştıktan sonra medresedeki odasında kitaplar da dâhil ne varsa arkadaşlarına dağıtmıştı.²²³

Uluğ Beg, dervişler için Uluğ Beg Medresesi'nin karşısına hangâh yaptırmıştı. Buraları da medreseler gibi korumuştur. Medrese ve hangâhın yakınında örneğinin olmadığı Mîrza Hamamları yaptırmıştı. Ayrıca Uluğ Beg Medresesi'nin güneyine Ömer Mescidi, Mescid-i Kebud/Gök Mescid olarak da adlandırılan Mescid-i Mukatta denilen bir cami yaptırılmıştı. Büyük bir ihtimal Şahruh'un atabegi Alike Kükeltaş tarafından yaptırılan bu caminin kiblesi medreseninkinden çok farklı idi. Yıldızlar hesaplanarak caminin kiblesi belirlendiğinden bu daha doğru idi.²²⁴

Uluğ Beg, Çağatay ve Farsça olmak üzere Türk edebiyatının canlanmasına önemli katkı sağlamıştı. Minyatür boyamada ve tarih yazımında diğer alanlardaki kadar olmasa da koruyuculuk yapmıştı. Yukarıda da belirtildiği üzere iki büyük medrese, hangâh, hamam ve iki bahçeli saray inşa ettirmiş, soyuna mensup olanlar için Keş/Şehrisebz'de cami ve mozole yaptırmış, mezarlıklara büyük önem vermişti. 1420'de ise gözlem üzerinde çalışmaya başlamıştı. Çünkü o, bilimsel çalışmaları değerlendirebilen yetenekli bir matematik ve astronomi âlimi idi. Nitekim yapmış olduğu araştırmalar ve tartışmalar için 60-70 kişilik bir heyet oluşturmuştu.²²⁵ Öyle ki Uluğ Beg'in de vezîrlüğünü yapan Seyyid İmameddin bin Zeynel Abidin Hotanî/Seyyid İmadeddin Mahmud Cenâbedî olgun, astronomiden tarihe kadar geniş yelpazede uzman olan bir kişi idi.²²⁶

Uluğ Beg, çocuk ve torunlarının eğitime de özen göstermiş, bilgili bir koruyucu olmuştur. Abdülatif Mîrza, babası Uluğ Beg gibi keskin bir zekâyâ sahipti ve onun kadar olmasa da tarih, nücum ve dinî alanlarda hâkim biriydi. Ancak sert bir yapıya sahipti. Abdülatif Mîrza, Cuma hutbelerinin okunması ve namaz kıldırılmasını bizzat kendisi yapmıştı. O, babasının aksine bir yol izlemiş ve Sultan Ebu Sa'id devrinde büyük bir güce sahip olacak olan Hâce Ubeydullah Ahrâr'ın etkisinde kalmış, din adamları Uluğ Beg devrinden daha rahat durumda olmuşlardı. Belki bundan olsa gerek babası ve kardeşini öldürdükten hemen sonra Uluğ Beg döneminin nüfuzunu kırmak için kendine muhalefet ettikleri gerekçesiyle Barlas ve Tarhan emîrlerinin ileri gelenlerini²²⁷ de ortadan kaldırmıştı.

²²³ Vekayi, I, s.48-49; *Ahsenü't-tevârih*, s.149; Barthold, *a.g.e.*, s.103-105.

²²⁴ Vekayi, I, s.48-49; Barthold, *a.g.e.*, s.106-107, 108.

²²⁵ Vekayi, I, s.48; *Ahsenü't-tevârih*, s.295; Manz, *a.g.m.*, s.813; Peter B. Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, çev. Osman Karatay, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012, s.323; Yüksel, *a.g.e.*, s.32.

²²⁶ *Düstûrü'l-vüzerâ*, s.362; *Matla'-i Sa'deyn*, II/II, s.653; *Âsârü'l-vüzerâ*, s.345.

²²⁷ Emîr Mahmudiyan-ı Tuk, Sultan Cüneyd, Sultan Yusuf ve Emîr İsmail Sufî-yi Tarhan başta olmak üzere önemli bir topluluğu öldürmüştür. *Matla'-i Sa'deyn*, II/II, s.685; *Ahsenü't-tevârih*, s.289.

Sultan Ebû Sa'id Mîrza ise, Uluğ Beg'in yanında büyümüş ve ilim ile kültüre olan kabiliyeti sonucunda da onun sevgisini kazanmıştı. Buna rağmen Sultan Ebû Sa'id Mîrza devri, davet üzerine Taşkent'ten gelen Nakşibendî tarikatının Şeyhi Hâce Ahrâr'ın kırk yıllık nüfuz dönemi olmuştu. Çünkü Hâce Ahrâr, gördüğü rüya üzerine Abdullah Mîrza'nın yanına gitmişti. Hâce Mîrza ile görüştürülmediği gibi hakarete uğramıştı. Bunun üzerine Hâce Ahrâr, Sultan Ebu Sa'id Mîrza ile görüşmüş ve rivayete göre verdiği kerametler gerçek olunca Ebu Sa'id de daha sonra hiçbir zaman bu şeyhin sözünden çıkmamıştı. Ancak rivayete göre Sultan Ebu Sa'id, Hâce Ahrâr'ın kerametiyle Abdullah Mîrza'ya karşı zafer kazanarak saltanat tahtına otursa da bu zaferde Özbek Hükümdarı Ebu'l-Hayr Han'ın büyük yardımının olduğu gerçeği inkâr edilemez.

Hâce Ahrâr birden bire olmasa da şeriata uygun ve manevî kuvvete sahip bir hayat tarzının olması ile birlikte zaten daha önceden sahip olduğu servetini ticaret, mülk ve arazi alımları ile daha da artırmıştı. Gelirinin bir kısmını halka dağıtması bu hâkimiyetin güçlenmesinin en başlıca ögesi olmuştu. Bu dönemle birlikte Semerkand'da Uluğ Beg'in kırk yıl süren hâkimiyeti ve düzeni de bitmiş olacaktı. Nitekim Sultan Ebû Sa'id, Semerkand'a Uluğ Beg'in değil Abdüllatif Mîrza'nın intikamını almak için girmiş ve suçlular Abdüllatif Mîrza'nın öldürüldüğü yerde cezalandırılmıştı.

506

Sultan Ebû Sa'id, Hâce Ahrâr'ın ricası ile Semerkand ve Buhara'da tamgayı kaldırmış ve ileride bütün ülkede dinen yasaklanmış uygulamaların da son verileceği sözünü vermişti. Sultan Ebu Sa'id'in oğlu Sultan Ahmed Mîrza da geçliğinde Hâce Ahrâr'ın müridi olmuş ve daima onun yanında bulunmuştu. Sultan Ebû Sa'id'in ölmesinin ardından ise Hâce Ahrâr'ın nüfuzu daha da artmış, mîrza ve begler ona daha çok ziyaretlerde bulunmaya başlamıştı. Nitekim bu dönemle birlikte Şeyhülislam'ın nüfuzu da tamamen bitmişti.²²⁸

Sonuç

Bilim ve sanat ehline göstermiş olduğu itibarın yanı sıra cömert, adaletli ve faziletli olarak vasıflandırılan Uluğ Beg, yasanın katı bir savunucusu olmamış, her şeyi dinî zümrenin isteğine göre de yapmamıştı. O sadece yasanın hâkim olduğu bir coğrafyada kurulmuş olan devleti yönetmişti. Her şeyi dinî zümrenin eline bırakmadığı gibi yaptığı bütün işleri de yasaya bağlamamıştı. Samimi bir Müslüman olan babası Şahrüh dahi yasadaki anlamı ile kopamamıştı. Öyle ki Uluğ Beg'in yönettiği bölge hâlâ önemli derecede eski gelenekleri sürdüren bir yapıda idi.

²²⁸Matla'-i Sa'deyn, II/II, s.697; Vekayi, I, s.18; Barthold, a.g.e., s.144-145,147, 149, 150; Ahsenü't-tevârih, s.289, 295; Kitab-ı Diyarbekriyye, s.204; Golden, a.g.e., s.323; Yüksel, a.g.e., s.34, 58-59, 128-130.

Uluğ Beg'in saltanatının sona ermesinde etkili olan dinî zümrenin sadece Uluğ Beg zamanındaki durumu ele alındığında eksik olacaktır. Çünkü Sultan Ebu Sa'id Mîrza, Semerkand'a hâkim olduğunda Uluğ Beg'in intikamını almak yerine Abdülatif Mîrza'nın hesabını sormuştu. Nitekim bu iki mîrzanın Uluğ Beg'den farklı olarak sufî gelenekteki şeyhlerin etkisinde kalması ortak noktalarıydı. Yine Sultan Ebu Sa'id Mîrza'nın saltanat davası için giriştiği mücadelede Abdülatif Mîrza zamanında Abdullah Mîrza'ya karşı mücadelesine göre Buhara'daki meşayihden daha az destek almıştı. Çünkü bu zümrenin Abdülatif Mîrza'ya karşı pek bir rahatsızlığı olmamıştı.

Sufî kanadın hoşnutsuz tavrının en büyük nedeni Uluğ Beg'in dinen rahatsızlık veren davranışları değil, Uluğ Beg'in bu dervişlerin himayesini kabul etmemesindendi. Uluğ Beg ile dinî önderler arasında geçen olaylar, Barthold'a göre Uluğ Beg'in anlayışsız ve katı biri olmadığını göstermektedir. Uluğ Beg, bütün hükümlerinde şeriata dayanan örnek bir hükümdar değildi. Ancak kendi arzularını Allah ve peygamberin hükümlerine tercih eden zalim de değildi.

KAYNAKÇA

507

Aka, İsmail, *Mirza Şahrüh ve Zamanı (1405-1447)*, TTK Yay., Ankara 1994.

Alan, Hayrunnisa, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular 1360-1506*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2007.

Barthold, Wilhelm, *Uluğ Beg ve Zamanı*, çev. İsmail Aka, TTK. Yay., Ankara 1997.

Ca'ferî b. Muhammed el-Hüseynî, *Târih-i Kebîr (Tevârih-i Enbiyâ ve Mülûk)*, çev. İsmail Aka, TTK. Yay., Ankara 2011.

Ebu Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, çev. Mürsel Öztürk, TTK. Yay., Ankara 2014.

Eğilmez, Savaş, *Krallara Mektuplar*, Fenomen Yayıncılık, Erzurum 2010.

Fasih Ahmed bin Celaledin Muhammed Hafî, *Mücmel-i Fasihî*, III, nşr. Mahmud Ferruh, Bastan-Meşhed 1339.

Gazi Zahirüddin Muhammed Babur, *Vekayi*, I, çev. Reşit Rahmeti Arat, TTK. Yay., Ankara 1987.

Gıyaseddin Nakkaş, *Hıtay Sefaretnamesi*, haz. Betül Mutlu, TTK. Yay., Ankara 2013.

Golden, Peter B., *Türk Halkları Tarihine Giriş*, çev. Osman Karatay, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012.

Hafız Abru, *Zübdetü't-tevârih*, II, nşr. Seyyid Kemal Hac Seyyid Cevadî, Tahran 1372.

Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-Tevarih*, çev. Mürsel Öztürk, TTK. Yay., Ankara 2006.

Hondmir, *Düstûrü'l-vüzerâ*, nşr. Said Nefisî, Tahran 1317 (2535 Şehinşahî).

İbni Arabşah, *Acâibu'l Makdûr fî Nevâib-i Timûr*, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul 2012.

Jorga, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, I, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yay., İstanbul 2009.

Kemaleddin Abdürrezzak Semerkandî, *Matla'-i Sa'deyn ve Mecma'-i Bahreyn*, II/II, nşr. Abdülhüseyin Nevaî, Tahran 2004.

Manz, Beatrice Forbes, "Ulugh Beg", *EP*, X, Leiden-Brill 2000, s.812-814.

Mirza Haydar Duğlat, *Tarih-i Reşidî*, çev. Osman Karatay, Selenge Yay., İstanbul 2006.

Muizzü'l-ensab, Almatı 2006.

Nizamüddin Şâmî, *Zafernâme*, çev. Necati Lugal, TTK. Yay., Ankara 1987.

Roxburgh, David J., "The Timurid and Turkmen Dynasties of Iran, Afghanistan and Central Asia, c.1370-1506", *Turks A Journey of A Thousand Years, 600-1600*, London 2005.

Şerefüddin Ali Yezdî, *Zafernâme*, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul 2013.

Tacü's-selmânî, *Tarihnâme*, çev. İsmail Aka, TTK. Yay., Ankara 1999.

Togan, Nazmiye, "Temür zamanında aristokrat Türk kadını", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, V/1-4, İstanbul 1973, s.3-14.

Unat,Yavuz, "Uluğ Bey", *DİA*, C. 42, İstanbul 2012, s.127-129.

Yağlı, Ali Rıza, *Timurlu Devleti'nde Vezîrlar ve Vezîrlük Kurumu*, Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2014.

Yüksel, Musa Şamil, *Timurlularda Din-Devlet İlişkisi*, TTK Yay., Ankara 2009.

12 EYLÜL 1980 DARBESİ'NİN TÜRK BELEDİYE SİSTEMİNE ETKİLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

A DISCUSSION ON THE EFFECT OF SEPTEMBER 12th 1980 COUP TO TURKISH MUNICIPALITY SYSTEM

Hasan YAYLI•

Ahmet FIRINCI•

ÖZET

509

Askeri darbeler askerin kendi emir komuta zinciri içerisinde ve anti demokratik yollarla siyasi iktidarı ele geçirmesi olarak tanımlanabilir. Askeri darbenin toplumsal tabanda da destek bulabilmesi için ülkenin sosyal, siyasal, ekonomik istikrarsızlık içinde olduğu ve ordunun bu istikrarsızlığı en kısa sürede “istikrara kavuşturacağı!” vurgusu darbelerin temel karakterlerinden biridir. Bu söylem askeri darbelerin hemen ardından adı geçen sorun alanlarında bir dizi düzenlemenin de yapılması ile pekiştirilmek istenir. Anti demokratik yollarla yönetime el koyan silahlı kuvvetlerin kendi vesayet rejimini kurumsallaştırdıktan sonra ülke yönetimini sivil iktidarlara devretme yönündeki tercihi özellikle Türk darbe tarihindeki önemli ortak paydalardan biridir Gerek 27 Mayıs ve gerekse 12 Eylül askeri darbeleri, oluşturdukları vesayet rejimini Anayasal temele kavuşturduktan sonra siyasi iktidarlara seçimle gelen sivil idarelere devretmişlerdir.

12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra Milli Güvenlik Konseyinin ülke yönetimini, demokratik seçimlerle mecliste çoğunluğu ele geçiren ANAP'a devrettiği 6 Kasım 1983 yılına kadarki dönem Türk İdare tarihinde ara dönem olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemde, olağanüstü koşulların gerektirdiği kısa vadeli bazı düzenlemeler yanında Türk belediyeçilik sisteminin uzun yıllardır tartıştığı fakat

• Doç.Dr. Kırıkkale Üniversitesi İİBF SBKY Bölümü Öğretim üyesi, hyayli@hotmail.com

• Kırıkkale Üniversitesi SBE SBKY ABD Doktora Öğrencisi

siyasi ve ekonomik krizlerden dolayı bir türlü yasalaştıramadığı gelirler yasası başta olmak üzere günümüzde de yürürlüğü devam eden bazı yasal ve kurumsal düzenlemeler yapılmıştır.

12 Eylül askeri darbesi döneminde yapılan bu düzenlemeler, belediye sistemimiz açısından etkileri hala devam eden düzenlemelerdir. Özellikle belediye gelirlerini düzenleyen kanunların halen yürürlükte olması, büyükşehir belediye yönetimlerinin temellerinin bu dönemde atılmış olması ve İSKİ'nin yine bu dönemde kurulmuş olması, adı geçen dönemi günümüz belediye sistemi üzerindeki etkisi açısından incelenmeye değer kılmaktadır. Bu çalışmada, ara dönemde gerçekleştirilen ve Türk belediyecilik sistemini etkileyen kısa vadeli düzenlemelerin yanı sıra günümüzde de Türk belediyecilik sisteminde izleri takip edilebilen yasal ve kurumsal düzenlemelerin neler olduğu ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler; belediye, ara dönem, askeri darbe, İSKİ, belediye gelirleri kanunu

ABSTRACT

The military coups can be defined as capturing the political power by the chain of command and the anti-democratic ways. One of the main characters of the coups is the social, political and economic instability of the country and “stabilize the country at once” emphasis of the army for getting the support of the society. This discourse is reinforced by regulating some of these problems after the military coups. One of the common grounds of Turkish coups is the preference of the military who seize the control by anti-democratic ways to transfer the governing to civil powers after institutionalizing the custody regime. The May 27th and September 12th military coups transferred the power to the elected civil governments after transforming the custody regime into constitutional base.

After the military coup on September 12th 1980, the period between 1980 and November 6th 1983 when National Security Council transferred the government to ANAP elected by democratic elections is called as interlude in Turkish administration history. In this period, some short run regulations related to emergency conditions and some legal and institutional regulations were done, which there were some regulations still continuing or discussed by Turkish Municipality System for years.

These regulations made on September 12th military coup are still effective for our municipality system. As these municipal revenues acts are still in force today, fundamentals of metropolitan municipality methods were done in this period and İSKİ was founded in this period, this period is important to be examined in terms of

the effect of it on the system of municipality nowadays. In this study, the aim is to discuss the short run regulations done in this interlude and institutional and legal regulations which are effective in Turkish municipality system nowadays.

Key Words: municipality, interlude, military coup, İSKİ, municipal revenues act

GİRİŞ

Batıda sanayileşme sonucunda gerçekleşen kentleşmenin yarattığı sorunlara bir çözüm modeli olarak geliştirilen ve kaynakları ortaçağ kentleri dönemindeki “comün”lere dayanan belediyeler, mahalli idare birimleri arasında en çok bilinen ve hizmet alanı en geniş olan yerel yönetim birimi olarak tanımlanabilir. Batıda “comün” geleneğinin modern devlete adapte edilmesi ile oluşan belediye sistemi iki fonksiyon yerine getiren bir idare aygıtı olarak düzenlenmiştir. Bu fonksiyonlardan ilki örgütlenmesi ve işleyişi demokratik taleplere cevap verecek şekilde katılımcı bir yapı ile tasarlanan belediyeler, demokrasi kültürünün toplumsal tabanda yaygınlaşmasına katkı sağlamaktadır. Belediyelerin geleneksel kurumlar olmasından dolayı yerel feodal ilişkiler oluşturma potansiyeline de sahip olduğuna yönelik eleştirilere karşın literatürde belediyelerin demokratik kültürün inşasına olumlu katkıları olan kurumlar olduğu genel kabul görmektedir. Belediyelerin ikinci işlevi de belde sınırları içindeki mahalli ve müşterek hizmetlerin daha etkin, verimli ve hızlı sunulmasına imkân sağlayan bir örgütlenme modeli olmasıdır. Demokratik toplumlarda belediye sistemini oluşturan yasal çerçeve tasarlanırken bu iki işlevin belediyeler uhdesinde birlikte gerçekleşmesine imkan sağlayacak bir model geliştirilmesi çabası öncelenmektedir. Bu önceliğin içeriği ise ülkelerin yönetim kültürlerine göre şekillenmektedir. Bu cümleden olmak üzere merkeziyetçi yönetim geleneğine sahip olan ülkelerde belediye sisteminin daha çok hizmet sunum modeli olarak tasarlanması, demokrasiye olası katkısının ikincil düzeyde kalması, hatta bazen tamamen gözardı edilmesi mümkündür. Türk belediyecilik sisteminin inşasında da merkeziyetçi geleneğin etkileri açık bir şekilde görülmektedir. Gerek Osmanlı belediyecilik mirası ve gerekse cumhuriyet dönemi uygulamaları ile oluşan belediyecilik geleneğimizin ana karakterinin merkezi idarenin vesayet uygulamaları ile demokratik niteliği kısıtlanmış bir belediyecilik geleneği olduğu tespiti bu noktada büyük çoğunlukla üzerinde ittifak edilen bir tespittir. Her ne kadar özellikle 2000’li yıllardan sonra gerçekleştirilen düzenlemelerle belediyeler üzerindeki vesayet uygulamaları hafifletilmiş olsa da, Türk yönetim geleneğinin merkeziyetçi yapısı ve Türkiye’nin siyasi ve kültürel konjonktüründen dolayı belediyelerin idari özerklik kapasitesinin daha da güçlendirilmesi en azından bu gün için mümkün görünmemektedir.

Burada önemli olan bir husus Türk idare tarihinde, bir yerel yönetim birimi olan belediyeleri doğuran sürecin batıdakine benzer bir şekilde gelişmemiş olduğu durumudur. Zira batıda yerel yönetimler 12.yüzyıldan başlayarak günümüze kadar uzanan tarihi gelişmenin bir ürünüdür. Merkezi hükümet karşısında, bir bölgenin ya da kentin, mali-idari alanda özerklik elde edip güçlenmesiyle yerel yönetimler ortaya çıkmıştır. Yani Batı'da yerel yönetimler merkezi hükümete karşı çıkışın ve tarihi perspektif olarak 'muhalefet' kavramıyla yakından ilişkili kurumlardır. Oysa, Tanzimat'a kadar yerel yönetim kavramı Türk idari-siyasi tarihinde görülmez, çünkü padişahın koruduğu değerler ve yönetim anlayışı, toplumun inanç ve kültür yapısı ile bir bütünlük arz etmektedir. Bu nedenle 'muhalefete' yani yerel yönetimlere bir başka deyişle Batı'daki gibi idari ve mali özerkliğe sahip bir başka kuruma ne toplum ne de merkezi hükümet olumlu bakmamıştır (Koçak ve Ekşi, 2010:296).

Türk idare tarihinde yerel yönetimlere ilişkin somut yapılanmalar Tanzimat sonrasına rastlanmaktadır. İlk defa 1855 yılında İstanbul Şehremaneti adıyla İstanbul'da kurulan, daha sonra farklı modellerle önce tüm İstanbul'a ve sonra da taşraya yayılan belediye yapılanmasının kurgulanmasındaki temel ilke, yerel hizmetlerin etkin ve verimli sunulması yönündeki beklentidir. Zira merkez karşısında bir "çevre" ihdas etmek yönünde bir amaç, ne Osmanlı bürokrasisinde ne de Cumhuriyet bürokrasisinde yer almaz. Belediye sisteminin kurulması, merkezi iktidarın bazı yetkilerinin yerelleştirilmesi olarak ortaya çıksa da Türkiye'de gerek Tanzimat sonrası ortaya çıkan belediyeçilik ve gerekse 1580 sayılı kanunda kendisini bulan Cumhuriyet belediyeçiliği merkezi iktidarın gücünü korumak ve yerel aktörlerin sisteme karşı muhalefetini kontrol altına almak amacı ile oluşturulmuştur. Merkezi yönetimin dışında yeni bir idare aygıtı oluşturulurken, yönetimde merkeziyetçilik ilkesi hakim kılınmaya çalışılmıştır. Bu durum belediyelerin, Tanzimat yöneticilerinin yerel eşrafın gücünü kırmasında, Cumhuriyet idarecilerinin de eski İttihat ve Terakkicilerin yerel düzeyde güçlenerek rejim muhalifi odaklar oluşturabilme çabalarını ortadan kaldırmada başarılı olmalarını sağlamıştır. Merkezi idarenin yerel yönetimler üzerindeki bu denetimini sağlayan mekanizma ise ilk defa 1982 anayasasında, Anayasal zemine kavuşturulan idari vesayet mekanizması olmuştur.

Belediyelerin kararları ve organları üzerinde oluşturulan katı vesayetin temel gerekçesi 1580 sayılı eski belediye kanununun hazırlandığı dönemin İçişleri Bakanı olan Şükrü KAYA tarafından "sıkı kontrol"ün sağlanması olarak belirtilmektedir. Bu sıkı kontrol sayesinde Osmanlının yıkılışına sebep olan keyfi idarenin ve anarşinin de önüne geçilmiş olacaktır. Yine Şükrü Kaya'ya göre "belediyeler üzerinde kurulan idari vesayet, yerel işlerde belediye organlarının yetkilerinin sınırlandırılması anlamı taşımamaktadır. Zira halkın yararı ancak belediye bütçelerinin düzenlenmesi ve

kontrolü ile temin olunabilir. 35 yıl imparatorluğu idare edenlerin bütçesiz bir şekilde tasarrufta bulunmaları koskoca bir imparatorluğu batırmıştır. O nedenledir ki oluşturulacak belediye idaresi üzerinde keyfi yönetimi engellemeye dönük bir denetim mekanizmasının oluşturulmasından daha doğal bir şey olamaz” (Ergüven,1938:44-45). Şükrü Kaya’nın belediye sistemine yüklediği ve belediyelerin mahalli ve müşterek nitelikli hizmet üreten taşra birimleri olarak idari yapının içine yerleştirilmesine mümkün kılan bu anlayışın Türk yönetim geleneğinin belediyelere bakışının panoramik bir özeti olduğu söylenebilir. Zira daha sonraki dönemlerde yapılan düzenlemelerde de belediyelerin merkezi idarenin karşısında tam anlamı ile bir “çevre” olmasını mümkün kılmamıştır. Bunu sağlamak için de merkezi idare her zaman idari vesayet uygulamalarını kullanmış, gerek duyduğu zamanlarda yeni vesayet uygulamaları ihdas etmeye de devam etmiştir.

Ancak belediyeler, merkezi yönetimin gücünü pekiştirmenin bir aracı olarak yapılandırılırken kendi asli fonksiyonunu hayata geçirmek konusunda kısır kalmıştır. Merkezi yönetimin ağır vesayetinin açık bir şekilde hissedildiği Türk belediyeçiliği işte bu noktada demokratikleşmeye katkı sağlama kabiliyeti kazandırılması gereken bir kurum olarak kendini göstermektedir. Bu zorunluluk Türk belediyeçilik sisteminin yeniden yapılandırılması tartışmalarının temel taleplerinden biri olarak ortaya çıkmıştır.

513

1950’li yıllar Türk toplumsal hayatında önemli bir kırılmaya işaret etmektedir. Adı geçen dönemle birlikte başlayan hızlı kentleşmenin yarattığı toplumsal dönüşüm ve kente dair sorunlar her geçen yıl artarak büyümüştür. Bu dönemde hızla kentleşen Türk toplumu, sanayileşmeye paralel bir kentleşme süreci yaşamadığı için kentsel sorunlar daha da çeşitlenmiştir. Kentsel mekanda ortaya çıkan ve büyük çoğunluğu yerel nitelikli sorunlar olan bu sorunların çözümündeki asli muhatap ise bir yerel yönetim birimi olan belediyelerin olduğu açıktır. Ancak 1930 yılında ülke kentleşmesinin henüz %25’ler düzeyinde gerçekleştiği bir ortamın ürünü olan 1580 sayılı belediye kanununun, 1970’li yıllara gelindiğinde kentleşme düzeyinin %50’lere ulaştığı, üç büyük kentin nüfusunun milyonu aştığı bir durumun ürettiği belediyeler arası farklılaşma ihtiyacını karşılayacak esneklikte olmadığı açıktır. Aynı zamanda adı geçen dönemde yürürlükte olan belediye kanununun yeni ortaya çıkan veya hızla kalabalıklaşan bu kentlerin ihtiyacını karşılayacak bir mevzuat içeriğine sahip olmadığı da bilinmektedir. Diğer taraftan dönemin belediye sisteminin mali çerçevesini oluşturan Belediye Gelirleri Kanununun da belediyeler için yeterli mali kapasite oluşturamadığı da bilinmektedir. Bu sorunlar karşısında ise merkezi idarenin içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik krizlerden dolayı kalıcı çözümler üretmesi de mümkün olmamıştır. Kentlerde yaşanan sorunların hızla artması ancak bu sorunlara mevcut sistemin çözüm üretememesinden dolayı da sistemin rehabilite

edilmesi gerekliliği her ortamda dile getirilen bir toplumsal ortak payda olarak tartışılmıştır. Belediye sisteminin rehabilite edilmesi gerekliliği üzerinde tüm toplumsal ve siyasal paydaşlar mutabık olmasına rağmen uzlaşılamayan nokta ise bu reformun içeriği ve yönü konusunda yaşanan fikir ayrılığıdır. Bazı çevreler sadece belediyelerin idari ve mali kapasitesinin güçlendirilmesi ile yetinilmesini politika olarak benimserken bazı çevreler de yanı sıra belediyelerin demokratik yönünün de dikkate alınması ve bu çerçevede idari ve mali özerkliğinin artırılması gerekliliğini savunmaktadır. Bu tartışma Türk idare tarihinde sadece 1970’li yıllara has bir tartışma olmayıp ilk belediye teşkilatının oluşturulduğu dönemden başlayıp günümüzde de varlığını sürdüren bir tartışmadır.

1980 yılına gelindiğinde siyasi iktidarın önündeki belediyecilik mirasının görünümünün bir özetini ifade eden bu tartışma ve bu tartışmaya temel teşkil eden saiklerin ortaya çıkardığı sorun alanlarına yönelik çözümlerin, ara dönemde, tamamen belediyelerin idari ve mali kapasitesinin artırılmasına odaklandığı ve belediyelerin demokratik siyasal birimler olma işlevinin ise göz ardı edildiği bir dönem olarak ortaya çıkmıştır. 12 Eylül Askeri darbesi ile iktidarı ele geçiren ve üç yıl bu durumunu muhafaza eden Milli Güvenlik Konseyi, bu dönemde belediye sisteminin acil çözüm bekleyen sorun alanlarına müdahale içeren bir çok yasal ve kurumsal düzenleme yapmıştır. Bu dönemde çıkarılan yasalar ve kurulan kurumsal yapıların bir kısmı hala yürürlüktedir. Her ne kadar bu dönemde belediyecilik sistemini rehabilite etmeye yönelik yapılan düzenlemelerin önemli bir kısmı, sivil iktidarlar döneminde, belediyelerin demokratik siyasal birimler olduğu gerçeği de gözetilerek yeniden ele alınmış olsa da yasaların içeriğindeki “darbe düzenlemesi” olduğu gerçeği varlığını sürdürmektedir. Ara dönem iktidarını bu düzenlemelere yönelten ana etken ise 1960-1980 yılları arasında yaşanan sosyal, siyasi ve ekonomik dönüşümlerin doğurduğu sorunlar ve bu sorunların dönemin koşulları içinde çözülememesinden kaynaklanan birikimdir.

Bu çalışmada 1980 yılına devreden mirası ortaya çıkaran etkenler ile bu mirasın içeriği ortaya koyulduktan sonra, ara dönemde belediyecilik alanında gerçekleştirilen yasal ve kurumsal düzenlemeler tartışılacaktır. Bu yapılırken dönemin yasal ve kurumsal düzenlemelerinin kronolojisinin oluşturulmasının yanı sıra, bu düzenlemelerin daha sonraki sivil siyasi iktidarların düzenlemeleri üzerindeki etkisi de ortaya koyulacaktır. Çalışmanın temel tezi ara döneme denk gelen askeri yönetim döneminde gerçekleştirilen belediyelerle ilgili düzenlemelerin amacının, hiçbir şekilde demokratik bir belediye sistemi oluşturmak olmadığı, kentsel alanda biriken sorunların çözümünde daha aktif olarak yer alabilecek ve sadece hizmet odaklı olan bir belediye sisteminin dizayn edildiği varsayımdır. Bu

varsayımın; varlık sebebi anti demokratik ve hukuk dışı yollarla siyasi iktidarı ele geçirmeye dayanan bir yönetim için şaşırtıcı bir tespit olmayacağı açıktır.

Ara Döneme Devredilen Miras: 1960/1980 Dönemi Belediyeciliği

7 Mayıs 1960 tarihindeki askeri müdahalenin ardından iktidarı ele alan Milli Birlik Komitesi (MBK), 1924 Anayasasının bazı hükümlerini değiştiren geçici bir Anayasa düzeni kurmuştur. MBK'nin çıkardığı 157 ve 158 sayılı Kanunlara dayanılarak bir Kurucu Meclis kurulması ve yeni anayasanın bu Meclis tarafından yapılması kararlaştırılmıştır. Kurucu Meclis yeni anayasayı hazırlamış ve bu anayasa 7 Eylül 1961 tarihinde halk oyuna sunularak kesinleştirilmiştir (Özbudun,1991:16).

1961 Anayasasında 1924 Anayasasından farklı olarak mahalli idareler müstakil bir madde başlığı altında 116. maddede düzenlenmiştir. 1961 Anayasasının 116. Maddesine göre:

“Mahalli idareler, il, belediye veya köy halkının mahalli müşterek ihtiyaçlarını karşılayan ve genel karar organları halk tarafından seçilen kamu tüzel kişileridir. Mahalli idarelerin seçimleri, kanunun gösterdiği zamanlarda ve 55'inci maddede yazılı esaslara göre yapılır. Mahalli idarelerin seçilmiş organlarının organlık sıfatını kazanma ve kaybetmeleri konusundaki denetim, ancak yargı yolu ile olur. Mahalli idarelerin kuruluşları, kendi aralarında birlik kurmaları, görevleri, yetkileri, maliye ve kolluk işleri ve merkezi idare ile karşılıklı bağ ve ilgileri kanunla düzenlenir. Bu idarelere, görevleri ile orantılı gelir kaynakları sağlanır” denilmektedir.

1961 Anayasasının özgürlükçü bir anlayıştan yola çıktığı ve bir çok yeni kurumu devlet yapısının içine kattığı bilinmektedir. Bu özgürlükçü anlayış, mahalli idareleri düzenleyen maddelere de yansımıştır. Mahalli İdare birimlerinin neler olduğu anayasada sayılmış, genel karar organlarının seçimle oluşturulması hükme bağlanmış, seçilmiş organların denetlenmesi yargı organlarına bırakılmış, idareler arası ilişkilerin ancak kanunla düzenlenebileceği ilkesi benimsenmiş ve mahalli idarelere görevleri ile orantılı gelir kaynakları sağlanması gerekliliği Anayasal güvenceye kavuşturulmuştur.

1961 Anayasası, mahalli idareler üzerinde merkezi yönetimin denetim yetkisini ifade eden idari vesayete ilişkin herhangi bir düzenleme içermemektedir. Merkezi idare ile mahalli idareler arasındaki ilişkilerin düzenlenmesinde inisiyatifi yasa koyucuya bırakan 1961 Anayasası, bu konuda yapılacak düzenlemelerin sınırlarını çizmediği için yerinden yönetim ilkesine uygun olmayacak düzenlemelere açık kapı bırakmıştır. Her ne kadar bazı yazarlar anayasada idari vesayet terimine yer verilmemiş olmasını, 1961 Anayasasının mahalli idareler alanındaki özgürlükçü

üslubunun bir göstergesi olarak yorumlasalar da, idari vesayet uygulaması bu dönemde de devam etmiştir. Anayasal bir ilke olan idarenin bütünlüğü ilkesinin gerçekleştirilmesi için, merkezi idarenin mahalli idareleri idari vesayet yolu ile denetlemesi bir genel kamu hukuku kuralıdır. Bu bakımdan Anayasa metninde “idari vesayet” teriminin geçmemesini mahalli idarelerin idari ve mali özerklik alanını genişleten bir durum olarak görmek mümkün değildir.

1924 Anayasası ile kıyaslandığında 1961 Anayasası, mahalli idareler ile ilgili olarak müstakil bir başlık altında kapsamlı bir düzenleme yapmıştır. Buna karşın 1961 Anayasası döneminde, belediyelerle ilgili olarak yasal düzenlemelere çok fazla rastlanmaz. Anayasal bir zorunluluk olarak ortaya koyulan mahalli idarelere görevleri ile orantılı gelir kaynakları sağlanması hükmü, gerekli yasal düzenlemelerin yapılmaması nedeni ile askıda kalmıştır. Bu dönemde belediyeler gelir, personel ve inisiyatif yönünden yetersiz duruma düştükleri için, kamuoyunda güçsüz idare intibainın oluşmasına engel olunamamıştır (Meriç,1981:35). Bu yetersizlikleri nedeniyle idari ve mali açıdan zor duruma düşen belediyeler, yapacakları en küçük bir işte bile bakanlıkların kontrolü altına girmişlerdir. 1960-1980 dönemi, belediyelerin bu yönleri nedeniyle, hizmet üreten kuruluşlar olmaktan çıkıp, devamlı tüketen ve hükümetin sırtına yük olan, aşırı politize olmuş kuruluşların yılları olarak hatırlanmaktadır (Ökmen,2004:58).

516

1960-1980 döneminde belediyelerin durumlarını iyileştirmeye yönelik önemli düzenlemelere rastlamak mümkün değildir. Ancak yine bu dönemin ikinci yarısında, bazı belediye başkanlarının bireysel çabalarından kaynaklanan başarılı uygulamaların da etkisiyle belediye sisteminin daha demokratik, mali açıdan daha güçlü, idari açıdan özerk ve katılımcı bir kimlikle yeniden yapılandırılmasına yönelik talepler bir çok alanda yüksek sesle ifade edilmeye başlamıştır.

Hızlı ve düzensiz kentleşme olgusunun toplumsal sorunlara yol açışı, bilindiği gibi 1950’li yılların sosyo-politik oluşumlarından kaynaklanmıştır. Gecekondulaşma, disiplinsiz ve savruk arazi kullanımı, kent merkezlerinin çevrelerinde taşradan yeni göçmüş insan kümelerinin oluşmasına yol açıyordu. Bu sevimsiz ve giderek gayri insani akıl dışılıklar sergilemeye başlayan gelişmeye devlet eliyle bir müdahale gerekiyordu. Başlangıçta bu müdahale İmar ve İskan Bakanlığı eliyle gerçekleştirilmiş ancak yine kontrol edilemeyen bu durum devam etmiştir. 1950’li yıllarda başlayan kentleşme hareketinin yönetilememesi nedeniyle özellikle büyük kentlerimizde sağlıklı, çarpık ve gecekondu temelli bir kentleşme çizgisi oluşmaya başlamıştır. 1955 yılında % 25 olan Ankara’daki gecekondu oranı 1970 yılına gelindiğinde % 60’lık bir düzeye çıkmıştır (Keleş,2004:562).

1970'li yılların toplumsal karmaşası ve kentlere hücumun kontrol edilemez hale gelişi, toplumu ve devlet yönetim sistemini daha farklı yeni arayışlara sevk etmiştir. Kentleşmenin, özellikle iç göçün yönetilememesinden kaynaklanan olumsuz dışsallıklarının ürettiği maliyetlerin, daha çok kentsel alanda ortaya çıkan hizmet taleplerini nitelik ve nicelik yönünden baskıladığı bu dönemde, bir kentsel hizmet sunum modeli olarak belediyelerin sistem içindeki konumu daha da önemli hale gelmiştir. Zira sağlıklı kentleşmenin ortaya çıkardığı başlıca sorun alanlarının çözümü konusunda sorumlu idarenin belediyeler olduğu açıktır. Kent içi ulaşım, konut sorunu, gecekondulaşma, yetersiz altyapı, sosyal donatıların eksikliği, yeni kentlilerin kente uyum sorunları gibi somut sorunlar olarak beliren bu dışsallıkların çözümünde, yeterli mali ve idari kapasiteye sahip olmayan belediyeler çözüm üretmekte yetersiz kalmışlardır. Bu çözümsüzlük 1980'li yıllara gelindiğinde sorunların kronikleşmiş sorunlar olarak belirmesine neden olmuştur.

Bu konjunktürde yapılan 1973 yerel seçimlerinde büyük bir başarı elde eden Cumhuriyet Halk Partisi'nin Türkiye'de bir mahalli idare rüzgarı estirdiğine tanık olunuyordu. Bu dönemde toplumun çeşitli katmanlarında, klasik merkezi devlet - yerel yönetim ilişkisi yerine, mevcut sistem içinde hizmet sunum kapasitesi artırılmış, demokratik niteliği güçlendirilmiş bir belediye sistemi kurulabileceği umudunun ön plana çıkarmaya başladığı gözleniyordu. Bazı belediyelerin bireysel yerel başarıları da bu yoldaki umutları ve beklentileri takviye ediyordu. Dolayısıyla, disiplinsiz, dağınık ve hem fiziki hem de sosyolojik yönlerden sağlıklı kentleşme olgusuna, mahalli idareleri de aktif biçimde entegre ederek bir ikinci müdahale yapılıp yapılamayacağı tartışılmaya başlanmıştı. Akademik dünyadan, mimarlık-mühendislik tasarım ve uygulama çevrelerinden, o dönemin mevcut başarılı belediye başkanlarından ve genel entelektüel dünyadan, bu düşüncüyü destekleyici görüşlere sahip başka kişilerden de fikirlerini yazılı ya da sözlü ifadelere dökenler oluyordu.

Adı geçen dönemde toplumsal belediyecilik anlayışı olarak tanımlanan bu yeni belediyecilik anlayışının altı temel niteliği vardı. Bu nitelikler: demokratik-katılımcı, üretici, kaynak yaratıcı, düzenleyici, yönlendirici, birlikçi-bütünlükçü olmalarıdır. Bu niteliklerle kendisini ifade eden belediyecilik anlayışı merkezi hükümet tarafından bir hükümet politikasına dönüştürülemediği için bireysel uygulama başarıları olmaktan öteye geçememiştir. Ancak bu anlayış Türk belediyecilik geleneğinde önemli bir kırılma olma niteliği de taşımaktadır. Çünkü bu dönemdeki belediyecilik tartışmalarının merkezinde yer alan nitelikler, daha sonra ortaya koyulan bir çok tartışma ve reform girişimine de kılavuzluk etmiştir. Gerek ara dönemde ve gerekse 2004 belediye reformu düzenlemelerinde bu dönemdeki tartışmalardan elde edilen birikimin izleri olduğunu görmekteyiz.

Bu dönemde tartışmaların odağında daha çok belediye gelirlerinin artırılması, belediyelerin özerkliklerinin güçlendirilmesi, kentsel yaşamı daha güçlü bir şekilde kontrol edebilecek yetki ve imtiyazlarla donatılmış olması ve katılımcı bir belediye talebi içeren model vardı. Ancak CHP'nin 1977 seçimlerinde tek başına iktidar olamaması, belediye başkanları ve akademisyenler arasında çok güçlü destek bulan bu anlayışın, belediye sistemini yeniden yapılandıracak bir merkezi hükümet politikasına dönüşmesini engelledi. Zira toplumsal belediyecilik tartışmaları ile üretilen hava sayesinde, CHP siyasetçileri de ülkenin içinde bulunduğu kentsel sorunların çözümünün bu belediyecilik anlayışı ile sağlanabileceği kanaatini edinmeye başlamışlardı.

1960-1980 dönemi, Türk belediyecilik sisteminin bir önceki dönemden devraldığı sorunların çözümüne yönelik yasal düzenlemelerin üretilmediği bir dönemdir. 1973 yerel seçimlerinden sonra büyük şehirlerde belediye seçimlerini kazanan CHP'li belediye başkanlarının öncülüğünde başlatılan sosyal demokrat belediyecilik anlayışı uygulamada bazı başarılar elde etmiş olmakla birlikte, bu başarılar daha çok bireysel çabalardan kaynaklanmıştır. Ancak bu uygulamalardan elde edilen tecrübeler belediye sistemimiz açısından önemli bir kazanım olarak değerlendirilmelidir.

Bu dönemde her ne kadar yasal düzenlemeler yapılmamış olsa da gelecekte yapılacak düzenlemelere ışık tutabilecek başka çalışmalar yapılmıştır. Adı geçen dönemde iki kez belediye gelirleri yasası çıkarılmak istenmiş, bunlardan 1971 yılındaki birincisi sadece tasarı olarak kalmış, 1979 yılındaki ikincisi de Cumhurbaşkanı tarafından veto edilmiştir. Yine bu dönemde İçişleri Bakanlığı tarafından 1967-1971 yılları arasında yapılan çalışmalarla İç Düzen Projesi hazırlanmıştır. Bu projenin sonunda çalışma sonuçları; belediyeler, köyler ve il özel idarelerine ayrılmış kitaplar halinde yayımlanmıştır. Bu araştırmanın sonuçlarından hareketle İçişleri Bakanlığı on iki yasa tasarısı hazırlamıştır (Yalçındağ,1992:21). Bunlar il özel idareleri, belediyeler, köyler, belediye cezaları, mahalli idareler enstitüsü, mahalli idareler mali denetleme kurulu, metropoliten hizmet birliği, mahalli idareler iktisadi teşebbüsleri ve mahalli idareler memurları yasa tasarılarıdır (Alada,1990:134). Ancak bu tasarıların hiçbiri yasalaşma imkanı bulamamıştır. Bu dönemde Türk mahalli idarelerinin yeniden yapılandırılmasına ilişkin tespit ve öneriler içeren bazı raporlar da yayınlanmıştır. Bu raporlardan özellikle Fehmi YAVUZ tarafından hazırlanan "Türk Mahalli İdarelerinin Yeniden Düzenlenmesi Raporu" doğrudan mahalli idare sisteminin yeniden düzenlenmesine ilişkindir.

Dolayısıyla ara dönem öncesine bakıldığında belediyelerin bu noktada ciddi sıkıntıları olduğu görülür. Zira 1970-1980 yılları, enflasyonun etkileri altında borç yükü çoğalan belediyelerin hazineye ve kamu iktisadi girişimlerine olan borçlarının

sürekli olarak kaldırıldığı (terkin) veya ertelendiği (tahkim) bir dönemdir. Buna binaen, bir belediye gelirleri yasasının çıkarılması ve böylece mali denkleştirmenin sağlanması yönündeki çabalar da aralıksız sürdürülmüştür. Bunun ilgili olarak 1978 yılında belediye gelirleri yasasında değişiklik öngören yasa meclisten geçmiş ancak cumhurbaşkanı vetosuna takılmıştır (Keleş 1985: 6).

Özellikle 1970'li yıllarda biriken ancak 1980 yılına gelindiğinde siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklardan dolayı çözüme kavuşturulamayan sorunlar arasında;

- Belediyelerin görevleri ile orantılı gelir kaynaklarından yoksun olması,
 - Özellikle İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük yerleşim merkezlerinde ortaya çıkan anakent bölgelerinin mevcut belediyeler arası farklılaşmaya izin vermeyen mevzuat ile yönetilemiyor olması,
 - Belediyelerin idari özerklikten yoksun olması
- başlıklarının öne çıkan başlıklar olduğu görülmektedir. Bu sorun başlıkları nedeni ile 12 Eylül yönetiminin önünde yer alan belediyeçilik mirasının bir enkaz niteliğinde olduğu açıktır.

Ara Dönemde Belediyeçilik Alanında Yapılan Düzenlemeler (1981-1983)

12 Eylül 1980 Askeri darbesinden 6 Kasım 1983 yılına kadarki dönem Türk İdare tarihinde ara dönem olarak adlandırılmaktadır (Keleş,2004:511). Bu dönemde olağanüstü koşulların gerektirdiği kısa vadeli bazı düzenlemeler yanında belediyeçilik sisteminin uzun yıllardır ihtiyaç duyduğu gelirler yasası başta olmak üzere günümüzde de yürürlüğü ve etkisi devam eden yasal ve kurumsal düzenlemeler yapılmıştır.

12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra darbe cuntası toplumsal meşruiyetini inşa edebilmek için kronikleşmiş sorunlarla ilgili bir dizi yasal ve kurumsal düzenleme hayata geçirmiştir. Çalışmanın sınırlılıkları bağlamında bu dönemde belediyeçilik sistemine ilişkin yapılan düzenlemeler incelenecek diğer alanlarda yapılan düzenlemelere değinilmeyecektir.

Ara dönemde MGK'nin ilk uygulaması olarak 29 Eylül 1980 tarih ve 1580 sayılı kanuna ek 2303 sayılı kanunla tüm seçilmiş belediye başkanlıkları görevden alınmış, belediye meclisleri feshedilmiştir. Görevden alınan belediye başkanları yerine, fiilen görevli veya emekli kamu görevlileri veya serbest meslek sahipleri veya görevden alınmış bulunan belediye başkanları arasından Sıkıyönetim Komutanlarının istemlerine uygun olarak il merkezlerinde İçişleri Bakanlığınca, il merkezi olmayan yerlerde valilerce atama yapılması usulü benimsenmiştir. Adı geçen kanuna göre yeni atanan belediye başkanları gerektiğinde aynı usullerle değiştirilebilirdi. 12 Eylül

askeri darbesi sonrasında tüm siyasi partilerin kapatılması ve siyaset yasağının bir sonucu olarak ortaya koyulan bu uygulama 1984 yılındaki yerel seçimlerle sona ermiştir.

Ara dönemde gerçekleştirilen politikalardan ilki Milli Güvenlik Konseyinin 11 Aralık 1980 tarih ve 34 nolu kararına göre, büyük kentlerin yakınlarında teşekkül etmiş belediyelerin halka yeterli hizmet götüremedikleri gerekçesiyle Sıkıyönetim Komutanlıklarının koordinesinde ve onların emrecekleri şekilde ana belediyelere bağlanmasıdır (Yaylı 2009: 78). Ölçek sorununun bir çözümü olarak değerlendirilebilecek olan bu uygulama ile büyük kentlerin yakınındaki çok küçük belediyelerin hizmet sunmada daha etkin hale getirilmesi amacıyla ilk altı ay içinde İstanbul’da 31, Adana’da 16, İzmir’de 13, İçel’de 11 olmak üzere toplam 145 belediye ana belediyeye bağlanmıştır. Adı geçen 34 sayılı karar da şöyle denmektedir; “Ülkemizdeki hızlı nüfus artışı ve köyden kente göçün sonucu olarak büyük kentlerimizin yakınlarında teşekkül etmiş olan belediyeler; aydınlatma, su, kanalizasyon ve ulaştırma gibi hizmetlerin yeterli bir şekilde halka götürülememesine ve kontrolün aksamasına neden olmaktadır. Büyük kentlerin çevresinde teşekkül etmiş olan bu durumdaki belediyelerin Sıkıyönetim Komutanlıklarının koordinesinde ve onların emrecekleri şekilde ana belediyelere bağlanması bir plan dahilinde ve en kısa zamanda sağlanacaktır (Resmi Gazete 17187, 11.12.1980

Bu kararın uygulanmasına başlandıktan bir yıl sonra da 2561 sayılı kanun çıkarılarak uygulamanın yasal çerçevesi belirlenmiştir (Güler tarih yok: 129). Çıkarılan kanun Büyükşehirlerin Yakın Çevresindeki Yerleşim Yerlerinin Anabelediyelere Bağlanması Hakkında Kanundur. Kanunun amacı; “enerji, içme ve kullanma suyu, kanalizasyon, toplu taşıma ve imar gibi temel belediye hizmetlerinin birbiriyle uyumlu ve bütünleştirici bir plan içinde yeterli ölçüde ve verimli bir biçimde yerine getirilmesini sağlamak amacıyla son genel nüfus sayımı sonuçlarına göre belediye nüfusu 300 bini aşan büyükşehir çevresindeki belediyeler ve köyler, bu kanunda belirtilen esas ve usullere göre yakında bulundukları büyükşehir belediyesine bağlanabilir. Bu bağlamda, bağlanacak belediye ve köylerin anabelediyelere uzaklıkları, anabelediyenin imkânları, hizmeti götürme ve birleştirme olanakları göz önünde tutulur” denilerek belirtilmiştir.

Kanunun bağlanmaya ilişkin usullerinin tarif edildiği 2. madde de bağlanacak belediyenin yetkili organları ile varsa sıkıyönetim komutanlığının görüşü de alınarak valilikçe tespit ve İçişleri Bakanlığına teklif edilir demektir. Köylerin ise yapılacak incelemeden sonra gerekli görülmesi takdirde kanunda belirtilen usul çerçevesinde ilgili belediyeye mahalle olarak bağlanacağı ifade edilir. Ayrıca bağlanmanın nüfus,

yerleşim birimi ve uzaklık gibi ölçütler göz önünde tutularak birden çok köyün tek bir mahalle veya belediye şubesi haline getirilmesi şeklinde de olabileceği söylenmiştir (2561 sayılı Kanun 1981: madde 1-3)²²⁹.

34 sayılı MGK kararı ile başlatılan ardından 2561 sayılı kanunla tekâmül ettirilen bu uygulama Türk belediyeçilik sistemine daha sonra büyükşehir belediyesi olarak yansımıştır. Bu uygulama ile oluşturulan hukuki çerçeve daha sonra 08 Mart 1984 tarih ve 195 sayılı "Büyükşehir Belediyelerinin Yönetimi Hakkında Kanun Hükmünde Kararname" ve bu kararnamenin değiştirilerek kabulü hakkındaki 3030 sayılı kanun ile İstanbul Ankara ve İzmir'de büyükşehir belediyesi kurulmasını öngören yasanın başlangıç düzenlemesi olmuştur.

12 Eylül yönetiminin belediyeçilik alanındaki en önemli düzenlemesi, daha önceki dönemlerde, hayata geçirilmesi için bir çok çalışma yapılmış olmasına rağmen yasalaştırılamayan belediye gelirlerinin artırılmasına yönelik düzenlemelerdir. Ara dönemde çıkarılan iki yasa belediyelere oldukça geniş sayılabilecek mali imkanlar sağlamıştır. Bu yasalardan ilki belediyelere ve il özel idarelerine genel bütçe vergi gelirleri tahsilat toplamından pay verilmesini öngören 1 Mart 1981 tarih ve 2380 sayılı kanundur. Genel bütçe vergi gelirleri tahsilat toplamı üzerinden belediyelere yüzde 5 pay verilmesini ve bu payın belediyelere nüfus esasına göre dağıtılmasını öngören bu kanun yıllardır gelir yetersizliğinden kıvranan belediyeleri mali açıdan kısmi bir rahata kavuşturmuştur. Bu payın oranı bir çok kez değişikliklere uğrayarak 5779 sayılı kanuna kadar uygulanmaya devam etmiştir. Bazı dönemlerde % 9,25'e kadar çıkan payın bir kısmı il özel idarelerine ve belediyelere, bir kısmı da, 2001 yılında mahalli idarelerle ilgili fonları da kapsayan bazı fonların tasfiyesine ilişkin kanuna kadar, il özel idaresi, mahalli idareler ve belediyeler fonuna aktarılıyordu. Ara dönemde çıkarılan belediyelere genel bütçe vergi gelirleri tahsilat toplamı üzerinden pay aktarılmasını öngören bu gelir transferi, dağıtım usullerinde ve dağıtılacak payın oransal değerinde bazı değişikliklere uğrayarak günümüze kadar gelmiş, hala belediyelerin en önemli gelir kalemi olmaya devam etmektedir.

12 Eylül yönetiminin belediyelerle ilgili bir diğer düzenlemesi de günümüz belediyeçilik sisteminin de organik gelir kanunu olan 26 Mayıs 1981 tarih ve 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunudur.

1 Temmuz 1981 tarihinde yürürlüğe giren 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu kendinden önce 33 yıl süreyle uygulanan 5237 sayılı Belediye Gelirleri Kanununu

²²⁹ İlgili kanunla ilgili daha fazla ayrıntı için ayrıca bkz. <http://dosya.marmara.edu.tr/sbmyo/kamureform/e-k%C3%BCt%C3%BCphane/2561.pdf> (ilgili kanun 18.2.1988 tarihli ve 81 sıra sayılı meclis tutanağında işlerliği kalmadığı gerekçesiyle kaldırılması öngörülmüştür; daha detaylı bilgi için ayrıca bkz: <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c016/tbmm18016018ss0081.pdf> s. 642)

yürürlükten kaldırmıştır. Yukarıdaki bölümlerde de özetlendiği gibi belediye sisteminin yeni bir gelir kanununa duyduğu ihtiyaç her düzeyde ifade edilmekteydi. Çünkü 5237 sayılı kanun özellikle iki bakımdan belediyelerin finansman ihtiyacını karşılamak konusunda yetersiz kalmaktaydı. Bunlardan birincisi kanunda yer alan sabit miktarlı gelirlerin enflasyon karşısında uğradığı değer kaybı nedeni ile belediye gelirlerinde reel olarak yaşanan azalma, ikincisi de toplamda sekseni bulan belediye gelir kaleminin önemli bir kısmının tahsil edilmesinin ekonomikliğini yitirmiş olmasıdır. Ayrıca biri 1971 diğeri de 1979 yılında olmak üzere iki tane belediye gelir kanununun çıkarılması konusunda yapılan ciddi girişimler de bu konuda var olan bir birikimi ifade etmektedir.

Dört kısımdan oluşan kanunun birinci kısmında belediyelere ait vergiler düzenlenmiştir. Kanuna göre belediye vergileri şunlardır:

- Meslek Vergisi (1987 de yürürlükten kaldırıldı)
- İlan ve Reklam Vergisi, Eğlence Vergisi,
- Akaryakıt Tüketim Vergisi (1984 yılında bu vergi belediye gelirleri arasından çıkarılmıştır),
- Haberleşme Vergisi,
- Elektrik ve Havagazı Tüketim Vergisi,
- Yangın Sigortası Vergisi,
- Emlak Vergisi (1985 yılı sonlarında çıkarılan bir kanunla 1986 dan itibaren belediyelere bırakılan bu vergi belediye gelirleri içinde önemli bir yere sahiptir),
- Çevre Temizlik Vergisi (1993 yılında çıkarılan 3914 sayılı kanunla koyulan bir vergidir).

Görüldüğü gibi günümüzde belediyelerimizin geliri kendilerine ait olan toplam yedi tane vergi kalemi vardır. Her ne kadar bu vergi gelirleri belediyelerin toplam gelirleri içinde önemli bir büyüklük taşıyor olsa da, belediyelerin öz gelir kategorisinde yer alan bu vergiler mali özerklik açısından kayda değer bir düzenlemedir.

Kanunun ikinci kısmı belediye harçlarına ait hükümleri içermektedir. Bu bölümde belediyelerin tahsil edebilecekleri harçlar düzenlenmiştir. 2464 sayılı kanunun üçüncü kısmında, Harcamalara Katılma Payları, son kısımda da çeşitli hükümler düzenlenmiştir. Kanuna göre belediyeler, yapacak olduğu yol, su ve kanalizasyon harcamalarından yararlanan gayrimenkul sahiplerinden, gayrimenkullerinin büyüklüğüne göre ve değerinin yüzde ikisini aşmamak kaydı ile harcamalara katılma payı alabileceklerdir.

1981 öncesinde gelir yetersizliğinden personelinin ücretlerini dahi ödeyemeyecek duruma gelen belediyelerin mali açıdan güçlendirilmeleri belediyecilik sistemimiz açısından son derece olumlu bir gelişmedir. Ancak belediyelere yeni ve önemli gelir

kaynakları yaratan bu iki kanun hazırlanırken, uyulması gereken; önce belediye harcamalarının belirlenmesi ve ona göre gelir kaynakları tahsis edilmesi şeklindeki olağan usul uygulanmamıştır. Bu nedenle askeri yönetim döneminde başlayıp daha sonraki dönemlerde devam eden belediye gelirlerinin artırılması çabaları belediyeçilik sistemimizin müsrif ve savurgan birimler olarak tanımlanmasına neden olmuştur (Nadaroğlu,2001:201).Zaman içinde gerek belediye hizmet portföyünün ve gerekse belde halkının hizmet taleplerinin niceliksel ve niteliksel olarak artması, zamanla belediyelerin yeniden mali olarak hizmetleri karşılayacak kaynaklardan yoksun olması sorunu ile karşı karşıya kalmasına neden olmuştur.

Ara dönemde yapılan bir başka düzenleme de İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresinin (İSKİ) kurulmasıdır. 23 Kasım 1981 tarih ve 2560 sayılı kanunla kurulan İSKİ anakent yönetim modellerinden biri olan özel amaçlı örgütlere (İsbir,1991:219) bir örnek oluşturmıştır. Bu kanunla İstanbul Belediyesinin su ve kanalizasyon işleri bağımsız bütçeli ve kamu tüzel kişiliğini haiz bir özel amaçlı kuruluşa bırakılmıştır. Başlangıçta özel amaçlı örgütlerin temel özelliklerinden biri olan genel kurulunun atanarak oluşturulması usulü 1984 yılında çıkarılan 3009 sayılı kanunla değiştirilmiş ve İSKİ genel kurulunun yerini büyükşehir belediye meclisi almıştır. Bu düzenleme ile İSKİ büyükşehir belediyesine bağlanmış oluyordu. 1986 yılında çıkarılan 3305 sayılı kanun ile de İSKİ uygulamasının tüm büyükşehirlerde uygulanabileceği hususu düzenlenerek diğer Büyükşehir belediyelerinde de yaygınlaştırılmıştır (Kavruk,2002:289).

Özel amaçlı örgütler, belirli kent hizmetlerinin sunulabilmesi amacıyla büyükşehir belediyelerinin hizmet verdiği ana kentlere özgü yapılanmalar olarak görülmektedir. Bu birimler hangi hizmet koluna dahil hizmetleri vermekle yükümlü iseler, o hizmetin ismi ile anılarak kurulan özel amaçlı idareler olarak ifade edilirler. Bu özel amaçlı idarelerin hizmet bölgesi, bağlı oldukları büyükşehir belediyesinin tamamını kapsar niteliktedir (Kavruk,2002:289).

3009 sayılı yasa İSKİ'nin ilk kuruluş yasasında önemli değişiklikler yapmıştır. Zira 2560 sayılı İSKİ kuruluş yasasının ilk halinde genel kurulun büyük çoğunluğu; İstanbul valisi, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanının müdürler arasından seçeceği üyeler, çeşitli bakanlıkların yerinden veya merkezden gönderecekleri üst yöneticiler vb. kamu görevlilerinden oluşmakta, belediye başkanları ve muhtarlar kendi aralarından en çok beş üye seçebilmekteydiler. 1984 yılında 3009 sayılı yasa ile İstanbul Büyükşehir Belediye Meclisi Genel Kurul olarak görevlendirilmiştir. Aynı şekilde, 2560 sayılı yasaya göre İSKİ yönetim kurulu üyeleri, çeşitli bakanlıkların önerisi üzerine ortak kararname ile atanırken; 3009 sayılı yasa, yönetim kurulunun, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığının başkanlığında İSKİ genel müdürü, genel

müdür yardımcısı ve İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanının önerisi üzerine İçişleri Bakanının onayı üzerine atanacak üç üyeden oluşacağını öngörmüştür. Buradan da anlaşılacağı gibi İSKİ, İstanbul Büyükşehir Belediyesi çerçevesinde bir belediye hizmetini yürütmek üzere oluşturulmuş yerel bir kamu kurumu olarak ortaya çıkmaktadır. 3009 sayılı yasa İSKİ'nin sadece kuruluşunu değiştirmemiş, bu belediye hizmetini yürütecek kurumun yapısını demokratik-katılımcı niteliğe sahip olacak biçimde düzenlemeye çalışmıştır. Ayrıca hizmetle ilgili yerel halkın yönetimde ve denetimde söz sahibi olabilecekleri bir yönetim modeli oluşturmayı amaçlamıştır (Tan 1992: 5-6).

İSKİ bağımsız bütçeli ve kamu tüzel kişiliğine sahip özel amaçlı (ad hoc) bir kuruluş olarak nitelendirilmiştir. Bu bağlamda İSKİ'nin hizmetleri yasayla İstanbul Belediyesi'nin hizmet alanıyla sınırlı olarak sınırlandırılmış olsa da İstanbul Belediyesi'nin 1981 yılı içerisinde 31 belediye ile 23 köyün tüzel kişiliklerinin kaldırılarak, belediye dahilinde şube müdürlükleri veya mahalle olarak kendisine bağlanmasından ötürü oldukça geniş bir alanı kapsar hale getirilmiştir. Ayrıca yine İSKİ için çıkartılan yasanın birinci maddesinin, üçüncü fıkrasında da, ihtiyaç duyulması halinde İçişleri, Bakanlığıyla Bayındırlık ve İskan Bakanlıklarının önerisi alınarak, başka belediye ve köylerin kanalizasyon ile su işlerinin de bu genel müdürlük marifetiyle yapılmasının Bakanlar Kurulunca kararlaştırılabileceği ifade edilmiştir (Keleş,1992:261).

Günümüz itibariyle büyük bir KİT görünümünden ziyade, büyük bir hizmet şirketi izlenimi verdiği kabul edilebilecek olan İSKİ'nin son yıllardaki veriler ışığındaki hizmet kapsamı ve kurumsal büyüklüğü şu şekilde ifade edilebilir. Özellikle 2004 yılında çıkartılan 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu ile İstanbul büyükşehir belediyesinin yetki sınırları il sınırlarına kadar genişletilmiştir. Bu genişleme İSKİ'nin görev ve sorumluluk alanının da genişlemesi anlamına gelmiştir. Bu bağlamda İSKİ'nin bir çok yönden büyümesinin de kaçınılmaz olacağı öne sürülmektedir. Günümüz itibariyle İSKİ 7000'i aşkın personeli bünyesinde barındırmaktadır. İSKİ'nin bu personel niceliğiyle on iki milyon kişiye ve alan olarak da 5342 kilometre kare bir araziye, bunun yanında da müşteri olarak dört milyon aboneye hizmet veren büyük bir işletme niteliğindedir. Bu bağlamda büyük bir hizmet alanı olan İSKİ'nin ayrıca bütçe kaynaklarının önemli bir kısmını (% 62) yatırımlara ayırdığı da ifade edilmektedir (İSKİ,2008:11).

Yeni Anayasa ve Belediyecilik Anlayışı: 1982 Anayasasında Belediyeler

1982 Anayasası ile mahalli idareler konusunda 1961 Anayasasına göre daha ayrıntılı düzenleme getirilmiştir. Merkezi idare konusunu düzenleyen 1982 Anayasasının 126. maddesine göre Türkiye, coğrafya durumuna, ekonomik şartlara ve kamu hizmetlerinin gereklerine göre illere, iller de diğer kademeli bölümlere ayrılmakta ve illerin idaresi yetki genişliği esasına dayanmaktadır.

Anayasanın 127.maddesi Mahalli İdareler başlığını taşımaktadır. 1961 ve 1982 Anayasalarının mahalli idareler konusunda yaklaşımı oldukça farklıdır. Her iki Anayasa tarafından mahalli idareler konusunda getirilen düzenlemeler arasındaki farklılıkları şu şekilde özetlemek mümkündür.

1- Mahalli İdarelerin Karar Organları Bakımından

Her iki Anayasa da mahalli idarelerin bazı organlarının seçimle oluşturulmasını emretmektedir. Ancak, seçimle oluşturulacak mahalli idare organları 1961 Anayasasına göre “genel karar organları”, 1982 Anayasasına göre ise “karar organları”dır. 1982 anayasasının seçimle oluşturulması zorunlu organları karar organı olarak belirtmesi 1961 anayasasına göre seçimle oluşturulacak organların kapsamının genişletilmesi anlamı taşımaktadır. Dolayısı ile 1982 Anayasasına göre il genel meclisleri ve belediye meclisleri genel karar organları oldukları için, il daimi encümeni ve belediye encümenleri de karar organı oldukları için seçimle oluşturulması gereken organlardır. Gerçekten 3360 sayılı kanunun 14. maddesini Anayasa Mahkemesi bu gerekçe ile iptal etmiştir (Resmi Gazete 26 Kasım 1988, sayı 20001). 3360 sayılı yasanın 14. maddesine göre il daimi encümeninin hem seçilmiş hem de atanmış üyeleri bulunmaktaydı. Ancak anayasa mahkemesi il daimi encümenini bir karar organı olarak tanımlamış ve dolayısı ile bu karma yapının anayasaya aykırı olduğuna hükmetmiştir. Benzer bir yapıya sahip olan belediye encümenlerinin de Anayasa Mahkemesinin bu kararına göre anayasaya aykırı olduğu açıktır. Ancak belediye kanunu ve büyükşehir belediye kanunlarının bu konuda anayasaya aykırılıkları iddiası ile iptal davası açılmadığı için bu durum 2004 reformlarına kadar devam etmiştir. 2004 belediye reformu ile belediye encümeninin karar organı olma statüsü ortadan kalktığı için, belediye encümeninin oluşumunun anayasaya aykırılığı da ortadan kalkmıştır.

2- Mahalli İdarelerin Karar Organlarının Kimin Tarafından Seçileceği

Seçimle gelen mahalli idarelerin karar organları 1961 Anayasasına göre, “halk”, 1982 Anayasasına göre ise “kanunda gösterilen seçmenler” tarafından seçilecektir. 1982 Anayasasında ortaya koyulan bu düzenleme ile Mahalli idarelerin seçimle oluşturulacak organlarını kimin seçeceğine ilişkin kapsamı belirlemek konusu kanunla düzenlenebilecektir. Dolayısı ile mahalli idare organlarının seçmen tabanının daraltılmasını içerecek bir kanuni düzenleme mümkün hale gelmiş görünmektedir.

3- Mahalli İdareler Seçimlerinin Dönemi

1961 Anayasasına göre yerel seçimlerin dört yılda bir yapılması esası benimsenmiş olmasına karşın 1982 Anayasası ile bu süre beş yıla çıkarılmıştır. Yerel seçimlerin süresinin dört yıldan beş yıla çıkarılmasının, kalkınma planlarının süresine uygun olması ve seçilen organların daha uzun süreli etkinliklere girişebilmeleri bakımlarından yararlı sayılabileceği ifade edilmektedir (Keleş,1994:119).

4- Büyük Yerleşim Merkezleri İçin Özel Yönetim Biçimleri

Büyük şehirlerin gittikçe büyümesi sonucunda 1982 Anayasası 1961 Anayasasından farklı olarak kanunla büyük yerleşim merkezleri için özel yönetim biçimleri getirilebileceği hükme bağlanmıştır.

5- İdari Vesayet

1961 Anayasasında merkezi idarenin mahalli idareler üzerindeki denetim yetkisini ifade eden idari vesayet ile ilgili olarak doğrudan bir hüküm bulunmamaktaydı. Ancak, 1961 Anayasasının 116. maddesinin 4. fıkrasında mahalli idarelerin kuruluşları, kendi aralarında birlik kurmaları, görevleri, yetkileri, maliye ve kolluk işleri ve merkezi idare ile karşılıklı bağ ve ilgilerinin kanunla düzenleneceğine ilişkin hüküm yer almaktaydı. Oysa 1982 Anayasasının 127. maddesinin 5. fıkrasına göre merkezi idare, mahalli idareler üzerinde, mahalli hizmetlerin idarenin bütünlüğü ilkesine uygun şekilde yürütülmesi, kamu görevlerinde birliğin sağlanması, toplum yararının korunması ve mahalli ihtiyaçların gereği gibi karşılanması amacıyla, kanunda belirtilen esas ve usuller dairesinde idare vesayet yetkisine sahiptir. 1982 Anayasası ile getirilen bu düzenleme sayesinde mahalli idareler üzerindeki denetime anayasal bir çerçeve belirlenmiştir. Bu durum 1961 Anayasasına göre yerinden yönetim ilkesine daha uygun bir içeriğe sahiptir. Zira 1961 Anayasasında idari

vesayet konusunun düzenlenmemiş olması bu dönemde Mahalli İdarelerin idari vesayet uygulamaları dışında tutulduğu anlamı taşımamaktadır. 1982 anayasasında idari vesayet yetkisine açıklık getirilerek denetimin kapsamı ve amacı bakımından yerinden yönetim ilkesine ve İdare Hukukunda öngörülen normlara uygun bir denetim mekanizması öngörülmüştür. Bu sayede idarenin, keyfi uygulamalar içeren denetimlerinin de önüne geçilebilecektir.

Mahalli idarelerin seçimle gelen organlarının organlık sıfatlarını kaybetmeleri konusundaki uyuşmazlıkları çözümleme görevi 2575 sayılı Danıştay Kanununun 32. maddesi uyarınca Danıştay'a verilmiştir.

6- Mahalli İdare Birlikleri

1982 Anayasasında, belirli kamu hizmetlerinin daha iyi görülebilmesi amacı ile Bakanlar Kurulu'nun iznine bağlı olarak mahalli idarelerin kendi aralarında birlikler kurabilmelerine imkan tanınmıştır. Esasında özellikle 1970'li yıllardan itibaren mahalli idare birimleri zaten kendi aralarında birlikler kurmaya başlamışlardı ve bu girişimler için 1961 Anayasası döneminde yasal bir engel de mevcut değildi. 1982 Anayasası bu konuda ortaya koyduğu düzenleme ile birlikleşmeyi hukuki disiplin altına almış ve kurumsallaştırmıştır.

527

Tablo 1: Yerel Yönetimlerin Düzenlenişi Biçiminde 1961 ve 1982 Anayasaları

1982 Anayasası	1961 Anayasası	
Karar Organı	Genel Karar Organı	Seçimle Belirlenen Organlar
Kanunda gösterilen koşulları taşıyan seçmenlerin seçmesi	Halk	Organları Kim Seçer
5 yılda bir yapılır.	Süre yasa koyucunun takdirine bırakılmıştır.	Seçim Süreleri
Yasa ile ancak yerinden yönetim ilkesine uygun olarak düzenlenmesi hükmü vardır.	Herhangi bir açık hüküm yoktur.	Kuruluş, görev ve yetkiler

Büyük yerleşim yerleri için yasa ile özel yönetim biçimleri oluşturulmasına imkân verir.	Herhangi bir düzenleme yoktur.	Özel Yönetim Biçimleri
Vesayet yetkisi açık olarak düzenlenmiştir.	Adı geçmese de merkezi yönetimin yerel yönetim üzerinde vesayet yetkisi olduğu görülmektedir.	Vesayet Yetkisi
Denetimin yargı yolu ile olacağı vardır. Ancak istisnada getirilmiştir. Görevleri ile ilgili bir suç sebebi ile hakkında kovuşturma veya soruşturma açılan yerel yönetim organları veya bu organların üyelerini İçişleri Bakanı, geçici bir tedbir olarak, kesin hükme kadar görevden uzaklaştırabilir.	Bu konudaki denetim yargı ile olur istisna yoktur.	Organlık sıfatına ilişkin itirazların çözümü

SONUÇ

12 Eylül 1980 askeri darbesi ile siyasi iktidarı anti demokratik ve hukuki olmayan yollarla ele alan Milli Güvenlik Konseyi 3 Kasım 1983 yılına kadar da siyasi iktidarı elinde tutmuştur. Üç yılı aşkın bir süre askeri yönetimin idaresi altında kalan Türkiye, bu dönemde önemli yasal ve kurumsal düzenlemelerin yapıldığı bir döneme de şahitlik etmiştir. Adı geçen dönemin bir askeri yönetim dönemine karşılık geliyor olmasının doğal sonucu olarak da yapılan düzenlemelerde, “çevre” unsurlarının güçlendirilmesi ya da idari ve mali özerkliğe sahip kurumların güçlendirilmesi gibi bir kaygının yer almadığı görülmektedir. Hukuk dışı yollarla millet iradesinin yok sayılması sureti ile idarenin zor kullanarak ele geçirilmesini

ifade eden darbe terimi, Türk siyasi/idari tarihinin sıkça rastlanılan bir olgusudur. Bu idareler iktidarı ele geçirdikleri zaman toplumsal meşruiyet inşa etmek için birikmiş ve kronikleşmiş sorunların çözümüne yönelik politikalar üretmeleri de sıkça rastlanan bir durumdur. 12 Eylül yönetimi de kendinden önceki dönemin olağandışı koşullarının da etkisi ile büyüyerek kronikleşen bazı sorun alanlarına dair politikalar üretmiştir. Bu politika alanlarından biri de kentsel düzeyde ortaya çıkan mahalli ve müşterek nitelikli hizmet sunumunda yaşanan aksamaların çözümüne yönelik geliştirilen politikalaradır.

12 Eylül yönetimine daha önceki dönemden kalan belediyeçilik mirasının; hizmet sunumu, idari ve mali kapasitesi ya da toplumsal algısı itibari ile olumlu sıfatlarla sıfatlandırılabilir bir belediyeçilik mirası olmadığı bilinmektedir. Bir kentsel hizmet sunum modeli olarak belediyeler adı geçen dönemde gerek mevzuattan kaynaklanan sebepler ve gerekse mali ve idari kapasitesinin yetersiz olmasından dolayı, hızlı kentleşmenin doğurduğu sorun alanlarına etkin müdahaleler geliştirip çözümler üreten bir donanımına sahip değildi. Bu dönemde hızlı kentleşmenin bir sonucu olarak, birbiri ile fiziki olarak bütünleşmiş fakat farklı belediyelerin hizmet sunduğu anakent alanlarının ortaya çıkmaya başlaması, bu alanlarda sunulacak kamu hizmetlerinin koordinasyonu ve etkinliğinin nasıl sağlanacağı sorununu gündeme getirmiştir. 1980'e kadar bu alanlar için mahalli idare birliği oluşturmak dışında başka bir uygulama üretilmesi mümkün değildi. Zira gerek anayasa ve gerekse 1580 sayılı belediye kanunu anakent alanlarında özel yönetim usulleri geliştirilmesi ve uygulanmasını mümkün kılmamaktaydı. 12 Eylül rejimi bu sorunu bazı anakent alanlarında farklı belediyeleri kapatıp tek kentsel alanda tek belediye teşkilatı uhdesinde birleştirmek suretiyle çözmüş daha sonra bu çözüm 1982 Anayasasında kendisine yer bulan Büyükşehir uygulamasına dayanak teşkil etmiştir. Benzer bir çözüm İstanbul'un su ve kanalizasyon hizmetinin sunulması için kurulan bir özel amaçlı hizmet birimi olan İSKİ'nin kurulmasıdır. Başlangıçta sadece İstanbul anakent alanı için geliştirilen bu model daha sonra tüm büyükşehirleri kapsayacak şekilde genişletilmiş ve büyükşehir sistemi olan tüm belediyelerde su ve kanalizasyon hizmeti, su ve kanalizasyon idareleri eliyle yürütülmeye başlanmıştır.

12 Eylül askeri yönetiminin belediyeçilik alanındaki en önemli düzenlemesi ise belediyelerin mali kapasitelerini güçlendirmek amacı ile gerçekleştirilen yasal düzenlemelerdir. Ara dönemde çıkarılan ve genel bütçe vergi gelirleri tahsilat toplamından belediyelere de pay verilmesini öngören kanun 2008 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Yine bu dönemde çıkarılan ve hala belediyelerin organik gelir kanunu olarak yürürlükte olan 2464 sayılı belediye gelirleri kanunu da ara dönemin belediyeçilik sistemimize bıraktığı bir diğer mirastır.

Ara dönemde yapılan düzenlemelerin ortak paydası, Türk belediyeçilik sisteminin de temel karakteristiğini ifade eden, merkezi yönetimin yerel yönetimler üzerindeki vesayet yetkisini güçlendiren düzenlemeler olmasıdır. Bir yerel yönetim birimi olarak belediyelerin belde sınırları içinde gerçekleştirmesi gereken iki temel fonksiyonu vardır. Bu fonksiyonlardan ilki belde sınırları içindeki mahalli ve müşterek hizmetlerin sunulması işlevi ve belediyelerin demokratik boyutudur. Bu iki işlevden ilki belediyelerin idari ve mali kapasitelerinin güçlendirilmesi ile, ikincisi de belediyelerin idari özerkliklerinin artırılması ile gerçekleştirilir. Ara dönemde belediyelerin bu işlevlerinden hizmet sunma kapasitesinin artırılmasına yönelik olan boyutu güçlendirmeye yönelik düzenlemelerin yapıldığı görülmektedir. Yerinden yönetim ilkesi ile bağdaşmayan düzenlemelerin ise ara dönemin sona ermesinden sonra tedrici olarak mevzuatımızdan çıkarıldığını söylemek mümkündür.

12 Eylül askeri darbesi döneminde yapılan düzenlemeler, belediye sistemimiz açısından etkileri hala devam eden düzenlemelerdir. Özellikle belediye gelirlerini düzenleyen kanunların halen yürürlükte olması, 2004 belediye reformu ile yetki, görev ve sorumluluk alanları genişleten belediyelerin mali performansının temel kanunu olma özelliklerini sürdürüyor olması bu dönemin yaklaşımlarını belediye sistemimiz açısından ayrıca önemli kılmaktadır. Ancak 2380 ve 2464 sayılı yasaların, 1580 sayılı kanunla idare edilen belediye sisteminin mali kaynaklarını belirliyor olduğu hususu hatırdan çıkarılmamalıdır. Dolayısıyla bu kanunların 5216 ve 5393 sayılı kanunla getirilen yeni belediye sisteminin ihtiyaçlarını karşılamak konusunda yetersizlikler gösterebileceği düşünülmektedir.

530

Kaynakça

Alada, A., "Türk Belediyeçiliğine Kronolojik Yaklaşım", Türk Belediyeçiliğinde 60. Yıl, Uluslararası Sempozyum, 23-24 Kasım 1990, Bildiriler, Tartışmalar, Metropol İmar A.Ş.Yayınları, Ankara,1990, s.119-143

Çoker, Z., "Anayasa ve Yerel Yönetimler", Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, Cilt 1, Sayı 5, Eylül, 1992

Güler, B.A, "Büyük Kentler İçin Yönetim Arayışları", elektronik kaynak, <http://www.birgulaymanguler.net/files/1-7guler.pdf>

İSKİ, 2008-2012 Yılı Stratejik Plan Tanıtım Kitabı, Hayat Yayıncılık, İstanbul, 2008

Kavruk, H., Anakente Bakış Türkiye’de Anakent Belediyeciliği ve Kent Hizmetlerinin Yönetimi, Hizmet-İş Sendikası, Ankara, 2002

Keleş, R., Belediye Gelirleri, Milli Kütüphane, Ankara, 1985

Keleş, R., Yerel Yönetimler, Turhan Kitabevi, Ankara, 1989

Keleş, R., Yerinden Yönetim ve Siyaset, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992

Keleş, R., Kentleşme Politikası, İmge Kitabevi, Ankara, 2004

Kırışık, F., ve Sezer, Ö., “Türk Anayasasında Yerel Yönetimler”, Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, cilt 15, sayı:2, 2006, s.5-30

Koçak, S. Y., ve Ekşi A., “Katılımcılık ve Demokrasi Perspektifinden Türkiye’de Yerel Yönetimler”, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 21, Mayıs 2010, s.295-307

Meriç, O., “Yerel Yönetimler ve Vesayet”, Yerel Yönetimlerde Güncel Sorunlar XII. İskan ve Şehircilik Haftası Konferansları, A.Ü.S.B.F. Yayınları No:466, Ankara, 1981

Ökmen, M., Baştan, S., Yılmaz, A., “Kamu Yönetiminde Yeni Yaklaşımlar ve Bir Yönetişim Faktörü Olarak Yerel Yönetimler”, ed.: Abdullah Yılmaz & Mustafa Ökmen, Kamu Yönetimi, Gazi Kitabevi, Ankara, 2004

Özbudun, E., Türk Anayasa Hukuku, Yetkin Yayın, Ankara, 1991

Tan, T., “Katılımcı Yönetim Modeli Üstüne: İLKSAN ve İSKİ, Çağdaş Yerel Yönetimler, Cilt 1, Sayı 6, 1992

Yaylı, H., Türkiye’de Belediyelerin Yeniden Yapılandırılması, Kırıkkale Belediyesi Yayınları, Mart, 2009

Yalçındağ, S., “Yerel Yönetimleri Yeniden Düzenleme Çalışmaları ve Yeni Bir Bakanlık”, Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, cilt 1, sayı 4, 1992, s:3-11

ИСЛАМСКАЯ РЕВОЛЮЦИЯ В ИРАНЕ И НАЦИОНАЛЬНЫЕ МЕНЬШИНСТВА

Ergali ESBOSINOV•

ÖZET

1977 y. dönemi İran Devlet Başkanı Muhammed R.Pehlevi ABD Başkanlığı baskısının etkisi ile devlet yönetiminde yer alan sıkı yönetim tarzını az da olsa rahatlatır. Yüzlerce sayılabilecek tutuklular serbest bırakılarak kanunî bir şekilde olabilir açık ve özgür muhalefet kesiminin ortaya çıkmasına zemin hazırlar. Dönemi sosyal yaşamla toplumsal özelliğe göre şekillenen muhalefetçiler daha çok din ve dinî anlayış etrafında yoğunlaşan okuyan kesimlerdi. Sosyal yaşam açısından dini tarz tartışmalarla yan yana başka bir fikirlerin, başka bir kültür ekolünün gündeme taşınması İran topluluğuna yeni bir kültür anlayışının gelmesiyle eşdeğerdi. Böyle bir fikirlerin ortaya konulması o dönemlerde konuşulmayan, kapalı sayılan yöresel kültür farklılıklarıyla milli azınlıklar meselesini çüzmenin yada gündeme getirmenin güzel bir yoluydu. İran kadar büyük coğrafiyi mekan edinen ve Fars Dili ve kültürü dışında yaşayan diğer kültür varlığı problemlerinin aktüalitesi yeni bir yönüyle gündeme taşınır, onlarca sene birikmiş olan problemleri çüzmenin ilk adımlarını atar. Özellikle Kürdistan, Lurestan, Arab azınlıkları ve İran Azerbaycan'ı gibi deyimlerle siyasi terminolojiyi ilk belirtileri konuşulmaya ve tartışılmaya başlar. Ülkede ilk defa “Kürdistan Kültür Haftası”, “Beludjistan Haftası” gibi kültür şöenleri ele alınır, sivil toplum açısından önemli sayılan kültür ve dil-edebiyat çalışmaları meydana gelir. Buna da bazı bilim adamları “İslam Sosyalizmi” diye ad takarlar. Ama 1979 y. yer alan devrim sonrası sosyal durum yeniden şekillenir, benzeri kültür ve dilsel problemler devlet düzeyi derecesinde aktüalitesini kaybeder. Makalemizde bu zamanlar ve daha sonraki devrelerde yer alan sosyal ve politik değişimlerle beraber ülke Anayasasının milli azınlık veya kültür özgürlüğü gibi deyimlerle nasıl karşı karşıya kaldığı konu olunur, yerel bütçe oluşumuyla devlet merkez bütçesinin yöresel dağılımı etkisinin milli azınlıklar meselesine nasıl bir iz bıraktığı gözden geçirilir. Bu bağlamda Rus ve Rusça yazılan Tacik kaynaklarından yararlanılır. İran devletinin kültür varlığıyla sosyal aktivitesini derinden etkileyen İran Azerileri ve İran Kürt azınlıkları gibi konular Rus yayımlarına göre değerlendirilmeye çalışılır.

532

Anahtar Kelimeler: İslam Devrimi, İran Azerileri, Ermeniler, milli azınlıklar, Fars Dili.

IRANIAN REVOLUTION AND NATIONAL MINORITIES

İRAN İSLAM DEVRİMİ ve MİLLİ AZINLIKLAR

Summary

The main purpose of this article is to analyze some aspects of Iran's domestic and foreign policy through the events of the sixties and seventies of the last century. The article considers influence of external forces and internal specific realities on the state policy. There is a brief description of the historical aspects of religious and ethnic similarity between Iran's population as well as its impact on life style and social diversity of the state. The topic was developed through analyzing coup d'état's consequences, including national and religious minorities and their impact on the policy. There are examples of subsequent cultural and linguistic weakening along with the identification of economic growth of the center(the capital) and the periphery. The article contains data from Russian sources published in Russia and abroad.

Keywords: ethnic minorities, the Persian language, Iranian Azerbaijanis, Arabs, Armenians.

533

В последние годы Иран подвергается нападкам со стороны стран Запада, прежде всего США, не только за якобы разработку ядерного оружия, но и за отсутствие, по их мнению, демократии и прав человека в стране. Поэтому интересно рассмотреть как, например, обстоят дела с правами религиозных и национальных меньшинств.

Иран относится к числу стран, где бок о бок с мусульманским большинством мирно сосуществовали различные религиозные меньшинства. По сути, эти меньшинства, как и мусульманское большинство, являются древними иранскими племенами и всегда проявляли активность в различных сферах жизни. Последователи других религий на протяжении всей истории Ирана мирно сосуществовали и создавали предпосылки для развития ирано-исламской цивилизации. Культура Ирана всегда была примером для разных культур, связанных с различными конфессиями, и оказала разностороннее воздействие на их развитие, равно как испытала и их влияние.

В 1977 году под давлением администрации вновь избранного президента США Джими Картера шах Ирана Мохаммад Реза Пехлеви ослабил репрессии против критиков режима и освободил несколько сотен политических заключённых. В Иране начали на легальной, либо полуполитической основе появляться группы политической оппозиции: конституционалисты, марксисты и исламисты. Легальная деятельность оппозиции позволила канализовать

протестные настроения в иранском обществе, связанные с притеснением религии, внутривнутриполитическим курсом на персидский национализм в сочетании с проамериканской внешней политикой, политикой «государственного капитализма» на фоне массовой бедности.

Основную массу активных оппозиционеров составляли духовенство и интеллигенция, пользовавшиеся доверием широких слоёв населения, особенно в регионах, населённых национальными меньшинствами (Курдистане, Лурестане и Иранском Азербайджане). В целом оппозиция группировалась вокруг идей наднационального «исламского социализма», которые в зависимости от конкретной политической партии трансформировались в ту или иную сторону с разной степенью радикализма. В правление Мохаммеда Реза Пехлеви национальный вопрос принял острые черты, хотя и до этого являлся проблемой иранского правительства. Проводившиеся в 60-70-е гг. социально-экономические реформы затронули и национальные меньшинства, способствуя их развитию. Районы расселения рассматривались как удобная эксплуатация национальных меньшинств. На базе концепции «единой иранской нации» проводился курс на ассимиляцию малочисленных народностей. Противодействие меньшинств этой политике, а также реформы по индустриализации, территориальное строительство промышленных объектов и объектов инфраструктуры улучшили положение малых народов.

534

Улучшение их положения являлось результатом социально-экономических преобразований и не зависело от воли шаха. В предоставлении же культурно-национальной автономии Пехлеви был непреклонен.

На национальных окраинах существовало недовольство тем, что региональная политика правительства мало принимала в расчёт их нужды, препятствовало развитию общественно-политической и хозяйственной инициативы на местах. Во второй половине 60-х гг. на национальные процессы стала оказывать политика децентрализации промышленного развития и продвижение индустриального строительства в экономические перспективные районы. Это сопровождалось рядом культурных и социальных мероприятий, ожививших общественно-политическую жизнь провинций (см.: Международная газета для деловых людей "Америка, Азия, Европа", специальный выпуск, посвященный 26-ой годовщине победы Исламской революции в Иране).

Стали проявляться признаки уменьшения значения Тегерана как метрополии, наблюдалось уменьшение разницы в культурном развитии. Тегеран стал уступать некоторым провинциальным городам по темпу прироста населения, которые превращались в крупные индустриальные центры (Исфахан, Шираз, Резайе, Фарс и т.д.).

Миграция сельского населения в города показала, что чувство национальной принадлежности оказалось сильнее чувства классовости, поскольку мигранты

продолжали поддерживать связь со своими родичами, нежели с представителем своего класса другой национальной принадлежности. На национальную борьбу арабского и курдского меньшинств оказывало влияние положение в сопредельных странах и идущие оттуда идеологические влияния. Для подавления этих движений власти прибегали к некоторым послаблениям по второстепенным вопросам. Некоторые послабления были предприняты в культурной политике. В июле 1974 г. была устроена «неделя Курдистана», в начале 1975 г. – «неделя Белуджистана». Всё же культурная дискриминация проводилась тщательно: запрет издания литературы на языках национальных меньшинств, преподавание в государственных школах осуществлялось на персидском языке. Это вызывало всё большее противодействие меньшинств ассимиляторским действиям властей. Но ко времени назревания революции протест меньшинств не приобрёл черты организованного движения. Общественные преобразования на национальных окраинах происходили в замедленном темпе и в меньшем объёме, чем в Центральном районе с большинством персидского населения. Благодаря усилению своей административно-политической роли, а также развитию промышленного производства и социальной инфраструктуры, Центральный район сосредоточил в своих пределах большую часть промышленной и торговой деятельности. Росла диспропорциональность между уровнем развития Центрального района и остальной территории страны. Проводившиеся преобразования, наоборот, увеличивали эту разницу в уровнях и темпах общественного развития центра и окраин, в чём и заключался один из важных источников национальных противоречий в 60-70-х гг.

В годы, предшествовавшие революции, жёсткий контроль правительства на национальных окраинах сдерживал возрастание социального протеста неперсидских народов. С началом революции, население национальных окраин выступило с иранским народом в антиправительственной борьбе, не выдвигая своих особых требований. Национальные меньшинства связывали надежды на своё национальное и социальное освобождение с борьбой всего иранского народа против монархии. Этим объясняется их активное участие в революции 1978-1979 гг.

Крушение шахского режима в Иране стало возможным лишь благодаря значительному расширению осенью 1978 г. социального диапазона забастовочного движения и, что, особенно, важно, включению в него рабочих. Немаловажное значение имели забастовки государственных служащих, например забастовки почтовых работников в конце сентября 1978 г., служащих государственных и частных банков, чиновников различных министерств. Нарушая нормальное функционирование государственных учреждений и частных предприятий, они содействовали размыванию основ существовавшей политической структуры и вели к росту нестабильности.

16 января 1979 года Мохаммед Реза Пехлеви вместе с императрицей бежали из Ирана по настоянию премьер-министра Шапура Бахтияра. Это событие вызвало ликование в среде протестующих. Толпы тегеранцев срывали со зданий барельефы, портреты и прочие символы последней иранской династии. Бахтияр распустил САВАК, освободил политических заключенных, а также велел армейскому начальству не препятствовать демонстрантам и пообещал в ближайшее время провести в Иране свободные выборы. Через некоторое время он связался с Хомейни и попросил его вернуться в Иран для помощи в составлении новой конституции.

1 февраля 1979 года аятолла Хомейни вернулся в Иран из Парижа после 15-летней ссылки.

В результате вооруженного восстания 10-11 февраля 1979 г. шахский двор и составлявшие его главную опору бюрократическая буржуазия, промышленно-банковская олигархия, верхушка вооруженных сил лишились власти. Она перешла в руки созданного еще ранее по указанию Хомейни Революционного совета. Победа революции привела к упразднению в Иране конституционной монархии и крушению шахского режима.

Хомейни твердо держал руку на пульсе политического становления нового режима. 5 февраля 1979 г. он издал указ, обязывающий М. Базаргана провести референдум по вопросу об образовании в стране исламской республики. Он отверг предложение «большинства» «Народных федаинов» относительно названия, «Народно-демократическая Республика». Он также отрицательно отнесся к названию «Демократическая Исламская Республика». Оно поддерживалось многими общественно-политическими группами, включая учащихся некоторых теологических центров. Аятолла вообще избегал использовать понятие «демократия», считая, что оно ассоциируется с Западом. Бюллетень содержал лишь один вопрос: «Согласны ли вы с образованием в Иране Исламской Республики?». Члены и последователи ряда продемократических и левацких организаций бойкотировали референдум. Однако большинство участвовавших в референдуме поддержали идею об образовании в Иране Исламской Республики. 1 апреля был провозглашен днем образования Исламской Республики Иран. Этот день, согласно Хомейни, стал началом «правления в стране Аллаха».

По мнению таджикского исследователя современной истории Ирана Д. Анаркуловой, «иранская революция явилась подлинно всенародным движением, уникальность которого состоит в том, что в ходе его на борьбу с шахским режимом и американским империализмом поднялись все классы и слои иранского населения. В объединении их шиитским духовенством важную роль играли некоторые эгалитаристские черты исламской религии: традиции равноправия, стремление к социальной справедливости» (см.: Шиитское духовенство в иранской революции 1978–1979 годов. Душанбе - 1993).

Однако послереволюционные события опрокинули эти надежды. Национальным меньшинствам пришлось включиться в тяжёлый политический и военный конфликт с исламским режимом.

Согласно конституции ИРИ, иранцы, относящиеся к любому этносу или племени, обладают равными правами; цвет кожи, раса, язык и т.п. не ставит никого в привилегированное положение.

В настоящее время Иран является единственной страной, в парламенте (Меджлисе) которой есть депутаты, представляющие религиозные меньшинства именно в силу существования своих религий, и они имеют равные права с другими депутатами. Аналогов этому в мире нет. В настоящее время каждое из религиозных меньшинств - зороастрийцы, евреи и ассирийцы - имеют в Меджлисе по одному депутату, а армянское меньшинство - 2 депутатов. Наличие в Иране древних церквей и храмов, а также присутствие депутатов-представителей религиозных меньшинств свидетельствует о том уважении, которое проявляет Исламская Республика Иран к монотеистическим религиям.

В ст. 13 Конституции Ирана говорится, что зороастрийцы, евреи и христиане признаются в качестве религиозных меньшинств, которые свободны в отправлении своих религиозных обрядов и могут действовать в частной жизни и религиозном учении в соответствии со своими религиозными установлениями. В указанной ст. Конституции поясняется вопрос отправления религиозных обрядов, и в практическом плане последователи трёх указанных религий выполняют все свои обряды в своих храмах, синагогах и церквях, а в ряде случаев их богослужения транслируются по телевизионным каналам иранского телевидения.

Также, в соответствии с упомянутой статьёй Конституции, в области частной жизни (бракосочетания, разводы, распространение вероучений и заповедей) последователи религиозных меньшинств действуют в соответствии с законами своей веры, и если возникает какое-либо судебное разбирательство, судья выносит решение в соответствии с неоспоримыми законами соответствующей религии.

Согласно ст. 26 Конституции признанные религиозные меньшинства могут в соответствии с определённым порядком иметь свои общины и общества. В законе о деятельности партий, утверждённом в 1981 г., признаётся официально право на создание обществ религиозных меньшинств, и в настоящее время в стране действует много обществ, принадлежащих религиозным меньшинствам. Они в соответствии со своими уставами устраивают бракосочетания и разводы, а также оформляют вопросы наследования согласно своим религиозным правилам, издают еженедельные газеты и ежемесячные журналы.

Зороастрийцы издают 2 ежемесячных журнала под названиями "Чиста" и "Форухе", а также еженедельник "Амордад".

У евреев есть ежемесячник "Офог-е-Бина".

У армян издаётся многотиражная газета "Алик", журнал "Луис", а также журнал христианской культуры и ежемесячник "Авакс".

У ассирийцев имеется ежемесячный журнал "Пеймане ашуриан".

Все они имеют свои издательские дома.

Также религиозные меньшинства в Иране имеют свои школы, в которых преподаётся язык и религия, причём министерство просвещения не имеет право вмешиваться в вопросы назначения директоров этих школ.

В целом, зороастрийцы составляют 2,8%, христиане 0,5%, и последователи других религий 0,4% от всего населения страны. Ассирийцы, проживая в более чем 14 городах, имеют 90 церквей.

В городах Ирана проживает около 97 тыс. зороастрийцев, в храмах которых никогда не гаснет священный огонь.

Депутат Меджлиса от зороастрийцев доктор Хосроу Дабестани 3 ноября 2000 г. на праздновании Миллениума в Риме, коснувшись положения зороастрийцев в Иране, сказал, что у зороастрийцев в Иране хорошие отношения с мусульманами. Их религия официально признана, у них есть депутаты в Меджлисе, они участвуют в законотворчестве, и они пользуются полной свободой в плане своих обычаев и частной жизни.

Армянское население Ирана, насчитывающее более 200 тыс. чел., является самым большим и наиболее организованным религиозным меньшинством в стране. Большая часть армян проживает в Исфахане, начиная с 1604 г.

У армян 34 школы, из которых 23 школы и 5 детских домов находятся в Тегеране.

Ежегодно армяне проводят для своей общины более 400 культурных программ. В принципе история расселения армян на территории Ирана относится к дохристианским временам, поэтому армяне всегда считали себя гражданами Ирана. Во время восьмилетней войны с Ираком армяне потеряли 120 своих соплеменников.

Что касается прав еврейского населения Ирана, то 31 августа 2000 г. Комиссия по контролю за работой религиозных медресе утвердила прошение Культурного комитета Еврейского общества Тегерана, в соответствии с которым 11 официальных нерабочих дней в году, согласно с обычаями, были распространены на евреев-школьников.

26 декабря 2003 г. стал одним из знаменательных дней для проживающих в Иране религиозных меньшинств. В этот день с одобрения правительства и Меджлиса был принят закон об установлении равных для всех национальных меньшинств страны размеров церковного сбора. Также заметным событием стало решение Меджлиса шестого созыва о принятии на государственную службу в систему просвещения 200 представителей религиозных меньшинств.

Кроме того, в 2003 г. президент Ирана принял указ о выделении отдельной строкой бюджета ассигнований на охрану школ, памятников и исторических зданий религиозных меньшинств. Таким образом, религиозные меньшинства в соответствии с Конституцией пользуются равными правами со всеми другими гражданами.

Местные национальные языки могут свободно использоваться наряду с персидским языком в прессе и иных средствах массовой информации, а также для преподавания национальных литератур в школах. Но на практике не всегда удается этим конституционным принципам воплотиться в жизнь. Запад очень часто обвиняет национальную политику ИРИ в дискриминации этнических меньшинств со стороны иранских властей (обвиняя в запрете на отстаивание социальных и культурных прав, включая право на образование на родном языке) (Имам Хомейни и духовное возрождение: Материалы Международного конгресса, посвященного 100-летию со дня рождения имама Хомейни.–М.,2000).

В послереволюционный период произошло укрепление статуса персидского языка, который в соответствии с новой конституцией страны, принятой в декабре 1979 г., был провозглашен государственным языком Ирана. Хотя основной закон страны зафиксировал ряд прав и свобод неперсидских народов страны в области сохранения и развития их национальных языков и культур, персидский язык продолжает оставаться важнейшим фактором культурно-интеграционных процессов. Это связано с тем, что национально-языковой вопрос в Иране так и не был решен, и большинство нововведений в сфере национального школьного образования и развития СМИ на национальных языках было аннулировано в течение первого послереволюционного десятилетия. Кроме того, политика руководства Ирана, особенно на первом послереволюционном этапе, игнорировала языковые и этнические признаки национальной общности, а в качестве определяющего выдвигала принцип религиозного единства. Именно основатель Исламской Республики Иран аятолла Рухолла Хомейни, будучи приверженцем доминирования религиозного фактора, обосновал на иранском примере необходимость следования догме «Исламская община – единая нация», блокирующей, по сути, решение проблемы национального развития проживающих в Иране меньшинств, в том числе таких многочисленных, как курды, азербайджанцы, арабы, туркмены и др. В условиях Исламской Республики Иран все движения нетитульных, то есть неперсидских, наций за свои политические и культурные права, рассматриваются как подрывающие власть центрального правительства, а значит, направленные против режима исламской республики. Базу для такого положения создает ныне действующая в Иране Конституция, при составлении и принятии которой было проигнорировано абсолютное большинство поправок и добавлений, предложенных представителями национальных меньшинств.

Именно с этим обстоятельством у представителей неперсидского населения страны связаны чувства национальной неполноценности и второсортности. Эти чувства опираются, в частности, на ставшие достаточно рутинными фактами грубейшей диспропорции при выделении бюджетных средств регионам с персидским и неперсидским населением. По данным иранской газеты «Новруз» за 2002 г., населенные преимущественно персами провинции Исфаган и Керман получают в 20 (!) раз больше средств, чем насчитывающая примерно столько же жителей провинция Иранский Курдистан или населенная преимущественно азербайджанцами провинция Ардебиль. За прошедшие с тех пор четыре года существенных изменений в этой сфере не произошло. В таком контексте становятся понятными возникающие время от времени массовые выступления в курдских регионах страны, откровенно сепаратистские демонстрации в преимущественно арабоязычной южной провинции Хузестан. Не случайна и острая реакция азербайджанского населения страны.

Этнические проблемы представляются крайне важными для современного Ирана. Ситуация осложняется наличием «разделенных народов» («ирредентизм»), и естественным желанием этносов соседних стран объединиться в единое целое. С одной стороны Иран получает возможность влиять на своих соседей, но, с другой стороны, и соседи могут подстрекать «свой» этнос к межэтническим конфликтам в Иране. Проблема, которая больше всего вызывает недовольство среди национальных меньшинств, это отсутствие школ на родном языке. В связи с этим хотелось бы отметить, что вопрос о том, в какой степени государство должно разрешить этносам внутри страны проявлять и развивать свою особую этническую и национальную идентичность, является крайне непростым для любого государства. Формирование и проведение национальной политики в Иране осложнено наличием большого количества этносов. Иран является 16-ой страной в мире по разнообразию языков и этносов. На фарси говорит только 60% населения страны. Имеются также 6 крупных этнических групп, которые в течение истории сильно повлияли на формирование современного иранского государства.

Крупнейшим этническим меньшинством Ирана являются *азербайджанские турки*, известные как иранские азербайджанцы. Они живут в 4 провинциях, но также разбросаны и по другим крупным городам Ирана. Эта этническая группа занимает достаточно сильные позиции в экономике, и потому экономические проблемы не могут стать причиной межэтнического конфликта. Но при этом данная группа отличается сильным чувством национальной идентичности – именно они боролись против центральной власти при Каджарах, в период Конституции. Выпускается масса журналов на азербайджанском и на нем напечатано более 11 000 книг. Другая многочисленная этническая группа – это *курды* на западе Ирана. Они

более подвержены межэтническим конфликтам по следующим причинам: они живут на очень небольшой территории, у них плохо развита экономика, мало образовательных и медицинских учреждений. Добавляется и географическая ситуация – «соседи», где курдские националисты могут легко найти убежище в горных районах Курдистана на турецкой и иракской территориях. Курды, в отличие от азербайджанцев Ирана, испытывают политическую изоляцию, их присутствие в политической элите Ирана очень невелико. На них большое влияние оказывает ситуация с курдами в северном Ираке и южной Сирии. Публикуются некоторые издания на курдском языке. *Луры* представляют собой достаточно сплоченную этническую группу, с сильно выраженной племенной властью. В свое время они выступали против центральной власти при Каджарах, Насреддин-шахе, в конституционный период, период Реза-шаха.

Белуджи, в основном, сконцентрированы в Систане и Белуджистане. Они, в отличие от вышеперечисленных этносов, в основном исповедующих шиизм, являются суннитами, поэтому вовлечены в конфликт с центральным иранским правительством на религиозной почве, также имеются проблемы в экономическом отношении. Они «соседи» белуджей в Пакистане и Афганистане, и это оказывает на них большое влияние, побуждая выступать против центрального правительства.

Арабы, проживающие в провинции Хузистан (на юго-западе Ирана). Если после исламской революции 1978-1979 гг. произошел всплеск националистических взглядов, то после начала войны с Ираком они «забыли» о национализме, но этот этнический фактор все-таки остается из-за соседства с арабскими странами. После войны большая часть богатых арабов покинула Хузестан. Несмотря на то, что Хузистан – один из центров добычи нефти в Иране, в этом остане высок уровень безработицы, и велик контраст между уровнем жизни арабов в Иране и арабских стран, что становится причиной возникновения националистических движений. *Туркмены* на северо-востоке Ирана, не идентифицируют себя как часть туркменского этноса, и большая их часть называет себя иранцами. Но они все равно подвержены влиянию Туркменистана.

Проблема этнического сепаратизма достаточно резко стояла перед Ираном в течение всего XX столетия. Особенно острой она стала после Исламской революции 1978 – 79 гг. Наиболее напряженной ситуация была в Иранском Курдистане, когда в течение нескольких лет там велись настоящие боевые действия Демократической партии иранского Курдистана с вооруженными силами ИРИ. Сейчас ситуация менее напряженная, но еще далека от идеальной.

В период президентства Ахмадинежада курдское движение как политическое и как сепаратистское себя фактически не проявляет. Можно говорить о развитии

национальных оппозиционных движений, которые базируются за рубежом. Придавая большое значение снижению уровня оппозиционных настроений в национальных останах, Махмуд Ахмадинежад сразу же после своего избрания начинает периодически посещать эти регионы, особенно наиболее отсталые в экономическом отношении. Там же неоднократно проводились выездные правительственные сессии. Именно Ахмадинежад был первым президентом, которому удалось привлечь внимание разных государственных органов к этим столь отдаленным и малоразвитым районам страны. По решению правительства часть средств от продажи нефти была выделена на развитие этих депрессивных районов, и меджлис согласился с тем, что на нужды этих регионов была израсходована часть средств Стабилизационного Фонда.

На этническую ситуацию в последние годы стал влиять внешний фактор, связанный с развитием ядерной программы Исламской республики, ужесточением экономического давления на Иран со стороны США и Европы и попытками ослабить режим поддержкой сепаратистских настроений. В этнических регионах страны, особенно в Систане и Белуджистане, а также в Курдистане, появилось значительное количество новых националистически настроенных организаций, которые осуществляют террористические акты. Этнический терроризм, несмотря на то, что его основой являются экономические, политические и культурные притеснения национальных меньшинств со стороны официального Тегерана, также воплощает в себе фактор иностранного вмешательства. Это является одной из форм давления США и их союзников на официальные иранские власти. Можно предполагать, что этнический фактор будет и в дальнейшем влиять на стабильность социально-политической жизни ИРИ.

542

Таким образом, в результате победы революции верховная власть в Иране перешла в руки шиитских религиозно-политических деятелей и связанных с ними буржуазных политиков. Национализм монархии Пехлеви сменился после революции не признающим национальных и языковых различий исламизмом Хомейни, а затем нынешнего религиозного лидера аятоллы Али Хаменеи. Проблема иранской интеграции на базе персидского этноса заменена в исламском Иране концепцией мусульманской солидарности на базе единой веры и единого языка – персидского языка.

В заключении можем сказать, что Иран – это многонациональная страна, где проживают последователи основных монотеистических религий. В становлении Исламской Республики Иран большее влияние оказал Запад, в основном, США. Процесс осуществлялся на протяжении многих лет. Он отличался сложностью, противоречивостью. Свержение старого уклада жизни, религиозных особенности, общественных стереотипов совершались одновременно с утверждением новой социальной политики, формированием нового религиозного сознания, иной религиозной психологией.

Одновременно шел и другой процесс: зарождение новой цивилизации, которая сопровождалась становлением ислама в качестве господствующей религией. Благодаря сокровенным мыслям и идеалам, духовной самозабвенности, высокой образцовой нравственности иранцы заняли достойное место среди совершенства мусульманской теологии, вобрав многие элементы из духовного наследия богатого прошлого Ирана. Несмотря на существование многочисленных национальных меньшинств на территории Исламской Республики Иран, население государства обладает веротерпимостью по отношению к друг другу. Для достижения равноправия между различными меньшинствами, были введены изменения в Конституции Республики. Они пользовались также полной свободой в плане своих обычаев, частной жизни и участвовали в законотворчестве.

Сегодня религия и политика в Иране также тесно связаны между собой, как и тысячелетия назад. Так в политической риторике Махмуда Ахмадинежада важную роль играл религиозный фактор. Известно, что руководство Ирана с симпатией относится к консервативным политическим и клерикальным (религиозным) кругам. Среди которых распространен политический «махдизм» и эсхатологическая интерпретация актуальных международных событий. Такая трактовка «конца истории», безусловно, оказывает влияние на внутривнутриполитические процессы, позволяя руководству страны не только удерживаться у власти, но и транслировать свой проект в страны, входящие в зону регионального влияния Ирана.

Литература:

1. Международная газета для деловых людей "Америка, Азия, Европа", специальный выпуск, посвященный 26-ой годовщине победы Исламской революции в Иране.
2. Анаркулова Д. М. Шиитское духовенство в иранской революции 1978–1979 годов. – Душанбе, 1993. – с. 229.
3. Имам Хомейни и духовное возрождение: Материалы Международного конгресса, посвященного 100-летию со дня рождения имама Хомейни. – М., 2000. – с. 101.

4. Amnesty International report (AIR). Iran. 2009//
http://thereport.amnesty.org/sites/default/files/AIR2010_AZ_RU.pdf#page=117
<http://quickfacts.census.gov/qfd/states/06000.html>.

5. Религиозные меньшинства в Иране. Л.Гусев – Обозреватель Observer
www.observer.materik.ru/observer/N6_2005/6_10.HTM

6. Религия, вера и боги в Иране – священные места и святыне, ритуалы в Иране.
www.travelask.ru/questions/9646-kakaya-vera-religiya-i-ritualy-v-irane

DARBELER, ORDU VE SİYASET

COUPS, ARMY and POLITICS

Esmeray ALACADAĞLI•

Özet

İnsanlığın tarihsel gelişim sürecinde, tarım devrimi önemli bir dönemeçtir. Çağdaş uygarlıkla ilkeliği ayıran tüm ölçütler, işbölümü, toplumdaki sosyal farklılaşmalar ve mevcut düzenin devamını sağlayacak kurumlar, bu dönemeç sonrasında ortaya çıkmıştır. “Devlet” olgusu da, toplumdaki sosyal farklılaşma ile ortaya çıkan “yöneten-yönetilen” ekseninin bir sonucudur. Zor kullanma tekeli elinde tutan bu yapının ana işlevi, toplumda yerleşik düzeni sağlamak ve sürdürmektir. Devlet, bu yaptırım gücünü, sahip olduğu birçok kurumun yanı sıra asıl olarak “silahlı gücü” yani “ordu” eliyle kullanır. Devlet iktidarının devamlılığını sağlamak ve çıkarlarını korumak üzere devletçe oluşturulan orduların konumu, devletlerin kurumsallaşma, örgütlenme biçimleri ve siyasi rejimlerine bağlıdır. Buna bağlı olarak silahlı güçler, siyaset sahnesinde, baskı grubu ya da yasama ve yürütmenin etkin bir unsuru olarak yer alırlar.

Bu çalışmanın amacı; göçebelikten yerleşik düzene, “Oğuzlar’dan Osmanlı’ya, Cumhuriyetten günümüze, siyasetin içinde ve iktidarı belirleyen güç olarak yer alan “Türk Silahlı Kuvvetleri-TSK’nın, 15 Temmuz 2016 öncesindeki konumu, gerçekleştirdiği darbelerin neden ve sonuçları ile 15 Temmuz Girişimi sonrasında siyaset sahnesindeki yeni rolünü incelemektir.

Çalışmanın kavramsal çerçevesi ile Oğuzlardan günümüze ülkemizde ordu-siyaset ilişkileriyle ilgili bilgiler, literatür taraması yöntemiyle sağlanmıştır. Yapılacak nitel analiz için, mülakat kağıdı hazırlanmıştır. Bu kapsamda, yüz yüze/telefonla görüşülerek/maile, çalışmanın ana öznesi olan kurum mensuplarının görüşleri sağlanmıştır. Her iki yolla elde edilen verilerin değerlendirilmesi ile de sonuca ulaşılmıştır.

Çalışmanın bulgularına göre; yaklaşık 100 yıl hariç ülkemizin bin yılı aşkın tarihinde askeri ve siyasi otorite aynı şahsın elinde olup, ülkedeki asker ve sivil seçkinlerin bütünleştiği bir devlet yönetimi geleneği söz konusudur. TSK, geçmişten gelen alışkanlığı ve kendisine verilen “cumhuriyeti koruma ve kollama görevi” nedenini de kullanarak, “emir komuta zinciri içinde” gerçekleştirdiği tüm darbelerde başarılı olmuştur. Toplumdaki saygınlığından pek bir şey kaybetmeden, siyaseti yeniden biçimlendirip iktidarı sivillere teslim ederek yerine çekilmiştir. Ancak kurgusu ve uygulamasıyla diğerlerinden farklı gelişen “15 Temmuz Girişimi”yle hem yeniden biçimlendirilen hem de itibar kaybına uğrayarak siyasetin dışına itilen kendisi olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Darbe, Ordu, Siyaset

Abstract

The agricultural revolution is an important turning point in the historical development of mankind. All criteria that separate contemporary civilization from primitiveness, division of labor, social diversification in society and institutions that provide the continuity of the existing order have emerged after this turning point. The “state” phenomenon is also a result of “governing-governed” relationship that emerges out of social diversification in society. State uses this power of sanction primarily by means of “armed force” hence the “army” as well as it so the institutions. The position of the army formed by state in order to ensure the continuity of state power and protect its benefits depends on the institutionalization, organizational forms and political regimes of states.

The purpose of this study is to examine the position of “Turkish Armed Forces-TAF”, which is located in the politics as a power that determines the government from nomadic life to sedentary life, from “Oghuz’s” to the Ottomans, from Republic to present day; before 15 July 2016, the reasons and the results of the coups it made and its new role in politics scene after July 15th attempt.

The conceptual framework of this study and the information regarding the army-state relationship from in our country have been provided by the method of literature search. An interview paper has been prepared for the qualitative research and the opinions of members of institutions have been obtained. And the result has been reached by evaluation of the data obtained with both ways.

According to findings, except for the last 100 years, military and political authority has been in the same hands in the history of our country over a thousand years and there is a tradition of state government integrated by military and political elites. The TAF has been successful in all coup attempts it staged with in its “command of chain”; by the habit coming from the past besides using “the duty of protecting the Republic” task given. Without losing its prestige in the society, it reshaped the politics and handed the power back to civilians. However, it has been both reformed and pushed out of the politics by losing its prestige because of “15th July Attempt” which differs from others with its fiction and execution.

Key Words: Coup, Army, Politics

Giriş

Çağımız insanı, kentleşmeyi endüstri devriminin kaçınılmaz bir sonucu olarak görmektedir. Oysa bugünkü kentleşme, ikinci kent devrimidir. Birinci kent devrimi 9-10 bin yıl önce, sulu tarımın başlamış olduğu 30° kuzey paraleli çevresindeki büyük nehirler boyunca ve onların deltalarında gerçekleşmiştir (Güvenç, 1974). Tarım devrimi ile birlikte kentleşme başlamış ve süreç içinde tüm dünyaya yayılmıştır. Çağdaş uygarlıkla, ikelliği ayıran tüm ölçüler; yazı, matematik, hukuk, para kullanımı, ticaret, işbölümü, eğitim ve mevcut düzenin devamını sağlayan kurumlar, bu gelişmenin sonucu ortaya çıkmıştır. Tarım kültürlerindeki sosyal farklılaşmanın ortaya koyduğu en önemli olgu ise "yöneten-yönetilen" ekseninin gerçekleşmesidir. Bu eksenin doğal sonucu ise devletin tarih sahnesindeki yerini almasıdır. Devletin, toplumsal gelişmenin belli bir aşamasında ortaya çıktığı ve ana işlevinin toplumda yerleşik düzeni korumak olduğu söylenebilir. "Toplumsal belli aşamasında üretim örgütlenmesi belli bir grubun kontrol olanaklarını elde etmesini sağlayınca, bu kontrolün devamı ve korunması için toplumda zor kullanma tekeli elinde bulunduran devlet oluşmuştur" (Şaylan,1978).

Devlet, sahip olduğu, ya da süreç içinde toplum katmanlarından gelen gereksinmelere cevap vermek üzere veya koşullar öyle gerektirdiği için oluşturacağı birçok kurumun yanı sıra, bu zor kullanma monopolünü, asıl olarak silahlı gücü ile kullanacaktır. Ordular dünyayı şekillendirmeye başlamışlardır artık. Buna koşut olarak da yöneten-yönetilen çatışması başlamıştır diyebiliriz.

Burada "Ordu ve Devlet" kavramlarını tanımlamamız yararlı olacaktır. Ordu sözcüğünü B.Larousse; "Bir devlet ya da devlete özgü niteliklere sahip bir örgüt tarafından doğrudan ya da dolaylı olarak devşirilmiş, bu devletin ya da örgütün temel çıkarlarına saygı gösterilmesini sağlamak, savunma ve saldırı hareketleri düzenlemek üzere donatılmış, silahlandırılmış ve askerce eğitilmiş insanlardan meydana gelen hiyerarşik bir topluluğun askeri olanaklarının tümü" olarak tanımlamaktadır. Tanıma baktığımızda ordunun en önemli işlevinin, örgütün temel çıkarlarına saygı gösterilmesini sağlamak olduğunu görürüz. Bunu yapması için tabiidir ki, özel eğitilmiş, hiyerarşik bir yapılanma içinde olacaktır. Aynı kaynakta kurulu düzenin meşruiyetini sürdürme amacını güden orduların kendi meşruiyetlerini, ülkenin yürürlükteki iç hukukundan ve uluslararası hukuktan aldığını, uluslararası hukukun belirttiği koşulları taşımayan ve ülke anayasasınca meşruiyeti tanınmamış silahlı ve örgütlü güçlerin ordu değil, çete ya da milis olarak kabul edildiğini görüyoruz.

Orduların işlevleri ile meşruiyetini sürdürme amacını yüklendikleri devletin tanımı, bu konudaki yaklaşımlara göre değişebilmektedir. Bu noktada; "Siyaseti; iktidar elde etme ve iktidarı kullanma uğraşı, siyasal iktidarı; toplumsal kaynakların toplumsal

gruplar arasındaki temel bölüşüm biçimini ve kontrolünü belirleyen iktidar, devleti ise siyasal iktidarın kurumsal yapısıdır." (Şaylan,1981) şeklinde tanımlayabiliriz.

I.Ordu Siyaset İlişkisi

Günümüz dünyasında ülkeleri, gelişmiş ve gelişmekte olanlar diye bir ayrıma tabii tutabiliyorsak ve gerçekten de bu iki gruba mensup insanların yaşam biçimleri ve sahip olduğu olanaklar arasında çok büyük farklar varsa, bu yukarıda sözünü ettiğimiz çatışmanın değişik ülkelerde, değişik boyutlarda gerçekleştiğini göstermektedir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde süreç içinde devletlerin şekillenme, kurumsallaşma ve örgütlenme biçimlerindeki farklılaşma, ordu-siyaset ilişkisi açısından da önemli olup, bu ilişkiyi, farklılaşma nedenleri paralelinde irdelememiz gereği ortaya çıkmaktadır.

I.1.Gelişmiş Ülkelerde Ordu Siyaset İlişkisi

Gelişmiş ülkelerin geçmişlerine baktığımızda hemen hepsinin feodal toplum birikimi üzerine kurulduğunu görürüz. Feodalite ekonomik, toplumsal ve kültürel bir olgudur. Siyasal olarak feodalite, merkezi iktidarın sınırlandırıldığı, yerel yönetim güçlerinin, feodal beylerin merkez karşısında önemli ölçüde özerk olduğu bir iktidar biçimidir (Mazıcı,1989). Tarımsal toplum aşamasında iktidarı meşrulaştıran olgunun din olduğunu biliyoruz. Diğer kitaplı dinlerden farklı olarak Hristiyanlık, başlangıçta insanların günlük yaşantılarına dek inmemiş, özellikle devletlerin yönetim biçimini şekillendirme amacını gütmemiştir. Başka bir deyişle siyasal bir kuvvet olarak ortaya çıkmamıştır. Yani Hristiyanlıkta, İslamiyet'te olduğu gibi "dünyevi ve uhrevi iktidarlar birleşmemiş, din ve devlet özdeşleşmemiştir"(Şaylan,1981). Şüphesiz bu dönemin silahlı güçleri, doğal olarak kilise ve kralın emrindedirler. Taraftar bulan bir görüşe göre, toplumlar tarih sahnesinde yerlerini aldıktan sonra, üretim ilişkileri, kültürleri, moral değerleri, dini inançları, tapınma yöntemleri, coğrafi koşulları gibi iç ve dış etkenlerle oluşturdukları yönetim biçimleri tarafından da şekillendirilmişlerdir.

Avrupa'nın karanlık ortaçağı XI. yüzyıldan itibaren bireysel çıkışlara sahne olmuş, özellikle XIII. ve XIV. yy'larda, dilimize Rönesans ve Reform hareketleri olarak giren akımlarla, sosyal yaşam ve din alanında büyük değişimler yaşamış ve bugünkü batı toplumlarının temelleri atılmıştır. Bu değişim, dinin, iktidarın meşru dayanağı olma gerçeğini altüst edip, bugünkü anlamda batı toplumlarının temellerini atmıştır. Burada göze çarpan en önemli olgu şudur; batı insanı Magna Carta'dan itibaren kişisel hak ve özgürlük istemini öyle belirgin bir tarzda ortaya koymuştur ki, bu tavır devletlerin kurumsallaşmasının, şekillenmesinin tabandan gelen istem ve tepkilere göre oluşması sonucunu doğurmuştur. Din, inanç ve kilise, olması gereken yere oturtulmuş, bu belirlemeden sonra batının önlenemez yükselişi başlamıştır. Şüphesiz ki, bu yükseliş sırasında aynı değişim ve gelişimi silahlı güçler de yaşayarak bugünkü modern toplumların ordularının temelleri atılmıştır.

Sanayi devrimi öncesi gelişmiş toplumlardaki sistemin şartlarının doğal sonucu olarak, askerler aristokrat sınıftan gelmektedirler. Kentteki feodal aristokrasiye mensup ailelerin çocuklarının biri asker, diğeri siyasetçidir. Yani, kilise ve kralın emrindeki ordu ve devlet aynı görüşleri paylaşmaktadır. Sanayi devrimi sonrası ise, gelişmiş ülkelerde ordu bir baskı grubu olarak yer almaktadır ve siyasal iktidarın emrindedir. Gelişmiş ülkelerde asker ve sivil seçkinlerde de ayrılmıştır. Sivil seçkinler askerler üzerindeki denetimlerini resmi kurumlar ile yürütmektedir (Mazıcı,1982). Sonuçta, gelişmiş ülkelerde ordular, profesyonelleşme düzeyinin yüksekliği ve sivil denetim mekanizmalarının iyi çalışmasıyla -ki Huntington; sivil denetim başarıya ulaştığı ölçüde ordu siyasal güç olamaz, demektir- temel işlevi olan ülke savunmasını ve ülke bütünlüğünü korumayı yerine getiren bir baskı grubu olmaktan öte geçemezler. Gelişmiş ülkelerde siyasi gelişme sonucu oluşan siyasal kültür, bireye, siyasal iktidarın sınırının ne olduğu bilincini yerleştirmiştir. Aynı bilinç, askeri seçkin ya da baskı grubu olarak ordulara, devletin ulusal ve demokratik kurumlarına uymayı ve görevlerinin sorumluluğu içinde devlete bağlı kalmayı sağlatabilmiştir. Bunun nedeni, Finer'a göre, geleneksel sivil iktidara bağlılık, Huntington'a göre, güçlü sivil denetim ve sivil toplum da olsa orduların perde arkasında kalması, siyasetten uzaklaşması sağlanmıştır. Ve genellikle de gelişmiş toplumlarda açıktan ordunun siyasi rejime müdahalesi görülmemektedir.

I.2. Az Gelişmiş/Gelişmekte Olan Ülkelerde Ordu Siyaset İlişkisi

Az gelişmişlik, göreceli ve öncelikle ekonomik içerikli bir kavramdır. Göreceli oluşu, tanımın gelişmiş ülkelere göre yapılmasından, ekonomik içerikli oluşu, kalkınmışlığın önde gelen ölçütünün ekonomi olmasından kaynaklanmaktadır (Mazıcı, 1989).

Az gelişmiş/gelişmekte olan ülkelerde ordu-siyaset ilişkisiyle ilgili çok sayıda kuram vardır. Birçok ünlü siyasal bilimcinin üzerinde çalıştığı bu sorunsalla ilgili Huntington; ordunun siyasal sisteme müdahalesi ile toplumsal gelişmişlik düzeyi arasında belirleyici bir ilişki olduğunu, toplumsal yapının gelişmesi ve karmaşıklık düzeyinin yükselmesiyle askerlerin siyasi iktidara el koymalarının güçleşeceğini ileri sürmektedir. Bir başka siyaset bilimcisi; Hurewitz, "geri kalmış toplumlarda askeri bürokrasi en ileri düzeyde rasyonelleşmiş kurumdur ve bu kurum içinden gelen askerlerin toplumu yönetmesi, geliştirme, modernleşme açısından olumlu, hızlandırıcı bir olgudur. Latin Amerika ve 1971 sonrası Türkiye'deki askeri müdahaleler bu kuramı genellemenin yanlışlığını ortaya çıkarmaktadır" demektedir (Şaylan,1988). Finer ise; "ordu diğer tüm sivil güçlerden yüz kez daha iyi örgütlenmiş ve modern silahlara sahip olduğuna göre, askerlerin niçin bazen siyasal yaşama karıştıkları sorusu yerine, niçin her zaman karışmadıklarını araştırmanın daha doğru olacağını" söylemektedir (Kışlalı,1987) Bir diğer yaklaşım "Bonapartizm" dir. Buna göre burjuvazi belli tarihsel koşullar içinde gelişmiş toplumsal yapılara ve siyasi sisteme damgasını vuramamışsa, sivil toplum ve ona özgü siyasal kurumlaşma olamamaktadır. Kapitalist dönüşümünü tamamlayamayan toplumlarda devlet, sanki bağımsız bir kurummuş gibi koruma ve kollamaya ek olarak, değiştirip, geliştirmek için kapsamlı sorumluluklar ve işlevler yüklenmektedir. Devlet iktidarının

olağanüstü yoğunluk kazandığı ve toplumda ideoloji ve politik kültür düzeyinde bir yoğunluğa karşıt bir norm ya da mekanizma oluşmadığı konumda, ordunun çok etkin bir siyasi aktör konumuna gelmesi de kaçınılmazdır (Şaylan,1988).

Sonuçta, bu kuramlara baktığımızda, az gelişmiş ülkelerde, ordular, sivil rejim işlerliğini yitirdiğinde; halk, sorunları çözmede politikacılara karşı orduyu kurtarıcı olarak gördüğünde; ordu toplumdaki bunalımlardan rahatsızlık duyup sorunu tek çözücü olarak kendini gördüğünde bir de militarist ideolojiye sahipse, sistemi düzenlemek üzere siyasete müdahale etmektedir. Yalnız, bu müdahaleler ülke yapısının modern, girişimciliğin fazla olduğu, askerin belli refah seviyesinde olduğu ülkelerde tutucu nitelik kazanırken; gelenekçi yapı ya sahip toplumsal kültürün, girişimciliğin zayıf olduğu ülkelerde ilerici nitelik kazanmaktadır.

II. Amaç ve Yöntem

Bu çalışmanın amacı; göçebelikten yerleşik düzene, “Oğuzlar’dan Osmanlı’ya, Cumhuriyetten günümüze, siyasetin içinde olan ve iktidarı belirleyen güç olarak rol alan “Türk Silahlı Kuvvetleri-TSK’nın, 15 Temmuz 2016 öncesindeki konumu, gerçekleştirdiği darbelerin neden ve sonuçları ile 15 Temmuz Girişimi sonrasında siyaset sahnesindeki yeni rolünü değerlendirmektir.

Çalışmanın kavramsal çerçevesi ile Oğuzlardan günümüze ülkemizde ordu-siyaset ilişkileriyle ilgili bilgiler, literatür taraması yöntemiyle sağlanmıştır. Yapılacak nitel analiz için, mülakat kağıdı hazırlanmıştır. Bu kapsamda, yüz yüze/telefonla görüşülerek/maile, çalışmanın ana öznesi olan kurum mensuplarının görüşleri sağlanmıştır. Her iki yolla elde edilen verilerin değerlendirilmesi ile de sonuca ulaşılmıştır.

550

III.Ülkemizde Geçmişten Bugüne Ordu- Siyaset İlişkisi

III.1. Oğuz’dan Osmanlı’ya

Önceleri, göçebe toplum olmamızın olanaksızlığı, sonrasında İslam dininin etkileri ile yazılı bir tarih, ya da geçmişimizde neler olup bittiğini bize aktaracak önemli kaynaklardan yoksun bir toplumuz. Böyle olunca da Cumhuriyet 'in ilk yıllarında büyük bir gayret ile toparlanıp kronolojik bir sıraya konan olaylar dizisinin dışında, pek yazılı kaynaklara sahip olamamışız. Tabi bir de batılı araştırmacıların bizler için yazdıkları var. Bütün bunlardan süzülen bilgilere göz attığımızda, dünyadaki oluşumların çoğu zaman dışında bir toplum ve ordu yapısı ile karşılaşırız. İ.Ö. 3000 'e kadar uzanan bir tarih kesitinde Türklere rastlayabiliyoruz. Türklerle birlikte akla gelenler ise şöyledir:

Anadolu 'da Osmanlı ile birlikte yerleşik düzeni tamamen benimseyen Oğuz ardılları, yepyeni bir toprak düzeni geliştirirler. İmparatorluğun temelini oluşturan bu insan-toprak ilişkisi ile birlikte Osmanlılar tüm dengeleri alt-üst ederek tarih sahnesinde yerlerini alırlar ve 15 milyon km²lik bir kara parçası üzerinde egemen hale gelirler. Osmanlı’nın bu gelişimine açıklık getirebilmek için, Oğuz düzenine göz atmamız gerekir. Bu düzene baktığımızda; Oba'da müthiş bir işbölümü hâkimdir.

Zaten göçebe bir toplumda böyle olması kaçınılmaz bir şeydir. Geçim kaynakları ise avcılık, çobanlık, el zanaatlarıdır. Toplumun tüm gereksinimleri kapalı bir ekonomik sistemle toplum bireyleri tarafından üretilmekte olup bu toplumda İslamiyet'in kabulüne kadar "*kadının da adı var*"dır. Yine göçebe toplumun özelliği olarak imrenilecek bir eşitlik ve hiyerarşi söz konusudur. Sahip olunan topraklar üzerinde, dıştan içe doğru bir örgütlenme oluşturulmuştur. En ilerde uç beylikleri, merkezde ise Oğuz Beyi, ya da Hakan, Yabgu, Kaan adı verilen lider bulunmaktadır. Selçuklu'nun son dönemlerinde Kayı Boyu da bir Uç Beyliği'dir.

1299 yılında Osmanlı'nın temeli atıldığında Türkler, yaklaşık 400 yıldır müslümandırlar. Ancak töre tüm gücü ile ayaktaadır. Kararlar Kurultaydan çıkmaktadır. Bu dönemde atılacak her adım için dini buyruklar gerekli olmayıp mevcut din adamları ayrıcalıklı ve ayrı bir sınıf değillerdir. Henüz, şariat yasaklarının egemenliği de söz konusu değildir.

Kuruluşundan itibaren, Osman Bey 'le birlikte, kabına sığmayan Osmanlı, fetihlere başlar. O zamanki Anadolu'nun durumu da buna müsaittir. Selçuklu dağılma sürecindedir, Bizans zayıflamıştır ve Anadolu ise güçlü bir sahip istemektedir. Bu durumdan yararlanma şansı ise bir tek Osman Bey 'de vardır. Osman Bey'in yönetiminde, Oğuz geleneğini devam ettiren Beylik giderek Devlet'e, daha sonra da İmparatorluğa dönüşür. Sosyo-ekonomik yapıya koşut olarak örgütlenen ordu, özgün örgüt olma özelliğini çok uzun süre devam ettirir. İmparatorluğun sürekli yayılmasını sağlayan uç birlikleri, Türk soyunun savaşçı geleneğinin uzantısıdır. Fethettikleri topraklardan ya da el koydukları ganimetin bir bölümü ile ödüllendirilirler. Böylece devletin sınırları her yönde genişletilir.

551

Osmanlı, Bizans'a doğru yol alırken Batı ne yapıyordu dersiniz? Batı o dönemde aydınlarını, dogma ve skolastik düşüncelere karşı geliyorlar diye yakmakla meşguldür. Bu duruma aynı zamanda Osmanlı'nın şansı demek yanlış olmaz sanırım. Çünkü Osmanlı, Oba'dan İmparatorluğa yürürken, karşısında kendisi gibi örgütlü bir güç olmayıp onun oluşturduğu her ordu, dünyanın o zamana kadar gördüğü en büyük silahlı güç olacak kadar büyük ve görkemlidir.

Osmanlı başarı ve büyümeyi bu kadar çabuk beklemiyordu belki de... Büyüme, beraberinde sorunları da getirir doğal olarak. Öncelikle güçlü, düzenli ve sürekliliği olan bir orduya ihtiyaç vardır. Osmanlı daha sonra kendi bumerangı olacak olan devşirme usulü askerliğe bu yıllarda başlar. Fethedilen yerlerdeki yerli halkın çocuklarından oluşan 7-15 yaş arası esirler müthiş bir eğitimden geçirilerek Yeniçeri adı altında teşkilatlandırılır. Ve ne yazık ki Osmanlılar, tarih sahnesinden yeni bir devlete dönüşerek indiği güne kadar, bu insanların gerçek kimliklerini hiçbir zaman unutmayacakları gerçeğini hep göz ardı ederek onlara Türk'lere güvendiğinden daha fazla güvenir.

Bu dönüşümle, toplum=ordu gerçeği de ortadan yok olmaya mahkûm edilir. Osmanlı, kaynağı bakımından topluma tamamen yabancı bu ordu tipini kendi

elleriyle yaratmıştır. Bununla da kalınmamış, İstanbul'un fethediliştten sonra, düzeni sağlamada birincil rolü olan Kurultay da devre dışı bırakılmıştır. Bunlara Osmanlı'nın dönüm noktaları dersek, bu noktada ilk adımı atan, sadrazam Çandarlı Halil Paşa'dır. Sultan I. Murat'ın iktidarı kendi isteği ile bırakıp Manisa'ya çekilmesi sonrasında Kurultay başka seçeneği olmadığı için Sultan Mehmet'i başa getirdiğinde, yeni sultan henüz 12 yaşındadır. Sadrazam Halil Paşa Sultan Murat'ı Varna Savaşı için yeniden başa geçmesi için ikna edemeyip, 12 yaşındaki bir çocukla da bu işin olmayacağını anlayınca, Edirne 'de büyük bir yangın çıkartır. Yangınla birlikte yeniçerileri yağmaya ve engel olanları öldürmeye teşvik edip, olayı büyütür ve hilesinin başarıya ulaşmasını sağlar. Sultan Mehmet, çevresine ve Kurultay'a kin beslemesine neden olacak o meşhur mektubu yazmak, daha doğrusu yazılanı onaylamak zorunda kalır ve Sultan Murat, yeniden tahta oturur. Burada Osmanlı, tarihi bir hata yapar. Bu hata, yeniçerileri sakinleştirmek için gündeliklerine yarım akçe zam yapılmasıdır. Yıl 1444'tür. Bu tarihten yeniçeriliğin kaldırılış yılı olan 1826'ya kadar, bu zam kararı, yeniçeriler için sırası geldikçe hatırlayacakları ve zaman zaman utanmazca isteyecekleri bir haraç sisteminin başlangıcı olur.

Yeniçeriler paranın tadını almış, olaylar da nedense doğal akışı içinde hep onlardan yana gelişmiştir. İstanbul'un fethinden iki ay sonra Çandarlı idam edilmiş, Fatih, on yıl öncesinde kendisine yapılanlardan sorumlu gördüğü Kurultay'ı devre dışı bırakmıştır. Artık, yeniçeriler de iktidara ortaktır. Özenle korunan töre çiğnenmiştir. Fatih'in 1481'de ölümüyle birlikte, Fatih tarafından etkinliği ortadan kaldırılan Kurultay ve Divan'ın yerini artık iktidar ortaklığını, iktidar yapıcılığına çeviren "Ocak" almıştır. Ocak'ın, sultan olarak öngördüğü Beyazıt, Kurultay toplanmaksızın hükümdar ilan edilmiştir. Geçmişten o döneme kadar korunan törelerin bitmesiyle silahlı güç olarak yeniçeriler büyük etkinlik kazanmış ve yeni hükümdar seçimlerinde en fazla rüşveti verenin yanında olacak şekilde kendi düzenini kurmuştur. Halk üzerinde oluşturduğu korku ile iktidar ortağı olan Yeniçerilik, 1826'da ortadan kaldırıldığında, bayramlar, kutlamalar yapılmış ve o gün tarihimize "*Vaka-ı Hayriye*" olarak geçmiştir.

III.2. Batı Karşısında Çözülme ve Islahat Hareketleri

Toplumbilimci Paul Kennedy'ye göre; "Büyük güçler zamanla öyle yayılırlar, askeri sorumluluk ve harcamaları o kerteğe ulaşır ki, sonunda bu yüke dayanamayıp çökerler. " Acaba Osmanlı'nın çöküşünü bu bağlamda ele almamız bizi gerçek çöküş nedenlerine ulaştırır mı? Osmanlı'nın 15 milyon km²lik bir yeryüzü parçasına yayıldığı yadsınamaz bir gerçek. Ama oralarda kurduğu sistemde de bazı eksik parçalar, göz ardı edilen sorunlar olduğu da dikkate alınması gereken diğer bir gerçek, sanırım. Osmanlı hükmettiği alan ve sağladığı güç ile kendini hep yenilmez mi gördü, yoksa ve daha önemlisi gelişen, değişen dünyada fikir ve politika üretmekte gereken beceriyi mi gösteremedi? Örneğin, aşağıda değineceğimiz ve bizce, çöküşe götüren nedenlerden en önemlisi olan 1789 Fransız İhtilali ile öncesindeki Rönesans ve Reform hareketleri neden Osmanlı'ya pek bir şey düşündürmedi? Resmi tarihimiz, Osmanlı'nın duraklama devrinin başlangıcı olarak

1699 Karlofça Antlaşmasını gösterir. Bu yıllar öncesi ve sonrasına kısaca 18 yy dünyasına ve özellikle de Avrupa'ya baktığımızda görülen manzara kaba hatları ile şöyledir:

Bütün dünyada bir dönüm noktası olan,1789 Fransız İhtilali olmuş ve Batı'nın bugünkü değer yargılarının temel taşları olan, bağımsızlık ve insan hakları kavramları tüm halklar tarafından benimsenmeye başlanmıştır.

Okyanusun diğer yakasında ise, şimdilik 13 eyalet bile olsa, çok değişik yapısı ile "Birleşik Devletler" diye bir devlet ortaya çıkmaktadır.

Batı, Kiliseyi olması gereken yere koymuş, aydınlanma çağını yakalamış, dinde ve sosyal yaşamda sağlam temeller kurmuş, her ülke kendi gücü oranında, dünya zenginliklerini paylaşmaya başlamıştır.

Almanya ve İtalya'nın başını çektiği yeni akımlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Milliyetçilik denen bu akımın birincil hedefi ise Osmanlı'dır.

Osmanlı'nın tarih sahnesinden çekilişine kadar geçen sürede yaptığı 13 savaştan 12'sinde Osmanlı'yı yenmiş olan Çarlık Rusya'sı, Osmanlının korkulu rüyası haline gelmiştir.

Osmanlı için en korkuncu ise, gerek deniz, gerek kara kuvvetlerinde gelişen teknolojisi ile Avrupa artık onu çok gerilerde bırakmıştır.

O halde Osmanlı için bir şeyler yapmanın zamanı gelmiştir. Bu çerçevede, bir yandan tüm gelenekçi toplumlar gibi Batı'nın ezici üstünlüğüne din bağlamında bir takım sebep - sonuç ilişkileri aranmakta, öte yandan da olması gerekenler yapıp radikal bazı önlemler alınmaktadır. Bu önlemlerden biri daha önce de değindiğimiz üzere varlığı sorun yaratan Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması (1826) ve Avrupa tipi düzenli, sınıflı ordu çalışmalarıdır. Aynı dönemde Rüstiye, Harbiye, Mülkiye, Tıp Okulları açılmış ve kendi koşullarımızda çağdaş eğitime başlanmış, ilk kez yetişmiş insan gücü istihdamı söz konusu olmuştur. Böylece 18 yy'dan itibaren ordu içinde iki tip subay yer almaya başlamıştır; ünlü deyişi ile Alaylı Subaylar ve Mektepli Subaylar. Çok yakın tarihlere kadar benimsendiği gibi o dönemde de, Batılı laik eğitimden geçmiş orta sınıf aydınlarca ordu, en modern bürokratik yapı olarak görülmektedir. Başlangıç evresinde burjuvazinin çekirdeğini oluşturan bu orta sınıf, askerlik mesleğine de ilgi ve eğilim göstermiştir. Bunun da doğal bir sonucu olarak, modernleşme ya da kapitalist şekil değiştirme dar boğazlara girince, sistemin en modernleşmiş, en ileri teknolojiyi kullanan kesimi olan Silahlı Kuvvetler, sahip olduğu güç ve teknolojiyi kullanarak sisteme müdahale etmeye başlamıştır. 13 Eylül 1859 tarihindeki Kuleli Olayı ile birlikte ordu ilk kez, belli bir plan ve gizlilik içinde iktidarı ele geçirmeye niyetlenmiştir.

19. yy boyunca çarpınıp duran Osmanlı, Batı'nın üstünlüğünü salt silah teknolojisi ve ordu düzeninde arayarak altyapı isteklerinden kopuk, yenileşmeyi tamamen orduya endeksleyerek gerçekleştirmek istemiş, sonuçta, deyim yerindeyse, battıkça batmıştır. Aynı yüzyılın sonunda ordu, batının yenilikçi düşüncelerini benimsemiş bir şekilde Abdülhamit düzenine karşı oluşan muhalefetin de başını çekmiş, 1908 yılı ile birlikte tüm ağırlığı ile devlet düzenine egemen olmuştur. Bu egemenlik, İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin ütöpik düşünceleri sonucu, milyonlarca vatan evladını imparatorluğun dört bir yanında telef ederek, Birinci Dünya Savaşı ile birlikte bir yok oluşla sonuçlanmıştır.

III.3. Cumhuriyet Dönemi ve Askeri Darbeler

Kurtuluş Savaşı ile ilk kez belli taktik ve strateji uygulama yeteneğine sahip, tamamen mektepli subaylarca yönetilen, vatan olarak benimsediği bir toprak parçası için savaşan bir ordu kurulmuştur. Bu ordu, ülkeden düşmanı kovduğu gibi yepyeni bir idare sistemi olan Cumhuriyeti de kurmuştur. Bunun doğal ve kaçınılmaz sonucu olarak da kendisini Cumhuriyet'in sahibi, ülkenin sorumlusu olarak görmeye başlamıştır. Dört asır gibi çok uzun bir zaman diliminde iktidara ortak olmaktan, iktidar belirlemeye sıçrayan silahlı güç geçmişten de gelen alışkanlıkla günümüze kadar zaman zaman bu hakkını kullanmaya devam etmiştir.

Cumhuriyetin kurulması ve demokrasiye geçişten 15 Temmuz 2016'ya kadar dört adet askeri müdahale gerçekleştirilmiştir. Bir yıl dört ay süren 27 Mayıs 1960 ve üç yıl iki ay süren 12 Eylül 1980 müdahaleleri, Meclisin kapatıldığı, dönemin siyasilerinin siyasetten yasaklandığı, yargılandığı ve ordunun bilfiil yönetime el koyduğu, tipik askeri darbe özelliklerini taşıyan müdahalelerdir. Ancak, iki yıl sekiz ay süren 12 Mart ve 28 Şubat 1997'de başlayıp 2000'li yıllara kadar devam ettiği genel kabul gören 28 Şubat süreci, ordunun Meclisi kapatmadan, yapılmak istenilen değişikliklerin Meclis kanalıyla yaptırılmaya çalışıldığı müdahalelerdir. Bir başka deyişle 12 Mart ve 28 Şubat, ordunun direkt olarak tüm siyasal yaşama el koymadığı, anayasal kurumlara dokunmadığı ama siyasal sistemin işleyişine egemen olarak, istediği her tür eylem ve değişikliği yaptırdığı müdahalelerdir. 12 Mart ve 28 Şubat bu yönüyle benzerken, uygulama tarzları ile birçok noktada farklılık göstermektedir. Bir yığın içsel nedenlerle birlikte, kendini Cumhuriyet'in sahibi ve ülkenin sorumlusu olarak gören ve Cumhuriyet'i korumak, kollamak ihtiyacını duyan Ordu bu düşüncesinde ne kadar haklı, Ordunun müdahalelerinde onun dışındaki güçlerin ne kadar payı var? Sanıyorum bu konuları irdelememiz ve önce bu soruların cevabını vermemiz gerekir.

Yadsınamayacak ilk gerçek; Kurtuluş Savaşının kazanılması ve Cumhuriyet'in kurulmasındaki en büyük rolün Ordu'nun olduğudur. Ama yine yadsınamayacak diğer bir gerçek, Atatürk'ün yedi sekiz kişilik inanmış bir grupta Cumhuriyet'i ilan etmeye karar verdiğidir. Cumhuriyetin ilanının hemen ertesinde çıkarılan yasalarda ordu politika dışına itilmiştir. Tabii Atatürk'ün çok güvendiği subayların ve onların başında Mareşal Çakmak'ın Genel Kurmay Başkanı olması koşuluyla...

1923'ten itibaren kısıtlı olanaklarla gerçekleşen çok büyük atılımların yapılmasında ilk planda Ordu'yu görüyoruz. Belki de dünyada eşine ender rastlanan bir olaydır bu. Ünlü "Ali" okullarında okuma-yazma bilmeyen tüm askerlere okuma-yazma öğretilir. Ordu, tüm potansiyelini ülkenin kalkınmasına yöneltir. "Mehmetçik kimi yerde demiryolu işçisi, kimi yerde tarım işçisidir ama aynı zamanda da ülkenin bekçisidir"(Toy,1989). Osmanlı'nın taarruza yönelik stratejisinin aksine, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin ordusu "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" parolası gereği, tamamen ülke savunmasına yönelik bir teşkilatlanma içindedir. Sınırlı olanaklarla her tür silahı ülkesinde üretir, uçak fabrikasını kurar.

Yönetenlerce kendisine gereksinme duyulduğunda da Ordu, hep hazırdır. "1925 'te Şeyh Sait ayaklanmasında üç yıla yakın, Kubilay/Menemen olayları üzerine, 1931 yılında iki ay, İkinci Dünya savaşı süresince yedi yıl, sıkıyönetim koşullarında kendisinden istenen görevleri yapmış, anayasal sorumluluğunu yerine getirmiştir. İşte yine, 6/7 Eylül olaylarında kolluk güçleri ile sorunu çözmek varken Ankara, İstanbul ve İzmir gibi ülkenin en büyük üç ilinde Sıkıyönetim ilan edilmiştir" (Üskül, 1989). Demek ki ordu ülke içinde en küçük bir olayda bile kendisine ihtiyaç duyulan "Olmazsa Olmaz" kurumdur.

Demokrat Parti iktidarına kadar ordu üst düzey yöneticileri ve CHP belli bir düzen içinde ülkenin yönetimini üstlenir. "1923 -1946 arasında yasama organında % 15-20 asker kökenli milletvekili yer alırken, bakanların % 29'u da askerdir. II. Mecliste ordu ve kolordu komutanlarının tamamına yakını milletvekili iken; Savunma, Bayındırlık, Ulaştırma ve İçişleri Bakanları'nın asker olması adeta gelenektir. Genelkurmay Başkanı da 1924 Mart'ına kadar yürütme organında bir bakan olarak bulunmuştur"(Şaylan,1978). "1944 yılında Genelkurmay Başkanlığı Milli Savunma Bakanlığı'na bağlanmış, 1949 yılına kadar bir bakanlık olan Genelkurmay Bakanlığı'nın yerine daha sonra şimdiki Genelkurmay Başkanlığı kurulmuştur" (Özdemir,1989).

555

A.27 Mayıs 1960

1950'li yıllar ve sonrası toplumumuzda yeni bir dönemin başlangıcıdır. Güçlenen burjuvazi kendi siyasal örgütü ile iktidarı eline almıştır. Bir başka deyişle toplumdaki farklı tabakalar arasındaki iktidar ittifakı ortadan kalkmış, ekonomik güç ve kontrolü elinde bulunduran sınıf siyasal iktidara el koymuştur. Tarım burjuvazisinin egemen olduğu DP kendini tüm anlamıyla güvencede hissedebilmek için devlet mekanizmasının, bir başka deyişle bürokrasinin, tam kontrolünü ele geçirmeye yönelmiştir.

DP'nin iktidara gelir gelmez bürokrasiyi kontrol altına almak, otonomisini kurmak için yaptıkları, izlediği sürekli enflasyonist politika, devlet memurluğunun parasal olanakları ve statülerindeki gerileme, CHP-DP çatışmasının da giderek keskinleşmesine yol açmıştır (Şaylan,1978). DP iktidara geldiği günden başlayarak adeta orduyu yok saymış, Türk subayının kolay kolay sindiremeyeceği ilgisizlik,

önemsemezlik ve hatta küçümseme eğilimi göstermiştir (Bozdemir, 1983). İkinci TBMM'nden yedinci TBMM'ne kadar Meclis içinde en etkin biçimde temsil edilen grup olan askerlerin, DP'nin iktidara gelmesiyle, siyasal önderler arasında temsil oranı % 3'e düşmüştür. DP dönemindeki altı Milli Savunma Bakanının beşi sivilidir. Ayrıca tüm bürokrasi ile birlikte askerlerin de maddi statüleri ve prestijlerinde büyük düşüş söz konusudur. Öte yandan, köylü yığınların desteği ile seçimlerde kazanılan başarılarla paralel DP'nin tutumu da sertleşmekte, izlenen ekonomik politikaların başarısızlığı ile kentli sabit gelirli kesimin, üniversite gençliğinin tepkileri de artmaktadır. Büyük kentlerde gençlik hareketleri biçiminde patlayan olaylar iş savaşı dönüşme eğilimi göstermektedir.

Tüm bunların sonucunda ordu, üniversite, basın, gençlik ve bürokrasinin birlikte gerçekleştirdiği 27 Mayıs 1960 ihtilali gerçekleşir. İhtilalin bir özelliği de, ordu işinde oldukça genç rütbeli subayların uzun süreli çalışmalarının bir ürünü olmasıdır. Siyasal gerekçeler ne olursa olsun on yıl süren çatışma, iki siyasal partiden birinin lehine sonuçlanmış, 27 Mayısla başlayan bu insan kaybı²³⁰; idam ya da diğer yollarla 12 Martta, 12 Eylülde yüzlerceye yükselmiştir (Bozdemir,1983).

İktidarı ele geçiren ve belli bir programdan yoksun olan askerlerin amacı, kamu düzenini tekrar kurmak, DP'nin ekonomik politikaları yerine bir model oluşturmaktır. İktidarını 38 subaydan oluşan Milli Birlik Komitesi (MBK) eliyle kullanan ordu, kendi içindeki darbe girişimlerini²³¹ ve iktidarı bırakmama yanlılarını tasfiye etmiş, sivil güçlere oldukça demokratik bir Anayasa hazırlatarak ve verdiği sözü tutarak seçimle gelen güce yönetimi bırakmıştır (Saylan, 1978)

B.12 Mart 1971

Çoğulcu demokrasinin temel kurumları Türkiye'ye 1961 Anayasası ile girmiştir. Anayasanın yarattığı özgürlükçü ortam içinde sol düşünce, örgütlenme ve dinamizm yeşermiştir. 1960'lar sonrasında, tarım ve ticaretteki sermaye birikiminin sanayiye dönüşümü, kapitalizmin sanayileşme yönünde hız kazanması ile toplumda yeni bir güç odağı "işçi sınıfı" oluşmuştur. 1961'de TİP kurulmuş, 1965 Parlamentosuna 15 milletvekili ile girmiştir. 27 Mayısın açtığı geniş özgürlük ortamında, giderek yine orduya dayanan "devrimci stratejiler" ileri sürülmeye başlanmıştır (Bozdemir, 1983). Bu dönemde TİP'in gelişmesi iktidar çevrelerini ürkütmüş, bu partiye karşı sindirme eylemlerinde bulunulmuştur. İzlenen enflasyonist ekonomik politikalar ve devlet güçleri desteğindeki baskılama hareketleri olayların tırmanmasına yol açmıştır. 1960'lı yılların getirdiği özgürlük ortamı içinde gelişen emekçi kesimlerin iktidara ortak olma istemleri, demokrasiye geçiş yolunda emekleyen ülkemizde, kurulu düzenin yıkılmasından çıkarları zedelenen sermaye kesimince uygun görülmemiştir. Sermayenin iktidardaki

²³⁰27 Mayıs 1960 darbesinden sonra 235 general ve 4 bin 171 subay toplam 4 bin 406 asker ordudan uzaklaştırıldı.

²³¹1963 yılında Albay Talat Aydemir ve Binbaşı Fethi Gürcan ihtilal girişimi bahanesiyle idam edilirken yaklaşık 200 subay ve 1459 Harbiye öğrencisi toplam 1659 kişi ordudan atıldı.

temsilcilerince de desteklenen sağ terör, olayların tırmanışa geçmesine yol açmış ve bu ortam içerisinde ordu 12 Mart 1971'de tekrar siyasi iktidara müdahale etmiştir.

12 Mart müdahalesi, 27 Mayıs'tan farklı olarak doğrudan iktidara el koyma biçiminde olmamıştır. Genelkurmay Başkanı ve üç Kuvvet Komutanı tarafından imzalanan muhtıra Başbakan, Meclis Başkanına verilmiş ve TRT kanalı ile tüm ülkeye duyurulmuştur. İlk anda çeşitli çevrelerce olumlu karşılanan müdahale, sonrasında toplumdaki tüm sol ve liberal kesimlere uyguladığı baskı ve terörle tepkilere neden olmuştur. Anayasanın öngördüğü toplumsal reformların gerçekleştirilmesi bir yana, Anayasanın özgürlükçü, reformcu yanları budanarak, kendisi büyük ölçüde değiştirilmiştir. Atatürkçülüğe de kendilerince yorum getiren 12 Mart'çılar, onlar gibi düşünmeyen TSK mensuplarını tasfiye etmiş²³² ve komuta kademelerindeki bu insanları meşhur Ziverbey Köşkünde sorgulamışlardır (Cumhuriyet, 14 Mart 1999).

12 Mart 1971 müdahalesi Türk siyasal tarihi açısından bir kilometre taşıdır. Bu tarihten başlayarak, 1961 Anayasasının getirdiği özgürlüklerin askeri rejimlerle tırpanlanması süreci başlamış, bu süreç 12 Eylül ile sürdürülmüştür.

C.12 Eylül 1980

14 Ekim 1973 seçiminden Türk sağ parçalanmış olarak çıkmış ve koalisyon hükümetleri dönemi başlamıştır. 10 ay süren CHP- MSP koalisyon hükümetini, Birinci ve İkinci Milliyetçi Cephe hükümetleri izlemiş, sonrasında dışarıdan verilen destekle yürütülecek olan ve 1980 darbesiyle devrilen Süleyman Demirel hükümeti kurulmuştur. 1971 Mart müdahalesi ve sonrası kurulan bu hükümetler, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik darboğaz ve anarşi ortamını ortadan kaldıramamış, aksine kutuplaşmalar artmış, ülke giderek kaosa sürüklenmiştir. 19 Aralık 1978'de başlayan Kahramanmaraş katliamını Malatya, Sivas ve Elazığ gibi yörelerde sol-sağ, alevi-sünni çatışması görünümlü iç savaş olayları izlemiştir. Bu olaylar sonrasında 13 ilde sıkıyönetim ilan edilmiştir (Sakallıoğlu, 1993).

1980 yılının sekiz ayında ölenlerin sayısı 1606'yı, günlük ölü sayısı 20'li rakamları bulmuştur (Milliyet, 2 Eylül 1980). Bir kriz de Korutürk'ün yerine Cumhurbaşkanı seçiminde yaşanmış, 15 günde gerçekleşmesi gereken seçim siyasi partilerin kutuplaşmaları, uzlaşmaz tavırları nedeniyle aylarca gerçekleştirilememiştir. Bu dönemde ilgi çeken, ama varlığı başka yöne kaydırılan bir oluşum, hükümet ve ordu arasındaki bir tartışma konusu da kontrgerilladır. Susurluk'ta bir kaza ile ortaya çıkan ilişkiler yumağı tekrar bu konunun gündeme gelmesi ve sorgulanmasına neden olmuştur.

12 Eylül 1980'de Silahlı Kuvvetler, İç Hizmet Kanunu'nun kendine verdiği Cumhuriyeti koruma ve kollama görevini gerekçe göstererek, bir kez daha yönetime el koyar. Darbe sonrası tüm siyasi partiler, sendikalar, dernekler kapatılır ve parti önde gelenlerine siyaset yasağı konur.

²³²12 Mart 1971 darbesinden sonra 600 civarında asker ve öğrenci, kendi meslektaşlarının işkenceli sorguları sonrası atıldı

1960'ta başlayıp 1982'de tamamlanan iki darbe ve bir muhtırayı içeren bu süreç içinde; İç Hizmet Kanunu değiştirilir²³³, Milli Savunma Bakanlığı'nın yetkileri Genel Kurmay Başkanlığı'na verilir, Genelkurmay Başkanlığı protokolde Cumhurbaşkanı, Meclis Başkanı ve Başbakanın ardından dördüncü sıraya çıkarılır, MGK ve Yüksek Askeri Şura kurulur, ordu mensuplarının refah düzeylerini yükseltmek üzere OYAK, askeri kamplar, lojmanlar, ordu evleri gibi olanaklar sağlanır." Müdahaleler sonrası sağlanan kazanımlar ve giderek artan yetkilerle subaylar ayrıcalıklı bir kesim haline getirilir" (Birand,1986).

12 Eylül Darbesi, bir anlamda 12 Martın başaramadığını ikinci kez üstlenirken, uygulamalarıyla da bir anlamda 27 Mayısın antitezi gibidir. Ayrıca 27 Mayıs ordunun her kademesinden subayın katılımıyla gerçekleşen bir taban hareketi iken, 12 Eylül bir Genelkurmay hareketidir²³⁴. Üç yıl boyunca her şey emir-komuta zinciri içinde yürütülür (Bozdemir, 1983). 12 Eylül, 27 Mayısın Türk toplumuna dağıttığı ve 12 Martla bir kısmı budanan hak ve özgürlükleri birer birer geri alır. 1982 Anayasasında kısıtlamalar kural, özgürlükler istisnadır. Yasama, yürütme, yargı iş bölümü değiştirilir, yürütme güçlendirilir. MGK'da²³⁵ asker üyelerin sayısı artırılır ve tavsiye nitelikli kararlarının yerini Bakanlar Kurulunun öncelikle uyması gereken kararlar alır. 27 Mayıs devrimi ile verilen ve Türkiye' deki yelpazeyi sola açan, tüm özgürlükler, 12 Martta başlayan, 12 Eylülde tamamlanan süreçte geri alınarak, sol tüm temsil edildiği kitle örgütleriyle devre dışı bırakılarak, yelpaze sağa kaydırılır. 12 Eylül sonrası Türk İslam sentezi neredeyse devletin resmi ideolojisi olarak uygulanmaya başlanır. Uygulamaları ve yaklaşımlarıyla bu sürecin yarattığı yeni açmazlar ve tıkanmalar, 15 Temmuz Kalkışmasına giden yolun da nedenlerini oluşturur.

D. 28 Şubat Süreci

Bazılarına göre; "Parlamente sistem işlemesine rağmen, Türk siyasi literatürünü 'soğuk darbe' kavramı ile zenginleştiren, Batı Çalışma Grubu ve genelkurmay brifingleri gibi yeni demokrasi araçlarına kavuşturan"(Hıncal,1998) 28 Şubat, Türk siyasi tarihindeki kilometre taşlarından biri olup, bizce sadece bir dönüm noktası değil, bir süreçtir.

Temelleri 1950'li yıllarda halkın din duygularının politik çıkar malzemesi olarak kullanılmaya başlamasıyla atılan, 12 Eylül sonrasında bürokrasi kadrolarında yankısını bulan Türk-İslam sentezi ile güçlenen (Salman, 1999) ve dini siyasi amaçlı kullanan askeri ve sivil yönetimlerle kaçınılmaz sona doğru gelinen, bir süreç...

²³³12 Eylül 1980 darbesi sonrasında 397 subay, 176 astsubay ve 447 askeri öğrenci toplam 1020 askerin, 'yasa dışı görüş' iddiasıyla TSK ile ilişkisi kesilmiştir.

²³⁴1961 Anayasası ile oluşturulan MGK "Ulusal Güvenliği" ilgilendiren konularda gereken tedbirleri ve kararları alma yetkisine sahiptir ve bu kararlar da Bakanlar Kurulunca öncelikle dikkate alınmak zorundadır..

²³⁵1934 tarihli Ordu Dahili Hizmet Kanunu ile verilen görev, TSK İç Hizmet Kanunu'nun 35.Maddesinde "Silahlı Kuvvetlerin vazifesi Türk yurdunu ve Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyetini, kollamak ve korumaktır." şeklinde ayrı bir madde olarak düzenlenmiştir.

12 Eylül müdahalesinin en önemli nedenlerinden biri MSP tarafından düzenlenen ve laikliği büyük ölçüde ihlal ettiği söylenen Konya mitingi ile dinsel akımların gelişmesidir. Ancak, 12 Eylül öncesindeki söylemlerine karşın askerler, uygulamalarıyla, gerekçelerine ters bir görünüm çizmiş, Atatürkçülüğü temel ilkelerinden uzaklaştırarak içini boşaltmıştır. 1970 yılında 40 olan imam hatip lisesi sayısı 1980 yılında 249'a 1988'de 383'e yükselmiştir.

Toplam öğrenci sayıları 44.000'den 290.000'e çıkmıştır (Cemal, 1990). Amaç dini eğitimin eğitilmiş kadrolarla verilmesidir. Ancak Gencay Saylan tarafından yapılan "İmam Hatip Liseliler Geliyor" başlıklı araştırma yazısı, buralardan mezun olanların %1.5-2 kadarının ilahiyat fakültelerine devam ettiğini, az bir bölümünün Diyanet İşleri Başkanlığında görev aldığını, büyük bir bölümünün ise diğer yükseköğrenim kurumlarına devam ettiğini ortaya koymaktadır. Harp Okulu dışında bütün yükseköğrenim kurumlarına girme hakkına sahip olan imam hatipliler, büyük oranda devlet yönetiminde görev alacağı bölümlere yönelmektedirler. 1988 yılında Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümünü kazananların % 40'ı imam hatip lisesi mezunudur.

Bu dönem, bir köşe yazarının, 1970'lerde varlığını dile getirmesine karşın, ilgililerin görmezden geldiğini belirttiği Fethullah Gülen'in, 1975 yılında Nur kamplarını kurarak siyasi-askeri elit tarafından kollanmasıyla giderek güçlendiği dönemdir (Çetinkaya, 1999). 1972 yılında Sıkıyönetim Komutanlığınca vaaz vermesi yasaklanan Fethullah Gülen, 1973'de vaiz olarak tayin edilir. Yine, 1980'de Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından yakalanması istenen Gülen, aynı yıl Çanakkale'de merkez vaizliğine başlar. Arandığı halde yakalanamayan, basında yer alan bazı haberlere göre, 1982 Anayasasını desteklemesi karşılığı bazı askerlerle kendisi ve yandaşlarına dokunulmaması pazarlığı yapan ve 1983 seçimlerinde ANAP'ı destekleyen Fethullahçılar, bu yıllar sonrasında askeri liseler, polis okulları, idari yapı ve bürokrasi de örgütlenme girişimlerini ve devlet içindeki etkinliklerini giderek artırırlar. Hedef, "sandıkla değil, silahlı darbeye iktidarı ele geçirmektir." İzlenen politika ise, "yeterince güçlü olana kadar kendini gizlemek, asla dışarı vurmamak"tır. 1986 yılında açığa çıkan bir olay sonucu; Gülen'e ait bir vakfın öğrencisinin sahte sağlık raporuyla askeri okullara sokulmak isterken yakalanması ile orduya sızma girişimleri ortaya çıkar ve TSK'da rahatsızlık başlar. Fethullahçıların bu ve buna benzer, TSK'ni rahatsız eden çalışmaları, açılan davalara ve MİT tarafından izlenmesine rağmen devam eder.

Gülenciler, aynı zamanda, inanılmaz bir örgütlenme ile yurt içinde ve dışında okul, işyeri, gazeteler, televizyonlar, radyolar kurarak büyük bir imparatorluk haline gelirler (Çetinkaya, 1999). Silahlı Kuvvetler bünyesinde oluşturulan BÇG Raporuna göre, 1969 yılından beri faaliyet göstererek, yurt içinde 85 vakıf, 18 dernek, 89 özel okul, 207 şirket, 373 dersane, yaklaşık 500 öğrenci yurduna sahip bir hale gelmiştir. Ayrıca biri İngilizce yayın yapan 14 dergi, 300 bin tirajlı Zaman Gazetesi, ulusal düzeyde iki radyo, uluslararası yayın yapan Samanyolu TV'nin sahibidir. 1992 yılından itibaren eğitim kuruluşları ağırlıklı olmak üzere ticari işletmelerle

desteklenerek Balkanlar ve Türkiye Cumhuriyetlerle başlattığı yurtdışı açılımında Kuzey Afrika'dan Kuzey Irak'a, Uzakdoğu'dan ABD'ne yayılan bir genişleme söz konusudur. Bu kapsamda, 6 üniversite, 236 lise, 2 ilkokul, 8 dil-bilgisayar merkezi, 6 üniversite hazırlık kursu, 21 öğrenci yurdu olmak üzere toplam 279 eğitim kuruluşunu faaliyete geçirmiştir (Akbaş, 1998).

28 Şubat, Fethullahçıların, Türk Silahlı Kuvvetlerinde, poliste, Milli Eğitimde örgütlenerek, siyasal iktidarı ele geçirme düşlerini yıkmıştır (Çetinkaya, 1999). 12 Eylül 1980 sonrası yönetimdeki kadrolarca desteklenen; irtica ve siyasal İslam'ın, 1990'lara gelindiğinde, yaratıcıları tarafından da ülkenin geleceğini tehdit ettiği anlaşılmaya başlanmıştır. 70'li yılların "İti kurda kırdırmak " diye veciz biçimde ifade edilen politikaları ise, yine 90'ların ortasında Susurluk Skandalı adı verilen çetema-fya-devlet ilişkiler yumağı olarak geri dönmüştür.

1990'lı yıllar da koalisyon hükümetleri ile ülkenin yönetildiği yıllardır. Ekonomik dengelerin giderek bozulduğu, sürekli yüksek enflasyonla yaşayan ve vergilendirilmeyen büyük bir orana karşın, vergi yükünü taşıyan ve giderek milli gelirden aldıkları payı azalan ücretli kesimin tepkileri (DİE verilerine göre; nüfusun % 4'ü milli gelirin % 55'ini, en alt gelir grubundaki % 40, % 11'ini, orta düzey gelir grubundaki % 40 ise % 34'ünü almaktadır) ve Güneydoğuda tırmanan terör ile bu yıllarda önce, SHP-DYP sonra CHP-DYP koalisyonu yönetimdedir. Çıkan anlaşmazlık sonrasında yapılan seçimin galibi Refah Partisi'dir. Önce farklı bir hükmet kurulsun da alınan güvenoyunun Refah Partisince (RP) Anayasa Mahkemesi'nde (AYM) iptali ile Refahyol Hükümeti dönemi başlar.

RP milletvekillerinin PKK ile görüşmesi ve uzlaşma önerileri, İslam ülkelerindeki gezilerde siyasi teamül ve gelenekleri hiçe sayan görüşmeler, Refah'ın Askeri Şura kararlarını yargı denetimine açmak istemesi, kadrolaşması, 2 Ekim günü camiden çıkan radikal İslamcı bir grubun yaptıkları, 13 Kasım 1996'da parasiyaset-mafya üçlüsünün olanca pisliğiyle ortaya serdiği bir skandal ve skandala karışan bir DYP'li bakan, Sincan'da düzenlenen Kudüs gecesi, okullarda ve Başbakanlık konutunda tarikat şeyhlerine iftar yemeği verilmesi, yolsuzluk önergelerinin RP'nin oylarıyla reddedilmesi (Donat, 1999), bazı milletvekillerinin, belediye başkanlarının ve diğer parti üyelerinin Laik Cumhuriyet ve Atatürk aleyhine ağır hakaretlerde bulunmaları ve halkın tepkileri; 10 Kasım'da Anıtkabir'e yürüyen yurttaş seli, Şubat ayında kendiliğinden başlayan "Bir Dakika Karanlık Eylemi", sivil toplum kuruluşlarının, RP dışındaki siyasileri tepkileri ile sonucu ülke toplumsal ve siyasi bir kaos ortamına girmiştir. Bunun üzerine Cumhurbaşkanı S. Demirel, Erbakan'a peş peşe üç mektup göndererek uyarır.

28 Şubat 1997'de toplanan MGK, dokuz saat süren müzakereler sonucu 18 maddelik 406 sayılı tarihi kararını alır. Bu karar tüm üyeler tarafından şerh konulmadan imzalanır. Alınan kararların tümü, ülkede büyük bir ivme kazanan "irticai

faaliyetleri" önlemeye yöneliktir²³⁶. 13 Mart 1997'de 406 sayılı karar Bakanlar Kurulu toplantısında müzakere edilerek ve aynen kabul edilir. Ayrıca Refah-Yol hükümetince, Başbakanlık Müsteşarlığı başkanlığında irticai faaliyetleri Sürekli İzleme Merkezi (SİM) kurulur. Genelkurmay Başkanlığı bünyesinde de Nisan 1997'de yayımlanan bir emirle Batı Çalışma Grubu (BÇG) kurulur. Daha sonraki hükümetler de aynı maksatla değişik isimlerle irtica ile mücadele için merkezler kurmuşlardır. Tüm bu kurullara Genelkurmay Başkanlığından da temsilci istenmiştir. Bu kurullar AKP hükümeti tarafından 2010 yılında kapatılınca kadar görev yapmışlardır.

E. 28 Şubattan 15 Temmuz Kalkışmasına

28 Şubat sonrasında gerilim düşmemiştir. 26 Nisan 1997 tarihli Sabah'ta Cengiz Çandar "MGK bugün toplanıyor ve 28 Şubat'ın ardından hiçbir şey değişmedi, üstelik kutuplaşmalar daha da arttı" demekte, asker kanadından 28 Şubat kararlarının sarsaklandığına yönelik şikâyetler gelmektedir. Bu arada yurdun çeşitli yerlerinde sekiz yıllık eğitime hayır mitingleri düzenlenmekte ve 22 Mayıs'ta laiklik ilkesine aykırı eylemlerin odağı haline geldiği belirtilerek RP'nin kapatılması istemiyle dava açılmaktadır. Mayıs MGK toplantısında, Sultanahmet Mitinginde ordu için dinsiz imajı verilmek istendiği ve halk ile karşı karşıya getirmenin provalarının yapıldığı ifade edilmektedir. Refahyol Hükümeti ile bir krizde Çekiç Harekâtı harcamalarına bütçeden ödenek verilmemesinde çıkar. Ve ordunun medya, rektörler, yüksek yargıya irtica konulu brifingleri başlar. Haziran ayında Tansu Çiller'in Başbakanlığına yönelik Erbakan'ın istifası sonrasında, ortalığın biraz yatışması için, Demirel tarafından, hükümet kurma görevi Mesut Yılmaz'a verilir ve Refahyol Hükümeti son bulur (Donat, 1999).

Refahyol'un son bulmasının 28 Şubat gerekçelerini ortadan kaldırmadığını ve 28 Şubat'ın sona ermediğini gazete ve dergileri taradığımızda açıkça görmekteyiz. 31 Ekim 1997 tarihli MGK toplantısında, Milli Güvenlik Siyaset Belgesinde yapılan değişikle (Cumhuriyet 17 Ağustos 1998) "İrtica ve bölücülük eşit öneme haiz birinci derecede öncelikli tehdit olarak kabul edilirken (Hürriyet, 5 Kasım 1997) dönemin Başbakanı Mesut Yılmaz; "irtica Türkiye'nin bir numaralı sorunudur denemez ama öncelikli tehdittir" demekte, başörtüsü konusunda "başörtüsünün çağdışı bir kıyafet olarak yorumlanamayacağını" savunarak, bu konuda "esnek davranılmasını ve zorlamaların olumlu sonuç vermeyeceğini" ifade etmektedir (Cumhuriyet, 11 Temmuz). MGK siyaset belgesinin bir önemli noktası da, ırkçılığın da tehdit olarak görülmesi ve ülkücü milliyetçiliğe karşı cephe alınmasıdır (Sabah, 16 Kasım 1997). Resmi olarak doğrulanmasa da katıldığı toplantılarda, basına yaptığı açıklamalarda askerin düşüncelerini, eğilimlerini yansıttığı genel kabul gören bir emekli general kendisi ile yapılan bir söyleşide, "Kamuoyu ve yöneticiler gaflet ve delalet içindeler" demekte irticayı hafife alan "ara rejim geliyor" şeklinde tehditler savunan politikacıları eleştirmektedir (Yavuz, 1998).

²³⁶Postmodern darbe olarak nitelendirilen 28 Şubat 1997 süreci ve sonrasında 900'ün üzerinde asker disiplinsizlik gerekçesiyle atılmıştır.

TSK'nin en büyük tehdit unsuru gördüğü irticai faaliyetler içinde bulunan Gülen'den Cumhurbaşkanı ve Başbakan Ecevit plaket almaktadır. Benzer şekilde Gülen'i koruyan ve resmi devlet adamlarına tanınan ayrıcalığı tanıyan tüm siyasilerin verdiği rahatsızlık, askeri kesimlerce çeşitli şekillerde dile getirilmekte, şeriatçı örgütlenmelere karşı mücadelenin savsaklandığı MGK toplantılarının yanı sıra çeşitli vesilelerle vurgulanmaktadır. Haziran, Temmuz 1999 gündemini; Gülen hakkında emniyetçe hazırlanan rapor, ortaya çıkan kasetler ile dinci basının karşı saldırıda bulunarak sahte olduğu ileri sürülen MGK raporları ve dine hakaret edildiğini ileri sürdüğü yayınlar oluşturmaktadır.

2000'li yıllardan itibaren ABD'nin Türkiye'yi sanki ileri bir karakolu gibi kullanma taleplerine karşı çıkan ordu irtica tehditlerinin yanı sıra kendisine yönelik komplolarla da uğraşmak zorunda kalır. ABD kaynaklı 1 Mart 2003 teskeresi TBMM'den geçmeyince, ABD, TSK'lerinin mevcut komuta heyeti ve kurmaylarını tasfiye sürecini başlatmak üzere düğmeye basar. 2003-2007 yılları arasında oluşturulan algı operasyonları ve Fethullahçı örgütün de desteği ile TSK'ni güçsüzleştirme/bitirmeye yönelik operasyonlar, 2007 yılında Ergenekon davası ile başlatılır. Ergenekon davasını, Balyoz, Askeri Casusluk; Poyrazköy, Amirallere Suikast ve diğer davalar takip etmiştir²³⁷. Anılan davaların, yoğun algı bombardımanı sonucu kamuoyunda yeterli destek gördüğünü gören Gülen Cemaati, son kumpas davası olarak da 28 Şubat Davasını başlatır.

562

Giderek güç kazanan ve TSK ile ilgili tüm tabuları altüst ederek girilmez denilen Kozmik odalara bile giren cemaatin, artan güç talebi ile iktidara ortak olmadan iktidar olmaya yönelmesi ile de Hükümeti düşürmeye yönelik kaset savaşları başlar. Bu süreçte kendisine destek olan yargıdaki yapılanmasına, iktidardaki yandaşlarından yeterli siyasi desteği alamayınca, cemaat için her açıdan güç kaybı ve çöküş süreci başlar. Cemaat-Hükümet çekişmesindeki son nokta 15 Temmuz kalkışmasıdır. Bu kalkışma ile ekonomik altyapısı çökertilen ve yapılan tutuklamalarla devletteki kilit noktalardaki adamları tasfiye edilen cemaat, iki silahlı güçteki, yani ordu ve emniyetteki adamlarını kullanarak ve kendince yaptığı hesaplamalarla ordu içindeki muhaliflerin de katılmasını sağlayarak, temelde hükümeti devirmeyi, gerçekte Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı ortadan kaldırmayı hedefler. Ancak cemaat, TSK tarafından itibar edilmeyen ve daha önceki darbe girişimleri ile hiçbir yönden benzerliği olmayan bu eylemiyle kendi sonunu hazırladığı gibi TSK'ni de yeniden dizayn eden birçok düzenlemeyi haklı hale getirir. Bugüne kadar yaptığı tüm müdahalelerde halktan en ufak bir tepki görmeyen TSK bu olayda halk ile karşı karşıya getirilir ve nasıl olduğu konusunda çeşitli

²³⁷ Tüm bu davaların düzmece delillerle hazırlandığı uzun yıllar sonrasında ortaya çıkmış ve yargılananlara iadei itibarları sağlanmıştır. Ancak

bu süreçte onurları zedelenen, hak etmedikleri muamelelerle karşılaşan birçok kişi sağlığını, yakınlarını hatta bazıları yaşamını yitirmiştir.

Mensuplarının arkasında duramayan TSK yönetimine ise güven zedelenmiştir

varsayımlar ileri sürülen bir olayın mağduru olmasına karşın nedeni gibi de düşünülmesi sağlanır.

15 Temmuz Kalkışması sonucu 166 general, 1997 subay, 743 astsubay TSK'dan atılmış olup süreç devam ettiğinden rakamlar değişmektedir. Genelkurmay Başkanlığı internet sitesinde yer alan açıklamaya göre, 15 Temmuz Türk Silahlı Kuvvetleri'nde general/amiral sayısı 358'den 206'ya inmiştir. Subay sayısı Mayıs 2016'da açıklanan rakamlara göre 39 bin 353 iken, 29 bin 946'ya düşmüştür. Astsubay sayısı da 96 bin 593'den 67 bin 646'ya, uzman er ve erbaş sayısı ise 73 bin 716'dan 48 bin 879'a inmiştir.

Tüm bu rakamlar, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin toplam askeri personel sayısında da önemli bir düşüşe işaret etmektedir. Mayıs rakamlarına göre, Jandarma dâhil TSK'daki erbaş ve er sayısı 311 bin 245'den, 182 bin 784'e inmiştir. TSK'da; general, subay, astsubay, uzman, er ve erbaşlar dâhil edildiğinde askeri personel toplamı 561 bin 496 iken mevcut durumda bu rakam 351 bin 176 olmuştur.

Bugün gelinen noktada bir yandan iç terörle uğraşan, öte yandan sınır komşuları ile yaşanan problemlerden dolayı sınırlarında çözüm sağlaması gereken ciddi güvenlik sorunları bulunan TSK, artan sorunlarına rağmen yapılan tutuklama ve ihraçlarla hem ciddi personel kaybına uğrayarak sayısal gücünden kaybetmiş hem de kendisine eleman yetiştirdiği okulların kapatılmasıyla gelecekte kendisini besleyen insan gücü kaynaklarından da yoksun kalmıştır. Fethullahçı örgütlenmeye yönelik tüm yaptığı çalışmalara verdiği mücadeleye rağmen bu terör örgütünün en büyük kurbanlarından biri yine o olmuştur.

563

IV. Anket Uygulaması

Yapılacak nitel analiz için, 10 sorudan oluşan bir mülakat kağıdı hazırlanmıştır. TSK çalışan ve emeklilerinden oluşan kesimden subay olarak her ast rütbe ve üst rütbeye yönelik beşer tane olacak şekilde anket uygulanması amaçlanmıştır. Ayrıca beş çalışan ve beş emekli astsubaya da anket uygulaması hedeflenmiştir. Telefonla ulaşılan ya da yüz yüze görüşülen ve halen görevde olan personel şu dönemde, akademik bir çalışma için bile olsa anketi dolduramayacaklarını belirtmişlerdir. Resmi izin almak için yapılan ön görüşmede de ortamın böyle bir çalışma için henüz uygun olmadığı ifade edilmiştir. Bu nedenle çalışan personelin görüşleri alınamamıştır. Subay ast subay emekli kesimden beşi general beşi astsubay, onu farklı rütbelerde emekli subay olmak üzere toplamda 20 emekli askeri personele anket uygulanmıştır. Bunlardan general olanlardan hiçbir şekilde geri dönüş sağlanmamıştır. İki astsubay dokuzu subay olmak üzere toplamda 11 anketten geri dönüş sağlanmış (%55) ve değerlendirme bu anketler üzerinden yapılmıştır. Soruların değerlendirilmesi sonucu ulaşılan bulgular aşağıdadır.

1. Sizce, siyasilerce ülke iyi yönetilemediğinde Silahlı Kuvvetler yönetime müdahale etmeli midir ?

Bu soruya 11 kişiden dokuzu (%81,8)“müdahale etmemeli” diye cevap vermiştir. İkisi ise rejim değişikliği, bölünme gibi belli koşullarda müdahale edebilir demiştir.

2. 27 Mayıs 1961 Müdahalesi gerekli miydi ve amacına ulaştı mı ?

Bu soruya cevap verenlerin altısı (6), talebin toplumun birçok kesiminden geldiğini müdahalenin gerekli olduğunu belirtmekte, üçü (3) gereksiz ve amacına ulaşmadığını belirtmekte, biri gerekli olduğu konusunda fikir beyan etmeyip, amaca ulaşması hususunun da duruma göre değişeceğini belirtmektedir. 27 Mayısın gerekli olduğunu düşünenlerin ikisi(2) müdahalenin amacına ulaşmadığını ve TSK’nın bundan zarar gördüğünü ifade etmiştir. Birisi halkın talepleri doğrultusunda yapılan bu müdahalenin en büyük kazancının yapılan özgürlükçü anayasa olduğunu düşünmektedir. Katılanların %60’nın gerekli gördüğü bu müdahalenin amacına ulaştığını düşünenler %55 düzeyindedir.

Mart 1971 Müdahalesi gerekli miydi ve amacına ulaştı mı ?

Dokuz (9) kişinin gereksiz bulup karşı olduğu (%82)1971 müdahalesi için bir kişi gerekli olduğunu belirtmektedir. Bir kişi ise koşullara göre ilk etapta gerekli izlenimi oluşsa da müdahalenin uygulamalarıyla bunu ortadan kaldırdığını düşünmektedir. Amacı açısından baktığımızda; beş (5) kişi amacına ulaşmadığını belirtirken, müdahaleyi gereksiz bulan altı (6) kişi sola karşı ve özgürlükleri kısıtlamayı amaçladığı için amacına ulaştığını (%55) belirtmiştir.

564

4.12 Eylül 1980 Müdahalesi gerekli miydi ve amacına ulaştı mı?

12 Eylül darbesini gerekli bulan iki kişi iken sekiz kişi gereksiz bulmakta (%81.8), bir kişi o günün koşullarına göre TSK’nın mecbur olduğunu düşünmektedir. Beş kişi amacına yapanlar açısından ulaştığını (negatif), beş kişi ülkeye zarar verip ulaşmadığını, bir kişi kısmen ulaştığını düşünmektedir. Bu soruyu değerlendirenlerin altısı 12 Eylül’ün sola, özgürlüklere, TSK’ya zarar verdiğini düşünmektedir.

5. 28 Şubat 1997 muhtırası için görüşleriniz kısaca nelerdir ?

Bir kişinin görüş belirtmediği bu soruda iki kişi muhtıra değil irticaya karşı tavsiye kararı olduğunu, üç kişi anayasal sınırlar içinde bir belge olduğunu, iki kişi dış güçlerin etkisiyle olduğunu ve üç kişi önlem alınsa da amacına ulaşmayıp ılımlı İslamcılara yaradığını belirtmektedir. Genel olarak amacına ulaşmadığı ve negatif etkisi olduğu belirtilmektedir (yedi kişi)

6. Sizce TSK neden ve hangi tarihten itibaren güç ve itibar kaybetmeye başladı?

Altı kişi tarafından, Irak tezkeresinin Meclisten geçmemesine bağlı olarak Türk askerinin başına çuval

geçirilmesiyle itibar kaybetmeye başladığı (%55) düşünülmektedir. Bir kişi bir itibar kaybı olmadığını, bir kişi

1983 seçimleri sonrasında, iki kişi Atatürk'ün ölümünden sonra siyasetten uzak durmayarak, bir kişi kurmaylık

sistemine bağlı olarak TSK'nın itibar ve güç kaybettiğini belirtmektedir.

7. Sizce Ergenekon (2008) ve Balyoz (2010) başta olmak üzere TSK mensupları hakkında açılan soruşturmaların / davaların temel amacı ne idi?

Bir kişinin cevap vermediği bu soruda, kalanların hemen hepsi davaların amacının, bu kuruma halkın güveninizedeleyerek TSK'ni itibarsızlaştırmak, Atatürkçü kadroları temizlemek, Fetö ve yandaş siyasilere kadrolaşmasını kolaylaştırmak, onların güç kazanmasını sağlamak olduğunu düşünülmektedir (10 kişi).

8. TSK'nın toplumdaki itibarı ile ilgili olarak; 2008 öncesi ve 2016 sonrası için değerlendirmeniz nedir?

İki kişi tarihten bağımsız 2008 öncesinde itibar kaybettiğini, bir kişi birlik ve beraberliğini yitirince, altı kişi

2008'den önce itibarlı ve güvenilir bir kurum iken bu tarihten başlayarak itibar kaybına uğradığını itibar

2016'da yerlerde süründüğünü, bir kişi itibar kaybetmediğini söylemektedir. Sonuçta toplamda 10 kişi

TSK'nın itibar kaybettiğini düşünülmektedir.

9. Sizce 15 Temmuz Darbe/Girişiminde TSK'nın rolü nedir?

İki kişi bu kalkışmada TSK'nın sadece konu mankeni olup kullanıldığını belirtirken, hemen hepsi bu olayın

Fetö ve yandaşlarınca gerçekleştirildiğini düşünülmektedir (%100). Böyle bir olayı TSK'nın tanımadığını belirten

iki kişi olayın oluş biçimine bakıldığında da bunun önceki girişimlerle bir ilgisi olmadığını ortada olduğunu

söylemektedir. Altı kişi darbeyi engelleyen TSK olduğunu belirtirken 5 kişi halkla beraber TSK'nın

darbeyi engellediğini belirtmektedir.

10. Bu darbe/kalkışma sonrasında TSK'nın itibar kaybettiği düşüncesine katılıyor musunuz?

Beş kişi yaratılan algı ile itibar kaybetti derken, bir kişi kısmen kaybetti, iki kişi kaybetmedi aksine darbe

girişimini o bastırdı demektir. İki kişi bu olayda kaybedenin ülke olduğunu belirtmektedir. Bir kişi ise algı

operasyonları ile kaybetmesine çalışılmıştır demektir. Genel olarak bakıldığında TSK'nın itibar kaybettiğini

düşünenlerin oranı %72'dir. Ankete katılanların %64'ü ordunun Ergenekon, Balyozla azaltılan itibarının 15

Temmuzla "yerlerde süründüğünü" düşünmektedir.

Anketi genel olarak değerlendirdiğimizde hedef kitlenin büyük çoğunluğunun her tür darbe ve müdahaleye karşı olduğunu, TSK adına açılan davaların arkasında kendisi için engel olarak gördüğü TSK'yı zayıflatmak, onunla hesaplaşmak isteyen Fethullahçı terör örgütünün olduğuna inandıkları ve 15 Temmuz Kalkışmasını gerçekleştirenin de o olduğunu düşündükleri görülmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Zaman zaman birey olarak bizim yaşadığımız olayları ya da bizce sorun teşkil eden bazı karışık ve tanım zor olguları, dışardan bakan birinin çok daha rahat ve kolay teşhis edebileceğine tanık oluruz. Bu bizi şaşırtır. Oysa sonuç-sebep ilişkisini kavrayabilen, olaylara, alışılmış normların dışında, çok geniş bir perspektifle bakabilen herkes böylesi reel sonuçlara ulaşabilir. Bu bağlamda A.B.D. Türkiye eski büyük elçisi James Spain'in bir değerlendirmesinden alıntı yapmak istiyorum. Şöyle diyor büyükelçi: "Silahlı Kuvvetlerinizin iç politika ile ilgilenmesine bin yıllık tarihinizin ışığında bakmak gerek. Bu bin yıllık tarihinizde görülen o ki, askeri otorite ile siyasi otorite aynı şahsın elinde. Yani ikisini yöneten kurum tek. Orta Asya'dan göç ettiğinizde küçük Asya'yı Büyük İmparatorluğunuza sıçrama tahtası yapan komutanla, siyasi kararlar alan şahıs aynı kişi. Şimdi bir, bu bin yıllık tarihinize bakıp, bir de askeri otoriteyi devlet yönetiminden ayıran son elli yıllık tarihinize baktığınızda bunun etkisini görmek mümkün."

566

Anketlerden de görüleceği gibi Ülkedeki asker ve sivil bürokratlar aynı şeyi söylemektedir; "Askerin yeri kışlasıdır." ya da "Asker politikayla uğraşmamalıdır." Ancak binlerce yıllık Türk tarihinde ülke liderini aynı zamanda ordusunun başında seferden sefere koşarken gören ve İç Hizmet Kanunu ile kendisini "Türkiye Cumhuriyetini korumak ve kollamakla" görevli kılan ordunun, kendini siyasetin dışında tutması doğaldır ki biraz zordur. Öte yandan, Osmanlı geleneksel yapısının uzantısı olan bazı uygulamalar -üst yapı kanunu koyar, altyapı uygular- Ordu için de geçerli olup, askeri ve sivil yöneticilerde mevcut bu anlayış sonucu, Batı'dan alınan demokrasi ve hukuk kurumları, yaklaşık 200 yıllık süreç sonunda tam anlamıyla Türk toplumuna yerleşememiştir.

Geçmişten 15 Temmuz 2016'ya kadar, Ordu kendisine ihtiyaç olduğunu düşündüğü ya da ülkenin bekasının tehdit altında olduğunu düşündüğü her konumda siyaset sahnesinde yerini almış, kendince devleti yeniden biçimlendirip, düzene soktuğuna emin olduğunda da kışlasına geri dönmüştür. Bunların çoğunda bunu halkın desteği ile ve emir komuta zinciri içinde yapmıştır. Dünyada birkaç örnek dışında Silahlı Kuvvetler'in yönetime el koyması bizdeki gibi davul-zurnayla karşılanmaz. 1960, 1971 ve 1980 de ordu, hiçbir dirençle karşılaşmadan yönetimi üstlenmiştir. Ancak 15 Temmuz 2016'da hem emir komuta zinciri hem de halk desteğinden yoksun ve

alışlagelen tarzın dışında yapılan bir müdahale ile, biçimlendirilen siyaset sahnesinde rolü yeniden tanımlanan kendisi olmuştur.

Asker-Sivil seçkinlerin böylesine bütünleştiği bir toplumda, bazı yazarlarımızın yaptığı gibi, ne ordunun siyasal yaşama müdahalesinde dış etkiyi abartmak, ne de bundan sadece orduyu sorumlu tutmak yanlışına düşmemek gerekir diye düşünüyorum. Herşeyi askeri müdahale dönemi ile sınırlı tutabilir miyiz? Ordunun yönetime fiilen el koymadığı dönemlerde siyasal iktidar ne kadar demokratikti acaba ya da ülkemizde bu dönemlerde kusursuz demokrasi uygulanabiliyor mu?

Toplumda siyasal katılımın, hukuki ve sosyal eşitliğin sağlanamamasının, yasama organının toplum yararına çalışmamasının, hukukun üstünlüğünün sağlanamamasının tek suçlusu Ordu'dur diyebilir miyiz? Sivil iktidarın en ufak çıkmazda orduya mesajlar göndermesinin, ordu bütçesinin tartışmasız kabulünün, askeri yargı ayrıcalığının, askeri kurumların sivil mekanizmalarla denetlenememesinin faturasını da sadece orduya çıkarmak doğru mudur? Tüm bu sorulara cevap verirken, yöneten-yönetilen ekseninde, ordu diye tanımladığımız olgunun, aslında bölüşüm kavgasında zaman zaman bölüştüren olma ayrıcalığına sahip seçkinler olduğunu unutmamamız gerekmez mi?

Bu arada Türk siyasal kültürünü oluşturan inançların, değer yargılarının altında yatan İslami öğeleri (asker toplum, yani "otoriteye kul olma" geleneği) de unutmamamız, akılcı olur sanırım. Gelenekçi ve otoriteye boyun eğme geleneğine ve korku dürtüsüne sahip bir toplumun asker ve sivilyle siyasal kültürünü irdelersek şunları görebiliriz:

Kişiler arasında bağımsızlık yerine bağımlılık

Farklılaşma yerine benzerlik

Diretme yerine teslimiyet

Katılım yerine yazgı

Çok seslilik yerine tek seslilik

Çok seçeneklilik yerine tek seçeneklilik

Ülkemizin şu anki en büyük sorunu olan ve çözülemezse, önemli orandaki işsizlikle birlikte vahim sonuçlara yol açabilecek terör konusu söz konusu olduğunda bile, toplum olarak zincirlerimizi kıramıyor, uygulanan kimi politikaların yanlışlığını dile getiremiyoruz. Çoğunluğu, seçim kazanma dışında bir şey düşünmeyen siyasilerimiz ve günlük başarı kazanıp terfi etmek isteyen askeri, sivil yöneticilerimizi eleştiremiyoruz.

Bize çok uzaklardan bakan bir ülkenin bir gazetesi ülkemiz hakkında "Türkiye için askeri etkinin artması, demokratik yolla seçilen siyasi iktidarların askeri etkiyle sınırlandırılması, demokraside bir gerilemedir" diye yazabiliyorsa, ya da yine dış ve iç basında "yönetenlerce hukuk ihlalleri yapıldığı, güvenlik gerekçesiyle özgürlüklerin rafa kaldırıldığı, bir korku imparatorluğu yaratıldığı" sıkça dile getiriliyorsa bunları oturup ciddi ciddi düşünmemiz gerekiyor sanırım.

Her şeye rağmen 21. yüzyılın ilk çeyreğinde ülke olarak içinde bulunduğumuz olumsuz koşullara ve mevcut sorunlarımıza rağmen; çoğunluğun, çok sesliliğin, çok

seçenekliliğin, yaşadığımız tüm sürecin doğal sonucu olduğunu düşünerek ve farklılıklarımıza zenginliklerimiz diye bakarak, ötekileştirmeden, birbirimizi anlamaya çalışarak tüm sorunların üstesinden geleceğimize ve bunu hep birlikte başaracağımıza inanıyorum.

Kaynakça

- Akbaş, T. "Şeriat Devleti Stratejisi", Artı Haber, 21-27 Mart 1998, AD Yayıncılık, İstanbul, 1998, s.62-63.
- Arcayürek, C. "Güncel", 27 Haziran 1999 Tarihli Cumhuriyet Gazetesi,s.1-11-
- Balbay M. "Gündem", 21Haziran 1999 Tarihli Cumhuriyet Gazetesi
- Birand, M.A. Emret Komutanım, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1986,s.439-445.
- Burçak, R.S. Türkiye’de Askeri Müdahalelerin Düşündürdükleri, Ankara, 1988,s.57-58.
- Büyük Larousse. Sözlük ve Ansiklopedi, Cilt 14, Gelişim Yayınları, İstanbul, 1986, s.8870
- Bozdemir, M. "Ordu Siyaset İlişkileri", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul,1986, s. 2648-2657.
- Cemal, H. Özal Hikayesi, Sekizinci Basım, Bilgi Yayınları, Ankara,1990, s.144-166.
- Çetinkaya, H."Politika Günlüğü", Cumhuriyet, 11-22 Haziran 1999 Tarihli Cumhuriyet Gazetesi, 1999,s.5.
- Donat, Y. Öncesi ve Sonrası İle 28 Şubat, Bilgi Yayınevi, Ankara,1999, s.163-167;513-562.
- Duverger, M. Siyasal Rejimler, Çev. Teoman Tunçdoğan, Sosyal Yayınları İstanbul, 1986,s.59.
- Güldemir,U. Kanat Operasyonu, Tekin Yayınları, İstanbul , 1985,
- Güvenç, B. İnsan ve Kültür, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1974, s.192-197
- Hıncal, S., Utku M. "Paşalı Sosyalizm", Aktüel, 12 Mart 1998, İstanbul, 1998, s.6.
- İnsel, A. "MGK Hükümetleri ve Kesintisiz Darbe Rejimi", Birikim, Nisan 1997, Birikim Yayınları, İstanbul, 1997, s.15-17.
- Kapani, M., Politika Bilimine Giriş, AÜ Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara,1983,s.92.
- Kışlalı, A.T. Siyaset Bilimi, AÜ Basımevi Y.O. Yayınları, Ankara, 1983,s.257-283.
- Kıvanç, Ü. "Sahibinden Devletin Kavram ve Kapsamı", Birikim, Ocak-Şubat 1997, Birikim Yayınları, İstanbul, 1997, s.
- Mazıcı, N. Türkiye'de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri, Gür Yayınları, İstanbul, 1989,s.21-70.

OYAK, "38-48. Genel Kurul Toplantısı Görüşmeleri", Oyak Dergisi, Ajanstürk Matbaacılık, Temmuz 1998-2008, Ankara, 1998-2008,s.103-111;120-131.

Özdemir H. Rejim ve Asker, Afa Yayınları, İstanbul,1989,s.73-74;218

Rasim, A. Osmanlı İmparatorluğu'nun Reform Çabaları İçinde batış Evreleri, Çağdaş yayınları, 1924, İstanbul,s.1391.

Sakallıoğlu, Ü.C. AP Ordu İlişkileri, İletişim Yayınları, İstanbul,1993, s.60-141.

Salman, D. "28 Şubat'a Doğru", Öncesi ve Sonrası İle 28 Şubat, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999, s.13.

Soysal, M. 100 Soruda Anayasa'nın Anlamı, 7. Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1987,s.350.

Şaylan, G. Çağdaş Siyasal Sistemler, TODAİE Yayınları, Ankara, 1981,s.17.

Şaylan, G. Türkiye'de Kapitalizm, Bürokrasi ve Siyasal İdeoloji, TODAİE Yayınları, Ankara,1974, s.19-40.

Şaylan, G. "Ordu ve Siyaset", Kanuni Esasının 100.Yılına Armağan, Ankara, 1978, s.392-413.

Şaylan, G. "Ordu ve Siyaset, Bonapartizmin Siyasal Kültürü". Bahri Savcı'ya Armağan, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara,1988,s.456.

Şaylan, G. Türkiye'de İslamcı Siyaset, İkinci Baskı, Verso Yayınları, Ankara,1992, s.87-107.

Tanilli S. Devlet ve Demokrasi, Say Yayınları, İstanbul,1981, s.2-7.

TOY, E. Ordu ve Politika, Mozark Basım ve Yayıncılık, İstanbul,1981, s.26-85.

Üskül Z. Siyaset ve Asker, Afa Yayınları, İstanbul, 1989,s.22.

Yavuz, K. "Gaflet ve Delalet İçindeler", Artı Haber, 21-27 Mart 1998, AD Yayıncılık, İstanbul,1998

Gazeteler(olaylarla ilgili değerlendirmeler için aşağıdaki yer alan günlük gazetelerin farklı tarihlerdeki nüshaları taranmıştır)

Akit

Cumhuriyet

Hürriyet

Milliyet

Milli Gazete

Sabah

The Wall Street Journal

Yeni Asya

Zaman

1896 OSMANLI BANKASI BASKINI

Selçuk BALI•

Özet

İstanbul Galata'daki Osmanlı Bankası'nın 26 Ağustos 1896'da Daşnaksutyun (Taşnak) Komitesi üyeleri tarafından basılmasını ele alan bu çalışma kapsamında Ermeni Meselesi'nin ortaya çıkışı, Fransa, İngiltere ve Rusya'nın bu süreçteki rolleri, Osmanlı topraklarında terör estiren Ermeni komitelerinin kurulmaları, 1880 sonrası yaşanan Ermeni isyanları ile tedhiş hareketleri çok kısa bir şekilde ele alınmıştır. Ancak üzerinde durulması gereken esas nokta bu baskının Osmanlı'nın merkez bankasıymış gibi faaliyet göstererek para basan ve hazine faaliyetlerini yürüten bir kuruma yapılmış olmasıdır. Bu olay sadece bir baskın değil aynı zamanda ne daha önce ne de daha sonra yaşanmış olan bir merkez bankası baskını vasıtası ile "ekonomik darbe" girişimidir. Eğer bu girişim hedeflendiği gibi sonuçlansaydı başta İngiltere olmak üzere birçok Avrupa devletinin tahtta olmasını istemedikleri Sultan II. Abdülhamid Han'ın tahtta çıkışının 20. yılını göremeden tahttan düşüşünün yolunu açacaktı.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Darbe, Osmanlı Bankası Baskını, Armen Garo, Hınçak, Daşnaksutyun

1896 OTTOMAN BANK ATTACK

Abstract

Within the scope of this study, the domination of the Ottoman Bank in Istanbul Galata by the Dashnaksutian (Dashnak) Committee members on August 26, 1896 was discussed. In addition, the emergence of the Armenian Issue, the roles of France, England and Russia in this process, the establishment of Armenian committees that

•Doç. Dr. Giresun Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü, selcuk.bali@giresun.edu.tr

terrorize the Ottoman lands, and the Armenian rebellions and terrorist movements after 1880 were briefly evaluated. However, the main point that needs to be emphasized is that this pressure was made in an institution that operates as a central bank of the Ottoman Empire and performs money and treasury activities. This is not only a raid, but also an attempt to “economic coup” by means of a central bank raid which has either happened before or after. If this initiative had resulted as targeted, especially the United Kingdom and many other European states do not want the throne of Sultan II. Abdulhamid Khan's 20th anniversary will not cause to fall from the throne.

Keywords: Economic Coup, Otoman Bank Attack, Armen Garo, Hunchakian Party, Dashnaksutiun

Giriş

Türkler başta olmak üzere, imparatorluğun bütün unsurlarıyla 19. yy.'ın son çeyreğine kadar barış ve güven içerisinde yaşayan Ermeniler, merkezi yönetimle ilgili de herhangi bir sorun yaşamamışlar; hatta devlet idaresinde önemli görevlere yükselerek Bayındırlık, Bahriye, Dışişleri, Hazine, Maliye, Ticaret ve Posta-Telgraf Bakanlıkları gibi son derece önemli ve kilit mevkilerde bakan, müsteşar, büyükelçi, başkonsolos, konsolos, yönetici veya memur olarak görev yapmışlardır.

Ermeni Meselesi ilk kez sosyal bir mesele olarak Avrupa basınında 19. yy. başlarında ele alınmış, sonrasında ise 93 Harbi olarak ifade edilen 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı'nın ardından çok ağır şartlarla imzalanan Ayastefonos Antlaşması (3 Mart 1878) ve Avrupa devletlerinin etkisi ve zorlaması ile Osmanlı Ermenileri'ni uluslararası anlaşmaların bir nesnesi haline getiren Berlin Konferansı sonrasında imzalanan Berlin Antlaşması (13 Temmuz 1878) ile siyasi platforma taşınmıştır (Göyünç, 2000; Somel, 2011). Berlin Anlaşması md. 61'e göre, Osmanlı Ermenileri'nin yoğun olarak bulunduğu altı Doğu vilâyetinde reform yapacağını taahhüd etmiş ve artık Ermeni Meselesi Berlin Antlaşması'ndan sonra Osmanlı'nın önemli bir dış sorunu haline gelmiştir. Burada bilinmesi gereken bir diğer nokta ise günümüzde bir anlaşmazlık ve çözül(e)memiş bir sorun olarak lanse edilen Ermeni Meselesi tabirinin 1875-78 arasında Fransız Katolik papazlarınca yayınlanan “La Terre Sainte (Kutsal Yerler)” adlı gazetede iki farklı Ermeni grubu arasındaki bir anlaşmazlıktan dolayı 30 Kasım 1875'te ilk kez kullanılmış olması gerçeğidir (Aydın, 1985).

Belirtmek gerekir ki mevcut nüfus kayıtları Ermeni nüfusunun Anadolu'nun hiçbir yerinde demografik bir üstünlüğe sahip olmadığını göstermektedir. Örneğin 5 Temmuz 1880'de Van, Diyarbakır, Bitlis, Erzurum ve Sivas'ta yapılan nüfus

sayımında toplam nüfusun %17'sini Ermeniler oluştururken, Müslümanlar %79'luk bir orana sahiptir (Aydın, 1985; OBE, 1987).

2. Yabancı Devletlerin Ermeni Meselesi'ne Etkileri

Şark Meselesi'nin temalarından biri olarak değerlendirilebilecek olan Ermeni Meselesi, özellikle Berlin Antlaşması'nı takip eden dönemde başta Rusya, İngiltere ve Fransa olmak üzere birçok Avrupa devleti için kaçırılmayacak bir fırsat olarak görülmüş, sonrasında ise ABD'nin de dâhil olması ile ortaya bir Ermeni savunma ve saldırı hattı çıkmıştır. Belirtmek gerekir ki; Ermeni Meselesi'nin ortaya çıkması ile birlikte Fransa, İngiltere ve Rusya "Ermeni Üçlü Antlaşması" olarak ifade edilen bir ittifak kurmuşlardır (Kuran, 2001; Çağ, 2014).

Gerek bir çok çalışmada gerekse toplumsal hafızamızda Ermeni Meselesi'ni kaşıyan ve onları kışkırtan en önemli devletin Çarlık Rusyası olduğu yönünde bir "genel kabul" olmakla birlikte; Fransa'nın 1825'te Zeytun (Süleymanlı/Kahramanmaraş) ve 1841'de Trabzon ile Erzurum Konsoloslukları'nda hazırlanan raporlarında yaşadıkları bölgelerde Ermeniler'in ne şekilde tahrik edilerek Osmanlı'ya başkaldıracakları ifade edilmektedir (Aydın, 1985). Ayrıca, Fransa temelde Ermeni Apostolik (Gregoryan) Kilisesi'ne bağlı olan Osmanlı Ermeni Cemaati'ni bölme yolunu izleyerek 1830-31'de Fransa Büyükelçisi'nin baskısı ile Ermeni Katolik Kilisesi'ni kurdurmuştur. Ek olarak, Anadolu'nun Zeytun gibi ücra bir köşesinde bile açılan birçok Fransız konsoloslugu aracılığı ile Fransa, Ermeni olaylarına müdâhil olmuş ve isyancıların yanında yer almıştır. Söz konusu isyanlardan en önemlisi olarak çalışmanın esas konusunu teşkil eden Osmanlı Bankası Baskını'nın temel sebeplerinden biri olarak da değerlendirilen ve sonucunda 20.000 Müslüman'ın katledildiği Zeytun İsyanları'dır (Genelkurmay, 1992; McCarthy, 2001; Çağ, 2014). Fransa'nın Ermeni isyanlarındaki rolü bununla bitmemiş Osmanlı'da karışıklık çıkardıktan sonra buraya kaçan Ermeniler'in Fransa'da korunması amacı ile birçok dernek kurulmuştur, bunların en başında Van İsyanları'nın ve Osmanlı Bankası Baskı'nın faillerinin de gittiği Marsilya'da faaliyet gösteren "Sığınmacı Ermenilere Yardım Komitesi" gelmektedir. Bu komite kaçak Ermeniler'in İngiltere ve İsviçre'ye geçişlerini de sağlamaktadır (OBEFI, 2002).

İngiltere ise Rusya'nın batıya doğru genişlemesini engellemek ve Osmanlı coğrafyasındaki etkinliğini kurmak amacı ile Ermeniler üzerinde çeşitli faaliyetler yürütmüştür. Bunların en başında İngiliz ve Amerikalı misyonerlerin çalışmaları ve İngiliz Hükümeti'nin baskısı ile 1847'de Ermeni Katolik Kilisesi'nin kurdurulması gelmektedir, ek olarak misyonerler ve kolejler vasıtası ile yürüttüğü eğitim

faaliyetleri ile bu topluluk üzerinde etkin bir rol oynamıştır. Sonrasında ise Osmanlı'dan gitmek isteyen Ermeniler'in yoğun bir şekilde göç ettikleri ABD'ye gidişlerinde etkin bir rol oynamıştır (Çakır, E.T. 2016).

Rusya ise Osmanlı'nın içişlerine müdahale konusunda temel bahanesi olan Slavları ve Ortodoks Hristiyanları koruma konusunu yine ortaya atarak bir yandan Rus Ortodoks Kilisesi üzerinden faaliyetlerini yürütmüş diğer yandan ise özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Ermeni çetecileri silahlandırmıştır.

3. Ermeni Dernek ve Komiteleri

Ermeni Meselesi'nin ortaya çıkışı ve gelişimi üç aşamada ele alınabilir. İlk aşama fikri hazırlık dönemi olup, misyonerlerin Anadolu genelinde yoğun faaliyetlere giriştikleri 1820'lerden başlayan ve 1863 Nizamname-i Millet-i Ermeniyan (Ermeni Milleti Nizamnamesi) ile nihayetlenen Ermeni milliyetçiliği düşüncesinin ortaya atıldığı ve geliştirildiği dönemdir. Belirtmek gerekir ki söz konusu Nizamname Osmanlı milletleri için yapılmış ilk anayasal metindir. İkinci aşama Berlin Antlaşması ile birlikte uluslararası kimlik kazanan diplomatik girişimler dönemi; üçüncü ve son aşama ise bir kısmı Berlin Antlaşması öncesine tarihlenmekle birlikte çoğu bu antlaşma sonrasında Ermeni dernek ve komitelerin kurulması ile birlikte Anadolu genelinde isyanların baş gösterdiği üçüncü dönemdir. Çalışmanın bu noktasında işte bu üçüncü ve son aşama ele dernek ve komiteler bazında çok kısa bir şekilde ele alınmaya hedeflenmektedir. Özellikle terörü seçen komitelerin temel amacı hem Batı ülkelerinin dikkatini çekmek hem de bağımsız bir Ermenistan'ın kurulması yolunda faaliyetlerde bulunmaktır (Yavuz, 2009).

Anadolu içerisinde ve dışında bu dönemde 1860'ta Kilikyayı kalkındırmayı hedefleyen Hayırseverler Cemiyeti, arkasından Fedâkârlar Cemiyeti, 1870-1880 arasında Van'da Ararat, Muş'ta Mektep Sevenler ile Şarklı dernekleri kurulmuştur. Sonrasında ise söz konusu ilk üç dernek birleşerek 1880'de Ermenilerin Birleşik Derneği adını almıştır. 1872'de Van'da İttihat ve Halâs Derneği, 1876'da Ermenistan'a Doğru Derneği, 1879'da Erzurum'da Milliyetçi Kadınlar Derneği, 1880'de yine Erzurum'da Silahlılar Derneği, Kafkasya'da Genç Ermenistan Derneği kurulmuştur. Daha sonra Erzurum'da 1881'de kurulan Anavatan Müdâfileri - Müdâfi Vatandaşlar Derneği, daha sonra büyümüş, çeteler kurarak, dört yüzden fazla usta çeteci yetiştirip komutanlar atamış, 1882'de ise Van'da amacı gerekli yerlerde isyanlar çıkartmak ve gençleri silahlandırmak olan Karahaç Derneği kurulmuştur. Sonrasında daha etkili ve tamamen terörü ve silahlı eylemleri önceleyen örgütler olarak 1885'te Van'da Armenekan Partisi, akabinde merkezi daha

sonra Londra'ya taşınacak olan Hınçak Komitesi 1887'de Cenevre İsviçre'de, Daşnaksutyun (Taşnak) ise 1890'da Tiflis'te kurulmuşlardır. Bu komitelerin ortak özelliği bir kısmının Osmanlı sınırları dışında kurulmuş olmaları ve Türk düşmanlığı fikrine sahip olmalarıdır. Yurtdışındaki kuruluşlar Rusya, İran, Avrupa ve Amerika'nın çeşitli şehirlerinde şubeler açtıkları gibi Osmanlı topraklarında da teşkilatlanmışlardır. Armenakan Partisi İstanbul, Trabzon, Muş, Bitlis'te; Hınçak İstanbul, Bafra, Merzifon, Amasya, Tokat, Yozgat, Arapkir ve Trabzon'da; Daşnaksutyun ise İstanbul ile Doğu Anadolu'da şubeler açarak teşkilatlanmışlardır. Bu örgütlerin teşkilatlanmasıyla birlikte art arda tedhiş hareketleri meydana gelmeye başlamıştır (Ural, 1998; Saray, 2001; Halaçoğlu, 2006; Yel ve Gündüz, 2008; Finkel, 2010).

Çalışmanın bu aşamasında 1885 ve sonrasında kurulan üç tane Ermeni terör ve ihtilâl örgütü üzerinde ayrıca durularak kısaca bilgi verilmesi gerekmektedir. Bunlardan ilki programı ve harekât alanı sınırlı olmasına rağmen genellikle ilk siyasi parti olarak kabul edilen Armenakan (Akçora, 2000; Hovannisian, 2004) iken diğerleri Ermeni isyan ve tedhiş hareketlerinin en üst seviyeye çıktığı 1890'larda Hınçak Komitesi ile birlikte batı müdahalesini sağlamak için büyük çaba gösteren Daşnaksutyun (Taşnak) Komitesi'dir.

3.1. Armenakan Partisi

Osmanlı topraklarındaki ilk organize Ermeni komitesi 1885'te Van'da kurulmuş olan Armenakan idi. Komitenin fikir babası bağımsız Ermenistan idealine inanan ve silahlı eylemleri meşru gören İstanbullu Ermeni bir öğretmen olan Mıgırdıç Portakalyan bunun için Doğu Anadolu'yu uygun görerek bu doğrultuda Van'da bir okul kurmuş ancak olaylara karışması sonucunda Fransa'ya kaçmıştır. Londra'da Ermeniler arasında dağıtılan Armenia Gazetesi'ni 1885'te Marsilya'da çıkartmış, Portakalyan'ın okulunda yetiştirdiği ve bu gazeteden etkilenen öğrencilerden dokuzunun Van'da Armenakan Partisi'ni kurmaları Ermeni teröründe Fransız eğitiminin tesirini göstermektedir. Söz konusu ayrılıkçı gazetenin ülkeye girişi Osmanlı'da 1885'te ve Rusya'da 1886'da yasaklanmıştır (Göyünç, 2000; Hovannisian, 2004; Laçiner, 2005).

Partinin temelini eski Patrik Mıgırdıç Kırimyan ile Portakalyan'ın Van'da kurdukları gizli Ermeni Yurttaşlar Birliği adlı örgüt oluşturunuyordu ve parti Mıgırdıç Avedisyan tarafından yönetiliyordu (Çelebyan, 2003: 43). Partinin temel amacı, Ermenilere ihtilal vasıtasıyla kendi kendilerini yönetme hakkı elde etmek ve bunu yaparken de Ermenileri örgütlemek, onlardan para yardımı almak, ihtilâlcı fikirlerin yayılmasını

sağlamak, meşru müdafaa ruhunu onlara aşlamak, askeri disiplin içerisinde silah kullanmasını öğretmek, silah ve para desteğinde bulunmak ve gerilla kuvvetleri oluşturma yöntemlerini kullanmaktı (Nalbandian, 1963).

3.2. Hınçak Komitesi - Sosyal Demokrat Hunçakyan Partisi

Avedis Nazarbekian, Marie Vardanian, Kapriel Gafian, Gevorg Gharadjian, Roupen Khanazad, Kristapor Ohanian ve doğrudan olmasa da Portakalyan'ın fikirlerinden etkilenen bir grup Kafkasyalı Ermeni öğrenci tarafından Ağustos 1887'de Cenevre İsviçre'de Marksizm esas alınarak kurulmuş ve partinin programı 1888'de basılmıştır. Merkezîyetçi bir anlayışa sahip olup; Marksizmi Rus ve Alman geleneği ile yorumlamışlardır. Komite, fikirlerini yaymak üzere Ermenice'de "çan sesi, çingirak" anlamına gelen Ermenice Hınçak isimli bir gazete yayınlamıştır. Avrupa'da dağıtılan gazete her gün Osmanlı'ya da gönderilmiştir. Komite, 1890 yılı ile birlikte başta İstanbul, İzmir, Halep'te şubeler açarken Merzifon, Amasya, Tokat, Yozgat, Arapkir ve Trabzon gibi merkezlerde teşkilatlanarak Osmanlı'nın çeşitli yerlerindeki isyanlarda önemli rol oynamıştır. En önemli eylemleri Kumkapı Gösterisi, Sasun İsyanı, Babıali Gösterisi ve Zeytun İsyanları'dır. Daha önce de belirtildiği üzere önemli bir kısmını yirmili yaşlarında olan ve Osmanlı topraklarına hiçbir zaman ayak basmamış, eğitim için Avrupa'ya gönderilmiş, hali vakti yerinde burjuva ailelerin, ideoloji olarak Marksizm'i seçmiş Kafkas Ermenisi gençlerden oluşmaktaydı. (Osmanlı Arşivi, Cilt III; Yaman, 1973; Cengiz, 1983; Gürün, 2008; Koçaş, 1990; Süslü, 1990).

575

3.3. Daşnaksutyun (Taşnak) Komitesi - Ermeni Devrimci Federasyonu

Ermenice "federasyon" anlamına gelen Daşnaksutyun/Taşnaksutyun kelimesi Türkçe'de kullanılırken kısaltılarak değiştirilmiş ve Taşnak denilmiştir. Tiflis'te 1890 yazında kurulan komite başta Rusya'dakiler olmak üzere çeşitli Ermeni grupların bir araya gelmesiyle ortaya çıktığı için Daşnaksutyun ismini almıştır. Kurucuları Kristapor Mikayelian, Stefan Zoryan ve Simon Zavaryan'dır. Amaçları Tiflis'teki Genç Ermenistan, Van'daki Armenekan ve Hınçak örgütlerini birleştirmektir. Manifestolarını 1891'de yayınlamakla birlikte programı 1892'de belli olan komitenin Troşak (Bayrak) ve Pro-Armenia (Ermeni taraftarı) belli başlı yayın organlarıdır (Dasnabedian, 1989; Gürün, 2008). Daşnaksutyun kurulduktan kısa bir süre sonra ABD, Balkanlar, Kıbrıs, Suriye, Kilikya gibi yerler ile İzmir, Lozan, Berlin, Cenevre, Paris, Londra ve İskenderiye gibi başta İngiltere olmak üzere yabancı devletlerin

hâkimiyetinde veya nüfuzunda olan şehirlerde şube ve teşkilatlar açtı (Dasnabedian, 1989).

Komite, isyan yoluyla hedefe varılacağını belirterek bunun için kullanılacak metotları şu şekilde sıralamıştır:

1. Çeteler oluşturmak ve bunları faaliyete hazırlamak,
3. Her yola başvurarak halkı silâhlandırmak,
4. İhtilâl komiteleri oluşturmak,
5. Kavgayı, anarşiyi teşvik etmek,
6. Hükümet kuruluşlarını yağmalamak, tahrip etmek vs. (Yaman, 1973; Cengiz, 1983; Koçaş, 1990; Osmanlı Arşivi; Gürün, 2008; Laçiner, 2005)

Osmanlı'yı ilk ve en önemli hedef olarak seçmelerin sebebi Ermenilerin önemli bir kısmının burada yaşamaları olup; Avrupalı devletlerin dikkatlerini Ermenilerin üzerine çekmek için yürüttükleri terör faaliyetlerinin üssü olarak Rusya Ermenistanı'nı kullanmışlardır (Roshwald, 2001). Manifestoda nihai amacın "Türk Ermenistanı"nın siyasi ve ekonomik özgürlüğü olduğu belirtilmekteydi, ancak bu amaca ulaşmak için komitenin kesin bir programı yoktu. Bunun temel sebebi ise Marx'ın, "bir düzine program yerine bir eylem daha önemlidir" sözünden hareketle bir düzine silah sevk edecek çete, bir düzine programdan daha etkilidir şeklinde bir düşünceye sahip olmalarıydı (Nalbandian, 1963; Caprielian, 1975; Ayverdi, 2007). İlk programlarını, Ruslar'ın Narodnaya Volya (Halkın İradesi) teşkilatından alan Taşnaklar'ın sembolü, partinin başarıya ulaşması için gerekli olan üç unsurdan meydana gelmekteydi: Kalem; aydınları, kürek; işçileri, hançer ise savaşçıları ve komitecileri sembolize ediyordu (İlter, 1995).

Üstlendikleri belli başlı olaylar 26 Ağustos 1896 Osmanlı Bankası baskını, 25 Temmuz 1897 Mazrak Kürt Aşireti'ne karşı düzenlenen katliam, 30 Mart 1904'teki İkinci Sasun Ayaklanması ve 1905'te Sultan II. Abdülhamid Han'a karşı düzenlenen Yıldız Suikastı'dır (Eraslan, 2001)

4. Ermeni İsyamları

Anadolu'da yaşananlar hakkında devletin ilk yorumları olayları isyan çerçevesi içerisinde değerlendirmek olmuştur. Bu bağlamda Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (DAGM-2008)'nin Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyamları isimli 4 ciltlik çalışması bunun ilk örneğidir. Çalışmanın II. Cilt'inde 1895-1896 arasında giderek

yoğunlaşan Ermeni isyanlarını konu edinmektedir. Toplam 46 belgenin çevirisinin yapıldığı bu ciltte doğu ve güneydoğu bölgesinde eş zamanlı olarak patlak veren isyanlar nakledilmektedir. Burada üzerinde durulması gereken nokta; Osmanlıyı parçalayarak, toprakları üzerinde kukla devletçikler kurdurmak isteyen emperyalist devletlerin hedeflerine varmak için kullandıkları toplumlardan birinin de Ermeniler olduğudur. Ermeniler, bağımsız bir Ermenistan kurmak amacıyla oluşturdukları terör örgütleri vasıtasıyla Anadolu'da birçok isyan çıkartmışlar ve tedhiş hareketlerinde bulunmuşlardır. Özellikle 1880'lerle birlikte silahlanmaya başlayan Ermeniler, Anadolu'nun birçok yerinde büyük bir isyan hareketi başlatmış olup; bunların en önemlileri şunlardır:

Anavatan Müdâfileri Olayı (8 Aralık 1882), Armenakan Çeteleriyle Çatışma (Mayıs 1889), Musa Bey Olayı (Ağustos 1889), Erzurum İsyanı (20 Haziran 1890), Kumkapı Nümayişi (15 Temmuz 1890), Merzifon, Kayseri, Yozgat Olayları (1892 - 1893), Birinci Sasun (Sason) İsyanı (Ağustos 1894), Birinci Zeytun (Süleymanlı) İsyanı (1-6 Eylül 1895), Divriği (Sivas) İsyanı (29 Eylül 1895), Babiali Olayı (30 Eylül 1895), Trabzon İsyanı (2 Ekim 1895), Eğin (Mamuratü'l - Aziz) İsyanı (6 Ekim 1895), Develi (Kayseri) İsyanı (7 Ekim 1895), Akhisar (İzmit) İsyanı (9 Ekim 1895), Erzincan (Erzurum) İsyanı (21 Ekim 1895), Gümüşhane (Trabzon) İsyanı (25 Ekim 1895), Bitlis İsyanı (25 Ekim 1895), Bayburt (Erzurum) İsyanı (26 Ekim 1895), Maraş (Halep) İsyanı (27 Ekim 1895), Urfa (Halep) İsyanı (29 Ekim 1895), Erzurum İsyanı (30 Ekim 1895), Diyarbakır İsyanı (2 Kasım 1895), Siverek (Diyarbakır) İsyanı (2 Kasım 1895), Malatya (Mamuratü'l-Aziz) İsyanı (4 Kasım 1895), Harput (Mamuratü'l- Aziz) İsyanı (7 Kasım 1895), Arapkir (Mamuratü'l- Aziz) İsyanı (9 Kasım 1895), Sivas İsyanı (15 Kasım 1895), Merzifon (Sivas) İsyanı (15 Kasım 1895), Ayıntab (Halep) İsyanı (16 Kasım 1895), Maraş (Halep) İsyanı (18 Kasım 1895), Muş (Bitlis) İsyanı (22 Kasım 1895), Kayseri (Ankara) İsyanı (3 Aralık 1895), Yozgat (Ankara) İsyanı (3 Aralık 1895), İkinci Zeytun İsyanı (1895 - 1896), Birinci Van İsyanı (2 Haziran 1896), Osmanlı Bankası Baskını (26 Ağustos 1896), Mazrık Kürt Aşireti'ne karşı düzenlenen katliam (25 Temmuz 1897), İkinci Sasun İsyanı (30 Mart 1904), Sultan II. Abdülhamid Han'a Suikast (Yıldız Suikastı) Girişimi (21 Temmuz 1905), Adana İsyanı (14 Nisan 1909), İkinci Van İsyanı (19 Nisan-6 Mayıs 1915) (Süslü vd., 1995; Mayeweskiy, 2001).

Burada dikkat çeken ilk nokta 1895 Eylül'ünden itibaren 26 Ağustos 1896 tarihli Osmanlı Bankası Baskını'na kadar 30'a yakın isyanın gerçekleşmesidir. Diğer bir nokta ise günü gününe olmasa da Sultan II. Abdülhamid Han'ın tahta çıkışının 20. yılında yapılan Osmanlı Bankası Baskını'ndan 9 yıl sonra Sultan II. Abdülhamid Han'a Cuma Namazı çıkışı düzenlenen ve başarısızlığa uğrayan Yıldız Suikastı haricinde sadece iki olayın gerçekleşmiş olmasıdır.

Yukarıda belirtilenler dışında daha spesifik olaylardan da bahsetmek mümkündür. 20 Haziran 1890'da Erzurum Saint Asalyan Kilisesi aranırken karşı konulmuş ve iki subay ve bir jandarma eri şehit olmuştur. Kilise de Rusya'dan getirilmiş silahlar bulunmuştur. 1893'teki eş zamanlı Kayseri, Develi, Yozgat, Çorum, Merzifon, Tenos, Aziziye, Tokat bölgesinde çıkan isyanlarda suçlu bulunanlar Ankara İstinaf Mahkemesi'nde yargılanmışlardır. 25 Ekim 1895 Cuma Namazı'nda, Müslümanlara bir saldırı yapılmış ve çıkan olaylarda 200'e yakın Müslüman ölmüştür. 1904-1906 arasında ise toplam 105 kişi Ermenilerce gerçekleştirilen suikastlarda öldürülmüştür (Şehirli, 2000). 31 Mart Vakası sonrasında, Ermeniler 1909 yılı içerisinde Adana'da katliamlar yapmışlardır (Acer, 2003). Burada unutulmaması gereken nokta Ermeni terör eylemlerinin yoğun bir biçimde uluslararası nitelik taşımasıdır. Birçok Ermeni terör grubu Osmanlı sınırları dışında kurulmuş ve bazı devletlerden önemli yardım almışlar, ancak eylemlerini Osmanlı sınırları içinde gerçekleştirmişlerdir.

Ermeni komitelerin sebep olduğu isyanların birçoğu Sultan II. Abdülhamid Han'ın isyan bölgelerindeki Müslüman halkın can güvenliğini sağlamak amacıyla teşkil ettiği süvari birliklerinden oluşan ve subayları bölgedeki aşiretlerin ileri gelenlerinden seçilen "Hamidiye Alayları" ile hızlı bir şekilde bastırıldı. Unutulmamalıdır ki kendisine isyan edilen her devletin yapacağını yaparak isyancıların üzerine kuvvet göndererek isyanları bastıran Osmanlı'nın yaptıkları Avrupa basını tarafından her defasında "katliam" olarak sunulmuştur. Hatta Ermenilerin gerçekleştirdiği tedhiş hareketlerinin failleri olarak yakalanan komiteciler, yine büyük devletlerin yardımıyla serbest kalmışlar, Hayırseverler Derneği'nin etkili olduğu Zeytun İsyanı'nın, Osmanlı Bankası Baskını'nın hatta Sultan II. Abdülhamid Han'a düzenlenen suikast girişiminin elebaşları dönemin büyük devletlerinin müdahaleleri sonucunda Osmanlı topraklarından başta Fransa'nın Marsilya şehri olmak üzere çeşitli Avrupa şehirlerine gitmek üzere ayrılmışlar, bunların bir kısmı buradan İsviçre, İngiltere veya ABD'ye giderken bir kısmı da tekrar Osmanlı topraklarına dönmüşlerdir. Osmanlı Bankası Baskını'nda başrolü oynayan Armen Garo, İkinci Meşrutiyet'in ilânı sonrası yapılan Meclis seçimlerine İttihat ve Terakki'nin Taşnak Partisi ile işbirliği yaparak girmesi sonucu milletvekili olarak seçilirken, bazı komiteciler de yeni cinayetler işlemek üzere dönmüşlerdir.

5. Osmanlı Bankası Baskını

Daha önceki Ermeni olayları belli bir hedefe yönelik olurken; bu olayda bir gruba mensup komiteciler aynı anda birçok farklı hedefe saldırmıştır. Bu olaylarla ilgili

belirlenmesi gereken diğer bir nokta ise yapılan saldırıların bu özellikleriyle dünyada ilk örneği teşkil etmesidir . Özellikle Osmanlı Bankası'na yapılan baskın modern anlamdaki tedhiş eylemlerinin ve terörün en erken örneklerinden biri olarak nitelendirilebilir (Alkan, 2006:73; Eldem, 2007).

5.1. Baskının Sebebi

İstanbul, Osmanlı'nın başkenti olmasının yanı sıra baskına konu olan Osmanlı Bankası uluslararası finansın özellikle de Fransız ve İngiliz sermayesinin merkeziydi. Baskın ile Ermeniler ilk kez Avrupa devletlerinin çıkarlarını hedef alıyorlardı.

Baskını düzenleyen Taşnaklar'ın temel amacı İstanbul'da kaos çıkararak Avrupa'nın müdahalesini sağlamak, ek olarak başkenti ekonomik ve ticari bakımdan sıkıntıya sokarak halkı isyana teşvik etmektir.

Baskın ile ilgili yapılan değerlendirme ve çalışmalarda gözardı edilen veya dikkate alınmayan bir husus bulunmaktadır. Bu da bir İngiliz-Fransız ortaklığı olan ve resmi olarak Bank-o Osmanî-i Şahane adını taşıyan Osmanlı Bankası'na yapılan baskının resmi adı olmasa da gerek para basma işlevi bakımından "merkez bankası" olma özelliği taşıyan gerekse 17 Şubat 1875'te tarihli sözleşme ile devletin hazinedarı durumunda olan bir kuruma düzenlenmiş olmasıdır (Akan, 1985). Bankanın genel müdür, müdür ve yönetim kurulu üyeleri Fransız ve İngilizlerdi. Ayrıca merkezleri Londra ve Paris'te bulunuyordu. Alınan kararları yürütmekle görevli, sekiz kişilik bir kurul yine İngiliz ve Fransızlardan oluşuyordu. Diğer bir ifade ile sadece adı Osmanlı olan gerçekte ise tamamı ile İngiliz ve Fransızların elinde bulunan Osmanlı Bankası aracılığı ile ülke içi ve dışı ödemeler yapılıyordu (Mazıcı, 1987).

Banka müdürü Edgar Vincent'ın sekreteri olan Barker, komitecilerle yaptığı görüşmede, kendisine Osmanlı Bankası ile Credit Lyonnais Bankası'nın da işgal sebeplerini aşağıdaki şekilde itiraf etmişlerdi:

- i. Bu kurumlarda çeşitli milliyetlere mensup birçok kişi bulunduğundan, bu devletler vatandaşlarının canını kurtarmak için Türklerden istediklerini alma konusunda kendilerine yardım etmek için hazır olacaklardı
- ii. Banka savunması ve kuşatılması en kolay yapıydı.
- iii. Avrupalı devletlerin çıkarlarının yanı sıra, dinamitlerini kullandıkları takdirde bankadaki mal ve paranın tamamının yok olması çeşitli mali pazarlarda ağır zararlara sebep olacaktı.

iv. Banka şehrin en ünlü binası olduğu için bu hareket daha çok dikkati çekecek ve Ermeni sorunu en alt sınıfın önüne konulacak, bu konuda en güçsüzlere ve zayıflara cesaret verilmiş olacak ve hâlihazırda Türk korkusuyla çekinenler de heyecana getirilecek (Blue Book, 1897; Demirel, 2002).

Böyle bir baskın tarihte ne bundan önce ne de bundan sonra görülmüştür. Bu tamamen bir “ekonomik darbe” teşebbüsüydü ve başarılı olması halinde İngiltere başta olmak üzere bir çok Avrupa devletinin iktidarda olmasını istemediği Sultan II. Abdülhamid Han’ın iktidardan düşmesi sürecinin yolunu açacaktı. Bunun “ekonomik darbe” teşebbüsü olduğunu komiteciler üstü kapalı bir şekilde yukarıdaki üçüncü sebepte belirtmişlerdir.

Aslında söz konusu ekonomik darbe teşebbüsünün bir nebze de olsa başarıya ulaştığı söylenebilir. Baskın öncesi bankanın kasasında 1.040.000 Osmanlı Lirası bulunurken, baskın sonrasında bu tutar 500.000 Osmanlı Lirası’na düşürülerek aradaki fark İskenderiye’ye gönderilmiştir (İdare Heyeti Toplantı Raporu, 1896). Burada dikkat edilmesi gereken nokta İskenderiye’nin bağlı bulunduğu Mısır Hidivliği’nin yarı özerk olarak Osmanlı’ya bağlı olmasına rağmen fiiliyatta İngiltere’nin etkisi altında olmasıdır.

580

5.2. Baskına Hazırlık ve Baskın Süreci

Baskına hazırlık süreci irdelenirken çeşitli rivayetler üzerinde durulması gerekmektedir. Bazı kaynaklarda baskın planının Avrupa’da yapıldığından bahsedilmektedir. Bu iddiaya göre, plan uzun süre önce hazırlanmış ve Londra’daki Sosyalistler Kongresi’ne katılanlara sunulmuştur (Berliner Tageblatt, 1896; Çalık, 2000; Hocoğlu, 1976). Yine Alman gazetesi Kölnische Zeitung’un haberine göre, eylemden takriben üç ay önce bu plan gizli dışörgütler tarafından hazırlanmış, baskından önce eylemcilerin liderleri İstanbul’a gelmişlerdi (Alkan, 2006). Bu haberin yanı sıra İstanbul olaylarının İngiliz Ermeni Cemiyeti’nin teşvikiyle gerçekleştirildiği iddiasına karşılık cemiyetin reisi olan Stevenson, Pester Lloyd gazetesine gönderdiği mektupta iddiaların doğru olmadığını ileri sürmüştür (BOA). Dönemin Zaptiye Nazırı Hüseyin Nâzım Paşa (2007) ise anılarında, gerek İstanbul’da gerek vilayetlerde ele geçirilen mektuplardan, muhbirlerin getirdiği haberlerden, İhtilalci Ermeni gazetelerin neşriyatlarından, Ermeni komitecilerinin İstanbul’da üçüncü kez çok kanlı bir ihtilal çıkaracaklarını, bu olayı tertipleyenlerin Londra’da yapmış oldukları toplantıda en nüfuzlu ve faal adamlarını, fedailerini İstanbul’a bu olayları gerçekleştirmek üzere gönderdiklerini dile getirmektedir. Uras (1987)’ın Ermeni yazar S. Pürat’tan aktardığına göre 1896’da İstanbul’da Yıldırım ve Kurban adında iki komite kurulmuştu. Bu iki komite ile birlikte Hınçak ve Taşnakların uzun süren

müzakerelerinden sonra Osmanlı Bankası'na karşı bir saldırı yapılmasına ve aynı zamanda Ermeni yerleşimi olan mahallelerde harekete geçilmesine karar verildi .

Bu noktada baskını düzenleyen grup hakkında bilgi verilmesi gerekmektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)'nde yer alan belgelerden baskını gerçekleştiren yirmi altı kişiden üçünün tahsilli geriye kalanların ise işçi-amale, marangoz, dülgere, kahveci, yontmacı, bekçi, tamirci, muhafız gibi çeşitli meslek gruplarına mensup kişiler olduğu anlaşılmaktadır.

Baskının üç lideri olarak Bedros Paryan (Papken Suni), Karakin Pastırmacıyan (Armen Garo) ve Hayig Tiryakıyan (Hraç Andreasyan) ifade edilmektedir. Baskının liderliğini aslında Papken Suni yürütecektir, ancak baskının başlarında öldüğü için bu iş diğer ikisine kalmıştır. Gerek Garo gerekse Andreasyan hatıralarında liderliği kendilerinin üstlendiği ifade etmekle birlikte genellikle baskın eylemini Garo'nun yürüttüğü kabul edilmektedir. Zira ilerleyen yıllarda örgüt tarafından Armen Garo'ya çok fazla değer verilerek Meclis-i Mebusan'a seçilmesi sağlanmış, 29 Mayıs 1918-29 Kasım 1920 arasında de facto olarak kurulan Ermenistan Demokratik Cumhuriyeti Hükümeti'nin ABD elçisi olarak görevlendirilmiştir. Bu çalışma kapsamında da Garo'nun hatıralarından yararlanılmıştır. Ayrıca belirtmek gerekir ki Garo'nun hatıraları birçok ayrıntı ile doluyken Andreasyan'ın hatıraları oldukça sade ve ayrıntılardan bir o kadar uzaktır. Belirtmek gerekir ki Armen Garo'nun Banka Baskını Hatıraları daha sonra Armenia Dergisi'nde Ermenice olarak yayınlamış, bu daha sonra Vratzian tarafından kitap haline getirilmiş, çevirisini Haig Partizian yapmıştır. Hraç Andreasyan'ın anlatımlarına ise Uras (1987)'in çalışması üzerinden ulaşılmıştır.

581

Garo (2009), baskın öncesi 19 Ağustos Çarşamba, 21 Ağustos Cuma ve 25 Ağustos Salı olmak üzere üç toplantıya katıldığını belirtirken; ilk toplantıda görev taksimatının yapıldığını, ikincisinde baskının kaç kişi ile yapılması gerekliliğinin tartışıldığını, üçüncüsünde ise nihai planın ortaya konulduğunu ifade etmiştir. Nihai plan kapsamında altı maddelik bir yol haritası belirlenmiştir. Buna göre;

- i. Osmanlı Bankası'na yapılacak baskın saat tam 12:00'da 75 kişi ve 200 bomba ile gerçekleştirilecek.
- ii. Tam bu sırada Gnuni, Artashes ve Misakyan'ın liderliğinde Samatya'daki komiteciler, askerleri dışarı çıkarmak için kışlaları bombalayacak, bu sırada daha önceden belirlenmiş yerlerden bombalar üzerlerine sağanak ekinde yağdırılacak.
- iii. Kendini bu yola adanmış dört gençle birlikte Edward, Galata Köprüsü'nde bekliyor olacak, Sadrazam arabası ile köprüden geçerken sekiz bomba ile öldürülecek.

iv. Pera (Beyoğlu) Caddesi'nde Osmanlı Bankası'na gidecek olan askerlerin üzerine bomba atmak üzere belirlenmiş dört bölgeye adamlar yerleştirilecek.

v. Muşlu iki genç, askerler dışarı çıkarken Galatasaray'a (hükümet binası) büyük bir bomba atacaklardı.

vi. Nihayet Banka'nın işgal edildiğini duyan Levon, hazırlanan bildiriye çeşitli Avrupa büyükelçiliklerine vermek üzere hemen harekete geçecekti.

Çalışmanın bu aşamasında baskınla ilgili bütün ayrıntılara girilmeyecek, sadece baskının başlangıcı ile elçiliklere bildiri ve saraya arabulucu gönderilmesine kadar olan süreç üzerinde çok kısa bir şekilde durulacaktır. Zira baskını anlatan ifadelerde bazı çelişkiler ve farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıklar genel olarak, isimler, saatler ve sayılar ile ilgili olup; çalışmada Garo'nun hatıraları temel alınacaktır. Süreci anlatanlar veya raporlayanlar olarak Armen Garo, Hayig Tiryakiyan, Hüseyin Nâzım Paşa, Banka Müdürü Sir Edgar Vincent, Banka Müdür Yardımcısı Gustav Wülfig, Müdür Sekreteri F. Barker sayılabilir.

Alınan karar doğrultusunda 26 Ağustos Çarşamba günü harekete geçildi, ancak baskına katılacağını ifade edenlerden bazılarının katılmaktan vazgeçmesi, bazılarının da önceden alınan istihbarat doğrultusunda Osmanlı kolluk güçleri tarafından engellenmesi nedeniyle istenilen sayıya ulaşamadı, bunun üzerine başlangıçta baskından vazgeçildi, ancak son dakika da gelen bilgi üzerine bazı yeni gelenlerle birlikte saldırı öğleden sonra saat 13:00 civarında başlamış, hamal kıyafetindeki bir grup silahlı Ermeni bankanın kapısındaki nöbetçileri etkisiz hale getirerek zorla içeri girmiştir bu sırada çok sayıda humbara ile dinamit lokumu içeri sokulmuşve kısa sürede banka binası ele geçirilmiştir. Binayı ele geçirmekle birlikte baskıncılar giriş kapısını kapatamamışlar dışarıdaki kolluk güçlerine doğru merdivenlerin sağında ve solunda duran komiteciler tarafından sürekli olarak ateşediyorlardı. Tam bu sırada Garo'nun arkasında korkunç bir patlama meydana geldi. Komitecilerden biri parçalanmış, ikisi yüzükoyun bacaklarından yaralanmış yerde yatıyordu. Bu tür patlamaların olmaması için Garo, herkese bombalarını bir masaya koymalarını söylemiş ancak bu sırada Muşlu olan bir komiteci elinden bombanın düşmesi sonucu ölmüştür.

Baskıncılar 16:30'da kapıyı kapatmayı başarabilmişler, kapının arkasına o gün bankaya getirilen meci diye dolu yaklaşık sekiz on çuvalı içeriden getirilenlerle birlikte kapının arkasına yığılmışlardır. Kapı kapatıldıktan, dışarıdan gelen yayılım ateş azaldıktan ve içeriye tam olarak hâkim olunduktan sonra Garo ikinci katta çalışanları toplayarak Batılı devletlerin elçiliklerine iletmek üzere aralarından bir temsilci seçmelerini istedi. Müdür yardımcısı olan Fransız vatandaşı Auboyneau gönüllü oldu, ardından İngilizce, Fransızca, Almanca, İtalyanca ve Rusça bilen sekreterleri alarak Garo ve Tiryakiyan'ın yanına gitti. Garo, elçilikler iletmek üzere

dört maddelik şartlarını sıralayarak, bunların yerine getirilmemesi halinde bankayı terk etmeyeceklerini ifade etti. Sultan II. Abdülhamid Han'ın tercümanlığını da yapan Akil Bey baskın sırasında Sultan'ın işleri için bankada bulunuyordu ve Garo'nun talepleri Yıldız Sarayı'na ulaştırılmak üzere Osmanlıca olarak da kaleme alındı (Garo, 2009; Eldem, 2007; Yıldız Perakende Komisyonlar Maruzatı).

5.3. Elçiliklere Gönderilen Bildiriler ve Arabulucular

Baskından önceki gece Armen Garo, Sembat Haçadriyan ve Arşak Vramyan baskının başarılı olması halinde altı büyük devletin elçiliklerine ulaştırılacak olan mektubu yazdılar. Büyük devletlerin Osmanlı'nın cinayetlerine karşı suskun kalmakla suçlandığı ve Sultan II. Abdülhamid Han'a karşı öfke ve intikam mesajları ile dolu ola mektup Ermeni Devrimci Federasyonu adına Papken Suni, Hayig Tiryakiyan, Armen Garo ve Aşot tarafından imzalanmıştı. Mektupta 12 maddelik bir talep listesi yer almaktaydı ve bu taleplerin bazıları İngiltere'nin yıllardır uygulanması için Sultan II. Abdülhamid Han'a dayatmada bulunduğu ıslahatlardı. Baskın yapıldıktan ve içeriye girildikten sonra Tiryakiyan yanındaki birkaç komiteci ile elçiliklere ulaştırılacak bildirileri götürecek kişiye işaret vermek için çatıya çıkarak elindeki mendille bu kişiye işaret verdi (Uras, 1950; Garo, 2009).

583

Baskın haberinin duyulmasının ardından o sırada Rusya Büyükelçiliği'nde baştercüman olarak görev yapan ve Sultan II. Abdülhamid Han ile kişisel yakınlığı bulunan Maximoff Büyükdere'den vapurla gelerek hemen Yıldız Sarayı'na geçmiş, burada yaklaşık üç saatlik bir görüşmenin ardından Sultan'ı baskıncıları yurtdışına sürgüne göndermeye ikna etmiş ve baskıncılarla arabuluculuk yapması içi görevlendirilmiştir (Hüseyin Nâzım Paşa, 2007). Bu görüşme sırasında Saray'da olan Auboyneau ve Akil Bey ile birlikte Maximoff yanlarına Sultan'ın muhafızlarından birini de alarak 22.00 civarında bankaya döndüler. Bankaya geldiklerinde giriş katında yer alan muhasebe bölümünde yer alan pencerelerden birinin önünde Garo ve Tiryakiyan ile görüşmeye başladılar. Maximoff, ilk olarak Sultan sizi buradan alıp limanda bekleyen bir Avrupa gemisine bindirmem konusunda beni görevlendirdi dedi. Islahatlar ve siyasi tutuklu Ermeniler'in salıverilmesi noktasında kesin bir söz alamadığı için bunlarla ilgili Rusya ve diğer Avrupa devletleri ellerinden geleni yapacaktır diyerek durumu idare etmeye çalıştı (Garo, 2009).

Baskını yöneten iki lider başlangıçta bunu kabul etmediler ve bankayı içindekilerle birlikte havaya uçuracaklarını söylediler. Maximoff ise kendilerine şu an için Avrupa'da kendileri ile ilgili olarak bir sempatinin oluştuğunu ve bunu yaparlarsa bütün Avrupa'nın karşılımlarına geçeceğini söyleyerek onları ikna etmeye çalıştı. Hatta baskından vazgeçerek bankayı boşalttırlarsa ertesi gün ıslahatların altı ay içinde başlayacağına dair Sultan imzalı bir belgeyi kendilerine getireceği yönünde söz

verdi. Bunun üzerine Garo ve Tiryakiyan ilk kez fikir ayrılığına düştüler. Tiryakiyan belgeyi almadan bankayı boşaltmaya karşıyken Garo sabah hava aydınlandığında yapılacak bir taarruza dayanamayacaklarını ve ellerindeki cephanenin bankayı patlatmaya yetmeyeceğini düşünerek teklifi kabul etmelerini önerdi. İki lider pencerenin önünde bekleyen Maximoff'a vakit gece yarısını geçerken kullanmadıkları bomba ve patlayıcıları binada bırakacaklarını, yaralı 5 arkadaşlarının Rus hastanesinde tedavi edilmesini, dışarı çıkacak 17 komitecinin yanlarına birer tabanca alacaklarını ve limana varıncaya kadar kendilerine Maximoff ile birlikte askerlerin eşlik etmelerini istediklerini bildirdiler ve bütün talepleri kabul edildi (The Times, 1896).

5.4. Baskının Sona Erişi ve Baskıncıların Yurtdışına Gidişleri

Uluslar arası bir finans merkezini hedef alan daha da önemlisi Osmanlı ekonomik sistemine karşı “ekonomik darbe” amacı taşıyan bir teör eylemi başlamasının ardından yaklaşık 14 saat sonra saat 03.00’da ilk olarak Garo’nun ardından ise Tiryakiyan ve diğer baskıncıların banka binasından çıkmaları ve kendilerine yurtdışına götürecek gemiye gitmek üzere limana doğru yola çıkmaları ile nihayetlendi. Toplam 17 kişiden oluşan grup Maximoff, Vincent, Auboyneau ve iki paşanın eşliğinde Karaköy İskelesi’ne yaklaşık bir satlık yürüyüşün ardından indiler. Burada kendilerini Moda Koyu’nda bekleyen Sir Edgar Vincent’ın yatı Gülnare’ye götürmek için iki tekne hazırlanmıştı. Teknelerden birine baskıncı grup binerken diğer tekneye onlara eşlik eden beş kişi bindi. Tekneler Gülnare’ye geldikten sonra baskıncılar bu yatta yaklaşık 13 saat boyunca Maximoff’un geceleyin Sultan’dan getireceğini vaadettiği belgeyi beklediler. Ne var ki belge gelmedi, Maximoff onları kandırmıştı. Gülnare’de bunlar yaşanırken baskıncıları Fransa’nın Marsilya Limanı’na götürecek olan Gironde açıkta göründü ve baskıncılar saat 17.00 sularında bu gemiye geçtiler. Ardından yola çıkan gemi ilk olarak Pire Limanı’na yanaştı ancak kaptan baskıncıların gemiden inmesine izin vermedi, sonunda gemi 3 Eylül 1896’da saat 22.00 sularında Marsilya’ya ulaştı. Baskıncılar beşerli gruplar halinde gemiden indirilerek Fransız polisi tarafından St. Pierre cezaevine götürüldüler ve iki koğuşa yerleştirildiler. Bu esnada iki lider Garo ve Tiryakiyan iki farklı koğuşa düştüler. Fransız Hükümeti bu kişilerin ülkesinde olmasından memnun değildi ve 17 günlük bir tutukluluğun ardından istedikleri ülkeye gitmelerine izin verdi. Baskıncılardan 15’i ABD’ye gitmeyi seçerken, iki lider Garo ve Tiryakiyan İsviçre’ye gitmeyi seçtiler (Uras, 1950; Garo, 2009).

Yurfdışına gidenler için durum böyleyken, Rus hastanesinde tedavileri devam eden 5 baskıncının ifadelerinin alınması için Zaptiye Nazırı Hüseyin Nâzım Paşa Beyoğlu Mutasarrıflığı’na yazı yazdı, ancak hastaneye giden Beyoğlu Savcısı Mithat Bey

yaralıların durumları çok ağır ifade verecek durumda değiller denilerek geri çevrildi (Hüseyin Nâzım Paşa, 2007) .

Maximoff, baskıncıların tedavisi bitene kadar Osmanlı güvenlik makamlarını oyalayarak onları teslim etmedi. Sonrasında ise beşi de hava değişimi bahanesi ile Mısır'a gönderildi (Garro, 2009).

5.5. Planlanan Diğer Eylemler

Ermeni komitesinin hedefi sadece Osmanlı Bankası değildir. Banka baskınından sonra, Bâbüâli, Patrikhane, Credit Lyone, Rum kiliseleri ve bazı karakollarında hedefleri arasında olduğu anlaşılmaktadır (Koçaş, 1990; Gürün, 2008). Ayrıca Banka Müdürü Sir Edgar Vincent'ın sekreteri F. Barker'in İngiliz Elçiliği'ne verdiği rapora göre saldırılacak yerler: İstanbul tarafında Babıâli, Ermeni Patrikhanesi ve İstanbul'un Bakırköy'e kadar olan kısmı; Galata tarafında Osmanlı Bankası'nın işgali, Credit Lyons Bankası'nın işgali ve Voyvoda Karakolu'na bomba ile saldırı; Beyoğlu tarafında ise Galatasaray Polis Karakolu ile Aya Triyada Rum Kilisesi'ne bomba ile saldırıdır (Blue Book, 1897).

585

Sonuç

Ermeni Meselesi, Osmanlı Devleti'ni parçalayarak çıkarlarına ulaşmayı amaçlayan ülkelerce ortaya çıkarılmış, bugün ise adları değişmekle birlikte aynı çıkar çevrelerinin Türkiye üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için sıcak tuttıkları temelsiz, yapay ve maksatlı bir sorundur. Ermeni Meselesi'nin ortaya çıkışı ve gelişimi üç aşamada ele alınabilir. İlk aşama fikrî hazırlık dönemi, ikinci aşama diplomatik girişimler dönemi; üçüncü ve son aşama ise Ermeni dernek ve komitelerin kurulması ile birlikte Anadolu genelinde isyanların baş gösterdiği dönemdir. Diğer bir yaklaşımla Ermeni Meselesi ilk kez sosyal bir mesele olarak ele alınmış, sonrasında ise siyasi platforma taşınmıştır. Ermeni komiteleri tarafından çıkarılan olaylar hakkında devletin ilk yorumları olayları isyan çerçevesi içerisinde değerlendirmek olmuştur. Özellikle 1880'lerle birlikte silahlanmaya başlayan Ermeniler, Anadolu'nun birçok yerinde büyük bir isyan hareketi başlatmışlardır.

Modern anlamdaki tedhiş eylemlerinin ve terörün en erken örneklerinden biri olarak nitelendirilebilecek olan Osmanlı Bankası Baskını, komitecilerin daha önceki eylemlerine göre farklılık göstermektedir zira önceki Ermeni olayları belli bir hedefe yönelik olurken; bu olayda bir gruba mensup komiteciler aynı anda birçok farklı hedefe saldırmıştır. Bu olaylarla ilgili belirtilmesi gereken diğer bir nokta ise yapılan saldırıların bu özellikleriyle dünyada ilk örneği teşkil etmesidir. Çalışma kapsamında

üzerinde durulan esas nokta bu baskının Osmanlı'nın merkez bankasıymış gibi faaliyet göstererek para basan ve hazine faaliyetlerini yürüten bir kuruma yapılmış olmasıdır. Bu olay sadece bir baskın değil aynı zamanda ne daha önce ne de daha sonra yaşanmış olan bir merkez bankası baskını vasıtası ile "ekonomik darbe" girişimidir. Eğer bu girişim başarılı olsaydı başta İngiltere olmak üzere tahtta olmasını istemedikleri Sultan II. Abdülhamid Han'ın tahtta çıkışının 20. yılını göremeden tahttan düşüşünün yolunu açacaktı.

Kaynakça

Acer, Y. "Terörizm Kavramı Açısından Ermeni Terörü ve Genel Nitelikleri", Ermeni Araştırmaları, Kış, Sayı: 8, Ankara, 2003, ss. 119-120.

Akan, S. "Ermenilerin İstanbul'daki Osmanlı Bankası Baskını", İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 1/26, İstanbul, 1985.

Akçora, E. "Osmanlı Devleti Dönemi Ermeni İsyanları ve Türk Ermeni Toplumuna İlişkilerine Etkileri", Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu, Yeni Türkiye Yay. Ankara, 2000, ss. 123-143.

Alkan, N. "Ermeni Teröristlerin Osmanlı Başşehri İstanbul'daki Saldırıları ve 1896 Osmanlı Bankası Baskını (ABD'deki 11 Eylül Saldırılarıyla Bir Mukayese)", Türk Yurdu, Sayı 225, Ankara, 2006, ss. 73-81.

Aydın, D. "Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkmasında Fransa'nın Rolü", Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumuna İlişkileri Sempozyumu, 8-12 Ekim 1984 Erzurum, Ankara, 1985, ss. 285-289.

Ayverdi, S. Türkiye'nin Ermeni Meselesi, Kubbealtı Yayınları, İstanbul, 2007, s. 48.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Bankası Arşivi (BOA), Y. Mtv. 146/3, HR. SYS. 2802-4, 2749/25, Y.A. Hus. 359-26.

Berliner Tageblatt, 21 Eylül 1896.

Blue Book, Turkey, No. 1, [C. 8303], Correspondence Respecting the Disturbances at Constantinople in August 1896, Her Majesty's Stationery Office, London, 1897, del 2-52.

Caprielian, A. The Armenian Revolutionary Federation: The Politics of a Party in Exile, New York University, Political Science, International Law and Relations, Ph.D. Thesis, New York, 1975, 215 p.

Çağ, G. "Ermeni Meselesi'nin Ortaya Çıkışında Batılı Bir El: Fransa", Yeni Türkiye, Sayı: 60, Ankara, 2014, ss. 1-14.

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyanları (1895-1896), Cilt: II, Ankara, 2008, ss. IX+502.

Cengiz, E. Ermeni Komitalarının Amâl ve Harekât-ı İhtilâliyesi: İlân-ı Meşrutiyetten Evvel ve Sonra, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1983, ss. 22-23.

Çakır, E. “Ermeni Sorununun Yaratılma-sında Misyonerlerin Rolü”, <http://www.geocities.com/begunay/z25> ET. 18.11.2016

Çalık, R. Alman Kaynaklarına Göre II. Abdülhamid Döneminde Ermeni Olayları, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s. 138.

Çelebyan, A. Antranik Paşa, Peri Yayınları, İstanbul, 2003, s. 43.

Dasnabedian, H. History of the Armenian Revolutionary Federation Dashnaksutiun 1890-1924, Milan, 1989.

Demirel, M. Ermeniler Hakkında İngiliz Belgeleri (1896-1918), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

Eldem, E. “26 Ağustos 1896 Banka Vakası ve 1896 Ermeni Olayları”, Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar, Bahar, Sayı 5, İstanbul, 2007, ss. 113-146.

Eraslan, C. “Ermeni Komiteleri, Propagandaları ve Osmanlı Devleti’nin Aldığı Tedbirler”, Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu, 24-25 Mayıs 2001, İstanbul, 2001.

Finkel, C. Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı , Çev. Zülal Kılıç, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 445.

Garo, A. Osmanlı Bankası Armen Garo’nun Anıları, Çev. Attila Tuygan, Belge Yayınları, İstanbul, 2009.

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı. Belgelerle Ermeni Sorunu, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1992.

Göyünç, N. “Osmanlı Devletinde Ermeniler Hakkında”, Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2000, s. 38.

Gürün, K. Ermeni Dosyası, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2008.

Halaçoğlu, Y. Ermeni Tehciri, 8. Baskı, BK Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 32.

Hocaoğlu, M. Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler, İstanbul, 1976, ss. 122, 354.

Hovannissian, R.G. “The Armenian Question in the Ottoman Empire 1876-1914”, Ed. Richard G. Hovannisian, The Armenian People From Ancient to Modern Times, 2004, ss. 203-239.

Hüseyin Nâzım Paşa, Hatıralarım “Ermeni Olaylarının İcyüzü”, 3. Baskı, Selis Kitaplar, İstanbul, 2007.

İdare Heyeti Toplantıları Haftalık Raporları, No. 23, 7-12 Eylül 1896, No. 24 14-19 Eylül 1896, No. 26 OBA, CD-CR 001., 1896.

İlter, E. Ermeni Meselesi’nin Perspektifi ve Zeytûn İsyanları (1780-1915) , 2.Baskı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1995, ss. 23-27.

Koçaş, S. Tarihte Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri, 4. Baskı, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1990, ss. 150, 153, 181.

Kuran, E. “Ermeni Meselesinin Uluslararası Boyutu”, Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2001, ss. 105-121.

Laçiner, S. Türkler ve Ermeniler - Bir Uluslararası İlişkiler Çalışması, Genişletilmiş İkinci Baskı, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Derneği, Ankara, 2005, ss. 300-309.

Mayeweskiy, K.W. Yabancı Gözüyle Ermeni Meselesi, Çev. Mehmed Sadık, APK Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s. 13.

Mazıcı, N. Uluslararası Rekabette Ermeni Sorunu’nun Kökeni (1878- 1918), İstanbul, 1987.

McCarthy, J. “Bırakın Tarihçiler Karar Versin”, Çev. Doğan Çoşkun, Türkiye Ermenistan İlişkileri, Dünyü, Bugünü ve Geleceği Konferansı, 15 Mart 2001, İstanbul, ss. 113-130.

Nalbandian, L. The Armenian Movement, The Development of Armenian Political Parties through the Nineteenth Century, University of California, Berkeley, 1963.

Osmanlı Arşivi Yıldız Tasnifi-Ermeni Meselesi, C. III, ss. 26, 35.

Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (OBE), Belge No: 50, Cilt: IV, 1987, ss. 220-223.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni Fransız İlişkileri (OBEFI, Belge No: 38, Cilt: I, 2002.

Roshwald, A. Ethnic Nationalism and the Fall of Empires: Central Europe, the Middle East and Russia (1914-1923), Routledge, London and New York, 2001, 52-53.

Saray, M. “Çarlık Rusyası’nın Ermeni Siyaseti”, Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 256.

Somel, S.A. “Osmanlı Ermenilerinde Kültür Modernleşmesi, Cemaat Okulları ve Abdülhamid Rejimi”, İmparatorluğun Çöküş Döneminde Osmanlı Ermenileri , Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 99.

Süslü, A. Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı , Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü-Yayın No:5 Ankara, 1990, ss.24-73

Süslü, A., Kırzioğlu, M.F., Yinanç, R., Hallaçoğlu, Y. Türk Tarihinde Ermeniler, Birinci Basım Kafkas Üniv. Rektörlüğü Yay., Kars, 1995.

Şehirli, A., Türkiye’de Bölücü Terör Hareketleri ve Devletin Aldığı Tedbirler, Bürek Yay., İstanbul, 2000, s. 206.

The Times, 03 Eylül, 1896, s. 4.

Ural, G. Ermeni Dosyası, Kamer Yayınları, İstanbul, 1998, s. 77.

Uras, E. Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, Yeni Matbaa, Ankara, 1950.

Uras, E. Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, Belge Yayınları, İstanbul, 1987.

Yaman, A., Ermeni Meselesi ve Türkiye, Otağ Yayınları, İstanbul, 1973, s. 71.

Yavuz, F. Osmanlı Devleti Dış Politikasında Ermeni Sorunu: 1896 Osmanlı Bankası Baskını Örneği, Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniv. SBE, 2009.

Yel, S., Gündüz, A. “1893 (H. 1309) Yılında Yozgat'ta Hınçak Komitesinin Tertip Etmiş Olduğu Kilise Hadisesi”, Ermeni Araştırmaları, Sayı: 31, 2008, ss. 31-52.

Yıldız Perakende Komisyonlar Maruzatı 9-21 lef.3

ROTHSCHILD AİLESİ'NİN OSMANLI DEVLETİ İLE İLK İLİŞKİLERİ

Sezai BALCI*

Özet:

15 Temmuz 2016 gecesi FETÖ/PDY'nin yapmaya çalıştığı hain darbe kalkışmasının ardında, ulusal medyada birçok habere konu olan Rothschild Ailesi'nin bulunduğu iddia edilmektedir. Bu haberler Türk kamuoyunda "*Rothschild Ailesi FETÖ'ye Sahip Çıktı*", Ailenin yayın organı için "*The Economist Darbecilerin Hapiste Olmasından Rahatsız Oldu*", "*Rothschild Endişeliymiş*" şeklinde yer almıştır. Ayrıca AK Parti İstanbul Milletvekili ve AK Parti Dış İlişkiler Başkan Yardımcısı Metin Külünk, basına verdiği bir demecinde "*Türkiye ve Erdoğan, Rothschildlerin operasyon yapmaya çalıştığı son ülkedir*" ifadelerini kullanmaktadır.

Bu meyanda gerek Türk akademik çevrelerinin ve gerekse Türk halkının Rothschild Ailesi hakkında bilgilendirilmesi elzemdir. Bu bakımdan tarihsel yönden Rothschild Ailesi ile Türkiye'nin ilişkilerinin ortaya konulması gerekmektedir.

Sultan II. Mahmut (1808-1838) devrinde başlayan Rothschild Ailesi'nin Türkiye ile olan ilişkileri, Sultan II. Abdülhamit (1876-1909) ve İttihat ve Terakki Partisi (1913-1918) dönemlerinde yoğunlaşmıştır. Bu ilişkiler daha çok, Rothschild Ailesi'nin Osmanlı Devleti'ne borç vermesi ve Filistin'de Yahudiler için toprak satın alması ekseninde gelişmiştir. Ayrıca Rothschild Ailesi'nin liderleri Sultan II. Mahmut, Sultan Abdülmecit ve Sultan II. Abdülhamit ile görüşerek Türkiye'nin iktisadi hayatına yön vermeye çalışmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Rothschild, Osmanlı Devleti, 15 Temmuz, II. Mahmut.

Abstract:

It has been speculated that the Rothschild Family who was subject to numerous news in the national media was behind the treacherous coup attempt by FETO/PDY in July 15th 2016 night. News regarding this family took place in the media as "*The Rothschild family backed FETO*", about media organ of the family "*The Economist is bothered by the fact that coup plotters are in jail*" and "*Rothschild is said to be concerned*". Additionally Metin Külünk who is an AK party Istanbul MP and vice president of AK Party Deputy Chairman of the Foreign Relations Committee stated in an

interview with the press that *"Turkey and Erdoğan is the last nation that The Rothschild carried out an operation"*.

Thus, it is indispensable that both Turkish academic circles and Turkish people must be informed about the Rothschild Family. Accordingly, relationship between the Rothschild Family and Turkey should be revealed from a historical perspective. Relationship of the Rothschild Family with Turkey began in the reign of Sultan Mahmut II (1808-1838) and intensified in the reign of Sultan Abdülhamit II (1876-1909) and in the era of İttihat ve Terakki Party (1913-1918). These relationships developed mostly in the axis of Rothschild Family's making loans to Ottoman state and buying lands in Palestine for Jewish people. Additionally prominent member of the family tried to shape the economic life of Turkey by consulting with Sultan Mahmut II, Sultan Abdülmecit and sultan Abdülhamit II.

Giriş

Adları, iki yüzyıldır para, güç ve gizlilikle eş anlamlı olarak anılan Rothschild Ailesi hakkında, pek çok isnadlarda bulunulmuştur. Kimileri aileyi; *Illuminati* denilen ve Dünya'yı yönettiği iddia edilen örgütün liderleri olarak gösterirken, kimileri de devletler arasındaki savaşların başlıca kışkırtıcısı, uluslararası sermayeyi kontrol eden ve gizli niyetleri olan bir fesat ocağı olarak tasvir etmektedirler. Aile, kimilerine göre de Rus Çarlığına karşı yıllarca Osmanlı Devleti'nin, dolayısıyla Türklerin koruyucusu olmuştur.

Bunların yanı sıra hem fizikî hem de kültürel açıdan Yahudilere benzemedikleri için Hazar Musevilerine izafeten, etnik kökenleri bakımından, Türk ulusundan olduklarını iddia edenlerin de varlığı bilinmektedir. Bu bildiride; haklarında gerçek ve gerçek dışı pek çok söylenti ve bilgi dolaşan Rothschild Ailesi'nin, Osmanlı Devleti ile olan ilk ilişkileri, tamamen belgeler ışığında ele alınmıştır.

Osmanlı belgelerinde *"Roşild Sarraflar"*, *"Banker Rotçild"*, *"Roçild Biraderler"*, *"Roçild Kardeşler"*, *"Roçild Karındaşlar"*, *"Roçild Familyası"*, *"Roçild Ailesi"*, *"Meşhur Sarraf Roçild"*, *"Roçild Bâzergân"*, *"Roçild Kumpanyası"* gibi ibarelerle söz edilen Rothschild Ailesi'nin hem kişisel, hem de siyasî ve ticarî nedenlerle, ellerindeki belgelerin önemli bir kısmını imha ettikleri de hesaba katılırsa, bildirimizin önemi çok daha iyi anlaşılabilecektir. Öte yandan Osmanlı Devleti'nin aldığı borçlar, Siyonizm ve Filistin sorunu gibi halen güncelliğini koruyan hususlar da Rothschild Ailesi bağlamında, bu bildirinin konusudur. Ülkemizde, şimdiye değin Rothschildlere ilişkin provakatif amaçlı, objektif olmaktan uzak birkaç yayın dışında başka bir çalışma yoktur.

1- Osmanlı Belgelerinde Rothschild Ailesi'ne Dair İlk Bilgiler

Henry Kissinger'e göre Benjamin D'İsraeli, İngiliz hükümetine başbakanlık eden en alışılmamış ve en olağanüstü şahsiyetlerden birisiydi. D'İsraeli frapan giyimli, parlak ve kurnazdı. O'na göre, İngiliz politika hayatında hiçbir Yahudi, bu kadar yüksek bir

mevkie gelmemiştir.²³⁸ Politik kariyerinden önce bir romancı ve hatip olan D'İsraeli 1844 yılında yayınladığı *Coningsby/ Yeni Nesil* adlı hikâyesinde yeni bir dünyadan söz ederken, bu oluşumun başlıca aktörleri olarak elinizde bulunan çalışmanın bildirinin olan Rothschild Ailesi'ni görmektedir. Sefarad D'İsraeli'nin kültürleri, fiziki görünüşleri ve alışkanlıkları kendilerine benzemeyen Aşkenazlardan Rothschild Ailesi'ne böyle bir rol vermesi ilginçtir. Antika eşya, hisse senedi, değerli taşlar ve antika paralarla uğraşan Rothschild Ailesi'nin, D'İsraeli'nin kendilerine biçtiği role uydukları ve benimsedikleri sonraki gelişmelerden anlaşılmaktadır.

Yüksek ideallerin, bencillik bağını öldürdüğü pekiyi bilinir. Şu halde, baba Mayer Amschel Rothschild'in maddi anlamda, D'İsraeli'nin de manevi bakımdan ailenin kurucusu olduğuna hükmedilebilir. Kendisi de inanmış bir ideal adamı olan D'İsraeli'nin gösterdiği hedefler, Rothschild Ailesi'nin, kesintisiz olarak 200 yıla yaklaşan bir süredir hem dünya ekonomisinde hem de dünya politikasında başlıca karar verici olmalarını sağlamıştır. D'İsraeli'nin, Rothschild Ailesi'ne gösterdiği hedef; kitaplarında daha çok işaretlerle, simgelerle belirtmeye çalıştığı Siyonist projeleriydi. D'İsraeli'nin hayallerine ilişkin olarak yakın çalışma arkadaşı Lord Edward Henry Stanley, Lord Carrington'un High Wycombe'daki parkında, D'İsraeli ile yaptıkları gezinti sonrası, *Günlüğüne* şunları kaydetmiştir:

*Hava çok soğuktu. Genellikle hava değişikliklerine karşı çok hassas olmasına rağmen, bu defa dereceye aldirmayarak planını anlattı. Filistin, dedi, doğal nimetlere sahiptir. Bütün ihtiyacı çalışacak çiftçiler ve onların korunması. Toprak, Türkiye'den satın alınabilir. Para, Rothschildlerden ve ileri gelen İbrani kapitalistlerinden gelecek. Türk İmparatorluğu İflâsın eşiğinde ve gelir sağlamak için her şeye razı olur. Yapılacak şey, toprak üzerindeki haklara sahip kolonilerin kurulması ve güvenliğin teminat altına alınması. Vatandaşlık konusu, bunların gerçekleşmesine kadar bekleyebilir. Bu konuların sık sık Yahudi halkının gündemine geldiğini ekledi. Bunları gerçekleştirecek Yeni Mesih'in, ulusunun gerçek kurtarıcısı olacağını söyledi.*²³⁹

D'İsraeli'nin 1851 yılında arkadaşına anlattığı bu proje, O'nun rehberliğinde ve *Yeni Mesih* Rothschildlerin basiret dolu mâli ve siyasal tutumlarıyla bir süre sonra uygulamaya sokuldu. Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi teorileriyle alt üst edecek bir şekilde, D'İsraeli'nin hayali 1948 tarihinde, İsrail devletinin kurulmasıyla gerçek oldu. Aslında, Türkiye'nin Rothschild Ailesiyle tanışması, D'İsraeli'nin yukarıda anlatılan hikâyesinden ve *Coningsby* adlı eserin yayınından çok daha önceki tarihlere tesadüf etmektedir.

2- Nathaniel Rothschild İstanbul'da

Rothschild Ailesi, Osmanlı Devleti ile iletişime geçmeden önce Galata sarraflarından birçoğunu tanımaktaydı. Elimizdeki belgelere göre Rothschild Ailesi, Osmanlı Devleti'ne faizle borç para veren Galata sarraflarından Fransız asıllı, Paris ve

²³⁸ Henry Kissinger, *Diplomasi*, (Çev. İbrahim Kurt), İş Bankası Yay., Ankara 1998, s. 135-136.

²³⁹ Paul Johnson, *Yahudi Tarihi*, (Çev. Filiz Orman), Pozitif Yayınları, İstanbul 2000, s. 350.

Londra’da ortakları bulunan ve bir müddet sonra Dersaadet Bankası’nı kuracak olan Jacques Alleon aracılığıyla da Osmanlı Devleti’yle iletişime geçmiştir. Yine “Doğu’nun Rothschildleri” olarak anılan Camondo Ailesi’yle de iş ilişkileri olduğu belgelerden anlaşılmaktadır. Nathaniel Mayer Rothschild’in, uzun zamandan beridir Osmanlı ülkesinde ticaret yapan güçlü İngiliz kuruluşu Levant Kumpanyası’na üyeliği de vardı.²⁴⁰

Rothschildlerin, Osmanlı Devleti ile ilk temasları yeni kurulan Yunan Devleti ile ilgilidir. Osmanlı Devleti’nin Yunanistan’ı tanımasının ardından, iki devletin arasındaki sınır meselelerini sonuçlandırmak için bir dizi görüşme yapılmıştır. Yunanistan’ın hâimleri olan İngiltere, Rusya ve Fransa ile Osmanlı Devleti arasındaki görüşmelerin ilki 16 Haziran 1832 tarihinde Reisülküttap Yozgatlı Mehmet Akif Efendi’nin (1787-1845) Kalender’deki Kasrı’nda gerçekleşmiştir.²⁴¹ Bu toplantılar, murahhasların Temmuz 1832’de imzaladıkları bir anlaşma ile Yunanistan’ın Osmanlı Devleti’ne hudut tashihi için bir miktar tazminat vermesi kararıyla nihayetlenmiştir. Osmanlı belgelerinde “Yunan mükâfât-ı nakdiyesi” olarak adlandırılan bu tazminat, Yunanistan tarafından ödenecekti.²⁴²

Yunanistan, Osmanlı Devleti’ne ödemek zorunda olduğu bu tazminatı, % 5 faizle, Rothschildlerden borç olarak aldı. Alınan meblağ, Yunanistan adına, Rothschild Ailesi tarafından Osmanlı Devleti’nin hesabına geçirilecekti. Bu işlemleri yapmak için Rothschild Ailesi tarafından Nathaniel Rothschild görevlendirildi. Bu sırada, Osmanlı Devleti bürokrasisi de verilmesi vaad edilen tazminatın akıbetini araştırmaktaydı.²⁴³

Rothschild ve Osmanlı devletinin ilk ilişkilerinin bu şekilde gerçekleştiği günler, Osmanlı Devleti’nin mâlî bakımdan çok sıkışık olduğu bir döneme tesadüf etmektedir. Devlet hem Mehmet Ali Paşa gailesiyle uğraşmakta hem de Ruslara savaş tazminatı ödemektedir. Edirne Antlaşması’ndaki bir maddeye göre Rusya’ya büyük miktarda tazminat ödemeye mahkûm edilen Osmanlı Devleti’nin sonradan yapılan düzenlemelerle ödemek zorunda olduğu miktar, 8 milyon Macar altınıdır. İlk taksit olarak 2 milyon ödenmiş kalan 6 milyon eşit taksitlerle 6 yılda Ruslara verilecektir. Ruslar da buna mukabil işgal ettikleri toprakları boşaltacaklardı.²⁴⁴

Rothschildlerin tazminata ilişkin izleyecekleri yöntemi ve diğer gelişmeleri Avusturya Elçiliği, Osmanlı yetkililerine haber vermiştir. Bu bilginin, Avusturya vasıtasıyla gelmesinin sebebi, Prens Metternich’tir. Sonraki gelişmelerden de görüleceği üzere gibi Prens Metternich bu sıralarda Osmanlı Devleti’nin hayırhâhı

²⁴⁰ Alfred C. Wood, *A History of the Levant Company*, Frank Cass & Co. Ltd., 2006, s. 195.

²⁴¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hatt-ı Hümayûn (HAT), No: 1222/47799, 24 M 1248/22 Haziran 1832.

²⁴² Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak’anüvîs Ahmet Lûtfî Efendi Tarihi*, IV-V, (Yeni Yazıya Aktaran: Yücel Demirel) Yapı Kredi Kültür Sanat- Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Ortak Yay., İstanbul 2001, s. 843.

²⁴³ BOA, HAT, No: 1218/47718.

²⁴⁴ Mithat Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, TTK Yay., Ankara 2011, s. 2916.

olduğu gibi Londra, Paris, Napoli, Frankfurt ve Viyana'da faaliyet gösteren Rothschild Müesseselerinin Viyana Şubesi'nin başındaki Salomon Mayer Rothschild ile uyum içinde çalışmaktadır ve Prens Metternich, Rothschild Kardeşlere 1818'de soyluluk unvanı vererek, onların Avrupa'da sosyal hayatın içine dahil olmalarını sağlamıştır.²⁴⁵

Osmanlı Devleti birçok önemli sorunla baş etmeye çalıştığı bir sırada, Yunanların vermek zorunda oldukları tazminat konusunda bir takım pürüzler de ortaya çıkmıştır. Buna göre; tazminatın ödenmesi işlemine, Yunan hududunun kesin olarak tayininden sonra başlanacaktır. Tazminatın bir kısmını Rusya, Osmanlı Devleti'nin ödeyeceği harp tazminatına karşılık olarak istemişse de İngiltere ve Fransa bu isteği reddetmişlerdir.²⁴⁶ Nihayet, bu meseleyi çözmek için beklenen Rothschild, 1834 yılında İstanbul'a geldi.²⁴⁷ Tazminat poliçelerini getiren Rothschild Ailesi'nden, Nathaniel Rothschild'di (1812-1870).

Sadrazam Mehmet Emin Rauf Paşa tarafından kaleme alınan bir belgeye göre Rothschild'in İstanbul'a indiğine dair haberi, Osmanlı Hükümeti'ne, elçilerin, Padişahın huzuruna çıkışlarında tercümanlık yapan, İngiltere ile ilgili politika işlerinde görüşlerine başvurulanan Sisam Kapı Kâhyası²⁴⁸ İstefenaki Vogorides Bey²⁴⁹ vermiştir. Sadrazam Mehmet Emin Rauf Paşa'nın, devlet belgelerinde, Rothschild Ailesi'ni ilk defa tanıtmaya biçimi açısından da ilginç olan belge şudur:

"İstefanaki kulları nezd-i çâkerîye gelüb fi'l-asl Yahudi cinsinden ve İngiltere tebasından olub ancak mâl-i Karûn sahabeti cümle düvele külliyyetlü ikraza iktidar-ı maliyesi cihetiyle bi'l-cümle krallar tarafından nişanlar ve rütbelere mazhar olan Rothschild nam efrencin oğlu çend ruz akdemce Dersaadet'e gelmiş ve Bec tarafından mürur ile ol tarafda mukîm Devlet-i Âlîyye Maslahatgüzarı Mavroyani tarafından mersûm İstefanaki kullarına bir kıt'a tarif-name kâğıdı alıb getirmiş ve kendisiyle Salı günü Fener'de olan hanesine gelib görüşmek arzusuyla haber göndermiş idüğü ve bu Frenc tacirinin Dersaadet'e gelmesi mahsus Yunan tarafından tediyesi meşrut olan akçenin verilmesi memuriyetine mebni olduğu ve bazı efrenc tercümanlarının ağızlarına nazaran meşrut olan hududa dair el-hâletü hâzihi tarafeyn-i muhaddıdları arasında cereyan eden nizalar ref ve kat olunmadıkça akçe veremiyeyeceği lakırdısı meydanda var ise de sıhhat-i keyfiyeti tacir-i mesfur ile lede'l-mülakat takrir ve sohbetinden tahkik eyledikten sonra malûm olacağı ihbarını çâkerlerine ifade etmiş olduğu ifadesine ictisar olundu efendim".²⁵⁰

²⁴⁵ Nora Şeni, *Oryantalizm ve Hayırseverliğin İttifakı*, (Çev. Elif Ertan), YKY, İstanbul 2009, s. 88.

²⁴⁶BOA, HAT, No: 1218/47718.

²⁴⁷*The Monthly Chronicle*, IV, July-December 1839, London 1839, s. 68.

²⁴⁸ Ahmet Lûtfi Efendi, *age*, IV-V, s. 832.

²⁴⁹ İstefanaki Vogorides'in bu yıllardaki siyasi ve diplomatik kariyeri ve faaliyetleri için bkz. Musa Kılıç, "1821 Rum İsyanı Sonrasında Fenerlilerin Bürokraside Yeniden İstihdamlarında İki Öncü İsim: İstefanaki Vogorides ve Nikolas Aristarki", *Musa Çadircı'ya Armağan*, (Yay. Haz. Selda Kılıç, Bekir Koç, Tülay Ercoşkun), Bilgin Kültür Sanat Yay., Ankara 2012, s. 271-284.

²⁵⁰BOA, *İradeler Hariciye* (İ.HR), No: 332/21362. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Katalogu'na göre arşiv çalışanları belgeyi sehven 29 Zilhicce 1270/22 Eylül 1854 olarak tarihlendirmişlerdir.

Sadrazamın, *Karûn* kadar zengin dediği Rothschild Ailesi'nin temsilcisi, İstanbul'a gelişinden bir süre sonra yanında İngiltere Elçiliği Tercümanı Pisani olduğu halde, 10 Mart 1834'te Reisülküttap Yozgatlı Mehmet Akif Efendi ile görüştü.²⁵¹ Yapılan görüşmede, Rothschild, Yunanlılar tarafından verilmesi gereken tazminatı Osmanlı Devleti'nin antlaşmayı imzalayan devletlerden de talep edebileceğini, bu devletler nazarında kendilerinin muteber olduğunu ve bu yüzden ödemeyi kendilerinin yapacaklarını söylemiştir. Bundan yararlanarak, Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler kurmak istediklerini de ilave etmiştir.

Nathaniel Rothschild, bu görüşmenin hemen ertesi günü 11 Mart 1834 tarihinde Reisülküttap Mehmet Akif Efendi'ye bir mektup yazmıştır. Bu mektupla o tarihe değin söz etmediği ve İstanbul'a geliş nedenlerinden birisi de şuydu: 1828-29 Türk-Rus Harbi sırasında, Osmanlı Devleti, Tuna Kaleleri için gerekli olan zahireyi, Viyanalı Sarraf Stametz ve ortaklarından temin etmişti. Rothschildlerin Viyana Şubesi ile Stametz ve ortakları arasında kuvvetli bir işbirliği vardı ve bu zahire satışı için Viyana'da bulunan Rothschildlerden de finansal destek sağlamışlardı. Fakat zahire temininden kaynaklanan alacağını, Stametz ve ortakları, Osmanlı Devleti'nden bu tarihe kadar tahsil edememişlerdi. Rothschild Ailesi, bu borçtan ötürü Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'ne ödeyeceği meblağın önemli bir miktarına el koyabilirdi. Çünkü Avrupa devletler hukuku buna izin vermekteydi. Yukarıda kısaca özetlediğimiz bu mektubun tam metni şudur:

595

Dümkü gün lütfen müsaade buyurulan mülakatımda 1832 sene-i İsevîyesi Temmuz'unun 21'i tarihiyle müverrah mazbata ile tayin olunan 40 milyon tazminatdan hazine-i Devlet-i Âlîyye'ye Yunan Hükümeti tarafından küsûrı tediye olunacak 18 milyon kuruş için Paris üzerine 13 kıt'a polîçe mektublarının yed-i âlîlerine teslimine kesb-i fahr eylemişimdir. İşbu 13 kıt'a polîçe mektublarının biri inayet-i Devlet-i Âlîyye iktizasınca azimet-i Dersaadet'de ikametimin masarifinden dolayı ol vaktin rayici üzere ihsan buyurulan 150 bin kuruş için teokif kılınmış olmağla taraf-ı Devlet-i Âlîyye'den meşhud olan inayet ve ihsan-ı seniyye daima ve müteşekkiren hatır-şinasım olacağının tevsikini zât-ı âlîleri kabul ve sair Vükela-yı Devlet-i Âlîyye hazeratının dahi kabullerine himmet buyurmalarını niyaza vesile ittihaz eylemişimdir. Ve hak pay-i hazret-i şahaneye teşekkürat ve tazimatımın takdimi Devlet-i Âlîyyelerinin Rothschild Sarrafhanelerini istihdam buyurabildiği cem'i ahvalde zikr olunan sarrafhaneler taraf-ı Devlet-i Âlîyyelerine huluslarının alamatını itadan kendüleri bahtiyar add edeceklerinin tevsikine dahi himmet buyurmaları niyazımdır. Polîçe mektuplarını franka olmak üzere itaya dair matlûb-ı Devlet-i Âlîyye'ye muvafakatındaki hüsn-i idareme mukabeleten Devlet-i Âlîyye kemaliyle iltizam eylediğim bir fiil-i hakkaniyi diriğ buyurmayacağını el-haletü hazihde me'mûl edecek yerim vardır. Rothschild Sarrafhaneleri 1829 senesi tarihinde Tuna kılâ'ı lâzimesi için vermiş oldukları zehairden dolayı baki kalan

²⁵¹BOA, HAT, No: 1294/50275.

mebaliği hayli senelerden beri mütalebe eden Bec'de İstamec [Stametz] ve Şürekâsı Sarrafhaneleriyle kaviyyen merbut olarak İstamec sarraflarının hâlâ taraf-ı Devlet-i Âlîyye'den külliyetli mebaliğ alacakları olup bu ana kadar henüz destres olamamışlardır. Bec'de olan Rothschild Sarrafhanesi'nin dahi bu maslahatda medhali olmakla eğer evvel be evvel Devlet-i Âlîyye'nin şanına hürmet ve riayeti arzını vazife-i zimmet add etmemiş olaydı, Vükela-yı Saltanat-ı Seniyye hazeratının hakkaniyetlerine itimad etmeseydi, 18 milyon kuruş üzerine ekstre etmiş olurdu. Ekstre maddesi Avrupa'da istihkak-ı meşruh misülli kabul olunmuş ve her bir sahib-i matlûbe istihsal kılınmıştır. Bu takdirce me'mûl edebilirim ki işbu muameleye ve metalib-i Devlet-i Âlîyye'yi ifadaki müsadetime mukabil mersûm İstamec Sarrafların matlûbat ve hesaplarını taharri etmek ve mersûm sarrafların bu husus için Dersaadet'te bulunan vekillerinin ifadatını istima eylemek ve mersûm sarrafların bundan akdem taraf-ı Devlet-i Âlîyye ile Dersaadet'de vekilleri beyrinde akd olunan konslodato senedi mucebince zuhur edecek mikdar-ı matlûbları tediyeşine vekil-i mersûm ile rabita vermek üzere derhal memur tayin buyurulmak zât-ı âlîlerinde müşahede eylediğim evsaf-ı hasenenin iktizasındandır. Bu bâbda hakkaniyet-i âlilerine ve m'adelet-i Devlet-i Âlîyye'ye müterekkib olduğumun beyanıyla der-kâr olan fart-ı taziminin kabulünü niyaz ederim deyu muharrerdir.²⁵²

Yukarıdaki mektuptan, Osmanlı Hükümetine teslim olunacak paranın biriminin de Frank olduğu anlaşılmaktadır. Yunanistan tarafından Osmanlı Devleti'ne verilecek olan tazminat maddesinde, birtakım sıkıntıların olduğu yukarıdaki yazışmaların içeriğinden meydana çıkmaktadır. Rothschild, İstanbul'a gelmeden önce, Yunanistan tarafından Osmanlı Devleti'ne verilmesi gereken tazminatı Rusya'ya havale etmek istemişti. Bu meblağ, Rusya'nın Osmanlı Devletinden alacağı tazminata mahsub edilecekti. Bu yönleme, imza edilen anlaşma maddeleri izin vermeyince Rothschild, İstanbul'a gelmişti. Bu defa da Yunan Elçisinin İstanbul'a gelmemesini bahane etmeye başlamış, aksi halde ödemeyi yapamayacağını ileri sürmüştü. Osmanlı bürokratlarının ikna edici cevaplar vermesi üzerine bu husus unutulmuştu. Fakat bu bahanelerin hepsi, mâlî sıkıntı içerisindeki devletin bürokrasisini telaşa düşürüp, başka bir fikre imâl etmek olduğu sonradan anlaşıldı. Yukarıda da izah ettiğimiz gibi asıl maksat, Avusturyalı Stametz'le Osmanlı Devleti arasındaki bir anlaşmazlığı, Stametz lehine sonuçlandırmaktı. Osmanlı bürokratlarının da bu hususlarda tam anlamıyla bilgi sahibi olmadıkları aşağıdaki belgeden ortaya çıkmaktadır:

Malûm-ı âli buyurulduğu üzere Yunan mükâfât-ı nakdiyesi küsûrunun tazminine mahsuben Rusyalı'ya havalesi suretinde Rusya Devleti'yle derdest olan musalaha kaide ve tesir melhuz ise ana göre icra-yı muktezasına himmet olunması hususu geçende mahfiyyen Devletlû Müşir Paşa Hazretlerine yazılmış ve bu cihetle müşir-i müşarünileyh canibinden cevap vüruduna kadar mükâfât-ı bakiyenin istifası tehir olunmak lazım geldiğinden Sarraf Rothschild'in biraz müddet oyalandırılması sureti irade buyurulmuş olmağın filorin ve franka münazaatıyla

²⁵²BOA, HAT, No: 1231/47985, 11 Mart 1834.

Sarraf-ı mersûm oyalandırılmakda olduğu halde çünkü Sarraf-ı merkûm Paris'den Yunan Hükümeti'yle bi'l-muhabere nezd-i Devlet-i Âlîyye'de Yunan Elçisi'nin vürudu kaziyyesine meşruten mukavele ederek Dersaadet'e bir müddetden beri gelmiş ise de Yunan Elçisi henüz gelmediğinden mersûm sıkılab azimete ve franka üzerine mestur polîçe evrakı Yunan Elçisi geldiği akabinde canib-i Saltanat-ı Seniyye'ye ita olunmak üzere Avusturya Elçisi'ne emaneten tevdi'e karar vermiş ve müşarünileyh Müşir Paşa Hazretlerine muahhiren işâr olunan suretin lâ ve naam cevabı gelinceye değin mersûmun bazı tedbir ile tevkif ve tehirine çalışarak şimdiye dek tevkif olunabilmiş ise de bugünlerde azimetine ısrar ederek İngiltere Elçisi tarafından dahi haber göndertdirüb hatta İngiltere Tercümanı Pisani artık bu adam azimeti kurmuş olduğundan iktiza eden yol emrinin itası münasib olub verildiği halde fermana dahi bakmayarak kalkub gideceğini söylemiş olduğundan ve polîçe kağıdlarını Nemçe Elçisi'ne bıraktığı suretde dahi Nemçe Bazergânlarının taraf-ı Devlet-i Âlîyye'ye verdikleri zahire mesarifinden dolayı iddia eyledikleri matlûbat-ı vahiyelerini sağlanmak daiyyesiyle elçi-i mersûm polîceyi tamamca istifa ettirmeğe çalışacağı mülâhazaları hatıra geldiğine binaen meblağ-ı mezkûr Rusyalı'ya havale olunmadığı takdirde sarraf-ı mersûm bu akçeyi Darbhane-i Amire'ye ne cihet ve nihayet ne şurut ve kuyûd ile eda edebileceğini anlamak üzere İstefanaki Bey kullarına tenbih olunub ol dahi bi'l-müzakere matbuan saovb-ı âlilerine takdim olunan surete hayli kıyl ü kâlden sonra irzâ etmiş ve Perşembe günü azimeti musammem olduğundan fakat arz-ı ubudiyet olmak üzere hak pay-ı hümayun-ı şahaneye yüz sürmek müftehirine nail olmasını niyaz ve istida eylemiş olmakla Müşir-i müşarünileyh Hazretlerine bu akçenin havalesine dair yazılan suretin cevabı gelinceye değin mersûm sarraf ile senedleşmek görülmemiş ise de mersûmun familyası düvel-i saire indinde muteber olub kendisi dahi Dersaadet'e Devlet-i Âlîyye'ye bir hizmet edasıyla bir münasebet peyda eylemek arzusuyla gelmiş olduğuna ve bu akçenin gerek Rusyalı'ya havalesi ve gerek Hazine-i Amire'ye tediyesi şıklarından herhangi biri olsa beher hâl mersûmdan alınmak lazım geleceğine nazaran meysus gitmemek için istidası vecihle hak pay-ı Hümayun-ı Şahane olması ve ber-minval-i meşruh polîçe kağıdlarını Nemçe Elçisi'ne bırakması uyamayub zikr olunan mukavele senedinin dahi havi olduğu mevadd-ı mukarrer ve fakat imzası muallâk olmak üzere bir mah sonraya tevkifi lazım geleceğinden faraza sened-i mezkûru imza etmek için tüccar-ı mutebereden birini tevkil etmesi sureti istihsal olunabilir ise fiha olmadığı halde Nemçe Elçisi'nden vazgeçirilmek için bu mükâfât maslahatı Düvel-i Selase ile söyleşilmiş olduğundan şimdi onlardan başkasının işe karışdırılması pek de yakışık olmaz denilerek Rusya Sefareti uymadığı suretde İngiltere ve Fransa Elçilerinden birinin tevkil ettirilmesi suretine çalışılması hususlarında ne vechile irade-i seniyye hazret-i Hilafet-penahî şeref-sudûr buyurulur ise ona göre hareket olunmak üzere keyfiyetin işârı mütevakkıf-ı himem-i behiyyeleridir efendim.²⁵³

Sadaretten çıkan bu yazıda, Yunanistan'dan alınacak tazminatın, Rusya'ya havale edilmesinin Ruslarla yapılan anlaşmanın bir gereği olup-olmadığı hususu Müşir Paşa'ya sorulmuş ve o taraftan gelecek cevap beklenmektedir. Osmanlı yetkilileri,

²⁵³BOA, HAT, No: 917/39968.

Müşir Paşa'nın cevabına kadar, Rothschild'in getirdiği meblağın alınmasını şimdilik mahzurlu bulmuşlardır. Diğer taraftan ödemenin Florin mi yahut Frank üzerinden mi yapılacağı konusunda Rothschild'le tartışarak, O'nu İstanbul'da bir süre daha tutmak için oyalamaktadırlar. Bu işlemlerin hepsinden Padişah'ın haberdar olduğu vesikanın içeriğinden anlaşılmaktadır.

İstanbul'dan ayrılma zamanının geldiğini düşünen Nathaniel Rothschild, elinde bulundurduğu poliçeleri Avusturya Elçisi'ne bırakmak istedi. Osmanlı yetkilileri, bu halde Stametz'in talebi olan meblağın buradan verileceğini hesaplayıp, bu yolun mahzurlu bulunduğu kanaat getirdiler ve bu yolu kapatmak için İstefenaki Bey ile Rothschild'in müzakere etmesi sağlandı. Yazının muhtevassından, Osmanlı bürokratlarının, poliçelerin Avusturya Elçisi'ne bırakılmasını uygun bulmamakta kararlı oldukları ve fakat anlaşmaya taraf olan devletlere yahut Hazine-i Amire'ye bırakılmasında sakınca görmedikleri meydana çıkmaktadır. Rothschild'i bu şıklardan birine idhal etmek hem "...meyus gitmemek için istidası vecihle..." hem de "...mersûmun familyası düvel-i saire indinde muteber olub kendisi dahi Dersaadet'e Devlet-i Âlîyye'ye bir hizmet edasıyla bir münasebet peyda eylemek arzusuyla gelmiş olduğuna..." istinaden, Padişah'la görüşmesinin de yararlı olacağı düşünüldü.

Saray, bu isteğe hemen olumlu cevap verdi. Fakat Rothschild'in resmi bir hüviyetinin bulunmaması yüzünden Padişah'la görüşmesinde nasıl bir protokol uygulanacaktı? Bu sorunun çözümüne ilişkin İrade şöyledir:

Reside-i dest-i tekrîm olan işbu tezkere-i seniyyeleriyle sened-i mezkûr mübarek ve muallâ hâk-pây-i hümayun Hazret-i Şahane'ye arz ve takdim birle manzûr-ı keramet-meofur canib-i Padişahî buyurulmuş ve işâr buyurulduğu üzere vakıa bu hususu Nemçe Elçisi'ne düşürmek yakışık almayacağından istizan olunan suretin icrasına mübaderet olunması ve Sarraf-ı mersûmun Perşembe günü mübarek hâk-pây-i Hümayun-ı Hazret-i Şahane'ye yüz sürmesi uyamayacağından ve bi-minne Teâlâ Cuma veyahud Cumartesi günlerinden birinde olması mümkün olacağından gerek bu gün hususunun ve gerek mesela Sarraf-ı mersûm geldiği takdirde devletlü Reis Efendi Hazretleriyle Divoan-ı Hümayun Tercümanı Esrar Efendi bendelerinin ve İstefanaki Bey'in gelmeleri dahi lazım mıdır? Ve bunlar dahi geldikleri halde Sarraf-ı mersûmun bir elçi veyahud devlet memuru olmadığına ve Miloş'un Kâhyası geçenlerde bu teklifden vareste olarak geldiğine binaen bunun dahi yalnız İstefanaki Bey ile Kâhya-yı mersûm misüllü teklifsiz Cuma ve Cumartesi günlerinden birinden hâk-pây-i Hümayun-ı Şahane'ye... olması münasib gibi mübarek hatır keramet-mezahir Hazret-i Zillullahi'ye layih ve sahh olmuş olduğundan bu keyfiyetin dahi devletlü Serasker Paşa Hazretleriyle bi'l-müzakere nasıl karar verilir ve tensib olunursa ol veçhile icrası mukteza-yı

*irade-i seniyyeden bulunmuş olmağla iktizasının icrası babında emr ü ferman hazret-i menlehü'l-emrindir.*²⁵⁴

1830'lu yıllarda Avrupa'nın en önemli merkezlerinde faaliyeti bulunan Rothschild Ailesi'nin, bu yıllarda Osmanlı Devleti ile önemli ticari ilişkisinin olmadığı yukarıdaki belgelerden açıkça anlaşılmaktadır. İngiltere maliyesini elinde tutan Rothschild Ailesi aynı dönemde Fransa, Rusya, Avusturya, Prusya, Yunanistan ve Güney Amerika'da bağımsızlıklarını yeni kazanan devletlere borç vermektedir.²⁵⁵ Hem siyasal hem de mâlî açıdan büyük hedefleri olan Ailenin, Osmanlı Devleti ile ilişkilere ilgisiz kalması düşünülemezdi ve öyle de oldu. Yunanistan'ın ödeyeceği tazminat bahane edilerek, Nathaniel Rothschild İstanbul'a geldi ve Sultan II. Mahmut'la görüşmeye muvaffak oldu. Hükümetlerle, iyi ilişkiler kurmayı başlıca prensip olarak kabul eden Rothschild Ailesi için Sultan'la yapılacak bir görüşmenin ne denli önemli olduğu ortaya çıkar. Dünya'da birçok devlete borç para veren Rothschild Ailesinin yeni oyun sahalarından birisi Osmanlı Devleti olamaz mıydı? Her gün ettikleri dualarda adını andıkları Kudüs, Osmanlı ülkesinin bir parçası değil miydi? Osmanlı Devleti, uzun süredir çok büyük iç ve dış badirelerden geçmekle birlikte dış borç kabul etmemekte ısrarlıydı. Devlet içerisinde dış borç alma taraftarı olan kuvvetli bir hizbin bulunmasına rağmen bilhassa Padişahların direnişi bu yolu kapatıyordu. İşte, şimdi Rothschild Ailesi "direnişin kalbi" olan Saray'a hulûl etmek için uygun olan fırsatı yakalamıştı.

599

3- Nathaniel Rothschild Sultan II. Mahmut'un Huzurunda

Sultan II. Mahmut, hem tazminat meselesine hem de Rothschild'le görüşmeye dair düşüncelerini yukarıda tam metni verilen Hatt-ı Hümayûn'da belirtmiştir. II. Mahmut, Rothschild'le görüşecekti fakat bazı prosedürlerin yerine getirilmesi de uygun olacaktı.

Birincisi; Padişah, Perşembe günü meşguldü. Cuma veya Cumartesi günleri görüşmek mümkündü. İkincisi; görüşmede, Reisülküttap Mehmet Akif Efendi ile Divan-ı Hümayun Tercümanı ve Babîâli Tercüme Odası'nın başında bulunan Halil Esrar Efendi²⁵⁶ ile İstefenaki Bey de bulunacaklar mıydı? Üçüncüsü; Sarraf Rothschild bir elçi yahut devlet memuru olmadığına göre, daha önce Sırp Kralı Miloş'un Kâhyası ve 1835 Sırbistan İhtilâli'nin liderlerinden Avram Kâhya -Avram Petroniyevich- gibi teklifsiz, hiçbir protokol olmadan Cuma veya Cumartesi günlerinden birinde kabulü uygundu. Padişah'ın, bu maddelerin Sadaret ve Seraskerlik arasında yapılacak görüşmelerden sonra kararlaştırılmasını istediği belgeden meydana çıkmaktadır.

²⁵⁴BOA, HAT, No: 917/39968.

²⁵⁵ Jacques Attali, *Yahudiler Dünya ve Para*, (Çev. Berna Günen), 2. Baskı, İstanbul 2014, s. 298.

²⁵⁶ Divan-ı Hümayûn Tercümanı Halil Esrar Efendi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sezai Balcı, *Babîâli Tercüme Odası*, Libra Kitap, İstanbul 2013, s. 157-169.

Sultan'ın yukarıda gösterilen iradesinin alınmasından hemen sonra Sadrazamla, Serasker Hüsrev Paşa'nın bir araya gelip, Rothschild'in Padişah'ı hangi gün, yanında kimler bulunduğu halde ziyaret edeceği hususunda müzakere ettikleri anlaşılmaktadır. Müzakere neticesi aşağıdaki yazıyla Saray'a gönderilmiş ve cevabı hemen alınmıştır:

Sarrafi Rothschild'in Perşembe günü Hâk-pây-i Hümayun-ı Hazret-i Şahane'ye yüz sürmesi uyamayacağından Cuma veyahud Cumartesi günlerinden birinde olması mümkün olacağı ve Saadetli Reis Efendi Hazretleriyle Tercüman Efendi bendeleri ve İstefenaki Bey kulları beraber bulundukları halde elçi ve devlet memuru makamında tutulması gibi anlaşılabacağına nazaran Miloş'un Kâhyası misülli yalnız mumaileyh İstefenaki Bey kullarıyla teklifsizce... Hâk-pây-i âlî olması sureti mübarek hatır-ı keramet-i hazret-i Habibullah ile insafiyakaten hilafet kebrî olan zât-ı şevketmeab-ı Hazret-i Zillullahi'nin işbu irade-i isabet-ade-i mülûkâne mahza-keramet ve vakia onların beraber bulunmasıyla mersûm elçi ve devlet memuru yerine konulmuş gibi anlaşılabacağı cihetle münasib olmayacağı rehin-i bedahet ve bu bâbda devletli Serasker Paşa Hazretleriyle dahi lede'l-muhabere ol-vecihle saha-piray-ı südür olan irade-i seniyye-i Şahane tamam-ı keramet ve isabet olduğu cihetle mersûmun Miloş'un Kâhyası gibi fakat İstefenaki Bey kullarıyla getirilmesi münasib olacağını Serasker-i müşarünileyh Hazretleri dahi beyan ve irad etmiş olduğundan ve mersûm Yahudi milletinden olması cihetiyle Cumartesi günü ayinleri iktizasınca uyamayacağından bi-minne-teala Cuma günü sabahleyin uymadığı halde mir-i mumaileyh kullarıyla beraber atabe-i aliya-yı cihandari yüz sürmesi hususunda her ne veçhile irade-i seniyye-i şahane şeref-südur buyurulur ise işârî mütevakkıf-ı himem-i behiyyeleridir efendim.²⁵⁷

600

Osmanlı yöneticileri için bir sorun haline gelen ziyarette uygulanacak yöntem, yine Padişah'ın istediği biçimde çözüldü. Nathaniel Rothschild'in, Reisülküttap Mehmet Akif Efendi, Divan-ı Hümayûn Tercümanı Halil Esrar Efendi ve İstefenaki Bey'le huzura çıkmaları elçi ve devlet memurlarına uygulanan bir protokol kuralı olduğu için doğru olmazdı. Daha önce de ifade edildiği gibi yeni özerkliğini kazanan Sırp Krallığı'nın Kâhyası Avram Petroniyeviç'e yapıldığı gibi, sadece İstefenaki Bey beraberinde bulunduğu halde, teklifsizce Padişahla görüşmeleri hükümet tarafından da uygun bir çözüm olarak görüldü. Padişah Cuma veya Cumartesi günü görüşebileceğini yazmıştı. Hükümet, bu hususta Rothschild'in Musevi olduğunu belirterek Cumartesinin "ayinleri iktizasınca" uyamayacağını, Cuma günü sabahının uygun olduğunu Saray'a bildirdi. Padişah, hükümetin bu teklifinden sonra "...Cuma günü sabahleyin mersûmun mir-i mumaileyh kullarıyla maan atabe-i aliya-yı şahaneye yüz sürmek üzere bu tarafa irsali"ni istedi.²⁵⁸

²⁵⁷BOA, HAT, No: 647/31735.

²⁵⁸BOA, HAT, No: 647/31735.

Bu şekilde gerçekleşen Sultan II. Mahmut ve Nathaniel Rothschild görüşmesi hakkında bir İngiliz kaynağı ise farklı bir bilgi vermektedir. İngiltere’de yayınlanan *The Monthly Chronicle* serisinde, Rothschild’in Sultan’ı gizli bir şekilde ziyaret ettiği ve ziyaretin asıl maksadının 36 çeşit gümüş paranın kullanıldığı²⁵⁹ Osmanlı ülkesinde yapılması düşünülen para reformuyla ilişkili olduğu ifade olunmaktadır.²⁶⁰ Fakat bu niyet, elimizde bulunan Osmanlı belgelerine yansımamıştır.

4- Rothschild Ailesi Tazminatı El Koymaktan Vazgeçiyor

Rothschild’in Türkiye’ye gelmesine vesile olan Yunan tazminatının, Osmanlı Devleti’ne ödenmesi konusundaki pürüzlerin bir süre daha devam ettiği belgelerden ortaya çıkmaktadır. Bilhassa Rothschild Ailesi, daha önce sözünü ettiğimiz Avusturyalı Sarraf Stametz’in, Osmanlı Devleti’nden alacağı olduğunu söyledikleri meblağı tahsilde ısrar etti. Hem Viyana hem de Paris Şubesi, Stametz’in alacağına karşılık, ellerinde bulunan ve Türkiye’ye verilmesi gereken tazminattan kesinti yapmaya dahi çalıştılar. Bir taraftan da aynı dönemde, aynı meseleye dair Avusturya Başvekili Prens Metternich de Osmanlı Hükümeti nezdinde girişimlerde bulundu. Sonraki sayfalarda belgelerle izleneceği gibi, 1840’lı yılların başlarına kadar devam eden yazışmalarda Prens Metternich, Rothschild Ailesi’yle de irtibatlı vatandaşı Stametz’in hukukunu müdafaa ettiğini söylüyordu.²⁶¹ Fakat sonraki gelişmelerden anlaşılıyor ki Rothschild Ailesi, Yunan tazminatı meblağından, Stametz’in alacağını kesmekten vazgeçmiştir. Bu meyanda, Paris’teki Rothschild Grubu, 12 Temmuz tarihinde, Babıâli’ye ulaştırılmak üzere, İstanbul’da mukim Fransız asıllı Alleon Bâzergâna, Yunan Tazminatından yapılacak mahsuba ilişkin şu mektubu gönderdi:

Tarafınıza ihbara müsaraa ederiz ki Sarraf Stametz ve Şürekâsı lehlerine olarak marifet-i dostanenize itimaden ve talebine istihkakımız olduğu vecihle yedlerimizde olunan tevkiğin taraf-ı mer’iye ile def’ine ısrarımız takdirinde Yunan ve Devlet-i Âliyye haklarında terettüb edecek mehazir-i azimeden ihtiraza dair Düvel-i Selase süferası caniblerinden te’cil olunduğuna ve Düvel-i Selase’nin nezd-i Devlet-i Âliyye’de Sarraf Stametz’in matlûbu tanzimine muavenet ve marifetlerine dair bizlere vaki’ olan tevkiyat takribiyle ahval-i gayr-i mer’iye ile keff-i yed etmekden bizlere dahi terettüb edecek netayicden dolayı temin kılındığına binaen taraf-ı Devlet-i Âliyye’ye aid akçeden sekiz yük frankın yedlerimizde olunan tevkiyatdan bi’l-ihthiyar keff-i yed etmişizdir. Binâberîn size bi’l-mahzuziye ihbar ederiz ki 15 yük franklık poliçeyi el-haletü hazihde kabul ve poliçeyi bize çekmiş olduğunuzdan yine biz tekmilen tediye ederiz. Bu cihetle vadesi hitamından itibaren sizin hesabınıza eda edeceğizdir. Hudusunu kemal-i teessüfle müşahade etmiş olduğumuz bir suubeti bertaraf edebilmekten ve

²⁵⁹ Rıfat Önsoy, *Mali Tutsaklığa Giden Yol: Osmanlı Borçları, (1854-1914)*, Ankara 1999, s. 23.

²⁶⁰ *The Monthly Chronicle*, IV, July-December 1839, London 1839, s. 68.

²⁶¹ Miroslav Šedivý, “The Question of Austrian Influence in Constantinople in the 1830s: The Stametz-Meyer Affair”, *Prague Papers on History of International Relations*, Institute of World History, Praha 2009, s. 181-194.

bu hususu dostane tesviyeye dair müretteb hüsn-i niyetinizi itiraf etmekden memnunuz deyu muharrerdir".²⁶²

Buna göre; Rothschild Ailesi, Stametz'in alacağına ilişkin olarak, Yunan Tazminatından kestikleri sekiz yük akçeye el koymaktan vazgeçmiştir. Tazminatı ödemeye memur, Rothhschildlerin Paris Şubesi'nin başında bu sırada Jakob Mayer Rothschild bulunuyordu. Bu kararda, Stametz'in alacağına dair "Düvel-i Selase" olarak anılan İngiltere, Rusya ve Fransa'nın Osmanlı Devleti nezdinde girişimde bulunup, yardım edeceklerini vaad etmeleri etkili olmuştur.

Bu içeriği teyid eden ve aşağıda tam metnini verdiğimiz başka bir mektup, 23 Temmuz'da bu defa Rothschild Ailesi'nin Viyana Grubu marifetiyle yine Sarraf Alleon'a gönderilmiştir:

Melfûf olan mektubun tarafınıza tebliği Paris'deki Rothschild Sarrafhanesi'nden birinde sipariş olunarak zikr olunan mektub-ı mahsus [iki kelime silik okunamadı] Baron de Stürmer marifetiyle tarafınıza irsali Sarraf Stametz ve Şürekâsıyla müzakere etmişizdir. Paris'de olan Rothschild Sarrafhanesi sekiz yük frank akçenin tevki maddesinden bi'l-ihhtiyar keff-i yed etmiş ve meblağ-ı mezkûru reyinize tefoiz eylemiş olduğu mektub-ı mezkûr mealinden meşhudunuz olur. Bu cihetle Devlet-i Âlîyye akçesine kâmilten mutasarrıf olarak bir mikdarını Sarraf Stametz'e olan deyni tediyesine sarf ile bir fil-i hakkaniyetin bundan böyle çok vakte tehirini tecviz eylemeyecektir deyu muharrerdir.²⁶³

Viyana'da bulunan Rothschild Grubu, Paris Grubu'nun, Yunan Tazminatından kesinti yapmadığını söyledikten sonra, meblağın tamamına sahip olan Osmanlı Hükümeti'nin, en kısa sürede hakkaniyetin gereği olarak, Stametz'e olan borcunu ödeyeceğini umduğunu ifade etmektedir. Yukarıda da söylediğimiz gibi bu mesele sonraki yıllara da sirayet etmiş, birçok yazışmanın konusu olmuştur.

5- Rothschild Ailesi Stametz Meselesini Takip Ediyor

1834 yılında, Paris'e orta elçi olarak tayin edilen Mustafa Reşit Paşa, daha elçiliğinin ilk günlerinde, 20 kişiye yakın maiyetiyle birlikte maddi sıkıntı çekmeye başladı. İstanbul'da bulunan ve aslen Fransız olan, yukarıda sözünü ettiğimiz Banker Alleon'un Paris'teki ortağı da Osmanlı elçilik heyetine istediği zaman ödeme yapabileceğini söylemiş ve fakat verdiği sözü Banker Alleon'dan talimat almadan yerine getiremeyince, Mustafa Reşit Paşa, Rothschildlerden para talebinde bulundu. Fakat Rothschild, Sarraf Stametz'in Osmanlı Devleti'nden alacağı olduğunu, bu

²⁶²BOA, HAT, No: 836/37723-A.

²⁶³BOA, HAT, No: 836/37723.

meselenin çözümü halinde kendilerine 100 bin franklık bir yardımda bulunabileceğini söyledi.²⁶⁴

Rothschildlerin Viyana Grubu'nun da Sarraf Stametz meselesini takip ettiği, dönemin Viyana Elçisi Ahmet Fethi Paşa tarafından 25 Mayıs 1837'de gönderilen yazıdan ortaya çıkmaktadır. Osmanlı Elçisi'yle bu konuyu görüşen, Yunan Tazminatını ödemek için İstanbul'a gelen Nathaniel Rothschild'dir ve o sırada Viyana'da ikamet etmektedir. Elçiliğe, beraberinde ortaklarından birisi olduğu halde gelmiştir. Görüşme sonrası Ahmet Fethi Paşa, aşağıdaki yazıyı kaleme almıştır:

Avrupa'nın meşahir-i sarrafaından olup mukaddema Yunan Hükümeti tarafından tediyesi lazım gelen akçeyi Dersaadet'e gelip ita eyleyen Rothschild Nathaniel Viyana'da ikamet üzere olduğundan çend ruz mukaddem diğer şerikiyle beraber Sefarethane'ye gelerek [12]42 [1828] tarihinde vuku'bulan seferde taraf-ı Saltanat-ı Seniyye'den Avusturya Devleti memaliki mahsulâtından olarak mübayaa olunan zahire bahasından dolayı iddia olunmakta olan akçenin hüsn-i tesviyesini der-meyan eyledikde taraf-ı çâkerânemizden bu maddenin suret ve keyfiyetine layıkıyla malûmatım olmayıp fakat mesmu'at-ı vakama göre zikr olunan zahirenin iktiza eden semeni Dersaadet'te olan Galavany Bâzergâna ol-vakit tediye ve teslim olunmuş ise de mersûm kaide-i ticarete mugayir iki üç kat güzeste istemek ve daha nice nice hilekârlık ve tezvirata süluk etmek cihetleriyle hususu mezbur bi'z-zarure yüzü istenilemeyip ala hale terk kılınmış olmakla bu bâbda canib-i Devlet-i Âlîyye'den bi-hakkın bir şey talep olunmak iktiza etmeyeceği hikâye olunarak işbu zahire akçesini burada ita eden Stametz Bâzergân olduğundan şimdi kendilerinin istida etmelerinden iktiza eylediği sual olundukta vakia komisyonu eden mersûm Stametz ise de akçe kendilerinin olduğunu beyan etmiş ve bir iki gün sonra asaletlu Prens Metternich cenablarına dahi gidip matlûbat-ı mezkûrenin tesviyesini iddia eylemiş olduklarından Prens-i mummaileyh bu maddeyi bi'l-muvacehe ifade etmeğe hicap eylediğinden bahisle mersûmların istida-gerdeleri olan akçe, canib-i Saltanat-ı Seniyye'den tesviye buyrulduğu surette delalet cihetiyle Avusturya Devleti tarafından iddia olunacağına ve olunduğu halde kavanin-i mülkiye iktizasınca verilmesi icap edeceğine binaen şu hususun münasibi vecihle tanzimine himmet buyrulmasını vükela-yı Devlet-i Âlîyye hazeratına dostane ifade etmek üzere Baron Stürmer'e yazacağından keyfiyetin savb-ı abidanem dahi işâr olunmasını Mösyö Hosar vasıtasıyla ifade ve ityan eylemiş olup malûm-ı mekarim-i melzûm-ı asafenelere buyrulduğu üzere...²⁶⁵

Yukarıda da görüldüğü üzere Nathaniel Rothschild'in, Stametz meselesini çözmesi için Avusturya Başvekili Prens Metternich'ten de yardım istediği yazının içeriğinden anlaşılmaktadır.

²⁶⁴ Ahmet Dönmez, "Yeniden Tesis Sürecinde Osmanlı Daimi Elçiliklerinin Finansmanı", *Nejat Göyünç'e Armağan*, (Ed. Hasan Bahar, Mustafa Toker, M. Ali Hacıgökmen, H. Gül Küçükpekmezci), Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yay., Konya 2013, s. 531-532.

²⁶⁵BOA, HAT, No: 1205/47279.

6- Rothschild Ailesi'ni Osmanlı Devleti'ne Prens Metternich Tavsiye Ediyor

XIX. yüzyılın önde gelen politik figürlerinden birisi Klemens von Metternich'tir. Uzun süre Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Şansölyeliği'ni yürütmüştür. Prens Metternich'in Osmanlı Devleti ile çok yakın işbirliği içinde olduğu belgelerden meydana çıkmaktadır. Rothschild Ailesi'nin, Osmanlı Devleti ile temasında da rolü bulunduğu aşağıdaki belgeden anlaşılmaktadır. Metternich'in ve bilhassa yakın dostu, Viyana Kongresi'nde sekreteryaya görevinde bulunan gazeteci Friedrich von Gentz'in, Rothschild Ailesinin Viyana'daki temsilcisi Salomon Mayer von Rothschild ile çok yakın ilişkisi vardı ve Metternich parasının işletilmesini onlara bırakmıştı.

Rothschild Ailesi ile Osmanlı Devleti arasında bir tür aracılık yapan Prens Metternich ile ilgili bir başka belge ise Rothschildlerin mutemedi Goldschmidt tarafından, Prens Metternich'e yazılan bir mektuptur. Mektupta, Sarraf Rothschild'in Osmanlı Devleti'ne hizmet etmek istediği ifade edilmektedir. Fakat Rothschild, 1828-1829 yıllarındaki Türk-Rus Savaşı sırasında, Tuna Kalelerinin zahire ihtiyacını karşılayan Sarraf Stametz'e olan borcun ödenmediğini, bu yüzden Osmanlı Devleti'nin sarraflar nazarında güvenilir olmadığını Prens Metternich'e haber vermektedir.²⁶⁶ Bu defa Prens Metternich, Rothschild'in mektubunda sözünü ettiği hususları da içeren bir yazı kaleme alarak, İstanbul'da bulunan Avusturya Elçiliğine gönderdi. Avusturya Elçisi tarafından sözü edilen yazı düzenlenerek, Osmanlı hükümetine verilmiştir. Rothschild Ailesi'nin, Osmanlı Devleti ile temaslarını açıklaması bakımından da önemli olan ve Türkçe'ye tercüme edilen belgede şöyle denilmektedir:

Nemçe Devleti bazı Bec sarraflarından akçe istidanesine dair kendüye izhar kılınan dil-hah-ı Devlet-i Âlîyye'ye vakıf olduğundan tegayyürden beri vecihle daima der-kâr olan efkâr-ı muhadenet ve sufutî iktizasınca zikr olunan istidane maslahatının teshili vesailine bi'l-iştigal bu bâbda efkâr-ı dostanesine delil-i cedid edebileceği maznun-ı halisanesi olarak Prens Metternich cenabları Rothschild nam sarraf mebalîği-i külliye tasarruf etmek mülabesesiyle matlûb-ı Devlet-i Âlîyye'yi ifaya sairlerinden ziyade muktedir bulunduğuna ve bundan iki sene mukaddem dahi taraf-ı Devlet-i Âlîyye'ye hizmet arz etmiş olduğuna binaen keyfiyeti Sarraf-ı mersûma ifade edib ancak Devlet-i Âlîyye'nin 1829 sene-i İsevîye'si tarihinde Tuna kıl'a-ı lâzimesi için zahire veren Stametz nam-ı diğer Bec sarrafının matlûbat-ı sahihasını adem-i ifa ve irzadan dolayı itimadına külli hâlel vermiş olduğunu Prens Metternich cenabları evvel emirde teyakkun eylemiştir. Devlet-i Âlîyye, Nemçe Devleti'nin teşvikiyle hizmet-i cesimesinde bulunmuş olan mersûm Sarraf Stametz hakkında ol-vecihle hod-be-hod ve hakkaniyetsiz muamele izhar eylemesi cihetle Bec'den başka mahal-i sairede dahi bi-gayet tesir etmiş olduğuna mebni hiçbir sarraf taraf-ı Devlet-i Âlîyye ile itibari maslahatlara girmek istemeyerek mersûm Rothschild Sarraf'ın mutemed adamı tarafından Prens Metternich cenablarına yazılan mektubun maslub olan suretinden keyfiyet-i hâl Vükela-yı Devlet-i Âlîyye'nin meczûmu ve Devlet-i Âlîyye'nin her bir istidane hususunda elzem olan itibarı kable'l-kesb taahhüdatının sıhhat-i ifasına dair delil izhar eylemek ehem idüğü zikr olunan

²⁶⁶BOA, HAT, No: 1203/47248.

mektub suretinden meşhud ve malûmu olur ve Sarraf-ı mersûm Stametz'i kâmilten bade'l-irza istidane hususunu müzakereye müstaid sarraf bulmak me'mûlünde olabilir. Ve peşin poliçe ifa olunmadığı takdirde her dürlü harekâtın semeresi husule gelmeyeceğini beyana memur ve mersûm Sarraf Stametz'in maslahatını bitirmek vesailini Vükela-yı Devlet-i Âlîyye ile söyleşüb tanzime amade olmamla Vükela-yı Devlet-i Âlîyye deyn-i mezkûrun ifasına dair azim ve kararını devletim tarafına beyana karîben beni ikdar eylemek lazım idüğü ve ol-vakit Nemçe Devoleti zikr olunan istidane hususunda muavenet-i müstacileye müstaid bulunacağı beyanı fart-ı hulus ve mevalatının teyidine naam ol-vesile ittihaz olunmuştur deyu muharrerdir".²⁶⁷

Belgeye göre, Metternich'in yazısından ilhamını alan Elçilik takririnde, şu hususlar ifade edilmektedir.

- a- Osmanlı Devleti, Viyana'lı sarraflardan borç para aramaktadır.
- b- Borç para verebilecek sarraflar arasında en muktediri Rothschild'dir.
- c- Rothschild, iki yıl önce, Osmanlı Devleti'ne hizmet arz etmiştir.
- d- Osmanlı Devleti, Avusturya Devleti'nin tavsiyesiyle hizmette bulunan Sarraf Stametz'e olan yükümlülüğünü yerine getirmemiştir. Bu yüzden Osmanlı Devleti'nin sarraflar nezdinde itibarı düşmüştür ve alacaklı olan sarraf ile Osmanlı hükümeti görüşüp, anlaşmalıdır.
- e- Sarraf Stametz'in alacağının çözüme kavuşmasından sonra Avusturya Devleti, Osmanlı Devleti'nin aradığı borç parayı temin etmek için yardım etmeye hazırdır.

605

7- Sadrazam Mehmet Emin Rauf Paşa Rothschildleri Tavsiye Ediyor

Prens Metternich'in tavsiyesine rağmen Osmanlı Devleti dışarıdan borç almak için Rothschildler yahut başka bir bankerle anlaşma yoluna gitmemiştir. Bununla birlikte, devletin içinde bulunduğu mâlî zorluklar öne sürülerek, dışarıdan borçlanma konusu hükümet tarafından tartışılmış ve Padişah II. Mahmut'a bu yolda teklifler sunulmuştur. Bu meyanda, Sadrazam Mehmet Emin Rauf Paşa tarafından 19 Nisan 1839 tarihinde sunulan bir arizada, Maliyenin içerisinde bulunduğu zorluklar anlatıldıktan sonra, bu badireyi aşmak için Avrupa sarraflarına başvurulması gerektiği belirtilmiştir. Yazıda, Sarraf Rothschild'in ortağının İstanbul'da bulunmasından da istifade edilerek, "onunla söyleşilip, uydurulmak üzere" harekete geçilmesi, padişaha teklif edilmiştir. Baltalimanı Ticaret Antlaşması'ndan kısa bir süre sonra Rothschildlerden borç para alınmak istenmesi ve hükümet nezdinde müzakere edilmesi manidardır. Yaşlı ve aciz Mehmet Emin Rauf Paşa'yı, Rothschildlerden biran evvel istikraz yapılması fikrine imâl edenin, Aileyle yakın tanışıklığı bulunan Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa olması muhtemeldir. Mustafa Reşit Paşa, Londra Elçiliği sırasında, Lionel Rothschild'in büyük nüfuzu altında

²⁶⁷BOA, HAT, No: 1205/47279-O.

bulunan İskoç Büyük Locasına dahil olmuştur. Sonraki belgelerde de görüleceği üzere Türkiye’de, Rothschild Ailesiyle ve Prens Metternich’le yazışanların başında Mustafa Reşit Paşa gelmektedir. Mustafa Reşit Paşa’nın teşvikiyle padişaha sunulan istikraz teklifinde, sıkıntılı mâlî duruma ait birçok örnek verildikten sonra şöyle denilmektedir:

...Bu gaile için külliyetli akçeye ihtiyaç mess edeceğine ve Hazain-i Amire’nin ahvali ise beyan ve tariften müstağni bulunduğuna nazaran şimdi istikraz olunacak akçe bir elli bin kese miktarı olmak lazım geleceğinden ve bu miktar şey ihtimal ki buradaki müstamen tüccarından tedarik olunamayacağından badiyü’z-zarurat mahzurat fehvasınca yine Avrupa sarraflarından alınmak ve hazır Sarraf Rothschild’in şeriki bu tarafta olmakla onunla söyleşilip uydurulmak üzere icra-yı iktizasına teşebbüs kılınması hususları beyne’l-hüzzar tensib-i tezkâr olunmuş ise de her halde menba’-ı ilham ve keramet olan mübarek kariha-i sabiha-i Hazret-i Şahane ve isabet ve inayet bulunan emr ü irade-i muvaffakiyet-i ifade-i hazret-i mülûk-aneve iltica ve müracaat olunarak müzakerat-ı vaka-i acizanelerimiz hakkında her ne veçhile emr ü ferman isabet-unvan Hazret-i Şehinşahi şeref-efza-yı sünuh ve südur buyrulur ise mantuk-ı münifi üzere hareket olunacağı ve zikr olunan tekarir-i hamse dahi manzûr-ı âlî buyrulmak için irsal-i su-i Samileri kılındığı beyanıyla tezkere-i senaverî tekrîmine mübaderet kılındı efendim.²⁶⁸

Bu defa da Osmanlı Devleti’nin Rothschildlerden borç alması mümkün olamadı. Çünkü birkaç ay sonra vefat edecek olan II. Mahmut, istikraz meselesinin yeniden etraflıca düşünülp ele alınmasını istedi. Bu meseleye dair hükümete gönderilen yazıda vurgulanan hususlar şöyleydi:

İstikraz sureti bi’z-zarure ehven-i mütalaa ve add ve istizan buyrulmuş ise de bu istikraz maddesi dahi pek eyi bir şey olmadığından ve her tarafı güzelce teemmül ve didiş olunacak mevaddan olduğundan bu hususu tekrar etraftıyla mütalaa ve müzakere olunarak ona göre beyan ve istizan kılınması irade-i seniyye-i mülûk-âne mukteza-yı celilinden olmakla ol-bâbda emr ve himem hazret-i veliyyün emrindir.²⁶⁹

Sonuç ve Değerlendirme

Bu bildirimizde Osmanlı Devleti ile Rothschild Ailesi hakkındaki ilk ilişkiler arşiv belgelerinin izin verdiği ölçüde ele alınmıştır. Rothschild Ailesi ile Osmanlı Devleti’nin ilk teması 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı’nda Tuna kalelerinde bulunan Osmanlı birliklerine zahire satışı ile ilgilidir. Osmanlı Devleti, söz konusu zahireyi Rothschild Ailesi’nin ortağı olan Sarraf Stametz’den temin etmiştir. Savaş sonunda bir yandan Rusya’ya büyük miktarda tazminat ödemek ve diğer yandan da Kavalalı

²⁶⁸BOA, HAT, No: 539/26147.

²⁶⁹BOA, HAT, No: 539/26147.

Mehmet Ali Paşa gailisiyle uğraşmak zorunda Osmanlı Devleti, Stametz'e yani dolayısıyla Rothschild Ailesi'ne olan borcunu ödeyememiştir.

Rothschild Ailesi ile Osmanlı Devleti arasındaki teması sağlayan kişi ise Mustafa Reşit Paşa üzerinden Osmanlı idarecilerini yönlendiren Prens Meternich'ti. Devletin Stametz'e olan borcu yüzünde Nathaniel Rothschild'in İstanbul'a kadar gelmesi ve Sultan II. Mahmut'la bizzat görüşmesi, Aile ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin seyri bakımından oldukça önemlidir.

1839'da Prens Metternich'in de yönlendirmesiyle Rothschild Ailesi'nden borç alma girişimleri olmuşsa da Sultan II. Mahmut'un direnişiyle bu girişimler gerçekleşmemiştir.

Bununla birlikte Osmanlı siyasî hayatında büyük rol oynayan İngiltere sefirlerinin ve Prens Metternich'in, Rothschildlerden borçlanmaya dair tavsiyelerine en az 15 yıl daha direnildiği sonraki gelişmelerden anlaşılmaktadır. Sadrazam Mehmet Emin Rauf Paşa'nın nitelemesiyle "*mâl-ı Karûn sahibi*" Rothschild Ailesi ile 1820'lerin sonunda yolu kesişen Osmanlı Devleti'nin, her geçen yıl, münasebetleri artmıştır. Osmanlı bürokrasisi içinde de başını Mustafa Reşit Paşa'nın çektiği kuvvetli bir hizip, dış borç alımının şiddetli taraftarlığını yürütmüşlerdir. Nihayet bu hizip galip gelmiş ve Osmanlı Devleti 1854 yılında ilk dış borçlanmayı yapmıştır. Mustafa Reşit Paşa'nın ve devlet içerisindeki İngiltere yanlısı hizbin, bilhassa Rothschildlerden borç alınması ısrarları da 1855 yılında gerçekleşmiştir. Osmanlı'dan devr alınan bu ilişki mirası hem ekonomik hem de siyasal düzlemde bazı dönemlerde aksamalara uğramışsa da bugüne değin artan bir şekilde devam etmiştir.

607

Kaynaklar

a- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Belgeleri

1- *Hattı Hümayun (HAT) Tasnifi:* No: 539/26147, 647/31735, 836/37723, 836/37723-A, 917/39968, 1203/47248, 1205/47279, 1205/47279-O, 1218/47718, 1222/47799, 1231/47985, 1294/50275,

2- *İradeler Hariciye (İ. HR.) Tasnifi:* No: 332/21362.

b- Kitap ve Makaleler

Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak'anüvîs Ahmet Lûtfî Efendi Tarihi*, IV-V, (Yeni Yazıya Aktaran: Yücel Demirel) Yapı Kredi Kültür Sanat- Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Ortak Yay., İstanbul 2001.

Attali, Jacques, *Yahudiler Dünya ve Para*, (Çev. Berna Günen), 2. Baskı, İstanbul 2014.

Balcı, Sezai, *Babîâlî Tercüme Odası*, Libra Kitap, İstanbul 2013.

Dönmez, Ahmet, “Yeniden Tesis Sürecinde Osmanlı Daimi Elçiliklerinin Finansmanı”, *Nejat Göyünç’e Armağan*, (Ed. Hasan Bahar, Mustafa Toker, M. Ali Hacıgökmen, H. Gül Küçükpekmezci), Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yay., Konya 2013, s. 531-532.

Johnson Paul, *Yahudi Tarihi*, (Çev. Filiz Orman), Pozitif Yayınları, İstanbul 2000.

Kılıç, Musa, “1821 Rum İsyanı Sonrasında Fenerlilerin Bürokraside Yeniden İstihdamlarında İki Öncü İsim: İstefanaki Vogorides ve Nikolas Aristarki”, *Musa Çadırcı’ya Armağan*, (Yay. Haz. Selda Kılıç, Bekir Koç, Tülay Ercoşkun), Bilgin Kültür Sanat Yay., Ankara 2012, s. 271-284.

Kissinger, Henry, *Diplomasi*, (Çev. İbrahim Kurt), İş Bankası Yay., Ankara 1998.

Önsoy, Rıfat, *Mali Tutsaklığa Giden Yol: Osmanlı Borçları, (1854-1914)*, Ankara 1999.

Ŝedivý, Miroslav, “The Question of Austrian Influence in Constantinople in the 1830s: The Stametz-Meyer Affair”, *Prague Papers on History of International Relations*, Institute of World History, Praha 2009, s. 181-194.

Sertoğlu, Mithat, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, V, TTK Yay., Ankara 2011.

Şeni, Nora, *Oryantalizm ve Hayırseverliğin İttifakı*, (Çev. Elif Ertan), YKY, İstanbul 2009.

The Monthly Chronicle, IV, July-December 1839, London 1839.

Wood, Alfred C., *A History of the Levant Company*, Frank Cass & Co. Ltd., 2006.

ÖRGÜTSEL POLİTİKA DÜZLEMİNDE BİR DARBE GİRİŞİMİNİN ARKA PLANINDAKİ ÖRGÜTLÜ YAPININ ÇÖZÜMLENMESİ

Korhan KARACAOĞLU•

Fatih SAYDAM••

Özet

Devlet, bir zümrenin, sınırları belli bir toprak parçası üzerinde bağımsız olmasıyla oluşan ve mevcut zümrenin yaşam kurallarını belirleyen, tüzel kişiliğe sahip devamlı bir örgüttür. Örgüt, ortak bir hedefi veya eylemi gerçekleştirmek için toplanmış birey ve kurumların oluşturduğu birlik, organizasyondur. Bu iki tanım bağlamında devletlerde bir örgüt olarak ifade edilir. Devletin örgüt olarak incelendiği zaman örgütün özelliklerinin var olduğu görülmektedir. Devleti örgüt kavramı içerisinde incelediğinde kavramları da devlette görebilmekte ve ona göre değerlendirmektedir. Yazında devleti oluşturan kişi veya grupların politik davranışları uyguladığını görmek ve örgütsel politikanın da ortaya çıktığını ifade etmek mümkündür. Örgütsel politika kavramı örgütü oluşturan birey ve grupların kendi çıkarlarını korumak veya amaçlarını gerçekleştirmek için sergiledikleri politik davranışlar bütünü olarak ifade edilmektedir. Örgütsel politika tanımından yola çıkarak devlet içinde birey ve kişilerin uyguladıkları politik davranışlar sonucu ortaya çıkan örgütsel politika kavramını incelemek gerekir. Bu yazıda Türkiye Cumhuriyeti Devletinde belli bir grubun uyguladığı politik davranışlar sonucu ortaya çıkan örgütsel politika kavramı incelenmiştir.

Bu çerçevede 15 Temmuz darbe teşebbüsü günü kendi amaçları için devlette yapılan ve politik davranışlarıyla örgütün yönetimini ele geçirmeye çalışan bir toplulukla karşı karşıya kalınmıştır. Örgütsel politikanın sistemli ve doğru uygulanması sonucu devlet içerisinde yönetimi ele geçirebilme teşebbüsünde bulunacak kadar güçlenmişlerdir. 15 Temmuz gecesi darbe girişiminde bulunan yapının, darbe girişimi öncesi uzun yıllar politik bir davranış sergileyerek içinde bulundukları grubun yararına olacak bir sonucu hedefleyerek hareket ettikleri kanaatine varılabilecektir.

Bu çalışmada, örgütsel politikayı oluşturan yedi temel kavram ve politik taktikler çerçevesinde 15 Temmuz darbe girişimini gerçekleştiren grubun bu girişimi nasıl hayata geçirmeye çalıştıkları üzerine ayrıntılı bir çözümleme yapılmaya çalışılmıştır.

•Doç. Dr. Dr. NEVŞEHİR HACİBEKTAŞ ÜNİVERSİTESİ/İ.İ.B.F, kkaracaoglu@hotmail.com

••Araş. Gör. GİRESUN ÜNİVERSİTESİ / KEŞAP M.Y.O , f.saydam@hotmail.com

Anahtar Kelimeler: Örgütsel davranış, örgütsel politika, politik davranış, darbe, 15temmuz

AN ANALYSIS OF THE ORGANIZATIONAL STRUCTURE BEHIND A COUPATTEMPT WITH RESPECT TO ORGANISATIONAL POLICY

Abstract

The government is a permanent organisation which is formed by a community that is independent on a particular piece of land. It sets the living rules of that community and has a legal entity. An organisation is a setup which consists of individuals and institutions that share common aims and/or work together to achieve their shared aims. In the context of these two definitions, a government can be seen as an organisation too. When a government is considered as an organisation, it is observed that it has similar features with organisations. The organisational terms can be found in a government and be evaluated accordingly. In the literature, it is possible to observe the organisational policies and the political behaviours that are applied by the individuals and the groups that constitute a government. The term *organisational policy* is defined as a set of political behaviours of individuals and groups who aim to protect their own benefits and to meet their goals. By considering this, an analysis of the consequences of individuals' and groups' political behaviours is required. In this essay, the term *organisational policy* that is the resultant of a particular group's political behaviour in the State of the Republic of Turkey is examined.

In this context, on the 15 th of July which is the day of the coup attempt, a group which is structured for a common aim and which attempted to take over the polity by behaving politically is encountered. As a result of applying the organisational policy systematically and accurately, they became strong enough to attempt taking over the polity in Turkey. It can be observed that the structure which attempted coup on the night of the 15 th of July, had been behaving politically and aimed at their own benefits for many years before the coup attempt.

This study aims to analyze how the group which performed the coup attempt on the 15 th of July put its project into practice, with respect to the seven cornerstone terms of the organisational policy and the political strategies.

Keywords: Organisational behaviour, organisational policy, political behaviour, coup, Nthe 15 th of July

Giriş

Örgütsel politika, bir bütün olarak örgütün ya da örgüt içinde yer alan birey ve grupların kendi çıkarlarını gerçekleştirmek için, bireysel ve örgütsel faktörlere bağlı olarak geliştirdikleri olumlu ya da olumsuz algılamalar doğrultusunda, örgütün ve diğer bireylerin yararına ya da zararına çeşitli davranışlar sergilemeleri şeklinde tanımlanmaktadır. (Mohan Bursalı,2008:19)

Örgütsel politika kavramının Droy ve Romma'ya göre yedi ana davranışsal boyuttan oluştuğu söylenebilmektedir(Mohan Bursalı,2008:18). Örgütsel politikayı oluşturan

bu davranışsal boyutlar şunlardır; resmi araçları kullanma, resmi olmayan araçları kullanma, yasal olmayan araçları kullanma, örgüte karşı olma, güç kazanma, çatışma ve gizli güdülerdir (Mohan Bursalı,2008:18-19). Bu yedi temel araç, politik davranışların gerçekleşmesinde kullanılmaktadır. Örgütsel politika örgüt üyelerinin ve grupların kendi çıkarlarını korumak için davranışsal boyutu kullanmalarının sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti Devletinde örgütsel politikanın uygulandığı göz önünde bulundurularak Türkiye’de 15 Temmuz gecesi Türkiye Cumhuriyeti Devletinin belli bir grubun politik davranışlarının en üst seviyeye çıktığı görülmektedir. 15 Temmuz darbe girişimcileri, Türkiye Cumhuriyeti mahkemeleri tarafından fethullahcı terör örgütü olarak nitelendirmişlerdir. Halk tarafından genel kabul görmüş nitelendirme ise paralel yapıdır. Paralel yapı devlet içerisinde politik taktikleri ve politik davranışları uygulayarak kendi amaç ve çıkarlarını gerçekleştirmek istemişlerdir. Paralel yapı ayrıca hedef ve amaçlarının büyük kısmına ulaşmıştır. Bu yapı örgütün yönetimini tamamen ele geçirmek yani devlet yönetiminin en üst düzeyini ele geçirmeye teşebbüs edecek güce kavuşmuşlardır. Bu güce hangi politik davranışları ve hangi politik taktikleri uygulayarak ulaştıkları araştırılmalıdır. Paralel yapının politik davranışları nasıl uyguladığını araştırılmadan önce bu yapının örgüt içerisindeki tarihi sürecinin bilinmesi gerekmektedir. Paralel yapı 1960 yıllarının sonlarında nurlular, fethullahçılar olarak ortaya çıkan bir harekettir. Eski vaiz olan Fethullah GÜLEN’in önderliğini yaptığı bu grup, ışık evleri adı altında toplandıkları evlerde faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Paralel yapı o yıllardan 2016 yılına kadar geçen süreçte tüm politik davranışları uygulayarak örgütün yönetiminin tamamını ele geçirmeye teşebbüs edecek güce ulaşmıştır. Bu çalışmada Paralel yapının yukarıda vurgulanan ve örgütsel politikayı oluşturan yedi boyut çerçevesinde eylem veya davranışları analiz edilmeye çalışılmıştır.

611

KURAMSAL ÇERÇEVE

Örgütsel politika kavramını bilim adamları farklı tanımlamışlardır. Buna göre örgütsel politika kavramının bir kaç farklı tanımı şu şekilde ifade edilmektedir. Örgütsel politika, bir bütün olarak örgütün ya da örgüt içinde yer alan birey ve grupların kendi çıkarlarını gerçekleştirmek için, bireysel ve örgütsel faktörlere bağlı olarak geliştirdikleri olumlu ya da olumsuz algılamalar doğrultusunda, örgütün ve diğer bireylerin yararına ya da zararına çeşitli davranışlar sergilemeleri şeklinde tanımlanmaktadır. (Mohan Bursalı,2008:19)

Diğer bir tanım ise örgüt üyelerinin güç kazanma ve güç kullanma yönündeki çabaları örgütsel politikayı oluşturmaktadır (Kocel,2005). Bu tanımlardan yola çıkılarak paralel yapının devlet içindeki örgütsel politikası incelenecektir. Bu yapının incelenerek örgütsel politikanın uygulanması için davranışsal araçları nasıl kullandıkları ve bu araçları kullanırken hangi politik taktikleri uyguladıkları ele alınmıştır. Analiz kısmına geçilmeden önce bu örgütün uyguladığı taktikler hakkında bilgi verilmesi gerektiğinde şu şekilde sıralama yapılabilir (Kartalpe Behram,2015:22-24):

Diğerlerini Suçlama: Çoğunlukla kullanılan bu taktik, politik aktörün politik davranışlarından doğabilecek zararları minimize etmek için bir suçlu bularak suçu ona atarak ya da kendine rakip gördüğü kişilere saldırarak ortaya çıkan zarardan en az etkilenmek ya da hiç zarar görmemek için uyguladığı yöntemidir.

Bilgi Kullanma: Örgütsel güç kaynaklarının en önemlilerinden kabul edilen bilgiyi örgütte etkili bir biçimde kullanma yöntemidir. Bilginin bir güç olduğunu kabul etmemek olanaksızdır. Bu sebeple politik taktikler arasında bulunan bilgi kullanma taktiği diğerlerini etkilemek ve onlara üstünlük kurmak için kullanılmasıdır.

Olumlu Bir İmaj Yaratma Ve Sürdürme: İmaj karşıdan bakıldığında ilgi çekebilen olumlu düşünceler uyandırabilen bir durum, bir duruştur. Hatta imaj her hangi bir çabası ve sorumluluğu olmasa bile önemli bir faaliyet içinde olduğunu gösterme durumudur. Bu tarz durumlar diğerleri tarafından beğenilme duygusunu ortaya çıkarır.

Kendi Fikirlerini Destekleyen Bir Taban Geliştirme: Politik aktörlerin karar vermeden önce kendi politik düşüncesine uygun yandaş oluşturabilmesi durumudur. Bu taktikle diğer örgüt üyelerinin kararlara bağlılıkları artacaktır.

Yaranmaya Çalışma: Politik aktörlerin diğer örgüt üyelerine onların duymasını istedikleri sözlerle ve davranışlarda bulunarak kendilerini onaylatmak ve onlardan fayda sağlamak için uyguladıkları davranışlardır.

Sağlam İttifaklar Oluşturmak: Bu taktikte politik aktör güç birliği yaparak gücünü arttırmayı hedeflemektedir

Etkili Kişilerle İlişki Kurmak: Politik aktörün toplum ve grup içerisinde kabul görmüş lider vasıflı, sonuçları etkileyebilecek kişilerle yakın ilişkiler kurmaya çalışması durumudur

Yükümlülük Yaratma: Karşılıklı fayda sağlamak için sen bana fayda sağlarsan ben de sana fayda sağlarım mantığının olduğu davranıştır.

Bu taktiklerden de anlaşacağı üzere politik taktiklerin temel amacında kendi çıkarlarına ulaşmak için güç elde ederek fayda sağlama durumu vardır. Örgütsel politika kavramını ele alırken güç kavramını ele almadan geçilemez. Güç genel anlamda başkalarını etkileyebilme yeteneğidir. Bunun yanı sıra güç istenilen etkilerin oluşturulma yeteneği olarak da tanımlanabilir. Arza ve Yunouza gücü dört grupta incelemiştir.(Karaman,1999: 45)

-Politik manevralar veya örgütte politika yaparak güç elde etme

-Örgütsel kaynaklarının sağladığı formal konumdan, örgüt içindeki yerinden karar merkezlerine yakınlığı bilgi ve haber akışı sistemine yakınlığından vb husulardan ayrı ayrı güç elde ettiği belirtilir

-Kişisel kaynakları uzmanlık ve karizmatik unsurlara bağlı güç tipleri olmaktadır.

-Grup kaynakları ise belirli gruplara üye olma hatta önemli kişilerle dost olma kişiye başkalarını etkileme imkanı yani güç sağlayabilmektedir. Bu dört kavramda örgütsel politikanın amaçlarıyla örtüşmektedir.

Bu çalışmada paralel yapı tarafından başvurulanan uygulamaların teorik bilgiler ışığında güç, politik taktikler ve örgütsel politika araçlarının nasıl ve ne kadarının uygulandığı incelenenektir. Bu incelemenin yapılabilmesi için paralel yapının tarihi süreci ve davranışları hakkında bilgi sahibi olmak gerekir. Bu yapının lideri Fethullah GÜLEN'dir. Fethullah GÜLEN eski bir [imam](#), [vaiz](#) ve [yazar](#)dır.

Fethullah GÜLEN ve yandaşları faaliyetlerini başta [Türkiye](#) olmak üzere çeşitli ülkelerde gerçekleştiren bir yapıdır. [Nur Cemaati](#)'nin alt gruplarından olduğu iddia edilmektedir. Paralel yapı, [65. Türkiye Hükûmeti](#) tarafından "terör örgütü" olarak kabul edilmiştir. Örgüt Fethullahçı Terör Örgütü (FETÖ), Paralel Devlet Yapılanması (PDY)ve FETÖ/PDY olarak da isimlendirilmiştir. Hareketin lideri olan Fethullah GÜLEN, 28 Ekim 2015 tarihinden beri, [Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı](#) tarafından yayımlanan "en çok aranan teröristler" listesinin "kırmızı" kategorisinde yer almakta, Fethullahçı Terör Örgütü (FETÖ) ve Paralel Devlet Yapılanması (PDY) lideri olmakla suçlanmaktadır.

Ayrıca Fethullah GÜLEN hareketinin1980 askeri darbesinden sonra TSK içinde yapılanma içerisine girdiği görsel medya, yazılı basın, yandaşlarının itiraflarından anlaşılmaktadır. Bu örgüt Anadolu çocukları olarak bilinen milliyetçi mutaassıp gençleri devşirme yoluna gitmiştir.

Bu konuyla ilgili Türkiye Büyük Millet Meclisi Fethullahçı Terör Örgütünün (Fetö/Pdy) 15 Temmuz 2016 Tarihli Darbe Girişimi İle Bu Terör Örgütünün Faaliyetlerinin Tüm Yönleriyle Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu tutanaklarında Yavuz Selim DEMİRAĞ su şekilde ifade etmektedir

Bu esnada benim arkadaşlarım zaman zaman gelip uyardılar, dediler ki:Yavuz Selim, sen arkadaşımızsın, önder bir arkadaşımızsın ama çok yakın arkadaşlarımızı devşiriyorlar." "Nasıl yani?" dedim. 12 Eylülün öncesindeki o Anadolu'nun pırıl pırıl, Kastamonu'dan, Yozgat'tan, Sivas'tan gelmiş, millî ve manevi inançları sağlam... Hazır potansiyeldi çünkü bunlar örgüt için ve büyük bir bölümü de milliyetçiydi bu arkadaşlarımızın, bunları devşirmeye başladılar.

Tutanaklardan ve komisyon başkanının ifadeleri doğrultusunda örgütün TSK içindeki üyelerini 1982 yılında itibaren yetiştirmeye başlamıştır. O dönemde özel oluşturulan sınıf 15 Temmuz gecesi darbe teşebbüsünde bulunan kişilerden oluşmaktadır. Komisyon başkanı ifadeleri şunlardır: *Fetuhallahçı terör örgütü yapılanmasının hayli eksilere dayandığı, özellikle dün, evvelki günkü toplantılarda 1982 yılında Harp Okulunda bir sınıf oluşturulduğu, bu sınıfta yer alan sivil liselerden gelen öğrencilerin 11'inin bugün -tabii ki soruşturmalar bitmedi ama- darbe teşebbüsünden tutuklu olduğu.*

Paralel yapı sadece ülke içerisinde değil yurt dışında da önemli ölçüde yapılanma içerisinde bulunmuşlardır. Paralel yapı bu organizasyon yapısını yaparken ülke içerisinde takdir ve destek topladığı görülmektedir. Gazeteci yazar Fehmi KORU bu yapının yurt dışındaki yapılanlarıyla ilgili şu ifadelerde bulunur "

bu cemaatin, bu hareketin, bu örgütün en önemli özelliği yurt içinde meydana getirdikleri yapılanmayı yurt dışına da taşımış olmaları. 200'e yakın ülkede olduğu söyleniyor varlıkları.

Tabii, bu varlık sadece 3-5 insanın orada bulunmasıyla değil ama okullarıyla, üniversiteleriyle hatta pek çok ülkede ve onlara destek verecek olan insan unsurlarıyla

ANALİZ

1. Resmi olan süreçler

Paralel yapı olarak nitelendirilen grup, resmi süreçleri kullanarak politik arenada yer bulmuştur. Paralel yapının resmi araçları nasıl kullandığını incelenecektir. Örneğin Türkiye’de okullar açarak maddi kaynak ve insan kaynağı sağlamışlardır. Türkiye’de 1043 özel okul açmışlardır. Bu okullara 15 Temmuz sonrası KHK’larla el konulmuştur. Ayrıca Türkçe olimpiyatları, yurt dışında eğitim veren okullar açarak popülarite kazanmışlardır. Ayrıca 35 sağlık kuruluğu, 109 öğrenci yurdu, 104 vakıf, 1125 dernek, 15 üniversite ve 19 sendikanın paralel yapıya ait olduğu belirlenerek kapatılmıştır. Resmi süreçlere örnek verilen davranışlar incelendiğinde politik taktiklerden olumlu imaj yaratma ve sürdürme, kendi fikirlerini destekleyen bir taban geliştirme kullanıldığı görülmektedir.

2. Resmi olmayan süreçler

Paralel yapı olarak nitelendirilen grup resmi olmayan süreçleri kullanarak örgüt üyelerinin sayısını arttırmış ve onların örgüte bağlılıklarını sağlamıştır. Paralel yapının resmi olmayan süreçlerine örgüt üyelerinin bir araya gelerek toplantılar, sohbetler ve örgüte ait maklube günleri yapmalarını örnek verebiliriz. Ayrıca örgüt üyelerinden himmet parası adında maddi kaynaklar elde etmeleri de bir başka resmi olmayan iş veya işlemdir.

3. Yasal olmayan süreçler

Örgüt ve üyeleri yasal olmayan etiğe aykırı çeşitli davranışlarda da bulunmuşlardır. Bunlara birçok örnek gösterilebilir. KPSS 2010 sorularının çalınarak örgüt üyelerine dağıtılması, kişilerin usulsüz ve yasa dışı dinlenmesi, sahte belgelerle kumpaslar kurulması gibi uygulamalar bunlara örnek olarak gösterilebilir. Bu durumu dönemin Polis Akademisi Başkan Yardımcısı Prof. Dr. Şafak Ertan ÇOMAKLI şu şekilde ifade etmiştir.

Aynı eleman yetiştirmede gibi, bunların mali boyutunda örgütsel bir yapıda olduğunu gördük. Şimdi, ben bu boyuta 2011 yılındaki “POLİTAM” diye bir dosyayla temas etmiştim. Yani, o zaman ben bunun bir örgüt olduğunu değil de o zamanki birimlere -ki onu da savcılığa verdiğim için onu burada zikretmek istemiyorum ama o belgeleri size sunacağım, “POLİTAM” denen bir şey- on bin polis elemanını ertesi sabaha, bir A4 kâğıdıyla komiser yardımcısı yapacak şekilde bir program ihdas etmişlerdi 2011 yılında. Bunu, iki kurum aracılığıyla, bütün, kanunları vesaire yaparak bir protokol metniyle, bir kâğıtla düzenlemişlerdi.

4. Örgüte karşı olma

Bireyler istek ve bekletenlerini örgütün resmi kural ve süreçleri dâhilinde yerine getiremedikleri takdirde pratik yollardan elde etmek isterler. Paralel yapının da bu kavrama uygun birçok davranışı mevcuttur. Bu davranışın en açık halini 15 Temmuz gecesi darbe girişimiyle görülmektedir

15 Temmuz gecesi paralel yapının organize ettiği resmi kural ve süreçlerle ülke yönetimini tamamen ele geçirememeleri sonucunda pratik yoldan ele geçirmek üzere TSK içindeki üyelerinin aktif olarak kullanarak 15 Temmuz saat 22.00 de Genelkurmay Başkanlığını ele geçirerek darbe girişimine başlamışlardır. Bu girişim 16 Temmuz saat 20.02 de tamamen sona erdirilmiştir (<https://www.tcgb.gov.tr>).

5. Güç kazanma

Bireyler ya da gruplar güç kazanarak amaçlarını yerine getirmek isterler ve bu sebepten dolayı güç kazandıracak faaliyetlerde ve politik davranışlardan yararlanırlar. Örgüt ve elemanları; bürokrasinin içerisinde, sivil toplum kuruluşlarında, siyasi arenada, kitle iletişim araçlarında, ticari hayatta ve hayatın diğer stratejik noktalarında aktif ve etkili yerlerde yer alarak güç kazanmışlardır. Örgüt, kendilerine manevi olarak da güç kazanmak için dini inançları fazlasıyla kullanmıştır. Örneğin Fethullah GÜLEN in 18. Asli Ceza Mahkemesi tarafından 4 Temmuz günü mehdi ilan edilerek mistik bir güç elde etmesinin sağlanmak istenmesinde olduğu gibi.

6. Çatışma

Örgüt içerisinde birey ve grupların istediği her ne ise onu isteyen başka bir grup daha vardır ve bu sebepten dolayı ortaya bir çekişme ve çatışma hali çıkar. Örgüt ve üyeleri, kendi çıkarlarına ters düşen ve organizasyon içerisinde güçlü gördüğü kişi ve grupları fişleyerek ve sahte delil, montajlarla kumpaslar kurarak o grupları zayıflatmış devre dışı bırakmışlardır. Bunun örnekleri Ergenekon ve Balyoz Operasyonlarında rahatlıkla görülebilmektedir. Aynı zamanda paralel yapı, kendine rakip gördüğü gruplar ve bireylerle çatışmış ve ayrıca onları itibarsızlaştırmak için çeşitli kumpaslar kurmuştur.

7. Gizli güdüler

Örgüt üyeleri, gizli güdülerini açıktan söylemeye çekinmektedirler çünkü diğer örgüt üyeleri tarafından dışlanmaktan ve kabul görmemekten korkmaktadırlar. Bu yüzden, gerçek niyetlerini saklamaktadırlar. Paralel yapı, gizli güdülerini saklarken politik taktiklerden olan olumlu bir imaj yaratma ve sürdürme taktiğini kullanmışlardır. Paralel yapının kendini cemaat olarak adlandırması bu sebepten ötürüdür.

Bu durumla ilgili Türkiye Büyük Millet Meclisi Fethullahçı Terör Örgütünün (Fetö/Pdy) 15 Temmuz 2016 Tarihli Darbe Girişimi İle Bu Terör Örgütünün Faaliyetlerinin Tüm Yönleriyle Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu üçüncü toplantı tutanaklarında bilgisine başvurulmuş Polis Akademisi Başkan Yardımcısı Prof. Dr. Şafak Ertan Çomaklı'nın ifadeleri şu şekildedir;

Şimdi, bir kere, bu örgüt cemaat dediğimiz tabiri tampon bir bölge olarak kullanıyordu. Yani, insanlar bir örgüte veya devlet bir örgüte yöneldiğinde gelebilecek tüm sert tepkileri yumuşatmak için bunun bir örgüt değil de bunun bir cemaat olgusu olduğundan hareketle öncelikle bunu bir yapılandırmaya götürmüşlerdi ve bunu cemaat yapılandırması adında eğitmişlerdi. Çünkü toplumun hassas olduğu bir konu var, cemaat kelimesi -biliyorsunuz- olumlu şeyler içeren bir kelime, olumsuz tabirler veya herhangi bir tanımlama içermiyor. İşte, hangi şeye dersiniz, başına "örgüt" dediğiniz zaman hemen insanlar irite oluyor ama bir

cemaat dediğiniz zaman insanlar burada herhangi bir şekilde bundan irite olmuyorlar, daha da olumlu yaklaşıyor hatta. Şimdi, burada en başta bunu belirtmemiz lazım. Bu bir örgüt, bu bir cemaat değil çünkü cemaat olarak bakarsak birçok yanlışlığa düşeriz, şimdi anlattıklarımın da o zaman hiçbir manası kalmaz.” sözleriyle bu konuya açıklık getirmiştir.

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti, bir örgüt ve organizasyon olarak ele alındığında bu örgüt içerisinde kendi çıkarları ve hedefleri için politik davranışlarda bulunan bir grubun / paralel yapının, örgütsel politika unsurlarına göre hangi tutum ve davranışlarda bulunduğu bu çalışmada incelenmeye çalışılmıştır.

Bu grup, devlet yapısı içinde paralel yapı olarak nitelendirilmiştir. Kendi gizli ve açık amaçları için örgütsel politikayı oluşturan tüm davranışsal tutumları yerine getirdiği saptanan söz konusu yapı son olarak devletin yönetimini tamamen ele geçirmek için darbe teşebbüsünde bulunmuştur. Paralel yapı, darbe girişimine teşebbüs etmek için çok uzun yıllar politik davranışlar içerisinde bulunmuş ve çeşitli siyasi iktidarları etkileme ve onlardan çıkar temin etme yoluna başvurmuştur. Bu süreçte daha önceki yıllarda yaptıkları gibi gizli güdülerini resmi süreçleri ve resmi olmayan süreçleri ve güç ittifaklarını yoğun olarak kullanmıştır. Paralel yapının, politik davranışlarını tekrarladığı aşikârdır. Avrupa Birliği’nin, ABD’nin paralel yapının üyelerini desteklemesi ve koruması da buna örnektir. Paralel yapının örgütsel politikanın oluşumu için elinden gelen bütün politik davranışları uyguladığını ve uygulamaya devam ettirdiğini ileri sürmek mümkündür. Görüntülü medya ve yazılı basında çıkan haberler buna örnek verilebilir. Medyada çıkan örgüt üyelerinin itirafları da bunu açık olarak göstermektedir. Zira Peygamberin Fethullah GÜLEN’in rüyasına gelerek emirler verdiğini ya da örgüt üyelerinin rüyalarına girerek örgüte fayda verici telkinlerde bulunduğunu söylemişlerdir (<http://www.yeniakit.com.tr/>).

Sonuç olarak bu çalışmada İşletmecilik biliminin örgütsel politika bakış açısı ile 15 Temmuz darbe girişiminin arka planı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu ve benzer konular gelecekte daha farklı bakış açısı ve metodolojik yaklaşımlarla ele alınabilir. Bu sayede Türkiye’nin yakın tarihinde yaşanan sosyal meseleler, farklı bilimsel yaklaşımların da katkısı ile disiplinler arası bir yaklaşım kapsamında incelenip, buradan bir toplumsal fayda yaratılması da mümkün hale getirilebilir.

Kaynakça

- DRORY, A. , Politics in Organization and Its Perception Within the Organization, Organiation Studies, (1989),
- KARAMAN, A., Profesyonel Yöneticilerde Güç Yönetimi, Türkmen Kitabevi, İstanbul, 1. Baskı(1999)
- KARTALTEPE BEHRAM, Nihal), Örgütsel Politika ve Etik Olmayan Davranış Bildirimi, Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş, İstanbul, 1.Baskı (2015)

KOÇEL, T. İşletme Yöneticiliği, Arıkan Basım Yayım Dağıtım , İstanbul , 11. Baskı .(2005)

Mitchell, T., James . , People in Organizations: An Introduction to Organizational Behavior, 3.b., Singapore: McGraw Hill International Editions, 1987

MOHAN BURSALI, Y. Örgütsel Politikanın İşleyişi: Örgütsel Politika Algısı Ve Politik Davranışlar Arasındaki İlişkiler, Yayınlanmış Doktora Tezi, İzmir. (2008),

Diğer Kaynaklar

<http://www.sabah.com.tr/gundem/2015/07/16/paralel-yapidan-ahlaksiz-kumpas> (06.12.2016)

<http://www.ahaber.com.tr/webtv/gundem/paralel-yapi-kimlerin-taseronlugunu-yapiyor> (05.12.2016)

<http://www.yeniakit.com.tr/haber/cemaat-ruya-ile-kandiriyor-12786.html> (30.11.2016)

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/komisyon_tutanaklari.tutanaklar (09.11.2016)

<http://www.hurriyet.com.tr/darbe-talimatının-ayrintıları-ortaya-cikmaya-ba-40257013> (15.11.2016)

<http://www.haber7.com/guncel/haber/2185957-deniz-fenerine-kurulan-feto-kumpasi-belgelendi> (20.11.2016)

<http://www.ihh.com.tr/haber-akarın-hain-yaveri-her-seyi-itiraf-etti-574499/> (25.11.2016)

<http://www.tccb.gov.tr/assets/dosya/2016-09-22-15temmuz-tr.pdf> (20.11.2016)

TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİ'NDE YENİDEN YAPILANMA TARTIŞMALARI

Cenk ÖZGEN•

Giriş

15 Temmuz darbe girişimi Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK)'nin komuta ve kuvvet yapısı üzerinde önemli sonuçlar doğurmuştur. Nitekim yaşananların etkisiyle son dönemde TSK'da yeniden yapılanma tartışmaları hız kazanmıştır. Bu çalışmanın amacı 15 Temmuz'un TSK'ya etkilerinin tespit edilmesi ve uzun bir süredir devam etmekle beraber, darbe girişimi sonrası kamuoyu gündeminin de ön sıralarında yer almaya başlayan yeniden yapılanma tartışmalarının incelenmesidir. Literatür analizine dayandırılan çalışma, iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde darbe girişiminin TSK'nın komuta ve kuvvet yapısına etkilerine odaklanılmaktadır. İkinci bölümün odaklandığı nokta ise TSK'da yeniden yapılanma ihtiyacıdır. Çalışma, yeniden yapılanma sürecinde dikkate alınması gereken hususlara yer verilen sonuç bölümüyle tamamlanmaktadır.

618

15 Temmuz'un Türk Silahlı Kuvvetleri'ne Etkileri

TSK, 15 Temmuz darbe girişimine yönelik ilk resmi açıklamasını 18 Temmuz 2016 tarihinde yapmıştır. Genelkurmay Başkanlığı (Gnkur.Bşk.lığı) Basın ve Halkla İlişkiler Daire Başkanlığı tarafından yapılan açıklamada, darbe girişiminin bastırıldığı ve 17 Temmuz 2016 günü saat 16:00 itibarıyla yurt genelinde kontrolün sağlandığı duyurulmuştur. Aynı açıklamada, darbe girişiminin TSK bünyesinde yer alan illegal bir grup (Fetullahçı Terör Örgütü/FETÖ) tarafından gerçekleştirildiği belirtilmiş ve Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT)'nde gelen ilk istihbarat sonrasında alınan tedbirler ayrıntılı olarak sıralanmıştır (Haber Türk, 2016).

Gnkur.Bşk.lığı Basın ve Halkla İlişkiler Daire Başkanlığı, 27 Temmuz 2016 tarihinde yaptığı basın açıklamasıyla darbe girişiminde yer alan personel ve kullanılan silah ve araç sayılarına ilişkin bilgileri de kamuoyu ile paylaşmıştır. Verilen bilgilere göre darbe girişimine katılan personel sayısı 8.651'dir. Bunların 1.676'sını erbaş ve erler; 1.214'ünü askeri öğrenciler oluşturmaktadır. Darbe girişiminde 24'ü muharip olmak üzere 35 uçak, 8'i taarruz olmak üzere 37 helikopter, 74'ü ana muharebe tankı olmak üzere 246 zırhlı araç, 3 gemi ve 3.992 hafif silah kullanılmıştır (Tablo-1).

Tablo-1 Darbe Girişimine İlişkin İstatistikle

Personel/Silah/Araç	Sayı
Personel	8.651
Savaş Uçağı	35
Helikopter	37
Ana Muharebe Tankı	74
Zırhlı Araç	172
Savaş Gemisi	3
Hafif Silah	3.992

Kaynak: (TRT Haber, 2016).

Kuşkusuz yapılan açıklamadaki en dikkat çekici hususlardan biri darbe girişimine katılan personel sayısının TSK'nın toplam mevcudunun %1,5'ine tekabül ettiği tespitidir. Gnkur.Bşk.lığı, 2011 yılından beri TSK'nın personel mevcuduna ilişkin bilgileri düzenli olarak kamuoyu ile paylaşmaktadır. Darbe girişiminden önceki son bilgilendirme 1 Temmuz 2016 tarihinde yapılmış olup, o dönem için toplam personel mevcudu 570.111 olarak açıklanmıştır (Tablo-2). Darbe girişimine katıldığı belirtilen personel sayısı oransal olarak 1 Temmuz 2016 tarihinde açıklanan mevcudun yaklaşık %1,5'ine tekabül etmektedir. Dolayısıyla iki tarihte açıklanan rakam birbiriyle örtüşmektedir. Diğer taraftan 1 Temmuz 2016 tarihinde açıklanan rakamın önemli bir bölümünü erbaş ve er statüsündeki yükümlü personel oluşturmaktadır. TSK bünyesinde darbe girişimini sevk ve idare edenler ise daha çok aralarında general ve amirallerin de olduğu subaylardır. Buradan hareketle yükümlü personelin dikkate alınmayacağı bir hesaplamada, oranların açıklanan rakamdan daha yüksek çıkacağı belirtilmelidir. Nitekim hesaplama general ve amiraller açısından yapıldığında oran %44'ü; subaylar açısından yapıldığında ise %9'u bulmaktadır.

619

Tablo-2 Türk Silahlı Kuvvetleri Personel Mevcutları (1 Temmuz 2016)

Statü	Sayı
General/ Amiral	358
Subay	39.287
Astsubay	96.391
Uzman Jandarma	21.303
Uzman Erbaş	76.641
Sözleşmeli Erbaş/Er	13.216
Yükümlü Personel	270.970
Sivil Memur/İşçi	51.945
Toplam	570.111

Kaynak: (NTV, 2016).

İstatistiksel değerlendirmelerin ardından konu darbe girişimi sonrası gelişmelere getirildiğinde, ilk dikkati çeken husus Olağanüstü Hal (OHAL) uygulamasıdır. 20 Temmuz 2016 tarihinde düzenlenen Milli Güvenlik Kurulu (MGK) ve Bakanlar

Kurulu toplantılarının ardından Türkiye genelinde üç ay süreyle OHAL uygulamasına geçilmesi kararlaştırılmıştır. OHAL kapsamında yayımlanan Kanun Hükmünde Kararname (KHK)'ler ile Milli Savunma Bakanlığı (MSB) ve TSK'da kapsamlı bir yeniden yapılanma ve tasfiye çalışması başlatılmıştır. Bu noktada yeniden yapılanma çalışmalarını beş başlık altında toplamak mümkündür:

(1) Gnkur.Bşk.lığı Başbakanlığa bağlı kalırken, Kara Kuvvetleri Komutanlığı (K.K.K.lığı), Deniz Kuvvetleri Komutanlığı (Dz.K.K.lığı) ve Hava Kuvvetleri Komutanlığı (Hv.K.K.lığı) MSB'ye; Jandarma Genel Komutanlığı (J.Gn.K.lığı) ve Sahil Güvenlik Komutanlığı (S.G.K.lığı) ise İçişleri Bakanlığı'na bağlanmıştır

(2) Kara, Deniz ve Hava Harp Okulları ile Astsubay Meslek Yüksek Okulları MSB bünyesinde kurulan Milli Savunma Üniversitesi'ne bağlanmış; Harp Akademileri Komutanlığı (Harp Akd.K.lığı), Askeri Liseler ve Astsubay Hazırlama Okulları kapatılmıştır. Daha önce Harp Akd.K.lığında verilen kurmaylık eğitiminin Milli Savunma Üniversitesi bünyesinde kurulacak enstitülerde verilmesi kararlaştırılmış; ayrıca bütün lise ve dengi okulların mezunlarının askeri okullara girebilmesine imkân sağlanmıştır.

(3) Yüksek Askeri Şura (YAŞ)'nın yapısı değiştirilmiş, daha önce Şura bünyesinde yer alan Jandarma Genel Komutanı, Donanma Komutanı, Ordu Komutanları ile Orgeneral ve Oramiral rütbesindeki subayların üyeliğine son verilirken, yeni düzenlemede üyeler Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Başbakan Yardımcıları, Adalet Bakanı, Dışişleri Bakanı, İçişleri Bakanı ve Milli Savunma Bakanı ile Kuvvet Komutanları olarak belirlenmiştir.

(4) Askeri fabrika ve tersaneler ilgili Kuvvet Komutanlıkları ve Gnkur.Bşk.lığı teşkilatlarından çıkartılarak MSB'ye bağlanmıştır (Sünnetçi, 2016: 10-11).

(5) Gülhane Askeri Tıp Akademisi (GATA)'ne bağlı eğitim hastaneleri, TSK Rehabilitasyon ve Bakım Merkezi, askeri hastane, dispanser ve benzeri sağlık birimleri ile J.Gn.K.lığı'na ait sağlık kuruluşları Sağlık Bakanlığı'na devredilmiştir (Kutluhan, 2016: 52).

Yeniden yapılanmaya yönelik sıralanan adımlara ek olarak yine OHAL kapsamında yayımlanan 668, 669, 670, 672 ve 677 karar sayılı KHK'ler ile 160'ı general/amiral, 3.556'sı subay, 1752'si astsubay, 274'ü uzman erbaş, 153'ü uzman jandarma, 17'si sözleşmeli erbaş/er, 8'i sivil memur ve 6'sı işçi olmak üzere toplam 5.926 personelin TSK ile ilişkisi kesilmiştir. Öte yandan yine bu süreçte yayımlanan 675 karar sayılı KHK ile 2'si general/amiral, 15'i subay ve 22'si astsubay olmak üzere söz konusu personelden 39'u görevine iade edilmiştir (Tablo-3 ve Tablo-4). Burada bir parantez açarak, önümüzdeki dönemde yeni KHK'ler ile ihraçlar olabileceği gibi ilişkisi kesilen personelden görevine iade edilenlerin olabileceğini not düşmek gerekir.

Tablo-3 Kanun Hükmünde Kararnamelere Göre İhraç Edilen Personel Sayıları

KHK	İhraç Edilen Personel Sayısı
668	1.684
669	1.390
670	136
672	325
677	2.391
Toplam	5.926
675	39 (Göreve İade)

Kaynak: (KHK/668, 2016; KHK/669, 2016; KHK/670, 2016; KHK/672, 2016; KHK/675, 2016; KHK/677, 2016).

Tablo-4 İhraç Edilen Personelin Statülerine Göre Dağılımı

Statü	İhraç Edilen Personel Sayısı
General/ Amiral	160 (2'si Göreve İade)
Subay	3.556 (15'i Göreve İade)
Astsubay	1.752 (22'si Göreve İade)
Uzman Jandarma	153
Uzman Erbaş	274
Sözleşmeli Erbaş/Er	17
Yükümlü Personel	8
Sivil Memur/İşçi	6
Toplam	5.926

Kaynak: (KHK/668, 2016; KHK/669, 2016; KHK/670, 2016; KHK/672, 2016; KHK/675, 2016; KHK/677, 2016).

Darbe girişimini izleyen süreçte gerçekleştirilen personel ihraçları, TSK'nın harbe hazırlık durumuna ilişkin tartışmaları beraberinde getirmiştir. Bu dönemde tartışmaların özellikle bir noktaya, gelişmelerin TSK tarafından icra edilen harekâtlara etkisine yoğunlaştığı görülmektedir. Hemen belirtmek gerekir ki personel ihraçlarının TSK'nın sahadaki faaliyetlerine etkisi sınırlı düzeyde kalmıştır. Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde terörle mücadelenin kesintiye uğramaksızın sürdürülmesi ve Suriye topraklarında Fırat Kalkanı Harekâtı'nın icra edilmesi bunun somut göstergesidir.

Öte yandan personel ihraçlarının olumsuz etkilerinin nispeten daha fazla hissedildiği alanlardan birini pilot mevcutları oluşturmaktadır. 15 Temmuz sonrası Türk Hava Kuvvetleri'nden 250 civarında pilot ihraç edilmiştir. Buna mecburi hizmet süresini

doldurup ayrılanlar da eklendiğinde Kuvvet bünyesinde pilot açığı ortaya çıkmıştır. Yazılı ve görsel basında yer alan haberlere göre dünyada koltuk sayısı/pilot sayısı oranı 1/1.5 olarak kabul edilmektedir. Yaşanan ihraçlar neticesinde Türk Hava Kuvvetleri'nde bu oran 1/0.8'e düşmüştür (Hürriyet, 2016a). Bu oranın ne ölçüde kesin istatistiklere dayandığı ayrıca irdelenmesi gereken bir konudur. Ancak tasfiyelerin ardından belli bir açığın ortaya çıktığı da aşikârdır. Yine yazılı ve görsel basında yer alan bilgilere göre darbe girişimine katılanların büyük bölümünü muharip savaş pilotları oluşturmaktadır (Hürriyet, 2016b). Dolayısıyla açığın muharip filolarda daha yoğun şekilde hissedildiği yorumu yapılabilir.

Dünyada kendi pilotları dışında dost ve müttefik ülke pilotlarını da yetiştiren sayılı hava kuvvetlerinden biri olan Türk Hava Kuvvetleri, söz konusu eğitimi Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (*North Atlantic Treaty Organization/NATO*) standartlarında uygulanan Pilot Eğitim Sistemi kapsamında gerçekleştirmektedir. (Sünnetçi, 2012: 70). Şüphesiz Türk Hava Kuvvetleri'nin pilot açığı sorununu kendi eğitim altyapısı ile kolaylıkla çözmesi mümkündür. Ancak buradaki temel sorun pilot yetiştirme sürecinin son derece uzun ve bir o kadar da maliyetli olmasıdır. Örneğin Türk Hava Kuvvetleri bünyesinde görev yapacak bir F-16 pilotunun Hava Harp Okulu'na girişinden, kıta muharip uçaklarında harbe hazır olana kadar geçen süre 6-6,5 yılı bulmaktadır (Tablo-5). Yine 750 saatlik uçuş tecrübesine sahip bir F-16 öğretmen pilotunun yetişmesinin maliyeti 45.677.015 TL'dir. Aynı maliyet F-4E 2000 uçaklarında 52.607.480 TL, RF-4E uçaklarında ise 42.071.198 TL olarak hesaplanmaktadır (Tablo-6).

622

Tablo-5 F-16 Pilot Eğitim Safhaları

Okul/Birlik	Hava Harp Okulu	2. Ana Jet Üs Komutanlığı	3. Ana Jet Üs Komutanlığı	4. Ana Jet Üs Komutanlığı
Süre	4 Yıl	17 Ay	6 Ay	6 Ay
Saat/Sorti	23-24 Saat	240 Saat/190 Sorti	40 Saat/35 Sorti	80 Saat/65 Sorti
Safha	- Öğrenci Seçme Uçuşları - Özendirici Uçuşlar	- Başlangıç Uçuş Eğitimi - Temel Uçuş Eğitimi - Tekâmül Jet Uçuş Eğitimi	Harbe Hazırlığa Geçiş Eğitimi	Harbe Hazırlık Eğitimi

Kaynak: (Hava Kuvvetleri Komutanlığı, t.y.a).

Tablo-6 Pilot Eğitimi Maliyet Tablosu (TL)

Uçak	Pilotaj	Harbe Hazırlığa Geçiş	Tam Harbe Hazırlık	2'li Kol Lideri (400 Saat)	4'lü Kol Lideri (600 Saat)	Öğretmen Pilot (750 Saat)
F-4E 2000	6.835.797	7.914.929	12.547.396	31.858.552	43.024.178	52.607.480
RF-4E			10.535.981	31.853.789	43.015.603	42.071.198
F-16			12.547.396	27.900.930	37.256.822	45.677.015

Kaynak: (Sünnetçi, 2015: 42).

İhtiyacın aciliyetine istinaden harekete geçen Bakanlar Kurulu, 671 karar sayılı KHK ile pilot açığını giderme yönünde ilk somut adımı atmıştır. Söz konusu KHK, hem yeni pilot alımını hem de bir vesileyle Türk Hava Kuvvetleri'nden ayrılmış ya da ilişiği kesilmiş pilotların TSK'ya geri dönüşünü düzenlemeye yönelik bir girişimdir (KHK/671, 2016). KHK'nın yürürlüğe girmesi sonrasında yazılı ve görsel basında daha önceden Türk Hava Kuvvetleri'nde görev yapmış pilotlardan 12'sinin gerekli testleri geçerek Türk Hava Kuvvetleri'ne geri döndüğü bilgisi yer almıştır (Posta, 2016). Mevcut tabloya istinaden önümüzdeki dönemde geri dönüşlerin devam edeceğini söylemek yanlış olmayacaktır.

623

15 Temmuz sonrası süreçte gerçekleştirilen düzenlemelere yönelik yapılan değerlendirmelerde birbirinden tamamen farklı iki yaklaşım göze çarpmaktadır. Bir grup düzenlemeleri son derece yerinde bulmakta, hatta geç kalınmış adımlar olarak yorumlamaktadır. Diğer bir grup ise düzenlemeleri aceleyle getirilmekle eleştirmekte, sonuçlarının ağır olacağını savunmaktadır. Aslında burada benimsenmesi gereken en doğru yaklaşım tarzı, peşin hükümlere dayalı toptancılığın bırakılması ve her düzenlemenin ayrı bir başlık olarak ele alınmasıdır.

Türk Silahlı Kuvvetleri'nde Yeniden Yapılanma İhtiyacı

Soğuk Savaş döneminde NATO ülkelerinin savunma gündemini Varşova Paktı kaynaklı tehdit belirlemiştir. Ancak Varşova Paktı'nın dağılması, iki kutuplu dünya düzeninin koşullarına göre şekillenen tehdit algılamalarında köklü değişimler yaşanmasını beraberinde getirmiştir. 1990'lı yılların başlarından itibaren NATO ülkeleri, düşman işgali ya da nükleer savaş gibi klasik tehdit algılamaları yerine, bölgesel ve etnik çatışmalar ile uluslararası terörizm gibi yeni tehditlere odaklanmıştır (Özgen, 2013: 96). Nitekim bunun yansıması olarak İttifak orduları, daha önceki dönemlerde olmadığı kadar barışı koruma ve insani yardım operasyonlarında görev almaya başlamıştır (Akyürek, 2010: 3).

Soğuk Savaş yıllarında konuş ve kuvvet yapılarını hasım devletlerin karşı karşıya geleceği konvansiyonel ve/veya nükleer bir savaşa göre belirleyen NATO orduları, yeni dönemde ortaya çıkan harekât ihtiyaçlarına uyum sağlama arayışına girmiştir. Bu yöndeki arayışların somut göstergelerinden biri NATO'nun savunma konseptinin

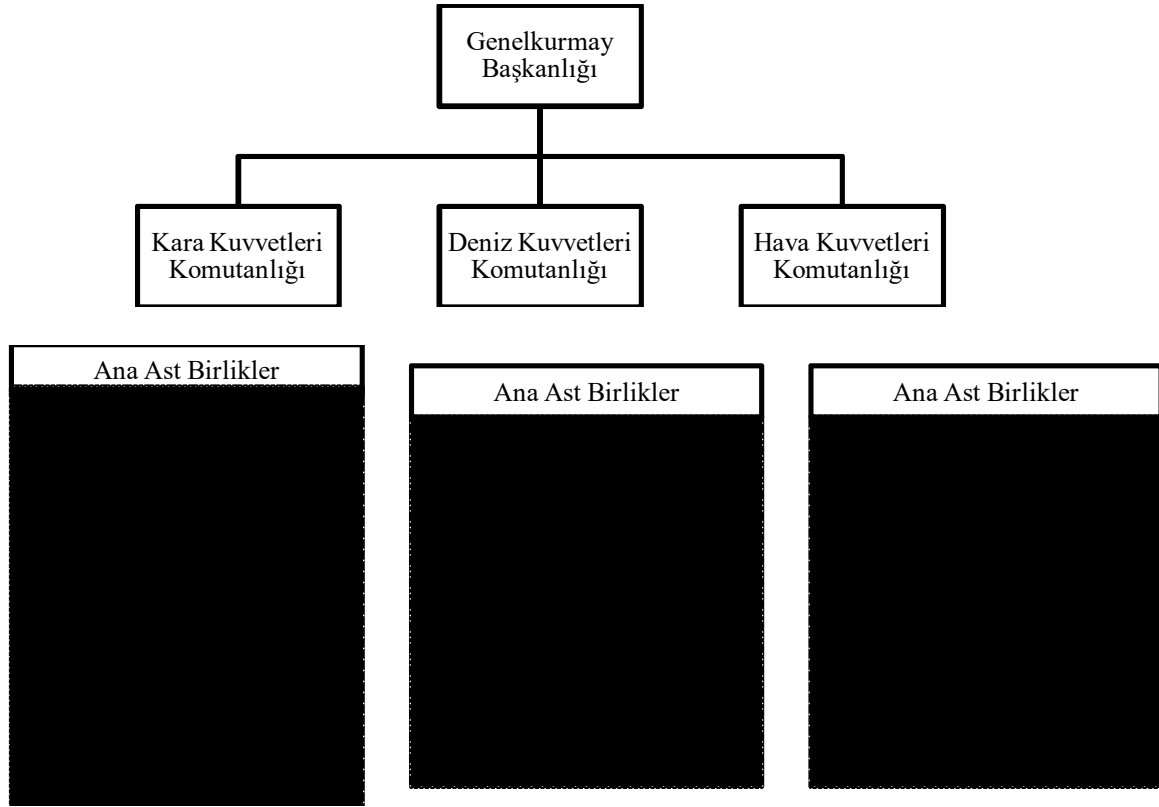
değiştirilmesidir. 7-8 Kasım 1991 tarihleri arasında düzenlenen Roma Zirvesi'nde yüksek harbe hazırlık seviyesi gerektiren "İleriden Savunma (*Forward Defence*)" konsepti yerine daha düşük harbe hazırlık seviyesi gerektiren "Azaltılmış Kuvvetlerle İleride Bulunma (*Reduced Forward Presence*)" konsepti benimsenmiştir (Bir, 1992: 18). Söz konusu konseptin benimsenmesi NATO'da kapsamlı dönüşümler yaşanacağını ilk işaretini vermiştir. Bu cümleden olarak izleyen süreçte İttifak üyesi birçok ülke silahlı kuvvetlerinde küçülmeler yaşanmıştır. Yeni dönemde tehdit bazlı değil, yetenek bazlı yapılanma anlayışı egemen olmuş; üç kuvvetin birlikte çalışacağı müşterek harekât önem kazanmıştır.

Türkiye, 1952 yılında NATO'ya üye olmuştur. 64 yıldır İttifak içerisinde yer almanın etkisiyle günümüzde TSK'nın her açıdan NATO standartlarında bir ordu olduğu söylenebilir. Daha önce de belirtildiği üzere 15 Temmuz sonrası TSK'nın kuruluşundan J.Gn.K.lığı ve S.G.K.lığı çıkarılmıştır. Yeni teşkilat yapısında Kuvvet Komutanlıkları MSB'ye bağlanmıştır. Ancak en önemli faaliyet alanları olan istihbarat, harekât, teşkilat ve eğitim konularında sorumluluk yine Gnkur.Bşk.lığı'na bırakılmıştır. Aslında bu durum J.G.K.lığı ile S.G.K.lığı'nın son değişiklikten önceki statüsüne benzemektedir. Öyle ki Kuvvet Komutanlıkları barış zamanında MSB'ye, seferberlik ve savaş zamanında Gnkur.Bşk.lığı'na bağlıdır gibi bir durum ortaya çıkmıştır (Kutluhan, 2016: 52).

TSK, yukarıda belirtilen sorumluluk alanları içerisinde Gnkur.Bşk.lığı'na bağlı olan Kara, Deniz ve Hava Kuvvetlerinden oluşmaktadır (Şekil-1). Öte yandan barış zamanında İçişleri Bakanlığı bünyesinde görev yapan J.Gn.K.lığı ile S.G.K.lığı da savaş zamanında Kara ve Deniz Kuvvetlerinin komutası altına girmektedir (Türk Silahlı Kuvvetleri, 2016). 1 Aralık 2016 itibarıyla TSK'nın personel mevcudu 400.784'tür (Blomberg HT, 2016). İnsan gücü bakımından TSK, ABD Ordusu'ndan sonra NATO'nun ikinci en büyük ordusudur. Elbette TSK'nın yegâne özelliği asker sayısı değildir. Sahip olduğu imkân ve kabiliyetler ile TSK, sadece NATO'nun değil, dünyanın önde gelen orduları arasında kabul edilmektedir. Bu doğrultudaki değerlendirmelere örnek olarak *Global Firepower* isimli internet sitesi gösterilebilir. Söz konusu site 50'den fazla değişkeni dikkate alarak dünya ordularını analiz etmekte ve alınan puana göre her yıl bir liste yayımlamaktadır. 2016 yılında yayımlanan listede TSK, dünyada 8. (Global Firepower, 2016a), NATO'da 4. sıradadır (Global Firepower, 2016b).

Gerek ulusal gerekse uluslararası alanda TSK'nın dünyanın sayılı ordularından biri olduğu hususunda mutabakat vardır. Fakat bu yönde bir mutabakat olması TSK'nın eksiklerinin göz ardı edilebileceği anlamına gelmemektedir. Daha önce de belirtildiği üzere Soğuk Savaş sonrası dönemde NATO ordularında kapsamlı yeniden yapılanma çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bazı adımlar atılmış olmakla beraber, benzer nitelikte bir çalışmanın TSK'da gerçekleştirildiğini söylemek ise mümkün değildir. Bugün dahi TSK, büyük ölçüde Soğuk Savaş koşullarına göre yapılandırılmış bir ordu görünümündedir.

Şekil-1 Türk Silahlı Kuvvetleri Teşkilat Yapısı



Kaynak: (Kara Kuvvetleri Komutanlığı, 2016; Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, 2014; Hava Kuvvetleri Komutanlığı, t.y.b).

Darbe girişimini izleyen süreçte TSK’da dönüşüm ve reform odaklı tartışmaların gündemin ön sıralarına yerleştiği görülmektedir. Ne var ki kamuoyunun gündeminde geniş yer teşkil etmese de bu alandaki tartışmalar aslında yeni değildir. TSK’da kapsamlı bir yeniden yapılanma ihtiyacı olduğuna yönelik saptamalar, başta siyasi ve askeri çevreler olmak üzere toplumun farklı kesimleri tarafından uzun zamandır dile getirilmektedir. Doğal olarak TSK’nın nasıl bir kuvvet yapısına sahip olması gerektiği ve bu süreçteki öncelikler hususunda farklı görüşler bulunmaktadır. Ancak görüşlerin birleştiği bir nokta vardır ki, o da Soğuk Savaş koşullarına göre şekillendirilmiş yapının artık “miladını” doldurduğudur.

TSK’da yeniden yapılanma ihtiyacına dikkat çeken birçok isim vardır. Bu isimlerden biri de 11. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’dür. Yeniden yapılanma ihtiyacının gerekliliğine ilişkin görüşlerini 5 Nisan 2012 tarihinde Harp Akd.K.lığı’nda yaptığı konuşmada paylaşan Gül, bu çerçevede özellikle; müşterek harekât icra etme yeteneğinin geliştirilmesi, komuta yapısında entegrasyona önem verilmesi, her seviyede mükerrer kademelerin kaldırılması ve muharip personel sayının artırılması üzerinde durmuştur. Gül, Nisan 2013’te savunma reformuna yönelik kapsamlı bir rapor hazırlamak üzere bir Çalışma Grubu kurulması talimatını vermiştir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 2014: 4). Çalışma Grubu tarafından tamamlanan Rapor’un 13 Ağustos 2014 tarihinde düzenlenen MGK

toplantısında kurul üyelerine takdim edildiği bilinmektedir. Gizlilik derecesi taşıması nedeniyle 220 sayfalık Rapor'un tam içeriği açıklanmamıştır. Ancak 22 Ağustos 2014 tarihinde gizlilik derecesi taşımayan Önsöz, Yönetici Özeti ve Sonuç ve Uygulama Esasları başlıklı bölümleri Cumhurbaşkanlığının resmi internet sitesinden yayımlanmıştır (T24, 2014). Kamuoyuna açıklandığı kadarıyla Savunma Reformu Raporu başlıklı çalışmanın amacı TSK'nın "askeri etkinlik" ve "iktisadi verimlilik" eksenlerinde etkin bir güç olarak yapılandırılmasıdır. Bu bağlamda Rapor'da muharip güç oranının düşüklüğünün, karar ve uygulama süreçlerinde mükerrer kademelerin mevcudiyetinin, MSB'nin yapısının ve silahlı kuvvetler üzerindeki denetim eksikliğinin eleştirildiği; ayrıca hizmet alımı yoluyla sivillerle işbirliği yapılmasının ve savunma sanayii ve teknolojisinin geliştirilmesinin önemine işaret edildiği görülmektedir. Rapor'un bir diğer dikkat çekici yanı da yeni güvenlik ortamında TSK'nın sahip olması gereken yeteneklere yer vermesidir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 2014: 5-15).

TSK'nın yeniden yapılanma ihtiyacına dikkat çeken isimlerden biri de Eski Genelkurmay İstihbarat Daire Başkanı Korgeneral (E) İsmail Hakkı Pekin'dir. Pekin, genel işleyiş açısından TSK'nın hantallığını ve Genelkurmay Karargâhı'nın müştereklikten uzak yapısını eleştirmektedir. Ayrıca savunma anlayışının hala Soğuk Savaş parametrelerine göre belirleniyor olmasını ve yetenek değil, tehdit bazlı yapılanılmasını da yanlış bulmaktadır. Pekin'e göre Gnkur.Bşk.lığı bütün harekâtları sevk ve idare edecek şekilde müşterek bir karargâh haline getirilmeli, gerekli görülmesi halinde doğu ve batı olmak üzere iki tane müşterek komutanlık kurulmalı, Kuvvet Komutanlıkları küçültülerek sadece eğitim ve lojistikten sorumlu kılınmalı, Türkiye'ye yönelik tehditler yeni baştan değerlendirilmeli ve TSK tehdit bazlı değil, yetenek bazlı yapılandırılmalıdır (Pekin, 2015: 285-290).

Sonuç

Türkiye'nin jeopolitik ve jeostratejik konumu güçlü bir silahlı kuvvetlerin idamesini zorunlu kılmaktadır. Kuşkusuz TSK, sahip olduğu imkân ve kabiliyetler ile sadece NATO'nun değil, dünyanın sayılı ordularından biridir. Ancak tablonun böyle olması TSK'nın eksiklikleri olmadığı anlamına gelmemektedir. Soğuk Savaş sonrası özellikle NATO ordularında kapsamlı dönüşüm ve reform çalışmaları hayata geçirilmiştir. TSK açısından benzer bir sürecin yaşandığını söylemek ise mümkün değildir. TSK, hala büyük ölçüde Soğuk Savaş koşullarına göre yapılandırılmış bir ordu görünümündedir. Bugünkü güvenlik ortamı ise başta konuş ve kuvvet yapısı olmak üzere daha farkı bir gücü dikte ettirmektedir.

15 Temmuz sonrası TSK'nın komuta ve kuvvet yapısında önemli değişiklikler gerçekleşmiştir. Atılan adımların menfi yönleri olabileceği gibi müspet yönleri de olabilir. Nitekim çalışmada da altı çizildiği üzere her iki yönde de eleştiri getirenler bulunmaktadır. Öte yandan kesin olan bir husus vardır ki, o da tam manasıyla gerçekleştirilecek bir yeniden yapılanmanın bundan çok daha geniş kapsamlı ve uzun bir süreç olacağıdır. Hiç şüphesiz böyle kapsamlı ve uzun bir sürecin başarıyla tamamlanabilmesinin bazı şartları vardır. Öncelikle siyasi otorite bu yönde irade ortaya koymalıdır. TSK'nın sürece sahip çıkması ve kamuoyu desteğinin sağlanması da olmazsa olmazlardır.

Son olarak yeniden yapılanma çalışmalarında mutlaka bir hedef belirlenmeli, bu ise etkinlik ile verimlilik dengesini sağlayan bir silahlı kuvvetlerin teşkil ve idamesi olmalıdır. Bu hedefe ulaşmanın birbiriyle bağlantılı çok sayıda alt başlığı bulunmaktadır. Bu bağlamda ilk öne çıkan başlıklar; teşkilatlanma, modernizasyon, askeralma sistemi ve eğitim ve öğretimdir. TSK'nın yeniden yapılanmasına yönelik yürütülecek bir çalışmada, sıralanan alt başlıkların tamamının dikkate alınması ve bütüncül bir yaklaşımla eksikliklerin giderilmesi gerekmektedir. Aksi halde dönüşümün bazı açılardan yarım kalması, bunun da nihai sonuca etki etmesi kaçınılmazdır.

Kaynakça

Akyürek, S. (2010). *Zorunlu Askerlik ve Profesyonel Ordu* (Rapor No: 24). Ankara: Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi.

Bir, Ç. (1992). NATO'nun Yeni Stratejisi ve Türkiye, *Savunma ve Havacılık*, 6 (2), 16-22.

Blomberg HT. (2016, 1 Aralık). TSK'nın Personel Sayısı Açıklandı. <http://www.bloomberght.com/haberler/haber/1953339-tsknin-personel-sayisi-aciklandi>.

Deniz Kuvvetleri Komutanlığı. (2014, 28 Aralık). Organizasyon. https://www.dzkk.tsk.tr/icerik.php?icerik_id=200&dil=1.

Global Firepower. (2016a). Countries Ranked by Strength (2016). <http://www.globalfirepower.com/countries-listing.asp>.

Global Firepower. (2016b). NATO Member States Ranked by Military Power (2016). <http://www.globalfirepower.com/countries-listing-nato-members.asp>.

Haber Türk. (2016, 18 Temmuz). Genelkurmay'dan FETÖ Açıklaması. <http://www.haberturk.com/gundem/haber/1268801-tskdan-aciklama>.

Hava Kuvvetleri Komutanlığı. (t.y.a). Uçuş Eğitimi. https://www.hvkk.tsk.tr/tr-tr/T%C3%BCrk_Hava_Kuvvetleri/%C4%B0nsan_Kaynaklar%C4%B1/E%C4%9Fitim_ve_%C3%96%C4%9Fretim/U%C3%A7u%C5%9F_E%C4%9Fitimi.

Hava Kuvvetleri Komutanlığı. (t.y.b). Teşkilat. https://www.hvkk.tsk.tr/tr-tr/T%C3%BCrk_Hava_Kuvvetleri/Hakk%C4%B1m%C4%B1zda/Te%C5%9Fkil%C3%A2t/HvKKI%C4%B1%C4%9F%C4%B1_Karar%C3%A2h%C4%B1.

Hürriyet. (2016a, 15 Ağustos). Numan Kurtulmuş: Ayrılanlar Dönecek. <http://www.hurriyet.com.tr/numan-kurtulmus-ayrılanlar-donecek-40195302>.

Hürriyet. (2016b, 28 Temmuz). İhraçlar Sonrası TSK'da Kaç Pilota İhtiyaç Var. <http://www.hurriyet.com.tr/ihraclar-sonrasi-tskda-kac-pilota-ihtiyac-var-40174392>.

Kara Kuvvetleri Komutanlığı. (2016, 31 Ekim). Teşkilat Şeması. <http://www.kkk.tsk.tr/TeskilatSemasi/TeskilatSemasi.aspx>.

KHK/668 Olağanüstü Hal Kapsamında Alınması Gereken Tedbirler İle Bazı Kurum ve Kuruluşlara Dair Düzenleme Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname. (2016). *T.C. Resmi Gazete*, 29783 (2. Mükerrer), 27 Temmuz 2016.

KHK/669 Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Tedbirler Alınması ve Milli Savunma Üniversitesi Kurulması İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Hükmünde Kararname. (2016). *T.C. Resmi Gazete*, 29787, 31 Temmuz 2016.

KHK/670 Olağanüstü Hal Kapsamında Alınması Gereken Tedbirler Hakkında Kanun Hükmünde Kararname. (2016). *T.C. Resmi Gazete*, 29804, 17 Ağustos 2016.

KHK/671 Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Kurum ve Kuruluşlara İlişkin Düzenleme Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname. (2016). *T.C. Resmi Gazete*, 29804, 17 Ağustos 2016.

KHK/672 Olağanüstü Hal Kapsamında Kamu Personeline İlişkin Alınan Tedbirlere Dair Kanun Hükmünde Kararname. (2016). *T.C. Resmi Gazete*, 29818 (Mükerrer), 1 Eylül 2016.

KHK/675 Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Tedbirler Alınması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname. (2016). *T.C. Resmi Gazete*, 29872, 29 Ekim 2016.

KHK/677 Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Tedbirler Alınması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname. (2016). *T.C. Resmi Gazete*, 29896, 22 Kasım 2016.

Kutluhan, B. (2016). 15 Temmuz Sonrası Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK), *Savunma ve Havacılık*, 30 (176), 42-53.

NTV. (2016, 1 Temmuz). TSK Personel Sayısını Açıkladı. <http://www.ntv.com.tr/turkiye/tskpersonel-sayisini-acikladi,ivhjOnlKGUKPINOjsJBRJA>.

Özgen, C. (2013). 1980'lerden 2000'lere Güvenlik Alanındaki Dönüşüme Bir Örnek: Yaygın Basında Profesyonel Askerlikle İlgili Yasal Düzenlemelerin Ele Alınışı, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (24), 93-107.

Pekin, İ. (2015). *Dikkat Cemaat Çıkabilir! Kozmik Oda: Fethullah Gülen Türk Ordusu'na Neden Kumpas Kurdu?*, Ankara: Kyrhos Yayınları.

Posta. (2016, 11 Kasım 2016). FETÖ Kumpasıyla Ordudan Uzaklaştırılan Pilotlar Geri Dönüyor. <http://www.posta.com.tr/feto-kumpasiyla-ordudan-uzaklastirilan-pilotlar-geri-donuyor-haberi-1241318>.

Sünnetçi, İ. (2012). Türk Hava Kuvvetleri'nde Pilotaj Eğitimi ve 2nci Ana Jet Üs Komutanlığı, *Savunma ve Havacılık*, 26 (151), 70-77.

Sünnetçi, İ. (2015). Genelkurmay Başkanlığı Bilgilendirme Turu ve 1. HİBMK, *Savunma ve Havacılık*, 29 (167), 40-53.

Sünnetçi, İ. (2016). Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yarınlarını Pekiştiriyor, *Savunma ve Havacılık*, 30 (175), 8-32.

T24. (2014, 22 Ağustos). Gül'ün Talimatıyla Hazırlanan 'Savunma Raporu' Açıklandı, <http://t24.com.tr/haber/gulun-talimatiyla-hazirlanan-savunma-raporu-aciklandi,268442>.

TRT Haber. (2016, 27 Temmuz). TSK'dan Darbe Girişimi Açıklaması. <http://www.trthaber.com/haber/gundem/tskdan-darbe-girisimi-aciklamasi-263119.html>.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı. (2014). Savunma Reformu Raporu. Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı.

Türk Silahlı Kuvvetleri. (2016, 26 Aralık). Tarihçe. <http://www.tsk.tr/TskHakkinda/Tarihce>.

موقف الشعب المصري من الانقلاب العسكري
MISIR'DAKİ DARBE HALKININ DURUŞU

د. هاني إسماعيل محمد
أستاذ النقد والأدب المقارن المساعد
كلية العلوم الإسلامية – جامعة غيرون

Hany İsmail RAMADAN•

Özet

Mısır'daki Darbe Halkının Duruşu

Mısırlı gençler 25-Ocak-2011'de "Yaşam-Özgürlük -Sosyal Adalet "sloganı ile Beyaz Devrim yaptı. Değişik görüşlerdeki tüm toplumsal sınıf ve gruplarıyla bütün Mısır halkının, Yaşam ile kastettiği ; iktisadi reform, halkın gıda ve ilaç gibi temel ihtiyaçlarını temin etmek , Özgürlük ile kastettiği ; siyasi reform,Sosyal Adalet ile kastettiği de sosyal reform idi.

Mısır devriminin semeresi, Mısır halkına verdiği eşsiz demokratik tecrübeydi. Öyle ki beş seçim hakkı elde etti ve bunun neticesinde yaklaşık %52 sonuçla ilk sivil cumhurbaşkanını ve yeni anayasayı seçti.

Mısır'a 60 seneden daha fazla bir süredir hükmeden ordu, seçilmiş cumhurbaşkanına darbe yaptı onu görevinden uzaklaştırdı, üstelik anayasayı da iptal etti . Böylece Mısır yeniden eski sisteme geri döndü.

Mısır halkının ; onun iradesini yok eden ve hiçe sayan darbe karşısındaki tutumu ve konumu ne idi?

Bu çalışma Mısır halkının askeri darbeye tepkisini ve konumunu, aynı zamanda bu tepkinin neticelerini ortaya çıkarmaya yöneliktir.

Çalışma üç ana nokta üzerine bina edilmektedir:
Mısır devrimin başlangıcı , halkı buna iten sebepler
Darbe gerekçeleri ve gerçekler
Mısır halkının tepkisi, tahlil ve değerlendirme.

مقدمة:

- قام الشباب ا فيب 52 يناي 2022 بثورة ببضفاف ع ب ار (عيش - حية عدالة اجتماعية) وهي طالب الأسباب لال عبا الشعب ا فيب ع ت وج ا، وانتمافا، الإصلاح الاقتفياد، وغير الاحتياجا الأساسية لش ب من غذاف ودواف وهو ما عبر عن ار عيش، وأيضا الإصلاح السياسي الذ عبر عن ار حية، وأخير الإصلاح الاجتماعي الذ عبر عن ار عدالة اجتماعية. وقد أتم الثورة ا فيب ية عن ربة دفراقة ع يدة لش ب ا فيب، حي خ خمسة اسبت راقا انتخابية أسبت ا عن انتخاص أوني رنيب مد بنسبة 25 % ر يالا ودستور جديد.

بيد ان ال سبا الذ حاموا مفيب أ ث من 00 عاما انر اوا عن ال نيپ ا نتخب وعطوا الدستور، وعادا مفي إلى ا ب صت. عاي ان موق الش ب ا في من هذا الانر لاص الذ أهدر إراد سب هذا الدراسة إلى الاش ب عن رد ع ل الش ب ا فيب وموقت من الانر لاص. ال سا، و ريم رد الت ل هذا، ونتائج: ومن ثم جافا الدراسة ثلاثة محاور بالإضاعة إلى ا ردمة والخاتمة، ع الن و التالي الثورة ا في ية الدواع والأسااص الانر لاص ا بررا والحرانق رد ع ل الش ب ا في: تح يل و ريم خاتمة: الانر لاص بين مفي و يالا: أولا: الثورة المصرية الدوافع والأسباب

إن ان ب ار " عيش - حية - عدالة اجتماعية " ي خص مطالب الثورة ا فيب ية يناي 2022 عاين أيضا ي خص أسبابااص اندلاع ا والدواع الحريية وراف قيام ا، حي 52 إنب ي بر عن وعي يباعي وعربل ي ي ن ل شبود الثبانة، مبا ي بر عمايش صبدورهم، من ا واضبط اد، « عالشب اراا وسبي ة ا فياني تحمل ثناها بناف الاثير من الدلالا ذا الاراط السياسي والثرا والاجتماعي بذاة الش وص، حي ييس ل إدار (2) » ما ني وإمانية ت ص غااتها وأهداع اوع م ا و تسيرها و تميز الش ب اراا بأنها فييدر عتوا نتي جة الضبلن التنسبي والاجتماعي، عت بر اا يرا حريياً عن الحالة التنسبية والاجتماعية ل جماهير الثبانة، والش ب وص انتتضب ة، « عالشب ار هو التي ني "صبخة اهم ور" الواق أن هذا اا الأصب ي ي بر تمام slogan ية ل مفيبط الت اير عن ال وامل التي نجدها الش اراا السياسية التي ددا أوساط الش ب ا في (5) » إبان الثورة ضد حام مار عالشب ار الذ رع ت الثورة ا فيب ية ورد د اهمهير هتاعاتها يحت وى ع ثلاثة ماونا، ي مزل ماون من م إلى سباب رنيسبي من أسبابااص قيام الثورة ا فيب ية، ع الن و التالي:

(المكون الأول) عيش:

ي مزل إلى الوضب ا يشبي والاقتفياد اذ الذي اني الشعب ا فيب، ع م الش ب ا في وأمنتي هي مج د الحفيوني ع رغي خاز، لأ ث، يريم ب ص ا، ويسدب رمر، « يضبط ب ضب م للانت ار مدة زيد عن ثلاص سباعا ح يحفيل ع 50 رغيئا عان ير (3) » (صبليرا مرابل جني مفيب) (الدولار [وقتبد] ي ادني 24,2 جني ا ر يالا. ةابوردة الساع ا لي فيل ع ولم ير الأم ع مج د الوقوف لسباعا من أجل الحفيوني ع رغي خاز بل راوزه إلى أن يترد الإنسبان روح من أجل ذلك، عرد لري ال ش ب ا من ا فيب بين حتت م بساب الحفيوني ع رغي خاز ثمن خمب ق وش، والخبر الذ نش ج يدة ا في اليوم قال اندلاع الثورة بأام ما فييدا ما ندعي، حي نشب ا خ ا بر ا تحا عنوان: ضب ية جديدة (ر) لب « قوابير الخاز: » وعاة مواقن شاج م صاحب از بالدق ية عا اون الأوني من الش ب ار: وهو (عيش) يح مل ثناها دلالا عميرة ومملولا ا متجة، نا من اا الحريية لا المجازية، عا واقن ا في خ ثان ار غاة ال يش بمملولي الخاز والحياة) عا فيب يون يستخدمون لثة ال يش بدني من الخاز لار اة ما الوثيق علا حياة) بلا خاز، و أن غ يزة الاراف لدى الإنسان ا في هي التي أ خ جت ثناا، اةالا الحياة بدلا من

م زاو السب طة ورأس ا ني التتاو الطاري الشب ب ا فب ، عانر ضبا الطارة الوسط ، وزادا الطارة الدنيا، بيما انحفي ا خيراا الش ب و ث وا يد حتة من أصب اص رجاني الأعمانى والسب طة ن ، وقد صب ح ال نبب محمد سبي حوار يتري و أج اه با ن 35 عبان بة عرن هي التي احتا ث وة مفيب وهي التي ت ام اقتفيااد

(22) الوقة .

وهو ما ينتقم ما ق ر ه أحد خبراف الاقتياد ا فيب حي أ بار إلى « أن عا و رة 2 4 2 (التسباد هذه تا الاقتياد ا فيب خلاني) الثلاثة عرود ا اضبية(ما لا يرل عن ي يون جني مغيب (وهذه ا اللن انا موزعة ع ي ا ني) 50 ع دا(الذين يدي ون دعة الأمور . (25) » الاقتيادية والسياسية مفي وع ي رأس ا رأس اللن ام السابق حسني مار وهذا الاحتار للاقتياد والسب طة أدى إلى اج م ز مغيب مؤ ب التسباد قواني عة حام مار من ا ز 77 عام 500, ، واز 202 عام 5007, ، واحت ا ز 5001, عام 5001, ع مستوى 210 دولة حبسب ري من مة الشناعية الدولية 222 وةارا لثري م ز الأرم لحرروا الإنسبان عان خلاني 5020 أهدر 35 م يار جني من خزانة الدولة بسباب التسباد، عضبلا عن 532 م يون دولار خسبان بسباب فييدي اللار الطاي ي لإس انيل .

وقبالبا من مبة النزاهية ال با بية إن مغيب عريدا 3 4 27 م بيار دولار أم ياي ج اف التدعراا الية غير ا شب وعة بين عام ي 5000 - 5005 ويشمل ذلك الأصبوني اسب وقة ا ربدة حيوالي 235 م بيار د ولار والتي حولبال خبر بط يربة غير قبانونية أثناف عة (23) » حام مار

ومن صبور التناوا الطاري وري ان اصيب، عتي الوقا الذي ا عي الشبااص ا في من ار تاع نساء الاطالة بساب سياسة الخيفية التي انت ج ا ال نب ا خ وع م ار منذ 2552 وزع ا ناصبب والويان ع أعضباف الحزص الوقني ورجاني الأعماني وار بين من المس طة، ويادأ مس سل التوري علا يدخل س ك الرضاف إلا أنفاف وبنا الرضاة، والأم ذا ينطاق ع الس ك الدب وماسي، بل وصل الأم إلى الوسن التني والإعلامي، عاصا ا ،بي الويان ذاا الدخل ات أو اتوسين حاا ا ع رجالاا السب طة أو ا ر بين من ا حين باقي الويان انا وزع حيفييص لأاع الحزص الوقني وجوقت الذيل دون س ب ، ويستطي ون أن ينالوا الوساة والمحسوبة ثانيا: الانقلاب المبررات والحقائق :

5023 ساا ال سال ديد من ا برراا لتسويق الانرلاص الذ قاموا ب 3 يوليو مح يا ودوليا، وخاصة أن انرلاص ع أونري ربة دفر اقية ش دها مفي وست عن انتخاص .أونري رنيب مد منتخب في تاريخ ا ،ت خص مبرراا الانرلاص – ما صب ح و ا نر اون ومؤيدوه – مبرري ن رئيسيين هما :

: أولا: الان فراد بالسلطة وعودة الاستبداد السياسي قام ال نيب م سبي « بااع سبياسبة الت ميش والإقفياف ل روى ا دنية وال ببرالية، ونشب (2,) » خطااص ال ا هية والتت قة بين المجتمع

وهو ما يؤ ده إصبدار الإعلان الدسبتور 55 / 22 / 5025 الذ ق ر عي ال نيب محمد م سبي « تحفييين اهم ية التأسيبسية الحالية ا اة بوضب الدسبتور من الحل عة يق الرضباف، و بين نائب عام جديد، وإعادة المحاا السبابرة الخاصة برتل متاه (22) » الثورة .

و ضبمن الاعلان الدسبتور بندا فن الطن ع ق اراا رنيب اهم ورية ح اق ار .الدستور اهديد وفن حل اهم ية التأسيبسية او مج ب الشورى ولرد اعتبارا ارضبة هذا الإعلان بمثابة إعلان ل ودة الدياتا وري والاسب تاداد التي ثار يساا ما الش ب ا في ع ن ام مار و هت ا يادين يسرن اللن ام ولرد ب ع ذلك أن قاما عشب ا أحزااص سبياسبية م ارضبة بتشبايل جاة الإنراذ الوقني 5, / 22 / 5025 – أ ب ديومين من الإعلان الدستور – واختيار محمد البرادعي منسبرا عاما لها ، الذ أصبا ناناا ل نيب اهم ورية ا وقا عدلي منفييور ب د .الانرلاص ماة

ثانيا: الفشل في حل الأزمات الاقتصادية

اسبتم ار الأزماا ا واد اللذانبة ، والحاجاا الأسباسية ل مواقنين ، و تاقم ه ذه الأزماا اللار واد الا ولية وار تاع الأس ار الس اللذانبة والخدماء ، و عدم فيدي الحاومبة هشب التجبار وا خبالتين ل ربانون، بمبا أث ع الح بة الحيا بية ل مواقنين، وأثار

سخط م و غضا م .

ويسبب تشبدا نراون ع هذا التشبيل بوعود م سبي الانتخابية، وخاصة وعده حل
أبر خمب أزمبا با من با مفيب 200 يوم، وهي: الأمن والوقود والخاز والن باعبة
واور، ويج السباب ذلك التشبيل - ردي هم - إلى الاهتمام بالسب طة وال مل ع
أخونة الدولة - ع حد ايرهم - «بدلا من التصبا ع لحل اشبال التي ياني 11 واقن
الاسبين ... عمشبال اواقنين لم ان تهم ال نيب م سبي بربر اهتمام بالسيطة ع ي
(20) » متاصل الدولة .

وقدي احم ة تم د من رحم هذه اانة، وهي ح ة دعا إلى سبب الثرة من
ال نيب محمد م سبي، بسباب د الأوضبا ع الاقتيادي ة والاجتماعية وعشب هو والإخوان
إدارة مفيب، ون ة سب ي ة للاستمارة التي انا وزع احم ة تم د، والتي شم ا م طالب الح ة
: ويدا ما نذهب إلي، ع رد جاف عي ا ما نفي
منذ وصل محمد م سبي ال ياط إلي السب طة، يشبال اواقن الاسبين بأن لم يت رق «
(27) » ا هبف من اهداف الثورة، التي ةبالا بال يش والح يبة وال بدالبة الاجتماعية
واسبت الاستمارة مطاللا سباردة الأزمبا التي انا يشبال مفيب يل ال نيب محمد

م سي :

عشان مش وع النضة وهمي ... مش عايزينك
عشان قناة السويب بتتاع ل رط ... مش عايزينك
عشان لس الترير م وش مان ولس بينام ج ان ... مش عايزينك
عشان لس الأمن م ج ش ل شارع ... مش عايزينك
عشان الزبالة ل مان ... مش عايزينك
عشان دستور ب دنا متفيل للإخوان ... مش عايزينك
عشان امتي وامة ب د بتت ان ... مش عايزينك
عشان الاقتياد انهيار وال غي با ة هيار بال بال دولار ... مش عايزينك
عشان حق الش دا مجاش ... مش عايزينك
حق الش يد ان الترير ي يش س يد
وان الشااص اخد مان ومناش للإخوان عايد ... مش عايزينك .. مش عايزينك
حام ا د بينا وبينك .. مش عايزينك ... مش عايزينك
مث ا ح ة تم د م جاة الإنراذ الذراعين ال نيسين للان رلاص وميررا، وب غم أن يي
هذه ابررا ال الواق والحرانق عاين الإعلام أخت الحرانق وضبخم الأبايل، والحريرة
أن التشل الوحيد الذ عشل عي الد تور م سي وأنفياره هو الإعلام، إذ لم يه ا هتماما بينما
ان الإعلام يشوه الحرانق .
ع حين مل الحاومة ع د الد تور م سي لحل أزمة الخاز جذرا بإنشاف من ومة
الخاز اهدية التي اتل ل مواقن الحفيوني ع الخاز بال سب ولة عضبلا عن أن ياون خازا ا
مناساء، عاين الإعلام يفيدر ل ناس أزم ة الخاز ويشاك من جدوى ان ومة
وؤ د الأرقام ما نذهب إلي عتي حين ان عدد استندين من بطاقة التموين ع د
ال نيب اخ وع مار 25 م يون أسب ة عرن زاد ال دد 2140 م يون أسب ة) نحو 07 م يون
مواقن(ع د الد تور م سبي، هذا قال عت باص التسبجيل ل اطاقا اهدية، عرد ان
ا سبتندين من بطاقة التموين ع د مار هم ما قال مواليد 5000 عاين ع د الد تور
م سبي عت باص التسبجيل لا سبتخ ا بطاق ا تموين جديدة و سبجيل ا واليد من أون ي ناي
(21) ح 32 ديسمبر 5022 وعفيل الأ ع اد بدون قيد أو ط 5000
ما أع نا وزارة التموين والتجارة الداخلية عن خطة عاج ة وقفييرة ادى خلاني ستة
:هي، (25) ور تهدف إلى أهداف أرب
1 . طايق من ومة الخاز اهدية .
2 . بت يل و نشين التجارة الداخلية .
3 . تحسين جودة ا ر راا التموينية .
بضان من ومة وز ي انتجاا الا ولية .
واهدي بالذ أن الد تور باسبم عودة ح ي ام ع ي ب د الانرلاص بالإعدام، وقد صب ح
بأن الدين ال ام ع د مار وصب ا نسب ات 230 % من النا المح ي ولم (50) باسبم عودة
. يت م أحد بالتشل، بينما اختضا النساء إلى 15 % ع د م سي

هذه ب الحرائق والأرقام بإزال د ع مبرر التشيل حل الأزمات من مبررا
الانزلاص أم عن البررات ق بالاستبداد عياتي أن م دعوة ال نيب م سبي ل م ارضبة
ل وار الوة ني و نت ا هذه ا ارضبة رع الحوار، عرد ا ب ةا أن ي لي الد تور م سبي
الإعلان الدستور ح ر ب ع ةاولة الحوار الوة ني، وأصبرا جاة الإنراذ بياناً و د
ر عضب ا الحوار الذ دعال الد تور م سبي ناقشبة داعيا الإعلان الدستور ومطالب
(52) ا ارضبة .

م ذلك أع ن الد تور م سي إللاف الإعلان الدستور الذ أثار حتي ة ا ارضبة ب د
الاجتماع ب دد من قوى ا ارضبة ا تدلة 1 / 25 / 5025 أ غضبون أسباوعين من
إصبرا، وبدا من أن حب جاة الإنراذ وذه الخطوة تماذا عدان ا وةالا أنفيبارها
(55) بال تاه ا يادين .

وقال الانزلاص بب 5, سباعة أع ن ال نيب م سبي عن مادة ل تاظ ع الشب عية
وماتسباا الثورة و وحيد القيب والشبمل، قدمت ا ب الأحزا صبمنا عدة نراط من ا
شابل حاومة تافا و شابل هنة م ا ج ة الدستور وهنة ع يال مفايحة الوة ني و جيل
الإج افافا قانون الانتخابا النيابية وا اذ إج افافا لتماين الشاا ص الس طة ال تنبذية
ووض ميثا ف إعلامي، وأع ن م سي أن مواعق ع ي ا بجمي نفصوص ا، و ال ادة قاب ت ا
جاة الإنراذ بال ع، و لت طي الانزلاص قاة الحياة .

وقد م دا أحزا ص ا ارضبة الطيق للانزلاص بدعواتها ا تار ل جيش بالنزوني إلى
الشبارع لإنهاف حام ال نيب م سبي، ع سبابل ا ثاني أصبرا حرز الدستور الذ ي أسب
البرادعي بياناً قال الانزلاص بسباعة ةالب عي الرواا سب ة ا فيب ية بال ت لح مائة
ا فيب بين وأصبرا الحرز بياناً ةالب عي ا هيش حيماية أرواح ا فيب بين واصبنا ال نيب ا فيب
محم م سبي ان عرد صبواب و ح م ع هدر دما ف ا فيب بين واضبا ف الايان ان م سبي أصب
ع الانحياز الامل ل تفبيل الذ ينتمي ل و ح م انفيبار ع قناني ابا ف تنب الوة ني
بزعم حماية عية سراطا عن وعردا بس س ة من الاج افافا انرضا ع الش عي ة حبسب
ما جاف الايان .

وما قاما ب ا ارضبة ا فيب ية ي د سبابة من نوع ا أن دعو الأحزا ص ا دنية و دعم
ا هيش ضد رنيب مد منتخب .

رد فعل الشعب المصري: تحليل وتقييم

عور صبراور بيان ا هيش بت طيل الدستور وعزني ال نيب الشب عي الد تور م سبي هب
،الشب ب ا فيب م اه اا حا بدة ع الخضبوع والخنوع ل ر لانزلاص ال سبا
و ا متلاً ميادين مفي ا ع ن با ة أبي ا، ته ت يسرن يسرن حام ال سا
ولأن ال سا ان يوقن بال ع الش لانرلاب حذرا من ب يان الانر لاص الش ب
من أ ر د ع ل غاضب، وهو ما يناق ا ا دعا ف بأن ا هيش خ اية لندا ف الش ب، عاي
: يحذر الش ب من ال ت اير عن غضا، عرد جاف خنام الايان ما نفي
تهيب الرواا س ة بالش ب ا في ال يم باعة أفا ع الا نزام بال ت اه الس مي «
ورنب ال ن الذ يؤد إلى مزيد من الاحتران وإراقة دم الأب اف، وتحذر من أنها ستفقدي
بال ت اون م رجاني وزارة الداخية بال قوة وحسبم ضد أخ و ع السب مية ةارا ل رانوا
(53) » وذلك من منط ق مسبوليت الوة ني والتاريخية .

وقد أعشبل الشب ب ا فيب بخ و ج الحاب د الشبارع ل محاولا ب عنة الانزلاص
ما أعشبل سبباسبية الأم الواق، ا أجبر ال سبا ع نه ال ن ضد ا اه اا السب مية
التي أح جت، و شبتا زيت أمام ال الم، ا ب ع ي أن انت ال سبا سبباسبية ال راص
اهماعي وإرهاص الدولة، عجا ف مجزرة الح س اهم و ر ب د الانزلاص بخمسة أم، وتحديدا
يوم الإثنين 1 / 7 / 5023 أ ثناف ا تقيمين السب مين لفيلة التج، حي أة را قواا
32, الح س اهم و ر النار الحي ع ا تقيمين عأسبرطا 22 قتيلاً وأصبراوا أ ث من
(5) ةارا ا ص حا ب وزارة الفية ا فيية .

لم ان مجزرة الح س اهم و ر إ لا بديا، والا ب دها المجازر الن ضبة ورا ب ة، التي
جافا خلا ني 0, يوما من الانزلاص وأسبت ا ع إبادة ياعية « الينا أعا دها، ولان
من ا و د أنها أبشب جفة تاريخ مفيب الحدي، ح و إن قالا وزارة الفية ا فيب ية أن
عبدد الرت وصبل إلى 511 مييدان راب بة ال بدويبة، لان من مبة هيومن رايتب ووش
. أ دا أن عدد ق ت راعضي الانزلاص وصل إلى 127 قتيل و 502 ج ي

3، الإعلامى، بلداد، ع (50) 502، ص

- 502, 5 / 52 / 52، بسام بة: اراا الثورة ا في ية بفي احتا وختاها ، ج يدة لحياة، لندن 5 ()
5001 / 3 / 50، ن بياس لاسمان : أزمة الخاز مفي : قوابير وعن وحااا ، ج يدة ال ام 3 ()
5020 / 25 / 57 ج يدة ا في اليوم، ع 5311 ، بتاريص ، ()
(50) هيبة الاسبب لاما ا فيب ية: يوميا الثورة ، مچ ة أبناف الوقن الخار ، عدد خاص عن ثورة بني ، ع 2 ()
5022 ص، 0
25 وائل غنيم: الثورة 2.0 ، دار الش وا، 5025 ، ص 0 ()
22 م ز النديم : الت ذيب مفي اداا وحرانق 5003 – 5000 ، 5025 ، ص 7 ()
5022 / 20 / 2 ، نادبة أبو ال بنين: مفي ع د مارا الأولى عساد و ذيب وسوف م يشة ، موق مفي ال ببة 1 ()
5020 / 0 / 27 ، حاعظ أبو س ده: الت ذيب مفي والإعلاا من ال راص ، موق اليوم الساب 5 ()
5022 / 20 / 2 ، نادبة أبو ال بنين: مفي ع د مارا الأولى عساد و ذيب وسوف م يشة ، موق مفي ال ببة 20 ()
م سبي يحدد أعبدافه: الن بام الربديم – البدولبة ال مبربة – و 35 عبان بة سبيط ع ال بد ، موق الوقن 22 ()
5023 / 7 / 5
5022 / 7 / 25 ري ص تي بمچ ة خ ساعة ب نوان: الخفيخفية حاياة بي أصوني مفي ، منشور بتاريص 25 ()
5022 / 20 / 2 ، نادبة أبو ال بنين: مفي ع د مارا الأولى عساد و ذيب وسوف م يشة ، موق مفي ال ببة 23 ()
5020 / 0 / 57 ، سمي ة عاد الح يم : 30 يونيو ثورة ب حماها اهيش ، موق أخاب مفي 2 ()
خبر ع موق ال بي سي ال ببة ب نوان: إعلان دستور متاچي يحفين سيسية الدستور وي بد محامة 22 ()
5025 / 22 / 55 مسؤولي ن ام مارا " منشور بتاريص
5020 / 0 / 57 ، أما زايد: م سي صان الأزماا، ج يدة الوعد 20 ()
www.tmrood2013.blogspot.com ، دونة ال سمية لحم ة تم د 27 ()
خبر بچ يدة الاله ام ا في ية ب نوان: عت التسجيل لاستخا باطاقاا تموينية جديدة أونى يونيو، منشور بتاريص 21 ()
5023 / 2 / 20
حوار م وزى التموين حاومة الدتور م سي باسم عودة ب نام بلا حدود ع قناة اهزي ة، منشور ع 25 ()
5023 / 3 / 20 موق الرنا بتاريص
5020 / 2 / 55 ري لرنا اهزي ة ب نوان: "باسم عودة.. وزى "اللابة" بنت الإعدام" منشور بتاريص 50 ()
محمد حسن الن: جاة الإنراذ مفي ت دى م سي وع الاستنتاف ع الدستور اهديد، ج يدة 52 ()
5025 / 25 / 20 ، الشا الأوسن
فيدراه اند والفى ال ببة وال اية عناوين: ا ارضة ا في ية ع الحوار م م سي ، م سي يدعو الى 55 ()
الحوار وا ارضة في ع اللاف الاعلان الدستور
5023 / 7 / ، نص بيان الريادة ال امة ل رواا اس ة، منشور ع بي بي سي ال ببة، بتاريص 53 ()
5022 / 1 / 2 ، شمب الدين النراز: مجزرة راب ة ال دوية أبش ج فة تاريص مفي الحدي ، موق نون بوسا 5 ()
5023 / 7 / 1 اولة أناف الشا الأوسن، والفى ، ان ع سايل ا ثاني، ج يدة الوقن، بتاريص 52 ()
م مة ال تو الدولية ت م الس طاا ا في ية بإعادة مفي إلى دولة "الرم الشامل" ، بي بي سي ال ببة 50 ()
5022 / 0 / 30

SURİYE DARBELERİNE GENEL BİR BAKIŞ:

1945-1970 YILLARI ARASI

Salem KHALAF •

Özet

Fransızların ve İngilizlerin üçüncü dünya ülkelerinden çekilmesinden sonra bu ülkelerde önemli darbeler ve darbe girişimleri olmuştur. Bunun, özellikle Ortadoğu ve Arap coğrafyasında daha fazla görüldüğünü söyleyebiliriz. Arap Ülkeleri'nde 1940'lı yıllardan bu yana 120'den fazla darbe girişi olmuştur. Bunlardan 40'a yakınının başarılı olup yönetimi değiştirdiğini, 80'den fazla darbenin ise başarısız olduğunu görülmektedir. Bu darbelere en fazla maruz kalan ülke Suriye'dir. Gerçekten de Suriye'nin geçmişine bakacak olursak, dünya genelinde ve Arap dünyasında en fazla darbe girişimi yapılan ülke olduğu göze çarpmaktadır. Bu girişimler değişik nedenlerden dolayı gerçekleşmiş, dönemine göre farklı özellikler sunmuştur.

Suriye'de 1940'lı ve 1950'li yıllardaki darbe girişimlerinin sonrakilere daha kansız olduğu görülmektedir. Bu darbe girişimlerinde özellikle sivil can kayıplarının az olmasından dolayı böyle bir kanıya varmak mümkündür. 1940'lı yıllara kadar Osmanlı okullarında eğitim görmüş subayların darbe girişiminde bulunduğu ve bunların yanı sıra Halep, Şam eşrafının da etkili olduğu gözlemlenmiştir. 1950'li yıllarda ise darbecilerin profili değişmiş, daha çok partizan subaylar ve farklı azınlık gruplardan gelen subaylar öne çıkmıştır. Bu dönemdeki darbelerin sonuçları da farklı olmuştur. Özellikle 1954 darbesi incelendiğinde, Suriye tarihinin en demokratik seçimine zemin hazırladığı görülmektedir. 1950'li yılların ortasında dış baskılar ve Suriye'nin iç dinamiklerinden dolayı politikalar değişmiş ve Mısır'la birlikte Birleşik Arap Cumhuriyeti kurulmuştur. 1960'lı yılların başında ise darbe sayısı hızlı bir şekilde artmış ve 1963 sonrasında parti içinde de darbe girişimleri yaşanmıştır. Bunlardan biri olan 1970 darbesinde ise Esad ailesi yönetimi ele geçirmiştir.

638

Sonuç itibariyle 1945-1970 yılları arasında Suriye’de 34 ayrı darbe girişimi (kalkışma) olmuş, bunlardan 9’unda yönetim el değiştirmiştir. Kalan 25 kalkışma ise başarısızlığa uğramıştır. Tarihe bakıldığında, Suriye’de belirli dönemlerde her 9-10 ayda bir darbe girişiminin gerçekleştiği, hatta 1949 yılı içinde 3 ayrı darbe girişimi başarıya ulaşmış, 1962 yılında ise 6 ayrı darbe girişimi yaşanmıştır. Dolayısıyla belirtilen dönemde Suriye, dünyada en fazla girişiminin yaşandığı ülke olarak kayıtlara geçmiştir.

Anahtar Sözcük; Darbe, Suriye, Ortadoğu

A GENERAL OVERVIEW OF THE COUPS D’ETAT IN SYRIA BETWEEN 1945 and 1970

Abstract

Following the withdrawal of the French and the British from the third world countries, notable coups d’etat and coup attempts took place in these areas. It can be asserted that these incidents have been majorly observed in the Middle Eastern and Arabic territories. More than hundred and twenty coup attempts took place in the Arabic countries beginning from 1940s. Approximately forty of these attempts were successful, while over eighty failed. Syria is the most affected country in the region by these coups d’etat events. A review of the Syrian history would reveal the fact that these figures are one of the highest number of coup attempts figures which took place in the entire Arab world. These attempts were for various reasons therefore they had different characteristics.

It was observed that the coups d’etat between 1940s and 1950s were bloodless in comparison with the subsequent incidents. They have been so labeled because less civilian blood has been shed in these coups. The research also demonstrated that military officers trained at the Ottoman schools and influential figures in Aleppo and Damascus attempted to launch coups till the 1940s. In the 1950s, the coups started to develop a different profile and came to be staged mostly by officers who were partisan and of different ethical backgrounds. The outcomes of the coups in this period exhibited different characteristics. The examination of the 1954 coup d’etat in particular revealed that this event resulted in the most democratic election of the Syrian history. In the midst of the 1950s, the adopted policies underwent drastic changes due to external suppressions and Syria’s internal dynamics. This led to the foundation of the United Arab Republic together with Egypt. As of the early 1960s, the number of coups d’etat rapidly soared, and coup attempts occurred even within the party itself after 1963. As a result of the 1970 coup d’etat, the Assad family took over the government.

Consequently, 34 coups were attempted in Syria between 1945 and 1970, and nine of these resulted in governmental takeovers. The remaining 25 attempts failed. A historical review showed that Syria suffered from coup attempts every 9-10 months in various periods, and that even three successful coups took place in 1949 and six coups were attempted in 1962. These figures indicate that Syria was a country where the highest number of coup attempts were occurred.

Keywords: Coup d'etat, Syria, Middle East

GİRİŞ

1918 yılında, Osmanlı Devleti'nin Suriye'den çekilmesinden sonra bölgede yeni bir yönetim kurulmuştur. 1920 yılında Fransızların Şam'a girip yönetimi resmen ele geçirmesi nedeniyle aynı sene içerisinde Fransızlara karşı ayaklanma başlamıştır. Başlayan ayaklanmalar sonucunda yapılan görüşmelerde bir takım kararlar alınmıştır. Bu kararların bazıları şunlardır: 1936 yılında bir anayasa yapılması ve cumhurbaşkanının seçilmesi, 3 yıl içinde Fransızların Suriye'den çıkma sözü vermesi. Böylelikle olaylar kontrol altına alınmıştır. İlk seçimler ancak 17 Ağustos 1943 yapılabildiği görülmüştür. Seçimlerle yeni bir meclis kurulmuş ve cumhurbaşkanlığına Şükrü El-Kuvvetli seçilmiştir. Fransızlar, 17 Nisan 1946 tarihinde Suriye'den çekildiğini duyurmuş ve Suriye Cumhuriyeti'nin ilan edilip cumhurbaşkanı Şükrü El-Kuvvetli'yle yönetime devam edileceği açıklanmıştır. 1949'da yaşanan Filistin travmasıyla birlikte 1949,1951,1952,1954 yıllarında ve sonrasında yapılan darbelerle beraber 1957 yılında Türkiye'yle de bunalım yaşanmıştır. Bunların yanı sıra Suriye, 1958'de Mısır'la birleşmeye gitmiş fakat 1961'de yaşanan bir darbe sonucunda Mısır'dan ayrılmıştır. Devam eden yıllarda 1961-1963 darbeleriyle Baas Partisi yönetime gelmiştir. 1966 Darbesi ve 1967'de gerçekleşen Arap-İsrail Savaşı'ndan sonra 1970 Darbesi'yle Hafız El-Esad yönetimi ele geçirmiştir. Hafız El-Esad'ın yönetime gelmesiyle tek adam rejimi başlamıştır. 2000 yılında görevi, oğlu Beşşar Esad'a devralmıştır ve yönetim halâ Esad Ailesi'nin elinde bulunmaktadır.

Suriye'deki darbe ve darbe kalkışmalarına bakacak olursak; bölgenin en çok darbe yaşayan ülkesi Suriye olduğu görülür. Suriye'de 1945'ten bu yana 34 darbe girişiminde bulunulduğu ve bunlardan 9'unun başarılı olup yönetimi değiştirdiği görülmektedir. Kalan 25'i ise başarısız darbe olarak adlandırılmaktadır.

Suriye'de yaşanan darbeler analiz edildiğinde, bazı darbelerin ülkede istikrar ve istikrarsızlık açısından büyük değişimlere yol açtığı anlaşılmaktadır. Bazı darbeler ise isyan ve kalkışma hareketi adı altında değerlendirilmektedir. Bunlarda yönetimin attığı adımların büyük etkisi olmuştur. Bundan dolayı Suriye'de gerçekleşen ilk

darbelerde genel olarak yönetimi ele geçirilip iktidardaki kişiler değişmemiş ve rejimde büyük değişimler yaşanmamıştır. Darbeler sonucunda bazı ülkelerle olan ilişkilerin iyileştirilmesine yönelik girişimlerde bulunulmuştur. Örneğin Hannavi Darbesi Irak ve Ürdün'le yakınlaşmaya dönük olarak yapılmıştır. Darbecileri bir bölümü ise sosyal yapı açısından çok büyük farklılıklar yaşatmadan yönetimden ayrılmışlardır.

Darbelerin başlıca nedenlerine bakacak olursak; yönetimdeki kişilerin değiştirilmesi, sözde siyasi istikrarın sağlanması, siyasi ve askeri başarısızlıklardan dolayı yönetimin ele geçirilmesi ve ülke çıkarları doğrultusunda daha doğru adımların atılmasının istenmesidir. Örneğin 1949 yılında ilk başarılı darbe askeri başarısızlıklar nedeniyle ve ayrıca 1948'deki Filistin savaşından dolayı gerçekleşmiştir. 1967 Arap-İsrail Savaşı'ndan dolayı, 1968 olaylarından sonra 1970'de başarılı bir darbe gerçekleştiği görülmektedir. Yönetimdeki kişilerin değiştirilmesinden dolayı 1949 yılında Hüsnü El-Zaim'e karşı bir darbe yapılmıştır. Darbeye bakacak olursak Sami Hannavi ve arkadaşları Hüsnü El-Zaim'i yönetimden indirmişlerdir. Aynı şekilde 1949, 1954, 1963 ve 1970 yıllarında yapılan darbelerin ana amaçları ise farklı nedenlerden dolayı yönetimdeki kişilerin değiştirilmek istenmesidir.

Sonuç itibarıyla bütün darbeciler siyasi istikrarı sağlamak ve yaşanan siyasi başarısızlıkları bertaraf etmek için darbe yaptıklarını öne sürmektedirler. Hangi sebeple yapılmış olursa olsun darbelerin, belli siyasi, askeri ve toplumsal nedenlerin yanı sıra ülke çıkarlarının ön planda tutularak yapıldığı öne sürülmektedir.

641

Suriye'deki Darbeler ve Darbe Kalkışmaları

1. Muhammed Safa 1945 Darbe Kalkışması: Suriye tarihinin ilk darbe kalkışmasıdır. Muhammed Safa, Cumhurbaşkanı Şükrü El-Kuvvetli'yi indirmeyi hedeflemiştir. Darbenin ana hedefi, darbeden sonra Irak Devleti'yle birleşmeye gidilmesi düşüncesi idi. Ancak darbe önemli bir noktaya varmadan -daha darbe hazırlıkları yapılırken- bilgiler istihbarat şubesi tarafından ele geçirilmiştir. İkinci Şube Başkanı Sait Habbi tarafından yapılan müdahaleyle darbe engellenmiştir.

2. Muhammed Nasır 1945 Darbe Kalkışması: Muhammed Nasır ordunun önemli kitlelerini yöneten ve Suriye ordusunun çekirdeğinden gelen önemli bir kişiydi. Muhammed Nasır Yönetimi ele geçirmeye çalışırken ve darbeye kalkıştıktan sonra İkinci Şube Başkanı Sait Habbi tarafından bozguna uğratılmıştır.

3. 30 Mart 1949 Hüsnü El-Zaim Darbesi: Suriye'deki ilk başarılı darbesi olarak tarihe geçmiştir. Hüsnü El-Zaim 1894 yılında Halep şehrinde doğmuştur. Babası Osmanlı ordusunda görev yapan bir müfettişti ve 1915 Süveyş Kanalı Savaşı'nda şehit düşmüştü. Hüsnü El-Zaim ilkökul eğitimini Halep'te, ortaokul eğitimini

Şam'da aldıktan sonra İstanbul'da askeri rüştiye okulunda eğitim görmeye başlamıştır. 1917 yılında Edirne'de teğmen olarak eğitimini tamamlayarak Medine'de askeri hizmetine başlamıştır. 1918'in başlarında Filistin savaşlarında İngilizlerin eline esir düşüp Mısır'a nakledildi. Serbest bırakıldıktan sonra Faysal Arap Ordusu'na katıldı. Ordudaki görevinden istifa ederek 1921 yılında Suriye'de kurulan Fransız ordusuna (Fransız Doğu Ordusu) katıldı. 1928 yılında Şam'da askeri okulda eğitim gördükten sonra, önce teğmen daha sonra üsteğmen rütbesi verildi ve 1934 yılında yüzbaşılığa terfi etti. 1941 yılında Fransa'da gördüğü askeri eğitiminin ardından albay rütbesine yükseldi.

1945 yılındaki iki başarısız darbe kalkışmasından sonra 1949 yılında Mart'ın 29'unu 30'una bağlayan gece, sabaha karşı saat 02:30 civarında Edip El-Çiçekli komutanlığında Katana'da bulunan askeri birliklerden piyade ve zırhlı birlikler Şam'a doğru ilerlemiştir. Şam'da en önemli devlet dairelerini ve merkezleri ele geçirmeyi hedeflemişlerdir (Başbakanlık, Cumhurbaşkanlığı, Parlamento, Merkez Bankası, Radyo, Telefon İdaresi, Polis ve Güvenlik Merkezi, Genelkurmay Başkanlığı ve Jandarma vs). Aynı zamanda bazı askeri gruplar Cumhurbaşkanı (Şükrü El-Kuvvetli), Başbakan (Halid El-Azm), güvenlik ve istihbarat sorumlularının evlerinin yanı sıra bazı siyasi liderlerin evlerine de baskın yaparak tutuklamalar gerçekleştirmiştir.

642

Sabah saat 07.00'de radyo yayınlarını keserek onun yerine darbeci subaylardan ilk bildiri okunmaya başlanmıştır. Bildiride ordunun neden bu kalkışmayı gerçekleştirdiğini açıklamışlar, darbenin demokrasi ortamını hazırlamaya yönelik olduğunu savunmuşlardır. Darbeden sonra cumhurbaşkanının görevinden alınması, sokağa çıkma yasağı gibi benzer adımlarla ülkeyi kontrol etmeye başlamışlardır. Darbenin ilk günlerinde genellikle ordu ve halkta adeta bayram havası bir sevinç hâkim olmuştur. Bunların ana nedeni ise Kuvvetli'nin orduya karşı tutumu, yapılan yolsuzluklar ve kamu mallarının farklı alanlarda harcanması gibi devlet tarafından yapılan uygulamaların halkın tepkisini çekmesiydi.

Hüsnü El-Zaim, halktan aldığı yüksek destekten dolayı tek adam olma yolunda adımlar atıp, yapılan cumhurbaşkanlığı seçiminde de yüksek oyla seçildikten sonra kendine olan güveni daha da artmıştır. Bunlarla beraber ordudan çok sayıda subay ve erin görevlerinden ihraç edildiği, bunların bir kısmı ise Filistin Savaşı'nda kahramanlık madalyaları almış olmasına rağmen, askeri elbiselerini çıkarttırılıp memleketlerine ve evlerine gönderilip hiçbir destek sağlanmadan açlığa mahkûm bırakılmış, hatta bazılarının dilencilik yaptığı da görülmüştür.

Hüsnü El-Zaim, bu darbenin yurtdışından destek almadığını, hiçbir yabancı emir veya parasal yardımın olmadığını öne sürmüş olmakla birlikte, o dönemde birçok

siyasetçi, analist ve yazar bu görüşü benimsemiştir. Bu fikri benimseyenlerin lehine, darbeye ABD'nin destek verdiğine dair bazı ipuçları ve belgeler ortaya çıkmıştır. Bunların yanı sıra Amerika'nın verdiği destekten dolayı yeni yönetim Amerikan Tapline petrol hattının (Trans Arabian pipeline) Suriye'den geçmesine ve limanlarından ihracat yapılmasına izin vermiştir. Oysa Arap dünyasındaki hâkim olan görüş petrolü kesmek ve satmamaktı (Petrolün silah olarak kullanılması gerektiğinin farkındalığı özellikle de savaşa katılan Suriye gibi bir ülke için daha da geçerlidir). Ayrıca darbeden önce Suriye'ye 300.000 Filistinli mültecinin yerleştirilmesine razı olmasına rağmen bunu Ben Gurion'un onaylamadığı daha sonra ortaya çıkmıştır.

1969 yılında yayımlanan "Devletler Oyunu Bir CIA Elemanının Anıları" adlı bir kitapta: "Hüsnü El-Zaim darbesinin bizim hazırlayıp planladığımız bir darbe olduğunu ve darbe planının büyükelçilikte ortaya konulduğunu ve bunun çok gizlice yapıldığını; ancak bazı Suriyeli siyasetçilerin kuşku duyduklarını söyleyebilmekteyiz." Bunların yanı sıra Suriyelilere veya Hüsnü El-Zaim'e verilen önemli merkezlerin ele geçirilmesi olayının yanı sıra darbe hazırlığı aşamasında para harcandığı da öne sürülmüştür. (Copeland, M. Çeviri İbrahim C. s. 39-59). Bu darbe ile ilgili çok önemli kişilerin görüşleri sıralayacak olursak;

1949 yılında Hüsnü El-Zaim darbesinden sonra Başbakan Faris El-Huri (Faris al-Khoury) aşağıdaki sözü ifade etmiştir²⁷⁰;

"Arap dünyasında yeni bir sayfa açıldı ve bu sayfa yarım yüzyıl boyunca açık kalacaktır."

Başbakan Lütfi El-Haffar'ın şu ifadede bulunmuştur;

"Bütün askeri darbeler iki sonuçtan birisine varır; ya kaos ya da kontrol edilemeyen bir askeri diktatörlük."

O dönemde ABD diplomatı olan Hentun, Suriye'de darbeye karşı olup, darbeye ilgili şu cümleyi dile getirmiştir;

"Sizi temin ederim ki biz şuan bir dizi işlere başladık ve bunun sonu hiç gelmeyecektir." (Copeland, M. Çeviri İbrahim C. s. 59)

270 Faris al-Khoury; 1877-1962 yılları arasında yaşadı, 1919 yılından sonar Maliye Bakanından serbet çalışma, parti kurma, BM'lerde Suriye'yi temsil eden ve başbakanlık yapan deneyimli bir siyasetçidir.

4. 14 Ağustos 1949 Sami El-Hannavi Darbesi²⁷¹:

13 Ağustos 1949'da Katana'da (Şam'ın 30 km batısında) bir toplantı gerçekleşti. Toplantıda; Albay Sami El-Hannavi, Albay Alaeddin Kavvas, Teğmen İsam Meryud, Muhammed Rifai, Ferid Seyf Derviş, Asteğmen Musatafa Davalivi, Asteğmen Hasen Haddi, Muhammed Maaruf, Asteğmen Yakup Bayyid, Teğmen Musatafa El-maliki, Teğmen Antuan Huri, Asteğmen Hüseyin El-Hâkim ve Teğmen Galip Şakfah bulunmaktaydı. Bu toplantıda 13-14 Ağustos'a bağlayan gece bir darbe yapılması kararlaştırıldı. Ayrıca, Şam'daki birçok askeri birlikten hazırda bulunmaları ve durumu gözetlemeleri istenmiştir. Toplantıda her birinin görevleri küçük kâğıtlara yazılmış, operasyonlara başlanmıştır. En önemli görevleri ise; Cumhurbaşkanlığı sarayını ve başbakanı zapt etmek, bazı önemli kamu binalarını içindekilerle beraber ele geçirmektir. Darbeciler gece saat 01:00'de Katana'dan Şam'a doğru hareket ettiler ve bu bölgeleri sırayla ele geçirdiler. Bu toplantıda Albay Sami El-Hannavi darbe komutanı olarak belirlendi.

Albay Alaeddin Kavvas darbe komutan yardımcısı seçilmiş, diğer askerler ise farklı görevlere dağıtılmıştır. Bu görevler arasında en önemlisi ise cumhurbaşkanı Hüsnü El-Zaim'i yakalama göreviydi. Bu görev için Fazıl Abu Mansur ile 6 zırhlı araç ve 60 askerle cumhurbaşkanlığı konutuna intikal ettiler. Saray kuşatmaya alındı ve içeri girildi. Bu esnada, başbakan Muhsin El-Barazi'yi yakalamak için birkaç subay ve 3 zırhlı araç ile 30 asker operasyon düzenledi. Ayrıca Şam Emniyet Müdürlüğü'nü de bazı subaylarla beraber 3 zırhlı araç ve 30 asker kontrol altına aldı. Bunun yanı sıra merkez bankasının da ele geçirilmesi için askerler gönderildi. Jandarma komutanlığını ele geçirmek için de 3 zırhlı araçla 30'a yakın asker gönderildi. En seçkin subaylar ise Genelkurmay başkanlığını ele geçirmek ve kontrol altına almak için görevlendirildi. Tüm bunlarla birlikte Hüsnü El-Zaim'e yakın subay ve siyasetçileri yakalamak için de operasyonlar düzenlenmiştir. Şam'ın önemli noktalarını ele geçirmek ve oradaki darbeyi başarılı kılıp, ilan etmek için 7 grup görevlendirilmiştir. Bunların her birinde birden fazla subay bulunmaktaydı.

Darbenin en önemli aktörlerinden birisi olan, Hüsnü El-Zaim ve Muhsin El-Barazi'yi kurşunla infaz eden kişinin günlüklerine bakıldığında; saraya varmadan 300 metre önce arabalardan inilip, zırhlı araçları iki gruba ayırıp cumhurbaşkanlığı konutunun kuşatmaya alındığı yazılmaktadır (Abu Mansur, F. s. 68-70). Yazılanlara göre o

²⁷¹Sami El-Hannavi Halep'te 1879 yılında doğmuştur. Liseye kadar Halep'te eğitim görmüş, İstanbul'da harp okulunu 1916 yılında bitirmiştir. 1. Dünya savaşında Kafkas ve Filistin cephesinde bulunmuştur. 1947 yılında albay rütbesine ve 1949'da Zaim darbesinden sonra genelkurmay başkanlığına yükselmiştir. 1950'de Muhsin El-Barazi'nin bir akrabası tarafından Beyrut'ta öldürülmüştür. El-Barazi'nin ailesi öldürme kararını Hannavi henüz yönetimdeyken vermiştir. Hannavi'yi takip eden Hırşu (Hırçu) El-Barazi, Hannavi'yi Beyrut'a kadar takip ederek, Beyrut'ta sokağın ortasında öldürmüştür. Öldürürken de Muhsin Barazi'nin öcünü aldığını söylemiştir.

bölgeye sessizce girilmiş, 4 motosikletli inzibat gözaltına alınmış, silahlarına el koyulmuş ve sessizce cumhurbaşkanının konutuna ilerlenmiştir.

Bölgede ele geçirilmesi gereken noktalar kontrol edilmiş, askerler konutun çevresine dağıtılmıştır. Cumhurbaşkanlığı muhafız alayı komutanına da rüşvet verilerek oradan uzaklaşması sağlanmıştır. Darbeciler yanlarında Çerkez kökenli birini - Ethem- getirerek, içerdeki 30'u aşkın Çerkez muhafızla konuşmuş, onları teslim olmaya ikna etmiştir. Ardından kapıya kadar gelinmiş, Hüsnü Zaim çağırılmış ve götürülmüştür. İlerleyen birkaç saat içinde ise bütün önemli noktalardaki bekçiler gözaltına alınmış, buralar da darbeciler tarafından kontrol sağlanmıştır. Hüsnü Zaim ve Muhsin Barazi olay günü içinde sözde askeri bir mahkemede hızlıca yargılanıp, aynı gün infaz edilmiştir. Böylece Hüsnü Zaim'in dönemi bitmiş ve yeni bir dönem, "Sami El-Hannavi" dönemi başlamıştır. (Abu Mansur, F. s. 70)

Darbeciler ilk bildirilerinde; Hüsnü Zaim ve komuta ordusuna karşı 30 Mart'ta bir darbe gerçekleştirildiğini, bu darbenin ana nedeni olarak Suriye'yi kargaşadan kurtarmak ve ülkeyi onurlu bir yere getirmek olarak açıklanmış, Zaim yönetiminin bunu yapamadığı belirtilmiştir. Darbeciler, Zaim ve beraberindekilerin ülkenin kamu mallarının önemli bir kısmını uygunsuz harcadıklarını, ülkenin kutsallarını ayaklar altına aldıklarını, ulusun egemenliği ve çıkarlarıyla oynamaya başladıklarını söylemiştir. Zaim yönetiminin dış politikada da başarısız olduğu ve ordunun bundan kurtulmayı bir görev bildiği de dile getirilmiştir. Darbeciler, ülkeyi bu diktatörden kurtardıktan sonra tekrar kışlasına döneceğini, devlet yönetimini siyasetçilere bırakacağını bu bildiride taahhüt etmiştir.

Darbeciler ikinci bildirilerinde ise Yüksek Askeri Şuranın kurulduğunu ve bütün yetkileri -yargı, yasama, yürütme- elinde tuttuğunu ve bir hükümet seçildiğinde bu yetkilerin onlara bırakılacağını söylemiştir. Bu bildiride sözü geçen yönetim kadrosunun kökenleri incelediğinde; 2 Sünni Arap, 2 İsmaili, 2 Alevi, 1 Hristiyan, 1 Çerkez, 1 Dürzî, ve 1 Kürt subaydan oluştuğu anlaşılmaktadır.

Üçüncü bildiride ise cumhurbaşkanı ve başbakan için bir mahkeme kurulduğu ve mahkemeden sonra ikisinin de infaz edildiği bildirilmiştir.

Bu darbenin subaylarına genel olarak bakarsak; Fransa'nın kurduğu Suriye Doğu Ordusuna hizmet ettiklerini ve Mısır, Suudi Arabistan yerine Verimli Hilal ile -yani Irak- birleşme ve yakınlaşmayı düşündükleri fikrini açıkça ortaya koymuşlardır. Bu fikir darbe yapmalarında en önemli nedenlerden biriydi. Darbeden sonra yönetimin sivillere devredildiğini ve yeni bir hükümetin kurulduğunu, (burada hem hükümet, hem de cumhurbaşkanı görevi üstlendiğini) anayasa yapımı ve ona benzer hazırlıkların yapıldığını, siyasi partilerden destek alındığını (Halk Partisi gibi) ve

değişik düzenlemelerin uygulandığını görmekteyiz. Ancak en önemli ve başta gelen değişim ise Irak'la girilen gizli diyalog olmuştur. Aynı dönemde yazılan Amerika'nın istihbarat raporlarına bakıldığında ise askerlerin Irak ile birleşmeye sıcak bakmadıklarını ve diğer komşu Arap ülkeleriyle savunma antlaşmaları yapmayı düşündükleri fark edilmektedir. Bu dönemin sonuna doğru ise Haşim El-Atasi cumhurbaşkanı seçilmiş, Suriye ve Irak'ın birleşme meselelerini rafa kaldırmıştır. Ancak kısa bir süre sonra farklı nedenlerden dolayı yine bir darbe hazırlığı ve darbe girişimi gerçekleştirilmiştir.

5. 19 Aralık 1949 Edip El-Çiçekli Darbesi:

Edip El- Çiçekli 1909 yılında Hama şehrinde önemli ve tanınmış bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Hama'da ilkokulunu okudu. Devamında meslek okulu, ardından Şam'da askeri okulu bitirdi. Daha sonra Fransa'nın Suriye Doğu ordusu, Suriye Ordusu ve Suriye'nin özgürlüğü için savaşan subaylarından biri oldu. Filistin savaşına karşı olan ve Hüsnü Zaim'e destek verdiğini ancak anlaşmazlıklardan dolayı görevden uzaklaştırıldığını, daha sonra Sami Hannavi darbe planında rol aldığını görmekteyiz. Sami Hannavi onu albay rütbesiyle alay komutanlığına getirirse de Çiçekli verilen görevden memnun olmamış ve subaylarla ilişkilerinden, cumhurbaşkanıyla anlaşmazlıklarından dolayı 19 Aralıkta yönetime el koyduğunu ilan etmiştir. Bu darbeye sebep olarak; Hannavi'nin ve arkadaşlarının ordunun ve ülkenin selametine tehlike oluşturduğunu öne sürmüştür. Cumhuriyet rejimini kurmak için bu darbenin yapıldığını ve eski askeri şurayı dağıtıp onun yerine yeni askeri şura kurduğunu da bildirmiştir.

646

İlk bildiriye göre orduda bir gerçeğin farkına varılmıştır ki Tümgeneral Hannavi, kayınpederi Esad-Talas ve bazı siyasetçiler; orduya, ülkeye ve cumhuriyet rejimine karşı yabancı ülkelerle beraber komplo kurmaktaydılar. Askerlerin tüm uyarılarına rağmen bu davranışlarına devam etmişlerdir. Bundan dolayı ülkeyi muhafaza etmek, birliğini sağlamak, Cumhuriyet rejimini korumak amacıyla yönetime el koyduklarını ve siyasete karışmayacaklarını ilan etmişlerdir. İleride yönetimin siyasetçilere bırakılacağı da söylenmiştir.

Hannavi, darbe planına göre ilk başta orduyu kurum olarak ele geçirmeyi hedeflemiştir. Darbe yapıldıktan sonra ordu içindeki en önemli komutanlıkların belli kişilere verildiği görülmektedir (Örneğin; Genelkurmay Başkanlığına Tuğgeneral Enver Bennut, Topçu Mekanize Birliği Komutanlığına Aziz Abdul-Kerim, Hava Kuvvetleri Komutanlığına Albay Muhammed Nasr ve ikinci istihbarat şube başkanlığına Albay Said Habbi getirilmiş, kendisine yakın diğer subaylar da benzer görevleri üstlenmiştir).

Bu dönemde kırsal alanlardan ve küçük kasabalardan gelen subaylar ve askerlere daha fazla rol verildiği dikkat çeken ayrı bir husustur. Edip El- Çiçekli, kendi iddiasına göre de Birleşik Krallığın projelerine karşı çıkan bir asker konumundadır. Bunların yanı sıra ordu içinde bir tasfiye hareketinin başladığı, bazı suikastların yapıldığı (Örneğin 1 Ağustos 1950 Hava Kuvvetlerinden sorumlu Albay Muhamed Nasr faili meçhul cinayete kurban gitmiştir) görülmektedir. Çiçekli'ye yapılan suikasttan sağ kurtulan bazı subaylar yara alarak kurtulmuş ve aynı dönemde Hannavi Beyrut'ta öldürülmüştür. 1951 yılında Edip El-Çiçekli'nin daha çok güçlendiği dikkat çekmektedir. Ancak Genelkurmay başkanı Enver Bennud'un siyasi hırslarına engel olduğu için ve Bennud'un geldiği şehirden dolayı -Halep kökenli olmasından dolayı- daha önce emekliye sevk edilen Nazım el-kutsi gibi güçlü kişilerden faydalanmıştır. Bennud'un Halk partisini güçsüz bırakmaya çalıştığını fark eden ve bu sebeple buradan bir darbe gelebileceği düşünen Edip El- Çiçekli onu Ankara'ya askeri ateşe olarak atamıştır.

Bu dönemde askerler ve siviller arasındaki gerginlik devam etmiş ve bunları sonucunda Nazım El-Kutsi'nin kurduğu hükümet ancak 1 gün sürmüştür. Kutsi'den istifası istenmiş ve Halid El-Azm'a teklif götürülmüş böylece hükümet yeniden kurulmuştur. Bu hükümetle parlamentoyu güçlendirmek amacıyla anayasa yazılmış ve kuvvetler ayrılığı ilkesi yasaya eklenmiştir. Parlamenteoya bu yeni anayasada yeni bir yasal zemin hazırlanmış daha da güçlenmiştir. Devamında Halid Azm hükümeti düşmüş, yerine Nazım El-Kutsi'ye görev verilmiştir. Kutsi hükümet kurmuş, ancak Çiçekli'nin baskıları sonucu Fevzi Siloyu savunma bakanlığına getirmiştir. Çiçekli'nin ısrarının ana nedeni ise Halk Partisine güvenmemesidir.

Çiçekli döneminde ordu sivil hayata sürekli müdahalede bulunmaktaydı. Bu dönemde birkaç başarısız darbe kalkışmasının daha gerçekleştiği görülmektedir. Dış ülkelerle ilişkilerin iyileştiği, özellikle Suudi Arabistan ile daha iyi bir yere geldiği ve ordunun modernizasyonuna önem verildiği, ordunun güçlendirilmeye çalışıldığı dikkat çekmektedir. Bu dönemde dış desteğin Mısır ve Suudi Arabistan'dan geldiğini, Batı ile ilişkilerin geliştiğini, sol ekonomist akıma karşı gelindiğini ve onların baskı altına alınmaya çalışıldığı da görülmektedir. Aynı zamanda hem sol hem İslami gruplar hükümete karşı, özellikle ABD ile yakınlaşmaya gidildiği için sokağa dökülmüştür. Bu grupların; askerlerin sivil alanlardan çekilmesini istediklerini, ne Doğu ne de Batı bloğuna katılmamaları fikrini savunduklarını görmekteyiz. Edip Çiçekli döneminde; 1950 yılında 2, 1951 de 1, 1952' de 2, ve en son 1954'e 1 darbe kalkışması gerçekleşmiştir. Özellikle 1954'teki darbe girişiminin önemli bir sorun teşkil ettiğini görmekteyiz. Bu döneme baktığımızda 1953-1954 yılında Suriye'nin güneyinde farklı sorunların ortaya çıktığı ve Dürziler ile ters düşüldüğü görülmektedir. Rakamlar net olmasa da birçok kişinin katledildiği iddia edilmektedir.

1950'lerde başarısız darbe kalkışmaları yaşanmıştır. Özellikle Çiçekli'nin Dürzîler ile yaşadığı sorunlar öne çıkmış ve Edip Çiçeklinin daha sonra öldürülmesine de bu olaylar sebep olmuştur. Edip çiçekli ilk önce Lübnan, Suudi Arabistan, Fransa ve en son Brezilya'ya sığınmış 1964'de bir af çıkartılmıştır. Suriye'ye dönmeyi düşünmüş, ancak o dönemde Dürzî dağından giden Nevvaf Gazale adlı bir Dürzî, Edip El-Çiçekli'yi 5 kurşunla öldürmüştür.

Edip El- Çiçekli döneminde (1949-1954 arasında) 13 hükümet göreve gelmiştir. Aralık 1951 ve Haziran 1952'de Fevzi Silo iki ayrı hükümet kurmuştur. Temmuz 1953'de ise Edip Çiçekli yeni bir hükümet kurup Şubat 1954'e kadar ülkeyi kendisi yönetmiştir.

24 Şubat 1954 yılında Edip El-Çiçekli'ye karşı Suriye'nin değişik illerinde darbe girişimi başladığı ve ordunun önemli bir kısmının o illerde kontrolden çıktığı görülmüştür. Devamında Şam'da da Çiçekli'ye karşı gelinmesinden dolayı Edip El-Çiçekli bunlara karşı gelmek yerine kan dökülmesin diye yönetimi devretmeyi kabul etmiş ve istifasını vermiştir. Çiçekli Lübnan'a gitmiş ve daha önce Çiçekli'ye yakın olan Memun El-Kezberi cumhurbaşkanlığına gelmiştir. Ancak buna itirazlardan dolayı Haşim El-Atasi geçici cumhurbaşkanı olarak seçilmiş ve Sabri El-Asari bir hükümet kurmuştur. Bu hükümet Mart 1954'te göreve başlamıştır.

648

Bu darbelerden anlaşılıyor ki Çiçekli, orduda ve istihbarat alanında güçlü olmasına ve siyasi partileri yasaklamasına rağmen yönetimi elinde tutamamıştır. Muhalefetin bir kısmını cezaevine göndermesi, muhalefete katılan halk ve öğrenci hareketi, ordunun da bunlara katılması ve son dönemdeki yaşanan sorunlardan dolayı yönetimi elde tutabilmesinin imkânı kalmamıştır. Katliam ve kan dökülmemesi için yönetimden istifa etmiş ve Lübnan'a gitmiştir. Edip El-Çiçekli'nin hükümeti teslim ettiği sivil yönetim aynı yıl içinde (1954) seçime hazırlık yapmış, Suriye'nin en demokratik seçimi o yıl gerçekleşmiştir.

6. Muhammed Nasır'ın Temmuz 1950 Darbe Kalkışması: 1949 Edip El-Çiçekli Darbesi'nden sonra Albay Muhammed Nasır darbeye kalkışmış ve yönetimi ele geçirmeye çalışmıştır. Ürdün ile bağlantıya geçerek destek istediğini belirtmiştir. Soruşturmalarda Askeri İstihbarat İkinci Şube Başkanı Yarbay İbrahim El-Hüseyn'inin verdiği ifadeye göre, yaptığı darbenin amacının Şükrü El-Kuvvetli'yi cumhurbaşkanlığına iade etmek olduğunu söylemiştir. Ayrıca cumhurbaşkanının askerlere karşı zayıf ve güçsüz birisi olduğundan ülkeyi perde arkasından yönetmeye çalıştığını belirtmiştir. Öte yandan subaylar, sonucu ne olursa olsun kuvvetli bir cumhurbaşkanının göreve getirilmesi gerektiğini düşünmekteydi. Şükrü El-Kuvvetli'nin dönüşüyle, "ona karşı gelenlerin öldürülmesi gerekirse öldürülür"

ifadesinde de bulunmuştur. Daha sonra Nasır, 31 Temmuz 1950 yılında Mezze Havaalanı'nda öldürülmüştür.

7. Behiç Kellas'ın Ağustos 1950 Darbe Kalkışması: Ekrem El-Horani, Suriye'de yönetimi ele geçirme planlarını uzun zamandır yapmaktaydı. Yandaş askerlerden destek alarak planını uygulamaya çalışmıştır. Planına destek veren kişilerden en önemlileri Albay Behiç Kellas'ın yanı sıra Yarbay Hasan El-Hayır'dı. Ürdün yönetimi de bu darbeye destek vermiştir. Ancak İstihbarat İkinci Şube Başkanı Sait Habbi 25 Ağustos 1950 tarihinde Doktor Munir El-Aclani'nin darbe planına yardım ettiğini öğrendi. Darbenin önceden öğrenilmesi sayesinde darbe bozguna uğradı. Bunun sonucunda Behiç Kellas'a 2.5 yıl, Reşit Kellas ve Muhiyeddin Murad'a da 5'er yıl hapis cezası verilmiştir.

8. Enver Bennud'ın Şubat 1951 Darbe Kalkışması: Şubat 1951 yılında Genelkurmay Başkanı orduyu ele geçirip, Edip El-Çiçekli'yi ordudan ve yönetimden uzaklaştırmaya çalışmıştır. Hem subaylar hem de siyasetçiler Enver Bennud'a destek vermişlerdir. Buna rağmen, darbenin başarısız olmasından sonra ordu komutanının ordudan uzaklaştırılıp Türkiye'ye askeri ateşe olarak atanması kararına varılmıştır. Diğer katılanlar ise gözüaltına alınmıştır.

9. Adnan El-Maliki'nin 15 Aralık 1952 Darbe Kalkışması: Mısır'daki Temmuz 1952 darbesinden dolayı Muhammed Necip'i tebrik ettiği sırada istihbarat ikinci şube başkanı İbrahim El-Hüseyn'in aldığı bilgiler neticesinde Adnan El-Maliki ile Ekrem El-Horani'nin bir askeri darbe planladıklarını öğrenmiştir. Edip El-Çiçekli'nin hemen Şam'a gelip Yarbay Adnan El-Maliki'yle havaalanında görüştüğünü belirtmiş ve isteklerinin yerine getirilmesini talep etmiştir. Bu istekler; Edip El-Çiçekli'nin partisinin (Hareket El-Tahrir) fesh edilmesi, sözde askerlere yapılan bağışların durdurulması, siyasi özgürlükler ve parti kurma özgürlüklerinin verilmesi şeklindedir. Edip El-Çiçekli'nin isteklere olumlu baktığı mesajını verip darbeye kalkışanların cezaevine atıldığını öğrenen Adnan El-Maliki ve El-Horani Lübnan'dan siyasi sığınma talebinde bulunmuşlardır.

10. Doktor Munir El-Aclani'nin 24 Aralık 1952 Darbe Kalkışması: Doktor Munir El-Aclani, bazı ordu subayları ile darbe planları yaparken yakalanıp cezaevine konulmuştur. Bu darbede ana amaç Irak'la birleşmekti.

11. 1953-1954 Öğrenci ve Halk Hareketi: 1954 Subayların Darbesi (25 Şubat 1954 Darbesi) genel olarak 1953'te özellikle öğrenci ve halk arasında yayılan itaatsizliklerle başlamıştır. Çeşitli illerde gösteriler yapılmış ve 24 Şubat'ta Suriye'deki bazı illerde askerler yönetime karşı gelmiştir. Kuzey Bölge Komutanlığı yayınladığı birinci bildiride; "Suriye ordusunun subay ve erleri olarak bu darbeden sonra askeri birliklerimizi kışlalara çekeceğimize ve askeri gelenekten çıkmayacağımıza söz

vererek, Çiçekli 'den kan dökülmemesi için yönetimi bırakıp yurt dışına çıkmasını istiyoruz." demiştir.

Ancak darbenin arka planına bakıldığında; Suriye'de değişik dönemlerde partilere yapılan baskılardan ve siyasi hayatın zedelemesinden dolayı, 1953'te başlayan öğrenci hareketleri ve ona katılan vatandaşları durdurmak için askerlerin sokaklara indikleri görülmektedir. Bu hareketin daha da büyüdüğü ve bazı bölgelerin yönetime karşı silah kullandıkları ve çatışmalar –özellikle Dürzî Dağında- yaşandığı, birçok siyasetçinin gözaltına alındığı ve bazılarının da ev hapsi verildiği dikkat çekmektedir.

İlk başta askeri hareketlerin bunları kontrol altına aldığı sanılsa bile aslında orduda ve halkta Çiçekli'ye karşı büyüyen bir tepki vardır. Bunlarla beraber Çiçekli'nin yaptıklarını ortaya çıkaran bazı subaylar görevden alınmış veya uzaklaştırılmıştır. Bu darbeye özellikle azınlıklar daha fazla destek vermiştir. Burada darbenin asıl amacının siyasi hayatı normale döndürmek olduğu darbeciler tarafından bildirilmiştir. Edip El-Çiçekli'ye yakın kişiler ordudan uzaklaştırılmış aynı zamanda Çiçekli'nin uzaklaştırıldığı subaylar orduya iade edilmiştir. Siyasete konulan bazı yasaklar siyasetçi ve partilere kaldırılmıştır. Bu yapılanlara bütün olarak bakıldığında, bu seçimlerden en iyi sonuçları alanların başında sol hareketin geldiği ve orduda sol akımın daha da güçlendiği belirtilebilir. Bazı partilerin daha da güçlenmesi ve partizanlığın ön plana çıkması da dikkat çekicidir. Bunun sonucunda cumhurbaşkanı Haşim El-Atasi, Faris El-Huri'ye hükümet kurma teklifi götürmüş ve birkaç partinin katılımıyla hükümet kurulmuştur. Ancak bu hükümet baskılara dayanamayıp istifa etmiştir. Daha sonra başka bir hükümet kurulmuş ve 1955 yılında bir cumhurbaşkanı seçimi yapılmıştır. Sol partilerin Halid El-Azm'a destek vermesine rağmen, Şükrü El-Kuvvetli Vatan Partisinin desteği ile cumhurbaşkanlığı seçimini kazanıp yeniden cumhurbaşkanı olmuştur. Bu dönemde kargaşa, darbe kalkışmaları (1956-1957 darbeleri), dış baskılar ve bütün sorunlara rağmen 1958'de Mısır ile birleşmeye kadar gidilmiştir. Artık yeni bir dönem başlamış, 1958-1961 yılına kadar Birleşik Arap Devleti içinde yer alan Suriye, Mısır ile beraber farklı bir yapıya ulaşmıştır. Cumhurbaşkanı da Cemal Abdul-Nasır olmuştur.

12. Sultan El-Atraş'ın 27 Aralık 1954 te Devlete Karşı Gelmesi: 1953 başlayan, 1954 yılında son bulan ve Edip El-Çiçekli'ye karşı farklı bir şekilde ayaklanma başlattı. Devlet, kalkışmanın başındayken Dürzi temsilcilerin Şam'da gözaltına aldı. Arap (Dürzi) Dağı'nda buna karşı bir ayaklanma başladı ve bütün Suriye'ye yayıldı. Olayların ardından Edip El-Çiçekli yönetimi bıraktı. Müdahale sonunda onlarca kişi ölmüştür. Ayrıca Arap (Dürzi) Dağı ile geçirilmiş ve El-Atraş Ailesi'nin Ürdün'e kaçtığı öğrenilmiştir.

13. Muhammed Safa 1955 Darbe Kalkışması: Albay Muhammed Safa Irak'la birleşmeyi düşünmüştür. Daha önceki dönemlerde Suriye Özgür Hükümeti'ni Bağdat'la birleşmeyi planlamıştır. Orduda kendisini destekleyen askerlerle beraber darbe kalkışmasına girişmiştir. Ancak darbe bozguna uğratıldı ve Albay Muhammed Safa ordudan uzaklaştırıldı.

14. Kasım 1956 Edip El-Çiçekli Darbe Kalkışması: Eski Cumhurbaşkanı Edip El-Çiçekli, Beyrut'ta Muhammed Safa, Muhammed Maruf, Gassan Cedid ve Salah El-Çiçekli gibi isimlerin yanı sıra diğer muhalif kişilerle özellikle Suriye'nin Mısır'la veya Irak'la birleşmesini isteyenler bir araya gelmişlerdi. Ayrıca bir diğer hedefleri ise ordudaki sol akımı uzaklaştırmaktı. Bunların yanı sıra Suriye'de o dönemdeki en önemli ailelerin çocukları (Dürzi Lideri Prens Hasan El-Atraş ve eski Cumhurbaşkanı Haşim El-Atasi'nin oğlu Adnan El-Atasi) gibi kişilerden de destek görmüşlerdir. Bahar 1956 yılında Misak-ı Milli Bildirisi'yle neler yapılması gerektiğini yazılı şekilde ortaya koymuşlardı. Bunların başında, bazı siyasetçi ve asker kökenlilere suikast düzenlemesi, Irakla birleşmek için Iraklı siyasilerle diyalog kurulması, Halep'te olaylar çıkması nedeniyle Halep'e Irak ordusunun müdahale etmesi, Irak Hükümeti'nden 1 milyon Irak dinarı istenmesi, Suriyeli militanların Irak'ta eğitim görmesi, Suriye'deki sol hükümetin Mısır'dan destek aldığı ABD, Birleşik Krallık ve Irak istihbarat biriminden destek istenmesi gibi talepler içermektedir. Ancak Irak'ın bazı maddeleri kabul etmeyip uygulanmasında sıkıntı yaşanabileceğini ortaya koymuşlardır. Bu hareketin sonucunda, bu bildiriye destek verip Suriye'de bulunanların büyük kısmı hapse atılmıştır.

15. Haşim El-Azm 1957 Darbe Kalkışması: Askeri İnzibat Yarbayı Haşim El-Azm bazı subay ve siyasetçilerle görüşmelere başladı. Bu görüşmelerde Suriye'deki hükümetin sol akımdan uzak tutulup Mısır'la bir yakınlaşmaya gidilmesi gerektiği konuları masaya yatırıldı. Haşim El-Azm'ın darbe kalkışması öğrenildi ve yurtdışına askeri ateşe olarak gönderildi.

16. Edip El-Çiçekli Temmuz 1957 Darbe Kalkışması: Edip El-Çiçekli'nin, Roma'da ki askeri ateşe İbrahim El-Hüseyni'yle birlikte darbe planı yaptığını, birçok subay ve siyasetçiyle bağlantıya geçtiklerini ve bunların yanı sıra Şam ABD Büyükelçisinin onlara yardım ettiği öğrenildi. Bundan dolayı Suriye-ABD arasında gerginlik yaşanmıştır.

17. Katana kalkışması (Abdul-Gani Kannut) Mart 1957: Cumhurbaşkanı Şükrü El-Kuvvetli'nin ordudaki sol hareketi bozguna uğratmaya çalışmaya başlamıştır. Bunu gerçekleştirmek ve olası darbe kalkışmasını engellemek için orduda askerlerin yerini değiştirmeye başladı. Bunların bir kısmı yurt dışında bir kısımda yurt içinde

farklı bölgelere ve askeri birliklere gönderildi. Darbe kalkışmasının başarı şansı yüksek olmasına rağmen Ekrem El-Horani darbe girişimine destek vermemiştir. Bunun nedeniyse sol subayların daha fazla zarar görmesini istememesidir. Bundan dolayı bu kalkışma da bozguna uğratılmıştır.

18. Abdülkerim El-Dendeşi 1957 Darbe Kalkışması: Abdülkerim El-Dendeşi, darbe girişimi için birçok subay ve siyasetçiyle bağlantı kurmuştur. Ana amacı Suriye Hükümeti'ni hem sol akımdan hem de Mısır'dan uzak tutmak istemesiydi. Ancak 1957'nin sonlarına doğru kalkışma öğrenilmiş ve devlet tarafından darbe girişimini bozguna uğratılmıştır.

19. 1961 Darbesi: 1958-1961 yılları arasında Birleşik Arap Cumhuriyeti adı altında Mısır ile Suriye Cemal Abdül-Nasır tarafından yönetilmekteydi. Fakat Mısırdan bazı yöneticiler Suriye'ye atanması, bütün yetkilerin ellerinde bulundurulması ve onların onayı olmadan hiçbir adım atılmaması gibi nedenlerden dolayı büyük tepkilere yol açsa da genel olarak Suriye halkı birleşmeye karşı değildi. Her ne kadar birleşmenin bu şekilde olmasının yanlış olduğu söylene bile farklı girişimlerde bulunan olmadı²⁷². Bunların yanı sıra bu dönemde farklı ekonomik ve tarım politikaları benimsenmesi ile bölgede yaşanan kuraklık ve buna karşı önlemler alınmaması vb. nedenlerden dolayı, Mısır'dan ayrılmak için ayrı bir neden daha oluşmuştur.

652

28 Eylül 1961 yılında Suriye'de Suriye subayları bir darbe girişiminde bulunup Birleşik Arap Cumhuriyetine son verdiler. Suriye ordu birlikleri Şam'a doğru ilerlemeden önce, Albay Abdul-Karim El-Nahlavi ve birçok Şam subayı bu harekâtı başlatmadan önce, Abdul-Hâkim Amir ile Mısır ve Suriye ordu komutanı Cemal Faysal ve birkaç bakanla müzakerelere oturmuşlardır. Ancak bir sonuca varılmadığı için aynı günde ilk darbe bildirisi Şam radyosunda okunmuştur. Bu bildiri özetle şöyledir; "Suriye ve Mısır Arap halkı ordulara destek verip bu devrimci hareketi desteklemektedir. Kalkışmanın ana nedeni ise, var olan birleşik devletin hedefinden sapmasıdır. Arap birliğinin kutsal bir hedef olduğunu ve bunun uğruna kan ve can ile mücadele edileceği ifade edilmektedir. Ancak burada anlaşmaların sadece kâğıt üzerinde kaldığı vurgulanır. Aynı zamanda yönetimdekilerin millete hakaret ettikleri, yoksullaştırdıkları ve onursuzlaştırdıkları da görülmektedir. Bunun yanı sıra rüşvet, korku ve zillet gibi uygulamalardan dolayı halkın çıkarları adına bu darbe yapılmıştır."

Darbeden sonra Suriye'de bulunan Mısırlı subay, memur, personel ve yöneticiler Mısır'a gönderildi. Ertesi gün Suriye milli marş okundu ve hükümet kuruldu. Her ne kadar Abdül-Nasır bunu engellemeye çalışsa bile (karşı darbe, asker indirme vb.

²⁷² Suriye'nin "Suriye Komünist Partisi" başkanı Halid Bektaş dışında hiç bir siyasetçi tavrını bu şekildeki birleşmeye karşı net ortaya koymamıştır.

şeyler) sonuca varamamıştır. İlerleyen zamanlarda referanduma anayasa için gidilmiş, 11-12 Kasım 1961 seçim yapılmış olsa da hiçbir parti seçimden galip gelememiştir. Bağımsızların oranı yüksek çıkmış (%42) ve 12 Kasım'da Memnu El-Kuzberi meclis başkanı seçilip 14 Kasım'da ise cumhurbaşkanı seçilmiştir. Kasım 22'de ise Maaruf El-Devalibi, hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Ancak Mısır hükümeti bu adımlardan hiçbirini kabul etmediğini ve bunların yasa dışı olduğunu iddia edip ileriki süreçte yine bir darbe yapılmış ve yönetim yeniden el değiştirmiştir.

20. 28 Mart 1962 Darbesi: 28 Mart 1962 akşamı ordunun zırhlı araçları Şam'ı ele geçirmek amacıyla harekete geçmiş ve Cumhurbaşkanı Maaruf El-Devalibi, meclis başkanı Memnu El-Kuzberi ve birçok siyasetçinin gözaltına alınıp Mezze askeri cezaevine atılmıştır. Ordu komutanlığından gelen birkaç bildiri okunmuş, bildirilerde; sınır kapılarının kapandığı, parlamentonun feshedildiği ve cumhurbaşkanının sağlık sorunları nedeniyle istifasının kabul edildiği duyurulmuştur. Ayrıca bütün vekil ve bakanların da istifalarının da kabul edildiği bildirilmiştir. Bu darbenin ana sebepleri olarak; yapılan yanlışları düzeltmek, birleşik devleti kurtarmak olduğu söylenmiştir. Yarım çözümlerin kabul edilemez olduğu, orduya bir hükümet kurma görevi verildiğini ve geçici hükümetin yaptığı yanlışları düzeltmek amacıyla bu işe giriştiklerini de bildirmişlerdir. Hükümetin ülkeye verdiği zararlardan kurtarılacağını, maaşların yükseltileceğini, araba vb. ithalatına da izin verileceği gibi vaatler de bildiride yer bulmuştur.

653

Ancak olayların burada bitmediği, 30 Mart'ta Halep'te bunlara karşı gelindiğini ve herkesin Halep'te ayrı bir merkez haline geldiğini görülmektedir. Böylece 1962 yılına darbeler yılı da denilebilir. Bu yılda aynı zamanda ordu içinde büyük anlaşmazlıklar olduğu su yüzüne çıkmıştır. Askerin içinde bulunduğu anlaşmazlıklar görünmüş, ordunun değişik illerinden farklı sesler gelmiş ve farklı darbe kalkışmaları yaşanmıştır.

21. 30 Mart 1962 Casim Ulvan Darbe Kalkışması: Kalkışma Humus'ta kurulan konferansa cevaben yapılmış bir harekettir. Humus'taki rejimin bir bütün olarak yıkılması ve Suriye'nin Mısır'a tekrar bağlanmasını düşündükleri dile getirilmiştir.

22. 1 Nisan 1962 Bedir El-Aser Darbe Kalkışması: Suriye Orta Bölgesi (Humus) komutanlığı yapan Tuğgeneral Abdül-Kerim El-Nahlavi'ye 28 Mart 1962'de karşı gelen ancak ordunun zarar görmemesi için Abdül-Kerim El-Nahlavi, Abdül-Kerim Zahrettin başkanlığında Bedir El-Aser'e temsilciler gönderdi. Humus'ta yapılan görüşmeler sonucunda olayı çözüme kavuşturdular.

23. 3 Nisan 1962 Casim Ulvan Darbe Kalkışması: Bu darbeye destek veren Albay Luvey El-Atasi ile birlikte Halep Havaalanı ve askeri komutası, radyo istasyonu (Sarakıp) ve Halep Radyosu'nu ele geçirmişlerdir. Ele geçirilen radyoda Birleşik Suriye Mısır Devleti marşı okunmaya başladı. Ayrıca Halep Havaalanı Mısır uçaklarına açıldı. Ancak Suriye hükümeti kalkışmayı önlemek için orduyu Halep'e yönlendirdi. İki tarafta büyük zayıat verip 14 Nisan 1962'de olaylar kontrol altına alındı. Ordu, askeri birliklerine geri döndü ve Suriye'de yeni bir hükümet, Beşir El-Azma başkanlığında kuruldu.

24. Nisan 1962 Mahmud Euda ve Şam ayaklanması: Humus'ta varılan kararlara tepki amaçlı yapılmasına yanı sıra Abdülkerim El-Nahlavi'nin yurtdışına askeri ateşe olarak atanması ve Humus'a Abdül-Kerim Zahrettin başkanlığında anlaşmaya giden muhalif ve darbecilerin isteklerini yerine getirmesine tepki olarak karşı çıkmışlardır.

25. Nisan sonu 1962 Muhammed Ümran ve Şam Ayaklanması: Muhammed Ümran'ın askeri ve stratejik alanlardaki Baas Partisi'ne yakın isimlerin desteğinin yanı sıra, Arap birliği ve devrim propagandasını kullanarak yönetimi ele geçirmeye çalışmışlardır.

26. 13 Ocak 1963 Abdül-Kerim El-Nahlavi Katana Darbe Kalkışması: Kabun ve Kesve askeri birliklerinde isyan çıkarıp durması için birkaç şart öne sürmüşlerdir. Ayaklanmanın durdurulması için en önemli şartlara bakacak olursak; El-Nahlavi ve arkadaşlarının Dış İşleri Bakanlığı'ndan orduya iade edilmesi, bazı komünist partili subayların (Tümgeneral Vedia Mukaberin, Tuğgeneral Halil El-Musulli ve Albay Adnan Akkıl) ordudan ihraç edilmesi, Halep ve Humus'ta darbe sonucunda verilen mahkeme kararlarının uygulanmasını, Mısır'la hemen birleşmeye gidilmesini ve birleşme şartlarının konuşulmasını öne sürmüşlerdir. Bu kalkışmada, bazı yüksek rütbeli subayların (Tuğgeneral Ziyad El-Hariri) darbeye destek sözü vermesine rağmen, darbeyi bozguna uğratmak için orduyu bunu engellemek için harekete geçirdikleri görülmektedir. Bu darbe girişiminin, daha sonraki 8 Mart 1963 (Ziyad El-Hariri) Darbesi'ni hazırladığı görülmektedir. Bunun nedeni ise El-Nahlavi'nin bütün yandaşlarının cezaevine girmesidir.

27. 8 Mart 1963 Darbesi: Son bir buçuk yıl içinde birçok darbe ve darbe kalkışması yaşanmış, askerler açık bir şekilde sivil hayatı ele geçirmeye ve yönetmeye kalkmış, ordu artık bütün hayata müdahale etmiştir. Bunun sonucunda 1963'te Baas partisinin subaylarının, Suriye tarihinin tamamını değiştirecek ve artık geriye dönülemez bir noktaya ulaştırdıkları görülmektedir. Bu darbenin sonucunda büyük bir hesaplaşmaya gidilmiş ve ordudan yüzlerce (çoğu Sünni 600-800 subay) kişinin ilişkisinin kesildiği görülmüştür. Ordunun ve devletin kontrolü

belli yerlere geçmiştir. Baas'ın kurucuları gibi önemli kişiler bile bu olaydan sonra devre dışı bırakılmıştır.

Bunların sonucunda Baas partisinin ileri gelenlerinden bir kısmı yurtdışına gönderildi ya da ev hapsine alındı. 1963-1970 arası birkaç darbe kalkışması yaşanmış olsa bile genel olarak Baas'ın önemli bir kısmı devre dışı kalmış ve belirli kişilerin eline geçmiştir. Sonunda ise 1970 yılında daha farklı bir darbe gerçekleşmiş, bir partiden çok bir aile yönetimine geçilmiştir.

1963 ve sonrasına bakacak olursak ordunun belirli kesimlerin eline geçtiği ve o grupların ilk olarak parti adı altında güçlendikleri, daha sonra parti ve devleti ele geçirdikleri gözlenmektedir. Kontrolü ele alan bu grup, bu kez kendi içinde belirli iç hesaplaşmalar ve çıkar çatışmaları yaşamıştır. Birkaç darbe kalkışmasından sonra artık ordu tamamen belirli bir gurubun eline geçmiştir. Tüm bunların 1970 yılındaki darbeye zemin hazırladığı söylenebilir.

28. 23 Şubat 1966 Darbesi: 1963'ten sonra parti içinde iç hesaplaşmaya gidilmiştir. Bunların sonucunda o dönemin Cumhurbaşkanı Emin El-Hafız, Salah El-Cedid'in destekçilerinden 30'a yakın subayı ordudan atmıştır. Ardından Mişel Aflak'ın bazı ordu subaylarıyla darbe girişimlerinde bulunmasıyla kargaşalar baş göstermiştir. Bunun üzerine bazı sol-Marksist subayların durumu eleştirmesi ve Baas içinde özellikle üst düzey yöneticilerin ayrışması, bu durumu daha da karmaşık hale getirmiştir. 23 Şubat 1966 yılında Şam çevresinde bulunan bütün askeri birlikler (özellikle Dürzî ve alevi subaylarının emrindeki askerler) Şam'ın üzerine gitmiştir. Her ne kadar Suriye'nin birçok ilinden Sünni subaylar Emin El-Hafız'a destek verse de, bir sonuca varamadılar. Selim Hatum birliği; genelkurmay başkanlığı, Radyo Televizyon Kurulu ve birçok devlet dairesini kontrol altına aldı. Emin El-Hafız kendisine bağlı askerlerle birlikte teslim olmadılar ve çatışmalarda Emin El-Hafız yaralanınca Emin El-Hafız'ı kurtarmak için adamları teslim olmak zorunda kaldı. Emin El-Hafız'ın teslim olması ve Bitar hükümetinin düşmesiyle bildiriler yayımlandı. Nuri El-Atasi, henüz 37 yaşında iken, cumhurbaşkanı ve Baas başkanı olarak ilan edildi. Yusuf Zain başkanlığında bir hükümet kuruldu ve diğer bakanlıklar da yakınlarına dağıtıldı.

Bu dönemde Selah Bitar tutuklanıp ev hapsine alındı. Emin El-Hafız bir süre tutuklu kaldıktan sonra yurt dışına çıkmasına izin verildi, Munif El-Razaz de Lübnan'a kaçtı. Yönetimin birkaç kişinin eline geçtiği ve bazı bakanlıkların da farklı partilere verildiği görülmektedir. Ancak bu dönemlerde farklı meselelerde yaşandı. Selim Hatum darbe kalkışması ardından, Temmuz 1967 Arap-İsrail savaşı patlak verdi. Savaştan ötürü özellikle ordu komutanları tepkiyle karşılandılar.

Bu savaşın mağlubiyetinin sebepleri araştırılırken parmaklar genel olarak yüksek komutanları ve Hafız El-Esad'ı göstermektedir. Özellikle Kunaytıra şehrinden keyfi çekilme ve Kunaytıra'nın düştüğüne dair Suriye Resmi Devlet Radyo Kanalı'nda daha şehir düşmeden bir bildirinin okunması büyük tepki toplamıştır. Bu savaşın sonucunda 80 binden fazla Suriyeli, Golan tepelerinden Şam'a göç etmek zorunda kalmıştır.

Ayrıca 1958-1966 yıllarında Suriye'de ordudan atılanlara bakacak olursak, 2200 subay ve 3000 den fazla yedek subay olduğunu görülür. Bunların Suriye ordusundaki subayların 3'te 2'sine denk geldiği dikkat çekmektedir.²⁷³

1967 yılının Temmuz ayında gerçekleşen Arap-İsrail savaşını araştıran komisyon genel olarak Esad'a şahsi suçlamalar yöneltmişti. Savaşın kaybının faturası ona çıkarılmaya çalışılırken, farklı bir adım atıldı ve 1970 yılında bir darbe daha gerçekleşti ve yönetim yeniden el değiştirdi.

29. 18 Temmuz 1963 Casim Ulvan Darbe Kalkışması: Bu darbenin ana nedeni ise Baas Partisi'nin 8 Mart 1963' ten bu yana yönetimi ele geçirmesi ve birçok grubu devre dışı bırakmasının yanı sıra özellikle Mısır ile birleşmeye gidilmek istenmesidir. Ancak tarafsız gruplarla Nasiriler arasında çıkan anlaşmazlıktan dolayı Baas Parti'sinin, devletin bütün imkânlarını kullanmasıyla darbe gerçekleşmiştir. Bu darbeye bakıldığında, Savunma Bakanlığı binasını ele geçirmek için çatışmalar çıktığı ve birçok kişinin öldüğünü görmekteyiz. Bunların sonucunda darbe girişimi bozguna uğramış ve Baas Partililer bütün Nasiri subayları (Sünnilerden) askerlikten ihraç etmiştir. Bu darbenin bozguna uğramasının ana nedeni ise Orgeneral Ziyad El-Hariri'nin sözünü yerine getirmemesi ve Albay Muhammed Nebhan'ın, Nasirilerin içinde bulunan bir Baas casusu olmasıdır. Cumhurbaşkanı Luey El-Atasi'den habersizce yapılan birçok idam gerçekleşmiş ve idama karşı çıkanlar (Cumhurbaşkanı ve Devrim Meclisi Komutanı Luey El-Atasi) görevden alınıp uzaklaştırılmışlardır.

30. Temmuz 1966 Hamed Ubeyd Darbe Kalkışması: Salah El-Cedid, 23 Şubat 1966 Darbesi'ne destek verenler arasında tam biat etmediğine inandığı kişileri askerlikten ihraç etmiş ve bunlar arasında da Hamed Ubeyd de yer almıştır. Ayrıca Milli Güvenlik Başkanlığı görevini yürüten Hamed Ubeyd, Baas'ın kurduğu orduyu Nasiri ve tarafsız olanlara karşı kullanmıştır. Bu darbeye Baas Partisi'nin en önemli kişileri katılmasına rağmen bozguna uğramış ve darbeye destek veren herkes gözaltına alınmıştır.

²⁷³ 1963 yılında 60 bin asker ve 3 bin subay barındırmaktaydı 67'nin ortasında ise orduda 75 bin asker bulunmaktaydı.

31. 10 Ağustos 1966 Fehd El-Şair Darbe Kalkışması: Salah El-Cedid'in, ordudan ve devlet kurumlarından yaptığı ihraçlardan dolayı birçok kişi zarar görmüştür (özellikle bazı azınlık gruplar daha fazla zarara uğramıştır). Ayrıca Fehd El-Şair'in ordudaki yerini ve itibarını tekrar kazanmak istemesi de bunda etkili olmuştur. Bundan dolayı Tuğgeneral Fehd El-Şair, eski Baas Partisi Başkanı Munif El-Razaz ile birlikte yeni bir Baas Milli Başkanlığı için darbe hazırlıklarına başlamıştır. Ancak darbe tamamlanamadan bu olay ortaya çıkmış ve darbe girişiminde bulunan Fehd El-Şair gözaltına alınmıştır. Munif El-Razaz ise yurtdışına kaçmıştır. Bu başarısız darbeden dolayı 200 den fazla subay ihraç edilmiş veya hapis cezasına çarptırılmıştır.

32. Selim Hatum 3 Eylül 1966 Darbe Kalkışması: El-Cedid'in, kendine boyun eğmeyenleri ve kuşku duyduğu herkesi ya cezaevine attırdığı ya da ihraç ettirdiği görülmektedir. Bunu göz önünde bulundurup son dönemde ihraç edilenlerin çoğunu Dürzi subayların teşkil etmesinden dolayı bazı Dürzi subayları cumhurbaşkanına (Nureddin El-Etasi), başbakana (Salah El-Cedid) ve başbakan yardımcısına (Cemil Şeya) şikâyet etmiştir. Cumhurbaşkanı ve başbakanın Süveyda ilinde bulunması fırsat bilinerek rehin alınmış ve pazarlıklar yapılmaya başlanmıştır. Ancak Savunma Bakanı Hafız El-Esad cumhurbaşkanı ve başbakanı kurtarmak için Süveyda ve Dürzi Dağı'nı kuşatma altına aldı. Telefonla Selim Hatum'a ulaşan Hafız El-Esad, darbenin son bulması için görüşme yapmıştır. Bu görüşmede, Hatum'un öne sürdüğü şartlar aşağıdaki gibiydi:

- (a) Ordudan ihraç edilen destekçilerin iade edilmesi
- (b) Cezaevine konulan arkadaş ve yandaşların çıkarılması
- (c) Salah El-Cedid yandaşlarının ordudan uzaklaştırılması
- (d) Şufi grubunun partide kabul edilmesi
- (e) Salah El-Cedid'in 1966'da seçtiği Suriye Baas Partisi Lider Komitesi'nin istifa etmeleri.
- (f) Bunların yanı sıra Suriye Baas Partisi Lider Komitesi yerine yeni komite seçilmesi ve en az 5 üyesi Hammud El-Şufi grubundan olması

Ancak öne sürülen şartlara bakıldığında bu şartlardan çoğunun Dürzi mezhebinden gelen kişileri ilgilendirdiği anlaşıldığından, Hafız El-Esad şartları kabul etmemiş ve Dürzi Dağı'na askeri birliklerini göndermiştir. Bunun sonucunda darbeciler 8 Eylül 1966'da Ürdün'e kaçmış ve darbe bozguna uğramıştır.

33. Ağustos 1968 Ahmed Süveydani Darbe Kalkışması: Salah El-Cedid'in orduda yaptığı değişiklikler ve kendine biat etmeyenleri ordudan ihraç etmesi nedeniyle darbe girişiminde bulunmuştur. Salah El-Cedid, ordu komutanlarından Tümgeneral Ahmed Süveydani'yi de açığa almaya çalışırken buna karşın Ahmed Süveydani'nin elinde darbeden başka seçenek kalmamıştı. Ordunun tüm komutanlarının Salah El-Cedid'e bağlı olmasından dolayı darbe bozguna uğramıştır.

Ahmed Süveydani yurtdışına kaçmaya çalışmıştır. Ahmed Süveydani'yi Irak ve Cezayir kabul etmemiş fakat Mısır kabul etmiştir. Irak'tan Mısır'a giden uçağın Şam Havaalanı'na inmesinden dolayı havaalanında tutuklanıp cezaevine götürülmüştür. Onun yerine Mustafa Ettlas atanmıştır.

34. 16 Kasım 1970 Hafız El-Esad Darbesi: 1960'lı yılların sonlarında, Baas partisi içinde farklı sesler yükselmeye başlamıştır. 1968 yılında Salah Cedit'in genelkurmay başkanlığını bırakıp, Suriye'nin Baas partisi başkanı olmuştur. Hafız Esad ise hava kuvvetlerinin başından alınıp, savunma bakanlığına getirilmiştir. Bu dönemde yeni bir savaşa hazırlık aşamasına girildiği de düşünülmektedir. Baas Partisi'nin 1968'de gerçekleşen kurultayında iki farklı görüş ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi, öncelikli sosyalistleştirmeyi ön plana çıkarmaktaydı. Bu görüşü savunan grubun başında Salah Cedit ve arkadaşları vardı. İkinci görüşü savunan grup ise Arap ülkeleriyle işbirliği yapıp İsrail'e karşı bir savaşa hazırlanma girişiminden yanaydı. Bu kargaşa sürecinde Salah Cedit yapılan oylama ile büyük destek aldı ve partinin kurultayını bitirdiler. Fakat Esad kurultayda alınan kararları kabul etmeyip hiçbir toplantıya girmemiştir. Esad partinin askeri istihbarat birimi ve orduyla olan ilişkilerini kesmiştir. Bu dönemde Esad, Salah Cedit'e yakın olan askeri subayları daha önemsiz alanlara atamış, bazılarının orduyla ilişkisini kesmiş ve belirli alanlarda partiden tasfiye edilmesini sağlamıştır. Bu esnada hassas görevlere kendi adamlarını getirmiştir. Esad'a bağlı güçlerin Halep ve Şam'daki radyoları ele geçirmesi, bunların yanı sıra gazeteler ve haberlere sansür koyması, darbeye benzer bir durum ortaya çıkarmıştır. Esad, aynı zamanda parti içinde de konumunu güçlendirmiştir. Cedit'e bağlı subayların, ya devre dışı bırakıldığı ya da ilişkilerinin kesildiği görülmektedir.

Bu gelişmeler olurken Ürdün'de "Kara Eylül" olayı gibi önemli olaylar da meydana gelmiştir. Bu olaylara bağlı olarak uluslararası hareketlilik başlamış, Suriye ordusu Ürdün'e geçerek Kara Eylül olaylarına müdahalede bulunmuştur. Suriye'nin Cumhurbaşkanı Salah Cedit öncülüğünde bu müdahalesi durumu daha da karışık hale getirmiştir. Savunma bakanı olan ve operasyonlara hava desteği vermeyen Esad ve aynı şekilde operasyonları desteklemeyen Genelkurmay Başkanı Mustafa Ettlas da Cedit tarafından görevden alınmıştır.

13 Kasım'da Hafız Esad'a bağlı güçler değişik alanları ele geçirmişlerdir. 16 Kasım 1970'de ise darbe yapılmıştır. 26 bakandan oluşan yeni bir hükümet kurulmuştur. Bu hükümetin yarısı Baas, diğer yarısı ise başka partiler ve bağımsızlardan oluşmuştur. 23 Kasım 1970 yılında Esad bu hareketi bir "düzeltme hareketi" olarak tanımlamıştır.

Hafız El-Esad 1971 yılında resmen cumhurbaşkanı seçilmiş ve Baas partisiyle ordunun tek hâkimi haline gelmiştir. Esad döneminde değişik kalkışma ve girişimler

yaşanmış olsa da değişen önemli bir şey olmamıştır. Bu dönemde yönetim partiden bir gruba ve daha sonra bir ailenin eline geçti denilebilir.

Sonuç itibariyle 1945-1970 yılları arasında Suriye’de gerçekleşen darbeler veya darbe girişimlerinin ülkede istikrarsızlığa yol açtığı görülmektedir. Bu dönemde toplam 34 darbe girişimi olmuş ve bunlardan dokuzu başarıya ulaşmıştır. Bu dönemde 17 cumhurbaşkanı ve 34 kez hükümet değişmiştir. Toplam altı darbe girişimin yaşandığı 1962 yılı oldukça dikkat çekicidir ve neredeyse her iki ayda bir darbe girişimi olmuştur. Ancak bu girişimlerden sadece biri başarılı olmuştur. 1949 yılı ise başarıya ulaşan darbe sayısı ile öne çıkmaktadır. Suriye’de darbeler yılı olarak da anılan 1949 yılında 3 ayrı darbe yapılmıştır. Darbeler siyasi istikrarın zedelenmesinin yanı sıra ekonomik ve sosyal açıdan da büyük olumsuzluklara yol açmıştır. Bu darbelerin ağır bedelini ise sadece askerler ve siyasetçiler değil, tüm ülke ödemiştir.

Suriye’de 1940’lı yılların sonu ile 1950’li yıllardaki darbe girişimlerinin daha sonrakilere göre daha kansız ve özellikle sivil can kayıpları açısından daha az olması göze çarpmaktadır. Ayrıca Osmanlı okullarında eğitim görmüş subayların ve Halep ile Şam eşrafının da bu darbelerde etkili oldukları görülmektedir. 1950’li yıllarda ise darbecilerin daha çok parti üyesi subaylar ve farklı azınlık gruplarından geldikleri gözlemlenmektedir. 1960’lı yılların başında ise darbe sayısı hızlı bir şekilde arttığını ve daha kanlı darbeler gerçekleştiği görülür.

659

Kaynakça

Abu Mansur, F. Ea’ssir Demişk, Bir Darbecinin Anıları, Basım yeri ve Tarih yoktur.

Ayhan, V. Suriye’deki İktidar Mücadelesinin Türkiyeli Etnik ve Mezhepsel Gruplara Etkisi, İMPA Rapor-No: 11. 2016, s. 5.

Bishara, A. El-Ceyiş ve El-Hüküm Arabiye, Eşkaliye Nazariye, Siyasat Arabiye Dergisi, Sayı, 22. Doha. 2016.

Copeland, M. The Game Of Nations, (Çeviri İbrahim Cezini), Beyrut, 1970.

Daoud, H, 2016, Kaeimet Ruesae Suriye, <http://hekmatdaoud.com/web/?p=207>, erişim tarihi; 02.12.2016

El-Aclani, Ş, 2005, Tarih El-Hükümat El-Baasiye Fi Suriye, <http://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=47718>, erişim tarihi 01.12.2016.

El-Aclani, Ş, 2005, Tarih El-Hükümat El-Suriye Menzü 1918-2004, <http://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=28800>, erişim tarihi 01.12.2016.

- El-Azm, H. Muzekkarat Halid El-Azm, 3 Cilt, Beyrut, 1972.
- El-Horani, E. Mezekerat Ekrem El-Horani, 4 cilt, 1. Baskı, Kahire 2000.
- El-Hames, C. Keyfe Ta'e El-Colan, Paris, 2007.
- Haddad, G. Min Tarih Suriye El-Muasir 1946-1966 (Evrak Şamiye), Amman, 2001.
- Fansa, N. Eyyam Hüsnü El-Zaim, Beyrut 1982
- IISS, El-Baas El-Şii Fi Suriye 1919-2007, 2008.
- Khalaf, S. Altuntaş, H. 2016, 1957 Yılı Türkiye Suriye Bunalımı, Yeni Türkiye 84, Ortadoğu Özel Sayısı-3, Ankara.
- Kubeyisi, B. İnkılap Sami El-Hannavi 1949 ve Tasirehu Ala El-Evda' El-İktisadiye..., Anbar Üniv Sosyal Bilimler Dergisi, 2. Sayı, Anbar, 2012.
- Ma'ruuf, M. Eyyam Eştuha 1949-1969, El-İnkılabat El-Askeriye ve Esraruha Fi Suriye, Beyrut 2003.
- Osman, H. El-Muhakamat El-Siyasiye Fi Suriye, Beyrut 2004.
- Razaz, M. El-Tacruba El-Murra 2, 1986.
- Sagiye, H. El-baas El-Suri Tarih Mucez, Beyrut 2012.
- Salık, N. Suriye Tarihinin Dönüm Noktası: 8 Mart 1963 Darbesi, Ortadoğu Analiz, Ankara, 2010, Sayı 76. Cilt 8. s. 26-27.
- Seale, P. The Struggle For Syria, 1945-1958, Beyrut 1980.
- Zeen El-A'bedin, B. El-Ceyiş ve El-Siyase Fi Suriye (1918-2000), Londra, 2008.
- Zein El-Abedin, B, El-Ceyiş ve El-Siyase Fi Suriye, Londra, 2008.

DİNDARLIK VE SEKÜLERLİK BAĞLAMINDA

15 TEMMUZ DARBE TEŞEBBÜSÜ

Mustafa BAKIRCI*

Özet

Türkiye’de son yıllarda konuşulan/tartışılan konuların başında “dindarlık/dindarlaşma” ve “sekülerlik/sekülerleşme” gelmektedir. Akademik yayınların yanında günlük medya programlarının da ilgi gösterdiği bu konu; Türkiye toplumunun dinden uzaklaşıp uzaklaşmadığı şeklinde özetlenebilecek bir tartışmayı içermektedir. Tartışmalarda ağır basan görüş, daha ziyade Türk toplumun gittikçe dinden uzaklaştığı, batılı hayat tarzı ve değerlere yanaştığı yani sekülerleştiği yönündeydi. Ancak 15 Temmuz ülkeyi yıkma teşebbüsüne karşı milletin ortaya koyduğu irade, dindarlık-sekülerlik tartışmalarını tekrar gözden geçirmemizi zorunlu hale getirdi.

Bu bildiri, 15 Temmuz’da ülkeyi yıkma teşebbüsüne karşı duran milletin karşı duruşunu sosyolojik anlamda “dindarlık-sekülerlik” bağlamında değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Dolayısıyla bildiri; 15 Temmuz akşamında askerlerin ve tankların Özel Harekât, Boğaziçi Köprüsü, Atatürk Havaalanı, Cumhurbaşkanlığı Külliyesi, TRT gibi yerleri işgal etme teşebbüsüyle karşı karşıya geldiğinde canı pahasına ortaya koyduğu tepkideki “dini” kodlamayı ortaya çıkarmayı hedeflemektedir.

Giriş

Öncelikle başlıkta yer alan “darbe teşebbüsü” ifadesine yönelik bir açılama ile konuşmama başlamak istiyorum. Türkiye’de 15 Temmuz 2016 tarihinde yaşanan olay geçmişte yaşanmış “darbe” teşebbüslerinden biri olarak değerlendirilemeyecek boyutta çok daha vahim sonuçlar ortaya çıkarmak üzere tasarlanmış; Türkiye’nin uluslararası güçlere ve bilumum terör örgütlerine peşkeş çekilerek yok edilmesi teşebbüsü olarak değerlendirilmesi gerekir.

661

Bildiri, 15 Temmuz ve sonrasında yazılı ve görsel medyadaki bilgilerin yanında, demokrasi nöbetlerindeki gözlemlerden ve toplumun çeşitli katmanlarına mensup insanlarla yapılan görüşmelerden hareketle ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan bildiri, din sosyolojisiyle uğraşan bir sosyal bilimcinin, 15 Temmuz ve sonrasında ortaya çıkan toplumsal tepkiyi/durumu, tarihsel durumu da göz önünde bulundurarak, “vatanperverlik” ve din arasında kurduğu ilişki olarak değerlendirilebilir.

Sosyolojinin 19. yüzyılda modern anlamda bir bilim olarak ortaya çıkış sürecinde, bu çıkış sürecine eşlik/kaynaklık eden tarihi/sosyal olayların hem sebepleri hem de sonuçları itibariyle ele alınmasında en başat unsurun din olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla Kıta Avrupa’sında sosyolojinin öncü ve kurucu isimleri arasında yer alan S. Simon (ö. 1825), A. Comte (ö. 1857), K. Marks (ö. 1883), E. Durkheim (ö. 1917), G. Simmel (ö. 1918), M. Weber (ö. 1920) gibi sosyal bilimcilerin başlattığı ve günümüzde de tartışılmaya devam eden meselelerin başında “modern dünyada dinin yeri/etkisi” üst başlığını taşıyan konular yer almaktadır. Genel olarak “sekülerleşme” kavramlaştırması üzerinden el alınan bu mesele, eskiden beri birçok sosyal bilimci tarafından dile getirildiği biçimiyle, rasyonelleşmenin/modernleşmenin dinin birey ve toplum üzerindeki etkisini azaltacağı ve hatta zamanla ortadan kaldıracağı şeklinde özetlenebilir. Bu tartışmalar ait hatırı sayılır bir literatürün olduğunu ve bu bildirinin sınırları içerisinde bu tezleri tartışmanın mümkün olmadığını söylemek istiyorum. Ancak bildirinin konusuyla bağlantılı olarak Türkiye’de dindarlık-sekülerlik ekseninde yürütülen tartışmalarda “vatanperverlik” kavramının/konusunun yeterince dikkate alınmadığını belirtmek gerekir. Bu bakımdan 15 Temmuz’da ülkeyi uluslararası güçlerin ve terör örgütlerinin işgaline açık hale getirmek şeklinde özetleyebileceğimiz darbe teşebbüsünün, hem failleri hem de karşı çıkanları bakımından dindarlık-sekülerlik tartışmalarını ve bu anlamda din-vatanperverlik ilişkisini yeniden gündeme getirdiğini söyleyebiliriz.

15 Temmuz sonrası ülkenin entelektüel, akademik çevrelerinin toplumun 15 Temmuz gecesi ortaya koyduğu tepkiye/dirence yönelik yaptığı değerlendirmelerde, insanların bu kadar gözü kara bir şekilde, ölümü göze alarak tankların, tüfeklerin önüne çıkabileceklerini düşünmedikleri anlaşılmaktadır. O halde ülkenin sosyal bilimcilerinin ön gör(e)mediği 15 Temmuz’da milletin ortaya koyduğu tepkiyi nasıl okumak/anlamak gerekir?

15 Temmuz darbe teşebbüsüne yönelik milletin ortaya koyduğu tepki elbette “milliyetçilik”, “dindarlık”, “sekülerlik” gibi tanımlamalar bağlamında ele alınarak çeşitli şekillerde değerlendirilebilir. Bildirinin sonuç kısmında konunun milliyetçilik ve sekülerlikle ilişkileri bağlamında kısa bir değerlendirme yer alacaktır. Ancak

tebliğin esas tartışmak istediği konu “vatanperverlik” ve “din” ilişkisi; vatanperverliği ikame eden bir alan olarak din konusudur.

Vatanperverliği İkame Eden Bir Alan Olarak Din

Bu başlık altında dindarlık çalışmalarında veya ölçümlerinde çok fazla dikkate alınmayan bir konu olarak Türkiye’de vatanperverliğin büyük oranda dinle (İslam) irtibatlı bir konu olarak ele alınması gerektiği öne sürülmekte ve 15 Temmuz darbe teşebbüsüne yönelik milletin ortaya koyduğu tepki, “vatanperverlik” meselesinin dinin “zaruriyyat” olarak tanımladığı alanla irtibatlı olarak ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Öncelikle Türk Milletinin hafıza kodları içerisinde en güçlü kodlamanın “vatan” olduğunu görmek gerekir. İslâm dininin toplum ve bireyler için vazgeçilmez gördüğü değerlerin korunmasıyla ilgili düzenlemeler ve bunların sağladığı yararlar; dinin gözettiği gaye ve yararların zarûriyyât-hâciyat-tahsîniyyât şeklindeki üçlü ayırımında en üst dereceyi zaruriyyat başlığı altında yer alan beş temel değer yer aldığını görmekteyiz. Bunlar dinin “olmazsa olmazlar” anlamına “zarûriyyât-ı diniye” olarak tanımlanmıştır. Bu beş temel esas, nefsin (canın) korunması, aklın korunması, dinin korunması, neslin korunması ve malın korunmasıdır. Bütün bunlar doğrudan ya da dolaylı olarak bir “vatan”a sahip olmakla ilgilidir. Yani vatanın olmadığı veya işgal edildiği durumda “zarûriyyât-ı diniye” içinde yer alan değerlerin hiç birini koruma imkânı kalmamış demektir. Dolayısıyla 15 Temmuz’da milletin işgale karşı bu derece bir direnç göstermesinin en önemli gerekçelerinden birini “zaruriyyat” denilen dini referanslı bu alanın belirlediği söylenebilir.

663

Vatan ve vatanperverlik konusunda Türk Milletinin dini referanslarla kurduğu bir diğer önemli bağ ise Hz. Peygamberin (s), vatan sevgisinin imandan olduğuna yönelik sözüne olan inançtır. Sahih olup-olmadığı bir tarafa, milletin Hz. Peygambere ait bir söz olarak bildiği/inandığı vatan sevgisinin imandan olduğuna yönelik inancın milletin hafıza kodlarında çok önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Dolayısıyla vatan sevgisi Hz. Peygamberin imanla irtibatlandığı bir konu olarak müstesna bir sevgi olarak anlaşılmıştır. Bu bakımdan Türk Milleti Peygamber sözü olduğuna inandığı bu söz üzerinden vatanına karşı beslemesi gereken sevgi, sadakat ve bağlılığı Müslüman olmak için gerekli olan imanla irtibatlı bir mesele olarak ele almış ve adeta “vatanperverliği” dinin “teorik/itikadi” boyutuyla irtibatlandırmıştır.

Türk Milletinin vatanperverliği dinin hem “teorik/itikadi” hem de “pratik/ameli” boyutuyla irtibatlandığı önemli konulardan biri de, dinin peygamberlik

makamından sonra en yüksek mertebe olarak tanımladığı “şehitlik” tir. Türkiye’de pozitivist/seküler/Marksist geleneğin, toplumun büyük bir değer attığı şehitlik mertebesine yönelik olumsuz bir yaklaşım sergilediği ve bu değer üretme ve kavramlaştırma üzerinden kitlelerin devlete yönelik tepkilerinin bir anlamda teskin edilerek tepkiselliğin yok edildiği şeklinde olumsuz bir yaklaşım içerisinde olduğu bilinmektedir. Nitekim son yıllarda devletin PKK ve DHKP-C gibi Marksist kökenli terör örgütlerine yönelik verdiği mücadele bu çevreye ait yayınlar ve yazarlar tarafından, “Bu neyin savaşı? Çocuklarımız/gençlerimiz neden ölüyor? Bu insanlar kimin iktidarı ya da zenginliği için ölüyor?” gibi sorularla vatan için can vermenin kutsallığı üzerinde bir spekülasyon oluşturmaya çalıştıkları söylenebilir. Özellikle son yıllarda yoğunluk kazanan terörle mücadele ve 15 Temmuz tecrübesi milletin şehitlik konusundaki tutum ve davranışının son derece diri ve güçlü olduğunu göstermiştir. 15 Temmuz’un bu çevreleri şaşırtan en önemli sonuçlarından birinin, kolluk güçlerinin yürüttüğü mücadeledeki ana unsurun profesyonellik/maaş olmasına yönelik tespitlerinin; profesyonellik ve maaş gibi unsurların söz konusu olmadığı bir durumda, neredeyse toplumun hemen her kesiminden insanların nasıl olup da ölümü göze alarak (şehadeti) tankların, tüfeklerin önünde siper olabildikleri idi. Oysa sekülerleştiklerini/rasyonelliştiklerini varsaydıkları toplumun tatlı canını kurtarmak için evlerine sığınması, televizyonlarından “darbe bildirilerini” dinleyerek durumun ne kadar ciddi olduğunu anlayarak korkuya kapılmaları gerekemekteydi. Darbenin içinde yer almayan kolluk güçlerinin de, her ne kadar darbeye yer almasalar bile, yine aynı şekilde, uluslararası desteğin olduğunu da varsayarak, kendi gelecek ve menfaatleri gereği karşı koymadan darbecilere yönelik bağlılıklarını bildirmesi bekleniyordu. Oysa 15 Temmuz’da ortaya çıkan tablo bu öngörülerin hepsini boşa çıkarmıştır.

664

Türk toplumunda vatanperverliğin dinle irtibatlı olduğu konulardan biri de, haftalık bir ibadet olarak erkeklerin çok fazla önem verdikleri Cuma namazıdır. Cuma namazını yerine getirme şartlarından biri “hür” olmak yani özgürlüğün olmasıdır. Dolayısıyla Cuma namazı vatanın bağımsızlığı için mücadele edilmesi gerektiğini inşa eden önemli dini pratiklerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Vatanperverlik din ilişkisi bağlamında karşımıza çıkan dini uygulamalardan biri de ezan ve salalardır. Bu millet, namaz kılıp kılmadığını araştıran insandan rahatsız olduğu kadar, ezan sesinden rahatsız olandan da rahatsız olmaktadır. Çünkü ezanlar ve salalar, bu topraklarda sadece namaz kılanların değil; bu toprakları vatan ve İslam beldesi kabul eden, İstiklal Marşı’na gönül vermiş her insanın ebedi olarak yurdunda duymak istediği bir sestir. Onun içindir ki bu ülkenin milyonlarca gurbetçisinin yıllardır yaptığı, yurda girdiğinde vatan toprağını öpmek ve hasret kaldığı ezan sesiyle gözyaşı dökmek olmuştur. Çünkü minarelerinden okunan ezan ve salalar inancın ve hürriyetin varlığını ortaya koyan en önemli namelerdir. Bu yüzdendir ki

15 Temmuz gecesi din ve hürriyet düşmanı kişiler öncelikle ezan ve sala okuyan insanlara saldırmışlar; ezanları ve salaları susturmak istemişlerdir.

Genel Değerlendirme ve Sonuç

Öncelikle Batı üzerinden birçok toplum üzerinde etki alanı oluşturan “milliyetçilik” düşüncesinin, Osmanlı fikir dünyasında yerini almasından günümüze kadar uzanan süreç içerisinde zaman zaman ırkçılık ve İslam öncesi Türk inançlarıyla irtibatlan(dırıl)ması bakımından özellikle İslamcı gelenek içerisinde problemli bir mesele olarak görüldüğünü ve ayrıca meselenin özellikle 2000’li yıllardan sonra daha belirgin hale gelen “ulusalcı” ve “seküler milliyetçilik” gibi tanımlamalarla daha da tartışmalı bir hale geldiği bilinmektedir. Bu bakımdan 15 Temmuz tecrübesinin bir taraftan “İslamcı” ve “milliyetçi” çevrelerde “din-vatan” ilişkisi bağlamında kendilerini yeniden gözden geçirme fırsatı sunduğu; diğer taraftan da her iki çevre arasında “vatanperverlik” ortak paydasında duygusal/psikolojik bir yakınlık oluşturduğu söylenebilir.

Türk milletinin vatanperverliği dinin zaruriyyat olarak tanımladığı konularla irtibatlı bir mesele olarak değerlendirdiği ve bu bakımdan vatanperverliği bir tercih konusu olarak değil, bu millete mensup her ferdin sahip olması gereken “zaruri” bir öncelik olarak gördüğü söylenebilir.

665

Vatanperverliğin millet tarafından “dini” alanla irtibatlandırmasının bir diğer önemli kaynağının da peygamber sözü olarak inanılan “Vatan sevgisinin imandan” olduğuna dair inancın olduğu söylenebilir.

15 Temmuzun aynı zamanda, daha önceden “dine yönelik bir eleştiri/itibarsızlaştırma” olarak algılanır endişesiyle ertelenmiş olan dini grup ve yapılara yönelik eleştirel bakışa güç kazandırdığı söylenebilir. Ancak bununla beraber toplumun, bu eleştirel bakışın “toptancı” bir bakış açısıyla pozitivist/seküler çevrelerin değirmenine su taşıyacak şekilde bütün dini grup ve yapılara yönelik bir itibarsızlaştırmaya dönüştürülmesine yönelik endişelerinin olduğu da görülmektedir.

Bir diğer konu da, dini terminolojide çok önemli yeri olan “imam, cemaat” gibi kavramların itibarsızlaştırılmasıdır. Dolayısıyla bir terör örgütü olan FETÖ/PDY yapılanmasına yönelik haberler ve yorumlarda bu kavramların yerine doğrudan “terör örgütü ve elamanı” ifadelerin kullanılması gerektirir. Toplumun dini terminolojiye ait kavramları terör ve terör örgütleriyle irtibatlı olarak kullanılmasına yönelik ciddi bir rahatsızlığının olduğu görülmektedir.

Hükümetlere, siyasi partilere, kanunlara yönelik her türlü eleştiri kabul edilebilir, ancak milletin dini, kültürel ve tarihi değerlerine, kutsallarına, vatanına, bayrağına yönelik hakaret ve düşmanlık basın özgürlüğü, akademik özgürlük, bilimsellik gibi tanımlamalar içerisinde değerlendirilemez. Dolayısıyla 15 Temmuz deneyimi ivedilikle bu özgürlük alanlarının iyi belirlenerek, bürokrasi, basın ve akademi gibi alanlarda din, vatan ve millet düşmanlığına izin verilmemesi gerektiğini bir kez daha açıkça ortaya koymuştur. Devletin hiçbir kurumunda hiçbir siyasi veya dini referanslı bir grubun, “burası bizden sorulur, buraya bizden izinsiz kimse giremez” tarzı yaklaşımlar sergileyerek orayı kendi hâkimiyet alanı içerisinde görmesine izin verilmemesi gerektiği; devletin bekası esas alınarak adalet ve özgürlük bağlamında bütün anlayış, grup ve yapıların şeffaf ve denetlenebilir olması ve devlet aygıtı içerisinde ayrıcalıklı bir konumda yer almalarına izin verilmemesi gerektiği açıkça görülmektedir.

FETÖ/PDY terör yapılanmasının en önemli etkilerinden birisi de yeni nesillerin din ve dini kurumlara, gruplara, cemaatlara bakışında oluşturduğu travmadır. Bu konuda Türkiye’deki bütün kurumlar üzerine düşen görevi yerine getirmelidir. Sonuç kısmında değinmek istediğim konulardan bir de 15 Temmuz gecesi Diyanet İşleri Başkanlığı’nın bütün camilerden sabahlara kadar ezan ve sala okutmasıdır. Bu uygulama hem milletin yüreğini serinletmiş, direncini arttırmış hem de darbecilerin yüreğine korku salmıştır. Bu açıdan Diyanet İşleri Başkanlığı’nın, rutin dışında bir felaket anında minarelerden okuyarak toplumu ikaz etmek ve yüreklendirmek için okunan salaları okutması takdire şayan bir karar ve uygulama olarak kaydedilmelidir. Diyanet İşleri Başkanlığı’nın 15 Temmuz gecesi ve sonrasında milletin yanında olmak adına ortaya koyduğu bu tutum ve davranışın bir süredir kurum üzerinde devam eden itibarsızlaştırma operasyonlarına hız kazandıracağı ve kurumun hem yurt içinde hem de yurt dışında yürüttüğü faaliyetlere yönelik yıpratıcı haberlerin yapılacağı öngörülebilir.

15 Temmuzun ortaya koyduğu sosyolojik verilerden biri de Türk toplumunun dini, kültürel, geleneksel ve tarihi referans alanlarına bağlılığının son derece güçlü olduğudur. Toplumun gündelik pratiklerinde göze çarpan bir sekülerleşme temayülünün olduğu elbette dile getirilebilir; ancak bu temayülün henüz dini ve kültürel referans havzalarını etkileyici boyutta olduğunu söylenemez.

İSLAM TARİHİNİN İLK DARBESİ

Mehmet ÖZMENLİ•

Özet

Darbe, Türk Dil Kurumu tarafından “bir ülkede baskı kurarak, zor kullanarak veya demokratik yollardan yararlanarak hükümeti istifa ettirme veya rejimi değiştirecek biçimde yönetimi devirme işi” olarak tanımlanmıştır.

Biz bildirimiz de 1400 yılı aşkın bir dönem önce gerçekleşen bir olay ile yukarıda belirttiğimiz tanımın uygunluğu üzerinde durmaya çalışacağız.

İslâmi devlet sistemi, Hz. Muhammed (SAV) tarafından Medine’de temelleri atılıp Dört Halife döneminde olgunlaşma evresine geçilirken iç karışıklıkların ve asabiye duygularının etkisi ile bir darbe sonucu yönetimde değişiklik yaşanmıştır. Bu darbe Emevi ailesi tarafından gerçekleştirilmiştir.

Darbe ifadesi 20. yüzyılın tabiri olduğu düşünülünce 1400 yılı aşkın bir zaman aralığı olan olayları karşılaştırmak ne kadar doğru olabilir. Elbette tartışılacak bir çalışmadır. Hem ana kaynak hem de çağdaş kaynaklar taraması ve günümüz olayları ile karşılaştırma biçimin de olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Darbe, İslâm, Emevi, Ali, Muaviye

THE FIRST COUP IN THE ISLAMIC HISTORY

Abstract

The coup is defined by the Turkish Language Association as “the act of making a government resign by putting pressure on, using force or by means of democratic ways, or taking down the government by means of changing the regime in a country”.

In our statement, we will try to put emphasis on the conformity of the definition that we have stated above with an event that had taken place more than 1400 years before. While the foundations of the Islamic state system was being laid by the Prophet Muhammed (SAAW) in Medina and was shifting to the maturation stage in the period of the Four Great Caliphs, there had been experienced a change in the regime as a result of a coup caused by the internal conflicts and feelings of asabiyyah. This coup had been made by the Umayyad family.

When it is considered that the expression of coup was a term belonging to the 20. century, how correct it might be to compare the events that have a time difference of more than 1400 years. It is of course an argumentative study. It will be conducted by means of reviewing both main and modern literature and comparing them to today's events.

Keywords: Coup, Islam, Umayyad, Ali, Muawiyah

Giriş

Siyasi Arap tarihine baktığımızda İslamiyet'in zuhuru kadar hemen her devirde dünya siyasi düzenini değiştirecek büyük oluşum ve gelişmelerin dışında kalmadıklarını ve çevrelerinde cereyan eden olaylardan fazla etkilendiklerini görmekteyiz. Bahsettiğimiz bu durumun gerekçesi olarak coğrafyanın etkisinden söz edilebilir mi? Sorusuna cevap olarak; Arap yarımadası kısmen yeşil ve inadına çorak vahalar, çöller olmak üzere iki farklı coğrafi özellikleri olan alanlardan oluşmaktadır. İnsanların da bu coğrafyanın etkisiyle medeni (kentli) ve bedevi (kırsal) olmak üzere iki yaşam biçimine sahip olduklarını ve siyasi olarak ta birlik içerisinde olmadıklarını görmekteyiz.

Kentte aristokrat, köle ve sanatkârlar, çölde ise çapul yapan, yağmacı bedevi unsurlar bulunmaktadır (Kitapçı, 1994). Bu durumun yönetim biçimine etki etmesi kaçınılmaz bir gerçektir. Arap yarımadasının yönetim biçiminin en bariz göstergesi Mekke kent yönetimidir. Milattan önce beşinci asırda kurulan Mekke, Arap yarımadasının en önemli dinî ve ticarî merkezidir. Şehrin ilk parlamentosu olan Dârünnedve kurulmuş, Mekke yönetimiyle ilgili görevleri Kureyş boyları arasında paylaştırılmıştır. Kentin aristokrat yapısını oluşturan birçok kabile vardır. Haşimiler, Ümeyyeoğulları (Emeviler), Nevfeller, Eseyidler, Teymiler, Mahzumlar, Adîler, Cumahiler ve Sehmilerdir (Kitapçı, 1994). Kâbe'nin burada bulunması kentin dini-ticari değerini artırmaktadır. Peygamberler tarafından yapıldığı ifade edilmesine rağmen putperest anlayışının merkezi haline gelmiştir. Doğal olarak yönetim usulünde de din ve ticaret ağırlıklı durumda olmuştur.

Yerleşik hayat yaşayanlar, köy, kasaba ve şehirlerde kendilerine mahsus mahallelerde kerpiçten veya taştan yapılan evlerde oturmaktadır (Fayda, 1992). Hayat şartlarının ve geçim kaynaklarının farklı olmasına rağmen, gerek bedevîlerde ve gerekse hadarîlerde (kentte yaşayanlar) sosyal yapının bir tek temeli vardır. O da aile bağları, gelenekleri ve ahlâkî değerleriyle "kabile"dir. Kabile, aynı soydan gelen şahısların oluşturduğu ve fertlerin birbirine kan, neseb yoluyla bağlandıkları topluluktur. Neseb, asabiyetin temelini teşkil ettiği için, ister bedevî ister hadarî olsun her Arap nesebini korumaya özen gösterir ve ecdadının adını ezbere bilirdi. Kabile daha çok, erkek soyundan gelen akrabalık bağına dayanmaktadır. Kabile nizamının esası "asabiyet"tir. Asabiyet, bir kimsenin asabesini, yani baba tarafından akrabalarını veya genelde kabilesini, ister haklı, ister haksız olsun her zaman savunmaya hazır olmasıdır; dış tehlikelere karşı koymak veya saldırı yapmak gerektiğinde bütün kabile üyelerinin harekete geçmesini sağlayan birlik ve

dayanışma ruhudur. Bu ruh, kabilenin bütün fertlerini birbirine bağlayan unsurdur. Buna göre herkes tehlike anında kabilesine yardım etmekle mükelleftir. Bu, belki çöl şartlarında hayatın devamı için kabile dayanışmasına fazlaca ihtiyaç duyulmasından kaynaklanıyordu. Çünkü çölde hem hayat şartlarına ve hem de düşman kabilelerden gelecek tehlikelere karşı koyabilmek için kabile dayanışmasına ihtiyaç vardı. Bedevîlerin birlikte yaşaması, birlikte savunması, birlikte saldırması gerekiyordu. Kabilelerin bireyleri hürler, mevlâlar ve kölelerden oluşuyordu. Kabilenin esas üyesi olan hürler (seyyid, efendi, köle olmayan), müşterek nesebe sahip olan kimselerdi (Kapar, 1995).

Kendisine seyyid veya şeyh denilen, bazen de emîr, rab ve melik gibi lakaplar da verilen kabile başkanı, eşit hak sahipleri arasından kabile toplantısında seçilirdi. Başkan adayında yaş, cömertlik, kahramanlık, sabır, hilim, tevazu ve etkili konuşma kabiliyeti gibi hasletler aranırdı. Kabile başkanlığı prensip itibarıyla ırsî değildi; fakat eski başkanın çocukları kabiliyetleriyle temayüz ederlerse başkanlık onun ailesinde kalmaktaydı. Başkanlığın verasetle intikali durumunda makam, babadan büyük oğula geçerdi. Bazen başkanın, vefatından önce yerine geçecek kimseyi tayin ettiği de olurdu. Kabile başkanının görevi emretmekten çok hakemlik yapmaktı. Kimseye görev yükleyemez, ceza veremezdi; kabile toplantılarını idare eder, diğer kabilelerle ilişkilerde kabilesini temsil eder, kabile üyeleri arasında ortaya çıkan ihtilafları çözerdi. O, örfe göre hüküm verirdi. Çünkü örf, Arap Yarımadası halkının kanunu idi. Kabile başkanına danışmanlık yapan bir de meclis bulunmaktaydı. Mekke'de merkezî bir otorite bulunmuyordu. Kentin yönetimi ile ilgili birçok görevler vardır. Bu görevlerde olmak, kabileler için onur meselesidir. Bundan dolayı büyük aileler birbirleri ile mücadele etmektedirler (Apak, 2001).

Darbeci ve darbe mağduru olan iki kabile de cahiliye çağında Ümeyyeoğulları ordu, Haşimoğulları ise idari işlere bakmakta idiler. Yani bu iki kabile arasındaki rekabet çok eskilere dayanmaktaydı. Mekke'de çok farklı inanç mensuplarının da olduğu, İslami siyasi yapılanmanın organize olduğu Medine'de de durumun aynı olduğu düşünüldüğün de, yönetim birlikte yaşama anlayışına göre ayarlanması ihtiyacını doğuracaktır. Hz. Muhammed, peygamber ve akabinde devlet kurucu başkanı olunca, Haşimi-Ümeyye rekabeti artmıştır. Bu rekabet esnasında İslam'ı benimseyenler olsa da rekabet savaş şekline dönüşecek kadar ileri boyutlara varmıştır. Mekke'nin fethi ile beraber birçok kabile gibi Ümeyyeoğullarından insanlarda İslam'ı kabul etmişlerdir. İslam anlayışı rekabeti ortadan kaldıramamış, zemin bulunca da alevlenmiştir.

Kaynaklar Medine'de, Mekke'deki gibi bir Dârunnedve'nin varlığından bahsetmemektedirler. Yani Evs ve Hazrec kabilelerinin ortak bir meclisleri yoktu. Bu iki kabile arasındaki şiddetli rekabet bu tür bir meclis oluşmasını imkânsız hale getirmiştir (Sarıçam, 1998). İslam Devletleri tarihinin ilk darbesi olarak kabul edilebilecek olan Muaviye hareketi İslam Devlet sistemi açısından çok büyük bir önem taşımaktadır. Cahiliye döneminde kendine has bir yönetim biçimi olan Mekke kent yönetimi çeşitli mücadelelere rağmen sürekliliği hep olmuştur. Netice de sadece bir kentin idaresidir. Aslında kabile anlayışı ile yönetilmese idare mantığı içinde o

çağa göre makul kabul edilebilecek yönetim tarzı olarak kabul etmek çokta yanlış olmayacaktır. Çünkü bir kentin ihtiyacı olan iş bölümü makul ölçülerde gerçekleştirilmiştir. Hele belli zamanlarda kentin hareketliliği dikkate alındığında olumlu süreçler yaşanmıştır. Yani iş bölümü ile kentin suyuolları güven altındadır. Konukların ve halkın güvenliği bir diğer kavim tarafından güvence altına alınmıştır. Kâbe gerekli ihtimamı gösteren kavim tarafından yönetilmektedir. Kavimler arasında bazen dengeli olmayan yönetimde yer alma sıkıntıları daha sağlıklı bir yönetim oluşturulmasını engellemiştir.

Yöneticileri seçme gelenekleri sadece kavimlerin kendi bünyelerinde yapmaları, kentin daha olumlu yönetilmesini engellemiştir. Bu durum Hz. Muhammed'in ölümünden sonra kimin halife olacağı konusunda açıkça görülmüştür. Hz. Peygamber vefat ettiğinde (8 Haziran 632) erkek çocuklarından hayatta olan yoktu. Çocuklarından yaşayan kızı, Hz. Ali'nin hanımı Hz. Fatıma vardı. Hz. Peygamber'in oğlu olsa, belki mesele çözülmezdi. Çünkü Araplar kendilerine başkan seçerken, başkanlığı (reislik) miras yolu ile devam ettirmezlerdi, tecrübeli ve yaşça kıdemli olanı seçerlerdi. Hz. Peygamberin vefat haberinden sonra yakınları, yıkanması ve defin işleri ile uğraşırken, Medineli Müslümanlar (Ensar) halife seçmek için Sakife denilen yerde toplandılar. Çünkü Peygamber'in, yöneticiyi belirlemede her hangi bir vasiyetinin olmadığı, bu işi şûra'ya bıraktığı bilinmektedir. Ensar, Sa'd b. Ubade'nin halife seçilmesini bekliyordu. Gerekçeleri Ensar'ın, Hz. Peygamber'i himayesini ve Müslümanlara yapmış oldukları yardımlarıdır. Muhacirler (Mekke'den gelen Müslümanlar) bunu kabul etmezlerse "emir bir Ensar'dan bir Muhacirlerden olur" görüşü de ortaya atıldı.

670

Ensar'ın toplantı yaptığını haber alan Muhacirlerden Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Ebu Ubeyde'nin bulunduğu bir grup hemen Sakife'ye geldiler. Hz. Ebu Bekir, toplantıda bir konuşma yaptı. Önce Muhacirler hakkında konuştu. İlk defa Müslüman olanların ve dinleri uğruna dayanılmaz acılara katlananların Muhacirler olduğunu belirtti. Arkasından Ensar'ı övdü. Onların Medine'de Muhacirleri koruduklarını, her şeylerini onlarla paylaştıklarını anlattı. Daha sonra Hz. Peygamber'den duyduğu "İmamlar Kureyş'tendir" hadisini hatırlattı. Bununla Müslümanlar arasındaki birliği, ancak Kureyşlilerin sağlayacağını belirtmek istedi. Ensar'ın daha önce karar verdiği "Emir, bir Ensar'dan bir Muhacir'den olsun" fikrine de sıcak bakılmadı. Çünkü aynı anda iki emirin olmasının sakıncaları da anlatıldı. Tartışmaların büyüdüğü sırada Ebu Ubeyde "Ey Ensar, siz İslam için Allah'ın elçisine ilk yardım ve desteği başlatan kimselersiniz. Şimdi bunun tersini yapıp her şeyi altüst etmeyin" diyerek Ensar'ı sakin olmaya çağırdı. Herkesin yumuşadığı sırada Hz. Ebu Bekir: "İşte Ömer, işte Ebu Ubeyde, hangisini istiyorsanız biat ediniz" dedi. Hz. Ömer ve Ebu Ubeyde ise halifelğe Hz. Ebu Bekir'in daha lâyık olduğunu söylediler. İlk önce Hz. Ömer, arkasından da Ebu Ubeyde Hz. Ebu Bekir'e biat ettiler. Toplantıda bulunanlar teker teker Ebu Bekir'in elini sıkarak biat ettiler. Böylece halife seçimi yapılmış oldu.

Tartışılan bu hadis ile o gün için halifelik meselesi çözülmüştür. Dört halife dönemleri bir nev'i sistem arayışının gerçekleştiği dönemlerdir.

İstişare İle Seçim: Hz. Ebu Bekir'in seçiminde olanlar görüş ve düşüncelerini belirtmiş, serbest bir ortamda tartışma yapmışlardır. Aday Teklifi: Hz. Ebu Bekir vefat etmeden önce Medine'nin ileri gelenleri halifenin kim olacağını sordular. Bir hayli düşündükten sonra "Ömer'i teklif ediyorum. Fakat son söz size aittir" dedi. Komisyonun seçimi (Şûra görüşmeleri): Hz. Ömer yaralanmış, yatarken bir grup sahabe "Keşke yerinize birini halife seçseniz" demişti. Hz. Ömer "size altı kişilik bir heyeti tavsiye ederim", cevabını verdi. Halifenin vefatından sonra bunlar bir araya geldi ve aralarından Hz. Osman'ı seçtiler. Şehir Halkının Seçimi: Hz. Osman şehit edilince Medineliler Hz. Ali'yi halife olarak seçtiler.

Medine birlikte yaşama usullerini tecrübe edildiği kent oldu. Hz. Muhammed ile başlayıp Hz. Osman'ın katline kadar İslam Devleti'nin merkezi oldu. Hz. Osman'dan sonra Hz. Ali ile beraber devlet merkezi Kûfe'ye taşındı. İslâm dünyasının ilk yaşayacağı darbenin öncesi de böylece başlamış oldu. Hz. Ali'nin Halifeliğini kabullenmeyen Şam valisi Ümeyyeoğullarından Muaviye, kabilesi ile birlikte harekete geçti. Burada darbeci olarak nitelendirdiğimiz Muaviye ile ilgili kısa bilgi vermek yerinde olacaktır. Muaviye, Hz. Ömer dönemin de önce ordu komutanı, ardından da Şam valiliğine tayin edildi. Anadolu'ya yaptığı seferler vasıtasıyla büyük ganimetler elde etti. Bu ganimetlerle güçlü ordu meydana getirdi. Suriye bölgesinin güçlü kabilesi olan Kelb kabilesinden bir kadınla evlenerek kamuoyunun büyük desteğini aldı. Hz. Osman halifeliği döneminde Muaviye daha serbest hareket etme imkanı buldu. H. Ömer'den deniz seferleri için alamadığı sefer iznini (özellikle Kıbrıs) alarak 648 ve 653 te Kıbrıs adasına seferler yaptı.

671

Bertran Russel, Power; A New Social Analysis adlı kitabında belirttiği; "İnsanların sayısız arzuları arasında, iktidar ve şaşaa başta gelir." (Russel., 1938) Bu tutku Muaviye'de de yüksek oranda mevcuttur. İslam dünyasının 7. ve 8. asırda tarih sahnesine çıkmaları ile dünya siyasetinde önemli bir yere sahip olamaya başlamışlardır. Kısa sürede geniş alanlara yayılmış olması bunun göstergesidir. İktidarın şaşaa olduğu bütün tarihi belgelerde görülmektedir. Bergama yüksek akropolünde ilk örneği görülen bu şaşaa, Hz. Muhammed ve dört halife döneminde görülmezken, Muaviye ile bütün dünyevi iktidarların yaptıkları gibi şaşaalı bir iktidar dönemi İslam devletlerinde görülmeye başlamıştır. Kargaşa ortamının sosyolojik anlamda insanların kabullenebileceği bir durum olmadığını dikkate alırsak, Hz. Ali dönemi tam bir kargaşa dönemidir. Bu kargaşa ortamından Muaviye kendisini iktidara taşımıştır. İktidara giden yolları hep mubah ve meşru kabul etmiştir. Darbenin ilk ayağı propaganda olacaktır. Hz. Ali, iktidarını sağlamlaştırabilmek için iç meseleleri çözmekle meşgul iken Muaviye iktidarı ele geçirmek için yoğun çabalar içine girmiştir. Hz. Osman'ın katlinin intikamı söylemi ile yola çıkmış ve darbeyi kademe kademe gerçekleştirmiştir. Hz. Ali'yi sürekli olarak aşağılayan propaganda yapmıştır. Hz. Osman'ın kanlı gömleğini her ortamda Hz. Ali'yi suçlayarak kamuoyu ile paylaşmıştır. Hz. Ali'nin bazı valilerine asılsız iddialarla dolu mektuplar göndererek halifenin güvenilirliğini sarsmıştır. Bugünkü tabirle algı oluşturma gayreti içinde olmuştur. Mevcut iktidarlara, meşru yollarla indirme imkânı olmayanların tarih boyunca müracaat ettikleri yöntemdir. 1960-1980 darbeleri ve en son yaşanan darbe girişimi öncesi kamuoyu kendi lehlerine

hazırlanmıştır. 1960 darbesine muhatap olan iktidar sahipleri aşağılanmışlardır. Akıbetleri ortadadır. 1980 darbesi hiçte farklı değildir. Bir generalin değimiyle olgunlaştırılmıştır. Sonra da darbe yapılmıştır. Muaviye’de propaganda yöntemi ile olgunlaştırdığı ortamı güçlü ordusuyla kendi lehine dönüştürmenin yollarını denemeye başlamıştır.

İkinci ayağı silahlı mücadele, Sıffin savaşı ki süreç meşru olmayan birçok vak’a ile doludur. Kur’an ayetlerini kılıç uçlarına takılması (658), Kuran’ın hakem kabul edilmesi, anlaşmaya varıldığı zannıyla Amr ibn As’ın hilesi gibi (Aycan, 2014). Muaviye (Lammens, 1979), Mısır’ı 658 de ele geçirdi. Hz. Ali’nin hâkimiyeti altında bulunan Irak, Hicaz, Yemen gibi yerleşim yerlerine ordular göndererek merkezi otoriteyi sarsmaya çalıştı ve bunda da oldukça başarılı oldu. Yönlendirilen insanlar aracılığı ile suikast girişiminde bulunulmuştur. İlginç bir biçim de suikasta sadece Hz. Ali uğramıştır (660). Yani hedef olan Muaviye ve Amr İbn As’a bir şey olmamıştır. Hz. Ali suikast sonucu katledilmiştir. Bunun sonucunda artık darbe gerçekleşmiştir. Yani Muaviye’nin iktidarı yolunda önemli bir engel ortadan kaldırılmıştır. Darbenin nihayete ermesi ise Halife ilan edilen Hz. Hasan’ın (Hebraeus, 1999) (İbnü’l-Esir, 1989) bir şekilde ikna edilmesi (661) ile olmuştur. Askerî darbe, bir ülkede silahlı kuvvetler mensuplarının silah zoru ile ülke yönetimine el koyması ise yukarıda bahsettiğimiz olaylar zincirinde farklı süreçler yaşansa da Muaviye hareketi askeri güç kullanarak bir zümrenin iktidarı ele geçirmesidir. İktidar olma arzusu aşk derecesinde bir tutkudur. Bu tutku insanların birçok değeri rafa kaldırmalarına neden olabilmektedir. Tarih bunların örnekleri ile doludur.

KAYNAKÇA

- Apak, A., 2001. İslâm Öncesi Dönem de Mekke İdare Sistemi ve Siyasetin Oluşumu. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 10(1), pp. 177-194.
- Aycan, İ. S.-İ., 2014. Emeviler. Ankara: TDV.
- Fayda, M., 1992. Bedevî. 1 içindeDİA. İstanbul: TDV, pp. 311-316..
- Hebraeus, B., 1999. Âbu’l-Farac Tarihi. Ankara: TTK.
- İbnü’l-Esir, 1989. El-Kâmil Fi’t-Tarih Tercümes. İstanbul: Bahar.
- Kapar, M. A., 1995. Eyyâmü’l-Arab. 1 içindeDİA. İstanbul: TDV, pp. 14-16. .
- Kitapçı, Z., 1994. Yeni İslam Tarihi ve Türkler. Ankara: Türkeli.
- Lammens, H., 1979. Muaviye. 1 içindeİA. İstanbul: MEB, pp. 438-444.
- Russel, B., 1938. Power; A New Social Analysis. London: George Allen Unwin Ltd.
- Sarıçam, İ., 1998. İslam'ın Doğuşunun Tarihi Şartları. Ankara , İslam ve Demokrasi.

İLK MÜSLÜMAN TÜRKLERİN DARBE GİRİŞİMLERİ

SÂMERRÂ DÖNEMİ

THE COUP INITIATIVES OF THE FIRST -MUSLIM TURKS -

PERIOD OF SAMARRA

Yavuz Selim GÖL•

ÖZET

Türklerin İslamlaşmaya başlamalarından sonra, savaşçı özelliklerinden dolayı, dönemin en güçlü İslam devleti olan Abbâsiler tarafından kendilerine önemli görevler ve komutanlıklar verildi. Bu görevlendirmelerin başladığı dönem olarak miladi 9/hicri 3. yüzyılı görmekteyiz. Bu dönemde askeri güçleri Abbâsî halifeliği tarafından kabul edilerek özel birlikler halinde başşehir Bağdat'a getirilmiş olan Türklerin hal ve hareketleri Arap unsurları rahatsız etmişti. Bunun sonucunda da Abbâsî halifeleri "Sürra men ra'â - Gören sevindi" adını verdikleri yeni bir şehir kurarak önce Türk askerleri ve sonrasında da hilafet merkezini buraya nakletmişlerdi. Başkentin bu şehir olduğu, miladi 836-892 yılları arasında yaşanan bu döneme tarihçiler -şehrin asıl isminin fonetik bir değişikliğe de uğramasıyla- Sâmerrâ dönemi adını vermişlerdi. Ancak bu durum hiç ummadıkları bir sonuç ortaya koydu; Türk komutan ve askerler halifelerin azledilmesine ve seçilmesine müdahil olmaya yani darbe yapmaya başladılar. Türk komutanlar halifelerin yakınında olmaları sebebiyle ciddi bir nüfuz elde etmişler ve yönetime müdahil olmaya çalışmışlardı. Bunun sonucunda bu cüretlerinden ötürü yargılanan ve cezaya çarptırılan komutanlar da bulunmaktadır. Bu noktada en göze çarpan hususlardan birisi Türk askerinin kurucu unsuru ya da asıl unsuru olmadığı bir devlette darbe girişiminde bulunmuş olmasıdır. Bu yönüyle dikkat çekici olan bir durumu tebliğimize konu edineceğiz. Türklerin darbe geçmişlerine, İslam devletine karşı giriştikleri darbe teşebbüsleriyle ışık tutmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Müslüman Türkler, Darbe, Sâmerrâ dönemi, Abbâsiler.

SUMMARY

After beginning Islamization of Turks, because of warrior character's, given by the Abbâsîds, strongest Islamic state of term, important missions and commander position to them. We see that the term of begining this appointments A.C. 9. century/A. Hijrat 3. century. At this time, attitudes of Turks, accepted warrior character by Abbâsîd Caliphate and conveyed to Baghdad with special unities, irritated Arabs. After this, Abbâsîd caliphates constructed a new city known as Samarra - pleased who saw- , and before transported Turk soldiers and then centre of Caliphate. Historians gave the name of this term, when this city capital "Term of Samarra"- with fonetic changing first name-. But this situation was concluded with unexpected result; Turk soldiers began to intervention to appointment and dismiss of Caliphates. Because being close relationship with caliphates, they obtained authorite and began to intervention to government. As a result of this venture, there was judged and punished commanders. At this point, one of the apparent cases, despite Turk soldiers was not founder element of this state, they initiated to coup. We will talk about this arrasted case. We will effort to clarificate to coup history of Turks and coup initiate's to Islamic state.

Key Words: Muslim Turks, Coup, Term of Samarra, The Abbâsîds.

Sâmerrâ Şehrinin Kısa Tarihi

Sâmerrâ şehri Abbâsî halifelerinden Mu'tasım tarafından 836 yılında Bağdat'ın yaklaşık 100 km kuzeyinde kurulmuş bir şehirdir. Kuruluşunun gerekçesi olarak başkent Bağdat'ta Türk askerlerinin gösterdiği olumsuz davranışlardan ötürü halifenin yeni bir yerleşim yeri araması olduğu kaynaklarda zikredilmektedir. Bağdat'ta özellikle halifenin hassa ordusunda görevli olan Türk askerleri Bağdat sokaklarında atlarıyla bazı kimselerin yaralanmasına hatta ölümlerinde neden olmuşlardı. (Terzi, 1986) Aynı şekilde Türk askerlerinden bazılarının da halk tarafından öldürüldüğü kaynaklarda yer almaktadır. Bu durum her iki tarafın da birbirinden rahatsız olduğunu göstermektedir. (Terzi, 1986) Artık Türk askerlerini burada tutamayacağını anlayan halife Mu'tasım onlar için yeni bir şehir inşa etmiş ve bununla da kalmayarak halifelik merkezini yani Abbasî devletinin başşehrini buraya taşımıştır. Bu şehrin inşasına son derece özen gösterilmiş ve Abbasî devletinin o dönemdeki gücüne paralel olarak önemli harcamalar yapılmıştır. Türklerin buraya nakledilmesi ve hilafet merkezinin buraya nakledilmesiyle Türk komutanların halife üzerindeki nüfuzu son derece artmıştır. Zaten şehrin inşasından sorumlu olarak bir Türk komutan olan Eşnas başkanlığındaki bir heyet tayin edilmiş ve çevresindeki mahalleler Türk komutanlara ayrılmıştır. Bu şehre çok sayıda saray ve önemli yapı inşa edilerek bu şehrin önemli bir merkez olması sağlanmış ve şehrin nüfusu kısa sürede milyona yaklaşmıştır. (Demirci, 2009) Bu şehir, halife Mu'temid döneminin sonuna kadar başşehir ünvanını korumuş; Türklerin nüfuzunu kırmak isteyen halifenin son zamanlarında bu ünvanını tekrar Bağdat'a kaptırmıştır. 836 yılında başlayıp 892 yılında halifeliğin merkezinin Bağdat'a taşınmasıyla son bulan bu dönemi İslam tarihçileri "Sâmerrâ dönemi" olarak adlandırmışlardır.

Türklerin Müslüman Oluşu

Türklerin İslam ile ilk tanışmaları Müslümanların Orta Asya'ya uzanan fetihleriyle başlamıştır diyebiliriz. Bazı müellifler bu tanışmayı Hz. Peygamber dönemine kadar götürseler de ilk karşılaşma Hz. Osman dönemindeki fetihlerle ve Türklerin yaşadığı bölgelerin 700'lü yılların başında Emevî orduları tarafından fethedilmesiyle olmuştur. Bu dönemden sonra yeni bir sürecin başlamasına sebep olan ise Türklerin Çinlilerle yaptıkları Talas Savaşı'nda Müslüman Araplarla ittifak yapmalarındır. Bu savaşla birlikte o dönemde yeni kurulmuş bir devlet olan Abbâsîler, Türklerin askeri kabiliyetlerini keşfetmiş ve bundan yararlanmak için onlara önce halifenin muhafız birliğinde sonra ise ordunun tamamında görev vermeye başlamışlardı. Abbâsîlerin Emevîler karşısında sürdürdükleri mücadelede Horasan bölgesinin aktif rol oynaması bu hanedanın bölgeye bakışının olumlu seyretmesine neden olmuştur. Abbâsîler tarafından bu olumlu bakışın etkisiyle idarede ve askerlik mesleğinde Fars ve Türk unsurlara çokça yer verildiği görülmektedir. Uzunca bir süre vezirlik makamında bulunmuş olan ve Bermekîler olarak bilinen İran asıllı aile buna önemli bir örnek teşkil etmektedir. Bununla birlikte Türklerin -tebliğimizde de konu edileceği üzere- orduda aldıkları aktif görevin yanında vezirlik, valilik gibi idarî görevlerde de bulunduklarını görmekteyiz.

Emeviler döneminde bir devlet politikası olarak Arap olmayan Müslümanlara gösterilen ikinci sınıf vatandaş muamelesi Türkler arasında da olumsuz bir tesir uyandırmış ve Türkler Müslüman olma konusunda istekli davranmamışlardır. Abbâsîlerin yönetimi ele almasıyla yeni bir sürecin başlamasına sebep olmuştur. Bu süreçte iki taraf arasında olumlu ilerleyen gelişmelerle birlikte İslam devletinin merkezine getirilen Türklerin Müslüman olması, İslam'ı öğrenmesi için özel eğitimler düzenlenmiş ve İslam ordusunun içerisinde savaşmaları sağlanmıştır. Kendi dinlerine ve örflerine bağlılık nedeniyle Türkler başka bir dine girmeyi zor kabullenmişler, İslam dinini kabul etmelerinden sonra resmi bir din haline getirmeleri iki yüzyılı bulmuştur. (Özaydın, Karahanlılar, 2001) Bununla birlikte eski inanışlarından kalma bazı adet ve gelenekleri yeni dinlerinde de yaşatmaya çalışmışlardır.

Türklerin Abbâsî Devletinde Görev Almaları

751 yılında meydana gelen Talas savaşından sonra iki grup arasındaki ilişkiler daha da ilerlemiş ve aynı coğrafyada yaşayan Farsların o dönemde yeni kurulan Abbâsî devletinde aktif görev almalarını müteakip Türkler de özellikle askeri alanda önemli görevlere getirilmişlerdir. Tabi sınırlı da olsa Türklerin vezirlik ve valilik gibi daha önce Arapların uhdesinde bulunan görevlere de getirildiğini görmekteyiz. Bu durum halifenin en yakınında olan askeri birliklerin etkisini çok daha fazla artırmıştır. Me'mun döneminde ordunun içerisinde aktif olarak yer almaya başlayan Türkler Mu'tasım dönemine gelindiğinde tabiri caizse artık ele avuca sığmaz olmuşlardır. Çünkü devletin içerisinde bulunduğu zafiyetten yararlanan isyancı gruplar devlete karşı isyan etmişler ve bu isyanların bazıları çok geniş bölgelere yayılmıştı. Mu'tasım'ın Mısır valiliği döneminde orada çıkan isyanların bastırılmasında önemli rol oynayan ve sonrasında Abbâsî devletini neredeyse yirmi yıldan beri meşgul eden Bâbek isyanının bastırılmasında önemli bir rol üstlenen Afşin isimli Türk komutan önemli bir nüfuz elde etmişti. Ancak bu önemli nüfuz Abbâsîlerin üst düzey

görevlileri tarafından kışkırtılmış, bunun sonucunda Afşin bazı ithamlarla yargılanarak hapsedilmiş ve orada hayatını kaybetmişti. Önemli bir Türk komutan tasfiye edilmiş ancak Türklerin nüfuzu kırılmamış hatta daha da güçlenmiştir.

Müslüman Arapların o dönemde temsilcisi olan Abbâsîler Doğu bölgeleri ile iyi ilişkiler kurmuşlardı. Zaten kendilerinin hilafeti ele geçirmesinde en büyük yardımcıları Horasan bölgesinin sakinleri olmuştur. Bu bölgenin insanları savaş konusunda maharetli idiler. Köklü bir imparatorluk olan Sâsânî Devleti'nin kurulduğu bir coğrafya olması bu tecrübenin bir nedeni sayılabilir. Bu bölgede çok sayıda nüfusu olan Türkler de Abbâsîler'in dikkatinden kaçmamıştır. Bunun bir sonucu olarak Türkler Abbâsî ordusunda görevler almaya başladılar. Özellikle Me'mun'un iktidarında, gücünü Horasan bölgesinden almış olması bu bölgenin hilafet makamı üzerindeki etkisini de artırmıştır. Bu dönemden itibaren Türkler Abbâsî halifesinin yakın koruması ve ordusu olarak halife nazarında çok önemli bir yer edinmiştir. Özellikle Mu'tasım döneminde ordudaki sayıları artan Türk askerlerinin -farklı rivayetler olsa da- on sekiz bin, yirmi dört bin hatta yetmiş bin sayısına ulaştıklarına dair bilgiler mevcuttur. (Terzi, 1986) Bununla birlikte önemli komutanlar orduda görev almış ve farklı bölgede de fetihler yapmışlardı. Ayrıca önemli isyanların bastırılmasında rol aldıklarını görmekteyiz. (Sümer, 1987)

Emîn ve Me'mun'un hilafet mücadelesi esnasında Abbâsî Devleti'nin farklı bölgelerinde çıkan isyanlar devletin gücünü zayıflatmıştı. İsyânların en büyüklerinden birisi olan Bâbek isyanı Azerbaycan bölgesinde ortaya çıkmıştı. 816'da Bâbek'in Hürremî lideri olması ile başlayan isyan neredeyse 22 yıl sürmüştür. (Yıldız, Bâbek, 1991) Bu isyanın bastırılmasında çok büyük bir emeği olan Afşin bin Haydar bin Kavûs önemli bir Türk komutandı. Kazandığı bu başarı onun halife nazarındaki durumunu pekiştirmiştir. Ancak üst düzey devlet görevlileri onun bu gözde konumunu kışkırtmış ve kendisi ile ilgili bazı ithamlarda bulunarak hapsedilmesini sağlamışlardır. Kendisine yöneltilen suçlamalar sonucunda hapse atılmış olan Afşin bir süre sonra hayatını kaybetmiştir. (Yıldız, Afşin, 1988) Tabii ki bu durum bir Türk-Arap çekişmesini beraberinde getirmişti. Bu çekişmenin bir sonucu olarak Türkler elde ettikleri gücü kullanmışlar veya kullanmaya çalışmışlardır. Afşin Haydar bin Kâvûs'un böyle bir sonla karşılaşması Türk komutanların gücünü kırmaya yetmemişti.

Bu dönemde Türk komutanlarının valilik gibi görevleri de üstlendiğini görmekteyiz. Bu durum Abbâsî Devleti içerisinde Türk komutanlarının hâkimiyetinde bağımsız devletlerin kurulması sonucunu doğurmuştur. Bu çalışmamızda konu edilmeyecek olsa da Tolunoğulları, İhşidler, Sâcoğulları gibi devletler Türk komutanların hâkimiyetinde kurulmuş devletlerdir. Türklerin Abbâsî Devleti'nin nazarında ulaştığı seviye dikkate şayandır. Bu dönemde Türkler eriştikleri gücün bir yansıması olarak halifelik makamına atanacak kişilerle ilgili taraf tutmaya başlamışlardı. Bu durumun sebebi olarak da devletin zirvesiyle yakın ilişkilerini gösterebiliriz. Özellikle halife olmasını destekledikleri Mu'tasım döneminde Bağdat'ta Türklere karşı oluşan rahatsızlıktan ötürü ilk olarak sadece Türkler için düşünülmüş olan Sâmerre şehri daha sonrasında Abbâsî Devleti'ne başkentlik yapmıştır. 836 yılında halife Mu'tasım tarafından yaptırılan Sâmerre şehri ilk dönemlerinde sadece

Türklerden müteşekkildi. Bu durum Türklerin halife üzerindeki tesirini pekiştirmiştir. Abbâsî halifelerinin bu etki altında kaldıkları aşikâr bir durumdur. Bu etkiyi artırmak üzere harekete geçen Abbâsî halifesi Mu'temid 892 yılında hilafet merkezini tekrar Bağdat'a taşıyarak bu etkiyi kırmak istemiştir. Tebliğimize konu edindiğimiz bu dönem Sâmerrâ şehrinin Abbâsî Devleti'ne başkentlik yaptığı bir dönemdir ve "Sâmerrâ Dönemi" olarak adlandırılmaktadır. Şehir, Bağdat'ta Türklerin gösterdiği aşırılıklardan rahatsız olan Arapların baskıları sonucunda halife Mu'tasım tarafından inşa ettirilmiş ve Türklerle birlikte hilafet merkezini de buraya nakletmiştir. Özet olarak Türklerle halife baş başa kalmıştır. Devlet görevlilerinin ve binalarının burada bulunduğu bir merkezî konum kazanan Sâmerrâ'da Türkler halifeleri azletmiş ve yerine kendi desteklediği halifeyi getirmişlerdir. Bu dönemde görev alan halifelerin üzerinde önemli bir baskı kurmuş olan Türk komutanlar kendi nüfuzlarını azaltmak üzere harekete geçen halifeleri öldürecek kadar ileri gitmişlerdir. Türklerin belki de iktidara darbe mahiyetinde önemli girişimlerinden birisi halife Mütevekkil'in öldürülmesidir. Bu olayın ayrıntılarına geçmeden önce bu dönemdeki Türk komutanlardan ve nüfuzlarından bahsetmekte fayda görüyoruz.

Bu dönemde birden fazla etkin Türk komutan bulunmaktaydı. Bu durumun getirdiği bir sonuç ise Türk komutanların kendi aralarında olan çekişmelerdir. Birbirleriyle çekişmeli olan Türk komutanlar Abbâsî Devleti'nin Arap bürokratları ile de mücadele halinde idiler. Bu nüfuz mücadelesi halifeye de yansımış; halife de taraf olmak mecburiyetinde kalmıştı. O dönemde etkin olan komutanlar Afşin Haydar bin Kâvûs (ö. 841), Aşnas (ö. 845), İnâk et-Türki (ö. 849), Boğa el-Kebîr (ö. 862) gibi isimlerdir. Bu komutanlardan özellikle Afşin ve İnâk et-Türki, Abbâsî bürokratlarının Türk nüfuzundan kurtulma çabalarının bir sonucu olarak öldürülmüştür. Çünkü özellikle iki grup arasında cereyan eden mücadele uzun süre devam etmiştir. Bu noktada birbirlerine üstünlük sağlamak için farklı yollar denemişlerdir. Bu dönem öncesinde ve sonrasında da etkili Türk komutanlara rastlanmaktadır. Bunlar konumuz dışında olduğu için zikretme gereği duymuyoruz. Abbâsî Devleti'nde askeri hizmetlerin yanında idari hizmetlerde de Türklerin etkin görevler aldığını görüyoruz. Askeri hizmetlerde olduğu kadar yoğun olmasa yoğun olmasa da idare hizmetleri de vezirlik ve valilik makamına yükselen Türkler vardır. Vezirlik makamına ilk ulaşan Ubeydullah bin Yahya bin Hakan et-Türki (ö. 876) olmuştur. Ubeydullah, Abbâsî Devleti'nde alt seviyedeki memurluklardan başlayıp vezirlik makamına kadar yükselmiştir. Mütevekkil, Müstaîn ve Mu'temid dönemlerinde bu görevine uzun yıllar devam etmiştir. Onun oğlu ve torununun da Muktedir döneminde vezirlik yaptıkları görülmüştür. Türklerin diğer alanlarda çok etkin olamamaları hâkimiyetlerinin geçici olması sonucunu doğurmuştur. Bunun yanında askeri gücün uzun süre ellerinde olması iktidara müdahale edebilmelerine imkân vermiştir.

Elbette ki tarihte darbelerin önemli bir kısmı silahlı grupların etkisiyle olmuştur. Bunun belki de en ilginç örneklerinden birisinde Türkler gerçekleştirmiştir. Kanaatimizce göre bu durumu farklı kılan etnik olarak hâkim zihniyetlerin farklı olmasına rağmen Türklerin bunu gerçekleştirmiştir. Arap egemenliğinde olan bir devletin askeri kanadında söz sahibi olan Türkler devletin yöneticisi olan halifelerin

belirlenmesi ve azledilmelerin müdahil olmuşlardır. Şimdi Türk komutanların bu yöndeki faaliyetlerine değinelim.

Türklerin Abbâsî Yönetimine Müdahaleleri

Türkler ordu içerisinde elde ettikleri nüfuzu Me'mun dönemine gelene kadar önemli ölçüde artırmışlardı. Me'mun dönemi Türklerin İslam devletinde yıldızlarının parladığı bir dönemdir diyebiliriz. Bunun en bariz göstergesi halifelik makamına geçerken Mu'tasım'a verdikleri destektir. Mu'tasım halife oluşunun Türkler tarafından desteklenmiş olmasından ötürü onlara karşı iyi davranmıştı hatta yukarıda da bahsettiğimiz gibi Sâmerâ isimli yeni bir şehir kurarak kendisiyle birlikte onları da oraya nakletmişti. Kendisinden sonra gelen oğlu Vasık (842-847) babasının bu siyasetini devam ettirmiş ve Türkleri idari alanda da görevlendirmeye başlamıştır. Halife Vasık Abbâsîlerin hilafet geleneklerinin aksine bir veliaht tayin etmeden vefat edince yerine kimin geçirileceği konusunda, devletin ileri gelen bürokratlarının yanı sıra Türk komutanların da hazır bulunduğu bir grup önce Vasık'ın oğlu Muhammed'i halife yapmayı düşündülse de Türk komutanların desteğiyle Vasık'ın kardeşi Cafer'e Mütevekkil ünvanıyla halife olarak biat ettiler. Bu olay 847 yılında gerçekleşmişti. Mütevekkil'in annesinin bir Türk olması Türklerin tercihini bu isimden yana kullanmış olmalarını sağlamış olabilir.

Mütevekkil Türklerin de desteğini alarak halifelik makamına gelmişti ama onların nüfuzundan da çekiniyordu. Halife bu konudaki düşüncesinin bir sonucu olarak devletin halifeden sonra en etkili ismi olan Türk komutan İnak et-Türkî'nin katledilmesini emretti. Bununla da yetinmeyen Mütevekkil, Türkleri muhafız birliklerinden uzaklaştırmaya başladı. Bunun da bir çözüm olamayacağını anlayan halife Mütevekkil 858 yılında hilafet merkezini Dimaşk'a taşımaya karar vererek oraya gitti. Baskılardan ötürü orada kalamayan halife Sâmerâ'ya yakın bir yerde Caferiye ismiyle yeni bir yerleşim yeri inşa ettirerek idari binaları, dolayısıyla hilafet merkezini oraya taşıdı. Ancak bununla da Türk nüfuzundan kurtulamayan halife Mütevekkil nihayet 861 yılında Türkler tarafından bir suikast sonucu katledildi.

Mütevekkil'in Türkler'e yönelik politikası ve veliaht tayin ettiği oğullarına karşı hissi ve yanlış tutumu onun öldürülmesinin başlıca sebebi oldu. Büyük oğlu Muntasır'a veliaht tayininde ilk sırayı verdiği halde daha sonra saray entrikalarının tesiri ve Muntasır'la aralarındaki görüş ayrılığından dolayı ikinci sıradaki Mu'tezz'i öne almayı kararlaştırdı. Veliahtlıktan çekilmeyi kabul etmeyen Muntasır, Türk kumandanları ile iş birliği yapma yolunu seçti. Halifenin kendilerine karşı olumsuz bir siyaset izlediğini gören Türkler yakın zamanda halifenin, devletin başkentini taşıma girişimlerinin daha da ileri gideceğini düşünüyorlardı. Zaten bir süredir orduya Türklerden yeni kimseler alınmıyordu. Bu ve benzer gerekçelerle Mütevekkil, Türk kumandanlarının Muntasır'la beraber düzenlediği suikast sonucu Ca'feriye de bulunan sarayında 861 yılında öldürüldü. (Kırkpınar, 2006)

Bu olayın seyrine kısaca göz atmakta fayda görüyoruz. Daha önce bahsettiğimiz nedenlerle ittifak yapan Muntasır ve Boğa es-Sağır önderliğindeki Türkler halifenin öldürülmesine karar vermişlerdi. Halifenin öldürüleceği akşam Caferiye'deki saray Türk komutanlar Vasîf ve Boğa'ya yakın birlikler tarafından kuşatıldı. Kendi

adamlarının dışında hiç kimsenin içeriye girmesine izin vermediler. Halife bu esnada Feth b. Hakan ve diğer bürokratlarıyla bir toplantı halindeydi. Toplantıyı basan Boğa, Feth ve birkaç kişi hariç diğerlerinin çıkmasına izin verdi. Halife az sayıda kişiyle beraber kaldığında salona Mûsâ b. Boğa el-Kebîr, Bâgir et-Türkî, Harun b. Suvartekin gibi Türk komutanlar da girdiler. Sonrasında halifeyi ve yanında Feth b. Hakan'ı öldürdüler. Olayı dışarı yansıtırken, halifenin yardımcısı olan Feth b. Hakan'ın halifeyi öldürdüğünü, kendilerinin de halifenin katilini öldürdüklerini söyleyerek işledikleri cinayeti farklı bir şekilde aktardılar. Maktul halife Mûtevekkil'in defnedilmesinden sonra da darbenin ortağı Muntasır'a halife olarak biat edildi.

Bu olay halifenin hassa orduları tarafından hilafet makamına karşı işlenen cinayetlerin ilkidir. Türkler onun ölümünden sonra halifenin öldürülmesinde işbirliği yaptıkları oğlu Muntasır dışında oğullarının halife olmaması için çaba göstermişler ve Muntasır'dan sonra Mûstâîn'i hilafet makamına geçirmişlerdi. (Aktan, 2006) Buna gerekçe olarak Türkler muhtemelen kendilerinden bu cinayetin intikamını alacağını düşünmüşlerdir.

Muntasır'ın hilafet makamına geçmesini sağlayan Türkler, halifelerin hala kendi aleyhlerine uygulamalar yapmaya çalıştıklarını görüyorlardı. Maktul halifenin yerine geçirdikleri halife Muntasır kısa bir süre sonra ölünce onun oğullarından birisinin halife olmaması için Mûstâîn'i halife olarak seçmişlerdi. Bu seçim esnasında Bağdat halkı ayaklanmış ve Türklerin bu hareketlerine karşı isyan bayrağı açmışlardı. Türk askerlerinin nüfuzunun kırılmasını isteyen Bağdat halkı Abbâsî kuvvetlerinin Bizans karşısında yenilmesini bahane ederek halifeye isyan etti. Halkın, Şâkiriyye denilen ücretli askerlerin ve diğer grupların katıldığı 863 yılında gerçekleşen isyan sırasında mahkûmlar serbest bırakıldı. Ardından Sâmer râ'da da Türk askerlerine karşı başlatılan eylem Boğa es-Sagîr, Otamış ve Vasîf'e bağlı kuvvetler tarafından bastırıldı. Kısa bir süre sonra Boğa es-Sagîr ve Vasîf'e bağlı bazı Türkler, malî ve siyasî durumlarının kötüleştiğini iddia ederek vezir Otamış ve kâtibine karşı ayaklandılar, her ikisini de katledip evlerini yağmaladılar. Halife olup bitenler karşısında ciddi bir tepki gösteremedi. (Özaydın, Mûstâîn-Billah, 2006)

Türk komutanları destekleyerek birbirlerine karşı kışkırtan halife Mûstâîn, Boğa es-Sagîr ve onun gibi güçlü bir Türk kumandanı olan Vasîf ile iş birliği yaparak Bâgir et-Türkî'yi tutuklatınca Bâgir'in adamları sarayı kuşattılar, ancak Bâgir'in katlini önleyemediler. Olaylar gittikçe çığırından çıktı ve halife Mûstâîn, Vasîf ve Boğa ile birlikte 865 yılında Sâmer râ'dan gizlice ayrılarak Bağdat'a gitti. (Aktan, 2006) Halife Mûstâîn'in Türk komutanlardan Vasîf ve Boğa ile gizlice Bağdat'a giderek Sâmer râ'yı terk etmesinin akabinde Türkler, halifenin geri dönmesi için yaptıkları çağrıya olumsuz cevap vermesi üzerine, daha önce veliaht tayin edilmiş ancak engellenmiş olan Mu'tez'i hapsedildiği yerden çıkararak halife olarak devletin başına geçirmişlerdir. (Özaydın, Mûstâîn-Billah, 2006) Bir anda Abbâsî devletinin içerisinde iki halife olmuş ve bu durum bir iç savaşa sebep olmuştur. Mu'tez, Mûstâîn'den kendine biat ederek bu ikiliğe son vermesini istemiş ancak Mûstâîn buna yanaşmamıştır. (Özaydın, Mûstâîn-Billah, 2006) Burada dikkati çeken önemli nokta

her iki tarafın askeri destekçilerinin Türkler olmasıdır. Türkler güç hırsıyla kendi aralarında da mücadeleye girmişlerdir.

İki halifenin aynı anda birbirine yakın şehirlerde ortaya çıkmış olması iki halife arasında bir mücadeleyi zorunlu kılmıştı. Bu mücadelenin sonucunda Müstâîn hilafetten çekilmek zorunda kalmış ve Mu'tez halife olarak görevine devam etmiştir. Mu'tez Türklerle karşı olmasına rağmen Türklerin isteklerine boyun eğmek zorunda kalmıştı. Daha önce Müstâîn'in tarafında yer alan iki önemli Türk komutan Vasîf ve Boğa'nın tekrar Sâmerî'ya dönmesine izin vermek zorunda kalan Mu'tez döneminde Türk komutanlara karşı ayaklanan Türk askerleri Vasîf'i öldürmüşlerdi. Boğa'nın da halifenin emriyle katledilmesi üzerine Türkler tamamen Mu'tez'e karşı tavır alarak maaşlarını alamadıkları için bir isyan başlatmışlar ve Mu'tez'i halifelikten çekilmeye mecbur bırakmışlardı. Halife Mu'tez bu olayın akabinde hapsedilmiş ve birkaç gün sonra ölmüştür. (Aktan, 2006) Kendisi de askerî bir darbeye hilafet makamını elde etmiş olan Mu'tez, yine askerî bir darbeye bu makamdaki uzaklaştırılmıştır.

Mu'tez'den sonra halifelik makamına geçirilen Mühtedî de Türklerin nüfuzuna engel olamamış ve bu yolda hayatını kaybetmiştir. Mühtedî, daha önce de hilafet makamına yaklaşmış ancak o dönemde yaşının küçük olması sebebiyle bu makama atanamamıştı. Bu döneme gelindiğinde ise kendisine Türklerden gelen bir teklife önce olumsuz yanıt vermiş ancak Mu'tez'in kendi isteğiyle hilafetten çekildiğini ilan etmesi üzerine bu görevi kabul etmiştir. Kendisine yapılan muhalefet bununla da son bulmamış, Ebû Ahmed'in halife olmasını isteyen bir grup tarafından ataması geçersiz sayılmak istenmiştir. Bunun akabinde Ebû Ahmed'in hilafeti istemediğini beyan etmesiyle halife olmuştur. Halife olmasıyla birlikte Türk nüfuzunu kırmaya çalışan Mühtedî bu çabasını, Türkleri birbirlerine karşı kışkırtarak göstermiştir. Ancak durumdan haberdar olan komutanlar halifenin sarayını kuşatarak onu görevden ayrılmaya mecbur bırakmışlardır. Kendi isteğiyle hilafet makamından ayrılması yönündeki ısrarlara olumlu cevap vermeyen Mühtedî, başta Kayıglı Bey olmak üzere komutanların kararıyla hal' edilmiştir, sonrasında işkenceyle öldürülmüştür. (Özaydın, Mühtedî-Billah, 2006)

Bu halifenin sonrasında Mu'temid halifelik makamına geçirildi. Mu'temid uzun bir süre (870- 892) halifelik yaptı ve halifeliğin sonlarında başkenti tekrar Bağdat'a naklederek Türklerin nüfuzunu kırmak için en büyük hamlelerden birisini gerçekleştirdi. Ancak bu durum da Türklerin nüfuzunu tam olarak kıramamıştır. Halifenin bu girişiminin Türklerin herhangi bir engeliyle karşılaşmamasının sebeplerinden en başta geleni Mütevekkil döneminden itibaren orduya yeni Türk askerlerin alınmamasıdır. Çünkü bu dönemde görev yapan halifelerin neredeyse tamamı Türk nüfuzundan rahatsızdı. Bu rahatsızlıklarının sebebi olan Türkleri yukarıda bir kısmından bahsettiğimiz girişimlerle bertaraf etmeye çalışmışlardı. Özellikle Mütevekkil'in öldürülmesiyle başlayan ve Türklerin tartışmasız tek hâkim unsur olduğu dönemin yavaş yavaş sonuna gelinmişti.

Türkler bu dönemin sonrasında da savaşçı özelliklerinden taviz vermeyerek ordu içerisindeki faaliyetlerini devam ettirmişlerdir. Sâmerî dönemi Türklerin siyasi açıdan en güçlü olduğu dönem olarak kayıtlara geçmiştir. Bu dönemde Abbâsî

hilafetinin de görev yapmış sekiz halifenin hepsi üzerinde etkili olmuşlar Mütevekkil başta olmak üzere bazı halifelerin öldürülmesinde aktif rol almışlardır. Bu dönemde en önemli hamlelerden birisi de halife Müstâîn'e karşı Mu'tez'i hilafet makamına geçirerek yönetiminin el değiştirmesine sebep olmalarıdır. Bu dönemde kendi aralarında da mücadeleye girişmişler ancak halife üzerindeki nüfuzlarından bir şey kaybetmemişlerdir.

Sâmerrâ döneminde, Türklerin nüfuzunun halife üzerindeki etkisi ile devletin merkezî gücü zayıflamıştı. Devletin farklı bölgelerine gönderilen Türk valilerin yerlerine naiblerini (vekillerini) gönderdiğini görmekteyiz bu dönemdeki karışıklıktan faydalanan Ahmed bin Tolun üvey babası Bâlık Bey'in naibi olarak görevlendirildiği Mısır'da 868 yılında Tolunoğulları isminde yarı bağımsız bir devlet kurmuştur. Yine benzer bir şekilde kurulmuş olan Sâcoğulları da Türklerin devletleşme arzusunu göstermesi bakımından önemlidir.

Değerlendirme ve Sonuç

Abbâsî Devleti geniş bir coğrafyada kurulmuş döneminin en önemli devletlerinden birisidir. Bu açıdan askerî gücünü en üst düzeyde tutmaya önem vermiş ve selefleri olan Emevîler döneminde yapılan İslam fetihleri ile kendilerine komşu olan Türkleri ordularında istihdam etmeye başlamışlardır. Devletin kuruluş hareketinin Türklerin yoğun olarak yaşadığı coğrafyada başlamış olması bu bölge insanını devlet nazarında daha kıymetli kılmıştır. Hatta bazı dönemlerde devletin asıl kurucu unsuru olan Araplarla Fars ve Türk unsurların mücadeleye giriştiğini görmekteyiz.

681

Abbâsî Devleti orduda istihdam etmeye başladığı Türklere özel bir ihtimam göstermiş; halifeler kendilerini koruyan muhafız birliklerini de Türklerden oluşturmuşlardır. Türkler bu süreçte artan bir ivme ile halife üzerinde önemli bir nüfuza sahip olmuşlardır. Me'mun döneminde gücünü ispatlayan Türkler, siyasete de dâhil olarak seçilecek halifelerin belirlenmesinde etkili olmaya başlamışlardır. Bu etkinin oluşmasında devletin başkentini Türkler için inşa edilmiş olan Sâmerrâ şehrine taşıdığı Mu'tasım'ın büyük katkısı vardır. Tarihçiler tarafından "Sâmerrâ dönemi" diye adlandırılan bu dönemde Türklerin siyasetteki etkileri adeta zirve yapmıştır. Bu dönemin ilk halifesi olan Mu'tasım'ın göreve gelmesinde önemli bir rol üstlenmişlerdi. Bu halife döneminde etkinlikleri devam eden Türkler "Sâmerrâ Dönemi"nde görev yapmış sekiz halifenin neredeyse tamamının göreve gelmelerinde etkin rol oynadılar.

Bu dönemde Türkler Mütevekkil, Müstâîn, Mu'tez ve Mühtedî gibi halifelerin görevden alınmasına hatta öldürülmelerine sebep olmuşlardı. Bu arada kendi aralarında mücadele etmiş olan Türk komutanlar devletin diğer bürokratlarıyla da bir mücadeleye girişmişlerdi. Afşin, İnâk et-Türkî, Vasîf, Boğa gibi önemli komutanlar bu mücadelelerin sonucunda öldürülmüşlerdir. Halife Mu'temid artık devletin merkezini Bağdat'a tekrar taşıma fikrini faaliyete geçirmiş ve bir dönem böylece sona ermiştir. Ancak bu dönemin sona ermesi Türklerin hâkimiyetini bir nebze azaltsa da yaklaşık kırk yıl sonra "Emîrü'l-Ümerâ" ünvanının kullanılmaya başlamasıyla daha etkili bir hale gelmiştir.

Kaynakça

- Aktan, A. (2006). Mu'tez-Billah. *DİA*, 390-391.
- Apak, A. (2012). *Anahatlarıyla İslam Tarihi*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Azimli, M. (2004). *Abbasiler Dönemi Babek İsyanı*. Ankara: İlâhiyât Yayınları.
- Demirci, M. (2009). Sâmerriâ. *DİA*, 70-71.
- Hitti, P. K. (2011). *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*. İstanbul: Marmara İFAV.
- Kırkpınar, M. (2006). Mütevekkil-Alellah. *DİA*, 212-214.
- Koca, S. (2010). İslam Medeniyeti Çevresinde Türk İmajı. *Gazi Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 119-153.
- Özaydın, A. (2001). Karahanlılar. *DİA*, 404-412.
- Özaydın, A. (2006). Mühtedî-Billah. *DİA*, 527-528.
- Özaydın, A. (2006). Müstâîn-Billah. *DİA*, 112-113.
- Sümer, F. (1987). Abbasiler Tarihinde Orta Asyalı Bir Prens Afşin . *Belleten*, 651-665.
- Terzi, M. Z. (1986). Abbasi Muhafız Ordusunun Kuruluşu ve Elemanları. *OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 115-136.
- Turan, O. (2015). *Selçuklular ve İslamiyet*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Yazıcı, N. (1992). *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Yıldız, H. D. (1988). Afşin. *DİA*, 441-442.
- Yıldız, H. D. (1991). Bâbek. *DİA*, 376-377.

TÜRKİYE'DEKİ ASKERİ MÜDAHALELER VE ABD

KAZANIMLARI:12 MART VE 12 EYLÜL ÖRNEĞİ

Murat ÖZATA•

Özet

Bu çalışma 12 Mart 1971 muhtırasını ve 12 Eylül 1980 darbesini ABD'nin elde ettiği siyasi-ekonomik kazanımlar açısından değerlendirmeyi amaçlamıştır. 1971 muhtırası ile 1980 darbesi iki ülke arasındaki ilişkilere birbirine benzer dinamikler getirmiştir. 1971 muhtırası sonrası generallerin desteği ile kurulan Erim hükümeti kendi halkının refahını göz ardı ederek, ABD'nin baskısı üzerine haşhaş ekimini yasaklamıştır. ABD ile F-4 gibi uçakların alımı için büyük maliyetli antlaşmalar yapmıştır. ABD'nin Türkiye'ye kuracağı yeni üsler için anlaşmaya varılmış, Türkiye'de Amerikan kurum ve personellerini hedef alan eylemlere son verilmiştir. Bu dönemde Türkiye -ABD ilişkileri ABD'nin menfaatleri doğrultusunda gelişmiştir. 12 Eylül ile yönetime el koyan generaller de, Erim hükümetine paralel adımlar atmıştır. Askeri açıdan 12 Eylül yönetimi, ABD'ye Türkiye'nin güneydoğusunda yeni üsler kurmasına izin vermiş, büyük askeri satın alımlar yapmıştır. Siyasi açıdan ise generallerin yaptığı ilk şey ABD ile ilişkilerde olan sorunları ABD lehine çözmek olmuştur. Bunlar arasında, yeni bir savunma antlaşmasının onaylanarak yürürlüğe konması, Yunanistan'ın NATO'ya dönüşünün Ege sorunları çözülmeden kabul edilmesi göze çarpmaktadır. Türkiye'nin yakın siyasi tarihinde olumsuz izler bırakan bu iki askeri müdahalenin ABD'nin ulusal çıkarlarının gerçekleşmesine sağladığı katkılar Amerikan ulusal arşivlerinde yer alan gizliliği kalkmış belgelere, Amerikan Kongresine ait raporlara, Amerikan diplomatlarının hatıralarına ve Amerikan basınına dayanarak ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: 12 Eylül Darbesi, 12 Mart Muhtırası, Türk-Amerikan ilişkileri

MILITARY INTERVENTIONS IN TURKEY AND US GAINS: A CASE STUDY OF MARCH 12, AND SEPTEMBER

Abstract

This study aims to evaluate military memorandum of 12 March 1971 and 12 September 1980 military coup in terms of the political-economic gains achieved by

the United States. 1971 memorandum and 1980 coup brought similar dynamics to the relations between the two countries. Established with the support of the generals Government of Erim banned poppy cultivation after the 1971 coup, ignoring the welfare of its own people. Large cost commercial agreements, such as the purchase of aircraft F-4, was signed with the US. Turkey allowed the US for the establishment of new bases and, anti-American actions targeting the American institutions and personnels were put the end. In this period Turkey-the US relations improved in accordance with the US interests. The generals who seized power on September 12 also took parallel steps to the Erim government. In terms of military realations, generals allowed the US to establish new bases in southeastern Turkey and made major military purchases. In terms of political relations, the first thing generals did was solving problems in favor of the US interest. Among them, the approval of a new defense treaty, Greece's reintegration to NATO could be highlighted. These two military interventions have left negative traces in Turkey's recent political history, while they contributed the realization of the US national interests. The effects of these two military intervention is analyzed according to declassified documents of the US National Archives, US Congress reports, the memoirs of the American diplomats and the US press.

Keywords: September 12 Coup, March 12 Military Memorandum, Turkish-American Relations

684

Giriş

Bu tebliğde Türkiye’de yaşanan iki önemli askeri müdahalenin arkasında yatan sebepler, müdahaleler sırasında ABD’nin yaklaşımını ve müdahale sonrasında ABD’nin elde etmiş olduğu kazanımlar konu alınmıştır. Ele alınan konu ABD Ulusal Arşivi olan NARA’nın kayıtlarına, ABD Kongresine ait resmi raporlara, Türkiye’de görev yapan ABD’li diplomatlarla yapılan sözlü tarih çalışmalarına ve Amerikan basınına dayanarak incelenmiştir. Çalışmanın, bu yönüyle, 15 Temmuz sonrası Türkiye-ABD ikili ilişkilerinde yaşanan gelişmelerin daha sağlıklı yorumlanmasına katkı sağlaması beklenmektedir.

Bu çerçeve içinde ilk olarak 12 Mart muhtırası öncesinde Türkiye-ABD ilişkilerinde öne çıkan sorunlar değerlendirilecek sonrasında ABD’nin 12 Mart’a bakışı ve 12 Mart sonrası ikili ilişkilerde elde ettiği kazanımlar ortaya konulacaktır. Sonrasında ise ABD’nin 12 Eylül darbesine yaklaşımı, darbe karşısında izlediği politikalar ve darbe sonrası elde ettiği kazanımlar değerlendirilecek, 12 Mart ve 12 Eylül’ün ABD ile ilişkiler açısından ortaya çıkardığı dinamikler karşılaştırmalı olarak incelenecektir.

13 Mart 1971 sabahı saat 11.40’da ABD Ulusal Güvenlik Danışmanı Kissinger, Başkan Nixon’la yaptığı telefon görüşmesinde Türkiye’de darbe olduğunu, Başbakanın devrildiğini, yeni hükümet kurulmaya çalışıldığını söylemiştir. Başkan Nixon’un yönelttiği “Bizim lehimize mi?” sorusunu, Kissinger “evet” olarak yanıtlamıştır.

Bu sözler, Türkiye’de Demirel hükümetinin istifası ile sonuçlanan 12 Mart muhtırasına ilişkin ABD’nin tutumunu en açık şekilde ifade etmektedir. ABD’nin Türkiye’de ya da farklı bir ülkede gerçekleşen darbelerle, muhtıralarla ilişkisini

belgelere dayanarak açıklamak birçok durumda mümkün değildir. Tüm devletler gibi ABD’de kendi dış politikasının eleştirilmesine sebep olacak belgeleri arşivlerde kullanıma açmaktan kaçınmaktadır.

12 Mart’a ilişkin ABD arşivlerinde bulabildiğim tek belge budur. Her ne kadar belge açık bir dilde olsa da, muhtıranın gerçekten ABD lehine mi olduğu sorusuna 12 Mart öncesi ve sonrası ABD ile ilişkilerin seyrine bakarak bir cevap vermek daha sağlıklıdır.

Türkiye’de Yükselen Amerikan Karşıtlığı

12 Mart öncesi Türkiye’de ABD ile ilişkilerin seyrine bakıldığında Türkiye’de yükselen Amerika karşıtlığı önemli bir sorun olarak gündeme gelmektedir. Türkiye 1960’lı yıllarda, ABD politikalarının Türkiye’nin egemenlik haklarını ihlal ettiğinin fark edilmesine yol açan gelişmelere tanık olmuştur. Füze krizi, Johnson mektubu, haşhaş sorunu gibi gelişmelerde ABD’nin izlediği politikalar Türkiye’de ABD karşıtlığının yükselmesinde etkili olmuştur. Türkiye’de Johnson mektubundan itibaren tırmanan Amerikan karşıtlığı 1970 yılına gelindiğinde en şiddetli dönemini yaşamaktadır.

ABD’nin NATO eksenli siyasetinde önemli bir müttefiki olan Türkiye’de yaşanan gelişmeler, ABD’yi bu konuda harekete geçmeye zorlamıştır. ABD Ankara Büyükelçisi Robert Komer Türkiye’deki Amerikan pozisyonunun sürekli olarak bir erozyona uğradığını ve Amerikan karşıtı görüşlerin hızla yayıldığını belirtmektedir. Komer Türkiye’nin gidişatının değiştirilmesi için şöyle demektedir; “... Bu eğilimi dengelemek ve temel çıkarlarımızı korumak için iki hareket tarzını gerekli görüyorum. Bunlardan ilki, Batı karşıtı aşırı solcu görüşlere karşı konulmasıdır. Bunun için kapsamlı bir program doğrultusunda çarpıtılmış propaganda faaliyetlerini açığa çıkartmalı, kendi faaliyetlerimiz için açık kayıtlar tutmalıyız. Türkiye’nin ABD ile kültürel, ekonomik, güvenlik ilişkilerini sürekli olarak vurgulayan propaganda faaliyetleri yürütülmeli, bunun dışına çıkılmasının riskli bir yaklaşım olacağı Türk halkına sürekli olarak hatırlatılmalıdır. Kısaca Türk solunun propaganda savaşındaki üstünlüğünü bu savaşa girerek kırmaya çalışmalıyız. Birçoklarını bunun bizim değil Türk Hükümeti’nin işi olacağını söyleyecektir. Fakat biz onlara yol göstermedikçe çabaları sonuçsuz kalacaktır...”²⁷⁴

1970 öncesi dönemde çoğunlukla Amerikan kurumlarına yönelik eylemler, 12 Mart öncesi dönemde Türkiye’de yaşayan Amerikan personellerini de hedef almaya başlamıştır. 6 Mart 1970 tarihinde ODTÜ’den 150 kadar öğrenci “Kahrolsun Amerika” sloganları eşliğinde USIA binasına (U.S. Information Agency) girmişlerdir. Amerikan karşıtı öğrenciler içeride bulunan ABD bayrağını yakarak yerine Türk bayrağı çekmişlerdir.²⁷⁵ 14 Mart tarihinde yaklaşık bin kadar öğrenci Amerikan-Türk Dış Ticaret Bankası’na girerek kuruma maddi zarar vermişlerdir.²⁷⁶ 28 Nisan günü

²⁷⁴ Telegram From the Embassy in Turkey to the Department of State, 07.05.1969, FRUS 1969-1976, C.29, s.1044-1045.

²⁷⁵ “150 Turks Raid USIA Building”, The Washington Post, Times Herald, 07.03.1970, s. A12.

²⁷⁶ “2 Hurt in Ankara Anti-U.S. Clash”, The Washington Post, Times Herald, 15.04.1970, s. A20.

ise ODTÜ öğrencisi olduğu düşünülen kişiler Amerikan Yardım Ofisi bekçisini etkisiz hale getirdikten sonra ofisi molotof kokteylleri ile ateşe vermişler ve yaklaşık 20,000 dolarlık bir zarar vermişlerdir.²⁷⁷ 2 Ekim 1970 tarihinde İzmir’de bulunan TUSLOG binasına dinamit atılmıştır.²⁷⁸ 16 Kasım’da ABD tarafından kurulan Robert Koleji, İstanbul Üniversitesi ve İstanbul Teknik Üniversitesi öğrencileri ABD’de karşıtı sloganlar atarak dersleri boykot etmiştir.²⁷⁹ 7 Aralık gecesi Ankara’da bulunan Mobil, Phillips, Panamerican gibi Amerikan şirketlerinin camları eş zamanlı olarak kırılmıştır.

1970 yılında ABD’ye yönelik son eylem Ankara’daki Amerikan Büyükelçiliğine yapılan silahlı saldırı olmuştur. Saldırıda Büyükelçiliğin kapsısında bulunan güvenlik görevlisi yaralanmıştır. Bu eylemden sonra İstanbul Konsolosu James W. Spain de güvenlik konularını görüşmek üzere Birinci Ordu Komutanı ile bir araya gelmiştir. Spain, komutanın güvenlik sorunlarını konuşmaya beraberinde bir bavulla geldiğini ve konuşma sonunda bu bavulu açarak içinde bulunan 50 adet tabancayı konsolosluk görevlilerine dağıtmak üzere kendisine verdiğini aktarmaktadır.

1971 yılına gelindiğinde ise Amerika karşıtı eylemlerin sayısında önemli bir artış görülmüştür. 25 Ocak’ta USIA’nın yanına bombalı paket bırakılmıştır.²⁸⁰ 26 Ocak’ta CENTO Genel Sekreteri Marcus Gordon’un evinin balkonuna molotof kokteyli atılmıştır.²⁸¹ 27 Ocak’ta İzmir’e gelen 6. Filoya ait 3 gemi Cumhuriyet meydanında protestolara sebep olmuştur.²⁸² 29 Ocak gecesi ABD’ye ait TUSLOG (Turkey - United States Logistic Group) binasına 20 kişilik bir grup patlayıcı maddelerle ve molotof kokteylleri atmıştır.²⁸³ 10 Şubat sabahı Amerikan askerlerin oturduğu bir evin önünde bombalı bir paket bulunmuştur.²⁸⁴ 11 Şubat akşamı Ankara’da USIA önünde

²⁷⁷ “U.S. Building in Turkey Hit”, The New York Times, 29.04.1970, s. 40.

²⁷⁸ Telegram From AmConsul Izmir to Secretary of State , Subject: Bombing at TUSLOG 03.10.1970. National Archives, Record Group 59, Subject Numeric Files 1970-1973, Political & Defense, Box 2638, Dosya POL 23-8 TUR 1/1/71. Confidential.

²⁷⁹ Telegram From AmConsul Istanbul to Secretary of State , Subject: Anti-American Student Protests in Istanbul, 16.11.1970. National Archives, Record Group 59, Subject Numeric Files 1970-1973, Political & Defense, Box 2638, Dosya POL 23-8 TUR 1/1/71. Limited Official Use.

²⁸⁰ Telegram From AmEmbassy Ankara to The Department of State, 25.01.1971. National Archives, Record Group 59, Subject Numeric Files 1970-1973, Political & Defense, Box 2638, Dosya POL 23-8 TUR 1/1/71.

²⁸¹ Telegram From Ankara to the Department of State, 26.01.1971. National Archives, Record Group 59, Subject Numeric Files 1970-1973, Political & Defense, Box 2636. Limited Official Use.

²⁸² Telegram From AmConsul İzmir to AmEmbassy Ankara, 27.02.1971. National Archives, Record Group 59, Subject Numeric Files 1970-1973, Political & Defense, Box 2638, Dosya POL 23-8 TUR 1/1/71.

²⁸³ Telegram From Amembassy Ankara to the Department of State, 29.01.1971. National Archives, Record Group 59, Subject Numeric Files 1970-1973, Political & Defense, Box 2638, Dosya POL 23-8 TUR 1/1/71. Limited Official Use.

²⁸⁴ Telegram From Amembassy Ankara to the Department of State, 10.02.1971. National Archives, Record Group 59, Subject Numeric Files 1970-1973, Political & Defense, Box 2638, Dosya POL 23-8 TUR 1/1/71.

dinamit patlamış ve bina hasar görmüştür.²⁸⁵ Yine TUSLOG binasına 16 Mart gecesi önünden geçen araçtan ateş açılmıştır.²⁸⁶

ABD kurumlarını hedef alan eylemlerin yanında, 1971'den itibaren Türkiye'de bulunan ABD personellerine karşı da eylemler görülmeye başlanmıştır. 1971'in ABD personellerine yönelik ilk eylemi 15 Şubat'ta Ankara'da gerçekleşmiştir. ABD'ye ait bir askeri üstten Jimmy Finley isimli astsubay kaçırılmıştır.²⁸⁷ 17 saat süresince rehin tutulan ABD askeri daha sonra eylemciler tarafından serbest bırakılmıştır.²⁸⁸

Dış politikası NATO ittifakına dayanan ve NATO ülkeleri içinde GSMH'nın oransal olarak en büyük kısmını NATO'ya ayıran Türkiye'de yaşanan bu gelişmeler ABD açısından endişe verici olmuştur.

12 Mart 1971 sonrası partiler üstü bir hükümet olarak kurulan Erim hükümeti döneminde, Türkiye'de bulunan Amerikan kurum ve personellerine yönelik eylemler son bulmuştur. Ülkedeki Amerikan karşıtlığının önlenmesinin darbenin en önemli sebebi olduğu Steven Roberts imzalı bir New York Times makalesinde de yer almaktadır.²⁸⁹ Makale ordunun yönetimde olduğu süre içinde ilişkilerin yeniden rayına oturduğu belirtmektedir. Muhtıra ile yönetim üzerine ağırlığını koyan generaller sol görüşlü entelektüeller üzerine bir kampanya başlatmış ve ülkede artan Amerikan karşıtlığını azaltmaya çalışmıştır.

Haşhaş Sorunu

ABD'nin tüm taleplerine rağmen Türkiye'nin haşhaş ekimine son vermemesi, 12 Mart öncesi dönemde Türk-Amerikan ilişkilerinde öne çıkan diğer bir sorundur. Haşhaş ekiminin Anadolu'da yaklaşık 4000 yıllık bir geçmişi bulunmaktadır. 19. yüzyılda dünya ticaretinin artmasıyla afyona olan talep de artmış ve haşhaş ekimi Anadolu'da daha geniş bir alana yayılmıştır. Batı Anadolu platosunda yaşayan binlerce köylü için haşhaş temel geçim kaynaklarından biri olmuştur. Haşhaş kapsüllerinin çizilmesiyle elde edilen afyonun satışıyla gelir sağlandığı gibi, haşhaşın diğer yan ürünleri de köylülerin hayatında önemli bir yere sahiptir. Türk köylüleri haşhaş tohumlarını mutfaklarında ekmek yapımında ve yağ yapımında kullanmış, bitkinin sapları ise ısınma amaçlı yakıldığı gibi hayvan yemi olarak da kullanılmıştır.²⁹⁰

687

²⁸⁵ Telegram From Amembassy Ankara to the Department of State, 11.02.1971. National Archives, Record Group 59, Subject Numeric Files 1970-1973, Political & Defense, Box 2638, Dosya POL 23-8 TUR 1/1/71.

²⁸⁶ Telegram From Amconsul Istanbul Department of State, 16.03.1971. National Archives, Record Group 59, Subject Numeric Files 1970-1973, Political & Defense, Box 2638, Dosya POL 23-8 TUR 1/1/71. Confidential.

²⁸⁷ Department of State Memorandum For Mr. Henry Kissinger, Subject: Kidnapping of USAF Sgt. Jimmy R. Finley, 15.02.1971. National Archives, Record Group 59, Subject Numeric Files 1970-1973, Political & Defense, Box 2638, Dosya POL 23-8 TUR 1/1/71. Confidential.

²⁸⁸ "Soldier Kidnapped From Turkish Base", Call And Post, 27.02.1971, s.13A.

²⁸⁹ Steven V. Robert, " Turkey Assesses Extended Aid Ban", The New York Times, 17.12.1974, s. 7.

²⁹⁰ U.S. Congress, House, Report of A Study Mission To Turkey March 14-16, 1974 by Committee on Foreign Affairs, The Politics of The Poppy, Committee Print, 93rd Congress, 2nd Session, Government Printing Office, Washington, 1974, s.1.

Türkiye’de yüzyıllardır üretilen afyonun yaygın bir kullanımı bulunmasa da ABD açısından aynı şeyi söylemek mümkün değildir. ABD gençleri arasında yaygınlaşan uyuşturucu kullanımı ABD askerlerinin Vietnam’dan dönmeye başlamasıyla daha da artmıştır. Vietnam’da görev yapan askerin yaklaşık %15’i uyuşturucu bağımlısı olarak ülkelerine dönmüştür.²⁹¹ Amerikan Ulusal Ruh Sağlığı Enstitüsü (The National Institute of Mental Health) 1971 yılında ABD’de 250.000 uyuşturucu bağımlısı bulunduğunu ve bunun yaklaşık yarısının New York’ta yaşadığını belirtmektedir.²⁹² ABD’nin Vietnam’daki askerleri de sayıldığında uyuşturucu bağımlısı Amerikan vatandaşlarının sayısı yaklaşık 300.000 bulunmaktadır.²⁹³ 1970 yılında sadece New York’ta uyuşturucudan ölenlerin sayısı 1154’tür ve bunların yarısından çoğu 24 yaşından küçüktür.

Nixon 1969 başında iktidara geldiğinde Amerikan gençleri arasında oldukça yaygınlaşan uyuşturucu kullanımı ile mücadeleye öncelik vermiştir. Uyuşturucu sorununun çözümü seçimde çok küçük bir farkla Başkanlığı kazanan Nixon’un seçim vaatlerinden biridir. ABD’nin haşhaş konusu üzerinde Türkiye’ye baskılarını arttırdığı bu dönemde iktidarda iki farklı hükümet ile Süleyman Demirel bulunmaktadır. Ekim 1965’ten Mart 1971’e kadar iktidarda kalan AP, ABD’nin bu konuda sürekli baskısına maruz kalmıştır. Türkiye’de 1967 yılında 21 ilde haşhaş ekilmekteyken, bu sayı 1971’de 7 ile düşürülmüştür.

Fakat Demirel hükümeti sınırlama getirmesine rağmen haşhaş ekimini tamamen yasaklamayı göze alamamıştır. 12 Mart muhtırasından sonra iki hafta sonra göreve başlayan Nihat Erim hükümeti ise programını açıklarken dünya gençliği için bir afet halini almış olan afyon kaçakçılığı konusuna eğileceğini, afyon üreticilerine daha iyi bir geçim kaynağı sağlanacağını hükümet programında belirtmektedir.²⁹⁴ Erim, hükümet programını açıklamadan, hatta Erim henüz hükümet bile kurmamışken ABD yeni hükümet ile haşhaş sorunun daha rahat çözülebileceğini belirtmiştir. 12 Mart tarihli Dışişleri Bakanlığı İstihbarat Birimi raporu yeni kurulacak hükümet için haşhaş sorunu gibi bir konuda alınacak kararın çok önemli olmayacağını belirtmektedir.²⁹⁵ CIA görevlileri de, yeni Türk hükümetinin haşhaş konusunda izleyeceği yolu başarılı bir şekilde tahmin etmişlerdir. 22 ve 25 Mart 1971 tarihli raporlar Türkiye’nin yeni hükümeti ile haşhaş sorununun daha rahat bir zeminde çözülebileceğini belirtmektedir. 22 Mart tarihli rapora göre ordunun sürekli ve dikkatli takibi altında olan meclisten haşhaş kanunu kolaylıkla geçebilecektir. Rapor,

²⁹¹ U.S. Congress, House, Report of Special Study Mission , The World Heroin Problem, Committee Print, 92nd Congress, 1st Session, Government Printing Office, Washington, 1971, s. 1.

²⁹² U.S. Congress, House, Report of Special Study Mission , The World Heroin Problem, Committee Print, 92nd Congress, 1st Session, Government Printing Office, Washington, 1971, s. 3.

²⁹³ A.e., s. 36.

²⁹⁴ Milliyet, 03.04.1971, s. 9.

²⁹⁵ Director of Intelligence and Research, Intelligence Brief From INR (Ray S. Cline) To The Secretary, 12.03.1971. National Archives, Record Group 59, Subject Numeric Files 1970-1973, Political & Defense, Box 2637, Dosya POL 15-TUR. Secret / No Foreign Dissem.

görevi ülkedeki radikallerinin bastırılması olan Erim için haşhaş sorununun önemsiz olacağını belirtmektedir.²⁹⁶

Mayıs-Haziran ayları içinde ABD yönetimi ile Erim hükümeti arasında sürdürülen görüşmelerin ardından Erim hükümeti 29 Haziran 1971 tarihinde aldığı Bakanlar Kurulu kararıyla Türkiye'deki haşhaş ekimini 1972 sonbaharından geçerli olmak üzere tamamen yasaklamıştır.²⁹⁷ Bu yasaklama kararında ABD baskısından hiç söz edilmese bile, yasağa giden süreç izlendiğinde bu etki açıkça görülmektedir. Erim, ABD'nin sağlamayı vaat ettiği 35 milyon dolarlık yardım karşılığında, Türk köylüsünün menfaatlerini göz ardı ederek Türkiye'de haşhaş ekimini yasaklamıştır.

Askeri-Ekonomik İlişkiler

Siyasi açıdan Türkiye'nin ABD'ye olan bağlılığını teyit eden Erim, askeri bağlılığı sürdürme yolunda da önemli adımlar atmıştır. ABD ile ilişkilerde askeri açıdan önemli birçok kararın da Erim hükümeti döneminde alındığı görülmektedir. Türkiye'ye ABD'nin ulusal güvenliğini sağlamak için gelişmiş elektronik cihazların yerleştirilmesin Erim hükümeti zamanında karar verilmiştir.²⁹⁸ Bu kapsamda, Türkiye'nin birçok bölgesine kısaca, NADGE adı verilen (NATO Air Defence Ground Environment) hava savunma tesisleri kurulmuştur.

Erim hükümeti döneminde savunma alanında ABD ile yapılan işbirliği tesisler ile sınırlı değildir. Erim ABD'den yüksek maliyetine rağmen F-4 savaş uçakları almak istemektedir.²⁹⁹ Atina Cuntası yönetimindeki Yunanistan'ın ABD'den F-4 satın alması Türkiye'nin de bu yönde karar almasında etkili olmuştur.³⁰⁰ Bu amaçla Erim hükümeti 27 Haziran 1972 tarihinde aldığı kararla Milli Savunma Bakanlığına 16 milyar liraya kadar gelecek 10 yıla ilişkin satın alma yetkisi vermiştir.³⁰¹ Bu yetkiye dayanarak Türkiye ile ABD arasında 40 adet F-4 savaş uçağının alımı için antlaşma 1972 Ağustos'unda imzalanmıştır.³⁰² Bu dönemde alınan uçakların taksitleri Türkiye'nin derin bir ekonomik kriz yaşadığı 1977 yılında hala devam etmektedir.

²⁹⁶ CIA Memorandum, 22.03.1971, Subject: NSC Request for Memo on Turkey, CIA-RDP80B01495R001400070010-8, CIA Records Search Tool (Crest), Natinal Archives, College Park, MD.

²⁹⁷ Özgen Acar, " Türkiye, 1972'de Haşhaş Ekimine Son Verecek", Cumhuriyet, 30.06.1971, s.1

²⁹⁸ "Approval of Weapon Systems for Korea, Turkey and Jordan", The Department of State Bulletin, C.LXVII, S.1736, (Ekim 1972), Government Printing Office, Washington, 1972, s.702.

²⁹⁹ The Secretary of State, Memorandum For The President, Subject: Erim's Visit, 17.03.1972. National Archives, Record Group 59, Subject Numeric Files 1970-1973, Political & Defense, Box 2636, Dosya POL 7 TUR. Secret.

³⁰⁰ Telegram From Department of State to Ankara, Subject Erim Visit: Military Securty Aspects, 31.03.1972. National Archives, Record Group 59, Subject Numeric Files 1970-1973, Political & Defense, Box 2636, Dosya POL 7 TUR. Secret.

Telegram From AmEmbassy Ankara to Secretary State Washington, 30.06.1972, Subject: Turkish Armed Forces Modernization Plans. National Archives, RG 59, Subject Numeric Files 1970-1973, Political & Defense, Box 1810, Dosya DEF 1 TUR. Secret.

³⁰¹ T.C. Resmi Gazete, 08.07.1972, S.14239, s.4.

³⁰² "U.S. Turkey Sign Accord For Purchase of 40 F-4s", The Wall Street Journal, 11.08.1972, s.2.

Üstelik döviz kıtlığı çeken Türkiye bu taksitleri ödemek için ABD’den kısa vadeli yeni krediler almak zorunda kalmıştır.³⁰³

Burada göze çarpan iki nokta vardır. Birincisi ABD, NATO müttefiki olan Türkiye ve Yunanistan’ın birbirlerine karşı silahlandığını bilmesine rağmen bunun önüne geçmek için bir çaba harcamamıştır. İkincisi ise her iki ülke de yüksek maliyetli teknolojik silahları askeri yönetimlerin etkisi altında almaktadır. İstatistiksel kayıtlar Türkiye’deki tüm askeri darbelerin ya da müdahalelerin askeri harcamaların GSMH’ye olan oranlarının düşüşünü takip ettiğini göstermektedir.³⁰⁴

Türkiye’de muhtıra sonrası yeni hükümet göreve başlarken ABD’de bu hükümetin ekonomi politikası üzerine ağırlığını koymak istemiştir. ABD, Türkiye’nin izlediği planlı ekonomik politikalardan memnun değildir. 12 Mart sonrası ekonomiden sorumlu Başbakan Yardımcılığına getiren Atilla Karaosmanoğlu ABD ile ekonomi alanındaki ayrışmaya son verebilecek bir isimdir. Daha önce Dünya Bankasında çalışmış, serbest piyasa ekonomisini ve özel sektörü savunan Karaosmanoğlu’nun ekonomiden tam sorumlu kişi olarak atanması ABD’yi memnun etmiştir. Dışişleri Bakan Yardımcısı Joseph J. Sisco 8 Nisan 1971 tarihli memorandumda Dışişleri Bakanı Rogers’a atama ile ilgili bilgi vermiştir. Sisco, Karaosmanoğlu’nun ABD-Türkiye arasında ekonomik alanda görülen ayrışmaya son verebileceğini, bu sebeple 18-24 Nisan tarihleri arasında Karaosmanoğlu ile Washington’da görüşülmesinin faydalı olabileceğini belirtmektedir.³⁰⁵ Fakat Türkiye’de meclisin kapatılmamış olması ekonomide radikal bir değişime izin vermemiştir. Ekonomik reform paketlerini meclisten geçirmeyi başaramayan Karaosmanoğlu 3 Aralık 1971 tarihinde Erim hükümetinden istifa etmiştir.³⁰⁶

Kissinger’ın ifadesi ile *“Türkiye’de ABD lehine gerçekleşen bir askeri müdahale”* den sonra ilişkilerde öne çıkan Amerikan karşıtlığı ve haşhaş sorunu çözülmüştür. Askerler tarafından desteklenen Erim hükümeti sıkıyönetim altında Türkiye’deki ABD varlığına karşı çıkan sesleri susturmuştur. Aynı şekilde, Demirel’in seçim kaygısı ile almaya cesaret edemediği haşhaş ekiminin yasaklanması kararı, Erim hükümeti tarafından muhtırayı takip eden üç ay içinde alınmıştır. Askeri işbirliğinin artırılması ile Türkiye’nin NATO’ya bağlılığı yeniden vurgulanmıştır.

12 Eylül Darbesi Üzerine

Türkiye’de darbe denince akla ilk gelen darbelerden biri 12 Eylül 1980 darbesidir. Darbe üzerine en çok konuşulan konulardan birisi ise ABD’nin 12 Eylül darbesindeki rolü, etkisidir. Türkiye’de bu rol ABD Ulusal Güvenlik Konseyi üyelerinden Paul Henze’in *“Bizim çocuklar yaptı”* , *“Our Boys Did”* cümlesi ile dilden dile yayılmıştır.

³⁰³ Department of State Action Memorandum From Matthew Nimetz to The Secretary, 18.10.1977, National Archives, RG 59, Records of the Deputy Secretary Warren Christopher, 1977-1980, Entry 14, Box 16, Confidential.

³⁰⁴ Eleftherios Botsas, *“The U. S.-Cyprus-Turkey-Greek Tetragon: The Economics of Alliance”* NJPMS : Journal of Political and Military Sociology; Fall 1988; 16, 2/s. 255.

³⁰⁵ Action Memorandum From NEA-Joseph J. Sisco to The Secretary, 08.04.1971. National Archives, Record Group 59, Subject Numeric Files 1970-1973, Political & Defense, Box 2637, Dosya POL 15-TUR 3-12-71. Confidential.

³⁰⁶ *“Ergin, 11’lerin İstifa Gerekçesini ‘Garip’ Buldu.”*, Cumhuriyet, 05.12.1971.,s.1,7

Fakat bunun dışında 12 Eylül darbesinde ABD'nin rolünü etkisini ve darbe sonrası kazanımlarını gösteren birçok belge bugün tarihçilerin ulaşabileceği raflarda yerini almıştır.

12 Eylül darbesi de Türk - Amerikan ilişkilerine 1971 muhtırasına benzer dinamikler getirmiştir. 1970'li yılların ikinci yarısında tırmanmaya başlayan şiddet olayları 1979 yılına gelindiğinde her gün onlarca kişinin öldürüldüğü bir iç savaş görüntüsü almıştır. Demirel hükümetinin TSK'ya şiddet olaylarını bastırmak için verdiği tüm yetkilere rağmen olaylar hız kesmeden devam etmiştir. Siyasi ve ekonomik kriz görev süresi dolan Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün yerine yeni bir kişinin seçilememesi ile iyice derinleşmiştir. 12 Eylül'de Yüksek Komuta Kademesinin önceden planladığı "Bayrak" harekâtı başlamış ve TSK yönetime el koymuştur. Türkiye'de gerçekleşen darbenin ardından ABD Dışişleri Bakanlığı sözcüsü John Trattner yaptığı ilk açıklamada, Türkiye'nin derin ekonomik ve politik zorluklar yaşadığını ordunun hareketinin bunun sonrasında geldiğini belirterek, darbeyi meşru görmüştür.³⁰⁷ Yine aynı açıklamada, Türkiye'ye yapılan ABD yardımların devam edeceği bildirilmiştir.³⁰⁸ ABD yardımıyla ilgili kararını ayrıca, tüm NATO ve OECD üyesi ülkelere Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla da iletmiştir.³⁰⁹ Böylece, ABD'nin darbenin karşısında olmadığı, yeni yönetimin ABD tarafından destekleneceği ittifak üyesi tüm ülkelere duyurulmuştur.

Darbenin yapıldığı gün ABD Ulusal Güvenlik Konseyince hazırlanan rapor, yönetimi ele geçiren cuntanın Yunanistan'ın NATO'ya dönüşü, Ege sorunlarının çözümü konularında işbirliğine açık olduğunu belirtmektedir.³¹⁰ Raporu hazırlayan konseyin üyesi Henze, darbenin pozitif bir gelişme olduğunu, Amerika ya da NATO karşıtı bir hareket olmadığını bu sebeple ABD'nin darbeyi açık olarak eleştirmemesi gerektiğini belirtmektedir.³¹¹

ABD Ankara Büyükelçisi James W. Spain hatırlarında 11 Eylül günü American Officers Wives Clup'a öğle yemeği için gittiğini, orada genç bir Amerikan subayın kendini beklediğini belirtmektedir. Subay, Büyükelçiye askeri darbenin bu gece olacağına dair bir telgrafı Washington'daki karargâha bildirmek istediğini söylemiştir.³¹² 12 Eylül 1980 günü ordunun yönetime el koyduğu radyolarda daha yayınlanmadan bir saat on beş dakika önce Türk Genel Kurmayı ABD Büyükelçiliğini arayarak Türkiye'de Amerikan ya da NATO karşıtı olmayan bir

³⁰⁷ Telegram From the Department of State to the Embassy in Turkey, 20.09.1980, FRUS 1977-1980, C.21, s.474.

Açıklamanın tam metni için bkz. The Department of State Bulletin, C.80, S.2044 (Kasım 1980) U.S. Government Printing Office, Washington, 1980, s.50.

³⁰⁸ Johnston Oswald, "U.S. Planning to Continue Turkish Aid", Los Angeles Times, 13.09.1980, s.A9.

³⁰⁹ Telegram From the Department of State to the Embassy in Turkey, 20.09.1980, FRUS 1977-1980, C.21, s.474.

³¹⁰ Memorandum From Paul B. Henze of the National Security Council Staff to the President's Assistant for National Security Affairs (Brzezinski), 12.09.1980, FRUS 1977-1980, C.21, s.113.

³¹¹ Memorandum From Paul B. Henze of the National Security Council Staff to the President's Assistant for National Security Affairs (Brzezinski), 12.09.1980, FRUS 1977-1980, C.21, s.114.

³¹² Spain, a.g.e., s.17.

darbe yapılacağı bilgisini vermiştir.³¹³ Bu bilgi darbeden sonra ABD Dışışleri Bakanlığı sözcüsü John H. Tratter tarafından yapılan açıklamada da yer almıştır.³¹⁴ ABD Ankara Büyükelçiliği'nin Finans bölümünde çalışan Alfred Joseph White ise, 12 Eylül gecesi saat 3'te ev telefonunun çaldığını ve elçilik personeli tarafından kendisine "*yarın sabah işe gitme, bir şeyler oldu.*" denildiğini kaydetmektedir.³¹⁵

Carter yönetiminin demokratik olarak seçilen meşru bir hükümetin düşürülmesine tavrı son derece yumuşak olmuştur. Yapılan açıklamalarda Türkiye'nin seçilen Başbakanının görevine son verilmesinden çok, askerlerin demokrasiye olan inancına, anarşiyi bitirip ülkeye huzura kavuşturma planlarına vurgu yapılmıştır. 4 Nisan 1949 tarihli NATO antlaşmasının amacı demokrasi, bireysel özgürlük ve hukukun üstünlüğü ilkelerini korumak olmasına rağmen, Türkiye'de bu ilkelerin hepsi ihlal edilmesine rağmen ABD darbeye eleştiri getirmekten kaçınmıştır.³¹⁶

ABD Ankara Büyükelçiliği 19 Eylül 1980 tarihli telgrafta darbenin öncesi ile ilgili bilgiler vermiş ve darbe sonrası beklentilerinden bahsetmiştir.³¹⁷ Yaklaşık 5 sayfalık telgrafın ilk paragrafı ABD açısından darbenin önemini ortaya koymaktadır. Büyükelçi Spain, Türkiye'nin dış politikasında ve ekonomik sisteminde bir değişiklik olmayacağını, 1980 başında alınan ekonomik kararlara³¹⁸ generallerin uyacağını, Yunanistan ile problemlerin çözüleceğini Washington'a bildirmektedir.³¹⁹

Darbe ile ABD yönetiminin Türkiye'den beklentileri artarken, diğer yandan Türkiye'deki yönetimin meşru ve gerekli olduğuna ABD ve dünya kamuoyu ikna edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla, Kenan Evren'in darbenin demokrasi getirmek

³¹³ John M. Goshko, " From the Allies: Patience: For Turkey, Understanding by the Allies", The Washington Post, 13.09.1980, s. A17.

"Coup in Turkey Concerns U.S.", The San Bernardino County Sun, 13.09.1980, s.2

³¹⁴ "Turks Gave Assurances Before Coup", The New York Times, 13.09.1980, s.5

"Jonathan Steele, " Washington Given one Hour Notice of Ankara Coup", The Guardian, 13.09.1980, s.24

³¹⁵ Frontline Diplomacy: The Foreign Affairs Oral History Collection, Interview With Alfred Joseph White, 17.09.1997, ADST, Library of Congress, Manuscript Division, Washington, D.C., Digital ID: <http://hdl.loc.gov/loc.mss/mfdip.2004whi01> (Çevrimiçi, 26.10.2015)

ABD Ankara Büyükelçisi James W. Spain'de hatırlarında saat 3 civarında Askeri Yardım ve Eğitim Komisyonunda bulunan general Dick Boehm tarafından arandığını belirtmektedir. (James W. Spain, American Diplomacy in Turkey : Memoirs of an Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary, Praeger Publishers, New York, 1984, s.18)

³¹⁶ NATO'nun kuruluş amacı şöyle belirtilmiştir ; "Bu Antlaşma'nın Tarafları, Birleşmiş Milletler Yasası'nın amaçları ve ilkelerine olan inançlarını ve bütün halklar ve bütün hükümetlerle barış içinde bir arada yaşama arzularını teyid ederler. Demokrasi, bireysel özgürlük ve hukukun üstünlüğü ilkeleri temelinde bütün halkların özgürlüklerini, ortak miraslarını ve uygarlıklarını korumakta kararlıdırlar. Kuzey Atlantik bölgesinde istikrar ve refahın geliştirilmesini amaçlarlar. Toplu savunma ve barış ile güvenliğin korunması için çabalarını birleştirmekte kararlıdırlar." http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_17120.htm?selectedLocale=tr (Çevrimiçi, 10.12.2015)

³¹⁷ Telegram From the Embassy in Turkey to the Department of State, 19.09.1980, FRUS 1977-1980, C.21, ss.468-473

³¹⁸ Özal'ın hazırlamış, Demirel'in onaylamış olduğu 24 Ocak 1980 kararlarından bahsedilmektedir. Genrallerin bu programa sadık olacağını belirtmesi ABD tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Telegram From the Department of State to the Embassy in Turkey, 20.09.1980, FRUS 1977-1980, C.21, ss.474-475

³¹⁹ Telegram From the Embassy in Turkey to the Department of State, 19.09.1980, FRUS 1977-1980, C.21, s.468

amacı ile yapıldığını belirten mektubuna ABD Kongresinin 29 Eylül 1980 tarihli oturumunda yer verilmiştir.³²⁰ Mektup Türkiye’de darbeden başka bir seçenek kalmadığını ve ülkeye daha ileri bir demokrasi getirmek amacı ile darbe yapıldığını belirtmektedir. 12 Eylül sonrası ABD Kongresi için hazırlanan birçok raporda da ülkedeki siyasi ve ekonomik kriz sebebi ile Türkiye’deki darbenin gerekli olduğu ima edilmektedir.³²¹ Bu raporların hepsinde Türkiye’de gerçekleşen darbeye “askeri müdahale” olarak değinilmiş ve askerlerin demokrasiye bağlılığı vurgulanmıştır. ABD’nin darbeye karşı olumlu yaklaşımının sebebi darbe sonrası Türk Dış politikasında yaşanan gelişmelere yakından bakıldığında daha sağlıklı değerlendirilebilecektir.

Türk Dış Politikası Eksen

Türkiye-ABD ilişkilerinin gelişimine bakıldığında en büyük itici gücün Türkiye açısından Sovyet tehdidi, ABD açısından ise komünizmi sınırlandırmak ve kapitalizmi geliştirmek olduğu görülmektedir. Türkiye’nin 1952 yılında NATO’ya girmesinde asıl etken Sovyet tehdidi olmuştur. Bu tehdit varlığını koruduğu müddetçe Türkiye ABD’nin desteğini ve korumasını sağlamak amacıyla gönüllü olarak ABD etkisi altına girmiştir.

Bu yaklaşım detant dönemi ile birlikte ABD ile SSCB arasındaki tansiyonun düşmesi ile sorgulanabilir bir hal almıştır. Türkiye’nin SSCB’yi bir tehdit unsuru olarak görmeyişi dış politikasında ulusal çıkarlarını daha kolay takip edebilmesine fırsat sağlamıştır. Türkiye’nin uluslararası dengelerde meydana gelen bu değişmeye ayak uydurmaya başladığı bu dönemde, Türkiye NATO ittifakı dışındaki ülkelerle ilişkilerini geliştirmek için çaba sarf etmiştir.

Türkiye’nin çok yönlü bir dış politika izlemesinde uluslararası sistemde meydana gelen değişimler kadar Türkiye-ABD ilişkilerinin seyri de etkili olmuştur. 1970 başından itibaren ABD ekonomik yardımının gittikçe düşmesi, ABD’nin haşhaş sorununda izlediği politikalar ve silah ambargosu Türkiye’nin dış politikasını

³²⁰ U.S. Congress, Congressional Record-House, 96th Congress, 2nd Session, September 29, 1980, s.27897

³²¹ U.S. Congress, House, Report Prepared For The Subcommittee on Europe and The Middle East of The Committee on Foreign Affairs U.S., U.S. Interests In The Eastern Mediterranean: Turkey, Greece and Cyprus, Committee Print, 98th Congress, 1st Session, Government Printing Office, Washington, 1983.

U.S. Congress, Senato, A Report to The Committee on Foreign Relations United States Senate, U.S. Security Assistance to NATO’s Southern Flank, Committee Print, 98th Congress, 1st Session, Government Printing Office, Washington, 1983.

U.S. Congress, Senato, A Report to The Committee on Foreign Relations United States Senate, NATO Today : The Alliance in Evolution, Committee Print, 97th Congress, 2nd Session, Government Printing Office, Washington, 1982.

U.S. Congress, Commission on Security and Cooperation in Europe, Staff Report on The Human Rights Situation in Turkey, Government Printing Office, Washington, 1982.

CIA, “Turkey: Forging a New Order An Intelligent Assesment”, 15.01.1981, CIA-RDP83B00140R000100120002-0, CIA Records Search Tool (Crest), Natinal Archives, College Park, MD.

gözden geçirmesine sebep olmuştur. Türkiye, ABD ambargosu ile mevcut dış politikasının ülkenin güvenliğini sağlamadığını görmüştür. Silah alımında ve yedek parça temininde yaşanan zorluk, Türkiye'ye savunmanın tamamen ABD üretimi silahlara dayandırılmasının yanlış olduğunu göstermiştir. Detant süreci ile eş zamanlı olarak ikili ilişkilerde görülen bu bozulma Türkiye'ye dış politikada daha özgür davranma imkânı tanımıştır. Bu sebeple Türkiye, SSCB dahil birçok ülke ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır.

Türkiye'nin ekonomik krizi derinleştikçe ve Batılı ülkeler ekonomik yardım tartışmalarını uzattıkça Türkiye'nin SSCB ile olan ilişkileri gelişmeye devam etmiştir. Ecevit, 1978 Haziran'ında Moskova'dan döndükten sonra *"ambargo bizim düşüncemizi çok çeşitli yollarda etkilemekte, bizim ekonomi ve savunma ile ilgili problemlerimizin çözümü hakkında daha yaratıcı olmamızı sağlamaktadır."* demektedir.³²²

Bu dönemde Türkiye sadece dış politika açısından değil aynı zamanda savunma politikaları açısından da kendine yeni bir yol çizmeye çalışmaktadır. ABD'nin Türkiye'ye uyguladığı silah ambargosu Türkiye'yi ABD'ye olan askeri bağımlılığını gözden geçirmek zorunda bırakmıştır. CHP lideri Ecevit, ambargonun uygulamaya gireceği gün yaptığı açıklamada Amerikan askeri yardımının kesilmesi halinde NATO ortak güvenlik kavramının tümüyle yeniden ele alınması gerektiğini belirtmektedir.³²³

Ecevit hükümeti 1978 başında iktidara geldiğinde Türk-Amerikan ilişkilerindeki en önemli sorun olan silah ambargosu halen devam etmektedir. Fakat Türkiye geçmişte yaşadığı deneyimlerden dersini almıştır. Ecevit 1978 Ocak'ında Türkiye'nin hızlı bir şekilde yeni bir ulusal savunma doktrinine ve dinamik bir dış politikaya ihtiyaç duyduğunu belirtmiştir.³²⁴ Ecevit'in bahsettiği bu savunma doktrini 12 Ocak 1978 tarihinde Mecliste okuduğu hükümet programında da yer almaktadır. Bu program, Türk ordusunun NATO'dan bağımsız olarak yeniden yapılanmasını ve asker sayısının Türkiye'nin ihtiyaçlarına göre şekillenmesi gerektiğini ileri sürmektedir.³²⁵ Ecevit 23 Mart 1978'de Senatoda yaptığı konuşmada şöyle demektedir. *"Türkiye, NATO içinde ekonomik gücü ile bağdaşmayacak bir yük yüklenmiştir. Türkiye'nin NATO'ya katkısı NATO'nun savunma gücümüze katkısından çok da fazladır. Artık Türkiye kendisini ekonomik bakımdan zor duruma düşürecek tek yanlı anlaşmalara daha fazla katlanacak durumda değildir."*³²⁶

³²² "Başbakan'ın UPITV'E Demeci", Milliyet, 01.07.1978, s.8.

U.S. Congress, House, Committee on Foreign Affairs, Subcommittee on Europe and Middle East, Turkey's Problems and Prospects: Implications for U.S. Interests, Committee Print, 96th Congress, 2nd Session, Government Printing Office, Washington, 1980, s. 45.

³²³ "Ecevit : Ortak Güvenlik Kavramı Yeniden Ele Alınmalı", Milliyet, 05.02.1975, s.6.

³²⁴ Metin Ormancıoğlu, "Ecevit Takes a Tough Line on Arms Ambargo", The Guardian, 13.01.1978, s. 7.

³²⁵ Sami Kohen, "Ecevit's Turkey: a Bit More Aloof Within NATO", The Christian Science Monitor, 13.01.1978, s. 5.

³²⁶ "Ecevit: Türkiye NATO'da Ekonomik Gücüyle Bağdaşmayan Ağır Bir Yük Üstlenmiştir.", Milliyet, 24.03.1978, s.1,4.

Paul B. Henze, ABD'nin NATO'yu güçlendirmekten bahsederken Türkiye'ye yardım yapılmaması ve Ecevit'in dile getirdiği bu haklı görüşlerin Türk Silahlı Kuvvetlerinin gözünde ABD'nin önemini azaltabileceğini belirtmektedir. United States National Security Council Staff, Memorandum From

Türkiye'nin NATO müttefiki bir ülke olarak NATO'nun güvenlik politikalarını eleştirmesi ve Türkiye'nin savunma konusunda başka alternatifleri olduğu dile getirmesi Türk dış politikasının ABD ekseninden uzaklaşması anlamına gelmektedir. ABD Ulusal Güvenlik Konseyi üyesi Paul B. Henze bu dönemde Türkiye'yi ABD'nin yanında tutmanın kolay olmayacağını belirtmektedir.³²⁷1978 yılı başından itibaren Türkiye'nin dile getirdiği NATO ile ilişkilerin gözden geçirilmesi, yeni bir savunma yapılanmasına gidilmesi, doğu bloğu ülkeleri ile iyi ilişkiler kurulması konuları ABD'nin Türkiye için çizdiği sınırları aşan gelişmelerdir.

ABD için Türkiye'nin değeri, Türk topraklarında bulunan üslerden, ya da Türkiye aracılığıyla edinilen istihbarattan çok daha önemlidir. Türkiye'nin müttefikliğinin bitmesi ve Türkiye'nin SSCB ile iyi ilişkiler kurması ABD açısından önemli riskler içermektedir. Bunların başında stratejik olarak önemli bir konumda bulunan, hava sahası, boğazları ile SSCB'nin askeri hareketlerini sınırlandıran, asker sayısı bakımından ABD'den sonra NATO'da en fazla asker bulunduran, bütçesinin yaklaşık ¼'ünü savunmaya ayıran, bir ülkede ki ABD etkisinin son bulması gelmektedir.

Yunanistan'ın NATO'ya Dönüşü

Türkiye ve Yunanistan arasında yaşanan problemlerinin tarihi, kültürel temelleri bulunmaktadır. Her iki ülke de, İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD yardımları almış ve NATO çatısı altında bulunmuş olsa da geçmişten gelen bu düşmanlık içten içe devam etmiştir. Fakat 1970'li yıllarda yaşanan gelişmeler iki ülke arasında var olan düşmanlığın yeniden su üstüne çıkmasına sebep olmuştur. Bu gelişmelerin şüphesiz en önemlisi Kıbrıs sorunudur. Kıbrıs'la başlayan gerilim kısa süre içinde Ege Denizinde kıta sahanlığı, hava sahası, deniz tabanında yer alan doğal kaynaklar gibi sorunlarla dallanıp budaklanmıştır. Aynı zaman diliminde, ABD'de bulunan Yunan lobisinin ambargonun sürdürülmesi için var gücüyle çalışması Türkiye'nin Yunanistan'a karşı olan tavrını daha da katılaştırmıştır. Bu ortam içinde, Yunanistan yeniden NATO'ya dönmek istediğinde, Türkiye öncelikli olarak Ege denizindeki sorunların çözülmesini istemiştir. İki NATO ülkesi arasındaki bu gerilim NATO ittifakın güneydoğu kanadını istikrarsızlaştırdığı için ABD bu soruna müdahil olmuştur.

1978 sonunda Türkiye'ye gelen NATO Genel Sekreteri Joseph Luns, Yunanistan'ın yeniden NATO'ya entegrasyonu için Türk yetkililerle görüşmeler yapmıştır.³²⁸ Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına dönüşü ABD Dışişleri Bakanlığının 1979

Paul B. Henze For Zbigniew Brzezinski, 30.01.1978, Subject: Evening Report – 30 January 1978, Secret. DNSA Koleksiyonu, CIA Covert Operations: From Carter to Obama, 1977-2010. <http://www.proquest.com> (Çevrimiçi, 13 Kasım 2015)

³²⁷ United States National Security Council Staff, Memorandum From Paul B. Henze For Zbigniew Brzezinski, 16.02.1979, Subject: Evening Report- While You Are Away 14-16 February 1979, Secret. DNSA Koleksiyonu, CIA Covert Operations: From Carter to Obama, 1977-2010. <http://www.proquest.com> (Çevrimiçi, 13 Kasım 2015)

³²⁸ "NATO Leader in Turkey", The Washington Post, 20.11.1978, s. A4

yılında çözmeyi planladığı bir sorun olarak ajandasında yer almaktadır.³²⁹ Fakat Türkiye'nin soruna yaklaşımı ABD'nin bu planını sekteye uğratmıştır. İran ve Afganistan'da yaşanan gelişmeler sebebi ile Türkiye ve Yunanistan'ın ittifak içindeki önemi artmıştır. Yunanistan ile Türkiye arasındaki sorunlar, Türkiye-ABD ilişkilerindeki sürtüşme, Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına dönüşünün gecikmesi gibi olaylar NATO'nun bölgedeki etkinliğini kısıtlamıştır. ABD Dışişleri Bakanı Muskie, Atina ziyaretinden sonra, 24 Haziran 1980'de Ankara'ya gelerek Demirel ile görüşmüştür. Muskie, Demirel ile yaptığı görüşmede Yunanistan'ın yeniden NATO'ya entegrasyonun ABD için çok önemli olduğunun altını çizmiştir.³³⁰ Demirel ise yakın zamanda kıta sahanlığı ve hava sahası sorunları sebebi ile Yunanistan ile ciddi problemler yaşadıklarını bu problemlere makul bir çözüm bulunmadan Türk halkının böyle bir kararı desteklemeyeceğini belirtmiştir.³³¹

Türk hükümetinden Yunanistan'ın NATO'ya dönüşü konusunda Türkiye'den onay alamayan ABD için 12 Eylül darbesi ABD için memnuniyet verici olmuştur. 12 Eylül günü ABD Ulusal Güvenlik Konseyinden Paul B. Henze, Başkan yardımcısı Brzezinski'ye Türkiye'de gerçekleşen darbenin Yunanistan meselesi açısından önemini değerlendiren bir rapor vermiştir.³³² Bu raporda Generallerin Yunanistan'ın NATO'ya dönüşüne karşı olmadıkları açıkça belirtilmektedir. Henze bu raporda, sorunun çözüleceğine inandığını, bu süreçte sadece Generalleri utandıracak, zor durumda bırakacak açıktan bir baskı uygulanmamasının gerektiğini belirtmektedir.³³³

ABD'nin darbe öncesi ve darbe sonrasında Türkiye'den beklentilerinde bir değişiklik olmasa da bu beklentilerini dile getiriş tarzı darbe sonrasında tamamen değişmiştir. ABD Dışişleri Bakanlığı yaptığı kamuoyu açıklamalarında cuntaya karşı sempatik tavırlar gösterse de, cuntacılarla masa başında yapılan pazarlıklarda çok daha sert bit üslup takınmaktadır. 27 Eylül sabahı Türk Dışişleri Bakanı Türkmen ile görüşen ABD Dışişleri Bakanı Muskie, Yunanistan meselesinin çok uzadığını çözülmesi gerektiğini ve bunun hızlı bir şekilde olması gerektiğini söylemiştir.³³⁴ Muskie, bu sorunlar çözüldükten sonra ekonomik yardım meselelerine geçilebileceğini belirtmiştir.³³⁵

Generaller, en büyük destekçileri olan ABD'den gelen bu uyarıları dikkate almış olmalı ki iktidarlarının ikinci ayında, 20 Ekim 1980'de Yunan kuvvetleri NATO'nun askeri kanadına yeniden dahil olmasını kabul etmiştir. Ege'deki hak ve sorumluluklar düzenlenmeden alınan bu kararda Türkiye Yunanistan'ın ileride

³²⁹ Department of State Memorandum From George Vest tp The Secretary, 10.08.1979, Subject: Goals For The Bureau of European Affairs, National Archives, RG 59, Records of the Deputy Secretary Warren Christopher, 1977-1980, Entry 14, Box 20, Confidential.

³³⁰ Telegram From Secretary of State Muskie to the Department of State, 25.06.1980. National Archives, Record Group 59, Subject Files of Edmund S. Muskie, 1963-1981, Box 2. Secret.

³³¹ A.y.

³³² Memorandum From Paul B. Henze of the National Security Council Staff to the President's Assistant for National Security Affairs (Brzezinski), 12.09.1980, FRUS 1977-1980, C.21, s.113-114.

³³³ A.y.

³³⁴ Telegram From Secretary of State Muskie to the Department of State, 27.09.1980, National Archives, Record Group 59, Subject Files of Edmund S. Muskie, 1963-1981, Box 2. Confidential, Nodis.

³³⁵ A.y.

makul olacağını varsayarak cüretli bir karar almıştır. Aynı gün Başkan Carter yaptığı açıklamada, bu günün sadece Yunanistan için değil ABD için de büyük bir gün olduğunu belirtmiş, bu olayın Başkanlığı süresince yaşadığı en memnun edici gelişme olduğunu söylemiştir.³³⁶ Siyasi partilerin kapatıldığı, basın sıkı bir oto-kontrol geliştirdiği bu dönemde generallerin aldığı kararı kimse eleştirememiştir. Kararın Kurban bayramının ilk gününde alınmış olması ve bayram süresince gazete çıkmaması sebebi ile kamuoyu bu karardan 4 gün gecikmeli olarak haberdar olmuştur. 23 Ekim’de yayınlanan gazeteler ise Türkiye’nin gösterdiği bu iyi niyetin Yunanistan tarafından Türkiye aleyhine kullanılmamasını temenni etmekle yetinmiştir.³³⁷ 12 Eylül yönetimi bölgede zarar gören ABD-NATO çıkarlarına uygun bir dış politikayı benimsemiştir. Yunanistan’ın NATO’nun askeri kanadına dönmesinin onaylanması da bu kararlardan biridir.

Askeri-Ekonomik İlişkiler

1980’li yılında Türk-ABD ilişkileri açısından önemli gelişmelerden biri de savunma antlaşmasının onaylanmasıdır. Bu antlaşma, 1970’lerin ikinci yarısından itibaren değişim gösteren Türk dış politikasını yeniden ABD çizgisine getirmiştir. 29 Mart 1980 tarihinde Türk Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen ile ABD Ankara Büyükelçisi James Spain arasında imzalan antlaşma geçici olarak yürürlüğe girecek, TBMM tarafından onaylanmaması durumunda ise antlaşma geçerliliğini yitirecektir.³³⁸ 12 Eylül öncesi TBMM’nin onaylamadığı bu anlaşma darbeden sonra 18 Kasım 1980 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından onaylanmış, 1 Şubat 1981’de Resmi Gazete’de yayınlanarak antlaşma yürürlüğe girmiştir.³³⁹

697

Washington ile Savunma ve Ekonomik İşbirliği Antlaşmasını onaylayan 12 Eylül yönetimi, Türkiye’ye yeni ABD üslerinin inşa edilmesi, var olan üslerin geliştirilmesi için ABD ile yeni bir askeri mutabakat yapmıştır.³⁴⁰ İlk olarak, ABD’nin Ortadoğu’daki en önemli askeri varlığını oluşturan İncirlik üssünün yenilenmesi programa alınmıştır.³⁴¹ İncirlik üssü ambargo sonrası dönemde geçici statüde açık tutulan üslerden biridir. Fakat bu süreçte üslerde bir geliştirme, yenileme yapmak mümkün olmamıştır. İncirlik, ABD’nin Basra körfezi başta olmak üzere, Ortadoğu bölgesinde yürüteceği operasyonların ana üssüdür. ABD bu coğrafya üzerinde askeri etkisini, İncirlik’in kapasitesini, sosyal imkânlarını arttırarak, üsde yer alan binaları yenileyerek arttırmayı amaçlamıştır.³⁴²

Askeri ve siyasi alanda ikili ilişkilerde öne çıkan sorunların çözülmesini takiben ABD, Türkiye’de yaşanan ekonomik krizi hafifletmek için harekete geçmiştir. 1980

³³⁶ Remarks to Leaders of the Greek American Community, 20.10.1980, Public Papers of The Presidents of The United States: Jimmy Carter 1980-1981, C.III, U.S. Government Printing Office, Washington, 1982, s.2369

³³⁷ “Ege için Geçici Düzenleme Yapıldı”, Cumhuriyet, 23.10.1980, s.1,7

Mehmet Ali Birand, “NATO’da Yıldırım Harekat”, Milliyet, 23.10.1980, s.7

³³⁸ “ABD ile Savunma İşbirliği Anlaşması Dün İmzalandı”, Cumhuriyet, 30.03.1980, S.9

³³⁹ Resmi Gazete, 01.02.1981, S.17238, s.1-47

³⁴⁰ Sedat Ergin, “ABD ile Yeni Bir Askeri Mutabakat Belgesi”, Cumhuriyet, 15.12.1981, s.1.

³⁴¹ Spain, a.g.e., s.37

³⁴² Marvine Howe, “U.S. Acts to Improve Air Base in Turkey : Seeks to Enhance Military Capactiy”, The New York Times, 05.03.1981, s.A11

yılından itibaren düzelmeye başlayan Türkiye ABD ilişkileri Dünya Bankası, IMF gibi uluslararası kuruluşların ekonomik yardımları ile desteklenmiştir. Bu yardımlar, Türkiye'nin 1980 öncesi dönemde yaşamış olduğu ekonomik krizin aşılmasını sağlamıştır.³⁴³ ABD'nin daha önce yeniden yapılandığı borçları, geleneklerine uygun olmamasına rağmen tekrar yapılandırmasından destek alan Avrupalı devletler ve bankalar harekete geçerek Türkiye'nin borçlarını yeniden yapılandırmışlardır.³⁴⁴ Bunun ardından yeni kredi teklifleri ile Türkiye ekonomisi tekrar hareketlendirilmiştir. Daha darbenin ilk üç ayı dolmadan Batılı finansörler Türkiye'nin yaklaşık 3 milyar dolarlık borcunu 'finansal kurtarma operasyonu' kapsamında 5 yıl ötelemiş, beş yıl sonra başlayacak ödemeleri de 10 yıllık bir zaman dilimine yayarak Türkiye'nin ekonomik darboğazdan çıkmasını sağlamıştır.³⁴⁵ Türkiye'de yapılan işkenceler yabancı basında yer almaya başlayınca Avrupa kamuoyu askeri rejimi eleştirmeye başlamıştır. Fakat ABD'nin hem maddi hem moral destek sağlamaya devam etmesi askeri yönetimin kendinden emin bir şekilde baskıyı arttırmasına sebep olmuştur. 4 Kasım 1981'de AET Başkan Yardımcısı Lorenzo Natali, baskı yöntemlerinin durdurulmasını aksi halde Türkiye'ye yapılan ekonomik yardımın askıya alınacağı bildirmiştir.³⁴⁶ Bundan tam bir ay sonra, 4 Aralık 1981 günü, AET yaptığı açıklamada, eski Başbakan Ecevit'in hapse atılması sebebi ile 650 milyon dolarlık yardımı askıya aldığını duyurmuştur.³⁴⁷

AET'den gelen bu açıklamalar sonrası ABD askeri rejime olan desteğini belirtmekte gecikmemiştir. Türkiye'nin Avrupalı müttefikleri ile problem yaşadığı bir zamanda, Ankara'ya gelen ABD Savunma Bakanı Casper Weinberger, Avrupalı müttefiklerden bağımsız olarak ABD yardımların arttırılarak süreceğini belirtmiştir.³⁴⁸ Weinberger ve Kenan Evren ile yaptığı görüşmeden sonra şu demeci vermiştir; "Bazı Avrupalı devletlerin yardımı kesme kararına bakmaksızın Amerika Türkiye'ye askeri ve ekonomik yardım yapmaya devam edecektir... İnsan hakları ancak kanun ve nizamın olduğu yerde yeşerir, Türk hükümetini anarşi ve terörü önlemedeki başarısını takdir ediyorum."³⁴⁹

Weinberger Türkiye'den ayrılalı bir hafta olmadan bu kez, ABD Dışişleri Bakanı Alexander M. Haig Ankara'yı ziyaret edeceği açıklamıştır.³⁵⁰ Bu ziyaretler açık bir şekilde, Avrupa'nın Türkiye'yi eleştirdiği bir zamanda askeri rejimin kendine olan güvenini tazelemek ve ABD'nin Türkiye'nin yanında olduğunu Avrupa'ya göstermek için yapılmıştır. Yardımın devam edeceği ABD hükümet yetkilileri

³⁴³ Yasemin Çelik, *Contemporary Turkish Foreign Policy*, Praeger, London, 1999, s.21

³⁴⁴ United States Department of State Memorandum From Edmund S. Muskie to The President, 22.07.1980, Secret. DNSA Koleksiyonu, CIA Covert Operations: From Carter to Obama, 1977-2010. <http://www.proquest.com> (Çevrimiçi, 13 Kasım 2015)

³⁴⁵ U.S. Agrees to Postpone Turkey's Debt Payments", *The New York Times*, 26.10.1980, s. 5

"US and Turkey Agree on Debt Postponement", *The Christian Science Monitor*, 27.10.1980, s.2

³⁴⁶ "Common Market Reprimands Turkey on jailing Ex-Premier", *The New York Times*, 05.11.1981, s.D22.

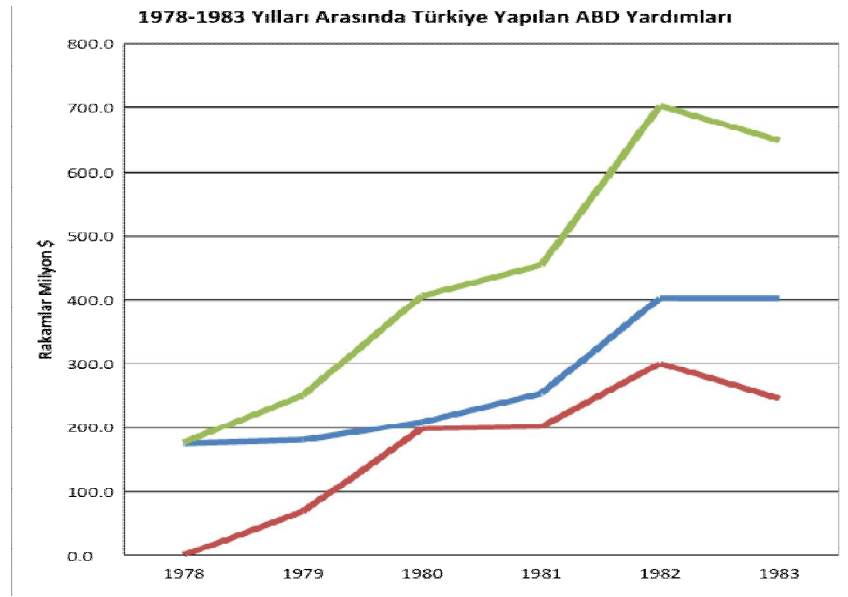
³⁴⁷ "EEC Delays Aid to Turks in Wake of Ecevit Arrest", *The Baltimore Sun*, 05.12.1981, s.A2.

³⁴⁸ Marvine Howe, "U.S. and The Turks Agree to Create Joint Defense Unit", *The New York Times*, 06.12.1981, s. 21.

³⁴⁹ A.y.

³⁵⁰ Marvine Howe, "Haig Ankara Visit Encourages Turks", *The New York Times*, 13.12.1981, s.17.

tarafından sürekli dile getirilmiş, basında arka arkaya yer alan haberlerle de tüm dünyaya duyurulmuştur.³⁵¹ Türk Dışişleri Bakanı İlter Türkmen, 12 Aralık 1981’de yaptığı açıklamada, “ABD’nin Türkiye ile olan ilişkileri diğer Avrupalı müttefikleriyle olan ilişkileri ile karşılaştırılmamalıdır.” demektedir.³⁵² ABD’nin Türkiye’deki askeri yönetime olan desteği ve insan hakları ihlallerini göz ardı ederek askeri yönetimi desteklemeye devam etmesi Avrupa ülkeleri tarafından desteklenmediği gibi Amerikan kamuoyu tarafından da eleştirilmektedir.³⁵³ Buna rağmen ABD’nin Türkiye’ye yaptığı yardımlar ve sağladığı krediler artarak devam etmiştir. Aşağıdaki grafikte 1978-1983 yıllarında Türkiye’ye yapılan ABD yardımı yer almaktadır.



³⁵¹ Bu haberlerden bazıları şunlardır;

Marvine Howe, “Turks Reassured By Weinberger’s Visit”, The New York Times, 12.05.1981, s.3.

“U.S. Endorses Turkish Regime”, Chicago Tribune, 06.12.1981, s.B22.

“U.S. Joins Turkey”, The Baltimore Sun, 06.12.1981, s. A1.

Marvine Howe, “U.S. and The Turks Agree to Create Joint Defense Unit”, The New York Times, 06.12.1981, s. 1.

“U.S. to Speed Up Turkish Aid”, The Guardian, 07.12.1981, s.7.

Gerald F. Seib, “U.S. Plans to Bolster Turkey’s Army”, The Wall Street Journal, 07.12.1981, s.35.

Marvine Howe, “Effusive Talk With Turkey: Closer U.S. Ties”, The New York Times, 08.12.1981, s.A9.

“A Time For the Turks”, The Christian Science Monitor, 08.12.1981, s.24.

Marvine Howe, “Haig Ankara Visit Encourages Turks”, The New York Times, 13.12.1981, s.17.

Pierre Schori, “U.S. Policy Toward Turkey”, The New York Times, 13.12.1981, s.E29.

Stephen Larrabee, “Trust Ankara”, The New York Times, 15.12.1981, s.A31

Sami Kohen, “Turkey Moving Away From Europe and Closer to US”, The New York Times, 15.12.1981, s.14

³⁵² Marvine Howe, “Haig Ankara Visit Encourages Turks”, The New York Times, 13.12.1981, s.17

³⁵³ U.S. Congress, House, Report Prepared For The Subcommittee on Europe and The Middle East of The Committee on Foreign Affairs U.S., U.S. Interests In The Eastern Mediterranean: Turkey, Greece and Cyprus, Committee Print, 98th Congress, 1st Session, Government Printing Office, Washington, 1983, s.37

ABD ile ilişkiler açısından değerlendirildiğinde, 1971 muhtırası ile 1980 darbesi iki ülke arasındaki ilişkilere birbirine benzer dinamikler getirmiştir. 1971 muhtırası sonrası generallerin desteği ile kurulan Erim hükümeti kendi halkının refahını göz ardı ederek, ABD'nin baskısı üzerine haşhaş ekimini yasaklamıştır. ABD ile F-4 gibi uçakların alımı için büyük maliyetli antlaşmalar yapmıştır. ABD'nin Türkiye'ye kuracağı yeni üsler için anlaşmaya varılmış, Türkiye'de Amerikan kurum ve personellerini hedef alan eylemlere son verilmiştir. Bu dönemde Türkiye -ABD ilişkileri ABD'nin menfaatleri doğrultusunda gelişmiştir.

12 Eylül ile yönetime el koyan generaller de, Erim hükümetine paralel adımlar atmıştır. Askeri açıdan 12 Eylül yönetimi, ABD'ye Türkiye'nin güneydoğusunda yeni üsler kurmasına izin vermiş, büyük askeri satın alımlar yapmıştır. Siyasi açıdan ise generallerin yaptığı ilk şey ABD ile ilişkilerde olan sorunları ABD lehine çözmek olmuştur. Bunlar arasında, yeni bir savunma antlaşmasının onaylanarak yürürlüğe konması, Yunanistan'ın NATO'ya dönüşünün Ege sorunları çözülmeden kabul edilmesi, göze çarpmaktadır. ABD için var olan sorunların ortadan kalkması ile Türk dış politikası yeniden ABD ve NATO eksenine çekilmiştir. 12 Mart ile Türkiye'deki Amerikan karşıtlığı törpülenirken, 12 Eylül ile Türkiye'nin NATO dışında bir güvenlik arayışına son verilmiştir.

700

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri*

National Archives, RG 59, Subject Numeric Files 1970-1973, Political & Defense, 1810, 2636, 2637, 2638.

National Archives, RG 59, Subject Files of Edmund S. Muskie 1963-1981, Entry 10, Box 2.

National Archives, RG 59, Office of the Deputy Secretary, Records of Warren Christopher, (1977-1980), Entry 14, Box 16, 20.

Arşiv Belgelerine Erişim Sağlayan Veritabanları

CIA Records Search Tool (Crest), Natinal Archives, College Park, MD

National Archives, Access to Archival Databases (AAD)

ProQuest, Digital National Security Archive, Kissinger Telephone Conversations Transcripts (Telcons). [http:// www.proquest.com](http://www.proquest.com)

United States Department of State Memorandum From Edmund S. Muskie to The President, 22.07.1980, Secret. DNSA Koleksiyonu, CIA Covert Operations: From Carter to Obama, 1977-2010. [http:// www.proquest.com](http://www.proquest.com) (Çevrimiçi, 13 Kasım 2015)

Resmî Yayınlar

U.S. Department of State, Foreign Relations of United States, 1969-1976, C.XXIX Eastern Europe; Eastern Mediterranean, 1969-1972, U.S. Government Printing Office, Washington, 2007.

U.S. Department of State, Foreign Relations of United States, 1977-1980, C.XXI Cyprus; Turkey; Greece, U.S. Government Printing Office, Washington, 2014.

U.S. Congress, House, Report of A Study Mission To Turkey March 14-16, 1974 by Committee on Foreign Affairs, The Politics of The Poppy, Committee Print, 93rd Congress, 2nd Session, U.S. Government Printing Office, Washington, 1974.

U.S. Congress, House, Report of Special Study Mission, The World Heroin Problem, Committee Print, 92nd Congress, 1st Session, U.S. Government Printing Office, Washington, 1971.

*Dosya ve belge numaraları dipnotlarda verilmiştir.

U.S. Congress, House, Committee on Foreign Affairs, Subcommittee on Europe and Middle East, Turkey's Problems and Prospects: Implications for U.S. Interests, Committee Print, 96th Congress, 2nd Session, U.S. Government Printing Office, Washington, 1980.

U.S. Congress, Senate, A Report to The Committee on Foreign Relations United States Senate, NATO Today : The Alliance in Evolution, Committee Print, 97th Congress, 2nd Session, U.S. Government Printing Office, Washington, 1982.

U.S. Congress, Commission on Security and Cooperation in Europe, Staff Report on The Human Rights Situation in Turkey, Government Printing Office, Washington, 1982.

U.S. Congress, House, Report Prepared For The Subcommittee on Europe and The Middle East of The Committee on Foreign Affairs, U.S. Interests In The Eastern Mediterranean: Turkey, Greece and Cyprus, Committee Print, 98th Congress, 1st Session, U.S. Government Printing Office, Washington, 1983.

U.S. Congress, Senato, A Report to the Committee on Foreign Relations United States Senate, U.S. Security Assistance to NATO's Southern Flank, Committee Print, 98th Congress, 1st Session, U.S. Government Printing Office, Washington, 1983

The Department of State Bulletin, C.67, S.1736, (Ekim 1972), Government Printing Office, Washington, 1972

The Department of State Bulletin, C.80, S.2044 (Kasım 1980) U.S. Government Printing Office, Washington, 1980

Frontline Diplomacy: The Foreign Affairs Oral History Collection, Interview With Alfred Joseph White, 17.09.1997, ADST, Library of Congress, Manuscript Division, Washington, D.C., Digital ID: <http://hdl.loc.gov/loc.mss/mfdip.2004whi01> (Çevrimiçi, 26.10.2015)

U.S. Congress, Congressional Record-House, 96th Congress, 2nd Session, September 29, 1980, s.27897

National Archives and Record Service, Public Papers of The Presidents of The United States: Jimmy Carter – 1980-81 (September 29, 1980 to January 20, 1981), U.S. Government Printing Office, Washington, 1982.

Sürekli Yayınlar

The Baltimore Sun

Call and Post

Cumhuriyet

Los Angeles Times

Milliyet

Resmi Gazete

The Christian Science Monitor

The Guardian

The New York Times

The San Bernardino County Sun

The Wall Street Journal

The Washington Post

Kitap ve Makaleler

Botsas, Eleftherios, “The U. S.-Cyprus-Turkey-Greek Tetragon: The Economics of Alliance” NJPMS Journal of Political and Military Sociology; Fall 1988; S.16/ 2; s. 247-262.

Ahmad, Feroz, Modern Türkiye'nin Oluşumu, Çev. Yavuz Alogan, Ankara, Doruk Yayınları, 2002.

Çelik, Yasemin, Contemporary Turkish Foreign Policy, London, Praeger, 1999, s.21.

Evren, Kenan, Kenan Evren'in Anıları, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1990, C.III

Spain, James W., American Diplomacy in Turkey : Memoirs of an Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary, Praeger Publishers, New York, 198

BOSNA-HERSEK'TEKİ DEMOKRASİ ANLAYIŞININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Nuray GÜNEY*

Özet

Bosna-Hersek'te 14 Aralık 1995 Dayton Antlaşması ile birlikte demokratik bir ortam yaratılmak istenmiştir. Fakat Avrupa'nın ortasında siyasal ve yönetsel bir başarısızlık örneği çıkmasına neden olmuşlardır. Dayton Antlaşması'nın inşa ettiğı Bosna-Hersek, ülkede yaşayanların din üzerinden etnik kimliklerinin altını çizip etnik ayrıma tabi tutmuştur. Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nin, Boşnak ve Hırvatlardan oluşan bir bölge olarak yaşamaya zorlandığı Bosna-Hersek Federasyonu ve Sırp Cumhuriyeti'nin de Sırlardan oluştuğı ve bu bölgesel yönetimler arasında duygusal bağ olmadığı da düşünüldüğünde yapılan siyasal seçimlerde sonuçların değişmeyeceğı ortadadır. Dayton Antlaşması Bosna Hersek'te anayasal bir kimlik oluşturamamıştır. Dünya Bankası ülke temsilciliğinde görev yapan Bosna Hersekli ekonomist Orhan Niksiç "Dayton barış anlaşması savaşı sona erdirdi ama karmaşık, etkisiz ve pahalı bir yapılanması olan bir ülke ortaya çıkardı." diyenlerden sadece biridir.

Bosna-Hersek'teki Siyasal Yapılanma:

Günümüzde Bosna-Hersek'in Dayton Antlaşmasından bağımsız bir anayasa oluşturamaması hala devletin kendine özgü yapı oluşturamadığı, bağımsız bir statü kazanamadığını gösterir. Ülkedeki en yetkili makam seçimlerle belirlenen demokratik kurum değil, uluslararası yüksek temsilciliktir.³⁵⁴

Bosna-Hersek'i oluşturan "Bosna Hersek Federasyonu" ile "Sırp Cumhuriyeti", kendilerine özgü siyasal kurumlarıyla, polisleriyle, yargı mekanizmalarıyla, eğitim

* Giresun Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Lisans Öğrencisi (e-posta: nurayguney.5216@hotmail.com)

³⁵⁴İsmail Köküarı, "Dayton Antlaşması ile Oluşturulan Hükümet Biçiminin Bosna Pratiğindeki Sorunları ve Çözüm Önerileri" (Erişim Tarihi: 18.10.2016) http://www.academia.edu/17788194/14_Aralik_1995_Dayton_Anla%C5%9Fmasi_%C4%B0le_Olu%C5%9Fturulan_H%C3%BCk%C3%BCmet_Bi%C3%A7iminin_Bosna_Prati%C4%9Findeki_Sorunlari_ve_%C3%87%C3%B6z%C3%BCm_%C3%96nerileri

sistemleriyle, medyalarıyla ve bağımsız devletlere özgü diğer kurumlarıyla, bir devlet içinde “iki küçük devlet” haline gelmiştir.

Bosna Hersek Devleti’nde siyasal yapılanma etnik temellidir, bu tür yapılanma ise devletin sürdürülebilirliğini zorlaştırmaktadır. Etnik temelli bir siyasal sistem ise anayasal yurttaşlık düşüncesinden uzaklaşılmasına yol açar. Anayasal Yurttaşlık din, dil, mezhep, inanç, cinsiyet ve felsefi ayırım olmaksızın tüm yurttaşların eşit olmasıdır. Bosna Hersek’teki etnik temelli temsil, hükümet biçimini ve bürokratik yapılanmayı karmaşık hale getirerek devlet yapısını işleyemez hale getirmiştir. Bosna Hersek, demokratik ülkeler bakımından *sui generis* özellik taşır.³⁵⁵

Dayton Antlaşması Süreci:

2. Dünya Savaşında yıkıcı Nazi Almanyası’nın işgaline karşı mücadele veren Tito; Sırp, Hırvat ve Boşnak olmak üzere savaş boyunca birbirleri ile savaşan farklı ırkları federal bir yapı içerisinde bir arada tutmaya çabalamıştır. 31.01.1946 yılında kabul edilen bir anayasa ile birlikte özerkliği kısmen tanınan Bosna Hersek, Sırbistan, Makedonya, Karadağ, Kosova ve Hırvatistan olmak üzere 6 Cumhuriyetten oluşan Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti kurulmuştur. Daha sonra 1963 yılında Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti ismini almıştır. Sovyetler Birliği’nin dağılmasının etkisinden Yugoslavya da payını aldı ve 1991 yılında Hırvatistan ve Slovenya’nın birlikten ayrılmasıyla beraber Yugoslavya parçalanmaya başlamıştır.

1991 yılında Müslüman Demokratik Hareket Partisi, Bosna-Hersek Parlamentosunda bağımsızlık kararı aldı. Bu bağımsızlık kararını yapılan referandumla Hırvatların ve Müslümanların çoğunluğu kabul etti fakat Sırlar ise boykot ettiler. 7 Nisan 1992’de Avrupa Topluluğu ve ABD, Bosna Hersek’in bağımsızlığını tanıdı. Bosna Hersek üç etnik parti etrafında bölünmüştü. Bunlar Müslüman Demokratik Hareket Partisi (SDA), Sırp Demokratik Partisi (SDS) VE Hırvat Demokratik Birliği (HDZ). Bosnalı Müslümanların sayıca fazla olmaları Sırlarda, Bosnalı Müslümanların politik üstünlüğü sahip olacağı düşüncesini oluşturdu. Bosna’daki silahlı çatışma referandum ile aynı gün başladı ve kısa bir sürede şiddetlenerek yüzlerce insanın ölmesine neden oldu. 1992-1995 yıllarında süren Bosna Savaşı beraberinde etnik temizlik ve soykırım kavramlarını üretmiştir. Avrupa’nın göbeğinde ABD ve Avrupa Birliği’nin Sırlara karşı etkili ve caydırıcı önlemlere başvurmaktan çekinmesi Sırları daha da cesaretlendirmiştir. BM tarafından Güvenli Bölge kabul edilen Srebrenitsa’da BM Barış Gücü Askerlerinin gözetiminde Sırp milislerince binlerce masum insanın öldürülmesi ile birlikte etnik temizlik zirveye varmıştır.³⁵⁶

³⁵⁵ Köküarı, “Dayton Antlaşması ile Oluşturulan...”

³⁵⁶ Mehmet Dalar, “Dayton Barış Antlaşması ve Bosna Hersek’in Geleceği”

Dayton antlaşmasının imzalanmasında ciddi bir Amerikan baskısı olmuştur. Çünkü sorunu çözen taraf olarak en güçlü ülke olduklarını dünyaya kabul ettirmek ve saygınlıklarını arttırmak istemişlerdir. Bir de Rusya'yı Batı'ya küstürmemek istedikleri için rencide etmeme düşüncesi hâkimdir. Sırpların ise en büyük destekçisi Ortodoksluk üzerinden birleştikleri Rusya'dır. Bu yüzden de Sırplar nüfuslarına oranla hak ettiklerinden fazlasını aldılar. Ancak hukuki ve toplumsal adaletin bu antlaşmayla sağlanamadığı anlaşılmıştır.

21 Kasım 1995 tarihinde ABD'nin Ohio eyaletindeki Dayton kentinde uzlaşma sağlanmıştır. 14 Aralık 1995 tarihinde Paris'te Bosna-Hersek adına Aliya İzzetbegović, Hırvatistan adına Franko Tudjman ve Yugoslavya Federal Cumhuriyeti adına Slobodan Milošević tarafından imzalanmıştır. Bu antlaşma ile inşa edilen Bosna-Hersek Devleti, 10 Kantondan oluşan Bosna-Hersek Federasyonu ve Sırp Cumhuriyeti olmak üzere iki entiteye ve Brcko adında küçük özel bir bölgeye ayrılmıştır. Bu iki entitenin siyasi ve ekonomik yapılanmaları birbirinden farklıdır.³⁵⁷

Dayton Barış Antlaşması; askeri ve çatışmaları önleyici olmak üzere iki alanda düzenlemeler öneren bir ana metin ve 11 Ek 'ten oluşmaktadır. Dayton Barış Antlaşması birbirleriyle savaşmış üç etnik toplumun birbirleriyle barış içinde yeniden yaşamalarını ve işlemeyen kurumlarının işlemlerini amaçlamıştır. Dayton 'un önerdiği anayasa tek devlet yapısı öneriyor gibi gözüke de aslında bölünebilen bir devlet yapısına yol açmıştır. Bosna-Hersek devleti adına 13 anayasa vardır ve bir karar veya yasanın çıkabilmesi için her üç etnik toplumunda onayı gerekmektedir. Yüksek Temsilcilik, BM üyesi egemen devletin tüm demokratik kurumlarının etkinliğini sıfırlayacak sınırsız otoriteye sahiptir yetkisi Bosna-Hersek'in meşruiyetini zayıflatmaktadır. Toplumsal-siyasal düzenin, özellikle toplumun istek ve çıkarlarını gözardı eden bir bozuşma ve gerilim içinde olduğu zamanlarda, toplumsal adalet idesinin yerinden edilerek siyasallaştırıldığı bilinmektedir. ³⁵⁸Bir bakıma Dayton Barış Antlaşması da işte tam olarak bu yerinden etme rolünü oynamış ve adalet isteğine cevap verememiştir.

Dayton Antlaşması Bosna-Hersek'in tarihsel, sosyal, etnik gerçekliğini ve bölge devletleriyle olması gereken ilişkilerini göz ardı etmiştir. Savaş sırasında yoğun etnik kıyımın yaşandığı Vişegrad, Srebrenica, Zvornik, Foca ve Drina boyundaki toprakların Sırp toprakları olarak kaydettirilmesi anlaşmanın dengesizliğini gözler önüne sermektedir.

Aliya İzzetbegović'e, Dayton Antlaşması'na neden razı olduğu sorulduğunda, "bunun adil bir barış olmadığını fakat zulüm dolu savaşın devam etmesine kıyasla daha adil olacağını ve mevcut şartlarda ve böylesi bir dünyada daha iyi bir barış

³⁵⁷ Dalar, "Dayton Barış Antlaşması..."

³⁵⁸ Betül Karagöz, Toplumsal Adalet ve Totalitarizm, s. 118.

antlaşması yapma imkânlarının olmadığını” söylemiştir. Onun bu sözlerinden anlaşıldığı üzere dönemin şartlarını ortaya koymuştur.³⁵⁹

Dayton Antlaşmasının kısa ve uzun vadeli olmak üzere iki temel amacı vardır. Kısa vadede savaşın durdurulup ölümlerin ve yıkımların önüne geçilmesidir. Uzun vadede olanı ise kalıcı barış ve istikrarın sağlanması için gerekli ortamın oluşturulması. Dayton Antlaşmasının bir diğer önemi ise Bosna-Hersek uluslararası arenada bağımsız bir devlet olarak tanınmıştır.³⁶⁰

Bugün Geline Nuktada Bosna-Hersek:

Dayton Anlaşması kan dökülmesini durdurmuş fakat sürdürülebilir bir sistem inşa edememekle birlikte sürekli bir barışı da tesis edememiştir. Oysa egemen bir devlet varsa, ona bağlı bir halk da vardır.³⁶¹ Dayton Barış Antlaşması, halkın beklentilerini daha başlangıçta gözardı etmiştir.

Dayton antlaşmasının inşa ettiği Bosna-Hersek’te “merkezi hükümet” güçsüzdür. Ülkedeki siyasal yapılanma etnik nüfusa göre anayasal olarak şekillendiği için şehir ve kanton düzeyinde Dayton antlaşması modern anayasa özelliklerinin çoğundan yoksundur. Kurumsallaşmış idari yapılar hem hukuki hem de toplumsal bir yasaya sahiptir.³⁶² Ancak başarılı bir reform yapılabilmesi için etnik ayrım kaldırılmalıdır. Anayasanın siyasal işlevsizliğinden dolayı anayasa reformuna gerek duyulmaya başlanmıştır. Herhangi bir anayasa değişikliği için üç etnik grubun anlaşması gerekmektedir fakat anlaşamadıkları için anayasa değişikliği yapılamamaktadır. Anayasa reformu konusunda ilk önemli adım 2005 yılında atılmış fakat Bosna Hersek Parlamentosu tarafından reddedilmiştir.³⁶³

Dayton Anayasası’nın yarattığı sorunlardan bir diğeri ise Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin ihlali ile ilgilidir. Bosna Hersek Anayasası, devletçik düzeyinde oy kullanma sistemi ile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesini ihlal etmektedir.

Eğitim alanında etnik farklılıklar olması ve buna istinaden ayrı eğitimlere tabi tutulmamaları için yapılan eğitim çabalarının boşa çıkması etnik ayrımcılığı bariz ortaya çıkarmaktadır.³⁶⁴

1992’de Bosna Hersek’te yaşanan iç savaşın izleri günümüzde hala görülmektedir. İç savaş esnasında zarar gören sanayi tesisleri, demiryolları ve yollar ekonomik yetersizlik nedeniyle tam anlamıyla onarılamamıştır. Ülkenin ekonomik yardıma

³⁵⁹ Esra Sezgin, “Dayton Antlaşması Tarihi ve Günümüze Etkileri” (Erişim Tarihi: 19.10.2016) <http://www.tuicakademi.org/dayton-antlasmasi-tarihi-gunumuze-etkileri-2/>

³⁶⁰ Sezgin, “Dayton Antlaşması Tarihi ...”

³⁶¹ Karagöz, “Devlet”, Siyaset Sosyolojisi, s. 73-74.

³⁶² Göktürk Tüysüzoğlu, “Bosna Hersek Çöküş Halinde Olan Bir Devlet mi?”

³⁶³ Esra Sezgin, “Dayton Antlaşması Tarihi ...”

³⁶⁴ Tüysüzoğlu, “Bosna Hersek Çöküş Halinde...”

ihtiyacı vardır fakat her an savaş olacakmış gibi gözüken siyasi sistemi yani yönetsel bozukluk ülkeyi daha da geriye götürmektedir. Bu da aslında ülkenin sürüklendiği zayıflığı göstermektedir.³⁶⁵

Bosna Hersek Avrupa Birliği başvurusu yapmış bir ülkedir. Buna rağmen iki bini aşkın barış gücü askerinin görev yaptığı, en üst düzey yöneticilerinin bile dışarıdan atanmış yabancı bir özel temsilci tarafından görevden alınabildiği bir ülkedir³⁶⁶.

1995 Dayton Antlaşması ile birlikte ülkenin oluşturduğu anayasa, geçici bir devlet düzenini kurmuş ve bu devlet düzeni olağanüstü şartlar göz önünde bulundurularak yazılmıştır. Bu anayasa ile birlikte öngörülen hükümet biçimi AB ve BM'ye üye demokratik devletlerin tercih ettiği hükümet biçimlerinden farklı özellik taşımaktadır. Bu farklılık ise ülkedeki siyasi yapılanmadan değil etnik yapılanmadan kaynaklanmaktadır. Bu durum sürdürülebilir politikaların inşasını zorlaştırmakla beraber hükümet biçimini ve bürokratik yapıyı karmaşık hale getirerek devlet kurumlarını işleyemez hale getirmektedir.³⁶⁷ Bosna Hersek'in AB'ye tam üyeliği AB ile olan ilişkilerinde en yüksek seviyede siyasi ve ekonomik refah sağlamak ve ülkenin demokratikleşmesi açısından önemli bir araçtır.³⁶⁸

Sonuç:

Günümüzde Dayton Antlaşması, Parlamento'da kararın alınmadığı, demokrasi kültürünün gelişmediği bir yapı olarak işleyemez bir haldedir. Dayton Antlaşmasının üzerinden 21 yıl geçmesine rağmen ülke daha da karmaşık bir siyasi sisteme bürünmektedir. Demokratik kararların alınmadığı, ekonominin düşük olduğu, işsizliğin fazla olduğu Bosna-Hersek'te siyasi organların karar alamaması günden güne ülkeyi daha da zora sokmaktadır. Öte yandan şunu da belirtmek gerekir ki; Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın 51. Maddes'nde yer alan "devletlerin meşru müdafaa hakkı" olarak "kuvvet kullanımı lkesi", şiddet araçlarına başvurmada devletleri meşru kılan dayanağı açıklamaktadır.³⁶⁹

Bosna Hersek Balkanlar'ın kalbidir ve burada ortaya çıkacak ufak bir sorun tüm yarımadaı etkileyecektir. Dayton Anlaşması bunlar hesaba katılarak Amerika tarafından hazırlanmıştır. Çünkü güçlü bir balkanlar hiçbir zaman Amerika'nın işine gelmez. Günümüz koşullarında siyasi ve demokratik yapısının sağlıklı işleyemediği Bosna Hersek, ekonomik olarak da çıkmazdadır. Ülkedeki genç nüfusun yoğun göçü de ülkenin halini gözler önüne sermektedir.

³⁶⁵ Tüysüzöğlu, "Bosna Hersek Çöküş Halinde..."

³⁶⁶ "Geleceğini Arayan Ülke", (Erişim Tarihi:24.10.2016) http://www.bbc.co.uk/turkish/specials/1755_bih_future/page2.shtml

³⁶⁷ Köküarı, "Dayton Antlaşması ile Oluşturulan)

³⁶⁸Y. Anıl Güzelipek, "Avrupa Birliğine Bir Adım Kala Bosna Hersek", (Erişim Tarihi: 25.10.2016)

<http://www.turksam.org/tr/makale-detay/1312-avrupa-birligi-ne-bir-adim-kala-bosna-hersek>

³⁶⁹ Karagöz Yerdelen, "siyasi alan" Sorunları Bağlamında Kültür-Politik Şiddet.

“Paradigmatik bir izdüşümü üzerinden konuya yoğunlaştığımızda, Doğu ve Batı ayrımını temele yerleştirmek ve bunun üzerinden derin okuma yapmak gerekir. Elbette aybı zamanda siyasî bakımdan da mercek altına almak gerekir. Batı’daki siyasî yaşam, homo economicus niteliği almış olan birey-insanın düzenini temsil eder. Bu da modernizme biçim veren rasyonalizme, serbest piyasacı liberal özgürlüklere, kapitalizmin rekabetçi hâkimiyetine ve sınıflı ulus-devlet yapılanmasına bağlı sistemsel bütünlüğe dayanır. Toplumsal ve siyasal davranışlarla birlikte gelişen sistemsel bütünlüğün toptan bir refleksi olarak, alt-yapı ve üst-yapı düzeylerinde belirginleşen bir Batı modeli biçimlenmiştir. Demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü, öz-çıkarın ve mutluluğun peşinden gitme hakkı gibi fenomenler, modern Batı dinamizminin simgeleri olmuştur. Batı, kendi dinamizmine ve asıl kendi modeline denk bulamadığı dünyanın geri kalanının Batı-dışı, bu bağlamda uygarlık-dışı olarak ötekileşmesine ve güçsüzleşmesine meydan vererek kendi kendini idealize ve izole etmiştir. Bu aşamada bir anti-tez olarak beliren İslam Dünyası, Batı karşıtlığının bir ifadesi olarak konumlandırılmıştır. Bizzat Batı tarafından öne çıkarılan karşıtlığın derin katmanlarına indiğimizde, görünür veya görünmez farklılıkların yaşam tarzının ürünü olduğu gibi, iradi ve insani olduğu da kavranabilir.”³⁷⁰ Bosna Hersek sorununu çözümsüzleştirmeye uğraşan belirleyici zihniyet, aslında Doğu-Batı ayrımcılığı ile bugün de meşgul olup bunu körükleyen yaklaşım ve tutumdur.

709

Bu bağlamda Dayton Antlaşması’nın öngördüğü Etno-federal siyasal anlayış/örgütlenme, savaşı önlemiştir, ancak öngörüldüğü gibi demokratik bir ülke inşa edememesiyle birlikte, kalıcı barışı da tesis edememiştir. Böyle bir zihinsel birliktelik mevcut değildir. Bunun başlıca nedeni etnik fanatiklerin bu yanlış yolda ısrarcı olmalarıdır. Özellikle kendilerini Batı kültürünün parçası olarak yücelten Sırpların sergilediği aşırı taşkın ve saldırgan etnikçilik ve ayrımcılık, sivil yaşam koşullarını barış ortamında da zora sokmaktadır.³⁷¹ Bu anlayışa bağlı olarak Antlaşmanın yarattığı yapı da, yalnızca etnik kimliklere dayalı “sahte” bir çoğulculuktur. Etno Federalizmin görüldüğü ülkelerde “demokratik” bir yapı yaratılma şansı yoktur. İnsanları kimliklerine göre ayırtmak demokrasi olarak adlandırılmaz.

370 Karagöz, Doğu-Batı Ekseninde, 2016: 265.

371 Karagöz, Siyasal İdeolojiler, 2013b: 135.

Kaynakça:

Köküsarı, İsmail “Dayton Antlaşması ile Oluşturulan Hükümet Biçiminin Bosna Pratiğindeki Sorunları ve Çözüm Önerileri”
http://www.academia.edu/17788194/14_Aralik_1995_Dayton_Anla%C5%9Fmasi_%C4%B0le_Olu%C5%9Fturulan_H%C3%BCk%C3%BCmet_Bi%C3%A7iminin_Bosna_Prati%C4%9Findeki_Sorunlari_ve_%C3%87%C3%B6z%C3%BCm_%C3%96nerileri
(Erişim Tarihi: 18.10.2016)

Dalar, Mehmet “Dayton Barış Antlaşması ve Bosna Hersek’in Geleceği”

Karagöz, Betül (2011), Toplumsal Adalet ve Totalitarizm, Ankara: Divan Kitap.

Karagöz, Betül (2013a), “Devlet”, Siyaset Sosyolojisi, İstanbul: Lisans Yayıncılık, s. 57-100

Karagöz, Betül (2013b), “Siyasal İdeolojiler”, Siyaset Sosyolojisi, İstanbul: Lisans Yayıncılık, s. 101-148.

Karagöz Yerdelen, Betül (2016), “Siyasal Alan Sorunsalı Bağlamında Kültür-Politik Şiddet,” Dergi Karadeniz – Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, C: 8, S:14, 21-39.

Karagöz Yerdelen, Betül (2016), “Doğu Batı Ekseninde Batı’nın Farklılaşan İzdüşümleri,” Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C: 9, S: 45, 254-267.

Sezgin, Esra “Dayton Antlaşması Tarihi ve Günümüze Etkileri”
<http://www.tuicakademi.org/dayton-antlasmasi-tarihi-gunumuze-etkileri-2/>
(Erişim Tarihi: 19.10.2016)

Tüysüzöğlü, Göktürk “Bosna Hersek Çöküş Halinde Olan Bir Devlet mi?”

“Geleceğini Arayan Ülke”, http://www.bbc.co.uk/turkish/specials/1755_bih_future/page2.shtml (Erişim Tarihi: 24.10.2016)

Güzelipek, Y. Anıl “Avrupa Birliğine Bir Adım Kala Bosna Hersek”,
<http://www.turksam.org/tr/makale-detay/1312-avrupa-birligi-ne-bir-adim-kala-bosna-hersek> (Erişim Tarihi:25.10.2016)

TÜRKİYE’DE PARTİ İÇİ DEMOKRASİ VE DİSİPLİN ALGISI

Züner POLAT*

Özet

Dünyada olduğu gibi Türkiye’de de demokrasinin vazgeçilmez unsurları olan siyasi partiler, bir program etrafında toplanarak siyasi iktidarı elde etme ya da paylaşma amacını güden, sürekli örgüte sahip kuruluşlardır. Siyasi partilerin toplumla bütünleşme ve iktidara gelme sorunu, lider ve yöneticilerin düşünce yapısı ve uygulamalarıyla ilgilidir. Aynı zamanda üye ve seçmenin düşünce yapısı ile teşkilat yapısının oluşumu, siyasi partilerde demokrasi anlayışına hakim olan unsurlardır. Toplumsal değer ve geleneklerle de bağlantılı olarak otorite algısının olumlandığı sosyo-politik coğrafyalarda disiplin algısı da farklılaşmaktadır. Parti içi demokrasi ise karmaşık bir kavramdır ve Türkiye’de parti içi demokrasi anlayışı ve uygulaması, siyasi partilere göre değişiklik göstermektedir.

711

Bu çalışma ile öncelikle demokrasi, parti disiplini, parti içi demokrasi kavramları incelenecek; parti tüzüklerinin ilgili maddeleri karşılaştırılacaktır. Ayrıca Türkiye’de partilerin disiplin uygulama örnekleri ‘kamuoyuna yansımış dikkat çekici örnekler üzerinden değerlendirme’ adı altında incelenecektir. Bununla birlikte, siyasi partilerde parti içi demokrasi ve disiplin algısına etki eden etmenlerin ortaya konulması ve parti içi demokrasinin geliştirilmesi ile ilgili önerilerin sunulması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Parti disiplini, Parti içi demokrasi, Siyasi parti

Giriş

Demokrasi günümüzde en çok istenilen bir yönetim biçimidir. Siyasi partiler ise demokrasinin en önemli kurumlarından birisidir. Siyasi partiler halkın kendini siyasi anlamda ifade edebileceği, siyasi yaşama katılabileceği bir yapıdır. Siyasi partilerin olmadığı veya etkin olarak faaliyette bulunmadığı bir ülkede demokrasiden

•Ahi Evran Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, zumerpolat@gmail.com

bahsetmek zordur. Ancak siyasi partilerin varlığı demokrasi için tek koşul değildir. Siyasi partilerin birden fazla olması, siyasi partilerin gerek hukuki normlar açısından gerekse teşkilat yapıları bakımından demokratik bir yapıya sahip olması; ayrıca ülkenin seçim yasalarının demokratik ilkelere göre düzenlenmesi gibi etkenler demokratik yapının önemli unsurlarıdır.

Bu çalışmada siyasi partilerde parti içi demokrasi ve disiplin algısına etki eden etmenlerin ortaya konulması ve parti içi demokrasinin geliştirilmesi ile ilgili önerilerin sunulması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, demokrasi ve siyasi parti kavramlarına kısaca değinildikten sonra, genel anlamda siyasi partilerin teşkilatlarının oluşması ve faaliyetlerinin icrası açıklanmıştır. Türkiye örneğinde halen Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde grubu bulunan partilerden milletvekili sayıları esas alınarak diğerlerine göre daha fazla milletvekiline sahip olan, Cumhuriyet Halk Partisi ile Adalet ve Kalkınma Partisi'nden örnekler verilerek parti teşkilatlarının nasıl oluştuğu belirtilmiştir. Parti içi demokrasi ve parti disiplini kavramları ele alınarak incelenmiş ve öneriler sunulmuştur.

1. Demokrasi

Demokrasi kavramının kökenini eski yunan şehir devletlerine kadar götürmek mümkündür. Demos ve Krası kelimelerinin birleşmesiyle oluşan demokrasi kavramı halkın kendi kendini yönetmesi anlamına gelmektedir. Demokrasi birleşik bir kelime olarak ilk defa M.Ö. beşinci yüzyılda tarihçi Herodot tarafından kullanılmıştır (Erdoğan, 2004: 232). Demos kelimesi halk anlamına gelmektedir. Demos kelimesi, yani halk kelimesi kimleri kapsayacak ve halk yönetime ne ölçüde katılacak sorularının yanıtları demokrasinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır (Heywood, 2007: 96-97). Halk kavramı içinde ülke içinde yaşayan tüm insanları kabul etmek gerekir. Halk; renk, dil, din, cinsiyet, soy ve ekonomik güç gibi farklılıklarının gözetilmeden herkesin eşit sayıldığı ve aynı haklara sahip olan bireyler topluluğudur. Eşitlik ve hak kavramları ise demokrasi kelimesinin içeriğini doldurur. Demokrasi toplumun her kesiminin eşit bir şekilde temsil edilmesi ve katılımını gerektirir. Bir kavram olarak demokrasiyi oluşturan başlıca etmen, yurttaşların yönetimle dayanışma içinde bulunmalarıdır. Bu durum, "demokratik rejimler" kavramının ve ayrımının doğmasına yol açmıştır (Karagöz Yerdelen, 2014: 170).

Halk yönetime doğrudan demokrasi ve temsili demokrasi şeklinde katılmaktadır. Doğrudan demokraside egemenlik bizzat ve doğrudan halk katılımı, referandum, kitle gösterileri araçlarıyla kullanılır. Doğrudan ve sürekli bir katılım söz konusudur (Heywood, 2007: 99; Gözler, 2012: 106). Temsili demokraside halk siyasi karar alma sürecine kendisini temsil edeceklerle oy vererek katkıda bulunur. Halk temsilcilerini

seçer ve temsilciler egemenliği halk adına kullanırlar. Temsilcileri seçmek halkın yönetime katılması önünde önemli bir adım olmakla beraber demokrasinin oluşması bakımından yeterli değildir. Siyasi anlamda tam bir eşitliğin sağlanması ve halkın yönetime etkin bir şekilde katılması için; halkın temsilcilerini düzenli aralıklarla yapılan seçimler vasıtasıyla seçmesi, seçimlerin serbest ve adil olması, halkın önünde birden fazla seçeneğin olması ve temel kamu haklarının güvence altına alınmış olması gerekir (Gözler, 2012: 105). Bir başka açıdan bakıldığında ise, aslında dünyamızda tek bir demokrasi modeli olmayıp farklı demokrasi modellerinin söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Uygulamaların ortaya koyduğu uzun deneyimlere dayanarak, rejimlerin demokrasi düzeylerini belirleyen başlıca unsurlar tespit edilmiştir (Karagöz Yerdelen, 2014: 170).

2. Siyasi Partiler

Özbudun halk desteğini sağlamak suretiyle iktidara gelmeyi yöntem olarak belirterek siyasi partileri; halkın desteğini sağlamak suretiyle devlet yönetimini ele geçirmeye veya sürdürmeye çalışan, sürekli ve istikrarlı bir örgüte sahip siyasi topluluklar olarak tanımlamıştır (Özbudun, 1974:4).

Üyelik sistemi içerisinde kadın ve gençlerin sayısının artması partinin değişimi ve gelişimi için önemli bir unsurdur. Ancak kadınların seçme ve seçilme haklarını 20. yüzyılda elde etmiş olmaları ve gençlerin seçme haklarının yanı sıra seçilme haklarının henüz yeni teslim edilmesi siyasetin erkek merkezli bir uğraş olduğunu göstermektedir. Kadın ve gençlerin parti içinde var olması ve sayısının artması erkek merkezli bir siyasi partide kabul edilebilecek bir husus değildir. Siyasi partilerin finansmanı partilerin demokratikleşmesi açısından önemli bir husustur. Yunan şehir devletlerinden günümüze kadar olan dönemde siyasi sürece katılım, sürekli varlıklı kesimin egemenliği altında olmuştur.

Eski Yunanistan'da soyluların katıldığı siyasal süreç, partilerin kurumsallaştığı 19. yüzyıl ve sonrasında devam etmiş ve oy kullanma hakkının mülkiyet ve vergi esasına dayanması, katılımın önünde en büyük engel olmuştur. Sadece soylulara ve zenginlere tanınan oy kullanma hakkı halen resmi olarak uygulamada görülmemekle beraber, siyasal süreçte aktif rol almak isteyen kişilerin mutlaka maddi bakımdan varlıklı kişilerden seçilmesi günümüzün siyasal katılımının gayri resmi fotoğrafıdır (Gökçe, 2013: 147). Anayasa'nın 68. maddesinin son fıkrasında siyasi partilere yapılacak mali yardım; Siyasî partilere, Devlet, yeterli düzeyde ve hakça malî yardım yapar. Partilere yapılacak yardımın, alacakları üye aidatının ve bağışların tabi olduğu esaslar kanunla düzenlenir. Şeklinde düzenlenmiştir (Anayasa, 1982: Md. 68).

3. Parti Disiplini

Parti Disiplini Parti disiplini çok tartışılan fakat gerekli olup olmadığı veya parti içi demokrasiye etki edip etmediği hususunda henüz tam olarak açıklanmayan bir kavramdır. Kavram, siyasi partileri seçmenin oyunu kazanabilme açısından etkilemektedir. Seçmen parti yöneticileri ve üyelerinden parti disiplinine uygun hareket tarzı beklemektedir. Kendi içerisinde uyumlu çalışmayan bir siyasi partinin iktidara geldiğinde vaatlerini gerçekleştirme yönünde seçmenlere çok umut aşılması beklenemez. İç bünyesinde disiplinini gerçekleştiremeyen, ahenkli çalışmayan siyasi partiler, hem iktidar sorumluluğunu hem de muhalefet sorumluluğunu yerine getiremezler. Dolayısıyla siyasi yaşamda güvenilirliğini kaybetmiş bir siyasi partinin seçmenlerden teveccüh görmesi mümkün değildir (Mutlu, 2008: 51). Partilerin iç işleyişinin seçmen nazarında sorunsuz görünmesi kabul görebilir. Bu husus ise oya tekabül eder. Oy bakımından düşünüldüğünde mutlaka toplumların siyasal kültürü ön plana çıkmaktadır. Siyasal kültürü sistemin üyelerinin duygu ve düşüncelerinde ve yargılarındaki içselleştirme olarak belirtmek mümkündür (Sarıbay, 2000: 64). Siyasal kültürün demokratik bir yapıya kavuşması fikirlerin zenginliği ve çoğunluğun kararına uyma şeklinde görülür (Tuncay, 1996: 26).

714

Fikirlerin kısır döngü içerisinde, üst yöneticilerinin istekleri doğrultusunda şekillendiği bir partide disiplinden daha çok totaliter bir nitelik görülür. Parti disiplini kavramı siyasi partilerin gelişimi ile paralellik göstermektedir. Gerçek anlamda parti disiplini İngiltere'de 1832 ve 1867 seçim reformlarından ve yaygın parti örgütlerinin kuruluşundan sonra ortaya çıkmıştır. Seçim reformlarıyla seçmen kitlesinin genişlemesi milletvekili adaylarını propaganda ve seçim kampanyası yapması bakımından parti örgütlerinin yardımına muhtaç kılmıştır (Yanık, 2002: 61). Parti disiplini, yönetim kararlarının parti üyelerince sürekli olarak kabul edilmesi ve uygulanması nedeniyle ortaya çıkan tutarlılık ve parti yönetiminin elinde parti kararlarına uymayan üyeleri itaate zorlayacak yöntem ve yaptırımların bulunmasıdır (Yanık, 2002: 61). Parti disiplini parti üyelerinin partinin genel siyasi öğretilerine, hareket tarzına uygun davranmaları, en azından aykırı hareket etmemeleri zorunluluğunu bünyesinde barındırmaktadır (Mutlu, 2008: 51). Parti disiplini bir güçtür ve yönetim bu gücü sahip olduğu disiplin kurulu gibi araçlarla yerine getirir sayılı Siyasi Partiler Kanunu Disiplin Kurulları Üyelerinin Seçilmesi başlıklı 54. maddesinde: Siyasi Partilerin disiplin kurullarının üyeleri kongrelerce gizli oyla seçilir. Türkiye Büyük Millet Meclisi grubu disiplin kurulu üyelerinin seçimi, en az iki yıl için olmak üzere, parti tüzüğünde gösterildiği şekilde yapılır şeklinde düzenlenmiştir. Kanuna göre, disiplin kurullarına bağımsız ve demokratik bir nitelik kazandırmak amacıyla kurulların üye seçimi, lider ve yönetimin dışında kongre

tarafından yapılmaktadır. Kongrede yapılacak seçim demokratik gibi gözükse de delegasyon sistemi ile yapılan kongrelerde liste usulü ile yapılan seçimde parti lideri ve üst yönetimi etkili olmaktadır. Aynı husus il disiplin kurulu içinde geçerlidir. İl kongresinde seçilen il disiplin kurulu üyeleri ya mevcut il başkanının listesine göre ya da yeni seçilen il başkanının sunduğu listeye göre belirlenmektedir.

4. Parti İçi Demokrasi

Parti içi demokrasi hakkında yapılan tanımlamalarda ortak nokta parti içinde demokratik uygulamaların hayata geçmesidir. Tuncay parti içi demokrasiyi, Siyasi partilerin örgüt içi düzenlerinin demokrasi esaslarına uygun hukuki düzenlemelerle sınırlarının çizilerek, partilerdeki oligarşik eğilimlerin ve baskıların ortadan kaldırılması; demokratik örgüt yapısının kurularak lider teşkilat, organlar ve adayların demokratik yöntemlerle belirlenmesi ve karar mekanizmasının tabandan tepeye oluşturulması süreci olarak tanımlamaktadır (Tuncay, 1996: 52). Yanık parti içi demokrasiyi Partinin iç işlerinde demokrasi ilkelerinin uygulanması şeklinde tanımlamıştır (Yanık, 2002: 103). Partinin iç işleri kavramına kendi hukuksal düzenlemeleri, örgütlenmesi, yönetimi ve parti içi seçim usulleri, liderin tutum ve davranış biçimi, üyelerin siyasi kültürü, mesleki statüleri, gelir düzeyleri girmektedir. Partinin iç işlerini etkileyen ve dışarıdan kaynaklanan etkenler arasında kitle iletişim araçlarının etkileri, seçim yasalarının etkileri, kamuoyu tepkisi, baskı ve çıkar gruplarının istekleri, ülke dışı etkenlerin varlığı sayılabilir (Tuncay, 1996: 52).

Ülkenin demokratik gelişmişliği ve parti içi demokrasi olgusu birbirini tamamlar. Hukuksal düzenlemeler kadar siyasi kültürde parti içi demokrasi için önemlidir. Toplumun siyasi kültürü partilere olduğu gibi yansır. Demokratik olmayan bir kültüre sahip olan bir toplumun siyasi partilerinin işleyişinde antidemokratik kurallar hâkim olacaktır. Günümüzün modern devleti, siyasal ve sivil ortaklığı görünümündedir. İşte partiler bu ortaklığı sağlamada önemli bir rol oynamaktadır (Karagöz, 2013: 73). Parti içi demokrasiyin yokluğu, liderler sultanı gibi söylemler ülkenin sahip olduğu demokrasi kültüründeki eksikliğin göstergesidir. Partilere egemen olan kadroların büyük bir çoğunluğu demokrasiyi bir yaşam biçimi olarak düşünmemekte, onu, kendilerini siyasal iktidara götürecek ve sonrasında işlevini tamamlayacak bir araç olarak görmektedir (Sağlam, 1999: 147).

5. Sorunlar-Çelişkiler

Parti içi demokrasi ve disiplin olgusunu etkileyen etmenlerden önemli olanları, parti teşkilatlarının oluşumu ile partilerin finansmanı sorunudur. Parti teşkilatlarının

oluşumunda üyelikten başlayarak parti genel başkanına kadar olan her kademedeki yöneticilerin belirlenmesinde uygulanan yöntemler ile yöneticilerin görev süreleri, parti içi demokrasi ve parti disiplini olgusunun hangisinin partiye hakim olacağını gösterir. Siyasi partilerde parti içi seçimde uygulanan delege sistemi demokratik yöntem olarak görülmesine rağmen aslında tamamen demokratik olmayan bir uygulamadır. İlçe kongresini oluşturan dört yüz delege ile il kongresini oluşturan altı yüz delege ve büyük kongreyi oluşturan yaklaşık bin iki yüz delegenin sayılarının az olması sebebiyle her kademedeki yöneticilerin etkisi altında kalma ihtimalleri çok fazladır. Mevcut delegeler her ne kadar tabandan itibaren seçimle gelmiş olsa da aslında parti yöneticilerin isim yazması sonucu seçilmektedir. Blok liste adı altında yapılan seçimlerle oluşan delegasyonun kendilerini listeye yazanlara ihanet etmesi beklenemez. Kimi zaman parti içi toplumsal adaleti karşılama adına gerçekleştirilen siyasal inşa da, parti içi demokrasi süreçlerinde bozuşmaya yol açarak tam tersi sonuçlara neden olabilmektedir (Karagöz, 2011: 127). Siyasi parti tüzüklerinde partinin her kademe yöneticilerinin görev süreleri belirsizdir. Bu durum totaliter bir yapının doğmasına sebep olabilir. Yöneticilerin değişme ihtimalinin zor olması veya kısa süreçte olmaması parti içi görevlere aday olanları, inandıklarını söyleme hususu ile yöneticilerin söylemleri arasında bir tercihte bulunmalarına yöneltecektir. Siyasi yozlaşmayla birlikte siyasi kimlikler arasında gerginlikler ve çatışmalar ortaya çıkmaktadır. Siyasi kimlikler arasındaki çatışma ve gerginlik siyasi partiler dışındaki diğer sivil toplum kuruluşları ve kamu yönetimini de olumsuz yönde etkilemektedir.

716

Sonuç

Siyasi partilerde parti içi demokrasi ve parti disiplini olgusunun olup olmaması parti teşkilatlarının oluşturulmasında odaklanmaktadır. Siyasal kararların alınması, her seviyedeki organların seçim usulleri, adayların belirlenme şekilleri, parti yöneticilerinin görev süreleri, partilerin finansmanı bu iki olgunun oluşmasında doğrudan etkilidir. Partinin tabanından başlayarak adil ve demokratik ölçütler içinde yapılacak uygulamalar parti lider ve yöneticilerine de yansıyacak ve parti disiplin olgusunu demokratik zeminde gerçekleştirirken parti içi demokrasiyi sağlayarak, demokratik uygulamaları ile hem kendi seçmenine hem de topluma mesaj vermiş olacaktır. Siyasi partiler lider ve yöneticilerinin kısa vadede kendiliğinden demokratik uygulamalara geçmeleri ilk etapta beklenemez. Dolayısıyla demokratik ölçütler siyasi parti lider ve üst yönetiminin inisiyatifine bırakılmamalıdır. Bu sebeple öncelikle siyasi partilerle ilgili hukuki normlarda düzenleme yapılması gerekmektedir. Zaten demokrasilerin olmazsa olmaz koşulu, hak ve hürriyetlerin tanınmış olması yanında, asıl olarak bunların anayasal güvence altında bulunması ve kanunla korunmasıdır (Karagöz Yerdelen, 2014: 171). Bu amaçla anayasadan başlayarak siyasi partiler kanunu ve siyasi parti tüzüklerinde mutlaka parti içi

göreve aday olma, adayların belirlenmesi, seçim usullerinin demokratik ölçütler çerçevesinde düzenlemeyi gerektirmektedir.

KAYNAKÇA

Dahl, R.A. (2001). Demokrasi Üstüne,(Çev.: Betül Kadioğlu). Ankara, Phoenix Yayınları.

Duverger, M. (1986), Siyasal Partiler, (Çev.: Ergun. Özbudun). İstanbul, Bilgi Yayınevi.

Erdoğan, M. (2004). Anayasal Demokrasi, Ankara, Siyasal Kitabevi.

Gökçe, A. F. (2013). Siyasal Partilerde Lider ve Yönetim Değişimleri, Gaziantep, Ada Kitabevi. Gözler, K. (2012). Anayasa Hukukuna Giriş, Bursa, Ekin Yayınları.

Heywood, A. (2007). Siyaset, (Çev.: Bekir Berat Özipek). Ankara, Adres Yayınları.

Kapani, M. (1993). Kamu Hürriyetleri, Ankara, Yetkin Yayınları.

Kapani, M. (2008). Politika Bilimine Giriş, Ankara, Bilgi Yayınevi.

Karagöz, Betül (2011).Toplumsal Adalet ve Totalitarizm, Ankara, Divan Kitap.

Karagöz, Betül (2013). “Devlet”, Siyaset Sosyolojisi, İstanbul, Lisans Yayıncılık , 57-100.

Karagöz Yerdelen, B. (2014), “Demokrasi”, Siyaset Bilimine Giriş, İstanbul, Lisans Yayıncılık ,169-189.

Tuncay, S. (1996). Parti İçi Demokrasi ve Türkiye, Ankara, Gündoğan Yayınları.

MESLEK YÜKSEKOKULU ÖĞRENCİLERİNİN DEMOKRASİ ALGI DÜZEYLERİ VE TEMEL DEMOKRATİK DEĞERLERİ

(Ordu Üniversitesi Örneği)

Cemile BAHTİYAR KARADENİZ●,
Saffet SARI●●
Devrim KARADEMİR●●●
Ata Bahri ÇAĞLAYAN●●●●

Özet

Çağdaş eğitimin temel hedeflerinden biri; zihinsel özgürlüğü kazanmış, kendi hak ve sorumluluklarının farkında olan, insan haklarına saygılı, mevcut toplumsal sisteme uygun ve sistemi geliştirmeyi hedefleyen bireyler yetiştirmektir. Bu çalışmada, meslek yüksekokulu öğrencilerinin demokrasi algı düzeylerini ve adil olma, işbirliği, özgüven, farklılıklara saygı gibi sahip olduğu temel demokratik değerlerini belirlemek amaçlanmıştır. Böylece yüksekokula kadar ve yüksekokulda aldıkları eğitimin demokrasi algıları üzerindeki etkileri sorgulanarak öğrencilerin gerekli kazanımları için öneriler geliştirilmiştir. Araştırmada Uygun ve Engin tarafından geliştirilen Temel Demokratik Değerler Ölçeği ile Duruhan ve Ersöz tarafından geliştirilen Demokrasi Algıları Ölçeği kullanılmıştır. Ankete Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulunda öğrenim gören rastgele seçilen 405 öğrenci katılmıştır. Araştırma sonucunda öğrencilerin demokratik algı düzeylerinde cinsiyet ve öğretim türüne göre anlamlı bir fark bulunmuştur. Öğrencilerin sahip olduğu demokratik değerlerinde öğrenim gördüğü programa göre anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi algısı, temel demokratik değerler, meslek yüksekokulu öğrencileri

PERCEPTION LEVEL OF DEMOCRACY AND BASIC DEMOCRATIC VALUES OF THE VOCATIONAL SCHOOL STUDENTS (ORDU UNIVERSITY EXAMPLE)

●Yrd. Doç. Dr. Ordu Üniversitesi, SBMYOcbkaradeniz@odu.edu.tr

●●Yrd. Doç. Dr. Ordu Üniversitesi, SBMYO saffetsari@gmail.com

●●●Öğr. Gör. Dr. karademird@hotmail.com

●●●●Öğr. Gör. Ordu Üniversitesi, SBMYOcaglayanata@hotmail.com

Abstract

One of the main objectives of contemporary education is raised individuals who are gained theirs freedom, are awared of their rights and responsibilities, are respectful of human rights, are suitable for existing social system and aimed to improve the system. In this study, was aimed to determine the basic democratic values of vocational school students such as democracy perception levels, fairness, cooperation, self-reliance, and respect for differences. Thus, the effects on the democratic perceptions of students' education of received up to college and at the college were questioned. Suggestions have been developed for the necessary achievements of the students. In this study, the Basic Democratic Values Scale developed by "Uygun and Engin" and the Democracy Perceptions Scale developed by "Duruhan and Ersöz" were used. 405 randomly selected students who studied in the Ordu University Social Science Vocational School were participated in the questionnaire. As a result of the study, a significant difference was found in democratic perception levels of students according to gender and education type. A significant difference was determined according to the program in which students were educated in their democratic values.

Key Words: Perceptions of Democracy, basic democratic values, vocational school students

GİRİŞ

Etimolojik olarak “halk iktidarı” anlamına gelen demokrasinin, ilk kez Antik Yunan’da belli bir siyasal düzeni ifade eden sözcük olarak ortaya çıkıp uygulandığı kanısı yaygın olarak kabul edilmektedir. O günden beri tüm insanların eşit bir şekilde yönetime katılabilmesi için verilen mücadeleler yüzyıllardır günümüzde de dahi sürmektedir (Kuş ve Çetin, 2014, Ural, 1999). İnsanı bir değer olarak önemli kılan demokrasi, insan kişiliğinin özgürce ve eksiksiz biçimde geliştirilmesine olanak sağlayan en ideal yönetim ve yaşama biçimidir (Baştürk, 2011).

719

Demokrasi, birey toplum ve devlet arasındaki ilişkilerin kültürel doku içindeki yerine bakılarak anlamlandırılması gereken bir sistemdir. Bir toplumun demokratik özellikleri belirlenirken bu üç kavram arasındaki hukuksal ilişkinin tanımlanması yanında bu ilişkinin toplumsal değer çerçevesinde ne şekilde anlaşıldığına dikkat edilmesi gerekir. Toplumsal değerler donmuş ve değiştirilemez değildir. Siyasal sistemin öngördüğü model ile toplumsal değerler arasında her zaman bir etkileşim söz konusudur (Ural,1999).

Her geçen gün değişen dünya düzenin beraberinde ortaya çıkan yeni toplumsal ilişkiler, insanların bir arada özgürce yaşamalarını gerekli kılmaktadır. Küreselleşen dünyada gelişen yeni toplumsal şekillenmelere ayak uydurabilmenin bir yolu da iyi bir demokrasi kültüründen geçmektedir. Demokrasi kültürü içerisinde bir arada özgürce yaşayabilmek için de demokratik değer ve davranışlara sahip bireylere ihtiyaç vardır (Diker, 2012).

Demokratik değerler, demokrasinin işlerlik kazanabilmesi için bireylerin sahip olması gereken temel değerler olarak tanımlanabilir. Demokratik değerler konusunda fikir birliği olmamasına rağmen; Eşitlik, bağımsızlık, özgürlük, kendine saygı, insan onuruna saygı, arkadaşlık, yardımseverlik, katılma, şiddetten kaçınma,

uzlaşma, işbirliği, gizlilik, dürüstlük, doğruluk, sorumluluk, adalet, hakkaniyet, çeşitlilik, hoşgörü, eleştirel düşünme, çevreye saygı, hukukun üstünlüğü, çatışmalara barışçıl çözümler arama, ifade etme özgürlüğü ve uluslararası insan hakları temel demokratik değerler arasında sayılabilir (Büyükdüvenci, 1990, Kıncal ve Işık, 2003, Yeşil ve Aydın, 2007).

Demokratik tutum ve davranışların bireylere kazandırılması yasal bir zorunluluk olmasının ötesinde değişen dünya değerleri açısından tarihsel bir zorunluluktur. Demokrasi kültürünü oluşturmada aile kadar bir diğer önemli kurumsal yapı da eğitimidir. Bu nedenle eğitim sisteminin temel görevlerinden biri demokrasinin gerektirdiği nitelikte yurttaşlar yetiştirmektir (Diker, 2012).

Demokrasi, özelliği gereği yaşanılarak öğrenilen bir yaşam biçimidir. Demokrasiyi yaşamak demek insanın demokrasiye uymayan davranışlarını düzelterek kendini geliştirmesi demektir. Bu nedenle insanı demokratlaştıran nitelikler okulların yanında sürekli bir eğitimle kazandırılabilir. Eğitim süreci içerisinde insan, düşüncesini özgürce söyleme, başkalarıyla işbirliği yapma becerisi, öğrenme ve araştırma tutkusu, kendi ve toplum sağlığını koruma ve üretici olma gibi nitelikleri yaşayarak kazanabilmektedir (Başaran, 1986).

Bu bağlamda bir eğitim sürecinden geçen bireylerin demokrasi kavramına ilişkin algılarını tespit etmek önemlidir. Milli Eğitim Temel Kanunu'nun 2. Maddesinde, Türk Milli Eğitimi'nin genel amaçlarından biri de, öğrencileri "demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış hâline getirmiş yurttaşlar olarak yetiştirmektir". Madde 35 de ise Yükseköğretimin amaç ve görevleri, milli eğitimin genel amaçlarına ve temel ilkelerine uygun olarak, öğrencileri ilgi, istidat ve kabiliyetleri ölçüsünde ve doğrultusunda yurdumuzun bilim politikasına ve toplumun yüksek seviyede ve çeşitli kademelerdeki insan gücü ihtiyaçlarına göre yetiştirmek vs. sıralanabilir.

Eğitim alanında alan yazımı tarandığında, Başaran'ın (1986) demokrasi eğitimi, Ural'ın (1988) birey ve toplumun demokratik değerleri üzerine çalışmaları olduğu görülmektedir. Kuş ve Çetin (2014), Karatekin, Kuş ve Sönmez (2010), Sadık ve Sarı (2012) ilköğretim öğrencilerinin demokrasi algılarını farklı teknikler ile araştırmıştır. Duruhan ve Ersöz (2013) Ortaokul öğrencileri için demokrasi algıları ölçeği geliştirmiş, Ersöz ve Duruhan (2015) bu öğrencilerin okul ortamında demokrasi yaşantılarını araştırmış, Uygun ve Engin, G. (2014) ise bu öğrenciler için temel demokratik değerler ölçeği geliştirmiştir.

Şişman, Güleş ve Dönmez (2010) demokratik bir okul kültürü için sahip olunması gereken yeterliliklerin çerçevesini çizerken, Ersöz ve Duruhan (2015) okul ortamında demokrasi yaşantılarını ortaya koymuş Diker (2012) lise öğrencilerinin demokratik davranışlarını, Kabasakal ve Şahin vd. (2015) öğrencilerin demokratik okul kültürü algılarını incelemiştir.

Yılmaz (2011) öğretmen adaylarının demokratik değerler ile öğrenci kontrol ideolojilerine ilişkin görüşleri ve arasındaki ilişkiyi, Sarı ve Sadık (2011) demokrasi algılarını, Gömleksiz ve Kan vd. (2012) sosyal bilgiler öğretmen adaylarının demokrasi kavramına ilişkin metaforik algılarını inceledikleri tespit edilmiştir.

Alan yazın taraması sonucunda demokrasi algısı ve demokratik davranışlar üzerine yürütülen çalışmaların örneklemelerinin genelde ilk ve orta öğretim düzeyinde öğrenciler ve öğretmen adaylarından oluştuğu görülmüştür. İlgili alanda meslek yüksekokulu öğrencilerine yönelik herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Oysaki yükseköğretim içerisinde meslek yüksekokullarında öğrenim gören öğrenci sayısı içerisinde ön lisans öğrencileri(açık öğretim ve uzaktan öğretim dahil), toplam öğrenci sayısının %32.1'ine karşılık gelmektedir. Bu, yaklaşık her üç öğrenciden birisinin ön lisans öğrencisi olduğu anlamına gelmekte olup; ülkemizde değişik sektörlerde mesleki ara elaman yetiştiren meslek yüksekokullarının yükseköğretim sistemimiz içinde ne denli önemli bir yer tuttuğunun da bir göstergesidir (Alkan ve Suiçmez, 2014). Sektörel anlamda yetişmiş insan gücünü topluma kazandıran meslek yüksekokulu öğrencilerinin demokratik tutum ve sahip olduğu demokratik değerleri, gelecek nesillerin sahip olacağı demokrasi bilinci hakkında fikir verecektir. Çünkü okullar ve toplum birbirinin aynasıdır (Şişman vd., 2010). Buna göre bu çalışmanın amacı meslek yüksekokulu öğrencilerinin demokrasi algı düzeyleri ile sahip oldukları demokratik değerlerini ve bu iki olgu arasındaki ilişkiyi belirlemektir. Bu amaca ulaşmak için aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Meslek yüksekokulu öğrencilerinin demokrasi algı düzeyi nasıldır?
2. Meslek yüksekokulu öğrencilerinin demokratik değerler ve alt boyutlarındaki değerlere katılım düzeyi nasıldır?
3. Meslek yüksekokulu öğrencilerinin demokrasi algı düzeyi ve demokratik değerleri cinsiyet ve öğrenim gördükleri program türüne göre değişmekte midir?
4. Meslek yüksekokulu öğrencilerinin demokrasi algı düzeyi ile sahip oldukları demokratik değerler arasında nasıl bir ilişki vardır?

721

YÖNTEM

Araştırmanın Türü

Araştırma betimsel araştırma niteliğinde olup tarama yöntemi (survey) kullanılmıştır. Tarama yönteminde amaç, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemektir (Karasar, 2008).

Araştırmanın Evreni

Araştırmanın evrenini Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu öğrencilerinden oluşmaktadır. Çalışma grubu birinci ve ikinci öğretimde öğrenim gören 1. ve 2. sınıf öğrencilerinden oluşan toplam 230 öğrenciden oluşmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak öğrencilerin demokrasi algı düzeylerini belirlemek için Duruhan, K. ve Ersöz, Y. (2013) tarafından geliştirilen “demokrasi algıları” ölçeği kullanılmıştır. Toplamda 20 maddelik Likert Tipi demokratik değerler ölçeği, güvenirliği $\alpha = 0.807$ ile $\alpha = 0.736$ arasında değişen katılım-etkinlik, haklar-görevler, özdeğerlendirme ve vatandaşlık eğitimi olmak üzere dört alt faktörden oluşmaktadır.

Öğrencilerin sahip olduğu temel demokratik değerlerini belirlemek için Uygun, S. ve Engin, G. (2014) tarafından geliştirilen “temel demokratik değerler” ölçeği

kullanılmıştır. İşbirliği, özgüven, adil olma ve farklılıklara saygı olmak üzere dört alt boyutlarından oluşan ölçeğin toplam güvenirlik katsayısı $\alpha = 0.82$ dir.

Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen veriler SPSS (Statistical Package for Social Sciences) for Windows 17,0 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Verileri değerlendirilirken tanımlayıcı istatistiksel metotları (sayı, yüzde, ortalama, standart sapma) kullanılmıştır.

BULGULAR

Ankete katılan öğrencilerin cinsiyet, sınıf, öğretim ve program değişkenlerine göre frekans dağılımı Tablo 1 de verilmiştir.

Tablo.1 Ankete katılan öğrencilerin cinsiyet, öğretim, sınıf ve programlara göre dağılımı

f	N		
50,6	205	kız	Cinsiyet
49,4	200	erkek	
52,8	214	I.öğretim	Öğretim
47,2	191	II.Öğretim	
48,9	198	1.Sınıf	Sınıf
51,1	207	2.Sınıf	
23,0	93	Turizm	Program
6,2	25	Aşçılık	
17,3	70	İşletme	
20,0	81	Yerel Yön.	
22,5	91	Muhasebe	
11,1	45	Halkla İlişkiler	
%100	405		TOPLAM

Öğrencilere demokratik algılarını belirlemek üzere uygulanan anketin güvenirlik katsayısı Cronbach's Alph 0,626 ve sahip oldukları demokratik değerleri belirlemek üzere uygulanan güvenirlik katsayısı Cronbach's Alph 0,937 çıkmıştır.

Demokratik algı

Tablo 2. Öğrencilerin cinsiyet, öğretim ve sınıflara göre analiz sonuçları

p	t	sd	S	$\bar{X}$	N		
,000	3,78	383	19,73	80,21	203	Kız	Cinsiyet
			15,70	73,43	196	Erkek	
,000	4,20	390	19,81	80,38	212	I.Öğretim	Öğretim
			15,20	72,99	188	II.Öğretim	
,024	2,256	398	20,44	79,00	196	1.Sınıf	Sınıf
			15,41	74,90	204	2.Sınıf	

Demokratik algı düzeyleri test eden 20 maddelik anketten alınabilecek en yüksek puan 100 olup 20-36 en (çok) düşük, 37-52 düşük, 53-68 orta, 69-84 yüksek, 85- 100 en (çok) yüksek olarak değerlendirilmektedir. Öğrencilerin demokratik algı düzeyleri 72,57 değeri ile ortalamanın oldukça üzerinde yüksek durumundadır.

Ankete katılan öğrencilerin demokratik algı düzeylerinde cinsiyet ve öğretim durumlarına göre anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p < 0,01$). Kız öğrencilerin demokratik algı düzeyleri ortalaması 80,38 değerinde iken erkek öğrencilerin 73,43 değerindedir. Birinci öğretim öğrencilerinin 80,38 iken ikinci öğretim öğrencilerinin 72,99 değerinde oldukları tespit edilmiştir.

Öğrencilerin demokratik algı düzeylerinde 1. ve 2. Sınıf öğrencileri arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır.

Tablo. 3. Öğrenim görülen programa göre demokratik algı düzeyleri

P	F	Kareler Ortalaması ₁	Sd	Kareler Toplamı	
,016	2,833	912,720	5	4563,599	Gruplar arası
		322,140	394	126923,161	Gruplar içi
			399	131486,760	Toplam

Ankete katılan öğrencilerin demokratik algı düzeylerinde öğrenim gördükleri programlara göre anlamlı bir farklılık bulunamamıştır.

Demokratik Değer

Tablo 4. Öğrencilerin sahip olduğu demokratik değerlere ilişkin analiz

p	t	sd	S	$\bar{X}$	N		
,524	,638	402	28,89	120,63	203	Kız	Cinsiyet
			26,96	118,85	201	Erkek	
,868	,167	403	28,17	119,92	214	I.Öğretim	Öğretim
			27,68	119,46	191	II.Öğretim	
,048	-1,980	403	27,43	116,91	198	1.Sınıf	Sınıf
			28,16	122,38	207	2.Sınıf	

Ankete katılan öğrencilerin sahip olduğu demokratik değerleri belirlemek için uygulanan 34 maddelik ankette 8 madde olumsuz ifadeler içerdiğinden ters yönde puanlanmıştır. Anketten alınabilecek en yüksek puan 170 olup 34-61,2 puan arası en düşük, 61,3- 88,4 arası düşük, 88,5-115,6 arası orta, 115,7 - 142,8 arası yüksek ve 142,9 ile 170 arası en yüksek puan yelpazesindedir. Öğrencilerin ortalaması 119,71 değerinde tespit edilmiştir. Öğrencilerin cinsiyet, öğretim ve sınıf değişkenlerine göre anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir.

Tablo 5. Demokratik değerlerin öğrenim görülen programa göre durumu

P	F	Kareler Ortalaması ₁	Sd	Kareler Toplamı	
,000	4,552	3396,001	5	16980,004	Gruplar arası
		746,093	399	297691,196	Gruplar içi
			404	314671,200	Toplam

Analiz sonuçları öğrencilerin demokratik değerlerinin öğrenim gördükleri program bakımından anlamlı bir fark olduğu göstermektedir ($F(5-399) = 4,55$ ve $p < .01$). Başka bir değişle öğrencilerin sahip olduğu demokratik değerler öğrenim gördüğü programa göre değişmektedir.

Birimler arasındaki hangi gruplar arasında olduğunu bulmak amacıyla yapılan Scheffe testinin sonuçlarına göre Yerel Yönetimler Programında ($\bar{X}=129,34$) öğrenim gören öğrencilerin sahip olduğu temel demokratik değerleri diğer program öğrencilerine göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Turizm programında öğrenim gören öğrencilerin demokratik değerleri ($\bar{X}=110,86$) ankete katılan öğrenciler arasında en düşük düzeyde çıkmıştır.

Tablo 6. Demokratik değerlerin programlara durum analizi

Demokratik Değerler

= 0.05		N	Program	
2	1			
	110,8602	93	Turizm	Scheffe ^{a,b}
113,7778	113,7778	45	Halkla İlişk.	
120,7253	120,7253	91	Muhasebe	
121,9714	121,9714	70	İşletme	
122,0800	122,0800	25	Aşçılık	
129,3457		81	Yerel Yön.	
,120	,471		Sig.	

Tablo 7. Demokratik algı ve demokratik değer arasındaki ilişki

Demokratik algı	Demokratik değer	Correlations	
,069	1	Pearson	Demokratik

,171		Correlation	değer
400	405	Sig. (2-tailed)	
1	,069	N	
		Pearson	
		Correlation	Demokratik
	,171	Sig. (2-tailed)	algı
400	400	N	

Öğrencilerin demokratik algı düzeyleri ile sahip oldukları demokratik değerler arasındaki ilişkiye bakıldığında, demokratik algı düzeyleri ile sahip olunan demokratik değerler arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanılmamıştır. (Korelasyon katsayısı 0.50-0.65 olduğunda orta düzeyde bir ilişki var denilebilir).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu öğrencilerinin sahip olduğu demokratik değerler ve algı düzeylerini belirlemek üzere yapılan anket çalışmasına 405 öğrenci katılmıştır. Ankete katılan öğrencilerin demokratik algı düzeyleri 72,57 olup puan ile yüksek değer göstermektedir.

Öğrencilerin demokratik algı düzeylerinde cinsiyet ve öğretim durumlarına göre anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Kız öğrencilerin demokratik algı düzeyleri ortalaması 80,38 değerinde iken erkek öğrencilerin 73,43, birinci öğretim öğrencilerinin 80,38 iken ikinci öğretim öğrencilerinin 72,99 değerinde oldukları tespit edilmiştir.

Ankete katılan öğrencilerin demokratik algı düzeylerinde öğrenim gördükleri program ve öğretim türüne (1. ve 2. öğretim) göre anlamlı bir farklılık bulunamamıştır.

Ankete katılan öğrencilerin sahip olduğu demokratik değerleri belirlemek için uygulanan anketten alınabilecek en yüksek puan 170 olup öğrencilerin ortalamaları 119,71 değerindedir. Öğrencilerin cinsiyet, öğretim ve sınıf değişkenlerine göre anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir.

Ankete katılan öğrencilerin sahip olduğu demokratik değerler öğrenim gördüğü programa göre değişmektedir. Yerel Yönetimler Programında öğrenim gören öğrencilerin sahip olduğu temel demokratik değerlerin ($\bar{X}=129,34$) diğer program öğrencilerine göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Öğrencilerin öğrenim gördükleri programda hukuk içerikli dersler almalarının etkili olabileceği düşünülmektedir.

Öğrencilerin demokratik algı düzeyleri ile sahip oldukları demokratik değerler arasındaki ilişkiye bakıldığında, demokratik algı düzeyleri ile sahip olunan demokratik değerler arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanılmamıştır.

Ülkemizde görmek istemediğimiz kadına şiddet, terör, trafik veya şehir magandaları gibi birçok toplumsal olayın altında sahip olduğumuz demokratik değerlerde zayıflama yatmaktadır. Yine aynı toplum sahip olduğu temel demokratik değerler ile FETÖ terör örgütünün 15 Temmuz gibi bir darbe girişimi planlarını alt üst etmiştir. Çok ilginçtir ki, terör veya şiddeti uygulayanlar (hainler) ile şiddete maruz kalanlar veya göğsünü siper edenler (kahramanlar) aynı toplumdan çıkmaktadır. Yaşanılardan toplumun her kesiminde kadın, erkek, genç, yaşlı, esnaf, şoför, doktor, öğretmen, işçi, işsiz her bireyin demokrasi konusunda bilinçlenmesi ve demokratik davranışlar sergilemesi gerektiği tecrübe edilmiştir. Bu bağlamda toplumda demokrasi kültürünün oluşması ve yaygınlaşması için disiplinler arası bir yaklaşım ile öncelikle durum tespiti yapılmalıdır. Daha sonra da ailede, her düzey okulda, sivil toplum kuruluşlarında, medyada vs. her türlü platformda yaşam boyu eğitim çalışmaları ile bilinçlendirilmeye önem verilmelidir.

KAYNAKÇA

Alkan, R. M., Suiçmez, M., Aydın, Aydınkal, M.Şahin, M. "Meslek Yüksekokullarındaki Mevcut Durum: Sorunlar ve Bazı Çözüm Önerileri", Yükseköğretim ve Bilim Dergisi, Cilt. 4, Sa. 3, Aralık, 2014, ss. 133-140

Başaran, İ.E. "Demokrat Öğrenci Nasıl Yetiştirilir," Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, Cilt 19, Sa.1, 1986, ss.111-116

Baştürk, N. *İlköğretim 8. Sınıf Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Dersi Öğretim Programı Kazanımlarının Öğrenci Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi(Konya İli Örneği)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2011, Erzurum.

Büyükdüvenci, S. "Demokrasi, eğitim ve Türkiye" Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 23 (2), 1990, ss.583-597

Diker, Z. "Demokrasi Eğitimi ve Lise Öğrencilerinin Demokratik Davranışları Üzerine Bir Araştırma", Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, Cilt:1, Sayı:3, 2012, 229-238

Duruhan, K. Ersöz, Y. "Ortaokulda Demokrasi algıları Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması", Tarih Okulu Dergisi (TOD), Yıl 6, Sayı XVI, 2013, ss. 657-672.

Ersöz, K. Duruhan K. "Okul Ortamında Demokrasi Yaşantıları", İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi, Cilt:2, Sa:3, 2015, ss 13-26

Kabasakal, A. K., Şahin, S.G. Şahin vd. "Lise Öğrencilerinin Demokratik Okul Kültürü Algılarının İncelenmesi", Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, Cilt 21, Sayı 2, 2015, ss: 247-270

Karasar, N. *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, (2008), Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 17. Basım,

Karatekin, K. Kuş, Z., Sönmez, Ö. F. “İlköğretim Öğrencilerinin Demokrasi Algıları”, *Education Sciences, e-Journal of New World Sciences Academy*, 1C0215, 5, (4), 2010, ss1498-1512

Kıncal, R. Y. ve Işık, H. “Demokratik eğitim ve demokratik değerler”, *Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 3 (11), 2003, ss. 54-58.

Kuş, Z., Çetin, T. “İlköğretim Öğrencilerinin Demokrasi Algıları”, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 14(2), 2014, 769-790

Sadık, F. Sarı, M. “Çocuk ve Demokrasi: İlköğretim Öğrencilerinin Demokrasi Algılarının Metaforlar Aracılığıyla İncelenmesi”, *Uluslararası Cumhuriyet Eğitim Dergisi*, Cilt 1, Sa.1, 2012, ss.48-62

Sarı, M., Sadık, F. “Öğretmen Adaylarının Demokrasi Algıları”, *I. Uluslararası Eğitim Programları ve Öğretim Kongresi, Anadolu Üniversitesi*, 05-08 Ekim.2011, Eskişehir

Şişman, M., Güleş, H. ve Dönmez, A.” Demokratik bir okul kültürü için yeterlilikler çerçevesi” *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 2010, 167-182.

Yılmaz, K. “Öğretmen Adaylarının Demokratik Değerler ile Öğrenci Kontrol İdeolojilerine İlişkin Görüşleri Arasındaki İlişki”, *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24 (2), 2011, 297-315

Gömleksiz, M. N., Kan, Ü.A. vd. “Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Bir Değer Olarak Demokrasi Kavramına İlişkin Metaforik Algıları”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, Cilt 10, No.24, 2012, 79-100

Ural, H. Ş. “Demokrasi Kavramı, Toplumsal Değerler ve Birey”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt.40, 1999, ss.451-459

Uygun, S. Engin, G. “Temel demokratik Değerler Ölçeği: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması”, *Turkish Studies*, Vol. 9/5 Spring 2014, p. 2021-2031, Ankara

Yeşil, R. ve Aydın, D. “Demokratik değerler eğitiminde yöntem ve zamanlama” *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(2), 2007, ss.65-84

DARBE DÖNEMİNDE MEDYANIN ALGI YÖNETİMİNE ETKİSİ MISIR-TÜRKİYE KARŞILAŞTIRMASI

Hüseyin ALTINALAN•

ÖZET

Mısır ve Türkiye’de denenen darbe ve darbe girişimi öncesi medya her iki ülkede de çok etkin biçimde kullanıldı. Bu süreçte Mısırda üretilen çok sayıda yalan haber önce ülke gündemine oturtuldu, kısa süre sonra da dünya çapında algı oluşturabilecek küresel ölçekli ajanslar ve medya kanallarıyla uluslararası arenada dolaşıma sokuldu. Kamuoyunu kışkırtan fotoğraflarla da Mısır’ın demokratik yollarla seçilmiş ilk Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi’ye karşı öfkenin dalga dalga yayılması sağlandı. Yargı ve emniyet erklerinin iktidara cephe aldığı ülkede, hükümete atfedilen dezenformatik yayınlarla, Mursi kısa sürede adeta “şeytanlaştırılmaya” çalışıldı. Tüm dünya’ya Mursi, “devlet başkanı pozisyonuna layık olmayan, arkaik, ilkel bir kişi” olarak lanse edildi. Müslüman Kardeşler ve Mursi’nin temsil ettiği iktidar, bu yalanlara karşı kendisini koruyacak güçlü bir medya desteğine sahip olamadığı için dışarıdan empoze edilen olumsuz algıya/ imaja teslim oldu. Kendi aleyhlerine esen rüzgarı geri çeviremeyip, medyayı kullanamadı. Türkiye’de ise tam tersi bir süreç yaşandı. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, darbeyi önce medya üzerinden önledi, medyayı kullanarak darbeciler karşısında başarılı oldu. Erdoğan CNN Türk kanalıyla Facetime bağlantısı kurmasaydı, belki 16 Temmuz sabahı bambaşka bir Türkiye’ye uyanmış olacaktık. Onun medya yoluyla algıyı iyi yönetmesi ve halkı arkasına alması sayesinde darbeciler başarısız oldu.

Anahtar Kelimeler: Darbe, 15 Temmuz, Medya, Algı Yönetimi, Mısır, Türkiye

ABSTRACT

Media was use defectively in both he couponed the coup attempt in Turkey and Egypt. During this process in Egypt, large numbers of fabricated stories made their way into country’s agenda, and in a short time, circulated through international

agencies and made their appearance on the world arena. Photograph leaked to the media provoked unleashed waves of anger among the public towards Mohammad Morsi, Egypt's first democratically elected President. In a nation where the judicial and security forces are against the government, the disinformation and fabricated publication led to the "demonization" of Morsi in a short time. Morsi was portrayed as an "archaic, primitive" man unfit to be president around the world. Representatives of the government, Morsi and the Muslim Brotherhood, having no support from the media had no choice but surrender to the image created by this smear campaign. They couldn't turn the wind around and failed to use the media. On the contrary, the threat of a coup in Turkey was completely opposite to Egypt. Turkish President Recep Tayyip Erdogan first used it to stall the coup, and then used it successfully to halt the plotters. If Erdogan hadn't connected to CNN Turk through FaceTime rallying his country, Turkey would have woken up to a substantially different morning on July 16. His use of social media changed the perception and rallying the Turkish people to his side effectively led to the failure of the coup plotters.

Keywords: Coup, July 15, Media, Perception management, Egypt, Turkey

729

GİRİŞ

Medya günümüzde bireyleri ve toplumları yönlendiren en etkili kitle iletişim aracıdır. Bireylerin fikirlerinin oluşumunda da medyanın yayınları önemli rol oynamaktadır. Bireyler kendilerine sunulan bilgiler ışığında olayları değerlendirmekte, kamuoyunda oluşan düşüncelere ters düşmeyecek biçimde pozisyon almakta, aykırı fikirleri oluşsa da olası tepkilerden endişe etmektedir. Dolayısıyla medya toplumların fikirlerinin oluşmasına ve gündemin belirlenmesine büyük ölçüde tesir etmektedir.

Böylece bireyler ve toplumlar medyanın etki alanına girmekte, çoğu zaman bunun da farkına varmamaktadır.

Günümüzde medya, iletişim aracı olmanın ötesinde artık algı operasyonu, psikolojik savaş operasyonları ve siyaset mühendisliği çabalarının bir parçası haline gelmiştir.

Kamuoyu bilgilendirmek ve hakikatin peşinde koşmak ve topluma gerçekleri anlatmak misyonunun ötesinde başka senaryoların parçası olmakta, güç dengelerinde, çıkar çatışmalarında, siyaset mühendisliği çabalarında enstrüman olarak kullanılmaktadır.

Ülkemizde ve dünyada meydana gelen çok sayıda siyasi olay da ve darbe girişimlerinde medya, algı operasyonu ve siyaset mühendisliği fonksiyonlarını üstlendi. Gerçeklerin yerine algı operasyonlarında kullanıldı.

Medyanın Algı Operasyonu ve Psikolojik Savaşta Rolü

Latince “ortam, araç” anlamına gelen “medyum” kelimesinin çoğulundan türetilen medya, toplumların iletişimini sağlayan radyo, televizyon, gazete ve dergi gibi basın yayın organlarının tümünü kapsayan ortak ad olarak tanımlanıyordu.³⁷²

Bu yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren ise “yazılı, görsel, işitsel ve elektronik kitle iletişim araçlarının” tümü şeklinde ifade edilmektedir.

Medya, haber alma ve haber verme özelliğiyle toplumları bilgilendirmektedir. Bu özelliklerinin yanı sıra aynı zamanda kamuoyunu şekillendirici ve yönlendirici bir güç, sosyal ve kültürel açıdan kamuoyunu etkileme aracıdır. Dolayısıyla medya, herhangi bir düşünceyi dikte etmese de öncelendiği ve üzerinde durduğu konularla gündemin ve bireyler ile toplumların kanaatlerinin oluşmasında önemli rol oynamaktadır.³⁷³

Toplumun tercihlerinin ve konuştuğu konuların belirlenmesinde ve imaj oluşumunda çok önemli rol oynadığı için medya, günümüzde yasama, yürütme ve yargının ardından dördüncü kuvvet olarak nitelendirilmektedir.

Zira medya organları, diledikleri haberleri önemli hale dönüştürerek büyütmekte, diledikleri haberleri de önemsiz hale dönüştürerek küçültebilmektedir. Medya bu yönünü ve özelliğini sıkça kullanmaktadır.³⁷⁴

Medyanın ayrıca toplumda ortak bilincin oluşmasına ve devletlerle halklar arasında iletişim kurulmasına katkıda bulunabilecek gücü bulunmaktadır.³⁷⁵

Bilginin alınması, yorumlanması, seçilmesi ve düzenlenmesi anlamına gelen algının³⁷⁶ oluşumunda da son derece etkili bir araç olan medya, algı yönetimin yanı sıra aynı zamanda “savaş ya da ve barış hallerinde toplumların duygu, düşünce ve davranışlarını değiştirmek amacıyla bilginin kullanılması olarak da tanımlanan

³⁷²Özmenek Varlık, Medya ve Terörizm, Ankara, 1999, Tez Yayınları, s.3

³⁷³ Sezer Duygu; Kamu Oyu ve Dış Politika, Ankara: Sevinç Matbaası, 1972, s.2

³⁷⁴ Elisabeth Noelle Neumann, The Contribution of Spiral of Silence Theory to an Understanding of Mass Media. New York: Paragon House, 1992, s.75;

³⁷⁵ Kamu Diplomasisinde medyanın rolü: Anadolu Ajansı Örneği, yüksek lisans tezi Altınalan, H, İstanbul, 2015

³⁷⁶ <http://blcdikkat.com/programlarimiz/algilama-bozuklugu/>

psikolojik savaş aygıtıdır. 377 Zira bilgi bombardımanı altında kalan toplumlar olayları belli ölçülerde medya süzgecinden izlemektedir.

Mısır'da gerçekleştirilen darbe ve Türkiye'de denenen darbe girişimi öncesi ve sonrasında, medyanın toplumları yönlendirmede önemli rol oynadığı görüldü.

Arap Baharı ve Mısır'a Etkisi

17 Aralık 2010'da Muhammed Bu azizi isimli seyyar satıcının kendisini yakmasıyla Tunus'ta başlayan ve Arap dünyasını saran isyan, 25 Ocak 2011'de Mısır'a sıçradı. 378 Mısır halkının ayaklanması üzerine 11 Şubat 2011'de ülkeyi 30 yıl yöneten Hüsnü Mübarek görevini bıraktı. İstifa ettikten kısa bir süre sonra devrik lider Mübarek ve ailesi hâkim karşısına çıkartılarak tutuklandı ve yargılanmaya başlandı. Yönetimi, idari bir organ olan Yüksek Askeri Konsey (YAK) devraldı. 379

Şiddet olaylarına ve provokasyonlara rağmen iki turlu parlamento seçimleri için sandığa gidildi. Seçimlerin galibi Müslüman Kardeşler oldu. Seçimlerden zaferle çıkan İhvan'ın adayı Muhammed Mursi, 30 Haziran 2012'de eski başbakan Ahmed Şefik'le yarıştı ve oyların yüzde 51,73'ünü alarak cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturdu. 380

Bu arada, atanmış askerlerden kurulu YAK, 16-17 Haziran tarihlerinde yapılan ikinci tur seçimlerinde, sandıkların kapanmasının ardından parlamentoyu feshetti ve yasama yetkisinin kendisinde olduğunu belirterek anayasaya konulacak ek bir maddeyle cumhurbaşkanının yetkilerini sınırlandırdı. 381

Mursi, ilk icraat olarak feshedilen parlamentoyu tekrar toplamak ve seçimin, yeni anayasanın kabulünden 60 gün sonra yapılacağına dair kararname çıkardı. Tepkilere rağmen 10 Temmuz'da toplanan parlamento, anayasanın hazırlanmasıyla görevli meclis üyelerini seçti. 382

Öte yandan Mursi, anayasa değişikliği için kolları sıvayarak, 100 kişiden oluşan "Kurucu Meclis"i kurdu. Yeni anayasanın kabulüne kadar geçerli olacak değişiklikler kapsamında yargı kurumlarının, Şura Meclisi'ni ve Yeni Anayasa Komisyonu'nu feshetme yetkisini de iptal etti.

377 Tarhan Nevzat , Psikolojik Savaş, Timas Yayınları, İstanbul 2002, s.21

378 Habertürk, 21 Haziran 2012

379 Celalalettin Yavuz-Serdar Erdurmaz, Arap Baharı ve Türkiye, Berikan Yay., Ankara, 2012, s.44

380 Anadolu Ajansı, 24 Haziran 2012

381 <http://t24.com.tr/haber/muhammed-mursi-kimdir,233494>

382 Hürriyet gazetesi, 1 Temmuz 2012

Anayasa yazım sürecinin başlaması üzerine ülke içinden tepkiler yükseldi. Sürecin demokratik biçimde işlemediğini savunan liberal ve sol tandanslı üyeler Anayasa komisyonundan çekildi. Buna rağmen hazırlanan anayasa taslağı referanduma sunuldu.

Bu süreçte Mursi'nin bağlı olduğu iktidara karşı karalama kampanyası için hızlıca düğmeye basıldı. Mursi, kendisine koruma zırhı getirerek, yasal denetim mekanizmalarını kendi lehine kullanmakla suçlandı.

Anayasa değişikliği, başkent Kahire, İskenderiye ve diğer kentlerde düzenlenen gösterilerle protesto edildi. Protestocular, Müslüman Kardeşler'in Özgürlük ve Adalet Partisi'nin ofislerini ateşe verdi.

Yüksek Yargı Konseyi de anayasa değişikliğini "yargının bağımsızlığına yapılmış saldırı" olarak niteleyerek protestolara destek verdi.

Tırmanışa geçen gerilim, ekonomiyi de etkiledi. Borsa, yüzde 10 oranında değer kaybetti.³⁸³

Yüksek Yargı Konseyi üyeleri ile görüşen Mursi, gerilimi dindirmek amacıyla anayasa değişikliğinden kaynaklanan yetkilerini kısıtlayacağı açıklamasını yaptı. ³⁸⁴

732

'Morsimeter' Performans Ölçecek

Bu arada Mısırlı genç aktivistlerden oluşan bir grup, Mursi'nin 100 günde seçim vaatlerini izlemek üzere "morsimeter.com" adlı bir internet sitesi kurdu. Yayına geçtikten sonra Facebook'ta 20 bin kullanıcı tarafından beğenilen "morsimeter.com"un Mursi'nin verdiği 64 sözü yerine getirip getirmediğini takip etmeyi amaçladığı ifade edildi.

Facebook sayfası ile internet sitesinde, Mursi'nin 5 başlık altında toplanan 64 seçim vaadi sıralanırken, yerine getirilen vaatler ile kalan günlerin sayısını belirten bölümler de yer aldı.³⁸⁵

Camp David Tartışması

383 <http://t24.com.tr/haber/mursinin-369-gun-suren-iktidarinda-neler-oldu,233511>

384 <http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/misiri-yoneten-guc-yuksek-askeri-ko>

385 http://www.ntv.com.tr/dunya/performansini-mursimetre-olcecek,T71cW_fq5EuaAaAWI1mYVw

İktidar değişikliğinin ardından Mursi, destekçilerinin ve Filistin'e hassasiyet gösterenlerin beklentileri cevap verecek bir hamle yaptı. Muhammed Mursi, İsrail'leştiklik temelinde politika izleyeceğini vurgulayarak "Biz hiçbir konuda onlardan geride değiliz, Filistinlilerin haklarının iadesi için herkesle görüşeceğiz. Bu son derece önemli bir meseledir. Camp David anlaşmasını gözden geçireceğiz, elbette tüm bu konular devlet kurumları ve yeni kabine aracılığıyla olacak; çünkü ben tek başıma herhangi bir karar alacak değilim" dedi.

Böylece Mısır ile İsrail arasında 1979 yılında imzalanan Camp David anlaşması tartışmaya açıldı. Abluka altındaki Gazze başta olmak üzere Filistinliler, Mursi iktidarı boyunca nefes almaya başladı. Bu gelişmeler İsrail'i endişelendirdi.³⁸⁶

Muhammed Mursi'nin İsrail'e çok düşük fiyattan doğal gaz satışını sorgulaması, Camp David Anlaşması'nın tekrar gözden geçirileceği yönündeki açıklamaları, İsrail, ABD ve AB'yi, "ekonomik ve stratejik çıkarlarının zarar göreceği" endişesine sürükledi.

Zira 1978'de Camp David Antlaşması, İsrail'e Mısır'daki petrol ve doğalgaz ihalelerine girme hakkı tanımıştı.

Yolsuzluktan hüküm giymiş Mısırlı eski istihbarat elemanı Hüseyin Salim ile MOSSAD elemanı Yossi Maiman tarafından kurulan EMG şirketine Mısır'ın çıkardığı doğalgazı satmak için yetki verildi. Dünyada doğalgazın metreküp fiyatı yaklaşık 12,5 dolarken, Mısır doğalgazı EMG firmasına yaklaşık 1,5 dolara, EMG de bu gazı İsrail'e 2,5 dolar gibi piyasa şartlarının çok altında satıyordu.

Böylece EMG'nin ortakları çok yüksek karlar elde ediyor, İsrail de çok ucuza enerji ürettiyordu. 2011 yılında meydanlara akın eden halkın isyan ettiği konulardan biri de buydu. Tepkiler sonrası petrol boru hattı kapatılınca, halktan gizlenen antlaşmanın maddeleri temelinde EMG ve diğer gaz şirketleri Mısır'a dava açtı. Döviz rezervi 15 milyar dolar olan Mısır, bu şirketlere 20 milyar dolar ödemeye mahkum edildi. Pratikte devletin iflası anlamına gelen bu durum ile yaşanan enerji sıkıntısı ülkede hayatı gün geçtikçe felç etti.

Muhammed Mursi bu çarpık yapının ortadan kaldırılması için adımlar attı.³⁸⁷ Mursi'nin Camp David Anlaşması'na karşı izlemeye başladığı bu siyaset, Mısır ve Arap dünyasında yükselme potansiyeline sahip olacağından tehdit unsuru görüldü. Mursi'nin bu tavrı, İsrail'le birlikte Suudi Arabistan ve Birleşik Arap

³⁸⁶http://ydh.com.tr/HD10339_mursi--uluslar-arasi-anlasmalara-bagliyiz-camp-davidi-gozden-gecirecegiz.html

³⁸⁷ <http://www.stratejikortak.com/2016/07/israil-misir-iliskileri.html>

Emirlikleri'ni vizyon kardeşliğinde bir araya getiren ve darbeyi uygulamaya sokan bir süreçti.³⁸⁸

Tehlikenin farkına varan Mursi'nin, ABD Dışışleri Bakanı Hillary Clinton'a, Camp David anlaşmasını referanduma sunmayacağı konusunda söz verdiği ileri sürüldü.³⁸⁹

Sosyal Medyanın Etkisi

Arap Baharı'nın kitlesel ve hatta bölgesel halk hareketine dönüşmesinde sosyal medyanın önemli katkıları oldu.

Bölgede yaşayan on milyonlarca insan başta Facebook, Twitter ve Youtube olmak üzere birçok sosyal ağ yoluyla örgütlenerek toplantılar ve geniş katılımlı gösteriler düzenledi.

Bu mecraların örgütlenme ve iletişim aracı olarak kullanılması sonucu meydana gelen halk hareketleri dolayısıyla gelişmeler “sosyal medya devrimi” olarak nitelendirildi.³⁹⁰

Mısır'da sosyal medya, ayaklanmalar ve protestoların kitlesel niteliğe dönüşmesinde önemli rol oynadı. Milyonlarca kişi Twitter ve Facebook'ta organize olarak şiddete başvurmadan, meydanlara inip, yönetimleri protesto ettiler.

25 Ocak devriminden sonra da sosyal medyadan yapılan çağrılarla on binlerce kişi, yargının bağımsızlığına büyük bir darbe olarak nitelendirdikleri anayasa taslağını protesto etmek amacıyla yeniden Tahrir Meydanı'na akın etti. Güvenlik güçleri, Mursi'nin istifa etmesi talebinde bulunan göstericileri dağıtmak için göz yaşartıcı gaz kullandı. Çıkan çatışmalarda 11 kişi öldü, yaklaşık bin kişi yaralandı. Maskeli kişiler, Müslüman Kardeşler'in Suez, İsmailiye ve Zagazig kentlerindeki ofislerini ateşe verdi.

Mursi, ülkede istikrarın sağlanması için atılacak adımları görüşmek üzere Genelkurmay Başkanı Abdulfettahes-Sisi ve bakanlar ile bir araya geldi. Toplantının ardından halka seslenen Mursi, muhalefeti şiddet olaylarını kışkırtmakla suçladı. Gösterilerin devam etmesi üzerine Kahire'ye çok sayıda tank ve zırhlı araç gönderildi ve sokağa çıkma yasağı ilan edildi. Mursi'nin ailesi Kahire'nin 76 kilometre kuzeydoğusundaki Zagazig kentinde bulunan evlerini terk etmek zorunda kaldı.

³⁸⁸<http://www.aksam.com.tr/yazarlar/camp-david-icin-r4biayi-yakmak/haber-331672>

³⁸⁹<http://www.internethaber.com/mursi-camp-david-sozu-verdi-mi-443196h.htm> 16/07/2012

³⁹⁰<http://politikakademi.org/2013/07/arap-bahari-ve-sosyal-medya/>

Ordu, protestoların başlamasının ardından ilk kez açıklama yaparak, kamu kurum ve kuruluşları ile masum halkın asker koruması altında olduğunu ve olayların daha da ciddileşmesine izin verilmeyeceğini vurguladı. Kabine, orduya güvenliğinin sağlanması için yetki verdi. Mursi, 8 Aralık'ta olaylara neden olan anayasa düzenlemesini iptal ettiğini açıkladı.

15 Aralık'ta yapılan Anayasa referandumunun birinci aşamasında halkın yüzde 56,5'i "evet", yüzde 43,5'i ise "hayır" oyu kullandı.

Referandumun 22 Aralık'ta yapılan ikinci aşamasında halkın yüzde 71'i "evet", yüzde 29'u ise "hayır" oyu kullandı. Böylece yeni anayasa, halkın yüzde 63,8'inin oyları ile kabul edildi.

Bir komedyenin gözaltına alınıp serbest bırakılması, güvenlik güçlerinin silahlı grup tarafından kaçırılması ve serbest bırakılma süreci sonrası yapılan açıklamalar ülkedeki gerginliği tırmandırıyordu. Medya da gerginliği körükleyen yayınlar yapıyordu.

Bu gelişmeler üzerine 26 Haziran'da Mursi'nin yaptığı 2 saat 40 dakika süren halka sesleniş konuşması, provokatif ve tehdit dolu olarak nitelendirildi. Muhalefet, konuşmanın ardından cumhurbaşkanını protesto etmek için sokaklara dökülme kararı aldı. Mursi taraftarları da on binlerin katılımıyla destek gösterilerine başladı.

Yeniden Tahrir Meydanı'nı dolduran halk, Mursi'nin istifasını istedi. Tahrir'deki gösteriler, ülkenin diğer kentlerine de yayıldı. Muhalifler tarafından kurulan Temerrüd (İsyan) Hareketi, 30 Haziran'da Mursi'nin istifası için 22 milyon imza topladığını açıkladı.

Ertesi gün göstericiler, Müslüman Kardeşler'in Kahire'deki genel merkezine saldırdı. Siyasi partilere halkın taleplerini yerine getirmeleri için 3 Temmuz'a kadar süre tanıyan ordu, sorunların çözülmemesi durumunda müdahale edeceğini açıkladı. Bazı bakanlar istifa etti. Nur Partisi, prensipte meşruiyeti savunduğunu ancak iç savaşın önlenmesi için Cumhurbaşkanı'nın erken seçim tarihi vermesi ve teknokrat hükümeti kurmasını da ihtiva eden yol haritası açıklamasını istedi.

Mursi, muhalefetin erken seçim önerisini reddederek, anayasadan, düzenden sapılmasına kesinlikle müsamaha göstermeyeceğini, istifasının kendisinden sonra geleceklerin meşruluğunu yok edeceğini ve ülkeyi büyük bir kaosa sürükleyeceğini söyledi.³⁹¹

Mısır Ortodoks Kilisesi'nin başı Papa II. Tawadros, twitter hesabındaki şu mesajla darbe sürecine tam destek verdi:

³⁹¹<http://aa.com.tr/tr/dunya/mursinin-1-yil-4-gun-suren-cumhurbaskanligi/234544>

"Mısır halkına hayranım. Çalınan devrimini 'temerrüd/isyan' düşüncesi ve fedakar gençleri sayesinde yüksek medeni bir üslupla geri alıyor. Dualarım Mısır halkının tamamı için."³⁹²

3 Temmuz'da Silahlı kişilerin Mursi'yi destekleyen kişilere ateş açması sonucu 16 kişi öldü, 200'den fazla kişi yaralandı. Ülkenin pek çok yerinde benzer saldırılar oldu.

Mursi, kendisini destekleyenlere barışçı biçimde direnme çağrısında bulundu ve uzlaşi hükümeti kurulmasını önerdi ancak Savunma Bakanı es-Sisi, verilen sürenin sona ermesinin ardından darbe bildirisi okuyarak, ordunun yönetime el koyduğunu açıkladı.

4 Temmuz gecesi tanklar sokağa çıkarak seçilmiş cumhurbaşkanı Mursi gözaltına alındı.

Böylece Muhammed Mursi'nin 1 yıl 4 gün süren iktidarı ordunun yönetime el koymasıyla sona erdi. Ezher Şeyhi Ahmed Tayyib ise darbeyi "kötünün iyisi" olarak nitelendirdi.³⁹³

Yalan Haberlerle Kanlı Darbeye Giden Süreç

736

Darbeye gelen bu süreçte çok sayıda yalan haber üretilerek, Mısır'ın gündemine oturtuldu. Uluslararası algıyı oluşturan ajanslar ve medya kanalları da Mısır medyasının ürettiği yalanları bilinçli bir şekilde uluslararası arenada dolaşıma soktu.

"Mısır Ulusal Kadınlar Konseyi, parlamentoya 14 yaşındaki kızların evlendirilebilmesine izin veren ve erkeklere ölen eşleriyle öldükten sonraki altı saat içinde cinsel ilişkiye girebilme hakkı tanıyan iki yasanın reddedilmesi çağrısı yaptı" şeklindeki haberler tüm dünyada tepkiyle karşılandı

.

El Arabiya'nın haberinde şu iddialara yer verdi:

Mısır Ulusal Kadınlar Konseyi Başkanı Dr. Mervat el Talavi, Mısır Halk Meclisi Başkanı Dr. Saad el Katatni'ye bir mesaj göndererek, Mısırlı kadınların, özellikle Hüsnü Mübarek'in geçen yıl Şubat ayında iktidarı bırakmasının ardından yaşadığı sıkıntıları ilettiler.

Talavi'nin sözde mesajının detayları El Ahram gazetesi yazarı Amro Abdul Samea'nın köşesinde yer aldı. Makaleye göre Talavi, 14 yaşına gelen kız çocuklarının

³⁹² <http://fotogaleri.hurriyet.com.tr/galeridetay/70764/2/12/misirda-darbeyi-getiren-surecte-yasananlar>

³⁹³ <http://t24.com.tr/haber/mursinin-369-gun-suren-iktidarinda-neler-oldu,233511>

evlendirilebilmesine izin veren bir yasa ile erkeklere, eşleriyle ölümünden sonraki altı saat içinde cinsel ilişkiye girebilme hakkı veren yasanın kabul edilmemesini istedi.

Abdul Samea, makalesinde, “Talavi, mesajında gelecekle ilgili kalkınma planlarında yer alacak, kadınların dışlanması ve konumlarının zayıflatılmasına neden olacak yasaların ülkedeki insani kalkınmaya olumsuz etki yapacağını çünkü kadınların ülke nüfusunun yarısını oluşturduğunu söyledi” ifadelerini kullandı.³⁹⁴

Söz konusu iddia, “Mısır’da mide bulunduran yasaya tepki”, “Nekrofil yasa tasarısı tepki çekti” şeklindeki başlıklarıyla Türk medyasında da geniş yer buldu.

Müslüman Kardeşler Teşkilatının siyasi kanadı Hürriyet ve Adalet Partisi Sözcüsü Hasan Abdülgani AA muhabirine yaptığı açıklamada, ölen eşlerle ilgili yasa çıkarılacağı yönündeki haberleri yalanladı.

Abdülgani, bu tür haberlerin Mübarek rejimi sonrası İslami kesimin ilk kez büyük çoğunluğa ulaştığı Halk Meclisi’nde, Müslüman Kardeşler ile Hürriyet ve Adalet Partisi’nin çalışmalarını baltalamak üzere kasıtlı çıkarıldığını söyledi.

Halk Meclisi’nde bu konuda verilmiş bir kanun teklifi bulunmadığını, söz konusu olayın komisyonlarda dahi dile getirilmediğini belirten Abdülgani, "haberlerde, mısır ulusal kadın konseyi başkanı Dr. Murvet El Talavi'nin ölen eş ile cinsel ilişkiye girme ve kızlar için evlenme yaşının 14'e düşürülmesini öngören kanun tasarısının meclisten geçmemesi için Halk Meclisi Başkanı Dr. Saad El Katatni'ye mektup yazdığı belirtiliyor. Sayın Katatni'ye gönderilen böyle bir mektup yok" şeklinde konuştu.³⁹⁵

Ulusal Kanal, gerçek dışı olduğu ortaya çıkmasına rağmen iddiayı “Müslüman kardeşlerin şeriat düzeni kurma hamlelerinden en çok kadınlar etkilendi. Nisan ayında gündeme gelen "nekrofil" yasa tasarısı büyük tepki çekti. Tasarı erkeklere ölen eşlerin cesetleriyle, ölümünden sonraki ilk 6 saat içerisinde seks yapma hakkı tanıyor. Bu tasarı Müslüman Kardeşler ve Selefilerin talebiyle Mısır'ın gündemine geldi. Müslüman Kardeşler bir diğer tasarıyla genç kızların evlenme yaşının 14'e düşürülmesini istedi.” İfadelerini kullanmaktan kaçınmadı.³⁹⁶

Yine medyada “Kadınların kocalarından izin almaksızın boşanma davası açabilmeleri ile ilgili yasayı iptal edeceği” haberi dolaşıma sokuldu, darbe sonrası “Devrilmeseydi bu yasayı iptal edecekti” denildi.

³⁹⁴<http://www.hurriyet.com.tr/misirda-mide-bulandiran-yasaya-sert-tepki-20428373>

³⁹⁵ <http://www.sabah.com.tr/dunya/2012/04/27/olen-esler-yasasina-yananlama>

³⁹⁶<http://www.ulusalkanal.com.tr/dunya/misir-halkinin-mursi-ye-karsi-ayaklanmasinin-nedeni-h13678.html>

Kadınlara yönelik iddiaların ardı arkası kesilmedi. “Kadınların denize girmelerinin yasaklandığı” da öne sürüldü.

Daha sonra “Kadınların pazardan muz alımı yasaklandı” iddiası ortaya atıldı.³⁹⁷

Sürekli olarak kamuoyunda tepki oluşturacak kışkırtıcı uydurma haber ve photoshoplu fotoğraflar yayımlanıyordu.

Time Dergisi'nin kapağında, photoshopla 'Dünya'nın en önemli adamı' yazılması, İbrahim Camii'nde Müslüman Kardeşler'in darbe destekçilerine işkence yaptığının öne sürüldüğü fotoğraf, Mursi fotoğrafı taşıyan göstericiyi gözden kaçırarak meydanları dolduran darbe karşıtlarının darbe destekçisi olarak gösterilmesi, yalan haber ve fotoğraflar medyada çokça yer aldı.

Kamuoyunu kışkırtan fotoğraflarla da Mursi'ye karşı öfkenin dalga dalga yayılması sağlandı.

Örneğin Türkiye'deki Gezi Parkı olaylarında 'Panzerin ezdiği eylemci' olarak yayınlanan fotoğraf, darbe yanlıları tarafından Mısır'da “İhvan'ın doğradığı adam” olarak kamuoyuna aktarıldı.

Mısır polisinin sosyal paylaşım sitesindeki sayfasında paylaşılan bir fotoğrafta darbe karşıtı göstericilerin pompalı tüfek taşıdığı iddiası ülke gündeminde önemli yer tuttu. Söz konusu fotoğraf Mursi karşıtlarını kışkırtıyordu. Kısa süre sonra darbe karşıtı Mısırlılar bu fotoğrafın aslını yayınlamaya, provakasyonu ortaya çıkarsa da bu fotoşoplu görüntü ülkede çokça tartışılmaya devam etti.³⁹⁸

Bir başka fotoğrafta Mansura Üniversitesi'nin önünde Mursi karşıtı bir çocuğun Müslüman Kardeşler tarafından perişan hale getirildiği iddia edildi. Ancak fotoğrafın daha eski bir tarihe ait olduğu kısa sürede ortaya çıkarıldı.

Muhtıra ve 28 Şubat Süreci

Aynı süreç 27 Nisan e-muhtırasında da yaşanmıştı. O dönemde Türkiye'nin de gündemi yalan haberlerden oluşturuldu.

Bu haberler de Mısır'da olduğu gibi daha çok ahlaki ve dini hassasiyetleri hedef alan türden dezenformasyonlar, yalan haberlerdi.

³⁹⁷<http://www.genckolik.net/turkiye-den-haberler/410466-iste-misir-lideri-demokrat-mursi-nin-cikarmak-istedigi-kanunlar.html>

³⁹⁸ <http://www.haber7.com/ortadogu/haber/1056917-iste-misirin-gezi-parki-yanlanlari>

Hatırlayalım dönemin Genelkurmay Yaşar Büyükanıt'ın "ben kaleme aldım" dediği muhtıranın dayanağı söz konusu haberlerin yüzde 90'ı yalan ve dezenformasyonlardan oluşuyordu.

Muhtırada Abdullah Gül'ün adaylığı ve seçim süreci için "Son günlerde, Cumhurbaşkanlığı seçimi sürecinde öne çıkan sorun, laikliğin tartışılması konusuna odaklanmış durumdadır. Bu durum, Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından endişe ile izlenmektedir. Unutulmamalıdır ki, Türk Silahlı Kuvvetleri bu tartışmalarda taraftır ve laikliğin kesin savunucusudur." denilmişti.³⁹⁹

Kutlu Doğum Haftası nedeniyle yapılan etkinlikleri irticai faaliyet olarak gösteren bildiri ülke gündemine bomba gibi düşerken özellikle ana muhalefet partisi ile bir kısım medya bunun iktidara karşı muhtıra olduğunu ve hükümetin dikkate alması gerektiğini kaydetmişlerdi. Oysa muhtırada "laiklik karşıtı eylem" olarak iddia edilen törenler dezenformasyonlardan ibaretti.

Bunlar; gerçekler ortaya çıkmasına rağmen hala bir kesimin baktığı pencereden dezenformasyonlardı.

Mısır'da da aynı süreç yaşandı. Ancak Türkiye'de aynı süreç, Tayyip Erdoğan karşı çıktığından ve demokrasi yanlısı güçlü medya bu yalanlara karşı durabildiğinden Mısır'da Mursi'nin başına gelen burada Tayyip Erdoğan'ın başına gelmedi.

739

Ancak aynı yöntemi kullanarak 28 Şubat sürecinde başarılı olmuşlardı. O dönemde gündemi "Fadime Şahin-Müslüm Gündüz ve Ali-Emire Kalkancı skandalları" olarak sunulan haberler oluşturdu. Önce, yaptıkları zikirlerle Aczimendi tarikatı gündeme getirildi, sonra tarikatın lideri Müslüm Gündüz İstanbul'da "emanet bir evde" genç bir kızla basıldı. Sonra tv'lerde Fadime Şahin'in gözyaşlarına tanık olduk, "kandırıldım" diyordu.

Uyuşturucu işleri yapan Ali Kalkancı'nın birileri tarafından Fatih'e şeyh olarak konumlandırarak kim olduğu daha sonra belirlenen Fadime Şahin'le oynanan senaryo darbeye giden süreçte rol oynadı.

İktidarda muhafazakâr insanlardan oluşan bir hükümet, ekranda düştüğü boşluktan kurtulmak için sığındığı cemaatin liderleri tarafından tecavüz edilen masum bir kız görüntüsü de bu şekilde işleniyordu. 28 Şubat darbesini hazırlayan en önemli olaylardan/yalanlardan biri de bu oldu. Daha sonra bunların kurgu olduğu ortaya çıktı.. Yani; Mursi'ye yapılanların farklı versiyonlar rahmetli Necmettin Erbakan'a yapıldı ve darbeciler ikisinde de başarılı oldu...

399 <http://www.haberturk.com/gundem/haber/737683-bir-e-muhtiranin-anatomisi>

Mısır'da Mursi'ye karşı Türkiye'de Erbakan ve Erdoğan'a karşı oynanan oyun, gerçekleştirilen taktik hep aynıydı.

Gezi Sürecinde Aynı Taktik

Gezi olaylarında da benzer süreç yaşandı...

O da bir bakıma darbe girişimiydi. Gezi kalkışmasında olduğu gibi Mısır'da da sürekli olarak kamuoyunda tepki oluşturacak kışkırtıcı uydurma haber ve photoshoplu fotoğraflar yayımlanıyordu.

Örneğin Türkiye'deki Gezi Parkı olaylarında 'Panzerin ezdiği eylemci' olarak yayınlanan fotoğraf, darbe yanlıları tarafından Mısır'da "İhvan'ın doğradığı adam" olarak kamuoyuna aktarıldı.

Mısır polisinin sosyal paylaşım sitesindeki sayfasında paylaşılan bir fotoğrafta darbe karşıtı göstericilerin pompalı tüfek taşıdığı iddiası ülke gündeminde önemli yer tuttu. Söz konusu fotoğraf Mursi karşıtlarını kışkırtıyordu. Kısa süre sonra darbe karşıtı Mısırlılar bu fotoğrafın aslını yayımlayarak, provokasyonu ortaya çıkarsa da bu fotosoplu görüntü ülkede çokça tartışılmaya devam etti.

Bir başka fotoğrafta Mansura Üniversitesi'nin önünde Mursi karşıtı bir çocuğun Müslüman Kardeşler tarafından perişan hale getirildiği iddia edildi. Ancak fotoğrafın daha eski bir tarihe ait olduğu kısa sürede ortaya çıkarıldı.

Time Dergisi'nin kapağında, photoshopla 'Dünya'nın en önemli adamı' yazılması, İbrahim Camii'nde Müslüman Kardeşler'in darbe destekçilerine işkence yaptığının öne sürüldüğü fotoğraf, Mursi fotoğrafı taşıyan göstericiyi gözden kaçırarak meydanları dolduran darbe karşıtlarının darbe destekçisi olarak gösterilmesi, yalan haber ve fotoğraflar medyada çokça yer aldı. Kamuoyunu kışkırtan fotoğraflarla da Mursi'ye karşı öfkenin dalga dalga yayılması sağlandı. Yargı ve emniyet erklerinin iktidara cephe aldığı ülkede, hükümete atfedilen bu yalanlarla, Muhammed Mursi kısa sürede adeta "şeytanlaştırılmaya" çalışıldı.

Tüm dünyaya Mursi, "bulunduğu koltuğa yakışmayan / devlet başkanı pozisyonuna layık olmayan, arkaik, ilkel bir kişi" olarak lanse edildi...

Bu arada Müslüman Kardeşler Teşkilatı ile onun siyasi kanadı Adalet ve Hürriyet Partisi'ne de karşı ulusal ve uluslararası kamuoyu oluşturuldu. İhvan ve Mursi'nin temsil ettiği iktidar, bu yalanlara karşı kendisini koruyacak güçlü bir medyaya sahip olamadığı için, dışarıdan empoze edilen olumsuz algıya/olumsuz imaja teslim oldu.

Kendi aleyhlerine esen rüzgârı geri çeviremediler, medyayı kullanamadılar. Geçmişte sadece kitap ve dergi deneyimine sahip Müslüman Kardeşlerin, gazete ve televizyon tecrübesi bulunmadığından, profesyonel algı yönetimine karşı algı oluşturmamadılar.

Ve darbe gelip çattığında “Mursi iktidarı/koltuğunu terk etmesi gereken Ortaçağ’dan kalma bir figür” gibi muamele gördü. Modern olarak nitelenen dünyada ona kimse sahip çıkmadı.

15 Temmuz Darbe Girişimi Öncesi Gündem

15 Temmuz öncesinde Türkiye’nin gündemi neydi?

Ensar Vakfı; peki, maksat Ensar Vakfında çocukların istismar edilmesi miydi? Hatırlayalım; Ensar Vakfı’na yerleşmiş sapığın nereden geldiği ortaya çıkmasına rağmen, medya bununla ilgilenmedi. Ne yapıldı? Bu münferit olay üzerinden önce bir vakıf, ardından kocaman bir camia ve sonrasında da bütünüyle mütedeyyin-İslami kesim hedef alındı. Ve bunlar çok planlı ve organize bir şekilde yapıldı.

Dönemin Kadın ve Aileden sorumlu Bakanı Sema Ramazanoğlu’nun sözleri bağlamından koparıldı, çarpıtıldı. Bakan Ramazanoğlu’nun; “bu olay, bizim hizmetleriyle her zaman gurur duyduğumuz vakıfla ilişkilendirilmek istendi... Bu, bir kere rastlanmış olması, hizmetleriyle ön plana çıkmış bir kurumumuzu karalamak için gerekçe olamaz. Biz Ensar Vakfı’nı da tanıyoruz, hizmetlerini de takdir ediyoruz. Ama öte taraftan bunu yapan kişi için de sıfır toleransla hukuki açıdan bütün takibimizi yapıyoruz.” şeklindeki sözleri yani; “Ensar Vakfı böyle bir sistem kurmuş gibi bir algı oluşturmak haksızlık olur. Hiçbir şekilde tasvip etmeyeceğimiz bir vakıf ancak münferit bir olaydan yola çıkarak koca bir camia karalanamaz” mealindeki sözleri, medya bunu manipüle ederek, “Bir kerelik tecavüzden bir şey olmaz” şeklinde yansıttı... Bazı muhalif partilerin yetkilileri de bu bağlam doğrultusunda açıklama yaptı. Tıpkı Sayın Cumhurbaşkanı’nın “ 400 milletvekili verin...” şeklinde söylememiş olduğu söz ortaya çıkmasına, böyle bir iddiada bulunan haber ajansı mahkemeye verilmiş olmasına, özür dilemiş olmasına rağmen yine bir siyasi partinin lideri hala bu yalan üzerinden eleştirilerini sürdürdü..

15 Temmuz’a gelmeden önce hükümet ve mütedeyyin camia inanılmaz biçimde yıpratılmıştı. Her gün bir yerlerde bir istismar olayı öne sürülerek tüm sapıklar, cinsel istismarlar ve kadına şiddet olayları hükümetin ve onu destekleyen grupların aleyhine kullanıldı. Bu yöntem zamanlar üstü bir yöntem. Her dönem kullanılan yöntem-taktik... 28 Şubat’ta denenmiş bu yöntem yıllar sonra yine denendi, e-muhtrada denendi, 15 Temmuz sürecine giderken de denendi.

Kullanılan yöntem değişmediği gibi hedef alınan kesim de değişmiyor. Sadece bu yöntemi uygulayan karanlık odakların isimleri değişiyor. Maskeler aynı, maskeleri takan yüzler farklı... 15 Temmuz darbe girişimi başladığında Türkiye’de ise tam tersi bir süreç yaşandı.

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, darbeyi önce medya üzerinden önledi, medyayı kullanarak darbeciler karşısında başarılı oldu.

Medyanın gücünü bilen Cumhurbaşkanı Erdoğan CNN Türk’e bağlanarak facetime bağlantısına çıkmasaydı, belki 16 Temmuz sabahı bambaşka bir Türkiye’ye uyanmış olacaktık. Onun medyayı iyi kullanarak algıyı iyi yönetmesi sayesinde darbeciler başarısız oldular. Erdoğan’ın başarılı olduğu konulardan biri medyanın gücünün farkında olması ve bu aracı iyi kullanıyor olmasıdır.

Tayyip Erdoğan o gün isteseydi 24 saat kendi propagandası yapabilecek herhangi bir televizyona bağlanıp, o yayını yapabilirdi ama bunu yapmadı. Özellikle kendi çizgisine yakın olmayan bir medya kanalına bağlandı ve “muhtemel” karıştıran yanına çekti. Böylece, darbecilerin farklı bir hamle yapmasının önüne geçti. Bunun çok önemli bir adım ve müthiş bir strateji olduğu görüldü.

Erdoğan o çağrıyı yaptığı anda arkasında büyük bir medya desteği vardı. Peki herkes bugünlerde tartışma konusu olan bir gazetenin attığı başlık gibi bir başlık atmış olsaydı, o çağrıyı o gazete gibi görseydi, Tayyip Erdoğan, “Tayyip Erdoğan milleti sokağa döktü 246 kişi hayatını kaybetti” denilecekti.

Erdoğan, "Halkın can güvenliğini tehlikeye atmak ve insanların ölümlerinden sorumlu olmak" gibi ağır bir suçlamayla karşı karşıya kalabilirdi. Bu yöntem Mursi'nin indirilişinde ve 28 Şubat'ta başarı getirdi ama 27 Nisan ve 15 Temmuz'da başarı getirmedi. Çünkü ortada bir Erdoğan faktörü vardı. Ayrıca güçlü bir medya desteği de arkasında yer aldı.

Başarılı Darbe İle Başarısız Darbe Girişiminin Mukayesesi

* Mısırlılar darbeci askerlere karşı pasif eylem yaparken, Türkiye’de halk silahsız ancak fiili bir eylemde bulundu.

* Mısır’da kışkırtmalar ve ekonomik durum dolayısıyla halkın önemli kesimi orduya destek verirken, Türkiye’deki darbe girişimi toplumsal zeminden ve halkın desteğinden yoksun kaldı.

*Mısır’da medya darbecilerin yanında yer alırken, Türk medyası Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve hükümete destek verdi. Demokratik rejimin korunması yönünde çaba sarf ederek darbecilere tepki gösteren yayınlar yaptı.

- * Uluslararası medya, Mısır'da darbecilerden yana tavır alarak manipülatif haberler yaptı, askerlerin şiddetini görmezden gelmeye çalıştı. Türkiye'de ise AA, darbe girişiminin ilk anlarından itibaren gelişmeleri 11 dilde yaptığı yayınla hem ulusal hem de uluslararası kamuoyuna duyurdu ve böylece dezenformasyonun önüne geçti.
- * Mısır'da muhalefet ve Hristiyan din adamları darbeden yana tavır alırken, Türkiye'de muhalif liderler darbecilere sert tepki gösterdi.
- * Mısır'da emniyet teşkilatı ile ordu uyum içinde hareket ederken, Türk polisi darbecilere canla başla karşı koydu.
- * Mısır ordusu darbeyi fikir birliği içinde gerçekleştirirken, Türkiye'de darbeciler emir komuta zincirine göre hareket edemedi. Kuvvet komutalı darbecilere destek vermedi.
- * Ezher Şeyhliği askeri darbeye “meşruiyet” kazandırmak amaçlı destek verirken, Türkiye'de Diyanet İşleri Başkanlığı darbe girişimine karşı durdu.
- * Mısır'da ordu ve emniyet güçlerinin yanı sıra iş dünyası da darbecilerin yanında yer alırken, Türkiye'de darbe girişimine iş dünyası destek vermedi.
- * Seçilmiş Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi görevde bulunduğu süre içinde ekonomik ve siyasi destekten mahrumdu. Mursi, darbeden aylar birçok alanda kendisine karşı kampanyalara maruz kaldı.
- * Türkiye'de toplumun hemen her kesimi darbenin karşısında yer alırken, Mısır'da ise toplumun sınırlı bir kesimi darbeye karşı çıktı.
- * Mısır'daki darbe toplumda keskin bir ayrışmaya neden oldu. Türkiye'deki kalkışma ise, farklı siyasi yönelimlere sahip halkı bir araya getirdi.

Türkiye'deki Darbe Girişiminde Medya Üzerinden Mücadele

Darbenin erken saatlerinde bir bildiriler savaşı yaşandı.

Darbeci askerler, 15 Temmuz 2016 gecesi geçmişte olduğu gibi kalkışma sırasında öncelikle iletişim araçlarını ele geçirmeye yöneldi. Devletin resmi televizyonu TRT'yi ele geçiren darbeciler, bir spikere zorla “darbe bildirisini” okuttu.

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ise CNN Türk başka olmak üzere özel TV kanallarına görüntülü telefonla bağlanarak, halkı darbeye karşı durmak üzere sokağa çıkmaya çağırdı. Darbe girişiminin sadece FETÖ'cü gruplar tarafından başlatıldığını ve bunu yapanların en ağır cezaya çarptırılacağını ve başarısız olacaklarını anlatarak, kendisinin de halkla birlikte karşı duracağını söyledi.

Erdoğan'ın çağrısı üzerine halk meydanlara ve darbecilerin ele geçirmek üzere yöneldiği resmi kurumlar ile medya kuruluşları ve havalimanlarına akın etti.⁴⁰⁰

Darbe girişimi sırasında sokaklara dökülen halkla birlikte hareket eden medya, vatandaşa doğru bilgiler vererek ve demokrasiyi destekleyen yayınlarıyla darbecilerin başarısız olmasında önemli rol oynadı.

FETÖ mensuplarınca da sistemli biçimde kullanılmaya çalışılan kitle iletişim araçları, meydanlardaki durumu kayıt altına almakla kalmayıp, halkın organize olmasında da etkili oldu.⁴⁰¹

Darbe girişimi gecesı olay yerlerinden aktarılan görüntüler ve mesajlar da medya organlarının yanı sıra "sanal gruplar" tarafından da kontrollü biçimde paylaşıldı. Bu girişimler de vatandaşların ortak hareket etmesine zemin hazırladı.

Sonuç:

Mısır'daki darbe ve Türkiye'deki darbe girişimini karşılaştırdığımızda görüldüğü gibi medya, toplumun tercihlerinin ve konuştuğu konuların belirlenmesinde ve imaj oluşumunda çok önemli rol oynamakta, dilediği haberleri önemli hale dönüştürerek büyütmekte, dilediği haberleri de önemsiz hale dönüştürerek küçültebilmektedir.

Aynı zamanda medya yoluyla "ikna ve inandırma faaliyetleri, toplumların duygularını ve motivasyonlarını etkilemek amacıyla yapılan yayınlar ya da seçilen bilgileri ve göstergeleri inkar etme eylemi" şeklinde tanımlanan algı yönetimi yapılmaktadır.

Medya, algıyı yönetirken "gizleme, çarpıtma, manipüle etme, abartma, yalan iddialar yayma, yönlendirme, korkutma ve sindirme" gibi metotları kullanmaktadır.

Etkili ve güçlü olabilmek için günümüzde yasama, yürütme ve yargının ardından dördüncü kuvvet olarak nitelendirilen medya gücüne sahip olmak zorunludur.

400 <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/15-temmuz-ve-alinacak-dersler>

401 http://file.setav.org/Files/Pdf/20160811191432_15-temmuz--darbe-girisiminde-medya-pdf.pdf sayfa 7

15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİ'NİN BELEDİYELER ÜZERİNDEKİ YANSIMASI HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME

Hasan YAYLI•

Refik YASLIKAYA••

Özet

15 Temmuz 2016 günü Türkiye’de, bir grup vesayet odağının darbe teşebbüsünde bulunduğu tarihe işaret etmektedir. Bu tarihte Türk idare tarihindeki diğer darbelerden ayrılan bir darbe girişimi gerçekleştirilmeye çalışılmış olmakla birlikte topyekûn tüm milletin darbeye karşı duruşundan dolayı darbe heveslileri, oluşturmak istedikleri yeni vesayet rejimini ihdas etmekte başarısız olmuşlardır. FETÖ ve işbirlikçileri eliyle gerçekleştiği belirlenen darbe girişiminde darbeciler doğrudan sivil vatandaşlara ateş etmekten çekinmedikleri gibi Türk demokrasisinin somut tecellighı olan TBMM’yi dahi bombalamışlardır.

240 vatandaşımızın şehit olduğu darbe girişiminin ardından 1982 Anayasasının 121. Maddesi ve 2935 sayılı OHAL Kanunu 3. Maddesine istinaden, tüm ülkede OHAL ilan edilmiştir. OHAL ilanı ile gerek darbecilerle mücadele edilebilmesi ve gerekse darbe heveslilerinin, yandaşlarının ya da finansörlerinin tasfiye edilmesi çerçevesinde olağanüstü hal kapsamında bazı Olağanüstü Hal Kanun Hükmünde Kararnameleri (KHK) bakanlar kurulu tarafından düzenlenerek Resmi Gazetede yayınlanmıştır. Bu KHK’lerden biri de 5393 sayılı belediye kanununda değişiklik öngören 674 sayılı KHK’dir. Adı geçen KHK ile terör ile irtibatı olduğu için görevden uzaklaştırılan belediye başkanlarının yerine “kayyum” atamasının önü açılmıştır.

Bu çalışmada 674 sayılı KHK ile belediyelerde belediye başkanı veya başkan vekili ya da meclis üyesinin terör veya terör örgütlerine yardım ve yataklık suçları sebebiyle görevden uzaklaştırılması veya tutuklanması ya da kamu hizmetinden yasaklanması veya başkanlık sıfatı veya meclis üyeliğinin sona ermesi hallerinde, büyükşehir ve il

• Doç. Dr. Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, hyayli@hotmail.com

••Yrd. Doç. Dr. Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, refikyaslikaya@yahoo.com

belediyelerinde İçişleri Bakanı, diğer belediyelerde vali tarafından belediye başkanı veya başkan vekili ya da meclis üyesi görevlendirilmesine imkan veren düzenleme, yerel demokrasi ve hukuk devleti bağlamında değerlendirilmeye çalışılacaktır. Ayrıca hizmetlerde aksama yaşanmasının terörle mücadeleyi güçleştirilmesi ya da belediye imkânlarının terör örgütlerinin desteklenmesi için kullanılması durumunda yapılacak işlemlerle ilgili 674 sayılı KHK ile getirilen düzenlemeler de tartışılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Belediye, OHAL, OHAL KHK'si, hizmette aksama, kayyum

AN EVALUATION OVER THE REFLECTION OF JULY 15 COUP ATTEMPT ON MUNICIPALITIES

Abstract

July 15, 2016 points out the date that a group of tutelage focuses attempted to a coup in Turkey. On this date, both a coup was tried to be realized which was distinct from other coups in Turkish administrative history and coup enthusiasts failed to establish the new tutelage regime that they wanted to form because of the national stand against the coup. Coup plotters didn't only hesitate to shoot civilian citizens directly, but they also bombed the Turkish Grand National Assembly which is the manifestation point of Turkish democracy during the coup attempt that was executed by FETÖ and its collaborators.

240 Turkish citizens have been martyred during the coup attempt. After the attempt, state of emergency has been declared referring to article 121 of 1982 Constitution and article 3 of emergency law no. 2935 all over the country. Certain State of Emergency Statutory Decrees within the scope of State of Emergency have been issued by council of ministers and published in the Official Gazette to fight with coup plotters and liquidate coup enthusiasts, partisans or financiers. One of these Statutory Decrees is Statutory Decree no. 674 foresees amendment on municipal law no. 5393. Appointment of "guardian ad litem" in the name of mayors who were suspended due to the terror liaison has been leaded up with the mentioned Statutory Decree.

The regulation that enables the assignment of mayor or deputy mayor or councilor by Minister of Interior in metropolitan and provincial municipalities and by governor in other municipalities in case that mayor or deputy mayor or councilor in the municipalities are suspended or arrested or barred from public services or in case their chairmanship title or councillorship is terminated due to the crimes of aiding and abetting to terror or terrorist organizations with Statutory Decree no. 674 will be tried to be evaluated in the context of local democracy and state of law in this study. Besides, arrangements brought by Statutory Decree no. 674 about transactions to be executed in case that service disruption makes struggle with terror harder or

municipality facilities are used for the support of terrorist organizations will be tried to be discussed.

Key Words: municipality, State of Emergency, State of Emergency Statutory Decree, service disruption, guardian ad litem

Giriş

15 Temmuz 2016 günü Türkiye’de, bir grup vesayet odağının darbe teşebbüsünde bulunduğu tarihe işaret etmektedir. Bu tarihte Türk idare tarihindeki diğer darbelerden ayrılan bir darbe girişimi gerçekleştirilmeye çalışılmış olmakla birlikte topyekûn tüm milletin darbeye karşı duruşundan dolayı darbe heveslileri, oluşturmak istedikleri yeni vesayet rejimini ihdas etmekte başarısız olmuşlardır. FETÖ ve işbirlikçileri eliyle gerçekleştiği belirlenen darbe girişiminde darbeciler doğrudan sivil vatandaşlara ateş etmekten çekinmedikleri gibi Türk demokrasisinin somut tecelligahı olan TBMM’yi dahi bombalamışlardır. 250’den fazla vatandaşımızın şehit olduğu darbe girişiminin ardından 1982 Anayasasının 120. maddesi ve 2935 sayılı OHAL Kanunu 3. Maddesine istinaden, tüm ülkede OHAL ilan edilmiştir. OHAL ilanı ile gerek darbecilerle mücadele edilebilmesi ve gerekse darbe heveslilerinin, yandaşlarının ya da finansörlerinin tasfiye edilmesi çerçevesinde olağanüstü hal kapsamında bazı Olağanüstü Hal Kanun Hükmünde Kararnameleri (KHK) Bakanlar Kurulu tarafından düzenlenerek Resmi Gazetede yayınlanmıştır. Bu KHK’lerden biri de 5393 sayılı Belediye Kanununda değişiklik öngören 674 sayılı KHK’dir. Adı geçen KHK ile terör ile irtibatı olduğu için görevden uzaklaştırılan belediye başkanlarının yerine “kayyım” görevlendirilmesinin önü açılmıştır.

Bu çalışmada 674 sayılı KHK ile belediyelerde belediye başkanı veya başkan vekili ya da meclis üyesinin terör veya terör örgütlerine yardım ve yataklık suçları sebebiyle görevden uzaklaştırılması veya tutuklanması ya da kamu hizmetinden yasaklanması veya başkanlık sıfatı veya meclis üyeliğinin sona ermesi hallerinde, büyükşehir ve il belediyelerinde İçişleri Bakanı, diğer belediyelerde vali tarafından belediye başkanı veya başkan vekili ya da meclis üyesi görevlendirilmesine imkan veren düzenleme, yerel demokrasi ve hukuk devleti bağlamında değerlendirilmeye çalışılacaktır. Ayrıca hizmetlerde aksama yaşanmasının terörle mücadeleyi güçleştirilmesi ya da belediye imkânlarının terör örgütlerinin desteklenmesi için kullanılması durumunda yapılacak işlemlerle ilgili 674 sayılı KHK ile getirilen düzenlemeler de tartışılmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda öncelikle yerel yönetim teorisi çerçevesinde idari vesayet kavramının altı çizilmeye çalışılacak ardından yürürlükteki hukuk kuralları ve Anayasa Mahkemesi kararları ışığında idari vesayetin neleri kapsayıp neleri kapsamayacağı tespit edilmeye çalışılacaktır.

Ancak teorik ve hukuksal tartışmaya geçmeden önce son düzenlemeye ilişkin terminolojik bir yanlışlığın da düzeltilmesi gerekmektedir. 674 sayılı KHK

çerçevesinde görevden uzaklaştırılan veya tutuklanan belediye başkanları yerine yapılan görevlendirmeler yazılı ve görsel medyada “..... Belediyesine kayyum atandı” spot cümlesiyle duyurulmaktadır. Kayyum kelimesi Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlüğü’nde “ezeli ve ebedi olan, değişmeyen” olarak açıklanmakta ve devamında bir hukuk terimi olarak “belli bir malın yönetilmesi veya belli bir işin yapılması için görevlendirilen kimse” anlamına geldiği de ifade edilmektedir. Kavramın ilk anlamı aslında büyük oranda İslami terminoloji kaynaklıdır. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi’nde kelime arandığında karşımıza Allah’ın isimlerinden biri olduğu bilgisi çıkmaktadır. Allah’ın isimlerinden biri olarak kayyum “doğrulup ayakta durmak, devam ve sebat etmek, bir işin idaresini üzerine almak, gözetip korumak anlamındaki kıyâm kökünden mübalağa ifade eden bir sıfat olup her şeyin varlığı kendisine bağlı olan, kâinatı idare eden” anlamına gelmektedir.

İslam Ansiklopedisi’nde hukuki tanım kayyum maddesinde değil başka bir kelimeyle karşılık bulmaktadır. Bu kelime “kayyım”dır. Ansiklopedi kelimenin sözlük anlamını “bir işi yerine getiren, üstlenen kimse” olarak tanımlarken bir hukuk terimi olarak “hâkim tarafından kısıtlı, gaip vb. kişiler adına hukukî tasarruflarda bulunmak üzere tayin edilen kimse” şeklindeki geniş anlamı üzerinde durmakta ve bu kelimenin Allah’ın isimlerinden olan “kayyûm” ile karıştırıldığına dikkat çekmektedir. Devamında hukuki karşılığa açıklık getirilmekte, “Ehliyetsizlik veya eksik ehliyet sebebiyle kişinin kısıtlanması durumunda hukukî tasarrufları velî, vasi veya kayyım vasıtasıyla denetim altına alınır. Ayrıca vekil bırakmadan ortadan kaybolan ve hayatta olup olmadığı bilinmeyen kişinin hukukî işleri yahut vasi bırakmadan ölenin vasiyetlerini yerine getirmek için hâkim kayyım tayin eder” denilmektedir. Görüldüğü gibi kayyum ve kayyım birbirinden farklı anlamlara gelen iki ayrı kelimedir. Ses benzerliği zaman içinde kayyım olarak kullanılması gereken terimin kayyum olarak da seslendirilmesine sebep olmuş gibi görünmektedir.

Yürürlükteki hukukumuzda bakıldığında kayyımlik müessesesine kamu hukuku içinde herhangi bir yerde rastlanmamakta, gerek ticaret hukukunda gerekse medeni hukukta sözlük anlamına uygun şekilde, belli bir malın yönetilmesi veya belli bir işin yapılması için görevlendirilen kimseleri tanımlamakta kullanılmaktadır. 674 sayılı KHK ile belediye başkanları yerine “görevlendirmeler” yapıldığı için, ayrıca kavramın vesayet hukukuyla bağı nedeniyle hukuk düzenimiz tarafından tanımlanmış olmasa da, “kayyım” kelimenin bu şekilde kullanılmasının büyük bir yanlışlığa sebep olmayacağı söylenebilir. Ancak bu çalışmada sözü edilen mevzuatta kayyım kelimesi açık bir şekilde kullanılmadığı için görevden alınan başkanlar yerine yapılan görevlendirmeler için “kayyım” ya da “kayyım belediye başkanı” gibi sıfatlar kullanılmayacaktır.

Yerel Yönetim Özerkliği, İdari Vesayet ve Yerel Demokrasi

Evrensel tanımı ile yerel yönetimler, belirli bir coğrafi alanda yaşayan insan topluluğuna, bir arada yaşamaları nedeniyle onları en çok ilgilendiren konularda hizmet üretmek amacıyla kurulan, karar organları yöre halkınca seçilerek göreve getirilen, yasalarla belirlenmiş görevlere, yetkilere, özel gelirlere, bütçeye ve personele sahip, merkezi yönetimle olan ilişkilerinde yönetsel özerklikten faydalanan kamu tüzel kişileridir. Tanım yerel yönetim kurumunu, hem kamusal hizmet üretimi (yerel düzeyde), hem demokratik bir yönetim yapılanması, hem de örgütsel yapı boyutlarıyla tanımlamaktadır. Tarihsel gelişim süreci incelendiğinde de tanıma uygun şekilde bu kurumların kamu hizmeti sunumu ile demokratik yönetim işlevini bir arada yürüttükleri görülmektedir. Yerel yönetimlerin gelişmesine, çeşitlenmesine bağlı olarak bu kurumlar üzerine yapılan çalışmalarda demokratik boyutun daha fazla üzerinde durulduğu görülmektedir. Bu durum büyük ölçüde merkezi devletlerin yerel yönetimleri zayıflatarak büyümesinden ve bu birimler üzerindeki vesayet yetkilerinin kullanımından kaynaklanmaktadır.

Yerel yönetimler ile demokrasi arasındaki ilişki “yerel demokrasi” kavramı etrafında incelenmekte ve halkın karar süreçlerine doğrudan ya da temsilcileri vasıtasıyla düzenli ve etkin katılımı olarak tanımlanmaktadır. Temsil ve katılma yanında karar organlarının doğrudan yöre/belde halkı tarafından oluşturulması nedeniyle bu yönetimlerin demokratik siyasal birim olma niteliğine vurgu yapılmakta, ulusal ölçekte demokratikleşme süreçlerine katkıda bulunacağı beklenmekte ve siyasi önderlerin yetişmesinde bir okul işlevi gördüğü belirtilmektedir.

Ancak bu kurumların demokratik sistemin ayrılmaz parçası olarak kabul edilmesi ya da özerklikten yararlanan kurumlar olarak nitelendirilmeleri mutlak bir özgürlük alanı olarak değerlendirilmemektedir. Siyasi yerinden yönetim olarak adlandırılan Federal Yönetim sistemleri dışarıda bırakıldığında, idari yerinden yönetime sahip tüm ülkelerde bu birimler üzerinde merkezi yönetimin az ya da çok denetim yetkisine sahip olduğu bilinmektedir. Bu denetim kimi zaman yerindelik denetimini içerecek şekilde genişletiliyorsa da esas olarak hukuka uygunluk denetimini içermesi durumunda “makul” hatta “gerekli” kabul edilmektedir.

Yerel yönetimlerin sundukları/sunmadıkları hizmetlerle ilgili olarak merkezi idarenin hukuka uygunluk denetimi “idari vesayet” olarak adlandırılmaktadır. T.C. Anayasasının 127. Maddesi ile bu denetimin; hizmetlerin gereği gibi yerine getirilmesi, toplum yararının korunması, idarenin bütünlüğü ve kamu hizmetlerinde birliğin sağlanması amacı ile yerine getirileceği hükme bağlanmıştır.

İdare hukukumuzda idari vesayet yetkisi istisnai bir yetki olarak tanımlandığı için idari vesayet yetkisine sahip olan makamların bu yetkiyi bizzat ve kanunda açıkça belirtilen konularda kullanmaları esastır. Merkezi idarenin yerel yönetimler üzerindeki denetim yetkisi daha çok mahalli idare birimlerinin işlemleri üzerinde

ortaya çıkmakta ve bu denetimin içeriği, onaylama/onaylamama, izin verme/izin vermeme ya da yargı yoluna başvurma şeklinde gerçekleşmektedir. İdari vesayet yetkisinin mahalli idarelerin organları üzerinde kullanılabilmesine ilişkin tek norm ise yine Anayasanın 127. Maddesinde ifadesini bulan görevden uzaklaştırma uygulamasıdır. Adı geçen düzenlemeye göre "... görevleri ile ilgili bir suç sebebi ile hakkında soruşturma veya kovuşturma açılan mahallî idare organları veya bu organların üyelerini, İçişleri Bakanı, geçici bir tedbir olarak, kesin hükme kadar uzaklaştırabilir." Anayasada ifadesini bulan bu düzenleme dışında mahalli idarelerin organları ve üyeleri hakkında ortaya çıkacak uyuşmazlıkların çözümünde genel kural yine aynı maddede belirtilen "Mahallî idarelerin seçilmiş organlarının, organlık sıfatını kazanmalarına ilişkin itirazların çözümü ve kaybetmeleri, konusundaki denetim yargı yolu ile olur" hükmüdür. Çalışmanın içeriği bakımından burada merkezi idarenin mahalli idarelerin işlemleri üzerindeki denetim yetkisi üzerinde durulmayacaktır. Zira 674 sayılı KHK ile 5393 sayılı kanuna eklenen hükümler daha çok tipik bir mahalli idare birimi olan belediyelerin organlarına ilişkindir.

Türk belediye sisteminde mahalli idarelerin seçilmiş organları üzerindeki vesayet yetkisi Anayasanın 127. Maddesinde İçişleri Bakanına tanınan görevden uzaklaştırma yetkisidir. İçişleri Bakanına bir takdir yetkisi olarak tanınan bu yetkinin kullanılabilmesinin ön koşulu ise, mahalli idare organının üyesinin hakkında bir kovuşturma ya da soruşturma açılmasıdır. Bu durumda İçişleri Bakanı geçici bir tedbir olarak hakkında kovuşturma ya da soruşturma açılacak üyeyi görevden uzaklaştırabilecektir. Konumuz açısından görevden uzaklaştırılan bir belediye başkanının yerine kimin vekâlet edeceği hususu ise anayasa tarafından düzenlenmemiş, dolayısı ile bu konu kanun koyucunun takdirine bırakılmıştır.

5393 sayılı belediye kanununun 45. Maddesine göre görevden uzaklaştırma ya da başka nedenlerle belediye başkanlığının boşalması durumunda "vali tarafından belediye meclisinin on gün içinde toplanması sağlanır. Meclis, birinci başkan vekilinin, onun bulunmaması durumunda ikinci başkan vekilinin, onun da bulunmaması durumunda en yaşlı üyenin başkanlığında toplanarak; Belediye başkanlığının boşalması veya seçim dönemini aşacak biçimde kamu hizmetinden yasaklanma cezasının verilmiş olması durumunda bir başkan, başkanın görevden uzaklaştırılması, tutuklanması veya seçim dönemini aşmayacak biçimde kamu hizmetinden yasaklama cezası alması durumunda bir başkan vekili seçer." Kanunun 46. maddesinde ise "Belediye başkanlığının herhangi bir nedenle boşalması ve yeni belediye başkanı veya başkan vekili seçiminin yapılamaması durumunda, seçim yapıncaya kadar belediye başkanlığına büyükşehir ve il belediyelerinde İçişleri Bakanı, diğer belediyelerde vali tarafından görevlendirme yapılır. Görevlendirilecek kişinin belediye başkanı seçilme yeterliğine sahip olması şarttır" denilmektedir. Görüldüğü gibi kanun koyucu belediye başkanlığının boşalması durumunda yapılacak işlem kapsamında yeni belediye başkanı/başkan vekilinin kural olarak

belediye meclisi tarafından ve belediye meclisi üyeleri arasından seçilmesi ilkesini belirlemiştir.

Boşalan belediye başkanlığının yerine sürekli olarak yeni bir başkan/başkan vekili belirlenmesi sürecinde belediye meclisinin yetkilendirilmiş olması hem geçmiş Anayasa Mahkemesi içtihatlarına hem de yerel demokrasi ve yerinden yönetim ilkesine uygun olan usul olduğu açıktır. Ancak belediye meclisinin belediye başkanını seçmek konusunda yetersiz kaldığı durumlarda yeni belediye başkanının demokratik usullerle belirlenmesine kadar geçici bir süre için görevlendirme yapılması gerekliliğinden dolayı da 5393 sayılı yasa, büyükşehir ve il belediyelerinde İçişleri Bakanı, diğer belediyelerde vali tarafından görevlendirme yapılabilmesine imkan sağlayan düzenlemeyi yapmıştır. Bu düzenleme de, idarenin sürekliliği ilkesinin gereği olarak merkezi yönetimin idari vesayet yetkisi kapsamında yerel yönetim organları üzerindeki bir vesayet yetkisi olarak görülebilir. Bu vesayet yetkisinin yerel demokrasinin ilkelerine aykırı olamayacağı açıktır. Zira yasa koyucu öncelikle boşalan belediye başkanlığının belirlenmesi görevini belediye meclisine vermiş; ancak belediye meclisinin belediye başkanını seçememesi durumunda ortaya çıkacak boşluğun görevlendirme yapmak suretiyle doldurulabilmesine imkan tanımıştır. 5393 sayılı yasanın bu düzenlemesinin de yine Anayasa mahkemesinin geçmiş içtihatlarına uygun olduğu açıktır. Zira Anayasa Mahkemesi, 1580 sayılı kanunda değişiklik yaparak belediye başkanlarının belediye meclisi içinden bir başkanvekili görevlendirme imkanı sağlanması düzenlemesine yönelik açılan iptal davasında verdiği kararda aynen şu ifadeler yer almaktadır:

Belediyelerin karar organı olan belediye meclisleri, Anayasa gereği seçimle göreve gelen belli sayıda üyelerden oluşur. ...Anayasa'nın 127. maddesindeki yerel yönetimlerin hukuksal konumlarını, yapılarını ve amaçlarıyla 'yerinden yönetim' ilkesini gözeten yasa koyucu, belediye başkanlarının da seçimle göreve gelmesi usulünü benimsemiştir. Kamu hizmetinin sürekliliği ve aksamadan yürütülmesi temel amaç olduğuna göre, belediye başkanının yokluğunda onun yerine görevi yürütecek kimsenin belirlenmesi zorunluluk taşımaktadır. Başkanın yokluğu hallerinde yerine görev yapacak kimse ancak 'başkan vekili' olabilecektir. Bu sıfatla işleri yürütecek kimsenin, kimin tarafından belirleneceği sorunu dava konusudur. Başkanvekili, sistem içinde düşünüldüğünde, belediye başkanı ve karar organı olmayıp onun görev ve yetkilerini geçici olarak üstlendiğine göre, belediye başkanı tarafından önceden belirlenmesinde Anayasa'nın 127. maddesine aykırı bir durum yoktur. Yasama organı, Anayasa ile çizilen çerçevenin dışına çıkmadıkça aykırılıktan söz edilemez. Başkanın, olası durumları gözeterek, hiçbir aksamaya neden olmamak için onların önceden karşılanması olanağını hazırlamasında özgür yönetim, yerinden yönetim, demokratik düzenleme ilkeleri çiğnenmiş olamaz. Yasa koyucunun, belediye başkanvekilinin hukuksal konumunu göstermesi, bir boşluğun doldurulması niteliğindedir. Fıkarda belirtilen durumlara bağlı, onlarla sınırlı belirleme, organ seçimi

*sayılamaz. Bu nedenlerle incelenen fıkranın Anayasa'nın 127. maddesine aykırı yanı görülmemiştir.*⁴⁰²

Anayasa Mahkemesinin aynı kararında yer alan ve bir diğer iptal talebine konu olan düzenleme ise konumuz açısından daha açıklayıcıdır. Bu düzenlemeye göre 1580 sayılı Belediye Kanununda yapılan “Belediye başkanlığı ve başkanvekilliğinin aynı zamanda boşalması halinde, yeni başkan görevine başlayıncaya kadar il merkezi belediyelerinde İçişleri Bakanı, diğer belediyelerde valiler tarafından meclis üyeleri arasından bir başkanvekili atanır. Belediye başkanlığı ile belediye meclisinin aynı zamanda boşalması halinde ise yeni seçime veya belediye başkanının görevine başlamasına kadar il merkezi belediyelerinde İçişleri Bakanı, diğer belediyelerde valiler tarafından münasip bir başkanvekili atanır” düzenlemesinin iptali istemini Anayasa Mahkemesi şu gerekçelerle reddetmiştir. Bu iptal kararı, önceki iptal kararı ile birlikte incelendiğinde konu daha çok açıklık kazanmaktadır.

Belediye başkanlığı ve başkanvekilliğinin aynı zamanda boşalması gibi birinci fıkradakinden daha önemli durumda atama yetkisinin, İçişleri Bakanı'na ve valilere tanınmasındaki zorunluluk açıktır. Zorunluluğa bağlı atama yetkisini içeren kuralın Anayasa'nın 127. maddesinin beşinci fıkrasında öngörülen "idarî vesayet yetkisinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Merkezî yönetimin beşinci fıkra belirtilen amaçlarla vesayet yetkisini yasayla kullanması, gözetim ve denetim hakkının doğal sonucudur. Yerel yönetimlerin özerkliğine dokunmadan, yerel yönetim birimlerinin işlem ve eylemleri, organları, kararları ve görevlileri üzerinde sınırlı denetim hakkına dayalı vesayet sistemi, Bakanın ve valilerin zorunlu nedenlere bağlı atama yetkisini sakıncalı kılmamaktadır. Bu ilkelere aykırı düşmeyen, birinci fıkrayla haklı neden ve amaç yönünden uyum içinde olan ikinci fıkranın Anayasa'nın 127. maddesine aykırı bir yanı yoktur. Seçilmesi zorunlu bulunmayan vekilin seçilmiş belediye meclisi üyeleri arasından atanması sakıncalı sayılamaz. Yasa koyucu, dava konusu maddenin birinci fıkrasındaki geçici boşalmaların, ikinci fıkra kesin-sürekli boşalmanın önlemini almıştır. Olağanüstü olarak nitelendirilebilecek durumdaki atama, vesayet hakkının gereği olduğundan ve boşalma durumuna bağlı bulunduğundan dava konusu ibarenin Anayasa'ya aykırılığı söz konusu olamaz. 403

752

674 sayılı KHK ile 5393 sayılı belediye kanununun 45. Maddesine yapılan ekleme buraya kadar belirlediğimiz çerçeveden önemli bir kırılmaya karşılık gelmektedir. Zira adı geçen düzenlemeye göre, “belediye başkanı veya başkan vekili ya da meclis üyesinin terör veya terör örgütlerine yardım ve yataklık suçları sebebiyle görevden uzaklaştırılması veya tutuklanması ya da kamu hizmetinden

402AYM ,Esas Sayısı: 1987/22,Karar Sayısı: 1988/19, Karar Günü: 13.6.1988, R.G. Tarih-Sayı :15.07.1988-19873

403AYM ,Esas Sayısı: 1987/22,Karar Sayısı: 1988/19, Karar Günü: 13.6.1988, R.G. Tarih-Sayı :15.07.1988-19873

yasaklanması veya başkanlık sıfatı veya meclis üyeliğinin sona ermesi hallerinde büyükşehir ve il belediyelerinde İçişleri Bakanı, diğer belediyelerde vali tarafından Belediye başkanı veya başkan vekili ya da meclis üyesi görevlendirilmesine” imkan tanınmıştır. Maddenin devamında “görevlendirilecek kişinin seçilme yeterliğine sahip olması şartı getirilmekte”, “görevden uzaklaştırılan veya tutuklanan belediye meclisi üyesinin istifa etmesi halinde de bu fıkra hükümlerinin uygulanacağı” belirtilmekte, “bu fıkra gereğince belediye başkanı veya başkan vekili görevlendirilen belediyelerde bütçe ve muhasebe iş ve işlemlerinin valilik onayı ile defterdarlığa veya mal müdürlüğüne gördürülebileceği”, “bu belediyelerde belediye meclisinin, başkanın çağrısı olmadıkça toplanamayacağı”, “meclisin, encümenin ve komisyonların görev ve yetkilerinin belediye encümeninin memur üyeleri tarafından yürütüleceği” hükme bağlanmaktadır.

Yukarıda atıf yapılan kanun hükümleri ile Anayasa Mahkemesi kararları olağan zamanlara ilişkindir. Oysa 674 sayılı KHK bir olağanüstü hal kararnamesidir. Düzenlemenin OHAL ve KHK ile sınırlı kalması durumunda Anayasa Mahkemesi denetimine kapalı olması Anayasa hukukunun bir gereğidir. Ancak KHK’nın düzenlemesi 10.11.2016 tarih ve 6758 sayılı Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Düzenlemeler Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabul Edilmesine Dair Kanunun 34. maddesi ile yasalastırılmıştır. Başka bir deyişle KHK artık doğrudan kanun maddesi niteliğindedir. Düzenlemeye karşı Anayasanın 151. maddesindeki kısıtlar dahilinde iptal davası açılabilmesi mümkündür. Ancak bu gün itibariyle Anayasa mahkemesine herhangi bir başvuru yapılmadığından mahkeme kararı üzerinden bir tartışma açmak mümkün değildir. Öte yandan düzenleme, Anayasa Mahkemesinin geçmiş içtihatları çerçevesinde incelendiğinde Anayasaya aykırı bulunma ihtimali yüksek bir düzenleme olduğu söylenebilir.

Yukarıda sözü edilen Mahkeme kararında belediye başkanlarının belediye meclisi içinden bir başkanvekili görevlendirmesini ve belediye başkanlığı ve başkanvekilliğinin aynı zamanda boşalması halinde, yeni başkan görevine başlayıncaya kadar il merkezi belediyelerinde İçişleri Bakanı, diğer belediyelerde valiler tarafından meclis üyeleri arasından bir başkanvekili atanmasını Anayasaya aykırı bulmayan mahkeme, aynı kararında “Belediyelerin seçilmiş organları veya bu organların üyeleri hakkında görevleri ile ilgili bir suç sebebi ile soruşturma veya kovuşturma açılması halinde, İçişleri Bakanı geçici bir tedbir olarak, kesin hükme kadar bu organları veya organların üyelerini görevden uzaklaştırabilir” hükmünün ardından 1580 sayılı kanunun 93. Maddesine eklenen, “Bu durumda bakanın teklifi Başbakanın onayı ile kesin hükme kadar meclis üyeleri arasından geçici olarak bir başkan görevlendirebilir” hükmünü Anayasaya aykırı bulmuş ve iptal etmiştir.

...Dava konusu fıkra, üçüncü fıkradaki "görevden uzaklaştırma" durumunda geçici olarak bir başkanın görevlendirilmesini öngörmektedir. Sorun, "görevlendirme" gereğinden değil, Bakanın teklifi ve Başbakanın onayı ile yapılmasından doğmaktadır. Uzaklaştırma durumu, Anayasa'nın 127. maddesinin dördüncü fıkrasının tanıdığı yetkiye dayanmakla birlikte, uzaklaştırılanın yerine doğrudan görevlendirme, bu uzaklaştırmanın doğal sonucu olarak karşılanamaz. Uzaklaştırmaya yetkili olan makamla, görevlendirmeye yetkili olan makamı "aynı makam" saymak 127. maddenin amacı ve anlamı karşısında olanaksızdır. Merkezî yönetimin vesayet yetkisini 127. maddenin beşinci fıkrasının sınırladığı durumlar dışına taşımak, yerel yönetim ve yerinden yönetim ilkelerini yadsıma görünümündeki düzenlemelere geçerlik tanımak düşünülemez. Yönetimsel ilişkilerde hiyerarşik bağlantının olur vereceği yetki, seçimi temel edinmiş özerk kuruluşlarda geçerli olamaz. Belediye meclisinin çoğunluğu dışında herhangi bir üyesinin siyasal nedenlerle, hukukla bağdaşmayan amaçlarla başkan olabilmesine yol açan düzenleme, merkezî yönetimin vesayet dışı müdahalesine açık çağrıdır. Bu belirlemeyi merkezî yönetimin siyasal kimlikli organlarına yaptırmak Anayasa'ya aykırıdır. Atamanın geçici ya da sürekli olması sonucu etkilemediği gibi, soruşturma ve kovuşturma açtırmak, bu nedenlerle görevden uzaklaştırmak olanağı her zaman bulunduğundan "geçici" atama, "sürekli" atamaya da dönüşebilir. Bu nedenlerle düzenleme Anayasa'nın 127. maddesine aykırıdır. 404

Kararda iptal gerekçesi iki ayrı başlıkta temellendirilmektedir. İlk olarak belediye başkanlığının boşalması durumunda, yerine yapılacak görevlendirmelerde, - görevlendirme meclis üyeleri arasından yapılacak olsa bile- uzaklaştırmaya yetkili makamla, görevlendirmeye yetkili makamın aynı olması Anayasaya aykırılık nedeni olarak kabul edilmektedir. İkinci olarak merkezi idarenin müdahalesi sadece zorunlu durumlarda ve geçici olarak yapılacak görevlendirmelerde mümkün görülmekte, bunun dışındaki hallerde ise boşalan belediye başkanlığının yerine belediye meclisinin seçim yapmasının, yerinden yönetim ilkesine uygun olduğu vurgusu yapılmaktadır.

Belediyelerin seçilmiş organları üzerinde vesayet yetkisinin nasıl kullanılacağı, kim tarafından kullanılacağı, gibi sorulara verilen cevaplar, bir mahalli idare birimi olan belediyelerin iki temel fonksiyonu ile de yakından ilgilidir. Zira belediye organları üzerinde kullanılacak vesayet yetkisi, hizmetlerde aksama olmaması ve/veya yerinden yönetim ilkesi gereğince yerel özerklik ve dolayısıyla yerel demokrasinin ilkelerine uygun olarak yerine getirilmelidir. İdari vesayet amacına yönelik bir hukuki düzenleme, her zaman her iki gerekliliği de birlikte karşılayamayabilmektedir. Bu paradoksun en somut örneği 674 sayılı KHK'da görülmektedir. Zira adı geçen KHK ile yapılan düzenlemelerde belediyelerin

demokrasi kurumu ile olan ilişkisinden ziyade hizmet sunma boyutunun gözetildiği açıktır. Literatür ve Anayasa Mahkemesi içtihatlarında belediyelerin sahip olduğu yerel özerklik ilkesinin gereği olarak, yapılacak düzenlemelerin yerinden yönetim ilkesi esasına göre düzenlenmesi gerekliliği en temel ilke olarak tespit edilmiştir.

1982 anayasasının 127. maddesinde yerel yönetimler; il, belediye veya köy halkının mahallî müşterek ihtiyaçlarını karşılamak üzere kuruluş esasları kanunla belirtilen ve karar organları, gene kanunda gösterilen, seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan kamu tüzelkişileri olarak tanımlanmış ve mahallî idarelerin kuruluş ve görevleri ile yetkileri, yerinden yönetim ilkesine uygun olarak kanunla düzenlenir hükmü getirilerek yasa koyucunun bu idarelerle ilgili tasarrufuna bir sınırlama getirilmiştir. Anayasanın 127. Maddesinin ilk fıkrası tek başına değerlendirildiği zaman belediyelerde, seçimle belirlenmesi zorunlu olan organın belediye meclisleri olarak tespit edileceği açıktır. Zira belediyelerde karar organı sıfatını haiz olan organ, belediye meclisleridir. Bu sebeple de bir yürütme organı olan belediye başkanının ilgili fıkra gereğince seçimle belirlenmesinde anayasal bir zorunluluk olmadığı söylenebilir. Fakat her ne kadar belediye tüzel kişiliğinin yürütme organı olan belediye başkanının seçimle belirlenmesi gerekmediği düşünülse de 127. Maddenin ikinci fıkrasında yer alan ve mahalli idarelerle ilgili düzenlemelerin ancak yasa ile yapılabileceği ve yasa koyucunun da bu tasarrufunda yerinden yönetim ilkesine uygun davranması gerekliliği vurgulanmıştır. Bu vurgunun doğal sonucu olarak da belediye başkanlarının halk tarafından seçilmesi yönündeki yasal düzenlemeyi ortadan kaldıracak ya da değiştirecek bir değişikliğin Anayasaya aykırı olabileceği düşünülebilir. Zira belediye organlarının tamamının halk tarafından seçilmesi demokratik yerel yönetim ilkesi açısından daha tutarlı bir yoldur. Bunun yerine bazı organların atama ya da görevlendirme ile belirlenmesi ise demokratik kaygılardan ziyade hizmetlerin aksamadan yürütülmesi saikinin bir sonucu olarak görülmelidir. Anayasa mahkemesi kararlarında yüksek mahkemenin bu konuda her iki ilkeyi de gözetken kararlar verdiği görülmektedir.

Aslında 674 sayılı KHK ile getirilen düzenleme ülkemizde 15 Temmuz darbe girişimi ile ilan edilen OHAL kararından önce tartışılmaya başlanmıştır. Özellikle PKK/PYD terör örgütüne yakınlığı bilinen ve bu terör örgütleri ile arasına mesafe koymayan/koyamayan siyasi partiler ve bu siyasi partilerin belediye başkanlığını yürüttüğü yerlerde adına “hendek siyaseti” denen bir dönem yaşanmıştır. Bu kapsamda belediyeler sahip oldukları kamu kaynaklarını terör örgütünün hizmetine sunarak devlete karşı yürütülen şehir ayaklanmasını desteklemişlerdir. Belediyeye ait imkanlarla kent içine güvenlik güçlerinin girişini hendek ve barikatlar kazarak engellemişlerdir. Diğer taraftan belediye bünyesinde terör örgütü mensuplarını istihdam etmek sureti ile terör örgütüne finansman kaynakları tahsis ettikleri de bilinmektedir. Hatta dönemin başbakanı tarafından HDP’li belediyelerde personel

giderlerinin toplam belediye gelirlerinin yüzde doksanına ulaşmış durumda olduğu da ifade edilmiştir. Diğer taraftan tüm kaynaklarını terör örgütünü finanse etmek için kullanan bu belediyelerin kendi görev alanları içinde sunmakla yükümlü oldukları mahalli ve müşterek nitelikli hizmetleri de sunmadıkları her fırsatta dile getirilmiştir.

Her ne kadar 5393 sayılı kanun yukarıda kısaca özetlenen duruma karşı idari vesayet mekanizmaları geliştirmiş olsa da HDP'li belediyelerin bu mekanizmaları da yine kanunların arkasından dolaşarak bertaraf ettiği bilinmektedir. Örneğin, 5393 sayılı Belediye Kanunun 49. Maddesiyle Belediyelerin personel harcamalarına sınır getirilmiştir. Buna göre “belediyelerin personel harcamalarının üst limiti son yıl bütçe gelirlerinin yüzde otuzunu aşamaz. Bu oran nüfusu on binin altında olan belediyelerde yüzde kırk olarak uygulanır”. Yine aynı hükme göre “yıl içerisinde aylık ve ücretlerde beklenmedik bir artışın meydana gelmesi sonucunda personel giderlerinin söz konusu oranları aşması durumunda, cari yıl ve izleyen yıllarda personel giderleri bu oranların altına ininceye kadar yeni personel alımı yapılamaz. Yeni personel alımı nedeniyle bu oranın aşılması sebebiyle oluşacak kamu zararı, zararın olduğu tarihten itibaren hesaplanacak kanunî faiziyle birlikte belediye başkanından tahsil edilir”. Kanunun belediye personel harcamalarına ilişkin getirdiği bu sınırlamaya rağmen adı geçen belediyelerde personel harcamalarının yüzde doksanları bulduğuna yönelik tespiti mümkün kılan, belediyelerin bu kanuni engeli hizmet alımı yolu ile taşeron firmalar üzerinden istihdam yaratarak aşmış olabilecekleri gerçektir.

Diğer taraftan belediyelerin sunmakla yükümlü oldukları hizmetleri sunmaktan imtina etmeleri halinde, 5393 sayılı Belediye Kanunu hizmetlerde aksama sorununa yönelik de bir çözüm geliştirmiştir. Kanununun 57. maddesine göre, özetle belediyeler görevlerini yerine getirmedikleri için halkın sağlık, huzur ve esenliğini hayati derecede olumsuz etkilediğinin İçişleri Bakanlığının talebi üzerine yetkili sulh hukuk hâkimi tarafından belirlenmesi durumunda İçişleri Bakanı, hizmetlerde meydana gelecek aksamanın giderilmesini, hizmetin özelliğine göre makul bir süre vererek belediye başkanından isteyebilir. Belediye başkanı buna rağmen hizmetlerdeki aksamayı gidermezse bu durumda İçişleri Bakanı o beldede aksayan hizmetlerin sunumunu, öncelikle belediye araçları ile, yeterli olmazsa diğer kamu kurumlarının imkanları ile sunmasını ve o belediyeye isabet eden genel bütçe vergi gelirleri payından bu hizmet sunumunu fonlamasını validen isteyebilir.

Olağan dönemlerde ortaya çıkacak bu tür aksaklıklar için geliştirilen bu idari vesayet mekanizmalarının etkin kullanılması durumunda yerel yönetimlerin sahip olması gereken “idari özerklik” ayrıcalığından ödün vermeden idarenin bütünlüğü sağlanabilecektir. Zira belediye personel harcamaları için getirilen yüzde otuz

sınırının hizmet satınalma yolu ile taşeronlar üzerinden aşılmasına karşı merkezi idare, İçişleri Bakanlığı eliyle ya da Sayıştay denetimi yolu ile bu hizmet satınalmalarının kamu zararı oluşturup oluşturmadığını denetleyebilir ve bu sebeple gerçekleşen terör örgütünün finanse edilmesi uygulamasını engelleyebilir. Diğer taraftan terör örgütü mensubu belediyelerin gerek kaynaklarını başka amaçlar için kullanmaktan dolayı yeterli kaynağı kalmadığı için ve gerekse belde halkını devlete karşı konuşturmak için sunmakla yükümlü oldukları hizmetleri sunmamalarından kaynaklanan hizmetlerde aksama da 57. madde düzenlemesinin etkin kullanılması halinde aşılabilecek aksaklıklardır. Başka bir deyişle kanun koyucunun merkezi idareye bu tür durumlarda yeterli hukuki aracı sağladığı görülmektedir.

Ancak bir kez daha belirtilmelidir ki yukarıda sözü edilen hükümler ve Anayasa Mahkemesi içtihatları olağan dönem hükümleri olarak değerlendirilmelidir. Kanunların konuldukları tarihlerde öngörülme-yen ya da uygulama içinde zamanla ortaya çıkan gelişmeler yeni tedbirler almayı gerektirebilmektedir. 674 sayılı KHK'ye konu olan düzenleme adı üstünde bir olağanüstü hal düzenlemesidir. Kanun koyucuyu bu tür bir tedbiri almaya iten temel saikin kanunun olağan duruma yönelik düzenlemelerinin yetersiz kalması olduğu açıktır. Başkanın ya da meclis üyesi/üyelerinin terör veya terör örgütlerine yardım ve yataklık gerekçesiyle görevden uzaklaştırıldığı durumlarda meclisin kendi içinden başkan ya da başkanvekili seçerek görevine devam etmesinin suç konusu eylem ve işlemleri durdurmayaacağı düşünüldüğü için radikal bir yöntemin tercih edildiği söylenebilir. Nitekim 45. maddeye eklenen hükümde yer alan "belediye meclisinin görevlendirilmiş belediye başkanı toplantıya çağırmadıkça toplanamaması" ibaresi bu yaklaşım biçiminin bir sonucu olarak okunmalıdır.

757

Sonuç

Anayasa Mahkemesinin tanımına göre hukuk devleti; "insan haklarına saygılı ve bu hakları koruyan, toplum yaşamında adalet ve eşitliğe uygun bir hukuk düzeni kuran ve bu düzeni sürdürmekle kendini yükümlü sayan, bütün davranışlarında hukuk kurallarına ve Anayasaya uyan, işlem ve eylemleri yargı denetimine bağlı olan devlet" demektir.⁴⁰⁵ Hukuk dışı bir yapılanma olan terör örgütü ile mücadelede hukuk kuralları içinde mücadele etmek zorunda olması devletlerin en temel çelişki alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu çelişkinin varlığı hukukun üstünlüğü ilkesinden vazgeçmeyi gerektirmemelidir.

405 AYM, Esas Sayısı: 1984/1, Karar Sayısı: 1984/2, Karar Günü: 1/3/1984, R.G. Tarih-Sayı :01.05.1984-18388

Yerel yönetimler yerel kamu hizmeti üretmenin olduğu kadar demokratik siyasal yaşamın da ayrılmaz parçalarıdır. Bu kurumların idari özerklik sahibi olmaları devletin bölünmesine neden olmaz. Her ne kadar özerklik kimi zaman “ürkütücü” bir içeriğe sahipmiş gibi algılansa da idari özerklik uhdesinde siyasi özerklikle ilgili kavramlar ve uygulamalar içermez. Sadece kamu hizmetlerinin sunumu için alınmış kararların uygulanması esnasında serbest olmayı içerir. Bu kapsamdaki bir uygulamanın dahi siyasi bir içeriğe taşınması, ya da uygulamada aksamaların yaşanması ihtimaline karşı da idarenin bütünlüğünü sağlayacak idari vesayet mekanizmaları geliştirilmiştir. Bu nedenle idari açıdan özerk olan yerel yönetimlerin bu özerkliklerini keyfilik ya da bağımsızlık olarak pratiğe taşımaya teşebbüs etmeleri yönündeki hukuk dışı uygulamalarına, devletin hukukun dışına çıkarak değil hukuk içinde kalarak sahip olduğu idari vesayet yetkilerini etkin kullanarak çözüm üretebilir.

Bu çerçevede boşalan belediye başkanlıklarına yapılan görevlendirmelerin OHAL ile sınırlı kalması hukuk devleti tanımına uygun olacaktır. Olağan dönemlerde yukarıda örnekleri verilen olağan vesayet uygulamalarının etkin kullanılması halinde sorunların büyük oranda çözülebileceği söylenebilir. Burada kritik soru belediye organlarının görevden terör nedeniyle uzaklaştırılması durumunda ne yapılması gerektiğidir.

Her ne kadar 674 sayılı KHK, FETÖ/PDY terör örgütü tarafından gerçekleştirilen 15 Temmuz darbe girişimi neticesinde ortaya çıkmış olsa da Belediye Kanununa eklenen hükümlerin ağırlıklı olarak HDP’li belediyelerde uygulandığı bilinen bir gerçektir. HDP uzun yıllardan bu yana terör sorunuyla uğraşan ülkenin özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki belediyelere sahip bir partidir. Yukarıda da verilen örneklerden anlaşılacağı üzere bu partiye ait belediyelerin terör örgütü PKK ile bağlantısı uzun yıllardan beri ortadadır. Aslında merkezi idare 15 Temmuz öncesinde de bu belediyelerle daha etkin mücadele kapsamında OHAL KHK’leri ile getirilen düzenlemelere yönelik düzenlemeler yapma iradesini ortaya koymuştu. Olağan dönemde gerçekleştirilecek bu tür bir düzenlemenin yerinden yönetim ilkesine aykırı olması ve bu durumun gerek iç hukuk ve gerekse uluslararası hukuk açısından bir dizi sorunlar içermesinden dolayı merkezi idarenin bu konudaki söylemleri irade beyanından öteye geçememiştir.

Sonuç olarak şunu söyleyebilmek mümkündür. Bir ya da birden fazla bölgeyle sınırlı kalan terör sorunlarında kısmi OHAL düzenlemeleri ile 45. maddeye eklenen hükmün uygulanabilmesine imkan olacaktır. Anayasanın 119. Maddesi Cumhurbaşkanı başkanlığında toplanan Bakanlar Kuruluna yurdun bütününde olabileceği gibi bir veya birden fazla bölgesinde de olağanüstü hal ilan edebilme yetkisi vermiştir. Başka bir deyişle vesayet yetkisinin kullanılacağı kısmi bir alanda

OHAL ilan edildiğinde vesayet yetkisinin bu boyutta kullanılması mümkün hale getirilebilir.

Ancak unutulmamalıdır ki ülkenin bir başka kentindeki bir başka belediye organı (başkan ya da meclis) da terör suçuyla görevden uzaklaştırılabilir, tutuklanabilir, kamu hizmetinden yasaklanabilir veya başkanlık sıfatı veya meclis üyeliğinin sona ermesine karar verilebilir. Örneğin İstanbul, İzmir ya da başka bir kentte bir belediye başkanı terör suçuyla görevden uzaklaştırıldığında demokratik bir usulle seçilen ve terörle ilişkisi bulunmayan meclisin cezalandırılmasının bir anlamı olmayacaktır. Bu tür durumlarda 5393 sayılı yasada belediye başkanlığının boşalması durumunda yapılacak işlemleri düzenleyen 45 ve 46. maddesindeki diğer hükümler çerçevesinde uygulama yapılarak meclis içinden başkan ya da başkan vekilinin seçilmesi yerel demokrasi ilkesine uygun olacaktır.

Öte yandan 45. Madde çerçevesinde terör suçu nedeniyle görevden uzaklaştırılan başkanların yerine yapılan görevlendirmelerde, görevlendirilen kişilerin siyasi kimlik taşımayan kişilerden seçilmesinin uygun olacağı söylenebilir. Nitekim Eylül 2016 tarihinden bu yana yapılan görevlendirmelerde bu hassasiyetin gösterildiği görülmektedir. Görevden alınan belediye başkanları yerine yapılan görevlendirmelerde daha çok kaymakam ya da vali yardımcılarını başka bir deyişle bürokratlar görevlendirilmektedir.

SIEGE of SARAJEVO: CRISIS, CONTAINMENT and CHANGEOVER (1992-1995)

Muhammad Yaseen NASEEM●

Amine YAVUZ●

Abstract

Weak Socialist Federal Republic of Yugoslavia gave birth to various independent states from 1990 to 1992. Among those territorial constituencies, the people of Socialist Republic of Bosnia-Herzegovina announced their independence through realizing their universal right of self-determination by harnessing the existing democratic process in the country. Resultantly, Yugoslavian administration ordered to its defense forces to maintain its degenerating territorial integrity and political sovereignty in the target regions. Even, Bosnian Serbs in assistance of Serbian and Yugoslavian Administrations also had started an armed conflict from within to dismantle the premature independence of the nation for challenging and occupying the legitimacy of the existing political set-up of the country to which they lost at ballot & box earlier. Consequently, these forces had besieged the capital of the country named Sarajevo (1992-1995) and started unconventional warfare through conventional weapons with the unorganized and unprepared defense forces of the country and its innocent unarmed civilians too. The humanitarian and security crisis had attracted the competitive civil and armed aid from various international actors to lead the conflict till its logical end. Hence, all parties of the conflict were significantly empowered to maneuver their targets effectively. Later, the United Nations had intervened to solve the crisis through requesting NATO forces (1995) for conducting precise air strike at target regions to retreat and propel the illegitimate forces of occupation from Sarajevo and other parts of the country. A Dayton Peace Agreement was signed between key global, regional and local shareholders and

760

●. University of Sakarya, Middle East Institute, Turkey.
muhammad.naseem@ogr.sakarya.edu.tr ; readinghabit8university@gmail.com
●●. University of Sakarya, Department of International Relations, Turkey.

stakeholders of the conflict to formally conclude it legitimately. The target armed conflict made the country economically dependent, politically unstable, administratively weak, and socially frustrated in those years. The target piece of writing had been organized with an independent academic vision to narrate the target crisis along with tools of its containment, and finally the process of democratic changeover in Bosnia-Herzegovina.

Key Words: Yugoslavia, Right of Self-Determination, Siege of Sarajevo, international actors, Dayton Peace Agreement.

Introduction

In its modern history, Bosnia-Herzegovina⁴⁰⁶ had remained part of Ottoman Empire since 1463 to 1878. Then, it was ruled by Austro-Hungarian Empire since 1878 to the early years of First World War. Later on, Socialist Federal Republic of Yugoslavia (SFRY)⁴⁰⁷ accessed it from 1945 to 1989 (Andjelic, 2005). Powerful influence Union of Soviet Socialist Republics (USSR) started decomposing in 1980s in the region. Resultantly, SFRY also proved as a rougher demonic entity. There fore ,various suppressed issues and problems started becoming significant to the local people. They had recognized the weaknesses and limitations of administrative units of SFRY. Even, internal democratic realization of the people had empowered them to start a massive struggle for their independence through political means, such as; compel to the existing regimes for democratic process of change in political leadership, participation into general elections, referendum etc.

There were many political reasons of dismemberment of SFRY, among which a strong social construct of religion and ethnicity based nationalism was hugest an all factors. Although, local people remained peaceful to achieve their political objectives, but Bosnian Serbs (later formed Bosnian Serb Army), armed forces of former SFRY and Socialist Republic of Montenegro launched their combined offensive upon peaceful and unarmed citizens of the Bosnia-Herzegovina, where siege of Sarajevo (capital of the country) was a significant event in the history of warfare and democracy. It was an organized attempt to sabotage the national will and sovereignty of democracy of Bosnians, who had won their political freedom through participation into first ever held general elections (1991) and referendum (1992) in the

⁴⁰⁶According to fast facts and figures organized by UNDP (2012), *Federation of Bosnia Herzegovina* possess 3,883,916 people on its territorial integrity of almost 51 thousands square kilometer. Its GDP was seventeen billion US dollars. Its capital is Sarajevo. It shares its borders with Croatia, Serbia, Montenegro and Adriatic Sea.

UNDP. (2012). *Renewable Energy Snapshot: Bonia & Herzegovina*. United Nations Development Program.

⁴⁰⁷It was based on *Socialist Republic of Bosnia-Herzegovina, Socialist Republic of Croatia, Socialist Republic of Macedonia, Socialist Republic of Montenegro, Socialist Republic of Serbia, and Socialist Republic of Slovenia*.

country. Besides of all these attempts of international military coup (because first democratic President of the country named Alija Izetbegovic was arrested by occupation forces), the local people were determined and united under their political leadership for making an independent government in Bosnia-Herzegovina(Marija Kamber, 2016).

The target piece of writing had been organized with an independent academic vision to narrate the target crisis along with description of tools of its containment, and finally the efforts for successful democratic changeover in Bosnia-Herzegovina. The main focus of the article is to describe the significance of siege of Sarajevo, which remained an icon of the war in Bosnia-Herzegovina.

Social Construct of Reality of Bosnia-Herzegovina

Triangular territorial integrity of Bosnia-Herzegovina was (is) strategically important in the Western Balkan region. Its population was (is) ethnically composed of Bosnia's, Serbs and Croats, which were (are) mostly recognized on the basis of their religious beliefs, such as; Muslims, Orthodox Christians and Catholic Christians respectively (Pavlowitch, 1996). Categorically, the population of the country could be identified in the census 1991 on the basis of their religious identity, where Bosnia's (Muslims) were counted as 43.5%, Serbs(Orthodox Christians)as 31.2%, and Croats(Catholic Christians) as 17.4% of total population of the country. Among the remaining population, almost 8% were Yugoslavs as significant ethnic minority there (Tuathail, 2009).

People of Bosnia-Herzegovina have a great history of multiculturalism and ethnic cohesion in them. Even, before emergence of European construct of nationalism (dividing factor), the target population had not experienced of major or protracted ethnic violence, sub-nationalist movements, or dividing politics in the region. Basically, it was an Ottomans heritage of inclusiveness and mutual coexistence, where multiple ethnicities and minorities lived with peace that definitely had guaranteed the cultural survival of those entities too. Furthermore, the local majority population was not Muslim originally, but they had accepted Islam, particularly in the period of Ottomans administration there. So, people had a strong perception of very close social relationship with each other. Although, communist regime of Socialist Federal Republic of Yugoslavia had tried its best to alter the original or ethnical identity of the people though nationalization of their education system and promoting the idea of non-ethnical national cohesion, but its efforts remained fail there(Pavlowitch, 1996).

State of Politics in Bosnia-Herzegovina

Socialist Republic Bosnia-Herzegovina had been governed by a single political party named League of Communists of Bosnia-Herzegovina (SKBiH), which adopted the constitution of the country in 1974 that had a unique model of having a multimember presidency in Bosnia-Herzegovina. It was a totalitarian regime, which never had required a popular majority for gaining legitimacy, but was ruling upon the basis of just so-called socialist values. The capacity of dictatorial administrative system of the country was exposed in the second half of 1980s, when people started protests and expression of hate to the regime against not fulfilling their basic needs timely. It had bad economic conditions, because of circular debt, high rate of unemployment and inflation, low growth of production, and lack of political will of the government to take responsibility to solve these problems effectively.

Resultantly, it announced its program of democratization and civilianization of its dictatorship through holding general elections in the country (1991). First of all, it had introduced an amendment in the constitution (no. LIX-LXXX) to give freedom to its citizens for formation of political parties, and made it compulsory that those parties must not be based upon ethno-religious identities, but it was not followed by potential political leadership of the country (Kapıdzıç, 2015). It must be noted that General Elections of 1991 in Socialist Republic of Bosnia-Herzegovina were turning point in its history, when its people voted to their ethno-religiously political parties to decide their national future democratically (Tuathail, 2009).

Administration set 18 November 1990 as a day for general elections for electing public represent actives for two chambers of their legislative houses. One chamber was for multi-member presidency named Presidency of Social Republic of Bosnia-Herzegovina. It must select 7 members, which had to be taken from three leading political parties of the elections. Second chamber was Parliament, which had two councils. One was, Council of Citizens of the Bosnia-Herzegovina Parliament. It had to elect 130 public representatives. It was one of the significance of this Council that its representatives had to be elected through proportional representation. Second council was Council of Municipalities of the Bosnia-Herzegovina Parliament, which had to elect 110 public representatives, who had to be elected in two rounds of elections.

Amongst the significant ethno-religious political parties, there were; Party of Democratic Action (SDA) representing Bosnia's (Muslims), Serbian Democratic Party (SDS) representing Serbs (Orthodox Christians), and Croatian Democratic Union of Bosnia-Herzegovina (HDZBiH) representing Croats (Catholics Christians). Similarly, the ruling party had (changed its name and) also entered into elections, as; League of Communists-Party of Democratic Change (SK-SDP), and another non-ethnic party

named Union of Reform Forces of Yugoslavia, which was an ally of ruling political party (SRSJ). It was the significance of that general election, which had reached to its high turnout as 78.1% of total population of Socialist Republic of Bosnia-Herzegovina.

Amid all of the political parties, Party of Democratic Action (SDA) representing Bosnia's (Muslims) took the highest fraction of vote (31.28%), and won highest percentage of seats (33.08%) as 43 out of 130 seats at Council of Citizens of the Bosnia-Herzegovina Parliament. Similarly, Serbian Democratic Party (SDS) representing Serbs (Orthodox Christians) took second highest fraction of vote (26.14%), and won second highest percentage of seats (26.15%) as 34 out of 130. Likewise, Croatian Democratic Union of Bosnia-Herzegovina (HDZBiH) representing Croats (Catholic Christians) took third highest fraction of vote (16.09%), and won third highest percentage of seats (16.15%) as 21 out of 130. Resultantly, the ruling party named League of Communists-Party of Democratic Change (SK-SDP) took fourth highest fraction of vote (12.39%), and won fourth highest percentage of seats (11.54%) as 15 out of 130. Subsequently, Union of Reform Forces of Yugoslavia (SRSJ) took fifth highest fraction of vote (8.47%), and won fifth highest percentage of seats (9.23%) as 12 out of 130. Hence, remaining political parties were unable to take significant majority in the council.

764

Similarly, among all of the political parties at Council of Municipalities of the Bosnia-Herzegovina Parliament, Party of Democratic Action (SDA) representing Bosnia's (Muslims) took the highest fraction of vote (44.0%), and won 43 seats out of 110 seats. It was the significance of this political party that it also had won the seat of Sarajevo City Council for Presidency too. Similarly, Serbian Democratic Party (SDS) representing Serbs (Orthodox Christians) took second highest fraction of vote (23.5%), and won 38 seats out of 110. Likewise, Croatian Democratic Union of Bosnia-Herzegovina (HDZBiH) representing Croats (Catholic Christians) took third highest fraction of vote (16.09%), and won 23 seats out of 110. Resultantly, the ruling party League of Communists-Party of Democratic Change (SK-SDP) took fourth highest fraction of vote (9.4% in first round, and 7.5% in second round), and won 4 seats out of 110. It was significant that ruling party did not win any seat in first session of round. Similarly, Union of Reform Forces of Yugoslavia (SRSJ) took fifth highest fraction of vote (7.1% in first round, and 4.2% in second round), but won only 1 seat out of 110. Remaining parties were unable to take significant majority in the council (Kapıdzıç, 2015).

These general elections were predicting Bosnia-Herzegovina as an independent Republic in its near future. Although, there was a clash in priorities between all political parties, but most of them had a unity of thoughts for a pluralistic model of ethnic political leadership and their communities. They were also convinced to win

independence from moral, economic and political corruption of the existing dictatorial Yugoslav regime (Barutciski, 1996).

In short, nationalist or ethno-religious political parties had won 202 seats out of 240 seats at both chambers, where 84.2% were at the Council of Municipalities and 75.3% at Council of Citizens. Categorically, Party of Democratic Action (SDA) had led all of the ethno-religious or non-ethno-religious political parties by winning 86 seats. Similarly, Serbian Democratic Party (SDS) won 72 seats, Croatian Democratic Union of Bosnia-Herzegovina (HDZBiH) won 44 seats. So, it was definite that future government would be based upon majority of ethno-religious political parties of Bosnia-Herzegovina. Even, there was no significant share of non-ethno-religious or Socialist parties in the Presidency and Parliament, except party of Serbian Democratic Party (SDS) representing Serbs (Orthodox Christians) (Andjelic, 2005).

Peak of Political Crisis

It must be noted that political crisis in the Socialist Federal Republic of Yugoslavia was not new, but it grown in early 1980s and became significant in the second half of the decade, when a Serbian political leader named Slobodan Milosevic announced in mid-1989 that Serbs must lead Socialist Federal Republic of Yugoslavia dominantly. Later, the political maturity of nationalism provided opportunity to the people of Socialist Republic of Croatia and Socialist Republic of Slovenia to declare their independence after winning their general elections in 1991. Resultantly, Yugoslav National Army (JNA) tried to reverse the process in the Slovenia, but failed in against of the democratic determination of Slovenians (Johstone, 2010). Then, it had launched its offensive upon newly found Republic of Croatia, but European Economic Community and United Nations had recognized the independence of both states in the same year (1991).

In that scenario, the political leadership (other than Serb ethnic political leadership) of Socialist Republic of Bosnia-Herzegovina also had started manifestation of its political vision towards determining the future of the country as an independent state from Socialist Federal Republic of Yugoslavia (Kapur, 2002). Later, referendum held in 1992 (with 64% turnout), which also reinforced the results of elections (held in 1991) as the collective democratic will of the people of Bosnia-Herzegovina for independence from dictatorial rule of Yugoslavia.

Hence, Bosnia-Herzegovina was recognized by European Economic Community and USA in April 1992. Subsequently, the political leadership of Serb Democratic Party (SDS) preempted to other political partners of its country and declared Serb majority areas as their autonomous part of territorial integrity of refashioned state of Federal Republic of Yugoslavia, where Serbia and Montenegro were about to inherit all of the

political and military in heritage of Socialist Republic of Yugoslavia in 1992(Tuathail, 2009).

Democracy and People of Bosnia-Herzegovina at bitter Trial

Unexpected political failure of Yugoslav administration and hostility of Bosnian Serbs had led them for armed offensive through local Serb militias (later formed Bosnian Serb Army), paramilitary faces of Serbia and Yugoslav National Army (JNA) to exercise military coup against the newly introduced democracy in Bosnia-Herzegovina. It was significant development that these forces hearted mostly to Bosnia's (ethnic population of Muslimism Bosnia-Herzegovina), but at the same time, they had not left safe and sound to other ethnic communities of Bosnia-Herzegovina too. Therefore, those communities also had joined their national freedom/resistance movement and fought with occupation forces and coup exercisers as shoulder to shoulder along with majority ethnic entities of their country(Karcic, 2013). The cost of democracy was much higher for the people of Bosnia-Herzegovina, where more than 150,000 people lost their lives and many got severe temporary and permanent injuries. There were about 2.7 million refugees, who just benefitted by United Nations High Commission rate for Refugees (UNHCR), and many were internally displaced or migrated to other countries too (Curtis, 2010).

766

Containment of Siege of Sarajevo

The occupation forces had besieged the capital of Bosnia-Herzegovina named Sarajevo. Professional shooters along with their snipers and artillery guns had encircled the main buildings of the government and hills around the city (Walker, 2012). Besides of these developments, they used heavy fire of their modern artillery to stop the process of state formation in the capital of the country⁴⁰⁸(Karcic, 2013).

Siege of Sarajevo was started in April 1992 and ended in February 1996 (1479 days). Momentum of the crisis can be estimated that United Nations General Assembly had passed 46 resolutions to address the situation in Bosnia-Herzegovina in its 3-year conflict and to facilitate the humanitarian work there. Almost 12000 flights were organized to provide food, medicine and other lifesaving products as transferred only for Sarajevo(Cutts, 1999). Besides of a large number of missing persons, internally displaced people, and refugees; there were more than 10000 people were

⁴⁰⁸ Sooner, they started expansion of their areas of influencee though moving their forces for encircling the cities and villages of the country through blindly use of artillery and airpower to fall the local administration. Consequently, the whole administration and institutions of the government were under the threat of occupation and destabiliation in all parts of the country

killed in the city. Even, more than 56000 people were wounded only in Sarajevo through fire of snipers mostly (ICJ, 2007).

It was obvious that occupation armed forces were doing an act of terrorism upon unarmed civilian population of the country, which had rejected their political representatives and political agenda both in general elections and referendum respectively (Curtis, 2010). Local armed resistance movements had tried many times to break this military occupation and to fail this act of military coup, but failed, because of many indicators, such as; occupation forces had a comparative and competitive advantage for having streamline supply of arms to elongate their occupation through arms (Bartels, 2012). They preempted to the local forces and occupied strategic locations and positions of the city effectively. They inherited all of the excessive amount of war machines of dismembered Socialist Federal Republic of Yugoslavia and they were committed to win that war, where people and armed forces of Socialist Republic of Montenegro also joined their alliance to make that event more near to its futuristic logical conclusion of military success on ground. Moreover, there was an arms embargo upon Bosnia-Herzegovina, therefore arms and capacity of resistance of local armed resistance movement was much weaker than occupation forces in the country. Furthermore, they (occupants) were professionals, trained, committed, and had upper hand of capturing strategic locations in the city as their first attempt of advantage of surprise to their opponents. It was one of the doubt in the minds of antagonistic forces that both were unaware about any potential conclusion of this event effectively, because both were given humanitarian aid and military arms to achieve their objectives through their own justified means of achievements, particularly the occupied people and their territories were under the control or threat of artillery forces and non-projectile weapons of occupation forces.

The city Sarajevo was (is) encircled by beautiful hills. Therefore, at the time of siege, this beauty became a strategic curse for the city, because occupation forces had found these hills as their immediate strategic check posts, launching pads of small and heavy artillery, guns, and snipers (Macek, 2009). Furthermore, preemptive occupation of these strategic locations led the occupation forces to contain and dismantle every attempt of breaking the siege effectively (Andjelic, 2005). Later, this siege entered into very complex phase of house to house fighting through organizing ambushes and massive use of snipers in almost all parts of the city (King, 2003).

There were some points of advantage for local resistance movements too, such as; they were unarmed and untrained, but they learnt it through doing it. Counter-armed struggle became a popular freedom movement in in all parts of the country, which had glorified the act of warfare in youth of the country regardless of gender. It remained significant always that occupation forces fought for coup in the country,

but the resistance movement of local people fought just for their democracy, and freedom not for revenge. Moreover, the President of Presidency of Bosnia-Herzegovina named Alija Izetbegovic was acting as a Commander of resistance forces (which later formed national army of the country), who stood-up as a symbol of political freedom for its people through his personal traits of leadership, such as; character, courage and competence in his areas (politics and diplomacy) of works. He frequently visited the armed struggle at frontlines and shared special solidarity with soldiers and officers (Moll, 2013).

They (occupation forces) had committed acts of ethnic cleansing and massacre of local population; war crimes through violating basic human rights of children, women and old people; and persecution of unarmed minorities of the country. Although, right after one month of declaration of independence of Bosnia-Herzegovina, USA and European Economic Community had recognized it, and Mr. Lord Carrington (a representative of European Economic Community) had expressed the solidarity of Europe upon bloodshed of Bosnians in a month, but soon the whole European bloc had betrayed with the unarmed nation. Later, they try to convince it upon surrender and negotiations with occupation forces of Serbs and dictatorial rule of Yugoslavia to, but the political leadership of Bosnia-Herzegovina realized that they had to fight and win this war on their own for preserving their sovereignty of democracy and basic human rights of their political existence on that earth they own (Chiaruzzi, 2014). This response of Europeans had made Bosnians very hopeless as being their immediate neighbors (Engle, 2005).

It was one of the tools of torture of the occupation forces, that they had stopped the production and finally disconnected the electric, gas, food, and medicine supply to the inhabitants of the city Sarajevo (Lowe, 2015). A large population of affected areas had suffered into various psychological diseases, particularly in Post-Traumatic Stress Disorder (PTSD) (Rita Rosner, 2003). Statistically, Sarajevo was populated above 527 thousand people in 1992, among which almost 49% were Bosnia's, 30% Bosnian Serbs, 10% as Yugoslavs, 6.5% Bosnian Croats, and other ethnicities (Ristic, 2015). The crisis of siege of Sarajevo salted severe injuries tomorrow than 56 thousand people, where 1741 people became disabled permanently and 11541 people were killed. Similarly, almost 60% housing areas including mosques, churches, hospitals, schools etc. of the city were destroyed. Resultantly, almost 100 thousand people had to flee from the city as refugees (Marija Kamber, 2016). Hence, Post-War Sarajevo lost its 63% population, which was living in it before 1992 (Zala Volcic, 2014).

Role of International Community for Peace

Initially, it was a local political conflict, but soon it was recognized as a regional and international security crisis, where OIC, UN, and NATO played their significant role to conclude the crisis through mobilizing various tools of peaceful agreement between parties of conflict (Pavlowitch, 1996).

Organization of Islamic Conference⁴⁰⁹ had raised its concerns over political and military crisis in the Bosnia-Herzegovina through a proper diplomatic voice, where it had declared an act of genocide and terrorism of Bosniaks and Croats; made itself as a stakeholder in this conflict; empowered the voice of Bosnians for nullification of arms embargo for helping innocent and unarmed Bosnians to defend their selves from terrorist activities of occupation forces; demanded diplomatic isolation of Socialist Republics of Montenegro and Serbia; encouraged United Nations for playing its basic role to mitigate the crisis; and started helping to Bosnian people through legitimate tools of provision of humanitarian assistance in its capacity.

It had conducted a series of Islamic Summits, Conferences, and meetings of Councils of Ministers of Foreign Affairs at Istanbul, Jeddah, Casablanca, Conakry, Karachi, Islamabad and at other capitals of Muslim world for realization of the nature of conflict, dimensions and momentum of the crisis, and need of efforts to take part in international activities to resolve the crisis. These conferences had added a great value in the cause of freedom of Bosnia-Herzegovina. Resultantly, very soon the moral will of the people stood along with the political (President, Prime Minister, and leader of religious scholar of Bosnia-Herzegovina) and diplomatic (Minister for Foreign Affairs of Bosnia-Herzegovina) leadership of the victim country and leadership of Muslim world started engaging UN and other intergovernmental organizations to convince them about the will of the people of Bosnia-Herzegovina, their hard struggle and commitment for freedom, and significance of their technical democratic mandate (winning the general elections and referendum) for formulation of an independent state. OIC formulated a Contact Group on Bosnia-Herzegovina⁴¹⁰ in United Nations for proper advocating the case of Bosnia-Herzegovinian the international community to play its acquired role to prevent the future and life of unarmed, and pro-democracy innocent people of the country.

OIC held a conference named Islamabad Conference (7-9 September 1994), where representative of Islamic Republic of Pakistan announced (on behalf of the agenda of OIC) that arms embargo could not be applied on Bosnia-Herzegovina, when it had

⁴⁰⁹OIC is an intergovernmental organization of Muslim member states.

⁴¹⁰This group of member countries of OIC was also part of observing parties of negotiations held between parties of conflict on Bosnia-Herzegovina at Dayton, Ohio.

been observed in a state of war against the occupation forces, internal civil war, crisis of law & order, and state of genocide. Furthermore, it was imposed on Socialist Federal Republic of Yugoslavia, and now, Bosnia-Herzegovina had declared disassociation from that Administration. There fore, the other participants and representatives of other Muslim countries had accepted it to prevent further violations of human rights of Bosnian people (Karcic, 2013). Target forum had criticized the protracted siege of Sarajevo, which had pointed out many questions upon the acquired role of capitalist democratic Western bloc(Lee, 2009), euphemistic discourse and under productive role of United Nations to mitigate the crisis timely (Baranovic, 2001).

Although, United Nations (UN)and its agencies were working for the same issue, but such kind of events, they try to make their matters more transparent than before. It (UN) sent United Nations Missions in Bosnia-Herzegovina (UNMIBH), United Nations Protection Force (UNPROFOR), International Police Task Force (IPTF) (Murray, 2003); and finally requested to NATO forces to play its role for precise air strikes in Sarajevo (and other areas of Bosnia-Herzegovina)to compel and propel occupation forces for retreat(Babuna, 2014).It (UN)had established a special tribunal titled International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (ICTY) for prosecution of accused people of participating in genocide(Engle, 2005) or who had involved in violations of basic human rights of Bosnians(Dyrstad, 2013).

770

It is one of the limitations of the contemporary scholarship and literature, which most of the time had analyzed and noted the macro aspects of the war in Bosnia-Herzegovina or Siege of Sarajevo, where ‘delayed’ military intervention of NATO forces, and ‘under-productive’ initial role of UN and its agencies had been glorified. Therefore, this voluntary negligence and unilateral Eurocentric approach had not focused or appreciated to the other state and non-state productive and more effective actors, which had saved the unarmed population of Bosnia-Herzegovina from economic, political and moral corruption of occupation forces. It was one of the highlight of the ongoing conflict in the city and country, in which sometimes individuals and groups of UN forces and agencies also had been observed as involved in human trafficking, black marketing, smuggling, and illegal trade there (Diehl, 2009).

It was one of the significance of this historical event that Western powers along with UN had imposed arms embargo on former Socialist Federal Republic of Yugoslavian state in 1991 (O'Shea, 1996).Besides of genocide and hopeless situation in Bosnia-Herzegovina, they had not lifted their ban to give chance to local people for preservation of their basic human rights from constant threats of occupation and terrorist forces. Later, it was requested by UNto launch its targeted air strikes (30 August to 20 September 1995)against those forces to lift their siege of Sarajevo and

withdraw from other territories of the country(Karcic, 2013). It was one of the significance of these operations that United Nations had given ultimatum to occupation forces many times, but they had not stopped their mission of genocide of Bosnians particularly of Muslims of Bosnia. A very famous incident of massacre of more than 8,000 boys and men of the target population was exercised by those occupation forces at Srebrenica (Forage, 2002).

Lifting of Siege and Changeover to Democracy

There were many organizations and groups belonging to various countries had participated in provision of humanitarian and military aid to the people of Bosnia-Herzegovina, such as; Turkey, Egypt, Saudi Arabia, Yemen, Sudan, Iran, Afghanistan, Pakistanetc. (Curtis, 2010), which also had adopted refugees and organized settlements for internally displaced people.⁴¹¹ Besides of these actors, there were other agencies and actors, which also had played their significant role to alter the situation in Bosnia-Herzegovina, particularly to finish the siege of Sarajevo, such as; UN agencies were responsible for food, health, and provision of other basic needs to the local people. In addition, UN and NATO forces had played their key role to retreat the Bosnian Serb Army to draw down their momentum of destruction there (Tuathail, 2009),(Musharraf, 2006)⁴¹². According to UNHCR, there were 1.4 million Bosnian people, who had directly faced this war(Tuathail, 2009).

771

Finally, there were many diplomatic initiatives were employed to conclude the conflict peacefully. Resultantly, it was concluded successfully through Dayton Peace Agreement (negotiations continued from November 1 1995 to 21 November 1995) at Ohio State of USA, which produced General Framework Agreement for Peace in the country. There were three main parties of conflict and peace at Bosnia-Herzegovina, such as; Federal Republic of Yugoslavia, Republic of Bosnia-Herzegovina and Republic of Croatia. There were some observer states too, such as; 5 member states of Contact Group on Bosnia (formulated by Organization of Islamic Conference); representatives from European Union and USA(Szasz, 1996).Later, this framework was signed at Parison 14 December for implementation(UNGA, 1995).

Conclusions

Target study concludes that will of the people and their right of self-defense had won democracy from the jaws of dictatorship, exercisers of military coup, violators of basic human rights and betrayals of international illusionists. Although, the local

⁴¹¹The crisis had compelled to 4.4 million *Bosnians*fordisplacement from their homes.

⁴¹²An ex-commandant of UN Peace keeping forces had noted in his autobiography (*General Pervez Musharraf*, later became *President of Islamic Republic of Pakistan*) that there was a severe food crisis, which could compel to rocks to weep.

population was not ready for this armed resistance, but it was compelled to do it for its political existing and for freedom of their future generations. People of Sarajevo and Bosnia-Herzegovina had sacrificed everything for their national cause. It was the significance of target armed conflict that it had drastically changed proportion of local population through various tools of making them internally displaced; refugees and asylum seekers at other countries; and being disabled, injured, and killed at their own land. Furthermore, it posed multidimensional challenges for political leadership of the country to resolve immediate their economic, political, administrative, and socially issues for state formation, which was not possible quick as it was demanded from them both internally and externally.

Bibliography

1. Andjelic, N. (2005). Nationalist Rule. N. Andjelic içinde, Bosnia-Herzegovina: The End of a Legacy (s. 180-206). London: Frank CASS Publishers.
2. Babuna, A. (2014). European Integration, Bosnia-Herzegovina and Stability in the Western Balkans: A New Strategy. *Perceptions*, 19(2), 1-32.
3. Baranovic, B. (2001). History Textbooks in Post-war Bosnia and Herzegovina. *Intercultural Education*, 12(1), 13-26.
4. Bartels, M. v. (2012). "European Islam" in Practice-in the Bosnian City of Sarajevo. *Journal of Muslim Minority Affairs*, 32(4), 467-482.
5. Barutciski, M. (1996). The Reinforcement of Non-Admission Policies and the Subversion of UNHCR: Displacement and Internal Assistance in Bosnia-Herzegovina (1992-1994). *International Journal of Refugee Law*, 8(2), 51-110.
6. Chiaruzzi, M. (2014). The Siege Wall and its After-Effects: Sarajevo. *Global Change, Peace & Security*, 26(3), 315-323.
7. Curtis, M. (2010). A Covert War in Bosnia: Britain's Collusion with Radical Islam. M. Curtis içinde, *Secret Affairs* (s. 206-221). London: Serpent's Tail.
8. Cutts, M. (1999). The Humanitarian Operation in Bosnia, 1992-95: Dilemmas of Negotiating Humanitarian Access. Policy Research Unit. Geneva: United Nations High Commissionarate for Refugees (UNHCR).
9. Diehl, P. F. (2009). Back Stage and Behind the Curtain. *International Studies Review*, 11, 618-619. <http://isr.oxfordjournals.org/content/11/3/618.extract> adresinden alındı
10. Dyrstad, K. (2013). Does civil war breed Authoritarian Values? An Empirical Study of BosniaHerzegovina, Kosovo and Croatia. *Democratization*, 20(7), 1219-1242.
11. Engle, K. (2005). Feminism and Its (Dis)Contents: Criminalizing Wartime Rape in Bosnia and Herzegovina. *American Journal of International Law*, 99, 778-816.
12. Forage, P. C. (2002). Bombs for Peace: A Comparative Study of the Use of Air Power in the Balkans. *Armed Forces & Society*, 28(2), 211-232.
13. ICJ. (2007). Reports on Judgements, Advisory Opinions and Orders: Case Concerning Application of The Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of

- Genocide (Bosnia-Herzegovina v. Serbia and Montegro). International Court of Justice.
14. Johstone, D. (2010). Book Review of Conflict, Security and Development; Fool's Crusade: Yugoslavia, NATO and Western Delusions. London: Pluto Press.
 15. Kapıdzıç, D. (2015). Democratic Transition and Electoral Design in Plural Societies: The Case of Bosnia and Herzegovina's 1990 Elections. *Ethnopolitics*, 14(3), 311-327.
 16. Kapur, S. P. (2002). The Operational Identity of Humanitarian Military Intervention. *Security Studies*, 12(1), 122-132.
 17. Karcic, H. (2013). In Support of a Non-Member State: The Organization of Islamic Conference and the War in Bosnia, 1992-1995. *Journal of Muslim Minority Affairs*, 33(3), 321-340.
 18. King, C. S. (2003). The Siege of Sarajevo, 1992-1995. W. G. Yates (Dü.) içinde, Block by Block: The Challenges of Urban Operations (s. 235-287). Kansas: US Army Command and General Staff College Press.
 19. Lee, T. (2009). Book Review of Blue Helmets and Black Markets: The Business of Survival in the Siege of Sarajevo. *Perspectives in Politics*, 7(3), 707-708.
 20. Lowe, P. (2015). The Siege of Sarajevo. *Photography and Culture*, 8(1), 135-142.
 21. Macek, I. (2009). Sarajevo Under Siege: Anthropology in Wartime. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
 22. Marija Kamber, T. K. (2016). Dark Heritage Tourism and the Sarajevo Siege. *Journal of Tourism and Cultural Change*, 1-15.
 23. Moll, N. (2013). Fragmented Memories in a Fragmented Country: Memory Competition and Political Identity Building in Today's Bosnia and Herzegovina. *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, 1-26.
 24. Murray, J. (2003). Who will Police the Peace-Builders? The Failure to Establish Accountability for the Participation of United Nations Civilian in Post-Conflict Bosnia and Herzegovina. 485-500: *Columbia Human Rights Law Review*.
 25. Musharraf, P. (2006). In the Line of Fire: A Memoir. London: Simon and Schuster.
 26. O'Shea, B. (1996). Bosnia's Muslim/Croat Federation: A Step in the Right Direction or another recipe for Disaster? *Studies in Conflict & Terrorism*, 403-411.
 27. Pavlowitch, S. K. (1996). The History of Bosnia Herzegovina. *Ethnic and Racial Studies*, 19(1), 186-192.
 28. Ristic, M. (2015). Intengible Borders: Everyday Spatialities of Ethnic Division in Postwar Sarajevo. *Fabrications*, 25(3), 322-343.
 29. Rita Rosner, S. P. (2003). Posttraumatic Stress Disorder Three Years After the Siege of Sarajevo. *Journal of Clinical Psychology*, 51(1), 41-55.
 30. Szasz, P. C. (1996). The Protection of Human Rights through the Dayton /Paris Peace Agreement on Bosnia. *The American Journal of International Law*, 90(2), 301-316.
 31. Tuathail, J. O. (2009). Accounting for Separatist Sentiment in Bosnia-Herzegovina and the North Caucasus of Russia: A Comparative of Survey Responses. *Ethnic and Racial Studies*, 32(4), 591-615.
 32. UNDP. (2012). Renewable Energy Snapshot: Bonia & Herzegovina. United Nations Development Program.

33. UNGA. (1995). The Situation in Bosnia and Herzegovina. General Assembly Council United Nations.
34. Walker, N. (2012). Olympic Ghosts in a Former Warzone: What the Legacy of 1984 means for Sarajevo Today. *Visual Studies*, 27(2), 174-177.
35. Zala Volcic, K. E. (2014). Branding Post-War Sarajevo. *Journalism Studies*, 15(6), 726-742.

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN DEMOKRASİ ALGISI: SDÜ ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Mehmet Ozan CİNEL•
Kürşat ÖZDAŞLI••
Hamza KANDEMİR•••

Özet

Bu çalışmada örneklem dâhilinde üniversite öğrencilerinin demokrasi olgusunu nasıl algıladıkları araştırılmaktadır. Araştırma 2016-2017 Güz Döneminde Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü'nde eğitim gören öğrenciler arasından kolayda örnekleme yöntemiyle seçilen 262 öğrenci üzerinde alan araştırması yapılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmada veri toplama aracı olarak sistematik gözlem yöntemlerinden biri olan anket yöntemi kullanılmaktadır. Araştırmada kullanılan anket iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda öğrencilerin demografik bilgilerini almaya yönelik sorular, ikinci kısımda ise, demokrasi olgusunun insanların zihninde hangi boyutlarda yoğunlaştığını tespit etmek üzere "Demokrasi Algısı Ölçeği" kullanılmaktadır. Ölçek daha önce ilkökul öğrencileri üzerinde Kuş ve Çetin (2014) tarafından yapılmış olan bir araştırmada kullanılan ölçektir. Ölçeğin Türkçe geçerliliği ve güvenilirliği vardır ve tarafımızdan üniversite öğrencilerine yönelik olarak maddeleri yeniden gözden geçirilmiştir. Veriler üzerinde öncelikle geçerlilik ve güvenilirlik analizleri ve faktör analizleri gerçekleştirilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre; özgürlük ortamında bir birim gelişmenin demokraside 0,95 birim gelişmeye, milli egemenlikte bir birim gelişmenin demokraside 0,93 birim gelişmeye, özgürlükte bir birimlik gelişmenin demokraside 0,92 birim gelişmeye neden olacağı ifade edilmiştir. Ancak, eşitlik boyutunun demokrasi olgusunu açıklama düzeyi diğerlerine göre çok düşük çıkmıştır. Eşitlik boyutunda bir birim gelişme demokraside 0,48 birimlik bir gelişme sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Demokrasi algısı, SDÜ öğrencileri

THE DEMOCRACY PERCEPTION OF UNIVERSITY STUDENTS: A RESEARCH ON SDU STUDENTS

Abstract

In this study, it has been studied how university students perceive the phenomenon of democracy within the samples. The research has been carried out by doing field research on 262 students studying at Süleyman Demirel University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Labour Economics and Industrial Relations in 2016-2017 Fall Semester and they have been chosen according to convenience sampling method. In the research, survey method, which is one of the systematic observation methods, has been used as data collection tool. The survey used in the

•Yrd. Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, İİBF, ozan.cinel@giresun.edu.tr

•• Doç. Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İİBF, kozdasli@mehmetakif.edu.tr

•••Öğr. Gör. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Atabey MYO, hamzakandemir@sdu.edu.tr

research consists of two sections. In the first sections questions are aimed at taking demographic knowledge of students meanwhile in the second section “Democracy Perception Scale” has been used to determine how the phenomenon of democracy has focused on the minds of the people. The scale has been used by Kuş and Çetin (2014) on primary school students. The scale has the validity and reliability in Turkey and the articles of the survey have been revised by us. Firstly, the validity and reliability analyses and factor analyses have been carried out on data. According to the obtained results, it has been stated that one unit development in an environment of freedom causes 0,95 unit development in democracy, one unit development in national sovereignty causes 0,93 unit development in democracy and one unit development in freedom causes 0,92 unit development in democracy. However, the dimension of equality has been detected to have a lower level of explaining the phenomenon of democracy than the others. One unit development in equality dimension causes 0,48 unit development in democracy.

Key Words: Democracy, Democracy perception, SDU students

GİRİŞ

Egemenlik hakkının halka ait olduğu bir siyasi sistem ve yönetim şekli olarak tanımlanan demokrasi (Savaş, 2003), genellikle bir yönetim biçimi olmaktan çok bir yaşam felsefesi, bir yaşayış biçimi olarak ele alınmaktadır (Gürşimşek ve Göregenli, 2004).

Bir toplumda demokrasinin gerçekleşebilmesi, halkın yönetime geniş ölçüde katılmasına, farklı düşüncelerin serbestçe ifade edilebilmesine, toplumun çoğunluğun kararına uymasının yanı sıra azınlığın haklarının da korunmasına ve temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınmasına bağlıdır (Savaş, 2003). Akşin (2003), demokrasinin tam olabilmesi için eşitlik ve özgürlük esaslarına dayalı olmasının şart olduğunu vurgulamaktadır.

Alan yazında yer alma sıklığına göre demokratik değerleri inceleyen Kıncal ve Işık (2003) ise, eşitlik, yaşama saygı, özgürlük, adalet, dürüstlük, iyiyi arayış, işbirliği, özgüven, hoşgörü, duyarlılık ve sorumluluğu temel demokratik değerler olarak belirlemişlerdir.

Türk demokrasi tarihinde 1808 Sened-i İttifak ile başlayan demokratikleşme hareketleri; 1839’da Tanzimat Fermanı, 1876’da Kanun-i Esasi, 1908’de II. Meşrutiyet ile birlikte millî egemenlik ilkesine dayalı ilk Anayasa olan 1921 Anayasasına kadar devam etmiştir.

1923 yılında Cumhuriyet ilan edilmiş ardından 1924 Anayasası, 1926 yılında Medeni Kanun kabul edilmiş ve çeşitli denemelerden sonra çok partili hayata geçilmiştir. Daha sonra 1961 Anayasası ve 1982 Anayasası kabul edilmiş ayrıca demokrasimiz birçok kez kesintiye uğramış ve bu mücadele günümüze kadar devam etmiştir (Kuş ve Çetin, 2014).

Sadece Türkiye için değil dünyadaki birçok ülke açısından da bu demokrasi mücadelesi hâlâ bitmemiştir. Çünkü sadece anayasada veya ülkenin isminde demokrasi olması yeterli değildir. Demokratik bir ülkedeki, bütün kurumlar, yapısı ve işleyişi ile birlikte demokratik bir nitelikte olmalıdır. Demokrasinin yaşaması için

toplumda demokrasi kültürünün var olması, başka bir deyişle bireylerin demokrasiyi yaşam biçim hâline getirmiş olmaları gereklidir.

Demokrasi algısı, toplumdaki bireylerin o toplumdaki sosyokültürel, ekonomik ve politik hayatın işleyişinde demokratik bir ortamın hangi unsurlarla ilişkilendirildiği meselesidir. Yani, insanlar demokrasi denildiğinde ne anlamaktadırlar ve demokrasideki artışı hangi değişkenlerdeki artışla ilişkilendirmektedirler. Bu çalışmada temel amaç, demokrasi ile doğrudan ilişkilendirilen değişkenlerin tespit edilmesidir.

3. Yöntem

Araştırmada veri toplama aracı olarak sistematik gözlem yöntemlerinden biri olan anket yöntemi kullanılmaktadır. Araştırmada kullanılan anket iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda öğrencilerin demografik bilgilerini almaya yönelik sorular, ikinci kısımda ise demokrasi olgusunun insanların zihninde hangi boyutlarda yoğunlaştığını tespit etmek üzere “Demokrasi Algısı Ölçeği” 5’li Likert Ölçeği ile birlikte kullanılmıştır.

Anketin birinci bölümü 6 adet demografik değişkenlere ait sorudan, ikinci bölümü ise 36 adet demokrasi algısı değişkeni ile ilgili sorudan oluşmaktadır. Ancak yapılan analizlerde 1 soru regresyon katsayısının düşük çıkması nedeniyle analiz dışı bırakılmıştır. Katılımcılara toplamda 41 adet anket sorusu yöneltilmiş ve cevaplamaları istenmiştir.

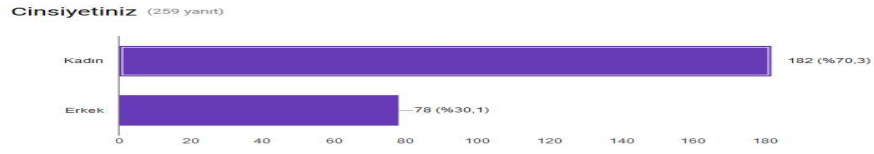
Ankette kullanılan ‘Demokrasi Algısı Ölçeği’ 4 boyuttan oluşmaktadır. Bunlar; İnsan hakları boyutu, özgürlük boyutu, eşitlik boyutu ve milli egemenlik boyutudur. Ölçek daha önce ilkokul öğrencileri üzerinde Kuş ve Çetin (2014) tarafından yapılmış olan bir araştırmada kullanılan ölçektir. Ölçeğin Türkçe geçerliliği ve güvenilirliği vardır ve tarafımızdan üniversite öğrencilerine yönelik olarak maddeleri yeniden gözden geçirilmiştir.

Elde edilen veriler üzerinde öncelikle SPSS programında geçerlilik ve güvenilirlik analizleri gerçekleştirilmiştir. Daha sonra boyutlar göz önünde bulundurularak Amos programı ile I. ve II. düzey doğrulayıcı faktör analizleri yapılmış ve elde edilen bulgular yorumlanmıştır.

4. Bulgular

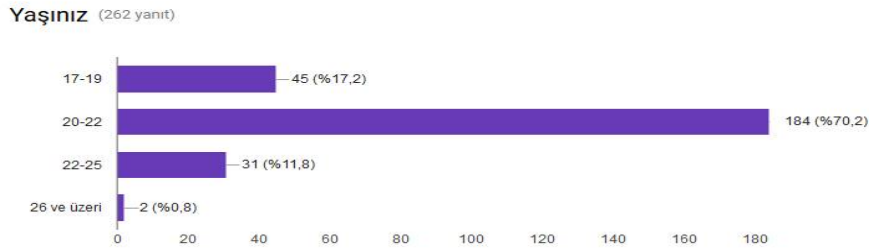
4.1. Demografik Bulgular

Araştırmaya katılan öğrencilerin Şekil 1’de yer alan cinsiyet dağılımına bakıldığında 185’inin kadın 78’inin erkeklerden oluştuğu görülmektedir.



Şekil-1: Cinsiyet

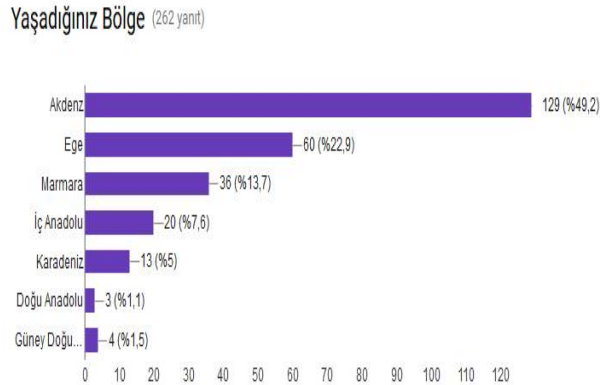
Yine katılımcıların Şekil-2’de yer alan yaşlarının dağılımına bakıldığında çoğunluğun 20-22 yaş aralığında (%70,2) olduğu, %17,2’sinin 17-19 yaş aralığında yer aldığı, %11,8’inin 22-25 yaş aralığında, %0,8’inin ise 26 yaş ve üzerinde olduğu tespit edilmiştir.



Şekil-2: Yaş

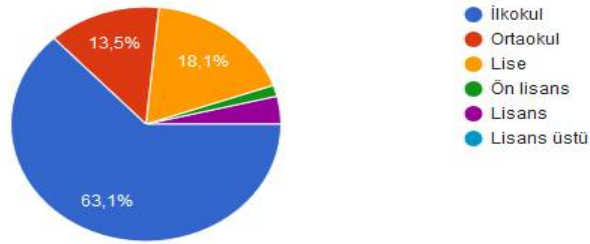
Katılımcıların yaşadıkları bölgelerin dağılımının yer aldığı Şekil-3’e bakıldığında ise %49,2’sinin Akdeniz Bölge’sinde, %22,9’unun Ege Bölgesi’nde, %13,7’sinin ise Marmara Bölgesi’nde yaşadığı görülmektedir.

778



Araştırmaya katılan öğrencilerin ebeveynlerinin eğitim düzeylerine Grafik-1 ve Grafik-2’den bakıldığında büyük çoğunluğunun (anne eğitim düzeyi %63,1, baba eğitim düzeyi %47,5) ilkokul mezunu oldukları görülmektedir.

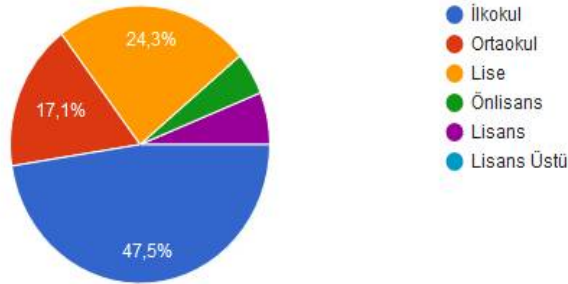
Anne Eğitim Düzeyi (260 yanıt)



Grafik-1: Anne Eğitim Düzeyi

Yine katılımcıların ebeveynlerinin çok küçük bir kısmının lisans ve üzeri eğitime sahip oldukları tespit edilmiştir.

Baba Eğitim Düzeyi (263 yanıt)



Grafik-2: Baba Eğitim Düzeyi

Anne eğitim düzeyine bakıldığında %5,3'ünün lisans ve üzeri eğitime sahip oldukları, baba eğitim düzeyine bakıldığında ise %11,1 lisans ve üzeri eğitim düzeyine sahip oldukları görülmektedir.

4.2. SPSS ile Yapılan Geçerlilik ve Güvenirlik Analizi

Çalışmada kullandığımız ve daha önce ilkokul öğrencilerine yönelik olarak kullanılan "Demokrasi Algısı Ölçeği" soruları üniversite öğrencilerine yönelik olarak tekrar gözden geçirilmiş ve gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra geçerlilik ve güvenilirlik analizi yapılmıştır. SPSS ile yapılan analiz sonuçlarına Tablo-1'de bakıldığında ölçeğin 4 boyutu için de Cronbach Alpha değerlerinin "İnsan Hakları Boyutu" için 0,827, "Özgürlük Boyutu" için 0,764, "Eşitlik Boyutu" için 0,800 ve "Milli Egemenlik Boyutu" için 0,744 gibi oldukça yüksek değerlere sahip olduğu görülmektedir.

Faktörler	Soru Sayısı	Cronbach Alpha	Cronbach Alpha
İnsan Hakları	7	,827	,917
Özgürlük	8	,764	
Eşitlik	11	,800	
Milli Egemenlik	9	,744	

Tablo-1: SPSS ile Yapılan Geçerlilik ve Güvenirlik Analizi Sonuçları

Yine tüm boyutlar için Cronbach Alpha değerine bakıldığında 0,917 gibi çok yüksek bir güvenirlilik düzeyine sahip olduğu görülmektedir.

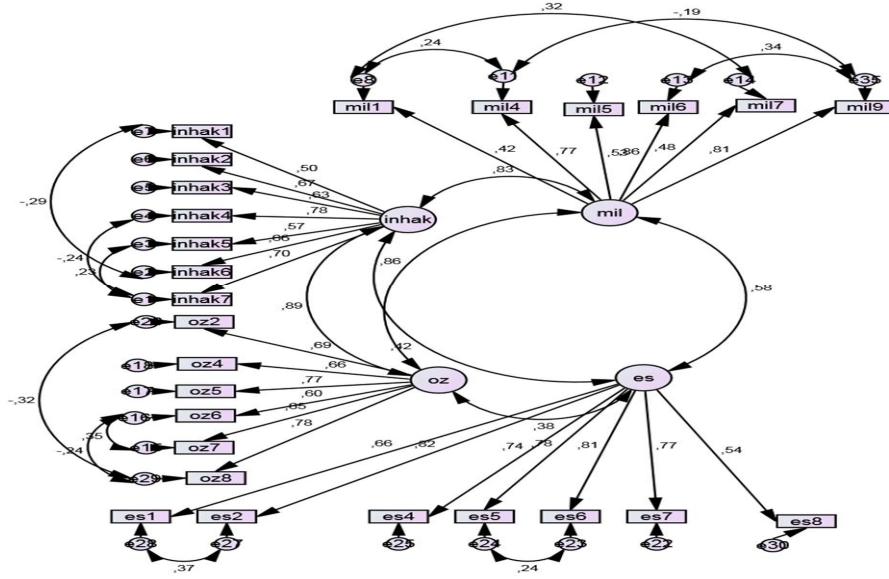
4.3. Amos İle Yapılan Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Araştırma elde edilen veriler ile Amos Yapısal Eşitlik Programı ile I. Düzey ve II. Düzey Doğrulayıcı Faktör Analizleri yapılmıştır.

4.3.1. Amos ile Yapılan I. Düzey Faktör Analizi

Analizi yapılan I. Düzey doğrulayıcı faktör analizinde görüldüğü üzere demokrasi algısı ölçeğinin insan hakları boyutu için uyum iyiliği indekslerinin büyük kısmı kabul sınırları içerisinde olduğundan herhangi bir değişken modelden çıkarılmamış sadece bazı değişkenler (e1 ile e3, e1 ile e4, e2 ile e7) arası kovaryanslar oluşturulmuştur. Bu şekilde modifiye edilen ölçüm modeline ikinci kez doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Bu analiz sonucunda elde edilen uyum değerlerinin, ölçüm modeline daha iyi uyum sağladığını ortaya koymuştur.

Ölçeğin özgürlük boyutu için yapılan analizlerde 3 soru regresyon katsayısının düşük çıkması nedeniyle analiz dışı bırakılmıştır. Eşitlik boyutu için yapılan analizlerde 4 soru regresyon katsayısının düşük çıkması nedeniyle analiz dışı bırakılmıştır. Yine ölçeğin milli egemenlik boyutu için yapılan analizlerde 3 soru regresyon katsayısının düşük çıkması nedeniyle analiz dışı bırakılmıştır.



Şekil-4: I. Düzey Doğrulayıcı Faktör Analizi

Yine Şekil-4’de insan hakları ile milli egemenlik (0,83), milli egemenlik ile eşitlik (0,58), insan hakları ile eşitlik (0,86), insan hakları ile özgürlük (0,89) arasında çift yönlü oklar bulunmaktadır. Bu çift yönlü oklar üzerinde de gizil değişkenler arasındaki ilgileşim değerleri yer almaktadır. Bu değerler oldukça yüksektir, buda bize değişkenler arasındaki ilişkinin güçlü olduğunu göstermektedir.

Tablo-2’de yer alan ve modelin demokrasi algısı ölçeği için CMIN/DF oranı $2,56 \leq 3$ olduğundan veri ile model arasında mükemmel uyum olduğunu göstermektedir.

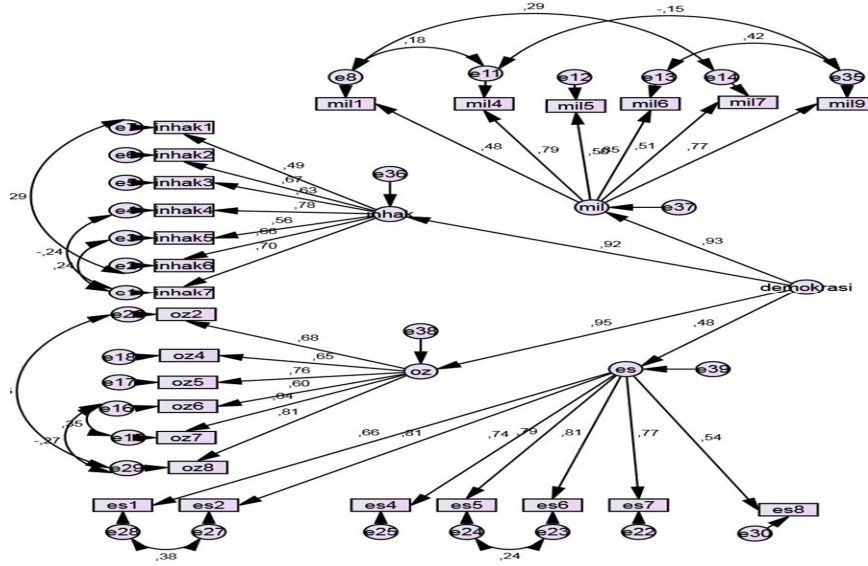
CMIN/DF	2,56
GFI	,806
CFI	,883
RMSEA	,077

Tablo-2: I. Düzey Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonucu Faktör Yükleri

Modelde yine RMSEA değeri sıfıra yaklaştıkça mükemmel uyum olduğunu ifade etmektedir (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2014). Tablo-2’ de elde edilen RMSEA değerine bakıldığında $0,077 \leq 0,08$ olduğundan veri ile model arasındaki uyumun iyi olduğunu söyleyebiliriz.

4.3.2. Amos ile Yapılan II. Düzey Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

I. düzey doğrulayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen uyum değerleri yüksek çıktığından daha sonra II. Düzey doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Şekil-5’de yer alan tek yönlü oklar üzerinde gizil değişkenleri yordayan gözlemlenen değişkenlerin yordama gücü görülmektedir. Elde edilen değerlere bakıldığında milli egemenlik, insan hakları ve özgürlük boyutları için bu değerlerin sırasıyla 0,93, 0,92, 0,95 gibi yüksek değerler aldığı görülmektedir. Modelde sadece eşitlik boyutu için bu değer 0,48 gibi çok düşük bir değer aldığı görülmektedir.



Şekil-5: II. Düzey Doğrulayıcı Faktör Analizi

Bu değerler bize özgürlük ortamında bir birim gelişmenin demokraside 0,95 birim gelişmeye, milli egemenlikte bir birim gelişmenin demokraside 0,93 birim gelişmeye, özgürlükte bir birimlik gelişmenin demokraside 0,92 birim gelişmeye neden olacağını ifade etmektedir. Ancak, eşitlik boyutunun demokrasi olgusunu açıklama düzeyi diğerlerine göre çok düşük çıkmıştır. Eşitlik boyutunda bir birim gelişme demokraside 0,48 birimlik bir gelişme sağlamaktadır.

II. Düzey Doğrulayıcı Faktör Analizi sonucunda elde edilen uyum iyiliği değerlerinin yer aldığı Tablo-3’e bakıldığında modelin demokrasi algısı ölçeği için CMIN/DF oranı $2,619 \leq 3$ olduğundan veri ile model arasında mükemmel uyum olduğunu göstermektedir.

CMIN/DF	2,619
GFI	,790

CFI	,877
RMSEA	,079

Tablo-3: II. Düzey Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonucu Faktör Yükleri

Modelde yine RMSEA değeri sıfıra yaklaştıkça mükemmel uyum olduğunu ifade etmektedir (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2014). Tablo-3' den elde edilen RMSEA değerine bakıldığında $0,079 \leq 0,08$ olduğundan veri ile model arasındaki uyumun iyi olduğu görülmektedir.

5. Sonuç ve Değerlendirme

II. düzey faktör analizi sonuçlarına baktığımızda sonuç olarak demokrasi algısıyla ilgili almış olduğumuz ölçeğin dört boyutunun da doğrulandığını görmekteyiz. Örneklem dâhilindeki katılımcılar demokrasiyi insan haklarına saygı, özgürlük, milli egemenliğin olması ve eşitliğin sağlanması olarak algılamaktadırlar.

Elde edilen sonuçlara göre; özgürlük ortamında bir birim gelişmenin demokraside 0,95 birim gelişmeye, milli egemenlikte bir birim gelişmenin demokraside 0,93 birim gelişmeye, özgürlükte bir birimlik gelişmenin demokraside 0,92 birim gelişmeye neden olacağı ifade edilmiştir. Ancak, eşitlik boyutunun demokrasi olgusunu açıklama düzeyi diğerlerine göre çok düşük çıkmıştır. Eşitlik boyutunda bir birim gelişme demokraside 0,48 birimlik bir gelişme sağlamaktadır. Bu durum bize genel anlamda, demokrasi ile ilgili olarak katılımcıların demokrasinin insan haklarına saygı ve insan haklarının korunmasını, özgürlük ortamlarının oluşturulmasını, milli egemenliğin kuvvetli olmasını teminat altına alan bir yönetim şekli olduğunu savunduklarını göstermektedir. Eşitlik boyutu diğer boyutlar kadar kuvvetli olmasa da demokrasi olgusunu yordamaktadır. Ancak, düşük düzeyde yordaması ölçek maddelerine dönüp bakmamıza neden olmuştur.

Ölçek maddelerinde kadın-erkek eşitliği, zengin-fakir arasındaki gelir dağılımı bozuklukları gibi konulardaki sorulara verilen cevaplar bu konuların demokrasi olgusunun dışında bazı diğer hususlarla daha fazla ilişkilendirilmiş olduğunu göstermektedir. Zengin ve fakir arasındaki uçurum konusu girişimcilik, risk alabilme gibi ekonomik olgularla ilişkilendirilmiş olabilir.

Kadın-erkek eşitliği ise kadın ve erkeğin biyolojik farklılıklarından, sosyal hayatta cinsiyetlere yüklenen roller bağlamında ortaya çıkan farklılıklardan dolayı demokrasinin önemli bir konusu olarak görülmemiş olabilir. Demokrasi de vurgu yapılan eşitlik, devletin yürürlükteki kanunlarının ve vatandaşların siyasal,

toplumsal haklarının sağlanmasının vatandaşlar arasında hiçbir ayrım gözetmemesi durumudur.

Özgürlük ve insan haklarının yanı sıra milli egemenlik boyutunun da demokrasiyi yüksek düzeyde yordamasının sebeplerinden birinin 15 Temmuz sürecinden sonra milli egemenliğin öneminin daha iyi anlaşılması olduğu ileri sürülebilir. Bu konuda ölçek maddelerine baktığımızda, ülkeyi yönetecek kişilerin halk tarafından seçilmesi, insanların hükümeti etkileyebilmek için siyasi partilere üye olması gerektiği gibi düşüncelerinin büyük bir çoğunlukla onaylandığı görülmektedir.

Kaynakça

Akşın, S. (2003). "Atatürk Döneminde Demokrasi" , Eğitim Araştırmaları, 3(11), 16-22.

Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2014), "Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik SPSS ve Lisrel Uygulamaları", Pegem Akademi, Ankara, ss.271-272.

Gürşimşek, I. ve Göregenli, M. (2004). "Öğretmen Adayları ve Öğretmenlerde Demokratik Tutumlar, Değerler ve Demokrasiye İlişkin İnançlar" , Uluslararası Demokrasi Eğitimi Sempozyumu Bildiriler Kitabı, (ss.77-85).

Kıncal, R. Y. ve Işık, H. (2003). "Demokratik Eğitim Ve Demokratik Değerler" , Eğitim Araştırmaları, 3(11),54-58.

Kuş Z., ve Çetin T., (2014), "İlkokul Öğrencilerinin Demokrasi Algısı", Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, 14(2), ss.769-790

Savaş, A. (2003). "Matematik Eğitimi İle Demokrasi Arasındaki İlişki Üzerine Bir Çalışma" Eğitim Araştırmaları, 3(11), 59-63.

FETULLAHÇI TERÖR ÖRGÜTÜNÜN FELSEFİ ANALİZİ

A PHILOSOPHICAL ANALYSIS of FETULLAH TERRORIST ORGANIZATION

Enver SARI•

Özet

Bu makalede 15 Temmuz 2016 tarihinde Türkiye Cumhuriyetinde askeri darbe girişiminde bulunan Fetullahçı Terör Örgütü'nün (FETÖ) felsefi analizi yapılmıştır. FETÖ'nün düşünce yapısı Haşhaşi dini tarikatı ve siyasi oluşumuna oldukça benzemektedir. Haşhaşilik 1090 yılında Hasan Sabbah tarafından Fatımi Devletinde kurulmuştur. FETÖ terör örgütü başlangıçta Fetullah Gülen ve yakınları tarafından Nurculuk adı verilen sözde İslami bir Cemaatin üyeleri tarafından oluşturulmuş Yeni Dini Hareket örgütüdür. Nurculuk, Said Nursi'nin (1876-1960) önderliğinde Risale-i Nur Külliyyatı adlı eserle şekillenen İslami bir cemaattir. Nurculuk hareketi ile başlayan FETÖ gizli felsefesine uygun olarak bir terör örgütüne dönüşmüştür. FETÖ üyelerini toplumdaki seçkinlerden oluşturmuştur. Türkiye Cumhuriyetinde İslami cemaat % 6,2'dir. Seçkinlerden oluşan FETÖ Türkiye'de Paralel Devlet Yapısı (PDY) meydana getirmiştir. FETO üyelerini maddi ve ruhsal olarak bağladı ve onları adanmış bir militan olarak yetiştirdi. Bu nedenle FETO, oluşturduğu Paralel Devlet Yapısı (PDY) ile Türkiye'de darbe girişimi yapabilecek bir güce sahip olmuştur. FETÖ'nün son Şah-Mat hamlesi Türkiye'deki 15 Temmuz 2016 Askeri Darbe girişimiydi. FETO vatani satranç tahtası zannediyordu ancak Türk halkı bu kirli oyunu bozdu.

Anahtar Kelimeler: FETÖ, Haşhaşiler, Türkiye'deki 15 Temmuz 2016 Askeri Darbe Girişimi,

Abstract

In this study, it was made a philosophical analysis of the Fetullah Terrorist Organization (FETO) a terrorist organization in a coup attempt, on July 15, 2016 in the Republic of Turkey. FETO's mindset is quite similar religious sects and political formation of Assassins. Assassins was established in 1090 by Hasan Sabbah in The Fatimid Caliphate. FETO was the New Religious Movement organization originally founded by Fethullah Gülen and his relatives, a so-called Islamic congregation called The Nur Movement. The Nur Movement is an Islamic congregation formed by the work named Risale-i Nur collection under Said Nursi's leadership. Beginning with The Nur Movement, FETO has become a terrorist organization in accordance with its secret philosophy. In the Republic of Turkey, the Islamic congregation is 6.2%. FETO's members constituted of the elite in the society. Elite FETO' members gave rise to Parallel State Structure in Turkey (PCM). FETO tied their members materially and spiritually and raised them as a dedicated militant. Therefore FETO that generates PCM have the

power to make a coup attempt in Turkey. FETO's last the checkmate move was a military coup on 15 July 2016 in Turkey. FETO supposed the chessboard the homeland but this dirty game has been broken by Turkish Republic.

Keywords:FETO, Assassins, Military Coup Attempt

GİRİŞ

Bu makalede Fetullahçı Terör Örgütü'nün (FETÖ) Türkiye Cumhuriyeti'nde darbe yapacak bir güce erişmesinin altında yatan felsefi yapı incelenmiştir.

FETÖ'nün felsefi yapısı taraftar toplamasına neden olan önemli bir düşünsel sermayesinden kaynaklanmaktadır. Bir örgütü ayakta tutan ekonomik sermaye kadar düşünsel ve duygusal sermaye de gerekmektedir. Başka bir deyişle düşünsel ve duygusal sermaye ekonomik (maddi) sermayeyi birlikte getirmektedir. FETÖ İslami bir cemaat olan Nurculuk felsefi temelle taraftar toplamıştır. Süreç içerisinde dini cemaatten Yeni Dini Hareket (YDH) (Kirman, 2013) haline dönüşen FETÖ yoksullara maddi ve manevi bir sermaye olurken, sermaye çevrelerine ise yeni fırsatlar sağlamıştır. İslami bilgisi ve maddi imkânları kısıtlı gençlere yönelik 'Altın Nesil'(<http://www.sabah.com.tr>) oluşturma projesi taraftar bulmasını kolaylaştırmıştır. FETÖ sızma yoluyla bürokrasiye girmesi sermaye sahiplerine fırsatlar sağlamıştır. Kısa bir zaman süresinde kurulan ekonomik girişimlerin ve üyelerine sağladığı imkânlar 'Himmet' karşılığı geri ödenerek FETÖ önemli bir sermaye birikimine sahip olmuştur.

Bu makalede 1960 yılında Edirne Üç Şerefeli Camiinde imamlık ile göreve başlayan Fetullah Gülen'in (Taşkın, 2016) terörist başı, kurduğu İslami-Nurculuk cemaatinin bir YDH haline evrilerek FETÖ terör örgütü haline dönüşümünün felsefi analizi yapılmıştır.

FETÖ'NÜN FELSEFİ ANALİZİ

Felsefe maddi ve manevi dünyaya anlam verme biçimi olarak tanımlanabilir. Felsefenin bu tanımı içinde FETÖ'nün felsefi analizi bu örgütün ve militanlarının maddi ve manevi dünyaya nasıl anlam verdiğinin ortaya çıkarılmasıdır. FETÖ başlangıç fikri dayanağı İslami cemaatçilik içinde yer alan Nurculuk anlayışına dayanmaktadır. FETÖ zaman süreci içinde İslami cemaatçilik ve Nurculuk anlayışından uzaklaşarak kendine özgü felsefi, psikolojik ve sosyal bir yapı oluşturarak YDH haline dönüşmüştür. Dünya çapında YDH şekline dönüşen FETÖ Türkiye Cumhuriyeti'nde (T.C) askeri darbe yapma girişiminde bulunacak bir güç haline gelmiştir. Dünya çapında YDH şekline dönüşen FETÖ yalnızca T.C. için değil tüm dünya ülkelerini tehdit edecek boyutta bir yapıdır. FETÖ'nün felsefi analizini

yapabilmek için önce İslami Cemaat, Nurculuk, YDH yapısının ne anlama geldiğini anlamak gerekmektedir.

İslami Cemaatler, Nurculuk, YDH ve FETÖ

İslam dini Türkiye Cumhuriyeti döneminde varlığını kültür muhafazakârlığı, tarikatlar, dini moderntoplumlarla bağdaştıracak, aynı zamanda onu yeniden canlandırmayı hedefleyen akımlar ile varlığını sürdürmektedir (Mardin, 1993, 30-31). FETÖ seküler devlet yapısı içinde kültür muhafazakârlığı, tarikat tepkisine uzlaşmacı bir şekilde çözüm getirmeye çalışarak İslam'ı kendine göre yorumlayarak sonraki aşamalarda ise İslam dışına da çıkarak Türkiye Cumhuriyetini ele geçirmeyi planlamıştır. Örneğin 28 Şubat döneminde Gülen'in başörtüsüyle ilgili yaptığı "füruattır" açıklaması uzlaşmacı tavra bir örnektir (<http://www.milligorusportal.com>). Bu makalede T.C. 'de İslam'ın varlık sahasında İslami cemaatlerden Nurculuk Cemaatine dayanan ve sonrasında YDH' ye ve terör örgütüne dönüşen FETÖ incelenmiştir.

İslami Cemaatler

Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasıyla laik devlet yapısına geçişle birlikte İslami tarikatlar yasaklanmıştır. Türkiye Cumhuriyetinde İslami tarikatlar yasaklanmasına rağmen bazı din önderleri etrafında oluşan kişiler kendi aralarında örgütlenerek kendi aralarında din birliği ile birlikte, evliliklerle kan bağı, arkadaşlık ile duygusal bağ ve ticaretle ekonomik bağ oluşturarak cemaat yapısı oluşturmuşlardır.

18-28.05.2011 tarihinde Konsensus Araştırma Şirke yaptığı "Türkiye Gündemi Mayıs 2011" araştırma sonucu Türkiye Cumhuriyetindeki İslami Cemaat yapısını göstermektedir. Bu araştırmanın örneklemi Türkiye genelindeki köy ve mahallelerden oluşan 375 yerleşim merkezinde seçmen nüfusunu temsil etme yeteneğine sahip, 18 yaş üstü 1528'i erkek, 1472'si kadın, toplam 3 bin kişi oluşturmaktadır. Araştırmada "Herhangi bir cemaate üye misiniz?" sorusu sorulmuştur. Ankete katılanların yüzde 93,8'i "Hayır, değilim" derken, "Evet, üyeyim" diyenlerin oranı yüzde 6,2'de kalmıştır.

Araştırmada bir cemaate üye olduğunu söyleyenler arasında ilk sırayı yüzde 61,8'i FETÖ alırken, ikinci sırayı yüzde 16,3 ile Süleymancılar ve yine aynı oranla Menzil Cemaati takip etmiştir. 18-28.05.2011 tarihleri itibarıyla Türkiye Cumhuriyetinde İslami Cemaate mensup olanların, FETÖ % 61,8, Süleymancılar % 16,3, Menzil Cemaati % 16,3, Nakşibendi Cemaati % 15,2, İsmail ağa Cemaati % 7,3, Aziz Mahmut Hüdai Cemaati % 6,7, Yahyalı Cemaati % 3,4, Alvarlı Efe Cemaati % 3,4, İskender Paşa Cemaati % 3,4, Kırkinci Hoca Cemaati % 2,8, Işıkçılar Cemaati % 2,2, Cerrahi Cemaati % 1,7, Tebliğ Cemaati % 1,7, Haydar Baş Cemaati % 1,1, Kıbrısı Cemaati % 0,6, Yavuz Selim Cemaati % 0,6, Yeni Asyacılar % 0,6, Hakikatçiler Cemaati % 0,6,

Hayrat Cemaati % 0.6, Erenköy Cemaati% 0.6 ve Diğer % 3.9 şeklindedir (<http://www.haberturk.com>, 11/12/2016).

Yapılan araştırmada da görüldüğü gibi Türkiye Cumhuriyetinde İslami Cemaat üyesi % 6,2'dir. Bununla birlikte, FETÖ'nün toplumun seçkinler grubundan oluşturduğu üyelerinin Türkiye Cumhuriyetindeki etki gücü onu Paralel Devlet Yapısı (PDY) oluşturmakla birlikte darbe girişimi yapabilecek bir güce de sahip olmasına neden olmuştur.

Nurculuk

İslam düşüncesinin akla ve sezgiye dayanan iki temel yönü söz konusudur. Bunlardan birincisi olan sezgi Tasavvufi anlayışla Hikmet diğeri ise Antik Yunan Filozoflarındaki akılcılığı İslam anlayışıyla yorumlayan Meşşai akımının öncüleri ile ortaya konan felsefedir (Cevizci, 2010, 223). Nurculuk sezgiye dayanan Tasavvufi bir İslami düşünce sistemidir. Nurculuk, Said Nursi'nin (1876-1960) önderliğinde Risale-i Nur Külliyyatı adlı eserle şekillenen İslami bir cemaattir. Nurculuk, Tasavvufi bir yönü olmasına rağmen bir tarikat değil, İslami cemaattir. Nurculuk Risale-i Nur Külliyyatında belirtilen İslam'ın uygulama sorunlarına çözüm arayan ve bunları hayata geçirmeye çalışan bir öğretilerdir (Yavuz, 2004, 264-294).

788

YDH-Yeni Dini Hareket

Yeni Dini Hareketler doğdukları çevredeki dini inanışlar ile temellenmiş, bir çekirdek grupla bütün dünyayı kuşattıklarını iddia eden, karizmatik ve kutsallık atfedilmiş bir dini lider etrafında bütünleşmiş, sekülerizme karşı veya barışık, yoğun propaganda yapan, kendi ekonomik finansmanını sağlayan, toplumun çeşitli kesimlerinden etkinliği bulunan önemli üyeleri bulunan Yehova Şahitleri, Yedinci Gün Adventistleri, Moonculuk, Hare Krişna ve çeşitli meditasyon ekolleri gibi örnekleri bulunan örgütlenmelerdir. Amerika Birleşik Devletleri'nde 1970'lerden sonra Evanjelik hareketin siyasal alanda etkili olması YDH olgusunu ortaya çıkarmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nde 1987-1988 yıllarında 400 YDH belirlenmiştir. İngiltere'de 1945-1985 yılları arasında 400 YDH tespit edilmiştir. (Bilgin, 2010, 194-221).

FETÖ'nün Dini Cemaatten YDH'ye Dönüşümü

FETÖ Yeni Dini Hareket olarak İslami Nurculuk Cemaati dini inanışlar ile temellenmiş, bütün dünyayı kuşatmayı hedefleyen, Fetullah Gülen'e karizmatik ve kutsallık atfedilmiş, seküler ve batı, özellikle ABD ile barışık ve destekli, yoğun propaganda ile gelişmiş, kendi ekonomik finansmanını sağlayacak ekonomik alt yapıya sahip, özellikle Türkiye Cumhuriyetinde toplumun çeşitli kesimlerinden

etkinliği bulunan önemli üyeleri ile Paralel Devlet Yapısı oluşturmuş, Yehova Şahitleri, Yedinci Gün Adventistleri, Moonculuk, Hare Krişna ve çeşitli meditasyon ekolleri gibi örnekleri bulunan örgütlenmelerden farklı olarak Türkiye Cumhuriyetinde yönetimi kontrol etmekten öte ele geçirmeye çalışan bir terör örgütüdür. Nurcu İslami Cemaat anlayışla başlayıp YDH haline dönüşen FETÖ etkinliğini eğitimle artırmıştır. FETÖ bu eğitim faaliyetlerinin arkasında devlet kurumlarını ele geçirme anlayışı vardı. Fetullah Gülen televizyon, video, kitap ve eğitimleri ile kendi deyimi ile ‘altın nesil’ ve ‘ikinci kutsiler’ adı verdiği üyelerini kendisine ve örgüte duygusal, sosyal ve ekonomik bakımdan bağımlı kılmıştır. FETÖ bağlılarının fedakârlıklarını maddi ve manevi olarak pekiştirerek birer adanmış militan gibi yetiştirdi.

FETÖ Neden Terör Örgütü Haline Dönüştü?

1996 seçimlerinde Refah Partisi ile Doğru Yol Partisi ittifak yaparak yani Refahyol hükümetini kurarak hükümete kurular. 28.12.1997'deki Milli Güvenlik Kurulu kararları ile Ordu Refah Partisine adeta gözdağı vererek hükümeti pasifleştirdi. 28 Şubat diye adlandırılan bu kararlar ile Refah Partisinin İslamcı çizgisinin yıpratılması FETÖ için bir fırsat olarak değerlendirildi. FETÖ öteden beri Milli Görüşe olan karşıtlığını ‘düşmanımın düşmanı düşmanımdır’ mantığıyla ele alarak adeta 28 Şubat kararlarını alkışlayarak Ordu ile iyi ilişkiler kurdu. FETÖ'nün Refah Partisine karşı düşmanca tutumu Mili Görüş çizgisinden gelen Ak Parti kurucusu Recep Tayyip Erdoğan tarafından hiç unutulmuyordu. Bu nedenle mi yoksa laik çevrelerin tedirginliğinden mi, 2002 yılında Türkiye Cumhuriyetinde iktidara gelen AK parti iktidarı 28 Kasım 2013 tarihli Taraf gazetesinde belgeleriyle sunulan habere göre (www.taraf.com.tr) 2004'de Ahmet Necdet Sezer'in Cumhurbaşkanlığında Milli Güvenlik Kurulunda Fetullah Gülen ve üyelerinin Türkiye Cumhuriyetine tehdit olduğu konusunu gündeme aldı.

28 Nisan 2007'de Ordu Ak Parti hükümetine laiklik konusunda muhtıra verdi. 28 Nisan Muhtırası diye adlandırılan bu olgu sonucunda FETÖ Ak Parti'yi destekledi. FETÖ bir anlamda 28 Şubat Muhtırasında Refah Partisine karşı aldığı tavrı unutturmak, affettirmek için adeta günah çıkarıyordu. 2011 yılında tekrar iktidara gelen Ak Parti FETÖ bitirmek için dershanelerini kapatmak için hazırlık yapıyordu. Dershaneler FETÖ için önemli bir gelir kaynağıydı. Dershanelerin kapatılmasına karşı FETÖ yanlılarının tepkileri buzdağının görünen yüzüydü. 2012 yılında MİT'e yapılan Müsteşar ataması FETÖ'nün hoşuna gitmemişti. Hem Ak Parti hem de Müsteşar yıpratılacaktı. KCK yapılanması içinde ele geçirilen bir MİT ajanından hile ile alınan KCK'da yer alan MİT mensupları listesi FETÖ mensup polisler tarafından takibe alındı. Amaç MİT mensuplarının suç işlediği ve emri MİT Müsteşarının

verdiği komplosuyla MİT Müsteşarını tutuklamaktı. 7.02.2012’de tutuklanmak üzere MİT Müsteşarı savcılığa çağrıldı. 18.02.2012’de çıkartılan MİT yasası ile Müsteşarın tutuklanması önlendi (Çetinkaya, 2014). FETÖ’nün tek seçeneği Ak Partinin yönetimden uzaklaştırılmasıydı. 17-25 Aralık 2013’de kabinedeki bazı bakanların ve yakınlarının İran’ın kayıt dışı petrol ihracatından komisyon aldıkları iddiası ile tutuklanmaya çalışılması FETÖ Şah-Mat hamlesinin sondan ikincisiydi.

Ağustos 2016 Yüksek Askeri Şûrası’nda, FETÖ’nün ordu içindeki yapılanmasına yönelik büyük bir operasyon yapılacaktı (Çakır, 2016). FETÖ son hamlesini oynamak zorundaydı. Son Hamle yapılmadan önce deşifre olmuştu artık başarısızlık şansı yüksek olsa da bu darbe yapılacaktı, artık ok yaydan çıkmıştı.

FETÖ Şah-Mat hamlesinin sonu ise 15 Temmuz 2016 Askeri Darbe girişimiydi ancak satranç tahtası zannedilen vatan, sahibi Türk halkı ile Cumhuriyete sahip çıkarak kirli oyunu bozdu.

FETÖ’nün Düşünce Yapısı

FETÖ’nün düşünce yapısı İsmailiye mezhebi esaslarına dayanan Fatımi Devletinde hizipleşme sonucunda Nazirilik koluna mensup Hasan Sabbah’ın 1090 yılında kurduğu Haşhaşi dini tarikatı ve siyasi oluşumuna oldukça benzemektedir. Haşhaşi tarikatı üyeleri Hasan Sabbah tarafından esrar bağımlısı yapılarak her türlü emre açık hale getirilmiştir. Bununla birlikte Hasan Sabbah adamlarını ‘Takiyye’ yaparak devlet adamlarının himayesine giriyor gerekli olduğunda ise politikada etkili olarak veya suikast yaparak görevlerini yerine getiriyorlardı. Hasan Sabbah, kendisini yok etmek isteyen Büyük Selçuklu Veziri Nizamülmülk’ü Ebu Tahir isimli bir fedaisini göndererek öldürtmesi Haşhaşilerin sinsi politikalar örneklerinden birisidir (Afyoncu, 2016). Mezhebini ve fikrini gizli tutma ve saklama olarak tanımlanan Takiyye İslami Şii mezhebinde düşmana karşı alınacak bir önlem, bir tavır olarak kullanılmaktaydı. Bununla birlikte Şii İsmailiye mezhebi öğretisine mensup Hasan Sabbah adamlarını ‘Takiyye’ yaparak devlet adamlarının himayesine girmesi, propaganda ile Şii mezhebini yöneticiler arasında yayması gerekli olduğunda ise politikada etkili olarak veya suikast yaparak görevlerini yerine getirmelerini sağladı (Evkuran, 2016).

FETÖ terör örgütü Marksist çatışmacı bir anlayışın tam tersi olan uzlaşmacı anlayışından öte dönüştürücü sızmacı bir anlayışa sahiptir. Sızıntı şeklindeki örgüt davranışı tüm yetkilileri yanıltmıştır. Örgüt Hegel’in diyalektik düşüncesindeki (Cevizci, 2010) anti tezini ‘Saklı Tez’e dönüştürmüştür. FETÖ terör örgütünün örgüt davranışı TEZ-SAKLI TEZ-DÖNÜŞTÜRÜLMÜŞ TEZ şeklinde işlemiştir. FETÖ’nün saklı tez kavramı Şii anlayışındaki Takiyye yapmaktan gelmektedir. FETÖ terör örgütünün çözülmesi de örgütsel zihin yapısındaki ‘Saklı Tez’e uygun

davranamaması ve terör örgütü lideri Fetullah Gülen'in televizyonlarda mevcut hükümete beddua etmesi ile kendini göstermiştir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu makale yapılan felsefi analizi sonucunda FETÖ'nün fikirsel dönüşümleri incelenmiştir. Fikirsel dönüşümlerde örgütün Takiyye prensibe ile hareket etmesi diyalektik anlayışında tersinde dönüşümler görülmüş veya kurgular gizlenmiştir.

Bir dini cemaatin, YDH'ye sonra de terör örgütüne dönüşmesinin örneği FETÖ/PYD ile ortaya çıkmıştır. FETÖ'nün ortaya çıkmasında etkili olan faktörlerden birisi, halkın dini diğerleri ise ekonomik gereksinimidir. FETÖ, Türkiye Cumhuriyetinde etkili olarak verilmeyen dini eğitimi bir cemaat görüntüsüyle verdiğini ortaya koyarak toplumda etkili olmuştur. Bu makalede öneri olarak tüm eğitim alanlarında olduğu gibi din eğitiminde de devletin denetleyici ve kontrol edici rolü unutulmamalıdır. Eğitim özel teşebbüs aracılığıyla verilebilir ancak standardı, programı ve yürütülmesi devlet tarafından denetlenmelidir. Bununla birlikte FETÖ'nün ortaya çıkmasının altında yatan etmen Halkın dini bilgi düzeyinin yetersizliğidir. Okulda din eğitimi alamayan çocuklar ebeveynin yeterli bilgiye sahip olamaması nedeniyle evde de gerçekleşmemiştir. Ebeveyn bu eksikliği FETÖ yurtlarında veya okullarında din eğitimi verildiğini zannederek büyük bir yanılığa düşmüşlerdir. Ekonomik bakımdan yetersiz ailelerden gelen yetenekli öğrencilere sağlanan burs, yatılılık ve iş imkânı aileleri de çocuklarından ayrılmaları pahasına razı olmaya yöneltmiştir.

Ülkemiz eğitim sisteminde sorgulayıcı ve araştırmacı bir anlayışta olmaması da FETÖ örgütünün Türkiye'de büyümesinde önemli bir etmendir. Felsefe eğitimin olmaması ve din eğitiminde 'Kelam' ilmine gerekli önem verilmemesi de FETÖ örgütünün kendi doğrularını genç nesle aşılmasında önemli bir etmen olmuştur. Felsefe 'de Tüm tanrıçılık, İsrakicilik ve İslam'da Tasavvufun ve Nurculuğun ne anlama geldiğin biz genç nesle öğretmiş olmamız FETÖ'nün güçlenmesine neden olmuştur. Etkili bir felsefe ve İslam eğitiminde Kelam dersleri sorgulayıcı anlayışa sahip gençlerimize sahip olmamıza neden olacaktır. FETÖ, yetiştirildiği kadrolar aracılığıyla örgüt içi dayanışma, sınav hileleri ve ticarete yeni fırsatlar sağlanması üye sayısındaki önemli derecede artışlara neden olmuştur.

Yeniden 15 Temmuzlar yaşanmak istenmiyor ise Türkiye Cumhuriyetinde eğitimde alt sosyal ve ekonomik düzeydeki yetenekli gençlere devlet aracılığıyla burs, yatılılık, yurt, kredi gibi gerekli fırsatları sağlanmalı, din eğitimine gerekli standartlar konulmalı ve denetlenmelidir.

KAYNAKLAR

- Afyoncu, E.(2016). *FETÖ'nün İlham Kaynağı Haşhaşiler*. Sabah Gazetesi. 31/07/2016 <http://www.sabah.com.tr/yazarlar/erhan-afyoncu/2016/07/31/fetonun-ilham-kaynagi-hashasiler#>. 14.12.2016 tarihinde alınmıştır.
- Atak, H. (2011). Kimlik Gelişimi ve kimlik biçimlenmesi: Kuramsal bir değerlendirme. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 3(1), 163-213.
- Ayık, H. (2016). Din - devlet ilişkileri bağlamında İslâmî cemaatlerin devletle ilişkileri üzerine. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* (3), 62-77.
- Bilgin, V.(2010), 'Yeni Dini Hareket', Talip Küçükcan (Ed.) *Din Sosyolojisi* içinde (s.194-221). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları
- Cevizci, A.(2010). *Felsefe Tarihi*. 2. Baskı, İstanbul: Say Yayınları
- Çakır, R. (2016). *Sekiz soruda 15 Temmuz darbe girişimi*. Olayların Gidişi. <http://medyascope.tv/2016/07/16/sekiz-soruda-15-temmuz-darbe-girisimi/> 15.12.2016 tarihinde alınmıştır.
- Çetinkaya, A.(2014). *Savcı'dan MİT Başkanına ifadeye gel*. 7.2.2014 Sabah Gazetesi. <http://www.sabah.com.tr/gundem/2014/02/07/savcidan-mit-baskanina-ifadeye-gel>.15/12/2016 tarihinde alınmıştır.
- Evkuran, M. (2016). On The Nympholept Mahdy and His Blocked Victory "An Inquiry on the Politic-Theology of a Conversion" *Bilig*, 79, 235-251.
- Kirman, M.A. (2013) Yeni dinî hareketleri tanımlama problemi ve tipolojik yaklaşımlar. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 3 (4), 27-43.
- Mardin, Ş (1993). *Türkiye'de Din ve Siyaset*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yavuz, M. H. (2004). "Bediüzzaman Said Nursi ve Nurculuk", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (der) *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, İslamcılık*, Cilt VI içinde (s. 264-294). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Taşkın, Y. (2016). Fethullah Gülen Portresi. *Moment Dergi*, 3(1).
- Uytun, Çıkılı, M.; Öztö, D., B. ve Eşel, E. (2013) Ergenlik ve erişkinlikte bağlanma davranışının değerlendirilmesi. *Düşünen Adam*, 26,177-189. www.taraf.com.tr/haber/gulen-i-bitirme-karari-2004-te-mgk-da-alindi.htm. 14.12.2016 tarihinde alınmıştır.
- <http://www.haberturk.com/gundem/haber/641873-turkiyenin-en-buyuk-cemaati-hangisi-den> 11/12/2016 tarihinde alınmıştır.

<http://www.sabah.com.tr/ekonomi/2016/10/06/bakan-berat-albayrak-altin-nesil-hain-nesil->

cikti. 11.12.2016 tarihinde alınmıştır.

<http://www.milligorusportal.com/showthread.php?t=26658> Fetullah Gülen ve başörtüsü-Nihal

Bengisu Karaca

MİLLETLERARASI KONJONKTÜRÜN, TÜRKİYE’NİN ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Mustafa ORAL•

Özet

Türkiye’nin 1945’de çok partili siyasal hayata geçişi önemli bir tartışma konusu olmuştur. Bugüne kadar yapılan çalışmalarda genelde ülkemizin iç-dinamiklerinin bu değişimde etkili olduğu vurgulanmıştır. İsmet Paşa yönetiminin İkinci Dünya Savaşı sırasında *demokrat cephe* denilen müttefik devletler ile *demokrasi karşıtı* mihver devletler karşısında izlediği sözde *tarafsız* politikanın söz konusu değişimi belirleyici bir etkisi olmuştur. Türkiye’nin savaşın sonlarına kadar kimi zaman mihver yanlısı izlenimi veren ama aynı zamanda demokrasi cephesi yanında da açıkça yer almaktan kaçınan İnönü’nün tutarsız dış politikası savaşın sonunda Türkiye’yi Sovyet Rusya karşısında adeta savunmasız durumda bırakmıştır. Savaş sonunda Sovyet Rusya’nın Türkiye’nin ulusal güvenliği için önemli bir tehdit durumuna gelmesi nedeni ile İnönü Türkiye’si savunma refleksi ile Atlantik bloğunun yanında yer almak zorunda kalmıştır. Ve işte bu nedenle kendi iç politikasını gözden geçirip Batılı siyasal düzeni biçimsel planda kabul ettiğini gösteren diplomatik etkilerle partili siyasal hayata geçilmesi yolunda ilk adımları atmıştır. İşte yeni dünya düzeninin konuşulduğu Potsdam Konferansının başladığı sıralarda Milli Kalkınma Partisi’nin kurulmuş olması gerçekten anlamlıdır.

794

Anahtar Kelimeler

Türkiye, ABD, Almanya, Milli Kalkınma Partisi, İnönü, Demokrasi, Diplomasi

THE EFFECTS OF INTERNATIONAL CONJUNCTURE

ON TRANSITION TO MULTI-PARTY POLITICAL SYSTEM IN TURKEY

Abstract

Transition to multi-party political life in 1945 is an important discussion point in Turkey. It has been emphasized that the internal dynamics of our country are generally influential in this change. So-called *neutral* politics of Ismet Pasha Administration during the

Second World War between *democratic* allies and *anti-democratic* axis states has decisive influence on this change. Inonu's inconsistent foreign policy, which sometimes gave impression of pro-axis and sometimes supported democratic front indecisively made Turkey vulnerable to Soviet Russia at the end of the war. With the emergence of Soviets as an important threat to Turkish national interests at the end of the war, Inonu Turkey was forced to take side with the Atlantic block. And that is why he has reviewed internal politics of Turkey, accepted Western political system and took the first steps towards the transition to multi party political system. It is really meaningful that the National Resistance Party was established in the beginning of the Potsdam Conference where the new world order was spoken.

Keywords

Turkey, USA, Germany, National Development Party, İnönü, Democracy, Diplomacy

Giriş

Devletler genel olarak gelişmiş (büyük) ve az-gelişmiş (küçük) ülkeler olmak üzere iki ayrı kategoriye ayrılır. Bu nitelikleri taşıyan bir ülkenin gerek siyasal, gerek toplumsal yapısı, gerekse her ikisinin büyük ölçüde şekillendirdiği dış politika hedefleri ve eğilimleri, doğal olarak gelişmiş veya gelişmemiş olmasına göre farklılık gösterir. Az-gelişmiş ülkelerin iç ve dış politikaları kendi inisiyatifleri dışındadır; büyük devletlerin bu ülkeler üzerindeki emelleri, malum ülkelerin içyapılarını, dolayısıyla iç politikalarını etkileyebilecek güçtedir. Büyük devletlerin, az-gelişmiş ülkelerin içyapılarını önemli derecede etkilemeleri nedeniyle az-gelişmiş ülkelerin içyapılarını serbestçe saptayamamalarından dolayı toplumsal yapıları ve dış politikaları, büyük devletlerin izledikleri dış politika çerçevesi içinde değerlendirilmektedir⁴¹³.

1945-46 yıllarında görülen önemli değişimler ve yönelimler büyük ölçüde İkinci Dünya Savaşı yıllarında biçimlenmeye başlayan koşulların Türkiye'yi etkilemesinden kaynaklanır⁴¹⁴. Bu koşullar ülkemizin bugüne kadar etkisinde kaldığı *soğuk savaş* biçimi demokrasi hayatının açıklanması açısından önemlidir. Partili siyasal hayatın tam anlamıyla demokratik olmadığı sonraki gelişmelerden anlaşıldı. İkincisi, bizde demokratik açılımlar halkın isteğiyle değil, ortakların talepleri ile İnönü'nün müsaadesi oranında gerçekleşti. Ve demokratik açılım, bütün kesimlere aynı oranda hoşgörülü olamadı; sol'a kapalıdır ve *Amerikan yapımı*dır; bunun için, bizde siyasal demokrasi alanında bütün sınıf ve düşünceler temsil edilmekten uzaktır⁴¹⁵.

413 Mehmet Gönübol, Dış Politika: İç Etkenler Bakımından Bir İnceleme, Ankara, 1969, s.78-79.

414 Necdet Ekinci, Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler, İstanbul, 2004.

415 Çetin Yetkin, Karşı Devrim (195-1950), İstanbul, Otopsi, 2003.

Unutulan Yıllar, sonraki sorunların kaynakları ve başlangıçları sayılabilir⁴¹⁶. Ve ayrıca, Türkiye'nin dünyadaki ve bölgesindeki saygınlığının giderek azalmaya başladığı 60 yıllık bir sürecin de başlangıcıdır⁴¹⁷. Bu çarpık yapılanma gibi bu çarpık demokrasi anlayışımızın bütün kurum, kuruluş ve aktörleriyle yapılandığı ve toplumcu düşüncenin dışlandığı bir dönemdir.

I. İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dış Politikası

Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren Türk dış politikasının temeli, Türkiye'nin toprak bütünlüğü ve Türklerin kendi toprakları üzerinde kendi kaderlerini çizme hakkına sahip çıkmaları esasları üzerinde oluşmuştur. İkinci Dünya Savaşı yıllarında İnönü, bu ulusal temele Türk topraklarının bütünlüğü ile dış politikasının temel ilke ve amaçları olarak bakmıştır⁴¹⁸.

Türkiye, savaşın son yıllarına kadar *savaş-dışı* kalmış, ancak savaş süresince *tarafsız* kalmış değildir. Çünkü savaşan gruplardan biriyle, yani İngiltere ve Fransa ile üçlü bir ittifak imzalamıştı. Bu ittifak Ek İki Nolu Protokol ile Türkiye kendini Sovyetlerle savaşa sokacak bir durumdan kurtarmış oluyordu. Ayrıca savaş Akdeniz'e yayılmadıkça Türkiye'nin savaşa katılması gerekmiyordu⁴¹⁹. Bu ittifaka göre, Türkiye'nin savaşa katılma zorunluluğu, ilk kez Mayıs 1940'ta Almanya'nın Fransa'ya saldırması ve İtalya'nın Fransa'ya savaş ilânı üzerine ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin savaşa girmesi halinde, Sovyet Rusya tarafından 1925 Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Paktı'na dayanarak Türkiye'yi tehdit ettikleri için Türkiye bunu yapamadı. Zaten 1939 Ankara İttifakının İki Nolu Protokolü de bunu zorunlu kılmıyordu. Ancak İtalya'nın 1940 Haziranında savaşa girmesi ittifakın yükümlülüklerini ortaya çıkardı. Müttefikler Türkiye'nin *mümkün olan en kısa sürede* savaşa katılmasını istediler. Bu sefer de Hitler Almanyası'nın tehdidi Türkiye'yi savaşa katılmaktan alıkoydu⁴²⁰.

1940'ın sonu ile 1941 başında Almanya'nın Balkanlardaki faaliyetleri İngiltere, Türkiye ve Sovyet Rusya için endişe kaynağı olmuştur. Alman-Sovyet ilişkileri bozulmaya başlayınca, Rusya, Türkiye'ye yanaşmaya başladı. İngiltere de Orta Doğu petrolü ve Süveyş Kanalı yolunda Alman tehlikesi olasılığına karşı Türkiye'nin

416 Niyazi Berkes, *Unutulan Yıllar*, yay. haz. Ruşen Sezer, İstanbul, İletişim, 1997, s.21.

417 Selim Deringil, *Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, İstanbul, 2003.

418 Edward Weisband, *İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası*, İstanbul 1974, s.26.

419 Halûk Ülman, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968)-I", *SBF Dergisi*, Nu.XXVI/3, 1971, s.259; Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, C.I, 8. Baskı, Ankara 1992, s.357-358.

420 Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, C.I, s.407.

savaşa katılmasını istedi. Fakat Türkiye'nin Ruslara güven duymaması ve üzerindeki Alman baskısı savaştan uzak tutmuştur⁴²¹.

1940 yazında Alman-Sovyet ilişkilerinin bozulmaya başlaması, 1941'de Bulgaristan'ın ittifak devletlerine katılması; Türk-Sovyet ilişkilerinin düzelmesi yolunu açtı ve ilk aşamada Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye başvurusuyla 1925 Türk-Sovyet Tarafsızlık ve Saldırmazlık Paktı teyit edildi. Ancak Nisan 1941'de Irak'ta Mihver yanlısı bir darbe gerçekleşmesi, Almanya'nın Türkiye üzerinden Irak'a yardım etmek istemesi ve Türkiye'nin buna şiddetle karşı koyması karşısında Almanya, bundan vazgeçti ve Türkiye ile 18 Haziran 1941'de bir saldırmazlık anlaşması imzaladı. Bu gelişme, Türk-Sovyet ve Türk-Müttefik ilişkilerini gerginleştirdi. Çünkü bu anlaşmadan kısa bir süre sonra Almanya Sovyet Rusya'ya saldırdı⁴²².

Türk-Alman saldırmazlık paktını en çok ABD beğenmedi ve Türkiye'ye yapmakta olduğu yardımı durdurdu. Bir ay sonra yardım yeniden başladıysa da miktarı bir hayli azaldı. Alman-Sovyet savaşı Türk diplomasisinin üzerinden büyük bir yükü aldıysa da, İngilizlerin ve Sovyetlerin Türkiye'nin sırtından anlaşmaları olasılığı Türkiye'yi kuşkulandırdı. Aralık 1941'de Moskova'daki İngiliz-Sovyet görüşmelerini Türkiye, Sovyet Rusya'nın Türk toprakları üzerindeki emellerini İngiltere'ye kabul ettirmesi açısından değerlendirmeye başladı. Türkiye'nin bu endişesi, Mayıs 1942'de İngiliz-Sovyet ittifakının imzalanması ve metnin açıklanması ile azalmış, ancak 1942 yılının sonunda tekrar daha çok artmıştır⁴²³.

Sovyet Rusya, Kasım 1942'de Alman ilerlemesini durdurup savaşta üstün bir duruma geçtikten sonra Türkiye'ye karşı daha sert bir politika izlemeye başladı. Almanya'nın savaş alanlarında yenilgisi ile Türkiye üzerindeki Alman baskısı kalkmış, ancak Alman baskısının yerini Sovyet tehlikesi doldurmuş, bir süre sonra da Sovyet tehdidi ve baskısı halini almıştır.

1943'te Müttefiklerin savaşta üstün duruma geçmeleri, Almanya'nın kesin yenilgisi için müttefiklerin Avrupa'ya girmesi sorununu ortaya çıkarmıştır. Bu ise Türkiye'nin savaşa sokulması çabalarına hız vermiştir. Churchill, Türkiye'nin 1943 Ağustosuna kadar savaşa katılımına yollar hazırlamak için 30 Ocak 1943'te Adana'ya gelerek İnönü ile görüşmüştür. Görüşmede Türkiye'nin savaş-dışı durumu, Türk-Sovyet ilişkilerinin son durumu, Balkanlar ve askeri bakımdan Türk silahlı kuvvetlerinin güçlendirilmesi sorunları da tartışıldı. Bundan sonra, İngiltere'nin

421 A.g.e., s.408.

422 A.g.e., s.409-410.

423 A.g.e.,s.409-410

Türkiye'yi Müttefiklerin yanında savaşa sokma çabaları sürmüş ve Mihver devletlerinin her yenilgisi, Türkiye üzerindeki baskıyı da bir kat daha attırmıştır⁴²⁴.

Ağustos 1943'te yapılan Quebec Konferansı'ndan sonra Roosevelt ve Churchill, Türk hava alanlarının kullanılması yönünde Türkiye üzerinde baskıda bulunmaya başlamışlardır. Sovyet Rusya bundan, kendileri açısından kuşkulunmaya ve Türkiye'nin fiili olarak savaşa katılması konusu üzerinde ısrar etmeye başlamıştır. Ve Ekim 1943'te yapılan Moskova Konferansı'nda bunu açıkça ifade etmişlerdir. Bu ısrar, Kasım'daki Tahran Konferansı'nda da devam etmiştir. Aralık ayında Kahire'de yapılacak konferansa İsmet İnönü'nün şahsında Türkiye de müzakere için davet edilmiştir. Bu kez müttefiklerin baskısı daha da ağır olmuştur.

Bunun içindir İnönü, prensip olarak savaşa katılmayı kabul etmiştir. Buna karşın, Müttefiklerden Türkiye ile birlikte yapılacak ve Türkiye'nin yalnızca bir piyon olarak kullanılmasını engelleyecek bir askeri plan ve bölgenin siyasal geleceği hakkında ayrıntılı bilgi verilmesi koşullarının yerine getirilmesini istemiştir. Kararların gerçekleştirilmesi amacıyla Ankara'ya gelen bir İngiliz Askeri Heyetiyle Ocak 1944'te görüşmelere başlandı. Ancak görüşmelerin kısa sürede çıkmaza girdiği görüldü; çünkü Türkiye'ye göre, İngiltere, söz verdiğinden çok daha az yardımda bulunmak istiyor; İngiltere'ye göre ise Türkiye, aşırı isteklerde bulunuyordu. Görüşmelerin kesilmesinden sonra İngiliz ve Türk basınında karşılıklı suçlamalar ve müttefiklerle ilişkilerimizde belirgin bir soğuma göze çarpmaya başlıyor⁴²⁵.

İngiltere 4 Şubat 1944'te Türkiye ile girişilen görüşmelerin durmasından sonra Türkiye ile ilişkilerini dondurduğunu ve ABD'nin de aynı yolu izlemesi gerektiğini ABD'ye bildirdi. 7 Şubat'ta ABD, İngiltere'yi izlemiştir. 1944 ilkbaharında Türkiye'ye yapılmakta olan İngiliz ve Amerikan yardımları kesilmiştir. Bundan sonra araya giren güven bunalımı, Müttefik devletlerle Türkiye arasındaki diplomatik ilişkilerin gelişmesini engellemeye başlamıştır⁴²⁶.

5 Haziran 1944'te Boğazlar'dan Karadeniz'e bazı Alman gemilerinin geçmesi, Türkiye ile Müttefiklerin arasının bir kat daha açılması sonucunu doğurmuştur. Bu olay sonucunda Türkiye Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu istifa etmiştir, açıkçası istifa ettirilmiştir.

Müttefiklerin baskıları sonucu Nisan 1944'te Almanya'ya yapılan krom ihracatını durduran Türkiye, yine aynı baskıların sonucu 2 Ağustos'ta Almanya ile diplomatik ilişkilerini, 6 Ocak 1945'te Japonya ile diplomatik ve ticari ilişkilerini kesmiştir. Bu aşamada artık ne Sovyetler Birliği, ne de öteki Müttefikler, Türkiye'nin

424 Oral Sander, Siyasi Tarih: Birinci Dünya Savaşı Sonundan 1980'e, C.II, Ankara, 1989, s. 153-154.

425 Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasî Tarihi, C.I, s.412-413.

426 Sander, Siyasi Tarih, C.II, s.155.

savaşa katılmasının pratik bir yarar sağlayacağı kanısındaydılar⁴²⁷. İşte Türkiye için asıl sıkıntı bundan sonra başlıyordu.

II-Savaş Sonunda Yeni Dünya Düzeni

Savaşın önlenmesi için yapılan çalışmaların başarısızlıkla sonuçlanması, bütün dünyada etkili bir güvenlik sisteminin kurulması isteğini kuvvetlendirdi. Bu, ABD'nin uluslararası siyasal kuruluşlara karşı davranışlarında açıkça görülebilir. Bu devletin savaşa girmesinden dört ay kadar önce, 14 Ağustos 1941'de, Başkan Roosevelt ve Başbakan Churchill, Atlantik'te buluşarak savaş amaçlarını bildiren Atlantik Beyannamesini yayınlamışlardı. Bu beyanname, bir bakıma Başkan Wilson'un Birinci Dünya Savaşı sırasında yayınladığı 14 Nokta'ya benzemektedir⁴²⁸. Beyannamede iki devletin uluslararası diplomatik arenada ulusal politikalarının temel ilkelerini ilân etmiştir. Bu ilkeler sonradan Birleşmiş Milletler Antlaşması'na temel olmuştur. Hürriyet ve demokrasi, demecin temel ilkelerini teşkil eder⁴²⁹.

Sovyet Rusya, başlangıçta Almanya'nın yanında savaşa katılmış, Batılıların safına ise Haziran 1941'de Alman saldırısına uğradıktan sonra geçmiştir. Bu bakımdan Batılı devletler, önceden Rusya'ya gerçek bir dost gibi bakamadılar. Ancak Rus milletinin yayılmacı ve saldırgan Alman orduları karşısında gösterdiği dayanma gücü, zamanla İngiltere ve ABD'de Rusya'ya karşı bir sempati uyandırdı. Diğer yandan ortak bir düşmanın varlığı üç Batılı devlet arasında bütün savaş boyunca devam eden sıkı bir iş ve davranış birliğine de yol açmıştır⁴³⁰. Savaşın sonundaki yeni koşullarsa bu geçici işbirliğinin çabucak dağılmasına neden olmuştur.

Ortak bir düşman karşısında birleştikten sonra ABD, İngiltere ve Sovyetler Birliği yalnız savaşın kazanılması konusunda değil, savaş sonrası dünyasının barış ve güvenlik düzenini sağlamak konusunda da iş ve davranış birliği kurmak istemişlerdir. Bu üç devletin hükümet başkanları savaş sırasında yaptıkları toplantılarda bununla ilgili bazı kararlar da almışlardır⁴³¹.

Roosevelt, Churchill ve Stalin, Aralık 1943'te Tahran'da yaptıkları görüşmeler sonunda yayınladıkları bir bildiride, dünya milletlerinin ezici çoğunluğu tarafından iyi karşılanacak ve savaş âfeti ile korkusunu nesiller boyunca ortadan kaldıracak devamlı bir barış yapmak konusunda omuzlarına yüklenen büyük sorumluluğu

427 A.g.e., s.155.

428 Gönlübol, Milletlerarası Siyasî Teşkilatlanma, Ankara, 1964, s.150.

429 Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasî Tarihi, C.I, s.382-383.

430 A. Halûk Ülman, Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri (1939-1947), Ankara, 1961, s.49.

431 Ülman, Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri, s.49.

bildiklerini ve aralarında kurulan iş ve görüş birliğine savaştan sonra da devam ederek barışı sağlayacağına inandıklarını söylediler⁴³².

Bu sırada savaş en ateşli günlerini yaşıyordu. Tahran Konferansı'ndan sonra Sovyet Rusya, Doğu Cephesinde Almanya karşısında üstünlük sağlamış ve 1944 sonlarında Doğu Avrupa ile bütün Balkanlarda -Yunanistan hariç- nüfuz kumuş bulunuyordu. Batı cephesinde ise Yalta Konferansı toplandığı günlerde İngiliz ve Amerikan kuvvetleri son Alman dayanmasını da kırmak üzereydiler. Roosevelt, Churchill ve Stalin arasındaki diplomatik görüşmeler, genel olarak samimi bir hava içerisinde yapılmış, özellikle Roosevelt ve Stalin arasında büyük yakınlık kurulmuştu ve Roosevelt, Yalta'da Stalin'e büyük ödünler vermiştir.

Bundan başka, insanlığın en yüksek amacı olan, güvenilir ve devamlı barışın ancak bütün uluslar arasında kurulacak bir işbirliği sayesinde gerçekleşebileceğini ve bunun için en yakın zamanda uluslararası bir kuruluş (Birleşmiş Milletler) kurmak azminde olduklarını söyleyen üç hükümet başkanı, bu amaçla San Fransisco'da, Mihver devletlerine savaş açmış ülkelerin katılacağı bir konferans toplanmasını kararlaştırdılar. Üç hükümet başkanı Yalta'da, kurtarılan Avrupa devletlerinin durumu ile ilgili de bir demeç yayınladılar: Üç devlet, Avrupa uluslarının siyasi ve iktisadi sorunlarını *demokratik yöntemlerle* çözmelerine yardım edecek, *her ulusun kendi hükümet şeklini kendi istediği gibi seçmek hakkına saygı* göstereceklerdi⁴³³.

800

III- Yeni Dünya Düzeninde Türkiye

Türkiye, Yalta Konferansı'nda alınan kararlar uyarınca kurulması tasarlanan uluslararası örgütü konuşmak üzere toplanacak San Fransisco Konferansı'na katılabilmek için, 23 Şubat 1945'te Almanya'ya savaş ilân etmiştir. Bununla Türkiye, 1 Ocak 1942 tarihli Birleşmiş Milletler Beyannamesini imzalamış oluyordu. Bundan sonra Türkiye, 5 Mart'ta San Fransisco Konferansı'na resmen davet edildi ve Birleşmiş Milletlerin kurucu üyeleri arasında bulundu⁴³⁴.

San Fransisco Konferansı'nda Türkiye yalnızdır. Müttefiklerin tutumunun savaş yıllarına giden nedenleri malumdur. En belirgin olanı Müttefiklerin Türkiye'yi savaşa sokma çabaları karşısında Türkiye'nin çeşitli bahanelerle buna yanaşmamasıdır. İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi 1943 yılında verdiği bir demeçte, Türkiye'nin yakında savaşa girmek ya da savaş sonrası dünyasında yalnız kalmak durumlarından birini seçmek zorunda kalacağı tehdidinde bulunmuştu⁴³⁵. Ayrıca

432 A.g.e., s.49-50.

433 A.g.e., s.50-51.

434 Sander, Siyasi Tarih, C.II, s.160.

435 A.g.e., s.154.

Ocak-Şubat 1944'te Ankara'da Türk ve İngiliz askeri heyetleri arasında Türkiye'nin savaşa girmesi için gerekli askeri yardım konusunda yapılan görüşmeler çıkmaza girince, Türkiye ve İngiltere ile ABD ilişkileri gerginleşmiş ve bundan dolayı Winston Churchill, barış konferansında Türkiye'nin sağlam bir konumda olamayacağını söylemiştir⁴³⁶.

Müttefiklerin, özellikle İngiltere'nin Türkiye hakkındaki bu olumsuz demeçlerine karşın Türkiye, savaş sırasında yönetim kademelerinde yaptığı iki somut değişiklikle Batı ittifakına yönelmiş bulunuyordu. Örneğin, *değişmez* Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, yaş haddi dolayısıyla 12 Ocak 1944 tarihinde emekliye ayrılmış ve onun yerine Orgeneral Kâzım Orbay atanmıştır. Ordu içindeki bu değişiklik, aslında Türkiye'nin Müttefikler ve Almanya'ya karşı izlediği politika açısından son derece anlamlıdır. Fevzi Çakmak, Müttefiklerin gözünde, ordunun modernleşme çalışmalarına katılmak istemeyen, tutucu, Türkiye'nin Almanya ile iyi ilişkiler kurmasından yana olan ve dolayısıyla, Alman yanlısı bir kişi olarak tanınıyordu. Bu idari değişiklik sonucunda, Müttefik devletlerin gözünde, Türkiye ordusunda Alman yanlısı yönetim artık uzaklaşmış ve onun yerine Müttefik yanlısı bir yönetim geçmiş oluyordu⁴³⁷.

5 Haziran 1944'te Boğazlardan bazı Alman gemilerinin geçmesi yüzünden Türk-İngiliz ilişkileri bozulmuş, *"Dışişleri Bakanı'nın son günlerde takip ettiği politikayı Vekiller Heyeti tasvip etmemiştir"* gerekçesiyle Numan Menemencioğlu istifa ettirilmiş ve onun yerine geçici bir süre için *Anglo-Sakson yanlısı* olarak tanınan Başbakan Şükrü Saraçoğlu atanmıştır⁴³⁸.

Numan Menemencioğlu, Müttefiklerin gözünde Alman yanlısı ve de Almanya'ya karşı savaşa katılmasını önleyen bir kişidir. Oysaki Menemencioğlu'nun dış politikası ile İnönü'nün dış politikası arasında kesin ve keskin bir ayrım olduğu tartışmalıdır. Hatta bir birliktelik olduğu dahi söylenebilir. Menemencioğlu'nun istifası, Müttefikler için, Türkiye'de Müttefik yanlısı bir dış politika izleneceğinin simgesidir. Asıl sorun, Ankara'nın müttefiklerle yeniden yakınlık sağlaması yolundaki girişimlerinde yeni ve önemli bir fırsat yakalamasıdır⁴³⁹.

Temmuz 1944'te Churchill'e yazdığı mektupta Josef Stalin'e göre o güne kadar savaşa katılmayan Türkiye, bundan böyle Müttefiklere yarar sağlayamazdı. Bu yüzden, Türkiye'nin savaş sonrası sorunlarında özel hak talepleri göz önüne alınamazdı. İngiltere ise Türkiye'nin savaştan sonra Batı dünyasından tam olarak

436 Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasî Tarihi, C.I, s.413.

437 Cemil Koçak, Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945), C.II, İstanbul, 1996, s. 237-238.

438 Ahmet Şükrü Esmer-Oral Sander, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası", Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995), 9. Baskı, Ankara, 1996, s. 181.

439 Weisband, İnönü'nün Dış Politikası, s. 232, Metin Toker, Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları (1944-1950), İstanbul, 1990, s. 35.

tecrit olunmaması için Ankara'nın Berlin ile ilişkilerini hemen kesmesini istiyordu. Bu, aynı zamanda Türkiye'nin Müttefiklere karşı izlediği politikanın bir denek taşı olacaktı. Görüldüğü gibi Türkiye'nin savaşın bu aşamasında savaşa katılıp katılmaması ya da Almanya ile ilişkilerini kesip kesmemesi gibi siyasi ve askeri sorunlarla daha çok Londra yakından ilgileniyor, buna karşın Moskova bu tür gelişmelerle hiç ilgilenmediği gibi Türkiye'nin bu yöndeki yakınlaşma çabalarına karşı mesafeli duruyordu⁴⁴⁰.

Bunun için Türkiye, savaş sonunda Boğazlar ve bazı Doğu illeri üzerindeki Sovyet istekleriyle karşılaşınca, savaştan Avrupa'da en kuvvetli olarak çıkan Sovyetler karşısında, güvenliği bakımından büyük endişe duymuştur. Silahlı bir Sovyet saldırısına karşı tek başına dayanması mümkün görmediğinden *süper güç* olarak gördüğü ABD'nin desteğini aramıştır⁴⁴¹.

Türkiye'nin ABD'den talep ettiği desteğin diğer bir yönü ekonomik nedenlere dayanır. Türkiye'nin dış yardım sağlama gerekliliğine olan inancı, savaştan sonra dış ekonomik ilişkilerine yön veren politikanın ana unsurudur. Bu zorunluluk ise savaş sonrasında Türk dış politikasını etkileyen önemli etkenlerden biridir. ABD'de Truman Doktrini'nin tartışması yapılırken, doktrin aleyhine tutum alanların en etkili iddiası, Yunanistan ve Türkiye'de demokrasinin olmadığı savıdır⁴⁴². İngiliz yazarı George Kirk, Türkiye'ye 19 Mart 1945 tarihli Sovyet notasının verildiği sıralarda, Rusların Türkiye'den istekleri arasında "*Türkiye'de daha temsilî ve daha demokratik bir hükümetin kurulması*"⁴⁴³ talebi olduğunu da belirtiyordu.

Birleşmiş Milletler Anayasası'nın imzalanması, savaş *demokrasi cephesinin* kazanması ile dünyaya hâkim duruma geçen demokratik ideolojilere Türkiye'nin kendi siyasi rejimini uydurma zorunluluğu doğdu. Geçiş, doğrudan İnönü'nün etkisi altında ve hükümetin bir kararıyla yapılmıştır. 1938'den sonra bürokrat zihniyetli küçük bir grup, iktidarı ele geçirerek memleketteki bütün faaliyetleri kendi sıkı kontrolü altına almıştı. Bu duruma karşı, 1939 parti kurultayında açık bir hoşnutsuzluk kendini az çok göstermişti, savaşın başlamasıyla *birleşik bir cephe* oluşturmak ihtiyacıyla hürriyet tartışmaları geride bırakılmıştı⁴⁴⁴. 1945'te Toprak Kanunu Tasarısı TBMM'nde görüşülürken tartışmalar kuvvetli bir şekilde yeniden alevlendi. Ancak TBMM'nde muhalif hareketlerin ilk belirtileri bundan birkaç yıl önceye götürülebilir.

IV. Çok Partili Düzene Geçilmesi

440 Koçak, Millî Şef Dönemi, C.II, s. 261.

441 Ülman, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler-I", s. 261.

442 A. Halûk Ülman-Oral Sander, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968)- II", SBF Dergisi, Nu.XXVII/1 (Mart 1972), s. 419.

443 Ülman, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler-I", s. 260 dn. 22.

444 Kemal H. Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, İstanbul, 1996, s. 125-127.

Hükümete karşı ilk eleştiri, Mayıs 1944'deki bütçe görüşmeleri sırasında Celal Bayar ve Hikmet Bayur'dan geldi. Bayur'un konuşması, Bayar'a göre daha keskin bir eleştirel üslûp taşımaktaydı. Bayur, bu eleştirilerini 1943 yılı bütçe görüşmeleri sırasında da aynı tonda yapmış, fakat bu sözleri kamuoyuna yansıtılmadığı için söylendiği yerde öylece kalmıştı⁴⁴⁵.

1944 ilkbaharında Türkiye'de bazı yeni ve garipsenen sesler duyulmaya başladı. Gerçi bu sıralarda Türkiye için büyük ve en önemli konu, dünya savaşıdır. Buna karşın başka konulara da değiniliyor ve eleştiri denemeleri yapıyordu. Eleştirilen henüz ne İnönü ne de onun iktidarı, hatta ne de doğrudan doğruya CHP'dir. Rejimin daha fazla hürriyete izin vermesi isteği ihtiyatlı bir şekilde ileri sürülüyordu. Bu hava aynı yılın Ağustos ayına kadar devam etti⁴⁴⁶. Ağustos'ta hükümetin birkaç muhalif gazeteyi kapatması ve Mart 1945'te tekrar yayın hayatına dönmesine izin vermesi gelişen muhalefetin bir ara sınırlamasının somut örnekleridir. Mart ayından itibaren bu hava, eskisinden daha kuvvetli bir görüntüye büründü.

Türk siyasal hayatında köklü bir değişimi en açık şekilde müjdeleyen, İnönü'nün 19 Mayıs 1945'te verdiği bir söylevdir. Bu *demokrasiyi müjdeleyen mesaj*dan önce Türkiye, 5 Mart'ta Birleşmiş Milletlerin kurucu üyesi olabilmek için, San Fransisco Konferansı'na resmen davet edilmiştir. Belki de bundan dolayı, Ağustos 1944'te kapatılan Tan, Vatan, Tasviri Efkâr gazetelerinin yeniden yayın hayatına dönmelerine 22 Mart'ta izin verilmiştir⁴⁴⁷.

Ayrıca, San Fransisco'da toplanacak konferansa giden Türk delegesi, Reuters Ajansı muhabirine Türkiye'de Cumhuriyet rejiminin siyasi bakımından kesinlikle modern demokrasi yolunda ilerlediğini, Anayasanın en ileri ülkelerin anayasalarıyla karşılaştırılabileceğini, hatta bazılarında üstün bile olduğunu belirtmiş ve savaştan sonra Türkiye'de her türlü demokratik akımların gelişmesine izin verileceğini de söylemiştir. Bu demecten birkaç gün sonra Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 19 Mayıs dolayısıyla bir söylevinde, Cumhuriyet rejiminde meydana gelmiş olan siyasi sistemde halk hükümeti şeklinin bütün yönlerinin her bakımdan gelişeceğini ve savaşın zorunlu kıldığı koşullar ortadan kalktıkça memleketin siyasal ve kültürel hayatında demokrasi prensiplerinin gittikçe daha fazla yer tutacağını tekrarlamıştır⁴⁴⁸.

Bütün bunlarla birlikte, Türkiye'de kısmen örgütlenmiş bir muhalefet, 1945 yılı bütçe görüşmeleri ve özellikle Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu görüşmeleri sırasında ortaya çıkmıştır. 1 Ocak 1945 tarihinde Meclise gelen Toprak Reformu Yasa

445 Toker, Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, s. 29-30.

446 A.g.e., s. 26.

447 Koçak, Milli Şef Dönemi, C.II, s. 548.

448 Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, s. 128.

Tasarısı 14 Mayıs'ta Meclise sunuldu, 11 Haziran'da da kabul edildi. 29 Mayıs'ta ise sonraki dönemde Demokrat Parti'nin kurucuları Celâl Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü, Adnan Menderes (ve ayrıca Emin Sazak, Hikmet Bayur, Recep Peker) yeni bütçe aleyhinde oy kullandılar. Bu dört milletvekili, 7 Haziran'da *Dörtlü Takrir* diye adlandırılan hükümete karşı bir muhtırayı CHP Meclis grubuna verdiler. Bu takrir, 12 Haziran'da Meclis grubunda tartışıldı ve reddedildi.

Dörtler, CHP Meclis grubu başkanlığına bir önerge vererek, Anayasada yer alan *ulusal egemenlik* ilkesinin uygulanmasını ve parti çalışmalarının demokratik temellere uyarlanmasını istediler. Önerge reddedilmekle birlikte, parti içinde muhtemelen İnönü tarafından teşvik edilen görüş, partinin tutumunu kabul etmeyenlerin yeni parti kurmalarını ileri sürüyordu⁴⁴⁹.

Ancak bu sıralarda yeni bir parti kurma girişimi, Meclis içinde ve CHP'li bir muhaliften değil, Meclis dışından ve Nuri Demirağ adlı bir sanayiciden gelmiştir. 7 Temmuz 1945'te Demirağ, Milli Kalkınma Partisi'ni kurmak için hükümete başvurdu ve 18 Temmuz'da izin verildi⁴⁵⁰. Bundan bir gün önce Potsdam Konferansı'nın başlamış olması gerçekten anlamlıdır.

Savaşın sonlarına doğru savaşın galipleri iktidar değişimleri yaşamıştır ve bu değişimler Türkiye'deki siyasal değişim üzerinde etkilerde bulunmuştur. Nisan 1945'te Roosevelt'in ölümü üzerine ABD Başkanlığına Truman geçmiş, İngiltere'de 26 Temmuz 1945'te yapılan seçimler sonucunda Churchill ile Eden'in yerini Attlee ve Bevin almıştır. İngiltere'de İşçi Partisi'nin iktidara gelmesi Türkiye'yi de yakından ilgilendirmiş olmalıdır. Çünkü Rusların Türkiye'den bazı istekleri konusunda İngiltere'nin sessiz kalması, Batılı kamuoyunun kazanılması için Türkiye'nin siyasal yapısında bir demokratikleşme hareketini gerekli kılmıştır. Ağustos 1945'te TBMM'nde Birleşmiş Milletler Antlaşması görüşülürken muhalif milletvekilleri bunu, siyasal hayatının demokratikleşmesi olarak algılamış ve anayasanın kabulü ile Türkiye'nin bu yönde kimi yasal düzenlemeleri yükümleneceğini belirtmişlerdir⁴⁵¹.

İsmet İnönü, 1 Kasım 1945'te TBMM'ni açış konuşmasında siyasal sistemde önemli düzeltmeler yapmaya hazırlandığını göstermiştir. Sistemdeki temel eksikliğin, bir muhalefet partisinin yokluğu olduğunu belirtmiştir. Ancak bu sırada dört aylık bir siyasi parti vardır. Ocak 1946'da yeni bir muhalefet partisi daha kuruldu: Demokrat Parti. Bununla birlikte Türkiye'de *komple bir muhalefete izin verilmemiştir*. Daha çok *sağ kanat* bundan yararlanmış ve asıl muhalefeti bunlar

449 Feroz ve B. T. Ahmad, Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi, İstanbul, 1976, s. 13-14.

450 Feroz Ahmad, Demokrasi Sürecinde Türkiye, İstanbul, 1994, s.27. N. Demirağ ve MKP için bkz: Ercan Haytoğlu, "Milli Kalkınma Partisi ve Siyasi Hayatı", DEÜ AİİT Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1990.

451 Çetin Yetkin, Türkiye'de Tek Parti Yönetimi (1930-1945), İstanbul, 1983, s.240-241, 250-251.

yapmıştır⁴⁵². Bu durumun savaş sırasında ve sonrasındaki koşullardan kaynaklanan çeşitli iç ve dış nedenleri de vardır. Yöneticilerin bu tavrının demokratikleşmeye giden yolda Sovyet Rusya'dan gelen güvenlik tehdidinden kaynaklandığı kadar, Amerika'nın Türkiye üzerindeki yeni etkisine de bağlamak mümkündür. Fakat bu güvenlik tehdidi savaş sırasındaki *belirsiz* politikadan kaynaklanıyordu. Böyle bir tehdidin gerçekten mevcut olup olmadığı, olduysa bunun Türkiye üzerindeki *demokratik* hayatın niteliğini etkileme derecesi halen tartışmalı bir konu olduğu için; bu konuda kesin düşünceler ileri sürmek biraz zordur.

Sonuç

Türkiye'de çok partili siyasal hayata geçiş süreci *biçimsel demokrasi* koşullarında gerçekleşmiş, halka da mal olamamıştır. Türkiye'nin siyasal rejimi ve ekonomik ilişkileriyle Batıya yaklaşması kısa sürede yoğunlaşmış ve somut şekiller almıştır. Türkiye'nin Truman Doktrini kapsamına alınması, Marshall yardımından faydalandırılması ve NATO'ya girmesi buna somut birer örnektir. En önemlisi de çok partili siyasal hayatın gerçek anlamda bir demokrat tabandan yoksun biçimde başlamasıdır. *Demokrat* bir düzene bu şekilde geçilmesi Türkiye'nin gerçek anlamda demokrasi yoluna yönelmesinin önünde önemli engelleri olmuştur. Bu ortamdan yararlanan gruplar ise toplumsal demokrasinin hasımları olmuştur.

805

1945'te çok partili siyasal hayata geçişimiz çağdaş demokrasi açısından bazı aksak ve eksik yanlarımız ile birlikte olmuştur. Bir kere, Türkiye'de demokrasi, soğuk savaş yıllarında bir *muvazaa partisi* olarak doğmuştur. İkincisi, bizde demokrasi, soğuk savaş damgasını taşıyan uygulama içinde, sosyal-demokrat fikirlere bile ifade olanağı vermemiştir. Demokrat Parti, programına ihanet etmiş, iktidarı zamanında demokrasinin bütün kurum ve kuralları ile uygulanmasına yeni ve çağdaş olanaklar sunmadığı gibi, mevcut olanakların kullanılmasına da müsaade etmemiştir. Üçüncüsü, bizde çok partili siyasal hayata geçiş, toplumsal güçlerin gelişimi açısından *bir demokratik devrim* de olamamıştır. Bunun için siyasetçiler, iktidar için ilerici sınıflar yerine gerici gruplar ile işbirliği etmeye başladılar. Diğer yandan Türkiye'nin kurtuluşunda ve kuruluşunda başlıca müttefiki olan Sovyet Rusya, savaş yıllarında İnönü'nün *denge oyunu* nedeniyle müttefik olmaktan çıkmış, düşman haline gelmiştir. Bu nedenle hızla Batı bloğuna kaymıştır. Kısaca ifade edersek, çok partili düzene geçişimiz üzerinde üç unsur önemli derecede etkili olmuştur: güvenlik endişesi, yöneticilerin yönetim felsefesi ve dış yardım sağlama isteği. Buna göre, Türkiye'nin çok partili düzene geçişi üzerinde, iç etkenlerden çok, dış etkenlerin baskın olduğu, adeta Amerikan yapımı olduğu söylenebilir.

452 Sina Akşin, Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi, 2. Baskı, Ankara, 1996, s.212; Taner Timur, Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş, 2. Baskı, İstanbul, 1994, s.75-87.

Kaynakça

- Ahmad, Feroz Demokrasi Sürecinde Türkiye, İstanbul, 1994.
- ; Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi, İstanbul, 1976.
- Akşin, Sina; Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi, Ankara, 1996.
- Armaoğlu, Fahir; 20. Yüzyıl Siyasî Tarihi, C.I, 8. Baskı, Ankara 1992.
- Berkes, Niyazi; Unutulan Yıllar, yay. haz. Ruşen Sezer, İstanbul, 1997.
- Deringil, Selim; Denge Oyunu: Türkiye'nin Dış Politikası, İstanbul, 2003.
- Ekinci, Necdet; Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler, İstanbul, 2004.
- Esmer, Ahmet Şükrü-Oral Sander; "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası", Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995), 9. Baskı, Ankara, 1996.
- Gönlübol, Mehmet; Dış Politika: İç Etkenler Bakımından, Ankara, 1969.
- ; Milletlerarası Siyasî Teşkilatlanma, Ankara, 1964.
- Haytoğlu, Ercan; "Milli Kalkınma Partisi ve Siyasi Hayatı", DEÜ AİİT Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1990.
- Karpat, Kemal; H. Türk Demokrasi Tarihi, İstanbul, 1996.
- Koçak, Cemil; Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945), C.II, İstanbul, 1996.
- Sander, Oral; Siyasi Tarih (1918-1980), C.II, Ankara, 1989.
- Timur, Taner; Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş, İstanbul, 1994.
- Toker, Metin; Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, İstanbul, 1990.
- Ülman, Halûk; Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri, Ankara, 1961.
- ; "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968)-I", SBF Dergisi, Nu.XXVI/3, (Eylül 1971).
- Ülman, Halûk-Oral Sander; "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968)-II", SBF Dergisi, Nu.XXVII/1 (Mart 1972).
- Weisband, Edward; İnönü'nün Dış Politikası, İstanbul 1974.
- Yetkin, Çetin; Karşı Devrim (195-1950), İstanbul, 2003.
- ; Türkiye'de Tek Parti Yönetimi, İstanbul, 1983.

15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİNİN TÜRK TOPLUMUNDAKİ POST-TRAVMATİK ETKİLERİ ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Kasım TATLILIOĞLU•

Özet

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan itibaren birçok darbeye ve darbe girişimine şahit olmuştur. Demokrasiye yapılan/yapılmak istenen bu müdahaleler siyasal alanın yanında başta ekonomi olmak üzere pek çok alana yansımıştır. 15 Temmuz 2016 kalkışması ise diğer girişimlerden farklı olarak kahraman Türk halkının direnişi sayesinde bertaraf edilmiştir. Askeri darbeler, toplumsal etkilerini orta ve uzun vadelerde göstermekte ve Tarih disiplini yasalarına göre üzerinden belli bir süre geçtiğinde etkileri anlaşılabilmektedir. Türkiye’de toplum ve siyaset merkezli çalışmaların ilgi alanlarından bir tanesi de darbe ve kriz dönemleridir. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde birçok kez fiili olarak yönetime el koyma veya muhtıralarla yönetimin değiştiği darbelerle karşılaşmıştır. Emir-komuta zinciri içerisinde gerçekleşen bu eylemler 15 Temmuz 2016’da başka bir içerikle bir kez daha sahnelendi. 15 Temmuz darbe girişimine karşı milletin gösterdiği direniş, ulusun birlik veberaberliği uğruna verilen bir bağımsızlık mücadelesidir. Bu darbenin askeri, siyasive ekonomik sonuçlarının yanında toplumsal etkileri göz ardı edilmemelidir. Bunlardan biri de darbeye karşı verilen mücadelesinin sosyal ve psikolojik yansımalarıdır. 15 Temmuz direnişinde çok sayıda şehit verilmiş ve çok sayıda kişi gazi olmuştur. Türkiye’de demokrasi gelişimini incelediğimizde batı dünyasına oranla gelişme hızının daha yavaş olduğunu ve bu nedenle daha geç olgunlaştığını görüyoruz. Türkiye halkının 15 Temmuz darbe kalkışmasına karşı meydanlara çıkması, bu ülke de demokrasinin ne kadar önemli olmasının bir göstergesidir. Darbeyi yapanlar açısından değil de, darbeye aracılık edenler açısından meseleye bakılırsa darbelerin sivil siyasete zarar verdiği bir gerçektir. Ancak unutulmamalıdır ki demokratik toplumların savunma refleksi, hukuk devletinin meşruiyet sınırları içinde güçlüdür. Böyle bir devlet çağdaş bir devlettir. Çağdaş devletin gücü vatandaşların özgür iradeyle yarattıkları destekten kaynaklanır.

807

Bu çalışmada, 15 Temmuz darbe girişiminin Türk toplumu üzerindeki post-travmatik etkileri incelenmiştir.

Anahtar kelimeler:15 Temmuz darbe girişimi, darbe geleneği, travma ve stres bozukluğu, demokrasi kültürü.

A GENERAL EVALUATION OF THE POST-TRAUMATIC EFFECTS OF THE COUP ATTEMPT ON THE TURKISH SOCIETY

Abstract

Republic of Turkey has faced many coups and coup attempts since its founding. These attempts which all aimed democracy reflected in many fields including economy. Unlike the other attempts 15 July 2016 has been abolished by the resistance of Turkish people. The effect of military coup d'états are felt in a long period according the historical principles. Millenarian coups and crisis terms are a two of the subjects which Turkish media and social sciences are focusing on. In Turkish history, the capture of the government administration by de facto, or changing the administration by the affinities has been faced many times. There sistance of TurkishNationagainst 15th July coup attempt is an independent struggled one forthe sake of unityand solidarity of the nation. Besides the military, political and economic results of the coup attempt, ittssocialeffectsshould not be undervalued. One of them is the socio-psychologicalreflections of the struggle against the coup attempt. During the resistance againts 15th July coup attempt, while many have being fallen martyr, many people have become veteran. When we examine the development of democracy in Turkey, it is slower than the growth rate of The West and therefore we see democracy in Turkey matures later. Coup attempt on 15 July 2016 showed that Turkish society is deeply bound up with the values of democracy. As seen all the samples of realized coups in Turkey that military forces used the tools of mass-media sometimes as a figure but recently as an actor. However it should not be forgotten that defence reflex of democratic societies is powerful within the boundaries of rule of law. Such a state is a contemporary state. The power of contemporary state is also stemmed from its citizens' support created by their own free will.

In this study, has been investigated post-traumatic the effects of the July 15 coup attempt on the Turkish society.

Key words: July 15 Coup Attempt, coupd'état tradition, traumaand stres disorder, democracy culture,

GİRİŞ

Türkiye’de görülen askeri darbelerin tarihsel, sosyal, kültürel ve siyasi temelleri Osmanlı devleti döneminde yaşanan olaylara dayandırılabilir. Türkiye, rejimin cumhuriyet olarak belirlenmesinden bu yana, henüz 93 yıllık bir tarihi geçmişe sahip olmasına rağmen, geçmişte siyasi rejime yönelik birçok darbe girişimleriyle karşılaşmıştır. Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan itibaren 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971, 12 Eylül 1980 darbeleri olmak üzere üç darbe ve birçok darbe girişimine şahit olmuştur. Bunlardan Türk siyasi yaşamında önemli sonuçları olan, 28 Şubat 1997, 27 Nisan 2007 e- Muhtırası vadiğerlerinden içerik olarak farklı bir gündemle gerçekleşen 15 Temmuz 2016 darbe kalkışması, şeklinde sıralamak mümkündür. Bu bağlamda ilk demokrasiye darbe hareketi 1960 yılında gerçekleşmiştir (Özdemir, 2004: 176). Yani, darbeler ve siyasal istikrarsızlıklar Türk siyasal hayatında sık karşılaşılan olgulardır.

Türkiye’de yapılan askeri darbe ve müdahalelerin hem nedenleri hem de sonuçları üzerinde oldukça farklı değerlendirmeler vardır. Kuşkusuz darbeler en büyük yıkıcı etkisini siyasal yaşam ve sosyo-politik düzenler üzerinde göstermektedir. Askeri darbelerin en büyük etkisi siyasi yaşam üzerine olmuştur. Bu arada, toplum psikoloji üzerinde, bireyler üzerinde, sosyal hayat üzerinde meydana getirdiği yıkıcı etkiler, travmalar ise yeterince ele alınmamıştır. Darbe dönemleri sonrasında oluşan güdümlü demokratik politik ortamların var ettiği korku toplumu, başta siyasal partilerin iktidar alanlarını vesayet odakları lehine daraltmıştır. Bu müdahaleler/darbeler ile yaşanan sosyolojik kırılmalar, Türk toplum yapısında derin sosyolojik yarılmalara yol açmıştır. Baz kuramsal araştırmalarda da askeri darbelerin ekonomik sonuçları üzerinde durulmuştur.

Küçükaslan’ın (2009) yaptığı çalışmada Gerek 12 Mart 1971 ve gerekse 12 Eylül 1980 darbeleri, ekonomik durumun daha kötüleşmesine neden olacak gelişmelere yol açmış ve her iki darbe de geniş halk kitleleri üzerinde yoksullaştırıcı bir etki yaratmışlardır. Bazı araştırmacılar da 1980 sonrası ekonomik gelişmelerin göç, kimlik sorunu ve kültürel yozlaşma gibi sorunlara yol açtığını vurgulamıştır. Darbelerin psikolojik etki ve sonuçlarına yönelik yapılan araştırmalarda ise, darbelerden sonra hapse giren insanların yaşadıkları kötü deneyimlerin etkilerinin hala sürdüğü vurgulanmıştır. Olgun’un (2009) yaptığı araştırmanın sonucuna göre, 1980 darbesinden sonra tutuklanmış ve işkence görmüş 32 kişi üzerinde yapmış olduğu araştırmaya göre, nitel araştırma bulgularına göre, yaşanan kötü deneyimler kişilerin bilişsel, duygusal ve davranışsal işlevlerinin bozulmasına yol açtığı, bireysel ve toplumsal ilişkilere ciddi zararlar verdiği görülmüştür. Ayrıca bu kişilerin siyasetten uzak durmaları ve ailelerini uzak tutma eğiliminde oldukları, psikolojilerinin bozulduğu ve çevreye olan güvenlerinin azaldığı gibi birçok etkinin olduğu tespit edilmiştir. Türkiye’deki her türlü gelişme ve değişme tepeden inmece

bir şekilde yapılmaktadır. Tarihsel süreç içinde her türlü gelişme gibi demokratikleşme de Türkiye’de halkın talepleri ile değil, yönetime egemen olan güçlerce istenmiş ve uygulanmıştır. Bunun ne ölçüde başarılı olduğunu Türk demokrasisine yapılan müdahalelerle görebilmekteyiz. Türkiye’de kaydedilen demokratik ilerleme, darbelerin beslendiği kaynaklarınönünde bir engel oluşturmaktadır. Sivil hareketlerin artması, demokrasi bilinciningelişmesi darbelere karşı önemli bir tutum sergilenmesinde önemli bir paya sahiptir.

Türkiye’de gerçekleşen darbelere bakıldığı zaman 1960 darbesi, 1980 darbesi, 1997 yılında gerçekleşmiş bugünkü tanımıyla post modern darbe, 2007 yılındaki e-muhtıra ve son olarak 15 Temmuz 2016 darbe girişiminin yaşandığı görülmektedir. 15 Temmuz 2016 darbe teşebbüsünden önce yaşanan darbeler karşısında demokrasinin önemli ölçüde gelişmediği ve sivil toplum kuruluşlarının etki alanlarının geniş olmadığı bilinmektedir. Her şiddet olayından en çok kadın ve çocuklar, psikolojik ve biyolojik doğaları gereği, daha fazla etkilenmektedir. 15 Temmuz gecesi alçaktan uçuş yapan uçakların sesleri, insanların üzerine çevrilmiş namlular, ölen ve yaralananların yarattığı korku, endişe insanlarda büyük travmalara ve yıkıcı tesirlere neden olmuştur. Casusluk teşkilatı şeklinde çalışan bir küresel terör örgütünün kendi içinden çıktığımille ve on yıllarca ekmeğini yediği ülkeye tanklarla, savaş uçaklarıyla, savaşhelikopterleriyle, makineli tüfekleriyle saldırdığı bu elim olay, yeryüzünün görüpgörebileceği en hain sosyal, psikolojik, ekonomik, askeri, politik ve dini bir hadisedir.

Bu çalışmada, darbelerin Türk toplumu üzerindeki yol açtığı post-travmatik stres bozukluğu üzerine genel bir değerlendirmede bulunulmuştur.

ÇALIŞMANIN AMACI

Bu çalışmada, askeri darbelerin Türk toplumu üzerindeki yol açtığı post-travmatik etkileri üzerinde bir değerlendirme yapılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde darbe ve darbe teşebbüsleri neredeyse her on yıldabir vuku bulmuştur. Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana, askerin, hükümetler üzerinde güçlü bir etkisinin olması, darbeleri meşru kılacak ekonomik veya sosyal ortamların oluşması sonucu, demokrasi sekteye uğramıştır. Türk milleti 15 Temmuz gecesinde kadın erkek, genç, yaşlı demeksizin meydanları doldurarak silahlı birliklere kahramanlık dersi vermiştir. Mücadelede otoyollarda yürütülen tankların önüne yatan, tankları durdurup içerisindeki darbecileri esir alan, gerektiğinde göğsünü tanka siper eden, yalnızca Türk bayrağı ve vatan aşkıyla yollara düşen kahramanlar, çoğu kıt imkânlarla satın alınan ve ekmek teknesi olan araçlarını tankların altına sürerek yolları kapatmaya çalışmışlardır. Uçakların uçuşmasını engellemek için tarlasında hayvanının yiyeceği samanını tutuşturan köylüler, 15 Temmuz kalkışmasının

başarısız olmasını sağlamışlardır. Darbeye hayır diyerek iman ve vatan aşkıyla kendilerini meydanlara, dakikada binlerce mermi sıkın silahların önünde atarak ihanetin başarısızlığa uğratmışlardır.

ÇALIŞMANIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Darbe Kavramı ve Türk Tarihinde Darbeler

Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde kara bir leke olarak tarihteki yerini alan darbeler, toplumun çeşitli kesimlerinde onarılması güç, uzun süreli etkilere yol açan travmalara sebep olmuştur. Demokrasiyi ve yaşamı kesintiye uğratan darbeler, Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlüğünde; *“Bir ülkede baskı kurarak, zor kullanarak veya demokratik yollardan yararlanarak hükûmeti istifa ettirme veya rejimi değiştirecek biçimde yönetimi devirme”* işi olarak tanımlanmaktadır (www.tdk.gov.tr).

Türk siyasal hayatında darbeler, her zaman önemli bir yere sahiptir. Tarihin ilk dönemlerinden bu yana insanoğlunda, iktidarı ele geçirme, gücü elinde tutma isteği hep var olmuştur. Osmanlı'nın son dönemlerinde yaşanan güç çatışmaları, Cumhuriyet'ten bu yana, kimi zaman fiili darbe, kimi zaman hükûmeti istifaya zorlamaya yönelik muhtıralar verme, kimi zaman da e- muhtıralarla süregelmiştir.

Türklerin asker bir millet olması nedeniyle, Türk siyasal hayatında askerlerin daima bir ağırlığı olmuştur. Son bir buçuk asırlık Türk siyasi hayatı darbeler istilasına uğramıştır. Türk tarihinde Sultan Abdülaziz tahttan indirilmesi ve bilekleri kesilerek öldürülmesi, modern anlamda ilk darbe olarak kabul edilmektedir (Yalçınkaya, 2016). Ayrıca, bundan önceki dönemlerde de örneğin Genç Osman'ın tahttan indirilerek boğulması başta olmak üzere saray dışından müdahalelerle padişahların değiştirilmesi de klasik dönem darbeleri olarak kabul edilmektedir. Türkiye'deki modern darbenin en klasik örneği sonraki birçok darbeye model olması açısından da 31 Mart Vak'ası'dır. Bu olay mesela, 12 Eylül 1980 darbesine giden süreçte olduğu gibi önce terör hareketi başlatılmış, İstanbul'un her tarafında asayiş bozulmuş, olaylar esnasında kan dökülmüş, netice itibarıyla Hareket Ordusu İstanbul'a gelerek olayları durdurmuş ve Sultan II. Abdülhamid tahttan indirtilmiştir. Bu arada yine İttihatçı liderler tarafından organize edilen örneğin Bâb-ı Âli Baskını da tam anlamıyla darbe özelliklerini taşımakta olup, baskında bir bakan katledilmiş, mevcut hükûmet istifa ettirilerek İttihat ve Terakki hükûmeti kurulmuştur.

Cumhuriyet döneminin en önemli hükûmet değişikliği 27 Mayıs 1960, aslında askeri darbe olduğu halde halk hareketi sonucu gerçekleşmiş bir ihtilal algısı oluşturulmuştur. 12 Mart Muhtırası ile mevcut hükûmet istifa etmek zorunda bırakıldığından bu muhtıra da darbeler müzesindeki yerini almıştır. 1970'lerin

sonuna doğru Türkiye’de her gün 3-5 kişi terör olaylarına kurban gitmiş, bütün yurttta sıkıyönetim ilan edilmiş, fakat olayların önü alınamamış, nihayet 12 Eylül darbesi gerçekleşmiştir. Türk siyasi hayatında askeri darbelerin 1960’tan sonra her 10 yılda bir gerçekleşmesinde Cumhuriyetin değerlerini ve Atatürk ilkelerini koruma konusunda, baştan beri kendini yetkili sayan bir gücün, darbelere “haklılık gömleği” giydirme çabalarıdır.

15 Temmuz 2016 darbe girişimi ise daha önce benzeri olmayan özelliklere sahiptir. Önceki darbelerde genellikle meclis, hükümet, cumhurbaşkanı/devlet başkanı hedef alınarak bu makamlar kontrol altına alınırdı. 15 Temmuz’da TBMM’nin bombalanması, birçok yerde vatandaşlara kurşun sıkılması, Boğaz Köprüsü’nde yaşananlar dikkate alındığında darbeyle birlikte bir infial ortamının, ardından iç savaşın hedeflendiği görülmektedir. Darbe teşebbüsünde 240 vatandaşımızın şehit edilmesi 2 797 kişi yaralanmış olup öncekilerde pek rastlanmayan bir durumdur. Türkiye’de 15 Temmuz 2016 darbe girişiminin ardından darbe girişimini protesto etmek üzere 538 sivil toplum kuruluşu Türkiye Büyük Millet Meclisinde toplanılmıştır. Sivil toplum kuruluşları bu toplantıda ortak bir bildiri yayınlanmıştır.

15 Temmuz Darbe Girişimi

15 Temmuz 2016’da gerçekleşen darbe kalkışması, bu tarihe kadar gerçekleşen darbe gerekçelerinin tamamen dışında, doğrudan rejimin kendisine ve iktidara yönelen bir görünüm arz etmektedir. Türkiye 15 Temmuzda küresel bir meydan okuyuşla karşı karşıya kalmıştır. Barış, hoş görü, kardeşlik, dinlerarası diyalog, vb. söylemlerle ilahi bir nizam kurmak için yola çıkanlar en sonunda milletin silahlarını millete doğrultmuşlardır. FETÖ, ülkenin tüm kaynaklarını ve daha çok kamusal kaynakları da denetimi altına almaya çalışmış liyakata bağlı olmadan bu kaynakları kendi taraftarına dağıtma biçiminde bir sistem kurmuştur. Bugün Türkiye’nin en yakıcı sorunu etnik bölücülüğü amaçlayan PKK terörü ve Fethullahçı Terör örgütü (FETÖ) ve eylemleridir. 15 Temmuz 2016 darbe girişimi, Türkiye’nin küresel sisteme entegrasyonu sonucu uluslararası yükümlülüklerinin en üst düzeyde bulunduğu bir döneme denk gelmiştir.

15 Temmuz 2016 darbe teşebbüsü sonrası 538 gibi ciddi bir çoğunlukla sivil toplum kuruluşunun darbeye karşı bildiri yayınlaması ve darbe girişimini protesto etmesi Türkiye’de demokrasi açısından ciddi bir kazanım olmuştur. Güçlü devlet anlayışı ve merkeziyetçilik katılımcı demokrasinin gelişmesinin önünde bir engel oluşturmaktadır. Bu açıdan bakıldığında 15 Temmuz öncesi meydana gelen darbelerin başarılı olması bu durumun önemli göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak Türkiye’de ilerleyen demokrasi anlayışı ve kültürü 15 Temmuz 2016 darbe girişiminin başarısızlıkla sonuçlanmasında etkin bir gücü olduğu

görülmektedir. 15 Temmuz 2016 darbe girişimde sivil toplum kuruluşlarının darbeye karşı bir tavır alması darbenin etkisini kısıtlamıştır.

15 Temmuz 2016 darbe girişiminin başarısızlıkla sonuçlanmasında etkin bir gücü olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda sivil toplum kuruluşlarının itici gücü yadsınamayacak kadar fazladır. Gerek darbe girişimi sırasında sokaklarda gerekse darbe sonrasındaki eylemleriyle sivil toplum kuruluşlarının 15 Temmuz darbesinin önünde bir engel olduğu görülmektedir. Darbelerin kaynağı olarak görülen anti-demokratik hareketlerin dönüştürülmesinde sivil toplum kuruluşlarının ve sivil toplum olgusunun önemli bir rolü olduğu açıktır. Bununla birlikte sivil toplum kuruluşlarının etki alanlarının artmasına paralel olarak demokrasinin gücünün de artması kaçınılmazdır. 15 Temmuz 2016 darbe girişimde sivil toplum kuruluşlarının darbeye karşı bir tavır alması darbenin etkisini kısıtlamıştır.

FETÖ tarafından 15 Temmuz 2016 tarihinde gerçekleştirilen askeri darbe girişiminin büyüklüğünün, örgütün organizasyonel yapısının niteliği ile yakından ilgili olduğu belirtilmelidir. Oldukça profesyonel ve uzun yılları kapsayacak biçimde gerçekleştirilen yapılanmanın başında Türk Silahlı Kuvvetleri gelmektedir. 15 Temmuz darbe girişimi örgütün özellikle emniyet ve yargı başta olmak üzere sızdığı devlet kurumları dışında özellikle TSK içinde tahmin edilenden çok daha güçlü bir örgütlenmeye ve operasyonel güce sahip olduğunu ortaya çıkarmıştır.

813

Darbelerin Sosyal ve Psikolojik Etkileri

Türkiye Cumhuriyeti'nde, anayasal hükümetleri deviren, 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 yıllarında olmak üzere üç adet askeri darbe gerçekleşmiştir. 28 Şubat 1997'de bir muhtıra ile yine anayasal hükümet istifa etmek zorunda kalmıştır. Türkiye'de askeri darbeler denildiğinde, idamlar, işkenceler, intiharlar, kayıplar, failimeçhuller, sürgünler vb. uygulamalar akıllara gelmektedir. Bir yandan demokrasinin kesintiye uğraması, diğer yandan toplum üzerinde uygulanan baskı ve şiddet, insanlarda yıllarca silinmeyecek derin izler bırakmıştır. 1960 yılında ordunun bir kısım subaylarınca gerçekleştirilen askeri darbenin sonrasında, başbakan ve iki bakanın idam edilmesinin toplumsal travması uzun süre etkisini göstermiştir. 1971 yılında bir muhtıra ile seçilmiş hükümetin devrilmesi, aradan üç ay geçmeden sol görüşlü üç gencin asılması, çok sayıda insanın da öldürülmesi yeni bir çatışma ortamının fitilini ateşlemiş, farklı bir toplumsal travmaya neden olmuştur. Türkiye 1980 askeri darbesinden çok zarar görmüş, bu olay toplum yaşamında onulmaz yaralar açmıştır. Darbe sonucu onlarca kişi idam edilmiş, binlerce kişi tutuklanmış, milyonlarca insan fişlenmiştir. Gazeteler imha edilmiş, yüzlerce gazeteci yargılanmış, birçok yazar, gazeteci tutuklanmıştır. Ayrıca, ülke kültürel ve sosyal olarak da yıkıma uğratılmıştır. Yasaklamalar sanata sıçramış, en ufak bir eleştiri içeren sanat eserine izin verilmemiştir. Birçok film ve

kitap yasaklanmış dahası toplum psikolojik olarak yıkıma uğramıştır. Gençler kendi içine kapanıp asosyal bir kişilik yapısı benimsemiş, ülke sorunlarından dauzaklaşmışlardır. Her darbeye kaybedilen genç nesil, bu ülkenin insan sermayesini nasıl boşa harcandığına örnektir.

28 Şubat 1997’de ise yönetimin muhafazakar, İslami ilkelere kaymasına, askerlerin verdiği tepki ve hükümete muhtıra vermesi sonucu, hükümet istifa etmiştir. İrticatehlikesi olarak kamuoyuna yansıtılan söylem, muhafazakar düşünceye karşı birbaskı unsuru olmuştur. İslami usulde giyinen kadınların eğitim haklarının kıyafetle ilişkilendirilerek engellenmesi, bir çok muhafazakâr kimlikli kamu çalışanı ve sivilin fişlenmesi, gazetecilerin tutuklanması, parti kapatmalar gerçekleşmiştir. Başörtüsü sorunu ve onun yarattığı ruhsal sonuçlar, birer şiddet unsuru olarak tarihe not düşülmüştür. 2000’li yıllardan sonra 28 Şubat sürecine bir tepki olarak yükselen Muhafazakar muhalefetin iktidar olmasıyla, rövanş alma mücadelesi, görünür hale gelmiştir. Türkiye’nin demokratik yaşamında, bütün darbeler, muhtıralar, demokratik olmayan davranışlar, her zaman, toplumsal travma nedeni olmuştur. Türkiye, terör eylemleri, darbeler, büyük kazalar, afetler gibi çok sayıda travmatik olaylarla karşı karşıya kalmıştır. 15 Temmuz gecesi, evlerinde olanların yanı sıra, darbe girişimine karşı durmak üzere alanlara çıkanlar arasında bulunan kadınlar ve çocuklar, “*şiddet*” olarak tanımlanabilecek davranışlara maruz kalmışlardır. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) şiddeti, “*yaralanma, ölüm, psikolojik zarar veya kayıp ile sonuçlanan veya bunlarla sonuçlanması muhtemel olan, kişinin kendisine, başka bir kişiye, bir gruba veya topluluğa karşı fiziksel şiddet ve gücün tehdit veya fiili olarak kasıtlı kullanımı*” şeklinde tanımlamaktadır. Post-travmatik stres bozukluğu, “*travma yaratan bir olayın yaşanmasından sonra, o olayın düşlerde ve günlük yaşamda tekrar yaşanması, o olayı hatırlatan durumlardan kaçınmaya yol açan bir aşırı uyarılmışlık, kaygı ve kolayca irkilmeyi içeren bir anksiyete bozukluğu*” olarak tanımlanmaktadır (<https://tr.wikipedia.org>).

Her şiddet olayı, hedefi ne olursa olsun insanlarda; korku, panik, endişe, öfke, çaresizlik ve umutsuzluk gibi travmatik sonuçlara yol açmaktadır. Travmayı, (Özaktaş, 2016) “*günlük yaşam seyrinin ortasında aniden gerçekleşen, beklenmedik, öngörülemeyen, kontrol dışı oluşan durumlar*” olarak tanımlarken; TDK sözlüğünde ise “*bir doku veya organın yapısını, biçimini bozan ve dıştan mekanik bir tepki sonucu oluşan yerel yara, örselenme*” olarak tanımlanmaktadır. Travma kişilerin yaşamında olay, öncesi ve sonrası arasında keskin bir değişim yaşanmasına neden olmaktadır. Örneğin, doğal afetler (deprem, sel, kasırga, taciz ve tecavüz, volkanik patlamalar, vb. gibi) yada darbe girişimi gibi insan eliyle oluşturulan olumsuz yaşamsal olaylar (tecavüz, şiddet, savaş, terör eylemleri) insanlar üzerinde travmatik etkiler bırakabilir. Travma sonrası stres bozukluğundan bahsedildiğinde, bazı kişilerin travmatik olaydan aylar, hatta yıllar geçse bile iyileşemeyebildikleri görülmektedir. Yaşadıkları travmanın etkisiyle, aşırı stres veya kaygı yaşamaya

devam ederler. “Bu kişiler sık sık olayıtekrar yaşıyor gibi görüntülerini görebilir veya olayla ilgili kâbuslargoebilir, rahatlamak, yoğunlaşmak veya uyumak gibi kolay şeyler zorlaşır, vb. gibi (Akgül, 2016).15 Temmuz gecesi yaşananların toplumun tüm kesimlerinde travmaya nedenolduğu, zaman içerisinde anlaşılmıştır. 15 Temmuz sonrası ilk gecedan itibaren düzenli olarak sokağa çıkan bir kadın katılımcının, “*Evde oturursam, buraya gelmezsem kötü şeyler olacağını hissediyorum*” şeklindeki açıklaması, 15 Temmuzgecesi çatışma ve uçak seslerinin kitleler üzerinde derin bir etki bıraktığının somut örneklerinden biri olarak kabul edilmelidir. Sokağa çıkan insanların evlerindeykenteditirgin oldukları, meydana indiklerinde diğer insanlarla bir dayanışma içinegirdikleri ve bu tedirginliğin yerini umut ve heyecana bıraktığı ifade edilebilir.Ancak, 15 Temmuz ile ilgili yapılan bir nitel araştırma çalışmasına katılması istenenkadınların, aradan geçen süreye karşın görüşme taleplerine daha tereddütlüyaklaştığı, erkeklerin bu konuda kendilerini daha rahat hissettikleri görülmüştür(Miş, 2016:24)Kadın ve çocukların olaylara verdikleri tepki ve etkilenme düzeyleri daha farklıolmaktadır. Özaktaş’a göre; yaşamında olumsuz bir olayı yaşayan çocukta, uykudüzeninin değişmesi beklenmelidir. “Uykuya dalmakta ya da uykuyu sürdürmedegüçlük, kâbuslar, alt ıslatmaları görülebilir. Sürekli tetikte olma hali, savaş uçağiseslerinin çocuk üzerinde yarattığı etki nedeniyle en ufak seste irkilme, kendi içine kapanma, sık sık ağlama, öfke nöbetleri, sevilen bir nesneye ya da anne babayabağlılık ve yanlarından uzaklaşamama hali çocuklarda gözlemlenebilecek diğerdavranışlardır”.

15 Temmuz darbe kalkışması, aradan geçen süreye rağmen hala medyada, tümboyutlarıyla, haber niteliği taşımaktadır. Bu kalkışmanın siyasete etkilerinin yanı sıratoplumun tüm bireyleri üzerinde farklı etkileri olmuştur.24 Ekim 2016 tarihli Hürriyet Gazetesinde aşağıdaki haber yer almıştır;“Olaylar sırasında darbecilerin yaraladığı gazilerimiz ile yakınlarının psikolojileriolumsuz etkilendi. Yaptığımız görüşmelerde bazı çocukların sorun yokmuş gibidavranarak ailesinden uzaklaştıklarını gördük. Ergen yaştaki bazı çocuklar isekimseyle muhabbet etmiyor veya muhatap olmak istemiyor. Bazı küçük çocuklar dahırçın ve gergin oluyor. Bu gibi sorunlar da iletişim sisteminin bozulmasına sebepolabiliyor. Özellikle o gece alçak uçuş yapan savaş uçaklarının gürültüsüyle korkançocukların hala bu olumsuz etkiyi üzerlerinden atamadıklarını tespit ettik. Çocuklar da geceleri uyku bozukluğu yaşıyor. Herhangi bir gürültüden tedirgin olup kaygıduyabiliyorlar. Bu anlamda verdiğimiz terapi eğitimi çok faydalı oluyor.”15 Temmuz hain darbe girişimi sırasında da büyük acılar yaşandı. Bu kalkışmadanbelki en çok kadın ve çocuklarımız etkilendi. Alçak uçuş yapan savaş uçaklarının gürültüsü, tank, silah ve bomba sesleri, insanlarımızın şehit edilmesi gibi acı olaylaryaşadık” denilmektedir (<http://www.hurriyet.com.tr>, Erişim tarih: 05.01.2016).Uzman Uygun’a göre; “Çocukların soyut düşünme yeteneği gelişmediği içintravmayı yetişkinlerden daha farklı yaşamaktadırlar. Çocuklar özellikle savaş ve ölüm ile ilgili temaları anlamakta

zorlanıyorlar. Bu nedenle yaşananları aktarmakonusunda titiz davranılması gerekiyor” uyarısında bulunması gerekmektedir.“Gündemdeki son gelişmelere, medya yoluyla ya da fiili olarak maruz kalan herkeslerinden etkilenmiş durumda. Birçok kişinin gündeminde, yaşadığı korku ve geleceğe dair belirsizlik var. Belirsizlik oluşturan durumlar insan için en önemli endişe kaynağıdır. Bu nedenle yetişkinler olarak baş etmekte zorlandığımız bu belirsizlik durumu, çocuklar için başa çıkılması çok daha zor bir endişe kaynağıdır”(http://www.milliyet.com.tr, Erişim tarihi: 05.01.2016)Dr. Turan, konuya ilişkin Sözcü Gazetesindeki röportajında konuya ilişkin görüşlerini aşağıdaki gibi sıralamıştır:

“Ruhsal travma kişinin ölüm ya da ölüm tehdidi, ağır bir yaralanma ya da kendisinin ya da başkalarının fiziksel bütünlüğüne bir tehdit olayını yaşamış, böyle bir olaytan olmuş ya da böyle bir olayla karşı karşıya gelmiş, kişinin o anda kendisinin korku, dehşet veya çaresizlik içinde hissetmesi durumudur. Doğal afetler, kazalar, savaş, politik, etnik, dini ya da cinsiyet-temelli zulüm ve şiddet olayları gibi toplumsal travmalar ise sadece travmayı yaşayan kişileri değil, bu duruma doğrudan ya da dolaylı biçimde tanık olan tüm toplum kesimlerini etkileyebilecek niteliktedir”demektedir. İlk defa böyle bir travmayla karşılaşanlar hiç şüphesiz daha çok etkileneceklerdir, ancak yine de yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi ve travmanın şiddeti, travma anında ve sonrasındaki sosyal-toplumsal-ekonomik destek düzeyi gibi faktörler de travmaya verilen yanıtı etkileyebilir. Ne yazık ki ruhsal travmanın etkileri olduğu andaki duygu ve düşüncelerle sınırlı kalmamakta hem erkendönemde hem de uzun vadede ruhsal bozukluklara neden olabilmekte ve işlevsellikkaybına yol açabilir” denilmektedir. Dr. Turan; ; “tüm bu psikolojik sorunların yanısıra baş ağrısı, göğüs ağrısı, mide yanması/bulanması, kalp/boğazda sıkışma, titreme ve çarpıntı gibi fiziksel belirtilerinde ortaya çıkabileceğini”(http://www.sozcu.com.tr, Erişim tarihi: 06.01.2016). Diğer gazetelerde de benzer yorum ve haberlere sıkça rastlanmıştır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türk demokratikleşme dalgalarını tersine çeviren ve ülkesel gelişmeleri engelleyen askeri darbelerin ardındaki uluslararası aktörlerin etkisinin ne kadar büyük olduğu özellikle son dönemde ortaya çıkmaktadır. Uluslararası büyük güçlerin etkileri gerek SSCB olsun gerekse de ABD olsun tüm dünya konjonktüründe olduğu gibi Türkiye siyasi yaşamında da kendisini göstermiştir (Boztaş, 2012:71). Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşundan itibaren, sonradan kazandığı demokrasiyi içselleştiremeden askeri darbelerle karşılaşmış ve demokratik rejim pek çok kez sekteye uğratmıştır (Yıldırım, Yürüdü ve Yazıcı, 2014:261). Aköz (2010), darbeler sonrasında toplumun kutuplaşmaya ve çözülmeye başladığı, korku

toplumunun oluştuğunu belirtirken; Cemal (2012) ise darbelerin etnik bölünmenin derinleşmesine yol açtığını söylemektedir.

Cumhuriyet kurulduğundan bugüne kadar, Cumhuriyetin değerlerinin korunmasınakendine görev addeden askeri kesim, bu noktadan hareketle, yaptığı her darbeyimeşru zemine oturtturmuştur. Bugüne kadar gerçekleştirilen askeri darbelerde,askerin Türkiye Cumhuriyetinin varlığı ve devamlılığını koruma konusundaki algısı,15 Temmuz gecesi başlayan darbe girişimiyle farklı bir içeriğe bürünmüştür. 1960,1971, 1980, 28 Şubat ve e- Muhtıra ile 1923'te belirlenen Türkiye Cumhuriyet'inindeğerlerinin korunması gerekçesiyle gerçekleştirilmişti. Oysa 15 Temmuz Darbegirişimi, halk desteğinden yoksun, siyasetin de tıkanmadığı, ideolojik temeli deolmayan bir hareket olarak ortaya çıkmıştır. Halk desteğinin olmaması, halkın böylebir beklentide olmaması, 35 yaş altı kesimlerde, daha önce 1980 Askeri Darbesinigörmüş, üst yaş gruplarına göre daha fazla olumsuz etkilendikleri gözlenmiştir. 15Temmuz Darbe Girişimi sırasında savaş sahnelerini aratmayacak şekilde halkınüzerine ateş açılması, savaş uçaklarının alçak uçuşlarının yarattığı travmanındışında, olayın kendisinin yarattığı psikolojik sorunlar da dikkate değer bir sosyal sorundur. Amerika'da 11 Eylül 2001'de İkiz Kulelere yönelik saldırı sonrası binlerce kişininTravma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB) tanısıyla tedavi edildiği bilinmektedir. Bir çok ülkede yaşanan benzer hadiseler, toplumda infial yaratmış ve çok sayıda klinik vakalar ortaya çıkmıştır.

817

15 Temmuz Kalkışması sonrası, toplumun bütün kesimlerine yönelik programların başlatılmış olması, kalkışmaya karşı verilentopyekûn mücadelenin, yaşamın normal seyrine döndürülmesi için de verilmesigerekmetedir.15 Temmuz darbe girişimi karşısında milletin gösterdiği direniş hareketi ulusunbirlik ve beraberliği uğruna verilen bir bağımsızlık mücadelesi olarak görülmelidir.15 Temmuz 2016 tarihinin oldukça önemli bir hafızası var artık tarihimizde çünkü bukalkışma önceki darbe girişimlerine benzememiş aksine bizzat milleti hedef alan birgirişim olmuştur.Askeri darbelerin, ülkelerin demokratik yönelimlerini engellediği ve demokratik kurum ve kuruluşlar üzerinde baskı ortamı yarattığını “darbeler ülkesi” olarak değerlendirmemiz mümkün olan ülkemiz özelinde ifade edebiliriz. Askeri darbeler, ülkelerin iç ve dış politikalarını; bu politikaların yürütücüsü konumunda olan ve devlet ile halk arasında köprü vazifesi üstlenen kurumların faaliyetlerini; olumsuz yönde etkilemektedir. 12 Eylül askeri darbesi de bu yönde olumsuz etkileri olan ve günümüzde de anayasa özelinde etkileri devam eden bir darbe olarak karşımıza çıkmaktadır.

Siyasi kurumların düzgün çalışmadığı, bu kurumların meşru olmadığı veya yoğun bir meşruiyet tartışmasına hedef oldukları, halkın siyasete katılımının yetersiz olduğu veya sivil toplum kuruluşlarının zayıf kaldığı ülkelerde askeri müdahaleler daha fazla görülmektedir. Devlet ve toplum ilişkilerinde bunları yok saymakveya

gereken önemi vermemek, siyasi alanda prestij ve özgüven kaybına sebep olup sonuç itibariyle sosyal, etik ve eğitimsel olduğu gibi ekonomik kayıpları da söz konusu olacaktır. Sık sık darbelerin yaşandığı, yönetimde meşruiyet tartışmalarını sürüp gittiği, devlet kurumları ve toplum kesimleri arasında güven sorununun çözülmediği bir toplum öncelikle üretkenliğini kaybetmiştir. 15 Temmuz 2016'da bir grup askerin Boğaziçi Köprüsünü tutması ve Genelkurmay Karargahını basmaları ile başlayan kalkışma Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın halkı sokağa çağırması ile sabahın ilk saatlerine kadar sürmüş, ertesi gün darbe girişimi bastırılarak FETÖ örgütlenmesine yönelik operasyonlar başlamıştır. 15 Temmuz Darbe Girişimi yeni bir hadise olduğu için henüz tüm yönleriyle açığa çıkarılmış değildir. Darbe girişiminde bulunan subaylar tutuklanmış, farklı devlet kademelerinden darbe girişimine karıştığı belirlenen pek çok yetkili ve personelle ilgili soruşturma ve davalar açılmıştır. Şüphesiz yakın tarihimizin en önemli olaylarından biri olan 15 Temmuz FETÖ'cü Darbe Girişimi zamanla pek çok araştırmacının ilgisini çekecektir. Bu hain darbe tüm yönleriyle zaman içinde netleşerek pek çok disiplinler arası çalışmalara da konu olacaktır.

KAYNAKLAR

818

Akgül Ö. (1986). 15 Temmuz Travması, <http://ruhsagligidernegi.org/15-temmuztravmasi/> Başaran, İ.E. "Demokrat Öğrenci Nasıl Yetiştirilir," *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Cilt 19, Sa.1, 1986, ss.111-116.

Aköz, M. (2010). Sosyal Değişme Bağlamında Askeri İhtilallerin Toplumsal Sebep ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi: Türkiye 1960 ve 1980 Askeri İhtilalleri Örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Boztaş, A. (2012). Türk Demokrasisine Müdahaleler. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (19), ss. 65-73.

Cemal, H. (2012). Kimse Kızmasın Kendimi Yazdım. İstanbul: Everest Yayınları.

Küçükaslan D. (2007). Darbeler ve Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Miş, N., Gülener, S., Coşkun, İ., Duran ve Ayvaz, M.E. (2016). 15 Temmuz Darbe Girişimi Toplumsal Algı Araştırması, SETA Vakfı Yayını, No: 12.

Olgun, N. N. (2009). 12 Eylül Darbesinden Sonra 1980-1985 Yılları Arasında Gözaltı Ve Tutuklama Sonrasında İşkence Gören Kişilerde Travmatik Stres ve Defresif Belirti Sıklığı Kişilerin Yaşam Kalitelerinin İşlevsellik Durumları. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

Sabuncuoğlu, Z. ve Tüz, M. (2005). Örgütsel Psikoloji. Bursa: Alfa Aktüel Basım Yayınları.

Ural, H. Ş. (1999). Demokrasi Kavramı, Toplumsal Değerler ve Birey. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt.40, ss.451-459

Özaktaş, İ., (02.12.2016). 15 Temmuz Darbe Girişimi Çocukları Nasıl Etkiledi? *İndigo Dergisi*, <https://indigodergisi.com/2016/08/15-temmuz-darbe-girisimi>.

Özdemir, V. (2004). 12 Eylül Darbesi ve Özgürlüğün Bedeli. Ankara: Ümit Yayıncılık.

Dünya Sağlık Örgütü (WHO). (2002). Dünya Şiddet ve Sağlık Raporu: Özet. *Genova*.

Yalçınkaya, A. (2010). Türk-İslam Devletlerinde İnsan Hakları Konusunda Örnek Uygulamalar, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, ss.57-78.

Yıldırım, G., Yürüdü, E. ve Yazıcı, S. (2014). Üniversite Öğrencilerinin Türkiye’de Yaşanan Askere Darbelere İlişkin Algıları üzerine Bir İnceleme. *Humanitas*, sayı:4, ss. 261.

TBMM Meclis Araştırması Komisyonu Raporu, Cilt 1, Sıra Sayı: 376, Kasım 2012.

İnternet kaynakları:

https://tr.wikipedia.org/wiki/Posttravmatik_stres_bozuklu%C7%99u, Erişim tarihi: 05.02.2017

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.58766c8759bd65.35934778, Erişim tarihi: 04.02.2017.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.58766c8759bd65.35934778, Erişim tarihi: 10.12.2016.

<http://www.sabah.com.tr/haberleri/15-temmuz-darbe>, Erişim tarihi: 10.10.2016.

<https://www.google.com.tr/search?q=15+Temmuz+darbesi+ve+akit+gazetesi&ie>, Erişim tarihi: 10.10.2016.

<http://www.hurriyet.com.tr>, Erişim tarihi: 10.12.2016.

<http://www.milliyet.com.tr>, Erişim tarihi: 10.12.2016.

<http://www.sozcu.com.tr>, Erişim tarihi: 10.12.2016.

<https://www.google.com.tr/search?q=15+Temmuz+darbesi+ve+akşam+gazetesi>, Erişim tarihi: 10.12.2016.

<http://www.haber7.com/guncel/haber/2053292-son-dakika-15-temmuz-darbe-girisimi>- Erişim tarihi: 10.12.2016.

**BİR KÜLTÜREL DARBE:
RADİKAL BUDİSTLERİN MÜSLÜMAN AZINLIKLARA
UYGULADIKLARI ŞİDDET**

Yrd. Doç. Dr. Abbas KARAAĞAÇLI•

Giriş:

Ortadoğu 'da Suriye iç savaşı, Filistin-İsrail uyuşmazlığı; Afganistan, Pakistan ve Irak'taki çatışmalar sürerken bölgeye yakın Hint Yarımadası coğrafyasında yaşananlar bölge istikrarı ve güvenliği açısından tehlike çanları çalmaktadır. Özellikle Burma ve Sri Lanka'da Müslüman azınlığa yönelik saldırılar sistematik bir şekle bürünmüştür. Söz konusu olaylarla ilgili sağlıklı bilgi edinmek bölgenin coğrafi koşulları ve her iki ülkenin baskıcı yönetsel idarelerinden kaynaklanan zorluklar yaşanmaktadır.

Yaşanan olayların gerçeğini anlamak için öncelikle söz konusu ülkelerin etnik ve dinsel yapılarına göz atmak gerekir.

Sri Lanka Örneği:

Sri Lanka ve Myanmar arasında 1500 km uzaklık bulunmasına rağmen her iki ülkede aşırı Budistlerin genel olarak sakin ve barışsever bir azınlık konumunda bulunan Müslümanlara yönelmesi anlamlıdır. Sri Lanka'nın yakın tarihine baktığımızda 1960'lardan itibaren azınlıktaki Tamiller "Tamil-Elam Devletini" kurmak amacıyla Tamil Elam Kurtuluş Kaplanları örgütünü kurup çoğunluktaki merkezi hükümeti oluşturan Sinhaliler'le 30 yılı aşkın sürecek mücadeleye giriştiler. Nihayet 2009 yılında merkezi hükümet kanlı bir saldırıyla Tamilleri büyük bir yenilgiye uğratarak hâkimiyetlerini pekiştirdiler. Bu konuda ayrıntılı bilgi için Bkz: Sri Lanka ve Tamil Kaplanları. (1) Sinhaliler Tamil sorununu askeri yöntemlerle çözdükten sonra orada yaşayan diğer bir küçük azınlığı oluşturan Müslümanlara yöneldiler. Sri Lanka'da yaşayan Müslümanlar iki ana gruptan oluşmaktadır: Muruhalar ve Malaviler. Sri Lanka'da Müslümanlar ülke nüfusunun %7,5'unu

oluşturmaktadırlar bu Müslüman nüfusun %93'ünü Muruhalar oluşturmaktadır. Muruhalar 8. yüzyıldan itibaren adaya göç eden Müslüman Arap tüccarların soyundan gelmektedirler.

Ticaretle uğraşan Muruhalar Başkent Kolombo da ikamet etmektedirler. Konuştukları dil Muru Dili, Arapçayla Tamilce'nin karışımından meydana gelmiştir. Portekizliler döneminde baskıya maruz kalan Muruhalar İslami yaşam biçimleriyle dikkat çekmektedirler. Malaviler'se adadaki Müslümanların %7'sini oluşturmaktadır. Malaviler Meleh soyundan gelmektedirler. Malezya Dili ile konuşan bu Müslüman toplum giyim kuşam ve dilleriyle diğer Müslümanlardan ayırt edilmektedirler. İç savaş sırasında büyük zararlara uğramış özellikle 2003 yılından itibaren faili meçhul cinayetlere maruz kalmışlardır.

Sri Lanka'da Sinhalili Budistlerin oluşturduğu "Bodu Bala Sena örgütü" (2) öncülüğündeki aşırı Budistler Müslümanlara ve özellikle Müslüman ticaret erbabı ve sahip oldukları ticari şirketlere yönelik baskı ve protestonun bel kemiğini oluşturmaktadırlar. Söz konusu örgüt ve benzeri Budist örgütler Müslüman ailelerdeki hızlı nüfus artışını ülke için büyük tehlike olarak görüyorlar. Sri Lanka'da iç savaş sırasında Müslümanlar büyük maddi ve manevi zayıyata uğradılar. 2009 yılında savaş bitince çoğunluktaki Sinhaliler'in hedefi haline geldiler. Genel olarak Budizm inancı barışseverliği ve Buda'nın müritlerini her türlü şiddet ve saldırıdan uzak durmaları yönündeki telkinleriyle tanınmaktadırlar.

Sri Lanka'da sayıları 500 bini aşan Budist rahipler çok küçük yaşta fakir ailelerinden uzaklaştırılıp Budist tapınak ve eğitim merkezlerine verilir. Bu sürecin ardından tapınaklardaki katı eğitim şartları ve yaşamın zorlu koşulları kimi rahibin sert kişilikli olarak yetişmesine neden oluyor. Kuşkusuz Müslüman azınlığa yönelik kin ve nefretin temelinde bu katı çocukluk dönemi eğitiminin büyük payı ve katkısı bulunmaktadır.

Öte yandan iktidar odaklarıyla Budist tapınaklar ve Budist din otoriteleri arasında sağlam ilişkilerin ve bağların bulunduğu bir gerçektir. Nitekim Sri Lanka'nın güçlü savunma bakanı General Gotabhaya Rajapaksa Budu Bala Sena Örgütü'nün bir eğitim kurumunun açılış töreninde Budist rahipler için: Ülkede dinin ve soyun muhafızları olarak söz etmesi (3) iktidar sahipleriyle dini otoritelerin girift ilişkilerini ortaya koymaktadır.

Myanmar'daki durum :

Sri Lanka'da Müslümanlara yönelik baskı, yıldırma ve Müslüman toplumu

sindirmeye yönelik olup Myanmar'daki gibi şiddet öğelerini içermemektedir. Genel olarak kentlerde ticaretle uğraşan Müslümanlara yönelik ekonomik yaptırımlarla, tecrit edilmek ve korkuya sevk edilerek baskı altında tutulmaya çalışılmaktadır. Oysaki Myanmar'da olaylar dönem dönem soykırımı andıracak uygulamalarla insanlığın vicdanını rencide edecek kapsama ulaşmaktadır. 2013 yılından beri dönem dönem seviyesi artarak devam eden şiddet olayları son aylarda daha da artarak Müslüman azınlığın sistematik olarak bir soykırıma maruz kaldıkları tezini güçlendirmektedir. Uluslararası camia ve kamuoyunun söz konusu şiddet olaylarına karşı duyarsız kalması Orta doğuyu saran Müslümanlar arasındaki mezhep ve etnik çatışmalar Myanmar'da Ruhinga Müslümanlarına karşı yapılan saldırıları gölgede bırakmaktadır.

Öte yandan dünya siyasetindeki gelişmeler ve Müslüman karşıtlığı ile tanınan hatta seçim sürecinde bu tezini kamuoyuyla paylaşan Donald Trump gibi marjinal düşünceleriyle öne çıkmış birisinin ABD başkanlığına seçilmesi muhtemelen Burma'daki aşırı Budistleri cesaretlendirmiştir. Özellikle 2017 yılının başından itibaren kısa süre geçmesine rağmen Müslümanlara karşı yapılan şiddet yağma ve saldırıların artması yukardaki tezimi güçlendirecek olaylar silsilesidir.

Myanmar'da Müslümanlara yönelik saldırı gerçekleştirenlerin başında kendilerine "Grup 969" adını veren aşırı Budist bir örgütlenmedir. Örgütün liderliğini AşinWirathu (4) yapmaktadır. Kendisi 2003 yılında dinler arası kin ve nefret propagandasını yaptığından dolayı hapse girmiş daha sonra serbest kalmıştır. 2012 yılında kendisini Burmalı Bin Ladin olarak adlandırmış ve Müslümanlara yönelik şiddetin öncülüğünü üstlenmiştir. 2012 Mart ayında Müslümanlara yönelik ilk olaylar başlamıştır. Bu saldırılar sırasında ülkenin ortasında Meiktila Kentinde meydana gelmiş, olaylar sırasında 40'dan fazla sivil Müslüman hayatını kaybetmiştir.

Müslümanlara karşı saldırıların başlama noktasının bir mücevher dükkânının olması olayların temelinde ekonomik sorunların bulunmasının bariz bir göstergesidir. Ardından Okkan Kentinde bir Müslüman kız ile bir Budist rahibin bisikletlerinin kaza yapması sonucunda Budistler Müslüman camilerine saldırmış olaylarda en az 70 evin yandığı birçok Müslüman'ın ölüp yaralandığı haberleri dünya kamuoyuna ulaşmıştır. Müslümanlara karşı yürütülen şiddet olayları Rohingya Bölgesine sığrayınca on binlerce Rohingya'lı Müslüman evlerini terk etmek zorunda kalmıştır. BM insan hakları gözlemcisinin verdiği bilgilere göre Rakhine Eyaletindeki Kyaukpyu Kentinde en az 800 evin (Nehir üzerindeki kayık evler) ve 35 hektar verimli arazinin kundaklama sonucu yandığı haberleri gelmiştir. Bu olaylar sırasında eyalette resmi rakamlara göre 90 Müslüman yaşamını yitirmiştir. (5)

Burma Devleti tarafından verilen bilgilere göre Rohingyalı Müslümanlardan olaylar sırasında 20 bini evlerini terk etmek zorunda kalmıştır. 2012 yılı Ağustos

ayından itibaren evini terk edenlerinin sayısı yüz bini geçmiş durumdadır. Myanmar’da ABD yanlısı askeri yönetimin desteğini sağlayan Budistler, Müslüman azınlığa yönelik saldırılarını genişleterek şiddetlendirmişlerdir. Burma’da geçen sene meydana gelen şiddet olaylarında, binlerce masum ve sivil Müslüman’ın güvenlik güçlerinin desteğiyle Budist çetelerce katledilip, diri diri yakılıp, kadınlarına tecavüz edilip, malları, mülkleri yağmalanırken insan hakları savunucuları neredeydi? Batının sözüm ona özgürlükten, haktan, hukuktan yana iletişim araçları, sivil toplum hareketleri, kendilerini “Hadim-i Haremeyn-i Şerif” yani Kutsal Mekânların Hizmetçisi diye adlandıran Mürteci Suudi Arabistan, son dönemlerde batı yandaşlığı Arabistan’la yarışan Katar, Arap Ligi ve her konuda sesleri çıkan Müslüman liderler neden Burmalı Müslümanlara karşı yapılan bu soykırım karşısında susuyorlar? Çünkü emir büyük yerden yani patron Amerika’dan geliyor. Zira olayların arkasında yine ABD var. Nasıl mı?

Tibet, Çin Halk Cumhuriyeti toprakları içinde Hindistan sınırında dağlık stratejik bir bölgedir. Başkenti Lahasa olup 17. yüzyıldan itibaren Dalai Lama’lar yönetiminde idare edilmekteydi. Tezin Giyatesu 1937 yılından itibaren daha 15 yaşındayken Budist inancına göre Buda’nın ruhunu içinde taşıyor diye yönetimin başına geçirilmiştir. 24 yaşındayken Batı’nın (ABD, İngiltere) teşvikiyle yaşadıkları bölgenin özerkliği ve Çin’den koparılması için faaliyetlere başlamış, sonunda Hindistan’a sürgün edilmiştir.

Daha sonra ABD’ye yerleşerek yıkıcı faaliyetlerini buradan yürütmüştür. 2001-2007 yıllarında defalarca gizlice Beyaz Saray’da ABD başkanlarıyla görüşmelerde ve müzakerelerde bulunmuş, başta CIA olmak üzere batılı istihbarat teşkilatları tarafından özgürlük ve demokrasi kahramanı gibi batı kitle iletişim araçları tarafından dünya kamuoyuna lanse edilmeye başlamıştır. Burma yönetimine göre Müslümanlar ülkenin 50 milyonluk nüfusunun sadece %4’ ünü oluşturmaktadırlar, oysaki orada yaşayan Müslümanlar ve tarafsız gözlemcilere göre bu oran %20 civarındadır. Müslümanların çoğunluğu Bangladeş sınırındaki RakinKilid ve Arakan Eyaletinde yaşamaktadırlar. Türkçe, Bengalce, Farsça ve Arapçadan oluşan Rohingya dilini konuşan Burmalı Müslümanlar Burma yönetimince sürekli baskı görmüş bütün insani ve dini haklarından mahrum bırakılmışlardır. Özellikle 1962 yılında askeri darbe ile iktidara gelen General Ne Win döneminden itibaren bu baskılar artarak devam etmiştir.

Burmalı Budistler Dalai Lama ile sıkı ilişkiler içindedirler. Hatta Dalai Lama Budist Rahiplerin ruhani lideri konumundadır. Sıradan Budistler, kendi ruhani liderlerinin izni hatta teşviki olmadan asla Müslümanlara karşı hiçbir eyleme ve saldırıya girişmezler, tabiatıyla Budist ruhani liderleri de Dalai Lama’dan izinsiz bir

girişimde bulunamayacaklarından bu saldırı ve soykırım girişinin emrinin nerden geldiği aşîkârdır. Kaldı ki 2013 yılındaki olaylar tam da ABD eski Dışışleri Bakanı Hillary Clinton'un Başkent Naypyidaw da başkan TheinSein'le görüşmesinden sonra meydana gelmesi tesadüf müdür? Bence tesadüf değildir. Bu durum başta ABD olmak üzere batı devletleri ve batı baskısının bu vahşi ve planlı soykırım karşısında suskun kalmasından anlaşılıyor.

Myanmar'da kısa sürede Müslümanlara karşı gerçekleşen 2. büyük saldırı ve Rohingya Müslümanlarına yönelik soykırım girişimi şiddetlenerek devam ederken, başta batılı devletler olmak üzere bütün dünya kamuoyu sessizliğini sürdürmekte, batı tarafından bir insan hakları savunucusu gibi dünya kamuoyuna lanse edilen Myanmar muhalefet liderlerinden Bayan Aung San SuuKyi dâhil olmak üzere hiç kimsenin bu soykırım girişimine ses çıkarmamaktadır. Bayan SuuKyinin uzun yıllar batıda yaşadktan sonra uluslararası insan hakları kuruluşlarının baskısı sonucunda ülkesine dönmesine izin verilmesi batı devletlerinin bu ülkeye karşı tutumunda dönmesine izin verilmesiyle normalleşme sürecine girmiştir. Daha önce bu ülkede insan hakları kuruluşları ve özgür basına karşı askeri yönetimce yapılan saldırılar ve muhalefete karşı baskıcı tutum ve davranışlar batı kamuoyunca sert bir şekilde eleştirilirken Bayan SuuKyinin ülkesine dönmesine izin verilmesiyle birlikte seviyesi düşmüş görülmektedir. Muhtemelen ülke yönetimi bu tepkileri hesaplayarak söz konusu uygulamaya imza atmış ardından batıyla yaşanan bahar döneminde Müslüman azınlığa karşı şiddetin dozunu yükseltmiştir.

824

Sonuç Olarak:

Sri Lanka ve Myanmar'daki Müslüman azınlığa yönelik organize ve kapsamlı bir baskı ve şiddet politikası uygulanmaktadır. Dış etkenlerin yanı sıra her iki ülkede mevcut ekonomik şartlar yolsuzluk ve yoksulluk gibi toplumsal sorunlar milyonlarca dar gelirli Budist'i Müslüman azınlığa yönlendirmektedir. Muhtemelen bu ülkelerde iktidarların derin kanatları ülkedeki ekonomik sorunları ötelemek ve gerçek sorunlardan uzaklaştırmak doğrultusunda çetelerin örgütlenmesi ayrıca dini ve etnik azınlıklara yönelmelerinde rol almaktadırlar.

Ortadoğu'daki Müslümanlar kendi sorunlarıyla baş başa kalmışken üstelik genel olarak Müslüman ülkelerdeki yönetimlerin kahir ekseriyetinde batı yanlı idareciler yönetimde bulunmaların dolayı batının zımni desteğiyle yapılan bu şiddet uygulamalarına karşı duracak konumda değillerdir. Özellikle Müslümanlara karşı bu tür saldırıları dünya kamuoyuna, uluslararası kuruluşlara ve kendi İslam dünyası kamuoyuna taşıyacak olan İslam Konferansı, Arap Ligi ve Körfez İşbirliği Konseyi gibi kuruluşları duyarsızlıkları neticesinde bu saldırılar katliamlar ve soykırımlarla ilgili herhangi bir uluslararası kuruluşu yansıması mümkün görünmüyor. Bu tutum ve

davranışın altında yatan sebep ise Suudi Arabistan elinde bulunan muazzam petrol gelirleri ve hac gelirlerinin elde ettiği milyarlarca doları kendi yandaşı devletlere ve uluslararası kuruluşlara rüşvet olarak dağıtmakta ve böylece kendi politikalarının benimsenmesini sağlamaktadır.

Bildiğimiz gibi başta Suudi Arabistan olmak üzere Fas körfezi üzerindeki ülkelerinden Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt, Bahreyn ve bu ülkelere yakın Fas Ürdün ve diğer İslam ülkeleri Filistin'deki katliamlara Gazze ve Batı Şeria'daki Siyonist rejimin saldırılarına duyarsız kalmakta İslam dünyasında selefi vahabi düşüncesini yayarak etnik ve mezhepsel çatışmaları körüklemek suretiyle iç savaşları kızıstırıp terör örgütlerini desteklemektedirler. Söz konusu ülkelerin Myanmar veya dünyanın başka coğrafyalarında Müslümanlara karşı yapılan saldırılara karşı herhangi bir tepki vermesini beklemek abesle iştigal olur. Myanmar'daki aşırı Budistler bu durumu bildiklerinden dolayı Müslümanlara karşı saldırılarını arttırarak devam etmektedirler.

Dipnotlar:

- 1-<http://www.bilgesam.org/tr/index.php...>
- 2- <http://www.srilankaguardian.org/.../deceitful-schemes-of-budu...>
- 3- http://www.bbc.co.uk/.../130509_an_buddhist_monks_attack_musl...
- 4- <http://www.timeturk.com/.../969-cular-muslumanlardan-neden-ne...>
- 5- http://www.bbc.co.uk/.../2012.11.121103_l31_burma_aungsuukyi....
- 6- http://www.bbc.co.uk/.../121028_l31_burma_un_rakhine_violence...

DARBELER ve TEPKİLER ÜZERİNE¹

Betül KARAGÖZ YERDELEN*

Özet

Bu çalışmada, kurulu iktidar olarak mevcut devlet yapısına karşı kalkışılan darbeler ile devrimler arasındaki fark belirtilerek, hedef alınan devletin sonuna ilişkin yaklaşımlar ve dolayısıyla devlet kavramı analiz edilmektedir. Farklı görüşlerin devlete ve devletin sonuna dair öne sürdüğü yaklaşımların, temel hedefi devlet iktidarının alaşağı edilip, bütün görünüşleri ile devlet organının fethinin sağlanmasıdır. Darbeler de bu bağlamda kalkışılan ve devleti ele geçirme operasyonları olarak gerçekleştirilen eylemlerdir. Darbeler, devletin kurulu düzenine son vermeyi amaçlayan, dolayısıyla kurulu devlet düzenini ortadan kaldırmayı hedefleyen, devlete yönelik yıkıcı faaliyetlerdir. Siyasi düşünceler tarihi, bu tür hedeflerle şekillenen ve kalkışılan kimi başarılı, kimi ise başarısız darbe ve devrimlerle doludur. Darbelerin mantığını anlamak için, devletin sonuna dair üretilen düşünce ve ön-kabulleri de bilmek gerekir. Burada devletin sonu yaklaşımları incelenmektedir.

826

ON COUP D'ETATS AND THE REACTIONS

Abstract

In this study when we are pointing to the difference between the coup d'états and the revolutions towards the present state structure as an established government, analyzing the approaches related to end of the targeted state and accordingly the term of the state. The primary goal of the approaches, suggested by different points of views, related to the state and end of it is overthrow power of the states and providing conquer of it with all views. In this context the coup d'états are the actions, realized for capturing the state. The coup d'états, which aims terminate established rule of a state, are destructive actions towards it. The history of political thoughts is full of the coup d'états and revolutions, shaped and attempted by above mentioned motivations, some successful and the others unsuccessful. The thoughts and presupposition related to end of the state should be known for understanding the logic of the coup d'état. In this context the approaches related to end of the state will be analyzed in this study

¹ Bu yazının Giriş kısmı, ilgili sempozyumun protokol konuşmasında yazarı tarafından kullanılmıştır.

* Prof. Dr., Giresun Üniversitesi İİBF, betul.karagoz@giresun.edu.tr

Giriş

Dünyanın yirmiden fazla ülkesinden gelen birbirinden değerli bilim insanlarının, siyaset mensuplarının, bürokratik elitlerin, medya temsilcilerinin, aydınların ve sivil toplumun farklı kesimlerinden değerli katılımcıların sunuş yapacakları bu sempozyumda, bir Sosyal Bilim ziyafeti yaşanacağını algılamış olmaktan, daha başlangıçta büyük kıvanç duyduk.

Hemen belirtmek gerekir ki, bizleri bu hummalı çalışmaya iten 15 Temmuz 2016 günü yaşanan ve Türk Halkı'nın yoğun tepkisi ile karşılık bulan hain darbe kalkışmasıdır. 15 Temmuz darbe kalkışması, SSCB sonrası dönemde, sayısı hızla artan ve dünya tarihinde derin iz bırakan kötücül niyetli girişimlerden biridir. "İnsanın, insanın kurdu" olduğunu öne süren Hobbes'u doğrularcasına, kötülük saçan darbe kalkışması, Türk halkını bedenini, devletine siper etmeye itmiştir.

Egemen bir ulus-devlete ve ulus-devlet iktidarına yönelik olarak yaşanan, mevcut iktidarı devirmeyi hedefleyen, kurulu devlet düzenine son vermeyi amaçlayan, dolayısıyla siyasal-toplumsal düzen üzerinde yetki kullanmayı amaçlayan 15 Temmuz Kalkışması, "demokrasi" üzerine olduğu kadar "devlet" üzerine düşünmeye de sevk etmiştir. Bu darbe kalkışması, bir kez daha devlet egemenliği ile ulus egemenliği kavramlarının bir ve aynı olmadığını bütün yalınlığı ile göstermiştir. "Zor" ile devlet egemenliğinin ele geçirilebileceği, ama "rıza" olmadan ulus egemenliğinin ele geçirmenin güçlüğüne kanıtlamıştır.

Devlet egemenliği, tanımlanmış bir toprak parçası ile tanımlanmış otorite (devlet) arasındaki ilişkinin önemine vurgu yaparken; ulusal egemenlik ise, tanımlanmış bir nüfus ile tanımlanmış bir otorite arasındaki ilişkinin önemine vurgu yapar (Paker, 2012: 74). Darbe ile devrim arasındaki önemli bir fark, darbecilerin devleti, devrimcilerinse ulusu yanlarına alarak harekete geçtikleridir. Bir başka ifade ile belirtirsek, görece darbe, halka karşı devlet egemenliğinin ele geçirilmesidir, devrim ise devlete karşı devlet egemenliğinin ele geçirilmesidir.

Uğruna yüzlerce darbe ve devrim yapılan devlet egemenliğinin sınırlandırılması ve hatta "devletin sonu" üstüne farklı yaklaşımlar öne sürülmüştür. Darbe tartışmalarının yoğun olarak ele alınıp analiz edildiği burada, ele geçirilmesi hedeflenen devlet ve devletin sonu üstüne öne sürülen görüşlere yer vermek biraz daha geniş bir perspektif sağlayacaktır.

1."DEVLETİN SONU" DÜŞÜNCESİ

"Devletin sonu" kavramını biçimlendiren başlıca üç yaklaşımdan söz etmek gerekir. Bunlar Marksizm, anarşizm ve liberalizm sınırları içinde tartışılan argümanlardır. Bu üç temel görüşe, son dönem siyaset bilimi literatüründe öne çıkan küreselci görüşleri de eklemek mümkündür. Devletin sönümlenmesi ve sonuna dair analizlere geçmeden önce, sonulu üstüne inceleme yapılan devletin, "modern devlet" yani "burjuva devleti" olduğunu hatırlatmak gerekir. Ancak burada, Clastres'nin ilkel (ilksel) toplulukların, siyasal yapılanmalarıyla "devlete karşı" topluluklar oldukları ve ilksel halkların tarihinin devlete karşı mücadeleler tarihi olduğu savını da belirtmeliyiz. Clastres gibi Gauchet de, ilksel topluluklardaki "emir-itaat" ilişkisini siyasal iktidarın özel bir biçimi olarak ele alır. Emir-itaat, yani "yöneten-yönetilen" ayrımı, toplumun kendini kurabilmesi için, kendisi ile kendi varlık nedeni arasına bir ayrım koymuştur. Zorlayıcı siyasal iktidar, bu ayrım üzerine yerleşerek, kendisini var edebilmiştir. Siyasal iktidar ilişkisinin belirgin özelliği olan bölünmenin ilksel biçimi, yöneten-yönetilen veya baskı/zor uygulayan ve ona itaat eden arasındaki ayrım değil, bu ayrımın üstüne yerleştiği toplum ve toplumun varlık nedenini oluşturan çerçevedir. Clastres ve Gauchet'ye göre, siyasi iktidar, bir toplumun ihtiyaçlarının tanımlanmasını ve kişilerarası ilişkilerin düzenlenmesini, bu anlamda kolektif yaşamın sürdürülmesini sağlayan ve toplumun düzenlenmesine neden olan ilişkiler çerçevesidir. Bunu siyasî iktidara indirgediğimizde, toplumun düzenleme çerçevesi İlke'ye, düzenleme sürecinin kendisi de kullanıma, yani güce karşılık gelmektedir.

İşte tam bu noktada, ilksel toplumların devletle bütünleşmesini açıklayan bir uygulama ile karşılaşırız. Bu, gücün tekelleşmiş zorlayıcı bir güç biçiminde karşımıza çıkmayıp, toplumun geneline yayılmış olmasıdır. İlke ise, artık toplumun içinde yer almayan atalara, tanrılara, yani görünmez âlemin varlıklarına dayanmaktadır. Böylece ilke, tek tek topluluğun üyelerine eşit uzaklıkta kalmakta ve aralarında herhangi birinin veya birilerinin toplumun üzerine çıkarak, zorlayıcı güç kullanmasını olanaksızlaştırmaktadır. Bu da ekonomik anlamda bir eşitliğe, bu bağlamda artık değer hakça paylaşımına yol açmaktadır. İlksel toplumlarda, toplumun dışsallaştırdığı ilke, kendiliğinden "devlet" kavramını ortadan kaldırmakta, yöneten-yönetilen eşitliğini sağlamaktadır (bkz: Clastres, 1991 ve Gauchet, 2000).

Akla dayalı bir devlet kuramı ile ilk defa, Antik Yunan felsefesinde karşılaşırız. Ancak bütün ussal ve yasal ilerlemelere karşın, modern devletin ortaya çıkmasına kadar, hem toprak parçası, hem de insan topluluğu üzerinde egemenlik yetkisi bulunan siyasal ve hukukî örgüt anlamında, toplumsal varlık olarak devletin işlevi, zorlayıcı bir düzen kurma ile sınırlı kalmıştır, kamusal ve özel ayrımı görülmemiştir. Kuşkusuz modern devlet de bir hukukî düzendir. Ama modern devlet, merkezîleşme özelliği sayesinde hem devlet öncesi, hem de modern öncesi devlet anlayışından ayrılır. Kelsen, bunu modern devletteki genel normların, merkezî bir yasama organı tarafından değil, teamüller ve gelenekler yoluyla, ussal süreçler sonucu oluşturulmasına bağlamaktadır. Böylece hukukî düzenin yaratılması ademi merkezileştirilmiştir. Devlet, “düzen yaratma” yetki ve sorumluluğunu paylaşmaya başlamıştır (2002: 427). Modern devlet fikrinin en belirgin özelliği, devletin reformülasyonu sürecinde, “paylaşan ve paylaşılan” bir devlet olgusunu yaşamsallaştırmasıdır. Bu da otokratik devletten demokratik devlete yönelimin ifadesi sayılır. Fakat bütün “demokratik” savlara karşın, hemen her çağda “devlet” sorunlu ve aşılması gereken bir aşama olarak da tanımlanmıştır. Elbette modern çağa özgü bu görüşlerin başında, Marksist-Leninist yaklaşımın devlete yönelik tutumu gelmektedir:

MARKSİST-LENİNİST YAKLAŞIMDA “DEVLETİN SÖNÜMÜ”

Klasik Marksizme göre, özgül bir tarihî uğrak olan kapitalizmin aşılması, kapitalist devletin ortadan kalkmasına ve sonuçta da devletin sönmelenmesine yol açabilecektir. Ancak bunun gerçekleşebilmesi için sivil toplumun kendi tarihî varoluşunu gerçekleştirmiş olması gerekir. Bu da, sivil toplumun “siyasî” varoluşa ulaşması demektir. Marx, sivil toplum için böyle bir siyasî varoluşun koşullarını, sınırlandırılmamış gerçek anlamdaki “genel oy hakkı” içeren seçime bağlar.² Yetiş’e göre, Marx’ın son derece ilginç kuramsal sonuçlar doğuran bu uslamlaması, sivil toplumun diyalektik bir biçimde nasıl siyasal varoluş kazanacağına işaret etmektedir.

² Marx, sivil toplumun siyasal devlet kertesindeki temsilini sağlamak üzere, Hegelci modelin sınırlı bir çerçevede öngördüğü seçim ilkesini, daha genel bir kuramsal çözümleme işleminden geçirmeyi tercih ediyordu. Buna göre seçimler, salt temsili bir ilişkinin dolayım mekanizmasını oluşturmanın ötesinde, sivil toplumun devlet ile kurduğu “gerçekten varolan bir ilişki” olmalıydı. Bu nedenle, Hegel’in bütün sınırlandırıcı önlemlerine karşın, aslında seçimler sivil toplumun siyasal alanla organik ilişki kurabilmesi bakımından vazgeçilmez nitelikte bir araçtı. Marx, seçimleri gerçek sivil toplumun “başlıca siyasal çıkarı” olarak ele almak gerektiğini ileri sürüyordu (bkz: Yetiş, 2003: 52; Marx, 1975: 121; Marx, 1997: 177).

Sivil toplumun diyalektiği, ancak siyasal devletin diyalektiği ile anlaşılabılır (2003: 53). Aslında devlet (*State/Etat/Stat*), Marksist düşüncede can alıcı önemi bulunan bir kavramdır; çünkü Marksistler devleti, tüm diğer kurumların ötesinde, işlevi sınıf egemenliğini ve sömürüsünü sürdürüp savunmak olan asıl kurum olarak görürler. Klasik Marksist bu görüş, Marx ve Engels'in *Komünist Manifesto*'daki ünlü formülasyonlarında açıkça ifade edilmiştir: "Modern devletin yürütme gücü, bütün burjuvazinin ortak işlerini idare eden komiteden başka bir şey değildir." Öte yandan gerçekte Marx'ın, tam anlamıyla sistematik bir devlet çözümlemesine girişmekten kaçındığı bilinmektedir. Fakat buna karşın özellikle Hegel'in *Hukuk Felsefesinin Eleştirisi* kitabı, geniş ölçüde devletle ilgili çözümlemelerden oluşmaktadır.³ Marx'ın dışında Engels de, yazılarının bir çoğunda "devlet" kavramını incelemiştir.⁴ Bununla birlikte Lenin'in ünlü risalelerinden biri olan ve Bolşevik Devrimi'nin hemen öncesinde yazılan *Devlet ve İhtilâl* kitabı, Marksist devlet kuramının yeniden ifadelendirilmesi olarak büyük bir önem kazanmıştır⁵ (bkz: Marksist Düşünce Sözlüğü, 2002: 131).

Lenin, *Devlet ve İhtilâl* kitabında, "devlet" sorununu özel olarak ele almaktadır. Ancak *Devlet ve İhtilâl*, Marksist düşüncenin gündemini oluşturan devletin iktisadî aygıtları, devletin görece özerkliği konularını olduğu gibi, devlet-sivil toplum ilişkisini de inceleme alanı dışında bırakmakta ve daha çok sınıf egemenliğinin siyasî düzeyine odaklanmaktadır.⁶ Bu bağlamda Lenin, devlet sorununa ilişkin olarak

³ Marx'ın tarihle ilgili yazılarında, örneğin Sınıf Mücadeleleri (1850), 18 Brumaire (1852) ve Fransa İç Savaşı (1871) adlı yapıtlarında, "devlet" konusu önemli bir yer tutar. Ayrıca Felsefenin Sefaleti, Bebel Mektubu ile Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi de, Marksist düşüncenin devletle ilgili yaklaşımını açıklayan pasajlarla doludur; bu yazılarda Marx, Engels ve hatta Proudhon'un önemli görüşleri bulunmaktadır.

⁴ Engels'in özellikle, Anti-Dühring (1878), Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni (1894), Konut Sorunu adlı yapıtları devleti ele alır.

⁵ Bkz. Lenin (1994), Devlet ve İhtilâl, çev. Kenan Somer, Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları.

⁶ Bunun nedeni, Lenin'in kitabını Ekim Devrimi'nin hemen öncesinde, Ağustos-Eylül 1917 tarihinde yazmış olmasının, ona yüklediği sorumluluk ve anlayıştır. Bu dönemin nesnel gerçekliği Lenin'i, kapitalizmin ve burjuvazinin sonunun geldiğine ve verilecek bir savaştan, proletarya devrimiyle çıkışın imkânlarının belirdiğine ilişkin göstergelere iknâ ve inanca davet ediyordu. Mevcut göstergeler böyle bir ortamda, devlet sorunu olarak, proleter sosyalist devrim ve komünist toplum açısından ele alınması gereken, siyasal gündemi ve olguyu belirliyordu. Devlet sorunu, çözülmesi gerekli güncel olgular üzerinde odaklanmış haldeydi. Kuşkusuz Lenin de bu tarihi momentin dışında olamazdı. Lenin tarihin, bir devlet sorunu olarak sınıf egemenliğinin siyasal düzeyi üzerinden belirlenim gerçekleştirmekte olduğu, İhtilâl öncesi bu dönemin, bütün nesnel gerçekliğini, "çözüm" için kullanmak zorundaydı.

burjuva teorisyenlerinin ve II. Enternasyonal içinde özellikle Kautsky'nin yürüttüğü tartışmalara karşı, Marx ve Engels'in kitaplarının yeniden okunmasını dile getirmiştir. Lenin'e göre, devlet sorununun çözümü, Marx'ın devlet kuramını yeniden çözümlemek ve tesis etmektir. Lenin, Marx öğretisinin yeniden kurulması ile henüz ancak ayak sesleri duyulan proleter devrimin, devlet karşısında somut bir düzlem oluşturabileceğini ileri sürmüştür. Bu amaçla da "Devlet ve İhtilâl" kitabının tamamında, Marx ve Engels'in devlete ilişkin görüşlerini temel alan yorumlar seti sunmaktadır.

Devlet ve İhtilâl, devlet sorununun çözümlenmesine yönelik dört temel soru ve bu soruların yanıtlarından oluşmuştur. Şimdi bu dört temel soruya ve Lenin'in Marx-Engels açılımlı yanıtlarına bakalım:

Temel Soru: Devlet Nedir?

Bu soru aslında, devlet tartışmalarının ana ekseninde yer almaktadır. *Devlet*, toplumun sınıflara bölünmesi sonucu ortaya çıkan, egemen sınıfın başka bir sınıf üzerindeki baskı organıdır. Devlet, Engels'in de belirttiği gibi, topluma dışarıdan dayatılmış bir erklik değildir, daha çok toplumun gelişmesinin belirli bir aşamasındaki ürünüdür. Toplumun sınıflara ayrılmasına zorunlu olarak bağlı olan ve belirli bir ekonomik gelişme aşamasındaki bu bölünme, devleti bir "zorunluluk" durumuna getirmiştir. Devlet, aynı zamanda uzlaşmaz karşıtlıklar içinde bölünmüş olan bir toplumsal düzene de işaret etmektedir. Lenin'e göre (1994); bu uzlaşmaz düzende ekonomik karşıt çıkarlara sahip olan sınıflar arasındaki çatışmanın önlenmesi, ancak bir erk sayesinde olabilecektir. Toplumdan doğan, ama onun üstünde yer alan bu erklik devlettir. Klasik Marksist kuramın önde gelen temsilcilerinden biri olarak Lenin, Engels'in devlete ilişkin olarak, "Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni" adlı kitabından yaptığı aktarımlarla, proletaryanın devlete karşı tavrını da irdelemektedir: *Devlet, karşıtlıklarını frenleme gereksiniminden doğduğuna, ama aynı zamanda, bu sınıfların çatışmalarının ortasında doğduğuna göre, kural olarak güçlü sınıfın, ekonomik bakımdan egemen olan ve bunun sayesinde, siyasal bakımdan da egemen sınıf durumuna gelen ve böylece ezilen sınıfı boyunduruk altında tutmak, hatta sömürmek için yeni araçlar kazanan sınıfın devletidir...* (aktaran, Lenin, 1994: 20). Bu tanımlama içinde Lenin'in ulaşmak istediği, proletaryanın devlete karşı tavrının ne olması gerektiğine ilişkin sorunun yanıtıdır.

Peki, proletaryanın kendini sömüren devlete karşı tutumu ne olmalıdır?

Lenin bu sorunun yanıtında, kapitalist devletin sonuna *a priori* açılım sağlayan bir yorumla karşımıza çıkmaktadır. Lenin'e göre devlet, eğer egemen sınıfların emekçileri sömüren ve baskı altında tutan bir zor aygıtı durumuna gelmiş ise; öyleyse bu "zor devleti" de, proletarya tarafından "yıkılmalıdır". Lenin, Marx'ın da, "18 Brumaire" kitabında belirttiği gibi, "gerçekleşen siyasî devrimler bir zor makinesi olan bu devleti kıracakları (yıkacakları) yerde, onu yetkinleştirmekten başka bir şey yapmamışlardır" der (1994: 34). Bundan dolayı, burjuva devleti proletaryanın öncü olduğu zora dayalı bir ihtilâl aracılığı ile yıkılmalıdır; onun yerine de proletarya diktatörlüğüne, yani proleter devlete dayalı yeni bir düzen kurulmalıdır.

Burada "proletarya diktatörlüğü" biraz sorunlu bir yorum olarak tartışmaya açık kalmıştır. Lenin'e göre, proletarya diktatörlüğü, burjuvazinin alaşağı edildiği ve büsbütün ortadan kaldırıldığı bir düzende gerçekleşecektir. Bu düzenin devleti de, proleterlerden ve mülksüzlerden yana olan bir devlet olarak, demokratik, ama burjuvaziye karşı durabilen "diktatorial" bir yapıda olmak zorundadır. Lenin, yıkılması gereken burjuva devletin doğuşunu, Engels'e dayanan bir anlayışla, tek uğraşı yönetmek olan ve yönetmek için de başka insanların iradesini zorla baskı altına alarak -hapishaneler, özel birlikler, ordular vb. biçimde- özel bir aygıtın gerekliliğini duyan, özel bir insan grubunun doğuşuyla ilişkilendirmektedir. Bu anlamda Lenin'de, bir kurumlar seti olarak devlet algılayışı ile sınıf egemenliğinin bir aracı konumundaki devlet yaklaşımının, kol kola gittiğine dikkat çekmek gerekir (Yılmaz, 2002: 24).

Bu noktada, yıkılan devletin yerini alacak yeni devlet nasıl bir özellik taşıyacaktır?

Gerçekten de bu sorudaki yıkılan devlet makinesinin "ne" ile değiştirileceği düşüncesi Marksist kuramda çok önemlidir ve çetindir. Bu sorunun yanıtını, yine *Devlet ve İhtilâl* kitabında bulmak mümkündür. Lenin, kapitalizmden komünizme geçiş sürecinin iki aşamalı olacağına dair bir öngöründe ve hatta siyasî tasarımda bulunmaktadır. Buna göre, komünist bir düzeni hedef alan işçi sınıfının mücadelesindeki ilk aşama, Lenin bu aşamayı "komünist toplumun birinci evresi" olarak nitelendirir, proletarya diktatörlüğünün kurulmasıdır. Lenin'in belirttiği üzere, kapitalist toplumdan komünist topluma geçiş, siyasal bir "geçiş dönemi" olmaksızın olanaksızdır. Bu nedenle, bu özel dönemin devleti de, proletaryanın devrimci diktatörlüğünden başka bir şey olamaz. Geçiş döneminde,

burjuvaziyi baskı altında tutmak ve komünist topluma geçişteki gerekli düzenlemeleri yapabilmek adına “devlet”e ihtiyaç vardır. Fakat bu geçiş dönemi devleti, önceki tüm toplum biçimlerinden farklı olarak, azınlığın çoğunluk tarafından baskı altına alınması anlamına gelmektedir. Bu ilk aşama için, Paris Komünü deneyimi, yeni bir devlet modeli olarak somut formülasyonlar sunmaktadır. Bu bağlamda Lenin, yeni devletin eski devlet kurumlarının bütünüyle yıkılıp, yerini başka formülasyona devretmesine dayanacağını belirtir. Lenin’e göre, bu değişimin temelinde üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin ve sınıflararası bölünmüşlüğü ortadan kaldırılması yatacaktır.

Lenin, bize yıkılacak kurumlar ile bunların yerine kurulacak kurumları bildirir. Leninizm olarak da kök salan düşüncenin, belki de ana damarını bu “kurumlar seti” oluşturmaktadır:

BİRİNCİ AŞAMA’da;

1. Sürekli ordu ortadan kaldırılacak ve yerine silahlı halk milisleri geçecektir.
2. İstisnasız bütün memurlar seçimle işbaşına getirilecek ve her an geri çağırılacaklardır.
3. Bütün memurların maaşı, normal koşullarda bir işçinin maaşına denk olacaktır.

Lenin’in komünist toplumun ilk aşamasına bağlı olan devlet tasarımı, işçi sınıfının siyasal egemenliğinin ne şekilde gerçekleşeceğini de ortaya koymaktadır. Bu, proleter demokrasiye dayanan bir temsili sistem ile gerçekleşecektir. Böylece burjuva demokrasisinin yerini, proletarya demokrasisi alacaktır. Proletarya demokrasisi, parlamentarizmin biçimsel demokrasisinden çok daha farklı bir temsil sistemine dayanmaktadır. Bunun nedeni ise, öncelikle bu demokrasinin işçilerin seçme ve seçilmesi önündeki ilk engeli, yani kapitalist mülkiyeti ortadan kaldırarak, ezilen sınıfı egemen sınıf haline sokan bir devrimin ürünü olmasıdır. İkinci nedene gelince, bu da yönetenleri halk, ezilenleri de halkı yöneten haline getiren bir ilkeye dayanmasıdır. Bu amaçla temsilcilere işçiler kadar ücret vermek ve onları her an geriye çağırmak mümkün olabilecektir. Birinci aşama, komünist toplumun “alt” evresidir. Burada hemen belirtmek gerekir ki, Lenin için asıl önemli olan, daha çok sayıda işçi-yurttaşın (yoldaşın) devlete ait alana, gittikçe daha çok müdahale ederek, kısa bir zaman içinde kendilerini yönetmeye başlamaları ve bunu başarmalarıdır.

Proleter yönetim biçimi yerleştikten sonra ise, belirli bir süreç içinde İKİNCİ AŞAMA'ya geçilebilecektir:

Kapitalist düzenden, komünist topluma geçişin son ayağı olan İkinci Aşama, yani komünist toplumun “üst” evresi, geçiş döneminden sonra gerçekleşecektir. Lenin, bu aşamada artık proletarya diktatörlüğünün de gereksizleşeceğini ve böylece, devletin sönmelenmeye başlayacağı yeni bir döneme geçileceğini belirtmektedir (Lenin, 1994).

Komünist toplumun alt evresinde, işçi sınıfının silahlı mücadelesi sonucu üretim araçları, özel mülkiyetin elinden alınarak toplumsallaştırılır. Ancak bu dönemde, üretim araçlarının üzerindeki özel mülkiyetin kaldırılması dışında, ürünlerin bölüşümü ve çalışmanın toplum üyeleri arasındaki dağılımının bir düzenleyicisi sıfatı ile “burjuva hukuku”nun varlığını korumasına izin verilir. Buna karşın, özgür emekçilerin birbirleriyle ve bütün toplumla kurdukları ilişki, sınıflararası dolayımından kurtulmaya başladığı, yani her bir bireyin birbirleriyle olan ilişkisi doğrudan toplum aracılığıyla gerçekleşmeye başladığı andan itibaren, devlet ve onun bütün şekilleri “söner”. Bu aşamadan itibaren, toplumsal yaşamın işleyişinde, devlete ve devletin işlevlerine duyulan gereksinim önemini yitirecektir. Böylece devlet ve onun şekilleri sönecektir (Lenin, 1994).

Bu noktada çok önemli bir ayrıntıya dikkat çekmek gerekir. Buradaki önemli ayrıntı, “sönmelenme”nin ne zaman gerçekleşeceği Marksist-Leninist varsayımın bir ifadesidir. Lenin’e göre, “devletin sönmesi” sosyalist devrimden (proletarya ihtilâlinde) sonra, ilk aşamada (alt evrede) proleter devletin kurulmasından sonra gelen ikinci aşamada (üst evrede) gerçekleşebilecektir. Bu da bireylerin “dolayimsız ilişki” kurma yetkinliğine ulaşmasından itibaren karşımıza çıkacaktır. Marx’ta bu sürecin karşılığı, “tarihin olgunlaşması”dır ve ne zaman gerçekleşir sorusu aslında billurlaşmamıştır.

Oysa kapitalist burjuva devletin bir aşamalar silsilesi sonucunda süreç içinde sönmeyip, ihtilâl ile proletarya tarafından birden bire ortadan kaldırılması söz konusudur. Proletarya ihtilâlinde sonra gelecek devrim süreci, bir “proleter devlet” yaratacaktır. Bu devlet, Engels’e göre zaten “yarı-devlet”tir ve uygun sürecin sonunda da yavaşça sönecektir. Öte yandan Marx açıkça, kapitalist devletin aşınmasının, yani bir yavaş devrimin sivil toplumu aşındıracağını; çünkü burjuva devleti ile burjuva

toplumu arasında, diyalektik biçimde bir gereklilik durumu olduğunu belirtir. Marx'a göre, özgül bir tarihsel uğrak olan kapitalizmin aşılması, kapitalist devletin ve sonuçta aşamalı biçimde devletin sonul sürecini getirecektir. Marx bunu, devletin karşısında kendi varoluşunu gerçekleştiren sivil toplumun varoluşuna bağlar. Bununla birlikte, Marx'ın ileri sürdüğü devlet-sivil toplum dikotomisindeki diyalektik bağ, devletin aşınmasının, bu diyalektik ilişki nedeniyle, sivil toplumun da aşınmasına yol açacak *a priori* bir işaret olarak kabul edilmektedir. Öyleyse aslında, *sivil toplumun "sivil varoluşu", onun "özel-olmayan" bir niteliği olarak ortaya çıkmaktadır* (Yetiş, 2003: 53). Bu durumda diyalektik yöntem sivil toplumun varoluşunun, siyasal toplumun, yani devletin dışında gerçekleşemeyeceğini öngörmektedir. O halde, devletin çözülmesi ve sonulu süreci, aslında sivil toplumun da çözülüş dinamiklerini barındırmaktadır. Bundan dolayı *devlet ile sivil toplumun diyalektik bir tarzda kaynaşarak "sönümlenmesi", hiç de siyasal özgürlük durumuna indirgenemeyecek olan, genel insanî özgürleşme sürecinin son derece kritik bir aşamasını oluşturacaktır* (Yetiş, 2003: 53).

Lenin, bu kritik aşamanın, devletin artık, 'devlet olmaktan çıktığı' bir aşama olduğunu söyler. Lenin'e göre, devlet işte tam da bu aşamada, yani insanî özgürleşme sürecinin gerçekleştiği anda sönmeye başlayacaktır:

Toplumun bütün üyeleri veya en azından geniş bir çoğunluk, devleti kendileri yönetmeyi öğrendiklerinde, bu işi kendi ellerine aldıklarında, sayıları önemsiz kapitalist azınlık üzerinde denetimi örgütlediklerinde... işte bu andan başlayarak, her türlü hükümet biçimine duyulan ihtiyaç da ortadan kalkmaya başlar. Demokrasi ne kadar tam olursa, onu gereksiz kılan an da, işte o kadar yaklaşır. Zor aygıtı silahlı işçilerden oluşan, artık 'kelimenin alâde anlamındaki, devlet olmayan devlet', daha çok demokratikleştikçe, bütün görünüşleriyle birlikte hızla sönmeye başlar (Lenin, 1994: 112).

Kapitalist devletin, evrimleşerek sönümlenmesi, diyalektik bağ gereği sivil toplumu da sönümleyeceğinden, böyle bir çözüm olanaksız bulunmuştur. Bu durumda proletarya ihtilâli, kapitalist devleti ortadan kaldırıp proleter devleti kurarak, emekçi toplumu ayrıcalıklı sivil toplumla buluşturacak ve onları bütün dolayımardan kurtaracaktır. Lenin, komünist toplumda (üst evrede) kapitalistlerin direnci kesin olarak kırıldığı, hatta kapitalistler ortadan kalktığı ve böylece sınıflar yok olduğu zaman, devletin de ortadan kalkacağını, artık gerçek anlamdaki özgürlükten söz etmenin olanaklı

olacağını belirtir. İşte bu andan itibaren, kapitalist devlet de kapitalist demokrasi de “sönmeye” başlayacaktır. Kapitalizme özgü kölelikten ve kapitalist sömürüden kurtulduktan sonra, insanlar da toplumsal yaşamın dolaylı ve yalın kurallarına uymaya ve hiçbir zor, baskı veya bağımlılık olmaksızın, yani devletsiz (devlet adı verilen özel baskı aygıtı olmaksızın) yaşamaya yavaş yavaş alışacaklardır (Lenin, 1994).

ANARŞİZM KURAMINDA “DEVLETİN SONU”

Bu bölümün hemen başında, bir ayrıntı üzerinde durmalıyız. Bu ayrıntı bize, devletin sonuna ilişkin görüşler arasında, Marksizmin farklılığını da ortaya koyabilecek fırsatı yaratacaktır. Marksist-Leninist son, bütün insanların özgürlüğü önemseyen durumda, bir baskı aygıtı halindeki devletin kendiliğinden gereksizleşmesi ile sönmesi ve sınıfsız toplumun doğuşu temasını içerir. Öbür taraftan ister Bakounineci toplumcu anarşizm olsun, isterse Stirnerci bireyci anarşizm olsun, her iki cephede de anarşizm, devlete karşı radikal bir savaş içindedir. Anarşizmde devletin aşamalı olarak gerçekleşecek bir sönmü değil, daha başlangıçta reddi söz konusudur. Marksizmle anarşizm arasındaki gerilimin temellerinden birini de bu reddiye oluşturmaktadır. Thomas, Marksizmle anarşizmin birbirine karıştırıldığını; oysa anarşistlerin, bir devlet biçimini diğeriyle değiştirmeye çalışan bütün devrimlerin, zorbalığı olsa olsa devam ettirmeye, hatta daha da yaymaya yarayacağını vurgulayarak, anarşizmi Marksizmden ayırdığını söylüyor (2000: 12). Bununla birlikte, yine de anarşist ütopyanın en anlamlı örnekleriyle, sınıf mücadelelerinden esinlenen kolektif eylemin örnekleri, yani “anarşist komünizm” tasarımı çok etkili olmuştur. 1840’lı yıllardaki Proudhoncu anlayış ise, bireycilik ile toplumculuk arasında bir noktada yer almıştır. Genel bir anarşizm olgusu kabul edilmekle birlikte, anarşizmi besleyen farklı damarlar olduğu açıktır. Ancak, anarşist yaklaşımın devlete ve devletin yok oluşuna ilişkin tasarrufları pek fazla bir farklılık arz etmemektedir.

Bakounine, önceliği her türden baskının ve sömürünün aracı konumunda olan devletin ortadan kaldırılmasına verir. Bu çerçevede devrim, sadece halkın kendiliğinden, eyleminin olanca özgürlüğü içinde dile gelmesiyle, yani halka bütün yaratıcı gücünü göstermesine imkân verilmesiyle mümkün olabilir. Bu görüşleri ile Bakounine, proletarya diktatörlüğüne açıkça karşı çıkar (2000). Kropotkin de toplumcu bir çizgide görüş bildiren anarşist kuramcılardandır. Kropotkin, özgürleşmiş toplumu kendi kendine yeten beldelerin birliği olarak tasarlar. Böylece özgür katılım bağlamı

içinde, ücretlilik durumunun ortadan kalkılacağını savunur. Aracılar ve temsilciler olmaksızın, halkın doğrudan sahipliği ele alması ile devlet ortadan kalkacaktır. Bunu da enternasyonalizm, federalizm ve ademi merkeziyetçilik ile hayata geçirmek mümkün olacaktır.⁷

Marksizm ve anarşizm açısından geleceğin toplumuna dönük olarak belirlenen ortak anlayış, devrimin bir son değil bir başlangıç olacağıdır (Thomas, 2000: 26). Ama bu toplumu gerçekleştirme aşamasında, Marksizm ve anarşizm birbirinden farklı “devlet” kavramına sahiptir. Marx, anarşistlerin yaklaşımına temelden aykırı bir siyasal ve toplumsal çözümleme yöntemi sunar. Üstelik Marx’ın bir yöntem sunmasına karşın, anarşistler çoğunlukla yöneme de karşıdırlar. Hatta, Marx’ın ve anarşizmin liderlerinin (Bakounine, Proudhon ve Stirner) Hegelci bir gelenek üzerine dayanmaları da, aralarındaki görüş farklılığını giderememiştir (Thomas, 2000: 28). Marx’ın ortak bir çizgide buluşmayı denediği Proudhon yaklaşımını bir yana bırakırsak, Bakounine ve özellikle de Stirner ile ciddi bir kopuştan veya farklılıktan söz etmek gerekir.

Öncelikle düşünce tarihi açısından ele aldığımızda, anarşist düşüncenin özünde “zorunluluğun reddi” barınmaktadır. Anarşist düşüncenin temelinde kendini bir doğal zorunluluk gibi empoze eden, her türlü toplumsal otoritenin, özellikle de din ve devlet otoritesinin inkârı yer alır.

Hiçbir anarşist düşünür, doğanın kendisinde bulundurduğu zorunluluğu ya da düzeni acı verici bulmaz; örneğin Herakleitos ve özellikle de Stoacı filozoflar insanın insana empoze ettiği otoritenin bir zorunluluk olmadığından hareketle, ona karşı çıkarlar. Yaşamak için nefes almanın zorunlu olması ile devletin veya dinin insanlara bazı ilke ve kuralları otorite kullanarak emretmesi arasında hiçbir bağlantı yoktur (Erkızan, 2002: 49).

Bu durumda “devlet” iddia edildiğinin tersine, zorunluluğu asla doğal olmayan bir zorunluluktur, böyle bir zorunluluk ise zorbalıktır. Doğal olmayan zorunluluk insanı zorlar; kaynağı dışsaldır. Doğal olmayan zorunluluk din, devlet ya da bilim olabilir. “Zorlama anlamındaki zorunluluğun kaynağı sosyal, siyasal ya da bilgisel olabilir” (Erkızan, 2002: 49).

⁷ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz: Bakounine, 1895-1911; Kropotkin, 1939; Thomas, 2000; Ütopya Sözlüğü, 2003: Anarşizmler maddesi.

İşte anarşist düşünce doğal zorunluluğu özgürlük, doğal-olmayan zorunluluğu ise zorbalık kabul ederek, daha en başta devleti, dışsal bir zorlama sayarak reddeder. Proudhon, doğal olmayan, yani zorunluluğu otoriteye dayanan toplumsal düzenin yıkılarak yerine, doğal-toplumsal bir oluşumun çeşitli örgütlenmelerle gerçekleşebileceğini savunur. Buna karşın Kropotkin, insanın özünde toplumsallığın zaten bulunduğunu, anarşist-komünist bir yapının bunu ortaya çıkaracağını söyler.

Kropotkin de devleti peşinen reddederken, devletin yerini merkezî yapılandırmadan bağımsızlaştırılmış, sosyal birer grup olan “federal” oluşumların alması gerektiğini belirtir. Bakounine ise, devletsiz bir toplumun en iyi toplum olduğu görüşündedir. Bakounine, Marx’ı devlet erkini ele geçirmek amacıyla, proletarya güçlerini merkezileştirmenin ötesinde bir şey görememekle suçlayarak, yıkma duygusunun yaratıcı bir duygu olduğunu iddia eder. Bundan dolayı da, kolektivist aşamalar doğrultusunda mülkiyetin, şiddet yoluyla kamulaştırılıp, devletin ortadan kaldırılmasını ister (Thomas, 2000 ve Erkızan, 2002). Açıkça belirtecek olursak Bakounine’nin stratejisi, ezilen sınıfların –sanayi işçileri kadar, köylülerin de- kendiliğinden ayaklanmalarını ve bu yaygın ayaklanmaların seyri içinde devletin ortadan kaldırılarak, yerine bölgesel, ulusal ve uluslararası düzeyde, federal olarak birleşmiş özerk komünlerin geçirilmesini öngörmektedir. Bakounine, bu öngörünün kaynağını da, “devletin cesur ve açıksözlü bir olumsuzlaması” olarak nitelediği, 1871 Paris Komünü deneyiminde bulmaktadır (Marksist Düşünce Sözlüğü, 2002: 29 ve Bakounine, 2000).

Hiç kuşkusuz, anarşist düşünce içinde en çarpıcı olanı, Stirner’in bireyci anarşizmidir. Anarşist düşünürlerin en toplumcu olanı Peter (Pyotr) Kropotkin ise, en fazla bireyci ve egoist olanı da Max Stirner kabul edilmektedir. Radikal anarşist bireyciliğin bu temsilcisine göre, “Ego” tek yasadır ve Ego dışındaki herhangi bir yasaya, inanca ya da anlayışa karşı hiçbir yükümlülüğümüz yoktur (Stirner, 1995). Stirner, bireyin güçlü olması ile somut haklar elde edebileceğini, doğal-hak kavramının, aslında geçerliliği olmadığını söyler (1995: 182-3). Bu noktada Stirner, özgürlüğü, kişinin benliğini ortaya koyabilmesi olarak görür. Buna göre de, kişi benliğini ortaya koymasına engel olan her şeyden kurtulmalıdır. Bu kurtuluşu sağlayabilmek içinse kişi, önce “kendi” olmayı başarabilmelidir.

Stirner'e göre insanın, insan üzerindeki egemenliğini ortadan kaldıran liberalizm, bu sefer de yasaların egemenliği olarak "yeni tahakküm mekanizması" yaratmıştır. "Efendi-köle" ilişkisini ortadan kaldırmış, ama devlet yeniden "efendi" olarak ortaya çıkınca, köle de "yurttaş" olarak belirmiştir. Stirner, yurttaşlığın insanı özgürleştirmediğini, bireysel insan yapmadığını, "siyasal insan" ya da "özgür yurttaş" yaptığını söyler. Bu özgürlük Stirner için siyasal ya da sivil özgürlüktür, bireysel özgürlük değildir (Hasanof, 2002: 67-8).

Stirner din, vicdan ve düşünce özgürlüğünün de bireyin özgürlüğü anlamına gelmeyeceğini; dinin, vicdanın ve düşüncenin özgürleşeceğini de ileri sürer. "Bunların özgürlüğü bireyi yöneten güçlerin özgür olması demektir" der (Stirner, 1995: 97). Aslında bu özgürlük konusu Marx ile Stirner arasında bir gerilim noktası oluşturmaktadır. Marx, Yahudi Sorunu Üzerine'de, politik devletin sivil toplumla ilişkisini irdeler ve buradan da politik özgürleşmenin insan(ın) hakları ile olan bağına gösterir. Böylece Marx, devletin idealizminin tamamlanması ile, sivil toplumun materyalizminin tamamlanması arasında diyalektik bir bağ kurar.⁸ Marx'a göre, politik boyunduruğun sökülüp atılması, aynı zamanda sivil toplumun egoist tinini engelleyen bağların sökülüp atılmasıdır. Bu nedenle politik özgürleşme, sivil toplumun politikadan, hatta evrensel içeriğin görünümünden bile özgürleşmesidir. Öyleyse politik özgürleşme, insani dünyanın ilişkilerinin, insanın kendisine indirgenişidir.

Politik özgürleşme, insanın bir taraftan sivil toplum üyeliğine, egoist, bağımsız bireye, diğer taraftan da yurttaş, tüzel kişiye indirgenmesidir (Marx, 1997: 39-41). Oysa Stirner, Marx'ın bu argümanını tamamen farklı bir yöne çevirir ve politik özgürlüğün en son kertede "devletin özgürlüğü" olduğunu savunur (1995: 97). Stirner'e göre devlet ve birey düşmandır. Üstelik birey egoizmi gereği, topluluğun iyiliğini de düşün(e)mez.

Stirner, devletin yeniden ortaya çıkmasını da insanın egoizmine bağlar. "İnsanın tanrılaşma isteği devleti bir efendi olarak ortaya çıkarmıştır" der (1995: 161). Devletin doğası özgürlüğe karşıdır, yani devlet bireysel iradeye düşmandır; devletin iradesi bireysel iradenin yokluğuna dayanır. Devlet yöneten bir irade iken, bireyin iradesi devletin yıkıcısıdır. Birey hiçbir devlette özgür olamaz; çünkü devletin varoluş nedeni bireyselliği ortadan

⁸ Marx'ın ideal devleti, sonunda sönmülenip yok olacak bir devlettir; bunu da yine sivil toplum başaracaktır.

kaldırmaktır. Zaten devlet bir bağımlılık ve bağıllık dokusudur, birlikte ait değildir, devlet karşılıklı bağımlılığın düzenidir (Hasanof, 2002: 70).

Stirner, devletin işleyişinin şiddet üzerine kurulduğunu ve yaptığı şiddeti “yasa” olarak adlandırdığını söyler. Stirner, devlete olduğu gibi, topluma da karşı durur. Hatta devlet gibi toplumun da yok edilmesini savunur. Kolektif bilincin yanılsamalarla dolu olduğunu, halbuki egoist dürtülerin bütün tahakküm mekanizmalarını çökertebileceğini ileri sürer. Devlet benim kendi değerime ulaşmama izin vermez. Diğer taraftan, mülkiyet köleliği de söz konusudur; devlet mülkiyeti bireyin elinden alır, topluma verir. Devlet hâkimiyeti, toplum da mülkiyeti ele geçirmiş haldedir. Stirner bu durumda, devletsiz toplumun bireyin özgürlüğünü vermeye yetmeyeceğini belirtir. “Devlet gibi toplum da kutsaldır ve bireyi tüketir” görüşündedir.

Stirner, devletin ve devletle diyalektik bağ kuran toplumun, bireyin gücü ile ortadan kaldırılabilmesine inanmaktadır. Devletin ve toplumun imhasının ardından, yeni bir “Birlik” (*Verein*) kurulmasını önerir. Bu “Egoistler Birliği”dir.⁹ Egoistler Birliği, bir güç birliğidir (*Vereinigung*); bireyin kendi rızası ile girip çıkabildiği, durağan olmayan, yeniden gelişen bir öz-birleşme, yani birey-birleşmedir. Birey, sadece kendi gücünü çoğaltmak için diğer egoistlerle birleşir. Devlet kendiliğin bir düşmanı ve katili iken, “Birlik” kendiliğin bir evladıdır ve onunla birlikte işler. Devlet “kendisinde” varolan, birlikse “kendisi için” var olan; devlet tapınılan, birlikse bireyin (benim) ürünü(m) olandır (Hasanof, 2002: 71-7; Stirner, 1995: 98-223).

Radikal bir anarşist düşünür olarak Stirner, hem devletin hem de özel mülkiyetin sahibi olan toplumun ortadan kaldırılıp, yerini bireylerin egoist birliğinin almasını en güvenilir ve doğru bir yol olarak sunar. Stirner, Bakounine, Kropotkin ve Proudhon dışında William Godwin de iz bırakan anarşizm kuramcılarından biridir.

Godwin de, devletin amansız bir düşmanıdır. İster despotik isterse demokratik olsun, bütün devletlerin akla aykırı olduğunu ileri sürer. Godwin’e göre devletin akıldışılığına karşın, insan ussaldır. Öte yandan Godwin toplumu gereksinimler sisteminin bir ürünü olarak görür, oysa

⁹ Stirner, Egoistler Birliği’nin işlevi, işleyişi ve organizasyonu ile ilgili bilgi vermez; çünkü toplumsal bir örgütlenme tasarlamadığı için böyle bir açıklamayı da gereksiz bulur.

devleti ise kötülüğün bir ürünü sayar (Arvon, 1991: 22). Godwin, devletin yıkılarak yerini, küçük toplumsal grupların alması gerektiğini, kamuoyunun bunu gerçekleştirebileceğini savunur. Godwin'e göre yeni düzen, devleti yok ederken mülkiyet, aile ve evlilik bağlarını da ortadan kaldıracaktır. Bağlarından ve ihtiraslarından kurtulan insanla, devlet ve toplumsal-kültürel bağlılık zinciri kırılacaktır (Demirci, 2002: 155; Woodcock, 1996: 66-7).

Alexander Herzen (1956) Marksizmi, devrimci gelenek içinden eleştirenleri, Habil-Kabil olayında kardeşlikten yana bir tavır almakla yorumlarken; Cangızbay (2002) komünizm ile anarşizmi aynı kıza gönül veren iki aşığa benzetmektedir. Fakat kuşkusuz Marksizmden çok aykırı bir biçimde, anarşizm kuramında, devletin sönmölenerek değil, birden şiddete dayanarak ortadan kaldırılması öngörölmüştür. Bu *a posteriori* "sonul" yaklaşımın Marksizmle olduğu gibi, liberalizmle de gerilim içerdii açıktır. Kuram, kendi içindeki tutarlı ve geçerli savlarına karşın, aşırılıkla suçlanmaktan da kurtulamamıştır. Marx, Bakounine'ni "aşırı iradecilikle" eleştirir (1974: 334 ve Thomas, 2000: 379).

Marx, Stirner'inse iradenin "maddi koşullar" üzerindeki önceliğı noktasında, talihsizce tökezlenip düştüğünü söyler (1974). Politik kurtuluşu ve politik özgürlüğü asıl anlamıyla, özgürlüğe geçişin aşaması sayan Marx için, devlet özel bir önem taşır. Oysa anarşizm için devlet, mutlak kötülüğün anasıdır, asla devletten iyi yönde yararlanılamaz. Bu bağlamda liberalizmin "doğal hak" arayışı bile, devleti gerekli kılmaz. Anarşizm kuramında "hak", insan aklının bir ürünüdür ve maddi koşullarla ilgilidir. Devlet, bireye hiçbir hak vermez, ama birey kendine ait hakkını (gücü yettiğı ölçüde) alır. Bireyin hakkını alması ise devleti sona götürür; çünkü devlet bireysel hakları gasp ederek, sömürerek yaşam bulmaktadır.

LİBERALİZMDE DEVLETİN "SON KERTESİ"

Anarşizm kuramındaki devlete yönelik yıkıcı konum, birçok düşünür açısından kabul edilemez çelişkilerle doludur. Hatta uygarlık ilerledikçe, devlete olan gereksinim ve güvenin artmakta olduğu da ileri sürölmektedir. Her şeye rağmen, çok genel anlamda ele alınırsa, devletin bir erk kurucu fenomen olarak "sonu", öncelikle liberal kuram tarafından ilan edilmiştir (Kahraman, 2002-03: 47). Ancak "liberal son" devletin tamamen ortadan kaldırılması değil, sınırlanması biçiminde öngörölür. Bu devletin, yani egemenin kendine getirilen sınırlamalara uymazsa,

yönetilenlere de “direnme hakkı” doğacağıının, açıkça belirtildiği bir “son” tasarımıdır. Thomas Jefferson’ın özlü ifadesinde kendini bulan nihaî bir hedeftir: “En iyi devlet, en az hükümet edendir”. Demek ki, liberal kuramda, farklı dönemlere ait farklı yaklaşımlar öne çıkmış olsa bile, genel anlamda “minimalist devlet” anlayışı “klasik liberalizm” olarak da nitelendirilmektedir.

1800’lerde krala karşı verilen mücadelelerle olgunlaşmış ve hem bir ideoloji hem de anayasacı devlet biçimi (hukuk devleti) olarak gelişmiştir. Öte yandan klasik liberalizmi aşırı devletleşmeye karşı, bir tepki hareketi olarak da algılamak yanlış sayılamaz; devlete eklemlenmiş haldeki toplumsal dokuya (sivil topluma) ve egemen bürokrasiye karşı çıkışı da ifade eder. Bu bağlamda, liberal düşüncenin minimalist devlet anlayışı, devleti anayasa ile sınırlamayı öngören, sınırlı devlet yapısı ile piyasanın önünün açılacağını hesap eden ‘*laissez faire*’ci, bireyci ve negatif özgürlükçüdür.

Diğer taraftan şaşırtıcı bir biçimde liberal düşünce kendi antitezini de oluşturmuştur. Bu da, bazı özgürlüklerin ancak devlet eliyle anlamlı hale getirilebileceğini öngören ve serbest piyasanın ortaya çıkardığı dengesizlikleri sosyal önlemlerle gidermeye çalışan, bunları gerçekleştirmek için de devletin “olumlu” yöndeki müdahalelerini savunan, pozitif özgürlükçü sosyal liberal anlayıştır (Yılmaz, 2001: 31-2). Liberal düşüncenin ilk anlayışı devletin minimal düzeyde küçülmesini gerekli görürken, ikinci anlayış, bugün karşılaştığımız biçimde devletin aşırı genişlemesine ve hatta toplumun önünde yeniden bir engel oluşturmaya, bunun da küresel boyutta geçerlilik kazanmasına yol açmıştır. Üstelik genişleyen devlet, bir sosyal devlet olmaktan da çıkmıştır. Liberal düşüncenin bu iki yaklaşımını, devletin nihaî durumuna ilişkin çerçeve içinde değerlendirmeye çalışalım:

Klasik liberalizmin ilk ve belki de en önemli düşünürü John Locke (1632-1704) kabul edilmektedir. Locke, 1688 Büyük Burjuva Devrimi’nin düşünürüdür. Bu nedenle öngördüğü yapı da, devrimle gerçekleşmiş olan siyasal bir yapıdır. Locke, devleti bireye ve sözleşmeye dayandırıp güçler ayırmasına vurgu yaparak, doğal özgürlüklerin korunmasına çalışmıştır. Locke düşüncesinde “devletin sonu” kavramı üstbelirlenim bir olgu değil, tam tersine temeldir. Locke’a göre insanlar doğuştan iyidirler ve belirli doğal haklar çerçevesinde yaşamlarını sürdürürler. Her bir bireyin yaşama hakkı olduğu için, her bir birey de karşısındakine saygı göstermelidir. Bu

da karşısındakinin canına ve malına tecavüz etmemeyi içerir. Locke’a göre yaşam ve mülkiyet hakkı/özgürlüğü doğal bir haktır. Doğa durumu, mutlu ve özgür bir hali ifade eder; ama doğa halini garanti altına alacak mekanizma olmazsa, bu bazı insanlarca bozulabilir. Böylece, her an bir savaş haline geçme tehlikesi kendini hep hissettirir. Bunu önlemek için, otoriteyi üçüncü şahsa devretmek gereklidir. Locke, bunun hakları garanti altına alacağını ve tecavüze kalkını cezalandıracağını savunur. Ancak toplum bir sözleşme ile üçüncü şahsın otoritesini tanımalıdır. Tanınacak otorite, sivil ve siyasal otoritedir.

Locke’ta henüz sivil toplum ile siyasal toplum birbirinden ayrışmamış haldedir. Sivil=siyasal toplumda üç tür iktidar öngörür: Yasama, yürütme ve konfederatif güç, iktidarı; yargı gücünü yasama erkine dahil eder. Locke için yasama erki, üstün iktidarın bir ifadesidir; çünkü yürütmenin sınırlarını çizmektedir. Böylece yürütme, yasamanın belirlediği yasaların uygulamasını ve bu yasalara uymayanların da cezalandırılmasını gerçekleştirmektedir. Yasama, doğal (negatif) hakların (can-mal=mülkiyet hakları) ihlâli dışında, bütün yasaları çıkarmakta serbesttir. İşte tam bu noktada, “liberal son” olgusu biçimlenir. Eğer siyasi iktidar doğal yasaları ihlâl ederse, yönetenlerde de, “egemene direnme hakkı” kendiliğinden doğar; çünkü devletin vazgeçilmez temel görevi, bireylerin negatif haklarını korumaktır. Aslında liberal son, devletin reddi değildir; devleti “halkın direnme hakkı” ile kontrol altında tutan sınırlılık ilkesidir, sınırlılık kertesidir. Burada Lockecu haklar doğal haklarla sınırlıdır, devlet gibi hakka da sınır getirilmiştir (Locke, 1986 ve 2002).

Locke’a göre yasama organı, parlamenterler tarafından oluşturulur; yani parlamentoyu halkın temsilcileri oluştururlar. Demokrasiye bağlı krallık (meşrutî monarşi) yönetimi söz konusudur. Ama Rousseau, genel iradenin (halkın) temsil edilemeyeceğini ve bunun yalnızca bir kandırmaca olduğunu savunur. Liberal düşüncenin beslenmesinde, Mill ve Constant’ın yanında, klasik ekonomi politikçilerin, özellikle de Smith ve Ricardo’nun katkısı önemlidir. Bununla birlikte, günümüze yansıyan ilk dönem liberal düşüncenin en olgun ifadesinin, Spencer’de bulunduğu görüşü hâkimdir.¹⁰

¹⁰ Spencer, evrimci bir anlayışa sahiptir ve doğanın “kendi kendini düzenleme” özelliğini, topluma uyarlar. Spencer’e göre toplum da doğa gibi, kendi kendini düzenler ve toplumun doğal yasalarına müdahale etmek, topluma büyük zarar verir. Spencer’in bu yaklaşımı “sosyal Darwincilik” olarak da bilinir. Spencer, toplumun kendi doğal seleksiyonuna müdahaleyi gereksiz ve tehlikeli bulur (Yılmaz, 2001. 32-3).

Spencer, “sınırlı devlet” üzerinde önemle durmakta ve devletin müdahalesiyle, toplumun doğal yapısının bozulacağını iddia etmektedir. Spencer’e göre devlet düzeni korumalı, adli yönetimi sağlamalı, mülkiyeti korumalıdır; fakat iş hayatı ve fakirlere yardım gibi sosyal alanlara müdahale etmelidir (Spencer, 1947).

Burada liberal devletin sınırlılık niteliğinin “hukuk devleti” veya “kanun hâkimiyeti” kavramlarıyla ifade edildiğini görüyoruz.¹¹ Liberalizmin minimize edilmiş devleti, ortadan kalkan bir devlet değildir. İç ve dış güvenliğin sağlanması, mahkemelerin işletilmesi, çok gerekli ise belki oldukça dar bir alanda ekonomik görevlerin yerine getirilmesi gibi bir işlevsellik yüklenmiş, yani sınırlandırılmış bir “gece bekçisi” «*nightwatchman*» devlettir, ya da herkese eşit uzaklıkta duran “hakem” devlettir. Klasik liberalizm bireyi, temel ontolojik bir gerçeklik olarak görür, bireyin özgürlük alanı genişlerken, devletin bireye müdahalesinin önü kesilir, piyasa ve toplum düzeni kendiliğinden bir akışa bırakılır. Burada hemen belirtmek gerekirse, klasik liberalizmin devleti yaşanan somut bir gerçeklik değil, aslında bir idealdir, yani bir ütopyadır (Yayla, 1992: 202-3). Liberal demokratik sistem olarak gerçekte varolan devlet, refah devletçidir, bu yüzden yani sosyal liberal bir çizgiyi ifade etmektedir. Bu da, liberal düşüncenin temeli olan rasyonel bireyin ve piyasanın sosyal adaletçilik, sivil toplum ve anayasal hükümet ile korunup, desteklenmesi demektir.

844

Sosyal liberal düşünce, klasik liberal düşüncenin, devletin egemenliğinin en aza (hatta yok denecek kadar aza) indirilerek etkisizleştirilmesiyle, özgür bireyler toplumunun kurulması tezine karşılık; serbest piyasayı doğal olmaktan çok, toplumsal bir kurum olarak görür ve özgürlüklerin korunması adına güçlü devleti, hatta devlet müdahalesini zorunlu bulur. Örneğin Gren, devletin otoritesinin olumlu yönde kullanılmasının, ortamın insanileştirilerek, vahşi piyasa koşullarının ıslahı için gerekli olduğunu savunur (2004: 165-204). Klasik liberaller, modern liberaller ve liberal revizyonistler negatif ve pozitif özgürlüklerin önünde yer alan engelleri kaldırmayı denemişlerdir. Liberalizmin, neo-liberal sapma karşısında yaşadığı aşırı bencilleşme hali ise, liberalizmde kominteryenleşme sürecini başlatmıştır. Mutlak ve keyfi otoritenin her türüne karşı çıkmakla yola

¹¹ Kanun hâkimiyeti, doktrininde kanun ile hukuk arasında ayrım yapılır. Bütün kanunların devletten kaynaklandığı ve devletin bunlara uymayabileceği anlamı çıkarılmamalıdır. Asıl önemli olan yurttaşların, kanunun kendilerini nasıl etkileyeceğini bilmeleridir ve elbette kanunun, devleti bağlaması da zorunludur (Yayla, 1992: 187-8).

koyulan liberalizmin, bugün ulaştığı nokta, devletin “polis devletine dönüşümü” olarak nitelendirilmektedir. Post-modern neo-liberal devlet, küresel bir müdahale, şiddet ve polis devleti haline dönüşmüştür. Bu da tamamen, kapitalizmin liberalizm içindeki iktidarının bir sonucudur. Artık liberalizm, kapitalizme indirgenmiş haldedir.

Joachim Hirsch, devletin karakterine ilişkin son değişimleri içeren yazısında, bu değişimlerin bir yansıması olarak “toplumun devletleşmesi” gerçeğini incelemektedir. Hirsch’e göre, kapitalizmin mevcut tarihsel gerçekliği, bu yapının mutlak durumu olarak anlaşılamaz; ancak liberalizmde gerçekleşen bir süreç olarak anlaşılabilir. Bu süreçse bir sona ulaşamaz. Bundan dolayı, kapitalizm mevcut olduğu sürece devlet için, herhangi bir “son”dan söz edilemez; çünkü “burjuva devleti” soyut bir devlettir. Burjuva devleti, toplumsal formasyonun ve onun değişimlerinin tarihsel bir teorisi üzerinden temellenmektedir. Böyle bir devlet de, teorik bağlamda bile, gelişkin bir biçimde mevcut olamaz. Burjuva devleti her zaman bir başlangıç durumundadır (Hirsch, 1991).

Öyleyse artık “kapitalist devlet” algısı içindeki devlet, ne anarşizm kuramındaki gibi bir reddiye ile ortadan kalkmakta, ne de Marksizm’de olduğu gibi, aşamalı sönümlenmektedir. Kapitalist liberal devletin sonu kestirilemez, çünkü gelişkin bir olgunluğa erişemez. Buna karşın yine de, kapitalist liberal devletin “son kertesi” anlaşılabilir. Fakat kapitalist devletin son kertesi, olgunlaşmış bir kapitalizmin sonu demek değildir. Bunun nedeni, kapitalist sermayenin kendisini özdeş toplumsal koşullar altında, yeniden üretebilme becerisinin olmamasıdır; kapitalist liberal devletin mevcudiyetinin devamı, üretimin dinamiği olan sömürünün sürdürülmesine bağlıdır. Bu nedenle de tarihî olgunluğa yani sona ulaşamaz, yinelenir durur. Son kerte de, kendini yineleyen “sömürü düzeni” olarak reformüle edilebilir.

Hirsch’e göre bu durum, toplumsal anlamda ciddi bir parçalanma ile sonuçlanmıştır. Geleneksel üretim ve hayat biçimlerindeki yıkım, izole olup atomlaşmış işçi ve tüketiciler yığınının oluşturduğu işlevsel bir sosyal topluluğa yer açmıştır, banliyölerin perişanlığı buna açık bir örnek oluşturur. Öte yandan, vasıfların sürekli yitirilmesi ve yeniden kazanılması süreciyle birlikte, coğrafî ve mesleki hareketlilik, buna bağlı komşuluk, akrabalık, hatta aile ilişkilerinde parçalanmışlık yaşanır. Yapısal işsizlikle birlikte eşzamanlı gelişen çalışmanın yoğunlaşması, emek pazarına baskı,

sürekli işsizliğin korunması, kâr odaklı toplumun bölünmüşlüğü'nün tetiklenmesi, zorakî marjinalleşmelerin artışı, izole olmuş ve ağır bir yük altına sokulmuş çekirdek aile söz konusudur (1991: 144-5).

Bu koşullar altında sosyal güvenlik ağları bile, artık bir “fayda kategorisi” olarak eskisi kadar önemli değildir. Sosyal devlet, bireylerin koşullarının iyileştirilmesinden çok, bürokratik aygıt aracılığıyla sapmaların önlenmesi için gerekli görülmektedir. Bugün aile, toplum ve komşuluk ilişkileri yerlerini, sosyal hizmet, okul/iş ve polis gibi kurumsal ilişkilere bırakmıştır. Artık insanî ilişkiler de, bürokratik düzen ve kontrol altında üretilmektedir. Bu, “Fordist güvenlik devleti”nin en zorunlu temelini oluşturmaktadır; toplum üyelerinin ayarlanma ve düzenlenmesinin, sosyal şartlandırma ve gözetiminin yanı sıra, onların maddi yaşam koşullarını da garantiye almakla yükümlü bir “güvenlik devleti” projesidir. Fakat bu projenin temeli, merkezî bürokratik, denetim, düzenleme ve kontrol ağının muazzam bir şekilde yaygınlaşmasıdır. Fordist parçalanmanın (tabakalaşmanın) diğer yüzü ise, “toplumun devletleştirilmesi” olmuştur. Bundan dolayı, hiç de rastlantısal olmayan bir biçimde, “ailenin krizi” olarak adlandırılan şeyi, sosyal hizmetlerden çocuk polisine, okullardan mahkemelere kadar büyüyen, bir yardım ve cezalandırma, ama aynı zamanda eğitim ve denetim kurumları ağı izlemektedir. Refah devleti, artık bir gözetim ve güvenlik devleti halini almıştır (Hirsch, 1991: 145-6).

Gözetim/güvenlik devleti kavramı, aracı devlet ya da refah devleti gibi, geleneksel kavramlar tarafından yeterince tanımlanamayan bir sosyal organizasyon biçimini ifade etmektedir. Devletin kendi kendini düzenleyen süreçlere dışarıdan müdahalesi tezi, şimdi her zamankinden daha az doğru sayılmaktadır. Hatta Hirsch’e göre, devlet ve toplum arasında halihazırda böyle bir ilişkinin düşünülmesi, anokronizmdir. Devlet, bütün toplumun içine işleyen zorunlu bir yürürlülük momenti ve toplumsal yeniden üretimin merkezî bir unsurunu oluşturur. Kapitalist devletin ulaştığı bu son kerte, aynı zamanda siyasi ve toplumsal yapıda baş gösteren değişim kadar, devlet yapısında da maruz kalınan büyük değişimi ifade etmektedir. Örneğin, bugün parlamento, devlet bürokrasisi ve politik partilerin, daha birkaç on yıl önce gösterdikleri temsiliyetten eser yoktur (Hirsch, 1991: 147).

Hirsch, bize kapitalist sermayenin realizasyonunun sağlamlaştırılması adına, kapitalize olmuş topluma duyulan gereksinimin, tarihsel birikim

süreçlerinin bir ürünü olduğunu söyler. Bu kapitalist dönem, yalnızca üretim güçlerinin bir gelişimi olmayıp, aynı zamanda emeğin bölünmesinde, sınıf ilişkilerinde ve genel olarak da toplumsal ilişkilerde gerçekleşen değişim demektir. Bu da öncelikle, kapitalist devletin, üretimin “doğalın yıkımı” üzerinden gerçekleştiği bir düzenin yaratıcısı olduğu anlamına gelmektedir. Üretimin koşullarını elde etmek için, devletin belirli bir formu olarak toplumsal organizasyonlar çok gereklidir.

Böylece kapitalizm son kertede, “toplumun devletleşmesi” yönünde ağırlık koyar. Bu durum, bir ideolojik üstyapı belirlenimi değil, doğrudan doğruya devletin temel karakteri haline gelir. Parlamentarizm, faşizm vb. burjuva devleti formlarını tanımlayan görüşlerin artık yeterli olmadığını söyleyen Hirsch, “güvenlik devleti”nin tarihte “yeni bir biçim” olarak ortaya çıktığını savunmaktadır. Güvenlik devletinin eş zamanlı olarak, post-Fordist, post-faşist ve post-demokratik olduğunu açıklayan Hirsch, sınıf mücadelesininse artık çok farklı bir arenada yer alacağını belirtmektedir (1991: 147-56).

Diğer taraftan Hardt ve Negri de, neo-liberalizmin güçlü devletini, devlet nosyonunun kapitalizm içinde ulaştığı “post-modern son” olarak değerlendirmekte ve tıpkı Hirsch gibi, bir “polis devlet” olgusundan söz etmektedirler. “Sivil toplumun sönüşü” olarak ileri sürdükleri savlarını, ünlü liberal hukuk kuramcısı John Rawls’un analizleri ile güçlendirmişlerdir. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, Hardt ve Negri’nin mevcut dünya düzeni ve devlet biçimi analizleri ile devletin sonuna dair görüşleri, birbirini tamamlayan iki büyük yapıtta yer almaktadır. Bunlar “Dionysos’un Emeği” (1994) ve “İmparatorluk” kitaplarıdır.¹² Yayımlandığı ilk yıllarda (2000-2001), “alternatif küreselleşmecilerin manifestosu” olarak nitelendirilen İmparatorluk, kapitalist devletin yer alacağı son kerteye bir projeksiyon tutma amacı taşımaktadır. *Dionysos’un Emeği* kitabı ise, İmparatorluk kitabının içeriğine giriş niteliğindedir. Bu bağlamda, açıkça Dionysos’un Emeği ile imparatorluk arasında, birbirini tamamlayan ve kuvvetlendiren, “sürdürülebilir teoriler” ilişkisinin kurulmuş olduğu görülmektedir. Hardt ve Negri’nin “sürdürülebilir teoriler” yaklaşımını, hem mevcut düzen ve devlet analizlerinde; hem de Dionysos’un Emeği’nde

¹² Hardt, Michael ve Negri, Antonio (2003-orj. 1994), *Dionysos’un Emeği* (Labor of Dionysus), çev. Ertuğrul Başer, İstanbul: İletişim Yayınları.

Hardt, Michael ve Negri, Antonio (2001-orj. 2000), *İmparatorluk* (Empire), çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

(3. Kısım) ve İmparatorluk'ta (tamamında) ele aldıkları “yeni kurucu iktidar” tanımlamasında bulabiliriz. Hardt ve Negri bu noktada, konjonktür olayları üzerinde çözümledikleri “kapitalist Devlet” biçiminin, aslında tarihî organik hareketin bir tetikleyicisi olarak, toplumu-siyaseti ve tarihi dönüştürebilecek zemini olgunlaştırdığını belirtmektedir (devrim-karşı devrim/hegemonya-karşı hegemonya devlet ve sivil toplum koşullarının gelişmesi ve/veya sönümlenmesi süreci gibi...).¹³

Hardt ve Negri, Marx'ın “devletin sönümü” argümanını, tam tersine çevirerek, karşımıza “sivil toplumun sönüşü” tezi ile çıkmaktadırlar. Bu sönümlenme sürecini de post-modern hukuk devletinin kurulması ile ilişkilendirmektedir. Modern hukuk devletinin kurumsallaşması, sivil toplumun doğmasını sağlayacak koşulları hazırlamışken, 1968'lerden 90'lara uzanan süreç boyunca da post-modern hukuk devletinin kurumsallaşması, sivil toplumun sönüşüne yönelik bir hazırlık niteliğindedir.

Hardt ve Negri'ye göre aslında, “1970'ler sona ererken işçi sınıfının öznel(l)iği, sınıf mücadelesi ve genel olarak Sol politika gibi belli telakkiler de sona eriyordu”. 1980'li yıllarsa, Reagan ve Thatcher'ın ekonomik devrimlerinden, 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılışıyla simgeleştirilen “komünizmin ölümü”ne kadar, birçok açıdan, sermayenin emek üzerindeki zaferi anlamına geliyordu. Emek sahneden silinmişti ve sermaye birincil üretken güç rolünü üstlenmişti; “Efendi o can sıkıcı mücadeleye nihayet bir son vermiş ve köleyi yere sermişti” (Hardt ve Negri, 2003: 309). Bu gerçekten de birçok açıdan diyalektiğin son buluşu demektir. 1968'deki ayaklanmalarla dönüşsüz bir şekilde organik olarak harekete geçmiş, 1970 ve 80'lerdeki konjonktürel tetiklemelerle birlikte, 1990'larda kendini fes etmiş bir çağdan söz ediyoruz. Evet 1990'lardan sonrasını modernin çözülüşü bağlamında yeni bir çağ (belki de gerçekten postmodern çağ) olarak tanımlamak uygundur. Ancak adına her ne dersek diyelim, sürekli sözü edilen “yeni düzen”de yapısal niteliğin bütünüyle yenilendiğini söyleyemeyiz. “Sürekli bir kriz hâli” olarak

¹³ Organik, yani oldukça sürekli ve yapıya ait hareketler ve konjonktürel, yani geçici ve hemen hemen rastlantısal hareketleri birbirinden ayırt etmek gerekir. Şüphesiz konjonktür olayları da organik olaylara bağlıdır, fakat aslında bunların önemli bir tarihsel anlamı yoktur; bunlar güncel tartışmaların konusudur. Oysa organik olaylar, tarihsel ve toplumsal eleştiriye yol açar; bir organik hareket yıllarca sürebilir. Bu olağanüstü süre, toplum yapısındaki onulmaz çelişkilerin ortaya çıktığının, yani olgunlaştığının belirtisidir.

tanımlayabileceğimiz, modernlikten postmodernliğe geçiş sürecinde, “toplumsal yüzeyin tüm yönlerde değiştiği gerçek ama yine de örneğin, emeğin toplumsal üretimin yatağı olmaktan çıktığı ya da sınıf mücadelesinin bütünüyle ortadan kalktığı anlamına da gelmiyor” (Hardt ve Negri, 2003: 309).

Hardt ve Negri bir hukukçu olmasına karşın Rawls’u, politik açıdan okuyarak, onun teorisinde dile getirilen iktidara, ışık tutmaya çalışırlar. Rawls’un argümanında adalet teorisi ile demokratik toplumsal güçlerin kuvvet ve yaratıcılığı arasındaki ilişki, zorunlu ve merkezidir. Rawls, toplumun özünü adalet duygusunda, ortak özgürlük, eşitlik ve kardeşlik hasletinde görür. Rawls’a göre adalet duygumuz toplumdaki örtük devrimdir, toplumu canlı bir motor gibi devindiren güçtür. Adalet, ilkelerin belirlenmesi ve devamındaki usule ilişkin gelişmeler, kurucu uğrağın yeniden canlandırılması ve toplumun temel yapısındaki devrimci deneyimin serimlenmesidir (Hardt ve Negri, 2003: 310; Rawls, 1971).

Rawls burada kısaca bir devrimciden çok, “kurucu iktidar” fikri ve imgesi ile öne çıkar, Toplumsal reform, özgürlük ve eşitlik çağrıları da, “kurucu iktidar” fikri ile retorik bir güç kazanır. Hardt ve Negri’ye göre, kurucu bir imge olarak, demokratik devrim dinamiği ufku olmadıkça, akılcı hukuk argümanlarının bir önemi yoktur. Rawls, toplumsal kuvvetlerin kurucu iktidarını, hukuk sisteminin kurulu iktidarı altına sokarak, gerçekte hukukun kaynaklarını irdeler. Adalet teorisi, aşkın normatif üretim kaynaklarına dayanmaz. Rawls, yaratıcı toplumsal güçlere genel ve biçimsel göndermelerle, içkin bir üretim kaynağına sahip, bir hukuk sistemini dile getirir.

Âdil bir kuruluşun yaratıcısı olarak, devrim fikri adalet duygumuza güvenme, özgürlük, eşitlik ve kardeşlik tutkumuz, hepsi hukuk sisteminde –Marks’ın “canlı emek” dediği- yaratıcı toplumsal faaliyet üzerine kurulmuştur. Ancak canlı emek, anayasacı düşüncenin karşısına, trajik bir ikilem çıkartır. Bir yanda canlı emek, toplumun kurucu gücüdür; öbür yanda ise kurulu gücün, yani iktidarın eleştirisini ortaya koyar. Canlı emek hukuk kaynağı olduğu ölçüde, yasanın radikal eleştirisidir de; Anayasacı düşünce, bu yaratıcı toplumsal faaliyeti vahşi bir kuvvet, yırtıcı ve azgın bir hayvan olarak görmek zorundadır. (Hegel’in de işaret ettiği gibi,

Tarihin bu hareketini saptırma yolundaki her davranış, zorunlu olarak düzensizliği artırır ve bu da büyük felaketleri hazırlayabilir (Gramsci, 1997: 263).

evcilleştirilmesi gereken bir hayvan olarak.) (Hardt ve Negri, 2003). Bu ikilem gerek Rawls'un eserlerinde, gerekse onun çeşitli yorumlarında bir alternatife yol açar. Canlı emeğin gücünden kaçınmak yerine, daha cismanî, somut bir Devlet yapısının içinde, onu işe koşmaya, yani evcilleştirmeye çalışmak.

Rawls, bu eğilimi iki argüman aracılığı ile sağlamlaştırır:

1. Liberalizmin postmodern yorumu ile
2. Cemaatçi yorum ile.

Rawls, Refah Devleti'ni sadece paylaşım alanına değil, üretim alanına müdahale ile de tanımlar. Böylece Refah Devletin tarihsel hareketini ters yönde tekrar ele alır. Aslında Refah Devleti'nde New Deal, Keynesci ve Fordcu mekanizmalarla, 20. yüzyıl boyunca, üretken ve antagonist emek güçlerinin, Devletin biçimsel kuruluş yapısı altında uzlaştırıldığı görülür. Hatta bu "New Deal mevzuatı" olarak, bazı ülkelerin (örneğin İtalya) anayasalarında bile yer almıştır. Rawls, Refah Devleti'nin bu geleneksel iktisadî ve hukukî ilkelerinden uzaklaşır, yani malların iktisadi üretimini ve hakların-normların hukuki üretimini eşit ölçüde ihmal eder. Wolff, bu ihmâlî tarihsel bir gerileme olarak görürken, Hardt ve Negri'ye göre, bu durum kapitalist gelişmeye ayak uydurma manevrasıdır.

Kapitalist üretimin kaynağı, bireysel emekten toplumsal emeğe ve sonunda toplumsal sermayeye (özellikle teknolojik yenilikler bakımından) kayar; yani üretim süreçleri işçinin ustalığının değil, teknolojinin uygulamalarının altında toplanmış olur (Hardt ve Negri, 2003). Bu durum emeğin, kapitalist üretimin kaynağı olmaktan çıktığını göstermez, yalnızca sermayenin emeğin gücünü denetlediğini gösterir. Emek ve hatta genel olarak üretim, kapitalist toplumsal örgütlenmeyi tanımlamaya ve ayakta tutmaya başlar. Rawls'a göre üretimin kurucu rolü zayıfladıkça, kapitalizm de üretimi modelden, paylaşımcı modele kayar ve dolaşım, en son gerçek katılım (iltihak) aşamasında, kapitalist sisteme can veren dinamiktir. Fredric Jameson, bu durumu "üretimden dolaşıma kayış" olarak tanımlar (1991).¹⁴ İşte bu nokta, kapitalist sistemin ulaştığı son durumun bir ifadesidir.

¹⁴ Rawls'un "Adalet Teorisi"ni, Refah Devleti politikalarını savunan bir metin olarak kabul etmek gerekir. Zaten Rawls'un eserlerinin çıkış noktası da her zaman Refah Devleti olmaktadır. Rawls'un teorisi modern refah devleti bağlamında çelişkili olmakla birlikte, eser, âdalet-hak konuları etrafında gelişen kamu politikası ve ahlâkiyet meselesi olarak, bölüşümcü/dağıtımçı bir adalet teorisi sunar. Bunu sunduğu ölçüde de Devlet-merkezli sosyal yardım politikalarının felsefî içerikli savunmasına denk gelir. Rawls'a göre Devlet,

Kapitalist iktisat artık, emeği birincil toplumsal üretici olarak resmetme mecburiyetinden kurtulurken, hukuk teorisi de benzer bir şekilde emeği, normatif üretimin maddi bir kaynağı olarak sunmayı bırakır. Burada postmodern hukuk, temelciliğin bir eleştirisi olarak doğar. Böylece postmodern bir kuruluş yapısı, tüm dikkatini hak/hukuk ve normların hukukî sistem içerisinde üretimi üzerinde değil, dolaşımı üzerinde toplar. Bu postmodernizmin, diyalektiğin sonunu haber verişidir; sosyal devletin kuruluş sistematigindeki emek ile sermaye arasındaki toplumsal diyalektiğin, sonunu göstermesidir. Hardt ve Negri'ye göre, uzun zamandır sivil toplum aracılığı ile bu zemin hazırlanmaya çalışılmaktadır. Diyalektik parçalanmakta ve emeğin/toplumsal üretimin temeli, postmodern temelcilik karşıtı devlet düzeni tarafından reddedilmektedir. Emek artık toplumun zenginlik ve üretkenlik kaynağı olmaktan çıkmaktadır. İşte bu tıkanma noktasında, Rawls'un adalet teorisi bir açılım sağlamaktadır.

Rawls için sistemi ayakta tutacak olan, hukuk sisteminin özerkliği içinde varolan bir ahlakî geometridir. Bu döngüsel biçimdeki varış, sonuca gelinceye kadar, yani kendi argümanı ortaya koyan nokta, bu argümanın bir sonucu halini alana kadar, birbirini destekleyerek ispatlayan, bir hipotez ağından oluşur. Böylece çatışma ve antagonizmaların dışlandığı bir argümantasyonu içerir. Rawls bu sunuş tarzını, hukuk üzerinden geliştirip, kısaca şöyle tanımlar: “Tefekkür ürünü bir denge ve makûl kanaatın, akılcı ilkeler ve hukukun özerkliği altında, aralarındaki farklılıkları hallederek, belli bir uzlaşmaya vardığı bir tür sözleşmedir” (Hardt ve Negri, 2003: 310-30; Rawls, 1971: 138).

Başlangıç durumunda belli bir adalet anlayışı vardır ve belli ilkelerle, bir derin düşünce (tefekkür) ve kanaat ürünü olarak, kendi yargımızla uzlaşabilen sonuç yaratılır. Burada tıpkı Chomskici dilbilimde insanlara atfedilen gramer duygusu gibi, Rawls için de adalet duygumuz bir tür sezgi görevi görmektedir. Bu nedenle Rawls'a göre yargılar, derin

zenginlik ve malların iktisadi paylaşımının yanında; hak, sorumluluk ve yükümlülükleri kapsayan özgül bir ahlakî paylaşıma, hem de doğrudan doğruya siyasal avantaj ve dezavantaj paylaşımına açıktır. Böylece Rawls, Devleti bir ölçüde Bismark tarafından geliştirilen, kamusal yardım sistemleri düzenlenmesine yönelten bir ahlak teorisi içinde, aşkın konuma çeker. Rawls'da, paylaşımın yeri, devletin görevi olarak siyasal seçimle belirlenmez, ahlakî bir felsefe ile belirlenir (Hardt ve Negri, 2003; Rawls, 1971).

inançlarımızı temsil eder ve kendi doğamızdan gelen, sisteme toplumsal temel kazandıran hakikatlerdir. Sözleşme durumundaki özne, “yerinden çıkarılmış” toplumsal bir özneye dönüşür. Kendi yerinden bihaber olan özne, bu yerden çıkarılır. Özne, yerinden çıkarıldığı oranda bireysel öznenen, kalabalığa işaret eden öznenen ve “herkes” diye ifade edilen öznenen farklılaşır. Rousseaucu özneye benzese de, başlangıç durumu olan genel iradeden ayrılan bir genel öznedir. Rawls en başta, yerinden çıkarılmış tek bir özneyi bir sözleşme durumu içine girdirir, artık herkes, kalabalık veya çoğunluk yoktur. Argümanın döngüsellliği de zaten buradadır; çünkü başlangıçtaki yerinden çıkarılmış tek bir özne, sonunda sözleşme ile geneli oluşturur (Rawls, 1971 ve Gorowitz, 1974).

Rawls’daki döngüsellüğün başarısını sağlayacak olan toplumsal farklılık, çatışmanın dışına çıkan ve bir sezgi görevi gören “adalet” duygusudur. Rawls’un adalet teorisinin postmodern yorumu bize, toplumsal gerçekliğin bir simülasyonunu verir. Bu tüm toplumsal içeriklerinden arınmış bir postmodern hukuk makinesidir. Merkezileşmiş ve özsellikten arınmış bir “makine-hukuk sistemi”dir.¹⁵ Devlet son halde toplumsal farklılıklara taraf olarak ya da onları uzlaştırmaya çalışarak değil, hukuk sistemi aracılığıyla toplumsal çatışmalardan uzak duracak, ama aynı zamanda sorunları çözmekten de uzak duracak yeni bir strateji belirmiştir. Evet, rejim çoğul amaçlara açık olması ve baskıyı reddetmesi ile liberaldir, ama sistem kendisini toplumsal parametrelere uzak tuttuğu için bu açıklık boş ve değersizdir.

Rorty’ye göre, bu uzak durma, bir kayıtsızlık hâlidir ve bunu “hoşgörü” ile yapar. Modern siyaset teorisinin tarihsel gelişimi, siyasetin toplumdan yalıtılmasına yol açmıştır. Bunun da ilk adımı kamusal işlerin dini işlerden

¹⁵ Rawls’a göre, Makine-Hukuk Sistemi,

1. Soyut üniter bir özneyi tanıır.
2. Sistemi özgülleştirerek genel bir birlik ortaya koyar.
3. Sözleşme durumundaki özne, gayri-şahsi soyut bir faildir.
4. Sonsuz döngüsel bir hareketle zaman inkâr edilmiş ya da kısa devre yaptırılmıştır.
5. Hareket zamandan ayrı tutulur, böylece üretim de zamandan ayrılır.
6. Postmodern zaman bir hareket yanılısaması yaratır, sonunda hiçbir yere varmayan bir faaliyet vızıltısı gibidir.
7. Canlı emek hukukî düzenleme dışına itilmiştir.
8. Sistem, kendini toplumsal varlıktan soyutlar ve onun yerine zorunluluğu yükler.
9. Mekanik etkinlik insani emek gücünü yutmuştur.
10. Toplumsal kontrol dışı olarak, sermayenin emrinde kendini yöneten, düzenleyen rolü oynamaktadır.
11. Sistem insani yargıdan soyutlanmıştır ve bu bir “android adalet” teorisidir.

ayrı tutulması ile başlamıştır. Hoşgörü ilkesini hayata geçiren “uzak durma” yöntemi, bir içirme değil dışlama mekanizmasıdır (Hardt ve Negri, 2003: 332-41). Postmodern liberal hoşgörü, toplumsal farklılıklar bakımından bir içirme değil, gerçekte bir dışlama üzerine kurulur. Hoşgörünün hayata geçirildiği bu dışlama, toplumsal çatışmalara karşı kayıtsız kalabilme olarak tarihselleşmektedir. Rorty’ye göre, bu durum ideolojinin sonunu teşvik eden bir toplumsal politikadır. Böyle bir toplum, zamanla sosyal farklılıkların ifade biçimlerine, kamusal alan açısından da kayıtsız kalabilecektir (Rorty, 1987). Öte yandan postmodern teorideki siyaset açığı, devlet yapısını mekanik bir yönetim iskeletine indirgemıştır. Bu noktada artık, toplumdaki güç ilişkileri siyasal bir sorun olmaktan çıkmıştır.

Devlet gerçekten tarafsızlaşmış mıdır, artık taraf olmanın dışında mıdır?

Hardt ve Negri’ye göre, devlet iktidarı çatışan güçlere müdahale etme, onları uzlaştırma ve düzenin sınırları içinde tutma gayreti içinde öznelere tepesine binme ya da onlara boyun eğdirme işleri ile uğraşmaz. Artık küçülmüştür ve küçültülmüş olan devlet de bunlardan uzak durur. Bu uzak duruş, liberal siyasetin temel özelliğidir. Küçük devlet, bütün çatışmaların uzağında durur. Ancak Hardt ve Negri için bu uzak durma siyaseti, küçük devleti iki yüzlü olarak resmeder. Toplumsal ahengi koruma adına, sorunlardan uzak durma uygulaması ile müşfiklik kayıtsızlığa dönüşürken, kötü niyetli bir politika oluşabilir. Bir tür dışlama mekanizması doğabilir.

Bu anlamda postmodern liberalizmin küçük devleti, aslında Alman polisiye geleneğinin bir uzantısı gibi durur. Zaten sistemin soyutlanabilmesi ve yalıtılabilmesi için polis zorunludur. Öyleyse postmodern hukuk devleti, son kertede mutlak bir kuvvet tehditinden başka ne anlama gelebilir? (2003). Böyle bir devlet düzeninde toplum, nüfuz ve müdahalenin ötesinde tecrit ve kontrol altına da alınır. Öne sürülenler bir kurgusal denge ve uyum aldatmacasıdır. Uzak-durma yöntemi, örtük olarak sistemi etkili bir şekilde ve pratik şartlarda, potansiyel çatışma alanlarından soyutlayacak ve böylece sisteme, iradî bir toplum yaratma imkânı verecektir. Bu, postmodern devlet nosyonu, Hobbs’un Leviathan’ını çağırıştır; çünkü devletin esas olarak “polis” olduğu düşüncesini yaşama geçirir; yani devletin özü polistir ve nihai kertede, devlet düzeni sağlayabildiği ölçüde vardır.

SONUÇ

1980’den sonra devlet, sistemin denge mekanizmasında toplumsal bir figür olmaktan çıkmış, artık tarafsız bir düzen muhafızı hâline gelmiştir. Üretim ve emek kategorileri dışlanmış, toplumsal sözleşmede öznelerarası pazarlık ve müzakereye yer verilmemiştir. Böylece, toplu sözleşmeler, toplu pazarlıklar ve korporatizm dönemi son bulmuştur. Refah devleti siyasal iktisatının kutsal üçlüsü sayılan, “üretimde Taylorizm, siyasal plânlamada Fordizm ve iktisadî planlamada Keynesçilik, artık bir güvence olmaktan çıkmıştır. Örgütlü emeğin gücü de 1980’ler boyunca sürekli olarak zayıflamıştır. Ancak Hardt ve Negri’ye göre, diğer bir perspektiften bakınca, Refah devletinin aslında güçlendiğini görüyoruz Neoliberal devletin gelişimi, devleti güçlü bir özne haline getirmiştir. Refah devleti’nde olduğu gibi, devlet harcamaları ve devletin piyasaya müdahalesi artmıştır.

Neoliberal devlet, sosyal ve iktisadi meseleleri tek elde toplamış, yine de küçülme hedefi gerçekleştirememiştir. Devlet harcamaları, özellikle de askerî harcamalar aşırı artmış; sosyal alanda yapılan kısıtlamalar, askerî alanı güçlendirmiştir. Bu da bir küçülme değil, büyüme olarak belirmiştir. Refah devleti politikaları ile oluşturulan muazzam iktisadi güç ve yapılar, farklı amaçlara yönlendirilmiştir. Bu, yukarıdan gelen bir devrim sayılır. Reagan devrimi ise hukuki süreçlerde bile hissedilmiştir. Tüm yetkiler yürütme organında toplanırken, yargı organları yürütmenin dümenine girdirilmiştir. Liberal hukuki faaliyetin yerini, muhafazakâr hukuk faaliyeti almıştır. “İdeolojilerden arınmış devlet” retoriğine rağmen, tıpkı Refah devleti’nin korunan ve yönlendirilen iktisadî yapıları gibi, hukukî yetkileri de aynen korunmakla birlikte, yeni hedeflere yönlendirilmiştir. Bu da bir polis devleti kurulması eğilimini yansıtır ve her zaman korku, nefret, ırkçılık ile iç içe ortaya çıkar (Hardt ve Negri, 2003: 341-53).

Rawls’un hukuk yorumu bize, özgürlük ilkesinin toplumsal içerikten arındırıldığı, eşitlik ilkesinin kayıtsızlık ilkesine dönüştüğü, toplumsal derinlik ve hareketin inkâr edildiği bir düzenin hukuken teminat altına alınmasını açıklar. Postmodern hukukun bu özel devrimi, eşitlik, kardeşlik ve kamu yararı gibi söylemlerle öne sürülür. Hardt ve Negri’ye göre, Rawls teorisinde, toplumsal eşitleme eğilimini sadece bir ilke olarak ortaya koymakla kalmaz, düzenleme kuramı da geliştirilmeye çalışır. Rawls, toplumu kardeşlikte birleştirecek, merkezi ve aktif bir rol üstlenecek reformcu devlet aygıtları hayal eder. Bu Hart ve Negri’ye göre, Rawls’un

liberal adalet teorisinin ölü doğmuş bir çocuğu olarak, “cemaatçilik” yanını gösterir.¹⁶

Rawls, liberal toplumsal varlık kavrayışını şişirmekle, kardeşlik, yurttaşlık ahlâkı ve kamu yararının anlam kazanabileceği bir özne olarak, “cemaat” pratiğini diriltmeye çalışır. Liberalizmin cemaatçi analizi göstermektedir ki, sosyal farklılıkların homojenleşmesi her zaman, sosyal bütünlüğün parçalanması krizi ile birlikte olmaktadır, yani homojenleşme ve parçalanma krizin iki yüzüdür. Yasalar, geçerlilik bakımından düzenlemelerine birer vesile olan öznelerin iradesini yansıtmalıdır. Bu durumda cemaatçi zorun yerini istikrarlı siyasal kurumlar alabilir. Zaten sosyal kurumlar öznenin oluşumundaki etik bağlamı da oluştururlar. Liberalizmin Hegelci reformu öznenin hukukileştirilmesi, yasaların öznenin kurucu unsuru haline getirilmesidir. Bu koşulda devlet, etik bir birlik ve güçlü bir fail olarak yaratılabilir. Bu pragmatik Hegelci ahlâk, bir anlamda Keynesci Refah Devleti’nin ahlâken ve hukuken de yeniden yaratılmasına çağrı yapmaktadır. Ahlaki Refah Devleti müdahalesi, liberal koşullarda kitlesel bir öznel(l)ik üretimi ve tutarlı bir değerler cemaati için gereklidir.

855

Rawls’a göre Reagan başlangıçta, bu anlayışla cemaat ahlâkı üzerinden proje geliştirmiş ama bireyciliğe yenilerek, ortak erdemin gelişmesinin önünü açamamıştır. Öte taraftan cemaatçiliğin “biz” kavramı da tartışmalıdır, yerel anlamda otomotiv işçileri cemaati, eşcinseller cemaati, hatta kadınlar cemaati ve siyahlar cemaati gibi; Taylor’un terimiyle “kısmî cemaat”, tam anlamıyla bir özne rolünü üstlenemez, ancak kendi kimliğini keşfeder. Sandel, bu noktada, ulusal cemaat fikrini öne sürüyor; “biz”i nitelendirmenin tek yolu, bütünden kimliklere gitmektir diyor, “biz Amerikalılar” gibi. Öyleyse son kertede cemaatçi özne teorisi, devletin özerk ve tam olarak gerçekleşmiş bir özne sıfatı olarak karşımıza çıkar. Bu

¹⁶ Hardt ve Negri’nin 18. dipnotuna göre, cemaatçilik, bir hareket ya da okul olarak adlandırılmayacak kadar farklı görüşler barındıran bir küme olmakla birlikte, Rawls’un yorumunda bir tutarlılığı vardır. Biçimci hukuk anlayışı, bireyci ahlâkiyet ve ona bağlı zayıf toplumsal öznel(l)ik anlayışının aksine, cemaatçi kaygı ve tespitler, açıkça güçlü ve sağlam bir teorik yaklaşımla karşımıza gelir. Rawls’un yazılarının yayımlandığı 1970 başlarında, ahlâk teorisi tartışmanın odağında yer alıyordu ve Refah Devleti liberalizmi ile muhafazakâr liberalizm arasındaki polemikler ahlâk teorisi ile aşılmaya çalışılıyordu. Bu polemikler, liberal hukuk teorileri ile cemaatçi erdem ve kamu yararı anlayışları arasında ortaya çıkmıştır. Ancak burada cemaatçilik liberalizm karşıtlığı değildir, yani cemaatçilik liberalizmin reddi değil, onu tamamlamak içindir (2003: 253).

da “toplumun Devlete gerçek iltihakı” (katılımı) demektir (Hardt ve Negri, 2003: 354-67).

Başka bir görüşe göre, toplumun devlete katılımının temel tetikleyicisi emeğin dışlanması olmuştur. Ardından siyasal uzak-durma yöntemi hukukî sistemi toplumsal gerçeklikten ayırmıştır. Böylece soyut girdilerle çalışan mekanik denge yaratılmıştır. Bu soyut toplum tasarısı “Devlet” kavramı altında sınıflandırılmıştır, yani toplum devlete eklemlenmiştir. Ama bu gerçekte soyut, mekanik ve yapay bir kurgudur.

Diğer bir görüşe göre ise, “Yasa-Devlet” düzeninde, hukukun toplumdan soyutlanması değil, topluma nüfuzu geçerlidir. Toplum, devlet kontrolü altında yaratılır. Bu durumda farklı toplumsal özneler olarak kısmî cemaatler de devlet içinde tanımlanır, zaten doğal olarak toplum devlete eklemlenmiş haldedir; çünkü kısmî toplumsal öznelerin hepsi, bizzat devletin ürünüdür (Growitz, 1974).

Bu farklı yaklaşımlar esas olarak, hukuk devleti ile sosyal devlet tartışmalarının dayandığı tarihsel çatışmayı tekrar gündeme taşımaktadır. Emeğin sermayeye eklemlenmesinde olduğu gibi, şimdi de toplum devlete eklemlenmektedir. Sivil toplum kavramının içi boşaltılmaktadır. Postmodern ve cemaatçi kuramlara göre, devlet artık, sivil toplum kurumları aracılığıyla, kendine yabancı toplumsal güçlerle uğraşmayı bırakmıştır. Kurumsal sendikalar bunun en açık örneğidir. Neo-liberalizmin güçlü devleti bir eklemlenme-katılım süreci üzerinden gelişmektedir, toplum katılım toplumuna dönüşmüştür. Emek görünmez hâle gelmiş, toplumsal sermaye işçi sınıfından kurtulmuş, otomatik olarak kendini üretir duruma geçmiştir. Toplu sözleşmeler döneminin bitmesi ile birlikte sivil toplum da sönmek üzeredir.

Devlet ise çeşitli kontrol şebekeleri aracılığı ile daha hükmedici bir biçim almıştır. Toplumun devlete eklemlenmesi, biçimsel değil tamamen gerçek boyutlardadır. Toplum artık “kontrol toplumu” olmuştur. Aracı, uzlaştırıcı sivil toplum kurumları işlevsizleştirilmiştir. Altyapı-üstyapı metaforunun da geçerliliği kalmamıştır. Disipliner toplumlara özgü, “köstebek yuvası” imgesi yıkılmış; bunun yerini, kontrol toplumlarına özgü “yılanın sonsuz dalgalanmaları” almıştır. Sivil toplum direnişlerininse kaygan yüzeyde tutunacak yer bulma şansı yoktur. Bu nedenle Gramsciye sivil toplum

teorisi günümüzde geçersizleşmiştir, sivil toplum devlete eklemlenerek Hegemonya tezini sarsmıştır (Hardt ve Negri, 2003: 369-444).

Hem postmodern hukuk hem de cemaatçi liberal teori kuramcılarına göre, sivil toplum artık yok olmak üzeredir. Devletinse ne toplumsal antagonizmalara ilişkin bir uzlaştırma ve normalleştirme alanı olarak, ne de kendi iktidarını meşrulaştırmak için sivil topluma ihtiyacı kalmamıştır.

Kapitalist devlet son kertede, kendi kendini yaratan bir döngüsellikte, “uzak-durma” siyaseti ile “kontrol toplumu” tasarımını sürdürmektedir ve gittikçe daha da güçlenmektedir.¹⁷ Hardt ve Negri, bu koşullarda postmodern devletin paradokslarının başında, bütün paradoksların anası olarak, sivil toplumun yok edilişi sırasında, hizmete koşulmasını görür.

¹⁷ Birçok yorumcuya göre, devletin bu güç artışı küresel ölçekte yaygınlık kazanmakta, devlet bir “İmparatorluk” imgesi olarak biçimlenmektedir. Üstelik buna tüm dünyada (elbirliği ile) uygun koşullar yaratılmaktadır. Yine de, Hardt ve Negri, sosyalizm fikrini mümkünlik haline çeviren kanal ve aracı kurumların dışlanmış olmasına, böylece sosyalist reformculuğun imkânsızlığına, kapitalist Devletin artan güç ve özerkliğine, kontrol paradigmasının yükselişine rağmen durumu umutsuz olarak görmüyorlar. Kurucu bir iktidarın potansiyel kaynaklarının mevcut olduğunu söylüyorlar. Evet, reel sosyalizm, yani Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa deneyimi dağılmıştır. Ama bu deneyim kapitalizmin deneyiminden başka bir yönetim biçimini kurmamıştır. Üstelik bu ülkeler, birer Üçüncü Dünya ülkesi iken, SSCB’nin dağılışının şokunu atlatır atlatmaz Birinci Dünya ülkesi olmuşlardır. Yeryüzünde hiçbir kapitalist ülke, böyle bir hızlı kalkınmayı sağlayamamıştır; hatta Uzak Doğu ülkeleri bile. Kapitalizm, pazarın ve sivil toplumun inşasında hiçbir zaman, reel sosyalist ülkelerdekine eş bir başarı ve etkinlik sergileyememiştir. Hardt ve Negri, reel sosyalizmin bunalımını birikimin sağlanması sırasında, karmaşık bir sivil toplum kurma sürecinin sonucu olarak değerlendirmektedir. Öbür taraftan ise postmodern kapitalist devlette, sivil toplumun sönümlenişi öne çıkmıştır. Yurttaş siyasetten uzaklaştırılmaya başlamış, devlette temsil ve meşruiyet sürecine katılmanın reddi ile beliren eklemlenme süreci baş göstermiştir. Reel sosyalizmin yeni yurttaşı, kapitalizmin eski yurttaşının bir eşidir. Tanık olduğumuz tarihî son kerteyi, yani 1990 dönüşümlerinin tarihini, 1968 olayları ekseninde ele almak gerekir. Taylorcu, Fordist ve Keynesçi üretim tarzı içinde yer alan işçilerin mücadeleleri ulusal sınırları aşmıştır, yeni bir örgütlenme ve fabrikalarda yeni bir işbölümü süreci başlamıştır. Ama öbür taraftan da işçi sınıfının dizginlenmesi ve evcilleştirilmesi öngörülmüştür. İşte 90’lardaki dönüşümün arkaplanında, 68’deki hareketin yavaş yavaş kısılması stratejisi yer alır. Bunu dört madde ile özetlersek,

1. Tüketim normları, Fordist planlamadan uzaklaşarak piyasaya göre ayarlanmaya başlar.
 2. Müdahale ve yönlendirmelerde Keynesçi ulusal stratejiler, ulusal sınırların dışına kaydırılır.
 3. Fabrikaların otomasyonu ve bilgisayarlaşma ile üretken emek, merkezi konumunu kaybeder.
 4. Toplum ve emek-gücü tepeden tırnağa sermayenin üretim zaruretine tâbi kılınır.
- Böylece Taylorizmden post-Taylorizme, Fordizmden post-Fordizme geçiş gerçekleşir, üretimin mantığı dolaşımın mantığına evrilir. Kapitalist iktidar, canlı emeğin yeni düzenlenişini kontrol altına alır ve ardından bütün toplum bir kontrol toplumuna dönüşür; çatışmalar ve karşıtlıklar sistem dışına itilir. Spinozacı terimle çok’luk iktidarı, devlet iktidarına baş eğer.

Sivil toplumun, “barışık” bir siyasal biçime sokulması ama siyasalın toplumsaldan bağımsızlaştırılması yaşanır. Aynı şekilde meşruiyet ve temsil kavramları da muğlaklaşmıştır. Konsensüs (rıza) ile otorite (zor) arasında bir uzlaşma olarak yer alan hukuki yükümlülük de bu özelliğini yitirmiştir. Böylece toplumsal alanın sönmesi, piyasanın daha güçlenmesine yol açmaktadır. Bu durumda postmodern yasa ve devlet modeli, demokrasinin mistifikasyonunda kullanılan güçlü bir araçtır; postmodern model, Devleti yücelerden yüce bir figüre dönüştürmüştür. Bu “Yüce Devlet”in postmodern dayanaklarını ise sınıfsal yapıdaki dönüşümler oluşturmuştur.

İşte kapitalist devletin (Hirsch’e göre,) hiçbir zaman kestirilemeyecek sonundaki ve (Hardt ve Negri’ye göre,) “İmparatorluk” öncesindeki, yani geç kapitalizmin son kertesinden önceki (belki de hemen bir önceki) aşama budur. Hardt ve Negri, bu postmodern kapitalist devleti, toplumsal üretim bağlamında, kumandaya dayalı meta üretimi şeklinde tanımlamaktadır. Bir başka söyleyişle, postmodern devlet, devlet ve sermayenin toplum üzerinde özerk düzenleyici güçler olarak, yeniden üretim koşullarının, yeniden üretiminden başka bir derdi olmayan bir dış gözlemcidir. Böylece temsilî karar oluşturma süreci siyasî, iktisadî ve askerî güçlere bağımlı hâle gelmiştir. Yeni Dünya Düzeni teknokratların ve polis kuvvetinin dayatmaları üzerinden egemenliğini ilan etmiştir. Bu da hukuk ve devletin toplumdışlaşması (desocialization) anlamına gelmektedir. Neo-liberal, geç kapitalist ve postmodern devletin son kertesini, sonu kestirilemeyecek devlet döngüsü içinde “kendisi için”leşmiştir, sürekli kendisini üretir hale gelmiştir.

“Kendini üreten devlet”in sonuna ulaşılabilir mi?

Bu aşamada Hardt ve Negri, bize bir çıkış yolu olarak normatifliği dereceli olarak parçalamayı öneriyorlar. Son olarak kısaca değinirsek, normatifliğin zayıflatılması işbirliği ağının kuvvetlendirebilecektir. Çoğulcu hayatın yeniden geliştirilmesi için, kurulu iktidara karşı, kurucu iktidarın, toplumda kendine yer arayan, kendi yaratıcılığını geliştirmek isteyen bir özel öznellik, üretkenlik ve işbirliği olarak ortaya çıkışı, yıkım sürecinde bir soluk alış ve hatta komünizmin yeniden hayat bulması olanağı sunabilecektir. Bunun mümkünlik koşullarını ise, “insanî faniliğin kendi gücü” ile açıklamaktadırlar (2003: 309-444).

Dikkat edilirse Marksizm’de dışarıdan dayatılan bir devlet kavramı söz konusudur. Dışarıdan dayatılan devlet, devrimle iktidarı zapt edecek bir proletarya dayatmasıyla alaşağı edilecek ve işlevine son verilecektir. Böylece yeni bir siyasi sürece geçilecektir. Oysa günümüzün devlet algısında Rousseau’cu anlayış sağlam bir temel bulmuştur. Egemen olan yine devlettir, ama egemenliğin sahibi halktır. Halk ise artık bir yığın değildir, Genel İrade’dir. Rousseau düşüncesinden yola çıkarak, bugün Genel İrade, örneğin Türkiye için, “seksen milyonda bir” egemenliğin sahibi olmak demektir. “Seksan milyonda bir, egemenliğin sahibi benim” düşüncesinin hayat bulmasıdır. Bu da ulusun aslında sayıca çoğunluk olarak değil, asıl bilinçliler çoğunluğu olarak yeniden-yapılanmasına işaret etmektedir. İşte 15 Temmuz 2016 Darbe Kalkışması, Türk ulusu üzerinde böyle bir yeniden-yapılanmanın gerçekleşmesini tetiklemiştir. “Seksan milyonda bir” sivil toplum olduğum kadar, devletim de fikri nüfuz etmiştir. Bir başka ifade ile “devlet egemenliğinin seksen milyonda bir sahibiyim” diyebilen yeni bir toplum ve bireysel bilinç evrimi gerçekleşmiştir. Türkiye’de Genel İrade, “bilinçlilerin toplamının ortak iradesi” olarak hak ettiği anlamı kazanmaya başlamıştır.

KAYNAKLAR

Arrighi, Giovanni (2000), *Uzun Yirminci Yüzyıl*, çev. Recep Boztemur, Ankara: İmge Kitabevi.

Arvon, Henri (1991), *Anarşizm*, çev. Ahmet Kotil, İstanbul: İletişim Yayınları.

Bakounine, Michel (1895-1911), *Oeuvres*, 5 cilt, Max Nettlau ve James Guillaume (ed.), Paris: Stock.

Bakounine, Michel (2000), *Tanrı ve Devlet*, çev. Sinan Ergün, Ankara: Öteki Yayınevi.

Balta Paker, Evren (2012), *Küresel Güvenlik Kompleksi - Uluslar arası Siyaset ve Güvenlik*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Cangızbay, Kadir (2002), “Komünizm ve Anarşizm: Aynı Kıza Âşık İki Âşık,” *Düşünen Siyaset*, S. 11, 83-7.

Clastres, Pierre (1991), *Devlete Karşı Toplum*, çev. M. Sert ve N. Demirtaş, İstanbul: Ayrıntı Yayını.

Demirci, Fatih (2002), "Anarşizm ve Demokrasi," *Düşünen Siyaset*, S. 11, 145-66.

Engels, Friedrich (2002), *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, çev. Kenan Somer, Ankara: Sol Yayınları.

Engels, Friedrich (2003), *Anti-Dühring* Bay Eugen Dürhing Bilimi Altüst Ediyor, çev. Kenan Somer, Ankara: Sol Yayınları.

Erkızan, Hatice Nur (2002), "Anarşist Düşüncenin Doğası, Tarihsel-Düşünsel Kökenleri ve Max Stirner Üzerine Birkaç Söz," *Düşünen Siyaset*, S. 11, 47-60.

Gauchet, Marcel (2000), "Anlam Borcu ve Devletin Kökenleri," *Devlet Kuramı*, çev. Ozan Erözden, Cemal Bali Akal (der.), Ankara: Dost Kitabevi, 33-67.

Gorowitz, Samuel (1974), "John Rawls: Bir Adalet Kuramı," *Çağdaş Siyaset Felsefecileri*, Yay. Haz. A.D.E. Crespigny ve K.R. Minogue, çev. Serap Can, İstanbul: Remzi Kitabevi, 267-82.

Gramsci, Antonio (1997), *Hapishane Defterleri*, çev. Adnan Cemgil, İstanbul: Belge Yayınları.

Gren, Thomas Hill (2004), "Siyasal Boyun Eğme Yükünün İlkeleri Üzerine Dersler'den Seçmeler," *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi Seçilmiş Yazılar-Yakın Çağ*, çev. Oğuz Onaran, Mete Tunçay (ed.), İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayını, 165-204.

Gülalp, Haldun (1993), *Kapitalizm, Sınıflar ve Devlet*, çev. Osman Akınhay ve Abdullah Yılmaz, İstanbul: Belge Yayınları.

Hall, Stuart (1986), "Variants of Liberalism," *Politics and Ideology*, James Donald ve Stuart Hall (ed.), Philadelphia: Open University Press, 34-69.

Hardt, Michael ve Negri, Antonio (2001), *İmparatorluk*, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Hardt, Michael ve Negri, Antonio (2003), *Dionysos'un Emeği*, çev. Ertuğrul Başer, İstanbul: İletişim Yayınları.

Hasanof, Khagani (2002), "Az Devletten Devletsizliğe: Max Stirner'in Egoist Bireyciliği," *Düşünen Siyaset*, S. 11, 61-81.

Hegel, G.W.F. (1991), *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*, çev. Cenap Karakaya, İstanbul: Sosyal Yayınları.

Herzen, Alexander (1956), *From the Other Shore*, çev. Moura Budberg, Londra: Weidtenfeld&Nicolson.

Hirsch, Joachim (1991), "The Fordist Security State and New Social Movements," *The State Debate*, Simon Clarke (ed.), New York: St. Martin's Press, 142-56.

Jameson, Fredric (1991), "Postmodernism and the Market," *Postmodernizm, or, the Cultural Logic of Late Capitalism*, Duke: Duke University Press.

Kahraman, Hasan Bülent (2002-03), "Post-Fenomenolojik Devlet Tasavvuru Hegelci ve Arendtçi Kısıtlamalar ve Yeni Bir Sivil Toplum İnşa Olanağı," *Doğu Batı*, S. 21, 45-60.

Kelsen, Hans (2002), "Saf Hukuk Kuramı: Devlet ve Hukuk Özdeşliği," *Devlet Kuramı*, çev. Cemal Bali Akal, Cemal Bali Akal (der.), Ankara: Dost Kitabevi, 425-56.

Konuk, Çetin (1997), "Devlet ve İktidar Sorunu," *Teori ve Politika*, S. 8, 105-20.

Kropotkin, Peter (1939), *Mutual Aid: A Factor of Evolution*, Harmondsworth: Penguin.

Kropotkin, Peter (Pyotr) Alekseyeviç (2004), "Ekmeğin Fethi'nden Seçme Parçalar (1888)," *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi Seçilmiş Yazılar-Yakın Çağ*, çev. Mete Tunçay, Mete Tunçay (ed.), İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayını, 211-31.

Lenin, Vladimir İlyiç (1989), *Proleter Devrimi ve Dönek Kautsky*, çev. Kenan Somer, Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları.

Lenin, Vladimir İlyiç (1994), *Devlet ve İhtilâl*, çev. Kenan Somer, Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları.

Lenin, Vladimir İlyiç (2004), "Devrimden Dersler," *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi Seçilmiş Yazılar-Yakın Çağ*, çev. Türkkaya Ataöv, Mete Tunçay (ed.), İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayını, 269-98.

Locke, John (1986), "Two Treatises on Government," Politics and Ideology, James Donald ve Stuart Hall (ed.), Philadelphia: Open University Press, 2-3.

Locke, John (2002), "Uygar Yönetim Üzerine İkinci İnceleme'den," Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi Seçilmiş Yazılar-Yeni Çağ, çev. Mete Tunçay, Mete Tunçay (der.), İstanbul: Bilgi üniversitesi, 261/93.

Marksist Düşünce Sözlüğü (2002), yayın yön. Tom Bottomore, çev. ve der. Mete Tunçay, İstanbul: İletişim Yayınları, "Devlet", "Sivil Toplum" ve "Anarşizm" maddeleri.

Marx, Karl (1974), "Conspectus of Bakounine's Statism and Anarchy," The First International and After, C. III, Harmondsworth: Penguin.

Marx, Karl (1975), "Contribution to the Critique of Hegel's Philosophy of Law," Karl Marx ve Friedrich Engels, Collected Works, Vol. 3, Moskova: Progress Publishers.

Marx, Karl (1976), Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i, çev. Sevim Belli, Ankara: Sol Yayınları.

Marx, Karl (1997), Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi, çev. Kenar Somer, Ankara: Sol Yayınları.

Marx, Karl (1997), Yahudi Sorunu, çev. sorumlusu: Muzaffer İlhan Erdost, Ankara: Sol Yayınları.

Marx, Karl ve Engels, Friedrich (2002), Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi, Çev. Barışta Erdost, Ankara: Sol Yayınları.

Marx, Karl (2004), "Siyasal Kuramla İlgili Yazılardan Seçme Parçalar," Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi Seçilmiş Yazılar-Yakın Çağ, çev. Mete Tunçay, Mete Tunçay (ed.), İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayını, 125-62.

Marx, Karl ve Engels, Friedrich (1999), Alman İdeolojisi, çev. Sevim Belli, Ankara: Sol Yayınları.

Milios, John (1998), "Burjuvalar ve Proleterler-Kapitalist İktidar, Ulus-Devlet ve Dünya İktisadı," Marksizm ve Gelecek, çev. Özgür Gökmen, S. 14, 63-8.

Oktay, Cemil (2003), Siyaset Bilim İncelemeleri, İstanbul: Alfa Yayınları.

Öymen, Örsan K. (2002), "Anarşizm, Komünizm ve Sosyal Demokrasi," *Düşünen Siyaset*, S. 11, 95-100.

Rawls, John (1971), *A Theory of Justice*, Oxford: Oxford University Press.

Rorty, Rihcahd (1987), "The Primacy of Democracy to Philosophy," *The Virginia Statute of Religious Freedom*, Merrill Peterson ve Robert Vaughan (der.), Cambridge: Cambridge University Press.

Savran, Gülnur (1987), *Sivil Toplum ve Ötesi*, İstanbul: Alan Yayıncılık.

Schilling, Kurt (1971), *Toplumsal Düşünce Tarihi*, çev. Nihal Önal, İstanbul: Varlık Yayınları.

Spencer, Herbert (1947), *İlk Prensipler*, çev. Selmin Evrim, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Stirner, Max (1995), *The Ego and Its Own*, New York: Cambridge University Press.

Tüzen, Hasan (2002), "Mahkûm Edilen Bir Dünya: Anarşizm," *Düşünen Siyaset*, S. 11, 105-38.

Ütopyalar Sözlüğü, Michéle Riot-Sarcey, Thomas Bouchet ve Antoine Picon (ed.), çev. Turhan Ilgaz, İstanbul: Sel Yayıncılık.

Wood, Ellen Meiksins (2003), *Kapitalizm Demokrasiye Karşı*, çev. Şahin Artan, İstanbul: İletişim Yayını.

Woodcock, George (1996), *Bir Düşünce ve Hareketin Tarihi*, çev. Alev Türker, İstanbul: Kaos Yayınları.

Yalçın, Aydın, (1983), *İktisadî Doktrinler ve Sistemler Tarihi*, Ankara: A.Ü. SBF Basın ve Yayın Yüksekokulu Basımevi.

Yayla, Attila (1992), *Liberalizm*, Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları.

Yetiş, Mehmet (2003), "Marx ve Sivil Toplum," *Praksis*, S. 10, 35-72.

Yılmaz, Ahmet (2002), *Kapitalist Devleti Anlamak*, İstanbul: Aykırı Yayınları.

İNSANİ MÜDAHALE KAVRAMI ve TOPLUMDA KAVRAMLA İLGİLİ “YANLIŞ BİLİNÇ” OLUŞTURULMASINDA MEDYANIN ROLÜ

Betül KARAGÖZ YERDELEN*

Özet

Bu çalışmada İnsani Müdahale kavramı ve kavramla ilgili yanlış bilinç oluşturulması üzerinde durulacaktır. Günümüzün belki de en tartışmalı kavramlarından birini “insani müdahale” kavramı oluşturmaktadır. Bunun başlıca nedeni, “insani müdahale” (*humanitarian intervention*) ile “insancıl müdahale” (*humanist intervention*) kavramlarının bir ve aynı anlaşılması, buna karşın aralarında keskin bir farklılığın bulunmasıdır. Çalışma, bu farka işaret ederken, medyanın, insani müdahale kavramı ile ilgili “bilinç aşınması” ve “yanlış bilinç oluşturma” bakımından da etkili olduğunu açıklamaktadır.

864

THE TERM OF HUMANITARIAN INTERVENTION AND THE ROLE OF THE MEDIA CREATION OF FALSE CONSCIOUSNESS ABOUT IT IN THE SOCIETY

Abstract

The term of humanitarian intervention and the creation of false consciousness about it will be analyzed in this study. Probably one of the most problematic terms of the today's world is “humanitarian intervention”. The primary reason of this situation is understanding of “humanitarian intervention” and “humanistic intervention” terms are the one and the same. But there is a sharp difference between them. When the study pointing to that difference, explaining the influence of the media in the means of erosion of consciousness and creation of false consciousness.

* Prof. Dr., Giresun Üniversitesi İİBF, betul.karagoz@giresun.edu.tr

Giriş

Batılı devletler, demokratik olmayan ülkelerin insan hakları ihlalleri karşısında ortaya çıkacak “koruma sorumluluğu” ve “insani müdahale” durumunun, askeri seçeneği öne çıkararak, insan haklarına saygılı demokratik rejimlerin kurulması yönünde irade kullanılmasını hukuken olanaklı hale getirmiştir. Bu olanak da, hatırlanacağı gibi, Kriz Yönetimi algısı üzerinden son olarak Libya’da kullanılmış ve askeri müdahale, “insani müdahale” adıyla uygulanmıştır. Ancak bu kez çok daha yüksek bir tonda, çok ağır eleştirel görüşler duyulmaya başlamıştır. Böylece günümüzün en tartışmalı kavramlarını, bir kavram çifti olarak birbirini tamamlayan “insani müdahale” ve “koruma sorumluluğu” kavramları oluşturmaktadır. Ortaya çıkan tartışmaların başlıca nedeni, devletlerin iç egemenliğine duyulan bağlılığın yerini, uluslararası sorumluluğun alabileceği yeni bir sürece geçildiğinin anlaşılması, yani yeni bir uluslararası sistemin başladığının toplumca algılanmasıdır (Karagöz Yerdelen, 2016: 51-52).

865

Elbette bu durum, devletlerin egemenlik haklarına müdahale olarak değerlendirilmiş ve böyle bir müdahalenin uluslararası hukuk bakımından ne ölçüde geçerli ve toplumsal meşruiyet açısından da ne ölçüde uygun olduğu sorunu öne çıkmıştır. Aslında böyle bir sorunun doğmasını sağlayan başlıca etmen, Batı dünyasının karar verici mercilerine duyulan güvenin sarsılmasıdır. Bu da her şeyden önce insan hakları bağlamında Batılıların kuşkuya açık ve muğlâk tutum sergilemelerinden kaynaklanmıştır. Uygulanan insani müdahale örnekleri güven sarsıcı deneyimler olarak gerçekleşmiştir. Bu çerçevede kimi askeri, kimi de insani müdahale sayılan Somali, Haiti, Bosna, Ruanda, Arnavutluk, Doğu Timor, Irak, Kosova ve Libya operasyonları sonuçta bekleneni verememiştir. Bu operasyonların ne ölçüde insani, ne ölçüde siyasi, ne ölçüde iktisadi, ne ölçüde stratejik veya ne ölçüde hukuki temellere dayandığı ciddi anlamda

tartışmaya maruz kalmış bir geri-plana sahiptir. 2005 sonrasında ise, gerçekleştirilen silahlı operasyonların Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) ilkesi olarak uygulanan “koruma sorumluluğu” bağlamında yapılmış olması büyük önem taşımaktadır. Birleşmiş Milletler Güvenlik Kurulu, bir yasama organı gibi karar alma sürecinde yetkilerini fazla zorlamış ve Örgüt’ün Genel Kurulu gibi kararlar almaya başlamıştır. Bu durum insani müdahaleyi devletlerarası askeri müdahale ile bütünleştirerek, askeri müdahalenin daha olanaklı olmasının ve daha kolay gerçekleşmesinin yolunu açmıştır (Karagöz Yerdelen, 2016: 52).

KAVRAMLA İLGİLİ “YANLIŞ BİLİNÇ” OLUŞTURULMASI

Durumun bu denli bulanıklaştığı bir aşamada, Batı medyası ve sosyal medya ağları “insani müdahale” kavramı yerine “insancıl müdahale” kavramı ile yeni bir bilinç oluşturmaya, daha doğru ifade ile insani müdahaleyi, sanki insancıl müdahale imiş gibi algılatmaya başlamışlardır. Bu nedenle *Arap Baharı* gibi, yumuşak bir isim altında halkların ayaklanarak kendi yönetimlerine isyanları desteklenmiş, sonra da halkları kendi yöneticilerinden koruma sorumluluğu altında gerilimli ülkelere askeri müdahale yapılmıştır.

Libya ve ardından Suriye bu tür müdahalelerin en çarpıcı örneklerini oluşturmaktadır. Batı dünyasının, herkes için evrensel kabul edilen insan hakları üzerinden eyleme geçtikleri kuşkuya açık hale gelmiş ve giderek bu anlayıştaki düşünce birliği azalmıştır. Başlangıçta insani müdahaleyi insan hakları, demokrasi yoğunlaşması veya hukuk devletinin kurumsallaşması olarak saygıyla karşılayanlar, askeri saldırılar, büyük göç dalgaları, ölüm, açlık ve ağır sefalet karşısında şaşkına dönmüşler ve büyük hayal kırıklığı yaşamışlardır. Başarısız devletlerin iktidarlarına yönelik uluslararası müdahaleler, müdahaleci devletlerin çıkar beklentileri ile kuşkuya açık hale gelmiştir.

Elbette burada sömürgeci ve emperyalist Batı geçmişinin yarattığı ağır birikim de söz konusudur. Bununla birlikte günümüzün Batı dünyası, bu birikimi ortadan kaldıracabilecek daha güvenilir bir hareket kabiliyeti kazanmamıştır. Daha ötesi Batı dünyası, insani müdahale koşullarını, savaş koşulu olarak değerlendirmekten ve sanki insancıl müdahale yapıyormuş, yani bomba yerine yalnızca yiyecek paketi, çocuk bezi veya battaniye atıyormuş izlenimi yaratılmıştır. Ortadoğu ülkelerinin çoğu cahil halk kitlelerince ölüm uçakları, savaş uçağı değil de, yardım uçağı gibi algılanmıştır.

Artık bir Kirli Savaş'ın yaşandığı ve insani müdahalenin de, kirli savaşın araçlarından biri olduğu kuşkuya yer bırakmayacak kadar açıktır. Bunun da aslında özel bir hegemonya ve emperyalizm biçimine denk geldiği anlaşılmaktadır. Öyleyse insani müdahale, birbirinden farklı iki içeriği çağrıştırmaktadır. Biri insan haklarını paylaşma ve uygulamaya geçirme savaşımı olarak uygarlık hareketi iken; diğeri ise, ülkelerin altyapı ve üstyapı kurumlarını ele geçirmeye yönelik emperyalist bir faaliyet ve saldırganlıktır.

Bir Doğu Ütopyası olarak öngörülen Arap Halk İsyanları, tam tersine Doğu ile Batı arasındaki tek taraflı dengesizliği aşırı arttırmıştır. Arap Ortadoğu'su bir distopya mekânı olarak, insani müdahaleler eşliğinde yeniden biçimlendirilmektedir. Böyle bir kötülük mekânının oluşmasından umut bekleyen emperyalist ülkeler, kendi aralarında da bir güç savaşı yaşamaktan çekinmemektedir. Bu da yeni güç dengelerinin anlaşılması bakımından önemli işaretler sunmakta, güç dinamiklerinin anlaşılmasını ve sorgulanmasını bir ölçüde kolaylaştırmaktadır. Klasik realist kuramda güç ilişkilerinin kullandığı başlıca yöntem, Realizme, yani uluslar arası siyasette güce dayalı tahakküme ve kontrole dayanmaktadır. Bu anlamda "güçlü olanın haklı olduğu" (*Might is Right*) ön-kabulü belirleyicidir. Ancak

giderek bu ilişkiler ve anlayışlar değişmiştir. Güç kavramı, başka insancıl kavramlarla tacını olmasa da, alanını paylaşmak zorunda bırakılmıştır.

İşte tam da böyle bir aşamada, en insancıl paylaşım ve müdahale savları beraberinde, hiç umulmadık bir biçimde “realist güç” tek belirleyici otorite olarak yeniden uluslararası arenaya çıkmıştır, üstelik en güçlü silah da, insani müdahalenin zorunluluğu ve koruma sorumluluğu (R2P- *Responsibility Protect*) kavramlarıdır. Oysa klasik liberalizmin güce dayalı katılığı, liberal politikalarındaki dönüşüm süreci ile birlikte hafiflemek zorunda bırakılmıştı; hatta *rıza* doktrini çerçevesinde biçimlenen uyum ve çatışma süreçlerinden, yeni bir barışçı düzenin açığa çıkması umuluyordu.

DEVLETLERARASI GÜÇ İLİŞKİLERİNİN DEĞİŞEN BOYUTU

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin dağılma süreci sonrasında, neo-liberalizm hızla alt-yapı ve üst-yapı kurumlarını buluşturan bir organik tarihsel blok niteliği kazanmıştır. İlerleyen süreç içinde neo-liberalizm de, yeni bir üstünlük kurma biçimi üretmiş ve hegemonik içerik elde etmiştir. Bu nedenle neo-liberalizm, öncelikle kendine özgün bir hegemonya biçimidir, tarihten devir aldığı birikimle kurumsallaşmış, ancak yeni koşullara göre değişime uğramış ve özgün hegemonik yapı kazanmıştır. Neo-liberalizm, kurumsallaşmış bir küresel hegemonya tarzıdır ve çok güçlü hegemonik ilişkilerin de merkezidir.

Neo-liberal dönüşüm, farklı hegemonik ilişkileri yeniden canlandırmaya zemin hazırlamıştır. Bugün dünyanın bir çok yerinde, ama en fazla da Ortadoğu’da görülen güç ve hegemonya savaşları, yeni bir uluslararası güç ve hegemonya ilişkilerinin doğduğunu kanıtlamaktadır. Bu da insani müdahale olarak öne çıkmaktadır. Neo-liberalizm ve hatta neo-liberalizmin de yaşadığı dönüşüm, devletlerarası ve uluslararası ilişkilerde, gücün kullanım merkezlerini kaydırmakla kalmamış, araçlarını da değiştirmiştir.

Neo-liberalizm, çok dikkat çekici bir farklılık içinde, gücün yeniden tanımlanmasına ihtiyaç yaratmıştır. Bu ihtiyaç, aynı zamanda neo-liberal argümanların, güç kullanımının bir aracına dönüştüklerini ve giderek daha da dönüşeceklerini göstermektedir.

Bugünün neo-liberal güçlü demokrasileri, hem dış ve iç sorumluluklarını yerine getirmenin, hem de tüm dünya uluslarına karşı insani duyarlılık taşımanın bir gelişmişlik düzeyi olduğunu öne sürmekteler. 2005 yılından beri ise, insani sorumluluğu, koruma sorumluluğu ilkesi ile buluşturarak Birleşmiş Milletler aracılığıyla uluslararası hukukun bir normu haline getirmişlerdir. Hiç kuşku yok ki, uluslararası sorumluluklarını yerine getirmeyen veya eksik getiren devletler, uluslararası hukukun ilgili yaptırımları ile karşılaşmaktalar ve bu da aslında 1648'den beri olağan bir durumdur. Ama içteki sorumluluklarını yerine getirmeyen veya eksik getiren devletlerin, her hangi bir yaptırımla karşılaşması ise çok yeni bir durumdur (Karagöz, Yerdelen, 2016: 53).

869

MEDYANIN ROLÜ

Medya ve sosyal paylaşım ortamları geniş yayılım imkânını kullanarak kitlelere kolayca ulaşabilmekte, haber ve bilgi akışında son derece olumlu etki yapabilmektedir. Ancak aynı şekilde geniş yayılma imkânı sayesinde, “yanlış bilinçlenme” için de kullanılabilir. Saddam Irak'ında nükleer silahın olduğuna inanılması ve bu doğrultuda nükleer silahları yok edecek bir askeri müdahalenin elzem olduğunda karar kılınması, aslında kamusal aklın değil, yanlış bilincin bir ifadesi olmuştur. Gerek Kadife Devrimler, gerekse Arap Baharı örneklerinde olduğu gibi, 15 Temmuz Darbe Kalkışması suçlusu FETÖ Terör Örgütü'nün faaliyetleri de, büyük bir algı operasyonu altında sürmüştür.

Medya ve sosyal paylaşım siteleri, algı operasyonları aracılığıyla dünyanın belli bölgelerinde ağır bir kirli savaş gerçekleştirmekle görevlidirler. Bu

savaşların cephesi belli olmadığı gibi, yoğun bir bilinç deformasyonu ve bulanıklığı yaratarak, kitlelerin etkilenmesi sağlanmaktadır. Burada tıpkı alfabe okur-yazarlığı veya bilgisayar okuryazarlığı gibi, medya okuryazarlığı da çok önemli bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Elbette medya ve siyaset okur-yazarlığı, cahil bir durumdan çıkarak, olan biteni anlamayı ifade etmektedir.

Günümüzün asimetrik kirli savaş teknikleri, ulusları okuryazarlık düzeyinden daha ileri bir seviyede olmaya da zorlamaktadır. Bu bağlamda ülkelerin halkları, öncelikle yanlış bilinç edinmeyecek kadar, bilinçli olmak durumundadır. Bu, sayıca çoğunluk olarak bir oy ve asker yığını olan yurttaşların, tek tek bilinçli ve irade sahibi bireylerden oluşan bilinçli çoğunluğu oluşturmalarını gerektirmektedir. Böyle bir bilinçli çoğunluğa dönüşmekse hiç kolay değildir, fakat aşılması gereken bir zorunluluktur.

870

Yeni bir küresel iktidar biçimi ve yeni bir savaş tarzı üretilmiştir. Artık toplumsal mobilizasyonun temel aktörlerinden biri “bilinç” veya “yanlış bilinç”tir. Bu nedenle her bir birey de, kendi yeterliliği oranında bilinç veya yanlış bilinç içinde bulunmaktadır. Yaşanan neo-liberal küresel koşullarda, yurttaşların kirli savaşın savaşçılarına dönmelerine engel olmak için, siyaset ve medya okuryazarlıklarının sağlanması, bundan da öteye çıkarak derin okuma yapacak istihbarat analizcilerinin yetiştirilmesi önemli bir güvenlik gereği olarak önemli hale gelmiştir.

SONUÇ

Bu yeni durumu anlamaya çalışan, ama en çok da, neo-liberal dönüşümün etki alanı içinde olan ülkeler, tanık oldukları tarihin olgunlaşma sürecini iyi anlamak zorundadırlar. Bu olgunlaşmanın iyi okunması ve derin boyutuyla anlaşılması, geleceği anlamada kuvvetli işaret olarak görülebilir. Bu ise, iktisadi ve siyasi gerçekler dışında, toplumun bütün gerçekliğini,

kültürel gerçekliği ile birlikte anlamayı ve buradan hareketle, bütün bu alanların hegemonik güç ilişkileri ile kurulu ve/veya kurulacak bağlarını çözümlemeyi, en azından değerlendirebilmeyi gerektirmektedir. Böyle bir yaklaşımsa, eleştirel düşünce yanında istihbarat analizi eğitimi zorunlu kılmaktadır. Neo-liberal hat üzerindeki ülkeler, jeo-politik ve ekonomi politik gibi, istihbarat-politik öğrenimine de önem vermek zorundadırlar.

KAYNAKÇA

Arsava, Fusun (Ocak 2013), "Libya Örneğinde İnsan Haklarının Korunması İçin Yapılan Askeri Müdahale," Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, Yıl: 4, S. 12, s. 81-97.

Aytaç, Gizem Bilgin (2014), Üçüncü Dünya Güvenliği ve İnsani Müdahale, İstanbul: Dezanj Yayınları.

Burchhill, Scott (2013), "Liberalizm," Uluslararası İlişkiler Teorileri, Çev. Muhammed Ağcan ve Ali Aslan, İstanbul: Küre Yayınları, s. 85-122.

Demirel, Naim (2013), "Uluslararası Hukukta İnsani Müdahale ve Hukuki Meşruiyet Sorunu," FSM Ilmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, : S: 1, s. 152-172.

Karagöz Yerdelen, Betül (2016), "Birleşmiş Milletlerin 70. Yılında Devletlerin İnsani Sorumluluğu ve İnsani Müdahale Sorunsalı", *İstanbul Güvenlik Konferansı*, TASAM, Basımı: TASAM Yayını, 51-62.

Paker Evren Balta, Küresel Güvenlik Kompleksi-Uluslararası Siyaset ve Güvenlik, İstanbul, iletişim Yayınları, 2012.

Reichberg, Gregory ve Henrik Syse (2002), " Humanitarian Intervention: A Case of Offensive Force?," C: 33, S: 3, s. 309-22.

Yaşın, Gözde Kılıç (2012), "Araçsallaştırılan "İnsani Müdahale" ve Siyasallaştırılan Hukuk", 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/balkanlar-ve-kibris-arastirmalari-merkezi/2012/03/01/6513/aracsallastirilan-insani-mudahale-ve-siyasallasan-hukuk>, Erişim Tarihi: 2 Ekim 2015.

Ayoob, Mohammed, (2004) 'Third World Perspectives on Humanitarian Intervention and International Administration', Global Governance, C: 10, S: 1, s. 99-118.

LATİN AMERİKA'DA ÖRTÜLÜ OPERASYONLAR VE DEMOKRASİ

Kubilayhan ERMAN*

ÖZET

Latin Amerika tanımlaması ve bu bölgenin sınırları konusunda farklı disiplinler arasında tam anlamıyla bir uzlaşısı sağlanmış değildir. Bununla birlikte kültürel bakış açısıyla Latin Amerika başta İspanyolca olmak üzere Latin dilleri konuşulan geniş bir coğrafyaya işaret eder. Bu alan genel olarak batıda Atlas Okyanusu, doğuda Büyük Okyanus, kuzeyde Rio Bravo ve güneyde Horn Burnu arasında konumlanmıştır. Karasal yüzölçümü itibarıyla ABD'nin ve Çin'in iki katından fazla bir alana yayılan Latin Amerika'da günümüzde farklı köken ve etnik gruplardan yaklaşık 600 milyon insan yaşamaktadır.

Jeopolitikve ekonomik faktörlere bağlı olarak ABD tarafından bu coğrafyaya (özellikle Orta Amerika ve Karayipler) büyük önem atfedilmiş ve Monroe Bildirgesi'nden itibaren etki alanında tutulmaya çalışılmıştır. Washington yönetiminin özellikle 20.yüzyılın ilk yarısında artan doğrudan askeri müdahaleleri Soğuk Savaş döneminde yerini daha çok örtülü operasyonlara bırakmıştır. Bir dış politika vasıtası olarak benimsenen ve ulusal çıkarların gerçekleştirilmesi amacıyla uygulanan örtülü operasyonlar birçok Latin Amerika ülkesinde mevcut hükümetlerin değiştirilmesine ya da onlara politik, askeri ve ekonomik olarak etki edilmesine odaklanmıştır.

Soğuk Savaş döneminde çoğunlukla hükümet darbelerine yol açan bu yaklaşım, politik kültürü Batılı özellikler taşıyan Latin Amerika ülkelerinin sosyal, ekonomik ve politik açıdan edilgen ve bağımlı şartlara maruz kalmasında etkili olmuştur. Öte yandan örtülü operasyonlar olağan ve istendik sosyal ve politik gelişme süreçlerini etkilemekle bu coğrafyada yapay ve sorunlu dönüşümlere neden olmuştur. Bu çalışmada örtülü operasyon kavramına genel bir yaklaşımla 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Guatemala, Küba ve Şili'de gerçekleştirilen bazı örtülü faaliyetler ele alınmış, ardından bahse konu faaliyetlerin sosyal ve politik yaşam ile demokratikleşme süreçlerine etkileri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler:

Latin Amerika, Örtülü Operasyon, Guatemala, Şili, Küba, ABD, Demokrasi

* Yrd. Doç. Dr. Uluslararası İlişkiler

GİRİŞ

Sosyo-kültürel bir gönderme ile Latin Amerika olarak adlandırılan ve Karayipler de dâhil olmak üzere otuz üç devlet¹⁸ ve on yedi müstemleke adacığı barındıran bu alan özellikle sosyal bilimler açısından bir “laboratuvar” olarak değerlendirilmektedir. Latin Amerika adlandırması dünyanın bu bölümüne yönelik bütüncül bir algı oluşturmakla birlikte bahse konu coğrafya ortak özellikleri bir yana toplumsal, kültürel, ekonomik ve politik farklılıkları ile daha çok heterojen özellikler sergilemektedir.

Kristof Kolomb’un Amerika kıtasına ulaşmasından sonra 16. yüzyıldan itibaren üç asırlık kolonyal bir dönem yaşayan Latin Amerika’da bağımsızlık mücadelesi 19. yüzyılda hız kazanmıştır. Bu dönemde bölgenin jeopolitik ve ekonomik olarak ABD açısından önemi artmış ve Washington yönetimi Latin Amerika’ya yönelik politik yaklaşımını 1823 yılında ilan ettiği Monroe Bildirgesi ile ortaya koymuştur. Bu bildirge ABD’nin Latin Amerika’yı nüfuz alanına katma politikası ve buna yönelik gayretlerinin ilk belirgin ifadesi olmuştur.

Monroe Bildirgesi’nin ilanı, üç asırlık İspanyol ve Portekiz hakimiyetinin ardından Latin Amerika ülkelerinin bağımsızlıklarını kazandığı döneme denk gelir. Bağımsızlığın ideolojik alt yapısını oluşturan, özgürlük, eşitlik ve halk egemenliği gibi sloganlarla dönemin popüler siyasi kültüründe vücut bulan Liberalizm, İspanyol Amerika’sında yeni ortaya çıkan devletlerin yönetilmesinde ekonomik faktörlere bağlı olarak hayal kırıklıkları yaratmış ve anayasal meşruiyete sahip başkanların askeri bürokrasi tarafından devrilmesinin ardından 19. yüzyılın geri kalanında bu coğrafya, “Caudillo” yönetimlerine ve kayırmacı anlayışın hâkim olduğu bir sürece maruz kalmıştır.¹⁹ Devlet aygıtında yapısal kırılmalara yol açan ve örneğin Meksika’da merkezi devlet yapısının parçalanmasına neden olan bu askeri-politik liderlik sistemi sonraki yüzyıla da uzanmış ve bu coğrafya özellikle 20. yüzyılda aralarında demokratların da yer aldığı bu gelenekten beslenen liderlere tanıklık etmiştir.²⁰

¹⁸ Birleşmiş Milletlere üye olan devletler esas alınmıştır.

¹⁹ John Charles Chasteen, *Latin Amerika Tarihi*, Say, 1. Baskı, İstanbul, 2011, s. 133, 139; Caudillolar, geniş toprak sahibi nüfuzlu askeri-politik liderlerdir.

²⁰ Pedro Castro, “El Caudillismo en América Latina, ayer y hoy”, *Política y Cultura*, Primavera 2007, Núm 27, pp. 9-29, s. 10

ABD Monroe Bildirgesi'nden sonra "yalnızcılık" politikasını benimsemesine rağmen bu dönemde Latin Amerika ile daha fazla ilgilenmeye başlamış ve güneye doğru topraklarını genişletmeye çalışmıştır. Bu bağlamda farklı yöntemlerle toprak kazanarak Amerika kıtasında yayılmaya devam etmiştir. ABD'nin 1840'lı yıllardan itibaren Meksika'ya yönelmesinin sonucu olarak Texas ve Kaliforniya Amerikan topraklarına katılmıştır. Orta Amerika'da iki okyanusu birbirine bağlayacak bir kanal açılması fikri -gerçekleştirilememiş olsa da-1850'li yıllarda gündeme gelmiştir. Bu dönemdeki diğer önemli bir gelişme ise ABD tarafından Kuzeydeki Alaska bölgesinin Rusya'dan satın alınması (1867) olmuştur.²¹Öte yandan Amerikan İç Savaşı(1861-1865) ve Amerikan yerlilerine karşı sürdürülen "Yerli Savaşları" (1865-1890)ABD'nin bölgeye yönelik askeri girişimlerini ikinci planda bırakmasına neden olmuştur.²²Ancak ABD'nin Latin Amerika'da nüfuz kazanma düşüncesi devam etmiştir.

Bununla birlikte, İspanyol ve Portekiz sömürgeciliğinin bağımsızlık savaşları ile sona erdirilmesinin ardından ABD'nin Latin Amerika'da nüfuz oluşturma yönündeki girişimleri bölgede Amerikan karşıtı düşüncelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Küba'lı şair-yazar ve bağımsızlık kahramanı *José Martí* 1891 yılında yayımladığı *Nuestra America* adlı eserinde bu toprakların kendilerine ait olduğunu antiemperyalist bir söylem kullanarak vurgulamıştır.²³ Ancak ABD, Latin Amerika'ya yönelik müdahalelerini 1898 yılında İspanya ile başlayan savaşta Küba ve Porto Riko'nun işgali sonrasında artırmıştır. Dönüm noktası niteliğindeki bu tarihten itibaren ABD'nin Latin Amerika'ya olan ilgisi artış göstermiş ve hegemonya politikaları hız kazanmıştır.

Theodore Roosevelt'in başkan olduğu 1903 yılında Panama'da bir kanal yapılması ve bu kanalın kontrolü hakkını elde eden ABD, bu dönemde ticaret ve diplomasi bakımından İngiltere'ye karşı Latin Amerika'da üstünlüğü ele geçirmiştir. Deniz Hakimiyet Teorisini jeopolitik bilimine kazandıran *Alfred T. Mahan* hayranı olan Roosevelt bu çerçevede Monroe Doktrinini bir adım daha ileriye taşımış ve Washington yönetimi Avrupa ülkelerinin Latin Amerika'ya olası müdahalelerini engellemek için

²¹Çağrı Erhan, "ABD'nin Latin Amerika'ya Bakışını Şekillendiren Ögeler", Latin Amerika Çalıştayı Bildiriler Kitabı, Ed. Ozan Zengin, Ankara 2011, s. 86

²²Bkz. Richard W. Stewart (Ed.), American Military History, Vol. I, 2nd Edition, Center of Military History, Washington, D.C., 2009

²³ Bkz. José Martí, *Nuestra America*, Biblioteca Ayacucho, 3ra edición, Caracas, 2005

askeri güç kullanma ilkesini benimsemiştir. ABD, Latin Amerika coğrafyasında uluslararası ticari ve mali konularda ihtiyaç hasıl olduğunda da güç kullanabilecektir.²⁴ Bu yeni politik yaklaşıma bağlı olarak Washington yönetimi 1903 ve 1932 yılları arasında Latin Amerika'nın farklı ülkelerinde yirmi beş doğrudan askeri müdahale gerçekleştirmiştir.²⁵ Bu müdahaleler ABD açısından daha fazla jeopolitik önem arz eden Orta Amerika ve Karayip ülkelerinde yoğunlaşmıştır.

ABD'nin doğrudan askeri müdahaleleri II. Dünya Savaşı'nın ardından tüm Latin Amerika coğrafyasına yayılmakla birlikte 1946-1989 yılları arasında sadece dokuz askeri müdahaleye başvurulduğu görülmektedir.²⁶ Yüzyılın ikinci yarısında Latin Amerika'da gerçekleştirilen askeri müdahalelerin azalmasını Soğuk Savaş'ın ortaya çıkardığı konjonktürel çerçeve ile uluslararası güç mücadelesi ilişkilerine bağlamak mümkündür. Öte yandan, istisnai durumlar hariç uluslararası ilişkilerde kuvvet kullanılması ve kullanma tehdidinde bulunulmasının Birleşmiş Milletler Antlaşması tarafından yasaklanması da bu bağlamda belirleyici olmuştur.²⁷ Ayrıca, başta Guatemala örneği olmak üzere Latin Amerika'da askeri müdahaleden ziyade farklı yöntemlerle dış politika amaçlarına ulaşılması gayretleri Eisenhower'ın Soğuk Savaş'taki mücadeleyi daha ucuz yöntemlerle sürdürmeyi esas alan "Yeni Bakış Politikası" ile doğrudan ilişkilendirilir. Bu çerçevede "örtülü operasyonlar" uygun bir seçenek teşkil etmektedir.²⁸

Blok çatışmalarının diğer aktörü SSCB'nin Latin Amerika da nüfuz kazanacağı ve böylesi bir durumun ABD çıkarları ve güvenliği açısından tehdit oluşturacağı algısı Washington yönetiminin Soğuk Savaş'ta bu coğrafyaya yönelik politikalarının esas belirleyicisi olmuştur. Bu bağlamda ABD, 1823 yılından itibaren ilke edindiği "Avrupa devletlerini Latin

²⁴ John Charles Chasteen, a.g.e., s. 230-232

²⁵ Zoltan Grossman, "From Wounded Knee to Syria: A Century of US Military Interventions", <http://academic.evergreen.edu/g/grossmaz/interventions.html>, Erişim Tarihi: 20.11.2016; ABD'nin Latin Amerika'ya yönelik müdahalelerinin 1932 yılından sonra kesintiye uğramasının nedeni Başkan Franklin Delano Roosevelt'in 1933 yılında Kongreye yolladığı bir mesajla bu coğrafyayı hedef alan müdahaleci Amerikan politikalarının sona erdiğini ilan etmesidir. Bkz. Çağrı Erhan, a.g.m., s. 92

²⁶ Zoltan Grossman, "From Wounded Knee to Syria:", a.g.m.

²⁷ Birleşmiş Milletler Antlaşması 1945, Md. 2/4, <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/3-30.pdf>, Erişim Tarihi: 07.01.2017

²⁸ Alan McPherson, Encyclopedia of U.S. Military Interventions in Latin America, Vol. I, ABC CLIO, USA, 2013, s. 19, 20

Amerika'dan uzak tutma" politikasını bu kez 20. yüzyılın ikinci yarısında Sovyetler Birliği'ne karşı yeni yöntemlerle ve daha kapsamlı bir çerçevede sürdürmek durumundadır. Bu bağlamda ABD, yeni oluşan uluslararası düzende dış politika hedeflerini gerçekleştirme yönteminde stratejik değişikliğe giderek bazı durumlarda askeri güç kullanmak yerine bunun etki gücüne ulaşabilecek hatta geçebilecek örtülü eylemleri bir dış politika bileşeni haline getirmiştir. Bu dönemde ABD Latin Amerika coğrafyasındaki dış politika hedeflerine daha çok örtülü faaliyetler yoluyla ulaşmaya çalışmıştır.

ÖRTÜLÜ OPERASYONLAR

Literatürde örtülü faaliyet, örtülü eylem, kirli operasyon, kara operasyon, örtülü savaş ve kirli savaş olarak da geçen örtülü operasyonlar diplomasi ile savaş arasındaki gri alanda konumlandırılmaktadır. "örtülü" sözcüğüne atfen, bu kapsamda gerçekleştirilen faaliyetlerin gizlilik niteliği olmakla birlikte asıl belirleyici olan faaliyeti gerçekleştiren aktörün perde gerisindeki varlığıdır. Böylesi bir mevcudiyet çoğunlukla gizli kalmamakla birlikte, bahse konu aktör örtülü operasyondaki rolünü kabul etmeyecek ve örtülü faaliyete bağlı olarak ortaya çıkacak siyasi ve hukuki sorumlulukları üstlenmeyecektir. Bu durum geçmişten günümüze birçok bölgesel ve küresel aktörü, istihbarat örgütleri ile bunların kontrolündeki uluslararası sivil toplum kuruluşları, küresel şirketler ve hedef coğrafyadaki vekil aktörler aracılığı ile örtülü faaliyet gerçekleştirmeye yönlendirmiştir. Örtülü operasyonları cazip kılan diğer bir etken de askeri güç kullanma seçeneğine göre oldukça düşük maliyetli olmasıdır.

Örtülü operasyonlarla ilgili literatür daha çok ABD kaynaklıdır ve ABD Savunma Bakanlığı tarafından hazırlanan Askeri ve Müşterek Terimler Sözlüğünde örtülü operasyonların en sade ancak azami kapsayıcı bir tanımı verilmektedir. Buna göre örtülü operasyonlar; "destekleyenin kimliğini gizli tutacak ya da ona makul bir inkâr imkânı sağlayacak şekilde planlanan ve icra edilen operasyonlardır"²⁹. 18 Haziran 1948 tarihli ABD "Özel Projeler Ofisi Hakkında Milli Güvenlik Konseyi Direktifi (NSC 10/2)" ise örtülü faaliyetleri daha detaylı bir tanımla ele almıştır: Direktif örtülü faaliyetleri "... düşman veya dost devlet ve gruplara karşı ABD

²⁹ U.S. Department of Defense, "Dictionary of Military and Associated Terms", Joint Publication 1-02, (2010 (2016): 61), s.61, http://www.dtic.mil/doctrine/new_pubs/jp1_02.pdf, Erişim Tarihi: 30.09.2016

sorumluluğunun yetkisiz kişilerce bilinmeyeceği ya da ortaya çıkarıldığında ABD hükümetinin sorumluluğu reddedebileceği şekilde planlanan ve icra edilen her türlü faaliyet” olarak tanımlamaktadır.³⁰ ABD Kongresi tarafından hazırlatılan ve 26 Nisan 1976 tarihinde sunulan “Church Raporu”nda ise CIA’nın kullandığı örtülü faaliyet tanımına yer verilmiş ve bu faaliyetler “ABD dış politikasının desteklenmesi amacıyla yabancı devlet, örgüt, kişi ve olayları etkilemek için tasarlanan herhangi bir gizli operasyon ya da faaliyet” olarak aktarılmıştır.³¹

Örtülü faaliyetler 20. yüzyıl icadı olmamakla birlikte iki dünya savaşı ve ardından devam eden Soğuk Savaş döneminde küresel aktörlerin rakiplerine üstünlük sağlamak amacıyla sıklıkla başvurdukları bir mücadele vasıtası haline gelmiştir. Örtülü faaliyetlerle, hedef ülke yönetimlerinin ekonomik, politik ve askeri bakımdan etkilenmelerinin yanı sıra çeşitli girişimlerle istikrarsızlaştırılmalarına çalışılmıştır. Öte yandan, üçüncü ülkeler de zaman zaman hedef ülkeyi etkileme amacına yönelik olarak örtülü operasyonlara sahne olmuştur.

İki büyük savaş ve ardından Soğuk Savaş’ın yaşandığı 20. yüzyılda Almanya,³² İngiltere³³ ve ABD gibi aktörlerin bu türden faaliyetlerinde artış olduğu dikkat çekmektedir.³⁴ ABD örneğinde taktik ve stratejik hedeflerin ele geçirilmesi amacıyla örtülü faaliyetlere başvurma seçeneği neredeyse

³⁰ “National Security Council Directive on Office of Special Projects (NSC 10/2)”, June 18, 1948, s. 714 <https://www.scribd.com/document/115988353/National-Security-Council-Directive-on-Office-of-Special-Projects-NSC-10-2-June-18-1948>, Erişim Tarihi: 23.12.2016

³¹ US Senate Final Report, “Foreign and Military Intelligence” Book 1, April 26, 1976, Washington, s. 141, http://www.intelligence.senate.gov/sites/default/files/94755_1.pdf, Erişim Tarihi: 16.09.2016

³² Bkz. Stanley E. Hilton, Hitler’s Secret War in South America 1939-1945, Ballantine Books, New York, 1982 ve David P. Mowry, German Clandestine Activities in South America in World War II, <https://www.nsa.gov/news-features/declassified-documents/cryptologic-histories/assets/files/german-clandestine-activities.pdf>, Erişim Tarihi: 20.12.2016 ve Thomas Boghardt, Spies of the Kaiser, Palgrave Macmillan, Great Britain 2004

³³ Bkz. Thomas E. Mahl, Desperate Deception: British Covert Operations in the United States, 1939-44, Brassey’s Inc., 1998 ve Jonathan Bloch & Patrick Fitzgerald, British Intelligence and Covert Action: Operations in Africa and the Middle East from 1945 to the Present, Junction Bks., 1983

³⁴ US Senate Select Committee Interim Report, “Alleged Assassination Plots Involving Foreign Leaders”, 94th Congress, 1st session, Report Number 94-465, November 20, 1975, <http://www.intelligence.senate.gov/sites/default/files/94465.pdf>, Erişim Tarihi: 06.01.2017 ve US Senate Select Committee Staff Report, “Covert Action in Chile”, 94th Congress, 1st Session, US Government Printing Office, Washington, 1975, <http://www.intelligence.senate.gov/sites/default/files/94chile.pdf>, Erişim Tarihi: 06.01.2017

devletin kuruluşuna kadar uzanır. I. Dünya Savaşı'nın ardından Uluslararası İlişkilerde İdealizm ekolünün temsilcisi kimliğiyle öne çıkan Woodrow Wilson'un başkanlığı döneminde dahi örtülü faaliyetlerin ABD dış politikasının bir vasıtası olarak kullanılması dikkat çekicidir.³⁵ Soğuk Savaş şartlarında ABD tarafından gerçekleştirilen örtülü operasyonlar sistematik hale gelmiş ve daha ziyade Sovyetler Birliği ile mücadele amacına yöneltilmiştir. Bu çerçevede, ülke dışında istihbarat toplamaktan sorumlu Merkezi Haber Alma Teşkilatı'na 1947 yılında örtülü operasyon yapma yetkisi verilmiştir.³⁶ ABD iç hukuku açısından yasal kabul edilen örtülü operasyonların uluslararası hukuka aykırılık teşkil ettiği aşikardır.³⁷ Zira, muhtemel vahim sonuçları bir tarafa, sadece örtülü eylemler gerçekleştirilmekle bile diğer devletlerin iç işlerine karışılması ve egemenlik haklarına zarar verilmesi gibi evrensel hukuk ilkelerinin ihlali söz konusudur.

Örtülü operasyonların kapsamı konusunda yukarıda adı geçen "Özel Projeler Ofisi Hakkında Milli Güvenlik Konseyi Direktifi" bazı detaylara yer vermektedir. Direktife göre; "propaganda, ekonomik savaş, sabotaj, karşı sabotaj, tahrip ve tahliye tedbirleri gibi "önleyici" faaliyetler ile düşman devletlere karşı yeraltı direniş örgütleri, gerillalar ve mülteci kurtarma gruplarına yardımların yanı sıra komünist karşıtı yerel birimlere destek içeren yıkıcı herhangi bir faaliyet" örtülü eylemler arasında yer almaktadır.³⁸Yayımlandığı tarih (1948) itibarıyla direktifte geçen "komünist karşıtı" vurgu dikkat çekmektedir.

Church Raporu'nda da örtülü operasyonlara dair detaylı tespitler yapılmıştır. Rapora göre bu operasyonlar propaganda, paramiliter (yarı askeri) ve ekonomik faaliyetler ile yabancı siyasi partiler, basın kuruluşları ve işçi örgütlerinin desteklenmesi gibi girişimleri kapsamıştır. 1951-1975 yılları arasında gerçekleştirilen psikolojik, siyasi ve paramiliter niteliği haiz binlerce küçük, orta ve büyük çaplı örtülü operasyon kimi gelişmiş Batı

³⁵Bkz. John J. Carter, *Covert Operations as a Tool of Presidential Foreign Policy in American History from 1800 to 1920*, The Edwin Mellen Press, U.S.A., 2000, s. 183-197

³⁶ Daniele Ganser, "The CIA in Western Europe and the Abuse of Human Rights", *Intelligence and National Security*, Vol.21, No.5, October 2006, pp.760-781, s. 760

³⁷ Daniele Ganser, a.g.m., s. 760; Ancak ABD iç hukuku açısından dahi örtülü operasyonlar ihlal ve sınır aşımı nedeniyle Kongre soruşturmalarına konu olmuştur.

³⁸ National Security Council Directive (NSC 10/2), s.714

devletleri ile az gelişmiş Asya, Afrika ve Latin Amerika'daki "hedef ülkelere" yöneltmiştir.³⁹

Örtülü operasyonlar vasıtasıyla hedef ülkelerdeki rejimleri değiştirmeyi amaçlayan ABD⁴⁰ Latin Amerika ülkelerinden Venezuela'da 1948 ve 2002, Haiti'de 1950, 1959 ve 1991, Guatemala'da 1954 ve 1982, Küba'da 1961 ve 1962, Ekvador'da 1963, Dominik Cumhuriyeti'nde 1963, Brezilya'da 1964, Arjantin'de 1966 ve 1976, Şili'de 1973, Uruguay'da 1969 ve 1973, Nikaragua'da 1979, 1981 ve 1990, Honduras'ta 1980 ve 2009, El Salvador'da 1980,⁴¹ Bolivya'da 1964⁴² ve Panama'da 1989 yılında bu türden operasyonlar gerçekleştirmiştir.⁴³ Bu dönemde Latin Amerika genelinde örtülü operasyonların sayısında artış olduğu görülmektedir. Zira, Latin Amerika II. Dünya Savaşı'nın ardından oluşan konjonktürde bloklar arası süper güç ilişkilerinin sürdürülmesi ve SSCB'nin ABD'nin etki alanından uzak tutularak "tehditlerin bertaraf edilmesi" bakımından önem kazanmıştır. Öte yandan bahse konu coğrafya, ABD'nin küresel güç iddiasını gerçekleştirme ve bu statüsünü sürdürme maksadına matuf dış politikasında belirgin bir önceliğe yükselmiştir.⁴⁴ ABD tarafından küresel hegemonyasının başlangıç alanı olarak görülen Latin Amerika 20. yüzyıl itibarıyla darbe-yoğun bir bölge olarak da dikkat çekmektedir. İlginç olan ise bu coğrafyada meydana gelen askeri darbelerin Soğuk Savaş'ın en sıcak yaşandığı 1960-1970 yılları döneminde zirve yapmış olmasıdır.⁴⁵

³⁹ US Senate Final Report, "Foreign and Military Intelligence", s. 142 ve Mark Zepezauer, CIA'nın Büyük Operasyonları, Kaynak, 2. Baskı, Çev. Hasan Böğün, İstanbul 2001, s. 12

⁴⁰ Jaechun Kim, "Motivations of US Covert Action in Guatemala: External or Internal Constraint", The Korean Journal of International Studies, Vol:8, No:2 (255-275), 2010, s. 257

⁴¹ Henry Suárez, Intervenciones de Estados Unidos en América Latina, Manifiesto Press, 1ra Edición, 2010

⁴² Bkz. Thomas C. Field Jr, "Ideology as Strategy: Military-Led Modernization and the Origins of the Alliance for Progress in Bolivia", Diplomatic History, Vol: 36, No 1, 147-183, s. 147

⁴³ John Prados, "Covert Operations" <http://www.encyclopedia.com/social-sciences-and-law/law/crime-and-law-enforcement/covert-operations>, Erişim Tarihi: 23.12.2016

⁴⁴ Nixon döneminde 1971 yılında ABD yönetimi Şili'de Allende'yi devirmeyi hesaplarken Ulusal Güvenlik Konseyi "ABD Latin Amerika'yı kontrol edemezse dünyanın başka herhangi bir yerinde başarılı bir düzen kurmayı bekleyemez" değerlendirmesini yapıyordu. Bkz. Noam Chomsky, "Militarizing Latin America", August 30, 2009, <https://chomsky.info/20090830/>, Erişim Tarihi: 21.11.2016

⁴⁵ Bkz. <http://www.jonathanmpowell.com/coup-detat-dataset.html>, Erişim Tarihi: 23.12.2016

Klasik hükümet darbeleri teorik olarak bazı faktörlere bağlı olarak incelenmiştir. Bu bağlamda makro sosyal ve ekonomik değişkenler ile ordu kurumunun yapısal özelliklerinin yanı sıra askeri elitler ile darbeye iştirak edenlerin kişisel psikolojik nitelikleri referans alınmıştır. Öte yandan 1960'lı yıllarda -özellikle Afrika Kıtası esas alınarak- yapılan çalışmalarda darbeler; sömürü olma geçmişine, bulaşma (*komşu ülkede gerçekleşen darbelerin etkileyebileceği*) teorisi ve zaman (*bağımsızlığını yeni elde etmiş ülkelerin darbelerle karşı hassas olduğu*) teorisine dayanarak açıklanmaya çalışılmıştır.⁴⁶

Hükümet darbeleri konusundaki literatürden yola çıkılarak geliştirilen “Çok Değişkenli Yaklaşım” ise genel sosyoekonomik değişkenler (*nüfus, nüfus artış hızı, kentleşme, yönetimde merkeziyet, okuma yazma oranı, kitle iletişim şartları, ekonomik gelişmişlik düzeyi, ekonomik büyüme*) ve askeri değişkenlerin (*askerin genel nüfusa oranı, askeri yapının büyüklüğü, Polis teşkilatının büyüklüğü, savunma bütçesi, savunma harcamaları ve ekonomi*) yanı sıra harici faktörleri (*harici aktörlerin darbeyi cesaretlendirebileceğini*) de içermektedir.⁴⁷ Bununla birlikte, sosyoekonomik ve/veya askeri değişkenlerin bir hükümet darbesine yol açmayacak nitelikte olması durumunda bile güçlü harici etkilerin darbeyi kışkırtabilmesi ihtimali söz konusudur. Bu bağlamda incelendiğinde özellikle II. Dünya Savaşı'nın ardından yoğunlaşan örtülü faaliyetlerden bir kısmının darbelerle sonuçlandığı dikkat çekmektedir. Guatemala, Küba ve Şili ABD'nin istihbarat teşkilatı ve/veya uzanımları vasıtasıyla bu türden örtülü faaliyet gerçekleştirdiği üç önemli örnektir.

LATİN AMERİKA'DA ÖRTÜLÜ OPERASYONLAR

Guatemala

Guatemala CIA'nın Soğuk Savaş döneminde örtülü operasyon deneyimini artırdığı ve bu konuda “model” geliştirdiği bir ülkedir. Orta Amerika'da Atlas Okyanusu ve Büyük Okyanusa kıyısı olan bu ülke jeopolitik konumu ile dikkat çekmekte ve Orta Amerika ile Karayipler çanağındaki diğer ülkeler gibi ABD'nin etki alanında bulunmaktadır. ABD,

⁴⁶ Alan Wells, “The Coup d'Etat in Theory and Practice: Independent Black Africa in the 1960s”, *The American Journal of Sociology*, Vol. 79, No. 4. (Jan., 1974), pp. 871-887, s. 871-876

⁴⁷ Alan Wells, a.g.m., s. 876-882

çıkarları açısından bu bölgedeki politik ve ekonomik gelişmeleri denetimi altında tutma politikalarını sürdürmüş ve bunun bir örneği olarak CIA tarafından Guatemala’da 1954 yılında bir örtülü operasyon gerçekleştirilmiştir. Bu örtülü operasyonun hedefi ise, Devlet Başkanı *Jacobo Arbenz Guzman* olmuştur.

Jacobo Arbenz 1944 yılında diktatör *Jorge Ubico*’ya karşı gerçekleştirilen “Ekim Devrimi” içerisinde yer almış, daha sonra *Juan José Arévalo* liderliğinde kurulan ve halkçı politikaların uygulanmasına odaklanan hükümette savunma bakanı olarak görev yapmıştır. 1951 yılındaki açık ve adil seçimlerin ardından devlet başkanlığı görevine gelen Arbenz Sovyetler Birliği’ne yakınlık duymaya başlamıştır. Arbenz, selefi Arevalo’nun başlattığı reformları sürdürmüş ve kalkınmacı yaklaşımıyla Guatemala’yı geri kalmışlıktan kurtarma yolunda çaba sarf etmiştir. Bu bağlamda, Guatemala Çalışma Partisi’nin desteği ile hazırlanan toprak reformu kanunu 1952 yılında uygulamaya konulmuş ve toprak oligarşisi kaldırılarak köylüler kolektivizasyona başvurulmadantoprak sahibi yapılmaya çalışılmıştır.⁴⁸

Bu çerçevede; vergi beyan değerleri üzerinden tazminat ödenmesi taahhüt edilerek ABD’li United Fruit Company’nin bir kısım malları da Arbenz hükümeti tarafından kamulaştırılmıştır. Bu gelişme ABD’yi harekete geçirmiş ve Arbenz’in uygulamaya koyduğu reformların diğer Latin Amerika ülkelerine yayılabileceğini, böylelikle bu bölgedeki ABD hegemonyasına karşı bir tehdit oluşturacağını düşünen Eisenhower hükümeti 1953 yılı yazında Arbenz’in örtülü bir operasyonla görevden uzaklaştırılmasına karar vermiştir.⁴⁹ United Fruit Company bağlantılı çıkarları olan ABD Dışişleri Bakanı *John Foster Dulles* ve CIA başkanı olan kardeşi *Allen Dulles* bu kararın alınmasında etkili olmuşlardır.⁵⁰

Demokratik usullerle seçilmesine rağmen ABD tarafından “komünist etkisine girdiği” düşünülen Arbenz’e karşı askeri müdahaleden ziyade örtülü bir operasyon seçeneğine karar verilmesinde Eisenhower’ın Yeni Bakış Politikasının yanı sıra İran’da 1953 yılında Başbakan

⁴⁸ Alan McPherson, a.g.e., s. 18

⁴⁹ Alan McPherson, a.g.e., s. 19

⁵⁰ Henry Suárez, a.g.e., s. 34; Sullivan & Cromwell hukuk firmasının ortağı olan ve firma müşterilerinin çıkarlarını devlet görevleri esnasında da gözetken iki kardeş Zepezauer tarafından “Eisenhower dış politikasının çarları” olarak nitelenmiştir. Bkz. Mark Zepezauer, a.g.e., s.37

Musaddık'a karşı başlatılan ve başarıyla sonuçlanan CIA'nın örtülü operasyonu belirleyici olmuştur. Böylelikle Guatemala'da, açığa çıktığı için iptal edilen "PBFORTUNE" Operasyonu'nun ardından "PBSUCCESS" kod adıyla ikinci bir örtülü operasyon daha başlatılmıştır. Bu operasyonun açık faaliyetlerinin liderliği ise Guatemalalı eski bir albay olan ve bu dönemde Honduras'ta yaşayan *Carlos Castillo Armas'a* verilmiştir. Armas, Arevalo hükümetini yıkma girişimi nedeniyle hapsedilmiş ancak cezaevinden kaçmasının ardından Honduras'a yerleşmiştir. Armas'ın Arbenz rejimi muhalifi olmasının yanı sıra dikkat çeken diğer özelliği ise daha önce Kansas Leavenworth'taki ABD Kara Kuvvetleri Okulu'nda askeri eğitim görmüş olmasıdır.⁵¹

CIA Batı Yarıküre şefi *J. C. Kings* tarafından hazırlanan ve ABD Dışişleri Bakanlığı ile koordine edilen PBSUCCESS Operasyonu ekonomik ve diplomatik faaliyetler ile psikolojik savaş, sabotaj, suikast, darbecilerin eğitilmesi ve paramiliter alt faaliyetlerin⁵² yanı sıra basın üzerinden yapılan algı operasyonlarını da içermiştir. Öte yandan, milliyet işareti belirsiz uçaklar ve paralı askerler de operasyonun belirli safhalarında saldırı ve baskı amacıyla kullanılmıştır.⁵³ Bu örtülü operasyon vasıtasıyla uygulanan baskılar ve geliştirilen hükümet darbesi Guatemala'nın seçilmiş başkanını iktidarı terk etmeye zorlamış ve sonuçta Jacobo Arbenz görevinden uzaklaştırılmıştır. Guatemala'daki bu örtülü müdahale Soğuk Savaş'taki ABD-Latin Amerika ilişkilerinde belirleyici bir dönüm noktası

⁵¹ Alan McPherson, a.g.e., s. 19, 20; Aslında CIA, 1952 yılı Nisan ayında Washington'u ziyaret eden Nikaragua lideri Somoza'nın önerisi ardından Başkan Truman'ın talimatıyla çalışmalara başlanmış ve Eylül 1952'de Guatemala'da "PBFORTUNE" kod adıyla bir operasyon yapılması resmen onaylanmıştır. Arbenz yönetimine karşı CIA'nın üstlendiği örtülü operasyon bazı hükümet yetkilerinin suikastla öldürülmesi, iktidardaki bazı yetkililerin korkutularak sindirilmesi ve Guatemalalı sürgünlerin suikast timleri olarak eğitilmesi gibi alt faaliyetleri içeriyordu. Somoza'nın iktidarda olduğu Nikaragua ile Honduras gibi iki komşu ülkenin ise asilere hava desteği sağlaması planlanıyordu. Bu operasyonun planlaması sadece bir ay sürmüştü, ancak açığa çıkmasıyla sona erdirilmiştir. Bkz. Gerald K. Haines, "CIA and the Guatemala Assassination Proposals, 1952-1954 (S)", CIA History Staff Analysis, June 1995, s. 1, 2; <http://nsarchive.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB4/docs/doc01.pdf>, Erişim Tarihi: 27.11.2016; Ayrıca 1954 yılında Guatemala Hükümetinin Sovyetler Birliği ile ilişkilendirilmesi ve bu çerçevede suçlanması amacıyla CIA tarafından "WASHTUB" adı altında bir "sahte bayrak" operasyonu da tasarlanmış ve Nikaragua'ya Sovyet silahları gizlenmiştir. Bkz. T. Jeremy Gunn, *Spiritual Weapons*, Greenwood Publishing Group, USA, 2009, s. 219

⁵² Gerald K. Haines, a.g.r., s. 4; Burada belirtilen diplomatik faaliyetlerden Guatemala Hükümeti ile değil, Arbenz yönetimine karşı olan ve ABD müttefiki diğer Orta Amerika ülkeleri ile sürdürülen faaliyetler anlaşılmaktadır.

⁵³ Mark Zepezauer, a.g.e., s. 38

olmuştur. Bu bağlamda “Arbenz Vakası”nın dili, argümanları ve teknikleri CIA tarafından Küba, Brezilya, Dominik Cumhuriyeti ve Şili’de de kullanılmıştır.⁵⁴

Küba

Latin Amerika’daki örtülü operasyonların diğer önemli sahnesi ise Küba’dır. Bu ülkede “26 Temmuz Hareketi” tarafından 1956 ve 1959 yılları arasında sürdürülen silahlı mücadele sonucunda Batista iktidarına son verilerek Fidel Castro liderliğinde yeni bir döneme adım atılmıştır. Bu gelişme salt Batista iktidarının sona erdirilmesi değil aynı zamanda bir rejim değişikliği anlamına da geliyordu. Bununla birlikte Castro yönetimince Batista’nın sıkı müttefik olduğu ABD’ye yönelik sürdürülen kontrollü yaklaşım çerçevesinde bu ülke ile köprüleri tamamen atmama yönündeki eğilim Washington nezdinde karşılık bulmamıştır.

Aslında Washington yönetimi 1957 yılından itibaren Castro’ya suikast seçeneğini değerlendirmeye başlamıştır. Bunu ilk dile getiren ABD’nin Küba’daki büyükelçisi *Arthur Gardner* olmuştur.⁵⁵ Öte yandan ABD, müttefiki Batista’nın Havana’yı terk ettiği 1958 yılı Aralık ayının son günlerinde Fidel Castro’nun neredeyse kesinleşmiş zaferini engelleme yollarını aramıştır.⁵⁶ ABD, Küba’nın yeni yönetimini 7 Ocak 1959’da tanımakla birlikte bu iktidarı devirmek için faaliyetlerini sürdürmüştür. Aynı yıl şubat ayı içerisinde Castro’ya suikast düzenleme amacıyla küçük bir uçakla Küba’ya gelen ABD vatandaşı *Allen Mayerya* kalanmıştır.⁵⁷ Ayrıca 1959 yılından itibaren ABD üslerinden kalkan ve Amerikan pilotlarının da görev aldığı hava akınlarında Küba’daki bazı şeker kamışı tarlaları ve şeker üretim tesisleri yakılarak tahrip edilmiştir.⁵⁸ CIA’nın

⁵⁴ Roberto García Ferreira, “La cia y el exilio de Jacobo Árbenz”, *Perfiles Latinoamericanos*, Julio-Diciembre, pp. 59-82, 2006, s. 60

⁵⁵ The Cuban Missile Crisis: A Chronology of Events, http://nsarchive.gwu.edu/nsa/cuba_mis_cri/590101_620919%20Chronology%201.pdf, s. 348, Erişim Tarihi: 28.11.2016

⁵⁶ Salim Lamrani, *The Economic War Against Cuba*, Monthly Review Press, New York, 2013, s. 17

⁵⁷ Jane Franklin, *Cuba and the United States*, Ocean Press, 6th Printing, New York, 2006, s. 18, 19

⁵⁸ Jane Franklin, a.g.e., s. 23-25

Castro'ya karşı planladığı ilk suikast girişimi ise 16 Ağustos 1960 tarihinde başarısız olmuştur.⁵⁹

Öte yandan ABD, Küba'ya karşı 1960 yılında ekonomik ambargo uygulamaya başlamıştır. J. F. Kennedy döneminde yaptırımların kapsamı genişletilerek adayı tamamen izole etmek amacıyla 3 Şubat 1962 tarihinden itibaren topyekûn ambargo kararı alınmıştır. Castro yönetimini hedef alan ABD tarihinin bu en kapsamlı yaptırım programı doğal olarak Kübalıların günlük yaşamını başta sağlık olmak üzere ciddi düzeyde etkilemiştir.⁶⁰ Süreç içerisinde iki devlet diplomatik ilişkilerini keserek 1961 yılında büyükelçiliklerini karşılıklı olarak kapatmışlar ve dolaylı diplomasi uygulamasına geçmişlerdir.⁶¹ ABD tarafından uygulanan ekonomik ve siyasi ambargo vasıtasıyla Küba üzerinde baskı kurularak Castro iktidarının sona erdirilmesi amaçlanmıştır. Bu yönde Küba'ya yönelik uygulanan Amerikan dış politikasının desteklenmesi maksadıyla eş zamanlı olarak CIA tarafından Castro'ya karşı planlanan suikast girişimleri ve diğer örtülü operasyon faaliyetleri de yoğunlaşmıştır.

Küba'nın yeni yönetimine karşı uygulanacak örtülü operasyonlar için ABD'nin elinde İran ve Guatemala gibi iki başarılı deneyim vardır. Adı geçen ülkelerdeki liderler CIA'nın bir şekilde dâhil olduğu hükümet darbeleri vasıtasıyla devrilmişlerdi. ABD bu girişimlerini "komünizmin yayılmasının önlenmesi" gerekçesiyle meşrulaştırırken bahse konu iki başarılı deneyim ABD'nin stratejik çıkarlarının tehlikede olduğu yerlerde kullanılabilecek modelleri oluşturunuyordu.⁶²

Castro yönetiminin ilk yıllarında ABD tarafından Küba'ya karşı gerçekleştirilen iki örtülü operasyon dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki Guatemala deneyimlerinden yola çıkılarak neredeyse aynı formatta planlanan Domuzlar Körfezi İşgali, diğeri ise bu operasyonun başarısız olmasının ardından tasarlanan Mongoose Operasyonu (Operación Mangosta)'dur. "Küba Projesi" olarak da bilinen Mongoose Operasyonu

⁵⁹ The Cuban Missile Crisis: A Chronology of Events, s. 348, http://nsarchive.gwu.edu/nsa/cuba_mis_cri/590101_620919%20Chronology%201.pdf, Erişim Tarihi: 05.01.2016

⁶⁰ Salim Lamrani, a.g.e., s.13, 14

⁶¹ Ricardo Domínguez Guadarrama, "Cuba y Estados Unidos: el largo proceso del reconocimiento", Latinoamerica, Mexico 2015/1: 53-92, s. 55

⁶² Michael J. Nojeim & David P. Kilroy, Days of Decision, Potomac Books, 1st edition, Washington D.C., 2011, s. 98

süreç ve içerik bakımından Domuzlar Körfezi Operasyonuna göre çok daha geniş kapsamlıdır.

Domuzlar Körfezi işgaline giden süreç Eisenhower'ın 17 Mart 1960 tarihinde CIA Direktörü Allen Dulles'e verdiği "Kübalı sürgünlerin bu ülkeyi işgal etme amacına yönelik olarak teşkilatlandırılması ve eğitilmesi" talimatı ile başlamıştır.⁶³ Başkanlık seçim sürecinde "Komünizme karşı yumuşak bir politika izlemekle" eleştirdiği Eisenhower'ın ardından 1961 yılında ABD başkanı olan Kennedy de CIA'nın Küba'ya yönelik örtülü operasyonlarını ve bu bağlamda CIA tarafından eğitilen Kübalı kaçakların yer alacağı işgale yönelik operasyonu desteklemiştir.⁶⁴ Bahse konu örtülü operasyon, sürgündeki Kübalıların eğitilmesinin yanı sıra Küba'daki Castro rejimi muhaliflerine silah ikmalini de kapsayan bir dizi CIA faaliyetini içermiş ve bir kıvılcımla Küba'daki muhaliflerin ayaklanacağı kabulüne dayandırılmıştır.⁶⁵ İşgale yönelik harekât 15 Nisan 1961'de CIA tarafından görevlendirilen pilotların Küba'ya ait olduğu izlenimi veren uçaklarla Nikaragua'dan kalkarak Küba savunma mevzilerini bombalamalarıyla başlamıştır.⁶⁶ Ardından sürgündeki Kübalılardan oluşan ve "Küba Tugayı" olarak adlandırılan kuvvet 17 Nisan'da kıyıya çıkmış ancak ABD'nin ifşa olma kaygısıyla hava desteği sağlamamasından dolayı kıyıda içeriye ilerleyememiştir. Küba Silahlı Kuvvetleri'nin gerçekleştirdiği harekât sonucunda saldırganlardan 114'ü öldürülmüş, 1189'u ise esir alınmıştır. Bu girişim, beklenenin aksine Küba'da herhangi bir iç kalkışmaya da kıvılcım olmamış⁶⁷ ve "Castro yönetimine karşı beliren mukavemet ülke dışından başlatılacak bir kıvılcımla harekete geçecektir" yaklaşımı çökmüştür.⁶⁸ Sonuç itibarıyla

⁶³ Jane Franklin, a.g.e., s. 25; Aynı kaynağa göre; 1960 yılı Ekim ayında Küba Dışişleri Bakanı tarafından Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nda yapılan konuşmada, CIA'nın sürgünler ile paralı askerleri Küba'ya saldırı amacıyla Guatemala'da eğittiğini duyurmuştur.

⁶⁴ Michael J. Nojeim & David P. Kilroy, a.g.e., s. 98, 99

⁶⁵ Jane Franklin, a.g.e., s. 30 ve L. Britt Snider, *The Agency and the Hill*, Central Intelligence Agency, Washington D.C., 2008, s. 267

⁶⁶ Jane Franklin, a.g.e., s. 39

⁶⁷ L. Britt Snider, a.g.e., s. 267, 268

⁶⁸ Michael Warner, "The CIA's Internal Probe of the Bay of Pigs Affair", s. 34, <https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/kent-csi/vol42no5/pdf/v42i5a08p.pdf>, Erişim Tarihi: 28.11.2016

Domuzlar Körfezi Operasyonu ABD'nin Soğuk Savaş'taki en büyük başarısızlıklarından biri olmuştur.⁶⁹

Domuzlar Körfezi başarısızlığından sonra ABD tarafından Mongoose Operasyonu adıyla daha kapsamlı bir örtülü operasyon tasarlanmış ve bu girişim 1961 Kasım ayından itibaren hükümetin gündemine alınmıştır. Castro'yu devirmek amacıyla planlanmaya başlanan bu operasyona Başkan Kennedy tarafından 30 Kasım 1961 tarihinde onay verilmesinin ardından 1962 Mart ayı başlarında taslak plan ortaya çıkmıştır.⁷⁰CIA'nın yanı sıra Dışişleri ve Savunma Bakanlıkları ile Amerika Enformasyon Ajansının müşterek olarak yürüttüğü Mongoose Operasyonu, Küba'da bir isyan çıkarılmasından ziyade hedef bölgede sağlam istihbarat elde edilmesi, politik, ekonomik ve örtülü faaliyetlere girişilmesi ve ABD müdahalesine imkân veren bir ortamın yaratılması gibi amaçlara odaklanmıştır.⁷¹

Yapılan planlamaya göre bu operasyonun ilk safhası için propaganda, psikolojik faaliyetler, yönetime karşı gerilla faaliyetleri, hassas hedeflere sabotaj, ayaklanmaya tahrik gibi eylem ve faaliyetler tasarlanmıştır. İkinci safha ise Batı yarı küresinin bir (Doğu) Blok devleti olarak nitelenen Küba'dan "korunması" amacına yönelik olarak Castro'nun iktidardan uzaklaştırılması için ekonomik, politik ve psikolojik tüm baskı tedbirlerinin uygulanmasını, Kübalıların Castro'ya karşı çıkışlarının ve nihai olarak askeri güç kullanılması gibi hususları kapsamaktadır.⁷² Operasyon CIA'nın yetki alanında olmakla birlikte güven sorunlarından dolayı Başkan Kennedy tarafından "Genişletilmiş Özel Grup" adıyla bir üst denetim yapısı oluşturulmuş ve kardeşi Robert Kennedy de bu grup içerisinde yer almıştır.⁷³Kapsamlı ve uzun vadeli olarak tasarlanmakla

886

⁶⁹ Robert Dallek, "The Untold Story of the Bay of Pigs", Newsweek, 14.08.2011, s. 26. http://nsarchive.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB355/NewsweekMagazine.2011.08.22_26-28.pdf, Erişim Tarihi: 28.11.2016

⁷⁰ The Joint Chiefs of Staff, "Justification of US Military Intervention in Cuba, Unclassified Document (memorandum), 13 March 1962, s. 2, <http://www.dc911truth.org/flyers/11-11-06-handouts/Operation%20Northwoods.pdf> ve Office of the Secretary of Defence, "Review of Operation Mongoose", Unclassified Document (memorandum), 25 July 1962, s. 1, http://nsarchive.gwu.edu/nsa/cuba_mis_cri/620725%20Review%20of%20Op.%20Mongoose.pdf ve Jane Franklin, a.g.e., s. 45

⁷¹ Office of the Secretary of Defence, "Review of Operation Mongoose", s. 2, 3

⁷² Office of the Secretary of Defence, "Review of Operation Mongoose", s. 7, 8

⁷³ Ramon Perez Cabrera, El Poder Revolucionario, Lulu.com, 2009, s.101

birlikte Mongoose Operasyonu Ekim 1962'deki Füzeler Krizi'nin ardından ortaya çıkan yeni konjonktürel duruma uyum sağlama mülahazaları çerçevesinde Başkan Kennedy tarafından iptal etmiştir.⁷⁴Bu operasyon da nihai hedef olarak belirlenen "Castro rejiminin devrilmesi" amacına ulaşamamış ancak CIA'nın Küba'daki örtülü faaliyetleri sonraki yıllarda da devam etmiştir. Bu maksatla her türlü vasıtanın kullanıldığı, örneğin Castro'ya suikast için mafya elemanlarıyla dahi iş birliği yapıldığı, hatta biyolojik sabotajlara dahi başvurulduğu ortaya çıkmıştır.⁷⁵

Şili

ABD'nin Latin Amerika'da örtülü operasyon gerçekleştirdiği bir diğer ülke de Şili'dir.Bu tür faaliyetler vasıtasıyla Şili'de 1958 ve 1964 yıllarında yapılan seçimler etkilenmiş,⁷⁶*Jorge Alessandri* ve *Eduardo Frei Montalva* iktidarları döneminde "Kalkınma için İttifak" projesi kapsamında önemli yatırımlar yapılmıştır.⁷⁷Ayrıca, ABD'nin 1965 yılında ordu destekli olarak gerçekleştirmeyi amaçladığı ve Şili'deki devrimci süreci araştıran "Camelot Planı" bu ülke tarihinin en büyük projelerinden biri olarak dikkat çekmektedir.⁷⁸ Bu proje; Şili vatandaşlarının muhtemel bir sol iktidara yönelik hassasiyetlerini belirleme, bir iç savaşı engelleme ve askeri bürokrasinin hareket tarzlarını garanti altına alma gibi bileşenleri içeren sosyoloji ve casusluğun mükemmel bir karışımı olarak öne çıkmıştır.⁷⁹

Örtülü faaliyetler ABD'nin Şili'ye yönelik dış politikasının "temel bileşeni" olmuştur. Washington yönetimlerinin Latin Amerika'da yürüttüğü örtülü operasyonları inceleyen Church Komitesi'nin bir raporuna göre ABD'nin 1963-1973 yılları arasında Şili'deki varlığı "kapsamlı ve sürekli faaliyetleri" içermektedir. CIA bu ülkedeki 1964 seçimlerini etkilemek amacıyla üç milyon dolar harcarken 1970 ve darbenin gerçekleştiği 1973 yılları arasında örtülü faaliyetler için yapılan harcama

⁷⁴ Michael A. Turner, *Historical Dictionary of United States Intelligence*, Rowmann & Littlefield, 2nd Edition, USA, 2014, s. 167

⁷⁵ Mark Zepezauer, a.g.e., s.46

⁷⁶ Mark Zepezauer, a.g.e., s.63

⁷⁷ Alfredo Barra, *Las Dos Caras del Golpe*, Editorial Puerta De Palos, Chile, 2005, s. 11, 12

⁷⁸ Mark Solovey, "Project Camelot and the 1960s Epistemological Revolution: Rethinking the Politics-Patronage-Social Science Nexus", *Social Studies of Science*, Vol. 31, No. 2, *Science in the Cold War* (Apr., 2001), pp. 171-206, s. 171

⁷⁹ Osvaldo Puccio H., "La política exterior del Presidente Allende (reflexiones parciales desde la admiración y el afecto)" *Salvador Allende presencia en la ausencia*, LOM Ediciones/CENDA, 1ra Edición, Santiago, 2008, pp. 119-150, s. 133

sekiz milyon dolara ulaşmıştır. Bu harcamaların karşılığında CIA basit propaganda faaliyetlerinden basın manipülasyonuna, kamuoyu yoklamalarından bazı Şili siyasi partilerinin desteklenmesi ve darbenin hazırlanmasına kadar geniş bir yelpazeye yayılan faaliyetleri gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda bahse konu sekiz milyon dolar muhalefet siyasi partileri, basın kuruluşları ve bazı özel sektör kuruluşlarının finansmanına harcanmıştır. Özel sektöre aktarılan para 1971-1973 yılları arasında özellikle grevcileri desteklemek için kullanılmıştır. CIA, Şili’de yönetim muhalifi bir araştırma kuruluşunu da parasal yardım sağlayarak desteklemiştir.⁸⁰

ABD’nin Şili işlerine müdahil olma kararlılığı bu dönemde belirginleşmiştir. 1969 yılının son günlerinde Washington’da üç ABD’li general Şili Hava Kuvvetleri ataşesi *Gerardo López Angulo*’nun ev sahipliğinde Şilili dört askerle bir akşam yemeğinde bir araya gelmişlerdir. Yemek bu ülkeye bir çalışma ziyareti için gelen Şili Havacılık Okulu Direktörü General *Toro Mazote*’nin onuruna düzenlenmiştir. Yemeğin sonlarına doğru Amerikalı generaller Şilili meslektaşlarına “Eğer ülkelerinde solun adayı Salvador Allende seçimleri kazanırsa ne yapacaklarını” sorduklarında General Mazote’nin cevabı “yakmak zorunda kalsak da La Moneda Sarayı’nı ele geçiririz” olmuştur.⁸¹

Salvador Allende Şili’de demokratik seçimle iktidara gelen ilk sosyalist devlet başkanıdır. 1970 yılındaki başkanlık seçimlerinde en yüksek oy oranına ulaşmasına rağmen mutlak çoğunluğun sağlanamaması nedeniyle başkanın anayasal süreç sonunda Kongre tarafından belirlenmesi gündeme gelmiştir. Ancak, bu dönemde ABD Başkanı Nixon CIA yetkililerine Allende’nin başkanlığa getirilmemesi için ekonomik sabotajdan askeri darbeye kadar gereken her şeyin yapılması yönünde talimat vermiştir.⁸² Zira, Allende’nin 1970’teki seçim başarısı Washington yönetiminde sarsıntılara neden olmuş ve ABD, komünizmin Güney

⁸⁰ US Senate Select Committee Staff Report, “Covert Action in Chile”, s. 1, 2, 29, 51

⁸¹ Gabriel García Marquez, Chile, el Golpe, y los Gringos, s.1 <http://www.omegalfa.es/downloadfile.php?file=libros/chile-el-golpe-y-los-gringos.pdf>, Erişim Tarihi: 04.12.2016; Aynı kaynağa göre; bu kehanet kısa bir süre sonra gerçekleşmiş ve yemeğe katılan Şilili askerlerden biri olan General *Ernesto Baeza* 1973 darbesinde bahse konu başkanlık sarayına saldırıyı yönetmiştir.

⁸² J. Samuel Valenzuela & Arturo Valenzuela, “Chile: The Development, Breakdown and Recovery of Democracy”, Latin America: Its Problems and its Promise, Ed. By. Jan Knippers Black, Westview Press, 5th Edition, USA, 2011, s. 503

Yarıküreye sızması tehlikesine karşı harekete geçmiştir.⁸³Salvador Allende'nin 24 Ekim 1970 tarihinde Kongre'de yapılan oylama sonucunda başkanlığa seçilmesinin⁸⁴ ardından CIA Şili'deki çabalarını artırmış ve Nixon'un emriyle başlatılan örtülü faaliyet vasıtasıyla Allende'ye karşı bir hükümet darbesi doğrudan kışkırtılmaya çalışılmıştır. Şili ordusu komutanı General *René Schneider* bu dönemde kaçırılıp öldürülmüş ancak bu gelişme darbe girişiminden öteye gidememiştir. Ne var ki, hükümet darbesi için ciddi bir engel olduğu düşünülen General Schneider böylelikle saf dışı bırakılmıştır.⁸⁵

Böylesi bir iklimde Allende hükümetini oluşturan koalisyon demokratik özgürlükleri ve anayasal prosedürleri korumakla birlikte sosyalizme geçiş konusundaki programı üzerinde çalışmaya başlamıştır. Bu arada Kongre'nin tam ittifakıyla ABD çıkarlarının hâkim olduğu bakır madenleri millileştirilmiştir. Finansal ve endüstriyel alanda devletleştirme çabalarının yanı sıra toprak reformu çalışmalarına başlanmıştır. Öte yandan, düşük gelirli gruplara öncelik verilerek maaş ve ücretlerin artırılması, fakir bölgelerde sosyal hizmetlerin geliştirilmesi de bu hükümetin öncelikli projeleri arasında yer almıştır.⁸⁶

Bununla birlikte, ABD'nin ekonomik istikrarsızlaştırma programının da belirleyici etkisiyle⁸⁷Allende hükümeti ilk yılından sonra ekonomi yönetiminde başarılı bir grafik çizememiştir. Gelir dağılımının yeniden düzenlenmesi talebi ciddi düzeyde artırmış ancak yeni ekonomik yapılanma bu talebi karşılayamamıştır. Bunun yerine para basılması yoluna gidilmesiyle yükselen enflasyon gelir dağılımı düzenlemesini bozmuş ve reel ücretleri 1970 yılı seviyelerinin altına düşürmüştür.⁸⁸Temel maddelere ulaşımında yaşanan sorunlar ve yoğun propaganda kampanyaları da bu sürece eklenince Allende yönetimine karşı hoşnutsuzluk ortamı gelişmeye başlamıştır.

⁸³ Alfredo Barra, *Las Dos Caras del Golpe*, Editorial Puerta De Palos, Chile, 2005, s. 11

⁸⁴El Mercurio, 25 de Octubre de 1970, s. 1

⁸⁵ Mark Zepezauer, a.g.e., s.63 ve US Senate Select Committee Staff Report, "Covert Action in Chile", s. 2

⁸⁶ J. Samuel Valenzuela & Arturo Valenzuela, a.g.m., s. 504

⁸⁷ Mark Zepezauer, a.g.e., s.63, 64

⁸⁸ Paul N. Rosenstein Rodan, "Why Allende Failed", *Challenge*, Vol. 17, No.2, (May-Jne 1974), pp. 7-13, s. 1, 7

Bununla birlikte muhalefet 1973 yılı Mart ayında yapılan parlamento seçimlerinde Allende'yi görevden uzaklaştıracak üçte iki çoğunluğu sağlayamamış ve bu durum karşıt cephede ciddi bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Böylelikle bir askeri darbe ihtimali de görece güçlenmiştir.⁸⁹Bu dönemde CIA güdümlü ve destekli sokak gösterileri ve grevlerin yanı sıra, medya kampanyaları, Marksistlerle ilgili yayılan gerçek dışı şiddet hikâyeleri, ordunun tasfiye sürecinden geçirileceği gibi söylentilerin hâkim olduğu kara propaganda faaliyetleri, sabotajlar, kundaklama ve terör eylemleriyle⁹⁰toplumda endişe ve kargaşa yaratılmasına, kamuoyunun yönlendirilmesine ve devlet yönetiminin istikrarsızlaştırılmasına çalışılmıştır.

Bu şartlarda 11 Eylül 1973 tarihinde gerçekleştirilen askeri darbe Şili siyasal hayatında ciddi bir değişime neden olmuştur. Şili Silahlı Kuvvetleri ve Milli Polis Teşkilatından oluşturulan askeri cunta “demokrasiyi korumak ve anayasal hükümeti tesis etmek” iddiasıyla yönetimi ele geçirmiştir.⁹¹ Hükümet darbesinde Silahlı Kuvvetlerin aşırı sağcı unsurları öncü rol üstlenmişler ve Devlet Başkanı Salvador Allende öldürülmüştür.⁹² Hazırlanmasından gerçekleştirilmesine kadar Şili'deki darbeye Nixon ve Kissinger ikilisinin belirleyici rolleri dikkat çekmektedir.⁹³ Öte yandan, Church Komitesi'nin 1975 yılı raporunda; ABD yönetiminin Salvador Allende'ye karşı gerçekleştirilen darbe girişiminde doğrudan dahli olduğuna dair kanıta ulaşamadığı değerlendirmesi yapılmakla birlikte,ABD'nin 1970 yılında Şili'de bir hükümet darbesini teşvik etmeye çalıştığı, Washington yönetiminin başkanlığa gelen Allende'ye karşı açık ve örtülü politikalar benimsediği, CIA'nın 1970-73 döneminde Şili'de birçok örtülü faaliyet gerçekleştirdiği, ABD'li yetkililerin 1973 darbesini gerçekleştiren askerler ile istihbarat temasını sürdürmüş oldukları, CIA'nın bu ülkede aşırı şiddet taraftarı sağcı bir grubu desteklemesinin yanı sıra Allende hükümetine muhalif tüm unsurlarla teması ve desteği olduğu tespitleri yer almıştır.⁹⁴

⁸⁹ Luis Corvolán, *El Gobierno de Salvador Allende*, LOM, 1ra Edición, Santiago 2003, s. 214, 215

⁹⁰ Mark Zepezauer, a.g.e., s.63, 64

⁹¹ J. Samuel Valenzuela & Arturo Valenzuela, a.g.m., s. 509

⁹² Mark Zepezauer, a.g.e., s.64

⁹³ Gladys Marín, “Salvador Allende: 11 Eylül 1973-2003”, *Latin Amerika'da İsyanın Tarihi*, Haz. Sibel Özbudun, Ütopya Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2008, s.410

⁹⁴ US Senate Select Committee Staff Report, “Covert Action in Chile”, s. 2

Örtülü Operasyonlar ve Demokrasi

Örtülü operasyonlar, hedef ülkelerde sadece hayatın olağan akışını bozmakla kalmayıp sosyal, ekonomik ve politik süreçleri olumsuz etkilemiş ve bunlardan hükümet darbesi ile sonuçlananlar çoğunlukla telafi edilemez insani ve fiziki kayıplara neden olmuştur. Soğuk Savaş döneminde Latin Amerika'nın bazı ülkelerinde gerçekleştirilen örtülü operasyonların beslediği darbeler ve darbe sonrası süreçlerin benzer nitelikleri haiz olduğu dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, farklı ülkelerde darbelerle yönetimi ele geçiren cuntaların dış politikalarını sürdürürken inşa edilen tehdit algısıyla hareket ederek "ortak düşmana karşı" kolaylıkla ikili ve çok taraflı bölgesel ittifaklara gidebildikleri, ülke içinde ise baskıcı ve antidemokratik politikalar benimsedikleri görülmektedir. Öte yandan, örtülü operasyonların bir sonucu olan darbelerle demokratik süreçleri kesintiye uğratılan Guatemala ve Şili'nin yeniden demokrasiye geçişlerinde engellerle karşılaşmış ve demokratikleşme süreçleri uzun bir zamana yayılmıştır. Bununla birlikte örtülü operasyonların başarısız olduğu Küba, bahse konu iki ülke ile aynı akıbete maruz kalmamıştır. Guatemala, Küba ve Şili'deki örtülü operasyonlar sonrasında neler yaşandığı birbirleriyle kıyas açısından önem arz etmektedir.

891

Guatemala'da CIA'nın örtülü operasyonu sonucu Arbenz'in devrilmesi ile "on yıllık bahar" olarak adlandırılan dönem de sona ermiştir.⁹⁵ Guatemala'da "işe yarayan" Arbenz'i devirme operasyonunun ardından CIA destekli darbeci Castillo Armas ülkede yönetme iradesini ele geçirmiştir.⁹⁶ Guatemala bu olayın ardından gelen on yıllar boyunca otokratik rejimler tarafından yönetilmiştir.⁹⁷ Guatemala'da gerçekleştirilen hükümet darbesi aynı zamanda Soğuk Savaş döneminde ABD-Latin Amerika ilişkilerinde belirleyici bir dönüm noktası teşkil etmiştir.⁹⁸

Castillo Armas tüm siyasi partileri ve işçi örgütlerini kapatmış, Arbenz döneminde kamulaştırılan topraklar ise eski sahiplerine iade edilmiştir. Armas yönetiminin 24 Ağustos 1954 tarihinde çıkardığı "Komünizme Karşı Önleyici Ceza Kanunu" doğrultusunda 70.000 kişi fişlenerek takibe alınmıştır. Ayrıca tahminen 9.000 kişi tutuklanırken

⁹⁵ Alan McPherson, a.g.e., s. 18

⁹⁶ Mark Zepezauer, a.g.e., s.38

⁹⁷ Mark Zepezauer, a.g.e., s.38

⁹⁸ Roberto García Ferreira, a.g.m., s. 60

yaklaşık 10.000 kişi ülkeden çıkarılmış ve bu dönemde polis ve ordu tarafından işkence uygulamalarına başvurulmuştur.⁹⁹

Guatemala'da devlet yönetiminin askeri bürokrasi ve Ulusal Kurtuluş Hareketi arasında paylaşılmasından kaynaklanan hükümet krizinin patlak verdiği 1957 yılında Armas'ın bir suikast sonucu öldürülmesinin ardından yerine yine ABD tarafından desteklenen General *Miguel Ydigoras Fuentes* geçmiştir. Ancak ülkedeki siyasi ve toplumsal durum gittikçe kötüleşmiştir.¹⁰⁰ Arbenz'e yönelik darbeden kısa bir süre sonra sürgündeki bazı askerler ülkelerine dönerek ABD tarafından desteklenen rejime karşı bir gerilla savaşı başlatmışlardır. Yüksek bedeller ödenen bu savaşın bitmesi ve Guatemala halkının yeniden demokrasiye adım atması için 36 yıl geçmesi gerekmiştir.¹⁰¹ Birbiri ardına gerçekleşen darbe yönetimlerinin sistematik şiddet uygulamaları ve gerilla savaşı nedeniyle yüzbinlerce kişi hayatını kaybetmiş, bir milyon kişi ise yaşadıkları yerlerden uzaklaştırılmışlardır. Bu dönemde birçok kişide kaybolmuş ve kendilerinden bir daha haber alınamamıştır. Bu tür olaylar genel olarak güvenlik güçleri operasyonlarına bağlanmıştır.¹⁰²

Küba'da ise durum daha farklıdır. ABD'nin Küba'yı Sovyetler Birliği'nin Latin Amerika'daki uzantısı olarak kabul etmesine bağlı olarak ortaya çıkan iklim iki ülke ilişkilerinin niteliğini belirlemiştir. Bununla birlikte, Küba'da Castro yönetimini hedef alan örtülü ve açık operasyonlar ile ambargo ve yaptırımlar rejim değişikliğini sağlayamamıştır. Öte yandan Küba'ya karşı ABD'nin 1960'dan itibaren diplomasiden ziyade örtülü operasyonlara başvurması, rejimini güçlendirmeye çabalayan Castro yönetiminde bir tehdit algısı yaratmıştır. Bu bağlamda Küba yönetimi, güçlü komşusundan kaynaklandığını değerlendirdiği tehdit algısına bağlı olarak güvenlikçi politikalara yönelmiştir. Ayrıca, ABD tarafından uygulanan ekonomik ve siyasi ambargo Küba'yı içeride zor durumda bırakırken uluslararası sistemden de izole edilmesine yol açmıştır. ABD'nin

⁹⁹ Hilde Hey, *Gross Human Rights Violations: A Search for Causes*, Martinus Nijhoff Publishers, Netherlands, 1995, s. 34

¹⁰⁰ Hilde Hey, a.g.e., s. 34

¹⁰¹ Silvia Soriano Hernández, "De la dictadura a la revolución de octubre", *Archipelago*, s. 18, <http://www.revistas.unam.mx/index.php/archipelago/article/viewFile/19713/18704>, Erişim Tarihi: 04.12.2016

¹⁰² Patrick Ball, Paul Kobrak, Herbert F. Spirer, *Violencia Institucional en Guatemala*, 1960 a 1996, AAAS, USA, 1999, s. 3, 14, 28

Havana yönetimine karşı benimsediği politikaya uyum sağlayan diğer batı ülkeleri ise Küba'nın "demokratik standartlarını yükseltmek!" yerine bu ülkeyi yalnızlaştırmayı tercih etmiş ve Küba böylesi bir durumda istikametini SSCB'ye çevirmiştir.

Bununla birlikte 1959 yılından sonra Küba halkının da demokratik haklar bakımından sorunlarının olmadığı vebu alanda bazı ihlallerin yaşanmadığı iddia edilemez. Ancak ideolojik kaygılardan uzak ve objektif olarak değerlendirildiğinde, Küba toplumunun örtülü operasyonların yol açtığı hükümet darbelerine maruz kalan diğer Latin Amerika halklarından farklı bir yaşam sürdürdükleri görülmektedir. Küba Castro döneminde bir refah devleti olamamıştır. Bununla birlikte, bu ülkede Guatemala'da olduğu gibi bir iç savaş ve sistematik katliamlar görülmemiş, Şili'de olduğu gibi yaygın öldürme ve işkence olayları ile toplumsal ayrışma ortaya çıkmamıştır.

Şili'de Salvador Allende'ye karşı yapılan darbebu ülkenin demokratik geleneğinde bir kırılmaya neden olmuştur.¹⁰³Allende iktidarının darbe ile sona ermesinin ardından cunta yönetimine muhalefet eden siyasi partiler yasaklanmış, askeri denetim mekanizması üniversitelerde kendini göstermiştir.¹⁰⁴ Darbe esnasında ve sonrasında Şili'de öldürülenlerin sayısı 10 bin ile 20 bin arasındadır. Bu dönemde yaygın işkence uygulamaları ve insan hakları ihlalleri tespit edilmiş, siyasi tutuklular askeri mahkemelerde yargılanmış ve hukuki haklarından mahrum kalmışlardır. Yine bu dönemde sistematik olarak basın hedef alınmış ve sansür uygulanmıştır.¹⁰⁵Cunta lideri olarak öne çıkan Pinochet'nin hüküm sürdüğü yıllar çok sayıda insan hakları ihlalinin yapıldığı, medeni ve siyasi hakların kısıtlandığı, hukuk dışı yargılama ve infazların gerçekleştirildiği ve bu bağlamda demokrasiye topyekûn bir saldırı dönemi olmuştur.¹⁰⁶1974 yılında gücünü pekiştiren ve kendisini devlet başkanı ilan eden Pinochet'nin hüküm sürdüğü baskı döneminin ardından Şili'nin yeniden demokrasiye geçiş süreci 1989 yılında

¹⁰³ Morris Morley,Chris McGillion, Reagan and Pinochet, Cambridge University Press, USA, 2015, s.5

¹⁰⁴ Mark Zepezauer, a.g.e., s.64

¹⁰⁵ Amnesty International, Annual Report 1973-1974, s.38, 39, <https://www.amnesty.org/en/documents/pol10/001/1974/en/>, Erişim Tarihi: 29.11.2016

¹⁰⁶ Alejandro Ortega, "International Effects on the Democratic Onset in Chile", Stanford Journal of International Relations, Vol. XI, No. 2, Spring 2010, pp. 28-39, s.28

başlayabilmiştir.¹⁰⁷ Sol düşüncenin iktidara gelmesini engellemek amacıyla ABD'nin örtülü faaliyetler gerçekleştirerek Şili'nin siyasi işlerine müdahalesi bu ülkenin demokratik sisteminde ciddi bir erozyona sebep olmuştur. Darbe sonrasında Şili toplumu rejim taraftarı ve rejim karşıtı olarak ayrılmış ve bu ayrışma Pinochet'in ölümünden sonra da devam etmiştir.¹⁰⁸

Şili'deki Pinochet iktidarı Latin Amerika'da "tersine domino etkisi" yaratmıştır. Demokratik sistemlerinde sol ideolojinin yer bulduğu diğer bazı ülkeler de birer birer askeri yönetimlerin eline geçmiş ve muhalifler vahşi boyutlara varan siyasi temizliğe maruz kalmışlardır. Pinochet "düşmanın uluslararası olduğu" düşüncesinden yola çıkarak bu tehdidi bertaraf etmek amacıyla uluslararası bir mekanizma oluşturulmasını gündeme getirmiştir. Aslında 1960'larda üzerinde çalışılan gizli bir antlaşma yeniden ele alınarak 1975 yılında resmileştirilmiştir. Böylelikle Şili, Uruguay, Paraguay, Bolivya, Arjantin ve Brezilya'nın katıldığı askeri bir ittifak ortaya çıkmıştır. "Kondor Operasyonu" (ya da Kondor Planı) olarak adlandırılan bu ittifak çerçevesinde üye ülkelerin güvenlik güçleri arasında teröristlere ve potansiyel düşmanlara yönelik eğitim, sorgulama ve diğer faaliyetlerde iş birliği sağlanmıştır.¹⁰⁹ Kondor Planı'nın oluşturduğu sistem sadece Güney Amerika ile sınırlı kalmamış ve 1979-1980 döneminde Orta Amerika'ya yayılmıştır. Bu ittifaka dahil olan Honduras, Nikaragua ve Guatemala'nın güvenlik güçleri Kondor sisteminde tecrübe kazanmış Arjantinli ordu personeli tarafından ülkelerinde ve Arjantin'de eğitilmişlerdir.¹¹⁰ Devlet aktörlerin yanı sıra Castro rejimine muhalif olan "Milliyetçi Küba Hareketi (MNC)" de Kondor İttifakı ile iş birliği yapmıştır.¹¹¹

Perde gerisindeki ABD tarafından yönlendirilen bu operasyon daha geniş kapsamlı bir ayaklanmaya karşı koyma stratejisinin gizli

¹⁰⁷ Todd Landman, "Pinochet's Chile: The United States, Human Rights, and International Terrorism", Human Rights and Human Welfare, Vol. 4, 2004, s. 91,92; <http://www.du.edu/korbel/hrhw/volumes/2004/landman-2004.pdf>, Erişim Tarihi: 04.12.2016

¹⁰⁸ Alejandro Ortega, a.g.m., s.28

¹⁰⁹ John Dinges, The Condor Years, The New Press, New York 2004, s. 3,4 ve Salvatore Bizzarro, Historical Dictionary of Chile, The Scarecrow Press, 3rd Edition, USA, 2005, s.170

¹¹⁰ J. Patrice McSherry, Predatory States: Operation Condor and Covert War in Latin America, Rowman & Littlefield Publishers, USA, 2005, s. 1

¹¹¹ José Luis Méndez, Bajo las Alas de Condor, Editorial Capitán San Luis, La Habana, 2006, s. 5

bileşenlerinden birini oluşturmuştur. Uygulamaya konulduğu coğrafyada sosyoekonomik ve politik değişimler isteyen sosyal hareketlerin engellenmesi amacıyla güden bu ittifak sayesinde Güney Amerika'nın askeri devletleri istihbarat paylaşımı suretiyle birbirlerinin egemen ülkelerinde kendi iktidarlarına tehdit olarak gördükleri siyasi muhalifleri yakalama, işkence ve infaz etme ayrıcalığına sahip olmuşlardır.¹¹² Arjantin'in askeri darbeye iktidara gelen lideri General *Jorge Rafael Videla*'nın "terörist sadece silah ya da bomba taşıyan değil aynı zamanda Batı ve Hristiyan medeniyetine karşı fikirler savunan kişidir" değerlendirmesi bu dönem cunta yönetimlerinin zihniyetini çok çarpıcı biçimde gözler önüne sermektedir.¹¹³ 1973 yılında ölen Şilili ünlü şair Pablo Neruda'nın da bu çarpık anlayışın ve Pinochet yönetiminin kurbanı olduğu anlaşılmaktadır.¹¹⁴ Muhaliflerin şiddet kullanılarak bertaraf edilmesi ve iktidarların böylelikle pekiştirilmesine dayanan antidemokratik anlayış Şili başta olmak üzere Latin Amerika'nın geniş bir bölümünde uzun yıllar egemenliğini sürdürmüştür.

SONUÇ

895

Latin Amerika'da darbeler vasıtasıyla devlet yönetimine el konulması pratiğinin tarihsel kökenlerinden söz etmek mümkünse de böylesi bir olgunun varlığı bu coğrafyada özellikle Soğuk Savaş döneminde yaşanan darbeleri açıklamada yetersiz kalmaktadır. Bu dönemde meydana gelen darbelerin neredeyse hiçbirinin sadece sosyoekonomik ve yapısal nedenlere bağlı olarak ortaya çıkmadığı ve fakat örtülü operasyonlar vasıtasıyla harici faktörlerin de darbeye giden süreçlerde belirleyici olduğu görülmektedir.

Latin Amerika'da Soğuk Savaş dönemindeki örtülü operasyonlar daha ziyade tehdit olarak algılanan ideolojinin ve/veya liderlerin iktidara gelmelerinin engellenmesi, iktidarda olanların ise hükümet darbeleri başta olmak üzere anti demokratik yöntemlerle görevden uzaklaştırılmalarına

¹¹² J. Patrice McSherry, a.g.e., s. 1, 207

¹¹³ J. Patrice McSherry, a.g.e., s. 1

¹¹⁴ Bkz. Francisco Marín, "La sospecha se afirma: Pablo Neruda fue asesinado", <http://elchileno.cl/cultura/literatura/1717-la-sospecha-se-afirma-pablo-neruda-fue-asesinado.html>, Erişim Tarihi: 03.12.2016 ve "Muerte de D. Pablo Neruda", Rol N° 1038-2011, 25 May 2015, [http://ep00.epimg.net/descargables/2015/11/05/5d1ddae7d84b280f588c8dfc710c87d1.p](http://ep00.epimg.net/descargables/2015/11/05/5d1ddae7d84b280f588c8dfc710c87d1.pdf) df, Erişim Tarihi: 23.12.2016

matuf olmuştur. Darbeler devletlerin siyasi hayatlarında kırılma yaratırken aynı zamanda ciddi insani ve fiziki kayıplara da neden olmuştur. Maruz kalınan kayıp ve zararların yanı sıra darbeler, doğasında var olan yüksek yoğunluklu şiddetin neden olduğu travmayı da beraberinde getirmiştir. Bütün bunlara ek olarak darbe ve sonrası süreçte devam eden sistematik öldürme ve yaygın işkence olayları, muhaliflerin adil yargılanma haklarından mahrum bırakılması ve insan hakları ihlalleri travmayı hayatta kalabilen öznenin dışına da yaymış ve travma toplumsallaşmıştır. Bu dönemde temel hak ve hürriyetlerin anayasal gerekliliklerin fevkinde kısıtlamalara tabi tutulması ise toplumların demokrasi algısını değiştirmiş ve bu durum olağan demokratik sürece geçişlerde ciddi engellere ortaya çıkarmıştır.

KAYNAKÇA

Alan, Wells, "The Coup d'Etat in Theory and Practice: Independent Black Africa in the 1960s", **The American Journal of Sociology**, Vol. 79, No. 4. (Jan., 1974), pp. 871-887

896

Amnesty International, Annual Report 1973-1974, <https://www.amnesty.org/en/documents/pol10/001/1974/en/>, Erişim Tarihi: 29.11.2016

Ball, Patrick, Paul Kobrak, Herbert F. Spirer, **Violencia Institucional en Guatemala**, 1960 a 1996, AAAS, USA, 1999

Barra, Alfredo, **Las Dos Caras del Golpe**, Editorial Puerta De Palos, Chile, 2005

Birleşmiş Milletler Antlaşması 1945, Md. 2/4, <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/3-30.pdf>, Erişim Tarihi: 07.01.2017

Bloch, Jonathan & Patrick Fitzgerald, **British Intelligence and Covert Action: Operations in Africa and the Middle East from 1945 to the Present**, Junction Bks., 1983

Boghardt, Thomas, **Spies of the Kaiser**, Palgrave Macmillan, Great Britain 2004

Cabrera, Ramon Perez, **El Poder Revolucionario**, Lulu.com, 2009

Carter, John J., **Covert Operations as a Tool of Presidential Foreign Policy in American History from 1800 to 1920**, The Edwin Mellen Press, U.S.A., 2000

Castro, Pedro, "El Caudillismo en América Latina, ayer y hoy", **Política y Cultura**, Primavera 2007, Núm 27, pp. 9-29

Chasteen, John Charles, **Latin Amerika Tarihi**, Say, 1. Baskı, İstanbul, 2011

Chomsky, Noam, "Militarizing Latin America", August 30, 2009, <https://chomsky.info/20090830/>, Erişim Tarihi: 21.11.2016

Corvolán, Luis, **El Gobierno de Salvador Allende, LOM**, 1ra Edición, Santiago 2003

Dallek, Robert, "The Untold Story of the Bay of Pigs", **Newsweek**, 14.08.2011, http://nsarchive.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB355/NewsweekMagazine.2011.08.22_26-28.pdf, Erişim Tarihi: 28.11.2016

Dinges, John, **The Condor Years**, The New Press, New York 2004, s. 3, 4 ve Salvatore Bizzarro, **Historical Dictionary of Chile**, The Scarecrow Press, 3rd Edition, USA, 2005

Erhan, Çağrı, "ABD'nin Latin Amerika'ya Bakışını Şekillendiren Öğeler", **Latin Amerika Çalıştayı Bildiriler Kitabı**, Ed. Ozan Zengin, Ankara 2011

El Mercurio, 25 de Octubre de 1970

Ferreira, Roberto García, "La cia y el exilio de Jacobo Árbenz", **Perfiles Latinoamericanos**, Julio-Diciembre, pp. 59-82, 2006

Field Jr, Thomas C., "Ideology as Strategy: Military-Led Modernization and the Origins of the Alliance for Progress in Bolivia", **Diplomatic History**, Vol: 36, No 1, 147-183

Franklin, Jane, **Cuba and the United States**, Ocean Press, 6th Printing, New York, 2006

- Ganser, Daniele, "The CIA in Western Europe and the Abuse of Human Rights", **Intelligence and National Security**, Vol.21, No.5, October 2006, pp.760-781
- Grossman, Zoltan, "From Wounded Knee to Syria: A century of US Military Interventions", <http://academic.evergreen.edu/g/grossmaz/interventions.html>, Erişim Tarihi: 20.11.2016
- Guadarrama, Ricardo Domínguez, "Cuba y Estados Unidos: el largo proceso del reconocimiento", **Latinoamerica**, Mexico 2015/1: 53-92
- Gunn, T. Jeremy, **Spiritual Weapons**, Greenwood Publishing Group, USA, 2009
- Haines, Gerald K., "CIA and the Guatemala Assassination Proposals, 1952-1954 (S)", **CIA History Staff Analysis**, June 1995, s. 1, 2; <http://nsarchive.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB4/docs/doc01.pdf>, Erişim Tarihi: 27.11.2016
- Hernández, Silvia Soriano, "De la dictadura a la revolución de octubre", **Archipelago**, <http://www.revistas.unam.mx/index.php/archipelago/article/viewFile/19713/18704>, Erişim Tarihi: 04.12.2016
- Hey, Hilde, **Gross Human Rights Violations: A Search for Causes**, Martinus Nijhoff Publishers, Netherlands, 1995
- Hilton, Stanley E., **Hitler's Secret War in South America 1939-1945**, Ballantine Books, New York, 1982
- <http://www.jonathanmpowell.com/coup-detat-dataset.html>, Erişim Tarihi: 23.12.2016
- Kim, Jaechun, "Motivations of US Covert Action in Guatemala: External or Internal Constraint", **The Korean Journal of International Studies**, Vol:8, No:2 (255-275), 2010
- Lamrani, Salim, **The Economic War Against Cuba**, Monthly Review Press, New York, 2013

- Landman, Todd, "Pinochet's Chile: The United States, Human Rights, and International Terrorism", **Human Rights and Human Welfare**, Vol. 4, 2004, <http://www.du.edu/korbel/hrhw/volumes/2004/landman-2004.pdf>, Erişim Tarihi: 04.12.2016
- Mahl, Thomas E., **Desperate Deception: British Covert Operations in the United States, 1939-44**, Brassey's Inc., 1998
- Marín, Francisco, "La sospecha se afirma: Pablo Neruda fue asesinado", <http://elchileno.cl/cultura/literatura/1717-la-sospecha-se-afirma-pablo-neruda-fue-asesinado.html>, Erişim Tarihi: 03.12.2016
- Marín, Gladys, "Salvador Allende: 11 Eylül 1973-2003", **Latin Amerika'da İsyanın Tarihi**, Haz. Sibel Özbudun, Ütopya Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2008
- Marquez, Gabriel García, Chile, el Golpe, y los Gringos, <http://www.omegalfa.es/downloadfile.php?file=libros/chile-el-golpe-y-los-gringos.pdf>, Erişim Tarihi: 04.12.2016;
- Martí, José, **Nuestra America**, Biblioteca Ayacucho, 3ra edición, Caracas, 2005
- McPherson, Alan, **Encyclopedia of U.S. Military Interventions in Latin America**, Vol. I, ABC CLIO, USA, 2013,
- McSherry, J. Patrice, **Predatory States: Operation Condor and Covert War in Latin America**, Rowman & Littlefield Publishers, USA, 2005
- Méndez, José Luis, **Bajo las Alas de Condor**, Editorial Capitán San Luis, La Habana, 2006
- Morley, Morris, Chris McGillion, **Reagan and Pinochet**, Cambridge University Press, USA, 2015
- Mowry, David P., **German Clandestine Activities in South America in World WarII**, https://www.nsa.gov/news-features/declassified-documents/cryptologic-histories/assets/files/german_clandestine_activities.pdf, Erişim Tarihi: 20.12.2016

Muerte de D. Pablo Neruda, Rol N° 1038-2011, 25 May 2015, <http://ep00.epimg.net/descargables/2015/11/05/5d1ddae7d84b280f588c8dfc710c87d1.pdf>, Erişim Tarihi: 23.12.2016

National Security Council Directive on Office of Special Projects (NSC 10/2), June 18, 1948, <https://www.scribd.com/document/115988353/National-Security-Council-Directive-on-Office-of-Special-Projects-NSC-10-2-June-18-1948>, Erişim Tarihi: 23.12.2016

Nojeim, Michael J. & David P. Kilroy, **Days of Decision**, Potomac Books, 1st edition, Washington D.C., 2011

Office of the Secretary of Defence, "Review of Operation Mongoose", Unclassified Document (memorandum), 25 July 1962, http://nsarchive.gwu.edu/nsa/cuba_mis_cri/620725%20Review%20of%20Op.%20Mongoose.pdf

Ortega, Alejandro, "International Effects on the Democratic Onset in Chile", **Stanford Journal of International Relations**, Vol. XI, No. 2, Spring 2010, pp. 28-39

Prados, John, "Covert Operations" <http://www.encyclopedia.com/social-sciences-and-law/law/crime-and-law-enforcement/covert-operations>, Erişim Tarihi: 23.12.2016

Puccio H., Osvaldo, "La política exterior del Presidente Allende (reflexiones parciales desde la admiración y el afecto)" **Salvador Allende presencia en la ausencia**, LOM Ediciones/CENDA, 1ra Edición, Santiago, 2008, pp. 119-150

Rodan, Paul N. Rosenstein, "Why Allende Failed", **Challenge**, Vol. 17, No.2, (May-June 1974), pp. 7-13

Snider, L. Britt, **The Agency and the Hill**, Central Intelligence Agency, Washington D.C., 2008

Solovey, Mark, "Project Camelot and the 1960s Epistemological Revolution: Rethinking the Politics-Patronage-Social Science Nexus", **Social Studies of Science**, Vol. 31, No. 2, Science in the Cold War (Apr., 2001), pp. 171-206

Stewart Richard W., (Ed.), **American Military History**, Vol. I, 2nd Edition, Center of Military History, Washington, D.C., 2009

Suárez, Henry, **Intervenciones de Estados Unidos en América Latina**, Manifesto Press, 1ra Edición, 2010

The Cuban Missile Crisis: A Chronology of Events, http://nsarchive.gwu.edu/nsa/cuba_mis_cri/590101_620919%20Chronology%201.pdf, Erişim Tarihi: 05.01.2016

The Joint Chiefs of Staff, "Justification of US Military Intervention in Cuba, Unclassified Document (memorandum), 13 March 1962, <http://www.dc911truth.org/flyers/11-11-06-handouts/Operation%20Northwoods.pdf>

Turner, Michael A., **Historical Dictionary of United States Intelligence**, Rowmann & Littlefield, 2nd Edition, USA, 2014

U.S. Department of Defense, "Dictionary of Military and Associated Terms", Joint Publication 1-02, (2010 (2016): 61), http://www.dtic.mil/doctrine/new_pubs/jp1_02.pdf, Erişim Tarihi: 30.09.2016

US Senate Final Report, "Foreign and Military Intelligence" Book 1, April 26, 1976, Washington, http://www.intelligence.senate.gov/sites/default/files/94755_I.pdf, Erişim Tarihi: 16.09.2016

US Senate Select Committee Interim Report, "Alleged Assassination Plots Involving Foreign Leaders", 94th Congress, 1st session, Report Number 94-465, November 20, 1975, <http://www.intelligence.senate.gov/sites/default/files/94465.pdf>, Erişim Tarihi: 06.01.2017

US Senate Select Committee Staff Report, "Covert Action in Chile", 94th Congress, 1st Session, US Government Printing Office, Washington, 1975, <http://www.intelligence.senate.gov/sites/default/files/94chile.pdf>, Erişim Tarihi: 06.01.2017

Valenzuela, J. Samuel & Arturo Valenzuela, "Chile: The Development, Breakdown and Recovery of Democracy", **Latin America: Its**

Problems and its promise, Ed. By. Jan Knippers Black, Westview Press, 5th Edition, USA, 2011, s. 503

Warner, Michael, "The CIA's Internal Probe of the Bay of Pigs Affair",
<https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/kent-csi/vol42no5/pdf/v42i5a08p.pdf>, Erişim Tarihi:
28.11.2016

Zepezauer, Mark, **CIA'nın Büyük Operasyonları**, Kaynak, 2. Baskı,  ev.
Hasan B g n, İstanbul 2001, s.37

